Бгаґавад-ґіта
як вона є

Його Божественної Милості
А.Ч. Бгактіведанти Свамі Прабгупāди

КНИГИ
Його Божественної Милості
А.Ч. Бгактіведанти Свамі Прабгупāди

англійською мовою:

Bhagavad-gītā As It Is
Śrīmad-Bhāgavatam, Cantos 1–10 (12 томів)
Śrī Caitanya-caritāmṛta (17 томів)
Teachings of Lord Caitanya
The Nectar of Devotion
The Nectar of Instruction
Śrī Īśopaniṣad
Easy Journey to Other Planets
Kṛṣṇa Consciousness: The Topmost Yoga System
Kṛṣṇa, the Supreme Personality of Godhead
Perfect Questions, Perfect Answers
Teachings of Lord Kapila, the Son of Devahūti
Transcendental Teachings of Prahlāda Mahārāja
Dialectic Spiritualism – A Vedic View of Western Philosophy
Teachings of Queen Kuntī
The Path of Perfection
Kṛṣṇa, the Reservoir of Pleasure
The Science of Self-Realization
Preaching Is the Essence
Life Comes From Life
The Perfection of Yoga
Beyond Birth and Death
On the Way to Kṛṣṇa
Rāja-vidyā: The King of Knowledge
Elevation to Kṛṣṇa Consciousness
Kṛṣṇa Consciousness: The Matchless Gift
Back to Godhead magazine (засновник)

перекладені російською мовою:

Бхагавад-гītā как она есть
Источник вечного наслаждения (Книга о Кришне)
Учение Шрī Чаитанйи
Совершенные вопросы, совершенные ответы
Легкое путешествие на другие планеты
Шрīмад-Бхāгаватам, Первая песнь (у 2-х томах)

готуються до друку українською мовою:

Досконалість йоги
Легка подорож на інші планети
Шрī Īшопанішада

Видавництво «Бгактіведанта Бук Траст» було засноване Шрī Шрīмад А.Ч. Бгактіведантою Свамі Прабгупāдою для публікації книг з ведичної філософії та культури. Крім української та російської, видавництво провадить роботу з перекладу цих книг іншими основними мовами Радянського Союзу.

БГАҐАВАД-ҐІТĀ
ЯК ВОНА Є

з оригінальними санскритськими
текстами, транслітерацією кирилицею,
послівним перекладом, літературним
перекладом та поясненнями

Його Божественної Милості
А.Ч. Бгактіведанти Свамі Прабгупāди
Засновника-āчāрйі Міжнародного товариства свідомості Крішни

БГАКТІВЕДАНТА БУК ТРАСТ

Якщо ви бажатимете замовити книжки видавництва «Бгактіведанта Бук Траст» або отримати детальнішу інформацію про свідомість Кр̣шн̣и, звертайтесь за однією з адрес нижче:

Вінниця,
вул. Чкалова, б. 5;
тел. 5-79-62

Дніпропетрівськ,
вул. Виконкомівська,
б. 56-а

Київ,
вул. Котовського,
б. 3, кв. 39;
тел. 440-73-09

Київ,
Русанівський бульвар,
б. 11/11, кв. 5;
тел. 555-15-35

Симферопіль,
вул Зарічна, б. 11

Одеса,
1-а застава,
сел. Дзержинського,
вул. Перша, б. 25

Миколаїв,
пер. Судобудівників,
б. 5, кв. 8

Чернігів,
вул. Червоноармійська,
б. 10, кв. 56;
тел. 5-42-63

Ленінград,
вул. Бурцева,
б. 20, кв. 147;
тел. 150-28-80

Москва,
Зелений проспект,
б. 39, корп. 4, кв. 35;
тел. 176-96-96

Риґа-24,
аб. ящ. 227

Korsnäs Gård
147 92 Grödinge
Sweden

© 1990 THE BHAKTIVEDANTA BOOK TRUST reg.

ISBN 0-89213-097-0

Присвячується

ШРĪЛІ БАЛАДЕВІ ВІДЙĀБГӮШАṆІ

авторові *Ґовінда-бгāшйі*,

прекрасних коментарів

на

філософію Ведāнти

Місце дії та дійові особи

Хоча *Бгаґавад-ґіту* широко публікують і читають як закінчений твір, вона, насправді, є лише епізод з *Махābгāрати*, епічного твору на санскриті, що описує історію з прадавніх часів й до самої Калі-*йуґи*. Саме на початку цієї епохи, близько п'яти тисяч років тому, Господь Кршна повідав *Бгаґавад-ґіту* Своєму відданому другові Арджуні.

Розмова ця — один з найвидатніших філософських і релігійних діалогів, відомих людству, — відбулась перед самим початком великої братовбивчої війни між сотнею синів Дгртарāштри та їхніми братами в перших Пāндавами, або синами Пāнду.

Дгртарāштра й Пāнду були братами й належали до династії Куру, що починалася від царя Бгарати, попереднього правителя світу, від імені якого й походить назва *Махābгāрата*. Дгртарāштра, старший брат, народився сліпим, і тому трон, що мав належати йому, перейшов до молодшого брата, Пāнду.

Пāнду помер у ранньому віці, а піклування про його п'ятьох синів — Йудгішт̣гіру, Бгīму, Арджуну, Накулу й Сахадеву — перейняв на себе Дгртарāштра, який став царем по братовій смерті. Так сини Дгртарāштри й Пāнду виросли в одній царській родині. І ті, й інші навчались військового мистецтва в сповненого досвіду Дроні й керувалися порадами всіма шанованого «діда» клану, Бгīшми.

Проте сини Дгртарāштри, особливо старший, Дурйодгана, ненавиділи Пāндав і заздрили їм. А сліпий недалекий цар Дгртарāштра бажав, щоб не Пāндави, а його сини успадкували царство.

Отже, Дурйодгана за згодою Дгртарāштри задумав убити юних синів Пāнду, і тільки завдяки турботі й заступництву їхнього дядька Відури та двоюрідного брата, Господа Кршни, Пāндави врятувались від багатьох замахів на їхнє життя.

Кршна ж був не звичайна людина, а Сам Верховний Господь, який зійшов на Землю і грав роль принца в одній з тогочасних царських династій. У цій ролі Він також був племінником Кунті, або Пртги, дружини Пāнду й матері Пāндав. Як родич і як вічній захисник релігії, Кршна заступався за праведних синів Пāнду й оберігав їх.

Однак якось хитрий Дурйодгана викликав Пāндав прийняти участь в одній азартній грі. У вирішальному турнірі Дурйодгана та його брати захопили Драупадī, вірну й цнотливу дружину Пāндав, й, кривдячи, спробували роздягти її перед усіма принцами й царями, що

зібрались там. Божественне втручання Кришни врятувало її, однак внаслідок цієї шахрайської гри Пāндави втратили царство і були змушені жити на вигнанні впродовж тринадцяти років.

По тому, як строк вигнання закінчився, Пāндави почали справедливо домагатись, щоб їм знову дозволили царювати, але Дурйодгана відмовився повернути трон. А що Пāндави були принцами, — вони повинні були правити і тому погоджувалися навіть на п'ять сіл, проте Дурйодгана нахабно заявив, що не наділить їм навіть клаптика землі, достатнього, щоб устромити голку.

Під час усіх цих подій Пāндави залишалися толерантними й стриманими, однак війна тепер здавалася неминучою.

Принци всього світу розділилися на партії й приєдналась або до синів Дгртарāштри, або до Пāндав, а Сам Кришна обрав роль посланця синів Пāнду й поїхав у палац Дгртарāштри домовлятись про мир. Коли ж Його заклики було відхилено, уникнути війни стало неможливим.

Пāндави, люди найвищої моралі, на відміну од нечестивих синів Дгртарāштри, визнавали Кришну за Верховного Бога-Особу, однак Кришна запропонував, що візьме участь у війні згідно з бажанням противників. Кришна — Бог, і тому Він Сам не став битись, але одна із сторін могла скористатись Його військовими силами, а друга отримала Самого Кришну як порадника й помічника. Бувши видатним політиком, Дурйодгана вхопився за можливість мати армію Кришни на своєму боці, Пāндави ж палко бажали отримати Самого Кришну. Так Кришна перебрав на Себе обов'язки візничого і став правити колісницею уславленого лучника Арджуни. Це підводить нас до моменту, з якого починається *Бгаґавад-ґіта* — з двома вишикуваними в бойовому порядку арміями і стурбованим Дгртарāштрою, який запитує свого секретаря Сайджайу про те, що відбувається на полі бою.

Отож, учасників подій розставлено по місцях, залишається тільки зробити стислі зауваження стосовно цього перекладу та пояснень.

Звичайно при перекладі *Ґіти* англійською мовою перекладачі відкидали вбік особу Кришни, аби очистити місце для власних тлумачень та філософських ідей. Вони розглядають історії *Махāбгāрати* як химерні міфи, а Кришну роблять поетичним засобом вираження ідей невідомого генія, або, в кращому випадку, Він стає незначним історичним персонажем.

Але особа Кришни — це і мета, і зміст *Бгаґавад-ґіти*, про що свідчить вона сама. І тому цей переклад та пояснення спрямовують читача саме до Кришни, а не від Нього.

В такому розумінні *Бгаґавад-ґіта як вона є* — унікальна. Також унікальним є те, що завдяки такому підходу *Бгаґавад-ґіта* стає по-

слідовним і зрозумілим твором. А що Кр̣шн̣а — і оповідач *Бгаґавад-ґіти*, і її мета, то даний переклад природно стає єдиним, який показує цей великий твір в істинному світлі.

Видавці

Передмова

Спочатку я написав *Бгаґавад-ґіту як вона є* в тому вигляді, в якому ви бачите її зараз. Коли книгу було вперше надруковано, оригінал, на жаль, було скорочено на чотириста сторінок, і видання не включало в себе ілюстрацій і пояснень до більшості санскритських текстів *Шрімад Бгаґавад-ґіти*. У всіх інших моїх книгах — *Шрімад-Бгаґаватам, Шрі Ішопанішаді* тощо — я спочатку наводжу санскритський вірш, потім англійську транслітерацію цього вірша, послівний переклад, літературний переклад і, нарешті, коментарі. Такий спосіб дозволяє зберегти автентичність і науковість твору і робить його смисл очевидним, тому мене не дуже радувала необхідність скорочувати рукопис. Але згодом, коли попит на *Бгаґавад-ґіту як вона є* значно зріс, різні фахівці, а також багато хто з моїх учнів попросили мене подати книгу в її первісному вигляді. Отже, тут ми пропонуємо читачеві оригінал цієї великої книги знання з повними коментарями, що подають ведичну мудрість такою, якою вона передавалась ланками ланцюга учнівської послідовності. Це робиться з метою надати рухові свідомості Кр̣шн̣и ще більшого розмаху й глибини.

Наш рух свідомості Кр̣шн̣и має природний і духовний характер завдяки тому, що його засновано на вченні *Бгаґавад-ґіти*, якою вона є. Поступово наш рух стає найпопулярнішим рухом у всьому світі — надто серед молоді, проте й у людей старшого віку цікавість до нього зростає дедалі більше, настільки, що батьки моїх учнів заохочують нас тим, що стають довічними членами нашого чудового Товариства, Міжнародного товариства свідомості Крішни. У Лос-Анжелесі багато з них приходили побачитися зі мною й висловити свою вдячність за те, що я поширюю цей рух по всьому світі, і деякі казали, що американцям дуже поталанило через те, що я розпочав рух свідомості Кр̣шн̣и саме в Америці. Але справжній засновник цього руху — Сам Господь Кр̣шн̣а, тому що рух цей було розпочато дуже й дуже давно, і передавався він людям ланками учнівської послідовності. Якщо мені й приписують деякі заслуги в його заснуванні, то насправді вони належать моєму вічному духовному вчителеві, Його Божественній Милості Ом̇ Вішн̣упаду Парамахам̇сі Парівра̄джака̄ча̄рйі 108 Шрі Шрімад Бгактісіддга̄нта Сарасваті Ґосва̄мі Маха̄ра̄джі Прабгупа̄ді.

Якщо ж тут і є моя особиста заслуга, то вона полягає лише в тому, що я спробував подати *Бгаґавад-ґіту* такою, якою вона є, без будь-яких змін. Досі практично всі видання *Бгаґавад-ґіти* було написано на задоволення чиїхось шанолюбних прагнень, однак ми намагаємось подати місію Верховного Бога-Особи, Кр̣шн̣и. Наша задача — відобразити волю Кр̣шн̣и, а не якогось світського політика, філософа чи вченого, який має надто мало знань про Кр̣шн̣у, незважаючи на свою обізнаність в інших речах. Коли Кр̣шн̣а каже: *ман-манā бгава мад-бгакто мад-йāджґ мāм намаскуру*..., ми, на відміну од так званих «учених», не твердимо, що Кр̣шн̣а і Його внутрішній дух відмінні. Кр̣шн̣а абсолютний і нема різниці між ім'ям Кр̣шн̣и, формою Кр̣шн̣и, Його іграми тощо. Абсолютне становище Кр̣шн̣и важко усвідомити тому, хто не є Його відданим, і хто не належить до системи *парампари* (учнівської послідовності). Здебільшого так звані «вчені», політики, філософи та *свāмґ*, не маючи досконалого знання про Кр̣шн̣у і роблячи спроби писати коментарі до *Бгаґавад-ґіти*, намагаються вилучити Кр̣шн̣у, вбити Його. Такі неавторитетні коментарі відомі як *мāйāвāдабгāшйа* і Господь Чаїтанйа радив нам остерігатись їх несумлінних укладачів. Він ясно сказав, що кожен, хто намагається зрозуміти *Бгаґавад-ґіту* з погляду *мāйāвāдґ*, припускається серйозної помилки. Внаслідок такої грубої помилки введений в оману дослідник *Бгаґавад-ґіти* неодмінно загубить стежку духовного провідництва і не зможе повернутися додому, назад до Бога.

Наше єдине бажання — подати *Бгаґавад-ґіту* такою, якою вона є, і направити обумовлені душі до мети, заради якої Кр̣шн̣а спускається на цю планету раз у день Брахми, тобто кожні 8 600 000 000 років. Цю мету сформульовано у *Бгаґавад-ґіті*, і нам треба прийняти її такою, як вона є, в іншому випадку нема рації намагатися зрозуміти *Бгаґавад-ґіту* та її оповідача, Господа Кр̣шн̣у. Спочатку Господь Кр̣шн̣а сповістив *Бгаґавад-ґіту* богові Сонця сотні мільйонів років тому. Нам треба прийняти цей факт і таким чином усвідомити історичне значення *Бгаґавад-ґіти* без оманного тлумачення її, цілковито покладаючись на авторитет Кр̣шн̣и. Тлумачити *Бгаґавад-ґіту*, не посилаючись при цьому на волю Кр̣шн̣и — велика образа, і, щоб уникнути такої помилки, треба визнати Господа за Верховного Бога-Особу, саме так, як Його безпосередньо усвідомив Арджуна, перший учень Кр̣шн̣и. Таке розуміння *Бгаґавад-ґіти* визнають авторитети, і воно принесе благо всім людям і по-справжньому сприятиме здійсненню призначення людського життя.

Рух свідомості Кр̣шн̣и необхідний для людського суспільства, бо він пропонує вищу досконалість життя. Яким чином — це вичерпно пояснено в *Бгаґавад-ґіті*. На жаль, світські сперечальники використ-

товують *Бгаґавад-ґіту* з метою реалізувати свої демонічні нахили і збити людей з вірного розуміння простих життєвих засад. Кожен повинен знати про велич Господа Крішни та про істинне становище живих істот. Кожен повинен знати, що жива істота вічно залишається слугою, і, якщо вона не служить Крішні, — вона служитиме ілюзії, підпорядкована різним поєднанням трьох *ґун* матеріальної природи, вічно блукаючи колом народження й смерті. Навіть нібито «звільнені» споглядальники-*māйāвāдī* змушені підлягати цим законам. Знання, що його містить *Бгаґавад-ґітā*, є великою наукою і кожна жива істота повинна для власної ж користі оволодіти ним.

Люди, особливо в Калі-*йуґу*, здебільшого захоплені зовнішньою енергією Крішни і помилково вважають, що вдосконалення матеріальних вигод зробить їх щасливими. Вони не відають, якою сильною є матеріальна, або зовнішня, енергія, яка обплутує їх невблаганними законами матеріальної природи. Жива істота є щаслива невід'ємна частка Господня, і її природна функція — безпосередньо служити Йому. Людина, зачарована ілюзією, намагається стати щасливою шляхом різноманітного служіння своїм почуттям, але така діяльність ніколи не принесе щастя. Замість служити своїм власним чуттям, їй слід задовольняти почуття Господа. Це — вища досконалість життя. Цього бажає Господь і цього вимагає. Треба усвідомити цю провідну думку *Бгаґавад-ґіти*. Наш рух свідомості Крішни намагається донести її основне положення до людей усього світу й через те, що ми не забруднюємо змісту *Бгаґавад-ґіти*, якою вона є, кожному, хто серйозно бажає отримати користь від вивчення *Бгаґавад-ґіти*, слід вдатись по допомогу до руху свідомості Крішни для дійового усвідомлення *Бгаґавад-ґіти* під безпосереднім керівництвом Господа. Отже, ми сподіваємось, що вивчення *Бгаґавад-ґіти як вона є* принесе людям найбільше благо, і якщо навіть одна людина стане істинно відданим слугою Господа, ми вважатимем нашу спробу успішною.

А.Ч. Бгактіведанта Свамі

12 травня 1971 р.,
Сідней, Австралія

Вступ

ом̇ аджн̃āна-тімірāндгасйа джн̃āнāн̃джана-ш́алāкайā
чакшур унмı̄літам̇ йена тасмаі ш́рı̄-ґураве намах̣

ш́рı̄-чаітанйа-мано-'бгı̄шт̣ам̇ стґāпітам̇ йена бгӯ-тале
свайам̇ рӯпах̣ кадā махйам̇ дадāті сва-падāнтікам

Я був народжений в пітьмі невігластва, та мій духовний учитель відкрив мені очі і розвіяв тьму світочем знання. Я схиляюсь перед ним в глибокій шані.

Коли ж Ш́рı̄ла Рӯпа Ґосвāмı̄ Прабгупāда, який запровадив у матеріальному світі місію здійснити бажання Господа Чаітанйі, дасть мені притулок біля своїх лотосних стіп?

ванде 'хам̇ ш́рı̄-ґурох̣ ш́рı̄-йута-
пада-камалам̇ ш́рı̄-ґурӯн ваішн̣авāмш́ ча
ш́рı̄-рӯпам̇ сāґраджāтам̇ саха-ґан̣а-
раґгунāтґāнвітам̇ там̇ са-джı̄вам
сādваітам̇ сāвадгӯтам̇ парід̇жана-
сахітам̇ кршн̣а-чаітанйа-девам̇
ш́рı̄-рādгā-кршн̣ā-пādāн саха-ґан̣а-
лалітā-ш́рı̄-віш́ākгāнвітāмш́ ча

Я припадаю до лотосних стіп свого духовного вчителя й стіп усіх *ваішн̣ав* і висловлюю їм глибоку шану. Я припадаю до лотосних стіп Ш́рı̄ли Рӯпи Ґосвāмı̄, та його старшого брата Санāтани Ґосвāмі, а також Раґгунāтга Дāса й Раґгунāтга Бгат̣т̣и, Ґопāла Бгат̣т̣и й Ш́рı̄ли Дживи Ґосвāмı̄ і висловлюю їм глибоку шану. Я віддаю сповнені шани земні поклони Господу Кршн̣і Чаітанйі й Господу Нітйānанді, а також Адваіті Āчāрйі, Ґадāдгарі, Ш́рı̄вāсі та їхнім сподвижникам. Я схиляюсь у шанобливому земному поклоні перед Ш́рı̄матı̄ Рādгāрāн̣ı̄ й Ш́рı̄ Кршн̣ою, а також їхніми супутниками Ш́рı̄ Лалітою й Віш́ākгою.

хе кршн̣а карун̣ā-сіндго дı̄на-бандго джаґат-пате
ґопеш́а ґопікā-кānта рādгā-кānта намо 'сту те

О мій дорогий Кршн̣а, Ти — друг нещасних і джерело творіння. Ти повелитель *ґопı̄* й коханий Рādгāрāн̣ı̄. Я схиляюсь перед Тобою в глибокій шані.

тапта-кāńчана-ґаурāńґі рāдге вр̣ндāванеśварі
вр̣шабгāну-суте деві праṇамāмі харі-прійе

Я віддаю свою глибоку шану Рādгāрāṇī, цариці Вр̣ндāвани, колір шкіри якої нагадує розпечене золото. Ти — дочка царя Вр̣шабгāну і Ти дуже люба Господу Кр̣шṇі.

вāńчгā-калпатарубгйаś ча крпā-сіндгубгйа ева ча
патітāнāм пāванебгйо ваішṇавебгйо намо намах̣

Я віддаю шанобливі земні поклони всім *ваішṇавам,* відданим Господа. Вони — як ті дерева бажань — здатні здійснити бажання кожного і вони сповнені жалю та співчуття до падших душ.

śрī-кр̣шṇа-чаітанйа прабгу-нітйāнанда
śрī-адваіта ґадāдгара śрīвāсāді-ґаура-бгакта-вр̣нда

Я віддаю земний уклін Шрī Кршṇі Чаітанйі, Прабгу Нітйānанді, Шрī Адваіті, Ґадāдгарі, Шрīвāсі й усім тим, хто простує шляхом відданого служіння.

харе кр̣шṇа харе кр̣шṇа кр̣шṇа кр̣шṇа харе харе
харе рāма харе рāма рāма рāма харе харе

Бгаґавад-ґіта відома також як *Ґітопанішада*. Вона — суть ведичного знання і одна з найважливіших *Упанішад* у ведичній літературі. Звичайно, існує безліч коментарів до *Бгаґавад-ґіти* англійською мовою, і можна висловити сумнів про необхідність ще одного. Це видання можна пояснити таким чином: нещодавно одна американка попросила мене порекомендувати їй англомовний варіант *Бгаґавад-ґіти*. Звісно, в Америці можна знайти чимало різних видань *Бгаґавад-ґіти* англійською мовою, проте жодне з них, які я бачив не тільки в Америці, ба й навіть у Індії, не можна з усією відповідальністю назвати авторитетним, тому що майже в кожному з них коментатор висловив свою власну думку, не торкаючись духу *Бгаґавад-ґіти,* якою вона є.

Дух *Бгаґавад-ґіти* міститься в ній самій. Можна навести таке порівняння: якщо ми бажаємо прийняти певні ліки, то ми повинні дотримуватись вказівок на етикетці. Ми не можемо приймати ліки згідно з нашими власними примхами або за вказівкою друзів. Їх слід приймати лише згідно з вказівками, що написані на етикетці або з призначення лікаря. Так само й *Бгаґавад-ґіту* треба розглядати і сприймати згідно з вказівками Самого її оповідача. Оповідач *Бгаґавад-ґіти* — Господь Шрī Кршṇа. Він згадується на кожній сторінці *Бгаґавад-ґіти* як Верховний Бог-Особа, Бгаґавāн. Звичайно, слово *бгаґавāн* іноді може стосуватись будь-якої могутньої

особи, чи будь-якого могутнього напівбога, і тут, без сумніву, слово *бгаґавāн* вказує на Господа Ш́рī Кршну як на видатну особистість, але разом з тим ми повинні знати, що Господь Ш́рī Кршна — це Верховний Бог-Особа, що підтверджують такі великі *āчāрйі* (духовні вчителі), як Ш́аṇкарāчāрйа, Рāмāнуджāчāрйа, Мадгвāчāрйа, Німбāрка Свāмī, Ш́рī Чаітанйа Махāпрабгу та багато інших авторитетів з ведичного знання в Індії. Сам Господь у *Бгаґавад-ґīті* також стверджує, що Він — Верховний Бог-Особа, і саме таким Його визнає *Брахма-самгітā* та всі *Пурāṇи*, зокрема *Ш́рīмад-Бгāґаватам*, що відома також як *Бгāґавата Пурāṇа (кршнас ту бгаґавāн свайам)*. Тому ми повинні сприйняти *Бгаґавад-ґīту* так, як це вказує Сам Господь, Верховна Особа.

У четвертій главі *Ґīти* Господь каже:

імам вівасвате йоґам проктавāн ахам авйайам
вівасвāн манаве прāха манур ікшвāкаве 'бравīт

евам парампарā-прāптам імам рāджаршайо відух
са кāленеха махатā йоґо нашṭах парантапа

са евāйам майā те 'дйа йоґах проктах пурāтанах
бгакто 'сі ме сакхā четі рахасйам хй етад уттамам

Тут Господь повідомляє Арджуні, що система *йоґи*, яка складає *Бгаґавад-ґīту*, спочатку була повідана богу Сонця, бог Сонця пояснив її Ману, а Ману сповістив її Ікшвāку, і таким чином, через учнівську послідовність, ця система *йоґи* передавалася від одного оповідача до іншого. Але з часом її було втрачено. Тому Господь вирішив знову повідати її, цього разу Арджуні, на полі бою Курукшетра.

Він говорить Арджуні, що разкриває йому вищу тайну, бо Арджуна — Його *бгакта*, відданий і Його друг. Отже, Господь дає зрозуміти, що цей трактат, *Бгаґавад-ґītā*, призначений передусім для Його відданих. Існує три класи трансценденталістів: *джн̃āнī*, йоґи і *бгакти* або, відповідно, — імперсоналісти, прихильники медитації та віддані слуги Господа. Тут Господь ясно каже, що Він робить Арджуну першою ланкою нової *парампари* — ланцюга учнівської послідовності, тому що попередній ланцюг було порушено. Господь побажав, щоб Арджуна заново поширив Його вчення у тому ж вигляді, як його передавав бог Сонця, тобто Господь вирішив відновити *парампару*. Він хотів, щоб Арджуна став авторитетом у розумінні *Бгаґавад-ґīти*. Отже, ми бачимо, що *Бгаґавад-ґīту* було повідано Арджуні тому, що він був відданий Господа, безпосередній учень Кршни та Його близький друг. Тобто найкраще зрозуміти *Бгаґавад-ґīту* може той, хто має якості, подібні до якостей Ар-

джуни. Іншими словами, треба бути відданим і перебувати в безпосередніх стосунках з Господом. Той, хто стає відданим Господа, вступає також в безпосередні стосунки з Господом. Це дуже складна тема, але стисло її можна пояснити так. Відданий перебуває в одному з п'яти різних станів взаємовідносин із Верховним Богом-Особою:

1. Можна бути відданим в пасивному стані.
2. Можна бути відданим в активному стані.
3. Можна бути відданим як друг.
4. Можна бути відданим як мати або батько.
5. Можна бути відданим як закохане подружжя.

Арджуна перебував у дружніх стосунках із Господом. Звісно, існує величезна різниця між цією дружбою і дружбою, яку ми бачимо в матеріальному світі. Це — трансцендентна дружба, яка не кожному доступна. Звичайно, кожний перебуває в певних взаємовідносинах із Господом, і такі взаємостосунки визначає ступінь досконалості відданого служіння. Але за теперішнього стану нашого життя ми забули не лише Верховного Господа, але й наші вічні взаємостосунки з Ним. Кожна з багатьох більйонів і трильйонів живих істот вічно має певні взаємовідносини з Господом. Це називають *сварӯпою*. Шляхом відданого служіння людина може відродити свою *сварӯпу* і такий ступінь відомий як *сварӯпа-сіддгі* — досконалість чийогось природного становища. Отже, Арджуна був відданим і перебував у дружніх стосунках із Верховним Господом.

Треба зауважити, як Арджуна прийняв *Бгаґавад-ґіту*. Про це сказано у десятій главі (10.12 – 14):

Арджуна ува̄ча
парам̇ брахма парам̇ дга̄ма павітрам̇ парамам̇ бгава̄н
пурушам̇ ш́а̄ш́ватам̇ дівйам а̄ді-девам аджам̇ вібгум

а̄хус тва̄м ршайах̣ сарве деваршір на̄радас татґа̄
асіто девало вйа̄сах̣ свайам̇ чаіва бравӣші ме

сарвам етад ртам̇ манйе йан ма̄м̇ вадасі кеш́ава
на хі те бгаґаван вйактім̇ відур девā на да̄нава̄х̣

«Арджуна сказав: „Ти — Верховний Бог-Особа, вища кінцева обитель, найчистіший, Абсолютна Істина. Ти — одвічна первинна Особа, Ти — трансцендентний, ненароджений і найвеличніший. Такі великі мудреці, як На̄рада, Асіта, Девала і Вйа̄са підтверджують істинність подібних тверджень, а зараз Ти Сам сповістив мене про це. О Кр̣шн̣о, я беззастережно приймаю як істину все, що Ти повідав

мені. Ані напівбоги, ані демони, о Господи, не можуть зрозуміти Твоєї Особи"».

Вислухавши *Бгаґавад-ґіту* від Верховного Бога-Особи, Арджуна визнав Кр̣шн̣у як *парам̇ брахму*, Верховного Брахмана. Кожна жива істота — Брахман, але Верховна жива істота, Верховний Бог-Особа — це Верховний Брахман. *Парам̇ дгāма* означає, що Він — кінцеве пристановище або вища обитель усього; *павітрам* означає, що Він чистий, — Його не може торкнутись матеріальна скверна; *пурушам* означає, що Він — Верховний блаженствуючий, *ādiādevam* — першоджерело; *дівйам* — трансцендентний; *āді-девам* — Верховний Бог-Особа; *аджам* — ненароджений; і *вібгум* — найвеличніший.

Хтось може подумати, що Арджуна, як друг Кр̣шн̣и, казав Йому все це з лестощів, але Арджуна, щоб у читачів *Бгаґавад-ґіти* не виникало подібних сумнівів, наводить достатні підстави для такої хвали в дальшому вірші, коли каже, що не тільки він, але й такі авторитети, як мудреці Нāрада, Асіта, Девала та Вйāсадева визнають Кр̣шн̣у за Верховного Бога-Особу. Ці видатні особистості поширюють ведичне знання в згоді з усіма *āчāрйами*. Тому Арджуна каже Кр̣шн̣і, що приймає все сказане Ним, як закінчене й досконале. *Сарвам етад ртам̇ манйе* — «всі Твої слова я приймаю як істину». Арджуна зауважує також, що Особу Господа дуже важко усвідомити і що це неможливо навіть для великих напівбогів. Це означає, що Господа не можуть усвідомити навіть особистості, які набагато перевершують людські істоти у рівні розвитку. Чи може тоді людина, яка не є відданим Кр̣шн̣и, зрозуміти Господа Ш́рī Кр̣шн̣у?

Отже, *Бгаґавад-ґіту* слід читати, перейнявшись духом відданості. Людина не повинна думати, що вона є рівня Кр̣шн̣і, так само, як і не повинна вважати, що Кр̣шн̣а — звичайна особа, або навіть найвидатніша особа. Господь Ш́рī Кр̣шн̣а є Верховний Бог-Особа. Таким чином, згідно з твердженнями *Бгаґавад-ґіти*, або твердженнями Арджуни — людини, яка намагається зрозуміти *Бгаґавад-ґіту*, — треба хоча б теоретично визнати Ш́рī Кр̣шн̣у за Верховного Бога-Особу, бо лише в такому смиренному душевному стані можна зрозуміти *Бгаґавад-ґіту*. Якщо читати *Бгаґавад-ґіту* не в смиреннім настрої, дуже важко зрозуміти її, бо це — велике таїнство.

Тож що таке *Бгаґавад-ґітā*? Її мета — визволити людство з невігластва матеріального існування. На своєму шляху кожна людина здибає багато труднощів, і Арджуна теж потрапив у скрутне становище, змушений брати участь у битві на Курукшетрі. Арджуна впокорився Ш́рī Кр̣шн̣і і внаслідок цього була повідана *Бгаґавад-ґітā*. Не тільки Арджуну, але й кожного з нас переповнюють три-

воги, що супроводжують матеріальне існування. Власне, саме наше існування проходить у атмосфері небуття. Ми зовсім не призначені на те, щоб нам загрожувало небуття. Наше існування вічне. Але тим чи іншим чином нас ввергнуто в *асат*. *Асат* означає «те, чого не існує».

Із безлічі страждених людей мало хто здатний запитати себе про своє становище, про те, хто він такий і чому його приміщено в такі скрутні обставини. Доки у людини не пробудилося бажання запитати, чому ж вона страждає, доки вона не усвідомить, що не бажає страждати, а, радше, хоче позбутись усіх страждань, її не можна вважати повновартісною людиною. Людина починається тоді, коли в її свідомості пробуджуються такі питання. В *Брахма-сӯтрі* це названо *брахма-джіджн̃āсā*. *Атґāто брахма-джіджн̃āсā*. Будь-яку людську діяльність треба вважати марною, якщо людина не задає собі питання про природу Абсолюту. Тому *Бгаґавад-ґїтā* є «відкрита» книга лише для тих, хто запитує себе про природу своїх страждань, про своє походження і про те, що чекає його після смерті. Щирий учень також завжди плекає в серці своєму шану і повагу до Верховного Бога-Особи. Саме таким учнем був Арджуна.

Коли людина забуває істинну мету життя, Господь Кр̣шн̣а приходить саме на те, щоб знову встановити її. І навіть тоді з-поміж багатьох і багатьох людей, що пробудилися, знайдеться, можливо, тільки один, хто дійсно перейметься духом розуміння свого становища, — ось для нього й повідано *Бгаґавад-ґїту*. Справді, всіх нас жере тигриця незнання, але Господь дуже милостивий до живих істот і особливо до людей. Саме тому Він повідав *Бгаґавад-ґїту* й зробив Свого друга Арджуну Своїм учнем.

Як друг Господа Кр̣шн̣и, Арджуна перебував поза будь-яким невіглаством, але його було введено в такий стан на полі битви Курукшетра саме для того, щоб він запитав Господа Кр̣шн̣у про проблеми життя так, щоб Господь вирішив їх на користь прийдешніх поколінь та окреслив шлях життя людської істоти. Тоді людина зможе діяти відповідним чином і виконає призначення людського життя.

Тематика *Бгаґавад-ґїти* охоплює п'ять основних істин. Перш за все пояснено науку про Бога, а потім з'ясовується становище живої істоти, *джґви*. Є *ґӣшвара,* тобто Володар, і є *джґви*, живі істоти, над якими Він панує. Якщо жива істота каже, що вона незалежна — це божевілля. Жива істота підпорядкована з усякого погляду, принаймні за її обумовленого життя. Таким чином, у *Бгаґавад-ґїті* описано: *ґӣшвару*, Верховного правителя та *джґв* — підвладних живих істот. Обговорюються також *пракр̣ті* (матеріальна природа), час (тривалість існування всесвіту, тобто проявлення матеріаль-

ної природи) і *карма* (діяльність). Космічне проявлення насичене різноманітною діяльністю. Всі живі істоти виконують певні дії. Із *Бгаґавад-ґіти* ми повинні зрозуміти, хто такий Бог, що таке живі істоти, чим є *пракрті*, що таке космічне проявлення, яким чином воно розвивається під впливом часу, і в чому полягає діяльність живих істот.

Розглядаючи ці головні теми *Бгаґавад-ґіти,* ми дізнаємося, що Верховний Господь, або Кр̣шн̣а, або Брахман, або Верховний правитель, або Парама̄тма̄ — можна використовувати будь-яке з цих імен — найвищий. Живі істоти однакові з Верховним правителем з якісного погляду. Як з'ясовуватиметься у дальших главах *Бгаґавад-ґіти*, Господь контролює всезагальну діяльність матеріальної природи. Матеріальна природа не є незалежною. Вона діє згідно з вказівками Верховного Господа. Як каже Кршн̣а: *майа̄дгйа̄кшен̣а пракр̣тіх̣ сӯйате са-чара̄чарам* — «ця матеріальна природа працює під Моїм керівництвом». Ми бачимо, що в космічній природі все діє з надзвичайною узгодженістю, і ми повинні зрозуміти, що за всіма космічними проявленнями стоїть правитель. Ніщо не може проявитись само по собі. Це легковажно — не звертати уваги на правителя. Наприклад, дитина може думати, що автомобіль — дивовижна річ, бо він рухається, хоча його не тягне кінь, або якась інша тварина, але здорового глузду людина розуміє механіку дії автомобіля. Вона знає, що за механізмом завжди стоїть людина, водій. Так само, Верховний Господь — це правитель, з волі якого все рухається і працює. Щодо *джӣв*, живих істот, то Господь визначає їх, про що ми дізнаємось згодом, як Свої невід'ємні частки. Часточка золота — теж золото, крапля води з океану — також солона, й так само ми, живі істоти, як невід'ємні частки Верховного правителя, Ішвари або Бгаґава̄на, Господа Шрӣ Кршн̣и, теж маємо всі якості Верховного Господа, але в дуже малій кількості, тому що ми — крихітні *ішвари*, підпорядковані *ішвари*. Ми намагаємось опанувати природу, ось і сьогодні ми штурмуємо космос та інші планети, й таке прагнення панувати притаманне нам, тому що воно присутнє в Кршн̣і. І хоча схильність панувати над матеріальною природою присутня в нас, кожна людина повинна усвідомити, що не вона є Верховним правителем. Це і пояснюється в *Бгаґавад-ґіті*.

Що ж таке матеріальна природа? Її визначено в *Бгаґавад-ґіті* як нижчу *пракрті,* нижчу природу. Живу істоту визначено як вищу *пракрті. Пракрті* завжди підлегла — як нижча, так і вища. *Пракрті* — жіночого роду, і Господь контролює її так само, як чоловік стежить за діяльністю дружини. *Пракрті* завжди залежна, підпорядкована Господу, який є повелителем. Як живі істоти, так і матеріальна природа подлеглі Верховному Господеві, який панує

над ними. Згідно з *Ґїтою* живі істоти, хоча вони і є невід'ємними часточками Верховного Господа, слід вважати *пракрті*. Це чітко стверджується в п'ятому вірші сьомої глави *Бгаґавад-ґїти: апарейам ітас тв анйāм пракртім віддгі ме парāм/ джґва-бгӯтāм* — «матеріальна природа є Моєю нижчою *пракрті*, але над нею існує інша *пракрті — джґва-бгӯтāм*, жива істота».

Матеріальна природа, власне, складається з трьох якостей: *ґуни* благочестя, *ґуни* пристрасті й *ґуни* невігластва. Над трьома *ґунами* панує вічній час, а поєднання трьох *ґун* природи під контролем і в межах вічного часу спричиняє дії, які називають *кармою*. Ми виконуємо ці дії з незапам'ятних часів і страждаємо від їхніх наслідків або ж насолоджуємося ними. Припустимо, наприклад, що я — ділок, і працював так старанно й розумно, що заощадив багато грошей. У цьому випадку я насолоджуюсь плодами своєї діяльності. Але, нехай, далі в якій-небудь комерційній справі я втратив усе, що нажив, — тепер я вже страждаю від плодів своєї діяльності. Так само в будь-якій сфері життя ми насолоджуємось наслідками своєї діяльності або страждаємо від них. Це називається *кармою*.

Їшвара (Верховний Господь), *джґва* (жива істота), *пракрті* (природа), *кāла* (вічний час) і *карма* (діяльність) — усіх їх пояснено в *Бгаґавад-ґїті*. Із перелічених щойно Господь, живі істоти, матеріальна природа й час — вічні. Проявлення *пракрті* може бути тимчасовим, але воно не є оманним. Деякі філософи твердять, що проявлення матеріальної природи оманливе, однак, згідно із філософією *Бгаґавад-ґїти* або філософією *ваішнав*, це не так. Проявлення всесвіту не вважають оманою, всесвіт — реальний, але — тимчасовий. Його можна порівняти з хмарою, що в сезон дощів пливе небом й живить хлібні злаки. Сезон дощів закінчується, хмара йде далі, і колосся, напоєне дощем, тужавіє. Так само, матеріальний світ проявляється в певні проміжки часу, залишається деякий час, а потім зникає. Такими є дії *пракрті*. Однак, такий кругообіг триває вічно. Тому *пракрті* вічна, — вона не оманлива. Господь каже про неї: «Моя *пракрті*». Матеріальна природа є відокремленою енергією Верховного Господа. Так само, живі істоти теж є енергією Верховного Господа, але вони не відокремлені від Нього, а вічноспоріднені з Ним. Отже, Господь, жива істота, матеріальна природа і час взаємопов'язані та вічні. Але остання категорія — *карма* — не вічна. Джерела дії *карми* можуть сягати в глибочінь віків. З прадавніх часів ми відчуваємо страждання або зазнаємо насолоди внаслідок нашої діяльності, але, отримавши досконале знання, ми матимемо можливість вплинути на плоди нашої *карми*, тобто змінити наслідки нашої діяльності. Нас утягнуто до різноманітної діяльності, але ми не знаємо, що треба робити, яку діяльність обра-

ти, щоб позбутись впливу всіх дій і наслідків нашої *карми*, однак, звернувшись до *Бгаґавад-ґіти*, ми зможемо зрозуміти це.

Становище *ішвари*, Верховного Господа — це стан вищої свідомості. *Джіви*, або живі істоти, як невід'ємні частки Верховного Господа, також мають свідомість. І живих істот, і матеріальну природу визначено як *пракрті*, енергію Верховного Господа, але тільки одна з них, *джіва* — свідома. Друга — *пракрті* — несвідома. У цьому полягає їхня різниця. *Джіву-пракрті* називають вищою, тому що *джіва*, як і Господь, має свідомість. Однак, Господь має вищу свідомість і не можна претендувати на те, що *джів*, живих істот, також наділено вищою свідомістю. Жива істота не може мати вищої свідомості, незалежно від ступеня своєї досконалості, і теорія, яка наполягає на можливості цього, — помилкова. *Джіва* має свідомість, одначе не досконалу й не найвищу.

Різницю між *джівою* та *ішварою* буде з'ясовано в тринадцятій главі *Бгаґавад-ґіти*. Господь, *кшетра-джґа*, має свідомість, жива істота також має її, але свідомість живої істоти поширюється лише на її тіло, тоді як свідомість Господа охоплює всі тіла, що існують. Він живе в серці кожної живої істоти і тому знає про всі душевні прагнення кожної окремої *джіви*. Ми повинні не забувати про це. Там також пояснено, що Парамātмā, Верховний Бог-Особа, живе в серці кожного як *ішвара*, володар, і що Він спрямовує живу істоту в її діях, враховуючи її бажання. Жива істота забуває, що їй треба робити. Обравши певний напрямок діяльності, вона врешті-решт заплутується в діях та наслідках своєї *карми*. Залишивши один тип тіла, вона потрапляє до іншого, подібно до того, як ми вдягаємо та скидаємо одежу. Переселяючись так з одного тіла в інше, душа страждає від наслідків своїх минулих вчинків. Якщо жива істота перебуває в *ґуні* благочестя, має здоровий розум і знає, якого роду діяльність притаманна їй, вона має можливість змінити характер своєї діяльності. Отже, *карма* не вічна. Тому ми кажемо, що з п'яти перелічених предметів (*ішвара, джіва, пракрті*, час і *карма*) чотири — вічні, тоді як *карма* не є вічною.

Джіва подібна до *ішвари*, який має вищу свідомість, у тому розумінні, що свідомість як Господа, так і живої істоти — трансцендентні. Але свідомість не породжується шляхом розвитку матерії. Це помилкова ідея. *Бгаґавад-ґітā* не визнає теорію, яка твердить, що свідомість розвивається на якомусь етапі ускладнення матерії за певного сполучення її елементів. Свідомість, яку огорнуто оболонкою матерії в різних її станах та сполученнях, спотворюється, подібно до того, як світло, що проходить крізь кольорове скло, здається кольоровим. Однак, свідомість Господа не підпадає під вплив матерії. Господь Кршна каже: *майāдгйакшеґа пракртіх*. Матерія не

впливає на Його свідомість, коли Він являє Себе в матеріальному всесвіті. Якби це було не так, то Він не був би спроможний говорити про трансцендентне, як це Він робить у *Бгаґавад-ґіті*. Той, чия свідомість не вільна від матеріальної скверни, нічого не може знати про трансцендентний світ. Таким чином, матеріальна скверна не може торкнутись Господа. Матерія забруднює тільки нашу свідомість. *Бгаґавад-ґіта* вчить, що ми повинні очистити опоганену матерією свідомість, і коли свідомість очиститься і наші дії буде узгоджено з волею *Ґі́вари,* — це зробить нас щасливими.

Неправильно думати, що ми повинні припинити будь-яку діяльність, — радше, треба очистити нашу діяльність від матеріальної скверни. Таку чисту діяльність називають *бгакті*. Діяльність у дусі *бгакті* на перший погляд видається звичайною, однак така діяльність вільна від матеріальної скверни. Необізнаній людині здається, що відданий діє або працює, як і звичайна людина, але така обмежена особа не розуміє, що дії відданого або Господа не забруднює нечиста свідомість чи матерія. Вони трансцендентні щодо трьох *ґун* природи. Але ми повинні пам'ятати, що наша теперішня свідомість забруднена.

Якщо матерія забруднює нас, це означає, що ми обумовлені. Під враженням того, що «я» є продукт матеріальної природи, проявляється псевдосвідомість. Її називають оманним его. Хто керується тілесною концепцією життя, той не може усвідомити свого становища. *Бгаґавад-ґіту* було повідано на те, щоб звільнити людину від тілесного уявлення про життя, і Арджуна став учнем Господа Кр̣шн̣и для того, щоб отримати знання від Господа. Треба звільнитись від тілесної концепції життя, в цьому — найперше завдання трансценденталіста. Той, хто хоче стати вільним, визволитись, насамперед повинен усвідомити, що він не є матеріальне тіло. *Мукті*, або визволення, означає позбутися матеріальної свідомості. В *Ш̣рі́мад-Бгаґаватам* є таке визначення звільнення: *муктір хітва́нйатґа́-рӯпам̇ сварӯпе̣на вйавастґітіх̣ — мукті* означає звільнення від забрудненої свідомості матеріального світу й утвердження в чистій свідомості. Всі повчання *Бгаґавад-ґіти* призначено на те, щоб пробудити цю чисту свідомість, й тому в заключній частині повчань *Ґіти* Кр̣шн̣а запитує Арджуну, чи очистилась, врешті-решт, його свідомість. Чиста свідомість проявляється в людині тоді, коли вона діє згідно з Господніми повченнями. В цьому — суть чистої свідомості. Природно, що ми вже маємо свідомість, адже ми — невід'ємні частки Господа, однак, нам властиво перебувати під впливом нижчих *ґун* природи. Проте, Господь, будучи Всевишнім, ніколи не підпадає під їхній вплив. Саме тут полягає відмінність між Верховним Господом та крихітною індивідуальною душею.

Що ж таке свідомість? Свідомість означає: «я — є». Тоді, що таке «я»? Для свідомості, яку спотворює матерія, «я — є» означає: «Я — володар усього, що бачу навколо себе. Я — той, хто насолоджується всім цим». Світ рухається, бо кожна жива істота думає, що вона — володар і творець матеріального світу. Матеріальній свідомості притаманні дві психологічні особливості: перша — людина думає: «Я — творець» і друга: «Я — той, хто насолоджується». Але насправді тільки Верховний Господь є і творець, і той, хто насолоджується, жива ж істота, яка є невід'ємною часткою Верховного Господа, не здатна ані творити, ані насолоджуватись, її призначення — лише співпрацювати. Це її створили, і нею насолоджуються. Наприклад, частина машини співпрацює з усією машиною, частина тіла співпрацює з усім тілом. Руки, ноги, очі тощо — всі вони є частинами тіла, але, насправді, вони не вміють насолоджуватись. Насолоджується тільки шлунок. Ноги носять, руки постачають їжу, зуби жують, і всі частини тіла працюють задля вдоволення шлунка, бо шлунок — основний орган, який живить тіло. Тому все віддається шлункові. Людина живить дерево, поливаючи його коріння, і вона живить тіло, коли насичує шлунок, отже, для того, щоб тримати тіло в здоровому стані, усі його члени повинні співпрацювати задля насичення шлунка. Аналогічно, Верховний Господь — це той, хто насолоджується, і той, хто творить, а ми, підлеглі живі істоти, призначені співпрацювати задля Його вдоволення. Саме така взаємодія по-справжньому допоможе нам, так само, як їжа, яка потрапила в шлунок, приносить користь усім іншим частинам тіла. Якщо рука вирішить забирати їжу собі, замість того, щоб віддавати її шлункові, вона залишиться незадоволеною. Центральною постаттю творіння й насолоди є Верховний Господь, живі істоти — лише співпрацівники. В такій співпраці — їхня втіха. Взаємовідносини між ними — це взаємовідносини між господарем та слугою. Якщо господар цілком вдоволений, то задоволений і слуга. Так само, Верховний Господь повинен бути вдоволений, хоча тенденція стати творцем і насолоджуватись матеріальним світом властива і живим істотам, через те, що вона притаманна Верховному Господеві, Творцеві проявленого космічного світу.

Отже, у віршах *Бгаґавад-ґіти* пояснюється, що всеосяжне довершене ціле включає в себе Верховного правителя, підпорядкованих Йому живих істот, космічне проявлення, вічний час та *карму*, тобто діяльність. Всі разом вони складають довершене ціле, і це всеосяжне довершене ціле називають Вищою Абсолютною Істиною. Довершене ціле, всеосяжна Абсолютна Істина — це є Верховний Бог-Особа, Шрī Кршна. Всі проявлення зумовлюють Його різні енергії. Він є всеосяжне довершене ціле.

В *Ґіті* пояснюється, що безособистісний Брахман також підпорядкований довершеній Верховній Особі (*брахмаṇо хі пратіштґгāхам*). Брахман, як те докладніше пояснено у *Брахма-сӯтрі*, подібний до сонячного сяйва. Імперсональний Брахман — це промені Верховного Бога-Особи, що сяють. Реалізація безособистісного Брахмана, так само, як і осягнення Парамāтми, є неповним усвідомленням абсолютного цілого. З п'ятнадцятої глави ми дізнаємось, що Верховний Бог-Особа, Пурушоттама, перебуває як над безособистісним Брахманом, так і над частковою Своєю експансією, Парамāтмою. Верховний Бог-Особа є *сач-чід-āнанда-віґраха. Брахма-самҳітā* починається таким чином: *ґішварах парамах кршṇах сач-чід-ānанда-віграхах/ анāдір ādір ґовіндах сарва-кāраṇа-кāраṇам.* «Ґовінда, Кршṇа, є причиною всіх причин. Він — першопричина, і Він — чиста форма вічності, знання й блаженства». Усвідомлення безособистісного Брахмана — це осягнення Його властивості *сат* (вічності). Усвідомити Парамāтму — означає осягнути Його властивості *сат-чіт* (вічного знання). Але пізнати Бога-Особу, Кршṇу, означає усвідомити всі трансцендентні властивості: *сат, чіт* та *āнанду* (вічність, знання та блаженство) у єдиній всеосяжній *віграсі* (формі).

Люди менш кмітливі вважають Верховну Істину безособистісною, але Верховна Істина — це трансцендентна Особа, що й підтверджують усі ведичні *ш́āстри. Нітйо нітйāнāм̇ четанаш́ четанāнāм* (*Катґа Упанішада* 2.2.13). А що всі ми — окремі живі істоти і маємо свою індивідуальність, то і Верховна Абсолютна Істина також, в кінцевім рахунку, є Особа й усвідомити Бога-Особу означає пізнати всі трансцендентні риси й властивості Його всеосяжної форми. Довершене ціле, Абсолют, не позбавлений форми. Якби Він не мав форми, або якби Він був меншим від чогось, тоді б Він не міг би бути довершеним цілим. Всеосяжне ціле передбачає наявність у собі всього, що тільки доступне нашому досвідові і нашій уяві, а також усього, що перебуває поза ними, інакше воно не буде всеосяжним цілим.

Всеосяжне довершене ціле, Бог-Особа, має безмірну могутність (*парāсйа ш́актір вівідґаіва ш́рӯйате*). В *Бгаґавад-ґіті* також пояснюється, як саме Кршṇа виявляє Свої різноманітні потенції. Світ явищ, або матеріальний світ, до якого нас приміщено, також є довершеним у собі, адже двадцять чотири елементи — тимчасовим проявленням яких, згідно з філософією *сāṅкґйа*, є матеріальний всесвіт — досконало пристосовані для виробництва вичерпної достатності ресурсів, необхідних для існування та підтримування всесвіту. В ньому немає нічого зайвого, і в ньому нічого не бракує. Нашому всесвітові, який підтримує енергія Абсолютного цілого, ви-

значно певний строк, і коли цей строк закінчується, всі тимчасові всесвіти буде знищено, згідно з досконалим устроєм матеріального світу. Крихітні довершені частки, тобто живі істоти, мають усі можливості пізнати всеосяжне довершене ціле, і будь-які недосконалості виникають внаслідок неповного знання про довершене ціле. Отже, *Бгаґавад-ґīтā* містить досконалу ведичну мудрість.

Усе ведичне знання — непогрішне, і кожний індус сприймає його як довершене й безпомилкове. Наприклад, коров'ячий гній — це випорожнення тварини, а згідно із *смрті*, або ведичними приписами, якщо хтось торкнувся екскрементів тварини, то йому слід обмитись для очищення. Проте, в ведичних священних писаннях коров'ячий гній вважають очищувальним засобом. Здається, що тут суперечність, але це — ведичний припис, і тому нам треба прийняти його, — зробивши так, людина не схибить. І справді, сучасна наука довела, що коров'ячий гній має антисептичні властивості. Таким чином, ведичне знання досконале, бо воно вище від сумнівів та помилок, а *Бгаґавад-ґīтā* є суттю всього ведичного знання.

Ведичне знання не є результат розвідок. Наша дослідницька робота недосконала, тому що ми досліджуємо предмети за допомогою недосконалих чуттів. Ми повинні сприйняти досконале знання, яке передається, як це визначено у *Бгаґавад-ґīті*, через *парампару* (ланцюг учнівської послідовності). Ми повинні отримати знання із правильного джерела, що належить до *парампари,* яка починається від вищого духовного вчителя, Самого Господа, і продовжується через послідовність духовних учителів. Арджуна, учень Господа Ш́рī Кр̣шн̣и, сприймає все, що каже йому Господь, без заперечень. Не можна приймати одну частину *Бгаґавад-ґīти* й відкидати іншу. Ні, ми повинні прийняти *Бгаґавад-ґīту* без будь-яких тлумачень, без вилучень і не використовувати її матеріал заради власних примхливих амбіцій. *Ґīту* слід сприймати як найдосконаліший виклад ведичного знання. Ведичне знання отримують із трансцендентних джерел і перше слово його промовив Сам Господь. Господні слова є *апаурушейа*. Це означає, що вони відрізняються од слів світської особи, якій властиві чотири недоліки. Мирянин: 1) неодмінно припускається помилок, 2) незмінно перебуває під впливом ілюзії, 3) має схильність обманювати інших та 4) обмежений своїми недосконалими чуттями. Той, хто має ці чотири недоліки, не може передати досконалої інформації про всеосяжне знання.

Недосконалі живі істоти не передають ведичного знання. Його було вкладено в серце Брахми, першої створеної живої істоти, а Брахмā в свою чергу передав це знання своїм синам та учням у тому вигляді, в якому він отримав його від Господа. Господь є *пӯр̣нам*, абсолютно досконалий, і неможливо, щоб Він підпав під вплив

законів матеріальної природи. Людина, яка мислить, здатна зрозуміти, що Господь — єдиний Володар усього, що є у Всесвіті, і що Він — одвічний Творець, сотворитель Брахми. В одинадцятій главі Господа визначено як *прапітāмаху,* тому що до Брахми звертаються як до діда (*пітāмаха*), а Господь — творець діда. Тому ніхто не повинен заявляти, що володіє чимсь; людина повинна брати собі тільки те, що Господь виділив їй як її квоту, так, щоб вона могла підтримувати своє існування.

Відомо багато прикладів того, як слід використовувати речі, які Господь виділив нам. Це також пояснюється в *Бгаґавад-ґіті*. Спочатку Арджуна вирішує, що йому не слід брати участі в битві на Курукшетрі. Це було його власне рішення. Арджуна сказав Господу, що не зможе втішатись царюванням, убивши своїх родичів. Його рішення було засноване на тілесній концепції — він гадав, що його тіло — це він сам, і що всі його родичі на тілесному плані — є його брати, племінники, свояки, діди тощо. Таким чином, він думав лише про задоволення вимог свого тіла. Господь повідав *Бгаґавад-ґіту* саме на те, щоб змінити такий погляд, й, зрештою, Арджуна, зрозумівши вказівки Кр̣шн̣и, вирішує битись і каже: *карішйе вачанам̇ тава* — «я діятиму так, як Ти звелиш».

Люди в цьому світі живуть не для того, щоб сваритись між собою, як ті коти чи собаки. Людина мусить бути достатньо розумною, щоб, зрозумівши важливість людського існування, не жити життям звичайної тварини. Людська істота повинна реалізувати мету свого життя, і таку настанову містить уся ведична література, суть якої зосереджено в *Бгаґавад-ґіті*. Ведичну літературу призначено не для тварин, а для людей. Тварини можуть убивати інших тварин і перед ними не постає питання про гріх, але, якщо людина вбиває тварину на задоволення свого невгамовного бажання насолоджуватись їжею, вона відповідатиме за порушення законів природи. В *Бгаґавад-ґіті* з'ясовано, що відповідно до трьох ґун̣ природи існує троякого роду діяльність: діяльність у ґун̣і благочестя, в ґун̣і пристрасті й у ґун̣і невігластва. Існують також три різновиди їжі: їжа в ґун̣і благочестя, їжа в ґун̣і пристрасті та їжа в ґун̣і невігластва. Все це ясно описано, і якщо ми належним чином скористаємось з повчань *Бгаґавад-ґіти*, то все наше життя очиститься й, зрештою, ми зможемо досягти місця нашого вищого призначення, яке перебуває поза матеріальним небом (*йад ґатвā на нівартанте тад дґāма парамам̇ мама*).

Таку трансцендентну обитель називають небом *санāтана*, вічним духовним небом. Ми бачимо, що в матеріальному світі все тимчасове. Будь-яка річ виникає, живе деякий час, виробляє бічні продукти, виснажується й потім зникає. Таким є закон матеріального світу,

і наше тіло, плід, або будь-що інше — все підчиняється йому. Але за межами тимчасового світу існує ще й інший світ, про який ми маємо певні відомості. Природа того світу інша, вона вічна — *санātана*. *Джīву* також описано як *санātана*, вічну, і Господь в одинадцятій главі теж описаний як *санātана*. Ми маємо близькі взаємостосунки з Господом, а що якісно ми становимо одне — *санātана-дгāму*, або небо, (*санātана* — Верховна Особа і *санātана* — живі істоти), — то вся мета *Бгагавад-гīти* полягає в тому, щоб відродити наше вічне заняття, нашу *санātана-дгарму*, вічний обов'язок, або істинне призначення живої істоти. Нас тимчасово залучено до різноманітної діяльності, але вся наша діяльність може очиститись, якщо ми відмовимось від безглуздих дій і присвятим себе діяльності, яку нам визначив Верховний Господь. Тоді наше життя стане чистим.

І Верховний Господь, і Його трансцендентна обитель — вічні, *санātана*, так само, як і живі істоти, і возз'єднання живих істот з Верховним Господом у *санātана* обителі являє собою досконалість людського життя. Господь дуже добрий до живих істот, бо вони — Його діти. Господь Кршна проголошує в *Бгагавад-гīті: сарва-йонішу...ахам бīджа-прадах пітā* — «Я — батько всього сущого». Звичайно, існує багато видів живих істот, відповідно до їхньої різної *карми*, але Господь називає Себе батьком їх усіх. Тому Господь приходить на Землю, щоб допомогти всім падшим обумовленим душам виправитись і закликає їх повернутися до вічного (*санātана*) неба, де вічні живі істоти зможуть віднайти своє вічне становище у вічному спілкуванні з Господом. Господь приходить Сам у різних втіленнях, або посилає Своїх довірених слуг (синів), або Своїх супутників, або *āчāрій*, щоб виправляти обумовлені душі й рятувати їх.

Отже, *санātана-дгарма* не має нічого спільного ні з яким сектантським релігійним культом. Вона є вічною функцією вічних живих істот у взаємостосунках з вічним Верховним Господом. *Санātана-дгарма*, як було сказано вище, стосується вічного призначення живої істоти, її вічного обов'язку. Шрīпāда Рāмāнуджāчāрйа пояснив слово *санātана* як «те, що не має ні початку, ні кінця», отже, коли ми кажемо про *санātана-дгарму*, ми повинні, покладаючись на авторитет Шрīпāди Рāмāнуджāчāрйі, прийняти на віру те, що вона не має ані початку, ані кінця.

Слово «релігія» має трохи інше значення, ніж *санātана-дгарма*. Релігія виражає ідею віри, а віра може змінюватись. Можна мати віру в певний спосіб поклоніння і можна змінити свою віру й прийняти іншу, але *санātана-дгарма* стосується такої діяльності, котра не може змінитись. Наприклад, рідкий стан — це невід'ємна влас-

тивість води, так само, як тепло — невід'ємна властивість вогню. Так само вічну функцію вічної живої істоти не може бути відділено од самої живої істоти. *Санāтана-дгарма* вічно притаманна живій істоті. Тому, коли ми кажемо про *санāтана-дгарму*, ми повинні покладатися на авторитет Шрīпāди Рāмāнуджāчāрйі й вважати, що вона не має ні початку, ні кінця. Те, що не має ні початку, ні кінця, не може бути сектантським, бо його неможливо обмежити жодними рамками. І все ж таки, прихильники якихось сектантських вірувань можуть помилково вважати, що *санāтана-дгарма* теж є сектантською, але якщо ми заглибимось у сутність предмета й розглянемо його в світлі сучасної науки, то побачимо, що *санāтана-дгарма* — це обов'язок, або вічне заняття кожної людини на Землі, більше того, — всіх живих істот у всесвіті.

Релігійні вірування, що не є *санāтана*, можуть мати початок в анналах людської історії, але немає початку історії *санāтана-дгарми*, тому що вона одвічно притаманна живим істотам. Щодо живих істот, то авторитетні писання твердять, що жива істота не має ані народження, ані смерті. *Ґїтā* підтверджує, що жива істота ніколи не народжується й не вмирає. Вона вічна, непідвладна знищенню й продовжує жити після зруйнування тимчасового матеріального тіла. Щодо концепції *санāтана-дгарми*, то спробуймо усвідомити поняття «релігія» за допомогою санскритського кореня цього слова. *Дгарма* стосується того, що постійно існує з певним предметом, того, що притаманне йому. Ми доходимо висновку, що разом із вогнем існують тепло й світло, без тепла та світла слово «вогонь» втрачає глузд. Таким самим способом нам треба з'ясувати, що ж є суттєвою частиною живої істоти, частиною, яка постійно супроводжує її. Цей постійний супутник — вічна функція живої істоти, її вічна властивість, і ця вічна властивість є її вічною релігією.

Коли Санāтана Ґосвāмī запитав Шрī Чаїтанйу Махāпрабгу про *сварӯпу* живої істоти, Господь відповів, що *сварӯпа*, або одвічне природне становище живої істоти — це служіння Верховному Богові-Особі. Якщо проаналізувати твердження Господа Чаїтанйі, то легко побачити, що кожна жива істота змушена постійно служити іншій живій істоті. Жива істота різними способами служить іншим живим істотам, і, діючи так, вона насолоджується життям. Тварини перебувають на нижчому ступені розвитку і служать людям так само, як слуги служать своєму хазяїнові. «А» служить хазяїну «Б», «Б» служить хазяїну «В», а «В» служить хазяїну «Г» тощо. Подібним же чином ми бачимо, що друг служить другові, мати служить синові, дружина служить чоловікові, чоловік — дружині тощо. Якщо ми продовжимо розвідку в такому напрямкові, стане очевидним, що в суспільстві живих істот усі без винятку служать кому-небудь.

Політик пропонує широкому загалу свій маніфест, аби переконати виборців у своїй здатності служити їм. Тому виборці і віддають йому свої вирішальні голоси, сподіваючись, що він служитиме на користь суспільства. Власник крамниці служить покупцям, ремісник — тому, хто має гроші, промисловець служить сім'ї, сім'я служить державі згідно з вічним прагненням вічної живої істоти. Отже, ми бачимо, що жодна жива істота не вільна від служіння іншим живим істотам, і тому ми можемо з усією певністю підсумувати, що служіння є життєво необхідною потребою живих істот, і що служіння — це вічна релігія живої істоти.

Однак, залежно від місця, часу та обставин людина сповідує різні віри й проголошує себе індусом, мусульманином, християнином, буддистом або прихильником якої-небудь іншої релігії чи секти. Але всі такі означення — не *санātана-дгарма*. Індус може перемінити свою віру й стати мусульманином, мусульманин може стати індусом або християнин може змінити свою віросповідь й т. ін., але за всіх обставин переміна вірування не впливатиме на вічне призначення людини служити іншим. Індус, мусульманин або християнин завжди служать кому-небудь. Таким чином, сповідувати певне віровчення ще не означає сповідувати свою *санātана-дгарму*, тобто виконувати свій вічний обов'язок. *Санātана-дгарма* — це служіння.

Саме служіння зв'язує нас із Верховним Господом. Верховний Господь — це верховний блаженствуючий, а ми, живі істоти, — Його слуги. Нас створено для Його насолоди, і якщо ми поділяємо таку вічну насолоду з Верховним Богом-Особою, ми знаходимо щастя, якого неможливо досягти ніяким іншим способом. Ми не можемо бути щасливі незалежно від Нього, так само, як жодна частина тіла не може бути задоволеною, якщо вона не взаємодіє із шлунком. Таким чином, якщо жива істота не служить Верховному Господеві з чистою трансцендентною любов'ю, вона не може бути щасливою.

В *Бгаґавад-ґīті* не схвалено поклоніння різним напівбогам і служіння їм. Про це сказано у двадцятому вірші сьомої глави.

кāмаіс таіс таір хрта-джн̃āнāḥ прападйанте 'нйа-деватāḥ
там там нійамам āстгāйа пракр̣тйā нійатāḥ свайā

«Ті, чий розум захоплено матеріальними бажаннями, віддають себе напівбогам і дотримуються певних правил та приписів поклоніння згідно із своєю власною природою». Тут прямо сказано, що напівбогам, замість Верховного Господа, Кр̣шн̣и, поклоняються ті, ким володіє хтивість. Коли ми згадуємо ім'я Кр̣шн̣и, то це не означає, що ми вимовляємо якесь сектантське ім'я. «Кр̣шн̣а» означає «найвища

насолода», і це ім'я вказує на те, що Верховний Господь — вмістилище, скарбниця всієї насолоди. Всі ми жадаємо насолод. *Ānанда майо 'бгйāсāт* (*Ведāнта-сӯтра* 1.1.12). Живі істоти, як і Господь, наділені свідомістю і вони прагнуть щастя. Господь безмежно щасливий, і якщо живі істоти дійсно бажають справжнього щастя, їм слід приєднатися до Господа, співпрацювати з Ним, а також вступити в близькі стосунки з Господом та Його оточенням.

Господь приходить у цей смертний світ, щоб наочно явити Свої сповнені щастя розваги у Вр̣ндāвані. Коли Господь Ш́рī Кр̣шн̣а був у Вр̣ндāвані, то що б Він не робив у гурті Своїх приятелів-пастушків, дівчат-подружок й усіх інших мешканців Вр̣ндāвани та корів, все було сповнене щастя. Все населення Вр̣ндāвани не бажало знати нічого, окрім Кр̣шн̣и. Господь Ш́рī Кр̣шн̣а Сам відмовив Свого батька Нанду Махāрāджа поклонятись напівбогові Індрі, бо немає потре́би в поклонінні напівбогам. Людям потрібно поклонятись виключно Верховному Господеві, тому що їхньою кінцевою метою є повернутися до Його обителі.

Обитель Господа Ш́рī Кр̣шн̣и описано в шостому вірші п'ятнадцятої глави *Бгаґавад-ґїти*:

на тад бгāсайате сӯрйо на ш́аш́āн̇ко на пāваках̣
йад ґатвā на нівартанте тад дгāма парамам̇ мама

«Ту Мою верховну обитель освітлює не сяйво сонця, не місяць, не вогонь або електрика. І той, хто досягне її, вже ніколи не повернеться до матеріального світу».

У цьому вірші описане вічне духовне небо. Звичайно, ми маємо матеріальне уявлення про небо і коли думаємо про нього, то пов'язуємо його із сонцем, місяцем, зірками тощо, але в даному вірші Господь твердить, що вічне небо не потребує ні сонця, ні місяця, ні вогню чи будь-якого іншого джерела світла, бо духовне небо осяюють промені *брахмаджйоті*, джерелом яких є Верховний Господь. Ми долаємо величезні труднощі, намагаючись досягти інших планет, але зовсім неважко дізнатися, якою є обитель Верховного Господа. Його обитель іменують Ґолокою. Її чудово описано в *Брахма-самґіті* (5.37): *ґолока ева нівасатй акгілāтма-бгӯтах̣.* Господь вічно перебуває в Своїй обителі, яку називають Ґолокою, і все ж таки ми можемо наблизитись до Нього і в цьому світі, бо саме на це Він приходить до нас і являє Свою істинну форму, *сач-чід-ānанда-віґраху*. Коли Він являє Свою форму, нам вже не треба губитись у здогадах, який же Він на вигляд. Щоб покласти край вигадкам та припущенням, Він приходить до нас і виявляє Себе таким, яким Він є, — як Ш́йāмасундара. На жаль, нерозумні люди не сприймають Його всерйоз, бо Він з'являється як один із нас і ви-

дає Себе за людську істоту. Але це ще не підстава для того, щоб прирівнювати Господа до людини. Завдяки Своїй всемогутності Він може показати нам Свою істинну форму та проявити Свої ігри, які є точною копією Його розваг, що вічно тривають в Його верховній обителі.

У променистому сяйві духовного неба плавають безліч планет. Вища обитель Кршналока випромінює *брахмаджйоті*, а нематеріальні планети *ānанда-майа* та *чін-майа* плавають у цьому сяйві. Господь каже: *на тад бгāсайате сӯрйо на ш́аш́āнко на пāвакаḥ/ йад ґатвā на нівартанте тад дгāма парамам̇ мама.* Тому, хто спроможний досягти духовного неба, не треба повертатись назад, до матеріального світу. У матеріальному небі, навіть якщо ми досягнемо вищої планети (Брахмалоки), не кажучи вже про Місяць, ми знайдемо ті ж самі умови життя, а саме: народження, хвороби, старість та смерть. Жодна планета матеріального всесвіту не вільна від цих чотирьох основ матеріального існування.

Живі істоти подорожують з однієї планети на іншу, проте це не означає, що ми можемо потрапити на якусь уподобану нами планету просто за допомогою механічних пристроїв. Якщо ми бажаємо дістатися до якоїсь іншої планети, то на те існує певний спосіб. Про це також згадується: *йāнті дева-врата девāн пітр̣н йāнті пітр̣-вратāḥ.* Нема потреби в механічних пристроях, якщо ми бажаємо здійснити міжпланетну подорож. *Ґ̄ітā* наставляє: *йāнті дева-врата девāн.* Місяць, Сонце та інші вищі планети складають планетну систему, яка має назву Сварґалоки. Існують планети трьох різних категорій: вищі, середні та нижчі планетні системи. Земля належить до середньої планетної системи. *Бгаґавад-ґ̄ітā* пояснює нам, як можна рушити до вищої планетної системи (Девалоки) дуже простим способом: *йāнті дева-врата девāн.* Треба лише поклонятись певному напівбогові відповідної планети і таким чином можна потрапити на Місяць, Сонце або будь-яку з планет у вищих сферах.

Але *Бгаґавад-ґ̄ітā* не радить нам рушати на якусь з планет матеріального світу, бо якщо ми й потрапимо на найвищу планету Брахмалоку за допомогою якого-небудь механічного пристрою, подорожуючи, можливо, сорок тисяч років (а чи здатний хтось прожити стільки?), ми все ж таки знайдемо там ті ж самі матеріальні турботи: народження, смерть, хвороби та старість. Але той, хто досягає верховної планети Кршналоки або будь-якої іншої планети духовного неба, уникає матеріальних турбот. Серед усіх планет духовного неба є одна верховна планета, яку називають Ґолока Врндāвана, вона — одвічна первинна планета в обителі Верховного Бога-Особи, Ш́рī Кршни, вища серед усіх інших планет, як матеріального, так і духовного неба. Всі ці знання викладено в *Бгаґавад-ґ̄ітā*, і

з її повчань ми можемо довідатись, як покинути матеріальний світ і розпочати істинно блаженне життя в духовному небі.

В п'ятнадцятій главі *Бгаґавад-ґіти* змальовано справжню картину матеріального світу. Там сказано:

ӯрдгва-мӯлам адгаḥ-ш́ākґам аш́ваттґам̇ прāхур авйайам
чґандāм̇сі йасйа парṇāні йас там̇ веда са веда-віт

Матеріальний світ описано тут як дерево, коріння якого росте догори, а гілля — додолу. Всі ми зустрічали дерево з корінням догори: стоячи на березі річки або якої-небудь іншої водойми, можна побачити, що дерева віддзеркалюються у воді догори ногами: коріння спрямоване вгору, а гілля — додолу. Так само матеріальний світ є відображенням світу духовного. Матеріальний світ — лише тінь реальності. Тінь не має ніякої конкретної форми або змісту, вона нетривка, нереальна, але завдяки їй ми можемо зрозуміти, що десь існує реальна субстанція. В пустелі немає води, але міраж підказує, що така річ, як вода, десь існує. В матеріальному світі немає «води», немає щастя, але справжня вода істинного щастя існує там, в духовному світі.

Господь показує нам шлях, яким ми можемо досягти духовного світу (Бг. 15.5):

нірмāна-мохā джіта-санґа-дошā
адгйāтма-нітйā вінівртта-кāмāḥ
двандваір вімуктāḥ сукґа-дуḥкґа-самджн̃аір
ґаччґантй амӯдгāḥ падам̇ авйайам̇ тат

Вічного царства, *падам̇ авйайам̇*, може досягти той, хто є *нірмāна-моха*. Що це означає? Ми любимо означення. Ми вганяємо за титулами, такими як «сер» чи «лорд», хтось жадає бути президентом, багатієм, царем чи ще ким-небудь. Доки ми прив'язані до таких означень, доти ми прив'язані й до тіла, тому що всі означення стосуються лише тіла. Але ми не є наше тіло й таке розуміння є першим ступенем духовного усвідомлення. Нас зв'язано трьома *ґуṇами* матеріальної природи, але нам треба звільнитись від них шляхом відданого служіння Господу. Якщо ми не схильні віддано служити Господеві, ми не зможемо стати незалежними від *ґуṇ* матеріальної природи. Означення та прив'язаність зумовлені нашою хтивістю й бажаннями, нашим прагненням панувати над матеріальною природою. Доки ми не відкинемо схильність панувати над матеріальною природою, у нас не буде можливості повернутись до царства Всевишнього, *санāтана-дгāми*. До вічного, непідвладного руйнуванню царства Божого може наблизитись лише той, кого не бентежать оманні матеріальні насолоди, хто укріпився в служінні Верховно-

му Господеві. Така людина може легко наблизитись до верховної обителі.

В *Бгаґавад-ґіті* (8.21) також сказано:

авйакто 'кшара ітй уктас там āхух парамāм ґатім
йам прāпйа на нівартанте тад дгāма парамам мама

Авйакта означає «непроявлений». Навіть матеріальний світ не проявляється перед нами у всій його повноті. Наші чуття настільки недосконалі, що ми навіть не можемо побачити всіх зірок нашого матеріального всесвіту. Ми маємо змогу отримати докладну інформацію про всі планети з ведичної літератури і ми можемо вірити або не вірити їй. У ведичній літературі, особливо в *Шрīмад-Бгāґаватам*, описано всі значні матеріальні планети, а духовний світ, що перебуває поза матеріальним небом, змальований як *авйакта,* непроявлений. Треба пристрасно бажати увійти в трансцендентне царство, адже, досягнувши його, жива істота вже не мусить повертатися до матеріального світу.

Далі можна поставити питання, яким шляхом можна досягнути обителі Верховного Господа. Восьма глава містить відповідь на це. Там сказано:

анта-кāле ча мāм ева смаран муктвā калеварам
йах прайāті са мад-бгāвам йāті нāстй атра самшайах

«Кожний, хто наприкінці життя, тої миті, коли покидає тіло, думає лише про Мене, той одразу ж потрапляє до Моєї обителі, — в цьому немає сумніву» (Бг. 8.5). Той, хто думає про Кршну в момент смерті, йде до Кршни. Слід тримати у своїй пам'яті образ Кршни; неодмінно досягне духовного царства той, хто, покидаючи тіло, згадує Його образ. *Мад-бгāвам* стосується вищої природи Верховної Істоти. Верховна Істота — це *сач-чід-ānанда-вігграха* — тобто Його форма вічна, сповнена знання і блаженства. Наше теперішнє тіло не є *сач-чід-ānанда*. Воно не *сат*, воно — *асат*, тобто не вічне, а тлінне. Воно не *чіт*, сповнене знання, воно — повне невігластва. Ми нічого не знаємо про духовне царство, ми навіть не маємо досконалого знання про матеріальний світ, в якому є так багато невідомого нам. Так, наше тіло є *нірānанда*: замість того, щоб бути сповненим блаженства, воно сповнене страждань. Усі страждання, яких ми зазнаємо в матеріальному світі, виникають через тіло, але той, хто, залишаючи тіло, думає про Господа Кршну, Верховного Бога-Особу, одразу ж досягає тіла *сач-чід-ānанда*.

Шлях виходу з тіла та отримання нового тіла в матеріальному світі також впорядковано. Людина вмирає тоді, коли вже вирішено, яку форму тіла вона дістане в наступному житті. Приймає рі-

шення не сама жива істота, а вищі судді. Згідно з нашою діяльністю в цьому житті ми або піднімаємося вище, або скочуємось униз. Наше життя — це підготовка до життя майбутнього. Тому, якщо ми зможемо в цьому житті підготувати своє повернення в царство Боже, тоді, без сумніву, покинувши матеріальне тіло, ми одержимо тіло духовне, таке, як у Господа.

Як вже було з'ясовано, існують різні типи трансценденталістів: *брахма-вāдī, парамāтмā-вāдī* і *бгакти*, віддані. Також було вказано, що в *брахмаджйоті* (духовному небі) існує безліч духовних планет. Таких планет набагато більше, ніж усіх планет матеріального світу. Матеріальний світ становить приблизно лише одну четверту частину всього творіння (*екāмśена стґіто джаґат*). У цьому матеріальному відсікові існують мільйони й мільярди світів із трильйонами планет і сонць, зірок та місяців. Але все матеріальне творіння — це лише фраґмент усього створеного світу, більшу частину якого складає духовне небо. Той, хто бажає злитися з буттям Верховного Брахмана, миттю переміщується в *брахмаджйоті* Верховного Господа і таким чином досягає духовного неба. Відданий, який бажає насолоджуватись спілкуванням з Господом, потрапляє на планети Ваікунṭги, яких є незчисленна кількість, і Верховний Господь у Своїх повновладних експансіях Нāрāйаṇи з чотирма руками й під різними іменами, такими, як Прадйумна, Аніруддґа, Ґовінда тощо, дарує йому Своє товариство. Отже, в кінці свого життя трансценденталісти думають або про *брахмаджйоті*, або про Парамāтму, або ж про Верховного Бога-Особу, Шрī Кṛшṇу. У всіх цих випадках вони досягають духовного неба, однак, лише відданий, той, хто перебуває в особистісних стосунках з Верховним Господом, вступає на планети Ваікунṭги, або на планету Ґолока Вṛндāвана. Далі Господь додає, що в цьому «немає сумніву». Треба твердо вірити в це. Ми не повинні відкидати те, що виходить за межі нашої уяви; наше ставлення до цього має бути таким, як у Арджуни: «Я вірю всьому, що Ти сказав». Отже, коли Кршна запевняє, що будь-хто може досягнути духовного неба, якщо в момент смерті думатиме про Господа як про Брахмана, або Парамāтму, або Бога-Особу, то в цьому не повинно бути ніякого сумніву. Не можна не вірити словам Кṛшṇи.

В *Бгаґавад-ґїті* (8.6) також роз'яснюється загальний принцип, керуючись яким, можна досягти духовного царства, просто пам'ятаючи про Всевишнього під час смерті:

йаṁ йаṁ вāпі смаран бгāвам тйаджатй анте калеварам
таṁ там еваіті каунтейа садā тад-бгāва-бгāвітаḥ

«Про який стан існування людина згадує під час виходу з тіла, того стану вона і досягне неодмінно в наступному житті». Ми насамперед повинні з'ясувати зараз, що матеріальна природа — це вияв однієї з енергій Верховного Господа. У *Вішну Пурāні* (6.7.61) описано всю сукупність енергій Верховного Господа:

вішну-ш́актіх парā проктā кшетра-джн̃ākгйā татгā парā
авідйā-карма-сам̇джн̃ānйā тр̣тīйā ш́актір ішйате

Верховний Господь володіє незліченними різноманітними енергіями, які перебувають поза нашим розумінням; однак, видатні освічені мудреці, або звільнені душі, дослідили ці енергії й угрупували їх у три основні категорії. Всі енергії є *вішну-ш́акті*, тобто вони є різними потенціями Господа Вішну. Перша енергія — *парā*, трансцендентна. Живі істоти також належать до вищої енергії, як це вже пояснювалось. Інші, матеріальні, енергії перебувають у *ґуні* невігластва. В момент смерті ми можемо або залишитися під впливом нижчої енергії матеріального світу, або перенестись у світ духовний, де діє вища енергія. *Бгаґавад-ґītā* з цього приводу каже (8.6):

йам̇ йам̇ вāпі смаран бгāвам̇ тйаджатй анте калеварам
там̇ там̇ евāіті каунтейа садā тад-бгāва-бгāвітāх̣

«Про який стан існування людина згадує під час виходу з тіла, того стану вона і досягає неодмінно в наступному житті».

Звичайна річ, на протязі життя ми звикли мислити в межах матеріальної енергії, але нам властиво розмірковувати і про духовні речі. Яким же чином ми можемо перенести свої думки з матеріальної енергії на духовну? Існує стільки літератури, що наповнює наші думки матеріальною енергією: газети, журнали, романи тощо. На сьогодняшній день подібна література поглинає всі наші думки, але в наших інтересах звернути їх на літературу ведичну. Щоб надати нам такої змоги, великі мудреці створили багато таких шедеврів ведичної літератури, як, наприклад, *Пурāни. Пурāни* — не вигадка, вони містять історичні факти. В *Чаітанйа-чарітāмрті* (*Мадгйа* 20.122) надибуємо такого вірша:

мāйā-мугдга джīвера нāхі сватах̣ кр̣шн̣а-джн̃āна
джīвере крпāйа каілā кр̣шн̣а веда-пурāн̣а

Забудькуваті живі істоти, або обумовлені душі, втратили свій зв'язок з Верховним Господом і заглибились у думки про матеріальну діяльність. Саме на те, щоб спрямувати їхню розумову енергію до духовного неба, Кр̣шн̣а-дваіпāйана Вйāса створив стільки пам'ят-

ників ведичної літератури. Передусім, він розділив *Веди* на чотири частини, потім він пояснив їх у *Пураṇах,* а для менш розвинутих людей він написав *Махābгāрату*, частиною якої і є *Бгаґавад-ґіта*. Далі всю ведичну літературу було узагальнено у *Ведānта-сӯтрі* і, щоб її могли зрозуміти прийдешні покоління, він написав доступний коментар до *Ведānта-сӯтри* під назвою *Шрīмад-Бгāґаватам*. В наших інтересах уподобати читання ведичної літератури. Так само, як матеріалісти скеровують свій розум на читання газет, журналів та безлічі іншої матеріалістичної літератури, ми повинні зосередитись на читанні творів, що їх дав нам Вйāсадева: таким способом ми зможемо пам'ятати про Верховного Господа під час смерті. Це єдиний шлях, що запропонований Господом, і він обов'язково приведе до місця призначення: «В цьому немає сумніву».

тасмāт сарвешу кāлешу мāм анусмара йудгйа ча
майй арпіта-мано-буддгір мāм евaішйасй асaмшайах

«Тому, Арджуно, ти повинен завжди пам'ятати про Мене в образі Кршṇи й водночас виконувати свій обов'язок *кшатрійі*, тобто воювати. Присвятивши Мені всі свої дії і зосередивши на Мені свій розум та інтелект, ти, без сумніву, прийдеш до Мене» (Бг. 8.7).

Кршṇа не пропонує Арджуні просто пам'ятати Його й залишити свої справи. Ні, Господь ніколи не пропонує чогось нездійсненного. В матеріальному світі кожний мусить працювати, щоб підтримувати тіло. Людське суспільство, згідно з діяльністю, яку виконують люди, поділено на чотири соціальні класи: *брāхмаṇи, кшатрійі, ваішйі* та *шӯдри*. Клас *брāхмаṇ*, або клас інтеліґенції, виконує одну діяльність, *кшатрійі*, або адміністративний клас — іншу, клас торговців і клас робітників також виконують свої певні обов'язки. У людському суспільстві можна бути робітником, торговцем, адміністратором, землеробом або навіть літератором, ученим чи богословом, тобто належати до найвищого класу, та все ж таки кожен мусить працювати, щоб підтримувати своє існування. Тому Господь каже Арджуні, що не треба відмовлятись од роботи, але, продовжуючи свою діяльність, йому слід завжди пам'ятати про Кршṇу (*мāм анусмара*). Якщо він не думатиме постійно про Кршṇу під час боротьби за існування, то він не зможе також згадати Кршṇу в момент смерті. Господь Чаітанйа радить те ж саме. Він каже: *кīртанīйах сада харіх* — «треба завжди оспівувати Господні імена». Імена Господа і Сам Господь — абсолютно невідмінні. Таким чином, настанова Кршṇи Арджуні «пам'ятай про Мене» і вказівка Господа Чаітанйі «завжди виспівуйте імена Господа Кршṇи» — також є одне й те ж саме. Тут немає різниці, тому що Кршṇа та імена

Крішни неподільно зв'язані. В абсолютному розумінні немає різниці між об'єктом та поняттям про нього. Тому ми повинні завжди, двадцять чотири години на добу, оспівувати Його імена й упорядкувати своє життя таким чином, щоб повсякчас мати можливість пам'ятати про Нього.

Як же це здійснити? *Ачарії* наводять приклад: якщо заміжня жінка захопилася іншим чоловіком, або якщо чоловік відчуває потяг до іншої жінки, а не до своєї дружини, то така прихильність буває дуже сильною, такою, що людина, яка відчуває її, завжди думає про предмет свого кохання. Жінка, яка думає про свого коханого, весь час уявляє собі зустріч з ним, навіть тоді, коли виконує свої домашні обов'язки. Насправді вона виконує їх ще краще, щоб чоловік не запідозрив її пристрасті. Так само, ми повинні завжди думати про вищого коханого, Шрі Крішну, й водночас якнайкраще виконувати свої матеріальні обов'язки. Для цього необхідне сильне почуття любові: якщо ми відчуваємо сильну любов до Верховного Господа, тоді ми зможемо виконувати свої обов'язки й водночас пам'ятати про Нього. Але таке почуття любові треба розвивати. Арджуна, наприклад, завжди думав про Крішну, він був постійним супутником Крішни, й водночас він був воїном. Крішна не запропонував йому покинути поле бою й податись до лісу, щоб медитувати там. Коли Господь Крішна описав систему *йоги*, Арджуна визнався, що йому несила оволодіти нею:

арджуна увача
йо 'йам йогас твайа проктах самйена мадгусудана
етасйахам на пашйамі чанчалатват стхітім стхірам

«Арджуна сказав: «О Мадгусудана, система *йоги*, яку Ти стисло описав, здається мені непосильною й нездійсненною, бо розум мій — неспокійний і хитрий» (Бг. 6.33).

Але Господь каже:

йогінам апі сарвешам мад-гатенантаратмана
шраддгаван бгаджате йо мам са ме йуктатамо матах

«З усіх йогів, той, хто з цілковитою вірою завжди перебуває в Мені, завжди пам'ятає про Мене в своєму серці і служить Мені з трансцендентною любов'ю та відданістю, той найтісніше поєднаний зі Мною через *йогу* і є самим досконалим. Така Моя думка» (Бг. 6.47). Таким чином, той, хто завжди пам'ятає про Верховного Господа — той є водночас найвидатніший йог, найвищий *джнані* й найвидатніший відданий. Далі Господь каже, що Арджуна, як *кшатрійа*, не може відмовитися від бою, однак, якщо він битиметься,

пам'ятаючи про Кршну, тоді він буде спроможний згадати Його в момент смерті. Але треба беззастережно віддатися трансцендентному любовному служінню Господеві.

Насправді ми виконуємо якусь діяльність за допомогою нашого розуму та інтелекту, а не тіла. Отже, якщо розум та інтелект завжди занурені в роздуми про Верховного Господа, природно, що чуття також буде залучено до служіння Йому. Зовнішньо, можливо, чуттєва діяльність залишатиметься такою ж самою, але свідомість зміниться. *Бгаґавад-ґіта* вчить нас, як зосередити розум та інтелект на роздумах про Господа. Таке заглиблення дасть змогу перенестись до Господнього царства. Якщо розум служить Кршні, то чуття природним чином залучаються до служіння Йому. Це — мистецтво і це — тайна *Бгаґавад-ґіти*: цілковите заглиблення в думки про Шрі Кршну.

Сучасна людина витратила стільки часу й зусиль, аби досягти Місяця, але вона зовсім не дбає про те, щоб піднестись духовно. Якщо у когось попереду ще якихось п'ятдесят років, він повинен впродовж цього недовгого терміну часу розвивати здатність пам'ятати про Верховного Бога-Особу. Віддане служіння полягає у:

шравана̄м кӣртана̄м вішно̣х смарана̄м пада-сева̄нам
арчана̄м вандана̄м да̄сйам сакгйам а̄тма-ніведа̄нам
(*Шрӣма̄д-Бга̄ґаватам* 7.5.23)

Дев'ять способів усвідомлення Бога, найлегшим з яких є *шравана̄м*, тобто слухання *Бгаґавад-ґіти* з уст особи, яка усвідомила себе, спрямовують думки людини до Верховної Істоти. Завдяки цьому вона завжди пам'ятатиме про Верховного Господа (*ніш̣чала*), що надасть їй можливості одразу ж по смерті отримати духовне тіло, придатне для спілкування з Верховним Господом.

Далі Господь каже:

абгйа̄са-йоґа-йуктена четаса̄ на̄нйа-ґа̄мі̄на̄
парама̄м пурушам̇ дівйам̇ йа̄ті па̄ртґа̄нучінтайан

«Той, хто завжди розмірковує про Мене як про Верховного Бога-Особу, зосереджуючи на Мені свій розум, і не збочує з цього шляху, той, о Арджуно, безсумнівно прийде до Мене» (Бг. 8.8).

Шлях цей не дуже важкий, однак, щоб іти ним, слід обрати досвідченого провідника. *Тад-віджн̃а̄на̄ртгам̇ са ґурум евабгіґаччгет* — «треба підійти до того, хто вже практикує *бгакті-йоґу*». Розум завжди блукає з одного предмету на інший, тому необхідно виховувати в ньому здатність зосереджуватись на образі Верховного Господа Шрі Кршни або на звукові Його імені. За своєю природою розум

неспокійний і стрибає в різних напрямках, але він може віднайти спокій в звуковій вібрації Кршни. Отже, треба медитувати на *парамам пурушам*, Верховного Бога-Особу, який перебуває в Своєму духовному царстві, в духовному небі, і таким чином досягти Його. Шляхи й засоби остаточного духовного усвідомлення та досягнення кінцевої мети сформульовано в *Бгаґавад-ґіті*, і двері до цього знання відчинено для всіх. Кожен може увійти. Всі люди, будь-яких суспільних класів, можуть наблизитись до Господа Кршни, бо слухати й думати про Нього може кожний.

Далі Господь каже (Бг 9.32–33):

мам хі партга вйапашрітйа йе 'пі сйух папа-йонайах
стрійо ваішйас татґа шӯдрас те 'пі йанті парам ґатім

кім пунар брахманах пунйа бгактā раджаршайас татґа
анітйам асукгам локам імам прапйа бгаджасва мам

Тут Господь каже, що торговець, розпутна жінка, чорнороб і навіть ті людські істоти, що перебувають у найнижчих станах життя, можуть наблизитись до Верховного. Для цього не обов'язково потрібний високорозвинений інтелект. Суть у тому, що кожен, хто приймає засади *бгакті-йоґи* і визнає Верховного Господа за найвище благо, за найвищу кінцеву мету свого життя — може наблизитись до Господа в духовному небі. Якщо людина засвоїть принципи, сповіщені в *Бгаґавад-ґіті*, вона зможе зробити своє життя досконалим і навіки вирішити всі проблеми існування. В цьому — сенс та сутність усієї *Бгаґавад-ґіти*.

На закінчення підкреслимо, що *Бгаґавад-ґітā* — духовний твір, і читати її слід дуже уважно. *Ґітā-шастрам ідам пунйам йах патґет прайатах пумāн* — «твердо дотримуючись всіх приписів *Бгаґавад-ґіти*, можна звільнитись від усіх життєвих страждань та тривог». *Бгайа-шокāді-варджітах* — «людина звільниться від усякого страху, і її наступне життя буде духовним» (*Ґітā-māхāтмйа* 1).

У цьому є ще й інша перевага:

ґітāдгйāйана-шīласйа прāнāйама-парасйа ча
наіва санті хі пāпāні пӯрва-джанма-кртāні ча

«Якщо людина серйозно й з щирим почуттям читає *Бгаґавад-ґіту*, тоді з Господньої ласки наслідки її минулих гріховних вчинків не впливатимуть на неї». В останній частині *Бгаґавад-ґіти* (18.66). Господь Шрī Кршна сповіщає всім:

сарва-дгармāн парітйаджйа мāм екам шараңам враджа
ахам твāм сарва-пāпебгйо мокшайішйāмі мā шучах

«Облиш всі форми релігії і просто віддайся Мені, — Я врятую тебе від усіх наслідків гріху. Не бійся нічого». Таким чином, Господь перебирає на себе всю відповідальність за того, хто віддається Йому й ґарантує такій людині безпеку від усіх зворотніх наслідків гріховних дій.

маліне мочанам̇ пум̇сам̄м̇ джала-снānам̇ діне діне
сакрд ґітāмрта-снānам̇ самсāра-мала-нāшанам

«Людина може щодня очищати себе, обмиваючись водою, але якщо вона лише раз омилась в священних водах Ґанґи *Бгаґавад-ґіти* — для такої людини бруд матеріального життя більше не існує».

ґітā су–ґітā картавйā кім анйаіх̣ шāстра-вістараіх̣
йā сайам̇ падманābгасйа мукга-падмāд вініх̣ртā

Бгаґавад-ґіту повідав Верховний Бог-Особа, і тому нема потреби читати ще які-небудь ведичні твори. Треба тільки уважно й регулярно слухати й читати *Бгаґавад-ґіту*. За нашої доби люди настільки заклопотані світською діяльністю, що їм не під силу прочитати всі твори ведичної літератури. Але в цьому й немає необхідності. Однієї книги, *Бгаґавад-ґіти*, цілком достатньо, тому що вона є суттю ведичної літератури, і особливо тому, що її повідав Верховний Бог-Особа (*Ґітā-māхāтмйа* 4).

Як сказано:

бгāратāмрта-сарвасвам̇ вішн̣у-вактрāд вініхсртам
ґітā-ґан̣ґодакам̇ пітвā пунар джанма на відйате

«Той, хто п'є воду з Ґанґи, знаходить визволення, що ж тоді казати про того, хто п'є нектар *Бгаґавад-ґіти*? *Бгаґавад-ґіту* — нектарну есенцію *Махāбгāрати* — повідав Сам Господь Крш̣на, одвічний Вішн̣у» (*Ґітā-māхāтмйа* 5). *Бгаґавад-ґітā* виходить з уст Верховного Бога-Особи, тоді як Ґанґа, кажуть, бере початок біля Його лотосоподібних стіп. Звісно, нема різниці між устами та стопами Верховного Господа, але, безсторонньо розцінюючи, можна зрозуміти, що *Бгаґавад-ґітā* має силу більшу, ніж навіть води Ґанґи.

сарвопанішадо ґāво догдгā ґопāла-нанданах̣
пāртго ватсах̣ су-дгīр бгоктā дуґдгам̇ ґітāмртам̇ махат

Ця *Ґітопанішада*, або *Бгаґавад-ґітā*, що є суттю всіх *Упанішад*, — як та корова, що її доїть Господь Крш̣на, уславлений як пастушок. Арджуна ж — як те теля, й хай п'ють нектарне молоко *Бгаґавад-ґіти* вчені мудреці та чисті віддані».

екам̇ ш́а̄страм̇ девакӣ-путра-ґӣтам
еко дево девакӣ-путра ева
еко мантрас тасйа на̄ма̄ні йа̄ні
карма̄пй екам̇ тасйа девасйа сева̄
(*Ґӣта̄ ма̄ха̄тмйа* 7)

За наших часів людина прагне мати одне Святе Письмо, одного Бога, одну релігію, одне певне заняття. *Екам̇ ш́а̄страм̇ девакӣ-путра-ґӣтам* — тож хай і буде лише одне Писання, спільне Святе Письмо для всього світу, *Бґаґавад-ґӣта̄*. *Еко дево девакӣ-путра ева* — хай буде єдиний Бог для всього світу — Ш́рӣ Кр̣шн̣а. *Еко мантрас тасйа на̄ма̄ні* — і єдиний гімн, єдина *мантра*, єдина молитва — оспівування Його імен: Харе Кр̣шн̣а, Харе Кр̣шн̣а, Кр̣шн̣а Кр̣шн̣а, Харе Харе/ Харе Ра̄ма, Харе Ра̄ма, Ра̄ма Ра̄ма, Харе Харе. *Карма̄пй екам̇ тасйа девасйа сева̄* — і завжди хай буде лише одне заняття — служити Верховному Богові-Особі.

ЛАНКИ ЛАНЦЮГА УЧНІВСЬКОЇ ПОСЛІДОВНОСТІ

Евам̇ парампарā-прāптам імам̇ рāджаршайо відух̣ (Бг. 4.2). *Бгаґавад-ґітā* передавалась якою вона є від вчителя до учня в такій послідовності:

1. Кр̣шн̣а
2. Брахмā
3. Нāрада
4. Вйāса
5. Мадгва
6. Падманāбга
7. Нр̣харі
8. Мāдгава
9. Акшобгйа
10. Джайа Тīртга
11. Джн̃ānасіндгу
12. Дайānідгі
13. Відйānідгі
14. Рāджендра
15. Джайадгарма
16. Пурушоттама
17. Брахман̣йа Тīртга
18. Вйāса Тīртга
19. Лакшмīпаті
20. Мāдгавендра Пурī
21. Īш́вара Пурī (Нітйānанда, Адваіта)
22. Господь Чаітанйа
23. Рӯпа (Сварӯпа, Санātана)
24. Раґґунāтга, Джīва
25. Кр̣шн̣адāса
26. Нароттама
27. Віш́ванāтга
28. (Баладева), Джаґаннāтга
29. Бгактівінода
30. Ґауракіш́ора
31. Бгактісіддгānта Сарасватī
32. А.Ч. Бгактіведанта Свамі Прабгупāда

Огляд армій на полі бою Курукшетра

ВІРШ 1

धृतराष्ट्र उवाच ।
धर्मक्षेत्रे कुरुक्षेत्रे समवेता युयुत्सवः ।
मामकाः पाण्डवाश्चैव किमकुर्वत सञ्जय ॥१॥

дгртарāшт̣ра увāча
дгарма-кшетре куру-кшетре самаветā йуйутсавах̣
мāмакāх̣ пāн̣давāш́ чаіва кім акурвата сан̃джайа

дгртарāшт̣рах̣ увāча—цар Дгр̣тарāшт̣ра сказав; *дгарма-кшетре*—на місці поломництва; *куру-кшетре*—в місцевості під назвою Курукшетра; *самаветāх̣*—ті, що зібралися; *йуйутсавах̣*—ті, що жадають бою; *мāмакāх̣*—моя партія (сини); *пāн̣давāх̣*—сини Пāн̣ду; *ча*—і; *ева*—неодмінно; *кім*—що; *акурвата*—вони зробили; *сан̃джайа*—о Сан̃джайо.

Дгртарāшт̣ра сказав: О Сан̃джайо, що роблять мої сини й сини Пāн̣ду, зібравшись в місці прощ на полі Курукшетра з наміром битися?

ПОЯСНЕННЯ: Бгаґавад-ґіта — це загальновідомий науковий теїстичний твір, який було узагальнено в *Ґіта-махатмйі* («Уславленні *Ґіти*»). Там сказано, що *Бгаґавад-ґіту* слід читати дуже уважно за допомогою відданого, слуги Шрі Кришни, старанно досліджувати її й намагатись зрозуміти її без будь-яких власних примхливих тлумачень. Втім, сама *Бгаґавад-ґіта*, на прикладі Арджуни, якому її повідав безпосередньо Сам Господь, показує, як належить її вивчати та розуміти. Якщо комусь пощастить зрозуміти *Бгаґавад-ґіту* такою, якою вона передається по ланках учнівської послідовності без власних свавільних тлумачень, — він одержить знання, яке перевершує всю ведичну мудрість, усі *шастри*, будь-яке Святе Письмо. В *Бгаґавад-ґіті* можна знайти все те, що є в інших *шастрах*, у будь-якому Святому Письмі, а також і те, чого читач ніде більше не знайде. Такою є характерна особливість *Ґіти*. Вона являє собою досконале релігійне вчення, що збережене в тому вигляді, в якому його безпосередньо повідав Верховний Бог-Особа, Господь Шрі Кришна.

Діалог між Дгрітараштрою та Сайджайєю, як про те сказано в *Махабгараті*, розкриває перед нами цю велику філософію. Саме на полі бою Курукшетра (священній землі, місці прощ з давніхдавен) її повідав Сам Верховний Господь, коли Він зійшов на цю планету, щоб наставити людство на путь істини.

Слово *дгарма-кшетра* (місце, де відправляються релігійні обряди) має особливе значення, тому що на полі бою Курукшетра Верховний Бог-Особа був на боці Арджуни. Дгрітараштра, батько Куру, глибоко сумнівався в можливості кінцевої перемоги своїх синів. Охоплений сумнівом, він і питає свого секретаря Сайджайу: «Що вдіяли мої сини й сини Пандру?» Він знав, що його сини й сини його молодшого брата Пандру зібралися на полі Курукшетра для вирішального бою. Але його питання знаменне іншим. Він не бажав жодних компромісів між кузенами й братами, але водночас турбувався за долю своїх синів на полі бою. Битву було домовлено провести на Курукшетрі (поле, про яке згадується у *Ведах* як про місце поклоніння навіть для небожителів), і тому Дгрітараштра був дуже занепокоєний тим, що святе місце впливатиме на результат бою. Він добре знав, що для Арджуни та інших синів Пандру такий вплив буде сприятливим, бо всі вони були благочестивими за своєю природою. Сайджайа був учнем Вйаси, з ласки котрого він міг бачити поле бою Курукшетра навіть перебуваючи у покоях Дгрітараштри. Отож, Дгрітараштра й питає його про становище на полі бою.

Дгрітараштра також відкриває тут свої думки. Хоча сини Пандру

та його сини належали до однієї родини, він навмисне називає «Куру» тільки своїх синів, тим самим відсторонюючи синів Пāнду від родинної спадщини. Таким чином, стає зрозумілим особливе ставлення Дгр̣тарāшт̣ри до його племінників, синів Пāнду. І вже з самого початку оповіді можна зрозуміти, що, як на ниві виполюють бур'яни, так і на релігійному полі Курукшетра, де присутній батько релігії Шрī Кр̣шн̣а, бур'яни, такі, як син Дгр̣тарāшт̣ри Дурйодгана та інші, буде знищено, а справді релігійні люди на чолі з Йудгішт̣гірою будуть зміцнені з Господньої ласки. Таким є значення слів *дгарма-кшетре* й *куру-кшетре*, окрім їхньої важливості з погляду історії та ведичної культури.

ВІРШ 2

सञ्जय उवाच ।
दृष्ट्वा तु पाण्डवानीकं व्यूढं दुर्योधनस्तदा ।
आचार्यमुपसंगम्य राजा वचनमब्रवीत् ॥२॥

сан̃джайа увāча
др̣шт̣вā ту пāн̣давānīкам̇ вйӯд̣гам̇ дурйодганас тадā
āчāрйам упасан̃гамйа рāджā вачанам абравīт

сан̃джайах̣ увāча—Сайджайа сказав; *др̣шт̣вā*—побачивши; *ту*—але; *пāн̣дава-анīкам*—воїнів Пāн̣дав; *вйӯд̣гам*—вишикуваних фалангами; *дурйодганах̣*—цар Дурйодгана; *тадā*—тоді; *āчāрйам*—вчителя; *упасан̃гамйа*—підходячи; *рāджā*—цар; *вачанам*—слово; *абравīт*—сказав.

Сайджайа сказав: О царю, оглянувши армію, вишикувану синами Пāнду, цар Дурйодгана наблизився до свого вчителя й звернувсь до нього з такими словами.

ПОЯСНЕННЯ: Дгр̣тарāшт̣ра був сліпим від народження. На жаль, він був позбавлений і духовного бачення. Він прекрасно знав, що його сини також сліпі у питаннях релігії, й був упевнений, що вони ніколи не порозуміються з Пāн̣давами, благочестивими від народження. Однак він був занепокоєний впливом святого місця на результат битви, і Сайджайа розумів, чим зумовлене його питання про становище на полі бою. Тому Сайджайа вирішив підбадьорити занепалого духом царя, запевнивши, що його сини не збираються йти на жодні поступки, незважаючи на вплив святого місця. Сай-

джайа повідомив цареві, що Дурйодгана, оглянувши військові сили Пāндав, одразу ж попрямував до Дроṇāчāрйі, головнокомандувача, щоб оповістити його про дійсне становище. Хоча Дурйодгану і названо царем у вірші, все ж таки серйозність ситуації змусила його піти до командувача. Звідси стає зрозумілим, що він неабиякий політик. Але, попри зовнішній дипломатичний лоск, Дурйодгана не зміг приховати страху, який виник у нього, коли він побачив розташування військових сил Пāṇдав.

ВІРШ 3

पश्यैतां पाण्डुपुत्राणामाचार्य महतीं चमूम् ।
व्यूढां द्रुपदपुत्रेण तव शिष्येण धीमता ॥३॥

паш́йаітāм̇ пāṇду-путрāṇāм̇ āчāрйа махатīм̇ чамӯм
вйӯдгāм̇ друпада-путреṇа тава ш́ішйеṇа дгīматā

паш́йа—оглянь; *етāм*—цю; *пāṇду-путрāṇāм̇*—синів Пāṇду; *āчāрйа*—о вчителю; *махатīм*—велику; *чамӯм*—військову силу; *вйӯдгāм*—що вишикувана; *друпада-путреṇа*—сином Друпади; *тава*—твоїм; *ш́ішйеṇа*—учнем; *дгī-матā*—дуже розумним.

О мій вчителю, поглянь на велику армію синів Пāṇду, так вправно вишикувану твоїм здібним учнем, сином Друпади.

ПОЯСНЕННЯ: Дурйодгана, видатний дипломат, хотів указати Дроṇāчāрйі, великому *брāхмаṇі* та головнокомандувачу, на його прорахунки. Між Дроṇāчāрйею та царем Друпадою, батьком дружини Арджуни Драупадī, мала місце суперечка політичного характеру, що спонукало Друпаду здійснити велике жертвоприношення, завдяки якому він отримав благословення мати сина, що буде спроможний убити Дроṇāчāрйу. Дроṇāчāрйа добре знав про це, та все ж таки, як великодушний *брāхмаṇа*, він, не вагаючись, передав усі свої військові таємниці синові Друпади Дгр̣ш̣тадйумні, який навчався у нього військової справи. Тепер, на полі битви Курукшетра, Дгр̣ш̣тадйумна став на бік Пāṇдав, і саме він вишикував їхні військові фаланги, перейнявши це мистецтво від Дроṇāчāрйі. Дурйодгана вказав на цей промах Дроṇāчāрйі, закликаючи його до пильності й безкомпромісності в бою. Він хотів підкреслити цим, що в бою Дроṇāчāрйі не слід виявляти поблажливості до Пāṇдав, які також

були його відданими учнями і серед яких Арджуна був найулюбленішим та найздібнішим. Дурйодгана також перестеріг, що така поблажливість в бою може спричинитися до поразки.

ВІРШ 4

अत्र शूरा महेष्वासा भीमार्जुनसमा युधि ।
युयुधानो विराटश्च द्रुपदश्च महारथः ॥४॥

атра ш́ӯра̄ махеш̣в-а̄са̄ бгӣма̄рджуна-сама̄ йудгі
йуйудга̄но вира̄т̣аш́ ча друпадаш́ ча маха̄-ратгаха̣х

атра—тут; *ш́ӯра̄х̣*—герої; *маха̄-ішу-а̄са̄х̣*—вправні лучники; *бгӣма-арджуна*—Бгімі й Арджуні; *сама̄х̣*—рівні; *йудгі*—в бою; *йуйудга̄наха̣х*—Йуйудгāна; *вира̄т̣аха̣х*—Вірāт̣а; *ча*—також; *друпадаха̣х*—Друпада; *ча*—також; *маха̄-ратгаха̣х*—великий воїн.

У цій армії багато відважних лучників, рівних в бою Бгімі й Арджуні, багато великих воїнів, таких як Йуйудгāна, Вірāт̣а й Друпада.

ПОЯСНЕННЯ: Хоча сам Дгр̣ш̣т̣адйумна не був занадто страшний Дроңа̄ча̄рйі, дуже вправному у військовій справі, однак там було чимало інших, яких слід було остерігатись. Дурйодгана каже, що вони можуть стати великою перешкодою на шляху до перемоги, бо кожний з них не менш грізний, ніж Бгіма й Арджуна. Сила Бгіми та Арджуни була відома йому, отож він і порівнював з ними інших воїнів.

ВІРШ 5

धृष्टकेतुश्चेकितानः काशिराजश्च वीर्यवान् ।
पुरुजित्कुन्तिभोजश्च शैब्यश्च नरपुङ्गवः ॥५॥

дхр̣ш̣т̣акету́ш́ чекіта̄наха̣х ка̄ш́ірāджаш́ ча вӣрйава̄н
пуруджіт кунтібгоджаш́ ча ш́аібйаш́ ча нара-пун̇гавах̣

дгр̣ш̣т̣акету́х̣—Дгр̣ш̣т̣акету; *чекіта̄наха̣х*—Чекітāна; *ка̄ш́ірāджаха̣х*—Ка̄ш́ірāджа; *ча*—також; *вӣрйа-ва̄н*—дуже могутній; *пуруджіт*—

Пуруджит; *кунтібгоджаḥ*—Кунтібгоджа; *ча*—також; *ш́аібйаḥ*—Ш́аібйа; *ча*—також; *нара-пуṅґавāḥ*—герой серед людей.

Серед них є й такі видатні, відважні й могутні воїни, як Дгрштакету, Чекітāна, Кāш́ірāджа, Пуруджіт, Кунтібгоджа й Ш́аібйа.

ВІРШ 6

युधामन्युश्च विक्रान्त उत्तमौजाश्च वीर्यवान् ।
सौभद्रो द्रौपदेयाश्च सर्व एव महारथाः ॥६॥

йудгāманйуи́ ча вікрāнта уттамауджāи́ ча вīрйавāн
саубгадро драупадейāи́ ча сарва ева махā-ратгāḥ

йудгāманйуḥ—Йудгāманйу; *ча*—також; *вікрāнтаḥ*—могутній; *уттамауджāḥ*—Уттамауджā; *ча*—та; *вīрйа-вāн*—дуже могутній; *саубгадраḥ*—син Субгадри; *драупадейāḥ*—сини Драупадī; *ча*—та; *сарве*—усі; *ева*—неодмінно; *махā-ратгāḥ*—вправні в бою на колісницях.

Там є також могутній Йудгāманйу, грізний Уттамауджā, син Субгадри й сини Драупадī. Всі ці воїни дуже вправні в бою на колісницях.

ВІРШ 7

अस्माकं तु विशिष्टा ये तान्निबोध द्विजोत्तम ।
नायका मम सैन्यस्य संज्ञार्थं तान्ब्रवीमि ते ॥७॥

асмāкам̇ ту ві́ш́іш̣т̣āḥ йе тāн нібодга двіджоттама
нāйакā мама саінйасйа сам̇джн̃āртгам̇ тāн бравīмі те

асмāкам—наш; *ту*—але; *ві́ш́іш̣т̣āḥ*—особливо могутні; *йе*—хто; *тāн*—їх; *нібодга*—лише зверни увагу; *двіджа-уттама*—кращий з *брāхман̣; нāйакāḥ*—полководці; *мама*—моїх; *саінйасйа*—воїнів; *сам̇джн̃ā-артгам*—до відома; *тāн*—їх; *бравīмі*—я кажу; *те*—тобі.

Але, о кращий із брāхман̣, дозволь доповісти тобі про тих командувачів, які особливо достойні очолити мої військові сили.

ВІРШ 8

भवान्भीष्मश्च कर्णश्च कृपश्च समितिंजयः ।
अश्वत्थामा विकर्णश्च सौमदत्तिस्तथैव च ॥८॥

бгавāн бгīшмаш́ ча карн̣аш́ ча кр̣паш́ ча самітім̇-джайах̣
аш́ваттгāмā вікарн̣аш́ ча саумадаттіс татгаіва ча

бгавāн—ти сам; *бгīшмах̣*—дід Бгīшма; *ча*—також; *карн̣ах̣*—Карн̣а; *ча*—та; *кр̣пах̣*—Крпа; *ча*—та; *самітім-джайах̣*—завжди непереможний у бою; *аш́ваттгāмā*—Аш́ваттгāмā; *вікарн̣ах̣*—Вікарн̣а; *ча*—як і; *саумадаттіх̣*—син Самодатти; *татгā*—як і; *ева*—звичайно; *ча*—також.

Серед них — такі воїни, як Бгīшма, Карн̣а, Крпа, Аш́ваттгāмā, Вікарн̣а й син Сомадатти на ім'я Бгӯріш́равā, що не знали поразок в битвах, як і ти сам.

ПОЯСНЕННЯ: Дурйодгана згадує видатних героїв, завжди непереможних у бою. Вікарн̣а — брат Дурйодгани, Аш́ваттгāмā — син Дрон̣āчāрйі й Саумадатті, або Бгӯріш́равā — син царя племені *бāхлīкасів.* Карн̣а — єдиноутробний брат Арджуни, народжений Кунтī до її шлюбу з царем Пāнду. Сестра-близнюк Кр̣пāчāрйі вийшла заміж за Дрон̣āчāрйу.

ВІРШ 9

अन्ये च बहवः शूरा मदर्थे त्यक्तजीविताः ।
नानाशस्त्रप्रहरणाः सर्वे युद्धविशारदाः ॥९॥

анйе ча бахавах̣ ш́ӯрā мад-артге тйакта-джӣвітāх̣
нānā-ш́астра-прахараран̣āх̣ сарве йуддга-віш́āрадāх̣

анйе—інші; *ча*—також; *бахавах̣*—у великій кількості; *ш́ӯрāх̣*—герої; *мат-артге*—заради мене; *тйакта-джӣвітāх̣*—готові ризикувати життям; *нānā*—численною; *ш́астра*—зброєю; *прахараран̣āх̣*—споряджені; *сарве*—усі вони; *йуддга-віш́āрадāх̣*—вправні воїни.

Там багато інших героїв, ладних віддати за мене своє життя. Всі вони добре споряджені всілякою зброєю й досвідчені у військовій справі.

ПОЯСНЕННЯ: Що стосується інших, таких, як Джайадратґа, Кртавармā та Ш́алйа, — то їх усіх сповнювала рішучість віддати життя за Дурйодгану. Іншими словами, це вже натяк, що на всіх їх чекає неминуча загибель у битві на Курукшетрі через те, що вони приєдналися до табору гріховного Дурйодгани. Але сам Дурйодгана, звісно, був упевнений у перемозі, покладаючись на вищезгадані об'єднані сили своїх друзів.

ВІРШ 10

अपर्याप्तं तदस्माकं बलं भीष्माभिरक्षितम् ।
पर्याप्तं त्विदमेतेषां बलं भीमाभिरक्षितम् ॥ १० ॥

апарйāптам тад асмāкам балам бгīшмāбгіракшітам
парйāптам тв ідам етешāм балам бгīмāбгіракшітам

апарйāптам—незмірне; *тат*—те; *асмāкам*—наше; *балам*—сила; *бгīшма*—дідом Бгīшмою; *абгіракшітам*—прекрасно захищене; *парйāптам*—обмежене; *ту*—але; *ідам*—усе це; *етешāм*—Пāндав; *балам*—сила; *бгīма*—Бгīмою; *абгіракшітам*—старанно захищене.

Наші сили незмірні, й нас прекрасно захищає дід Бгīшма. Сили ж Пāндав, які пильнує Бгīма, обмежені.

ПОЯСНЕННЯ: Тут Дурйодгана порівнює сили супротивних сторін. Він гадає, що могутність його військових сил незмірна, особливо тому, що їх захищає найдосвідченіший полководець дід Бгīшма. З іншого боку, сили Пāндав обмежені, і їх захищає менш досвідчений полководець Бгīма, який здається зовсім незначним у порівнянні з Бгīшмою. Дурйодгана завжди ненавидів Бгīму, бо знав: якщо йому й судилося колись загинути, то тільки від рук Бгīми. Водночас він був упевнений у своїй перемозі, покладаючись на присутність Бгīшми, який набагато перевершував Бгīму своїм досвідом. Тому Дурйодгана вважав, що має всі підстави сподіватись на перемогу.

ВІРШ 11

अयनेषु च सर्वेषु यथाभागमवस्थिताः ।
भीष्ममेवाभिरक्षन्तु भवन्तः सर्व एव हि ॥ ११ ॥

айанешу ча сарвешу йатґā-бґāґам авастґітāх
бґīшмам евāбґіракшанту бґавантах сарва ева хі

айанешу—в стратегічних пунктах; *ча*—також; *сарвешу*—скрізь; *йатґā-бґāґам*—по-різному вишикувані; *авастґітāх*—розташовані; *бґīшмам*—діда Бґīшму; *ева*—неодмінно; *абґіракшанту*—підтримайте; *бґавантах*—ви; *сарве*—усі відповідно; *ева хі*—неодмінно.

Тепер всі ви, обравши відповідні стратегічні позиції, повинні всіма силами підтримати діда Бґīшму.

ПОЯСНЕННЯ: Дурйодгана, віддавши належне доблесті Бґīшми, зважив на те, що інші можуть подумати, нібито їх вважають менш значними, і тому він, промовляючи так, із властивою йому дипломатичністю намагається залагодити справу. Він підкреслює, що хоча Бґīшма, безумовно, і найвеличніший герой, однак він уже літній, і тому треба особливо подбати про те, щоб усебічно підтримати його. Він може захопитися битвою в якомусь одному місці, й ворог скористається з цього. Тому дуже важливо, щоб інші великі воїни не залишали своїх стратегічних позицій, бо це дозволить ворогові прорвати фалангу. Дурйодгана добре розумів, що перемога Куру залежить від присутності Бґīшмадеви. Він був переконаний, що в бою Бґīшмадева й Дроначāрйа виявлять йому цілковиту підтримку, адже він добре пам'ятав, як вони не вимовили жодного слова, коли беззахисну дружину Арджуни Драупаді силоміць роздягали в присутності всіх полководців і вона волала до їхнього почуття справедливості. Хоча він і знав, що обидва ці воєначальники почувають деяку прихильність до Пāндав, він сподівався, що тепер вони цілком відмовляться од сентиментів, що вже було трапилось під час гри в кості.

ВІРШ 12

तस्य संजनयन्हर्षं कुरुवृद्धः पितामहः ।
सिंहनादं विनद्योच्चैः शङ्खं दध्मौ प्रतापवान्॥१२॥

тасйа сан̃джанайан харшам̇ куру-врддґах̣ пітāмахах̣
сім̇ха-нāдам̇ вінадйоччаіх̣ ш́ан̇кгам̇ дадгмау пратāпаван

тасйа—його; *сан̃джанайан*—збільшуючи; *харшам*—бадьорість; *куруврддґах̣*—предок династії Куру (Бґīшма); *пітāмахах̣*—дід; *сім-*

ха-нāдам—звук, подібний до левиного рикання; *вінадйа*—що вібрує; *уччаіх*—дуже голосно; *ш́аṅкгам*—мушля; *дадгмау*—подув; *пратāпа-вāн*—доблесний.

Тоді Бгīшма, доблесний предок династії Куру, дід воїнів, що стали до бою, голосно засурмив у свою мушлю, звук якої, подібний до левиного рикання, сповнив радістю серце Дурйодгани.

ПОЯСНЕННЯ: Предок династії Куру добре розумів внутрішній стан свого внука Дурйодгани і з притаманним йому співчуттям, намагаючись підбадьорити його, гучно засурмив у свою мушлю — на підтвердження того, що його недаремно порівнюють з левом. Але посередньо, символічним звучанням своєї мушлі, він повідомив свого пригніченого внука Дурйодгану, що в того немає ніяких надій на перемогу в битві, тому що на боці супротивника був Верховний Господь Крш̣на. Однак, обов'язком Бгīшми було керувати боєм і не шкодувати зусиль для цього.

ВІРШ 13

ततः शङ्खाश्च भेर्यश्च पणवानकगोमुखाः ।
सहसैवाभ्यहन्यन्त स शब्दस्तुमुलोऽभवत् ॥१३॥

татах́ ш́аṅкгāш́ ча бгерйаш́ ча паṇавāнака-ґомукгāх́
сахасаівābгйаханйанта са ш́абдас тумуло 'бгават

татах́—після цього; *ш́аṅкгāх́*—мушлі; *ча*—також; *бгерйах́*—великі барабани; *ча*—і; *паṇава-ānака*—маленькі барабани та литаври; *ґомукгāх́*—ріжки; *сахасā*—несподівано; *ева*—неодмінно; *абгйаханйанта*—пролунали водночас; *сах́*—той; *ш́абдах́*—змішаний звук; *тумулах́*—гучний; *абгават*—настав.

Після цього несподівано залунали всі мушлі, великі й маленькі барабани, литаври та ріжки, створюючи страшенний шум.

ВІРШ 14

ततः श्वेतैर्हयैर्युक्ते महति स्यन्दने स्थितौ ।
माधवः पाण्डवश्चैव दिव्यौ शङ्खौ प्रदध्मतुः ॥ १४॥

татах́ ш́ветаір хайаір йукте махаті сйандане стґітау
мādгавах́ пāṇḍаваш́ чаіва дівйау ш́аṅкгау прададгматух́

татах̣—після того; *ш́ветаіх̣*—білими; *хайаіх̣*—кіньми; *йукте*—яких було запряжено; *махаті*—у велику; *сйандане*—колісниці; *стґітау*—розміщений; *мādґавах̣*—Кр̣шн̣а (чоловік богині процвітання); *пāṇдавах̣*—Арджуна (син Пāн̣ду); *ча*—також; *ева*—звичайно; *дівйау*—трансцендентний; *ш́аńкґау*—мушлі; *прададґматух̣*—засурмили.

На іншому боці поля Кр̣шн̣а й Арджуна, підносячись у чудовій колісниці, яку мчали білі коні, засурмили у свої божественні мушлі.

ПОЯСНЕННЯ: На відміну од мушлі, в яку сурмив Бгīшмадева, мушлі в руках Кр̣шн̣и й Арджуни названо божественними. Їхнє трансцендентне звучання провіщало перемогу, бо на боці Пāн̣дав був Кр̣шн̣а. *Джайас ту пāн̣ду-путрāн̣āм йешāм пакше джанārданах̣.* Перемога завжди на боці таких людей, як сини Пāн̣ду, тому що їм допомагає Господь Кр̣шн̣а. Де б і коли б не з'являвся Господь, богиня процвітання й удачі завжди поруч, бо вона завжди нерозлучна зі своїм чоловіком. Отже, перемога й удача чекали на Арджуну й божественні звуки мушлі Вішн̣у, тобто Господа Кр̣шн̣и, сповіщали про це. Крім того, колісницю, на якій сиділи обоє друзів, подарував Арджуні бог вогню, Аґні, а це означає, що на ній можна було завоювати будь-яку землю в межах трьох світів.

ВІРШ 15

पाञ्चजन्यं हृषीकेशो देवदत्तं धनंजयः ।
पौण्ड्रं दध्मौ महाशङ्खं भीमकर्मा वृकोदरः ॥१५॥

пāн̄чаджайам̇ хр̣шīкеш́о девадаттам̇ дганан̄джайах̣
паун̣драм̇ дадґмау махā-ш́аńкгам̇ бгīма-кармā вркодарах̣

пāн̄чаджанйам—мушлю, звану Пан̄чаджанйа; *хр̣шīка-ī́ш́ах̣*—Хр̣шīкеш́а (Кр̣шн̣а, Господь, який править чуттями відданих); *девадаттам*— мушлю, що звалась Девадатта; *дганам-джайах̣*—Дганан̄джайа (Арджуна, завойовник багатств); *паун̣драм*—мушлю під назвою Паун̣дра; *дадґмау*—подув; *махā-ш́аńкгам*—жахливу мушлю; *бгīма-кармā*—той, хто здійснює надлюдські подвиги; *врка-ударах̣*—ненаситний їдець (Бгīма).

Господь Кр̣шн̣а засурмив у Свою мушлю Пāн̄чаджанйу, Арджуна засурмив у свою, Девадатту, а Бгīма, ненаситний їдець, здат-

ний до надлюдських вчинків, засурмив у свою жахливу мушлю Паунḍра.

ПОЯСНЕННЯ: Господь Кршṇа в цьому вірші іменується Хршїкеш́ею, тому що Він — Володар чуттів усіх живих істот. Живі істоти є Його невід'ємні частки, і тому чуття живих істот складають невід'ємну частину Його чуття. Імперсоналісти не можуть пояснити, що таке чуття живих істот, й через те вони завжди намагаються зобразити всіх живих істот як безчуттєвих і позбавлених індивідуальності. Господь перебуває в серцях усіх живих істот й керує їхніми чуттями в тій мірі, наскільки живі істоти віддаються Йому. Чуття ж Своїх чистих відданих Він контролює безпосередньо. Тут, на полі бою Курукшетра, Господь безпосередньо керує духовними чуттями Арджуни, і тому в даному випадку Його названо Хршїкеш́ею. Господь має багато імен, що позначають різні аспекти Його діяльності. Наприклад, Його називають Мадгусӯданою, бо Він убив демона на ім'я Мадгу; Його називають Ґовіндою, тому що Він — джерело насолод для корів та чуттів усіх живих істот; Його називають Вāсудевою, бо Він з'явився як син Васудеви; Його називають Девакī-нанданою, тому що Девакī була Його матір'ю; Його називають Йаш́одā-нанданою, бо саме Йаш́оді Він дарував Свої дитячі розваги у Врндāвані; Його називають Пāртга-сāратгі, тому що Він був колісничим у Свого друга Арджуни. Так само Його називають Хршїкеш́ею, тому що Він скеровував Арджуну на полі бою Курукшетра.

Арджуну в цьому вірші названо Дганаńджайею, тому що він допоміг своєму старшому братові здобути незчисленні багатства, потрібні йому на різні жертвопринесення. В свою чергу Бгīма відомий як Вркодара, бо його апетит був таким же надзвичайним, як і його подвиги, один з котрих — перемога над демоном Хід̇імбою. Отже, звучання всіх мушель, в які засурмили прихильники Пāнḍав, починаючи від Господа, надихали їхніх воїнів на герць. Табір супротивників таких переваг не мав: не було з ними ані Кршṇи, Верховного Володаря, ані богині удачі. Отже, їм судилося програти битву, про що й сповіщали звуки мушель.

ВІРШІ 16–18

अनन्तविजयं राजा कुन्तीपुत्रो युधिष्ठिरः ।
नकुलः सहदेवश्च सुघोषमणिपुष्पकौ ॥ १६ ॥

काश्यश्च परमेष्वासः शिखण्डी च महारथः ।
धृष्टद्युम्नो विराटश्च सात्यकिश्चापराजितः ॥१७॥
द्रुपदो द्रौपदेयाश्च सर्वशः पृथिवीपते ।
सौभद्रश्च महाबाहुः शङ्खान्दध्मुः पृथक्पृथक् ॥१८॥

анантавіджайам рāджā кунтī-путро йудгішт̣гіраḥ
накулаḥ сахадевашч̣а суґґоша-маṇіпушпакау

кāшійашч̣а парамешв-āсаḥ ш̣ікгаṇдī ча махā-ратґаḥ
дґрш̣т̣адйумно вірāт̣ашч̣а сāтйакішч̣ чāпарāджітāḥ

друпадо драупадейāш̣ч̣а сарваш̣аḥ пр̣тґівī-пате
саубґадрашч̣а махā-бāхуḥ ш̣аṅкґāн дадґмуḥ пр̣тґак пр̣тґак

ананта-віджайам — мушлю під назвою Анантавіджайа; *рāджā* — цар; *кунтī-путраḥ* — син Кунті; *йудгішт̣гіраḥ* — Йудгішт̣гіра; *накулаḥ* — Накула; *сахадевоḥ* — Сахадева; *ча* — і; *суґґоша-маṇіпушпакау* — мушлі, що звуться Суґґоша й Маṇіпушпака; *кāшійаḥ* — цар Кāш̣ī (Вāрāṇасі); *ча* — і; *парама-ішу-āсаḥ* — вправний стрілець; *ш̣ікгаṇдī* — Ш̣ікгаṇдī; *ча* — також; *махā-ратґаḥ* — той, хто спроможний боротися сам проти тисяч; *дґрш̣т̣адйумнаḥ* — Дгр̣шт̣адйумна (син царя Друпади); *вірāт̣аḥ* — Вірāт̣а (принц, який дав притулок Пāṇдавам, коли вони були змушені переховуватись); *ча* — також; *сāтйакіḥ* — Сāтйакі (те ж саме, що й Йуйудгāна, колісничий Господа Кр̣шṇи); *ча* — і; *апарāджітаḥ* — ті, котрі ніколи не зазнавали поразки; *друпадаḥ* — Друпада, цар Пāйчāли; *драупадейāḥ* — сини Драупадī; *ча* — також; *сарваш̣аḥ* — усі; *пр̣тґівī-пате* — о царю; *саубґадраḥ* — Абгіманйу, син Субгадри; *ча* — також; *махā-бāхуḥ* — із могутньою зброєю; *ш̣аṅкґāн* — мушлі; *дадґмуḥ* — засурмив; *пр̣тґак пр̣тґак* — кожен окремо.

Цар Йудгішт̣гіра, син Кунті, засурмив у свою мушлю Анантавіджайу; Накула й Сахадева засурмили в мушлі Суґґошу й Маṇіпушпаку. О царю, великий лучник цар Кāш̣ī, могутній воїн Ш̣ікгаṇдī, Дгр̣шт̣адйумна, Вірāт̣а й непереможний Сāтйакі, а також Друпада, сини Драупадī та всі інші, такі, як могутньо озброєний син Субгадри, — всі засурмили у свої мушлі.

ПОЯСНЕННЯ: Сайджайа дуже тактовно дає зрозуміти царю Дгр̣тарāшт̣рі, що його нерозумна політика обману синів Пāṇду й спроби посадити на царський трон власних синів не вельми похваль-

ні. Знамення провіщали, що вся династія Куру загине в цій великій битві. Всі були присутні тут — і всі приречені: від діда Бгīшми до онуків, таких, як Абгіманйу та інших, разом з царями багатьох держав світу. Призвідцею всієї катастрофи був цар Дгр̣тарāшт̣ра, який підтримував політику своїх синів.

ВІРШ 19

स घोषो धार्तराष्ट्राणां हृदयानि व्यदारयत् ।
नभश्च पृथिवीं चैव तुमुलोऽभ्यनुनादयन् ॥१९॥

са ґгошо дгāртарāшт̣рāн̣ам̇ хр̣дайāні вйадāрайат
набгаṥ ча пр̣тгівīм̇ чаіва тумуло 'бгйанунāдайан

саś—цей; *ґгошаś*—вібрація; *дгāртарāшт̣рāн̣ам*—синів Дгр̣тарāшт̣ри; *хр̣дайāні*—серця; *вйадāрайат*—розбив; *набгаś*—небо; *ча*—також; *пр̣тгівīм*—поверхня землі; *ча*—також; *ева*—звичайно; *тумулаś*—гучний; *абгйанунāдайан*—лунаючи.

Звуки всіх цих мушель злилися в безперервне ревіння, потрясаючи небо й землю, і серця синів Дгр̣тарāшт̣ри здригнулись.

ПОЯСНЕННЯ: Ніде не згадується про те, що мушлі Бгīшми та інших прихильників Дурйодгани викликали хоча б найменше збентеження в таборі Пāн̣дав. Навпаки, в цьому вірші описано, як здригнулись серця синів Дгр̣тарāшт̣ри від звуків, що їх створили мушлі Пāн̣дав. Це сталося завдяки цілковитій вірі Пāн̣дав у Господа Кр̣шн̣у. Тому, хто знаходить притулок у Верховного Господа, немає чого боятись навіть під час найбільших нещасть.

ВІРШ 20

अथ व्यवस्थितान्दृष्ट्वा धार्तराष्ट्रान्कपिध्वजः ।
प्रवृत्ते शस्त्रसंपाते धनुरुद्यम्य पाण्डवः ।
हृषीकेशं तदा वाक्यमिदमाह महीपते ॥ २०॥

атґа вйавастґітāн др̣шт̣вā дгāртарāшт̣рāн капі-дгваджаś
правр̣тте ш́астра-сампāте дганур удйамйа пāн̣даваś
хр̣шīкеш́ам̇ тадā вākйам ідам āха махī-пате

атґа—слідом за тим; *вйавастґітāн*—вишикуваних; *др̣шт̣вā*—дивлячись на: *дгāртарāшт̣рāн*—сини Дгр̣тарāшт̣ри; *капі-дгваджаś*—той, у кого на прапорі зображення Ханумāна; *правр̣тте*—гото-

вий до бою; *ш́астра-сампāте*—випускаючи свої стріли; *дганух*—лук; *удйамйа*—піднявши; *пāн̣давах*—син Пāн̣ду (Арджуна); *хр̣шӣкейам*—Господу Кр̣шн̣і; *тадā*—тоді; *вāкйам*—слово; *ідам*—це; *āха*—сказав; *махӣ-пате*—о царю.

Відтак Арджуна, син Пāн̣ду, сидячи у своїй колісниці під прапором із зображенням Ханумāна, підняв свій лук на знак готовності до бою. О царю, дивлячись на лави синів Дгр̣тарāшт̣ри, що наближались, Арджуна мовив Кр̣шн̣і такі слова.

ПОЯСНЕННЯ: Бій мав розпочатись. З вищенаведених слів стає зрозумілим, що серця синів Дгр̣тарāшт̣ри так чи інакше охопила зневіра, коли вони побачили несподіване розташування військових сил Пāн̣дав, діями яких на полі бою безпосередньо керував Господь Кр̣шн̣а. Ще одним провісником перемоги Пāн̣дав була емблема Ханумāна на прапорі Арджуни, — Ханумāн сприяв перемозі Господа Рāми в бою між Ним і Рāваною. Тепер же і Рāма, і Ханумāн були в колісниці Арджуни, допомагаючи йому. Господь Кр̣шн̣а і є Сам Рāма, а де б не був Господь Рāма, з Ним завжди поруч Його вічний слуга Ханумāн і Його вічна дружина Сӣтā, богиня процвітання. Тому в Арджуни не було підстав боятись ніяких ворогів. Більше того, Володар усіх чуттів Господь Кр̣шн̣а особисто був присутній там, щоб спрямовувати його дії. Таким чином, усі кращі військові радники були в розпорядженні Арджуни. Такі сприятливі умови, що їх Господь створив для Свого вічного відданого, безсумнівно провіщали перемогу.

ВІРШІ 21–22

अर्जुन उवाच ।
सेनयोरुभयोर्मध्ये रथं स्थापय मेऽच्युत ।
यावदेतान्निरीक्षेऽहं योद्धुकामानवस्थितान् ॥२१॥
कैर्मया सह योद्धव्यमस्मिन्रणसमुद्यमे ॥२२॥

арджуна увāча
сенайор убгайор мадгйе ратгам̇ стгāпайа ме 'чйута
йāвад етāн нірӣкше 'хам̇ йоддгу-кāмāн авастгітāн
каір майā саха йоддгавйам асмін раṇа-самудйаме

арджунах увāча—Арджуна сказав; *сенайох*—армій; *убгайох*—обох; *мадгйе*—між; *ратгам*—колісницю; *стгāпайа*—тримай; *ме*—мій; *ачйута*—о непогрішний; *йāват*—поки; *етāн*—усіх цих; *нірӣк-*

ше—можу роздивитись; *ахам*—я; *йоддгу-кāмāн*—які прагнуть битись; *авастґітāн*—вишикуваних на полі бою; *каіḥ*—з ким; *майā*—мною; *саха*—разом; *йоддгавйам*—повинен битися з; *асмін*—у цьому; *раṇа*—герць; *самудйаме*—намагаючись.

Арджуна сказав: О непохибний, прошу Тебе, виведи мою колісницю між двох армій, щоб я зміг побачити присутніх тут — тих, що прагнуть бою і з ким я маю зітнутись у цій великій битві.

ПОЯСНЕННЯ: Хоча Господь Кр̣шṇа і є Верховний Бог-Особа, Він, із Своєї незбагненної ласки, служив Своєму другові. Він ніколи не змінює Своєї прихильності до вірних Йому, і тому тут Арджуна звертається до Нього як до «непохибного». Крім того, як колісничий Арджуни, Він, не вагаючись, виконує його накази і Арджуна називає Його за це непохибним. Хоча з ласки до Свого відданого Господь грав роль візничого, Його верховне становище не викликає сумніву. За будь-яких обставин Він є Верховний Бог-Особа, Хр̣шīкеша, Володар усіх чуттів. Стосунки між Господом та Його слугою дуже ніжні й суто трансцендентні. Так само, як вірний слуга Господа завжди радо служить Йому, так і Господь прагне зробити якусь послугу Своєму відданому. Господь отримує навіть ще більше задоволення, коли Його чисті *бгакти* дають накази Йому, ніж коли Він наказує Сам. Усі коряться Йому як Володареві й немає нікого вищого од Нього, хто б наказував Йому. Коли ж трапляється, що Йому наказують чисті віддані — Господь зазнає трансцендентної насолоди, хоча Він, безумовно, панує над усіма обставинами.

Арджуна — чистий відданий, він не мав бажання битись із своїми кузенами та братами, але його змусила до того впертість Дурйодгани, який не погоджувався ні на які мирні перемовини. Тому він дуже хотів побачити, хто з старшин присутній на полі бою. Хоча не могло бути й мови про примирення на полі бою, він хотів побачити їх ще раз, подивитися, наскільки вони були схильні до участі в цій зовсім небажаній війні.

ВІРШ 23

योत्स्यमानानवेक्षेऽहं य एतेऽत्र समागताः ।
धार्तराष्ट्रस्य दुर्बुद्धेर्युद्धे प्रियचिकीर्षवः ॥२३॥

йотсйамāнāн авекше 'хам̇ йа ете 'тра самāґатāḥ
дгāртарāшт̣расйа дурбуддгер йуддге прійа-чікīршавах̣

йотсйамāнāн—тих, хто битиметься; *авекше*—дай мені подивитися; *ахам*—я; *йе*—хто; *ете*—ті; *атра*—тут; *самāґатāḥ*—зібрались;

дгāртарāшт̣расйа—сина Дгр̣тарāшт̣ри; *дурбуддгеḥ*—зловмисного; *йуддге*—в битві; *прійа*—добра; *чікīршавах̣*—бажаючи.

Дай-но мені подивитися на тих, що прийшли сюди битись, бажаючи догодити зловмисному синові Дгр̣тарāшт̣ри.

ПОЯСНЕННЯ: Те, що Дурйодгана в змові зі своїм батьком Дгр̣тарāшт̣рою укладав підступні плани з метою загарбати владу в царстві Пāн̣дав, ні для кого не складало таємниці. Звичайно, всі ті, що стали на бік Дурйодгани, були з одного куща ягоди. Арджуна хотів подивитися на них на полі бою, перед початком битви, просто щоб упевнитись у їхній сутності, однак без наміру пропонувати їм мирні перемовини. Він також хотів побачити їх, щоб оцінити силу, з якою доведеться зіткнутись, хоча й був цілком впевнений у перемозі, тому що з ним був Кр̣шн̣а.

ВІРШ 24

सञ्जय उवाच ।
एवमुक्तो हृषीकेशो गुडाकेशेन भारत ।
सेनयोरुभयोर्मध्ये स्थापयित्वा रथोत्तमम् ॥२४॥

сан̄джайа ува̄ча
евам укто хр̣шīкеш́о ґуд̣а̄кеш́ена бга̄рата
сенайор убгайор мадгйе стга̄пайітва̄ ратґоттамам

сан̄джайах̣ ува̄ча—Сан̄джайа сказав; *евам*—таким чином; *уктах̣*—той, до кого звернулися; *хр̣шīкеш́ах̣*—Господь Кр̣шн̣а; *ґуд̣а̄кеш́ена*—Арджуною; *бга̄рата*—потомок Бгарати; *сенайох̣*—армій; *убгайох̣* — обох; *мадгйе* — посередині; *стга̄пайітва̄* — поставивши; *ратґа-уттамам*—чудову колісницю.

Сан̄джайа сказав: О нащадку Бгарати, Господь Кр̣шн̣а на прохання Арджуни ввів і поставив Свою чудову колісницю між двома арміями.

ПОЯСНЕННЯ: У цьому вірші Арджуну названо Ґуда̄кеш́ею. *Ґуд̣а̄ка̄* означає «сон», а того, хто переміг сон, називають *ґуд̣а̄кеш́а.* Сон також означає невігластво. Отже, Арджуна переміг і сон, і невігластво завдяки своїй дружбі з Кр̣шн̣ою. Як великий *бгакта* Кр̣шн̣и, він не може забути Кр̣шн̣у ні на мить, бо такою є натура відданого. Вві сні чи наяву, відданий Господа ніколи не перестає думати про ім'я, образ, якості та розваги Кр̣шн̣и. Таким чином, просто постійно думаючи про Кр̣шн̣у, відданий Кр̣шн̣и може пере-

могти і сон, і невігластво. Це й називається свідомістю Кршни, або *самāдгі*. Як Хршīкеша, або Володар чуттів і думок кожної живої істоти, Кршна розумів, чому Арджуна хотів поставити колісницю між двома арміями. Так Він і зробив, промовивши далі такі слова.

ВІРШ 25

भीष्मद्रोणप्रमुखतः सर्वेषां च महीक्षिताम् ।
उवाच पार्थ पश्यैतान्समवेतान्कुरूनिति ॥२५॥

бгīшма-дроṇа-прамукгатаḥ сарвешāм̇ ча махī-кшītāм
увāча пāртга паш́йаітāн самаветāн курӯн іті

бгīшма—діда Бгīшми; *дроṇа*—учителя Дроṇи; *прамукгатаḥ*—попереду; *сарвешāм*—усіх; *ча*—також; *махī-кшītāм*—правителів світу; *увāча* — сказав; *пāртга* — о сину Пртги; *паш́йа* — глянь-но; *етāн*—усіх їх; *самаветāн*—тих, що зібралися; *курӯн*—членів царської династії Куру; *іті*—таким чином.

Перед Бгīшмою, Дроṇою та всіма іншими правителями світу Господь сказав Арджуні: Тож поглянь, Пāртга, на всіх Куру, що зібрались тут.

ПОЯСНЕННЯ: Як Наддуша усіх живих істот Господь Кршна розумів, що діялось в серці Арджуни. В зв'язку з цим ім'я «Хршīкеша» вказує на те, що Він знав усе. Ім'я «Пāртга», або «син Кунтī», тобто Пртги, яке стосується Арджуни, також має велике значення. Як друг, Кршна хотів повідомити Арджуну, що Він погодився бути його візничим тому, що той був сином Пртги, сестри Його батька Васудеви. Що ж мав на увазі Кршна, говорячи Арджуні: «Поглянь на Куру?» Чи хотів Арджуна зупинитись й уникнути бою? Кршна ніколи не чекав нічого подібного від сина Своєї тітки Пртги, але в дружньому і жартівливому вигляді Господь дав зрозуміти Арджуні, що прочитав його думки.

ВІРШ 26

तत्रापश्यत्स्थितान्पार्थः पितॄनथ पितामहान् ।
आचार्यान्मातुलान्भ्रातॄन्पुत्रान्पौत्रान्सखींस्तथा ।

श्वशुरान्सुहृदश्चैव सेनयोरुभयोरपि॥ २६॥

татра̄паш́йат стхіта̄н па̄ртхах̣ пітр̣̄н атха піта̄маха̄н
а̄ча̄рйа̄н ма̄тула̄н бхра̄тр̣̄н путра̄н паутра̄н сакхӣмс татха̄
ш́ваш́ура̄н сухр̣даш́ чаіва сенайор убхайор апі

татра—там; *апаш́йат*—він міг бачити; *стхіта̄н*—стоячи; *па̄ртхах̣*—Арджуна; *пітр̣̄н*—батьків; *атха*—також; *піта̄маха̄н*—дідів; *а̄ча̄рйа̄н*—вчителів; *ма̄тула̄н*—дядьків з материної сторони; *бхра̄тр̣̄н*—братів; *путра̄н*—синів; *паутра̄н*—онуків; *сакхӣн*—друзів; *татха̄*—теж; *ш́ваш́ура̄н*—тестів; *сухр̣дах̣*—доброзичливців; *ча*—також; *ева*—напевно; *сенайох̣*—армій; *убхайох̣*—обох сторін; *апі*—включаючи.

Арджуна побачив з обох сторін своїх батьків, дідів, вчителів, дядьків по матері, братів, синів, онуків, друзів, а також тестів та доброзичливців.

ПОЯСНЕННЯ: На полі бою Арджуна побачив усіх своїх родичів. Він побачив Бгӯріш́раву, ровесника свого батька, дідів Бгішму й Сомадатту, вчителів, серед який були Дроṇа̄ча̄рйа та Кр̣па̄ча̄рйа, дядьків по матері Ш́алйу й Ш́акуні, братів — Дурйодгану та інших, Лакшмаṇу й других синів, друзів, як, наприклад, Аш́ваттха̄му, таких доброзичливців, як Кр̣тавармā та інших. Багато його друзів також було там на протилежній стороні поля бою.

ВІРШ 27

तान्समीक्ष्य स कौन्तेयः सर्वान्बन्धूनवस्थितान्।
कृपया परयाविष्टो विषीदन्निदमब्रवीत्॥ २७॥

та̄н самӣкшйа са каунтейах̣ сарва̄н бандгӯн авастхіта̄н
кр̣пайа̄ парайа̄вішт̣о вішӣданн ідам абравӣт

та̄н—усіх їх; *самӣкшйа*—побачивши; *сах̣*—він; *каунтейах̣*—син Кунті; *сарва̄н*—усіх; *бандгӯн*—родичів; *авастхіта̄н*—вишикуваних; *кр̣пайа̄*—співчуттям; *парайа̄*—надзвичайної міри; *а̄вішт̣ах̣*—сповнений; *вішӣдан*—тужачи; *ідам*—так; *абравӣт*—сказав.

Коли Арджуна, син Кунті, побачив усіх цих друзів та родичів, його серце сповнилося жалем і він сказав такі слова.

ВІРШ 28

अर्जुन उवाच ।
दृष्ट्वेमं स्वजनं कृष्ण युयुत्सुं समुपस्थितम् ।
सीदन्ति मम गात्राणि मुखं च परिशुष्यति ॥२८॥

арджуна ува̄ча
дрш̣т́вемам̇ сва-джанам̇ кришн̣а йуйутсум̇ самупастґітам
сӣданті мама ґа̄тра̄н̣і мукгам̇ ча паріш́ушйаті

арджунах̣ ува̄ча—Арджуна сказав; *дрш̣т́ва̄*—побачивши; *імам*—усіх цих; *сва-джанам*—родичів; *кришн̣а*—о Кршн̣о; *йуйутсум*—усіх в бойовому настрої; *самупастґітам*—присутніх; *сӣданті*—тремтять; *мама*—мої; *ґа̄тра̄н̣і*—частини тіла; *мукгам*—рот; *ча*—також; *паріш́ушйаті*—висихає.

Арджуна сказав: Мій дорогий Кршн̣а, я відчуваю, як тіло моє тремтить і в роті мені пошерхло, бо я бачу перед собою своїх друзів та родичів у такому войовничому настрої.

ПОЯСНЕННЯ: Кожна щиро віддана Господу людина має всі добрі якості, що властиві святим особам та напівбогам. Однак людині, яка не є відданим Господа, хоч якою б вона не була визначною в галузі освіти та культури, бракує божественних якостей. Коли Арджуна побачив своїх родичів, друзів та близьких на полі бою, він одразу ж сповнився жалем до них — тих, що зібрались битись один з одним. Спочатку він співчував лише своїм воїнам, але тепер він перейнявся жалем і до воїнів супротивника, провидячи їхню неминучу загибель. Тому він затремтів і йому пересохло в роті. Він здивувався, коли побачив їхній войовничий запал. Практично вся громада, всі кровні родичі Арджуни прийшли битися з ним й цього було вже занадто для такого відданого, як Арджуна. Хоча тут не згадується про те, але можна уявити собі, що не лише тіло Арджуни тремтіло і в роті йому пошерхло, але він навіть і плакав од жалю. Це відбувалось не через слабкість Арджуни, а завдяки м'якосердю, що властиве чистому відданому Господа. В *Ш́рӣмад-Бга̄ґаватам* (5.8.12) сказано:

йасйа̄сті бгактір бгаґаватй акін̃чана̄
сарваір ґун̣аіс татра самма̄сате сура̄х̣
хара̄в абгактасйа куто махад-ґун̣а̄
мано-ратґена̄сати дґа̄вато бахіх̣

«Того, хто непохитний у відданому служінні Богові-Особі, наділено усіма чеснотами напівбогів. Але той, хто не є відданим Господа,

має лише матеріальні якості, які мало чого варті. Це відбувається тому, що думками своїми людина ширяє на розумовому рівні й зачаровується блиском матеріальної енергії».

ВІРШ 29

वेपथुश्च शरीरे मे रोमहर्षश्च जायते ।
गाण्डीवं स्रंसते हस्तात्त्वक्चैव परिदह्यते ॥ २९ ॥

вепатґуйґ ча ґшарīре ме рома-харшайґ ча джāйате
ґāнḍīвам срамсате хастāт твак чаіва парідахйате

вепатґух—тремтіння тіла; *ча*—також; *ґшарīре*—на тілі; *ме*—мій; *рома-харшах*—волосся стає дибки; *ча*—також; *джāйате*—відбувається; *ґāнḍīвам*—лук Арджуни; *срамсате*—вислизає; *хастāт*—з рук; *твак*—шкіра; *ча*—також; *ева*—напевно; *парідахйате*—горить.

Все тіло моє здригається, й волосся стає дибом. Мій лук Ґāнḍīва вислизає з рук, а шкіра палає.

ПОЯСНЕННЯ: Тіло може здригатися й волосся ставати дибки з двох причин: коли людина перебуває в надзвичайному духовному екстазі, або від великого страху, який є наслідком матеріальних умов. Для людини, яка досягла трансцендентної свідомості, не існує страху. Симптоми, що виявилися в Арджуни в тій ситуації, було спричинено матеріальним страхом, страхом смерті. Інші ознаки також свідчать про це: він був настільки збуджений, що славнозвісний лук Ґāнḍīва вислизав йому з рук, його серце палало і тому він відчував, що шкіра його також горить вогнем. Таким є наслідок матеріальних уявлень про життя.

ВІРШ 30

न च शक्नोम्यवस्थातुं भ्रमतीव च मे मनः ।
निमित्तानि च पश्यामि विपरीतानि केशव ॥३०॥

на ча ґшакномй авастґāтумˇ бґраматīва ча ме манах
німіттāні ча паґшйāмі віпарīтāні кеґшава

на—не; *ча*—також; *ґшакномі*—я здатний; *авастґāтум*—стояти; *бґраматі*—забуває; *іва*—як; *ча*—і; *ме*—мій; *манах*—розум; *німіттāні*—причини; *ча*—також; *паґшйāмі*—я вбачаю; *віпарīтāні*—прямо протилежне; *кеґшава*—о вбивцю демона Кеші (Кршна).

Я більше не можу залишатись тут. Я вже не володію собою, й розум мій потьмарився. Я передбачаю одні лише нещастя, о Кр̣шн̣о, вбивцю демона Кеш́ї.

ПОЯСНЕННЯ: Арджуна був настільки охоплений тривогою, що не міг більше залишатися на полі бою, розум його потьмарився й він не володів собою. Надмірна прив'язаність до матеріального викликає в людини замішання. *Бгайам̇ двіт̄ійа̄бгінівеш́атах̣ сйа̄т* — «такого страху й втрати душевної рівноваги зазнають ті, що підпадають під вплив умов матеріального існування» (*Бга̄р.* 11.2.37). Арджуна провидів одні лише болісні невдачі в битві і він не вбачав щастя навіть у перемозі над ворогом. Знаменним є значення слів *німіттāні віпарīтāні* — коли людина бачить лише крах своїх сподівань, вона думає: «Чому я тут?» Кожен цікавиться тільки самим собою та своїм добробутом. Нікого не цікавить Верховна Особа. З волі Кр̣шн̣и Арджуна виявляє своє невігластво в розумінні істинної мети життя, яка полягає в служінні Вішн̣у, або Кр̣шн̣і. Обум̇овлена душа забуває це і тому зазнає матеріальних страждань. Арджуна вважав, що його перемога в битві принесе йому лише смуток.

ВІРШ 31

न च श्रेयोऽनुपश्यामि हत्वा स्वजनमाहवे ।
न काङ्क्षे विजयं कृष्ण न च राज्यं सुखानि च ॥३१॥

на ча ш́рейо 'нупаш́йа̄мі хатва̄ сва-джанам а̄хаве
на ка̄н̇кше віджайам̇ кр̣шн̣а на ча ра̄джйам̇ сукга̄ні ча

на—не; *ча*—також; *ш́рейах̣*—користь; *анупаш́йа̄мі*—я передбачаю; *хатва̄*—убивством; *сва-джанам*—своїх родичів; *а̄хаве*—в бою; *на*—*не; ка̄н̇кше*—я бажаю; *віджайам*—перемоги; *кр̣шн̣а*—о Кр̣шн̣о; *на*—ні; *ча*—також; *ра̄джйам*—царства; *сукга̄ні*—щастя з цього; *ча*—також.

Яку користь може принести битва, в якій загинуть усі мої родичі? Мій дорогий Кр̣шн̣а, я не можу бажати перемоги, щастя й радощів, здобутих такою ціною.

ПОЯСНЕННЯ: Обумовлені душі не знають, що осередок інтересів кожного є Вішн̣у, Кр̣шн̣а, їх приваблюють відносини на тілесному, а не на духовному рівні й вони сподіваються таким чином стати щасливими. Засліплені матеріалістичними уявленнями про життя, вони забувають й самі причини матеріального щастя. Арджуна, здається, забув навіть моральний кодекс *кшатрійі.* Відомо, що дві

категорії людей гідні потрапити на могутню сліпучу планету Сонце: *кшатрії*, які вмирають просто на полі бою згідно з принципами, встановленими Самим Кршною, та люди, які ведуть відречений спосіб життя, цілком присвятивши себе духовному вдосконаленню. Арджуна противився вбивати навіть своїх ворогів, а своїх родичів й поготів. Він вважав, що вбивство родичів не принесе йому щастя, і тому не хотів битися, так само, як людина не схильна готувати їжу, якщо не відчуває голоду. Він вирішив піти в ліс і усамітнитись там у скорботі. Правити царством — обов'язок *кшатрій*, і вони не повинні виконувати якихось інших обов'язків. Але в Арджуни не було царства. Єдина можливість здобути його полягала в боротьбі з двоюрідними братами за повернення успадкованого від батька царства, а цього робити він не хотів. Тому він вважав за краще піти в ліс й у скорботах самотньо жити там.

ВІРШІ 32-35

किं नो राज्येन गोविन्द किं भोगैर्जीवितेन वा।
येषामर्थे काङ्क्षितं नो राज्यं भोगाः सुखानि च॥ ३२॥
त इमेऽवस्थिता युद्धे प्राणांस्त्यक्त्वा धनानि च।
आचार्याः पितरः पुत्रास्तथैव च पितामहाः॥ ३३॥
मातुलाः श्वशुराः पौत्राः श्यालाः सम्बन्धिनस्तथा।
एतान्न हन्तुमिच्छामि घ्नतोऽपि मधुसूदन॥ ३४॥
अपि त्रैलोक्यराज्यस्य हेतोः किं नु महीकृते
निहत्य धार्तराष्ट्रान्नः का प्रीतिः स्याज्जनार्दन॥ ३५॥

кім но рāджйена ґовінда кім бґоґаір джīвітена вā
йешāм артґе кāṅкшітам̇ но рāджйам̇ бґоґāх̣ сукґāні ча

та іме 'вастґітā йуддґе прāṇāмс тйактвā дґанāні ча
āчāрйāх̣ пітарах̣ путрāс татґаіва ча пітāмахāх̣

мāтулāх̣ ш́ваш́урāх̣ паутрāх̣ ш́йāлāх̣ самбандґінас татґā
етāн на хантум іччґāмі ґґнато 'пі мадгусӯдана

апі траілокйа-рāджйасйа хетох̣ кім̇ ну махī-крте
ніхатйа дґāртарāшт́рāн нах̣ кā прītіх̣ сйāдж джанāрдана

кім—навіщо; *нах̣*—нам; *рāджйена*—царство; *ґовінда*—о Кршно; *кім*—що; *бґоґаіх̣*—насолода; *джīвітена*—життя; *вā*—або; *йешāм*—кого; *артґе*—заради; *кāṅкшітам*—бажано; *нах̣*—нам; *рāджйам*—

царство; *бгоґа̄х̣* — матеріальне задоволення; *сукга̄ні* — усе щастя; *ча*—також; *те*—усі вони; *іме*—ці; *авастґіта̄х̣*—розташовані; *йуддге*—на полі бою; *пра̄н̣а̄н*—життя; *тйактва̄*—відмовляючись; *дгана̄ні*—багатства; *ча*—також; *а̄ча̄рйа̄х̣*—вчителі; *пітараха̣*—батьки; *путра̄х̣*—сини; *татґа̄*—так само, як; *ева*—напевно; *ча*—також; *пі-та̄маха̄х̣*—діди; *ма̄тула̄х̣*—дядьки по матері; *ш́ваш́ура̄х̣*—тесті; *пауутра̄х̣*—онуки; *ш́йа̄ла̄х̣*—свояки; *самбандґінах̣*—родичі; *татґа̄*—так само, як; *ета̄н*—усі ці; *на*—ніколи; *хантум*—убити; *іччґа̄мі*—я бажаю; *ґгнатах̣*—бути вбитим; *апі*—навіть; *мадгусӯдана*—переможець демона Мадгу (Кр̣шн̣а); *апі*—навіть якщо; *траі-локйа*—трьох світів; *ра̄джйасйа*—за царство; *хетох̣*—у обмін; *кім ну*—вже не кажучи про; *махī-кр̣те*—заради землі; *ніхатйа*—убиваючи; *дга̄ртара̄шт̣ран*—сини Дгр̣тара̄шт̣ри; *нах̣*—наш; *ка̄*—яке; *пр̣тіх̣*—задоволення; *сйа̄т*—буде в тому; *джана̄рдана*— той, хто підтримує.

О Ґовіндо, навіщо нам царство, щастя, ба й навіть саме життя, якщо ті, заради кого ми могли б бажати усього того, вишикувані зараз проти нас у бойовому порядку на цьому полі. О Мадгусӯдано, коли вчителі, батьки, сини, діди, дядьки по матері, тесті, онуки, свояки та інші родичі стоять переді мною, ладні віддати своє багатство та життя, як я можу бажати їхньої смерті, навіть якщо в протилежнім випадку вони уб'ють мене? О Джана̄рдано, онертя всіх живих істот, я не можу битися з ними, навіть заради трьох світів, не кажучи вже про землю. Що за радість нам від убивства синів Дгр̣тара̄шт̣ри, о Кр̣шн̣о?

ПОЯСНЕННЯ: Арджуна звертається до Господа Кр̣шн̣и як до Ґовінди, тому що Кр̣шн̣а дарує насолоду почуттям усіх живих істот, а також коровам. Використовуючи таке виразне звертання, Арджуна вказує, що Кр̣шн̣а знає, чим саме можна задовольнити його чуття. Хоча Ґовінда зовсім не зобов'язаний вдовольняти наші чуття, однак, якщо ми намагаємося тішити почуття Ґовінди, то самі по собі й ми стаємо задоволеними. В матеріальному світі кожен жадає чуттєвої втіхи й вважає, що Бог — просто постачальник усього необхідного для цього. Та Господь задовольняє чуття живих істот згідно з їхніми заслугами, а не домаганнями. Якщо ж людина обирає інший шлях, намагаючись задовольнити почуття Ґовінди, не турбуючись про свої, — тоді з милості Ґовінди здійснюються всі її бажання. Арджуна виявив глибоку прихильність до свого роду та членів сім'ї почасти через природне відчуття жалю до них. Тому він і не був готовий битися з ними. Кожен бажає продемонструвати свої достоїнства й достатки друзям та родичам, і Арджуна побоювався, що не зможе ні з ким розділити своє багатство, якщо всі його ро-

дичі й друзі загинуть на полі бою. Подібні міркування типові для матеріального життя, але на трансцендентнім рівні їм немає місця. Відданий намагається здійснити всі бажання Господа і готовий за будь-яких обставин виконувати Його накази; він прийме всі багатства світу, якщо Господь дасть їх йому і використає ці багатства на служіння Господеві, але він також згодний нічого не мати, якщо того воліє Господь. Арджуна не бажав смерті своїх родичів, і якщо існувала все ж таки якась необхідність убити їх, він хотів, щоб Кр̣шн̣а зробив це Сам. Він іще не знав, що Кр̣шн̣а вбив їх ще до їхнього приходу на поле бою і що сам Арджуна може правити лише за знаряддя в руках Кр̣шн̣и. Це розкриється в дальших главах *Бгаґавад-ґīти*. Як справжній відданий Господа, Арджуна не хотів мститись своїм двоюрідним та рідним братам, незважаючи на всю їхню підступність. Але за планом Господа усі вони мали загинути. Відданий Господа не мстить лиходієві, але Господь не терпить, якщо роблять зле Його відданому слузі. Господь може простити того, чий вчинок стосується Його Самого, але Він не дарує нікому, хто завдає лиха Його відданому. Тому Господь намірявся вбити лиходіїв, хоча Арджуна й хотів простити їм.

ВІРШ 36

पापमेवाश्रयेदस्मान्हत्वैतानाततायिनः ।
तस्मान्नार्हा वयं हन्तुं धार्तराष्ट्रान्स्वबान्धवान् ।
स्वजनं हि कथं हत्वा सुखिनः स्याम माधव ॥ ३६ ॥

пāпам евāи́райед асмāн хатвaітāн āтатāйінах̣
тасмāн нāрхā вайам хантум̇ дгāртарāшт̣рāн са-бāндгавāн
сва-джанам̇ хі катгам̇ хатвā сукгінах̣ сйāма мādгава

пāпам—вади; *ева*—напевно; *āи́райет*—наскочить на; *асмāн*—нас; *хатвā*—убиваючи; *етāн*—усі ці; *āтатāйінах̣*—нападники; *тасмāт*—тому; *на*—ніколи; *архāх̣*—ті, хто заслуговує; *вайам*—ми; *хантум*—убити; *дгāртарāшт̣рāн*—синів Дгртарāшт̣ри; *сабāндгавāн*—разом із друзями; *сва-джанам*—родича; *хі*—адже; *катгам*—як; *хатвā*—убиваючи; *сукгінах̣*—щасливий; *сйāма*—ми станемо; *мādгава*—Кр̣шн̣а, чоловік богині процвітання.

Великий гріх ляже на нас за вбивство синів Дгртарāшт̣ри і наших друзів, хай навіть вони і лиходії; ми не повинні цього робити. Чого ми досягнемо, о Кр̣шн̣о, супруже богині процвітання, чи зможемо ми бути щасливі, вбивши родичів?

ПОЯСНЕННЯ: У *Ведах* сказано, що існують шість типів лиходіїв: 1) отруювачі, 2) палії, 3) ті, що нападають із смертоносною зброєю, 4) злодії, які крадуть майно, 5) ті, що захоплюють чужу землю, та 6) викрадачі чужих дружин. Такі лиходії повинні бути негайно покарані на смерть, і на людину, яка вбиває їх, не падає гріх. Убивство лиходія не викликає питання у звичайної людини, але Арджуна не був пересічною людиною. Він мав якості святого і хотів діяти відповідно. Але така надмірна миролюбність не личить *кшатрійі*. Хоча людина на відповідальній урядовій посаді повинна відзначатися святістю, їй зовсім не слід бути малодушною. Наприклад, Господь Рāма був настільки святим, що люди подосі прагнуть жити в Його царстві (Рāма-рāджйі), але Господь Рāма ніколи не виявляв малодушності. Лиходій Рāвaна викрав Його дружину Сīту, і Господь Рāма дав йому належний урок, що не має прецедентів у світовій історії. Проте з Арджуною справа інша: слід зважати на те, що то були не просто лиходії, а його дід, учителі, друзі, сини, онуки тощо. Тому Арджуна думав, що він не повинен вживати проти них суворих заходів, котрі необхідні в подібних випадках. Окрім того, відомо, що святий повинен прощати, і виконання цього припису для святої людини є важливішим за будь-які політичні міркування. Арджуна вважав за краще вибачити своїм родичам, керуючись принципами релігії та святості, ніж убивати їх з політичних мотивів. Яка користь йому буде з такого вбивства заради тимчасового тілесного щастя? Врешті-решт, радощі царювання матеріальні й тому недовговічні, тож навіщо йому ризикувати життям та вічним спасінням, убиваючи родичів? Звертання Арджуни до Кр̣шн̣и як до Мāдгави, чоловіка богині процвітання з цього погляду теж є знаменним. Цим він хотів показати, що Кр̣шн̣а, як чоловік богині процвітання, не повинен спонукувати його до справи, яка, зрештою, принесе лише нещастя. Але Кр̣шн̣а ніколи й нікому не завдає горя, не кажучи вже про Своїх відданих.

ВІРШІ 37–38

यद्यप्येते न पश्यन्ति लोभोपहतचेतसः ।
कुलक्षयकृतं दोषं मित्रद्रोहे च पातकम् ॥ ३७ ॥
कथं न ज्ञेयमस्माभिः पापादस्मान्निवर्तितुम् ।
कुलक्षयकृतं दोषं प्रपश्यद्भिर्जनार्दन ॥३८॥

йадй апй ете на паш́йанті лобгопахата-четасах̣
кула-кшайа-кртам̇ дошам̇ мітра-дрохе ча пātакам

катгам̇ на джн̃ейам асмābгіх̣ пāпāд асмāн нівартітум
кула-кшайа-кртам̇ дошам̇ прапаш́йадбгір джанāрдана

йаді—якщо; *апі*—навіть; *ете*—вони; *на*—не; *паш́йанті*—бачать; *лобга*—жадібністю; *упахата*—пересилені; *четасах̣*—серця; *кула-кшайа*—убиваючи родину; *кртам*—зробленого; *дошам*—провини; *мітра-дрохе*—полаявшись із друзями; *ча*—також; *пāтакам*—наслідків гріховних вчинків; *катгам*—чому; *на*—не; *джн̃ейам*—зрозуміти; *асмābгіх̣*—нами; *пāпāт*—від гріхів; *асмāт*—таких; *нівартітум*—припинити; *кула-кшайа*—знищення династії; *кртам*—зробленого; *дошам*—злочину; *прапаш́йадбгіх̣*—тими, хто здатний бачити; *джанāрдана*—Кр̣шн̣а.

О Джанāрдано, нехай ці засліплені жадібністю люди не вбачають ніякого гріха в убивстві членів своєї родини й у ворожнечі з друзями, але чому ж ми, ті, хто усвідомлює, що знищення родини — гріх, повинні так чинити?

ПОЯСНЕННЯ: Кшатрійа не повинен ухилятись від виклику на герць чи гру, тобто Арджуна не міг відмовитись од бою, тому що йому кинула виклик сторона Дурйодгани. Проте Арджуна вважав, що протилежна сторона, мабуть, просто осліпла й не розуміє наслідків такої своєї поведінки, тоді як він, Арджуна, провидячи неминучі нещастя, не може прийняти виклику. Обов'язки не повинні зв'язувати людину, якщо вони спричиняють лихо та нещастя. Зваживши всі ці «за» і «проти», Арджуна вирішив відмовитись од участі в битві.

ВІРШ 39

एषा तेऽभिहिता साङ्ख्ये बुद्धिर्योगे त्विमां शृणु ।
बुद्ध्या युक्तो यया पार्थ कर्मबन्धं प्रहास्यसि ॥३९॥

кула-кшайе праран̣аш́йанті кула-дгармāх̣ санāтанāх̣
дгарме нашт̣е кулам̇ кртснам адгармо 'бгібгаватй ута

кула-кшайе—знищуючи родину; *праран̣аш́йанті*—долаються; *кула-дгармāх̣* — родинні традиції; *санāтанāх̣* — вічні; *дгарме* — релігія;

нашт̣е—руйнується; *кулам*—родина; *кр̣тснам*—усе; *адгармах̣*—безвір'я; *абгібгаваті*—перетворюється; *ута*—сказано.

Коли руйнується династія, гинуть вічні родинні традиції, а ті члени родини, які залишились, впадають у безвір'я.

ПОЯСНЕННЯ: В системі *варн̣а́ш́рама* існує багато релігійних традицій, які допомагають правильно виховувати членів родини й досягати духовних цінностей. За процес очищення, який починається з народження й триває до самої смерті, відповідальні старші члени родини. Коли ж умирають старші, сімейні традиції очищення можуть перерватись і в молодших членів родини, що залишились, можуть з'явитись порочні звички, внаслідок чого вони втратять можливість духовного спасіння. Тому ніхто не має права вбивати старших членів родини, навіть якщо вони і заслуговують на те.

ВІРШ 40

अधर्माभिभवात्कृष्ण प्रदुष्यन्ति कुलस्त्रियः ।
स्त्रीषु दुष्टासु वार्ष्णेय जायते वर्णसङ्करः ॥४०॥

адгарма̄бгібгава̄т кр̣шн̣а прадушйанті кула-стрійах̣
стр̄ішу душт̣а̄су ва̄рш̣нейа джа̄йате варн̣а-сан̇карах̣

адгарма—безвір'я; *абгібгава̄т*—від того, що взяло гору; *кр̣шн̣а*—о Кр̣шн̣о; *прадушйанті*—опоганюються; *кула-стрійах̣*—жінки родини; *стр̄ішу*—жіноцтвом; *душт̣а̄су*—настільки опоганеного; *ва̄рш̣нейа* — нащадок Вр̣шн̣і; *джа̄йате* — з'являється; *варн̣а-сан̇карах̣*—небажане потомство.

Коли в родині панує безвір'я, о Кр̣шн̣о, жінки такої родини стають розбещеними, а деґрадація жінок, о нащадку Вр̣шн̣і, призводить до небажаного потомства.

ПОЯСНЕННЯ: Благочестиве населення — це основа миру, процвітання та духовного поступу в житті людської спільноти. Релігійні засади *варн̣а́ш́рама* укладено так, щоб задля загального духовного поступу в державі та суспільстві переважало благочестиве населення. А це вже залежить від жіночої цнотливості та вірності. Як діти схильні легко піддаватись обману, так і жінки схильні до падіння.

Тому і діти, і жінки потребують захисту з боку старших членів родини. Якщо жінок залучено до різноманітної благочестивої діяльності, вони не зраджують чоловіків. Згідно з Чāṇакйа Паṇдітою жінки, загалом, не дуже розумні і тому не заслуговують на довіру. Отже, вони повинні постійно дотримуватись різноманітних родинних і релігійних традицій і таким чином їхня цнотливість та відданість забезпечать народження доброчесного потомства, придатного на підтримування системи *варṇāшрама*. Природно, що коли система *варṇāшрама-дгарми* руйнується, жінки можуть вільно поводитися й спілкуватися з чоловіками, що й спричиняє перелюбство та ризик появи небажаного потомства. Безвідповідальні чоловіки також провокують розпусту й таким чином небажані діти наповнюють суспільство, що приносить риск голоду та епідемій.

ВІРШ 41

सङ्करो नरकायैव कुलघ्नानां कुलस्य च ।
पतन्ति पितरो ह्येषां लुप्तपिण्डोदक्रियाः ॥४१॥

саṅкаро наракāйаіва кула-ґгнāнāм̇ куласйа ча
патанті пітаро хй ешāм̇ лупта-піṇдодака-крійāх̣

саṅкарах̣—небажані діти; *наракāйа*—на пекельне життя; *ева*—напевно; *кула-ґгнāнāм*—тих, хто знищує сім'ю; *куласйа*—для сім'ї; *ча*—також; *патанті*—падають; *пітарах̣*—предки; *хі*—неодмінно; *ешāм*—їх; *лупта*—припинені; *піṇда*—пропонування їжі; *удака*—і води; *крійāх̣*—виконання.

Коли збільшується небажане потомство, виникає пекельне становище як для родини, так і для тих, хто руйнує сімейні традиції. Предки таких родин падають униз, бо пожертва їм у вигляді води та їжі повністю припиняється.

ПОЯСНЕННЯ: Відповідно до правил та приписів, що стосуються кармічної діяльності, рекомендують періодично приносити в жертву їжу та воду предкам своєї родини. Такі жертвоприношення виконують шляхом поклоніння Вішṇу, тому що, приймаючи рештки їжі, запропонованої Вішṇу, жива істота може звільнитись від наслідків усіх своїх гріховних вчинків. Трапляється, що предки страждають за свої минулі гріхи, а інколи деякі з них навіть не мають можли-

вості отримати грубого матеріального тіла і змушені перебувати в тонких тілах у вигляді привидів. Але якщо нащадки приносять у жертву предкам *прāсадам*, їжу, спочатку запропоновану Вішну, вони тим самим звільнюють предків від існування у вигляді духів або інших форм злиденного життя. Така допомога предкам є сімейною традицією. І той, кого не приваблює життя у відданому служінні Господеві, мусить виконувати ці ритуали. Але той, хто присвятив себе відданому служінню Кршні, не повинен виконувати ніяких інших ритуалів, бо він здатний визволити сотні й тисячі предків від усіх різновидів страждань, завдяки тому лише, що з любов'ю служить Господеві. В *Бгāґаватам* вказано:

деварші-бгӯтāпта-нрн̣āм̇ пітр̣н̣āм̇
на кін̇карο нāйам̇ рн̣ī ча рāджан
сарвāтманā йах̣ ш́аран̣ам̇ ш́ран̣ійам̇
ґато мукундам̇ паріхртйа картам̇

«Той, хто, облишивши будь-які інші обов'язки, знайшов притулок біля лотосних стіп Мукунди, який дарує звільнення, й ступив на цей шлях з усією серйозністю — той більше нічого не винен ні напівбогам, ні великим мудрецям, ні членам родини, ні предкам, ні всьому людству» (Бгāґ. 11.5.41). Ці обов'язки виконуються природним чином, якщо відданий щиро служить Верховному Богові-Особі.

ВІРШ 42

दोषैरेतैः कुलघ्नानां वर्णसङ्करकारकैः ।
उत्साद्यन्ते जातिधर्माः कुलधर्माश्च शाश्वताः ॥४२॥

дошаір етаіх̣ кула-ґгнāнāм̇ варн̣а-сан̇кара-кāракаіх̣
утсāдйанте джāті-дгармāх̣ кула-дгармāш́ ча ш́āш́ватāх̣

дошаіх̣—такими вадами; *етаіх̣*—усіх цих; *кула-ґгнāнāм̇*—руйнівників сім'ї; *варн̣а-сан̇кара*—небажаних дітей; *кāракаіх̣*—тими, хто є причиною; *утсāдйанте*—спустошуються; *джāті-дгармāх̣*—суспільні заходи; *кула-дгармāх̣*—сімейні традиції; *ча*—також; *ш́āш́ватāх̣*—вічні.

Внаслідок лихих дій тих, хто руйнує сімейні традиції, множаться небажані діти, й таким чином зазнають краху будь-які громадські заходи разом з діяльністю заради родинного щастя.

ПОЯСНЕННЯ: Соціальні заходи для чотирьох класів людського суспільства в поєднанні з діяльністю заради родинного добробуту,

які чітко регламентує суспільний устрій *санātана-дгарма*, або *варṇāшрама-дгарма*, призначено на те, щоб людина змогла досягнути кінцевого спасіння. Тому порушення традицій системи *санātана дгарми* безвідповідальними правителями призводить до цілковитого безладдя в суспільстві, внаслідок чого люди забувають про мету свого життя — Вішṇу. Таких правителів називають сліпими, і людей, що йдуть за ними, неодмінно поглине хаос.

ВІРШ 43

उत्सन्नकुलधर्माणां मनुष्याणां जनार्दन ।
नरके नियतं वासो भवतीत्यनुशुश्रुम ॥४३॥

утсанна-кула-дгармāṇāм манушйāṇāм джанāрдана
нараке нійатам вāсо бгаватīті ануш́уш́рума

утсанна—зіпсований; *кула-дгармāṇāм*—тих, хто має сімейні традиції; *манушйāṇāм*—таких людей; *джанāрдана*—Кршṇа; *нараке*—в пеклі; *нійатам*—завжди; *вāсах*—місце проживання; *бгаваті*—і так стає; *іті*—так; *ануш́уш́рума*—до мене дійшло через ланцюг учнівської послідовності.

О Кршṇо, Ти, що підтримуєш життя всього людства, я довідався через учнівську послідовність, що ті, хто руйнує сімейні традиції, завжди падають у пекло.

ПОЯСНЕННЯ: Арджуна засновує свої докази не на власному досвіді, а на свідченнях авторитетів, які передають знання без жодних змін. Тільки так можна отримати правдиве знання. Ніхто не може набути справжнього знання без допомоги провідника — людини, яка є авторитетом з ведичного знання. В системі *варṇāш́рама* існує порядок, згідно з яким людина перед смертю повинна очиститись від гріхів. І той, хто впродовж усього свого життя діяв гріховним чином, повинен пройти через очищення, — обряд, який називають *прāйаш́чітта*. Не скориставшись з такого способу, людина, внаслідок своєї гріховної діяльності, обов'язково потрапить на пекельні планети у жалюгідні форми життя.

ВІРШ 44

अहो बत महत्पापं कर्तुं व्यवसिता वयम् ।
यद्राज्यसुखलोभेन हन्तुं स्वजनमुद्यताः ॥ ४४ ॥

ахо бата махат пāпам̇ картум̇ вйавасітā вайам
йад рāджйа-сукга-лобгена хантум̇ сва-джанам удйатāх̣

ахо—на жаль; *бата*—як це дивно; *махат*—великий; *пāпам*—гріх; *картум*—учиняти; *вйавасітāх̣*—вирішили; *вайам*—ми; *йат*—тому що; *рāджйа-сукга-лобгена*—якого спонукує жадоба до радощів царювання; *хантум*—убивати; *сва-джанам*—близьких; *удйатāх̣*—намагаючись.

О, наскільки ж безглуздим й прикрим є те, що ми готуємось учинити такий великий гріх. Спонукувані жагою розкішних царських насолод, ми сповнились рішучості вбити своїх же родичів.

ПОЯСНЕННЯ: Керуючись егоїстичними мотивами, людина може піти на таке гріховне діло, як убивство свого власного брата, батька чи матері. Світова історія знає чимало таких прикладів. Однак, Арджуна, як безгрішний відданий Господа, завжди дотримувавсь високих моральних засад, і тому він намагається уникнути подібних дій.

ВІРШ 45

यदि मामप्रतीकारमशस्त्रं शस्त्रपाणयः ।
धार्तराष्ट्रा रणे हन्युस्तन्मे क्षेमतरं भवेत् ॥४५॥

йаді мāм апратīкāрам аш́астрам̇ ш́астра-пāн̣айах̣
дгāртарāшт̣рā ран̣е ханйус тан ме кшематарам̇ бгавет

йаді—навіть якщо; *мāм*—мене; *апратīкāрам*—того, хто не чинить опору; *аш́астрам*—не цілком спорядженого; *ш́астра-пāн̣айах̣*—ті, зі зброєю в руках; *дгāртарāшт̣рāх̣*—сини Дгр̣тарāшт̣ри; *ран̣е*—на полі бою; *ханйух̣*—можуть вбити; *тат*—то; *ме*—мені; *кшема-тарам*—краще; *бгавет*—було б.

Хай краще мене, беззбройного і безборонного, вб'ють сини Дгр̣тāраш̣т̣ри, ніж я буду з ними битись.

ПОЯСНЕННЯ: Згідно з правилами ведення бою, що ними керуються *кшатрійі*, не можна нападати на беззбройного ворога і на того, хто не бажає битись. Але Арджуна вирішив, що не стане до бою, навіть якщо на нього, беззбройного, нападуть вороги. Його не обходило прагнення протилежної сторони битися. Такий умонастрій свідчить про м'якосердя Арджуни, яке було наслідком його палкої відданості Господу.

ВІРШ 46

सञ्जय उवाच ।
एवमुक्त्वार्जुनः सङ्ख्ये रथोपस्थ उपाविशत् ।
विसृज्य सशरं चापं शोकसंविग्नमानसः ॥४६॥

сан̃джайа ува̄ча
евам уктва̄рджунах̣ сан̇кгйе ратгопастга упа̄виш́ат
вісрджйа са-ш́арам̇ ча̄пам̇ ш́ока-сам̇вігна-ма̄насах̣

сан̃джайах̣ ува̄ча—Сан̃джайа сказав; *евам*—так; *уктва̄*—говорячи; *арджунах̣*—Арджуна; *сан̇кгйе*—на полі бою; *ратга*—колісниці; *упастге*—на сидіння; *упа̄виш́ат*—знову сів; *вісрджйа*—відклавши; *са-ш́арам*—разом із стрілами; *ча̄пам̇*—лук; *ш́ока*—скорботою; *сам̇вігна*—уражений; *ма̄насах̣*—у думках.

Сан̃джайа сказав: Вимовивши ці слова, Арджуна відклав убік лук та стріли й сів у колісниці, сповнений горя.

ПОЯСНЕННЯ: Оглядаючи позиції ворога, Арджуна стояв у колісниці, але така туга облягла його серце, що він знову сів і відкинув геть лук та стріли. Саме такий, великодушний та м'якосердий, відданий Господа заслуговує на те, щоб отримати духовне знання.

Так закінчуються пояснення Бгактіведанти до першої глави Ш́рӣмад Бгагавад-ґӣти, в якій описувалося поле бою Курукшетра.

Огляд Бгаґавад-ґіти

ВІРШ 1

सञ्जय उवाच ।
तं तथा कृपयाविष्टमश्रुपूर्णाकुलेक्षणम् ।
विषीदन्तमिदं वाक्यमुवाच मधुसूदनः ॥१॥

сан̃джайа ува̄ча
там̇ татга̄ кр̣пайа̄вішт̣ам аш́ру-пӯр̣на̄кулекшан̣ам
вішӣдантам ідам̇ ва̄кйам ува̄ча мадгусӯданах̣

сан̃джайах̣ ува̄ча—Сан̃джайа сказав; *там*—Арджуні; *татга̄*—так; *кр̣пайа̄*—співчуттям; *а̄вішт̣ам*—переповненому; *аш́ру-пӯр̣на-а̄кула*—повний сліз; *ӣкшан̣ам*—очі; *вішӣдантам*—зажуреному; *ідам*—це; *ва̄кйам*—слово; *ува̄ча*—сказав; *мадгу-сӯданах̣*—вбивця Мадгу.

Сан̃джайа сказав: Побачивши пригнічений стан і сльози на очах Арджуни, сповненого жалості, Мадгусӯдана, Кр̣шн̣а, промовив такі слова.

ПОЯСНЕННЯ: Матеріальний жаль, скорбота й сльози — то є ознаки, що свідчать про нерозуміння своєї справжньої суті. Самоусвідомлення — це вияв співчуття до вічної душі. У цьому вірші вели-

ке значення має ім'я «Мадгусӯдана». Господь Кршна вбив демона омани Мадгу, і зараз Арджуна хоче, щоб Кршна також убив демона, який заважає Арджуні виконувати свій обов'язок. Ніхто не знає, за яких обставин жаль є доречним. Сумувати за одягом потопальника безглуздо. Людину, яка потопає в океані невігластва, неможливо врятувати, просто зберігши її верхній одяг — грубе матеріальне тіло. Того, хто не знає цього й жалкує за верхнім одягом, називають *ма̀ӯдрою*, тобто тим, хто тужить без причини. Арджуна був *кшатрійею*, і така поведінка була несподіваною з його боку. Але Господь Кршна спроможний розвіяти тугу невігластва, на те Він і повідав *Бгаґавад-ґіту*. В даній главі верховний авторитет Шрі Кршна провадить аналітичне дослідження матеріального тіла і духовної душі, яка має своєю метою самоусвідомлення. Таке самоусвідомлення стає можливим, якщо людина не прив'язана до плодів діяльності і правильно розуміє свою справжню сутність.

ВІРШ 2

श्रीभगवानुवाच ।
कुतस्त्वा कश्मलमिदं विषमे समुपस्थितम् ।
अनार्यजुष्टमस्वर्ग्यमकीर्तिकरमर्जुन ॥ २ ॥

ма̀рі-бгаґава̄н ува̄ча
кутас тва̄ каш̀малам ідам̇ вішаме самупастґітам
ана̄рйа-джушт̣ам асварґйам акі̄рті-карам арджуна

ма̀рі-бгаґава̄н ува̄ча—Верховний Бог-Особа сказав; *кутах̣*—звідки; *тва̄*—у тебе; *каш̀малам*—бруд; *ідам*—скорбота; *вішаме*—у вирішальний час; *самупастґітам*—з'явилося; *ана̄рйа*—людиною, яка не знає, чого варте життя; *джушт̣ам*—що практикується; *асварґйам*—той, що не веде до вищих планет; *акі̄рті*—безчестя; *карам*—причина; *арджуна*—о Арджуно.

Верховний Бог-Особа сказав: Мій дорогий Арджуно, звідки в тобі всі ці нечистоти? Вони завсім не личать людині, якій відома справжня вартість життя, і вони ведуть не до вищих планет, а до безчестя.

ПОЯСНЕННЯ: Кршна є Верховний Бог-Особа. Тому в *Ґіті* до Господа Кршни звертаються як до Бгаґава̄на. Бгаґава̄н — це кінцевий аспект Абсолютної Істини. Існує три стадії осягнення Абсолютної Істини, а саме: Брахман, або безособистісний всюдисущий дух, Парама̄тма̄, локалізований аспект Всевишнього, що перебуває

в серці кожної живої істоти і Бгаґаван, або Верховний Бог-Особа, Господь Крішна. В *Шрімад-Бгаґаватам* (1.2.11) ця концепція Абсолютної Істини пояснюється таким чином:

ваданті тат таттва-відас таттвам йадж джнянам адвайам
брахметі парамятметі бгаґаван іті шабдйате

«Той, хто пізнає Абсолютну Істину, проходить через три фази її усвідомлення, що ідентичні по суті. Три аспекти Абсолютної Істини — Брахман, Парамятмя та Бгаґаван — являють собою єдине ціле».

Уявлення про три аспекти Бога можна одержати, розглянувши, як приклад, Сонце, що також має три аспекти: сонячне світло, поверхня Сонця й сама планета. Той, хто вивчає лише сонячне світло — учень-початківець. Хто пізнав структуру сонячної поверхні — той пішов далі, а хто зумів проникнути в глибини Сонця — той досяг вершини. Пересічного учня, якого задовольняє лише пізнання властивостей сонячного світла — всепроникаючого та сліпучого сяйва Сонця, його безособистісної природи — можна порівняти з тим, хто зміг осягти лише аспект Брахмана Абсолютної Істини. Учень, який досяг вищого ступеня знання, може пізнати природу сонячного диска, що вже відповідатиме осягненню аспекта Парамятми Абсолютної Істини. Але той учень, що здатний проникнути в надра планети Сонце — пізнав особистісні риси Верховної Абсолютної Істини. Тому віддані, або трансценденталісти, які осягли «феномен» Бгаґавана – є найвищими трансценденталістами, хоча всі учні, що стали на шлях пізнання Абсолютної Істини, вивчають один і той же предмет. Сонячне світло, сонячний диск та внутрішні процеси, що протікають у Сонці, невіддільні одне від одного, однак, учні, які вивчають ці три різних аспекти, не належать до однієї категорії.

Санскритське слово *бгаґаван* пояснив великий авторитет Парашара Муні, батько Вйасадеви. Бгаґаван є Верховна Особа, яка володіє всіма багатствами, всією могутністю, всією славою, всією красою, всім знанням і всім відреченням. Є чимало дуже могутніх, дуже вродливих, дуже багатих, дуже славетних, дуже освічених й досягших високого ступеня відречення особистостей, однак жодна з них не може твердити, що їй належать повністю всі багатства, вся могутність тощо. Лише Крішна може заявити про це, бо Він — Верховний Бог-Особа. Жодна жива істота, включно з Брахмою, Господом Шівою ба навіть Нарайаною не може володіти усіма достоїнствами у всій повноті, ставши рівною Крішні. Виходячи з цього, Сам Господь Брахмя в *Брахма-самгіті* робить висновок, що Господь

Кршṇа є Верховний Бог-Особа. Ніхто не може зрівнятись з Ним і немає нікого вищого од Нього. Він — Бгаґавāн, одвічний Господь, відомий як Ґовінда, і Він є верховна причина всіх причин.

ґі́шварах̣ парамах̣ кршṇах̣ сач-чід-ānанда-віграхах̣
анāдір āдір ґовіндах̣ сарва-кāраṇа-кāраṇам

«Є багато осіб, що мають якості Бгаґавāна, але Кршṇа — найвищий, бо ніхто не може перевершити Його. Він — Верховна Особа, і Його тіло вічне, сповнене знання та блаженства. Він — одвічний Господь Ґовінда, і Він — причина всіх причин» (*Брахма-самґіта* 5.1).

В *Бгāґаватам* перелічено багато втілень Верховного Бога-Особи, але Кршṇу описано як одвічного Бога-Особу, з якого виходять усі незліченні втілення Бога-Особи.

ете чā́мша-калāх̣ пумсах̣ кршṇас ту бгаґавāн свайам
індрāрі-вйākулам̇ локам̇ мр̣дайанті йуґе йуґе

«Усі втілення Господа, які перелічено тут, є або повновладними експансіями, або частинами повновладних експансій Всевишнього. Але Кршṇа — це Сам Верховний Бог-Особа» (*Бгāґ.* 1.3.28).

Таким чином, Кршṇа є одвічний Верховний Бог-Особа, Абсолютна Істина, джерело як Парамāтми, так і безособистісного Брахмана.

Поруч Верховного Бога-Особи скорбота Арджуни за своїми родичами безумовно була недоречною і тому Кршṇа виявляє свій подив словом *кутах̣*, «звідки». Такого виявлення почуттів, негідних людини, ніяк не можна сподіватись від того, хто належить до цивілізованого класу людей, тобто *āрйанів*. Слово *āрйани* стосується людей, які знають, в чому полягає цінність життя і які мають культуру, засновану на духовних досягненнях. Люди, які керуються матеріалістичним розумінням буття, не знають, що метою життя є осягнення Абсолютної Істини, Вішṇу, тобто Бгаґавāна. Їх зачаровують зовнішні привабливі риси матеріального світу і тому вони не уявляють, що таке звільнення. Людей, які не мають уявлення про звільнення з матеріального рабства, називають не-*āрйанами*. Хоча Арджуна був *кшатрійею*, він ухилявся від виконання свого обов'язку й відмовлявсь од участі в битві. Такі вияви боягузтва властиві не-*āрйанам*. Ухилення від виконання обов'язку не сприяє поступові в духовнім житті й навіть не дає можливості прославитись у цьому світі. Кршṇа не схвалює так зване «співчуття» Арджуни до своїх родичів.

ВІРШ 3

क्लैब्यं मा स्म गमः पार्थ नैतत्त्वय्युपपद्यते ।
क्षुद्रं हृदयदौर्बल्यं त्यक्त्वोत्तिष्ठ परंतप ॥३॥

клаібйам мā сма ґамах пāртґа наітат твайй упападйате
кшудрам хрдайа-даурбалйам тйактвоттішт̣ґа парантапа

клаібйам—безсиллю; *мā сма*—не; *ґамах*—піддавайся; *пāртґа*—син Пртги; *на*—ніколи; *етат*—цей; *твайі*—тобі; *упападйате*—личить; *кшудрам*—нікчемне; *хрдайа*—серця; *даурбалйам*—слабкість; *тйактвā*—відкидаючи; *уттішт̣ґа*—піднімись; *парам-тапа*—о ти, караючий ворогів.

О сину Пртги, не піддавайся цій слабкості, що веде до занепаду. Вона не личить тобі. Вирви з серця недостойний жаль й візьмись до зброї, о Парантапо — караючий ворогів.

ПОЯСНЕННЯ: Кр̣шн̣а звертається до Арджуни як до сина Пртги, яка була сестрою батька Кр̣шн̣и, Васудеви. Таким чином, Арджуна був у кровному зв'язкові з Кр̣шн̣ою. Якщо син *кшатрійі* відмовляється битися, то він лише називається *кшатрійею,* як і син *брāхман̣и,* котрий діє нечестиво — *брāхман̣а* лише за ім'ям, а не по суті. Такі *кшатрійі* та *брāхман̣и* не гідні своїх батьків, і Кр̣шн̣а не хоче, щоб Арджуна став недостойним сином *кшатрійі.* Арджуна — найближчий друг Кр̣шн̣и, і Кр̣шн̣а правив його колісницею та безпосередньо скеровував його дії. Незважаючи на всі чесноти Арджуни, залишити поле бою для нього було б безчестям, і тому Кр̣шн̣а сказав, що така поведінка не личить Арджуні. Арджуна міг би заперечити, сказавши, що відмовляється од бою із глибокої поваги до всіма шанованого Бгīшми та інших родичів. Проте Кр̣шн̣а визнав таку великодушність, яку не схвалює жодний авторитет, за просте боягузтво. Отже, якщо людина за прикладом Арджуни з покорою діє під безпосереднім проводом Кр̣шн̣и, то їй слід відмовитись од подібної великодушності або від так званого «ненасильства».

ВІРШ 4

अर्जुन उवाच ।
कथं भीष्ममहं सङ्ख्ये द्रोणं च मधुसूदन ।
इषुभिः प्रतियोत्स्यामि पूजार्हावरिसूदन ॥४॥

арджуна увāча
катгам бгīшмам ахам̇ саṅкгйе дроṇам̇ ча мадгусудана
ішубгіх пратійотсйāмі пӯджāрхāв арі-сӯдана

арджунах̣ увāча—Арджуна сказав; ***катгам***—як; ***бгīшмам***—Бгīшму; ***ахам***—я; ***саṅкгйе***—у боротьбі; ***дроṇам***—Дроṇу; ***ча***—також; ***мадгу-сӯдана***—той, хто убив Мадгу; ***ішубгіх̣***—стрілами; ***пратійотсйāмі***—контратакую; ***пӯджā-архау***—ті, кому слід поклонятись; ***арісӯдана***—вбивця ворогів.

Арджуна сказав: О Мадгусӯдано, вбивцю демона Мадгу, (Кршṇа), як можу я пускати стріли в таких людей, як Бгīшма та Дроṇа, в людей, які гідні мого поклоніння, о вбивцю ворогів?

ПОЯСНЕННЯ: Старійшинам, таким, як дід Бгīшма та учитель Дроṇāчāрйа, завжди виявляють пошану. Навіть якщо вони нападають, не треба відповідати їм тим же. Згідно із загальновизнаним етикетом, старшим не можна перечити навіть словом. Навіть якщо вони іноді й поводяться брутально, не слід різко відповідати їм. Тож чи міг Арджуна атакувати їх? Чи став би Кршṇа нападати на Свого діда Уґрасену або на Свого вчителя Сāндīпані Муні? Такими були деякі з доказів, що їх Арджуна навів Кршṇі.

ВІРШ 5

गुरूनहत्वा हि महानुभावान्
श्रेयो भोक्तुं भैक्ष्यमपीह लोके ।
हत्वार्थकामांस्तु गुरूनिहैव
भुञ्जीय भोगान्रुधिरप्रदिग्धान् ॥५ ॥

ґурӯн ахатвā хі махāнубгāвāн
ш́рейо бгоктум̇ бгаікшйам апīха локе
хатвāртга-кāмāмс ту ґурӯн іхаіва
бгуṅджīйа бгоґāн рудгіра-прадіґдгāн

ґурӯн—старших; ***ахатвā***—не убиваючи; ***хі***—звичайно; ***махā-анубгāвāн***—великих душ; ***ш́рейах̣***—краще; ***бгоктум***—насолоджуватися життям; ***бгаікшйам***—з жебрацтва; ***апі***—навіть; ***іха***—у цьому житті; ***локе***—у цьому світі; ***хатвā***—убиваючи; ***артга***—вигравати; ***кāмāн***—тих, що бажають; ***ту***—але; ***ґурӯн***—старших; ***іха***—у цьому світі; ***ева***—напевно; ***бгуṅджīйа***—має насолоджуватися; ***бгоґāн***—приємними речами; ***рудгіра***—кров'ю; ***прадіґдгāн***—забарвленими.

Краще бути жебраком, ніж існувати ціною загибелі великих душ, моїх учителів. Нехай їх охопило користолюбство, однак вони залишаються моїми вчителями. Якщо їх убити, всі наші втіхи окропляться кров'ю.

ПОЯСНЕННЯ: Згідно з ведичними приписами слід відмовитись од учителя, який коїть лихо і втратив здатність розрізняти добро і зло. Бгішма й Дроṇа були змушені стати на бік Дурйодгани через те, що той надавав їм фінансової допомоги. Проте їм не слід було ставити себе в таке залежне становище лише з корисливих міркувань, бо тим самим вони втратили право на шану, що її виявляють до вчителів. Але Арджуна, як і раніше, вважав їх за старших і думав, що після їх убивства всі його матеріальні насолоди матимуть присмак крові.

ВІРШ 6

न चैतद्विद्मः कतरन्नो गरीयो
यद्वा जयेम यदि वा नो जयेयुः ।
यानेव हत्वा न जिजीविषाम-
स्तेऽवस्थिताः प्रमुखे धार्तराष्ट्राः ॥ ६ ॥

на чаітад відмаḥ-катаран но ґарīйо
йад вā джайема йаді вā но джайейуḥ
йāн ева хатвā на джіджīвішāмас
те 'вастґітāḥ прамукге дґāртарāшṭрāḥ

на—не; *ча*—також; *етат*—це; *відмаḥ*—ми знаємо; *катарат*—котре; *наḥ*—нам; *ґарīйаḥ*—краще; *йат вā*—чи; *джайема*—ми можем підкорити; *йаді*—якщо; *вā*—або; *наḥ*—нас; *джайейуḥ*—вони підкорять; *йāн*—тих, що; *ева*—напевно; *хатвā*—убиваючи; *на*—ніколи; *джіджīвішāмаḥ*—ми бажали б жити; *те*—усі вони; *авастґітāḥ*—розташовані; *прамукге*—перед; *дґāртарāшṭрāḥ*—сини Дгр̣тарāшṭри.

Ми не знаємо, що є кращим, перемогти їх, чи бути переможеними? Сини Дгр̣тарāшṭри стоять зараз перед нами на полі бою. Якщо ми вб'ємо їх, то саме життя наше втратить сенс.

ПОЯСНЕННЯ: Незважаючи на те, що *кшатрійі* зобов'язані воювати, Арджуна вагався, чи слід йому битися, ризикуючи викликати невиправдані жертви, чи ухилитись од бою та жити з жебрацтва.

Якщо він не переможе ворога, то старцювання стане для нього єдиним засобом до існування. Він також не був упевнений в перемозі, тому що її могла здобути кожна сторона. Але, навіть якщо на них й очікувала перемога (адже їхня боротьба була справедливою), це означало б загибель синів Дгр̣тарāшт̣ри та інших родичів, а без них життя перетворилось би на тягар, і перемога, врешті-решт, обернулася б поразкою. Всі ці роздуми ясно свідчать про те, що Арджуна був не лише великий відданий Господа, але й мав духовне знання і володів своїми почуттями та думками. Його бажання жити старцюванням, незважаючи на свій царський сан, ще раз свідчить про його відреченість. Такі якості в поєднанні з вірою в слова Ш́рī Кршн̣и, його духовного вчителя, вказують на справжню доброчесність Арджуни. З усього сказаного можна зробити висновок, що Арджуна був цілком підготований до звільнення. Якщо чуття не впокорені, неможливо оволодіти знанням, а без знання та відданості не йдеться ні про яке звільнення. Арджуна, крім своїх надзвичайних матеріальних чеснот, також був наділений всіма цими необхідними якостями.

ВІРШ 7

कार्पण्यदोषोपहतस्वभावः
पृच्छामि त्वां धर्मसंमूढचेताः ।
यच्छ्रेयः स्यान्निश्चितं ब्रूहि तन्मे
शिष्यस्तेऽहं शाधि मां त्वां प्रपन्नम् ॥ ७ ॥

кāрпан̣йа-дошопахата-свабгāвах̣
пр̣ччгāмі твāм̇ дгарма-саммӯд̣га-четāх̣
йач чгрейах̣ сйāн ніш́чітам̇ брӯхі тан ме
ш́іш́йас те 'хам̇ ш́āдгі мāм̇ твāм̇ прапаннам

кāрпан̣йа—внаслідок скнарості; *доша*—внаслідок слабкості; *упахата*—викликаний; *сва-бгāвах̣*—характеристики; *пр̣ччгāмі*—я запитую; *твāм*—тебе; *дгарма*—релігія; *саммӯд̣га*—збитий з панталику; *четāх̣*—в серці; *йат*—що; *ш́рейах̣*—кращий; *сйāт*—може бути; *ніш́чітам*—упевнено; *брӯхі*—скажи; *тат*—це; *ме*—Мені; *ш́іш́йах̣*—учень; *те*—Твій; *ахам*—я; *ш́āдгі*—навчи; *мам*—мене; *твāм*—Тобі; *прапаннам*—того, хто підкорився.

Кволість змусила мене втратити самовладання; я вже не бачу, в чому ж полягає мій обов'язок, вкажи мені правильний шлях. Тепер я Твій учень і вручаю Тобі свою душу. Прохаю, навчи мене.

ПОЯСНЕННЯ: Саму природу влаштовано так, що будь-які матеріальні дії створюють труднощі. Ускладнення виникають на кожнім кроці, і тому треба звернутись до істинного духовного вчителя, який зможе вказати нам мету життя і шлях до неї. Вся ведична література радить звернутись до істинного духовного вчителя, який допоможе виплутатись з життєвих ускладнень, що виникають всупереч нашим бажанням. Вони — як та лісова пожежа, яка займається раптово, хоча, як здається, ніхто і не підпалював лісу. Подібним чином збудовано і світ: життєві труднощі з'являються самі по собі, незалежно від нашого бажання. Ніхто не бажає пожежі, однак вона виникає й турбує нас. Тому ведична мудрість радить задля розв'язання проблем життя та духовного самоусвідомлення звернутись по допомогу до духовного вчителя, який належить до ланцюга учнівської послідовності. Істинний духовний вчитель дає цілісне, довершене знання. Тому варто звернутись до нього заради того, щоб вивільнитись з матеріальних тенет. Таким є значення цього вірша.

Кого ж погноблюють матеріальні труднощі? Тих, хто не розуміє суттєвих проблем життя. У *Бр̣хад-ара̄н̣йака Упанішаді* (3.8.10) таку людину описано подібним чином: *йо ва̄ етад акшарам̇ ґа̄ргі авідітва̄сма̄л̇ лока̄т праіті са кр̣пан̣ах̣*—«людина, яка зрадила свою людську природу й покидає світ, мов кішка чи собака, не вирішивши проблем життя й не зрозумівши науки самоусвідомлення, нагадує скнару, що не вміє скористатись із свого багатства». Існування в людському тілі є дорогоцінний привілей, який необхідно використати, щоб розв'язати проблеми життя, і тому той, хто не використовує таку можливість, є скнара. І навпаки, *бра̄хман̣а* — це той, хто розумно використовує своє тіло для того, щоб розв'язати всі життєві проблеми. *Йа етад акшарам̇ ґа̄ргі відітва̄сма̄л̇ лока̄т праіті са бра̄хман̣ах̣.*

Кр̣пан̣а, скнари, марно гають час і виявляють надмірну прив'язаність до родини, суспільства, країни тощо, на основі своїх матеріалістичних уявлень про життя. Часто-густо люди дуже сильно прив'язуються до сімейного життя, а саме: до дружини, дітей та інших родичів, але насправді це — «шкіряна хвороба». *Кр̣пан̣а* вважає, що зможе захистити членів родини від смерті, або гадає, що сім'я та суспільство зможуть врятувати від її коси його самого. Такі ж нахили можна спостерігати і в нижчих тварин, які також турбуються про своє потомство. Однак Арджуна був розумною людиною, він усвідомлював, що причина його труднощів полягає в любові до родичів та бажанні захистити їх від смерті. Він розумів, що повинен битись, однак слабкість заважала йому виконувати свій обов'язок. Тому він попрохав Господа Кр̣шн̣у, вищого духовного

вчителя, винести певне рішення. Він припиняє дружні розмови й звертається до Кршни як до вчителя. Розмови між учителем та учнем завжди серйозні, і саме такої розмови з Кршною, визнаним духовним учителем, прагне Арджуна. Отже, Кршна — це перший духовний учитель, який викладає науку *Бгаґавад-ґіти*, а Арджуна є перший учень, який осягає її. Те, як Арджуна сприймає *Бгаґавад-ґіту*, описано в ній самій, але все ж таки деякі «ерудити» запевняють, що треба віддатись не Кршні як особі, а «ненародженому в Кршні». Однак немає різниці між внутрішньою та зовнішньою сутністю Кршни. Якщо ж не усвідомлена ця одвічна істина, то не варто навіть і намагатись збагнути *Бгаґавад-ґіту*.

ВІРШ 8

न हि प्रपश्यामि ममापनुद्या-
द्यच्छोकमुच्छोषणमिन्द्रियाणाम् ।
अवाप्य भूमावसपत्नमृद्धं
राज्यं सुराणामपि चाधिपत्यम् ॥८॥

на хі прапаśйāмі мамāпанудйāд
йач чгокам уччгошаṇам індрійāṇām
авāпйа бгӯмāв асапатнам рддгам
рāджйам сурāṇām апі чādгіпатйам

на—не; *хі*—звичайно; *прапаśйāмі*—я бачу; *мама*—мій; *апанудйāт*—відвести; *йат*—це; *śокам*—журба; *уччгошаṇам*—що висушує; *індрійāṇām*—чуттів; *авāпйа*—досягаючи; *бгӯмау*—на Землі; *асапатнам*—що не має суперників; *рддгам*—що процвітає; *рāджйам* — царства; *сурāṇām* — напівбогів; *апі* — навіть; *ча* — також; *ādгіпатйам*—верховної влади.

Мені несила вгамувати біль, що виснажив мої чуття. Навіть квітуче царство, що не має собі рівних на землі, із владою, такою, як у напівбогів на небесах, не вгамує його.

ПОЯСНЕННЯ: Хоча Арджуна й висував численні докази, засновані на знанні релігійних засад й законів моралі, виявилось, що без допомоги духовного вчителя, Господа Шрī Кршни, він не спроможний розв'язати конкретної проблеми, котра постала перед ним. Він зрозумів, що його так зване «знання» не допоможе усунути труднощі, які знесилювали його і що йому не стане снаги зарадити справі без допомоги такого духовного вчителя, як Господь Кршна. Академічне знання, ерудиція, високе становище тощо зовсім не при-

датні для вирішення життєвих проблем, — допомогти може лише духовний учитель, подібний до Кршни. З цього можна зробити висновок, що духовний учитель, який стовідсотково перебуває в свідомості Кршни, є істинний духовний вчитель, тому що він може розв'язати всі життєві проблеми. Господь Чаітанйа сказав, що той, хто володіє наукою свідомості Кршни, є справжній духовний учитель, незалежно від свого соціального стану й походження.

кібā віпра, кібā нйāсī, ш́ӯдра кене найа
йеі кршна-таттва-веттā, сеі «ґуру» хайа

«Не має значення, чи є людина *віпрою* (великим знавцем ведичної мудрості), чи вона народилась у ницій сім'ї, або живе у відреченні, — оволодівши наукою про Кршну, вона стає істинним духовним вчителем» (*Чаітанйа-чарітāмрта, Мадгйа* 8.128). Отже, не оволодівши наукою свідомості Кршни, ніхто не зможе стати духовним вчителем. У *Ведах* також сказано:

шаṭ-карма-ніпуно віпро мантра-тантра-віш́āрадаḥ
аваішнаво ґурур на сйāд ваішнавāḥ ш́ва-пачо ґуруḥ

«Учений *брāхмаṇа*, який добре знає всі розділи *Вед*, не може стати духовним вчителем, якщо він не є *ваішнавою*, тобто тим, хто досконало обізнаний в науці свідомості Кршни. Проте, *ваішнава*, або, іншими словами, той, хто має свідомість Кршни, може бути духовним учителем, навіть якщо він походить з родини, що належить до нижчої касти» (*Падма Пурāṇа*).

Проблеми матеріального існування — народження, старість, хвороби та смерть — не можна розв'язати шляхом економічного розвитку та накопичення багатств. У багатьох частинах світу є держави, умови існування в котрих дуже сприятливі і де можна спостерігати високий рівень життя та економічного розвитку. Однак, там, як і раніше, залишаються проблеми, пов'язані з матеріальним існуванням. Ці країни різними шляхами прагнуть миру, але жити по-справжньому щасливо вони зможуть лише тоді, коли за допомогою представника Кршни, духовного вчителя, вони звернуться до Господа, до *Бгаґавад-ґіти* та *Ш́рīмад-Бгāґаватам,* які складають науку про Кршну.

Якби економічний розвиток та матеріальні вигоди могли б усунути тривоги, що пов'язані з належністю до певної родини, суспільства, нації й людства взагалі, то Арджуна не казав би, що володіння незрівнянним царством й навіть верховна влада, яку мають напівбоги з вищих райських планет, не може розвіяти його скорботу. Тому він шукає захисту в свідомості Кршни, а це — певний шлях до миру й гармонії. Катаклізми матеріальної природи щоми-

ті можуть перервати економічний розвиток та панування людини над світом. Навіть прагнення до вищих планет, таких як Місяць, що до нього зараз так поривається людина, може бути припинене одним ударом. *Бгаґавад-ґіта* підтверджує це: *кшіне пуньє мартйалокам вішанті* — «коли вичерпано запас насолод, які є наслідками доброчесних вчинків, жива істота знову падає з вершини щастя на самісіньке дно життя». Чимало політиків зазнали такого падіння. І такі падіння приносять лише нові страждання.

Таким чином, якщо ми бажаємо назавжди покінчити з нашою скорботою, треба наслідувати приклад Арджуни й знайти притулок у Кр̣шн̣и. Тому Арджуна і попросив Кр̣шн̣у остаточно вирішити його труднощі, — таким є шлях свідомості Кр̣шн̣и.

ВІРШ 9

सञ्जय उवाच।
एवमुक्त्वा हृषीकेशं गुडाकेशः परंतपः।
न योत्स्य इति गोविन्दमुक्त्वा तूष्णीं बभूव ह॥ ९॥

сан̃джайа ува̄ча
евам уктва̄ хр̣шīкеш́ам ґуд̣а̄кеш́ах̣ парантапах̣
на йотсйе іті ґовіндам уктва̄ тӯшн̣īм̇ бабгӯва ха

сан̃джайах̣ ува̄ча—Сан̃джайа сказав; *евам*—так; *уктва̄*—кажучи; *хр̣шīкеш́ам*—Кр̣шн̣і, Володарю всіх чуттів; *ґуд̣а̄кеш́ах̣*—Арджуна, переможець невігластва; *парантапах̣*—той, хто карає ворогів; *на йотсйе*—я не буду битися; *іті*—так; *ґовіндам*—Кр̣шн̣і, який втішає почуття; *уктва̄*—кажучи; *тӯшн̣īм*—мовчазний; *бабгӯва*—став; *ха*—неодмінно.

Сайджайа сказав: Промовивши такі слова, Арджуна, винищувач ворогів, звернувся до Кр̣шн̣и: «Ґовіндо, я не стану битись», — й замовчав.

ПОЯСНЕННЯ: Напевно, Дгр̣тара̄шт̣ра дуже зрадів, почувши, що Арджуна відмовляється битись і залишає поле бою, маючи намір жити старцюванням. Однак, Сан̃джайа знову розчарував його, назвавши Арджуну *парантапах̣*, тобто здатним перемогти своїх ворогів. Хоча Арджуна на деякий час і перейнявсь почуттям оманливого співчуття до родичів, він згодом підкорився Кр̣шн̣і, як учень — вищому духовному наставникові. Це означало, що незабаром туга покине його, і він, просвітлений досконалим знанням про самоусві-

домлення, тобто свідомістю Кршни, розіб'є чари родинних емоцій і неодмінно стане до бою. Отож, радощі Дгртарāштри триватимуть недовго, тому що Арджуна отримає знання від Кршни й відтак воюватиме до кінця.

ВІРШ 10

तमुवाच हृषीकेशः प्रहसन्निव भारत ।
सेनयोरुभयोर्मध्ये विषीदन्तमिदं वचः ॥१०॥

там ува̄ча хр̣ш̣ӣкеш́ах̣ прахасанн іва бгā̄рата
сенайор убгайор мадгйе віш̣ӣдантам ідам̇ вачах̣

там—йому; *ува̄ча*—сказав; *хр̣ш̣ӣкеш́ах̣*—володар чуттів, Кршна; *прахасан*—з усмішкою; *іва*—як; *бгā̄рата*—Дгртарāшт̣ра, нащадок Бгарати; *сенайох̣*—армій; *убгайох̣*—обох сторін; *мадгйе*—між; *віш̣ӣдантам*—зажуреному; *ідам*—такі; *вачах̣*—слова.

О нащадку Бгарати, тоді Кршна, ласкаво усміхаючись, посеред двох армій мовив пригніченому горем Арджуні такі слова.

ПОЯСНЕННЯ: Розмова відбувалась між двома близькими друзями, Хр̣ш̣ӣкеш́ею та Ґудāкеш́ею. Як друзі, вони були рівними, але один з них добровільно став учнем іншого. Кршна усміхався, тому що Його друг вирішив стати Його учнем. Господь, Володар усього, завжди посідає верховне становище. Проте Господь охоче готовий стати другом, сином або коханим Свого відданого, який хоче бачити Його в такій ролі. Кршна, коли Арджуна визнав Його своїм вчителем, одразу ж взяв на себе цю роль і почав розмовляти зі Своїм учнем як учитель, — з усією серйозністю, необхідною в таких випадках. Розмова вчителя з учнем відбувалась відкрито, на очах воїнів обох армій, так, що всі присутні могли чути її і мати з цього користь. Отже, бесіда, що викладена в *Бгаґавад-ґіті*, не звернена до якоїсь окремої особи, групи чи суспільства, — її призначено для всіх: як друзі, так і вороги мають право слухати її.

ВІРШ 11

श्रीभगवानुवाच ।
अशोच्यानन्वशोचस्त्वं प्रज्ञावादांश्च भाषसे ।
गतासूनगतासूंश्च नानुशोचन्ति पण्डिताः ॥११॥

шрі-бгаґаван увача
ашочйан анвашочас твам праджня-вадамш ча бгашасе
ґатасун агатасумш ча нанушочанті пандітах

шрі-бгаґаван увача—Верховний Бог-Особа сказав; *ашочйан*—не варте скорботи; *анвашочах*—ти журишся; *твам*—ти; *праджня-вадан*—учені розмови; *ча*—також; *бгашасе*—говорячи; *ґата*—загублений; *асун*—життя; *агата*—який ще не минув; *асун*—життя; *ча*—також; *на*—ніколи; *анушочанті*—тужать; *пандітах*—учені.

Верховний Бог-Особа сказав: Промовляючи такі слова, ти сумуєш за тим, що не варте жалю. Мудрі не оплакують ані живих, ані мертвих.

ПОЯСНЕННЯ: Господь одразу ж перейнявся обов'язками вчителя і висловив догану Своєму учневі, посередньо назвавши його дурнем. Господь сказав: «Ти говориш, як учений, проте не знаєш, що вчений — це той, хто розуміє природу тіла і душі, хто не тужить за тілом взагалі, ні за живим, ані за мертвим». В дальших главах буде з'ясовано, що знання — це розуміння матерії, духу і того, хто ними керує. Арджуна твердив, що релігійні засади треба вважати вищими за політичну та суспільну діяльність, однак він не знав, що пізнання матерії, душі і Всевишнього важливіше навіть за релігійні норми. Якщо ж він був позбавлений такого знання, йому не слід було вдавати із себе великого вченого. Його знання було потьмарене і він жалкував за тим, що не варте жалю. Тіло народжується й приречене рано чи пізно загинути, — воно менш вартісне, ніж душа. Хто пізнав це, того слід вважати вченим, і в якому б стані не перебувало його матеріальне тіло, в нього немає підстав для смутку.

ВІРШ 12

न त्वेवाहं जातु नासं न त्वं नेमे जनाधिपाः ।
न चैव नभविष्यामः सर्वे वयमतः परम् ॥१२॥

на тв евахам джату насам на твам неме джанадгіпах
на чаіва на бгавішйамах сарве вайам атах парам

на—ніколи; *ту*—але; *ева*—напевно; *ахам*—Я; *джату*—коли-небудь; *на*—не; *асам*—існував; *на*—ні; *твам*—ти сам; *на*—не; *іме*—усі ці; *джана-адгіпах*—царі; *на*—ніколи; *ча*—також; *ева*—напевно; *на*—ні; *бгавішйамах*—існуватиме; *сарве вайам*—усі ми; *атах парам*—у майбутньому.

Ніколи не було так, щоб не існував Я, або ти, або всі ці царі; а також в майбутньому ніхто з нас не припинить свого існування.

ПОЯСНЕННЯ: У *Ведах*, у *Катґа Упанішаді*, а також у *Шветāшватара Упанішаді* сказано, що Верховний Бог-Особа підтримує життя незліченних живих істот, згідно з їхнім різним становищем, яке визначає їхня індивідуальна діяльність та наслідки цієї діяльності. Сказано також, що Верховний Бог-Особа за посередництвом Своїх повновладних експансій перебуває в серці кожної живої істоти. Лише святі, що здатні бачити єдиного Верховного Господа як усередині, так і зовні всього, воістину досягають досконалого й вічного миру.

нітйо нітйānāм̇ четанаш̄ четанānāм̇
еко бахӯнāм̇ йо відадгāті кāмāн
там ātма-стґам̇ йе 'нупаш̄йанті дґīрāс
тешāм̇ ш̄āнтіх̣ ш̄āш̄ватī нетарешāм̇
(*Катґа Упанішада* 2.2.13)

Ведична мудрість, яку було повідано Арджуні, звернена також і до всіх тих, хто вважає себе великим вченим, але насправді має лише вбогий запас знань. Господь ясно каже, що Він Сам, Арджуна і всі царі, які зібрались на полі бою, є вічні індивідуальні істоти, і що Господь вічно підтримує життя в усіх окремих живих істотах, як за їхнього обумовленого стану, так і за звільненого. Верховний Бог-Особа — це Верховна індивідуальна істота, Арджуна ж, вічний супутник Господа, і всі царі, які зібрались там — це вічні підлеглі індивідуальні істоти. Вони існували як особистості в минулому, і в майбутньому вічно існуватимуть як індивідуальні особи. Їхнє особистісне існування ніколи не переривається. Тому ні в кого немає підстав для скорботи.

Господь Кр̣шн̣а, верховний авторитет, не підтримує теорію *māйāвāдī*, яка твердить, що після звільнення індивідуальна душа, відділившись від покрову *māйī*, ілюзії, зливається з безособистісним Брахманом і втрачає своє індивідуальне існування. Не знаходить тут підтвердження і теорія, згідно з якою індивідуальність зберігається лише за обумовленого стану. Кр̣шн̣а ясно каже, що індивідуальність Господа та всіх інших істот існує вічно, це підтверджується також в *Упанішадах*. Твердження Кр̣шн̣и — авторитетне, адже Кр̣шн̣а не може бути підвладним ілюзії. Якби буття індивідуальності не було очевидним фактом, Кр̣шн̣а не став би наголошувати на тому, що індивідуальність існує також у майбутньому. *Māйāвāдī* може доводити, що індивідуальність, про яку казав Кр̣шн̣а, не духовна, а матеріальна. Нехай навіть це й так: індивідуальність — матеріальна,

але як же тоді бути з індивідуальністю Кр̣шн̣и? Кр̣шн̣а каже, що Він був індивідуальністю в минулому й залишиться індивідуальністю в майбутньому. Різними способами Він вказав на Свою особистісність і пояснив, що імперсональний Брахман також підлягає Йому. Кр̣шн̣а завжди зберігає духовну індивідуальність. Якщо вважати Його за звичайну обумовлену душу з пересічною індивідуальною свідомістю, то Його *Бгаґавад-ґіта* втрачає свою цінність як авторитетна *ш́аастра*. Звичайна людина завжди має чотири властиві людям вади і не в змозі дати варте уваги вчення. *Ґіта* перебуває вище подібних творів. Жодна світська книга не може зрівнятися з *Бгаґавад-ґітою*. Якщо вважати Кр̣шн̣у звичайною людиною, то *Ґіта* втрачає будь-яке значення. *Маайаавааді* твердять, що множинність, про яку згадано в цьому вірші — умовна, і що вона стосується лише тіла. Проте, таку тілесну концепцію вже було осуджено в попередніх віршах. Кр̣шн̣а вже відхилив тілесну концепцію існування живих істот, тож неможливо, щоб Він вдавався до неї зараз. Таким чином, буття індивідуальності випливає з самої духовної природи, що й підтверджують такі великі *аачаарйі*, як Ш́рґ Раамаануджа та інші. В багатьох місцях *Ґіти* ясно вказано на те, що усвідомити духовну індивідуальність можуть лише віддані Господа. Ті, хто заздрить Кр̣шн̣і, Верховному Богові-Особі, не можуть збагнути справжнього смислу цього великого твору. Невідданий, що намагається зрозуміти вчення *Бгаґавад-ґіти*, нагадує бджолу, яка ззовні облизує банку з медом. Не можна відчути смаку меду, не відкривши банку. Так само, таїнство *Бгаґавад-ґіти* доступне лише відданому й нікому більше, — так сказано в четвертій главі цієї книги. І якщо хтось не визнає самого існування Господа, йому не слід навіть і торкатися *Ґіти*. Тому тлумачення *Ґіти* філософами *маайаавааді* є найбільш облудною репрезентацією всеосяжної істини. Господь Чаїтан̣йа заборонив нам читати коментарі *маайаавааді* і попередив, що, приймаючи філософію *маайаавааді*, людина стає нездатною пізнати істинну тайну *Ґіти*. Якби індивідуальність була пов'язана лише з емпіричним всесвітом, не було б потреби в ученні Господа. Множинність індивідуальної душі й Господа — це вічна реальність і, як згадувалося вище, *Веди* підтверджують це.

ВІРШ 13

देहिनोऽस्मिन्यथा देहे कौमारं यौवनं जरा ।
तथा देहान्तरप्राप्तिर्धीरस्तत्र न मुह्यति ॥१३ ॥

дехіно 'смін йатґā дехе каумāрам̇ йауванам̇ джарā
татґā дехāнтара-прāптір дгīрас татра на мухйаті

дехінах̣—втіленого; *асмін*—у цьому; *йатґā*—як; *дехе*—в тілі; *каумāрам*—хлоп'яцтво; *йауванам*—юність; *джарā*—старість; *татґā*—подібно до цього; *деха-антара*—зміна тіла; *прāптіх̣*—досягнення; *дгīрах̣*—розсудливий; *татра*—внаслідок того; *на*—ніколи; *мухйаті*—потрапляє в оману.

Подібно до того, як душа переходить з дитячого тіла в юнацьке і далі в стареče, так і після смерті вона переходить в інше тіло. Такі зміни не турбують того, хто усвідомив свою духовну природу.

ПОЯСНЕННЯ: Кожна жива істота — це індивідуальна душа, яка щомиті змінює своє тіло і проявляється то в дитині, то в юнакові, то в старому. І ця, одна й та ж сама душа, що присутня там, завжди залишається незмінною. Індивідуальна душа зрештою залишає тіло в момент смерті й переселяється в інше тіло. В наступному народженні душа обов'язково дістане тіло — або матеріальне, або духовне, — тому в Арджуни не було підстав журитися з приводу смерті Бгīми й Дроṇи, за якими він так уболівав. Навпаки, він мав радіти з того, що вони покинуть старі тіла, дістануть нові й омолодять таким чином свою енергію. З новим тілом ми отримуємо також нову можливість страждати й насолоджуватись, залежно від нашої діяльності в попередньому житті. Тому Бгīшма і Дроṇа, шляхетні душі, напевно мали одержати в наступному житті або духовні тіла, або, щонайменше, прийняти народження на небесних планетах і пізнати там вищу матеріальну насолоду. В обох випадках не було підстав для скорботи.

Будь-яку людину, що має досконале знання про становище індивідуальної душі, Парамāтми та природи, — як матеріальної, так і духовної, — називають *дгīрою*, тобто найбільш розсудливою людиною. Постійна зміна тіл ніколи не обманює таку людину. Душа неподільна, її не можна розітнути на окремі частини,і тому не можна прийняти теорію *māйāвāдī* про загальну єдність духовної душі, бо таке розчленування на різні індивідуальні душі зробило б Всевишнього подільним та змінним, а це суперечить принципові незмінності Верховної Душі.

Як про те сказано в *Ґīті*, фраґментарні частки Всевишнього існують вічно (*санāтана*) і їх називають *кшара*; це означає, що вони мають схильність падати вниз, у матеріальну природу. Фраґментарні частки залишаються такими вічно, і навіть після звільнення

індивідуальна душа залишається такою ж самою, — фраґментарною. Проте, звільнена, вона вічно живе у блаженстві та знанні поруч з Верховним Богом-Особою. До Наддуші, яка перебуває в кожному тілі і яку називають Парамāтмою, можна застосувати теорію відображення. Парамāтмā відмінна од індивідуальної живої істоти. На небі, що віддзеркалюється у воді, можна побачити і місяць, і сонце, і зірки. Зірки можна порівняти з живими істотами, а сонце або місяць — з Верховним Господом. Арджуна — це індивідуальна фраґментарна духовна душа, а Верховна Душа — це Бог-Особа, Шрī Кршṇа. Вони перебувають на різних рівнях, що стане зрозумілим з початку четвертої глави. Якби Арджуна був рівний Кршṇі й Кршна не посідав вищого становища, — їхні стосунки вчителя і учня втратили б усякий сенс. Якби вони обидва перебували в невігластві, яке породжує ілюзорна енергія (*māйā*), то навіщо було б одному з них ставати вчителем, а другому — учнем? Таке навчання було б непотрібним, тому що ніхто не може стати авторитетним наставником, якщо на нього впливає *māйā*. Все це свідчить про те, що Господь Кршṇа є Верховний Господь, і Його становище перевершує становище живої істоти, Арджуни, забудькуватої душі, яку ввела в оману *māйā*.

ВІРШ 14

मात्रास्पर्शास्तु कौन्तेय शीतोष्णसुखदुःखदाः ।
आगमापायिनोऽनित्यास्तांस्तितिक्षस्व भारत ॥१४॥

mātrā-sparшāс ту каунтейа ишīтошṇа-сукга-духхга-дāх
āґамāпāйіно 'нітйāс тāмс тітікшасва бгāрата

mātrā-sparшāх—чуттєві сприймання; *ту*—тільки; *каунтейа*—син Кунтī; *ишīта*—зима; *ушṇа*—літо; *сукга*—щастя; *духхга*—страждання; *дāх*—дають; *āґама*—з'являючись; *апāйінах*—зникаючи; *анітйāх*—непостійні; *тāн*—усіх їх; *тітікшасва*—намагайся терпіти; *бгāрата*—нащадок династії Бгарати.

О сину Кунтī, тимчасові проявлення щастя й нещастя та їхні зникнення в належний час подібні до приходу та відходу зими і літа. О нащадку Бгарати, їх породжує чуттєве сприймання, і людина повинна вчитися терпіти їх, зберігаючи при цьому спокій.

ПОЯСНЕННЯ: Щоб належним чином виконувати свої обов'язки, людині треба навчитись терпіти тимчасові проявлення щастя й не-

щастя. Дотримуючись ведичних приписів, треба вранці обмиватись водою, навіть в місяці Мārґу (січень-лютий). У цей час дуже холодно, але, незважаючи на те, людина, яка живе згідно з релігійними засадами, без вагань обмивається водою. Так само й жінка не вагаючись проводить час на кухні за приготуванням їжі в спекотливі літні місяці (червень-серпень). Треба, незважаючи на кліматичні незручності, виконувати свої обов'язки. Так само і війна — обов'язок *кшатрійі*, навіть якщо він стрічається на полі бою з друзями або родичами, йому не слід ухилятись від виконання свого обов'язку. Людина мусить дотримуватись релігійних засад, щоб сходити щаблями знання, бо лише за допомогою знання і відданого служіння вона зможе вивільнитись з чіпких лабет *māйī*.

Кршна недаремно, звертаючись до Арджуни, називає його двома різними іменами. Звертаючись до нього як до Каунтейі, Він підкреслює його шляхетне походження по материнській лінії, тоді як ім'я Бгарата нагадує про його велич по лінії батька. Отже, походження Арджуни по обох лініях передбачає благородство й велич. Знатність роду зобов'язує до виконання обов'язку, і тому він не може уникнути участі в битві.

ВІРШ 15

यं हि न व्यथयन्त्येते पुरुषं पुरुषर्षभ ।
समदुःखसुखं धीरं सोऽमृतत्वाय कल्पते ॥१५॥

йам хі на вйатґайантй ете пурушам пурушаршабґа
сама-дух̣кґа-сукґам дгīрам со 'мр̣татвāйа калпате

йам—той, кому; *хі*—неодмінно; *на*—ніколи; *вйатґайанті*—завдають горя; *ете*—усі ці; *пурушам*—особі; *пуруша-ршабґа*—о кращий серед людей; *сама*—незмінний; *дух̣кґа*—у стражданні; *сукґам*—і щасті; *дгīрам*—терплячий; *сах̣*—він; *амр̣татвāйа*—для звільнення; *калпате*—вважають придатним.

О кращий серед людей (Арджуна), той, кого не хвилюють щастя й страждання, хто зберігає спокій і незворушність в обох випадках — той воістину гідний звільнення.

ПОЯСНЕННЯ: Кожен, хто наполегливо прагне досягти високого рівня духовної свідомості і здатний подолати шалені навали горя й щастя, безумовно, гідний звільнення. В системі *варн̣āшрама* четверта стадія життя, а саме — життя у відреченні (*саннйāса*) — вима-

гає найбільших зусиль, але той, хто має серйозний намір зробити своє життя досконалим, без вагань вдається до нього, не зважаючи ні на які труднощі. Звичайно труднощі виникають коли постає необхідність порвати сімейні зв'язки, припинити стосунки з дружиною й дітьми. Але той, хто в змозі витримати такі випробовування, завершує свій шлях духовного усвідомлення. Так само й Арджуна отримав пораду зберігати стійкість, виконуючи обов'язки *кшатрійі*, навіть якщо йому і важко буде битися з членами родини й тими, до кого він відчуває прихильність. Господь Чаітанйа прийняв *саннйāсу* в двадцятичотирирічному віці, незважаючи на те, що молода дружина і стара мати, які були під Його опікою, залишились без підтримки. Однак, заради вищої мети Він прийняв *саннйасу* і стійко виконував вищий обов'язок. Таким є шлях звільнення з полону матеріального світу.

ВІРШ 16

नासतो विद्यते भावो नाभावो विद्यते सतः ।
उभयोरपि दृष्टोऽन्तस्त्वनयोस्तत्त्वदर्शिभिः ॥१६॥

нāсато відйате бгāво нāбгāво відйате сатах
убгайор апі дршṭо 'нтас тв анайос таттва-дарш́ібгіх

на—ніколи; *асатах*—що не існує; *відйате*—є; *бгāвах*—стійкість; *на*—ніколи; *абгāвах*—змінність; *відйате*—є; *сатах*—вічний; *убгайох*—з двох; *апі*—насправді; *дршṭах*—ті, що спостерігають; *антах*—висновок; *ту*—насправді; *анайох*—з них; *таттва*—істина; *дарш́ібгіх*—ті, що бачать.

Ті, що бачать істину, дійшли висновку, що неіснуюче (матеріальне тіло) — минуще, а вічне (душа) — не зазнає змін. Вони прийшли до такого висновку, дослідивши природу обох.

ПОЯСНЕННЯ: Мінливе тіло недовговічне. Сучасна медицина визнає, що щомиті, внаслідок життєдіяльності різних клітин, тіло змінюється. Таким чином відбувається ріст тіла та його старіння. Однак, душа існує постійно, і залишається тією ж самою, поза всіма змінами тіла й розуму. В цьому полягає різниця між матерією й духом. За своєю природою тіло мінливе, але душа — вічна. До такого висновку приходять усі мудреці, як імперсоналісти, так і персоналісти. У *Вішну Пурāні* (2.12.38) сказано, що і Вішну, і всі

Його обителі мають своє особисте світлосяйне духовне існування (*джйотїмші вішнур бгуванāні вішнух*). Слова «той, що існує» та «позбавлений існування» стосуються духу й матерії. Так вважають усі мудреці.

З цього починаються повчання Господа всім живим істотам, що перебувають в омані невігластва. Коли розсіюється невігластво, тоді поновлюються вічні взаємостосунки між тим, хто поклоняється, і об'єктом поклоніння, а також розуміння різниці між живими істотами, невід'ємними частками Господа, і Самим Верховним Богом-Особою. Природу Всевишнього можна пізнати, глибоко досліджуючи себе самого, водночас усвідомлюючи свій зв'язок із Ним, як частини і цілого. У *Ведāнта-сӯтрі*, так само, як і в *Шрīмад-Бгāґаватам*, Всевишнього визнано за джерело усіх проявлень. Ці проявлення пізнають на двох рівнях природи — вищому й нижчому. Живі істоти належать до вищої природи, про що розповідається в сьомій главі. І хоча немає різниці між самою енергією та її джерелом, за джерело визнають Всевишнього, а енергію, тобто природу, вважають підлеглою. Таким чином, живі істоти завжди підкорюються Верховному Господеві, так само, як слуга підчиняється хазяїнові, а учень — вчителеві. Це очевидне знання не осягне той, кого засліпило невігластво, і тому заради просвіти всіх живих істот на всі часи Господь і викладає вчення *Бгаґавад-ґіти*.

ВІРШ 17

अविनाशि तु तद्विद्धि येन सर्वमिदं ततम् ।
विनाशमव्ययस्यास्य न कश्चित्कर्तुमर्हति ॥१७॥

авінāші ту тад віддгі йена сарвам ідам̇ татам
вінāшам авйайасйāсйа на каш́чіт картум архаті

авінāші—невмируще; *ту*—але; *тат*—те; *віддгі*—знай це; *йена*—чим; *сарвам*—усе тіло; *ідам*—це; *татам*—пронизане; *вінāшам*—руйнування; *авйайасйа*—невмирущого; *асйа*—цього; *на каш́чіт*—ніхто; *картум*—робити; *архаті*—здатний.

Знай же, те, що пронизує все тіло, — непідвладне руйнуванню. Ніхто не може знищити безсмертну душу.

ПОЯСНЕННЯ: У цьому вірші з'ясовано справжню природу душі, яка поширює свій вплив на все тіло. Кожний може зрозуміти, що

саме пронизує все тіло: це — свідомість. Кожна людина, зазнаючи болю чи задоволення, відчуває їх якою-небудь частиною тіла, або всім тілом одразу. Така свідомість поширюється в межах одного даного тіла. Біль та задоволення, що відчуває одне тіло, невідомі іншому. Тому кожне тіло є втіленням індивідуальної душі, а ознакою присутності душі є індивідуальна свідомість. У *Ведах* розміри душі оцінюються, як одна десятитисячна частина кінчика волосини. *Шветāшватара Упанішада* (5.9) підтверджує це:

бāлāґра-шата-бгāґасйа шатадгā калпітасйа ча
бгāґо джīваḥ са віджн̃ейаḥ са чānантйāйа калпате

«Якщо розділити кінчик волосини на сто частин, а потім кожну з них розщепити ще на сто частин, то кожна така частинка матиме розмір духовної душі». Подібним же чином стверджується:

кеш̃āґра-шата-бгāґасйа шатāмшāḥ сādрш̃ātмакаḥ
джīваḥ сӯкшма-сварӯпо 'йам санкгйātīто хі чіт-каṇаḥ

«Існують незліченні крихітні часточки, духовні атоми, розміром в одну десятитисячну кінчика волосини».

Таким чином, індивідуальна частка, духовна душа — це духовний атом, набагато менший від матеріального, і таких духовних атомів — безліч. Ця найдрібніша духовна іскорка є основою матеріального тіла, і її вплив поширюється на все тіло. так само, як у всі частини тіла проникають ужиті ліки. Випромінювання душі відчувається в усьому тілі як свідомість, і ця свідомість є доказом присутності душі. Будь-хто погодиться з тим, що матеріальне тіло без свідомості мертве, і що жодними матеріальними засобами неможливо оживити свідомості в тілі. Таким чином, свідомість є наслідок присутності душі, а не якогось сполучення матеріальних елементів. В *Муṇдака Упанішаді* (3.1.9) ще більш уточнюються розміри нескінченно малої духовної частки:

ешо 'ṇур ātмā четасā ведітавйо
йасмін праṇаḥ панчадгā самвівеш̃а
праṇаіш̃ чіттам сарвам отам праджāнām
йасмін віш̃уддге вібгаватй еша ātмā

«Душа за своїми розмірами дорівнює атому, і її можна осягнути за допомогою досконалого розуму. Атомічна душа плаває в п'яти повітряних потоках (*праṇа, апāна, вйāна, самāна* й *удāна*). Вона

перебуває в серці й поширює свій вплив на все тіло живої істоти. Коли душа очищується від скверни п'яти різновидів матеріального повітря, вона виявляє свою духовну природу».

Мета *хаṭґа-йоґи* полягає в керуванні за допомогою різних поз п'ятьма різновидами повітряних потоків, що оточують чисту душу, — але не задля матеріальної вигоди, а для того, щоб звільнити безмежну малу душу з матеріальних пут.

Таким чином, вся ведична література є одностайною у визначенні статусу атомічної душі, і кожна людина, яку наділено здоровим глуздом, практично відчуває її присутність. Лише божевільний може думати, що ця духовна лелітка є всюдисуща *вішну-таттва*.

Вплив духовної іскри може поширюватись на все дане тіло. Згідно з *Муṇдака Упанішадою*, атомічна душа перебуває в серці кожної живої істоти, однак, через те, що вона надто дрібна, вчені-матеріалісти не здатні виміряти її і, внаслідок своєї обмеженості, твердять, що душі немає. Індивідуальна духовна іскра неодмінно присутня в серці поряд з Наддушею, і тому всі енергії, за допомогою яких тіло рухається, виходять з цієї його частини. Частки, що виносять кисень з легенів, черпають свою енергію з душі. Тому, коли душа покидає тіло, кровообіг припиняється. Медицина визнає важливість червоних кров'яних тілець, але вона не може встановити, що саме душа є джерело живлющої енергії. Однак, медицина хоча б погоджується з тим, що всі різновиди тілесної енергії виходять із серця.

Такі атомічні частки духовного цілого можна порівняти з корпускулами сонячного світла, з сяйва яких складаються його промені. Аналогічно, окремі частки Верховного Господа — це крихітні атомічні іскри Його променів, що відомі як *прабгā* (вища енергія). Отже, і ті, що дотримуються вчення *Вед*, й прихильники сучасної науки не можуть заперечувати існування духовної іскри в тілі. Сам Верховний Господь в *Бгаґавад-ґіті* зрозуміло виклав науку про душу.

ВІРШ 18

अन्तवन्त इमे देहा नित्यस्योक्ताः शरीरिणः ।
अनाशिनोऽप्रमेयस्य तस्माद्युध्यस्व भारत ॥१८॥

антаванта іме дехā нітйасйоктāх ш́арīріṇах
анāш́іно 'прамейасйа тасмāд йудгйасва бгāрата

анта-вантах̣—тлінне; *іме*—усі ці; *дехāх̣*—матеріальні тіла; *нітйасйа*—вічного існування; *уктāх̣*—так кажуть; *ш́арīрін̣ах̣*—втіленої душі; *анāш́ін̣ах̣*—того, хто ніколи не підлягає руйнуванню; *апрамейасйа*—невимірного; *тасмāт*—тому; *йудгйасва*—бийся; *бгāрата*—нащадок Бгарати.

Жива істота непідвладна руйнуванню, незмірна й вічна, лише тіло, в якому вона перебуває, приречене на загибель. Тому бийся, о нащадку Бгарати.

ПОЯСНЕННЯ: За своєю природою матеріальне тіло недовговічне. Воно може загинути одразу або ж через сто років — це лише питання часу. Зберігати тіло вічно неможливо. Проте, душа настільки мала, що ворог навіть не спроможний побачити її, годі казати про те, щоб убити. Як згадувалося в попередньому вірші, вона є такою дрібною, що її розміри навіть неможливо собі уявити. Таким чином, з обох поглядів немає приводу для скорботи, адже живу істоту неможливо знищити, а тривалість життя матеріального тіла, незважаючи на всі запобіжні заходи, все одно не вдасться продовжувати безмежно. Крихітна частка духовного цілого дістає певне матеріальне тіло залежно від своєї діяльності, і тому на протязі життя слід дотримуватись релігійних засад. У *Ведāнта-сӯтрах* живу істоту визначено як світло, бо вона є невід'ємною часткою вищого світла; світло душі підтримує матеріальне тіло, так само, як сонячне світло підтримує життя всього всесвіту. Тільки-но душа покидає матеріальне тіло, воно починає розкладатись, отже, саме душа підтримує матеріальне тіло. Саме по собі тіло нічого не варте. Тому Арджуна отримав пораду стати до бою і не жертвувати справою релігії в ім'я якихось матеріальних тілесних розміркувань.

ВІРШ 19

य एनं वेत्ति हन्तारं यश्चैनं मन्यते हतम् ।
उभौ तौ न विजानीतो नायं हन्ति न हन्यते ॥१९॥

й енам̇ ветті хантāрам̇ йаш́ чаінам̇ манйате хатам
убгау тау на віджāнīто нāйам̇ ханті на ханйате

йах̣—кожний, хто; *енам*—його; *ветті*—знає; *хантāрам*—убивцю; *йах̣*—кожний; *ча*—також; *енам*—його; *манйате*—думає; *хатам*—

убитого; *убгау*—обидва; *тау*—вони; *на*—ніколи; *віджа̄нітаḥ*—знають; *на*—ніколи; *айам*—він; *ханті*—вбиває; *на*—не; *ханйате*—бути вбитим.

І той, хто гадає, що жива істота може вбивати, помиляється, як і той, хто думає, що її можна убити, тому що душа не може вбивати чи бути убитою.

ПОЯСНЕННЯ: Треба розуміти, що насправді, коли тіло вражено смертоносною зброєю, жива істота, втілена в ньому, не гине. Душа настільки мала, що її неможливо вбити жодною матеріальною зброєю; про це розповідатиметься у віршах далі. Живу істоту, внаслідок її духовної природи, взагалі не можна вбити. Те, що гине, або що вважають убитим, є лише тіло. Але це не означає, що треба стати прибічником убивства тіла. Ведичний припис визначає: *ма̄ хімсйа̄т сарва̄ бгӯта̄ні* — «ніколи й ні до кого не застосовуй насильства». Розуміння того, що жива істота не гине, не слід також розглядати як заохочення до знищення тварин. Убивство тіла будь-якої істоти, здійснене без авторитетної санкції на те, — огидне, і його карає закон держави, так само, як і Господній закон. Проте, Арджуна був у іншому становищі: він мусив убивати заради того, щоб врятувати релігійні засади, а не з власної примхи.

ВІРШ 20

न जायते म्रियते वा कदाचि-
न्नायं भूत्वा भविता वा न भूयः ।
अजो नित्यः शाश्वतोऽयं पुराणो
न हन्यते हन्यमाने शरीरे ॥२०॥

на джа̄йате мрійате ва̄ када̄чін
на̄йам бгӯтва̄ бгавіта̄ ва̄ на бгӯйаḥ
аджо нітйаḥ ш́а̄ш́ватo 'йам пура̣но
на ханйате ханйама̄не ш́арӣре

на—ніколи; *джа̄йате*—народжується; *мрійате*—умирає; *ва̄*—чи; *када̄чіт*—будь-коли (в минулому, теперішньому чи в майбутньому); *на*—ніколи; *айам*—він; *бгӯтва̄*—виникнув; *бгавіта̄*—виникне; *ва̄*—або; *на*—не; *бгӯйаḥ*—або знов виникає; *аджаḥ*—ненароджений; *нітйаḥ*—вічний; *ш́а̄ш́ватаḥ*—постійний; *айам*—він; *пура̄-*

ṇах—найстаріший; *на*—ніколи; *ханйате*—якого убивають; *ханйамāне*—у вбитому; *ш́арīре*—у тілі.

Для душі не існує ні народження, ні смерті. Вона ніколи не виникала, не виникає і не виникне. Вона — ненароджена, вічна, незмінна і первинна. Вона не гине разом із тілом.

ПОЯСНЕННЯ: Крихітна атомічна фраґментарна частка Вищого духу якісно ідентична з Всевишнім. На відміну од тіла вона не підвладна змінам. Іноді душу називають незмінною, або *кӯта-стґа*. Тіло підлягає перетворенням шести видів. Воно народжується з утроби матері, існує деякий час, росте, виконує певні дії, поступово виснажується і, врешті-решт, іде в небуття. Однак душа не зазнає таких змін. Душа ненароджена, вона дістає матеріальне тіло, і тому народжується тіло, душа ж не народжується і не вмирає. Вмирає все, що було народжене. Але через те, що душа не народжується, вона не має ані минулого, ані теперішнього, ані майбутнього. Вона вічна, незмінна, і вона первинна, тобто в історії нема сліду її виникнення, хоча ми й намагаємось його знайти, перебуваючи під враженням тілесної концепції буття. Душа, на відміну од тіла, ніколи не старіє. Тому так звана «стара» людина може почувати себе такою ж самою, як у дитинстві або юності. Зміни тіла не торкаються душі. Душа не в'яне, як дерево і як взагалі все матеріальне. Душа також не виробляє бічних продуктів; бічні продукти тіла — діти — це також окремі душі, і, отримуючи тіло, індивідуальна душа виступає в ролі дитини конкретної живої істоти. Тіло розвивається завдяки присутності душі, але душа не має ніяких нащадків, ніяких відгалужень чи змін. Таким чином, душа вільна від шести видозмін, які властиві тілові.

В *Катґа Упанішаді* (1.2.18) ми знаходимо аналогічне місце:

на джāйате мрійате вā віпаш́чін
нāйам̇ куташ́чін на бабгӯва каш́чіт
аджо нітйаḥ ш́āш́ват о 'йам̇ пурāṇо
на ханйате ханйамāне ш́арīре

У цьому вірші сказано те ж саме, що і в *Бгаґавад-ґїті*, але тут іще вжито одне особливо важливе слово, *віпаш́чіт*, що означає «вчений», або «той, хто має знання».

Душа сповнена знання, або, іншими словами, вона завжди сповнена свідомості. Таким чином, свідомість є ознакою душі. Навіть якщо неможливо виявити душу в серці, де вона перебуває, ми все ж таки можемо усвідомити її присутність там просто виходячи з

того, що ми маємо свідомість. Іноді ми не бачимо сонця, бо його застують хмари або щось ще, однак ми бачимо його світло, і через те переконані в тому, що зараз день. Коли на світанку небо світлішає, ми розуміємо, що сходить сонце. Так само, коли ми бачимо певні ознаки свідомості в тілах людей і тварин, ми можемо зрозуміти, що в них присутня душа. І все ж таки свідомість індивідуальної душі відрізняється од свідомості Всевишнього, який має довершене знання минулого, теперішнього та майбутнього. Індивідуальна душа, проте, схильна забувати. Душа, яка забула про свою істинну природу, може набути знання та досягти просвітлення, якщо дослухатиметься до вищих повчань Кр̣шн̣и. Йому така забудькуватість не властива, інакше Його наука, яку викладено в *Бгаґавад-ґіті*, була б марною.

Існують два різновиди душ: крихітна індивідуальна душа (*ан̣у-ātмā*) і Наддуша (*вібґу-ātмā*). Це підтверджується у *Кат̣ґа Упанішаді* (1.2.20):

ан̣ор ан̣īйāн махато махīйāн
ātмāсйа джантор ніхіто ґухāйāм
там акратух̣ паш́йаті вīта-ш́око
дґātух̣ прасāдāн махімānам ātманах̣

«Як Наддуша (Парамāтмā), так і індивідуальна атомічна душа (*джīвāтмā*) перебувають на одному й тому ж дереві тіла, в одному й тому ж місці — в серці живої істоти, і лише той, хто звільнився від усіх матеріальних бажань, а також від скорботи, може з Божої ласки зрозуміти велич душі». Кр̣шн̣а є також джерелом Парамāтми, як те стане зрозумілим з дальших глав, а Арджуна — це духовна іскра, атомічна душа, яка схильна забувати свою істинну природу, і яка потребує просвітлення, що його дає Кр̣шн̣а, або Його істинний представник (духовний вчитель).

ВІРШ 21

वेदाविनाशिनं नित्यं य एनमजमव्ययम् ।
कथं स पुरुषः पार्थ कं घातयति हन्ति कम्॥ २१ ॥

ведāвінāш́інам нітйам̇ йа енам аджам авйайам
катґам̇ са пурушах̣ пāртґа кам̇ ґхātайаті ханті кам

веда—знає; *авінāш́інам*—непідвладного руйнуванню; *нітйам*—що завжди існує; *йах̣*—той, хто; *енам*—цього (душу); *аджам*—нена-

родженого; *авйайам* — незмінного; *катґам* — як; *сах* — він; *пурушах*—особа; *пāртґа*—о Пāртго (Арджуна); *кам*—кому; *ґґāтайаті*—завдає болю; *ханті*—убиває; *кам*—кого.

О Пāртго, як може людина, яка знає, що душа не руйнується, що вона вічна, ненароджена й незмінна, вбити кого-небудь, або змусити когось вбивати?

ПОЯСНЕННЯ: Усе має своє призначення, і людина, котру наділено досконалим знанням, розуміє, як і де все використати належним чином. Отже, і насильство має своє призначення, а його правильне застосування залежить від знання. Не можна ганити суддю, який засуджує до страти людину, що винна в убивстві, бо суддя санкціонує застосування насильства до вбивці згідно з кодексом правосуддя. В *Ману-самґіті* (зведенні законів для всього людства) сказано, що вбивцю слід стратити, щоб в наступному житті йому не довелось страждати за здійснений ним великий гріх. Тому, якщо цар карає вбивцю й відправляє його на шибеницю, він, фактично, чинить благо. Подібно до цього, коли Кршна закликає битися, треба усвідомити, що в такому випадку насильство спрямоване на встановлення вищої справедливості, і тому Арджуна мав виконати наказ, розуміючи, що насильство в битві задля Кршни зовсім не є насильством, тому що в будь-якому разі людина, або, радше, душа, не може бути вбитою. Таким чином, заради правосуддя так зване «насильство» цілком дозволене. Хірургічна операція призначена не для вбивства пацієнта, а на його порятунок. Отже, Арджуна, приймаючи участь у битві з наказу Кршни, діє в згоді з вищим обов'язком, з ведичним знанням, і тому не накликає на себе зворотніх гріховних наслідків.

ВІРШ 22

वासांसि जीर्णानि यथा विहाय
नवानि गृह्णाति नरोऽपराणि ।
तथा शरीराणि विहाय जीर्णा-
न्यन्यानि संयाति नवानि देही ॥२२॥

вāсāмсі джīрн̣āні йатґā віхāйа навāні ґрхн̣āті наро 'парāн̣і
татґā ш́арīрāн̣і віхāйа джīрн̣āнй анйāні сам́йāті навāні дехī

вāсāмсі—одяг; *джīрн̣āні*—старі та зношені; *йатґā*—точно, як; *віхāйа*—відкидаючи; *навāні*—новий одяг; *ґрхн̣āті*—приймає; *на-*

раḥ—людина; *апарāṇі*—інші; *татґā*—аналогічно; *ш́арīрāṇі*—тіла; *віхāйа*—залишаючи; *джīрṇāні*—старі і непотрібні; *анйāні*—інші; *самйāті*—приймає; *навāні*—нові вбрання; *дехī*—втілений.

Як людина одягає нове вбрання, скидаючи старе, так і душа вбирається у нове тіло, залишаючи старе й непридатне.

ПОЯСНЕННЯ: Те, що атомічна індивідуальна душа змінює тіло, є очевидна істина. Навіть сучасні вчені, які не вірять в існування душі, але водночас не знаходять іншого пояснення джерелові енергії в серці, змушені визнати як незаперечний факт безперервні зміни тіла, що проявляються в його переході від дитинства до хлоп'яцтва, від хлоп'яцтва до юності й від юності до старості. Потім відбувається перехід у нове тіло. Це було з'ясовано в одному з попередніх віршів (2.13).

Перехід атомічної індивідуальної душі в нове тіло стає можливим з милості Наддуші. Наддуша виконує бажання індивідуальної душі, так само, як один друг виконує бажання іншого. *Веди,* зокрема *Мунḍака Упанішада*, а також *Ш́ветāш́ватара Упанішада*, порівнюють душу і Наддушу з двома птахами, що сидять на одному дереві. Один з птахів (індивідуальна атомічна душа) дзьобає плід цього дерева, а другий (Кршна) просто спостерігає за Своїм приятелем. Природа двох птахів однакова, але один зачарований плодами матеріального дерева, тимчасом як другий є лише свідком діяльності Свого товариша. Кршна — це птах, який спостерігає, а Арджуна — птах, який куштує. Хоча вони й друзі, однак, один з них — повелитель, а другий — слуга. Коли духовна іскра, атомічна душа, забуває за такі взаємостосунки, їй доводиться перелітати з одного дерева на інше, тобто міняти тіло. Душа, *джīва*, сидячи на дереві матеріального тіла, щосили бореться за існування, але тільки-но вона погоджується визнати другого птаха за Верховного духовного вчителя, а саме так зробив Арджуна, добровільно віддавши себе Кршні в науку, то, підлегла, вона миттю звільняється від усіх скорбот. І *Мунḍака Упанішада* (3.12), і *Ш́ветāш́ватара Упанішада* (4.7) підтверджують це:

самāне вркше пурушо німагно
'нīш́айā ш́очаті мухйамānаḥ
джушт̣ам йадā пашйатй анйам īш́ам
асйа махімānам іті вīта-ш́окаḥ

«Хоча обидва птахи й сидять на одному дереві, того, котрий дзьобає його плоди, поглинає туга й турботи. Але якщо птах, який страж-

дає, зверне свій погляд до друга, тобто до Господа і пізнає Його велич, — він одразу ж звільниться від усіх своїх тривог». Арджуна нарешті звернув свій погляд до свого вічного друга Кр̣шн̣и, і таким чином, слухаючи *Бгаґавад-ґіту* з Його уст, має можливість осягнути верховну велич і славу Господа й звільнитися од скорботи.

Арджуна отримав від Господа пораду не сумувати з приводу того, що його старий дід та вчитель змінять тіла. Цьому слід було б радіти, адже, знищивши їхні тіла в справедливім двобої, він дасть їм змогу очиститись від усіх наслідків тілесної діяльності. Той, хто втрачає життя на жертовному вівтарі, або віддає його в справедливому бою, одразу ж очищується від наслідків тілесної діяльності й дістає в наступному житті кращі умови існування. Отже, в Арджуни не було підстав для смутку.

ВІРШ 23

नैनं छिन्दन्ति शस्त्राणि नैनं दहति पावकः ।
न चैनं क्लेदयन्त्यापो न शोषयति मारुतः ॥ २३ ॥

наінам̇ чгінданті ш́астра̄н̣і наінам̇ дахаті па̄ваках̣
на чаінам̇ кледайанті ́ап̄о на ш́ошайаті ма̄рутах̣

на—ніколи; *енам*—цю душу; *чгінданті*—можна розсікти на шматки; *ш́астра̄н̣і*—зброєю; *на*—ніколи; *енам*—цю душу; *дахаті*—спалює; *па̄ваках̣*—вогонь; *на*—ніколи; *ча*—також; *енам*—цю душу; *кледайанті*—змочує; *а̄пах̣*—вода; *на*—ніколи; *ш́ошайаті*—висушує; *ма̄рутах̣*—вітер.

Душу неможливо розсікти на шматки жодною зброєю, неможливо її спалити вогнем, змочити водою, висушити вітром.

ПОЯСНЕННЯ: Ніякими різновидами зброї не можна вбити душу. Вона невразлива для полум'я, шабель, злив, смерчів тощо. Відомо, що, крім сучасної вогнепальної зброї, раніше на землі існувало чимало інших різновидів зброї, виготовленої із землі, води, повітря, ефіру тощо. Навіть теперішня ядерна зброя належить до вогнепальної, але колись існували ще й інші різновиди зброї, що виготовлялись з різних елементів матерії. Проти вогнепальної зброї вживалася невідома сучасній науці водяна зброя. Сучасні вчені також нічого не знають про зброю, засновану на могутній силі смерчу. Однак, душу неможливо розсікти на шматки або знищити жодним різновидом зброї, якою б та зброя не була.

Māйāвāдī не можуть пояснити, як саме індивідуальна душа розпочала своє існування в невігластві, і як внаслідок цього її огорнула ілюзорна енергія. Неможливо розірвати зв'язок індивідуальної душі з першоджерелом — із Верховною Душею, — індивідуальні душі завжди є самостійними відокремленими частками Верховної Душі. І тому що вони — атомічні індивідуальні душі вічно (*санāтана*), вони схильні покриватись ілюзорною енергією, і, таким чином, відриваються від спілкування з Верховним Господом, так само, як іскри багаття, хоча якісно й подібні до вогню, згасають поза полум'ям. У *Варāха Пурāні* сказано, що живі істоти — це індивідуальні невід'ємні часточки Всевишнього, що існують окремо від Нього. Такими вони залишаються вічно, що також підтверджує *Бгаґавад-ґītā*. Тому, навіть після звільнення від ілюзії, жива істота зберігає свою індивідуальність, як це стає зрозумілим із вчення Господа, яке Він повідав Арджуні. Знання, що його набув Арджуна, звільнило його, але це не означає, що він і Кршна злились воєдино.

ВІРШ 24

अच्छेद्योऽयमदाह्योऽयमक्लेद्योऽशोष्य एव च ।
नित्यः सर्वगतः स्थाणुरचलोऽयं सनातनः ॥ २४ ॥

аччґедйо 'йам адāхйо 'йам акледйо 'ш́ошйа ева ча
нітйаḥ сарва-ґатаḥ стґāнур ачало 'йам̇ санāтанаḥ

аччґедйаḥ—той, що його не можна розбити; *айам*—ця душа; *адāхйаḥ*—той, що його не можна спалити; *айам*—ця душа; *акледйаḥ*—той, що його не можна розчинити; *аш́ошйаḥ*—той, що його не можна висушити; *ева*—напевно; *ча*—і; *нітйаḥ*—вічний; *сарва-ґатаḥ*—що присутній скрізь; *стґāнуḥ*—незмінний; *ачалаḥ*—нерухомий; *айам*—ця душа; *санāтанаḥ*—вічно той же самий.

Індивідуальну душу неможливо розбити, розчинити, спалити або ізсушити. Вона вічна, присутня скрізь, незмінна, нерухома, завжди та сама.

ПОЯСНЕННЯ: Усі такі визначення духовної іскорки переконливо підтверджують той факт, що індивідуальна душа вічно залишається крихітною атомічною часткою духовного цілого і ніколи не зазнає ніяких змін. Крім того, ці визначення заперечують теорію монізму, яка твердить, що між індивідуальною душею і Вищим духом існує настільки тісний зв'язок, що вони врешті-решт зливають-

ся в одне ціле. Звільнившись від матеріального забруднення, індивідуальна душа може зволіти залишитись духовною іскоркою в сяючих променях Верховного Бога-Особи, однак наймудріші душі прагнуть досягти духовних планет, щоб мати можливість спілкуватись з Богом-Особою.

Слово *сарва-ґата* (всюдисущий) має велике значення, бо воно пояснює, що живі істоти присутні всюди в Божому творінні. Вони живуть на суші, у воді, в повітрі, в землі й навіть у вогні. Думка, що вони знищуються у вогні — неприйнятна, тому що тут ясно сказано, що душа не горить у вогні. Тому, поза сумнівом, живі істоти присутні й на Сонці, де вони втілені у відповідних формах. Якби Сонце було незаселеним, тоді слово *сарва-ґата* — всюдисущий — не мало б сенсу.

ВІРШ 25

अव्यक्तोऽयमचिन्त्योऽयमविकार्योऽयमुच्यते ।
तस्मादेवं विदित्वैनं नानुशोचितुमर्हसि ॥२५॥

авйакто 'йам ачінтйо 'йам авікāрйо 'йам учйате
тасмāд евам відітваінам нānушочітум архасі

авйактах—невидимий; *айам*—ця душа; *ачінтйах*—незбагненний; *айам*—ця душа; *авікāрйах*—незмінний; *айам*—ця душа; *учйате*—сказано; *тасмат*—тому; *евам*—як це; *відітвā*—добре це знаючи; *енам*—цю душу; *на*—не; *анушочітум*—журитись; *архасі*—тобі треба.

Душа невидима, незбагненна і незмінна. Знаючи це, не слід сумувати за тілом.

ПОЯСНЕННЯ: Як вже пояснювалось, розміри душі, згідно з нашими матеріальними розрахунками, настільки малі, що її не можна побачити в найпотужніший мікроскоп; тому вважають, що вона невидима. Щодо існування душі, то ніхто не може підтвердити цього факту експериментально. Єдиний доказ існування душі — *шрути*, тобто ведична мудрість. Ми мусимо прийняти цю істину, бо іншого джерела знання про існування душі немає, хоча наше сприймання і підтверджує це знання. Є багато такого. що ми мусимо приймати на віру, покладаючись на вищий авторитет. Наприклад, ніхто

не може встановити особу свого батька, якщо не довіриться в цьому питанні матері, — іншого джерела не існує. Так само, єдиним джерелом пізнання душі є *Веди*. Іншими словами, душу неможливо осягнути на основі експериментального людського знання. Душа — це свідомість, і душа має свідомість, — це також твердження *Вед*, і ми мусимо прийняти його. На відміну од тіла, душа не зазнає зміни. Вічно незмінна, душа завжди залишається найдрібнішою, як атом, у порівнянні з безмежною Верховною Душею. Верховна Душа нескінченно велика, тоді як духовна іскра дуже дрібна. Тому ця, завжди незмінна, крихітна душа, ніколи не може стати рівною нескінченно великій душі, тобто Верховному Богові-Особі. Ця концепція в різних варіантах неодноразово повторюється у *Ведах* і таким чином підкріплює незмінність, непорушність поняття про душу. Багаторазове повторення якої-небудь думки необхідне для її цілковитого усвідомлення.

ВІРШ 26

अथ चैवं नित्यजातं नित्यं वा मन्यसे मृतम् ।
तथापि त्वं महाबाहो नैनं शोचितुमर्हसि ॥ २६ ॥

атґа ваінаṁ нітйа-джа̄таṁ нітйаṁ ва̄ манйасе мр̣там
татґа̄пі твам̇ маха̄-ба̄хо наінам̇ ш́очітум архасі

атґа—проте, якщо; *ва*—також; *енам*—ця душа; *нітйа-джа̄там*—завжди народжується; *нітйам*—назавжди; *ва̄*—або; *манйасе*—ти так думаєш; *мр̣там*—мертвий; *татґа̄ апі*—однак; *твам*—ти; *маха̄-ба̄хо*—о міцнорукий; *на*—ніколи; *енам*—про душу; *ш́очітум*—тужити; *архасі*—повинен.

Проте, навіть якщо ти вважаєш, що душа (або ознаки життя) завжди народжується і назавжди вмирає, все одно в тебе нема підстав для скорботи, о сильнорукий Арджуно.

ПОЯСНЕННЯ: Існує розряд філософів, близьких до буддистів, які не вірять в окреме існування душі поза тілом. Відомо, що в ті часи, коли Господь Кр̣шна повідав *Бгаґавад-ґіту*, такі філософи також існували і були відомі як *локайатики* та *вайбга̄шіки*. Ці філософи твердять, що ознаки життя, тобто душа, з'являються на певній стадії розвитку органічних сполук. Сучасні вчені-матеріалісти

та філософи-матеріалісти дотримуються такої ж думки. Вони гадають, що тіло є сполученням фізичних елементів, і, при певних зрілих умовах, внаслідок взаємодії фізичних та хімічних сполук, розвиваються ознаки життя. Антропологію засновано саме на такій філософії. Насьогодні існує багато псевдорелігій, дуже модних зараз в Америці, що також звертаються до цієї філософії, так само як і нігілістичні буддистські секти, що заперечують віддане служіння Господеві.

Навіть якщо б Арджуна й не вірив в існування душі, що відповідало б філософії *ваібґāшіка*, все одно в нього не було підстав журитись. Чи варто сумувати з приводу втрати купки хімічних елементів й через те відмовлятись виконувати обов'язок? У сучасному суспільстві задля перемоги над ворогом витрачаються тонни хімічних речовин. Згідно з філософією *ваібґāшіка*, так звана «душа», або *āтмā*, щезає разом з тілом. Тобто в будь-якому випадку, — чи приймає Арджуна твердження *Вед* про існування індивідуальної душі, чи ні, — в нього немає причин для скорботи. Якщо така величезна кількість живих істот щохвилини народжується з матерії і щохвилини так багато їх гине, то хіба варто сумувати через такі дрібниці? Якщо душа не відроджується, то в Арджуни не було підстав боятись негативних наслідків вбивства свого діда і вчителя. Крішна ущипливо називає Арджуну *махā-бāху*, сильноруким, бо принаймні Сам Він не визнає теорію *ваібґāшіка,* яка суперечить ведичній мудрості. Арджуна — *кшатрійа*, його виховано в традиціях ведичної культури і йому слід продовжувати пильнувати її засади.

ВІРШ 27

जातस्य हि ध्रुवो मृत्युर्ध्रुवं जन्म मृतस्य च ।
तस्मादपरिहार्येऽर्थे न त्वं शोचितुमर्हसि ॥२७॥

джāтасйа хі дгруво мр̣тйур дгрувам̇ джанма мр̣тасйа ча
тасмāд апаріхāрйе 'ртге на твам̇ ш́очітум архасі

джāтасйа—того, хто народився; *хі*—неодмінно; *дгрувах̣*—факт; *мр̣тйух̣*—смерть; *дгрувам*—це також факт; *джанма*—народження; *мр̣тасйа*—мертвого; *ча*—також; *тасмāт*—тому; *апаріхāрйе*—того, що неминуче; *артге*—по суті; *на*—не; *твам*—ти; *ш́очітум*—тужити; *архасі*—повинен.

Той, хто народився, обов'язково помре, і той, хто вмер, обов'язково народиться знову. Тому, неухильно виконуючи свій обов'язок, не сумуй.

ПОЯСНЕННЯ: Діяльність людини визначає умови її народження в наступному житті. Після закінчення одного періоду діяльності вона вмирає, щоб народитись для іншого. Таким чином, людина обертається у коловороті народження й смерті і не знаходить свободи. Однак, такий кругообіг народження й смерті не узаконює непотрібні вбивства, існування боєнь або війни. Але водночас для підтримування закону й порядку війни та насильство неминучі в людському суспільстві. Битва на Курукшетрі з волі Всевишнього була невідворотною, і обов'язок *кшатрійі* — битись за праве діло. Чого б Арджуні страхатись смерті родичів та сумувати за ними, якщо він виконує свій прямий обов'язок? У даним випадку він не порушує закону, і його дії не матимуть негативних наслідків, яких він так остерігався. Якби Арджуна ухилився від виконання свого обов'язку, все одно він не зміг би врятувати своїх родичів від смерті, а вибір неправильного шляху привів би його до занепаду.

ВІРШ 28

अव्यक्तादीनि भूतानि व्यक्तमध्यानि भारत ।
अव्यक्तनिधनान्येव तत्र का परिदेवना ॥२८॥

авйактādīні бгӯтāні вйакта-мадгйāні бгāрата
авйакта-нідганāнй ева татра кā парідевана

авйакта-ādīні—спочатку непроявлені; *бгӯтāні*—все, що створене; *вйакта*—проявлені; *мадгйāні*—в середині; *бгāрата*—нащадок Бгарати; *авйакта*—непроявлені; *нідганāні*—коли знищується; *ева*—це все так; *татра*—тому; *кā*—яка; *парідевана*—скорбота.

Все створене існує спочатку в непроявленому стані, проявляється на проміжній стадії і знову поринає в непроявленість після знищення світу. Тож навіщо сумувати?

ПОЯСНЕННЯ: У будь-якому випадку, чи віримо ми в існування душі, чи ні, немає підстав для скорботи. Тих, що не вірять в існування душі, послідовники ведичної мудрості називають атеїстами. При-

пустім, що ми приймаємо атеїстичну позицію — і все одно ми не знаходимо причин для скорботи. До творення, коли душа відсутня, матеріальні елементи існують, але в невиявленому стані. З такого тонкого непроявленого стану виходять світи, так само як з ефіру виникає повітря, з повітря — вогонь, з вогню — вода, а з води — земля. Із землі виникають найрізноманітніші утворення. Розгляньмо, наприклад, високий хмарочос, що збудований із елементів землі. Якщо він руйнується, це означає, що виявлене знову стає невиявленим і в кінцевій стадії перебуває у вигляді атомів. Закон збереження енергії не порушується, просто з часом речі виявляються й знову поринають в непроявленість, — в цьому й полягає різниця. Таким чином, немає підстав уболівати за чим-небудь, адже воно завжди існує, у виявленому або ж у невиявленому стані. Так чи інакше, ніщо не зникає, навіть за невиявленого стану. Як спочатку, так і наприкінці всі елементи існують у невиявленому стані, лише на проміжному етапі вони з'являються, і таким чином виникає творіння, — отже, немає ніякої різниці навіть з матеріального погляду.

Якщо ми приймаємо твердження *Вед,* яке наведене в *Бгаґавад-ґіті*, де сказано, що матеріальні тіла гинуть з плином часу (*антаванта іме дехāḥ*), але душа вічна (*нітйасйоктāḥ ш́арīріṇаḥ*), то ми мусимо завжди пам'ятати, що тіло подібне до одягу. Навіщо сумувати, скидаючи старий одяг? У порівнянні з вічністю душі матеріальне тіло насправді не існує, його існування подібне до сну. Вві сні ми можемо уявляти, що літаємо в небі або ж сидимо в царський колісниці, але, прокидаючись, бачимо, що ми зовсім не на небі й не на колісниці. Ведична мудрість закликає до самоусвідомлення, виходячи з того, що матеріальне тіло насправді не існує. Тому, в будь-якому випадку, вірить людина в існування душі, чи ні, немає причини вболівати за втраченим тілом.

ВІРШ 29

आश्चर्यवत्पश्यति कश्चिदेन-
माश्चर्यवद्वदति तथैव चान्यः ।
आश्चर्यवच्चैनमन्यः शृणोति
श्रुत्वाऽप्येनं वेद न चैव कश्चित् ॥२९॥

āш́чарйа-ват паш́йаті каш́чід енам
āш́чарйа-вад вадаті татґаіва чānйаḥ

а́ш́чарйа-вач ча́інам анйах́ ш́рн̣оті
ш́рутва́пй енам́ веда на чаіва ка́ш́чіт

а́ш́чарйа-ват—як дивовижного; *паш́йаті*—бачить; *ка́ш́чіт*—дехто; *енам*—цю душу; *а́ш́чарйа-ват*—як дивовижного; *вадаті*—говорить про; *татґа́*—так; *ева*—неодмінно; *ча*—також; *анйах́*—інші; *а́ш́чарйа-ват*—також дивовижного; *ча*—також; *енам*—цю душу; *анйах́*—інший; *ш́рн̣оті*—чує про; *ш́рутва́*—почувши; *апі*—навіть; *енам*—цю душу; *веда*—знає; *на*—ніколи; *ча*—і; *ева*—неодмінно; *ка́ш́чіт*—ніхто.

Одні дивляться на душу як на чудо, інші розказують про неї як про чудо, ще інші чують, що про неї говорять як про чудо, але є й такі, що, навіть почувши про неї, не можуть зрозуміти її.

ПОЯСНЕННЯ: Ґітопанішаду багато в чому засновано на принципах *Упанішад,* і тому зовсім не дивно, що в *Ката Упанішаді* (1.2.7) також йде мова про те ж саме:

ш́раван̣айа́пі бахубгір йо на лабгйах́
ш́рн̣ванто 'пі бахаво йам́ на відйух́
а́ш́чарйо вакта́ куш́ало 'сйа лабдга́
а́ш́чарйо 'сйа джн̃а́та́ куш́алану́ш́іш̣тах́

Дивним є те, що крихітна атомарна душа перебуває як у тілах велетенських тварин й у величезному дереві баньян, так і в тілах мікроскопічних бактерій, мільйони й мільярди яких вміщуються лише на одному сантиметрі простору. Люди з убогими знаннями, а також ті, що не вміють приборкувати свої матеріальні бажання, не можуть осягнути чудові властивості індивідуальної духовної іскорки, незважаючи навіть на те, що це знання їм викладає найвидатніший авторитет, який навчив самого Брахму, першу живу істоту всесвіту. Внаслідок своїх грубих матеріалістичних поглядів на природу речей, більшість сучасних людей не здатна уявити, яким чином ця мала часточка може бути такою величезною й такою дрібною. Отже, як сама природа душі, так і її описи — дивина для людей. Введені в оману матеріальною енергією і вганяючи за почуттєвими втіхами, вони настільки занурились в матерію, що в них майже не залишилось часу на самоусвідомлення. Проте, як відомо, без самоусвідомлення всі їхні дії врешті-решт призводять до поразки в боротьбі за існування. Можливо, вони навіть не уявляють собі, що можна, дбаючи про душу, вирішити проблему матеріальних страждань. Деяким людям подобається слухати про душу, і вони іноді навіть відвідують лекції з цих тем, і вважають це со-

бі за приємність. Але, внаслідок загального невігластва трапляється, що вони перебувають в омані й розглядають Наддушу та індивідуальну душу як одне й те ж саме, не розрізняючи їхньої значущості. Дуже важко знайти людину, яка б досконало розуміла становище Наддуші, індивідуальної душі, притаманні їм функції, їхні взаємостосунки й усі інші головні та другорядні деталі. Ще важче знайти людину, яка б воістину здобула благо із свого знання про душу, і яка була б здатна описати різні аспекти її становища. Але якщо комусь все ж таки вдається зрозуміти цю науку — життя такої людини стає змістовним. Найпростіший шлях опанувати науку про себе, про свою сутність — це прийняти, без збочень у інші теорії, вчення *Бгаґавад-ґīти*, яке сповістив найвищий авторитет, Господь Шрī Кр̣шн̣а. Цей шлях, однак, передбачає чимало аскетизму й жертовності, або в цьому житті, або в попередніх, перш ніж стане можливим прийняти Кр̣шн̣у як Верховного Бога-Особу. Однак, усвідомити Кр̣шн̣у можна лише завдяки безпідставній милості чистого відданого й ніяким іншим способом.

ВІРШ 30

देही नित्यमवध्योऽयं देहे सर्वस्य भारत ।
तस्मात्सर्वाणि भूतानि न त्वं शोचितुमर्हसि ॥ ३० ॥

дехī нітйам авадгйо 'йам̇ дехе сарвасйа бгāрата
тасмāт сарвāн̣і бгӯтāні на твам̇ ш́очітум архасі

дехī—власник матеріального тіла; *нітйам*— вічно; *авадгйах*—не може бути вбитим; *айам*—ця душа; *дехе*—в тілі; *сарвасйа*—кожного; *бгāрата*—нащадок Бгарати; *тасмāт*—тому; *сарвāн̣і*—всі; *бгӯтāні*—живі істоти (які народжені); *на*—ніколи; *твам*—ти; *ш́очітум*—тужити; *архасі*—повинен.

О нащадку Бгарати, не можна вбити того, хто мешкає в тілі. Тому не варто сумувати ні за якою живою істотою.

ПОЯСНЕННЯ: Цими словами Господь завершує розділ Свого вчення, що був присвячений незмінності душі. Описуючи безсмертну душу в її різних аспектах, Господь Кр̣шн̣а встановлює, що душа вічна, а тіло минуще. Тому Арджуні, як *кшатрійі*, не слід ухилятись від виконання свого обов'язку із страху, що його дід і його

вчитель, Бгішма і Дроṇа, загинуть у бою. Найкраще, поклавшись на авторитет Кр̣шн̣и, повірити в існування душі, відмінної од матеріального тіла і не вважати, що ознаки життя проявляються на певній стадії розвитку матерії внаслідок взаємодії хімічних речовин. Однак, хоча душа й безсмертна, насильство не заохочується. Лише коли воно справді необхідне, наприклад, під час війни, його можна застосувати, але тільки з Господньої санкції, а не з власної примхи.

ВІРШ 31

स्वधर्ममपि चावेक्ष्य न विकम्पितुमर्हसि ।
धर्म्याद्धि युद्धाच्छ्रेयोऽन्यत्क्षत्रियस्य न विद्यते ॥ ३१॥

сва-дгармам апі чāвекшйа на вікампітум архасі
дгармйāд дгі йуддгāч чгрейо 'нйат кшатрійасйа на відйате

сва-дгармам—свої релігійні принципи; *апі*—неодмінно; *ча*—токож; *авекшйа*—вважаючи; *на*—ніколи; *вікампітум*—вагатися; *архасі*—ти мусиш; *дгармйāт*—для релігійних принципів; *хі*—насправді; *йуддгāт*—ніж битва; *ш́рейах̣*—найкраще заняття; *анйат*—будь-що інше; *кшатрійасйа*—*кшатрійі*; *на*—не; *відйате*—існує.

Щодо твого обов'язку кшатрійі, то знай: для тебе немає нічого кращого, ніж битись в ім'я релігійних засад. Тому не треба вагатись.

ПОЯСНЕННЯ: Згідно з ведичним соціальним розподілом, тих, що належать до класу правителів, називають *кшатрійі*. *Кшат* означає «завдавати болю, шкодити». Того, хто захищає від цього, називають *кшатрійа* (*трāйате* — «захищати»). *Кшатрійа* проходить бойову підготовку звичайно так: іде в ліс, викликає на бій тигра і, озброєний мечем, сам на сам вступає з ним у бій. Коли тигра вбито, йому влаштовують царський обряд спалення. Царі-*кшатрійі* Джайпура дотримуються такого звичаю ще й досі. Під час спеціальної підготовки *кшатрійі* навчаються викликати супротивника на бій та вбивати його, адже насильство іноді необхідне для захисту релігійних засад. Призначення *кшатрійів* полягає не в тому, щоб приймати *саннйāсу*, тобто відречений спосіб життя. Відмова од насильства в політиці може бути корисною для дипломатичних цілей, однак її

ніколи не слід підносити до принципу. У релігійному зведенні законів сказано:

āхавешу мітго 'нйонйаṁ джіґāṁсанто махī-кшітаḥ
йуддгамāнāḥ парaṁ йактйā сварґаṁ йāнтй апарāṇ-мукгāḥ

йаджн̄ешу паśаво брахмаṇ ханйанте сататаṁ двіджаіḥ
саṁскр̣тāḥ кіла мантраіś ча те 'пі сварґам авāпнуван

«Цар, або *кшатрійа*, який гине на полі бою в битві з ворогом, гідний після смерті жити на райських планетах, так само як *брāхмаṇа* досягає вищих планет, коли приносить в жертву тварин на священному вогні». Таким чином, убивство на полі бою в ім'я релігійних засад та вбивання тварин на жертовному вівтарі не вважають за акти насильства, бо здійснюються вони в ім'я релігійних принципів і являють собою благо для всіх. Тварина, яку принесено в жертву, одразу ж дістає життя в тілі людини і вже не змушена повільно еволюціонувати від одної форми життя до іншої. А *кшатрійі*, що загинули в бою, як і *брāхмаṇи*, які здійснюють жертвоприношення, потрапляють на райські планети.

Існують два різновиди *сва-дгарми* — особистих обов'язків живої істоти. Доки людину обумовлює матерія, їй слід виконувати певні обов'язки, які притаманні типові тіла, в якому вона перебуває, водночас дотримуючись релігійним засад, щоб досягти звільнення. Після звільнення особисті обов'язки людини — *сва-дгарма* — стають духовними й виходять за межі матеріалістичних тілесних уявлень. На тілесному рівні особисті обов'язки передбачено як для *брāхмаṇ*, так і для *кшатрій*, і таких обов'язків не можна уникати. *Сва-дгарму* визначає Господь, про що докладніше буде сказано в четвертій главі. На тілесному рівні *сва-дгарму* називають *варн̣āśрама-дгармою*, або суспільним ладом, який сприяє духовному усвідомленню. Звідси починається справжня людська цивілізація, коли кожна людина виконує свої особисті обов'язки, котрі визначають *ґун̣и* природи, в яких перебуває її тіло. Якщо людина виконує свої обов'язки у будь-якій галузі діяльності згідно з верховними вказівками, — це підіймає її на вищий щабель життя.

ВІРШ 32

यदृच्छया चोपपन्नं स्वर्गद्वारमपावृतम् ।
सुखिनः क्षत्रियाः पार्थ लभन्ते युद्धमीदृशम् ॥३२॥

йадрччгайā чапапаннаṁ сварґа-двāрам апāвртам
сукґінаḥ кшатрійāḥ пāртґа лабганте йуддгам īдрíшам

йадрччгайā — сам по собі; *ча* — також; *упапаннам* — досягнувши; *сварґа*—райських планет; *двāрам*—двері; *апавртам*—широко відчинений; *сукґінаḥ*—дуже щасливі; *кшатрійāḥ*—ті, що належать до царської верстви; *пāртґа*—син Пртги; *лабганте*—досягати; *йуддгам*—війн; *īдрíшам*—такого.

О Пāртго, щасливі кшатрійі, яким випадає нагода стати до бою, відчиняючи перед ними брами райських планет.

ПОЯСНЕННЯ: Коли Арджуна сказав: «Я не бачу ані крихти глузду в цій борні. Через неї мені доведеться вічно перебувати в пеклі», — то найвищий вчитель у світі Господь Кр̣шн̣а засудив таке його ставлення до свого обов'язку. Заява Арджуни свідчила лише про його незнання. Він хотів уникнути насильства, виконуючи при цьому свої обов'язки, проте для *кшатрійі*, який стоїть на полі бою, не дуже розумно відмовлятись од застосування насильства. В *Парāшара-смрті*, релігійному кодексі, який уклав Парāшара, великий мудрець, батько Вйāсадеви, сказано:

кшатрійо хі праджā ракшан шастра-пāн̣іḥ праданд̣айан
нірджітйа пара-саінйāді кшітім̇ дгармен̣а пāлайет

«Обов'язок *кшатрійі* — захищати громадян від усякої напасті, і тому іноді, щоб підтримати закон і порядок, він мусить застосовувати насильство. Він повинен перемагати ворожих воїнів і правити світом згідно з релігійними засадами».

Отже, в Арджуни не було жодних причин відмовлятись од бою. В разі перемоги над ворогом, він буде насолоджуватись царюванням, якщо ж він загине, то потрапить на райські планети, брами яких широко відчинені для героїв. Отже, в кожному випадку він виграє.

ВІРШ 33

अथ चेत्त्वमिमं धर्म्यं संग्रामं न करिष्यसि ।
ततः स्वधर्मं कीर्तिं च हित्वा पापमवाप्स्यसि ॥३३॥

атґа чет твам імам̇ дгармйам̇ сан̇ґрāмам̇ на карішйасі
татаḥ сва-дгармам̇ кīртім̇ ча хітвā пāпам авāпсйасі

атґа—тому; *чет*—якщо; *твам*—ти; *імам*—цей; *дгармйам*—релігійний обов'язок; *сан̇ґра̄мам*—битву; *на*—не; *карішйасі*—здійснюєш; *татах̣*—тоді; *сва-дгармам*—твій релігійний обов'язок; *кӣртім*—репутація; *ча*—також; *хітва̄*—втрачаючи; *па̄пам*—наслідок гріху; *ава̄псйасі*—здобуваєш.

Однак, якщо ти не станеш до бою й не виконаєш свого релігійного обов'язку кшатрійі, ти неодмінно вчиниш гріх і втратиш репутацію воїна.

ПОЯСНЕННЯ: Арджуна був уславлений воїн і завоював собі славу в боях з багатьма напівбогами, в тому числі з Господом Ш́івою. Перемігши Господа Ш́іву, одягнутого в шати мисливця, Арджуна приніс Йому задоволення і одержав у нагороду зброю, що називається *па̄ш́упата-астра.* Всі знали, що він — великий воїн. Навіть Дроґа̄ча̄рйа дав йому своє благословення і нагородив особливою зброєю, за допомогою якої він міг вбити навіть свого вчителя. Таким чином, Арджуна володів численними військовими нагородами, які він одержав від багатьох героїчних осіб, в тому числі й від свого названого батька, небесного царя Індри. Але якщо б Арджуна залишив поле бою, то він не лише порушив би кодекс *кшатрійі,* але й втратив би всю свою славу й добре ім'я, підготувавши собі таким чином прямий шлях до пекла. Іншими словами, він потрапив би в пекло не за те, що взяв участь у битві, а за відмову од неї.

ВІРШ 34

अकीर्तिं चापि भूतानि कथयिष्यन्ति तेऽव्ययाम्।
संभावितस्य चाकीर्तिर्मरणादतिरिच्यते ॥३४॥

акӣртім̇ ча̄пі бгӯта̄ні катґайішйанті те 'вйайа̄м
самбґа̄вітасйа ча̄кӣртір мараґа̄д атірічйате

акӣртім—безчестя; *ча*—також; *апі*—до того ж; *бгӯта̄ні*—усі люди; *катґайішйанті*—говоритимуть; *те*—про тебе; *авйайа̄м*—назавжди; *самбґа̄вітасйа*—для шанованої людини; *ча*—також; *акӣртіх̣*—погана слава; *мараґа̄т*—ніж смерть; *атірічйате*—стає більш.

Люди завжди будуть згадувати про твою ганьбу, а для шанованої людини безчестя гірше од смерті.

ПОЯСНЕННЯ: Як друг і порадник Арджуни, Господь Кр̣ш̣ґа виносить остаточний присуд на відмову Арджуни брати участь у битві. Господь каже: «Арджуно, якщо ти залишиш поле бою ще до

його початку, люди назвуть тебе боягузом. І якщо ти гадаєш, що втечею з поля бою врятуєш своє життя, а там хай люди кажуть все, що хочуть, то Моя тобі порада — краще загинь у битві. Для такої шанованої людини, як ти, ганьба — гірше смерті. Тому не личить тобі тікати, побоюючись за своє життя, — краще загинути в бою. Інакше люди скажуть, що ти зловжив Моєю дружбою, і ти втратиш весь свій престиж у суспільстві». Отже, згідно з остаточним присудом Господа, Арджуна мусив стати до бою і битись насмерть.

ВІРШ 35

भयाद्रणादुपरतं मंस्यन्ते त्वां महारथाः ।
येषां च त्वं बहुमतो भूत्वा यास्यसि लाघवम् ॥ ३५ ॥

бгайād раṇād упаратам̇ мам̇сйанте твāṁ махā-ратґāḥ
йешāṁ ча твам̇ баху-мато бгӯтвā йāсйасі лāґгавам

бгайāт—із страху; *раṇāт*—з поля бою; *упаратам*—того, хто залишив; *мам̇сйанте*—вважатимуть; *твāṁ*—тебе; *махā-ратґāḥ*—великі полководці; *йешāṁ*—для тих, кому; *ча*—також; *твам*—ти; *баху-матāḥ*—вельми шановний; *бгӯтвā*—був; *йāсйасі*—ти станеш; *лāґгавам*—нікчемним.

Великі полководці, які звеличували твоє ім'я і славу, будуть думати, що лише із страху ти залишив поле бою і вважатимуть тебе за нікчему.

ПОЯСНЕННЯ: Господь Кр̣шна продовжує тут висловлювати Свою думку Арджуні: «Не гадай, що такі великі полководці, як Дурйодгана і Карн̣а, а також інші твої сучасники вважатимуть, що ти залишив поле бою із жалю до братів та діда. Вони вважатимуть, що ти тікав із страху за своє життя, і ти одразу ж втратиш їхню повагу».

ВІРШ 36

अवाच्यवादांश्च बहून्वदिष्यन्ति तवाहिताः ।
निन्दन्तस्तव सामर्थ्यं ततो दुःखतरं नु किम् ॥ ३६ ॥

авāчйа-вāдāм̇ш ча бахӯн вадішйанті тавāхітāḥ
ніндантас тава сāмартґйам̇ тато дух̣кгатарам̇ ну кім

авāчйа—недобрий; *вāдāн*—вигадані слова; *ча*—також; *бахӯн*—багато; *вадішйанті*—скажуть; *тава*—твіи; *ахітāḥ*—вороги; *ніндан-*

таḥ—ганьбити; *тава*—твої; *сāмартґйам*—уміння; *татаḥ*—ніж це; *дуḥкґа-тарам*—болючіше; *ну*—звичайно; *кім*—що є.

Вороги ночнуть ганьбити тебе і зневажливо відгукуватись про твою мужність. Що може бути більш нестерпним?

ПОЯСНЕННЯ: Спочатку Господь Кршṇа був здивований недоречним закликом Арджуни до співчуття. Він сказав, що подібний жаль не личить *āрйанам* і далі вичерпно обґрунтував Своє твердження.

ВІРШ 37

हतो वा प्राप्स्यसि स्वर्गं जित्वा वा भोक्ष्यसे महीम्।
तस्मादुत्तिष्ठ कौन्तेय युद्धाय कृतनिश्चयः ॥३७॥

хато вā прāпсйасі сварґам джітвā вā бгокшйасе махīм
тасмāд уттішṭґа каунтейа йуддгāйа крта-ніщчайаḥ

хатаḥ—бувши вбитим; *вā*—або; *прāпсйасі*—ти досягаєш; *сварґам*—небесного царства; *джітвā*—завоювавши; *вā*—або; *бгокшйасе*—ти насолоджуєшся; *махīм*—світ; *тасмāт*—тому; *уттішṭґа*—підіймись; *каунтейа*—син Кунтī; *йуддгāйа*—битися; *крта*—рішучий; *ніщчайаḥ*—впевнено.

О сину Кунтī, або ти загинеш на полі бою і досягнеш небесного царства, або завоюєш царство земне і будеш втішатись ним. Отож, наберись рішучості і бийся.

ПОЯСНЕННЯ: Незважаючи на непевність перемоги, Арджуна був зобов'язаний стати до бою; навіть загинувши, він досяг би райських планет.

ВІРШ 38

सुखदुःखे समे कृत्वा लाभालाभौ जयाजयौ।
ततो युद्धाय युज्यस्व नैवं पापमवाप्स्यसि ॥३८॥

сукґа-дуḥкґе саме кртвā лāбгāлāбгау джайāджайау
тато йуддгāйа йуджйасва наівам пāпам авāпсйасі

сукґа—щастя; *дух̣кґе*—горе; *саме*—холоднокровно; *кр̣тва̄*—чинячи так; *ла̄бга-ала̄бгау*—і виграш, і втрата; *джайа-аджайау*—і перемога, і поразка; *татах̣*—відтак; *йуддга̄йа*—до битви; *йуджйасва*—готуйся; *на*—ніколи; *евам*—таким чином; *па̄пам*—наслідок гріху; *ава̄псйасі*—ти здобудеш.

Бийся в ім'я обов'язку і не зважай на радість чи горе, втрату чи здобутки, перемогу чи поразку. Діючи так, ти уникнеш гріха.

ПОЯСНЕННЯ: Господь Кр̣шн̣а тепер прямо каже, що Арджуна повинен битись, бо битви бажає Він Сам. Немає різниці між щастям і нещастям, здобутком і втратою, перемогою й поразкою, якщо дія виконується в свідомості Кр̣шн̣и. Все, що робиться, повинно виконуватись в ім'я Кр̣шн̣и, такою є трансцендентна свідомість, тому така, нібито матеріальна, діяльність не спричиняє кармічних наслідків. Той, хто діє заради власного чуттєвого задоволення,— не має значення, перебуває він в ґун̣і благочестя, або ж в ґун̣і пристрасті — пожинає плоди своїх дій, добрі чи погані. Однак той, хто до останку віддав себе діяльності в свідомості Кр̣шн̣и, більше ніколи нікому нічого не винен, на відміну од людини, яка занурена у звичайну діяльність. В *Ш́рӣмад-Бга̄ґаватам* (11.5.41) сказано:

деварші-бгӯта̄пта-нр̣на̄м̇ пітр̣на̄м̇
на кін̇карo на̄йам̇ р̣нӣ ча ра̄джан
сарва̄тмана̄ йах̣ ш́ара̣на̄м̇ ш́ара̣нйам̇
ґато мукундам̇ паріхр̣тйа картам

«Кожен, хто цілковито вручив себе Кр̣шн̣і, Мукунді, відмовившись од усіх інших обов'язків, більше нікому нічого не винен — ані напівбогам, ані мудрецям, ані людям взагалі, ані родичам, ані людству, ані предкам». Тут Кр̣шн̣а тільки загалом висловлює ідею, яку Він розвине в дальших віршах.

ВІРШ 39

एषा तेऽभिहिता साङ्ख्ये बुद्धिर्योगे त्विमां शृणु ।
बुद्ध्या युक्तो यया पार्थ कर्मबन्धं प्रहास्यसि ॥३९॥

еш̣а̄ те 'бгіхіта̄ са̄н̇кг̣йе буддгір йоґе тв імам̇ ш́р̣н̣у
буддгйа̄ йукто йайа̄ па̄ртга карма-бандгам̇ прах̣а̄сйасі

ешā—усю цю; *те*—тобі; *абгіхітā*—що описана; *сāнкгйе*—в аналітичному вивченні; *буддгіх*—інтелект; *йоґе*—в роботі, що виконується не заради користі; *ту*—але; *імāм*—це; *шр̣ну*—тільки послухай; *буддгйā*—інтелектом; *йуктах*—погоджений; *йайā*—яким; *пāртґа*—син Пртги; *карма-бандгам*—пута кармічних наслідків; *прахāсйасі*—ти можеш звільнитися від.

Досі Я описував тобі аналітичний шлях пізнання, тепер же послухай, як можна досягти цього ж знання, виконуючи безкорисливу діяльність. О сину Пртги, опанувавши таке знання і діючи відповідно, ти зможеш звільнитись від кайданів карми.

ПОЯСНЕННЯ: Нірукті, ведичний словник, тлумачить слово *сāнкгйа* як «те, що докладно описує явища» й водночас слово *сāнкгйа* стосується філософії, яка розглядає істинну природу душі. *Йоґа* ж включає в себе владання своїми чуттями. Намір Арджуни не брати участі в битві ґрунтується на прагненні до задоволення своїх почуттів. Забувши про свій першорядний обов'язок, він хотів ухилитись від битви, вважаючи, що, зберігши життя родичів і близьких, він буде щасливішим, ніж завоювавши царство ціною вбивства своїх братів й кузенів, синів Дгртарāштри. Так чи інакше, він керувався бажанням задовольняти свої почуття. Чи він говорить про сумнівне щастя, здобуте внаслідок перемоги над родичами, чи про щастя бачити їх живими — в кожнім випадку мова йде про його особисті інтереси, в жертву яким він приносить мудрість й обов'язок. Тому Кр̣шн̣а хоче пояснити Арджуні, що, вбивши тіло свого діда, він не вб'є власне його душу, адже всі індивідуальні душі, включно з Самим Господом, вічні: вони існували індивідуально в минулому, існують як індивідуальності тепер і залишаться індивідуальними живими істотами в майбутньому, — всі ми вічно є індивідуальні духовні душі. Ми лише міняємо наші тіла як одяг, однак зберігаємо нашу індивідуальність навіть після того, як вивільнюємось із пут матеріальних оболонок. Отже, Господь Кр̣шн̣а докладно і дуже образно описав Арджуні природу душі й тіла. Таке аналітичне знання, яке всебічно описує душу і тіло, за визначенням словника *Нірукті* є *сāнкгйа*. Але ця *сāнкгйа* не має ніякого зв'язку з філософією *сāнкгйі* атеїста Капіли. Задовго до самозванця Капіли філософію *сāнкгйа* виклав, як це описано в *Ш́рīмад-Бгāґаватам*, істинний Господь Капіла, втілення Господа Кр̣шн̣и, який повідав її Своїй матері Девахӯті. Він точно пояснив, що *пуруша*, тобто Верховний Господь, є активне начало, і що Він створює матеріальний світ одним Своїм поглядом на *пракрті*. Тієї ж думки дотримуються *Веди* й *Ґīтā*. У *Ведах* описано, як Господь, кинувши погляд на *пракрті*, заплідни

її безмежно малими індивідуальними душами. Всю діяльність цих індивідуальних душ в матеріальному світі спрямовано на чуттєве задоволення, і люди в цьому світі, зачаровані матеріальною енергією, вважають, що насолоджуються. Така спрямованість розуму зберігається аж до останнього етапу звільнення, коли жива істота бажає злитись в одне ціле з Господом. Це — остання пастка *маї̄ї*, ілюзії чуттєвої втіхи, і лише після багатьох життів, що проведені в такому прагненні до почуттєвого задоволення, велика душа віддає себе Вāсудеві, Господу Кр̣шн̣і, й тим завершує свої пошуки вищої істини.

Арджуна вже визнав Кр̣шн̣у за свого духовного вчителя і цілковито вручив себе Йому: *ш́іш́йас те 'хам̇ ш́ādгі мāṁ твāṁ прапаннам.* Отже, Кр̣шн̣а незабаром опише йому шлях *буддгі-йоґи*, або *карма-йоґи*, тобто, іншими словами, віддане служіння Господеві во ім'я вдоволення Його чуттів. У десятому вірші десятої глави буде з'ясовано, що *буддгі-йоґа* — це безпосереднє спілкування з Господом, який перебуває в серці кожного у вигляді Парамāтми. Однак, таке спілкування неможливе без відданого служіння. Стадії *буддгі-йоґи*, тобто стану відданого або трансцендентного любовного служіння Господу, свідомості Кр̣шн̣и, жива істота досягає лише з безпідставної Господньої ласки. Тому Господь каже, що лише той, хто, відчуваючи трансцендентну любов до Нього, завжди віддано служить Йому, дістає в нагороду чисте розуміння справжньої відданості й любові. Таким чином, відданий легко може досягти Господа в Його вічному й сповненому блаженства царстві.

Отже, *буддгі-йоґа*, що згадана в цьому вірші, означає віддане служіння Господу, а слово *сāн̇кгйа*, як було вказано вище, не має нічого спільного з атеїстичним вченням самозванця Капіли. Було б помилкою вважати, що *сāн̇кгйа-йоґа*, про котру згадано тут, хоч якимось чином пов'язана з атеїстичною *сāн̇кгйею*. Ця атеїстична філософія не мала популярності за часів битви на Курукшетрі, і взагалі, Господу Кр̣шн̣і нема потреби навіть згадувати про такі безбожні філософські вигадки. Істинну філософію *сāн̇кгйі* Господа Капіли викладено в *Ш́рīмад-Бгāґаватам*, але навіть й вона сама по собі далека від того, що обговорюється тут. У цих віршах слово *сāн̇кгйа* означає «аналітичний опис душі і тіла». Господь Кр̣шн̣а дав аналітичний опис душі, з метою підвести Арджуну саме до усвідомлення *буддгі-йоґи*, або *бгакті-йоґи*. Таким чином, *сāн̇кгйа* Господа Кр̣шн̣и і *сāн̇кгйа* Господа Капіли, яку викладено в *Ш́рīмад-Бгāґаватам*, означають одне й те ж — *бгакті-йоґу*. Тому Господь і каже, що лише нерозумні люди бачать різницю між *сāн̇кгйа-йоґою* і *бгакті-йоґою* (*сāн̇кгйа-йоґау пр̣тґаґ бāлāх̣ правадантї на пан̣д̣ітāх̣*).

Безумовно, атеїстична *сāнкґйа-йоґа* ніяк не пов'язана з *бгакті-йоґою*, і все ж таки знаходяться нерозумні люди, які твердять, що це саме про неї згадано в *Бгаґавад-ґіті*.

Отже, треба розуміти, що *буддгі-йоґа* — це діяльність у свідомості Кр̣шн̣и, в сповненому блаженства й знання відданому служінні. Той, хто своїми діями намагається догодити лише Господеві, якою б важкою не була робота, той стоїть на засадах *буддгі-йоґи* і тому завжди перебуває в стані духовного блаженства. Людині, яка заглиблена в таку духовну діяльність, з Господньої ласки, трансцендентне розуміння приходить само по собі, і, таким чином, уникаючи зайвих надмірних зусиль, жива істота сягає стану довершеної свободи. Існує велика різниця між діяльністю в свідомості Кр̣шн̣и й діяльністю на задоволення чуттєвих потреб, тобто заради досягнення сімейного, чи будь-якого іншого матеріального щастя. Отже, *буддгі-йоґа* — це просто трансцендентна якість діяльності, яку ми виконуємо.

ВІРШ 40

नेहाभिक्रमनाशोऽस्ति प्रत्यवायो न विद्यते ।
स्वल्पमप्यस्य धर्मस्य त्रायते महतो भयात् ॥४०॥

нехāбгікрама-нāшо 'сті пратйавāйо на відйате
св-алпам апй асйа дгармасйа трāйате махато бгайāт

на—не існує; *іха*—у цій *йозі*; *абгікрама*—у спробах; *нāшах̣*—втрата; *асті*—існує; *пратйавāйах̣*—зменшення; *на*—ніколи; *відйате*—існує; *су-алпам*—небагато; *апі*—хоча; *асйа*—такого; *дгармасйа*—заняття; *трāйате* — звільняє; *махатах̣* — від дуже великої; *бгайāт*—небезпеки.

Той, хто йде таким шляхом, не знає втрат; навіть невеликий постуи на цьому шляхові захистить людину від страху перед найстрахітливішою небезпекою.

ПОЯСНЕННЯ: Діяльність в свідомості Кр̣шн̣и, тобто діяльність заради Кр̣шн̣и без сподівання на нагороду у вигляді почуттєвої насолоди, — ось вершина духовної діяльності. Навіть невелике починання в цьому напрямкові не зустрічає перепон, і кожне, навіть найменше, зусилля не пропадає даремно. Будь-яка діяльність, здійснювана в матеріальному світі, повинна бути завершена, інакше всі зусилля будуть марними. Але робота, розпочата в свідомості Кр̣шн̣и,

завжди приносить позитивні наслідки, навіть якщо її і не завершено. Той, хто діє таким чином, нічого не втрачає, навіть якщо його роботу, виконувану в свідомості Кр̣шн̣и, не буде доведено до кінця. Якщо лише один відсоток роботи виконано в свідомості Кр̣шн̣и, її наслідки не пропадуть, і дальший етап почнеться вже з рівня двох відсотків, тоді як у матеріальній діяльності, якщо роботу не завершено на всі сто відсотків, користі від неї — ніякої. Аджа̄міла виконував свої обов'язки, маючи свідомість Кр̣шн̣и лише в незначній мірі, але наприкінці з Господньої ласки його було винагороджено сторицею. В *Ш́рӣмад-Бга̄ґаватам* (1.5.17) з цього приводу є чудовий вірш:

тйактва̄ сва-дгармам̇ чаран̣а̄мбуджам̇ харер
бгаджанн апакво 'тха патет тато йаді
йатра ква ва̄бгадрам абгӯд амушйа кім̇
ко ва̄ртха а̄пто 'бгаджата̄м̇ сва-дгарматах̣

«Якщо людина відмовляється виконувати визначений обов'язок задля того, щоб служити Кр̣шн̣і, але падає, не закінчивши цього шляху, то що ж вона втрачає? І чого досягає, досконало виконуючи свою матеріальну діяльність?» Або, як кажуть християни: «Яка користь людині, що здобуде весь світ, але занапастить свою вічну душу?»

Матеріальні дії та їхні плоди закінчуються разом із тілом. Проте діяльність, виконувана в свідомості Кр̣шн̣и, знову приведе людину до свідомості Кр̣шн̣и в її наступному житті. Щонайменше, такій людині обов'язково буде надано можливість знову народитись людиною, в родині шляхетного освіченого *бра̄хман̣и*, або ж у багатій аристократичній сім'ї й одержати таким чином можливість дальшого духовного розвою. Такою є унікальна якість будь-якої діяльності, яку виконують в свідомості Кр̣шн̣и.

ВІРШ 41

व्यवसायात्मिका बुद्धिरेकेह कुरुनन्दन ।
बहुशाखा ह्यनन्ताश्च बुद्धयोऽव्यवसायिनाम् ॥४१॥

вйавасāйа̄тмікā буддгір екеха куру-нандана
баху-ш́а̄кга̄ хй ананта̄ш́ ча буддгайо 'вйавасāйінам̇

вйавасāйа-а̄тмікā—рішуча в свідомості Кр̣шн̣и; *буддгіх̣*—інтелект; *екā*—лише одна; *іха*—у цьому світі; *куру-нандана*—о улюблене

дитя Куру; *баху-ш́ākґāḥ*—розгалужені; *хі*—насправді; *анантāḥ*—необмежені; *ча*—також; *буддгайаḥ*—інтелект; *авйавасāйінāм*—тих, що не мають свідомості Кр̣шн̣и.

Ті, що обрали цей шлях, непохитні у своїх намірах і в них лише одна мета. Але розбігаються думки тих, хто вагається і чий розум незріліий, о улюблений сину Куру.

ПОЯСНЕННЯ: Сильна віра людини в те, що завдяки свідомості Кр̣шн̣и вона досягне вищої досконалості життя, називається інтелектом *вйавасāйāтмікā*. В *Чаітанйа-чарітāмрті* (*Мадгйа* 22.62) сказано:

'ш́раддґā'-ш́абде — вішв̣āса кахе судр̣дґа ніш́чайа
кр̣шн̣е бгакті каіле сарва-карма кр̣та хайа

Віра означає невідступне прагнення чогось високого. Для того, хто служить Кр̣шн̣і, нема потреби узгоджувати свої дії з матеріальним світом, виконуючи обов'язки щодо сім'ї, нації, людства в цілому. Діяльність задля наслідків обумовлена нашими минулими добрими та поганими вчинками. Але той, у кому пробуджено свідомість Кр̣шн̣и, вже більше не прагне позитивних наслідків у своїй діяльності. У того, хто перебуває в свідомості Кр̣шн̣и, вся діяльність протікає на абсолютному рівні, бо на неї вже не впливає двоїстість добра й зла. Вищою досконалістю свідомості Кр̣шн̣и є відмова од матеріального уявлення про життя. Такий стан приходить сам по собі за поступового розвитку свідомості Кр̣шн̣и.

Непохитна рішучість людини в свідомості Кр̣шн̣и ґрунтується на знанні. *Вāсудеваḥ сарвам іті са махāтмā су-дурлабгаḥ* — «людина, що має свідомість Кр̣шн̣и, — це рідкісна доброчесна душа, яка повністю усвідомила, що Вāсудева, тобто Кр̣шн̣а, є корінь усіх проявлених причин». Подібно до того, як, поливаючи корені дерева, людина живить водою його віти й листя, так само, діючи в свідомості Кр̣шн̣и, вона робить найвищу послугу всім: собі, родині, суспільству, державі й людству взагалі. Якщо Кр̣шн̣у вдовольнятиме чиясь діяльність, то всі теж будуть задоволені.

Щоб найкращим чином служити Господу, треба прийняти вміле керівництво духовного вчителя, який є істинним представником Кр̣шн̣и, знає природні особливості учня і вміє направити його дії в правильне річище, річище свідомості Кр̣шн̣и. Для того, щоб набути досвіду в свідомості Кр̣шн̣и, треба діяти рішуче й коритися пред-

ставникові Кр̣шн̣и. Виконання вказівок істинного духовного вчителя слід вважати за головну мету свого життя. Ш́рīла Віш́ванāтґа Чакравартī Ṭгāкура у своїх знаменитих молитвах, звернених до духовного вчителя, повчає нас так:

йасйа прасāдāд бгаґават-прасāдо
йасйāпрасāдāн на ґатіх куто 'пі
дгйāйан стувам̇с тасйа йаш́ас трі-сандгйам̇
ванде ґуроḥ ш́рī-чараṇāравіндам

«Задовольняючи духовного вчителя, ми вдовольняємо Верховного Бога-Особу; але якщо ми не задовольняємо духовного вчителя, у нас нема ніякої можливості піднятись до рівня свідомості Кр̣шн̣и. Тому треба тричі на день палко молитись йому і просити його милості, а також шанобливо вклонятися йому, духовному вчителеві».

Весь цей метод засновано на досконалому знанні про душу, яке виходить за межі тілесної концепції, знанні не теоретичному, а практичному, яке дає можливість припинити корисливу діяльність, що скерована на досягнення чуттєвих насолод. Але той, хто не може зосередити свої думки таким чином — діятиме, спонукуваний різними матеріальними мотивами.

ВІРШІ 42–43

यामिमां पुष्पितां वाचं प्रवदन्त्यविपश्चितः ।
वेदवादरताः पार्थ नान्यदस्तीति वादिनः ॥४२॥
कामात्मानः स्वर्गपरा जन्मकर्मफलप्रदाम् ।
क्रियाविशेषबहुलां भोगैश्वर्यगतिं प्रति ॥४३॥

йāм імāм̇ пушпітāм̇ вāчам̇ правадантй авіпаш́чітаḥ
веда-вāда-ратāḥ пāртґа нāнйад астīті вāдінаḥ

кāмāтмāнаḥ сварґа-парā джанма-карма-пґала-прадāм̇
крійā-віш́еша-бахулāм̇ бгоґаіш́варйа-ґатім̇ прати

йāм імам—усю таку; *пушпітāм*—барвисту; *вāчам*—слова; *правадантй*—говорять; *авіпаш́чітаḥ*—люди з убогим запасом знання; *веда-вāда-ратāḥ*—так звані «послідовники *Вед*»; *пāртґа*—син Пр̣тґи; *на*—ніколи; *анйат*—нічого більше; *асті*—є; *іті*—так; *вāдінаḥ*—

захисники; *кāма-ātмāнаḥ*—ті, хто бажає чуттєвого задоволення; *сварґа-парāḥ*—ті, хто прагне досягнути райських планет; *джанма-карма-пґала-прадāм*—народження в гарних умовах та інші наслідки кармічної діяльності; *крійа-віш́еша*—пишні церемонії; *бахулāм*—різні; *бгоґа*—почуттєвої насолоди; *аіш́варйа*—і багатств; *ґатім*—прямують; *праті*—у напрямку до.

Людей з убогими знаннями приваблює барвиста мова Вед, як пропонують здійснювати різні кармічні дії задля того, щоб піднестись на небесні планети, заради високого народження, могутності тощо. Вони прагнуть чуттєвих втіх й розкішного життя, говорячи, що кращого немає.

ПОЯСНЕННЯ: Люди, взагалі, не дуже розумні, і внаслідок свого невігластва вони надто прихильні до кармічних дій, рекомендованих у розділах *Вед* під назвою *карма-кāнда*. Всі їхні прагнення обмежують бажання, що пов'язані з чуттєвим задоволенням, і вони прагнуть потрапити на небо, на райські планети, де зможуть без перешкод насолоджуватись життям, де є вино й жінки, і де матеріальне багатство — звичайна річ. Для того, щоб потрапити на небесні планети, *Веди* рекомендують численні жертвопринесення і, зокрема, жертвопринесення *джйотіш̣тома*. Там сказано, що той, хто бажає досягти райських планет, повинен здійснювати такі жертвопринесення, і тому люди, знання яких обмежене, вважають, що в цьому і полягає вся суть ведичної мудрості. Таким недосвідченим людям буває дуже важко з рішучістю діяти в свідомості Крш̣ни. Як дурні не уявляють собі можливих наслідків і приваблюються квітами отруйних дерев, так і недалеких людей теж вабить райське багатство і пов'язані з ним почуттєві втіхи.

У *Ведах*, в розділі *карма-кāнда*, сказано: *апāма сомам амр̣тā абгӯма* і *акшаййам̇ ха ваі чāтурмасйа-йāджінаḥ сукр̣там̇ бгаваті*. Іншими словами, той, хто впродовж чотирьох місяців накладає на себе покуту, отримує право покуштувати напій *сома-раса* і таким чином досягти безсмертя й вічного щастя. Деякі прагнуть навіть тут, на Землі, скуштувати *сома-раси*, щоб стати сильними й здатними в усій повноті зазнати чуттєвої насолоди. Такі люди не вірять у звільнення з кайданів матеріального світу і прагнуть лише пишних ведичних жертовних обрядів. Звичайно ці люди хтиві й бажають лише райських насолод. Відомо, що на райських планетах є сади, які називають *нандана-кāнана*, де все сприяє спілкуванню з янголоподібними, чарівними жінками, і де щедро ллється вино *сома-раса*. Такого роду тілесне щастя безумовно має чуттєву природу.

Ці люди, таким чином, бажають панувати в матеріальному світі і їх приваблює лише матеріальне тимчасове щастя.

ВІРШ 44

भोगैश्वर्यप्रसक्तानां तयापहृतचेतसाम् ।
व्यवसायात्मिका बुद्धिः समाधौ न विधीयते॥४४॥

бгоґаіш́варйа-прасактānām тайāпахрта-четасām
вйавасāйāтмікā буддгіх̣ самāдгау на відгīйате

бгоґа—до матеріальної насолоди; *аіш́варйа*—і багатства; *прасактānām*—прихильних; *тайā*—такими речами; *апахрта-четасām*—збитих з пантелику; *вйавасāйа-āтмікā*—з усією рішучістю; *буддгіх̣*—віддане служіння Господу; *самāдгау*—з розумом, що перебуває під контролем; *на*—ніколи; *відгīйате*—відбувається.

Ті, чий розум дуже схильний до почуттєвих втіх і матеріального багатства, ті, кого одурено всім цим, не можуть наважитись без останку присвятити себе відданому служінню Верховному Господеві.

ПОЯСНЕННЯ: Самāдгі означає «постійно зосереджений розум». У ведичному словнику *Нірукті* сказано: *самйаґ āдгīйате 'смінн ātма-таттва-йāтгāтмйам* — «стан, за якого розум сконцентровано на осягненні власної сутності, називають *самāдгі*». *Самāдгі* недоступне для тих, хто прагне матеріального чуттєвого задоволення, а також для тих, кого вводять в оману подібні минущі речі. Матеріальна енергія виносить таким людям вирок, який зумовлює їхня діяльність.

ВІРШ 45

त्रैगुण्यविषया वेदा निस्त्रैगुण्यो भवार्जुन ।
निर्द्वन्द्वो नित्यसत्त्वस्थो निर्योगक्षेम आत्मवान् ॥४५॥

траі-ґуґ̣йа-вішайа ведā ністраі-ґуґ̣йо бгавāрджуна
нірдвандво нітйа-саттва-стго нірйоґа-кшема āтмавāн

траі-ґуґ̣йа—те, що стосується трьох *ґуґ̣* матеріальної природи; *вішайāх̣*—на тему; *ведāх̣*—ведична література; *ністраі-ґуґ̣йах̣*—трансцендентний щодо трьох *ґуґ̣* матеріальної природи; *бгава*—

будь; *арджуна*—о Арджуно; *нірдвандваḥ*—вільний від двоїстості; *нітйа-саттва-стґаḥ*—у стані чисто духовного існування; *нірйоґа-кшемаḥ*—вільний від думок про придбання та захист; *ātма-ва̄н*—той, хто укріпився в своєму «я».

У Ведах мова йде головним чином про три ґуṇи матеріальної природи. О Арджуно, вийди з-під впливу цих трьох ґуṇ, звільнись від будь-якої двоїстості, від прагнення прибутків та утвердись у своїй сутності.

ПОЯСНЕННЯ: Будь-яка матеріальна діяльність передбачає дії та їхні наслідки в трьох *ґуṇах* матеріальної природи. Такі дії спрямовано на досягнення матеріальних результатів і тому вони приковують нас до матеріального світу. Хоча у *Ведах* описано різні типи такої діяльності, це робиться на те, щоб допомогти людям поступово піднятися із сфери почуттєвого задоволення на трансцендентний рівень. Арджуна, як учень і друг Господа Кр̣шṇи, отримує від Нього пораду піднятись до трансцендентальної філософії *Ведānти*, початковим ступенем якої є *брахма-джіджн̃āсā*, або питання стосовно вищої трансцендентності. В матеріальному світі всі живі істоти щосили борються за існування. Господь створив для них матеріальний світ і дав їм ведичне знання, яке радить, як жити і як вивільнитись з кайданів матерії. Коли людина припиняє діяльність задля чуттєвого задоволення, про яку йдеться в главі *карма-ка̄ṇда, Упанішади* дають їй можливість духовного пізнання. *Упанішади* складають частину *Вед*, так само, як *Бгаґавад-ґītā* входить до складу п'ятої *Веди — Махā̄бга̄рати. Упанішади* знаменують початок трансцендентного життя.

Доки існує матеріальне тіло, існують також дії та їхні наслідки в *ґуṇах* матеріальної природи. Треба навчитись терпляче зносити двоякість явищ: радість і горе, холод і спеку. Слід миритись з двоїстістю й таким чином звільнитись від усіх турбот, пов'язаних з прибутками та втратами. Цього трансцендентного рівня може сягнути той, хто повністю перейнявся свідомістю Кр̣шṇи й цілком довірився Кр̣шṇі.

ВІРШ 46

यावानर्थ उदपाने सर्वतः संप्लुतोदके ।
तावान्सर्वेषु वेदेषु ब्राह्मणस्य विजानतः ॥४६॥

йа̄ва̄н артґа удапа̄не сарватаḥ самплутодаке
та̄ва̄н сарвешу ведешу бра̄хман̣асйа віджа̄натаḥ

йāвāн—усе це; *артґаḥ*—призначення; *уда-пāне*—у криниці; *сарватаḥ*—з усякого погляду; *самплута-удаке*—у великій водоймі; *тāвāн*—подібним чином; *сарвешу*—у всьому; *ведешу*—у ведичній літературі; *брāхмаṇасйа*—людини, яка знає Вищого Брахмана; *віджāнатаḥ*—той, хто має довершене знання.

Усі потреби, яким служить маленька водойма, можна вдовольнити загалом, користуючись великим водосховищем. Подібним чином призначення всіх Вед відкривається тому, хто знає їхню кінцеву мету.

ПОЯСНЕННЯ: Ритуали та жертвопринесення, які згадано у ведичній літературі в розділі під назвою *карма-кāṇда*, призначені не те, щоб у людях поступово з'являвся смак до самоусвідомлення. Саму ж мету самоусвідомлення ясно визначено в п'ятнадцятій главі *Бгаґавад-ґіти* (15.15): *Веди* вивчають для того, щоб пізнати Господа Кршну, першопричину всього. Таким чином, самоусвідомлення означає пізнати Кршну і свої вічні стосунки з Ним. Про взаємини живих істот з Кршною також згадано в п'ятнадцятій главі *Бгаґавад-ґіти*. Живі істоти — це невід'ємні частки Кршни і поновлення свідомості Кршни індивідуальними живими істотами є вища стадія досконалого ведичного знання. *Шрīмад-Бгāґаватам* (3.33.7) підтверджує це положення:

ахо бата йа́ва-пачо 'то ґарīйāн
йадж-джіхвāґре вартате нāма тубгйам
тепус тапас те джухувуḥ саснур āрйā
брахмāнӯчур нāма ґṛṇанті йе те

«О мій Господь! Кожний, хто оспівує Твоє святе ім'я, навіть якщо він народився в родині ницого *чаṇдāли* (собакоїда), перебуває на вищому рівні самоусвідомлення. Мабуть, в минулому така людина проходила через численні різновиди *тапасйі*, приносила різноманітні жертви згідно з ведичними обрядами, омивалась у всіх місцях прощ і досконало вивчила ведичну літературу. Таку людину вважають найкращою серед *āрйан*».

Отже, треба мати зрілий розум, щоб збагнути істинне призначення *Вед*, а не сліпо дотримуватись обрядів, бажаючи піднятись на райські планети, щоб зазнати там вищих чуттєвих насолод. У наш час пересічна людина не спроможна додержуватись всіх приписів і правил ведичних обрядів, як не здатна вона й досконало вивчити *Ведāнту* й усі *Упанішади*. Здійснення приписів *Вед* вимагає багато часу, енергії, знання й засобів і це навряд чи можливо за нашого часу. Однак, вищої мети ведичної культури можна досягти, як-

що просто оспівувати святе ім'я Господа, як учив Господь Чаїтанйа, спаситель усіх падших душ. Коли великий знавець ведичної літератури Пракāшāнанда Сарасватī запитав Господа Чаїтанйу, чому Він скандує святе ім'я Бога, немов якийсь сентименталіст, замість вивчати філософію *Ведāнти*, Господь відповів, що Його духовний учитель вважав Його великим дурнем і тому звелів Йому просто співати святе ім'я Господа Кршṇи. Він зробив так, як Йому було вказано, і впав в екстаз, немов безумець. У Калі-*йуґу* більшість людей кволі на розум і не мають достатньої освіти, щоб зрозуміти філософію *Ведāнти*. Смиренно оспівуючи святе Господнє ім'я, можна досягнути вищої мети *Ведāнти*. *Ведāнта* — це останнє слово ведичної мудрості, і її автором і знавцем є Господь Кршṇа. Досконалий *ведāнтист* — це велика душа, яка насолоджується оспівуванням святого імені Господа. В цьому полягає вища мета всього ведичного містицизму.

ВІРШ 47

कर्मण्येवाधिकारस्ते मा फलेषु कदाचन ।
मा कर्मफलहेतुर्भूर्मा ते सङ्गोऽस्त्वकर्मणि ॥४७॥

карман̣ї евāдгікāрас те мā пгалешу кадāчана
мā карма-пгала-хетур бгӯр мā те сан̇го 'ствакарман̣і

карман̣і—у виконанні визначених обов'язків; *ева*—неодмінно; *адгікāраḥ*—право; *те*—твоє; *мā*—ніколи; *пгалешу*—у плодах; *кадāчана*—у будь-який час; *мā*—ніколи; *карма-пгала*—наслідку роботи; *хетуḥ*—причина; *бгӯḥ*—ставай; *мā*—ніколи; *те*—твоя; *сан̇гаḥ*—прихильність; *асту*—має бути; *акарман̣і*—не виконуючи обов'язку.

Ти маєш право виконувати свій обов'язок, однак плоди твоїх дій не належать тобі. Ніколи не вважай себе причиною результатів своєї діяльності й ніколи не ухиляйся від виконання обов'язку.

ПОЯСНЕННЯ: Тут обговорено три питання: визначені обов'язки, свавільна діяльність і бездіяльність. Визначені обов'язки — це діяльність, яку виконують під впливом відповідних *ґуṇ* матеріальної природи, в гармонії з ними. Свавільна діяльність — це діяльність без дозволу авторитета на її здійснення, а бездіяльність означає невиконання приписаних обов'язків. Господь радить Арджуні не бу-

ти бездіяльним. Навпаки, йому слід виконувати обов'язок, не переймаючись результатами своїх дій. Якщо людина прив'язується до результатів своєї праці, вона стає причиною дії. Тому вона насолоджується або страждає, залежно від результатів своєї діяльності.

Визначені обов'язки можна розділити на три категорії: повсякденна діяльність, дії за надзвичайних обставин і дії за власним прагненням. Повсякденна робота, здійснювана згідно з повченнями *ш́а̄стр* і без прагнення до її плодів, — це діяльність у *ґун̣і* благочестя. Робота задля результатів сковує, і тому її вважають несприятливою. Кожна людина має право виконувати визначені їй обов'язки, однак вона повинна діяти, не турбуючись про результати. Таке безкорисливе виконання своїх обов'язків безумовно виведе людину на шлях звільнення.

Тому Господь радить Арджуні битися, просто виконуючи свій обов'язок, і не турбуватись про наслідки. Відмова брати участь у битві — це інша сторона корисливості. Така корислива зацікавленість ніколи не виведе людину на шлях звільнення. Будь-яка прив'язаність, як позитивна, так і негативна, є причиною рабства. Бездіяльність — гріховна. Тому єдиним сприятливим шляхом звільнення для Арджуни було просто битись, як того вимагає обов'язок.

ВІРШ 48

योगस्थः कुरु कर्माणि सङ्गं त्यक्त्वा धनंजय ।
सिद्ध्यसिद्ध्योः समो भूत्वा समत्वं योग उच्यते ॥४८॥

йоґа-стґах̣ куру карма̄н̣і сан̇ґам̇ тйактва̄ дганан̄джайа
сіддгй-асіддгйох̣ само бгӯтва̄ самат̇вам̇ йоґа учйате

йоґа-стґах̣ — врівноважений; *куру* — виконуй; *карма̄н̣і* — свої обов'язки; *сан̇ґам̇* — прихильність; *тйактва̄* — залишивши; *дганан̄джайа* — о Арджуно; *сіддгі-асіддгйох̣* — в успіхах і поразці; *самах̣* — врівноважений; *бгӯтва̄* — стаючи; *самат̇вам* — врівноваженість; *йоґах̣* — *йоґа*; *учйате* — називають.

Будь врівноваженим, о Арджуно, і виконуй свій обов'язок. Хай не хвилює тебе успіх або невдача. Таке самовладання називають йоґою.

ПОЯСНЕННЯ: Кр̣ш̣на радить Арджуні стати йоґом. Але що таке *йоґа*? *Йоґа* означає зосередження розуму на Всевишньому, опано-

вуючи вічно неспокійні почуття. Але хто такий Всевишній? Всевишній — це Господь. І якщо Він особисто наказує Арджуні битися, то Арджуна не повинен думати про результати битви. Перемога або поразка — про те подбає Кр̣шн̣а, Арджуні слід лише діяти згідно з Його наказами. Дотримуватись наказів Кр̣шн̣и — то є справжня *йоґа*, і така *йоґа* є основою свідомості Кр̣шн̣и. Лише в свідомості Кр̣шн̣и можна відмовитись од власницьких почуттів. Треба стати слугою Кр̣шн̣и або слугою слуги Кр̣шн̣и. Це — певний шлях до виконання обов'язку в свідомості Кр̣шн̣и, і тільки він допоможе людині опанувати *йоґу*.

Арджуна — *кшатрійа*, отже, він належить до системи *варн̣а̄ш́рама-дгарма*. У *Вішн̣у Пура̄н̣і* сказано, що в системі *варн̣а̄ш́рама-дгарма* все спрямоване на задоволення Вішн̣у. Не слід шукати власного задоволення, як це звичайно роблять в матеріальномv світі, але робити все слід лише для вдоволення Кр̣шн̣и. Тобто, якщо не вдовольняти Кр̣шн̣у, засади *варн̣а̄ш́рама-дгарма* буде порушено. Таким чином, Арджуна посередньо одержав вказівку діяти так, як йому радить Кр̣шн̣а.

ВІРШ 49

दूरेण ह्यवरं कर्म बुद्धियोगाद्धनंजय ।
बुद्धौ शरणमन्विच्छ कृपणाः फलहेतवः ॥४९॥

дӯреṇа хй аварам̇ карма буддгі-йоґа̄д дганан̃джайа
буддгау ш́аран̣ам анвіччґа кр̣пан̣а̄х̣ пґала-хетавах̣

дӯреṇа—відкинь на велику відстань; *хі*—неодмінно; *аварам*—огидне; *карма*—діяльність; *буддгі-йоґа̄т*—завдяки силі свідомості Кр̣шн̣и; *дганан̃джайа*—завойовник багатств; *буддгау*—у такій свідомості; *ш́аран̣ам*—повного підкорення; *анвіччґа*—бажай; *кр̣пан̣а̄х̣*—скнари; *пґала-хетавах̣*—ті, що прагнуть плодів своєї діяльності.

О Дганан̃джайо, ставши на шлях відданого служіння Господу, відкинь усі бажання, що штовхають до огидних вчинків, і, сповнившись такої свідомості, вручи себе Йому. Ті ж, хто бажає насолоджуватнсь плодами своєї праці, є скнари.

ПОЯСНЕННЯ: Той, хто насправді усвідомив своє природне становище вічного слуги Кр̣шн̣и, відмовляється од усіх обов'язків, крім

діяльності в свідомості Кр̣шн̣и. Як вже було сказано, *буддґі-йоґа* означає «трансцендентне любовне служіння Господу». Таке віддане служіння визначає правильну лінію поведінки живої істоти. Лише скнари прагнуть насолоджуватись плодами своєї праці, щоб ще більше загрузнути в матеріальному рабстві. Будь-яка діяльність, за винятком діяльності в свідомості Кр̣шн̣и, не варта зусиль, тому що вона знову й знову зв'язує виконавця з циклом народження й смерті. Тому не слід ставати причиною діяльності. Треба виконувати все в свідомості Кр̣шн̣и, на вдоволення Кр̣шн̣и. Скнари не вміють правильно використовувати багатства, що надбані важкою працею або внаслідок удачі. Треба використати всю свою енергію, діючи в свідомості Кр̣шн̣и, і тоді життя піде на краще. Але, уподібнюючись скнарам, нещасні люди не використовують свою енергію на служіння Господеві.

ВІРШ 50

बुद्धियुक्तो जहातीह उभे सुकृतदुष्कृते ।
तस्माद्योगाय युज्यस्व योगः कर्मसु कौशलम् ॥५०॥

буддґі-йукто джахāтīха убге сукр̣та-душкр̣те
тасмāд йоґāйа йуджйасва йоґах̣ кармасу каушалам

буддґі-йуктах̣—той, хто віддано служить; *джахāті*—може звільнитися від; *іха*—у цьому житті; *убге*—обидва; *сукр̣та-душкр̣те*—погані й добрі плоди; *тасмāт*—тому; *йоґāйа*—до відданого служіння; *йуджйасва*—будь настільки залученим до; *йоґах̣*—свідомість Кр̣шн̣и; *кармасу*—у всій діяльності; *каушалам*—мистецтво.

Людина, що віддано служить Господу, вже навіть у цьому житті звільнюється від кармічних наслідків, як добрих, так і поганих. Тому прагни до йоґи, — в ній мистецтво всієї діяльності.

ПОЯСНЕННЯ: З давніх-давен кожна жива істота накопичила численні зворотні наслідки своєї доброї або лихої діяльності. Перебуваючи в такому стані, вона нічого не знає про своє справжнє становище. Подібне невідання можна розвіяти за допомогою повчань *Бгаґавад-ґіти*, які радять цілком довіритись Господу Шрī Кр̣шн̣і, й відтак повністю звільнитись від ланцюга дій та їх наслідків, що тривають життя за життям. Тому Арджуна одержав пораду діяти

в свідомості Крішни, очищуючись таким чином від наслідків діяльності.

ВІРШ 51

कर्मजं बुद्धियुक्ता हि फलं त्यक्त्वा मनीषिणः ।
जन्मबन्धविनिर्मुक्ताः पदं गच्छन्त्यनामयम् ॥५१॥

карма-джам буддгі-йуктā хі пгалам тйактвā манīшіņах
джанма-бандга-вінірмуктāх падам ґаччгантй анāмайам

карма-джам—завдяки кармічній діяльності; *буддгі-йуктāх*—ті, що віддано служать; *хі*—неодмінно; *пгалам*—плодів; *тйактвā*—відмовляючись; *манīшіņах*—великі мудреці або віддані; *джанма-бандга*—від пут народження й смерті; *вінірмуктāх*—звільнені; *падам*—стану; *ґаччгантí*—вони досягають; *анāмайам*—без нещасть.

Великі мудреці, бгакти, що віддано служать Крішні, звільняються з коловороту народження і смерті, бо зреклись плодів діяльності в матеріальному світі. Таким чином вони досягають стану, що непідвладний стражданням.

ПОЯСНЕННЯ: Звільнені душі прагнуть туди, де немає страждань матеріального світу. В *Шрīмад-Бгāґаватам* (10.14.58) сказано:

самāшрітā йе пада-паллава-плавам
махат-падам пуņйа-йашо мурāрех
бгавāмбудгір ватса-падам парам падам
падам падам йад віпадāм на тешāм

«Для того, хто приймає як рятівний човен лотосні стопи Господа, який є пристановище усього космічного проявлення і відомий як Мукунда, той, хто дарує *мукті* — звільнення, — такій людині океан матеріального світу нагадує калюжку в ямці від телячої ратички. *Парам падам*, місце, де немає матеріального страждання, тобто Ваікунтґа — ось його мета, а не місце, де небезпека чигає на кожнім кроці». Внаслідок свого невігластва жива істота не розуміє, що матеріальний світ — жалюгідне місце, де на кожнім кроці причаїлась небезпека. Лише внаслідок невігластва нерозумні люди намагаються пристосуватись до обставин і вдаються до кармічної

діяльності, сподіваючись, що плоди їхньої праці принесуть їм щастя. Вони не знають, що в усьому всесвіті жодний вид матеріального тіла не може забезпечити життя без страждань. Страждання, якими є народження, смерть, старість і хвороби — супроводжують життя скрізь в матеріальнім світі. Але той, хто усвідомлює своє істинне становище вічного слуги Господа, отже, і становище Бога-Особи, присвячує себе трансцендентному любовному служінню Господеві. Таким чином він одержує право потрапити на планети Ваікунṭги, де немає матеріального життя, сповненого страждань, де немає впливу часу й смерті. Розуміння свого істинного становища означає також розуміння Господньої величі. Той, хто помилково вважає, що Господь і жива істота існують на одному рівні, — перебуває в пітьмі й нездатний присвятити себе відданому служінню Господеві. Така істота сама проголошує себе Богом і таким чином торує собі шлях до невпинно повторюваних народження й смерті. Але той, хто розуміє своє природне становище слуги, віддає себе служінню Господу й одразу ж стає гідним Ваікунṭталоки. Служіння в ім'я Господа називають *карма-йоґою* чи *буддгі-йоґою*, або просто відданим служінням Господеві.

ВІРШ 52

यदा ते मोहकलिलं बुद्धिर्व्यतितरिष्यति ।
तदा गन्तासि निर्वेदं श्रोतव्यस्य श्रुतस्य च ॥५२॥

йадā те моха-калілам буддгір вйатітарішйаті
тадā ґантāсі нірведам ш́ротавйасйа ш́рутасйа ча

йадā—коли; *те*—твій; *моха*—омани; *калілам*—нетрі; *буддгіх̣*—розум у трансцендентному служінні; *вйатітарішйаті*—перевершує; *тадā*—тоді; *ґантā асі*—ти станеш; *нірведам*—байдужий; *ш́ротавйасйа*—до того, що почуєш; *ш́рутасйа*—усього, що почув; *ча*—також.

Коли твій розум шляхом відданого служіння вибереться з нетрів омани, ти станеш байдужим до всього, що чув, і до всього, що маєш почути.

ПОЯСНЕННЯ: Є багато чудових прикладів з життя великих відданих Господа, коли вони байдужіли до ведичних обрядів просто

внаслідок свого відданого служіння Господеві. Коли людина по-справжньому усвідомлює Кр̣шн̣у і свої стосунки з Ним, вона стає цілком байдужа до обрядів, пов'язаних з кармічною діяльністю, навіть якщо вона є досвідченим *брāхман̣ою*. Ш́рī Мādгавендра Пурī, великий відданий і *āчāрйа* в низці *ваішн̣ав*, каже:

сандгйā-вандана бгадрам асту бгавато бгоҳ снāна тубгйам намо
бго девāҳ пітараш́ ча тарпан̣а-відгау нāхам̇ кшамаҳ кшамйатām
йатра квāпі нішадйа йādава-кулоттамасйа кам̇са-двішаҳ
смāрам̇ смāрам аґам̇ харāмі тад алам̇ манйе кім анйена ме

«О мої молитви тричі на день, слава Вам! О обмивання, я висловлюю вам усю хвалу. О напівбоги! О предки! Будь ласка, пробачте мені, що я не здатний шанувати вас. Тепер, де б я не був, я згадую великого нащадка династії Йаду (Кр̣шн̣у), ворога Кам̇си, й відтак я вивільнююсь із пут гріха. Вважаю, цього для мене досить».

Ведичні обряди й церемонії обов'язкові для неофітів. Вони включають усі різновиди молитв тричі на день, повне обмивання рано-в-ранці, шанування предків тощо. Але той, хто цілком перебуває в свідомості Кр̣шн̣и й присвячує себе трансцендентному любовному служінню Йому, — той вже досяг досконалості і тому втрачає цікавість до всіх вищезгаданих засад побожного життя. Якщо людина досягла ступеня самоусвідомлення шляхом відданого служіння Верховному Господеві Кр̣шн̣і, їй не треба більше вдаватись до різних аскез й виконувати жертвоприношення, що рекомендовані *ш́āстрами*. З іншого боку, той, хто не зрозумів, що метою *Вед* є осягнути Кр̣шн̣у і просто формально відправляє обряди й т. ін., той марно витрачає час. Особи, які перебувають у свідомості Кр̣шн̣и, виходять за межі *ш́абда-брахми*, тобто діапазону *Вед* та *Упанішад*.

ВІРШ 53

श्रुतिविप्रतिपन्ना ते यदा स्थास्यति निश्चला ।
समाधावचला बुद्धिस्तदा योगमवाप्स्यसि ॥ ५३ ॥

ш́руті-віпратіпаннā те йадā стгāсйаті ніш́чалā
самādгāв ачалā буддгіс тадā йоґам авāпсйасі

ш́руті—ведичного одкровення; *віпратіпаннā*—вільний від впливу наслідків діяльності; *те*—твій; *йадā*—коли; *стгāсйаті*—залиша-

ється; *ніш́чалā*—нерухомий; *самā дгау*—у трансцендентальній свідомості, або свідомості Кр̣шн̣и; *ачалā*—непохитний; *буддгіх̣*—інтелект; *тадā*—тоді; *йоґам*—самоусвідомлення; *авāпсйасі*—ти досягнеш.

Коли твій розум більше не хвилюватиме барвиста мова Вед, і він закріпиться в трансі самоусвідомлення, — тоді ти досягнеш божественної свідомості.

ПОЯСНЕННЯ: Коли людина перебуває в *самā дгі*, це означає, що вона повністю віднайшла свідомість Кр̣шн̣и, тобто вона осягнула Брахмана, Парамā тму і Бгаґавāна. Найвища досконалість самоусвідомлення полягає в розумінні того, що кожна індивідуальна душа є вічною слугою Кр̣шн̣и, і що її єдине заняття — виконувати свої обов'язки в свідомості Кр̣шн̣и. Непохитного відданого Господа, тобто людину, яка усвідомила Кр̣шн̣у, вже не зачаровує барвиста мова *Вед*, і його не приваблює матеріальна діяльність задля досягнення небесного царства. В свідомості Кр̣шн̣и вона безпосередньо спілкується з Кр̣шн̣ою і в такому трансцендентному стані може зрозуміти всі вказівки Кр̣шн̣и. Тоді всі її дії неодмінно матимуть успіх, і людина досягне вищого ступеня знання. Треба лише виконувати накази Кр̣шн̣и або Його представника — духовного вчителя.

ВІРШ 54

अर्जुन उवाच ।
स्थितप्रज्ञस्य का भाषा समाधिस्थस्य केशव ।
स्थितधीः किं प्रभाषेत किमासीत व्रजेत किं॥५४॥

арджуна увāча
стґіта-праджн̃асйа кā бґāшā самā дгі-стґасйа кеш́ава
стґіта-дгīх̣ кім̇ прабґāшета кім āсīта враджета кім

арджуна увāча—Арджуна сказав; *стґіта-праджн̃асйа*—того, хто постійно перебуває у свідомості Кр̣шн̣и; *кā*—яка; *бґāшā*—мова; *самā дгі-стґасйа*—того, хто перебуває в трансі; *кеш́ава*—о Кр̣шн̣о; *стґіта-дгīх̣*—той, хто укріпився в свідомості Кр̣шн̣и; *кім*—що; *прабґāшета*—говорить; *кім*—як; *āсīта*—залишається спокійним; *враджета*—ходить; *кім*—як.

Арджуна сказав: О Кршна, як розпізнати того, чия свідомість заглибилась у трансцендентне? Що він говорить і як? Як сидить і як ходить?

ПОЯСНЕННЯ: У кожної людини, залежно від її стану, проявляються певні особливості, і тому особа, яка перебуває в свідомості Кршни, теж має певні властивості, що дають себе взнаки в мові, ході, напрямкові думок, почуттях тощо. Багата людина має ознаки, що свідчать про її багатство, хвора людина має ознаки хвороби, вчена людина має свої ознаки, так само й людина в трансцендентній свідомості Кршни має свої особливі риси, що виявляються в її поведінці. З *Бгаґавад-ґіти* можна дізнатись про такі особливі ознаки. Найважливішою з якостей людини в свідомості Кршни є мова, адже мова — це головна якість будь-якої людини. Кажуть, що дурня не видно, доки він мовчить, а розпізнати добре вдягнутого дурня й зовсім неможливо, доки він не почне балакати, але лишень він розкриває рота, як усе стає зрозумілим. Найочевидніша ознака людини, що усвідомлює Кршну, полягає в її властивості говорити лише про Кршну і про все з Ним пов'язане. Інші ознаки випливають самі по собі, про що розповідатиметься далі.

ВІРШ 55

श्रीभगवानुवाच ।
प्रजहाति यदा कामान्सर्वान्पार्थ मनोगतान् ।
आत्मन्येवात्मना तुष्टः स्थितप्रज्ञस्तदोच्यते ॥५५॥

шрӣ-бгаґаван̇ ува̄ча
праджаха̄ті йада̄ ка̄ма̄н̇ сарва̄н̇ па̄ртґа мано-ґата̄н̇
а̄тманй ева̄тма̄на̄ тушт̣ах̣ стґіта-праджн̃ас тадочйате

шрӣ-бгаґаван̇ ува̄ча—Верховний Бог-Особа сказав; *праджаха̄ті*—відкидає; *йада̄*—коли; *ка̄ма̄н̇*—бажання задовольнити чуття; *сарва̄н̇*—усі; *па̄ртґа*—син Пртги; *манах̣ґата̄н̇*—вигадки; *а̄тмані*—у чистому стані душі; *ева*—неодмінно; *а̄тма̄на̄*—очищеним розумом; *тушт̣ах̣*—задоволений; *стґіта-праджн̃ах̣*—той, хто перебуває у трансцендентному; *тада̄*—тоді; *учйате*—сказано.

Верховний Бог-Особа сказав: О Партто, коли людина відмовляється від усіх чуттєвих бажань, що породжені її розумом, коли вона проходить таким чином через очищення і знаходить задово-

лення лише в собі самій, — це означає, що вона перебуває в чистій трансцендентній свідомості.

ПОЯСНЕННЯ: Шрімад-Бгаґаватам твердить, що кожна людина, яка повністю перебуває в свідомості Кршни, тобто цілком заглиблена у віддане служіння Господу, має всі чесноти великих мудреців, тоді як той, кому не відомий такий трансцендентний стан, позбавлений цих чеснот, тому що він засновує своє життя на власних вигадках. Тому тут ясно сказано, що треба відмовитись од усіх чуттєвих прагнень, породжених власними розумуваннями. Таких прагнень неможливо позбутись якимсь штучним шляхом. Але якщо людина присвячує себе служінню в свідомості Кршни, ці прагнення відступають самі, без якихось надмірних зусиль. Тому слід без вагань включитись у діяльність в свідомості Кршни, бо віддане служіння Господу одразу ж допомагає досягнути трансцендентної свідомості. Високорозвинута людина завжди знаходить задоволення сама в собі, тому що вона усвідомила своє становище вічного слуги Господа. Той, хто перебуває в такому трансцендентному стані, вже не має чуттєвих бажань, зумовлених вузькими матеріалістичними поглядами, навпаки, він завжди щасливий у своєму природному становищі вічного слуги Верховного Господа.

ВІРШ 56

दुःखेष्वनुद्विग्नमनाः सुखेषु विगतस्पृहः ।
वीतरागभयक्रोधः स्थितधीर्मुनिरुच्यते ॥५६॥

дух̣кгешв анудвіґна-манāх̣ сукгешу віґата-спрхах̣
вīта-рāґа-бгайа-кродгах̣ стґіта-дгīр мунір учйате

дух̣кгешу—у стражданнях троякого роду; *анудвіґна-манāх̣*—із врівноваженим розумом; *сукгешу*—у щасті; *віґата-спрхах̣*—не будучи зацікавленим; *вīта*—вільний від; *рāґа*—прихильність; *бгайа*—страх; *кродгах̣*—і гнів; *стґіта-дгīх̣*—той, чий розум незворушний; *мунім*—мудрець; *учйате*—називають.

Той, хто зберігає спокій навіть серед троякого роду страждань, хто не шаліє від щастя, хто вільний від прив'язаності, страху й гніву, того називають мудрецем з врівноваженим розумом.

ПОЯСНЕННЯ: Слово *муні* означає «той, хто схильний збуджувати свій розум всілякими вигадками, не приходячи до правдивих ви-

сновків». Кажуть, що кожний *муні* має свій погляд, і якщо один *муні* не відрізняється од інших *муні*, то його не можна назвати *муні* в точному розумінні цього слова. *На чāсāв ри́ір йасйа матам на бгіннам* (*Махāбгāрата, Вана-парва* 313.117). Проте, *стґіта-дґр муні*, про якого згадує тут Господь, відрізняється од звичайного *муні. Стґіта-дґр муні* завжди перебуває в свідомості Кр̣шн̣и, бо він вичерпав усі свої ресурси розумувань. Він є *праши́нта-ніхши́ша-мано-ратґāнтара* (*Стотра-ратна* 43), тобто він пройшов стадію теоретичних розумувань і дійшов висновку, що Господь Ш́рī Кр̣шн̣а, або Вāсудева, є всим сущим (*вāсудевах̣ сарвам іті са махāтмā су-дурлабгах̣*). Таку людину називають *муні* зі сталим розумом. Вона повністю перебуває в свідомості Кр̣шн̣и і її абсолютно не турбує натиск будь-яких страждань троякого роду, тому що вона сприймає всі страждання як Господню милість і вважає, що заслуговує ще суворішої кари за свої минулі гріхи, але з Господньої ласки її страждання є мінімальними. В щасті вона так само дякує Господеві і вважає себе недостойною свого щастя. Вона усвідомлює, що лише з милості Господа її становище таке сприятливе, і вона бажає ще краще й краще служити Йому. В служінні Господу вона завжди сміливa, енергійна й не підвладна прихильності або відразі. Прив'язаність, або ж прихильність, означає використовувати що-небудь на власне почуттєве задоволення, відречення ж полягає у відсутності такої чуттєвої прив'язаності. Але для того, хто зосереджений у свідомості Кр̣шн̣и, не існує ані прихильності, ані відречення, тому що його життя присвячене служінню Господеві й через те його не дратує безуспішність зусиль. Людина в свідомості Кр̣шн̣и завжди непохитна й рішуча в своїй діяльності.

ВІРШ 57

यः सर्वत्रानभिस्नेहस्तत्तत्प्राप्य शुभाशुभम् ।
नाभिनन्दति न द्वेष्टि तस्य प्रज्ञा प्रतिष्ठिता ॥५७॥

йах̣ сарватрānабгіснехах̣ тат тат прāпйа ши́убгāши́убгам
нāбгінандаті на двешт̣і тасйа праджн̃ā пратішт̣гітā

йах̣—той, хто; *сарватра*—скрізь; *анабгіснехах̣*—без прив'язаності; *тат*—те; *тат*—те; *прāпйа*—досягаючи; *ши́убга*—добро; *аши́убгам*—зло; *на*—ніколи; *абгінандаті*—радіє; *на*—ніколи; *двешт̣і*—ненавидить; *тасйа*—його; *праджн̃ā*—досконале знання; *пратішт̣гітā*—той, хто укріпився.

В матеріальному світі той, хто зберігає спокій за всіх обставин, як добрих, так і поганих, хто нічого не вихваляє й не ганить, — той міцно укріпився в досконалому знанні.

ПОЯСНЕННЯ: В матеріальному світі завжди відбуваються ті чи інші бурхливі події, які можуть бути корисними або ж шкідливими, приємними, чи неприємними. Той, кого не бентежать такі події і хто непідвладний впливові добра і зла, — той, треба розуміти, утвердився в свідомості Кршни. Доки ми перебуваємо в матеріальному світі, ми стикаємось з проявленнями добра і зла, тому що цей світ сповнений двоїстих явищ. Однак той, хто укріпився в свідомості Кршни, вже не підвладний впливам добра і зла, тому що всі його думки зосереджені на Кршні, який є абсолютне благо. Коли свідомість людини до такої міри заполонив Кршна, це означає, що вона досягла досконалого трансцендентного стану, що має спеціальну назву — *самадгі.*

ВІРШ 58

यदा संहरते चायं कूर्मोऽङ्गानीव सर्वशः ।
इन्द्रियाणीन्द्रियार्थेभ्यस्तस्य प्रज्ञा प्रतिष्ठिता ॥५८॥

йада самхарате чайам кӯрмо 'нґанїва сарваш́ах
індрійāнīндрійāртгебгйас тасйа праджн̃ā пратішт̣гітā

йадā—коли; *самхарате*—втягує; *ча*—також; *айам*—він; *кӯрмах*—черепаха; *аṇґāні*—кінцівки; *іва*—як; *сарваш́ах*—усі разом; *індрійāні*—чуття; *індрійа-артгебгйах*—від об'єктів чуттів; *тасйа*—його; *праджн̃ā*—свідомість; *пратішт̣гітā*—той, хто укріпився.

Досконалою є свідомість того, хто спроможний відвернути свої чуття від їхніх об'єктів, так само, як черепаха ховає під панцир свої кінцівки.

ПОЯСНЕННЯ: Для йоґа, відданого, або душі, яка усвідомила себе, характерною є здатність керувати чуттями згідно зі своїми намірами. Проте більшість людей—раби почуттів, і керуються тим, що велять їм почуття. У цьому полягає відповідь на питання про становище йоґа. Чуття можна порівняти з отруйними зміями. Вони прагнуть діяти дуже розв'язно й без обмежень. Йоґ, або відданий, повинен мати велику силу, щоб підкорити їх собі — як заклинач змій. Він ніколи не повинен дозволяти їм діяти незалежно. В *ш́ās-*

трах є багато повчань з цього приводу; деякі з них рекомендують щось, інші, навпаки, забороняють. Якщо людина не спроможна дотримуватись таких рекомендацій та заборон і таким чином обмежувати себе в чуттєвому задоволенні, вона не зможе укріпитись в свідомості Кр̣шн̣и. Найкращий приклад наведено саме тут — приклад черепахи. Черепаха може в будь-який момент втягти в себе свої кінцівки і в будь-який момент висунути їх назовні з певною метою. Так само й людина в свідомості Кр̣шн̣и використовує свої чуття лише з певною метою, якщо це потрібно для служіння Господу, і вимикає їх у всіх інших випадках. Арджуна отримав пораду використовувати свої чуття в служінні Господеві, а не для власного задоволення. Постійне підпорядкування почуттів служінню Господу подібне до поведінки черепахи, яка втягує кінцівки всередину, коли не користується ними.

ВІРШ 59

विषया विनिवर्तन्ते निराहारस्य देहिनः ।
रसवर्जं रसोऽप्यस्य परं दृष्ट्वा निवर्तते ॥५९॥

вішайā вінівартанте нірāхāрасйа дехінах̣
раса-варджам̇ расо 'пй асйа парам̇ дрш̣т̣вā нівартате

вішайāх̣—об'єкти почуттєвої насолоди; *вінівартанте*—утримуватися від; *нірāхāрасйа*—обмеженнями; *дехінах̣*—для втілених; *раса-варджам*—відмовляючись від смаку; *расах̣*—почуття насолоди; *апі*—хоча є; *асйа*—його; *парам*—набагато вищі речі; *дрш̣т̣вā*—зазнаючи; *нівартате*—припиняє.

Втілена душа може утримуватись від чуттєвих задоволень, хоча смак до них залишається. Однак, зазнавши вищої насолоди, вона втрачає смак до колишнього і її свідомість зміцнюється.

ПОЯСНЕННЯ: Якщо жива істота не досягла трансцендентного стану, вона не може відмовитись од чуттєвих насолод. Обмеження чуттєвих задоволень шляхом виконання правил й приписів дещо нагадує обмеження в дієті хворого, що виключають уживання деяких продуктів. Проте, хворий не полюбляє такі обмеження й не втрачає смаку до заборонених страв. Так само, приборкання чуттів за допомогою певних духовних методів, як, наприклад, *аш̣т̣āн̇ґа-йоґи*, через *йаму, нійаму, āсану, прāн̣āйāму, пратйāхāру, дгāран̣у, дгйāну* тощо, рекомендоване для людей з незрілим розумом, які не мають глибшого знання. Але, якщо на шляху свого поступу в свідомості Кр̣шн̣и людина пізнала красу Верховного Господа Кр̣шн̣и, вона

втрачає смак до мертвих предметів матеріального світу. Таким чином, для людей, чий розум незрілий, для новаків на шляху духовного розвою існують певні обмеження, але насправді ці обмеження потрібні лише до тих пір, доки людина не відчує смак свідомості Кр̣шн̣и. Коли вона справді приходить до свідомості Кр̣шн̣и, тоді матеріальні цінності в її очах тьмяніють й втрачають свою привабливість.

ВІРШ 60

यततो ह्यपि कौन्तेय पुरुषस्य विपश्चितः ।
इन्द्रियाणि प्रमाथीनि हरन्ति प्रसभं मनः ॥ ६० ॥

йатато хй апі каунтейа пурушасйа віпашчітах̣
індрійāṇі прамāтґ̣ні харанті прасабґам̣ манах̣

йататах̣—той, хто докладає зусиль; *хі*—звичайно; *апі*—незважаючи на; *каунтейа*—син Кунті; *пурушасйа*—людини; *віпашчітах̣*—прозорливий; *індрійāн̣і*—чуття; *прамāтґ̣ні* —що легко збуджуються; *харанті*—кидають; *прасабґам*—силою; *манах̣*—розум.

Чуття настільки сильні й неспокійні, о Арджуно, що здатні нодужати розум навіть проникливої людини, яка намагається керувати ними.

ПОЯСНЕННЯ: Існує чимало мудреців, філософів і трансценденталістів, які намагаються оволодіти своїми почуттями, однак, попри їхні зусилля, навіть найвидатніші з них іноді стають жертвами матеріального чуттєвого задоволення через збудливий розум. Навіть Віш́вāмітру, великого мудреця і досконалого йоґа, спокусила Менакā, незважаючи на всі його зусилля приборкати почуття за допомогою суворого аскетизму і практики *йоґи.* Світова історія знає чимало таких випадків. Тобто, поза свідомістю Кр̣шн̣и дуже важко володіти своїм розумом й чуттями. Якщо не зосередити розуму на Кр̣шн̣і, то неможливо відмовитись од матеріальної діяльності. Практичний приклад дає нам Ш́рī Йāмунāчāрйа, великий святий і відданий, кажучи:

йад-авадґі мама четах̣ кр̣шн̣а-пāдāравінде
нава-нава-раса-дгāман̄ удйатам̣ рантум āсīт
тад-авадґі бата нāрī-сан̄ґаме смарйамāне
бгаваті мукга-вікāрах̣ сушт̣ґу ніш̣т̣ґīванам̣ ча

«Відтоді, як мій розум заглибився в служіння лотосним стопам Господа Кр̣шн̣и, я постійно черпаю в цьому вічно нову духовну ра-

дість, і при одній лише думці про статеві зносини з жінкою я відвертаюсь і спльовую».

Свідомість Кр̣шн̣и настільки прекрасна й духовна, що матеріальні задоволення самі по собі стають неприємні відданому. Він уподібнюється людині, яка вгамувала голод достатньою кількістю високоякісної їжі. Махāрāджа Амбарīша переміг великого йоґа Дурвāсӯ Муні лише тому, що його розум був заглиблений у свідомість Кр̣шн̣и (*са ваі манах̣ кр̣шн̣а-падāравіндайор вачāмсі ваікун̣т̣ха-ґун̣ānуварн̣ане*).

ВІРШ 61

तानि सर्वाणि संयम्य युक्त आसीत मत्परः ।
वशे हि यस्येन्द्रियाणि तस्य प्रज्ञा प्रतिष्ठिता ॥ ६१ ॥

тāні сарвāн̣і самйамйа йукта āсīта мат-парах̣
ваше хі йасйендрійāн̣і тасйа праджн̃ā пратішт̣хітā

тāні—ті чуття; *сарвāн̣і*—усі; *самйамйа*—володіючи; *йуктах̣*—будучи заглибленим; *āсīта*—слід перебувати; *мат-парах̣*—в стосунках зі Мною; *ваше*—повністю підкорені; *хі*—звичайно; *йасйа*—того, чиї; *індрійāн̣і*—чуття; *тасйа*—його; *праджн̃ā*—свідомість; *пратішт̣хітā*—той, хто укріпився.

Того, хто приборкує свої чуття і повністю владає ними, хто зосереджує свою свідомість на Мені, вважають людиною із стійким інтелектом.

ПОЯСНЕННЯ: Вища досконалість *йоґи* полягає в свідомості Кр̣шн̣и, про що ясно сказано в даному вірші. Без свідомості Кр̣шн̣и неможливо підкорити свої чуття. Як було згадано вище, великий мудрець Дурвāсā Муні посварився з Махāрāджею Амбарīшею й через гордощі впав у безпідставну лють. Таким чином він не зумів стримати свої почуття. Хоча цар не був таким могутнім йоґом, як мудрець, проте, бувши відданим Господа, мовчки терпів несправедливі закиди, внаслідок чого й здобув перемогу. Цар зміг керувати своїми почуттями, бо мав якості, які описано в *Шрīмад-Бгāґаватам* (9.4.18–20) таким чином:

са ваі манах̣ кр̣шн̣а-падāравіндайор
вачāмсі ваікун̣т̣ха-ґун̣ānуварн̣ане
карау харер мандіра-мārджанādішу
ш́рутім чакāрāчйута-сат-катґодайе

мукунда-лінґālайа-дарш́ане дрш́ау
тад-бгртйа-ґāтра-спарш́е 'нґа-санґамам
ґрāн̣ам̇ ча тат-пāда-сароджа-саурабге
ш́рīмат-туласйā расанāм̇ тад-арпіте

пāдау хареḥ кшетра-падāнусарпан̣е
ш́іро хршīкеш́а-падāбгівандане
кāмам̇ ча дāсйе на ту кāма-кāмйайā
йатґоттамаш́лока-джанāш́райā ратіḥ

«Цар Амбарīша зосередив свій розум на лотосних стопах Господа Кршн̣и, мову свою присвятив описові Господньої обителі, руками прибирав храм Господній, тілом своїм торкався до тіл відданих, ніздрями вдихав аромат квітів, що їх було піднесено до лотосних стіп Господа, язиком смакував листя *туласī*, що були запропоновані Йому, ногами подорожував до святих місць, де розташовано Його храми, схиляв голову перед Господом і свої бажання підкорив бажанням Господа... й усе це зробило його гідним стати *мат-пара бгактою* Господа».

Слово *мат-пара* тут є найважливішим. Як саме можна стати *мат-пара*, видно з життєпису Махāрāджі Амбарīши. Ш́рīла Баладева Відйāбгūшан̣а, великий учений і *āчāрйа* в лінії *мат-пара*, вказує: *мад-бгакті-прабгāвена сарвендрійа-віджайа-пūрвікā сāтма-дрштіḥ сулабгеті бгāвах̣* — «цілковито підкорити почуття можна лише силою відданого служіння Кршн̣і». Інколи у зв'язку з цим наводять приклад вогню. «Як пожежа спалює все в кімнаті, так Господь Вішн̣у, який перебуває в серці йоґа, спалює вщент усе нечисте». *Йоґа-сūтра* також рекомендує медитувати на Вішн̣у, а не на порожнечу. Так звані «йоґи», котрі медитують на будь-що, лише не на форму Вішн̣у, просто марно гають час в пошуках оманливих видінь. Ми повинні мати свідомість Кршн̣и, бути відданими слугами Бога-Особи. В цьому полягає мета істинної *йоґи*.

ВІРШ 62

ध्यायतो विषयान्पुंसः सङ्गस्तेषूपजायते ।
सङ्गात्संजायते कामः कामात्क्रोधोऽभिजायते ॥६२॥

дгйāйато вішайāн пумсах̣ санґас тешūпаджāйате
санґāт сан̃джāйате кāмах̣ кāмāт кродго 'бгіджāйате

дгйāйатах̣—споглядаючи; *вішайāн*—об'єкти чуттів; *пумсах̣*—особи; *санґах̣*—прив'язаність; *тешу*—в об'єктах чуттів; *упаджāйа-*

те—розвивається; *санґāт*—із прив'язаності; *санджāйате*—розвивається; *кāмах*—бажання; *кāмāт*—із бажання; *кродгах*—гнів; *абгіджāйате*—проявляється.

Споглядаючи об'єкти чуттів, людина розвиває в собі прив'язаність до них, прив'язаність породжує хтивість, а з хтивості виникає гнів.

ПОЯСНЕННЯ: Коли людина, яка не має свідомості Кр̣шн̣и, споглядає об'єкти чуттів, вона стає підвладною матеріальним бажанням. Чуття не можуть бути бездіяльними, і якщо їх не буде залучено до трансцендентного любовного служіння Господу, вони неодмінно шукатимуть собі втіхи в матеріалістичній діяльності. В матеріальному світі кожна жива істота, включно з Господом Ш́івою й Господом Брахмою, не кажучи вже про інших напівбогів на райських планетах, підвладна впливові об'єктів чуттєвого сприймання і єдиний метод вибратися з такої пастки матеріального існування — це віднайти свідомість Кр̣шн̣и. Господь Ш́іва перебував у стані глибокої медитації, але коли Пāрватī почала спокушати його, він піддався і внаслідок цього народився Кāртікейа. Коли Харідāса Т̣гāкура був ще молодим відданим, його також намагалась звабити чарівна втілення Мāйā-девī, але Харідāса витримав випробовування завдяки своїй неподільній відданості Господу Кр̣шн̣і. Як свідчить вищезгаданий вірш Ш́рī Йāмунāчāрйі, щирий відданий Господа уникає всіх чуттєвих насолод матеріального світу, бо він дізнав вищого смаку духовної насолоди в спілкуванні з Господом. У цьому — секрет успіху. Але той, в кого немає свідомості Кр̣шн̣и, яким би великим не було його уміння опановувати свої почуття шляхом штучного їх придушення, врешті-решт неминуче падає, бо найменша думка про чуттєву насолоду спонукує його шукати задоволення бажань.

ВІРШ 63

क्रोधाद्भवति संमोहः संमोहात्स्मृतिविभ्रमः ।
स्मृतिभ्रंशाद्बुद्धिनाशो बुद्धिनाशात्प्रणश्यति॥६३॥

кродгāд бгаваті саммохах̣ саммохāт смр̣ті-вібграмах̣
смр̣ті-бграм̇ш́āд буддгі-нā́ш́о буддгі-нā́ш́āт пран̣аш́йаті

кродгāт—із гніву; *бгаваті*—виникає; *саммохах̣*—цілковита ілюзія; *саммохāт*—від ілюзії; *смр̣ті*—пам'яті; *вібграмах̣*—затьмарення; *смр̣ті-бграм̇ш́āт*—після затьмарення пам'яті; *буддгі-нā́ш́ах̣*—

втрата інтелекту; *буддгі-нāшāт*—і з втрати інтелекту; *праṇашйаті*—падає.

Гнів породжує оману, омана затьмарює пам'ять. Коли пам'ять затьмарена, пропадає інтелект, а коли інтелект втрачено, людина знову падає в баюр матеріального світу.

ПОЯСНЕННЯ: Шрīла Рӯпа Ґосвāмī дає нам таке повчання:

прāпañчікатайā буддгйā харі-самбандгі-вастунаḥ
мумукшубгіḥ парітйāґо ваірāгйаṁ пгалґу катґйате
(*Бгакті-расāмрта-сіндгу* 1.2.258)

Розвиваючи свідомість Кршṇи, людина бачить, що усе можна використати на служіння Господеві. Ті, що не мають уявлення про свідомість Кршṇи, штучно намагаються уникнути контактів з матеріальними об'єктами, і, внаслідок цього, попри їхнє бажання звільнитись із матеріального рабства, вони не досягають ступеня досконалого відречення. Їхнє так зване «відречення» називають *пгалґу*, або малоістотним. Але людина в свідомості Кршṇи розуміє, як можна все використати в служінні Господу, і тому вона не стає жертвою матеріальної свідомості. Наприклад, імперсоналісти вважають, що Господь, або Абсолют, будучи безособистісним, не може їсти. Тимчасом як імперсоналісти намагаються уникнути вживання смачних страв, відданий розуміє, що Кршṇа — це той, хто в остаточному підсумку насолоджується всім, і що Він приймає все, що з любов'ю та відданістю запропоновано Йому. Тому *бгакта*, запропонувавши Господу смачну їжу, бере собі рештки, які називають *прасāдам*. Таким чином все стає духовним і зникає небезпека падіння. Відданий приймає *прасāдам* в свідомості Кршṇи, тоді як імперсоналіст нехтує їжею, бо вважає її матеріальною. Імперсоналіст, таким чином, не може насолоджуватись життям внаслідок власного неприродного відречення, і тому найменше збудження розуму знову штовхає його в баюр матеріального існування. Вважають, що така душа, навіть якщо вона й сягнула звільнення, падає знову, адже вона не має опори у відданому служінні.

ВІРШ 64

रागद्वेषविमुक्तैस्तु विषयानिन्द्रियैश्चरन् ।
आत्मवश्यैर्विधेयात्मा प्रसादमधिगच्छति ॥६४॥

рāґа-двеша-вімуктаіс ту вішайāн індрійаіш чаран
āтма-ваш́йаір відгейāтмā прасāдам адгіґаччгаті

рāґа — прихильності; *двеша* — відчуженості; *вімуктаіх* — тим, хто звільнився від; *ту*—але; *вішайāн*—об'єкти чуттів; *індрійаіх*—чуттями; *чаран*—діючи; *āтма-ваш́йаіх*—під контролем; *відгейа-āтмā*—той, хто додержується засад, що впорядковують його життя у свободі; *прасāдам*—Господня милість; *адгіґаччгаті*—досягає.

На людину, вільну від усякої прихильності та антипатій і здатну опановувати свої почуття за допомогою засад, що впорядковують її життя і ведуть до свободи, сходить Господня милість.

ПОЯСНЕННЯ: Вже пояснювалось, що за допомогою різних методів можна штучно підкорити чуття, але якщо не залучувати їх до трансцендентного служіння Господу, то завжди залишатиметься можливість падіння. Хоча може здаватись, що людина, яка цілковито перебуває в свідомості Кршн̣и, діє на чуттєвому рівні, але насправді, завдяки свідомості Кршн̣и, вона не прив'язана до чуттєвої діяльності. Людину в свідомості Кршн̣и цікавить лише те, що стосується вдоволення Кршн̣и, й нічого більше. Тому вона трансцендентна щодо будь-якої прив'язаності або відречення. Якщо Кршн̣а захоче, відданий може зробити що завгодно, навіть небажане на звичайний погляд; але якщо Кршн̣а не бажає, відданий не робитиме того, що зробив би задля власного задоволення за звичайних обставин. Тому рішення — діяти або не діяти — залишається за Кршн̣ою, тому що це Він насправді скеровує відданого. Таке розуміння приходить з безпідставної Господньої ласки і відданий може досягти його, незважаючи на те, що діє на чуттєвому рівні.

ВІРШ 65

प्रसादे सर्वदुःखानां हानिरस्योपजायते ।
प्रसन्नचेतसो ह्याशु बुद्धिः पर्यवतिष्ठते ॥६५॥

прасāде сарва-дух̣кгāнāм̇ хāнір асйопаджāйате
прасанна-четасо хй āш́у буддгіх̣ парйаватішт̣гате

прасāде—коли сходить безпідставна Господня ласка; *сарва*—усіх; *дух̣кгāнāм*—матеріальних нещасть; *хāніх̣*—руйнування; *асйа*—йо-

го; *упаджа̄йате*—відбувається; *прасанна-четасах̣* —того, хто щасливо мислить; *хі*—неодмінно; *а̄ш́у*—дуже скоро; *буддгіх̣*—інтелект; *парі*—достатньо; *аватішт̣гате*—укріплюється.

Для того, хто таким чином віднайшов задоволення (в свідомості Кр̣шн̣и), більше не існує троякого роду страждань матеріального існування; за такої вмиротвореної свідомості інтелект людини стає стійким.

ВІРШ 66

नास्ति बुद्धिरयुक्तस्य न चायुक्तस्य भावना ।
न चाभावयतः शान्तिरशान्तस्य कुतः सुखम् ॥६६॥

на̄сті буддгір айуктасйа на ча̄йуктасйа бга̄вана̄
на ча̄бга̄вайатах̣ ш́а̄нтір аш́а̄нтасйа кутах̣ сукгам

на асті—не може бути; *буддгіх̣*—трансцендентний інтелект; *айуктасйа*—того, хто не зв'язаний (із свідомістю Кр̣шн̣и); *на*—не; *ча*—і; *айуктасйа*—того, хто позбавлений свідомості Кр̣шн̣и; *бга̄вана̄*—розум, який укріпився (в щасті); *на*—не; *ча*—і; *абга̄вайатах̣*—того, хто не укріпився; *ш́а̄нтіх̣*—мир; *аш́а̄нтасйа*—неспокійного; *кутах̣*—де; *сукгам*—щастя.

Людина, яка не зв'язана з Всевишнім (в свідомості Кр̣шн̣и), не може мати ані трансцендентного інтелекту, ані стійкого розуму, без яких спокій немислимий. А хіба можливе щастя без умиротворення?

ПОЯСНЕННЯ: Якщо людина не перебуває в свідомості Кр̣шн̣и, спокій для неї недосяжний. У п'ятій главі (5.29) підтверджується, що справжнього миру можна досягти лише тоді, коли людина зрозуміє, що саме Кр̣шн̣а насолоджується всіма плодами жертовної діяльності та аскетизму, що Він — володар усіх проявлень всесвіту і справжній друг усіх живих істот. Тому той, хто перебуває поза свідомістю Кр̣шн̣и, не може збагнути кінцевої мети. Неспокій виникає через незнання кінцевої мети, і коли людина впевнюється, що Кр̣шн̣а насолоджується всім, що Він — володар усього і кожному друг — тоді вона зможе, зосередивши свій розум, сповнитись миру. Отже, коли людина вдається до діяльності, що не пов'язана

з Кршн̣ою, вона змушена страждати, не маючи спокою, навіть якщо їй і вдається створити видимість миру й духовного поступу в своєму житті. Свідомість же Кршн̣и сама по собі є стан умиротворення, якого можна досягти лише в стосунках з Кршн̣ою.

ВІРШ 67

इन्द्रियाणां हि चरतां यन्मनोऽनुविधीयते ।
तदस्य हरति प्रज्ञां वायुर्नावमिवाम्भसि ॥६७॥

індрійāṇāṁ хі чаратāṁ йан мано 'нувідґійате
тад асйа хараті праджн̃āṁ вāйур нāвам івāмбґасі

індрійāṇām — чуттями; *хі* — неодмінно; *чаратām* — що блукають; *йат* — у кого; *манах̣* — розум; *анувідґійате* — постійно втягнуто; *тат* — те; *асйа* — його; *хараті* — уносить; *праджн̃ām* — інтелект; *вāйух̣* — вітер; *нāвам* — човен; *іва* — як; *амбґасі* — у воді.

Як сильний вітер зносить човен в море, так само й одне-однісіньке невиразне почуття, що охопило розум людини, може цілком потьмарити її свідомість.

ПОЯСНЕННЯ: Якщо всі чуття не залучати до служіння Господу, досить навіть одного найменшого чуттєвого задоволення, щоб збити відданого з шляху трансцендентного розвитку. Як сказано в життєписі Махāрāджі Амбарīши, всі чуття слід залучити до служіння Кршн̣і, бо це — єдиний правильний спосіб контролю розуму.

ВІРШ 68

तस्माद्यस्य महाबाहो निगृहीतानि सर्वशः ।
इन्द्रियाणीन्द्रियार्थेभ्यस्तस्य प्रज्ञा प्रतिष्ठिता ॥६८॥

тасмāд йасйа махā-бāхо нірґхрīтāні сарваш̇ах̣
індрійāṇīндрійāртгебґйас тасйа праджн̃ā пратішт̣ґітā

тасмāт — тому; *йасйа* — чий; *махā-бāхо* — о міцнорукий; *нірґхрīтāні* — таким чином приборкані; *сарваш̇ах̣* — усе навколо; *індрійāні* — чуття; *індрійа-артгебґйах̣* — від об'єктів чуттів; *тасйа* — його; *праджн̃ā* — інтелект; *пратішт̣ґітā* — зосереджений.

Тому, той, хто утримує свої чуття від контакту з їхніми об'єктами, безумовно має стійку свідомість, о міцнорукий.

ПОЯСНЕННЯ: Бажання чуттєвих задоволень можна приборкати лише за допомогою свідомості Кршṇи, залучаючи всі свої чуття до трансцендентного любовного служіння Господу. Як ворога можна перемогти, переважаючи на силі, так і чуття свої можна приборкати лише скерувавши їх на служіння Господу. Того, хто зрозумів це, — що тільки за допомогою свідомості Кршṇи можна зміцнити свій інтелект і що вдосконалюватись у цьому мистецтві можна лише під керівництвом істинного духовного вчителя, — того називають *сādгакою*, або гідним звільнення.

ВІРШ 69

या निशा सर्वभूतानां तस्यां जागर्ति संयमी ।
यस्यां जाग्रति भूतानि सा निशा पश्यतो मुनेः॥६९॥

йā ніш́ā сарва-бгӯтānāṁ тасйāṁ джāґарті сам́йамī
йасйāṁ джāґрате бгӯтāні сā ніш́ā паш́йато мунех̣

йā — яка; *ніш́ā* — ніч; *сарва* — усіх; *бгӯтānāṁ* — живих істот; *тасйāṁ* — у тій; *джāґарті* — не спить; *сам́йамī* — самодисциплінований; *йасйāṁ* — у якій; *джāґрате* — пробуджені; *бгӯтāні* — усі істоти; *сā* — це є; *ніш́ā* — ніч; *паш́йатах̣* — для того, хто має внутрішнє бачення; *мунех̣* — мудрець.

Те, що для всіх істот ніч — час пробудження для того, хто володіє собою; коли ж усі живі істоти пробуджуються, для мудреця, який має внутрішнє бачення, настає ніч.

ПОЯСНЕННЯ: Існують дві категорії розумних людей. Одні мають досвід у сфері матеріальної діяльності задля свого чуттєвого задоволення, інші ж мають внутрішнє бачення й пробудились для самоусвідомлення. Діяльність мудреців, яких приваблює самоусвідомлення, тобто людей, які мислять — це темна ніч для тих, кого поглинули інтереси матеріального світу. Внаслідок свого невігластва в галузі самоусвідомлення, матеріалістичні люди сплять у цей час. Мудра, заглиблена в себе людина не спить вночі, коли сплять матеріалісти. Мудрець відчуває трансцендентне задоволення в поступовому розвої духовної культури, тоді як матеріаліст, що не пробудився до самоусвідомлення, марить про різні почуттєві насолоди й іноді в своєму сні зазнає радості, а іноді — горя. Самозаглиблена людина байдужа до матеріального щастя й страждань. Вона продовжує йти шляхом самоусвідомлення, не зважаючи на матеріальні умови.

ВІРШ 70

आपूर्यमाणमचलप्रतिष्ठं
समुद्रमापः प्रविशन्ति यद्वत् ।
तद्वत्कामा यं प्रविशन्ति सर्वे
स शान्तिमाप्नोति न कामकामी ॥७०॥

āпӯрйамāṇам ачала-пратішṭгам
самудрам āпах̣ правішанті йадват
тадват кāмā йам̇ правішанті сарве
са ш́āнтім āпноті на кāма-кāмī

āпӯрйамāṇам — завжди наповнений; *ачала-пратішṭгам* — нерухомий; *самудрам* — океан; *āпах̣* — води; *правішанті* — входять; *йадват* — як; *тадват* — так; *кāмāх̣* — бажання; *йам̇* — у кого; *правішанті* — входять; *сарве* — усі; *сах̣* — та людина; *ш́āнтім* — мир; *āпноті* — досягає; *на* — не; *кāма-кāмī* — той, хто прагне виконувати свої бажання.

Океан завжди повний і незмінний, хоча в нього невпинно вливаються численні річки, так і людина, як не звертає уваги на безперервний потік бажань, досягає вмиротворення, на відміну од того, хто прагне задовольнити свої бажання.

ПОЯСНЕННЯ: Незважаючи на те, що безкраїй океан завжди наповнюється водою, він залишається спокійним і не виходить з берегів навіть в сезон дощів, коли води набагато більшає. Те ж саме можна сказати й про людину, яка укріпилась в свідомості Крṣнḥи. Доки існує матеріальне тіло, воно потребує чуттєвих задоволень. Однак, відданого не турбують такі бажання, тому що він сповнений духовності. Людина в свідомості Крṣнḥи не має потреб, бо Господь дає їй усе необхідне для життя. Тому вона нагадує океан — завжди самодостатній. Бажання можуть прибувати, як води річок, що впадають в океан, але відданий залишається твердим у виконанні своїх обов'язків, і його зовсім не турбують чуттєві бажання. Якщо людина втрачає схильність до почуттєвих втіх — це ознака того, що вона набуває свідомості Крṣнḥи, хоча бажання ще можуть і виникати. Задоволена трансцендентним любовним служінням Господу, людина зберігає рівновагу, як океан, і насолоджується цілковитим спокоєм. А той, хто прагне задовольнити свої бажання, навіть якщо це бажання звільнення, не кажучи вже за успіх в матеріальному житті, ніколи не знайде спокою. Ті, що працюють задля користі, що прагнуть спасіння, або ж йоґи, які домагаються містичної вла-

ди, — всі вони дуже нещасні через свої нездійсненні бажання. Лише людина в свідомості Кр̣шн̣и щаслива своїм служінням Господу; в неї немає власних бажань. Насправді вона навіть не прагне до звільнення з так званого «матеріального рабства». Віддані Кр̣шн̣и не мають матеріальних бажань і тому їх спокій завжди досконалий.

ВІРШ 71

विहाय कामान्यः सर्वान्पुमांश्चरति निःस्पृहः ।
निर्ममो निरहंकारः स शान्तिमधिगच्छति ॥७१॥

віха̄йа ка̄ма̄н йах̣ сарва̄н пума̄м̇ш чарате̄ ніхспрхах̣
нірмамо ніраха̃ка̄рах̣ са ш́а̄нтім адгіґаччгаті

віха̄йа—відкинувши; *ка̄ма̄н*—матеріальні чуттєві бажання; *йах̣*—хто; *сарва̄н*—усі; *пума̄н*—людина; *чараті*—живе; *ніхспрхах̣*—той, хто не має бажань; *нірмамах̣*—без почуття власності; *ніраха̃ка̄рах̣*—без оманного «я»; *сах̣*—той; *ш́а̄нтім*—досконалий спокій; *адгіґаччгаті*—знаходить.

Людина, котра відмовилась од усіх почуттєвих прагнень, яка вільна від оманного его, почуття власництва і взагалі від усіх бажань — лише така людина може віднайти істинний спокій.

ПОЯСНЕННЯ: Звільнитись від бажань означає не мати бажань, пов'язаних з почуттєвим задоволенням. Іншими словами, справжня відсутність бажань означає бажання віднайти свідомість Кр̣шн̣и. Досконала стадія свідомості Кр̣шн̣и полягає в розумінні свого істинного становища слуги Кр̣шн̣и, в неототожненні себе з матеріальним тілом і відсутності претензій на володіння чим-небудь в матеріальному світі. Той, хто перебуває на такій досконалій стадії, знає, що він повинен усе використовувати заради вдоволення Кр̣шн̣и, адже все належить Кр̣шн̣і. Арджуна, бажаючи задовольнити свої почуття, не хотів приймати участі в битві, але коли його свідомість заполонив Кр̣шн̣а, він став до бою, як того хотів Кр̣шн̣а. В Арджуни не було бажання воювати заради себе, але заради Кр̣шн̣и той же Арджуна бився на повну силу. Справжня відсутність бажань — це бажання діяти заради вдоволення Кр̣шн̣и, а не штучне прагнення позбутись бажань. Жива істота не може позбутись бажань і почуттів, але вона може змінити їхню якість. Людина, в якої відсутні матеріальні бажання, твердо переконана в тому, що все належить Кр̣шн̣і (*ґо̄ві̄н̇да̄йа̄сйам ідам̇ сарвам*) і тому не висловлює оманливих претензій на володіння чим-небудь. Таке трансцендентальне знання засновано на самоусвідомленні, тобто на досконалому розумінні того, що

за своєю духовною сутністю кожна жива істота є вічна невід'ємна частка Кр̣шн̣и, і тому вічне становище живої істоти ніяк не дозволить їй стати рівною Кр̣шн̣і або ж перевершити Його. Таке розуміння — основа справжнього вмиротворення.

ВІРШ 72

एषा ब्राह्मी स्थितिः पार्थ नैनां प्राप्य विमुह्यति ।
स्थित्वास्यामन्तकालेऽपि ब्रह्मनिर्वाणमृच्छति ॥७२॥

ешā брāхмī стґітіх̣ пāртґа наінāм̇ прāпйа вімухйаті
стґітвāсйāм анта-кāле 'пі брахма-нірвāн̣ам рччґаті

ешā — ця; *брāхмī* — духовна; *стґітіх̣* — становище; *пāртґа* — син Пртги; *на* — ніколи; *енāм* — її; *прāпйа* — досягаючи; *вімухйаті* — перебуває в омані; *стґітвā* — перебуваючи; *асйāм* — у цьому; *анта-кāле* — наприкінці життя; *апі* — також; *брахма-нірвāн̣ам* — духовне царство Бога; *рччґаті* — досягає.

Цей шлях духовного і благочестивого життя виводить людину з омани. Якщо людина зустрічає свій смертний час, перебуваючи в такому стані, вона ввійде в Господнє царство.

ПОЯСНЕННЯ: Свідомості Кр̣шн̣и, або божественного життя можна досягти одразу, в одну мить, але можна й не досягти такого стану навіть і після мільйонів народжень. Все залежить від того, як ви розумієте й приймаєте це. Кґатвāн̣ґа Махāрāджа досяг цього стану життя лише за кілька хвилин до смерті, вручивши себе Кр̣шн̣і. *Нірвāн̣а* означає припинення матеріалістичного життя. Згідно з філософією буддизму, в кінці матеріального життя — лише порожнеча, проте *Бгаґавад-ґітā* вчить іншому. По завершенні матеріального життя справжнє життя лише починається. Грубі матеріалісти знають тільки, що матеріальне життя має свій кінець, але люди, які розвинуті духовно, знають, що після припинення матеріального життя настає інше. Людина, якій у цьому житті пощастило віднайти свідомість Кр̣шн̣и, одразу ж досягає стадії *брахма-нірвāн̣и.* Немає різниці між царством Господа й відданим служінням Господу. Обидва ці стани абсолютні, і тому трансцендентне любовне служіння Господу означає досягнення духовного царства. В матеріальному світі існує діяльність чуттєвого задоволення, тоді як у світі духовному існує діяльність свідомості Кр̣шн̣и. Досягнення свідомості Кр̣шн̣и вже в цьому житті означає безпосереднє досягнення Брахмана, і той, хто перебуває в свідомості Кр̣шн̣и, вже увійшов у Господнє царство.

Брахман — пряма протилежність матерії. Тому *брāхмī стґіті* означає «поза межами матеріальної діяльності». В *Бгаґавад-ґіті* віддане служіння Господу розглядається як стадія звільнення (*са ґуṇāн самаṭīтйаітāн брахма-бгӯйāйа калпате*). Таким чином, *брāхмī стґіті* — це звільнення з матеріального рабства.

Шрīла Бгактівінода Ṭгākура підвів підсумок другої глави, назвавши її змістом усієї книги. В *Бгаґавад-ґіті* розглядається *карма-йоґа, джн̃āна-йоґа* і *бгакті-йоґа*. В другій главі було пояснено *карма-йоґу* і *джн̃āна-йоґу*, а також порушено питання про *бгакті-йоґу*, — про все це йдеться в цій книзі.

Так закінчуються пояснення Бгактіведанти до другої глави Шрīмад Бгаґавад-ґіти, в якій наводився огляд Бгаґавад-ґіти.

Карма-йоґа

ВІРШ 1

अर्जुन उवाच ।
ज्यायसी चेत्कर्मणस्ते मता बुद्धिर्जनार्दन ।
तत्किं कर्मणि घोरे मां नियोजयसि केशव ॥१॥

арджуна ува̄ча
джйа̄йасī чет карман̣ас те мата̄ буддгір джана̄рдана
тат кім̇ карман̣і ґгоре ма̄м̇ нійоджайасі кеш́ава

арджунах̣ ува̄ча—Арджуна сказав; *джйа̄йасī*—краще; *чет*—якщо; *карман̣ах̣*—ніж кармічна діяльність; *те*—Твоя; *мата̄*—думка; *буддгіх̣*—інтелект; *джана̄рдана*—о Кр̣шн̣о; *тат*—тому; *кім*—чому; *карман̣і*—в діяльність; *ґгоре*—жахливе; *ма̄м*—мене; *нійоджайасі*—Ти залучаєш; *кеш́ава*—о Кр̣шн̣о.

Арджуна сказав: О Джана̄рдано, о Кеш́аво! Чому Ти хочеш втягти мене в цю жахливу війну, якщо вважаєш, що шлях мудрості кращий, ніж кармічна діяльність?

ПОЯСНЕННЯ: У попередній главі Верховний Бог-Особа, Ш́рī

Кр̣шн̣а, дуже докладно описав природу душі, щоб врятувати Свого близького друга Арджуну з океану матеріальних страждань. Він порадив йому йти шляхом *буддгі-йоґи*, тобто свідомості Кр̣шн̣и. Інколи свідомість Кр̣шн̣и помилково вважають за якийсь пасивний стан, і часто людина з таким хибним уявленням усамітнюється у відлюдному місці, щоб, оспівуючи святе ім'я Господа, цілком усвідомити Господа Кр̣шн̣у. Але тому, хто ще не збагнув філософії свідомості Кр̣шн̣и, не радять оспівувати святе ім'я на відлюдді: так можна здобути лише дешеву популярність серед недосвідченої публіки. Арджуна також уявляв собі свідомість Кр̣шн̣и, *буддгі-йоґу*, або розвиток духовного знання за допомогою розуму, як відмову од активного життя з метою покаяння й аскетичного існування у відлюдному місці. Іншими словами, він хотів спритно уникнути боротьби, використовуючи на виправдання свідомість Кр̣шн̣и. Але, як щирий учень, він виклав суть справи своєму вчителеві і запитав Кр̣шн̣у, як йому бути надалі. І Господь Кр̣шн̣а вичерпно пояснив йому систему *карма-йоґи*, або діяльності в свідомості Кр̣шн̣и, про яку йде мова в цій главі.

ВІРШ 2

व्यामिश्रेणेव वाक्येन बुद्धिं मोहयसीव मे ।
तदेकं वद निश्चित्य येन श्रेयोऽहमाप्नुयाम् ॥२॥

вйāміш́рен̣ева вāкйена буддгім̇ мохайасīва ме
тад екам̇ вада ніш́чітйа йена ш́рейо 'хам āпнуйāм

вйāміш́рен̣а—двозначним; *іва*—звичайно; *вāкйена*—словом; *буддгім*—інтелект; *мохайасі*—Ти збиваєш з пантелику; *іва*—звичайно; ме—мій; *тат*—тому; *екам*—тільки одне; *вада*—будь ласка, скажи; *ніш́чітйа*—переконуючи; *йена*—котрим; *ш́рейах̣*—справжня користь; *ахам*—я; *āпнуйāм*—можу мати.

Мій розум збентежений Твоїми двозначними повченнями. Тому, прошу Тебе, скажи з певністю, що є найкращим для мене.

ПОЯСНЕННЯ: У попередній главі, яка є ніби прелюдією до *Бгаґавад-ґіти*, описано багато різних шляхів: *сāнкгйа-йоґу, буддгі-йоґу*, опанування почуттів за допомогою розуму, безкорисливу діяльність і становище неофіта. Все це було подано без особливої системи. Але

потрібний упорядкований опис усього шляху, щоб мати уявлення, як зробити нашу діяльність свідомою. Тому Арджуна хоче з'ясувати ті питання, які здаються незрозумілими, щоб надалі кожна пересічна людина могла зрозуміти їх і уникнути помилкових тлумачень. Хоча Кршна й не прагнув заплутати Арджуну, жонглюючи словами, поки що Арджуна не зрозумів суті свідомості Кршни — ні як бездіяльності, ні як активного служіння. Іншими словами, своїми питаннями він розчищає шлях до свідомості Кршни всім тим, хто дійсно прагне зрозуміти тайну *Бгаґавад-ґіти*.

ВІРШ 3

श्रीभगवानुवाच ।
लोकेऽस्मिन्द्विविधा निष्ठा पुरा प्रोक्ता मयानघ ।
ज्ञानयोगेन साङ्ख्यानां कर्मयोगेन योगिनाम् ॥३॥

ш́рӣ-бгаґавāн увāча
локе 'смін дві-відгā ніштʹгā пурā проктā майāнаґа
джн̃āна-йоґена сāнкгйāнāм карма-йоґена йоґінāм

ш́рӣ-бгаґавāн увāча—Верховний Бог-Особа сказав; *локе*—у світі; *асмін*—цьому; *дві-відгā*—два різновиди; *ніштʹгā*—віра; *пурā*—раніше; *проктā*—було сказано; *майā*—Мною; *анаґа*—о безгрішний; *джн̃āна-йоґена*—зв'язком на шляху знання; *сāнкгйāнāм*—філософів-емпіриків; *карма-йоґена*—зв'язком на шляху відданості; *йоґінāм*—відданих.

Верховний Бог-Особа сказав: О безгрішний Арджуно, Я вже пояснив тобі, що є два класи людей, які намагаються усвідомити себе. Одні схильні робити це за допомогою емпіричних філософських міркувань, інші — шляхом відданого служіння Господу.

ПОЯСНЕННЯ: У тридцять дев'ятому вірші другої глави Господь описав два різних шляхи: шлях *сāнкгйа-йоґи* та шлях *карма-йоґи*, або *буддгі-йоґи*. В цьому вірші Господь пояснює те ж саме більш вичерпно. *Сāнкгйа-йоґа*, або аналітичне пізнання природи духу та матерії — це предмет вивчення для людей, які схильні до роздумів і намагаються збагнути стан речей за допомогою експериментального пізнання та філософського пошуку. Люди іншого типу діють

в свідомості Кр̣шн̣и, як про це сказано в шістдесят першому вірші другої глави. Також в тридцять дев'ятому вірші Господь пояснює, що людина, яка діє згідно з засадами *буддгі-йоґи*, або свідомості Кр̣шн̣и, визволяється з кайданів *карми*. Більше того, цей спосіб не має вад. Той же самий принцип ще докладніше викладено в шістдесят першому тексті: *буддгі-йоґа* означає, що людина цілком залежить від Всевишнього (тобто від Кр̣шн̣и) і таким чином дуже легко керує своїми чуттями. Отже, обидві ці системи *йоґи* взаємозалежні, як релігія і філософія. Релігія без філософії — просто сентиментальність, а часом і фанатизм, тоді як філософія без релігії є ні що інше, як розумування. Кінцевою метою є Кр̣шн̣а, і тому філософи, які щиро провадять пошуки Абсолютної Істини, врешті-решт теж приходять до усвідомлення Кр̣шн̣и. Це також стверджується в *Бгаґавад-ґіті*. Весь спосіб полягає в усвідомленні реального становища свого «я» стосовно Верховної Душі. Кружний шлях філософських роздумів може з часом вивести до свідомості Кр̣шн̣и, але найкраще — мати безпосередній зв'язок із свідомістю Кр̣шн̣и. Шлях свідомості Кр̣шн̣и досконалий, бо він не залежить від очищення чуттів за допомогою філософських міркувань. Безпосереднє віддане служіння, тобто свідомість Кр̣шн̣и, неважкий і піднесений шлях, й водночас воно само по собі є методом очищення.

ВІРШ 4

न कर्मणामनारम्भान्नैष्कर्म्यं पुरुषोऽश्नुते ।
न च संन्यसनादेव सिद्धिं समधिगच्छति ॥४॥

на карман̣а̄м ана̄рамбга̄н наішкармйам̇ пурушо 'шнуте
на ча саннйасана̄д ева сіддгім̇ самадгіґаччґаті

на—без; *карман̣а̄м*—визначених обов'язків; *ана̄рамбга̄т*— невиконанням; *наішкармйам*—звільнення від наслідків; *пурушах̣*—людина; *ашнуте*—досягає; *на*—ні; *ча*—також; *саннйасана̄т*—шляхом відречення; *ева*—просто; *сіддгім*—успіх; *самадгіґаччґаті*—досягає.

Неможливо звільнитись від кармічних наслідків, просто відмовившись од діяльності, як і не можна одним лише відреченням досягти досконалості.

ПОЯСНЕННЯ: Жити у відреченні може людина, що пройшла через очищення, яке полягає у виконанні визначених обов'язків. Ці

обов'язки й було встановлено на те, щоб очистити серця матеріалістичних людей. Якщо людина одразу перейде до четвертої стадії життя (*саннйāси*), не пройшовши крізь очищення, це не принесе їй успіху. Філософи-емпірики вважають, що просто прийнявши *саннйāсу*, або відмовившись од матеріальної кармічної діяльності, людина одразу ж уподібнюється Нāрāйаṇі. Але Господь Кршṇа не схвалює такого підходу. Без очищення серця *саннйāса* лише порушує суспільний устрій. З іншого боку, якщо хтось присвячує себе трансцендентному служінню Господеві (*буддгі-йозі*), нехай він і не виконує своїх визначених обов'язків, якого б поступу він не досяг на такому шляху — Господь все прийме. *Св-алпам апй асйа дгармасйа трāйате махато бгайāт.* Навіть незначний поступ на шляху відданого служіння допомагає людині подолати найбільші труднощі.

ВІРШ 5

न हि कश्चित्क्षणमपि जातु तिष्ठत्यकर्मकृत् ।
कार्यते ह्यवशः कर्म सर्वः प्रकृतिजैर्गुणैः ॥५॥

на хі каймчіт кшаṇам апі джāту тішṭгатй акарма-кр̣т
кāрйате хй аваймах̣ карма сарвах̣ пракр̣ті-джаір ґуṇаіх̣

на—ні; *хі*—неодмінно; *каймчіт*—кожен; *кшаṇам*—хвиля часу; *апі*—також; *джāту*—будь-коли; *тішṭгаті*—залишатися; *акарма-кр̣т*—нічого не роблячи; *кāрйате*—змушений працювати; *хі*—неодмінно; *аваймах̣*—безпорадно; *карма*—робота; *сарвах̣*—увесь; *пракр̣ті-джаіх̣*—породжений *ґуṇами* матеріальної природи; *ґуṇаіх̣*—якостями.

Безпорадна жива істота змушена діяти згідно з якостями, якими її наділяють ґуṇи матеріальної природи, отже, ніхто ні на мить не може уникнути діяльності.

ПОЯСНЕННЯ: Матеріальне тіло не є причиною постійної активності, — вона випливає з природи самої душі.Коли душа відсутня, матеріальне тіло не може рухатись. Тіло — це лише мертвий механізм, яким керує душа, завжди активна й невпинна. Тому духовна душа повинна спрямувати свою активність у річище корисної діяльності в свідомості Кршṇи, бо інакше всі її дії зумовлюватиме ілюзорна енергія. Контактуючи з матеріальною природою, ду-

ша підпадає під вплив *ґун* природи і, щоб очистити душу від матеріальних нахилів, які вона надбала, треба дотримуватись приписів *ш́āстр*. Але якщо душа вдасться до притаманної їй діяльності в свідомості Кр̣шн̣и, то все, що б вона не зробила, буде благом для неї. *Ш́рīмад-Бгāґаватам* (1.5.17) підтверджує це:

тйактвā сва-дгармам̇ чараṇāмбуджам̇ харер
бгаджанн апакво 'тга патет тато йаді
йатра ква вābгадрам абгӯд амушйа кім̇
ко вāртга āпто 'бгаджатāм̇ сва-дгарматах̣

«Навіть якщо людина не виконуватиме обов'язків, рекомендованих *ш́āстрами*, або її віддане служіння не завжди буде належним і вона не втримається на потрібному рівні й зазнає падіння, то це не буде втратою й бідою для неї, тому що вона прийняла свідомість Кр̣шн̣и. Але якщо вона виконує все, що рекомендують *ш́āстри* для очищення, то яка з того для неї користь, якщо вона не усвідомлює Кр̣шн̣у?» Отже, очищення потрібне для того, щоб досягнути свідомості Кр̣шн̣и. Таким чином, *саннйāсу*, чи будь-який інший спосіб очищення, призначено на досягнення кінцевої мети — свідомості Кр̣шн̣и, без якої все втрачає самий свій сенс.

ВІРШ 6

कर्मेन्द्रियाणि संयम्य य आस्ते मनसा स्मरन् ।
इन्द्रियार्थान्विमूढात्मा मिथ्याचारः स उच्यते ॥६॥

кармендрійāн̣і самйамйа йа āсте манасā смаран
індрійāртгāн вімӯдгāтмā мітгйāчāрах̣ са учйате

карма-індрійāн̣і—п'ять органів чуття, що виконують діяльність; *самйамйа*—опановуючи; *йах̣*—кожний, хто; *āсте*—залишається; *манасā*—розумом; *смаран*—думаючи про; *індрійа-артгāн*—об'єкти чуттів; *вімӯдга*—нерозумний; *āтмā*—душа; *мітгйā-āчāрах̣*—облудник; *сах̣*—він; *учйате*—називають.

Той, хто утримує свої органи чуття від діяльності, але чий розум прив'язаний до чуттєвих об'єктів, безумовно, є облудник і обманює сам себе.

ПОЯСНЕННЯ: Існує чимало облудників, які відмовляються діяти в свідомості Кр̣шн̣и, роблячи виставу з медитації, тоді як насправді їхні думки не виходять за сферу почуттєвих насолод. Або ще та-

кі удавальники можуть обговорювати сухі філософські теми, аби справити враження на своїх витончених слухачів, і саме таких людей названо в цьому вірші найбільш облудними. Задля задоволення чуттів людина може вдаватись до діяльності, властивої певному соціальному стану, але якщо вона дотримується правил та приписів свого соціального становища, її існування поступово очищується. Той же, хто вдає із себе йоґа, насправді лише шукаючи об'єктів для свого чуттєвого задоволення, є найбільшим облудником, навіть якщо він іноді і філософствує. Його знання не мають жодної вартості, тому що плоди знання такого грішника забирає ілюзорна енергія Господа. Розум такого облудника забруднений, і його показна медитація нічого не варта.

ВІРШ 7

यस्त्विन्द्रियाणि मनसा नियम्यारभतेऽर्जुन ।
कर्मेन्द्रियैः कर्मयोगमसक्तः स विशिष्यते ॥७॥

йас тв індрійāні манасā нійамйāрабґате 'рджуна
кармендрійаіх карма-йоґам асактах са віш́ішйате

йах—той, хто; *ту*—але; *індрійāні*—чуття; *манасā*—розумом; *нійамйа*—упорядковуючи; *āрабґате*—починається; *арджуна*—о Арджуно; *карма-індрійаіх*—активними органами чуття; *карма-йоґам*—відданість; *асактах*—без прив'язаності; *сах*—він; *віш́ішйате*—набагато кращий.

З іншого боку, той, хто щиро намагається опановувати за допомогою розуму активні органи чуття і залучає їх до діяльності в свідомості Кршн̣и, не прив'язуючись до матеріального, — стоїть набагато вище.

ПОЯСНЕННЯ: Замість того, щоб ставати псевдотрансценденталістом задля безглуздого життя та почуттєвих насолод, краще робити визначене власне діло й досягти мети життя, що полягає в звільненні від матеріального рабства й досягненні царства Божого. Головна *свāртґа-ґаті*, або життєва мета кожного — досягнути Вішн̣у. Вся система *варн̣* і *āш́рамів* призначена на те, щоб допомогти нам досягнути цієї мети. Сімейна людина теж може досягти цього, якщо буде правильно служити Господу в свідомості Кршн̣и. Людина, яка прагне самоусвідомлення, повинна провадити впорядкований спосіб життя, як це радять *ш́āстри*, продовжувати виконувати

свою роботу без матеріальної прив'язаності, й таким чином досягти успіхів у духовному розвиткові. Така щира людина перебуває набагато вище від облудного вдавальника, який засвоїв дешеву показну духовність і обманює наївну публіку. Щирий прибиральник вулиць стоїть набагато вище якогось шарлатана, який медитацією заробляє собі на прожиток.

ВІРШ 8

नियतं कुरु कर्म त्वं कर्म ज्यायो ह्यकर्मणः ।
शरीरयात्रापि च ते न प्रसिद्ध्येदकर्मणः ॥८॥

нійатам̇ куру карма твам̇ карма джйāйо хй акарман̣ах̣
ш́арīра-йāтрāпі ча те на прасіддгйед акарман̣ах̣

нійатам—визначене; *куру*—роби; *карма*—обов'язки; *твам*—ти; *карма*—робота; *джйāйах̣*—краще; *хі*—звичайно; *акарман̣ах̣*—ніж не працювати; *ш́арīра*—тілесне; *йāтрā*—підтримування; *апі*—навіть; *ча*—також; *те*—твій; *на*—ніколи; *прасіддгйет*—здійснений; *акарман̣ах̣*—без роботи.

Виконуй визначений тобі обов'язок, бо це краще, ніж нічого не робити. Без роботи неможливо підтримувати навіть своє матеріальне тіло.

ПОЯСНЕННЯ: Є чимало людей, що вдаються до так званої «медитації» і переконують усіх, що вони, мовляв, шляхетного походження, а також високопоставлених персон, які роблять вигляд, ніби пожертвували геть усім задля духовного розвитку. Господь Кр̣шн̣а не бажав, щоб Арджуна став облудником, Він хотів, щоб той виконував визначені йому обов'язки, як це належить робити *кшатрійі*. Арджуна був *ґріхастґа* і полководець, отже йому слід було зберігати свій статус, і дотримувати свого релігійного обов'язку, як те рекомендовано *кшатрійі*-сім'янинові. Така діяльність поступово очищує серце світської людини та звільняє її від матеріальної скверни. Ні Господь, ні будь-яке Святе Письмо ніколи не схвалювали так зване «відречення» задля задоволення тілесних потреб. Врешті-решт, людина мусить підтримувати тіло й душу якою-небудь роботою. Не очистившись від матеріальних пристрастей, не слід із власної примхи облишати роботу. Кожним, хто перебуває в матеріальному світі, володіє нечистий потяг до панування над матеріальною природою, або, інакше кажучи, до чуттєвого задоволення. Виконуючи свій обов'язок, необхідно очиститись від таких брудних нахилів. Без цього людина ніколи не повинна намагатись

стати так званим «трансценденталістом», відмовлятись од роботи й жити коштом інших.

ВІРШ 9

यज्ञार्थात्कर्मणोऽन्यत्र लोकोऽयं कर्मबन्धनः ।
तदर्थं कर्म कौन्तेय मुक्तसङ्गः समाचर ॥९॥

йаджн̃а̄ртга̄т карман̣о 'нйатра локо 'йам̇ карма-бандганах̣
тад-артгам̇ карма каунтейа мукта-сан̇гах̣ сама̄чара

йаджн̃а-артга̄т—що виконується тільки задля Йаджн̃и, або Вішну; *карман̣ах̣*—ніж робота; *анйатра*—інакше; *локах̣*—світ; *айам*—цей; *карма-бандганах̣*—пута, що виникли; *тат*—Його; *артгам*—заради; *карма*—робота; *каунтейа*—син Кунті; *мукта-сан̇гах̣*—звільнений від зв'язку; *сама̄чара*—роби це досконало.

Будь-яку діяльність слід виконувати як жертвоприношення Вішну, бо інакше вона стає причиною рабства в матеріальнім світі. Тому, о сину Кунті, виконуй визначені тобі обов'язки задля Його вдоволення, і таким чином ти завжди будеш вільним від цього рабства.

ПОЯСНЕННЯ: Людина повинна працювати хоча б задля того, щоб підтримувати своє тіло, і тому для кожного конкретного соціального та духовного стану визначено обов'язки, що сприяють цьому. *Йаджн̃а* означає Господа Вішну, або жертвоприношення. Всі жертвоприношення призначено на вдоволення Господа Вішну. *Веди* наказують: *йаджн̃о ваі вішн̣ух̣*. Іншими словами, приписане жертвоприношення і безпосереднє служіння Господу Вішну підпорядковано одній меті. Отже, свідомість Кр̣шн̣и також є *йаджн̃а*, яку треба здійснювати, як радить даний вірш. Система *варн̣а̄шрама* має аналогічну мету — вдоволення Господа Вішну. *Варн̣а̄шрама̄ча̄равата̄ пурушен̣а парах̣ пума̄н/ вішн̣ур а̄ра̄дгйате* (*Вішну Пура̄на* 3.8.8).

Кожен повинен працювати задля вдоволення Вішну. Будь-яка інша діяльність в матеріальному світі стає причиною рабства, бо як добрі, так і погані чинки мають свої наслідки, а будь-які наслідки сковують діяча. Отже, щоб задовольнити Кр̣шн̣у (тобто Вішну), необхідно діяти в свідомості Кр̣шн̣и. Виконуючи таку діяльність, жива істота перебуває в звільненому стані. Це — велике мистецтво, і спочатку воно потребує дуже досвідченого керівника. Тому початківець повинен старанно трудитись під керівництвом досвідченого відданого Господа Кр̣шн̣и або безпосередньо під керівництвом Самого Господа Кр̣шн̣и (як це припало Арджуні). Ніщо не повинно

здійснюватись в ім'я чуттєвого задоволення, все треба робити заради того, щоб вдовольнити Господа. Така діяльність не лише врятує людину від кармічних наслідків, але й поступово підніме її до трансцендентного любовного служіння Господеві, — єдине, що може вивести живу істоту в царство Бога.

ВІРШ 10

सहयज्ञाः प्रजाः सृष्ट्वा पुरोवाच प्रजापतिः ।
अनेन प्रसविष्यध्वमेष वोऽस्त्विष्टकामधुक् ॥१०॥

саха-йаджн̃āх праджāх сршт̣вā пуровāча праджāпатих
анена прасавішйадгвам еша во 'ств ішт̣а-кāма-дгук

саха—разом з; *йаджн̃āх*—жертвоприношення; *праджāх*—покоління; *сршт̣вā*—створюючи; *пурā*—в прадавні часи; *увāча*—сказав; *праджā-патих*—Господь усіх істот; *анена*—цим; *прасавішйадгвам*—дедалі більше процвітайте; *ешах*—це; *вах*—ваша; *асту*—нехай буде; *ішт̣а*—все бажане; *кāма-дгук*—та, що дарує.

На початку творення Господь усіх істот створив покоління людей і напівбогів разом із жертвоприношенням для Вішн̣у, і благословив їх, сказавши: «Будьте щасливі цією йаджн̃ею (жертвоприношенням), бо виконання її дарує вам усе необхідне для щасливого життя й досягнення звільнення».

ПОЯСНЕННЯ: Господь усіх істот, Вішн̣у, створює матеріальний світ для того, щоб дати обумовленим душам можливість повернутись додому, назад до Бога. Матеріальна природа обумовлює всіх живих істот в матеріальному творінні,тому що вони забули про свої стосунки з Вішн̣у, або Кршн̣ою, Верховним Богом-Особою. Ведичні засади призначені на те, щоб допомогти нам усвідомити ці вічні взаємостосунки, про що і стверджується в *Бгаґавад-ґїтā: ведаіґ̇ ча сарваір ахам ева ведйах*. Господь каже, що мета *Вед* — пізнати Його. У ведичних гімнах сказано: *патім̇ ваішвасйāтмеґ̇-варам*. Тому Господь живих істот є Верховний Бог-Особа Вішн̣у. Також Ш́рīла Ш́укадева Ґосвāмī в *Ш́рīмад-Бгāґаватам* (2.4.20) багатьма способами змальовує Господа як *паті*:

ш́рійах патір йаджн̃а-патіх праджā-патір
дгійāм̇ патір лока-патір дгарā-патіх

патір ґатіḥ чāндґака-вршṇі-сāтватāм
прасīдатāм ме бґаґавāн сатāм патіх

Праджā-паті — це Господь Вішṇу. Він — Господь усіх живих створінь, усіх світів, усієї краси, і Він — заступник усіх. Господь створив матеріальний світ заради обумовлених душ, щоб навчити їх виконувати *йаджñу* (жертвопринесення) задля вдоволення Вішṇу, бо тоді вони зможуть зручно й без турбот жити в матеріальному світі й, скінчивши матеріальне існування, увійти в царство Боже. Такою є загальна програма для обумовленої душі. Виконуючи *йаджñи*, обумовлені душі починають поступово усвідомлювати Кршṇу й стають благочестивими всіма сторонами. В Калі-*йуґу* ведичні *шāстри* рекомендують *санкīртана-йаджñу* (оспівування Господніх імен), і Господь Чаітанйа запровадив цей трансцендентний спосіб для того, щоб усі могли досягнути звільнення. *Санкīртана-йаджña* й свідомість Кршṇи чудово пасують одна одній. Господа Кршṇу, як уособлення відданості, у вигляді Свого відданого слуги (Господь Чаітанйа) згадано в *Шрīмад-Бгāґаватам* (11.5.29) з особливим посиланням на *санкīртана-йаджñу* таким чином:

кршṇа-варṇам твішāкршṇам сāṅґопāṅґāстра-пāршадам
йаджñаіх санкīртана-прāйаір йаджанті хі су-медґасах

«В Калі-*йуґу* люди, що достатньо обдаровані розумом, будуть вшановувати Господа, та Його близьких сподвижників здійсненням *санкīртана-йаджñи*». В епоху Калі важко здійснювати інші різновиди *йаджñи*, які рекомендують *Веди*, але *санкīртана-йаджña* цілком доступна й досконала з усякого погляду, і *Бгаґавад-ґītā* (9.14) також радить її.

ВІРШ 11

देवान्भावयतानेन ते देवा भावयन्तु वः ।
परस्परं भावयन्तः श्रेयः परमवाप्स्यथ ॥११॥

девāн бгāвайатāнена те девā бгāвайанту вах
параспарам бгāвайантах шрейах парам авāпсйатха

девāн — напівбоги; *бгāвайатā* — вдоволені; *анена* — жертвоприношенням; *те* — ті; *девāх* — напівбоги; *бгāвайанту* — задовольнять; *вах* — тебе; *параспарам* — взаємно; *бгāвайантах* — задовольняючи

один одного; *ш́рейах̣*—благо; *парам*—вищий; *авапсйатґа*—ти досягнеш.

Напівбоги, вдоволені жертвоприношеннями, задовольнять також і тебе, й завдяки такій взаємодії людей та напівбогів запанує загальний добробут.

ПОЯСНЕННЯ: Напівбогів уповноважено керувати матеріальними справами. Постачання повітря, світла, води й інших благ, необхідних для існування тіла й душі кожної живої істоти, довірено незліченним напівбогам, які перебувають в різних частинах тіла Верховного Бога-Особи і служать Йому. Вдоволеність чи невдоволеність напівбогів залежать від того, як людина виконує *йаджн̃у*. Деякі з жертвоприношень призначені на задоволення конкретних напівбогів, але навіть і в такому випадку Господа Вішну вшановують як головного Владику всіх жертв. У *Бгаґавад-ґіті* вказано також, що Сам Кр̣шн̣а є мета всіх жертвоприношень: *бгоктāрам̇ йаджн̃а-тапасāм*. Тому головною метою всіх жертвоприношень є вдовольнити в першу чергу *йаджн̃а-паті*. Природно, що за правильного виконання жертвоприношень, напівбоги, що відповідальні за окремі сфери постачання, вдовольняються і дають все необхідне навіть з надлишком.

Здійснення жертвоприношень приносить чимало додаткової користі, і, врешті-решт, приводить до звільнення з матеріального полону. Завдяки *йаджн̃і*, як стверджують *Веди*, діяльність стає чистою: *āхāра-ш́уддгау саттва-ш́уддгіх̣ саттва-ш́уддгау дгрувā смр̣тіх̣ смр̣ті-ламбге сарваґрантґīнāм̇ віпрамокшах̣*. Здійснення *йаджн̃и* освячує їжу, а освячена їжа очищує саме існування людини, завдяки очищенню існування освячуються тонкі тканини пам'яті, а з просвітленою пам'яттю людина спроможна згадати про звільнення. Сукупніть усіх цих чинників приводить до свідомості Кр̣шн̣и, якої так потребує сучасне суспільство.

ВІРШ 12

इष्टान्भोगान्हि वो देवा दास्यन्ते यज्ञभाविताः ।
तैर्दत्तानप्रदायैभ्यो यो भुङ्क्ते स्तेन एव सः ॥१२॥

іш̣т̣āн бгоґāн хі во девā дāсйанте йаджн̃а-бгāвітāх̣
таір даттāн апрадāйаібгйо йо бгун̇кте стена ева сах̣

іш̣т̣āн—бажані; *бгоґāн*—те, що необхідне в житті; *хі*—звичайно; *вах̣*—тобі; *девāх̣*—напівбоги; *дāсйанте*—подарують; *йаджн̃-абгāвітāх̣*—вдоволені виконанням жертвоприношень; *таіх̣*—ними; *дат-*

тāн—речі, що вони дали; *апрадāйа*—не пропонуючи; *ебгйаḥ*—напівбогам; *йаḥ*—той, хто; *бгуṅкте*—насолоджується; *стенаḥ*—злодій; *ева*—звичайно; *саḥ*—він.

Напівбоги, що відають задоволенням різних життєвих потреб, вдоволені жертвоприношеннями, дарують усе необхідне. Той же, хто насолоджується цими дарами, не пропонуючи їх на відповідь напівбогам, безумовно є злодій.

ПОЯСНЕННЯ: Напівбоги — це вповноважені довірені представники Верховного Бога-Особи, Вішну, які постачають нам усе необхідне від Його імені. Тому їх потрібно вдовольняти, виконуючи відповідні жертвоприношення. Є різні види визначених *Ведами* жертвоприношень, що їх пропонують різним напівбогам, але, в остаточному підсумку, всі вони призначені Верховному Богові-Особі. Людям, які не можуть збагнути Бога-Особу, радять приносити жертви напівбогам. Згідно з різними матеріальними нахилами особистості, *Веди* пропонують різні *йаджн̃и*. Так само, від якостей людини залежить, яких напівбогів вона вшановує. Наприклад, тим, хто вживає в їжу м'ясо, слід вшановувати богиню Кāлī, жахливу форму матеріальної природи, якій приносять у жертву тварин. Однак, людям в *ґуṇі* благочестя рекомендовано трансцендентне поклоніння Господеві Вішну. Але, зрештою, всі жертвоприношення призначені на те, щоб уможливити поступове просування до трансцендентного стану. Звичайній людині слід виконувати щонайменше п'ять різновидів жертвоприношень, які називають *пан̃ча-махā-йаджн̃а*.

Слід розуміти, проте, що все необхідне для життя людського суспільства постачають представники Господа, напівбоги. Ніхто нічого не може створити самотужки. Візьмімо, наприклад, будь-яку їжу людини: злаки, фрукти, овочі, молоко, цукор тощо, якщо людина перебуває в *ґуṇі* благості; додамо сюди ж невеґетаріанську їжу: м'ясо й таке інше — нічого з перерахованого люди не здатні виготовити самі. Знову ж, розгляньмо для прикладу тепло, світло, воду, повітря, інші речі, необхідні для життя — нічого цього людина сама створити не може. Без Верховного Господа не було б ні щедрого сонячного й місячного світла, ні дощу, ні вітру — всього того, без чого неможливе життя. Очевидно, що забезпечення нашого життя всім необхідним залежить від Господа. Навіть промисловість залежить від великої кількості сировини: металу, сірки, ртуті, марґанцю й чимало іншого — все це постачають посланці Господа, щоб ми, правильно використовуючи це, були бадьорими й здоровими і зрештою усвідомили, що то є кінцева мета життя — звільнитись від матеріальної боротьби за існування. Цієї мети можна досягти, виконуючи *йаджн̃и*. Якщо ж ми забуваємо мету людського життя,

і просто використовуємо дари представників Господа для задоволення наших чуттів, все більше й більше заплутуючись в матеріальному існуванні, — а зовсім не такою є мета творіння, — то, безумовно, ми стаємо злодіями і закони матеріальної природи каратимуть нас. Суспільство злодіїв ніколи не стане щасливим, адже крадії не знають мети життя. Брутальні матеріалісти, злодії, не розуміють кінцевої мети життя і шукають лише почуттєвої втіхи; вони не мають знання, як саме виконувати *йаджн̃и*. Однак Господь Чаітанйа запровадив найлегший спосіб *йаджн̃и*, *санкīртана-йаджн̃у*, яку може здійснювати будь-яка людина, що визнає засади свідомості Кр̣шн̣и.

ВІРШ 13

यज्ञशिष्टाशिनः सन्तो मुच्यन्ते सर्वकिल्बिषैः ।
भुञ्जते ते त्वघं पापा ये पचन्त्यात्मकारणात् ॥१३॥

йаджн̃а-ш́ішт̣а̄ш́інах̣ санто мучйанте сарва-кілбішаіх̣
бгун̃джате те тв аґам̇ па̄па̄ йе пачантй а̄тма-ка̄ран̣а̄т

йаджн̃а-ш́ішт̣а—їжі, яку споживають після виконання *йаджн̃и*; *ш́ішах̣*—їдоки; *сантах̣*—віддані; *мучйанте*—звільнюються; *сарва*—усі різновиди; *кілбішаіх̣*—усіх різновидів; *бгун̃джате*—насолоджуючись; *те*—вони; *ту*—але; *аґам*—тяжкі гріхи; *па̄пах̣*—грішники; *йе*—ті; *пачанті*—готують їжу; *а̄тма-ка̄ран̣а̄т*—для чуттєвої втіхи.

Віддані Господа очищуються від усіх гріхів, споживаючи їжу, спочатку запропоновану Йому в жертву. Ті ж, що готують лише задля власної чуттєвої насолоди — воістину споживають один лише гріх.

ПОЯСНЕННЯ: Відданих Верховного Господа, або людей в свідомості Кр̣шн̣и, називають *сантами*, і вони, як це описано в *Брахма-самґіті* (5.38), завжди сповнені любові до Господа: *према̄н̃джана-ччгуріта-бгакті-вілочанена сантах̣ садаіва хрдайешу вілокайанті*. Між *сантами* та Верховним Богом-Особою Ґовіндою (який дарує всі насолоди), або Мукундою (який дарує звільнення), або Кр̣шн̣ою (всеприваблюючою особою) завжди існують любовні взаємини, й *санти* не можуть прийняти щось, спочатку не запропонувавши це Верховній Особі. Тому такі віддані постійно здійснюють *йаджн̃и* різними способами відданого служіння: *кīртанам, смаран̣ам, арчанам* й ін., і це рятує їх від різноманітного забруднення, що виникає

внаслідок гріховних зв'язків у матеріальному світі. Решта ж, готуючи страви для себе, тобто для задоволення своїх чуттів, є не лише злодії, але ще й споживають різноманітні гріхи. Чи може бути щасливим злодій і грішник? Це неможливо. Щоб стати повністю щасливими, людям слід навчитись виконувати неважку *санкīртану-йджн̃у*, цілком усвідомивши Кршну. В протилежнім випадку спокій та щастя на Землі неможливі.

ВІРШ 14

अन्नाद्भवन्ति भूतानि पर्जन्यादन्नसंभवः ।
यज्ञाद्भवति पर्जन्यो यज्ञः कर्मसमुद्भवः ॥१४॥

аннād бгаванті бгӯтāні парджанйād анна-самбгавах̣
йаджн̃ād бгаваті парджанйо йаджн̃ах̣ карма-самудбгавах̣

аннāт—із злаків; *бгаванті*—ростуть; *бгӯтāні*—матеріальні тіла; *парджанйāт*—з дощів; *анна*—хліба; *самбгавах̣*— виникнення; *йаджн̃āт*—із виконання жертвоприношень; *бгаваті*—стає можливим; *парджанйах̣*—дощ; *йаджн̃ах̣*—виконання *йаджн̃и; карма*—визначені обов'язки; *самудбгавах̣*—народжений з.

Усі живі тіла харчуються їстівними злаками, а злаки живляться дощами. Дощі викликає здійснення йаджн̃и (жертвоприношення), йаджн̃у ж породжує виконання визначених обов'язків.

ПОЯСНЕННЯ: Визначний коментатор *Бгагавад-гīти* Шрīла Баладева Відйābгӯшан̣а сказав: *йе індрāдй-ангатайāвастгітāм йаджн̃ам сарвеśварам̣ вішн̣ум абгйарчйа сач-чгешам аśнанті тена тад дехайāтрāм̣ сампāдайанті*, *те сантах̣ сарвеśварасйа йаджн̃а-пурушасйа бгактāх̣ сарва-кілбішаір анāді-кāла-вівр̣ддгаір ātмānубгава-пратібандгакаір нікгілаіх̣ пāпаір вімучйанте.* Верховний Господь, відомий як *йаджн̃а-пуруша*, тобто єдиновладний володар усіх жертв, є правитель усіх напівбогів, які служать Йому, як різні частини тіла служать усьому тілові. Напівбоги Індра, Чандра, Варун̣а й інші є службовці, що їх призначено керувати матеріальними справами, і *Веди* рекомендують задовольняти цих напівбогів жертвоприношеннями, щоб вони постачали достатньо повітря, світла й води для того, щоб вирощувати їстівні злаки. Коли поклоняються Господу Кршні, то водночас поклоняються й напівбогам, які є різними частинами Господнього тіла, і тому нема потреби в окремому поклонінні напівбогам. Тому віддані Господа в свідомості Кршни пропонують їжу спочатку Кршні, і лише після цього споживають її самі;

так вони насичують тіло духовно. Таким чином не лише знищуються наслідки минулих гріхів, але й тіло стає непідвладним матеріальній скверні. Так само як певна запобіжна вакцина захищає людину від хвороби під час епідемії, так і їжа, що була спочатку запропонована Господеві Вішн̣у, дає нам можливість протистояти матеріальним впливам; того, хто пропонує їжу Господеві, називають Його відданим. Тому людина в свідомості Кр̣шн̣и споживає лише їжу, що запропонована Кр̣шн̣і, і таким способом може нейтралізувати всі наслідки минулих матеріальних заражень, які перешкоджають самоусвідомленню. З іншого боку, той, хто цього не робить, продовжує збільшувати кількість своїх гріхів й тим самим готує собі наступне життя в тілі свині чи собаки — на відплату за минулі гріхи. Матеріальний світ сповнений скверни, але той, хто набув імунітету проти неї, споживаючи *прасādам* (їжу, запропоновану Вішн̣у), перебуває в безпеці, тоді як інші стають жертвами цієї скверни.

Злаки й овочі — ось справжня їжа. Людські істоти харчуються різними злаками, овочами, фруктами й т. ін., а тварини харчуються відходами злаків та овочів, травою, різними рослинами тощо, і тому люди, що звикли харчуватись м'ясом, також залежать від вирощування рослин. Отже, врешті-решт, ми залежимо від урожаю, зібраного з ланів, а не від продукції великих заводів та фабрик. Урожай залежить від рясних дощів, а дощем керують такі напівбоги, як Індра, бог Сонця, Місяця тощо, а всі вони — Господні слуги. Господь же вдовольняється жертвоприношеннями, і це означає, що той, хто їх не виконує, зазнає злигоднів — такий закон природи. Тому *йаджн̃у*, а саме *сан̇кīртана-йаджн̃у*, що рекомендована для цієї епохи, слід виконувати принаймні для того, щоб врятуватись од голоду.

ВІРШ 15

कर्म ब्रह्मोद्भवं विद्धि ब्रह्माक्षरसमुद्भवम् ।
तस्मात्सर्वगतं ब्रह्म नित्यं यज्ञे प्रतिष्ठितम् ॥१५॥

карма брахмодбгавам̇ віддгі брахмāкшара-самудбгавам̇
тасмāт сарва-ґатам̇ брахма нітйам̇ йаджн̃е пратішт̣ґітам̇

карма—роботу; *брахма*—із *Вед; удбгавам*—виникла; *віддгі*—тобі слід знати; *брахма—Веди; акшара*—від Верховного Брахмана (Бога-Особи); *самудбгавам*—безпосередньо проявленого; *тасмāт*—тому; *сарва-ґатам*—те, що проникає в усе; *брахма*—трансценден-

тність; *нітйам*—вічно; *йаджн̃е*—в жертвопринесенні; *пратіштг̣ітам*—те, що перебуває.

Впорядковану діяльність рекомендовано у Ведах, а Веди безпосередньо виходять з уст Верховного Бога-Особи. Тому Трансцендентність, яка пронизує усе, вічно перебуває в актах жертвоприношень.

ПОЯСНЕННЯ: У цьому вірші ще виразніше підкреслено необхідність виконувати *йаджн̃ārтга-карму,* тобто діяти лише задля вдоволення Крш̣ни. Тепер, якщо роботу взагалі призначено на вдоволення *йаджн̃а-пуруші,* Вішну, слід спочатку довідатись про напрямок цієї роботи з Брахмана, або божественних *Вед. Веди* — це кодекс людської діяльності. Все, що робиться в обхід ведичних вказівок, називають *вікармою*, або недозволеною гріховною дією. Тому в кожнім випадку слід звертатись по вказівки до *Вед* для того, щоб уникнути наслідків своїх дій. Як у повсякденному житті кожен трудиться згідно з законами держави, так само він повинен дотримуватись і законів верховної держави Господа. Всі ведичні закони виходять безпосередньо з подиху Особи Господа: *асйа махато бгӯтасйа ніш̣васітам етад йад р̣г-ведо йаджур-ведах̣ сāмаведо 'тгарвāн̇гірасах̣* — чотири *Веди*, а саме *Р̣г Веда, Йаджур Веда, Сāма Веда,* й *Атгарва Веда* — всі вони вийшли з подиху великого Бога-Особи (*Брхад-āран̣йака Упанішада* 4.5.11). Всемогутній Господь може говорити через Свій подих, як це стверджує *Брахма-самгітā*, і Він може виконувати кожним органом Свого чуття функції всіх інших органів — така Його всемогутність. Іншими словами, Господь може говорити Своїм подихом і запліднювати Своїми очима. *Шāстри* підтверджують, що Він лише кинув погляд на матеріальну природу й таким способом породив усіх живих істот. Після створення, тобто запліднивши обумовленими душами черево матеріальної природи, Він дав Свої настанови у формі ведичної мудрості, вказавши обумовленими душам шлях повернення додому, назад до Бога. Треба завжди пам'ятати, що доки ми, як обумовлені душі, знаходимось в матеріальному світі, ми постійно прагнемо матеріальних насолод, проте, ведичні рекомендації подано таким чином, що кожний може задовольнити свої розбещені бажання, а потім повернутись до Бога, завершивши свої так звані «насолоди». Отже, обумовлені душі мають нагоду звільнитись — для цього слід виконувати дії в свідомості Крш̣ни, це і є *йаджн̃а*. Навіть ті, хто не дотримується ведичних приписів, можуть стати на засади свідомості Крш̣ни, і це посяде місце виконання *йаджн̃и,* тобто *карми.*

ВІРШ 16

एवं प्रवर्तितं चक्रं नानुवर्तयतीह यः ।
अघायुरिन्द्रियारामो मोघं पार्थ स जीवति ॥१६॥

евам̇ правартітам̇ чакрам̇ нānувартайатīха йах̣
аґґāйур індрійāрāмо моґґам̇ пāртґа са джīвaті

евам̇—таким чином; *правартітам̇*—який встановлюють *Веди*; *чакрам̇*—кругообіг; *на*—не; *анувартайаті*—приймає; *іха*—у цьому житті; *йах̣*—той, хто; *аґґа-āйух̣*—чиє життя гріховне; *індрійа-āрāмах̣*—задоволений чуттєвими насолодами; *моґґам̇*—без користі; *пāртґа*—син Прṭги (Арджуна); *сах̣*—він; *джīваті*—живе.

Мій дорогий Арджуно, життя людини, як не проходить через цикл жертвоприносень, що його встановлюють Веди, безумовно сповнене гріху. Живучи лише для задоволення чуттів, така людина живе даремно.

ПОЯСНЕННЯ: У цьому вірші Господь картає філософію мамоністів, тих, що проповідують працю в поті чола й чуттєві втіхи. Тому для тих, хто хоче насолоджуватись матеріальним світом, вищезгаданий цикл жертвоприносень абсолютно необхідний. А ті, хто не слідує таким правилам, дуже ризикують зазнавати дедалі суворішої кари. Згідно з законами природи, людська форма життя спеціально призначена для самоусвідомлення, яке здійснюють за допомогою одного з трьох способів: *карма-йоґи, джн̃āна-йоґи* або *бгакті-йоґи.* Трансценденталістам, які перебувають вище добра і зла, нема потреби суворо дотримуватись рекомендованих жертвоприносень, але для тих, хто занурений у чуттєве задоволення, необхідно очиститись шляхом вищезгаданого циклу *йаджн̃и.* Діяльність буває різного роду. Людина поза свідомістю Кр̣шн̣и, безсумнівно, стоїть на чуттєвій платформі й тому мусить виконувати якусь благочестиву діяльність. Систему *йаджн̃и* замислено таким чином, що наділені чуттєвою свідомістю люди можуть задовольнити свої бажання, не заплутуючись в наслідках діяльності задля почуттєвої втіхи. Добробут світу залежить не від наших власних зусиль, його основа є підтримуваний напівбогами первинний порядок, що встановлений Верховним Господом. Тому *йаджн̃и* призначаються конкретним напівбогам, про яких згадано у *Ведах.* Посередньо такий процес являє собою свідомість Кр̣шн̣и, тому що, свідомо виконуючи *йаджн̃и,* людина безумовно віднайде свідомість Кр̣шн̣и. Але якщо виконання *йаджн̃и* не приводить до свідомості Кр̣шн̣и, тоді це просто ритуальна діяльність у відповідності з моральним кодексом. Не слід

обмежувати свій духовний розвиток засадами моралі, треба перевершити їх і таким способом віднайти свідомість Кр̣шн̣и.

ВІРШ 17

यस्त्वात्मरतिरेव स्यादात्मतृप्तश्च मानवः ।
आत्मन्येव च संतुष्टस्तस्य कार्यं न विद्यते ॥१७॥

йас тв ātма-ратір ева сйāд ātма-тр̣пташ̣ ча мānавах̣
ātманй ева ча сантушт̣ас тасйа кāрйам̇ на відйате

йах̣—той, хто; *ту*—але; *ātма-ратіх̣*—черпає задоволення із душі; *ева*—звичайно; *сйāт*—залишається; *атма-тр̣птах̣*—самосвітний; *ча*— і; *мānавах̣*—людина; *ātмані*—в собі; *ева*—лише; *ча*—і; *сантушт̣ах̣*—цілком насичений; *тасйа*—його; *кāрйам*—обов'язок; *на*—не; *відйате*—існує.

Але для людини, яка черпає задоволення сама у собі, чиє людське життя спрямоване на самоусвідомлення, і яка знаходить цілковиту вдоволеність лише в собі самій — для неї не існує обов'язків.

ПОЯСНЕННЯ: Людині, яка повністю перейнялася свідомістю Кр̣шн̣и й цілком задоволена своєю діяльністю в ній, вже нема потреби виконувати ще якісь обов'язки. Завдяки тому, що вона перебуває в свідомості Кр̣шн̣и, весь її внутрішній бруд одразу ж зникає, й таким чином вона досягає плодів виконання багатьох тисяч жертвоприносень. Шляхом такого очищення свідомості людина осягає свій вічний зв'язок із Всевишнім. Таким чином, з Господньої ласки її обов'язки прояснюються самі по собі, й вона більше не потребує настанов *Вед.* Таку людину в свідомості Кр̣шн̣и більше не цікавить матеріальна діяльність і вона вже не знаходить втіхи у вині, жінках й інших подібних безумствах.

ВІРШ 18

नैव तस्य कृतेनार्थो नाकृतेनेह कश्चन ।
न चास्य सर्वभूतेषु कश्चिदर्थव्यपाश्रयः ॥१८॥

наіва тасйа кр̣тенāртго нāкр̣тенеха каш̣чана
на чāсйа сарва-бгӯтешу каш̣чід артга-вйапāш̣райах̣

на—ніколи; *ева*—неодмінно; *тасйа*—його; *кр̣тена*—виконанням обов'язку; *артгах̣*—мета; *на*—не; *акр̣тена*—невиконанням обов'язку; *іха*—у цьому світі; *каш̣чана*—що б там не; *на*—ніколи;

ча—і; *асйа*—його; *сарва-бгӯтешу*—серед усіх живих істот; *ка-ймчіт*—будь-який; *артга*—мета; *вйапāймрайах*—той, хто приймає притулок у.

Людина, яка усвідомила себе, не переслідує якихось цілей, виконуючи свої обов'язки, немає в неї і причини не виконувати їх. Вона також не має ніякої потреби залежати від інших живих істот.

ПОЯСНЕННЯ: Людина, яка усвідомила себе, більше не зобов'язана виконувати якісь визначені для неї обов'язки, окрім діяльності в свідомості Кршни. Проте, слід також розуміти, що свідомість Кршни не є бездіяльність, як це буде з'ясовано у дальших віршах. Людина в свідомості Кршни не потребує чийогось заступництва — чи то людини, чи напівбога. Діючи в свідомості Кршни, вона тим самим виконує свій обов'язок.

ВІРШ 19

तस्मादसक्तः सततं कार्यं कर्म समाचर ।
असक्तो ह्याचरन्कर्म परमाप्नोति पूरुषः ॥१९॥

тасмāд асактах сататам кāрйам карма самāчара
асакто хй āчаран карма парам āпноті пӯрушах

тасмāт—тому; *асактах*—без прихильності; *сататам*—постійно; *кāрйам*—як обов'язок; *карма*—робота; *самāчара*—здійснюй; *асактах*—неприв'язаний; *хі*—неодмінно; *āчаран*—здійснюючи; *карма*—робота; *парам*—Всевишній; *āпноті*—досягає; *пӯрушах*—людина.

Тому людина повинна діяти, керуючись тільки почуттям обов'язку, без зацікавленості в плодах своєї діяльності, бо, діючи без прив'язаності, вона досягає Всевишнього.

ПОЯСНЕННЯ: Для відданих Всевишній — це Бог-Особа, а для імперсоналістів Він — звільнення. Тому людина, яка працює для Кршни, тобто в свідомості Кршни, під належним керівництвом і не прив'язана до плодів своєї праці — безумовно прямує до вищої мети життя. Арджуні було сказано, що він повинен взяти участь в битві на Курукшетрі задля Кршни, тому що Кршна бажав цьо-

го. Прагнення бути доброю людиною й не чинити насильства теж є вияв особистої прив'язаності до наслідків своєї діяльності, але діяти задля Всевишнього — означає діяти, не очікуючи результату. Такою є вища досконалість діяльності, яку рекомендує Верховний Бог-Особа, Шрī Кр̣шн̣а.

Такі ведичні ритуали, як жертвоприношення, виконують для того, щоб очиститись від наслідків гріховних вчинків, що здійснені задля чуттєвої втіхи. Проте, дії в свідомості Кр̣шн̣и трансцендентні стосовно наслідків як доброї, так і лихої діяльності. Людина в свідомості Кр̣шн̣и ніколи не прив'язується до плодів своєї діяльності, а діє лише задля Кр̣шн̣и. Бувши залученою до найрізноманітнішої діяльності, вона, проте, лишається цілком неприв'язаною.

ВІРШ 20

कर्मणैव हि संसिद्धिमास्थिता जनकादयः ।
लोकसंग्रहमेवापि संपश्यन्कर्तुमर्हसि ॥२०॥

карман̣аіва хі самсіддгім āстгітā джанакādайах̣
лока-сан̇грахам евāпі сампаш́йан картум архасі

карман̣ā—роботою; *ева*—навіть; *хі*—неодмінно; *самсіддгім*—досконало; *āстгітāх̣*—розташований; *джанака-ādайах̣*—Джанака й інші царі; *лока-сан̇грахам*—люди загалом; *ева апі*—також; *сампаш́йан*—вважаючи; *картум*—діяти; *архасі*—ти повинен.

Царі, подібні до Джанаки, досягали досконалості, просто виконуючи свої обов'язки. Тому, задля виховання людей, ти повинен робити своє діло.

ПОЯСНЕННЯ: Такі царі, як Джанака й інші, були душами, які досягли самоусвідомлення, отже, від них не вимагалось виконувати визначених у *Ведах* обов'язків. Однак, вони все ж таки здійснювали всі рекомендовані для них дії, щоб бути взірцем для інших людей. Джанака був батьком Сīти й тестем Господа Шрī Рāми. Він був великим відданим Господа, і тому вже перебував у трансцендентному стані свідомості, але бувши також царем Мітгіли (частина провінції Біхар в Індії), він повинен був являти своїм підданим приклад виконання визначених обов'язків. Господа Кр̣шн̣у та Його вічного друга Арджуну ніхто не змушував брати участі в битві на

Курукшетрі, але вони пішли на це, щоб показати людям неминучість насилля за обставин, де будь-які розважливі доводи виявляються марними. Перед битвою на Курукшетрі було ужито всіх заходів, навіть Сам Верховний Бог-Особа доклав зусиль, щоб уникнути її, але протилежна сторона затято жадала битви. В ім'я праведної цілі необхідно було вступити в бій. Хоча людина в свідомості Кршни може не мати жодних інтересів у цьому світі, але вона працює, щоб навчити людей, як правильно жити та яким чином діяти. Досвідчена людина в свідомості Кршни здатна діяти таким чином, що за нею підуть й інші, про що і йдеться у дальшому вірші.

ВІРШ 21

यद्यदाचरति श्रेष्ठस्तत्तदेवेतरो जनः ।
स यत्प्रमाणं कुरुते लोकस्तदनुवर्तते ॥२१॥

йад йад ā́чарáті и́рештґас тат тад еветаро джанах̣
са йат прамạ̄нам̇ куруте локас тад анувартате

йат йат—що б; *ā́чарáті*—він робить; *и́рештґах̣*—шанований провідник; *тат*—те; *тат*—і лише те; *ева*—неодмінно; *ітарах̣*—звичайний; *джанах̣*—особистість; *сах̣*—він; *йат*—котрий би не; *прамạ̄нам̇*—приклад; *куруте*—здійснює; *локах̣*—весь світ; *тат*—те; *анувартате*—йде вслід.

Що б не робила видатна людина, звичайні люди йдуть за нею. І яких би норм вона не встановила на прикладі власних дій — весь світ наслідує її.

ПОЯСНЕННЯ: Люди завжди потребують лідера, здатного вчити їх на власному прикладі. Лідер не може відучити людей від тютюну, якщо він сам палить. Господь Чаітанйа казав, що вчитель мусить сам поводитись належить чином, перш ніж братись навчати. Того, хто вчить на власному прикладі, називають *ā́чā́рйа,* ідеальний вчитель. Тому вчитель повинен дотримуватись засад *ш́ā́стр,* щоб виховати звичайну людину. Він не може вигадувати правила, які суперечать засадам явлених *ш́ā́стр*. Таке Святе Письмо, як *Манусам̇ґітā* та інші явлені *ш́ā́стри* вважають взірцями, яких слід дотримуватись, і вчення лідера повинно бути засноване на принципах таких загальновизнаних *ш́ā́стр*. Ті, хто бажає вдосконалити себе, повинні додержуватись стандартних правил, як це робили великі

вчителі. *Шрімад-Бгагаватам* також підтверджує, що необхідно слідувати стопами великих відданих, і саме таким є шлях духовного поступу. Царя або главу держави, батька й шкільного вчителя природно вважають провідниками простих людей. Кожен такий лідер несе величезну відповідальність за своїх підлеглих, і тому він повинен добре знатись на святих книгах, кодексах духовності й моралі.

ВІРШ 22

न मे पार्थास्ति कर्तव्यं त्रिषु लोकेषु किंचन ।
नानवाप्तमवाप्तव्यं वर्त एव च कर्मणि ॥२२॥

на ме пārтгāсті картавйам̇ трішу локешу кін̃чана
нānавāптам авāптавйам̇ варта ева ча карман̣і

на—не; *ме*—Мій; *пārтга*—син Пртги; *асті*—є; *картавйам*—ви значений обов'язок; *трішу*—в трьох; *локешу*—планетних системах; *кін̃чана*—будь-яке; *на*—ніщо; *анавāптам*—бажане; *авāптавйам*—здобуте; *варте*—Я залучений; *ева*—неодмінно; *ча*—також; *карман̣і*—у визначених обов'язках.

О сину Пртги, у всіх трьох планетних системах нема такої справи, яку Я був би зобов'язаний виконувати. Я нічого не бажаю і нічого не потребую — і все ж таки Я виконую визначені обов'язки.

ПОЯСНЕННЯ: Верховного Бога-Особу описано в ведичній літературі таким чином:

там ішварāн̣āṁ парамам̇ махеішварам̇
там̇ деватāнāṁ парамам̇ ча даівatам
патім̇ патīнāṁ парамам̇ парастāд
відāма девам̇ бгуванеішам ід̣йам

на тасйа кāрйам̇ каран̣ам̇ ча відйате
на тат-самаш ча̄бгйадгікаш ча дрішйате
парāсйа шактір вівідгаіва шрӯйате
свāбгāвікī джн̃āна-бала-крійā ча

«Верховний Господь — правитель усіх правителів і владика всіх вождів усіх планет. Усі і все підвладне Йому. Це Він — Верховний Господь — наділяє живу істоту певними повноваженнями, певною

силою, — сама ж вона не володіє верховною владою. Йому також поклоняються всі напівбоги, Він — верховний керівник усіх керівників. Він трансцендентний щодо всіх вождів матеріального світу, і всі поклоняються Йому. Нема нікого вищого од Нього, Він — верховна причина всіх причин.

У Нього немає тілесної форми, як у звичайних живих істот. Нема різниці між Його тілом та душею, Він абсолютний, всі Його чуття трансцендентні. Кожний з органів Його чуття може виконувати роботу будь-якого іншого. Нема нікого рівного Йому або вищого від Нього. Він має різноманітні потенції, і тому діяльність Його протікає сама по собі в природній послідовності» (*Шветāшватара Упанішада* 6.7–8).

У Бога-Особи вдосталь усього і все воно істинносуще, і тому в Нього немає потреби виконувати якісь обов'язки. Той, хто зацікавлений в плодах своєї діяльності, має якісь певні визначені обов'язки, але нема обов'язків у того, хто нічого не прагне у всіх трьох планетних системах. І все ж таки Господь Кр̣шн̣а бере участь у битві на Курукшетрі, очолюючи *кшатрій*, бо захищати скривджених — обов'язок *кшатрійі*. Хоча Він перебуває над усіма заповідями явлених *ш́āстр*, Він не порушує цих заповідей Своїми діями.

ВІРШ 23

यदि ह्यहं न वर्तेयं जातु कर्मण्यतन्द्रितः ।
मम वर्त्मानुवर्तन्ते मनुष्याः पार्थ सर्वशः ॥२३॥

йаді хй ахам̇ на вартейам̇ джāту карман̣й атандрітах̣
мама вартмānувартанте манушйāх̣ пāртга сарваш́ах̣

йаді—якщо; *хі*—неодмінно; *ахам*—Я; *на*—не; *вартейам*—так зайнятий; *джāту*—будь-коли; *карман̣і*—у виконанні визначених обов'язків; *атандрітах̣*—дуже ретельно; *мама*—Мій; *вартма*—шлях; *анувартанте*—послідують; *манушйāх̣*—усі люди; *пāртга*—син Пртги; *сарваш́ах̣*—з усякого погляду.

Якщо б Я коли-небудь знехтував Своїм обов'язком, о Пāртго, всі люди, звичайно, наслідували б Мій приклад.

ПОЯСНЕННЯ: Щоб підтримувати соціальний спокій та суспільний порядок, які необхідні для духовного розвитку, існують сімейні традиції, яких слід дотримуватись кожній цивілізованій людині.

Хоча такі правила й приписи стосуються лише обумовлених душ і не поширюються на Господа Кр̣шн̣у, Він прийшов на Землю, щоб відновити релігійні засади, і тому Він Сам їх дотримувався. У протилежнім випадку люди теж порушували б їх, тому що Він — найвищий авторитет. З *Шрімад-Бгаґаватам* стає зрозумілим, що Господь Кр̣шн̣а виконував усі релігійні обов'язки дома й на людях, як це годиться сімейній людині.

ВІРШ 24

उत्सीदेयुरिमे लोका न कुर्यां कर्म चेदहम् ।
संकरस्य च कर्ता स्यामुपहन्यामिमाः प्रजाः ॥२४॥

утсīдейур іме локā на курйāм карма чед ахам
сан̇карасйа ча картā сйāм упаханйāм імāх̣ праджāх̣

утсīдейух̣—буде зруйновано; *іме*—усі ці; *локāх̣*—світи; *на*—не; *курйāм*—Я виконував би; *карма*—визначені обов'язки; *чет*—якщо; *ахам*—Я; *сан̇карасйа*—небажаного населення; *ча*—і; *картā*—творець; *сйāм*—буду; *упаханйāм*—зруйнував би; *імāх̣*—усі ці; *праджāх̣*—живі істоти.

Якби Я не виконував Своїх обов'язків, усі ці світи загинули б; Я став би причиною народження небажаного населення, і таким чином порушив би спокій усіх живих істот.

ПОЯСНЕННЯ: Варн̣а-сан̇карa означає «небажане населення», що порушує спокій усього суспільства. Щоб не допустити такого суспільного порушення, встановлено певні норми, і якщо населення дотримується їх, мир і порядок самі по собі приходять у суспільство і люди отримують можливість використати своє життя для духовного розвою. Коли Господь Кр̣шн̣а приходить на Землю, Він дотримується цих правил та норм, щоб підтвердити їхню значимість й необхідність виконання. Господь є батько всіх живих істот, і якщо живі істоти збиваються з пуття, то відповідальність за це посередньо падає і на Господа. Тому щоразу, коли стає помітним нехтування релігійними засадами на впорядкування життя, Господь приходить Сам і направляє суспільство. Однак слід добре пам'ятати, що хоча ми й зобов'язані йти стопами Господа, імітувати Його ми не можемо. Йти стопами і мавпувати — не одне й те ж. Ми не можемо імітувати Господа, підіймаючи пагорб Ґовардгана, як це Він

зробив ще в дитинстві. Це понад людські сили. Ми повинні дотримуватись Його настанов, проте ніколи не треба імітувати Його. В *Шрімад-Бгаґаватам* (10.33.30–31) сказано:

наітат самачаредж джату манасапі хй анішварах
вінашйати ачаран маудгйад йатґарудро 'бдгі-джам вішам

ішварананам вачах сатйам татґаівачаритам квачіт
тешам йат сва-вачо-йуктам буддгімамс тат самачарет

«Кожен повинен просто додержувати настанов Господа та Його вповноважених слуг. Їхні настанови є благо для нас, і кожній розумній людині слід виконувати їх, як того вимагається, однак треба остерігатись спроб імітувати їх. Не варто намагатись випити океан отрути, мавпуючи Господа Шіву».

Ми завжди повинні зважати на вище становище *ішвар* — тих, хто насправді керує рухом Сонця й Місяця. Не слід імітувати їх, не володіючи силою таких надмогутніх *ішвар*. Господь Шіва міг пити отруту, міг проковтнути навіть океан отрути, але якщо звичайна людина спробує випити хоча б дещицю тої отрути, вона одразу ж помре. Є чимало так званих «послідовників» Господа Шіви, які дозволяють собі палити *ґанджу* (марігуану) та вживають інші наркотики, забуваючи при цьому, що, імітуючи так Господа Шіву, вони лише накликають на себе швидку смерть. Існують також так звані «віддані» Господа Кришни, що намагаються мавпувати Його *расалілі* (танець кохання), забуваючи про свою неспроможність підняти пагорб Ґовардгана. Найкраще — це не намагатись імітувати всемогутніх, а просто додержувати їхніх настанов; також не варто прагнути посісти їхнє становище, не маючи для цього відповідної кваліфікації. Існує багато так званих «втілень» Бога, яким бракує всемогутності, що притаманна Верховному Богові.

ВІРШ 25

सक्ताः कर्मण्यविद्वांसो यथा कुर्वन्ति भारत ।
कुर्याद्विद्वांस्तथाऽसक्तश्चिकीर्षुर्लोकसंग्रहम् ॥२५॥

сактах кармані авідвамсо йатґа курванті бгарата
курйад відвамс татґасакташ чікіршур лока-санґрахам

сактах—бувши прив'язаним; *кармані*—згідно з визначеними обов'язками; *авідвамсах*—нерозумний; *йатґа*—так само; *курванті*—

вони роблять; *бгāрата*—нащадок Бгарати; *курйāт*—повинен робити; *відвāн*—освічений; *татгā*—таким чином; *асактах̣*—без прив'язаності; *чікīршух̣*—бажаючи керувати; *лока-санґрахам*—людьми взагалі.

Нерозумні люди виконують свої обов'язки задля плодів їх, мудрі ж роблять це, щоб вивести людей на правильний шлях.

ПОЯСНЕННЯ: Людина в свідомості Кр̣шн̣и і світська людина відрізняються своїми бажаннями. Людина, яка усвідомила Кр̣шн̣у, не робить нічого, що не сприяло б розвою свідомості Кр̣шн̣и. Її дії можуть навіть нагадувати дії невігласа, надто прихильного до матеріальної діяльності, однак один виконує таку діяльність задля задоволення своїх чуттів, тоді як інший робить це задля вдоволення Кр̣шн̣и. Тобто людина в свідомості Кр̣шн̣и повинна показувати іншим людям, яким чином слід діяти і як використовувати плоди своєї діяльності для свідомості Кр̣шн̣и.

ВІРШ 26

न बुद्धिभेदं जनयेदज्ञानां कर्मसङ्गिनाम् ।
जोषयेत्सर्वकर्माणि विद्वान्युक्तः समाचरन् ॥२६॥

на буддгі-бгедам̣ джанайед аджн̃ānāṃ карма-сан̇гінāṃ
джошайет сарва-карма̄н̣і відва̄н йуктах̣ сама̄чаран

на—не; *буддгі-бгедам*—значення розуму; *джанайет*—він мусить викликати; *аджн̃ānāṃ*—дурних; *карма-сан̇гінāṃ*—схильних до кармічної діяльності; *джошайет*—він повинен схвалювати; *сарва*—усі; *карма̄н̣і*—робота; *відва̄н*—освічена людина; *йуктах̣*—втягнутий; *сама̄чаран*—практикуючи.

Щоб не бентежити розуму обмежених людей, прив'язаних до плодів своєї діяльності, мудра людина не стане змушувати їх припинити всяку роботу, радше, вона залучатиме їх до діяльності в дусі відданого служіння, для того, щоб в них поступово розвивалась свідомість Кр̣шн̣и.

*ПОЯСНЕННЯ: Ведаіи́ ча сарваір ахам ева ведйах̣.*Такою є мета ведичних ритуалів. Усі ритуали, всі жертвоприношення, все, що викладено в *Ведах*, включно з вказівками, які стосуються матеріальної діяльності, призначене не те, щоб усвідомити Кр̣шн̣у, який є

кінцевою метою життя. Але обумовлені душі не знають нічого, окрім почуттєвих задоволень, і тому вони вивчають *Веди* задля досягнення таких задоволень. Однак, навіть через кармічну діяльність й чуттєве задоволення, — якщо їх узгоджувати згідно з ведичними приписами, — людина може поступово прийти до свідомості Кр̣шн̣и. Тому, якщо хтось усвідомив себе як духовну душу і перебуває в свідомості Кр̣шн̣и, він не повинен бентежити розуму інших людей й відвертати їх од їхньої діяльності, але показати їм на своєму прикладі, як плоди будь-якої діяльності можна присвятити Кр̣шн̣і. Діючи відповідним чином, мудра людина в свідомості Кр̣шн̣и може показати невігласам правильний спосіб діяльності. Отже, не слід бентежити нерозумних людей, але того, хто хоча б трохи розвинув у собі свідомість Кр̣шн̣и, можна безпосередньо залучити до служіння Господу, — тоді йому не треба шукати інших способів самоусвідомлення, рекомендованих у *Ведах*. Такій щасливій людині не потрібно виконувати ведичних ритуалів, тому що, безпосередньо перейнявшись свідомістю Кр̣шн̣и, вона досягає всього, чого лише можна досягти за допомогою виконання визначених обов'язків.

ВІРШ 27

प्रकृतेः क्रियमाणानि गुणैः कर्माणि सर्वशः ।
अहङ्कारविमूढात्मा कर्ताहमिति मन्यते ॥२७॥

пракр̣тех̣ кр̣ійама̄н̣а̄ні ґун̣аіх̣ карма̄н̣і сарваш́ах̣
аханкā̄ра-вімӯдґа̄тма̄ карта̄хам іті манйате

пракр̣тех̣—матеріальної природи; *кр̣ійама̄н̣а̄ні*—виконуються; *ґун̣аіх̣*—ґун̣ами; *карма̄н̣і*—діяльність; *сарваш́ах̣*—усі різновиди; *аханкā̄ра-вімӯдга*—введений в ілюзію оманним его; *а̄тма̄*—душа; *карта̄*—виконавець; *ахам*—я; *іті*—так; *манйате*—він гадає.

Під впливом оманного его душа перебуває в ілюзії і вважає, що вона виконує дії, які насправді виконують три ґун̣и матеріальної природи.

ПОЯСНЕННЯ: Може здаватись, що матеріаліст і людина в свідомості Кр̣шн̣и діють на однаковому рівні, але насправді між їхніми відповідними становищами — бездонна прірва. Оманне его перекo-

нує матеріаліста, що він робить усе сам. Він не усвідомлює того, що механізм його тіла створила матеріальна природа, за діяльністю якої наглядає Верховний Господь. Матеріаліст не відає, що, в кінцевім рахунку, він підвладний Кр̣шн̣і. Людина під впливом оманного его вважає, що вона діє незалежно, і це — ознака її невігластва. Вона не знає, що її грубе й тонке тіло є творіння матеріальної природи, якою керує Верховний Бог-Особа, і тому тіло й розум слід залучати до відданого служіння в свідомості Кр̣шн̣и. Внаслідок того, що людина тривалий час була занурена в задоволення власних чуттів, вона у своєму невігластві забуває, що Верховний Бог-Особа є також Хршікеша, тобто володар чуттів матеріального тіла. Оманне его огортає її ілюзією і змушує забувати про вічні взаємостосунки з Кр̣шн̣ою.

ВІРШ 28

तत्त्ववित्तु महाबाहो गुणकर्मविभागयोः ।
गुणा गुणेषु वर्तन्त इति मत्वा न सज्जते ॥२८॥

таттва-віт ту махā-бāхо ґун̣а-карма-вібґāґайоḥ
ґун̣ā ґун̣ешу вартанта іті матвā на саджджате

таттва-віт—той, хто знає Абсолютну Істину; *ту*—але; *махā-бāхо*—о міцнорукий; *ґун̣а-карма*—робота під матеріальним впливом; *вібґāґайоḥ*—відмінності; *ґун̣āх*—чуття; *ґун̣ешу*—в чуттєвому задоволенні; *вартанте*—втягнуто; *іті*—таким чином; *матвā*—думаючи; *на*—ніколи; *саджджате*—стає прихильним.

Того, кому відома Абсолютна Істина, о міцнорукий Арджуно, не цікавлять чуття та їхнє задоволення, тому що він добре усвідомлює різницю між діяльністю у відданому служінні й кармічною діяльністю.

ПОЯСНЕННЯ: Той, кому відома Абсолютна Істина, переконаний, що його становище в матеріальному світі є дуже незручним і суперечить його природі. Він розуміє, що є невід'ємною часткою Верховного Бога-Особи, Кр̣шн̣и, і що йому не місце тут, в матеріальному світі. Він збагнув свою справжню сутність невід'ємної частки Всевишнього, який є вічне блаженство і знання, і усвідомлює, що, так чи інакше, він потрапив у пастку матеріального існування. В

своєму ж чистому стані його призначення — скерувати всю свою діяльність на служіння Верховному Богові-Особі, Кршṇі. Отже, він діє в свідомості Кршṇи й природним чином зрікається матеріального чуттєвого задоволення, яке є тимчасовим і випадковим. Він знає, що матеріальні умови його існування залежать від Верховного Господа, отже, його не турбують ніякі обороти долі, які він приймає як Господню милість. Згідно із *Шрīмад-Бгāґаватам*, той, хто пізнав Абсолютну Істину в трьох Її різних аспектах, а власне, як Брахмана, Парамāтму й Верховного Бога-Особу — є *таттва-віт*, тому що він також знає про своє справжнє становище в стосунках із Всевишнім.

ВІРШ 29

प्रकृतेर्गुणसंमूढाः सज्जन्ते गुणकर्मसु ।
तानकृत्स्नविदो मन्दान्कृत्स्नविन्न विचालयेत्॥ २९ ॥

пракр̣тер ґуṇа-саммӯд̣гāх̣ садждж̣анте ґуṇа-кармасу
тāн акр̣тсна-відо мандāн кр̣тсна-він на вічāлайет

пракр̣тех̣—матеріальної природи; *ґуṇа*—*ґуṇами*; *саммӯд̣гāх̣*—обдурених матеріальним ототожненням; *садждж̣анте*—їх залучено; *ґуṇа-кармасу*—до матеріальної діяльності; *тāн*—ті; *акр̣тсна-відах̣*—люди з бідним запасом знань; *мандāн*—ті, яким ліньки збагнути свою суть; *кр̣тсна-вітт*—той, хто наділений справжнім знанням; *на*—не; *вічāлайет*—нехай намагається їх збуджувати.

Недалекі люди, яких ввели в оману ґуṇи матеріальної природи, повністю занурюються в матеріальну діяльність й прив'язуються до неї. Однак, незважаючи на те, що дії таких невігласів нижчого порядку, мудра людина не стане турбувати їх.

ПОЯСНЕННЯ: Невігласи помилково ототожнюють себе з грубою матеріальною свідомістю і сповнені матеріальних визначень. Матеріальна природа дає нам тіло, й того, хто надто прив'язаний до тілесної свідомості, називають *мандою*, тобто ледарем, що не має уяви про свою духовну сутність. Невіглас ототожнює своє тіло зі своєю душею, тілесні зв'язки з іншими приймає за спорідненість, поклоняється землі, на якій він одержав своє тіло і не йде далі формальної сторони ритуалів. Різного роду матеріалістична діяль-

ність — націоналізм, альтруїзм, суспільна діяльність — характерна для таких матеріалістично спрямованих особистостей. Зачаровані такими визначеннями, вони діють лише в матеріальній сфері, духовне усвідомлення для них є міф і тому вони не зацікавлені в ньому. Однак духовно просвітлені люди не повинні намагатись переконати таких зашкарублих матеріалістів. Краще спокійно, нікого не турбуючи, виконувати свої власні духовні обов'язки. А ті, що заблукали, можуть дотримуватись таких основних моральних засад, як незастосування насильства, й чинити матеріальну благодійність.

Недалекі люди не можуть оцінити діяльності в свідомості Кришни, й тому Господь Кришна радить нам не турбувати їх й не гаяти дорогоцінного часу. Але віддані Господа добріші, ніж Сам Господь, бо вони розуміють Його задум. Вони йдуть на будь-який ризик і навіть на зближення з невігласами, намагаючись залучити їх до діяльності в свідомості Кришни, яка конче потрібна людині.

ВІРШ 30

मयि सर्वाणि कर्माणि संन्यस्याध्यात्मचेतसा ।
निराशीर्निर्ममो भूत्वा युध्यस्व विगतज्वरः ॥३०॥

майі сарва̄ṇі карма̄ṇі саннйасйа̄дгйа̄тма-четаса̄
нира̄ш́ір нірмамо бгӯтва̄ йудгйасва вігата-джварах̣

майі—Мені; *сарва̄ṇі*—усі різновиди; *карма̄ṇі*—діяльність; *саннйасйа*—присвячуючи повністю; *адгйа̄тма*—цілком знаючи свою сутність; *четаса̄*—свідомістю; *нира̄ш́ір*—без прагнення вигоди; *нірмамах̣*—без власності; *бгӯтва̄*—в такому стані свідомості; *йудгйасва*—бийся; *вігата-джварах̣*—вийшовши із заціпеніння.

Тому, о Арджуно, цілком усвідомлюючи Мене, присвяти Мені всі свої дії, облиш усі претензії на власництво, вийди з заціпеніння і бийся.

ПОЯСНЕННЯ: Цей вірш чітко визначає мету *Бгаґавад-ґіти*. Господь вчить, що треба цілковито перейнятись свідомістю Кришни, щоб бути готовим виконувати свій обов'язок, ніби бувши підлеглим військовій дисципліні. На цьому шляху можливі труднощі, однак треба виконувати свої обов'язки, покладаючись на Кришну, це і є правильне місце живої істоти — її конституціональне становище.

Жива істота не може бути щасливою, діючи незалежно від Верховного Господа, не узгоджуючи з Ним своєї діяльності, тому що її одвічне становище — коритись волі Господа. Тому Шрі Кр̣шна наказав Арджуні воювати, так, ніби Він — його воєначальник. Треба все принести в жертву, згідно з доброю волею Верховного Господа, й водночас виконувати визначений обов'язок без претензій на володіння чим-небудь. Арджуна не повинен був обговорювати Господнього наказу, він повинний був просто виконати його. Верховний Господь є душа всіх душ; тому той, хто, не очікуючи винагороди, беззастережно кориться волі Верховної Душі і покладається виключно на Кр̣шн̣у, цілком усвідомлюючи Кр̣шн̣у, — той є *адгйа̄тма-четас. Нірā́ґ̣ґ̣ах̣* означає, що треба діяти з наказу свого господаря, не сподіваючись на винагороду. Касир може рахувати гроші свого роботодавця, мільйони карбованців, але не привласнить собі жодної копійки. Так само, кожен мусить зрозуміти, — ніщо в світі не належить якійсь окремій особі, а лише Верховному Господеві. Таким є справжній зміст слова *майі*, «Мені». Коли людина діє в свідомості Кр̣шн̣и, вона звичайно не претендує на володіння чим-небудь, і таку свідомість називають *нірмама*, або «мого нічого немає». Якщо ж нехіть виконувати такий строгий наказ, посилаючись на так звані «родинні», в тілесному розумінні, зв'язки, то подібне небажання слід подолати й стати *віґата-джвара* — вільним від розумового збудження або млявості. Кожному, згідно з його якостями й становищем, визначено певну діяльність, і всі такі обов'язки слід виконувати в свідомості Кр̣шн̣и, як було сказано вище. Це виведе людину на шлях звільнення.

ВІРШ 31

ये मे मतमिदं नित्यमनुतिष्ठन्ति मानवाः ।
श्रद्धावन्तोऽनसूयन्तो मुच्यन्ते तेऽपि कर्मभिः॥ ३१॥

йе ме матам ідам̇ нітйам анутішт̣ганті ма̄навā́х̣
йраддга̄ванто 'насӯйанто мучйанте те 'пі кармабгіх̣

йе—ті, хто; *ме*—Моє; *матам*—приписи; *ідам*—те; *нітйам*—як вічна функція; *анутішт̣ганті*—регулярно виконують; *ма̄навā́х̣*—люди; *йраддга̄-вантах̣*—з вірою та відданістю; *анасӯйантах̣*—без заздрощів; *мучйанте*—стають вільними; *те*—усі вони; *апі*—навіть; *кармабгіх̣*—від кайданів законів кармічної діяльності.

Люди, які виконують свої обов'язки згідно з Моїми приписами, і дотримуються цього вчення з вірою та без заздрощів, напевне звільняться з кайданів кармічної діяльності.

ПОЯСНЕННЯ: Приписи Верховного Бога-Особи, Кр̣шн̣и, є суть усієї ведичної мудрості, тому всі вони без винятків вічно правдиві. Як *Веди* є вічними, так само вічною є істина свідомості Кр̣шн̣и. Треба мати міцну віру в Господні настанови й не заздрити Йому. Є чимало філософів, які пишуть коментарі до *Бгаґавад-ґіти*, але не вірують у Кр̣шн̣у. Вони ніколи не звільняться з кайданів кармічної діяльності. Тоді як звичайна людина, яка має тверду віру в вічні настанови Господа, навіть якщо їй несила виконувати такі накази, все одно звільнюється з кайданів закону *карми.* Початківець, що лише став на шлях усвідомлення Кр̣шн̣и, можливо, не повністю дотримує Господніх настанов, але якщо він не протиставляє себе цим засадам і діє щиро, не зважаючи на невдачі та відчай, то він, безумовно, досягне чистої свідомості Кр̣шн̣и.

ВІРШ 32

ये त्वेतदभ्यसूयन्तो नानुतिष्ठन्ति मे मतम् ।
सर्वज्ञानविमूढांस्तान्विद्धि नष्टानचेतसः ॥३२॥

йе тв етад абгйасӯйанто нānутішт̣анті ме матам
сарва-джн̃āна-вімӯд̣гāмс тāн віддгі наштāн ачетасах̣

йе—ті; *ту*—однак; *етат*—це; *абгйасӯйантах̣*—із заздрості; *на*—не; *анутішт̣анті*—регулярно виконують; *ме*—Моє; *матам*—припис; *сарва-джн̃āна*—у всіх різновидах знання; *вімӯд̣гāн*—зовсім обдуреним; *тāн*—вони є; *віддгі*—знай це добре; *наштāн*—все зруйновано; *ачетасах̣*—без свідомості Кр̣шн̣и.

Але ті, хто із заздрощів не зважають на ці настанови й не дотримують їх, — позбавлені знання, обдурені, і їх спроби досягти досконалості приречені на невдачу.

ПОЯСНЕННЯ: Тут ясно сказано, що перебувати поза свідомістю Кр̣шн̣и є вада. Так само, як існує кара за невиконання наказу верховного уряду, так само існує кара і за непокору наказові Верховного Бога-Особи. Той, хто не кориться Його наказам, якою б ви-

датною особистістю він не був, не знає нічого про власну сутність, про Верховного Брахмана, Парамāтму й Бога-Особу, тому що в серці його — порожнеча. У нього немає надії досягти досконалості в житті.

ВІРШ 33

सदृशं चेष्टते स्वस्याः प्रकृतेर्ज्ञानवानपि ।
प्रकृतिं यान्ति भूतानि निग्रहः किं करिष्यति ॥३३॥

садр̣ш́ам̇ чешт̣ате свасйāх̣ пракр̣тер джн̃ānавāн апі
пракр̣тім̇ йāнті бгӯтāні ніґрахах̣ кім̇ карішйаті

садр̣ш́ам — відповідно; *чешт̣ате* — поводиться; *свасйāх̣* — своєю власною; *пракр̣тех̣*—ґун̣ природи; *джн̃āна-вāн*—вчений; *апі*—навіть; *пракр̣тім*—природі; *йāнті*—підпадають; *бгӯтāні*—усі живі істоти; *ніґрахах̣*—пригнічення; *кім̇*—що; *карішйаті*—може зробити.

Навіть і та людина, що має знання, діє згідно з власною природою, тому що поведінка і спосіб життя кожної людини залежить від впливу трьох ґун̣ів. Що ж дасть пригнічення своєї природи?

ПОЯСНЕННЯ: У сьомій главі (7.14) Господь каже, що якщо людина не перебуває в трансцендентному стані свідомості Кр̣шн̣и, то вона не може звільнитись від впливу *ґун̣* матеріальної природи. Тому навіть найосвіченіша в світському розумінні людина не може вибратись з пастки *māйі* лише за допомогою теоретичних знань, тобто відрізняючи душу від тіла. Існує чимало так званих «спіритуалістів», які вдають із себе дуже вчених, але розумом приховано перебувають цілком під впливом певних *ґун̣*, якого вони не здатні подолати. Людина може бути дуже освіченою академічно, але внаслідок свого довгого зв'язку з матеріальною природою вона — в неволі. Свідомість Кр̣шн̣и допомагає вибратись з пастки матеріального світу, навіть якщо ми продовжуємо виконувати свої обов'язки в умовах матеріального існування. Тому, не досягши цілком свідомості Кр̣шн̣и, не слід припиняти виконання своїх обов'язків. Ніхто не повинен раптово залишати свій визначений обов'язок й штучно ставати так званим «йоґом-трансценденталістом». Набагато краще зберігати своє становище і намагатись набути свідомості

Кр̣шн̣и під авторитетним керівництвом. Лише таким чином людина зможе вибратись з пазурів *ма̄йі*.

ВІРШ 34

इन्द्रियस्येन्द्रियस्यार्थे रागद्वेषौ व्यवस्थितौ ।
तयोर्न वशमागच्छेत्तौ ह्यस्य परिपन्थिनौ ॥३४॥

індрійасйендрійасйа̄ртге ра̄ґа-двешау вйавастґітау
тайор на ваш́ам а̄ґаччґет тау хй асйа паріпантґінау

індрійасйа—чуттів; *індрійасйа артге*—в об'єктах чуттів; *ра̄ґа*—прив'язаність; *двешау*—і відречення; *вйавастґітау*—піддають реґулюванню; *тайох*—їх обох; *на*—ніколи; *ваш́ам*—контроль; *а̄ґаччґет*—слід прийти; *тау*—вони обоє; *хі*—неодмінно; *асйа*—його; *паріпантґінау*—камені спотикання.

Є рекомендації, як впорядкувати прихильності та відрази стосовно чуттєвих об'єктів. Людина не повинна потрапляти в залежність від прив'язаностей або антипатій, тому що вони є каменями спотикання на шляху самоусвідомлення.

ПОЯСНЕННЯ: Ті, хто перебуває в свідомості Кр̣шн̣и, природним чином не схильні потурати матеріальному чуттєвому задоволенню, але ті, хто не має такої свідомості, повинні додержуватися правил і приписів ведичних *ш́а̄стр*. Необмежене чуттєве задоволення ув'язнює нас в матеріальному світі, але той, хто дотримується таких правил і приписів, не потрапляє в пастку об'єктів чуття. Наприклад, сексуальне задоволення — це потреба обумовленої душі, і шлюбний зв'язок дає право на задоволення статевого бажання. Згідно з настановами *ш́а̄стр* забороняється вступати в статеві зносини з будь-якою іншою жінкою, окрім своєї дружини. На решту жінок слід дивитись як на власну матір. Але, незважаючи на ці приписи, чоловіки схильні мати зв'язки з іншими жінками. Слід не потурати таким нахилам, інакше вони стануть каменем спотикання на шляху самоусвідомлення. Доки існує матеріальне тіло, дозволяється задовольняти його потреби згідно з правилами та приписами. І все ж таки ми не повинні перебільшувати свою здатність контролювати наші плотські нахили. Треба дотримуватись правил і приписів, не прив'язуючись до них, бо практика впорядкованого задоволен-

ня чуттів теж може збити людину з пуття, адже й на рівному шосе трапляються нещасні випадки. Ніхто не ґарантований від такої небезпеки навіть на самій спокійній, без жодних вибоїн дорозі. Внаслідок тривалого спілкування з матеріальною природою дух чуттєвої насолоди дуже прижився в нас. Отже, навіть коли ми опановуємо його, можливість падіння завжди присутня; треба з усіх сил уникати прив'язаності навіть до врегульованої чуттєвої втіхи. Але участь в діяльності свідомості Кр̣шн̣и, безперервне любовне служіння Господу, відохочує від усієї почуттєвої діяльності. Отже, нікому на жодній стадії життя не слід цуратися свідомості Кр̣шн̣и. Істинна мета відречення від усіх різновидів почуттєвих прив'язаностей є, в остаточному підсумку, досягнення свідомості Кр̣шн̣и.

ВІРШ 35

श्रेयान्स्वधर्मो विगुणः परधर्मात्स्वनुष्ठितात् ।
स्वधर्मे निधनं श्रेयः परधर्मो भयावहः ॥३५॥

ш́рейа̄н сва-дгармо вігун̣ах̣ пара-дгармā̄т св-анушт̣гітā̄т
сва-дгарме нідганам ш́рейах̣ пара-дгармо бгайа̄вахах̣

ш́рейа̄н—набагато кращі; *сва-дгармах̣*—визначені обов'язки; *вігун̣ах̣*—навіть недовершений; *пара-дгармā̄т*—від обов'язків, що визначені іншим; *су-анушт̣гітā̄т*—досконало зробленого; *сва-дгарме*—у визначених обов'язках; *нідганам*—руйнування; *ш́рейах̣*—краще; *пара-дгармах̣*—обов'язки, що визначені для інших; *бгайа̄вахах̣*—небезпечний.

Для людини набагато ліпше виконувати свої обов'язки навіть недосконало, ніж досконало — чужі. Краще вмерти, виконуючи свій власний обов'язок, ніж виконувати чужий, тому що йти чужим шляхом небезпечно.

ПОЯСНЕННЯ: Краще виконувати свій обов'язок в свідомості Кр̣шн̣и, ніж робити чуже діло. На матеріальному рівні обов'язки визначено згідно з психофізичним станом людини, який зумовлює вплив *ґун̣* матеріальної природи. Духовні обов'язки — це обов'язки в трансцендентному служінні Кр̣шн̣і, які визначив духовний вчитель. Але обов'язку, матеріальному чи духовному, слід залишатись вірним до самої смерті і не брати на себе обов'язків інших. Духовні й матеріальні обов'язки можуть відрізнятися, але сам принцип дотримування авторитетних настанов завжди є благо для виконавця. Якщо людина перебуває під чарами *ґун̣* матеріальної природи, вона повинна додержуватись правил, які встановлені для її конкрет-

ного становища, а не імітувати інших. Наприклад, *брāхмаṇа*, який перебуває під впливом *ґуṇи* благочестя, не повинен чинити насильства, тоді як *кшатрійі*, що перебуває під впливом *ґуṇи* пристрасті, насильство дозволене. Тобто, для *кшатрійі* краще зазнати поразки, дотримуючись норм застосування сили, ніж імітувати *брāмаṇу*, чиїм принципом є відмова од насильства. Слід очищувати своє серце поступово, а не раптом. Проте, коли людина виходить з-під впливу *ґуṇ* матеріальної природи й повністю віднаходить свідомість Кр̣шṇи, вона, під керівництвом істинного духовного вчителя, може виконувати будь-які дії. На такому досконалому ступені свідомості Кр̣шṇи *кшатрійа* може діяти як *брāхмаṇа*, а *брāхмаṇа* — як *кшатрійа*. На трансцендентному рівні двоїстість матеріального світу не діє. Наприклад, Віш́вāмітра спочатку був *кшатрійею*, а потім діяв як *брāхмаṇа*, тоді як Параш́урāма, *брāхмаṇа* з походження, діяв пізніше як *кшатрійа*. За трансцедентного стану вони можуть робити це, але доки людина перебуває на матеріальному рівні, вона повинна виконувати свої обов'язки згідно з *ґуṇами* матеріальної природи й водночас мати ясне розуміння свідомості Кр̣шṇи.

ВІРШ 36

अर्जुन उवाच ।
अथ केन प्रयुक्तोऽयं पापं चरति पूरुषः ।
अनिच्छन्नपि वार्ष्णेय बलादिव नियोजितः ॥३६॥

арджуна увāча
атґа кена прайукто 'йам пāпам чарāті пӯрушах̣
аніччханн апі вāрш̣нейа балāд іва нійоджітах̣

арджунах̣ увāча—Арджуна сказав; *атґа*—тоді; *кена*—ким; *прайуктах̣*—змушений; *айам*—він; *пāпам*—гріхи; *чарāті*—здійснює; *пӯрушах̣*—людина; *аніччхан*—не бажаючи; *апі*—хоча; *вāрш̣нейа*—нащадок Вр̣шṇі; *балāт*—силою; *іва*—неначе; *нійоджітах̣*—залучений.

Арджуна сказав: О нащадку Вр̣шṇі, що ж змушує людину грішити навіть всупереч її волі, ніби її тягне якась сила?

ПОЯСНЕННЯ: Жива істота, як невід'ємна частка Всевишнього, за своєю суттю духовна, чиста й вільна від будь-якої матеріальної скверни і тому вона природно непідвладна гріхам матеріального світу. Але, вступивши в зв'язок з матеріальною природою, вона, не вагаючись, робить численні гріховні вчинки, інколи навіть проти

своєї волі. Питання Арджуни про зіпсовану природу живої істоти особливо цікаве. Хоча іноді жива істота і не бажає грішити, вона, однак, робить це, але до цього її спонукує не Наддуша зсередини, а щось зовсім інше, про що Господь оповідає в дальшому вірші.

ВІРШ 37

श्रीभगवानुवाच ।
काम एष क्रोध एष रजोगुणसमुद्भवः ।
महाशनो महापाप्मा विद्ध्येनमिह वैरिणम् ॥३७॥

ш́рӣ-бгаґавāн увāча
кāма еша кродга еша раджо-ґуṇа-самудбгавах̣
махāш́ано махā-пāпмā віддгі енам іха ваіріṇам

ш́рӣ-бгаґавāн увāча—Верховний Бог-Особа сказав; *кāмах̣*—хтивість; *ешах̣*—цей; *кродгах̣*—гнів; *ешах̣*—цей; *раджах̣-ґуṇа*—ґуṇа пристрасті; *самудбгавах̣*—народжений з; *махā-ашанах̣*—усепожираючий; *махā-пāпмā*—дуже гріховний; *віддгі*—знай; *енам*—це; *іха*—в матеріальному світі; *ваіраṇам*—найбільший ворог.

Верховний Бог-Особа сказав: Це лише хтивість, Арджуно. Вона народжується із зіткнення з ґуṇою пристрасті й потім переходить в гнів; вона — гріховний всепожираючий ворог цього світу.

ПОЯСНЕННЯ: Коли жива істота вступає в зв'язок з матеріальним творінням, її вічна любов до Кр̣шн̣и під впливом *ґуṇи* пристрасті перетворюється на хтивість. Або, іншими словами, любов до Бога трансформується в хтивість, так само, як молоко перетворюється на юґурт під дією кислого тамаринду. Далі, якщо хтивіть не задовольнити, вона переходить у гнів, гнів переходить у ілюзію, а ілюзія продовжує матеріальне існування. Тому хтивість є найлютіший ворог живої істоти, і лише вона змушує чисту живу істоту залишатись у пастці матеріального світу. Гнів і його наслідки — це прояв ґуṇи невігластва. Однак, якщо *ґуṇа* пристрасті не деґрадує в *ґуṇу* невігластва, а піднімається до *ґуṇи* благочестя, то на такому шляху правильного способу життя й діяльності людина, розвиваючи в собі смак до духовного, може врятуватись від занепаду, причиною якого є гнів.

Верховний Бог-Особа поширює Себе в численних формах во ім'я Свого блаженства, що вічно зростає, а живі істоти є невід'ємні частки цього духовного блаженства. Вони також наділені частковою незалежністю, але внаслідок неправильного застосування та-

кої незалежності дух служіння перетворюється в нахил до чуттєвого задоволення, і живі істоти потрапляють під владу хтивості. Господь створив матеріальний світ, щоб дати обумовленим душам можливість здійснити свої хтиві наміри; коли ж хтивість заводить їх у безвихідь, вони починають цікавитись своїм справжнім становищем.

З цього питання починаються *Ведānта-сӯтри*, де сказано: *атґā то брахма-джіджн̃āсā* — «людина повинна запитувати про Всевишнього». А Всевишнього визначено в *Шрīмад-Бґāґаватам* як *джанмāдй асйа йато 'нвайāд ітаратаи́ ча*, тобто, «першоджерело усього є Верховний Брахман». Тому хтивість також бере свій початок із Всевишнього. Але якщо хтивість перетворюється на любов до Всевишнього, тобто в свідомість Кр̣шн̣и, або, іншими словами, в бажання все робити в ім'я Кр̣шн̣и, — тоді і хтивість, і гнів змінюють свою природу й стають духовними. Ханумāн, великий слуга Господа Рāми, виявив свій гнів, спаливши золоте місто Рāван̣и, і тим самим він проявив себе як великий відданий Господа. Тут, у *Бґаґавад-ґīті*, Кр̣шн̣а також схиляє Арджуну задля вдоволення Господа обернути свій гнів проти його ворогів. Тобто гнів і хтивість, що використані в свідомості Кр̣шн̣и, з наших ворогів перетворюються на наших друзів.

ВІРШ 38

धूमेनाव्रियते वह्निर्यथादर्शो मलेन च ।
यथोल्बेनावृतो गर्भस्तथा तेनेदमावृतम् ॥३८॥

дґӯменāврійате вахнір йатґāдарі́ло малена ча
йатголбенāврто ґарбґас татґā тенедам āвртам

дґӯмена — димом; *āврійате* — покривається; *вахніх̣* — вогонь; *йатґā*—так само; *āдарі́ах̣*—дзеркало; *малена*—пилом; *ча*—також; *йатґā*—так само, як; *улбена*—утробою; *āвртах̣*—покритий; *ґарбґах̣*—зародок; *татґā*—так; *тена*—хтивістю; *ідам*—це; *āвртам*—покрите.

Як дим окутує вогонь, як пил покриває дзеркало, як зародок заховано в утробі матері, так само й живу істоту в різній мірі оповиває хтивість.

ПОЯСНЕННЯ: Покриття, яке приховує живу істоту, затьмарюючи її чисту свідомість, буває трьох різних ступенів. Це покриття — не що інше, як хтивість у її різних виявах, що подібні до диму над вогнем, до пилу на дзеркалі або до черева навколо зародка. Коли

хтивість порівнюють з димом, то мають на увазі, що вогонь живої духовної іскри ледь-ледь відчутний. Іншими словами, коли жива істота лише трохи проявляє свідомість Кр̣шн̣и, її можна порівняти з вогнем, який покриває дим. Хоча вогонь завжди присутній там, де є дим, на початковій стадії він не проявляється. Ця стадія є початок свідомості Кр̣шн̣и. Пил на дзеркалі можна порівняти з очищенням свічада розуму за допомогою різних духовних методів, найкращий з яких — оспівування святих Господніх імен. Зародок у череві матері — аналогія, що ілюструє безпорадність становища, адже дитина в череві не може навіть рухатись. Існування на такій стадії можна порівняти з існуванням дерева. Дерева — також живі істоти, яких поставлено в такі життєві умови під дією хтивості, настільки сильної, що вони майже втратили всю свідомість. Запилене дзеркало порівнюють із свідомістю птахів та тварин, а полум'я, яке приховує дим — з людською свідомістю. Потрапивши до людського тіла, жива істота може до певної міри відновити свідомість Кр̣шн̣и, і якщо вона розвиватиме її далі, то вогонь духовного життя запалає в людській формі існування. Обережно маніпулюючи вогнем та димом, можна змусити вогонь палати. Тому людська форма життя дозволяє живій істоті вирватись з пастки матеріального існування. В людській формі життя можна перемогти ворога — хтивість, розвиваючи свідомість Кр̣шн̣и під умілим керівництвом.

ВІРШ 39

आवृतं ज्ञानमेतेन ज्ञानिनो नित्यवैरिणा ।
कामरूपेण कौन्तेय दुष्पूरेणानलेन च ॥३९॥

āvr̥taṁ jñānam etena jñānino nitya-vairiṇā
kāma-rūpeṇa kaunteya duṣpūreṇānalena ca

āvr̥tam — покритий; *jñānam* — чиста свідомість; *etena* — цим; *jñānināḥ*—того, хто знає; *nityа-vairiṇā*—вічним ворогом; *kāma-rūpeṇa*—у формі хтивості; *kaunteya*—син Кунті; *duṣpūreṇa*—завжди незадоволеним; *analena*—вогнем; *ca*—також.

Таким чином чисту свідомість мудрої живої істоти покриває її вічний ворог — жага, яка ніколи не вдовольняється й палає, мов той вогонь.

ПОЯСНЕННЯ: В *Ману-смрті* сказано, що хтивість не може задовольнити ніяка кількість матеріальних чуттєвих насолод, як не можна погасити вогонь, підкидаючи в нього дрова. В матеріальному світі осередком будь-якої діяльності є статева втіха й тому матеріальний світ називають *маітґунйа-ādāрою*, «кайданами статевого життя». У звичайній в'язниці злочинців тримають за ґратами, так само і злочинців, що порушують Господні закони, заковують у кайдани статевого життя. Розвиток матеріальної цивілізації на основі чуттєвої втіхи веде до збільшення тривалості матеріального буття живої істоти. Тому хтивість є символ невігластва, що утримує живу істоту в межах матеріального світу. На шляху чуттєвого задоволення можна зазнати деякого щастя, але це оманне щастя є головним ворогом того, хто його відчуває.

ВІРШ 40

इन्द्रियाणि मनो बुद्धिरस्याधिष्ठानमुच्यते ।
एतैर्विमोहयत्येष ज्ञानमावृत्य देहिनम् ॥४०॥

індрійāні мано буддгір асйāдгішт̣ґāнам учйате
етаір вімохайатй еша джн̃āнам āвртйа дехінам

індрійāні — чуття; *манах* — розум; *буддгіх* — інтелект; *асйа* — цієї хтивості; *адгішт̣ґāнам*—місце розташування; *учйате*—називають; *етаіх*—усіма цими; *вімохайаті*—вводить в оману; *ешах*—ця хтивість; *джн̃āнам*—знання; *āвртйа*—покриваючи; *дехінам*—втіленого.

Чуття, розум й інтелект — пристановище хтивості. За їх допомогою хіть покриває істинне знання живої істоти і вводить її в оману.

ПОЯСНЕННЯ: Ворог захопив різноманітні стратегічні позиції в тілі обумовленої душі і Господь Кр̣шн̣а вказує на ці місця, щоб той, хто бажає перемогти ворога, знав, де його шукати. Розум є осереддя всієї чуттєвої діяльності, і, коли ми чуємо про чуттєві об'єкти, розум звичайно починають переповнювати думки про почуттєві насолоди, і в результаті розум й чуття стають вмістилищем хтивості. Потім інтелект перетворюється на столицю цих хтивих нахилів. Інтелект є найближчим сусідою душі. Інтелект, який охопи-

ла хтивість, змушує душу підпадати під вплив оманного его й ототожнювати себе з матерією й, таким чином, з розумом і чуттями. Душу вабить до матеріальних чуттєвих насолод, які вона помилково вважає за істинне щастя. Це оманне ототожнення душі з матерією чудово описано в *Шрімад-Бгаґаватам* (10.84.13):

йасйа̄тма-буддгіх̣ куна̣пе три-дга̄туке
сва-дгӣх̣ калатра̄дішу бгаума іджйа-дгӣх̣
йат-тӣртга-буддгіх̣ саліле на карх̣ічідж
джанешв абгіджн̃ешу са ева го-кгарах̣

«Людина, яка ототожнює тіло, що створене з трьох елементів, зі своєю сутністю, яка вважає бічні продукти тіла за своїх родичів, а землю, на якій народилась, гідною поклоніння, яка відвідує місця прощ, аби просто здійснити омовіння, а не для того, щоб зустрітись там з людьми, наділеними трансцендентальним знанням, — така людина не краща за корову чи віслюка».

ВІРШ 41

तस्मात्त्वमिन्द्रियाण्यादौ नियम्य भरतर्षभ ।
पाप्मानं प्रजहि ह्येनं ज्ञानविज्ञाननाशनम् ॥ ४१ ॥

тасма̄т твам індрійа̄н̣і а̄дау нійамйа бгаратаршабга
па̄пма̄нам̇ праджахі хй енам̇ джн̃а̄на-відж̃н̃а̄на-на̄шанам

тасма̄т—тому; *твам*—ти; *індрійа̄н̣і*—чуття; *а̄дау*—спочатку; *нійамйа*—впорядковуючи; *бгарата-ршабга*—о проводир нащадків Бгарати; *па̄пма̄нам*—великий символ гріха; *праджахі*—опануй; *хі*—неодмінно; *енам*—цього; *джн̃а̄на*—знання; *відж̃н̃а̄на*—наукове знання про чисту душу; *на̄шанам*—руйнівника.

Тому, о Арджуно, кращий з-поміж Бгарат, з самого початку, керуючи своїми чуттями, приборкай її, — великий символ гріха — хтивість, і подолай цього ворога знання й осягнення душі.

ПОЯСНЕННЯ: Господь радить Арджуні з самого початку навчитись керувати своїми чуттями, щоб подолати найстрашнішого гріховного ворога — хтивість, яка знищує прагнення до самоусвідомлення і пізнання власної сутності. *Джн̃а̄на* означає «знання істин-

ного „я"», що відмінне од «не-я», або, іншими словами, знання того, що душа не є тіло. *Віджн̃āна* означає «особливе знання істинного становища душі у її взаємостосунках з Верховною Душею». Все це пояснюється в *Шрīмад-Бгāґаватам* (2.9.31):

джн̃āнам̇ парама-ґухйам̇ ме йад віджн̃āна-саманвітам
са-рахасйам̇ тад-аṅґам̇ ча ґрхāṇа ґадітам̇ майā

«Знання своєї сутності і Верховної сутності — найбільш заповітне й таємниче, але це знання й особливе розуміння можна отримати, якщо його різні аспекти пояснює Сам Господь». *Бгаґавад-ґītā* дає нам таке особливе знання власної суті. Живі істоти є невід'ємні частки Господа, і їхнє призначення — просто служити Йому. Це і є свідомість Кр̣шн̣и. З самого початку життя ми повинні вчитись свідомості Кр̣шн̣и, щоб повністю усвідомити Кр̣шн̣у і діяти відповідно.

Хтивість є лише спотворене відображення любові до Бога, яка притаманна кожній живій істоті. Але якщо людину з самого початку виховують у свідомості Кр̣шн̣и, то властива їй любов до Бога не може перетворитись на хтивість. Коли ж любов до Господа вироджується в хтивість, дуже важко повернутись до нормального стану. Однак, свідомість Кр̣шн̣и настільки могутня, що навіть той, хто пізніше розпочав цей шлях, може стати коханим Господа, якщо він дотримуватиметься засад відданого служіння. Отже, на будь-якій стадії життя, з тої миті, як буде усвідомлена нагальна в тім потреба, кожен може почати опановувати свої чуття в свідомості Кр̣шн̣и, у відданому служінні Господеві, й перетворити хтивість на любов до Господа, вищий ступінь досконалості людського життя.

ВІРШ 42

इन्द्रियाणि पराण्याहुरिन्द्रियेभ्यः परं मनः।
मनसस्तु परा बुद्धिर्यो बुद्धेः परतस्तु सः ॥४२॥

індрійāн̣і парāн̣ій āхур індрійебгйах̣ парам̇ манах̣
манасас ту парā буддгір йо буддгех̣ паратас ту сах̣

індрійāн̣і—чуття; *парāн̣і*—вищі; *āхух̣*—про них сказано; *індрійебгйах̣*—більше, ніж чуття; *парам*—вищий; *манах̣*—розум; *манасах̣*—більше, ніж розум; *ту*—також; *парā*—вищий; *буддгіх̣*—інте-

лект; *йаḥ*—котрий; *буддгеḥ*—більше за інтелект; *парамаḥ*—вищий; *ту*—але; *саḥ*—він.

Чуття, що діють, вище від мертвої матерії, розум вищий од чуттів, інтелект вище від розуму, а вона (душа) — ще вища, ніж інтелект.

ПОЯСНЕННЯ: Чуття є своєрідними виходами для енергії хтивості. Хтивість зберігається в тілі, але виливається через чуття. Тому чуття вище від тіла як цілого. Ці виходи не використовуються, якщо присутня вища свідомість, або свідомість Кршṇи. В свідомості Кршṇи душа безпосередньо зв'язана з Верховним Богом-Особою; отже, ієрархія тілесних функцій, як їх тут описано, в кінцевім рахунку закінчується на Верховній Душі. Діяльність тіла означає функціонування чуттів, а зупинка чуттєвої діяльності передбачає припинення дій усього тіла. Але, оскільки розум активний, то навіть коли тіло мовчить або відпочиває, розум буде діяти, що і відбувається під час сну. Але над розумом стоїть інтелект, що все визначає, а над інтелектом — власне душа. Тому, якщо душа безпосередньо служитиме Всевишньому, решта підлеглих, тобто: інтелект, розум і чуття, самі по собі робитимуть те ж саме. В *Каṭґа Упанішаді* є подібне місце, де сказано, що об'єкти, які задовольняють чуття, вище від самих чуттів, а розум ще вищий, ніж об'єкти чуття. Отже, якщо розум завжди залучати до безпосереднього служіння Господеві, то чуття не матимуть змоги відвертатись на щось інше. Таке положення, що стосується розуму, вже було обговорене. *Парāṁ дршṭвā нівартате.* Якщо розум зосереджено на трансцендентному служінні Господеві, він позбавлений змоги дати волю нижчим нахилам. В *Каṭґа Упанішаді* душу описано як *махāн*, велику. Отже, душа — вища від усього: об'єктів чуттів, самих чуттів, розуму й інтелекту. Тому розуміння істинного становища душі вирішує всі проблеми.

Кожен повинен використати свій інтелект, щоб довідатись про справжнє становище душі, і, усвідомивши його, завжди зосереджувати розум у свідомості Кршṇи. Це вирішить проблему загалом. Неофітові в духовному житті слід триматися подалі від об'єктів чуття. Крім того, йому слід, використовуючи інтелект, зміцнити розум. Якщо за допомогою інтелекту людина заполонить свій розум свідомістю Кршṇи, цілком віддавши себе Верховному Богові-Особі, розум її зміцніє, і хоча чуття підступні, наче змії, шкоди від них буде не більше, ніж від гадюки з вирваним жалом. Однак, незважаючи на те, що душа владна над інтелектом, розумом і чуттями, без міцного зв'язку з Кршṇою в свідомості Кршṇи завжди існуватиме можливість впасти внаслідок збудження розуму.

ВІРШ 43

एवं बुद्धेः परं बुद्ध्वा संस्तभ्यात्मानमात्मना ।
जहि शत्रुं महाबाहो कामरूपं दुरासदम् ॥ ४३ ॥

евам̇ буддгеḥ парам̇ буддгва̄ самстабгйа̄тма̄нам а̄тмана̄
джахі ш́атрум̇ маха̄-ба̄хо ка̄ма-рӯпам̇ дура̄садам

евам—так; *буддгеḥ*—інтелекту; *парам*—вищий; *буддгва̄*—знаючи; *самстабгйа*—зміцнюючи; *а̄тма̄нам*—розум; *а̄тмана̄*—зрілим інтелектом; *джахі*—завоюй; *ш́атрум̇*—ворога; *маха̄-ба̄хо*—о міцнорукий; *ка̄ма-рӯпам*—у формі хтивості; *дура̄садам*—жахливого.

Отож, усвідомивши себе трансцендентною до матеріальних чуттів, розуму й інтелекту, о міцнорукий Арджуно, жива істота повинна зміцнити розум за допомогою зрілого духовного інтелекту (свідомості Кр̣шн̣и), й таким чином — духовною міццю — подолати невситимого ворога, хтивість.

ПОЯСНЕННЯ: Третя глава *Бгаґавад-ґіти* не розглядає безособистісну порожнечу як кінцеву мету, але рішуче скеровує людину на шлях пізнання себе як вічного слуги Верховного Бога-Особи, тобто, до свідомості Кр̣шн̣и. В матеріальному житті людина, безумовно, підвладна хтивим нахилам й бажанню панувати над ресурсами матеріальної природи. Прагнення до панування й чуттєвих насолод є найлютіший ворог обумовленої душі, але свідомість Кр̣шн̣и дає сили й можливість владати матеріальними чуттями, розумом й інтелектом. Людині не слід раптово кидати роботу та визначені для неї обов'язки; але, поступово розвиваючи в собі свідомість Кр̣шн̣и, вона може досягти трансцендентного стану і звільнитись від впливу матеріальних почуттів і розуму, за допомогою інтелекту непорушно зосередивши розум на своїй істинній сутності. В цьому і полягає сенс даної глави. Не ставши зрілою в матеріальному існуванні, людина ніколи не зможе досягти духовного життя шляхом філософських роздумів та штучних спроб опановувати чуття за допомогою так званих «вправ йоґів». Лише за допомогою вищого розуму вона зможе виховати в собі свідомість Кр̣шн̣и.

Так закінчуються пояснення Бгактіведанти до третьої глави Ш́рімад Бгаґавад-ґіти, в якій розглядалася карма-йоґа, або виконання визначених обов'язків в свідомості Кр̣шн̣и.

Трансцендентальне знання

ВІРШ 1

श्रीभगवानुवाच ।
इमं विवस्वते योगं प्रोक्तवानहमव्ययम् ।
विवस्वान्मनवे प्राह मनुरिक्ष्वाकवेऽब्रवीत् ॥१॥

ш́рӣ-бгаґавāн увāча
імам̇ вівасвате йоґам̇ проктавāн ахам авйайам
вівасвāн манаве прāха манур ікшвāкаве 'бравӣт

ш́рӣ-бгаґавāн увāча—Верховний Бог-Особа сказав; *імам*—цей; *вівасвате*—богу Сонця; *йоґам*—науку про взаємостосунки з Всевишнім; *проктавāн*—повідав; *ахам*—Я; *авйайам*—нетлінний; *вівасвāн*—Вівасвāн (ім'я бога Сонця); *манаве*—батьку людства (на ймення Ваівасвата); *прāха*—сказав; *манух*—батько людства; *ікшвāкаве*—цареві Ікшвāку; *абравӣт*—сказав.

Верховний Бог-Особа, Ш́рӣ Кршна сказав: Я повідав цю вічну науку йоґи богу Сонця Вівасвāну, Вівасвāн повідав її Ману, прабатьку людства, а Ману, в свою чергу, повідав її Ікшвāку.

ПОЯСНЕННЯ: Тут нам відкривається історія *Бгаґавад-ґіти*, простежена з глибини віків, коли її було повідано царям усіх планет, починаючи з планети Сонце. Обов'язок царів на всіх планетах — захищати своїх підданих, і тому володарі повинні знати науку *Бгаґавад-ґіти*, щоб громадяни були вільними від тягаря ницих бажань і процвітали під їхнім правлінням. Людське життя призначене для розвитку духовного знання, для усвідомлення свого вічного зв'язку з Верховним Богом-Особою і носії влади всіх держав і всіх планет зобов'язані навчити цьому всіх своїх підданих, використовуючи засоби освіти, культури та релігії. Іншими словами, роль глави будь-якої держави полягає в поширенні науки свідомості Кр̣шн̣и, щоб люди, оволодівши цією великою наукою, могли успішно йти правильним шляхом, використовуючи сприятливі можливості людської форми життя.

У цю епоху бог Сонця, відомий під іменем Вівасва̄н, є царем Сонця, а Сонце — це джерело всіх планет сонячної системи. В *Брахма-самґіті* (5.52) сказано:

йач-чакшур еша савіта̄ сакала-ґраха̄н̣а̄м
ра̄джа̄ самаста-сура-мӯртір аш́еша-теджа̄х̣
йасйа̄джн̃айа̄ бграматі самбгрта-ка̄ла-чакро
ґовіндам а̄ді-пурушам̇ там ахам̇ бгаджа̄мі

«Я поклоняюсь, — сказав Господь Брахма̄, — Верховному Богові-Особі, Ґовінді (Кр̣шн̣і), який є одвічна первинна особистість, і з волі якого Сонце, цар усіх планет, набуває своєї надзвичайної потужності та жару. Сонце являє собою Господнє око і рухається по своїй орбіті, покірне Його наказу».

Сонце — цар усіх планет, а бог Сонця (зараз його звати Вівасва̄н) править планетою Сонце, що панує над рештою планет, наділяючи їх світлом й теплом. Сонце рухається по своїй орбіті з наказу Кр̣шн̣и. Господь Кр̣шн̣а зробив Вівасва̄на Своїм першим учнем, щоб той осягнув науку *Бгаґавад-ґіти*. Тобто *Ґіта̄* не є вигаданий трактат для пересічного світського вченого; вона — достовірний твір, що містить знання, яке переходить від учителя до учня із споконвічних часів.

В *Маха̄бга̄раті* (*Ш́а̄нті-парва* 348.51 – 52) ми можемо простежити історію *Ґіти* в таких рядках:

третта̄-йуґа̄дау ча тато вівасва̄н манаве дадау
мануи́ ча лока-бгрти́й-артгам̇ сута̄йекшва̄каве дадау

ікшвāкуṇā ча катґіто вйāпйа локāн авастґітāх

«На початку Третā-*йуґи* цю науку про взаємостосунки з Всевишнім Вівасвāн передав Ману. Ману, прабатько людства, передав її своєму синові Махāрāджі Ікшвāку, цареві планети Земля і предку династії Раґґу, в якій з'явився Господь Рāмачандра». Отже, *Бґаґавад-ґīтā* відома людському суспільству з часів Махāрāджі Ікшвāки.

Від початку Калі-*йуґи*, що триває 432 000 років, до теперішнього часу сплинуло лише п'ять тисяч років. Перед цим була Двāпара-*йуґа* (800 000 років), а перед нею — Трета-*йуґа* (1 200 000 років). Отже, близько 2 005 000 років тому Ману розповів *Бґаґавад-ґīту* своєму синові й учневі Махāрāджі Ікшвāку, цареві планети Земля. Тривалість життя нинішнього Ману становить 305 300 000 років, з яких 120 400 000 вже минули. Враховуючи, що до народження Ману Господь передав *Ґīту* Своєму учневі, богу Сонця Вівасвāну, то, згідно з приблизними підрахунками, її було розказано щонайменше 120 400 000 років тому, а людському суспільству вона відома близько двох мільйонів років. Ще раз Господь переказав її Арджуні близько 5 000 років тому. Такий вигляд у загальних рисах має історія *Ґīти*, згідно з твердженнями самої *Ґīти* та її оповідача, Господа Шрī Кршṇи. Її було повідано богу Сонця Вівасвāну, тому що він був *кшатрійа* й пращур усіх *кшатрій*, нащадків бога Сонця, або *сӯрйа-вам̇ш́а кшатрій*. А що *Бґаґавад-ґīту* повідав Сам Верховний Бог-Особа, то вона рівноцінна *Ведам*, і це знання є *апаурушейа*, надлюдське. Ведичні настанови приймають такими, якими вони є, без будь-яких тлумачень, і *Ґīту* теж слід сприймати без будь-яких світських тлумачень. Світські сперечальники можуть будувати свої здогади стосовно *Ґīти*, але тоді *Бґаґавад-ґīтā* не буде такою, якою вона є. *Бґаґавад-ґīту* слід сприймати такою, як вона є, якою вона передається ланцюгом учнівської послідовності, і тут сказано, що Господь розповів її богу Сонця, бог Сонця повідав її своєму синові Ману, а Ману передав своєму синові Ікшвāку.

ВІРШ 2

एवं परम्पराप्राप्तमिमं राजर्षयो विदुः ।
स कालेनेह महता योगो नष्टः परंतप ॥२॥

евам̇ парампарā-прāптам ім̇ам̇ рāджаршайо відух
са кāленеха махатā йоґо нашṭах парантапа

евам—таким чином; *парампарā*—по ланцюгові учнівської послідовності; *прāпт̣ам*—отриманий; *імам*—ця наука; *рāджа-ршайах̣*—святі царі; *відух̣*—розуміли; *сах̣*—те знання; *кāлена*—протягом часу; *іха*—у цьому світі; *махатā*—великий; *йоґах̣*—наука про взаємостосунки з Всевишнім; *нашт̣ах̣*—зруйнувався; *парантапа*—о Арджуно, переможець ворогів.

Ця вища наука передавалась низкою учнівської послідовності, і так пізнавали її праведні царі. З часом така спадкоємність була порушена, і тому сутність знання здається зараз втраченою.

ПОЯСНЕННЯ: У цьому вірші ясно сказано, що *Ґ̄ іту* було призначено для праведних царів, які повинні були додержуватись її приписів, керуючи своїми підданими. Безумовно, *Бгаґавад-ґ̄ітā* ніколи не призначалась для демонів, що звикли даремно розсипати її скарби, нікому не приносячи користі, і вигадувати численні довільні тлумачення її. Й оскільки початкову мету *Ґ̄ іти* спотворили корисливі мотиви несумлінних коментаторів, виникла необхідність відновити ланцюг учнівської послідовності. П'ять тисяч років тому Сам Господь виявив порушення цієї учнівської послідовності й провістив, що істинна мета *Бгаґавад-ґ̄ іти* здається забутою. Так само й сьогодні є багато видань *Ґ̄ іти* (особливо англійською мовою), але майже всі вони суперечать істинній *Бгаґавад-ґ̄ ті*, що передавалась через учнівську послідовність. Існують численні інтерпретації, що їх пропонують різні світські вчені, але майже всі вони не визнають Верховного Бога-Особу, Кр̣шн̣у, хоча й використовують задля власної вигоди слова Шрī Кр̣шн̣и. Це і є дух демонізму, адже демони не вірять в Господа, а лише користуються тим, що належить Всевишньому, для власної насолоди. Існує нагальна потреба у виданні *Ґ̄ іти* англійською мовою в тому вигляді, в якому її було отримано по системі *парампари*, учнівської послідовності, і тому в даній праці зроблено спробу задовольнити цю велику потребу. *Бгаґавад-ґ̄ітā*, сприйнята такою, якою вона є, принесе всьому людству велике благо, однак, якщо читати її як трактат, що містить лише філософські вигадки, це буде звичайнісіньким марнуванням часу.

ВІРШ 3

स एवायं मया तेऽद्य योगः प्रोक्तः पुरातनः ।
भक्तोऽसि मे सखा चेति रहस्यं ह्येतदुत्तमम् ॥३॥

са евāйам̇ майā те 'дйа йоґах̣ проктах̣ пурāтанах̣
бгакто 'сі ме сакгā четі рахасйам̇ хй етад уттамам

сах̣—той же самий; *ева*—неодмінно; *айам*—цей; *майā*—Мною; *те*—тобі; *адйа*—сьогодні; *йоґах̣*—наука *йоґи*; *проктах̣*—сказаний; *пурāтанах̣*—дуже старий; *бгактах̣*—відданий; *асі*—ти є; *ме*—Мій; *сакгā*—друг; *ча*—також; *іті*—тому; *рахасйам*—таємниця; *хі*—звичайно; *етат*—це; *уттамам*—трансцендентний.

Сьогодні Я повідомляю тобі найдавнішу науку взаємостосунків із Всевишнім, бо ти — Мій відданий і Мій друг і тому зможеш осягнути трансцендентну тайну цього знання.

ПОЯСНЕННЯ: Існують два класи людей: віддані й демони. Господь обрав Арджуну як гідного сприйняти велику науку, тому що той був відданий Господа, однак для демонів ця велика незбагненна наука є недосяжною. Книга ця — джерело мудрості — неодноразово перевидавалася, й коментарі до деяких з видань склали віддані Господа, тоді як до інших — демони. Коментарі відданих — істинні, коментарі ж демонів нічого не варті. Арджуна сприймає Шрī Кршну як Верховного Бога-Особу, і той, хто складає коментарі до *Ґіти*, йдучи стопами Арджуни, на ділі служить справі цієї великої науки. Демони, однак, не приймають Кршну таким, яким Він є. Натомість вони фабрикують всілякі вигадки про Нього й збивають читачів із шляху, на який вказав Кршна. Читачеві треба бути дуже обережним, щоб не ставати на такі хибні стежки. Необхідно триматись учнівської послідовності, що починається з Арджуни, і тоді велика наука *Шрīмад Бгаґавад-ґіти* принесе благо.

ВІРШ 4

अर्जुन उवाच ।
अपरं भवतो जन्म परं जन्म विवस्वतः ।
कथमेतद्विजानीयां त्वमादौ प्रोक्तवानिति ॥४॥

арджуна увāча
апарам̇ бгавато джанма парам̇ джанма вівасватах̣
катгам етад віджānīйам̇ твам ādау проктавāн іті

арджуна увāча—Арджуна сказав; *апарам*—молодше; *бгаватах̣*—Твоє; *джанма*—народження; *парам*—старший; *джанма*—наро-

дження; *вівасватах*—бога Сонця; *катґам*—як; *етат*—те; *віджа̄нійа̄м*—повинен я розуміти; *твам*—Ти; *а̄дау*—спочатку; *проктава̄н*—наставив; *іті*—таким чином.

Арджуна сказав: Бог Сонця Вівасва̄н старший од Тебе за народженням. Як же могло трапитись, що Ти передав йому цю науку?

ПОЯСНЕННЯ: Арджуна — визнаний відданий Господа, тож як він міг не повірити словам Кр̣шн̣и? Насправді ж Арджуна запитує не задля себе, але для того, щоб переконати тих, хто не вірить у Верховного Бога-Особу, або ж для демонів, яким не подобається сама ідея, що Кр̣шн̣у треба сприймати, як Верховного Бога-Особу; лише задля таких людей Арджуна задає це питання, ніби сам не знає про Бога-Особу, тобто Кр̣шн̣у. Як це виявиться із десятої глави, Арджуна прекрасно знав, що Кр̣шн̣а є Верховний Бог-Особа, першоджерело всього і останнє слово духовного пізнання. Але правда й те, що Кр̣шн̣а з'явився на Землі в образі сина Девакі, і звичайній людині важко усвідомити, яким чином водночас Він залишався одвічним, первинним Верховним Богом-Особою. Щоб з'ясувати це, Арджуна і запитує Кр̣шн̣у, щоб Господь Сам зміг авторитетно відповісти на таке питання. Те, що Кр̣шн̣а — найвищий авторитет, визнає весь світ із споконвічних часів й до наших днів, і лише демони нехтують Ним. Але що б там не було, Кр̣шн̣а — авторитет, визнаний усіма, і тому Арджуна задає це питання для того, щоб Господь міг описати Самого Себе, і щоб Його не зображали й не репрезентували так, як це роблять демони та їх послідовники, що завше прагнуть спотворити Його сутність. В інтересах кожного знати науку Кр̣шн̣и. Тому, коли Кр̣шн̣а розповідає Сам про Себе, це — благо для всього світу. Демонам такі пояснення, що їх дав Сам Кр̣шн̣а, можуть здатись дивними, тому що вони вивчають Кр̣шн̣у із свого погляду, але віддані з відкритим серцем приймають твердження Кр̣шн̣и, коли Він провіщає їх Сам. Віддані завжди будуть шанувати авторитетні слова Кр̣шн̣и, які сказав Сам Він, тому що вони постійно прагнуть чимдалі більше дізнаватись про Нього. Атеїсти, які вважають Кр̣шн̣у звичайною людиною, можливо, таким чином зрозуміють, що Кр̣шн̣а — вищий, ніж людина, що Він — *сач-чід-а̄нанда-віґраха* — вічна форма блаженства і знання, що Він трансцендентний, що Він непідвладний *ґун̣ам* матеріальної природи і перебуває поза впливом часу й простору. Такий відданий Кр̣шн̣и, як Арджуна, безумовно, перебуває вище всякого нерозуміння трансцендентного становища Кр̣шн̣и. І те, що Арджуна задає таке питання Господу,

є всього лише виклик відданого атеїстам, що вважають Кршну за звичайну людину, підвладну впливові ґун матеріальної природи.

ВІРШ 5

श्रीभगवानुवाच ।
बहूनि मे व्यतीतानि जन्मानि तव चार्जुन ।
तान्यहं वेद सर्वाणि न त्वं वेत्थ परंतप ॥५॥

ш́рӣ-бгагавāн увāча
бахӯні ме вйатӣтāні джанмāні тава чāрджуна
тāній ахам́ веда сарвāṇі на твам́ веттґа парантапа

ш́рӣ-бгагавāн увāча—Верховний Бог-Особа сказав; *бахӯні*—багато; *ме*—Моїх; *вйатӣтāні*—пройшло; *джанмāні*—народжень; *тава*—твоїх; *ча*—також; *арджуна*—о Арджуно; *тāні*—ті; *ахам*—Я; *веда*—знаю; *сарвāṇі*—усі; *на*—не; *твам*—ти; *веттґа*—знаєш; *парантапа*—підкорювач ворогів.

Бог-Особа сказав: Крізь безліч народжень пройшли ми з тобою. Я пам'ятаю їх усі, ти ж не можеш їх пам'ятати, о приборкувачу ворогів!

ПОЯСНЕННЯ: Брахма-самґіта (5.33) розповідає про численні втілення Господа, і там сказано:

адваітам ачйутам анāдім ананта-рӯпам
āдйам́ пурāṇа-пурушам́ нава-йауванам́ ча
ведешу дурлабгам адурлабгам āтма-бгактау
ґовіндам āді-пурушам́ там ахам́ бгаджāмі

«Я схиляюсь перед Верховним Богом-Особою, Ґовіндою (Кршною), який є одвічною, первинною особистістю — абсолютним, безгрішним, який не має початку. Хоча Він поширює Себе в безмежній кількості форм, він завжди залишається тією ж самою первинною, найстарішою з-поміж усіх і разом з тим вічно юною особистістю. Лише кращі ведичні вчені можуть осягнути вічні, сповнені знання та блаженства форми Господа. Що ж стосується чистих відданих, то для них вони завжди очевидні».

В *Брахма-самґіті* (5.39) також стверджується:

рāмāді-мӯртішу калā-нійамена тішт̣ган
нānāватāрам акарод бгуванешу кінту

кршнах свайам самабгават парамах пумāн йо
ґовіндам āді-пурушам там ахам бгаджāмі

«Я поклоняюсь Верховному Богові-Особі, Ґовінді (Кршні), який завжди перебуває в таких Своїх різноманітних повновладних втіленнях, як Рāма, Нрсімха тощо та багатьох інших втіленнях нижчого рангу. Але Він завжди залишається первинним Богом-Особою, Кршною, й інколи Сам Кршна приходить у цей світ у Своїй первинній формі».

У *Ведах* сказано також, що хоча Господь — єдиний, й іншого немає, Він проявляє Себе в безлічі форм. Він подібний до каменя *ваідурйа*, що міняє свій колір і при цьому залишається незмінним. Чисті віддані осягають всі численні форми Господа, однак ці Його образи не можна усвідомити просто вивчаючи *Веди* (*ведешу дурлабгам адурлабгам ātма-бгактау*). Такі віддані, як Арджуна, — постійні супутники Господа, і коли б Господь не втілювавсь на Землі, Його віддані також приймають народження, щоб служити Господу різноманітними способами. Арджуна — один з таких відданих, і з даного вірша можна зрозуміти, що декілька мільйонів років тому, коли Господь Кршна розповідав *Бгаґавад-ґіту* богові Сонця Вівасвāну, Арджуна також був там присутній, однак в іншій якості. Різниця між Господом і Арджуною полягає в тому, що Господь пам'ятає цей випадок, тоді як Арджуна — ні. Саме це й складає відмінність між живою істотою, невід'ємною Господньою часткою, й Самим Верховним Господом. Хоча Кршна звертається тут до Арджуни як до великого звитяжного героя, той не в змозі відновити в пам'яті події своїх попередніх втілень. Тому жива істота — якою б визначною вона не була з матеріалістичного погляду — ніколи не може зрівнятись з Верховним Господом. Особа, яка завжди супроводжує Господа, безумовно звільнена, але не рівна Богові. В *Брахма-самгіті* Господа змальовано як непохибного (*ачйута*), і це означає, що Він ніколи не забуває Себе, навіть перебуваючи в зв'язку з матеріальним світом. Тому Господь і жива істота ніколи не можуть зрівнятись усіма сторонами, навіть коли жива істота досягає такого ступеня звільнення, як Арджуна. Хоча Арджуна — відданий Господа, йому трапляється забувати про природу Кршни, але з Божої ласки відданий може одразу ж осягнути всю непохибність Господнього становища, тоді як розумінню невідданого або демона ця трансцендентна природа недоступна. Отже, описи, що їх наведено в *Ґіті*, не можуть сприйняти люди демонічного складу. Кршна пам'ятає все, що Він здійснив мільйони років тому, але Арджуна — ні, незважаючи на те, що обидва: Кршна й Арджуна —

вічні за своєю природою. Варто зауважити, що жива істота забуває про все внаслідок зміни тіл, але Господь пам'ятає все, тому що Його тіло незмінне — *сач-чід-ānанда.* Він — *адваіта*, тобто Його тіло і Він Сам — суть одне. Все, що стосується Його, має духовну природу, тоді як обумовлена душа відмінна од свого матеріального тіла. Тіло Господа й Він Сам — тотожні, і тому Його становище завжди відмінне од становища звичайної живої істоти, навіть коли Він сходить на матеріальний рівень. Демони не можуть погодитися з такою трансцендентною природою Господа, яку Він описує Сам у дальшому вірші.

ВІРШ 6

अजोऽपि सन्नव्ययात्मा भूतानामीश्वरोऽपि सन्।
प्रकृतिं स्वामधिष्ठाय संभवाम्यात्ममायया ॥६॥

аджо 'пі санн авйайāтмā бгӯтāнāм ӣшваро 'пі сан
пракр̣тім̇ свāм адгішт̣гāйа самбгавāмй ātма-māйайā

аджах̣—ненароджений; *апі*—хоча; *сан*—бувши таким; *авйайа*—без тління; *ātмā*—тіло; *бгӯтāнāм*—усіх тих, що народжені; *ӣшварах̣*—Верховний Господь; *апі*—хоча; *сан*—бувши таким; *пракр̣тім*—у трансцендентній формі; *свāм*—Своїй; *адгішт̣гāйа*—перебуваючи в такому стані; *самбгавāмі*—Я втілююсь; *ātма-māйайā*—Моєю внутрішньою енергією.

Хоча Я — ненароджений, і Моє трансцендентне тіло нетлінне, хоч Я — володар усіх живих істот, Я все ж таки кожного тисячоліття являюсь Сам в Своєму первинному трансцендентному образі.

ПОЯСНЕННЯ: Господь оповідає про своєрідність Своєї появи в світі: хоча Він і народжується на світ ніби звичайна людина, Він пам'ятає всі Свої численні «народження», тоді як звичайна людина не пам'ятає навіть того, що вона робила кілька годин тому. Якщо запитати кого-небудь, що він робив о цю саму пору днем раніше, то звичайній людині, переважно, буває важко одразу відповісти на таке питання. Їй, безумовно, доведеться напружити всю свою пам'ять, щоб згадати, що ж вона робила саме цього часу напередодні. Однак, людина часто наважується проголошувати себе Богом, або Кр̣шн̣ою. Не варто йняти віри таким безглуздим заявам. Далі Господь пояснює Свою *пракрті*, або Свою форму. *Пракрті* означає «природа», так само як *сварӯпа* — чиясь власна форма. Гос-

подь каже, що Він з'являється в Своєму власному тілі, Він не змінює Своє тіло, як звичайна жива істота, яка переходить з одного тіла до іншого. Обумовлена душа може мати один тип тіла в цьому народженні, інший — у наступному. В матеріальному світі жива істота не має певного, закріпленого за нею тіла, а переселяється з одного тіла до іншого. Але Господь не робить цього; коли б Він не з'явився, Він приходить все в тому ж одвічному тілі, завдяки своїй внутрішній енергії. Іншими словами, Кр̣шн̣а приходить в цей матеріальний світ у Своїй первинній вічній формі, з двома руками, що тримають флейту. Він з'являється саме в Своєму вічному тілі, якого не може торкнутись матеріальна скверна. Але, хоча Він з'являється в Своєму незмінному трансцендентному тілі і є Володарем усесвіту, може здатись, що Він народжується як звичайна жива істота. І хоча Його тіло, на відміну од матеріального, не підвладне тлінню, здається, що Господь Кр̣шн̣а росте від дитинства до хлоп'яцтва й від хлоп'яцтва до юності. Але, як це не дивно, досягнувши юнацького віку, Він більше не змінюється. Під час битви на Курукшетрі у Нього було чимало правнуків, або, іншими словами, згідно з матеріалістичними підрахунками, Він був у досить зрілому віці, однак виглядав як двадцяти-двадцятип'ятирічний юнак. Ми ніколи не бачимо зображень Кр̣шн̣и в похилому віці, тому що Він ніколи не старіє, як ми, хоча і є найстарішою особистістю в усьому творінні — в минулому, теперішньому і майбутньому. Ні Його тіло, ні Його розум не зазнають змін і непідвладні тлінню. Тому стає зрозумілим, що, незважаючи на те, що Він перебуває в матеріальному світі, Він — ненароджений, вічний образ блаженства й знання, і Його трансцендентні тіло і розум незмінні. І справді, Його поява і зникнення нагадують схід сонця, його рух в небі й нарешті його зникнення за крайнебом. Коли сонце зникає з наших очей, ми вважаємо, що воно зайшло, а коли сонце з'являється перед нами, ми думаємо, що воно зійшло над обрієм. Насправді ж сонце завжди перебуває на своєму місці, але внаслідок недосконалості нашого чуття ми вважаємо, що воно з'являється і зникає на небі. Поява і зникнення Господні цілком відмінні від народження та смерті звичайної живої істоти, і тому очевидно, що Він, завдяки Своїй внутрішній могутності, є вічне блаженство і знання, і матеріальна скверна ніколи не торкається Його. *Веди* також підтверджують, що Верховний Бог-Особа — ненароджений, хоча й здається, нібито Він народжується в Своїх численних втіленнях. І в додатковій ведичній літературі стверджується, що хоча Господь і народжується ніби звичайна людина, Його тіло не змінюється. В *Бгāґаватам* описано, як Він з'явився перед Своєю матір'ю в образі Нāрāйан̣и,

з чотирма руками і всіма шістьма ознаками божественної досконалості. Його поява в первинному вічному образі — це вияв Його незбагненної ласки, дарованої живим істотам, щоб вони могли зосередити думки на Верховному Господеві в Його істинній формі, а не на всілякій розумовій стряпанині й вигаданих формах Господа, створених уявою імперсоналістів. Слово *māyā*, або *ātma-māyā*, згідно з словником *Вішва-кош̣а.* стосується безпідставної Господньої ласки. Господь усвідомлює всі Свої попередні явлення та зникнення, але звичайна жива істота забуває все пов'язане з її минулим тілом, тільки-но отримує нове. Кршн̣а — Володар усіх живих істот, тому що під час Свого перебування на Землі Він являє дивовижні надлюдські вчинки. Господь є вічна незмінна Абсолютна Істина, й немає різниці між Його формою та Його душею, між Його властивостями і Його тілом. Тепер може виникнути питання, для чого Господь приходить у цей світ і залишає його. Відповідь на це дає дальший вірш.

ВІРШ 7

यदा यदा हि धर्मस्य ग्लानिर्भवति भारत ।
अभ्युत्थानमधर्मस्य तदात्मानं सृजाम्यहम् ॥७॥

йадā йадā хі дгармасйа ґлānір бгаваті бгārата
абгйуттґānам адгармасйа тадāтмānам̇ срджāмй ахам

йадā йадā—коли б і де б не; *хі*—неодмінно; *дгармасйа*—релігії; *ґлāніх̣*—послаблення; *бгаваті*—проявляється; *бгāрата*—нащадок Бгарати; *абгйуттґānам*—переважає; *адгармасйа*—безвір'я; *тадā*—тоді; *ātмānам*—Себе; *срджāмі*—проявляю; *ахам*—Я.

Коли релігія на Землі занепадає й домінує безвір'я, тоді, о нащадку Бгарати, Я являюсь Сам.

ПОЯСНЕННЯ: У цьому вірші велике значення має слово *срджāмі* («проявляю»). Воно не може бути використане в значенні «творення», бо, як було сказано в попередньому вірші, форми Господа або Його тіло не створюються, тому що всі вони існують вічно. Отже, *срджāмі* означає, що Господь проявляє Себе таким, яким Він є. Хоча Господь приходить на Землю певного часу, а власне, наприкінці Двāпара-*йуги,* двадцять восьмого тисячоліття сьомого Ману, кожного дня Брахми, Він не зобов'язаний дотримуватись цього правила, тому що Він повністю вільний і може діяти як завгодно згідно зі Своїми бажаннями. Отже, Він з'являється за власним

бажанням тоді, коли в світі панує безвір'я і зникає істинна релігія. Релігійні засади викладено в *Ведах*, і всяке відхилення од правильного виконання приписів *Вед* робить людину безбожною. В *Бгаґаватам* стверджується, що такі засади є Божими заповідями, і лише Сам Господь може створити систему релігії. Сказано також, що Господь сповістив *Веди* в їхньому первинному вигляді Брахмі з середини його серця. Тому принципи *дгарми*, або релігії, є прямими вказівками Верховного Бога-Особи (*дгармам ту сākшāд бгаґаватпраṇīтам*). Ці заповіді ясно викладено в *Бгаґавад-ґіті*. Мета *Вед* полягає в тому, щоб дати ці принципи згідно з волею Верховного Господа, і наприкінці *Ґіти* Господь прямо каже, що найвища релігійна засада — відданість Йому й нічого більше. Ведичні засади допомагають людині повністю вручити себе Господу, коли ж демони порушують такі принципи, на Землю приходить Господь. З *Бгāґаватам* стає зрозумілим, що Господь Будда є втілення Кṛшṇи, який з'явився, коли в світі буяв матеріалізм, а матеріалісти прикривались авторитетом *Вед*. Хоча в *Ведах* є суворі правила й настанови стосовно жертвопринесення тварин з певною метою, однак люди з демонічними нахилами здійснювали такі жертвопринесення, фактично не дотримуючись ведичних приписів. Господь Будда з'явився, щоб зупинити таке безглуздя та відновити ведичні засади незастосування насильства. Тому кожна *аватāра*, або втілення Господа, має певну місію, і всі ці втілення описано в *ш́āстрах*. Нікого не слід приймати за *аватāру*, якщо про нього не згадано в *ш́āстрах*. Не треба думати, що Господь приходить лише на землю Індії, Він може з'явитись у будь-якому місці й коли забажає. В кожному Своєму втіленні Він каже про релігію лише стільки, скільки можуть збагнути конкретні люди за певних обставин. Але мета завжди одна — привести людей до усвідомлення Бога й виконання релігійних принципів. Інколи Господь приходить особисто, інколи Він посилає Своїх істинних представників в образі сина або слуги, або приходить Сам в якому-небудь замаскованому вигляді.

Засади *Бгаґавад-ґіти* було викладено саме Арджуні, тому що з духовного погляду він стояв набагато вище своїх сучасників, і через нього вони стали доступними іншим духовно розвиненим людям. Два плюс два дорівнює чотири — ця математична рівність справедлива як для школяра, що вивчає арифметику, так і для вченого-математика. І все ж таки вища математика відрізняється од простої арифметики. Так само й Господь у Своїх втіленнях вчить нас одним і тим же законам, але, залежно від різних обставин, вони можуть викладатись на вищому або нижчому рівні. Дотримування вищих релігійних засад починається з прийняття чотирьох класів

і чотирьох статусів соціального життя, як це буде з'ясовано далі. Загальна мета всіх втілень Кр̣шн̣и — всюди пробудити свідомість Кр̣шн̣и. І така свідомість проявляється або ж не проявляється залежно від різних обставин.

ВІРШ 8

परित्राणाय साधूनां विनाशाय च दुष्कृताम् ।
धर्मसंस्थापनार्थाय संभवामि युगे युगे ॥८॥

парітра̣на̄йа са̄дгӯна̄м̇ вина̄ш́а̄йа ча душкр̣та̄м
дгарма-сам̇стха̄пана̄ртха̄йа самбгава̄мі йуґе йуґе

парітра̣на̄йа—задля звільнення; *са̄дгӯна̄м*—відданих; *вина̄ш́а̄йа*—задля знищення; *ча*—також; *душкр̣та̄м*—лиходіїв; *дгарма*—релігійні засади; *сам̇стха̄пана-артха̄йа*—щоб поновити; *самбгава̄мі*—Я з'являюсь; *йуґе*—з епохи; *йуґе*—в епоху.

Щоб звільнити праведників і знищити лиходіїв, а також відновити релігійні засади, Я Сам з'являюсь із віку в вік.

ПОЯСНЕННЯ: Як вчить *Бгаґавад-ґі̄та̄*, *са̄дгу* (святою людиною) є той, хто перебуває в свідомості Кр̣шн̣и. Людина може здаватись нерелігійною, але якщо в ній повною мірою присутні якості, що характерні для свідомості Кр̣шн̣и, її потрібно вважати *са̄дгу*. Слово *душкр̣та̄м* стосується тих, хто нехтує свідомістю Кр̣шн̣и. Таких лиходіїв, або *душкр̣та̄м*, змальовано як обмежених, нижчих представників людства, навіть якщо вони і вбираються в шата академічної освіти, тоді як особистостей, стовідсотково заглиблених у свідомість Кр̣шн̣и, вважають за *са̄дгу*, навіть якщо вони неосвічені й позбавлені файних манер. Що стосується невіруючих, то Верховному Господеві зовсім необов'язково з'являтись Самому, щоб знищити їх, як це Він зробив з демонами Ра̄ван̣ою та Кам̇сою. Господь має багато помічників, які цілком спроможні покарати демонів. Але Господь приходить на Землю Сам, щоб принести вдоволення Своїм щирим відданим, яким завжди дошкуляють демони. Демони постійно турбують *бгакт*, навіть якщо ті доводяться їм рідне̄ю. Хоча Прахла̄да Маха̄ра̄джа був сином Хіран̣йакаш́іпу, він зазнав гоніння з боку свого батька, і хоча Девакі̄, мати Кр̣шн̣и, була сестрою Кам̇си, вона та її чоловік Васудева терпіли від нього утиски тільки тому, що в них мав народитись Кр̣шн̣а. І Господь Кр̣шн̣а з'явився радше на те, щоб врятувати Девакі̄, ніж щоб убити Кам̇су, але виконав Він і те й інше одночасно. Тому тут і сказано, що Господь з'являється

в різних втіленнях в ім'я порятунку відданих та знищення лиходіїв-демонів.

В *Чаітанйа-чарітāмрті* (*Мадгйа* 20.263–264) Кр̣шн̣адāса Кавірāджа з'ясовує, чим є *аватарā*, або втілення:

сршт̣і-хету йеі мӯрті прапан̃че аватаре
сеі ӣшвара-мӯрті «аватāра» нāма дгаре

мāйāтīта паравйоме сабāра авастґāна
вішве аватарі 'дгаре «аватāра» нāма

«*Аватāра*, або втілення Господа, приходить з Господнього царства в матеріальний світ. Й певну форму Бога-Особи, що приходить на Землю таким чином, називають втіленням, або *аватāрою*. Такі експансії існують в духовному світі, в Господньому царстві. Коли ж вони з'являються в матеріальному світі, їх називають *аватāрами*».

Існують різні *аватāри*: *пурушāватāри, ґун̣āватāри, лīлāватāри, шактй-āвеша аватāри, манвантара-аватāри* та *йугāватāри* — всі вони з'являються свого часу по всьому всесвіті. Але Господь Кр̣шн̣а є первісний Господь, джерело всіх *аватāр*. Господь Шрī Кр̣шн̣а приходить на Землю з особливою метою — зарадити турботам Своїх чистих відданих, які прагнуть бачити Його неповторні божественні розваги у Вр̣ндāвані. Отже, головна мета *аватāр* Кр̣шн̣и — задовольнити Своїх чистих відданих.

Господь каже, що Він з'являється в кожну епоху. Це означає, що Він являється й у Калі-*йугу*. Як стверджується в *Шрīмад-Бгāґаватам*, у вік Калі Господь прийшов як Чаітанйа Махāпрабгу, який започаткував рух *санкīртани* (колективного оспівування святих імен) і поширив свідомість Кр̣шн̣и по всій Індії. Він передрік, що рух *санкīртани* поширить по всьому світі, простуючи з міста в місто, з селища в селище. Господа Чаітанйу, як втілення Кр̣шн̣и, Бога-Особи, посередньо описано в самих потаємних місцях *шāстр*: в *Упанішадах, Махāбгāраті* та *Бгāґаватам*. Відданих Кр̣шн̣и дуже приваблює рух *санкīртани* Господа Чаітанйі. Ця Господня *аватāра* не вбиває лиходіїв, а навпаки, рятує їх, завдяки безпідставній Своїй милості.

ВІРШ 9

जन्म कर्म च मे दिव्यमेवं यो वेत्ति तत्त्वतः ।
त्यक्त्वा देहं पुनर्जन्म नैति मामेति सोऽर्जुन॥९॥

джанма карма ча ме дівйам евам̇ йо ветті таттватах̣
тйактвā дехам̇ пунар джанма наіті мāм еті со 'рджуна

джанма—народження; *карма*—робота; *ча*—також; *ме*—Мої; *дівйам*—трансцендентний; *евам*—так; *йах̣*—кожен; *ветті*—знає; *таттватах̣*—насправді; *тйактвā*—залишаючи осторонь; *дехам*—тіло; *пунах̣*—знову; *джанма*—народження; *на*—ніколи; *еті*—набуває; *мāм*—Мене; *еті*—досягає; *сах̣*—він; *арджуна*—о Арджуно.

Той, хто розуміє трансцендентну природу Моєї появи і Моїх діянь, не народжується знову в матеріальному світі, але, покидаючи тіло, входить в Мою вічну обитель, о Арджуно.

ПОЯСНЕННЯ: Прихід Господа на Землю з Його трансцендентної обителі вже було описано в шостому вірші. Той, хто може осягнути тайну появи Бога-Особи, вже є звільненим від матеріальних пут, тобто він повертається в Господнє царство одразу ж по тому, як покидає це матеріальне тіло. Але не так вже й легко дається живій істоті таке звільнення. Імперсоналісти та йоґи досягають звільнення, лише пройшовши крізь численні народження й безліч труднощів. І навіть тоді звільнення, яке вони досягають — злиття з безособистісним *брахмаджйоті* Господа — лише часткове, й існує небезпека повернутись у матеріальний світ. Відданий же, просто завдяки тому, що він усвідомлює трансцендентну природу тіла й діянь Господа, досягає Його обителі по «смерті» тіла і вже не зазнає ризику повернення знову в матеріальний світ. У *Брахма-самгіті* (5.33) сказано, що Господь втілюється в численних формах: *адваітам ачйутам анādім ананта-рūпам*. Хоча існує багато різноманітних трансцендентних форм Господа, всі вони є той же самий Верховний Бог-Особа. Людина повинна усвідомити ці речі й переконатись у них, хоча це й понад розуміння світських учених та філософів-емпіриків. У *Ведах* (*Пуруша-бодгінī Упанішада*) стверджується:

еко дево нітйа-лīлāнураkто бгакта-вйāпī хрдй антар-ātмā

«Єдиний Верховний Бог-Особа вічно перебуває в численних трансцендентних формах і має різноманітні стусунки із Своїми істинними відданими». В цьому вірші *Ґīти* Господь особисто підтверджує ведичний погляд. Той, хто приймає цю істину, покладаючись на авторитет *Вед* і Верховного Бога-Особи, хто не гає часу на філософські спекуляції, той досягає вищого досконалого ступеня звільнення. Просто прийнявши цю істину на віру, людина, поза сумнівом,

досягає звільнення. Ведичний вислів *тат твам асі*, далебі, дуже доречний тут. Якщо хтось усвідомлює, що Господь Крішна є Всевишній, тобто той, хто звертається до Господа зі словами: «Ти є той самий Верховний Брахман, Бог-Особа», — він, безумовно, одразу ж досягає звільнення, і йому, в результаті, ґарантовано трансцендентні стосунки з Господом. Іншими словами, такий сповнений віри відданий Господа досягає досконалості, і це підтверджується у вірші *Вед*:

там ева відітвāті мр̣тйум еті
нāнйах̣ пантґā відйате 'йанāйа

«Досконалої стадії звільнення від народження та смерті можна досягти, просто пізнавши Господа, Верховного Бога-Особу, й іншого шляху до такої досконалості немає» (*Шветāшватара Упанішада* 3.8). Відсутність будь-якої альтернативи означає, що кожний, хто не усвідомив Господа Крішну як Верховного Бога-Особу, поза сумнівами, перебуває під впливом *ґун̣и* невігластва, і, відповідно, не досягне звільнення, трактуючи *Бгаґавад-ґіту* згідно із світським розумінням, або, так би мовити, ззовні облизуючи банку з медом. Такі емпіричні філософи можуть мати великий вплив у матеріальному світі, але це ще не означає, що вони обов'язково досягнуть звільнення. Таким сповненим пихи світським вченим залишається лише чекати на безпідставну ласку відданого Господа. Отже, людина повинна розвивати свідомість Крішни з вірою й розумінням й таким чином досягти досконалості.

ВІРШ 10

वीतरागभयक्रोधा मन्मया मामुपाश्रिताः ।
बहवो ज्ञानतपसा पूता मद्भावमागताः ॥१०॥

вīта-рāґа-бгайа-кродгā ман-майā мāм упāшрітāх̣
бахаво джн̃āна-тапасā пӯтā мад-бгāвам āґатāх̣

вīта—звільнившись від; *рāґа*—прив'язаність; *бгайа*—страх; *кродгāх̣*—гнів; *мат-майā*—повністю в Мені; *мāм*—в Мені; *упāшрітāх̣*—цілком перебуваючи; *бахавах̣*—багато; *джн̃āна*—знання; *тапасā*—покутою; *пӯтāх̣*—очистившись; *мат-бгāвам*—трансцендентну любов до Мене; *āґатāх̣*—віднайшли.

Звільнившись від прив'язаності, страху й гніву, повністю загл
бившись в Мене і знайшовши в Мені єдиний притулок, дуже бага

то людей в минулому, пізнавши Мене, очистились і так віднайшли трансцендентну любов до Мене.

ПОЯСНЕННЯ: Як було сказано вище, людині, яка надто підвладна матеріальним впливам, дуже важко збагнути особистісну природу Вищої Абсолютної Істини. Звичайно люди, схильні до тілесного розуміння життя, настільки занурені в матеріалізм, що для них майже неможливо зрозуміти, як це Всевишній може бути особою. Такі матеріалісти навіть не можуть уявити собі, що існує трансцендентне нетлінне тіло, сповнене знання й вічного блаженства. Згідно з поглядами матеріалістів, тіло тлінне, воно — притулок невігластва й різноманітних страждань. Тому люди, коли їм кажуть про особистісну форму Господа, уявляють її на такому ж тілесному рівні. Для таких матеріалістів велетенське матеріальне проявлення є найвищою формою, і, виходячи з цього, вони вважають Всевишнього безособистісним. Вони надто занурені в матеріальне, і тому думка про збереження особистості після звільнення від матерії лякає їх. Коли вони довідуються, що духовне життя теж індивідуальне, в них виникає страх перетворитись знову в особистість, і тому вони, природно, віддають перевагу своєрідному розчиненню в безособистісній порожнечі. Звичайно вони порівнюють живих істот з бульбашками, які лопаються на поверхні океану. Це — вища досконалість духовного існування, яку можна досягти, втрачаючи особисту індивідуальність. Таке життя сповнене страху й позбавлене досконалого духовного знання. Більше того, є безліч людей, які не можуть навіть уявити собі можливості духовного існування. Введені в оману численними теоріями й суперечливими філософськими розумуваннями, ці люди потрапляють у безвихідь, все для них стає відразливим, вони гніваються і по-дурному вважають, що нема ніякої вищої причини і що все, що існує, зрештою, лише порожнеча. Таких людей слід вважати хворими. Деякі з них надто прив'язані до матеріального, й тому не приділяють необхідної уваги духовному життю, інші прагнуть розчинитися у вищій духовній причині, треті ж ні в що не вірять, роздратовані численними різного роду безпорадними розумуваннями про духовне. Ці останні вдаються до різних дурманних засобів й свої хворобливі марення інколи вважають за духовне бачення. Людина повинна звільнитись від усіх трьох ступенів прив'язаності до матеріального світу: заперечення духовного життя, страху перед ототожненням себе з духовною особистістю та концепції порожнечі, в основі якої лежить невдоволеність життям. Щоб звільнитись від цих трьох різного роду матеріалістичних уявлень про життя, людина повинна шукати притулок у Господа і

дотримуватись правил і життєвих засад відданого служіння Господеві під керівництвом істинного духовного вчителя. Вищий ступінь такого служіння називають *бгакті*, або трансцендентною любов'ю до Господа.

Бгакті-расамрта-сіндгу (1.4.15–16) так змальовує науку відданого служіння:

ādau śraddhā tataḥ sādhu- saṅgo 'tha bhajana-kriyā
tato 'nartha-nivṛttiḥ syāt tato niṣṭhā ruciḥ tataḥ

athāsaktis tato bhāvas tataḥ premābhyudañcati
sādhakānām ayaṁ premṇaḥ prādurbhāve bhavet kramaḥ

«Спочатку людина повинна просто прагнути до самоусвідомлення. Тоді вона почне шукати товариства людей, які досягли духовних вершин. Дальший ступінь — посвячення її істинним духовним учителем, згідно з вказівками якого відданий-початківець починає свій шлях відданого служіння. Коли людина віддано служить Господу під керівництвом духовного вчителя, вона звільнюється від усіх матеріальних уподобань, утверджується на шляху самоусвідомлення, а також розвиває смак до слухання про Абсолютного Бога-Особу, Шрі Кришну. Такий духовний смак сприяє тому, що людину дедалі більше вабить до Кришни і згодом її прив'язаність до свідомості Кришни визріває в *бгаву*, або в початковий ступінь трансцендентної любові до Господа. Істинну любов до Господа називають *премою*, вищим ступенем досконалості життя». На рівні *преми* людина до останку віддає себе Господу й цілковито поринає в трансцендентне любовне служіння Йому. Таким чином, поступово просуваючись шляхом відданого служіння під керівництвом істинного духовного вчителя, людина може досягти вищого ступеня досконалості й звільнитись від усіх матеріальних прив'язаностей, від страху того, що вона є індивідуальна духовна особистість і від розчарувань, що призводять до філософії порожнечі. Відтак вона зможе досягти обителі Верховного Господа.

ВІРШ 11

ये यथा मां प्रपद्यन्ते तांस्तथैव भजाम्यहम् ।
मम वर्त्मानुवर्तन्ते मनुष्याः पार्थ सर्वशः ॥११॥

ye yathā māṁ prapadyante tāṁs tathaiva bhajāmy aham
mama vartmānuvartante manuṣyāḥ pārtha sarvaśaḥ

йе—усі, хто; *йатґа̄*—як; *ма̄м*—Мені; *прападйанте*—віддаються; *та̄н*—їх; *татґа̄*—так; *ева*—неодмінно; *бґаджа̄мі*—нагороджую; *ахам*—Я; *мама*—Моїм; *вартма*—шляхом; *анувартанте*—слідують; *манушйа̄х*—усі люди; *па̄ртґа*—син Пртґи; *сарваш́ах*—з усякого погляду.

До якої міри людина віддає себе Мені — відповідно Я винагороджую її. Кожен у всьому слідує Моїм шляхом, о сину Пртґи.

ПОЯСНЕННЯ: Кожен шукає Кр̣шн̣у в різноманітних аспектах Його виявів. Верховного Бога-Особу можна частково усвідомити в Його безособистісному аспекті, випромінюванні *брахмаджйоті*, а також як Наддушу, яка проникає в усе й перебуває всередині всього, навіть усередині атомів. Але цілковито усвідомити Кр̣шн̣у можуть лише Його чисті віддані. Отже, Кр̣шн̣а є метою пізнання кожного і, таким чином, кожен задовольняється згідно зі своїм бажанням віднайти Його. В трансцендентному світі Кр̣шн̣а також відповідає на любов Своїх чистих відданих, вступаючи з ними в певні трансцендентні стосунки, як вони того бажають. Один відданий може хотіти, щоб Кр̣шн̣а був його вищим учителем, інший — щоб Він був його особистим товаришем, третій бажає мати Кр̣шн̣у за сина, а четвертий — щоб Він був його коханим. Кр̣шн̣а нагороджує всіх відданих порівну, згідно з їхньою любов'ю до Нього. В матеріальному світі має місце такий же взаємообмін почуттями, і Господь в рівній мірі віддячує Своїм різним шанувальникам. Чисті віддані як тут, так і в духовній обителі спілкуються з Богом особисто, і в любовному служінні Господеві як особі вони черпають правдиве духовне блаженство. Що ж стосується імперсоналістів, які хочуть зчинити духовне самогубство, знищивши своє індивідуальне існування як живої істоти, то Кр̣шн̣а допомагає і їм, даючи можливість розчинитись у Своєму випромінюванні. Імперсоналісти не погоджуються визнати вічного, сповненого блаженства Бога-Особу; відмовившись од своєї індивідуальності, вони не можуть насолоджуватись щастям трансцендентного особистого служіння Господеві. Деякі з них, ті, що не утвердилися навіть в безособистісному існуванні, повертаються до цього матеріального оточення, щоб виявити своє приховане прагнення діяльності. Їм недоступні духовні планети, але вони знову отримують можливість діяти на планетах матеріальних. Тим, хто працює задля плодів, Господь, як *йаджн̄ейвара*, дає те, чого вони бажають і заради чого виконують свої визначені обов'язки, а йоґам, які бажають містичної влади, дарується така влада. Іншими словами, чи ввінчаються прагнення людини

успіхом, чи ні — залежить лише від Його милості, і всі різноманітні способи духовного пізнання є лише різного рівня досягненнями на одному й тому ж шляху. Й доки людина не прийде до вищого рівня — свідомості Кр̣шн̣и, всі її намагання залишаються недосконалими, як це стверджує *Ш́рīмад-Бгāґаватам* (2.3.10):

акāмах̣ санва-кāмо вā мокша-кāма удāра-дгīх̣
тīвреṇа бгакті-йоґена йаджета пурушам̇ парам

«Чи позбавлена бажань людина (стан відданих), чи прагне отримати винагороду за свій труд, чи шукає звільнення, — вона повинна від усього серця молити Верховного Бога-Особу про досягнення цілковитої досконалості, вершиною якої є свідомість Кр̣шн̣и».

ВІРШ 12

काङ्क्षन्तः कर्मणां सिद्धिं यजन्त इह देवताः ।
क्षिप्रं हि मानुषे लोके सिद्धिर्भवति कर्मजा ॥१२॥

кāн̇кшантах̣ карман̣āм̇ сіддгім̇ йаджанта іха девата̄х̣
кшіпрам̇ хі мānуше локе сіддгір бгаваті карма-джā

кāн̇кшантах̣ — бажаючи; *карман̣āм* — кармічної діяльності; *сіддгім*—досконалість; *йаджанте*—вони поклоняються шляхом жертвоприносень; *іха* — в матеріальному світі; *девата̄х̣* — напівбоги; *кшіпрам*—дуже швидко; *хі*—неодмінно; *мānуше*—у людському суспільстві; *локе*—у цьому світі; *сіддгіх̣*—успіх; *бгаваті*—приходить; *карма-джā*—із кармічної діяльності.

Люди в цьому світі бажають успіху в своїй корисливій діяльності, і тому поклоняються напівбогам. І звичайно вони швидко досягають плодів такої матеріалістичної діяльності.

ПОЯСНЕННЯ: Існує хибна концепція про богів, а точніше, напівбогів матеріального світу, і люди з незрілим розумом, що інколи вдають із себе великих учених, вважають таких напівбогів за різноманітні форми Верховного Господа. Насправді ж напівбоги не є різними формами Бога, вони — різноманітні невід'ємні частки Господа. Бог єдиний, але Його невід'ємні частки численні. *Веди* кажуть: *нітйо нітйā̄нāṁ* — Бог єдиний. *Ішварах̣ парамах̣ кр̣шн̣ах̣.* Верховний Господь єдиний — Кр̣шн̣а, а напівбогів наділено певними повноваженнями на те, щоб керувати справами матеріального світу. Всі ці напівбоги — живі істоти (*нітйā̄нāṁ*) і їх в різній мірі наділено матеріальною могутністю. Вони не можуть бути рівними Верховному Господеві Нāрāйан̣і, Вішн̣у, або Кр̣шн̣і. Той же, хто

вважає, що Бог та напівбоги перебувають на одному рівні, є атеїст, *пāшаṇдī*. Навіть великих напівбогів Брахму й Ш́іву не можна порівнювати з Верховним Господом. Такі напівбоги, як Брахмā й Ш́іва теж поклоняються Господеві (*ш́іва-вірiн̃чі-нутам*). І все ж таки, як це не дивно, є чимало вождів суспільства, яких обмежені люди вшановують, дотримуючись антропоморфної й зооморфної теорій. *Іха деватāх* означає могутню людину або напівбога в матеріальному світі. Але Нāрāйаṇа, Вішṇу, або Кр̣шṇа, Верховний Бог-Особа — не від цього світу. Він — вище матеріального творіння, трансцендентний до нього. Навіть Ш́рīпāда Ш́анкарāчāрйа, провідний імперсоналіст, підтверджує, що Нāрāйаṇа, або Кр̣шṇа, перебуває поза межами матеріального творіння. Тим не менше, недалекі люди (*хр̣та-джн̃āна*) поклоняються напівбогам, сподіваючись отримати негайні результати. І вони отримують їх, не усвідомлюючи того, що надбане таким способом є тимчасовим й призначене для менш розумних людей. Розумна людина перебуває в свідомості Кр̣шṇи й не відчуває потреби поклонятись незначущим напівбогам задля негайних, але тимчасових результатів. Напівбоги матеріального світу, так само, як і їх шанувальники, щезнуть під час його знищення. Дари напівбогів — матеріальні й тимчасові. І матеріальні світи, і їх мешканці, включно з напівбогами та їх шанувальниками, — лише бульбашки в космічному океані. Однак, людське суспільство збожеволіло від тимчасових речей цього світу, від матеріального багатства — володіння землею, сім'єю, різного роду благами. Задля досягнення нетривких речей люди схиляються перед напівбогами й сильними світу цього. Якщо людина отримала значну посаду в уряді, запобігаючи перед якимсь політичним лідером, вона вважає своє досягнення за велике щастя. Усі вони, таким чином, плазують перед так званими «лідерами», «великими цабе», задля досягнення тимчасових благ — і справді отримують їх. Цих нерозумних не цікавить свідомість Кр̣шṇи, яка вирішує всі труднощі матеріального існування, вони прагнуть почуттєвих насолод і задля мізерної можливості задовольнити свої чуття схильні поклонятись наділеним певною владою живим істотам — напівбогам. Цей вірш вказує на те, що людей дуже рідко цікавить свідомість Кр̣шṇи, переважно вони зацікавлені отримати матеріальні задоволення й тому хиляться перед можновладцями цього світу.

ВІРШ 13

चातुर्वर्ण्यं मया सृष्टं गुणकर्मविभागशः ।
तस्य कर्तारमपि मां विद्ध्यकर्तारमव्ययम् ॥१३॥

чāтур-варṇйам майā сршṭам ґуṇа-карма-вібгāґаш́аḥ
тасйа картāрам апі мāм̇ віддгй акартāрам авйайам

чāтуḥ-варṇйам—чотири розподіли людського суспільства; *майā*—Мною; *сршṭам*—створений; *ґуṇа*—якості; *карма*—і робота; *вібгāґаш́аḥ*—з погляду розподілу; *тасйа*—цього; *картāрам*—батько; *апі*—хоча; *мāм̇*—Мене; *віддгі*—ти можеш знати; *акартāрам*—як того, хто не виконує; *авйайам*—незмінного.

Відповідно до трьох ґуṇ матеріальної природи й діяльності, пов'язаної з ними, Я створив чотири класи людського суспільства. Знай же, що хоча Я — творець цієї системи, Я, бувши незмінним, перебуваю поза нею.

ПОЯСНЕННЯ: Господь — творець усього. Все походить з Нього, все підтримується Ним, і після знищення все спочиває у Ньому. Він — творець чотирьох класів людського суспільства, починаючи з класу інтеліґенції, *брāхман*, що перебувають під впливом *ґуṇи* благочестя. Далі йде адміністративний клас, *кшатрійі,* що перебувають під впливом *ґуṇи* пристрасті. Крамарі, люди комерційного класу, яких називають *ваіш́йами*, перебувають під змінним впливом *ґуṇи* пристрасті й невігластва, і *ш́ӯдри*, робітничий клас, перебувають у *ґуṇі* невігластва. Хоча Господь Кршṇа створив чотири класи людського суспільства, Сам Кршṇа не належить до жодного з них, тому що Він не є обумовленою душею, з яких складається людство. Людське суспільство подібне до всякої іншої спільноти тварин, але для того, щоб людина змогла піднятись над тваринним рівнем і систематично розвивати свідомість Кршṇи, Господь створив вищезгадані суспільні класи. Схильність кожної окремої людини до певної діяльності визначають відповідні *ґуṇи* матеріальної природи, під впливом яких вона перебуває. Про вплив різних *ґуṇ* матеріальної природи на життя людини розповідатиметься у вісімнадцятій главі цієї книги. Людина в свідомості Кршṇи, однак, перебуває навіть вище від *брāхмаṇи.* Вважають, що *брāхмаṇи* за своїми якостями мусять знати Брахмана, Верховну Абсолютну Істину, але насправді більшість з них усвідомлює лише безособистісного Брахмана, який є виявом Господа Кршṇи. Але той, хто виходить за рамки обмеженого знання *брāхмаṇи* й починає усвідомлювати Верховного Бога-Особу, Господа Ш́рī Кршṇу, той набуває свідомості Кршṇи, або, іншими словами, стає *ваішṇавою.* Свідомість Кршṇи включає в себе знання всіх повновладних експансій Кршṇи, а власне: Рāми, Нрсім̇хи, Варāхи й інших. Так само, як Кршṇа трансцендентний стосов-

но системи розшарування суспільства на чотири класи, так і люди на, що перебуває в свідомості Кр̣шн̣и, виходить за межі будь-яких поділів людського суспільства на громади, нації, раси тощо.

ВІРШ 14

न मां कर्माणि लिम्पन्ति न मे कर्मफले स्पृहा ।
इति मां योऽभिजानाति कर्मभिर्न स बध्यते ॥१४॥

на мāм̇ кармāн̣і лімпанті на ме карма-пгале спрхā
іті мāм̇ йо 'бгіджāнāті кармабгір на са бадгйате

на—ніколи; *мāм*—Мене; *кармāн̣і*—усі різновиди праці; *лімпанті*—впливають; *на*—не; *ме*—Моє; *карма-пгале*—у кармічній діяльності; *спрхā*—прагнення; *іті*—таким чином; *мāм*—Мене; *йах̣*—той. хто; *абгіджāнāті*—знає; *кармабгіх̣*—наслідками такої роботи; *на*—ніколи; *сах̣*—він; *бадгйате*—заплутується.

Немає такої діяльності, яка впливала б на Мене; і не прагну Я її плодів. Той, хто усвідомив цю істину про Мене, також не заплутується в тенетах кармічних наслідків своєї діяльності.

ПОЯСНЕННЯ: Як у матеріальному світі природний статус царя передбачає, що цар завжди діє правильно, або що на нього не поширюються закони самої держави, так само і Господа, хоча Він і є творець матеріального світу, не зв'язує діяльність цього світу. Він творить, але перебуває осторонь Свого власного творіння, тоді як живі істоти заплутуються в тенетах *карми* внаслідок свого прагнення панувати над матеріальними ресурсами. Власник підприємства не несе відповідальності за правильні чи неправильні вчинки своїх робітників, вони самі відповідають за них. Живих істот приваблює властива їм діяльність задля задоволення своїх чуттів, але Кр̣шн̣а не радить вдаватись до такої діяльності. Щоб зазнати якомога більше почуттєвих втіх, живі істоти трудяться в цьому світі й прагнуть райського щастя після смерті. Але Господь цілком самодостатній, і Його не приваблює так зване «райське» щастя. А небесні напівбоги — всього лише Його слуги. Власник підприємства не прагне низькоякісних задоволень, яких можуть бажати його робітники. Господь перебуває осторонь матеріальної діяльності та її наслідків. Наприклад, дощі не несуть відповідальності за різноманітну рослинність, що з'являється на землі, хоча без цих дощів ріст рослин неможливий. Ведична *смрті* підтверджує це таким чином:

німітта-ма̄трам ева̄сау срджйа̄на̄м сарґа-карман̣і
прадга̄на-ка̄ран̣ī-бгӯта̄ йато ваі срджйа-ш́актайах̣

«Господь є лише вища причина матеріального творення. Безпосередньою ж причиною є матеріальна природа, завдяки якій космічне проявлення стає видимим». Існує велике розмаїття створених істот: це напівбоги, люди й нижчі тварини, і всі вони підвладні наслідкам своїх минулих добрих або лихих учинків. Господь просто дає їм можливість здійснювати ці вчинки в межах *ґун̣* природи, але Сам Він не несе відповідальності за їхню минулу й теперішню діяльність. У *Ведānта-сӯтрі* (2.1.34) сказано: *ваішамйа-наірґр̣нйе на са̄пекшатва̄т* — «Господь без упередження ставиться до всіх істот. Живі істоти самі відповідають за свої дії». Господь лише дає їм можливість виконувати їх за допомогою зовнішньої енергії, матеріальної природи. На людину, обізнану в складних питаннях закону *карми,* або діяльності задля її плодів, не впливають наслідки такої діяльності. Іншими словами, якщо хтось усвідомлює трансцендентну природу Господа, це означає, що він має розвинуту свідомість Кр̣шн̣и і що він вже не підвладний законам *карми.* А той, хто не розуміє трансцендентної природи Господа й вважає, що Його діяння скеровані просто на досягнення позитивних наслідків, подібно до дій звичайних живих істот, — той заплутується в тенетах кармічних наслідків. Отже, той, хто пізнав Вищу Істину, є звільненою душею, що утвердилася в свідомості Кр̣шн̣и.

ВІРШ 15

एवं ज्ञात्वा कृतं कर्म पूर्वैरपि मुमुक्षुभिः ।
कुरु कर्मैव तस्मात्त्वं पूर्वैः पूर्वतरं कृतम् ॥१५॥

евам̇ джн̃а̄тва̄ кр̣там̇ карма пӯрваір апі мумукшубгіх̣
куру карма́ева тасма̄т твам̇ пӯрваіх̣ пӯрватарам̇ кр̣там

евам—таким чином; *джн̃а̄тва̄*—добре знаючи; *кр̣там̇*—було виконано; *карма*—робота; *пӯрваіх̣*—авторитетами минулого; *апі*—воістину; *мумукшубгіх̣*—тими, хто віднайшов звільнення; *куру*—просто виконуй; *карма*—визначені обов'язки; *ева*—неодмінно; *тасма̄т*—тому; *твам*—ти; *пӯрваіх̣*—попередниками; *пӯрва-тарам*—в давні часи; *кр̣там*—як виконувалось.

Усі звільнені душі з давніх часів діяли саме з таким розумінням Моєї трансцендентної природи, тому ти повинен виконувати свій обов'язок, слідуючи їхніми стопами.

ПОЯСНЕННЯ: Існують дві категорії людей. Серця одних сповнені нечистих матеріальних прагнень, інші ж вільні від них. Свідомість Кр̣шн̣и однаково благодійна як для тих, так і для інших. Перші можуть прийти до свідомості Кр̣шн̣и поступовим шляхом очищення, дотримуючись засад, що впорядковують життя у відданому служінні Господеві. Ті ж, хто вже очистився, можуть продовжувати діяти в свідомості Кр̣шн̣и, благотворно впливаючи на інших, тих, що наслідують їхній приклад. Обмежені люди або ж новаки в свідомості Кр̣шн̣и, не маючи знання про свідомість Кр̣шн̣и, часто хочуть відійти од діяльності. Господь не підтримав бажання Арджуни залишити поле бою. Треба, щоб людина знала, як їй діяти. Відійти від діяльності в свідомості Кр̣шн̣и і сидіти збоку, просто демонструючи свідомість Кр̣шн̣и, не так благотворно, як справді діяти задля Кр̣шн̣и. Арджуні тут дано пораду діяти в свідомості Кр̣шн̣и, слідуючи стопами попередніх учнів Господа, таких, яким є бог Сонця Вівасван, про якого вже йшла мова раніше. Верховний Господь знає все, що Він здійснив у минулому, так само як і про всі минулі вчинки людей, які діяли в свідомості Кр̣шн̣и. Тому Він наводить приклад бога Сонця, який перейняв це мистецтво від Самого Господа декілька мільйонів років тому. Про всіх таких учнів Господа Кр̣шн̣и тут сказано як про звільнених особистостей, які виконують обов'язки, що їх визначив Сам Кр̣шн̣а.

ВІРШ 16

किं कर्म किमकर्मेति कवयोऽप्यत्र मोहिताः ।
तत्ते कर्म प्रवक्ष्यामि यज्ज्ञात्वा मोक्ष्यसेऽशुभात् ॥१६॥

кім карма кім акарметі кавайо 'пй атра мохітāх̣
тат те карма правакшйāмі йадж джн̃āтвā мокшйасе 'шубгāт

кім—що є; *карма*—дія; *кім*—що є; *акарма*—бездіяльність; *іті*—таким чином; *кавайах̣*—розумний; *апі*—також; *атра*—у цьому питанні; *мохітāх̣*—введені в оману; *тат*—те; *те*—тобі; *карма*—робота; *правакшйāмі*—Я поясню; *йат*—котре; *джн̃āтвā*—знаючи; *мокшйасе*—ти звільнишся; *ашубгāт*—від нещасть.

Навіть розумні люди не знають, що таке дія, і що — бездіяльність. Тепер Я поясню тобі, що є дія, і, знаючи це, ти звільнишся від усіх нещасть.

ПОЯСНЕННЯ: Діючи в свідомості Кр̣шн̣и, слід брати приклад з істинних відданих Господа, які жили до нас, як те рекомендується

в п'ятнадцятому вірші. Далі буде з'ясовано, чому не слід діяти самостійно.

Діяльність в свідомості Кр̣шн̣и означає, що людині слід керуватись вказівками авторитетної особи, яка перебуває в лінії учнівської послідовності, що пояснювалось на початку глави. Наука свідомості Кр̣шн̣и вперше було розказано богові Сонця, а бог Сонця вже переказав її своєму синові Ману, Ману в свою чергу пояснив її своєму синові Ікшвāку, й таким чином її поширюють на Землі з прадавніх часів. Тому людина повинна слідувати стопами авторитетів минулого, що перебувають в лінії учнівської послідовності. В протилежному випадку навіть найбільш кмітливі люди будуть збентежені, не знаючи правильного способу діяльності в свідомості Кр̣шн̣и. Саме тому Господь і вирішив дати Арджуні прямі вказівки щодо питань свідомості Кр̣шн̣и. Керуючись такими приписами Господа і діючи за прикладом Арджуни, ніхто не потрапить в оману.

Кажуть, що людина не може впевнитись в істинності релігії, перевіряючи її за допомогою експерименту, тому що експериментальне знання недосконале. Насправді засади релігії може встановити лише Сам Господь. *Дгармам̇ ту сāкшāд бгаґават-праṇ̣ітам* (Бгāґ. 6.3.19). Ніхто не може виробити релігійних принципів за допомогою своїх недосконалих вигадок та припущень. Треба слідувати таким великим авторитетам, як Брахмā, Ш̄іва, Нāрада, Ману, Кумāри, Капіла, Прахлāда, Бгīшма, Ш̄укадева Ґосвāмī, Йамарāджа, Джанака й Балі Махāрāджа. Шляхом розумувань людина не спроможна з'ясувати, що таке релігія, або самоусвідомлення. Тому Господь, проявляючи безпідставну ласку до Своїх відданих, безпосередньо пояснює Арджуні, що є діяльність, і що — бездіяльність. Лише діяльність, здійснювана в свідомості Кр̣шн̣и, здатна вирвати людину з тенет матеріального існування.

ВІРШ 17

कर्मणो ह्यपि बोद्धव्यं बोद्धव्यं च विकर्मणः ।
अकर्मणश्च बोद्धव्यं गहना कर्मणो गतिः ॥१७॥

карман̣о хй апі боддгавйам̇ боддгавйам̇ ча вікарман̣ах̣
акарман̣аш̄ ча боддгавйам̇ ґаханā карман̣о ґатіх̣

карман̣ах̣—діяльність; *хі*—неодмінно; *апі*—також; *боддгавйам*—треба розуміти; *боддгавйам*—треба розуміти; *ча*—також; *вікарман̣ах̣*—заборонена діяльність; *акарман̣ах̣*—бездіяльності; *ча*—та-

кож; *боддгавйам*—треба розуміти; *ґаханā*—важка для усвідомлення; *карман̣ах̣*—діяльності; *ґатіх̣*—дорога.

Усі хитросплетіння діяльності дуже складні для розуміння. Тому варто добре усвідомити, що є діяльність, що — заборонена дія, і що таке бездіяльність.

ПОЯСНЕННЯ: Якщо людина серйозно прагне звільнитись з кайданів матерії, їй необхідно зрозуміти різницю, яка існує між діяльністю, бездіяльністю й забороненими діями. Аналіз того, що є дія, реакція на цю дію й порочні дії, необхідний, тому що це дуже складне питання. Щоб збагнути, що таке свідомість Кр̣шн̣и і що таке відповідна діяльність у свідомості Кр̣шн̣и, людині слід довідатись про свої стосунки із Всевишнім; тоді, повністю з'ясувавши це питання, вона остаточно переконується в тому, що кожна жива істота — вічна слуга Господа, і тому їй необхідно діяти в свідомості Кр̣шн̣и. Весь зміст *Бґаґавад-ґīти* підводить нас до такого висновку, всі інші уявлення, що суперечать свідомості Кр̣шн̣и й примхливі дії, що виникають внаслідок таких уявлень, є *вікарма,* або заборонені дії. Щоб зрозуміти все це, необхідно спілкуватись з авторитетами, які перебувають в свідомості Кр̣шн̣и, й за їх допомогою розкрити цю тайну, — це настільки ж добре, як отримати знання безпосередньо від Господа. Бо інакше навіть найрозумніша людина зайде в безвихідь.

ВІРШ 18

कर्मण्यकर्म यः पश्येदकर्मणि च कर्म यः ।
स बुद्धिमान्मनुष्येषु स युक्तः कृत्स्नकर्मकृत् ॥१८॥

карман̣й акарма йах̣ паш́йед акарман̣і ча карма йах̣
са буддгімāн манушйешу са йуктах̣ кр̣тсна-карма-кр̣т

карман̣і—в діяльності; *акарма*—бездіяльність; *йах̣*—той, хто; *паш́йет*—спостерігає; *акарман̣ī*—у бездіяльності; *ча*—також; *карма*—кармічна діяльність; *йах̣*—той, хто; *сах̣*—він; *буддгі-мāн*—розумний; *манушйешу*—в людському суспільстві; *сах̣*—він; *йуктах̣*—перебуває в трансцендентному становищі; *кр̣тсна-карма-кр̣т*—хоча й залучений до діяльності різного роду.

Той з людей мудрий, хто в діяльності бачить бездіяльність, й у бездіяльності — діяльність; його становище трансцендентне, хоча він і вдається до різноманітної діяльності.

ПОЯСНЕННЯ: Людина, яка діє в свідомості Кр̣шн̣и, природнім чином звільнюється від кайданів *карми*. Всі її вчинки здійснюються в ім'я Кр̣шн̣и, і тому вона не насолоджується плодами своєї праці й не страждає від них. Така людина стає мудрою, виконуючи різноманітну діяльність для Кр̣шн̣и. *Акарма* означає «без наслідків діяльності». Імперсоналіст припиняє діяльність задля її плодів, остерігаючись, що її наслідки можуть стати каменем спотикання на шляху до самоусвідомлення, але персоналіст чітко розуміє своє становище вічного слуги Верховного Бога-Особи. Тому він діє в свідомості Кр̣шн̣и, й, оскільки все здійснюється в ім'я Кр̣шн̣и, він, виконуючи свої обов'язки, насолоджується лише духовним щастям. Ті, хто віднайшов щастя в такій діяльності, не бажають особистого чуттєвого задоволення. Усвідомлення себе як вічного слуги Кр̣шн̣и робить людину непідвладною різного роду наслідкам її діяльності.

ВІРШ 19

यस्य सर्वे समारम्भाः कामसंकल्पवर्जिताः ।
ज्ञानाग्निदग्धकर्माणं तमाहुः पण्डितं बुधाः ॥१९॥

йасйа сарве самāрамбгāх̣ кāма-сан̇калпа-варджітāх̣
джн̃āнāгні-дагдга-кармāн̣ам̇ там āхух̣ пан̣д̣ітам̇ будгāх̣

йасйа—котрого; *сарве*—усі різновиди; *самāрамбгāх̣*—спроби; *кāма*—засновані на прагненні до чуттєвих насолод; *сан̇калпа*—рішучість; *варджітāх̣*—позбавлені; *джн̃āна*—досконалого знання; *агні*—вогнем; *дагдга*—спалений; *кармāн̣ам*—чия робота; *там*—того; *āхух̣*—називають; *пан̣д̣ітам*—освіченим; *будгāх̣*—ті, хто знає.

Вважають, що той насправді знає все, хто діє без прагнення чуттєвих насолод. Мудрі кажуть про такого, що наслідки його діяльності спалив вогонь досконалого знання.

ПОЯСНЕННЯ: Лише всезнаючий мудрець може зрозуміти дії людини, яка перебуває в свідомості Кр̣шн̣и. Людина в свідомості Кр̣шн̣и не схильна до чуттєвих насолод, і тому треба розуміти, що вона за допомогою досконалого знання про своє істинне становище вічного слуги Верховного Бога-Особи спалила вщент усі наслідки своєї діяльності. Справді освіченим є той, хто досяг такого досконалого знання. Розвиток знання про вічне служіння Господу порівнюється з вогнем. Такий вогонь, одного разу запалений, може спалити всі наслідки діяльності людини.

ВІРШ 20

त्यक्त्वा कर्मफलासङ्गं नित्यतृप्तो निराश्रयः ।
कर्मण्यभिप्रवृत्तोऽपि नैव किंचित्करोति सः ॥२०॥

тйактва̄ карма-пгала̄сан̇гам̇ нітйа-тр̣пто нира̄ш́райах̣
карман̇й абгіправр̣тто 'пі наіва кін̃чіт карото сах̣

тйактва̄—відмовившись; *карма-пгала-а̄сан̇гам̇*—прив'язаності до плодів діяльності; *нітйа*—завжди; *тр̣птах̣*—бувши задоволеним; *нира̄ш́райах̣*—без притулку; *карман̇і*—в діяльності; *абгіправр̣ттах̣*—бувши повністю зайнятим; *апі*—незважаючи на; *на*—не; *ева*—неодмінно; *кін̃чіт*—будь що; *карото*—робить; *сах̣*—він.

Відмовившись од будь-якої прив'язаності до наслідків своєї діяльності, завжди вдоволений і незалежний, він не чинить ніяких корисливих дій, хоча й зайнятий повсякчас різноманітними справами.

ПОЯСНЕННЯ: Така свобода від рабства діяльності можлива лише в свідомості Кр̣шн̣и, коли людина робить усе для Господа; людина в свідомості Кр̣шн̣и діє із почуття чистої любові до Верховного Бога-Особи, і тому її не приваблюють плоди її діяльності. Таку людину не цікавить навіть підтримування власного існування, бо вона все присвячує Кр̣шн̣і. Вона не прагне придбати якісь речі, або зберегти те, що належить їй. Вона прагне якомога краще виконувати свої обов'язки й залишає все на розсуд Кр̣шн̣и. Така відречена людина завжди вільна від наслідків своїх добрих або поганих вчинків, ніби вона й не чинить їх. Це ознака *акарми*, тобто безкорисливої діяльності. Будь-яка інша діяльність, здійснювана не в свідомості Кр̣шн̣и, зв'язує людину, і це — ознака *вікарми*, про що вже йшла мова.

ВІРШ 21

निराशीर्यतचित्तात्मा त्यक्तसर्वपरिग्रहः ।
शारीरं केवलं कर्म कुर्वन्नाप्नोति किल्बिषम् ॥२१॥

нира̄ш́ір йата-чітта̄тма̄ тйакта-сарва-паріґрахах̣
ш́а̄рі̄рам̇ кевалам̇ карма курван на̄пноті кілбішам

нира̄ш́іх̣—не прагнучи плодів; *йата*—підкоривши; *чітта-а̄тма̄*—розум та інтелект; *тйакта*—відмовляючись; *сарва*—усе; *паріґра-*

хаḥ—почуття власності; *ātмāрīрам*—підтримуючи душу в тілі; *кевалам*—тільки; *карма*—робота; *курван*—роблячи; *на*—ніколи; *āпноті*—не отримує; *кілбішам*—наслідків гріховних вчинків.

Така обізнана людина діє, цілковито владаючи своїм розумом та інтелектом. Вона зреклась самого поняття про володіння тим, що їй належить, і трудиться лише задля життєво необхідного. На людину, що так працює, наслідки гріховних вчинків не роблять впливу.

ПОЯСНЕННЯ: Людина в свідомості Крṣṇи, діючи, не сподівається на добрі чи погані плоди. Вона цілковито владає своїм розумом та інтелектом. Вона усвідомлює себе невід'ємною часткою Всевишнього, і тому розуміє, що роль, яку вона грає, як частинка цілого, — не її власна діяльність, але Сам Всевишній діє через неї. Якщо рука виконує якусь роботу — це не її власне бажання, але вона діє в інтересах усього тіла. Людина в свідомості Крṣṇи завжди узгоджує свої дії з верховною волею і зовсім не бажає власного чуттєвого задоволення. В своїх діях вона уподібнюється деталі машини. Як деталі механізму потребують мастіння й чистки для підтримування своєї працездатності, так і людина в свідомості Крṣṇи підтримує своє існування тільки на те, щоб бути здатною до трансцендентного любовного служіння Господу. Тому ніякі гріховні наслідки будь-яких її зусиль не заторкують її. Подібно до тварини, вона нічим не володіє, і не претендує навіть на власне тіло. Жорстокий власник інколи навіть убиває тварину, що належить йому, і тварина не перечить цьому. Нема в неї також ніякої реальної незалежності. Людина в свідомості Крṣṇи, яка повністю присвятила себе самоусвідомленню, не відволікається на якість оманні матеріальні принади; вона цінує свій час. Заради грошей, необхідних на підтримування тіла й душі вона не йде на обман, і тому гріх минає її. Вона вільна від наслідків своїх учинків.

ВІРШ 22

यदृच्छालाभसंतुष्टो द्वन्द्वातीतो विमत्सरः ।
समः सिद्धावसिद्धौ च कृत्वापि न निबध्यते ॥२२॥

йадр̣ччгā-лāбга-сантушт̣о двандвāтīто вімаtсарах̣
самах̣ сіддгāв асіддгау ча кр̣твāпі на нібадгйате

йадрччґа—само по собі; *лāбґа*—прибутком; *сантушт̣аḥ*—задоволений; *двандва*—двоїстість; *атīтаḥ*—той, хто подолав; *вімат̣сараḥ*—вільний від заздрощів; *самаḥ*—твердий; *сіддґау*—за успіху; *асіддґау*—в поразці; *ча*—також; *кртвā*—роблячи; *апі*—хоча; *на*—ніколи; *нібадгйате*—потрапляє під вплив.

Хто задоволений тим, що приходить до нього само по собі, хто вільний від двоїстості, не заздрить, не втрачає рівноваги як за успіху, так і невдачі — той ніколи не заплутується в тенетах карми, хоча і здійснює різні вчинки.

ПОЯСНЕННЯ: Людина в свідомості Кр̣шн̣и не докладає багато зусиль навіть для того, щоб підтримувати своє тіло. Вона задоволена тим прибутком, що приходить сам по собі. Вона не жебрає і не просить у борг, вона чесно працює, поки здатна це робити, і вдовольняється тим, що отримує чесною працею. Тому вона незалежна в засобах до існування. Вона не дозволяє, щоб чиє-небудь служіння перешкоджало її власному служінню в свідомості Кр̣шн̣и. Задля служіння Господеві вона може взяти участь у будь-якій діяльності, залишаючись при цьому поза двоїстістю матеріального світу. Цю двоїстість можна простежити на прикладах тепла й холоду, страждання і щастя. Людина в свідомості Кр̣шн̣и вище двоїстості, тому що готова без коливань діяти будь-яким чином, якщо це потрібно на вдоволення Кр̣шн̣и. Тому вона залишається спокійною як в успіхові, так і за невдач. Ці ознаки виявляються, коли людина осягає всю довершеність трансцендентного знання.

ВІРШ 23

गतसङ्गस्य मुक्तस्य ज्ञानावस्थितचेतसः ।
यज्ञायाचरतः कर्म समग्रं प्रविलीयते ॥२३॥

ґата-саṅґасйа муктасйа джн̃ānāвастґіта-четасаḥ
йаджн̃āйāчаратаḥ карма самаґрам̇ правілīйате

ґата-саṅґасйа—того, кого не зв'язано *ґун̣ами* матеріальної природи; *муктасйа*—звільненого; *джн̃āна-авастґіта*—розташований в трансцендентному; *четасаḥ*—чия мудрість; *йаджн̃āйа*—заради Йаджн̃и (Кр̣шн̣и); *āчаратаḥ*—діючи; *карма*—робота; *самаґрам*—повністю; *правілīйате*—цілком поглинається.

Дії людини, на яку не впливають ґуни матеріальної природи і яка осягла глибини трансцендентного знання, стають повністю духовними.

ПОЯСНЕННЯ: Повністю досягши свідомості Кр̣шн̣и, людина звільнюється від усякої двоїстості й, отже, від скверни матеріальної природи. Вона вже є вільною, бо усвідомлює своє справжнє становище в стосунках з Кр̣шн̣ою і розум її не може зблудити із шляху свідомості Кр̣шн̣и. Таким чином всі її дії присвячені Кр̣шн̣і, який є первинний Вішн̣у, і тому всю її діяльність розглядають як жертвопринесення, бо жертвопринесення здійснюються задля вдоволення Верховної Особи — Вішн̣у, Кр̣шн̣и. Наслідки ж її діяльності розчиняються в трансцендентності й не впливають на таку людину.

ВІРШ 24

ब्रह्मार्पणं ब्रह्म हविर्ब्रह्माग्नौ ब्रह्मणा हुतम् ।
ब्रह्मैव तेन गन्तव्यं ब्रह्म कर्म समाधिना ॥२४॥

брахмā̄рпан̣ам̇ брахма хавір брахмā̄ґнау брахтан̣ā хутам
брахмаіва тена ґантавйам̇ брахма-карма-самā̄дгінā

брахма—духовний за природою; *арпан̣ам*—внесок; *брахма*—Всевишній; *хавіх̣*—масло; *брахма*—духовний; *аґнау*—у вогні споживання; *брахман̣ā*—духовною душею; *хутам*—запропонований; *брахма*—духовне царство; *ева*—неодмінно; *тена*—ним; *ґантавйам*—досягнуте; *брахма*—духовний; *карма*—в діяльності; *самā̄дгінā*—повним поглинанням.

Жива істота, яка цілковито заглиблена в свідомість Кр̣шн̣и, неодмінно досягає духовного царства, тому що вона все віддає духовній діяльності, в якій споживання абсолютне, і те, що пропонують, також має духовну природу.

ПОЯСНЕННЯ: Тут сказано про те, як діяльність в свідомості Кр̣шн̣и може в кінцевім рахунку привести людину до духовної мети. Свідомість Кр̣шн̣и передбачає різноманітні дії, і всі їх буде змальовано в дальших віршах, тут же дано загальне уявлення про свідомість Кр̣шн̣и. Обумовлена душа занурена в матеріальні нечистоти й змушена діяти в матеріальній атмосфері, але, що б там не було, їй необхідно вирватись з цього оточення. Шлях визволення обумовленої душі з пастки матеріального світу — це свідомість Кр̣шн̣и. На-

приклад, хворого на розлад травлення внаслідок зловживання певними молочними продуктами можна вилікувати іншим молочним продуктом — сиром. Поглинута матерією обумовлена душа може вилікуватись за допомогою свідомості Кр̣шн̣и, як про це сказано тут, в *Ґіті*. Такий спосіб звичайно називають *йаджн̃ею*, жертвоприношенням, і він призначений саме на вдоволення Вішн̣у, або Кр̣шн̣и. Чим більше діяльності в матеріальному світі здійснюється в свідомості Кр̣шн̣и, тобто саме в ім'я Вішн̣у, тим більше завдяки заглибленню в Нього одухотворюється загальна атмосфера. Слово *брахма* (Брахман) означає «духовний». Господь духовний і промені Його трансцендентного тіла називають *брахмаджйоті*, Його духовним сяйвом. Усе суще перебуває в *брахмаджйоті*, але коли *джйоті* покриває ілюзія (*маййа̄*), або почуттєві задоволення, воно стає матеріальним. Матеріальний покрив може бути негайно усунуто за допомогою свідомості Кр̣шн̣и; таким чином, те, що пропонують в ім'я свідомості Кр̣шн̣и, той, хто споживає запропоноване або пожертвуване, процес споживання, жертводавець і результат — все це, вкупі взяте, є Брахман, або Абсолютна Істина. Абсолютну Істину, яку покриває *маййа̄*, називають матерією. Матерія, що узгоджена з Абсолютною Істиною, відновлює свою духовну якість. Свідомість Кр̣шн̣и — це перетворення ілюзорної свідомості на Брахмана, і спрямування її на Всевишнього. Коли розум повністю заглиблений у свідомість Кр̣шн̣и, кажуть, що він перебуває в *самāдгі*, тобто трансі, і все, що робиться в такій трансцендентній свідомості, називають *йаджн̃ею*, або жертвою Абсолюту. В такому стані духовної свідомості вкладник, внесок, споживання, виконавець або той, хто керує виконанням і результат, або кінцева мета — все зливається в одне в Абсолюті, Верховному Брахмані. Це і є свідомістю Кр̣шн̣и.

ВІРШ 25

दैवमेवापरे यज्ञं योगिनः पर्युपासते ।
ब्रह्माग्नावपरे यज्ञं यज्ञेनैवोपजुह्वति ॥२५॥

даівам евāпаре йаджн̃ам йоґінах̣ парйупāсате
брахмāґнāв апаре йаджн̃ам йаджн̃енаівопаджухваті

даівам—у поклонінні напівбогам; *ева*—як це; *апаре*—деякі; *йаджн̃ам*—жертвоприношення; *йоґінах̣*—містики; *парйупāсате*—поклоняються досконало; *брахма*—Абсолютної Істини; *аґнау*—у вог-

ні; *апаре*—інші; *йаджн̃ам*—жертвопринесення; *йаджн̃ена*—жертвопринесенням; *ева*—таким чином; *упаджухваті*—поклоняються.

Одні йоґи поклоняються напівбогам, із знанням справи виконуючи різноманітні жертвопринесення во ім'я їх, а деякі інші приносять жертви у вогонь Верховного Брахмана.

ПОЯСНЕННЯ: Як було сказано вище, того, хто виконує свої обов'язки в свідомості Кршн̣и, називають досконалим йоґом, або першокласним містиком. Але є також й інші, ті, що здійснюють різноманітні жертвопринесення напівбогам, а ще є такі, хто пропонує жертви Верховному Брахманові, або безособистісному аспектові Верховного Господа. Отже, є різного роду жертвопринесення, що належать до різних категорій. Різноманітні категорії жертвопринесень, здійснювані різного роду людьми, відмінні лише зовні. Насправді ж жертву призначено на вдоволення Верховного Господа Вішн̣у, який відомий також під ймен̈ням Йаджн̃и. Всі такі різного роду жертвопринесення можна розділити на дві основні групи, а власне: принесення в жертву матеріальних благ і жертвопринесення задля трансцендентального знання. Ті, хто перебуває в свідомості Кршн̣и, жертвують усім матеріальним заради вдоволення Верховного Господа, тоді як інші, жадібні до минущого матеріального щастя, жертвують своєю матеріальною власністю, щоб задовольнити таких напівбогів, як Індра, бог Сонця тощо. Інші, імперсоналісти, жертвують своєю індивідуальністю, розчиняючись в безособистісному Брахмані. Напівбоги — це могутні живі істоти, яких Верховний Господь призначив доглядати, підтримувати й керувати всією матеріальною діяльністю, такою, як обігрівання, зрошування й освітлення всесвіту. Ті, що зацікавлені в матеріальних благах, поклоняються напівбогам за допомогою різних жертвопринесень, здійснюваних згідно з ведичними ритуалами. Їх називають *бахв-ішвара-вāдī*, тобто тими, що вірять у багатьох богів. Інші ж, ті, хто поклоняється безособистісному аспектові Абсолютної Істини і вважає форми напівбогів за тимчасові, приносять свою індивідуальність як жертву у верховний вогонь і припиняють таким чином своє індивідуальне існування, розчиняючись в існуванні Всевишнього. Такі імперсоналісти марнують свій час на філософські розумування, намагаючись збагнути трансцендентну природу Всевишнього. Іншими словами, ті, хто трудиться задля плодів своєї діяльності, приносять у жертву свою матеріальну власність во ім'я матеріальних втіх, тоді як імперсоналісти жертвують усіма матеріальними визначеннями з метою розчинитись у Всевишньому. Для імперсоналіста вогненним офірним вівтарем є Верховний Брахман,

а офірою — він сам, поглинутий вогнем Брахмана. Однак людина в свідомості Кр̣шн̣и, на кшталт Арджуни, жертвує всім задля вдоволення Кр̣шн̣и: і свою матеріальну власність, і всього себе вона віддає Кр̣шн̣і. Таким чином, вона стає йоґом найвищого класу і не втрачає при цьому свого індивідуального існування.

ВІРШ 26

श्रोत्रादीनीन्द्रियाण्यन्ये संयमाग्निषु जुह्वति ।
शब्दादीन्विषयानन्य इन्द्रियाग्निषु जुह्वति ॥२६॥

ш́ротра̄дīнī̆ндрійа̄н̣й анйе самйама̄гнішу джухваті
ш́абда̄дīн вішайа̄н анйа індрійа̄гнішу джухваті

ш́ротра-а̄дīні — процес слухання; *індрійа̄н̣і* — чуття; *анйе* — інші; *самйама* — затримування; *агнішу* — у вогні; *джухваті* — пропонують; *ш́абда-а̄дīн* — звукова вібрація тощо; *вішайа̄н* — об'єкти чуттєвого задоволення; *анйе* — інші; *індрійа* — органів чуття; *агнішу* — у вогні; *джухваті* — вони приносять у жертву.

Декотрі (справжні брахмача̄рі) приносять в жертву процес слухання і почуття на вогонь контрольованого розуму, а інші (що ведуть впорядковане сімейне життя), офірують об'єкти чуття на вогонь своїх чуттів.

ПОЯСНЕННЯ: Призначення всіх, хто складає чотири розподіли людського життя, а саме: *брахмача̄рі, ґрхастг, ва̄напрастг* та *саннйа̄сі*, полягає в тому, щоб стати досконалими йоґами, або трансценденталістами. Людське життя, на відміну од тваринного, не призначене для почуттєвих втіх, і тому чотири ступені людського життя влаштовано так, щоб людина могла досягти досконалості в духовному житті. *Брахма̄чарі*, або учні, якими опікується істинний духовний вчитель, приборкують свій розум, відмовляючись од чуттєвих задоволень. *Брахма̄чарі* слухають лише ті слова, що стосуються свідомості Кр̣шн̣и. Слухання — це основа розуміння, і тому чистий *брахма̄ча̄рī* цілком віддається *харер на̄ма̄нукīртанам* — оспівуванню й слуханню Господньої слави та величі. Він утримується від слухання матеріальних звуків, його слух звернено до трансцендентних звукових вібрацій Харе Кр̣шн̣а, Харе Кр̣шн̣а. Так само і сімейні люди, які мають деякі права на почуттєве задоволення, дуже обережно користуються такими правами. Статеве життя, збудники та дурманні засоби, використання в їжу м'яса — ось звичайні нахили людей, однак сімейна людина, яка дотримується в житті встанов-

лених правил, не дозволяє собі невпорядкованого статевого життя й інших почуттєвих втіх. Шлюб, який засновано на релігійних засадах, є загальноприйнятним у всіх цивілізованих суспільствах, тому що він є шлях обмеження надмірної статевої активності. Таке обмежене статеве життя, що не засліплює людину — також різновид *йаджн̃и,* бо, опанувавши себе, ґрхастґа жертвує прагненням до почуттєвих втіх задля вищого духовного буття.

ВІРШ 27

सर्वाणीन्द्रियकर्माणि प्राणकर्माणि चापरे ।
आत्मसंयमयोगाग्नौ जुह्वति ज्ञानदीपिते ॥२७॥

сарва̄н̃індрійа-карма̄н̣і пра̄н̣а-карма̄н̣і ча̄паре
а̄тма-самйама-йоґа̄ґнау джухваті джн̃а̄на-дīпіте

сарва̄н̣і—усіх; *індрійа*—чуття; *карма̄н̣і*—функції; *пра̄н̣а-карма̄н̣і*—функції життєвого дихання; *ча*—також; *апаре*—інші; *а̄тма-самйама*—контроль розуму; *йоґа*—поєднуючий процес; *аґнау*—у вогні; *джухваті*—пропонують; *джн̃а̄на-дīпіте*—внаслідок прагнення до самоусвідомлення.

Інші, які зацікавлені в досягненні самоусвідомлення, опанувавши розум і чуття, пропонують функції всіх чуттів і життєвого повітря, як жертву на вогонь контрольованого розуму.

ПОЯСНЕННЯ: Тут згадується система *йоґи* Патайджалі. В *Йоґасӯтрі* Патайджалі душу названо *пратйаґ-а̄тмою* і *пара̄ґ-а̄тмою.* Доти, доки душа прив'язана до чуттєвих насолод, вона йменується *пара̄ґ-а̄тмою,* але тільки-но та ж сама душа відмовляється од почуттєвих насолод, вона стає *пратйаґ-а̄тмою.* Душа підвладна впливам десяти різновидів повітряних потоків, що функціонують у тілі, і їхню діяльність усвідомлюють за допомогою дихальних вправ. Система *йоґи* Патайджалі вчить мистецтву керувати рухом повітряних потоків у тілі за допомогою технічних прийомів, щоб в кінцевім підсумку будь-яка їхня дія впливала благотворно, очищуючи душу від матеріальних нахилів. Згідно з такою системою *йоґи,* кінцевою метою є *пратйаґ-а̄тма̄.* *Пратйаґ-а̄тма̄* стоїть осторонь матеріальної діяльності. Чуття взаємодіють з чуттєвими об'єктами: вухо слухає, око—бачить, ніс — нюхає, язик — відчуває смак, рука — торкає, — всі діють зовні власне «я» — духовної душі. Це — діяльність *пра̄н̣а-ва̄йу. Апа̄на-ва̄йу* йде вниз, *ва̄йна-ва̄йу* допомагає стисненню й розширенню, *сама̄на-ва̄йу* встановлює рівновагу, *уда̄-*

на-вāйу йде вгору, і коли людину осяває знання, вона використовує все це на самоусвідомлення.

ВІРШ 28

द्रव्ययज्ञास्तपोयज्ञा योगयज्ञास्तथापरे ।
स्वाध्यायज्ञानयज्ञाश्च यतयः संशितव्रताः ॥२८॥

дравйа-йаджн̃āс тапо-йаджн̃ā йоґа-йаджн̃āс татґāпаре
свāдгйāйа-джн̃āна-йаджн̃āи́ ча йатайах̣ сам̇ш́іта-вратāх̣

дравйа-йаджн̃āх̣ — жертвуючи тим, чим володієш; *тапах̣-йаджн̃āх̣*—жертва шляхом аскетизму; *йоґа-йаджн̃āх̣*—жертва шляхом містицизму восьми ступенів; *татґā*—таким чином; *апаре*—інші; *свāдгйāйа* — жертва шляхом вивчення *Вед*; *джн̃āна-йаджн̃āх̣* — жертва шляхом поступу в трансцендентальному знанні; *ча*—також; *йатайах̣*—осяяний; *сам̇ш́іта-вратāх̣*—давши суворі обітниці.

На декотрих, тих, що дали суворі обітниці, осяяння сходить завдяки тому, що вони пожертвували майном, на інших — завдяки їх суворому аскетизму, або заняттям містичною восьмиступеневою йоґою, або вивченню Вед задля розвитку трансцендентального знання.

ПОЯСНЕННЯ: Жертвопринесення бувають різного роду. Є багато людей, що в різноманітних формах жертвують своїм майном во ім'я благодійності. В Індії багаті комерсанти та нащадки князівських династій відкривають різноманітні благодійні заклади, як, наприклад, *дгарма-ш́āлā, анна-кшетра, атітґі-ш́āлā, анāтґāлайа* і *відйāпīṭґа* тощо. В інших країнах також існує багато лікарень, притулків для пристарілих, та їм подібні благодійні заклади, що безкоштовно забезпечують бідних їжею, освітою та медичною допомогою. Всю таку благодійну діяльність називають *дравйамайа-йаджн̃ею*. Інші, заради поліпшення свого життя, або досягнення вищих планет усесвіту самохіть вдаються до різних форм аскетизму, таких,скажімо, як *чандрāйан̣а й чāтурмāсйа*, що вимагає дотримуватись суворих обітниць, які накладають на життя людини певні строгі обмеження. Наприклад, людина, яка дає обітницю *чāтурмāсйа*, не голиться протягом чотирьох місяців на рік (з липня по жовтень), не вживає певної їжі, харчується один раз на день, або не виходить із дому. Таке жертовне нехтування життєвими благами називають *тапомайа-йаджн̃ею*. Є й такі люди, яких приваблюють такі різні способи містичної *йоги*, як система Патайджалі (для того, щоб злитись з буттям

Абсолюту), або *хатґа-йоґа,* тобто *аштāнґа-йоґа* (для досягнення специфічних досконалостей). А деякі мандрують по всіх святих місцях прощ. Усю подібну діяльність називають *йоґа-йаджн̃ею*, жертвуванням задля певної досконалості в матеріальному світі. Декотрі також вивчають різноманітні ведичні твори, зокрема *Упанішади* і *Ведānта-сӯтри*, або ж філософію *сāнкґйі*. Все це називають *свāдґйāйайаджн̃ею*, або жертвоприношення через навчання. Всі ці йоґи з вірою виконують різні типи жертовних обрядів, прагнучи поліпшити своє життя. Однак, свідомість Крішни відрізняється од усього цього, тому що вона є безпосереднім служінням Верховному Господеві. Свідомості Крішни не можна здобути жодним з вищезгаданих способів жертвоприношень, але тільки милістю Господа та Його істинних відданих. Тому свідомість Крішни — трансцендентна.

ВІРШ 29

अपाने जुह्वति प्राणं प्राणेऽपानं तथापरे ।
प्राणापानगती रुद्ध्वा प्राणायामपरायणाः ।
अपरे नियताहाराः प्राणान्प्राणेषु जुह्वति ॥२९॥

апāне джухваті прāн̣ам̇ прāн̣е 'пāнам̇ татґāпаре
прāн̣āпāна-ґатӣ руддґвā прāн̣āйāма-парāйан̣āх̣
апаре нійатāхāрāх̣ прāн̣ān прāнешу джухваті

апāне—у повітрі, що йде донизу; *джухваті*—пропонують; *прāн̣ам*—повітря, що діє зовні; *прāн̣е*—в повітрі, що йде назовні; *апānам*—повітря, що йде вниз; *татґā*—як і; *апаре*—інші; *прāн̣а*—повітря, що йде назовні; *апāна*—повітря, що йде вниз; *ґатӣ*—рух; *руддґвā*—тамуючи; *прāн̣ā-āйāма*—транс, викликаний припиненням дихання; *парāйан̣āх̣*—схильні до цього; *апаре*—інші; *нійата*—опановуючи; *āхāрāх̣*—їжа; *прāн̣āн*—повітря, що виходить назовні; *прāн̣ешу*—у повітрі, що виходить назовні; *джухваті*—жертвоприношення.

Інші схильні затримувати дихання заради досягнення трансу. Вони затримують видих на переході у вдихання, і вдихання на переході у видих, і такою офірою, врешті-решт, досягають трансу, припинивши всяке дихання. Ще інші обмежують себе в їжі й пропонують як жертву повітря, що видихають.

ПОЯСНЕННЯ: Систему *йоґи*, що дозволяє опанувати процес дихання, називають *прāн̣āйāмою*, і її виконують спочатку в систе-

мі *хатґа-йоґи* за допомогою різноманітних сидячих поз. *Прāṇāйāму* рекомендовано для того, щоб опанувати чуття і йти далі шляхом духовного осягнення. Така практика керування тілесними повітряними потоками цілком змінює напрямок їхнього проходження. Повітря *апāна* йде вниз, а повітря *прāṇа* йде вгору. *Прāṇāйама*-йоги практикують дихання в протилежних напрямках, доки повітряні струми не врівноважуються в *пӯраці*. Перехід видоху у вдих називають *речакою*. Коли обидва повітряні потоки повністю зупиняються, це називають *кумбґака-йоґою*. Практикуючи її, можна збільшити тривалість свого життя для того, щоб вдосконалювати себе на шляху духовного поступу. Мудрий йоґ зацікавлений у тому, щоб досягнути досконалості за одне життя, не сподіваючись на наступне. Практика *кумбґака-йоґи* збільшує тривалість життя на багато-багато років. Однак, в свідомості Кр̣шн̣и людина завжди перебуває в стані трансцендентного любовного служіння Господеві і природним чином опановує свої чуття. Її чуття не приваблює ніщо інше, — тільки любовне служіння Кр̣шн̣і, і тому вона не намагається забезпечити собі довголіття, бо наприкінці життя її чекає трансцендентний світ Господа Кр̣шн̣и. Вона одразу ж стає вільною, як це стверджує *Бґаґавад-ґīтā* (14.26):

мāм ча йо 'вйабґічāреṇа бґакті-йоґена севате
са ґуṇāн самастīтйаітāн брахма-бгӯйāйа калпате

«Той, хто присвячує себе чистому безкорисливому служінню Господеві, — стає непідвладним *ґуṇам* матеріальної природи й одразу ж сягає духовності». Досягши трансцендентного рівня свідомості Кр̣шн̣и, він вже ніколи не втрачає такої свідомості. Тому він не зазнає падіння і наприкінці без перешкод вступає в Господню обитель. Також, коли людина їсть тільки *кр̣шн̣а-прасāдам,* або їжу, спочатку запропоновану Господеві, її харчування обмежується природним чином. Обмеження процесу харчування дуже допомагає опановувати чуття, бо, не володіючи чуттями, неможливо вибратись із матеріальних пут.

ВІРШ 30

सर्वेऽप्येते यज्ञविदो यज्ञक्षपितकल्मषाः ।
यज्ञशिष्टामृतभुजो यान्ति ब्रह्म सनातनम् ॥३०॥

сарве 'пй ете йаджн̃ā-відо йаджн̃а-кшапіта-калмашāх
йаджн̃а-ш́іш̣тāмрта-бгуджо йāнті брахма санāтанам

сарве—усі; *апі*—хоча зовні відмінні; *ете*—ці; *йаджн̃а-відах̣*—обізнаний у суті виконання жертвопринесень; *йаджн̃ā-кшапіта*—той, хто очистився внаслідок такого виконання; *калмашāх̣*—гріховні наслідки; *йаджн̃а-ш́іш̣та*—плоду такого виконання *йаджн̃и*; *амр̣та-бгуджах̣*—той, хто покуштував цей нектар; *йāнті*—наближаються; *брахма*—верховний; *санāтанам*—вічної атмосфери.

Такі виконавці жертвопринесень, що свідомі значущості жертви, очищуються від наслідків гріховних дій, і, скуштувавши нектару плодів своїх офір, підносяться у вічну духовну атмосферу.

ПОЯСНЕННЯ: З попередніх пояснень різного роду жертвопринесень (а саме, жертвування своєю власністю, вивчення *Вед* або філософських доктрин, практики системи *йоґи*) випливає, що всі вони призначені на те, щоб опанувати чуття. Почуттєві насолоди є корінною причиною матеріального існування; тому, доки людина не стане вище почуттєвих утіх, вона не матиме можливості піднятись до вічного стану необмеженого блаженства, всеосяжного знання та повноти життя. Стану цього досягають у вічній атмосфері, атмосфері Брахмана. Всі вищезгадані жертвопринесення допомагають людині очиститись від гріховних наслідків матеріального існування. На шляху духовного поступу людина не тільки досягає щастя в цьому житті, але й вступає врешті-решт у вічне царство Бога або зливаючись з безособистісним Брахманом, або спілкуючись з Верховним Богом-Особою, Кр̣шн̣ою.

ВІРШ 31

नायं लोकोऽस्त्ययज्ञस्य कुतोऽन्यः कुरुसत्तम ॥३१॥

нāйам̇ локо 'стй айаджн̃асйа куто 'нйах̣ куру-саттама

на—ніколи; *айам*—цей; *локах̣*—планета; *асті*—існує; *айаджн̃асйа*—для того, хто не виконує жертвопринесень; *кутах̣*—де є; *анйах̣*—інший; *куру-сат-тама*—о кращий з-поміж Куру.

О кращий в династії Куру, не приносячи жертв, неможливо досягти щастя на цій планеті і в цьому житті; що ж тоді казати про наступне?

ПОЯСНЕННЯ: В якій би формі матеріального існування не перебувала жива істота, вона нічого не знає про своє дійсне становище. Іншими словами, пробування в матеріальному світі, власне, є

наслідком численних гріхів, які ми наробили протягом наших минулих життів. Невігластво — причина гріховного життя, а гріховне життя — причина нашого животіння в матеріальному світі. Людська форма життя — єдина лазівка, якою можна вибратись з такої скрути. Тому *Веди* надають нам можливості порятунку, вказуючи на такі шляхи, як релігія, економічне процвітання, впорядковане чуттєве задоволення, і, зрештою, визначають шлях остаточного виходу з цього жалюгідного стану. Шлях релігії, або різноманітні жертвоприношення, які було згадано вище, самі по собі вирішують наші економічні проблеми. Здійснюючи *йаджн̃и*, ми можемо мати достатньо їжі, молока тощо навіть за так званого «перенаселення». Коли тіло отримує все необхідне, то дальшим ступенем, природно, є чуттєве задоволення. Тому *Веди* приписують освячений шлюб задля впорядкування чуттєвих утіх. Й відтак, поступово вдосконалюючись, людина звільнюється від матеріальної залежності, а найвища досконалість свобідного життя полягає в спілкуванні з Верховним Господом. Досконалості досягають шляхом виконання *йаджн̃и* (принесення жертви), як це описувалось вище. Але, якщо людина не схильна здійснювати *йаджн̃и* згідно з *Ведами*, то як може вона сподіватись на щасливе життя навіть у цьому тілі, годі казати про життя в іншому тілі на іншій планеті? Існують різні ступені матеріального комфорту на різних небесних планетах, й у всякому випадку тих, хто здійснює різного роду *йаджн̃и*, очікує безмірне щастя. Але найвищого щастя, що його тільки може зазнати людина, досягають на духовних планетах завдяки відданому служінню в свідомості Крішни. Тому, коли життя її осяває свідомість Крішни, це вирішує всі проблеми матеріального існування.

ВІРШ 32

एवं बहुविधा यज्ञा वितता ब्रह्मणो मुखे ।
कर्मजान्विद्धि तान्सर्वानेवं ज्ञात्वा विमोक्ष्यसे॥३२॥

евам̇ баху-відгā йаджн̃ā вітатā брахман̣о мукге
карма-джān віддгі тān сарвān евам̇ джн̃ātвā вімокшйасе

евам—таким чином; *баху-відгāх̣*—різні способи; *йаджн̃āх̣*—жертвоприношення; *вітатāх̣*—поширені; *брахман̣ах̣*—*Вед; мукге*—через уста; *карма-джāн*—що походить від роботи; *віддгі*—знай; *тāн*—їх; *сарвāн*—усі; *евам*—таким чином; *джн̃ātвā*—знаючи; *вімокшйасе*—ти будеш звільнений.

Веди схвалюють всі ці різноманітні жертвопринесення, і кожне з них породжує відповідного роду діяльність. Зрозумівши це, ти звільнишся.

ПОЯСНЕННЯ: У *Ведах*, як про це йшла мова вище, згадано різні способи жертвопринесень, які личать різним типам виконавців. Люди взагалі дуже глибоко занурені в тілесне уявлення про життя, і тому ці жертвопринесення задумано так, щоб людина могла здійснювати їх за допомогою тіла, розуму або ж інтелекту. Але мета їх усіх є остаточне звільнення від тіла. Таке запевнення виходить з уст Самого Господа.

ВІРШ 33

श्रेयान्द्रव्यमयाद्यज्ञाज्ज्ञानयज्ञः परंतप ।
सर्वं कर्माखिलं पार्थ ज्ञाने परिसमाप्यते ॥३३॥

ш́рейа̄н дравйа-майа̄д йаджн̃а̄дж джн̃а̄на-йаджн̃ах̣ парантапа
сарвам̇ карма̄кгілам̇ па̄ртга джн̃ане парісама̄пйате

ш́рейа̄н — більший; *дравйа-майа̄т* — матеріальної власності; *йаджн̃а̄т* — ніж жертвопринесення; *джн̃а̄на-йаджн̃ах̣* — жертвопринесення в знанні; *парантапа* — о караючий ворогів; *сарвам* — усе; *карма* — діяльність; *акгілам* — в цілому; *па̄ртга* — син Пр̣тги; *джн̃а̄не* — в знанні; *парісама̄пйате* — закінчується.

О караючий ворогів, жертвувати із знанням краще, ніж формально офірувати своє майно. Врешті-решт, о сину Пр̣тги, вся діяльність, виконувана як жертва, спрямовує людину до трансцендентального знання.

ПОЯСНЕННЯ: Мета всіх жертвопринесень — досягнути стану досконалого знання, далі — звільнитись від матеріальних страждань і, врешті-решт, людина поринає в трансцендентне любовне служіння Верховному Господеві (свідомість Кр̣шн̣и). Однак, існує певний секрет, що пов'язаний з усіма різновидами жертовної діяльності, і його необхідно знати. Жертвопринесення іноді прибирає різних форм, відповідно до віри виконавця. Коли віра його сягає ступеня трансцендентального знання, такого виконавця жертвопринесення слід вважати досконалішим проти того, хто просто жертвує мате-

ріальною власністю, не маючи такого знання, тому що жертвоприношення, не осяяне світлом знання, здійснюється на матеріальному рівні і не приносить ніякого духовного блага. Справжнє знання сягає своєї довершеності в свідомості Кришни, вищому ступені трансцендентального знання. Жертвоприношення, виконувані без глибокого знання, це просто матеріальна діяльність. Однак, та ж сама діяльність, виконувана на рівні трансцендентального знання, стає духовною. Залежно від свідомості, з якою виконується жертовна діяльність, її інколи називають *карма-кāнда* (діяльність задля плодів), а інколи — *джн̃āна-кāнда* (пізнання істини). Краще, коли метою є знання.

ВІРШ 34

तद्विद्धि प्रणिपातेन परिप्रश्नेन सेवया ।
उपदेक्ष्यन्ति ते ज्ञानं ज्ञानिनस्तत्त्वदर्शिनः ॥३४॥

тад віддгі праṇіпāтена паріпраш́нена севайā
упадекш́йанті те джн̃āнам джн̃āнінас таттва-дарш́іноḥ

тат—таке знання про різні жертвоприношення; *віддгі*—намагайся зрозуміти; *праṇіпāтена*—наближаючись до духовного вчителя; *паріпраш́нена*—смиренними запитаннями; *севайā*—виконуючи служіння; *упадекш́йанті*—вони посвятять; *те*—тебе; *джн̃āнам*—в знання; *джн̃āнінаḥ*—той, хто усвідомив себе: *таттва*—істини; *дарш́іноḥ*—провидці.

Просто намагайся пізнати істину, звернувшись до духовного вчителя. Розпитуй його смиренно і служи йому. Душі, що усвідомили себе, можуть дати тобі знання, бо вони бачать істину.

ПОЯСНЕННЯ: Шлях духовної реалізації, без сумніву, важкий. Тому Господь радить нам наблизитись до істинного духовного вчителя в лінії учнівської послідовності, що починається від Самого Господа. Ніхто не може бути істинним духовним учителем, якщо він не визнає самого принципу учнівської послідовності. Господь — первинний духовний вчитель, і особистіть, яка перебуває в лінії учнівської послідовності, може передати своєму учневі послання Господа таким, яким воно є. Ніхто не може усвідомити своєї духовної сутності, винаходячи свій власний шлях, що є модним серед неда-

леких нещирих людей. *Бгāґаватам* (6.3.19) каже: *дгармам ту сāкшāд бгаґават-праṇїтам* — «Сам Господь указує шлях релігії». Тому розумування або ж сухі докази не допоможуть віднайти істинного шляху. Неможливо також розвинути духовність, вивчаючи книги самостійно. Щоб отримати знання, треба наблизитись до істинного духовного вчителя і звернутись до нього. Слід повністю підкоритись такому духовному вчителю і служити йому як самий вірний слуга, відкинувши всякий оманний престиж. У вдоволенні духовного учителя, який усвідомив себе, криється секрет поступу в духовнім житті. Допитливість та смиренність — ось якості, необхідні для духовного усвідомлення. Якщо немає смирення та служіння, розпитування мудрого духовного вчителя не принесе користі. Учитель випробовує учня, і, бачачи щирість бажання учня, він благословляє його правдивим духовним розумінням. У цьому вірші сліпе слідування засуджується так само, як і безглузді питання. Треба не тільки покірно слухати духовного вчителя, але й розпитувати його і служити йому із смиренням й таким чином отримати від нього справжнє знання. Істинний духовний учитель за своєю природою дуже добрий до учня. Тому, якщо учень покірний і завжди готовий служити, взаємообмін питаннями і знанням стає досконалим.

ВІРШ 35

यज्ज्ञात्वा न पुनर्मोहमेवं यास्यसि पाण्डव ।
येन भूतान्यशेषाणि द्रक्ष्यस्यात्मन्यथो मयि ॥३५॥

йадж джн̃āтвā на пунар мохам евам йāсйасі пāṇдава
йена бгӯтāнй аш́ешāṇі дракшйасй āтманй атго майі

йат — котре; *джн̃āтвā* — знаючи; *на* — ніколи; *пунах̣* — знов; *мохам* — ілюзію; *евам* — як це; *йāсйасі* — ти потрапиш; *пāṇдава* — сину Пāнду; *йена* — котрим; *бгӯтāні* — живі істоти; *аш́ешāṇі* — усі; *дракшйасі* — ти побачиш; *āтмані* — у Верховній Душі; *атго у* — іншими словами; *майі* — в Мені.

Отримавши істинне знання від душі, яка усвідомила себе, ти ніколи не звергнешся знову в цю ілюзію, бо в світлі знання ти побачиш, що всі живі істоти — не що інше, як частки Всевишнього, або, іншими словами, вони — Мої.

ПОЯСНЕННЯ: Сприймаючи знання від душі, яка усвідомила себе, тобто бачить справжній стан речей, можна зрозуміти, що всі живі істоти є невід'ємні частки Верховного Бога-Особи, Шрī Кршн̣и.

Відчуття самостійного існування, незалежного від Кршни, називають *майею* (*ма* — не, *йа* — це). Дехто думає, що у нас немає нічого спільного з Кршною, що Він — лише видатна історична особистість, і що Абсолют — це безособистісний Брахман. Насправді ж, як стверджується в *Бгаґавад-ґіті*, безособистісний Брахман є сяючим випромінюванням Самого Кршни. Кршна, як Верховний Бог-Особа, є причина всього. В *Брахма-самгіті* ясно визначено, що Кршна є Верховний Бог-Особа, причина всіх причин. Навіть незчисленні втілення — це лише різні Його експансії. Так само і живі істоти є експансіями Кршни. Філософи-*майявади* помилково вважають, що, поширюючись у Своїх численних експансіях, Кршна втрачає Своє власне особистісне існування. Така думка матеріалістична за своєю природою. В матеріальному світі ми бачимо, що коли річ розібрано на окремі частини, вона втрачає свою первинну ідентичність. Але філософи-*майявади* не можуть збагнути, що в абсолютному розумінні один плюс один дорівнює одному, і що один мінус один теж дорівнює одиниці. Таким є стан справ в абсолютному світі. Через брак знань в науці про Абсолют нас зараз покриває ілюзія, і тому ми вважаємо себе незалежними від Кршни. Хоча ми є відокремленими частками Кршни, проте ми не відрізняємось від Нього. Тілесні відмінності живих істот — це *майа*, тобто нереальність. Наше призначення полягає в тому, щоб вдовольняти Кршну. Лише внаслідок впливу *майі* Арджуна вважав, що його тимчасові тілесні стосунки з родичами важливіші за вічний духовний зв'язок з Кршною. Усе вчення *Ґіти* націлене саме на те, що жива істота, як вічна слуга Кршни, не може відокремитись від Кршни і що її почуття індивідуальної незалежності від Кршни називають *майею*. Живі істоти, як самостійні невід'ємні частки Всевишнього, мають певне призначення. З давніх-давен, забувши за це призначення, вони знаходять собі місце в різноманітних тілах: людей, тварин, напівбогів тощо. Такі тілесні відмінності виникають внаслідок забуття трансцендентного служіння Господу. Але як тільки жива істота вдається до трансцендентного служіння в свідомості Кршни, вона одразу ж звільнюється від цієї ілюзії. Таке чисте знання можна отримати лише від істинного духовного вчителя і таким чином уникнути помилкової думки, що жива істота рівна Кршні. Досконале знання полягає в тому, що Верховна Душа, Кршна, є вище пристання всіх живих істот, і що, відмовившись од цього пристановища, живі істоти під впливом матеріальної енергії потрапили в оману і уявляють себе самостійними незалежними особами. Таким чином, так чи інакше ототожнюючи себе з матерією, вони забувають Кршну. Однак, коли такі живі істоти, що заблукали, знаходять своє місце в свідомості Кршни, це означає, що вони вийшли на шлях звільнен-

ня, як про те сказано в *Бгāґаватам* (2.10.6): *муктір хітвāнйатґā рӯпам сварӯпеṇа вйавастґітіх*. Звільнення означає поновити своє одвічне становище вічного слуги Кр̣шн̣и (свідомість Кр̣шн̣и).

ВІРШ 36

अपि चेदसि पापेभ्यः सर्वेभ्यः पापकृत्तमः ।
सर्वं ज्ञानप्लवेनैव वृजिनं संतरिष्यसि ॥३६॥

апі чед асі пāпебгйах сарвебгйах пāпа-кр̣т-тамах
сарвам̇ джн̃āна-плавенаіва вр̣джінам̇ сантарішйасі

апі—навіть; *чет*—якщо; *асі*—ти є; *пāпебгйах*—із грішників; *сарвебгйах*—із усіх; *пāпа-кр̣т-тамах*—найбільший грішник; *сарвам*—усі подібні наслідки гріховних вчинків; *джн̃āна-плавена*—в човні трансцендентального знання; *ева*—неодмінно; *вр̣джінам*—океан страждань; *сантарішйасі*—ти досягнеш другого берега.

І навіть якщо ти — найбільший грішник із усіх грішників, піднявшись на корабель трансцендентального знання, ти зможеш переправитись через океан злигоднів.

ПОЯСНЕННЯ: Правильне розуміння свого справжнього конституціонального становища у взаємостосунках із Кр̣шн̣ою настільки прекрасне, що воно може одразу ж підняти людину над боротьбою за існування, що триває в океані незнання. Цей світ інколи розглядають як океан незнання, а інколи — як палаючий ліс. Людина може бути чудовим плавцем, але у відкритому океані врятуватись дуже важко. Якщо ж хто-небудь приходить на допомогу й витягує знеможеного плавця з океану, то він і є справжнім спасителем. Досконале знання, отримане від Верховного Бога-Особи, вказує на шлях звільнення. Рятівний човен свідомості Кр̣шн̣и зовсім простий, але водночас найвеличніший.

ВІРШ 37

यथैधांसि समिद्धोऽग्निर्भस्मसात्कुरुतेऽर्जुन ।
ज्ञानाग्निः सर्वकर्माणि भस्मसात्कुरुते तथा ॥३७॥

йатґаідґāм̇сі саміддго 'ґнір бгасма-сāт куруте 'рджуна
джн̃āнāґніх сарва-кармāн̇і бгасма-сāт куруте татґā

йатґā—як; *едґāм̇сі*—дрова; *саміддгах*—що палає; *аґніх*—вогонь; *бгасма-сāт*—у попіл; *куруте*—перетворює; *арджуна*—о Арджу-

но; *джн̃а̄на-агніх̣*—вогонь знання; *сарва-карма̄н̣і*—всі наслідки матеріальної діяльності; *бгасма-са̄т*—у попіл; *куруте*—він перетворює; *татга̄*—подібним же чином.

О Арджуно, так само, як вогонь, що палає, перетворює дрова на попіл, так вогонь знання спалює дотла всі наслідки матеріальної діяльності.

ПОЯСНЕННЯ: Досконале знання про себе, про Верховну сутність та їхні взаємостосунки порівняне тут з вогнем. Такий вогонь вщент спалює не лише наслідки нечестивих вчинків, але й наслідки благочестивих, перетворюючи їх на попіл. Наслідки діяльності можуть перебувати в різних фазах: наслідки, що проявляються, наслідки, що визрівають, наслідки, вже отримані та наслідки *апріорі.* Але знання про одвічне становище живої істоти спалює все дотла. Коли людина оволодіває досконалим знанням, усі наслідки, як *апріорі,* так і *апостеріорі,* знищуються. У *Ведах* (*Брхад-а̄ран̣йака Упанішада* 4.4.22) сказано: *убге ухаіваіша ете тарат̣ій амртах̣ са̄дгвасда̄дгӯнї* — «на істоту більше не впливають наслідки ні гріховної, ні благочестивої діяльності».

ВІРШ 38

न हि ज्ञानेन सदृशं पवित्रमिह विद्यते ।
तत्स्वयं योगसंसिद्धः कालेनात्मनि विन्दति ॥३८॥

на хі джн̃а̄нена садр̣ш́ам̇ павітрам іха відйате
тат свайам̇ йоґа-самсіддгах̣ ка̄лена̄тмані віндаті

на—ніщо; *хі*—неодмінно; *джн̃а̄нена*—зі знанням; *садр̣ш́ам*—у порівнянні; *павітрам*—освячений; *іха*—у цьому світі; *відйате*—існує; *тат*—те; *свайам*—сам; *йоґа*—у відданості; *самсіддгах̣*—зрілий; *ка̄лена*—належного часу; *а̄тмані*—в собі; *віндаті*—насолоджується.

В цьому світі немає нічого більш піднесеного й чистого, ніж трансцендентальне знання. Це знання — зрілий плід усього містицизму. І той, хто досяг досконалості у відданому служінні, в належний час насолоджуватиметься таким знанням сам у собі.

ПОЯСНЕННЯ: Коли ми обговорюємо трансцендентальне знання, ми користуємось духовними термінами. По суті, немає нічого більш піднесеного й чистого, ніж трансцендентальне знання. Причиною нашого матеріального рабства є невігластво, а знання — причина нашого звільнення. Це знання — зрілий плід відданого служіння і, коли людина пізнає трансцендентне, їй нема потреби шукати миру

десь далеко, бо вона насолоджується миром сама у собі. Іншими словами, це знання і вмиротвореність сягають довершеності в свідомості Кршни. Таким є остаточний висновок *Бгаґавад-ґіти*.

ВІРШ 39

श्रद्धावाँल्लभते ज्ञानं तत्परः संयतेन्द्रियः ।
ज्ञानं लब्ध्वा परां शान्तिमचिरेणाधिगच्छति॥३९॥

ш́раддґа̄ва̄м̃ лабґате джн̃а̄нам̇ тат-парах̣ сам̇йатендрійах̣
джн̃а̄нам̇ лабдґва̄ пара̄м̇ ш́а̄нтім ачіре̣на̄дґіґаччґаті

ш́раддґа̄-ва̄н—той, хто вірує; *лабґате*—досягає; *джн̃а̄нам*—знання; *тат-парах̣*—дуже прихильний до цього; *сам̇йата*—опановані; *індрійах̣*—чуття; *джн̃а̄нам*—знання; *лабдґва̄*—досягнувши; *пара̄м̇*—трансцендентного; *ш́а̄нтім*—спокою; *ачіре̣на*—дуже швидко; *адґіґаччґаті*—досягає.

Сповнена віри людина, яку приваблює трансцендентальне знання і яка приборкала свої чуття, гідна такого знання, і, досягши його, вона швидко віднаходить вище духовне вмиротворення.

ПОЯСНЕННЯ: Такого знання в свідомості Кршни може досягти побожна людина, яка сповнена твердої віри в Кршну. Віруючий — це той, хто вважає, що просто діючи в свідомості Кршни він може досягти найвищої досконалості. Такої віри досягають шляхом здійснення відданого служіння й оспівування Харе Кршна, Харе Кршна, Кршна Кршна, Харе Харе/ Харе Рама, Харе Рама, Рама Рама, Харе Харе, що очищує серце від усякого матеріального бруду. Крім цього, людина повинна владати своїми чуттями. Той, хто беззастережно вірить в Кршну й опанував свої чуття, може легко досягти досконалого знання в свідомості Кршни.

ВІРШ 40

अज्ञश्चाश्रद्दधानश्च संशयात्मा विनश्यति ।
नायं लोकोऽस्ति न परो न सुखं संशयात्मनः॥४०॥

аджн̃аш́ ча̄ш́раддадґа̄наш́ ча сам̇ш́айа̄тма̄ вінаш́йаті
на̄йам̇ локо 'сті на паро на сукгам̇ сам̇ш́айа̄тманах̣

аджн̃ах—невіглас, що не знає загальновизнаних писань; *ча*—і; *аш́раддадга̄нах*—без віри в явлені писання; *ча*—також; *сам̇ш́айа*—сумнівів; *а̄тма̄*—людина; *вінаш́йаті*—падає; *на*—ніколи; *айам*—у цьому; *локах*—світ; *асті*—є; *на*—не; *парах*—до наступного життя; *на*—не; *сукгам̇*—щастя; *сам̇ш́айа*—той, хто сумнівається; *а̄тманах*—особи.

Але необізнані й невіруючі люди, які піддають сумніву явлені священні писання, не досягають Божої свідомості й падають униз. Для душі, яка сумнівається, немає щастя ні в цьому житті, ні в наступному.

ПОЯСНЕННЯ: З багатьох загальновизнаних і авторитетних явлених *ш́а̄стр* найкращим є *Бгаґавад-ґі̄та̄*. Люди, що майже подібні до тварин, не мають ні віри в, ні знання про загальновизнані священні писання. Деякі, хоча й мають уявлення про них або здатні цитувати з них уривки, насправді не вірять у ці слова. І хоча інші можуть навіть і вірити таким *ш́а̄страм*, як *Бгаґавад-ґі̄та̄*, вони не вірують у Бога-Особу, не вшановують Його, Ш́рі Кр̣шн̣у. Такі люди завсім нестійкі в свідомості Кр̣шн̣и і зрештою падають. З вищезгаданих особистостей, ті, що не мають віри і завжди сумніваються, не здатні ні на який поступ. Люди без віри в Бога і в Його явлене слово не знаходять нічого доброго ні в цьому світі, ні в дальшому. Для них ніде немає щастя. Тому потрібно з вірою дотримуватись заповідей явлених *ш́а̄стр* й таким чином віднайти знання. Тільки знання допоможе піднятись на трансцендентний рівень духовного розуміння. Іншими словами, в питаннях духовної емансипації люди, що сповнені сумнівів, займають дуже непевну позицію. Тому треба слідувати стопами великих *а̄ча̄рій*, приналежних до лінії учнівської послідовності, й відтак досягти успіху.

ВІРШ 41

योगसंन्यस्तकर्माणं ज्ञानसंछिन्नसंशयम् ।
आत्मवन्तं न कर्माणि निबध्नन्ति धनंजय ॥४१॥

йоґа-саннйаста-карма̄н̣ам̇ джн̃а̄на-сан̃чгінна-сам̇ш́айам
а̄тмавантам̇ на карма̄н̣і нібадгнанті дганан̃джайа

йоґа—відданим служінням у *карма-йозі*; *саннйаста*—того, хто відрікся; *карма̄н̣ам*—плодів діяльності; *джн̃а̄на*—знанням; *сан̃чгін-*

на—відсікши; *самшайам*—сумніви; *ātма-вантам*—розташований в своїй сутності; *на*—ніколи; *кармāні*—робота; *нібадгнанті*—зв'язує; *дганаńджайа*—завойовник багатств.

Той, хто відмовляється од плодів своєї діяльності, спрямовуючи її в річище відданого служіння, і чиї сумніви розвіяно за допомогою трансцендентального знання, той насправді віднайшов себе. Його більше не зв'язують наслідки діяльності, о завойовнику багатств.

ПОЯСНЕННЯ: У того, хто дотримує настанов *Бгаґавад-ґіти*, якою її сповістив Сам Господь, Верховний Бог-Особа, з милості трансцендентального знання щезають усі сумніви. Усвідомлюючи себе невід'ємною часткою Господа, сповнений свідомості Крішни, він вже досяг вершини самопізнання. І тому, безсумнівно, він звільнюється з рабства діяльності.

ВІРШ 42

तस्मादज्ञानसंभूतं हृत्स्थं ज्ञानासिनात्मनः ।
छित्त्वैनं संशयं योगमातिष्ठोत्तिष्ठ भारत ॥४२॥

тасмāд аджн̃āна-самбгӯтам хрт-стґам джн̃āнāсінāтманах
чґіттваінам самшайам йоґам āтішт̣ґоттішт̣ґа бгāрата

тасмāт—тому; *аджн̃āна-самбгӯтам*—породжений невіглаством; *хрт-стґам*—розташований у серці; *джн̃āна*—знання; *асінā*—зброєю; *āтманах*—себе; *чґіттвā*—відсікаючи; *енам*—цей; *самшайам*—сумнів; *йоґам*—у *йозі*; *āтішт̣ґа*—бувши розташованим; *уттішт̣ґа*—підіймись на герць; *бгāрата*—нащадок Бгарати.

Отож, мечем знання зітни всі сумніви, що зринули в твоєму серці від невігластва. Озбройся йоґою, о Бгāрато, підіймись і стань до бою!

ПОЯСНЕННЯ: Систему *йоґи*, що її було викладено в цій главі, називають *санāтана-йоґою*, або вічною діяльністю живої істоти. Цю *йоґу* складають два різновиди жертовних дій: перший — це принесення в жертву матеріальної власності, а другий називають знанням своєї сутності, і він є чистою духовною діяльністю. Якщо жертву матеріальною власністю не супроводжує духовне усвідомлення, то така жертва стає матеріальною. Але той, хто здійснює жертвоприношення, прагнучи духовних досягнень, тобто у відданому служінні, приносить досконалу жертву. Звертаючись до духовної діяльності, ми виявляємо, що вона також поділяється на два порядки: усвідо-

млення своєї власної сутності (тобто свого справжнього становища) й осягнення істини про Верховного Бога-Особу. Той, хто слідує шляхом, на який вказує *Бгаґавад-ґīтā,* якою вона є, може легко зрозуміти ці дві важливі галузі духовного знання. Він без перешкод набуває досконалого знання про себе, як про невід'ємну Господню частку. Усвідомлення такого факту — благо для людини, бо воно відкриває шлях до пізнання трансцендентних діянь Господа. На початку глави Сам Верховний Господь розповідав про Свою трансцендентну діяльність. Той, хто не розуміє повчань *Ґīти*, є невіруючим, і слід знати, що він неправильно використовує часткову незалежність, якою наділив його Господь. Той, хто, незважаючи на ці вказівки, не розуміє справжньої природи Господа, як вічного, сповненого блаженства всезнаючого Бога-Особи — той воістину найперший невіглас. Невігластва можна позбутись, поступово усвідомлюючи засади свідомості Кр̣шн̣и. Свідомість Кр̣шн̣и можна пробудити за допомогою різного роду жертвопринесень: напівбогам, жертвування Брахману, жертвопринесень шляхом целібату, впорядкованого сімейного життя, через приборкання чуттів, практику містичної *йоги*, покутою, зреченням від матеріальної власності, вивченням *Вед* й участю в суспільному устрої під назвою *варн̣āшрама-дгарма.* Все це є жертвопринесенням і всі вони засновані на впорядкованій діяльності. Але у всій такій діяльності головним чинником є самоусвідомлення. Істинний учень *Бгаґавад-ґīти* — це той, хто прагне такої мети, але той, хто сумнівається в авторитеті Кр̣шн̣и, падає вниз. Тому нам дано пораду вивчати *Бгаґавад-ґīту* або інше Святе Письмо під керівництвом істинного духовного вчителя, із смиренням слугуючи йому. Істинний духовний учитель перебуває в лінії учнівської послідовності, що триває з прадавніх часів, і він ні на йоту не відхиляється од повчань Верховного Господа, що їх було передано мільйони років тому богові Сонця, від якого вони перейшли на Землю. Тому потрібно слідувати шляхом, на який указує *Бгаґавад-ґīтā,* як про те сказано в самій *Ґīті*, остерігаючись людей, що цікавляться лише власним возвеличенням і збивають інших з істинного шляху. Безумовно, що Господь — це Верховна особистість, і Його діяльність — трансцендентна. Той, хто розуміє це, з самого початку вивчення *Бгаґавад-ґīти* вже є звільненою особистістю:

Так закінчуються пояснення Бгактіведанти до четвертої глави Шрīмад Бгаґавад-ґīти, в якій розповідалося про трансцендентальне знання.

ГЛАВА П'ЯТА

Діяльність в свідомості Кр̣шн̣и

ВІРШ 1

अर्जुन उवाच ।
संन्यासं कर्मणां कृष्ण पुनर्योगं च शंससि ।
यच्छ्रेय एतयोरेकं तन्मे ब्रूहि सुनिश्चितम् ॥ १ ॥

арджуна ува̄ча
саннйа̄сам̇ карман̣а̄м̇ кр̣шн̣а пунар йоґам̇ ча ш́ам̇сасі
йач чгрейа етайор екам̇ тан ме брӯхі су-ніш́чітам

арджунах̣ ува̄ча—Арджуна сказав; *саннйа̄сам*—відречення; *карман̣а̄м*—від усієї діяльності; *кр̣шн̣а*—о Кр̣шн̣о; *пунах̣*—знову; *йоґам*—віддане служіння; *ча*—також; *ш́ам̇сасі*—Ти вихваляєш; *йат*—яке; *ш́рейах̣*—благотворніше; *етайох̣*—із цих двох; *екам*—одне; *тат*—те; *ме*—мені; *брӯхі*—будь ласка, скажи; *су-ніш́чітам*—точно.

Арджуна сказав: О Кр̣шн̣о, спочатку Ти велиш мені зректися діяльності, а потім знову радиш діяти з відданістю. Будь ласка, прошу Тебе, скажи ясно, що буде кращим для мене?

ПОЯСНЕННЯ: У п'ятій главі *Бгаґавад-ґіти* Господь каже, що діяльність у відданому служінні є краща, ніж сухі розумування. Служити Крішні легше, ніж філософствувати, тому що служіння Крішні трансцендентне за своєю природою і звільнює від наслідків гріховної діяльності. У другій главі викладено початкове знання про душу та про її ув'язнення в матеріальному тілі. Там також пояснювалось, як вибратися з такого матеріального ув'язнення за допомогою *буддгі-йоґи*, тобто відданого служіння. У третій главі пояснювалось, що людина, яка віднайшла знання, вже не має ніяких обов'язків. В четвертій главі Господь каже Арджуні, що всі способи жертовної діяльності скеровані на досягнення знання. Але наприкінці четвертої глави Господь закликає Арджуну пробудитись і стати до бою, оволодівши досконалим знанням. Таким чином, підкреслюючи водночас важливість як діяльності у відданому служінні, так і бездіяльності в знанні, Крішна спантеличив Арджуну і похитнув його рішучість. Арджуна розуміє, що відречення в знанні несе з собою припинення всієї діяльності, яка виконується заради чуттєвого задоволення. Але яким чином припиняє діяти той, хто працює задля Крішни? Інакше кажучи, він думає, що *саннйāса*, або відречення в знанні, теж має бути станом повної бездіяльності, вважаючи, що діяльність і відречення несумісні одне з одним.

Здається, Арджуна не зрозумів, що діяльність, осяяна трансцендентальним знанням, не викликає зворотніх наслідків, і, таким чином, тотожна бездіяльності. Тому він і запитує, чи слід йому цілком відмовитись од будь-якої діяльності, чи діяти із знанням.

ВІРШ 2

श्रीभगवानुवाच ।
संन्यासः कर्मयोगश्च निःश्रेयसकरावुभौ ।
तयोस्तु कर्मसंन्यासात्कर्मयोगो विशिष्यते ॥ २ ॥

шрī-бгаґавāн увāча
саннйāсаḥ карма-йоґаш ча ніḥшрейаса-карāв убгау
тайос ту карма-саннйāсāт карма-йоґо вішішйате

шрī-бгаґавāн увāча—Верховний Бог-Особа сказав; *саннйāсаḥ*—відречення від роботи; *карма-йоґаḥ*—служіння Господу; *ча*—також; *ніḥшрейаса-карау*—що приводить до звільнення; *убгау*—обидва; *тайоḥ*—з двох; *ту*—але; *карма-саннйāсāт*—порівняно з відреченням від роботи задля наслідків; *карма-йоґаḥ*—служіння Господу; *вішішйате*—краще.

Бог-Особа відповів: Як відречення від діяльності, так і діяльність з відданістю Мені сприяють звільненню. Але діяти з відданістю все ж таки краще, ніж зректись діяльності.

ПОЯСНЕННЯ: Кармічна діяльність (тобто діяльність з прагненням чуттєвого задоволення) є причина матеріального рабства. Доки людина виконує діяльність, що має на меті поліпшення умов тілесного існування, вона буде переходити до різних типів тіл і, отже, вічно залишатиметься в матеріальному рабстві. *Шрімад-Бгаґавстам* (5.5.4 – 6) підтверджує це таким чином:

нӯнам̇ праматтах̣ куруте вікарма
йад індрійа-прӣтайа апр̣ноті
на сādгу манйе йата ātмано 'йам
асанн апі клеш́а-да āса дехах̣

парāбгавас тāвад абодга-джāто
йāван на джіджн̃āсата ātма-таттвам
йāват крійāс тāвад ідам̇ мано ваі
кармāтмакам̇ йена ш́арӣра-бандгах̣

евам̇ манах̣ карма-ваш́ам̇ прайункте
авідйайāтманй упадгӣйамāне
прӣтір на йāван майі вāсудеве
на мучйате деха-йоґена тāват

«Люди несамовито прагнуть чуттєвої втіхи і не відають, що їхнє теперішнє тіло, що сповнене злигоднів, є наслідок їхньої ж минулої кармічної діяльності. Хоча це тіло й минуще, воно завжди приносить багато турбот. Тому нема рації працювати задля чуттєвого задоволення. Вважають, що людина живе марно, поки вона не почне дізнаватись про свою істинну сутність. Доки вона не зрозуміє своєї істинної тотожності, вона працюватиме заради плодів своєї діяльності, щоб задовольняти свої чуття, а доки свідомість людини занурена в почуттєві задоволення, вона змушена переселятись з одного тіла до іншого. Але навіть якщо розум охоплений прагненням кармічної діяльності і потьмарений невігластом, людина повинна розвивати в собі любов до відданого служіння Вāсудеві. Лише тоді вона отримає можливість звільнитись із рабства матеріального існування».

Таким чином, *джн̃āни* (або знання про те, що істота не є матеріальним тілом, а духовною душею) недостатньо для звільнення. Необхідно діяти, відчуваючи себе духовною душею, бо інакше немає порятунку від матеріальних кайданів. Діяльність у свідомості Кршни, проте, не є користолюбною. Дії, що сповнені духовного

розуміння, зміцнюють людину в її поступові до істинного знання. Сама лише відмова од кармічної діяльності без свідомості Кр̣шн̣и не очищує по-справжньому серце обумовленої душі. А доки серце не очистилось, людина неминуче працюватиме на кармічному рівні. Проте, діяльність у свідомості Кр̣шн̣и приводить до того, що корисливість зникає сама по собі, і людина більше не опускається на матеріальний рівень. Отже, діяльність у свідомості Кр̣шн̣и безперечно вище за відречення, яке завжди таїть у собі ризик падіння. Відречення без свідомості Кр̣шн̣и неповне, що й підтверджує Ш́рīла Рӯпа Ґосвāмī в своїй *Бгакті-расāмрта-сіндгу* (1.2.258):

прāпан̃чікатайā буддгйā харі-самбандгі-вастунах̣
мумукшубгіх̣ парітйāґо ваірāгйам̇ пгалґу катґйате

«Коли ті, хто прагне звільнення, відмовляються од речей, що пов'язані з Верховним Богом-Особою, вважаючи їх матеріальними, їхнє відречення називають неповним». Повне відречення полягає в усвідомленні того факту, що все, що існує, належить Господеві і тому ніхто не може претендувати на володіння чим-небудь. Треба зрозуміти, що насправді ніхто нічим не володіє. Чого ж тоді зрікатися? Той, хто знає, що все належить Кр̣шн̣і, завжди перебуває у відреченні. І якщо всім володіє Кр̣шн̣а, то й використовувати все слід на служіння Кр̣шн̣і. Ця досконала форма діяльності в свідомості Кр̣шн̣и набагато перевершує будь-яке штучне відречення *саннйāсі* школи *майāвāдī*.

ВІРШ 3

ज्ञेयः स नित्यसंन्यासी यो न द्वेष्टि न काङ्क्षति ।
निर्द्वन्द्वो हि महाबाहो सुखं बन्धात्प्रमुच्यते ॥ ३ ॥

джн̃ейах̣ са нітйа-саннйāсī йо на двешт̣і на кāн̇кшаті
нірдвандво хі махā-бāхо сукгам̇ бандгāт прамучйате

джн̃ейах̣—належить знати; *саха̣*—він; *нітйа*—завжди; *саннйāсī*—відречений; *йах̣*—хто; *на*—ніколи; *двешт̣і*—ненавидить; *на*—не; *кāн̇кшаті*—бажає; *нірдвандвах̣*—вільний від будь-якої двоїстості; *хі*—неодмінно; *махā-бāхо*—о міцнорукий; *сукгам*—щасливо; *бандгāт*—від рабства; *прамучйате*—повністю звільняється.

Той, хто не прагне плодів своєї діяльності й не зневажає їх,— того вважають справді відреченою особистістю. Така людина, що

вища від будь-якої двоїстості, легко долає матеріальну залежність і стає цілковито вільною, о міцнорукий Арджуно.

ПОЯСНЕННЯ: Той, хто цілковито перебуває в свідомості Кршни, — завжди відречений, тому що він не відчуває ані ненависті, ані прихильності до плодів своєї діяльності. Така відречена людина, яка присвятила себе трансцендентному любовному служінню Господеві, володіє досконалим знанням, тому що усвідомила одвічно притаманне їй становище у взаємостосунках з Кршною. Вона цілковито усвідомлює, що Кршна — це всеосяжне ціле, а сама вона — невід'ємна частка Кршни. Таке знання досконале, бо воно правильне як з якісного погляду, так і з кількісного. Концепція цілковитої тотожності з Кршною є неправильною, адже частина не може дорівнювати цілому. Розуміння своєї якісної тотожності з Верховним і кількісної відмінності від Нього складає справжнє трансцендентальне знання, що веде людину до стану довершеності — стану, за якого вона вже нічого не прагне і ні за чим не шкодує. За такого стану розуму вже не існує двоїстості, бо що б ця людина не робила, вона все робитиме для Кршни. Перевершивши таким чином будь-яку двоїстість, вона стає вільною навіть у матеріальному світі.

ВІРШ 4

साङ्ख्ययोगौ पृथग्बालाः प्रवदन्ति न पण्डिताः ।
एकमप्यास्थितः सम्यगुभयोर्विन्दते फलम् ॥ ४ ॥

сāṅкѓйа-йоґау пр̣тґаґ бāлāх̣ правадантí на пан̣д́ітāх̣
екам апй āстґітах̣ самйаґ убгайор вíндате пґалам

сāṅкѓйа—аналітичне вивчення матеріального світу; *йоґау*—діяльність у відданому служінні; *пр̣тґак*—прекрасно; *бāлāх̣*—менш розумні; *праваданті*—кажуть; *на*—ніколи; *пан̣д́ітāх̣*—освічені; *екам*—в одному; *апі*—навіть; *āстґітах̣*—перебуває; *самйак*—повний; *убгайох̣*—обох; *вíндате*—насолоджується; *пґалам*—плід.

Лише невігласи кажуть, що віддане служіння (карма-йоґа) відрізняється від аналітичного вивчення матеріального світу (сāṅкѓї). Мудрі кажуть, що той, хто досягає успіху на одному з цих шляхів, смакує плоди обох.

ПОЯСНЕННЯ: Мета аналітичного вивчення матеріального світу полягає у тому, щоб виявити душу всього сущого. Душа матері-

ального світу — це Вішṇу, або Наддуша. Віддане служіння Господу включає в себе служіння Наддуші. Один шлях — шукати і знаходити коріння дерева, а другий — поливати ці корені. Той, хто по-справжньому вивчає філософію *сāṅкґйі*, знаходить корінь матеріального світу, Вішṇу, і потім, сповнившись духовного знання, віддає себе служінню Господеві. Таким чином, по суті, немає різниці між цими двома шляхами, тому що мета їх обох — Вішṇу. Ті, хто не знає вищої мети, кажуть, що *сāṅкґйа* і *карма-йоґа* мають різні цілі, але мудрий знає про спільну мету двох шляхів.

ВІРШ 5

यत्साङ्ख्यैः प्राप्यते स्थानं तद्योगैरपि गम्यते ।
एकं साङ्ख्यं च योगं च यः पश्यति स पश्यति ॥ ५ ॥

йат сāṅкґйаіḥ прāпйате стґāнам тад йоґаір апі ґамйате
екам сāṅкґйам ча йоґам ча йаḥ паш́йаті са паш́йаті

йат—котре; *сāṅкґйаіḥ*—за допомогою методів філософії *сāṅкґйі*; *прāпйате*—досягають; *стґāнам*—становище; *тат*—те; *йоґаіḥ*—відданим служінням; *апі*—також; *ґамйате*—можна досягти; *екам*—один; *сāṅкґйам*—аналітичне вивчення; *ча*—і; *йоґам*—діяльність у відданості; *ча*—і; *йаḥ*—той, хто; *паш́йаті*—бачить; *саḥ*—він; *паш́йаті*—справді бачить.

Той, хто знає, що становища, якого досягнуто за допомогою аналітичного дослідження, можна також досягти за допомогою відданого служіння, і розуміє, що сāṅкґйа і йоґа перебувають на одному рівні, — той бачить справжній стан речей.

ПОЯСНЕННЯ: Справжнє призначення філософського пошуку полягає в тому, щоб віднайти кінцеву мету життя. А що кінцевою метою життя є самоусвідомлення, то й немає різниці між висновками, до яких ведуть ці два шляхи. Філософська розвідка *сāṅкґйі* приводить до висновку, що жива істота не є складовою частиною матеріального світу, а що вона — невід'ємна частка верховного духовного цілого. Отже, духовна душа не має нічого спільного з матеріальним світом, і її діяльність повинна бути якось пов'язана із Всевишнім. Коли вона діє в свідомості Кршṇи, вона, по суті, перебуває в своєму одвічному природному становищі. Вивчаючи філософію *сāṅкґйі*, людина зрікається матерії, а на шляху *йоґи*, відданого служіння, її приваблює робота в свідомості Кршṇи. Насправді обидва шляхи є одне й те ж саме, хоча на перший погляд і здається, що один з них породжує відчуженість, а другий — прив'язаність.

Але відчуженість од матеріального і прив'язаність до Крішни — насправді є одне й те ж саме. Той, хто розуміє це, бачить справжній стан речей.

ВІРШ 6

संन्यासस्तु महाबाहो दुःखमाप्तुमयोगतः ।
योगयुक्तो मुनिर्ब्रह्म नचिरेणाधिगच्छति ॥ ६ ॥

саннйāсас ту махā-бāхо дуḥкгам āптум айоґатаḥ
йоґа-йукто мунір брахма на чіреṇādгіґаччгаті

саннйāсаḥ—спосіб життя у відреченні; *ту*—але; *махā-бāхо*—о міцнорукий; *дуḥкгам*—відчай; *āптум*—поринає в; *айоґатаḥ*—без відданого служіння; *йоґа-йуктаḥ*—зайнятий у відданому служінні; *мунíḥ*—мислитель; *брахма*—Всевишній; *на чірена*—без затримки; *адгіґаччгаті*—досягає.

Якщо людина просто відмовляється від усякої діяльності, однак не вдається до відданого служіння Господеві, — вона не побачить щастя. Але глибокодумна людина, яка віддано служить Господеві, без перешкод досягає Всевишнього.

ПОЯСНЕННЯ: Існують дві категорії *саннйāсі*, або тих, хто живе у відреченні. *Саннйāсі-māйāвāді* вивчають філософію *сāṅкгйі*, а *саннйāсі-ваішṇави* вивчають філософію *Бгāґаватам*, що являє собою правдивий коментар на *Ведāнта-сӯтри*. *Саннйāсі-māйāвāді* також вивчають *Ведāнта-сӯтри*, однак вони користуються при цьому власними коментарями під назвою *Шāрīрака-бгāшйа*, що їх написав Шаṅкарāчāрйа. Послідовники школи Бгāґавати віддано служать Господу згідно з правилами *пāñчарāтрики*, і, таким чином, *саннйāсі-ваішṇави* виконують різноманітну діяльність у трансцендентному служінні Господеві. *Саннйāсі-ваішṇави* ніяк не пов'язані з матеріальною діяльністю, натомість вони постійно виконують різноманітну діяльність у своєму відданому служінні Господеві. Але *саннйāсі-māйāвāді*, які вивчають *сāṅкгйу*, *Ведāнту* та філософствують, не здатні відчути трансцендентний смак відданого служіння Господу. А через те, що їхні студії інколи стають дуже нудними, вони, стомившись від роздумів про Брахмана, звертаються до *Бгāґаватам*, хоча і не спроможні зрозуміти його. Тому вивчати *Шрīмад-Бгāґаватам* для них дуже важко. Сухі розумування та імперсональні інтерпретації на основі штучних побудов не приносять ніякої користі *саннйāсі-māйāвāді*. Проте, *саннйāсі-ваішṇави*, які вподобали віддане служіння, — щасливі, виконуючи свої трансцендентні обо-

в'язки, і вони мають надійну запоруку того, що врешті-решт увійдуть в царство Господа. *Саннйāсі-māйāвāді* інколи збочують із шляху самоусвідомлення і знову занурюються в матеріальну діяльність філантропічного або альтруїстичного характеру, що не має нічого спільного з духовною діяльністю. Отже, можна зробити висновок, що становище відданих у свідомості Кр̣шн̣и краще, ніж у тих *саннйāсі*, які просто роздумують про те, що є Брахман і що не є ним, хоча і такі особистості через багато народжень також прийдуть до свідомості Кр̣шн̣и.

ВІРШ 7

योगयुक्तो विशुद्धात्मा विजितात्मा जितेन्द्रियः ।
सर्वभूतात्मभूतात्मा कुर्वन्नपि न लिप्यते ॥ ७ ॥

йоґа-йукто віш́уддгāтмā віджітāтмā джітендрійах̣
сарва-бгӯтāтма-бгӯтāтмā курванн апі на ліпйате

йоґа-йуктах̣—зайнятий відданим служінням; *віш́уддга-āтмā*—душа, що очистилась; *віджіта-āтмā*—той, хто владає собою; *джіта-індрійах̣*—перемігши почуття; *сарва-бгӯта*—усім живим істотам; *āтма-бгӯта-āтмā*—той, хто співчуває; *курван апі*—хоча й заглиблений у роботу; *на*—ніколи; *ліпйате*—зв'язаний.

Той, хто робить усе з відданістю, хто є чиста душа, хто владає розумом і приборкав чуття — той любий усім, і він співчуває кожному. Хоча він завжди працює, діяльність не сковує його.

ПОЯСНЕННЯ: Той, хто йде шляхом визволення в свідомості Кр̣шн̣и, — дуже дорогий усім живим істотам, і кожна жива істота люба йому. І це — вияв свідомості Кр̣шн̣и. Така людина завжди бачить, що кожна жива істота невід'ємна від Кр̣шн̣и, подібно до того, як листя і гілля нероздільні з деревом. Він добре знає, що вода, якою поливають корінь, напоїть гілля і листя дерева, так само, як їжа, потрапивши в шлунок, постачає енергію всьому тілу. Той, хто діє в свідомості Кр̣шн̣и, — є слуга кожного, і тому він дуже дорогий кожному. Й оскільки всі задоволені його діяльністю, свідомість його чиста. Якщо ж свідомість його чиста, то він повністю владає своїм розумом, а за допомогою врівноваженого розуму він легко вгамовує свої чуття. Його розум завжди зосереджений на Кр̣шн̣і — і тому не може трапитись такого, щоб він відступився од Кр̣шн̣и, або щоб його почуття було втягнуто в якусь іншу діяльність, окрім

служіння Господеві. Він хоче слухати тільки про Кришну, і не бажає їсти нічого, що не було запропоноване Кришні. Він нікуди не хоче йти, якщо це не пов'язано з Кришною. Таким чином він панує над своїми чуттями. Людина, чуття якої приборкані, не ображає нікого. Може виринути питання: «Але ж Арджуна під час битви поводився зі своїми супротивниками вельми негречно! Хіба таке поводження личить людині, що перебуває в свідомості Кришни?» Однак це лише на перший погляд Арджуна здавався агресивним, адже, як це було з'ясовано в другій главі, всі присутні на полі бою продовжуватимуть жити як індивідуальні істоти, бо не можна вбити духовної душі. Таким чином, з духовного погляду нікого не було вбито на полі бою Курукшетра. За велінням Кришни, присутнього там особисто, вони лише змінили свій «одяг». Тому Арджуна, воюючи на полі бою Курукшетра, насправді не воював зовсім, — він, сповнений свідомості Кришни, просто виконував накази Кришни. Така людина ніколи не заплутується в кармічних наслідках своєї діяльності.

ВІРШІ 8–9

नैव किंचित्करोमीति युक्तो मन्येत तत्त्ववित् ।
पश्यञ्शृण्वन्स्पृशञ्जिघ्रन्नश्नन्गच्छन्स्वपन्श्वसन् ॥ ८ ॥
प्रलपन्विसृजन्गृह्णन्नुन्मिषन्निमिषन्नपि ।
इन्द्रियाणीन्द्रियार्थेषु वर्तन्त इति धारयन् ॥ ९ ॥

наіва кін̃чіт каромі̄ті
йукто манйета таттва-віт
паш́йан̃ ш́р̣ван спр̣ш́ан̃ джіґранн
аш́нан ґаччган свапан ш́васан

пралапан вісрджан ґр̣хн̣ann
унмішан німішанн апі
індрійа̄н̣ індрійа̄ртгешу
вартанта іті дга̄райан

на—ніколи; *ева*—неодмінно; *кін̃чіт*—що завгодно; *каромі*—я роблю; *іті*—таким чином; *йуктах*—той, хто перебуває в божественній свідомості; *манйета*—думає; *таттва-віт*—той, хто знає істину; *паш́йан*—бачачи; *ш́р̣нван*—чуючи; *спр̣ш́ан*—доторкуючись; *джіґран*—нюхаючи; *аш́нан*—споживаючи; *ґаччган*—коли він ходить; *свапан*—коли він спить; *ш́васан*—дихаючи; *пралапан*—розмовляючи; *вісрджан*—відмовляючись; *ґр̣хн̣ан*—приймаючи; *унмі-*

шан—розплющуючи; *німішан*—заплющуючи; *апі*—незважаючи на; *індрійа̄ні*—чуття; *індрійа-артґешу*—в задоволенні почуттів; *вартанте*—хай вони будуть залучені до; *іті*—так; *дґа̄райан*—вважаючи.

Той, хто має божественну свідомість, незважаючи на те, що бачить, чує, торкає і нюхає, їсть, рухається, спить і дихає — завжди розуміє, що насправді він нічого не робить, тому що, розмовляючи, опорожнюючи шлунок й наповнюючи його, відкриваючи і заплющуючи очі, він завжди знає, що це лише матеріальні чуття взаємодіють із своїми об'єктами, сам же він стоїть осторонь них.

ПОЯСНЕННЯ: Життя людини в свідомості Кр̣шн̣и чисте, і тому вона не має нічого спільного з матеріальною діяльністю, що залежить від п'яти причин, безпосередніх і прихованих: виконавця, власне роботи, ситуації, зусиль й удачі. Це є наслідком того, що вона поринула у любовне трансцендентне служіння Кр̣шн̣і. Хоча зовні вона діє за допомогою свого тіла та органів чуття, насправді вона завжди усвідомлює своє справжнє становище — свої духовні обов'язки. У людини з матеріальною свідомістю органи чуття зайняті почуттєвими втіхами, але людина в свідомості Кр̣шн̣и використовує їх так, щоб вдовольнити чуття Кр̣шн̣и. Тому людина в свідомості Кр̣шн̣и завжди вільна, хоча зовні здається, що вона діє на емоційному рівні. Такі фізіологічні функції, як бачення та слухання, являють собою чуттєву діяльність, призначену для здобування знання, тимчасом як рух, мова, опорожнення шлунку тощо, призначені для роботи. Функціонування чуттів не впливає на людину в свідомості Кр̣шн̣и. Вона робить тільки те, що хоче Господь, бо розуміє, що вона — вічна слуга Господа.

ВІРШ 10

ब्रह्मण्याधाय कर्माणि सङ्गं त्यक्त्वा करोति यः ।
लिप्यते न स पापेन पद्मपत्रमिवाम्भसा ॥१०॥

брахман̣ій а̄дґа̄йа карма̄ні сан̇ґам̇ тйактва̄ кароті йах̣
ліпйате на са па̄пена падма-патрам іва̄мбгаса̄

брахман̣і—Верховному Богові-Особі; *а̄дґа̄йа*—віддає; *карма̄ні*—усяку роботу; *сан̇ґам*—прив'язаності; *тйактва̄*—відмовляючись; *кароті*—виконує; *йах̣*—хто; *ліпйате*—заторкується; *на*—ніколи; *сах̣*—він; *па̄пена*—гріхом; *падма-патрам*—лист лотоса; *іва*—як; *амбгаса̄*—водою.

Того, хто виконує свої обов'язки без прив'язаності до них і відає плоди Верховному Господеві, не заторкує гріх. Він подібний до листка лотосу, що не змочується водою.

ПОЯСНЕННЯ: Тут слово *брахмаṇі* означає «в свідомості Кришни». Матеріальний світ являє собою сукупне проявлення трьох ґуṇ матеріальної природи, і це визначається спеціальним терміном: *прадгāна*. Ведичні гімни *сарвам̇ хй етад брахма* (*Māṇдӯкйа Упанішада* 2), *тасмāд етад брахмо нāма-рӯпам аннам̇ ча джāйате* (*Муṇдака Упанішада* 1.2.10) і слова *Бгаґавад-ґīти* (14.3) *мама йонір махад брахма* вказують, що все, що існує в матеріальному світі, є виявом Брахмана, і хоча наслідки проявляються різним чином, вони не відрізняються од причини. В *Їшопанішаді* сказано, що все пов'язано з Верховним Брахманом, тобто Кришною, і тому все належить тільки Йому. Хто ясно усвідомлює, що все належить Кришні, що Він — володар усього, і що, таким чином, все служить Йому, — того не заторкують ні добрі, ні гріховні наслідки його діяльності. Навіть оце матеріальне тіло є даром Божим і призначене для певної діяльності, і його можна залучити до свідомості Кришни. Тоді зворотні наслідки гріховної діяльності вже не будуть поганити його, так само, як вода не змочує лист лотосу, що лежить на ній. Господь також каже в *Ґīті* (3.30): *майі сарвāṇі кармāṇі саннйасйа* — «підпорядкуй всю свою діяльність Мені (Кришні)». Це означає, що людина без свідомості Кришни діє відповідно до своїх тілесних та почуттєвих понять, але той, хто має свідомість Кришни, діє вже на основі розуміння того, що тіло — це власність Кришни, і тому його треба використовувати в служінні Кришні.

ВІРШ 11

कायेन मनसा बुद्ध्या केवलैरिन्द्रियैरपि ।
योगिनः कर्म कुर्वन्ति सङ्गं त्यक्त्वात्मशुद्धये ॥११॥

кāйена манасā буддгйā кевалаір індрійаір апі
йоґінах карма курванті саṅґам̇ тйактвāтма-ш́уддгайе

кāйена — тілом; *манасā* — розумом; *буддгйā* — інтелектом; *кевалаіх*—той, хто очистивсь; *індрійаіх*—чуттями; *апі*—навіть; *йоґінах*—людина в свідомості Кришни; *карма*—дії; *курванті*—вони виконують; *саṅґам̇*—прихильність; *тйактвā*—залишивши; *āтма*—себе; *ш́уддгайе*—з метою очищення.

Йоґи, відмовившись від усіх прив'язаностей, діють, використовуючи тіло, розум, інтелект і навіть чуття лише заради очищення.

ПОЯСНЕННЯ: Всі дії, які здійснюють за допомогою тіла, розуму, інтелекту і навіть чуттів у свідомості Кршни, задля вдоволення Кршни, вільні від матеріальної скверни. Дії людини, яка усвідомлює Кршну, не викликають ніяких зворотніх матеріальних наслідків. Тому таку чисту діяльність, яку звичайно називають *сад-ачара*, легко виконувати в свідомості Кршни. Шрїла Рупа Ґосвамї в своїй *Бгакті-расамрта-сіндгу* (1.2.187) описує це таким чином:

їха йасйа харер дасйе кармана манаса ґіра
нікгіласв апй авастґасу джґіван-муктах са учйате

«Людина, яка діє в свідомості Кршни (або, іншими словами, служить Кршні) за допомогою тіла, розуму, інтелекту й слів, вже є вільною, навіть перебуваючи в матеріальному світі, хоча вона й може виконувати різноманітну так звану „матеріальну діяльність"». Вона позбулась оманного его, бо не ототожнює себе з тілом, як і не вважає себе його власником. Вона знає, що вона не є тілом, і що тіло не належить їй. Вона сама належить Кршні, і тіло її також належить Кршні. Коли все, що вона створює за допомогою тіла, розуму, інтелекту, мови, життя, багатства тощо, — все, що в неї є, вона використовує на служіння Кршні — все одразу ж узгоджується з Кршною. Вона не відходить од Кршни і позбувається оманного его, що примушує людину ототожнювати себе зі своїм тілом тощо. Таким є досконалий ступінь свідомості Кршни.

ВІРШ 12

युक्तः कर्मफलं त्यक्त्वा शान्तिमाप्नोति नैष्ठिकीम्।
अयुक्तः कामकारेण फले सक्तो निबध्यते ॥१२॥

йуктах карма-пгалам тйактва шантім апноті наіштґікім
айуктах кама-карена пгале сакто нібадгйате

йуктах—той, хто заглибився у віддане служіння; *карма-пгалам*—наслідків усієї діяльності; *тйактва*—відмовляючись; *шантім*—цілковитого спокою; *апноті*—досягає; *наіштґікім*—непохитного; *айуктах*—той, хто не має свідомості Кршни; *кама-карена*—для насолоди плодами роботи; *пгале*—у наслідку; *сактах*—прив'язаний; *нібадгйате*—заплутується.

Непохитно віддана душа досягає справжнього миру, бо вона пропонує Мені плоди всієї своєї діяльності, тоді як людина, яка не

веребуває в злагоді з Всевишнім і жадає плодів своєї праці, заплутується.

ПОЯСНЕННЯ: Різниця між людиною в свідомості Кришни і людиною з тілесною концепцією буття полягає в тому, що перша прив'язується до Кришни, а друга прив'язана до наслідків своїх дій. Людина, що прихилилася до Кришни і працює тільки для Нього, безумовно вже є звільненою особистістю і не прагне плодів своєї праці. В *Бгаґаватам* пояснюється, що занепокоєність результатами своєї діяльності виникає внаслідок нашого занурення в концепцію двоїстості, тобто забуття Абсолютної Істини. Кришна є Верховна Абсолютна Істина, Бог-Особа. В свідомості Кришни двоїстості немає. Все, що існує, створено енергією Кришни, а Кришна є всеосяжне благо. Тому діяльність в свідомості Кришни протікає на абсолютному рівні, вона трансцендентна і не викликає матеріальних наслідків. Отже, людина в свідомості Кришни сповнена вмиротворення. Але той, хто підраховує прибутки, що забезпечують йому чуттєві втіхи, не матиме такого спокою. В цьому і полягає секрет свідомості Кришни: бачити, що все суще перебуває в Кришні, — внаслідок такого розуміння зникають страхи і приходить мир.

ВІРШ 13

सर्वकर्माणि मनसा संन्यस्यास्ते सुखं वशी ।
नवद्वारे पुरे देही नैव कुर्वन्न कारयन् ॥१३॥

сарва-карма̄ні манасā саннйасйа̄сте сукгам ваш́ī
нава-два̄ре пуре дехī наіва курван на ка̄райан

сарва—усієї; *карма̄ні*—діяльності; *манасā*—розумом; *саннйасйа*—відмовляючись; *а̄сте*—залишається; *сукгам*—у щасті; *ваш́ī*—той, хто володіє собою; *нава-два̄ре*—в місці, де є дев'ять воріт; *пуре*—в місті; *дехī*—втілена душа; *на*—ніколи; *ева*—неодмінно; *курван*—роблячи будь-що; *на*—не; *ка̄райан*—примушуючи виконати.

Якщо втілена жива істота впокорила свою природу й розумом зрікається будь-якої діяльності, вона щасливо перебуває в місті, що має дев'ять брам (в матеріальному тілі), вона нічого не робить й не створює підстав для праці.

ПОЯСНЕННЯ: Втілена душа живе в місті, що має дев'ять брам. Діяльність тіла, або, образно кажучи, тіла-міста, протікає сама по

собі, відповідно до впливу на нього певних ґун матеріальної природи. Обумовлена душа, хоча і перебуває в певних умовах, спричинених тілом, якщо забажає, може вивільнитись з-під такого диктату. Вона ототожнює себе з матеріальним тілом і страждає лише тому, що забула про свою вищу природу. За допомогою свідомості Кр̣шн̣и вона може віднайти своє справжнє становище й таким чином вивільнитись із в'язниці тіла. Отже, той, хто приймає свідомість Кр̣шн̣и, одразу ж стає вище механічної тілесної діяльності. За такого впорядкованого життя, змінивши напрям своїх думок, він щасливо живе в місті, що має дев'ять брам. Ці дев'ять брам описано так:

нава-двāре пуре дехī хам̇со лелāйате бахіх
ваш̇ī сарвасйа локасйа стґāварасйа чарасйа ча

«Верховний Бог-Особа, який перебуває в тілі живої істоти, — володар усіх живих істот у всьому всесвіті. Тіло має дев'ять брам (двоє очей, дві ніздрі, два вуха, рот, анус та ґеніталії). За обумовленого стану життя істота ототожнює себе з тілом, але коли вона розпізнає себе і Господа в своєму серці, вона стає такою ж вільною, як і Господь, навіть перебуваючи в тілі» (*Шветāш̇ватара Упанішада* 3.18).

Отже, людина в свідомості Кр̣шн̣и вільна як від зовнішньої, так і від внутрішньої діяльності матеріального тіла.

ВІРШ 14

न कर्तृत्वं न कर्माणि लोकस्य सृजति प्रभुः ।
न कर्मफलसंयोगं स्वभावस्तु प्रवर्तते ॥१४॥

на картр̣твам̇ на карма̄н̣і локасйа срджаті прабгух̣
на карма-пгала-сам̇йоґам̇ свабга̄ва̄с ту правартате

на—ніколи; *картр̣твам*—власності; *на*—не; *карма̄н̣і*—діяльності; *локасйа*—людей; *срджаті*—створює; *прабгух̣*—господар міста-тіла; *на*—не; *карма-пгала*—з наслідками дій; *сам̇йоґам̇*—зв'язок; *свабга̄ва̄х̣*—ґуни матеріальної природи; *ту*—але; *правартантє*—діють.

Втілений дух, господар міста-тіла, не чинить дій, не спонукає людей діяти і не створює наслідків дій. Усе це розігрують ґуни матеріальної природи.

ПОЯСНЕННЯ: Як буде з'ясовано в сьомій главі, жива істота — це одна з енергій Верховного Господа, і ця енергія, або природа,

відрізняється від матерії, яка є іншою, нижчою природою Господа. Якимось чином з давніх-давен вища природа (жива істота), перебуває у зв'язку з матеріальною природою. Це тимчасове тіло, або матеріальне житло, яке вона одержує, є причиною різноманітної діяльності й її наслідків. Пробуваючи в такому обумовленому стані, жива істота страждає від наслідків діяльності тіла, ототожнюючи себе, в своєму неуцтві, з ним. Саме незнання, яке з давніх-давен оповило живу істоту, є причиною тілесних мук та страждань. Але, відмежувавшись від тілесної діяльності, жива істота одразу ж звільнюється також від її наслідків. Поки жива істота перебуває в місті-тілі, їй здається, що вона його господар, хоча насправді вона ані володіє тілом, ані керує його діями та їхніми зворотніми наслідками. Вона просто пливе у відкритому океані матеріального світу і бореться за існування. Океанські хвилі шпурляють її, і вона не владна над ними. Найкраще рішення — вибратись з океану за допомогою трансцендентної свідомості Кришни. Лише це врятує її від будь-якого сум'яття.

ВІРШ 15

नादत्ते कस्य चित्पापं न चैव सुकृतं विभुः ।
अज्ञानेनावृतं ज्ञानं तेन मुह्यन्ति जन्तवः ॥१५॥

нādатте касйачіт пāпам на чаіва сукртам вібгух
аджāненāвртам джн̃āнам тена мухйанті джантавах

на—ніколи; *ādатте*—приймає; *касйачіт*—чиї-небудь; *пāпам*—гріх; *на*—ні; *ча*—також; *ева*—неодмінно; *су-кртам*—благочестиві вчинки; *вібгух*—Верховний Господь; *аджн̃āнена*—невіглаством; *āвртам*—покриті; *джн̃āнам*—знання; *тена*—цим; *мухйанті*—спантеличений; *джантавах*—живі істоти.

Так само і Верховний Господь не відповідає за чиїсь гріховні або праведні вчинки. Втілені істоти самі заплуталися внаслідок невігластва, що покриває їхнє справжнє знання.

ПОЯСНЕННЯ: Санскритське слово *вібгу* вказує на Верховного Господа, сповненого безмежного знання, багатства, сили, слави, вроди й відречення. Він завжди вдоволений Сам у Собі, і Його не турбує чиясь гріховна або праведна діяльність. Це не Він створює певні обставини для кожної конкретної живої істоти, а сама істота, яку невігластво збило з пантелику, бажає опинитися в певних життєвих умовах і таким чином починає низку дій та їхніх зворотніх наслідків. За своєю вищою природою жива істота сповнена знання.

Проте, внаслідок своїх обмежених можливостей, вона схильна підпадати під вплив невігластва. Господь всемогутній, а жива істота — ні, Господь — *вібґу*, тобто той, хто знає все, а жива істота — *ану*, або дуже крихітна, як атом. Вона є живою душею, і тому здатна бажати згідно зі своєю свободною волею. Але лише всемогутній Господь здійснює її бажання. Коли жива істота заплутується в своїх бажаннях, Господь все ж таки дозволяє їй здійснити ці бажання, але Він ніколи не відповідає за дії та зворотні наслідки, які мають місце за яких-небудь обставин, що їх створила сама жива істота. Таким чином, збита з пантелику втілена душа ототожнює себе з тимчасовим матеріальним тілом і підпадає впливові минущих злигоднів та радощів життя. Господь у формі Парамāтми, або Наддуші, завжди супроводжує живу істоту і тому Він може зрозуміти бажання індивідуальної душі подібно до того, як людина може відчувати аромат квітки, перебуваючи поблизу неї. Бажання — це тонка форма обумовленості живої істоти. Господь здійснює бажання людини настільки, наскільки вона того заслуговує, тому й кажуть: «Людина гадає, а Господь розподіляє». Істота не всемогутня в здійсненні своїх бажань. Господь, проте, може здійснити всі бажання; Він безсторонній до кожного, і не перешкоджає здійснюватись бажанням крихітних незалежних живих істот. Але Кршна проявляє особливу турботу про тих, хто прагне Його і Він підтримує в них таке бажання, щоб вони змогли досягти Його і стали вічно щасливі. У ведичних гімнах сказано: *еша у хй евā сāдгу карма кāрайаті там̇ йам ебгйо локебгйа уннінīшате. Еша у евāсāдгу карма кāрайаті йам̇ адго нінīшате* — «Господь привертає живу істоту до праведної діяльності, щоб вона могла піднестись, і той же Господь дає їй можливість грішити й потрапити в пекло» (*Каушīтакī Упанішада* 3.8).

аджн̃о джантур анīш́о 'йам ātманах̣ сукґа-дух̣кґайох̣
Īш́вара-прерітo ґаччґет сварґам̇ вāш́в абґрам ева ча

«Жива істота цілком залежна в своїх радощах і горі. Волею Всевишнього вона може потрапити і на небо, і в пекло, подібно до хмари, яку носить вітер».

Отже, втілена душа, завдяки своєму давньому прагненню уникнути свідомості Кршни, сама є причиною власного збентеження. Незважаючи на те, що за своєю природою вона є вічною, сповненою блаженства та знання, вона, внаслідок дріб'язковості свого існування, забуває одвічно притаманне їй становище Господнього слуги й таким чином потрапляє в пастку незнання. Під впливом невігластва вона звинувачує Господа, перекладаючи на Нього відпо-

відальність за своє обумовлене існування. Те ж саме сказано і у *Веданта-сутрі* (2.1.34): *ваішамйа-наірґгрнйе на сāпекшатвāт татґā хі дарш́айаті* — «Господь ні до кого не відчуває ні любові, ні зненависті, хоча може здаватись, що Він і робить це».

ВІРШ 16

ज्ञानेन तु तदज्ञानं येषां नाशितमात्मनः ।
तेषामादित्यवज्ज्ञानं प्रकाशयति तत्परम् ॥१६॥

джн̃āнена ту тад аджн̃āнам йешāм нāш́итам āтманах
тешāм āдитйа-вадж джн̃āнам пракāш́айаті тат парам

джн̃āнена—знанням; *ту*—але; *тат*—те; *аджн̃āнам*—незнання; *йешāм*—чиє; *нāш́итам*—руйнується; *āтманах*—живої істоти; *тешāм*—їх; *āдитйа-ват*—як сонце, що сходить; *джн̃āнам*—знання; *пракāш́айаті*—виявляє; *тат парам*—в свідомості Кришни.

Коли людину осяває знання, що руйнує невігластво, це знання відкриває їй усе, як сонце освітлює все ясного дня.

ПОЯСНЕННЯ: Ті, що забули Кришну, врешті-решт неодмінно заходять у безвихідь, але тих, хто перебуває в свідомості Кришни, ніщо не бентежить. В *Бгаґавад-ґīті* сказано: *сарвā джн̃āна-плавена, джн̃āнāґніх сарва-кармāн̣і* і *на хі джн̃āнена садр́ш́ам*. Знання завжди у великій пошані. Що ж це за знання? Досконале знання приходить тоді, коли людина віддається Кришні, як сказано у дев'ятнадцятому вірші сьомої глави: *бахӯнāм джанманāм анте джн̃āнавāн мāм прападйате*. Коли людина, яка пройшла крізь багато-багато народжень й оволоділа досконалим знанням, вручає себе Кришні, або досягає свідомості Кришни, все відкривається перед нею, подібно до того, як сонце вдень освітлює все навкруги. Стільки принад спокушують живу істоту! Наприклад, коли вона безсоромно вважає себе Богом, то насправді вона лише потрапляє в останню пастку невігластва. Якщо жива істота є Богом, тож як невігластво змогло заплутати її? Хіба неуцтво зіб'є з пантелику Бога? Якби це було так, тоді невігластво, або Сатана, був би вищим од Бога. Справжнє знання можна отримати від людини, яка цілком перебуває в свідомості Кришни. Тому треба знайти істинного духовного вчителя і під його керівництвом дізнатись, що таке свідомість Кришни, бо свідомість Кришни може розвіяти неуцтво, подібно до того, як сонце розганяє темряву. Хоча людина може навіть і розуміти, що вона не є це тіло, що вона трансцендентна стосовно нього, вона ще

не завжди здатна відрізнити душу від Наддуші. Однак, вона може отримати це знання, якщо подбає про те, щоб знайти досконалого духовного вчителя в свідомості Крішни. Пізнати Бога і свій зв'язок з Богом можна лише зустрівшись з Його представником. Представник Бога ніколи не проголошує себе Богом, хоча йому віддають таку ж шану, як Самому Богові, тому що він знає Бога. Треба зрозуміти різницю між Богом та живою істотою. Тому Господь Шрі Крішна каже у другій главі (2.12), що кожна жива істота є індивідуальність, а також і Сам Господь є індивідуальність. Всі вони були індивідуальними особистостями в минулому, є особистостями тепер і залишаться такими ж особистостями в майбутньому, навіть після звільнення. Вночі, коли навколо панує темрява, нам все здається однаковим, але вдень, коли зійшло сонце, ми бачим справжню сутність всіх речей. Отже, справжнє знання полягає в тому, щоб віднайти свою духовну індивідуальність.

ВІРШ 17

तद्बुद्धयस्तदात्मानस्तन्निष्ठास्तत्परायणाः ।
गच्छन्त्यपुनरावृत्तिं ज्ञाननिर्धूतकल्मषाः ॥१७॥

тад-буддгайас тад-ātмānас тан-ніштґāс тат-парāйанāх
ґаччганті апунар-āвартті̇м джн̃āна-нірдгӯта-калмашāх

тат-буддгайах—ті, чий інтелект завжди перебуває у Всевишньому; *тат-ātмānах*—ті, чий розум завжди перебуває у Всевишньому; *тат-ніштґāх*—ті, чия віра звернена лише до Всевишнього; *тат-парāйанāх*—ті, хто лише в Ньому знаходить притулок; *ґаччганті*—йдуть; *апунах-āвартті̇м*—до звільнення; *джн̃āна*—знанням; *нірдгӯта*—відкинувши; *калмашāх*—побоювання.

Коли все: інтелект, розум, віра й надія людини зосереджені на Всевишньому, тоді вона цілком звільнюється від тривог завдяки досконалому знанню, і таким чином йде вперед шляхом звільнення.

ПОЯСНЕННЯ: Верховна Трансцендентна Істина — це Господь Крішна. Впродовж усієї *Бгаґавад-ґіти* підкреслюється, що Крішна є Верховний Бог-Особа. На цьому сходиться вся ведична література. *Пара-таттва* означає Верховну Реальність, яку усвідомлюють ті, що пізнають Всевишнього як Брахмана, Парамāтму і Бгаґавāна. Бгаґавāн, або Верховний Бог-Особа, це останнє слово в пі-

знанні Абсолюту. Вище за Нього немає нічого. Господь каже: *маттах̣ парата-рам нānйат кін̃чід асті дганаńджайа.* Імперсональний Брахман також підтримує Кршна: *брахмано хі пратішт̣гāхам.* Тому з усякого погляду Кршна є Верховна Реальність. Той, чиї розум, інтелект, віра й надія на захист завжди скеровані на Кршну, тобто, той, хто цілком перебуває в свідомості Кршни, — того безумовно покидають тривоги і він досягає досконалого трансцендентального знання. Людина в свідомості Кршни дуже добре розуміє двоєдиність Кршни (Він є все суще й водночас залишається індивідуальністю), і, озброївшись таким трансцендентальним знанням, вона здатна дедалі вдосконалюватися на шляху звільнення.

ВІРШ 18

विद्याविनयसंपन्ने ब्राह्मणे गवि हस्तिनि ।
शुनि चैव श्वपाके च पण्डिताः समदर्शिनः ॥१८॥

відйā-вінайа-сампанне брāхман̣е ґаві хастіні
ш́уні чаіва ш́ва-пāке ча паńд̣ітāх̣ сама-дарш́інах̣

відйā—освітою; *вінайа*—і лагідністю; *сампанне*—повністю обладнаний; *брāхман̣е*—в *брāхман̣і*; *ґаві*—в корові; *хастіні*—в слоні; *ш́уні*—в собаці; *ча*—і; *ева*—неодмінно; *ш́ва-пāке*—в собакоїді (недоторканому); *ча*—відповідно; *паńд̣ітāх̣*—ті, що мудрі; *сама-дарш́інах̣*—ті, що бачать в однаковому світлі.

Смиренний мудрець завдяки істинному знанню однаковими очима дивиться на вченого і скромного брāхман̣у, корову, слона, собаку та собакоїда (недоторканого).

ПОЯСНЕННЯ: Людина в свідомості Кршни не звертає уваги на тілесні або кастові відмінності живих істот. *Брāхман̣а* і недоторканий, може й відрізняються з соціальної точки зору, а собака, корова і слон, може, й належать до різних видів живих істот, однак, з погляду освіченого трансценденталіста такі тілесні відміни не мають ніякого значення. Подібне бачення можливе завдяки тому, що живі істоти споріднені із Всевишнім, бо Верховний Господь присутній в серці кожного у вигляді Парамāтми, Своєї повновладної частки. Таке розуміння становища Всевишнього і є справжнє знання. Щодо тіл, які належать до різних каст і видів життя, то Господь однаково милосердний до всіх, бо Він дружній до кожної живої істоти, однак залишається Парамāтмою, незалежно від умов існування ік-

тоти. Господь в формі Парамātми присутній як у недоторканому, так і в *брāхмаṇі*, хоча тіла *брāхмаṇи* і недоторканого різняться. Тіла — це матеріальні утвори різних *ґуṇ* матеріальної природи, однак душа і Наддуша в тілі мають однакові духовні якості. Але якісна подібність душі й Парамātми не означає, що вони рівні з кількісного погляду, тому що індивідуальна душа перебуває лише в даному тілі, тимчасом як Парамātмā присутня в кожному й у всіх тілах. Людина в свідомості Кṛшṇи цілковито усвідомлює це, і тому вона є справжнім вченим і має досконале бачення. Властивості душі й Парамātми схожі в тому розумінні, що обидві мають свідомість, вони вічні та сповнені блаженства. Однак різниця між ними полягає в тому, що індивідуальна душа усвідомлює себе в межах свого тіла, тоді як Наддуша усвідомлює всі тіла. Наддуша перебуває в усіх без винятку тілах.

ВІРШ 19

इहैव तैर्जितः सर्गो येषां साम्ये स्थितं मनः ।
निर्दोषं हि समं ब्रह्म तस्माद्ब्रह्मणि ते स्थिताः ॥१९॥

іхаіва таір джітаḥ сарґо йешāм сāмйе стґітам манаḥ
нірдошам хі самам брахма тасмāд брахмаṇі те стґітāḥ

іха—у цьому житті; *ева*—неодмінно; *таіḥ*—ними; *джітаḥ*—завойований; *сарґаḥ*—народження і смерть; *йешāм*—чиї; *сāмйе*—у рівновазі; *стґітам*—розташований; *манаḥ*—розум; *нірдошам*—бездоганний; *хі*—неодмінно; *самам*—у рівновазі; *брахма*—подібно до Всевишнього; *тасмāт*—тому; *брахмаṇі*—у Всевишньому; *те*—вони; *стґітāḥ*—перебувають.

Той, хто, усвідомивши себе, врівноважив свій розум, вже переміг народження та смерть. Він, як і Брахман, позбавлений вад, і тому вже перебуває в Брахмані.

ПОЯСНЕННЯ: Врівноваженість розуму, як згадувалося вище, є ознакою самореалізації. Того, хто дійсно досяг такої стадії, слід вважати переможцем матеріальних умов, тобто народження та смерті. Доки людина ототожнює себе з тілом, її вважають обумовленою душею, однак, тільки-но, усвідомивши себе, вона піднімається до стадії врівноваженості, вона виходить із стану обумовленого

життя. Іншими словами, вона вже не народиться в матеріальному світі, бо після смерті потрапить у духовне небо. Господь бездоганний, тому що Він не має ні до кого ані прихильності, ані відрази. Так само й жива істота, вільна від прихильності й зненависті, стає бездоганною й гідною увійти до духовного неба. Слід вважати, що такі люди вже звільнилися, — їхні ж ознаки буде описано нижче.

ВІРШ 20

न प्रहृष्येत्प्रियं प्राप्य नोद्विजेत्प्राप्य चाप्रियम् ।
स्थिरबुद्धिरसंमूढो ब्रह्मविद्ब्रह्मणि स्थितः ॥२०॥

на прахршйет прійам прāпйа нодвіджет прāпйа чāпрійам
стхіра-буддгір асаммӯдго брахма-від брахмаṇі стхітаḥ

на—ніколи; *прахршйет*—насолоджується; *прійам*—приємне; *прāпйа*—досягаючи; *на*—не; *удвіджет*—турбується; *прāпйа*—набуваючи; *ча*—також; *апрійам*—неприємний; *стхіра-буддгіḥ*—той, що розмірковує сам у собі; *асаммӯдгаḥ*—не збентежений; *брахма-від*—той, хто досконало знає Всевишнього; *брахмаṇі*—в трансцендентності; *стхітаḥ*—перебуває.

Людина, яка не радіє, досягши чогось приємного, й не сумує, зазнавши прикрощів, яка не заплутується, яка пробудила свій духовний розум і пізнає науку про Бога, — така людина вже перебуває в трансцендентному.

ПОЯСНЕННЯ: Тут наведено ознаки людини, яка усвідомила себе. Перша ознака полягає в тому, що її не обманює помилкове ототожнення свого справжнього «я» з тілом. Вона дуже добре розуміє, що вона є не тіло, а фрагментарна частка Верховного Бога-Особи. Тому вона не радіє, досягши чогось і не сумує, коли втрачає щось пов'язане з тілом. Таку непохитність розуму називають *стхіра-буддгі*, або проявлення духовного розуму. Тому вона не заплутується, помилково приймаючи грубе тіло за душу, і не вважає своє тіло постійним, нехтуючи існуванням душі. Таке знання підіймає її до усвідомлення довершеної науки про Абсолютну Істину, а саме: про Брахмана, Парамāтму і Бгаґавāна. Таким чином, вона напрочуд ясно усвідомлює своє одвічне природне становище і не намагається стати оманливо єдиною з Всевишнім усіма сторонами.

Це і називають осягненням Брахмана, тобто самоусвідомленням. Така стійка свідомість є свідомістю Кршṇи.

ВІРШ 21

बाह्यस्पर्शेष्वसक्तात्मा विन्दत्यात्मनि यत्सुखम्।
स ब्रह्मयोगयुक्तात्मा सुखमक्षयमश्नुते ॥२१॥

бāхйа-спарш́ешв асактāтмā віндатй āтмані йат сукгам
са брахма-йоґа-йуктāтмā сукгам акшайам аш́нуте

бāхйа-спарш́ешу—у зовнішньому задоволенні чуттів; *асакта-āтмā*—той, хто не прихильний; *віндаті*—насолоджується; *āтмані*—в собі; *йат*—той, хто; *сукгам*—щастя; *сах*—він; *брахма-йоґа*—зосередженість на Брахмані; *йукта-āтмā*—в поєднанні з собою; *сукгам*—щастя; *акшайам*—необмеженого; *аш́нуте*—насолоджується.

Таку звільнену людину не приваблюють матеріальні чуттєві втіхи. Вона завжди перебуває в трансі і черпає блаженство у собі. Таким чином, пізнавши себе і зосередившись на Верховному, вона насолоджується безмежним щастям.

ПОЯСНЕННЯ: Ш́рī Йāмунāчāрйа, великий відданий в свідомості Кршṇи, сказав:

йад-авадгі мама четах кршṇа-пāдāравінде
нава-нава-раса-дгāманй удйатам рантум āсīт
тад-авадгі бата нāрī-санґаме смарйамāне
бгаваті мукга-вікāрах сушṭгу ніштṭгīванам ча

«Відтоді, як я перебуваю в трансцендентному стані любовного служіння Кршṇі, черпаючи в Ньому вічно оновлюване блаженство, лише при одній згадці про сексуальні насолоди мої губи кривляться від огиди, і я спльовую». Людина, яка практикує *брахма-йоґу*, тобто перебуває в свідомості Кршṇи, настільки заглиблена в любовне служіння Господу, що в неї зникає всякий смак до матеріальних почуттєвих втіх. Найвища насолода з матеріального погляду — це статева насолода. Весь світ обертається під владою īї чар, і матеріаліст не може працювати без такої спонуки. Однак людина, яка перебуває в свідомості Кршṇи, працює залюбки, обходячись без сексуальних утіх. Таким є критерій рівня духовного розвитку. Духовна реалізація і статеві насолоди погано узгоджуються одне з одним. Людина в свідомості Кршṇи — це звільнена душа, і īї аж ніяк не приваблюють чуттєві втіхи.

ВІРШ 22

ये हि संस्पर्शजा भोगा दुःखयोनय एव ते ।
आद्यन्तवन्तः कौन्तेय न तेषु रमते बुधः ॥२२॥

йе хі самспарша-джā бгогā дух̣кга-йонайа ева те
ādй-антавантах̣ каунтейа на тешу рамате будгах̣

йе—ті; *хі*—неодмінно; *самспарша-джāх̣*—шляхом контакту з матеріальними чуттями; *бгогāх̣*—насолода; *дух̣кга*—відчаю; *йонайах̣*—джерело; *ева*—неодмінно; *те*—вони; *āді*—початок; *анта*—кінець; *вантах̣*—підвладний; *каунтейа*—син Кунті; *на*—ніколи; *тешу*—в них; *рамате*—насолоджується; *будгах̣*—мудра людина.

Інтеліґентна в духовному розумінні людина не приналає до джерела страждань, що постають від контакту з матеріальними чуттями. О сину Кунті, такі насолоди мають початок і кінець, тому мудрі не захоплюються ними.

ПОЯСНЕННЯ: Жива істота зазнає матеріальної чуттєвої втіхи внаслідок зв'язку з матеріальними чуттями, які мають тимчасову природу, бо тимчасовим є саме тіло. Звільнена душа байдужа до всього непостійного. Зазнавши в усій повноті духовного блаженства і сповнена трансцендентної радості, чи може чиста духовна душа схилятись до оманних втіх? В *Падма Пурāні* сказано:

раманте йоґіно 'нанте сатйānанде чід-ātмані
іті рāма-паденāсау парам̇ брахмāбгідгīйате

«Містики черпають безмежне трансцендентне блаженство в Абсолютній Істині, й тому Верховна Абсолютна Істина, Бог-Особа, відомий як Рāма».

В *Шрīмад-Бгāгаватам* (5.5.1) сказано:

нāйам̇ дехо деха-бгāджāм̇ нр-локе
каштāн кāмāн архате від-бгуджāм̇ йе
тапо дівйам̇ путракā йена саттвам̇
шуддгйед йасмāд брахма-саукгйам̇ тв анантам

«Мої дорогі сини, перебуваючи в цій людській формі життя, нема рації важко трудитися задля почуттєвих втіх, бо вони доступні навіть пожирачам покидьків — свиням. Людині краще провадити аскетичний спосіб життя і накладати на себе покути, завдяки чому її існування очиститься і врешті-решт вона зможе насолоджуватися безмежним трансцендентним щастям».

Отже, справжніх йогів та вчених-трансценденталістів не приваблюють почуттєві втіхи, які є причиною невпинного матеріального існування. Чим сильнішою є прив'язаність до матеріальних насолод, тим більше людина заплутується в матеріальних злигоднях.

ВІРШ 23

शक्नोतीहैव यः सोढुं प्राक्शरीरविमोक्षणात् ।
कामक्रोधोद्भवं वेगं स युक्तः स सुखी नरः ॥२३॥

ш́акнотīхаіва йах̣ содгум̣ прāк ш́арīра-вімокшан̣āт
кāма-кродгодбгавам̇ веґам̇ са йуктах̣ са сукґī нарах̣

ш́акноті—здатний; *іха ева*—в теперішньому тілі; *йах̣*—той, хто; *содгум*—терпіти; *прāк*—віднині; *ш́арīра*—тіло; *вімокшан̣āт*—відмовляючись од; *кāма*—бажання; *кродга*—і гнів; *удбгавам*—той, що походить з; *веґам*—спонука; *сах̣*—він; *йуктах̣*—в трансі; *сах̣*—він; *сукґī*—щасливий; *нарах̣*—людина.

Якщо, перед тим як покинути теперішнє тіло, людина навчилась терпіти потяги матеріального чуття й гамувати силу бажання та гніву — тоді вона щаслива й добре влаштована в цьому світі.

ПОЯСНЕННЯ: Той, хто хоче впевнено просуватися шляхом самоусвідомлення, повинен навчитись опановувати потяги матеріальних чуттів. Це потяги мови, потяги гніву, потяги розуму, потяги шлунку, потяги ґеніталій та потяги язика. Того, хто здатний опановувати всі ці різні сфери чуттєвої діяльності, а також розум, називають ґосвāмī, або свāмī. Такі ґосвāмī провадять строго впорядковане життя й повністю гамують чуттєві потяги. Незадоволені матеріальні бажання породжують гнів, і, таким чином, розум, очі й груди збуджуються. Тому, перед тим як покинути матеріальне тіло, слід навчитись керувати ними. Того, хто здатний робити це, вважають досконалою людиною, яка щасливо перебуває в стані самоусвідомлення. Докладати всіх зусиль, щоб опанувати гнів і бажання, — обов'язок трансценденталіста.

ВІРШ 24

योऽन्तःसुखोऽन्तरारामस्तथान्तर्ज्योतिरेव यः ।
स योगी ब्रह्मनिर्वाणं ब्रह्मभूतोऽधिगच्छति ॥२४॥

йо 'нтах-сукго 'нтар-ārāмас татгāнтар-джйотір ева йах
са йогī брахма-нірвāṇам брахма-бгӯто 'дгігаччгаті

йах—той, хто; *антах-сукгах*—внутрішньо щасливий; *антах-ārāмах*—діяти й насолоджуватись у самому собі; *татгā*—так само, як; *антах-джйотіх*—скерований усередину; *ева*—неодмінно; *йах*—будь-який; *сах*—він; *йогī*—містик; *брахма-нірвāṇам*—звільнення у Всевишньому; *брахма-бгӯтах*—той, хто усвідомив себе; *адгігаччгаті*—досягає.

Той, хто в собі черпає щастя, хто діє й насолоджується активністю в самому собі і чия увага спрямована всередину себе, — той справді досконалий містик. Він звільнюється у Всевишньому і, врешті-решт, досягає Всевишнього.

ПОЯСНЕННЯ: Якщо людина не здатна втішатися щастям у собі, хіба може вона відмовитись од зовнішньої діяльності, скерованої на досягнення поверхового щастя? Звільнена особистість насолоджується справжнім щастям. Тому вона може спокійно сидіти в будь-якому місці, і, споглядаючи життєву діяльність всередині себе, відчувати радість. Така звільнена особистість більше не бажає зовнішнього матеріального щастя. Цей стан називають *брахма-бгӯта*, і, досягши його, людина може бути впевненою, що повернеться додому, назад до Бога.

ВІРШ 25

लभन्ते ब्रह्मनिर्वाणमृषयः क्षीणकल्मषाः ।
छिन्नद्वैधा यतात्मानः सर्वभूतहिते रताः ॥२५॥

лабганте брахма-нірвāṇам ршайах кшīṇа-калмашāх
чгінна-дваідгā йатāтмānах сарва-бгӯта-хіте ратāх

лабганте—досягає; *брахма-нірвāṇам*—звільнення у Всевишньому; *ршайах*—внутрішньо активний; *кшīṇа-калмашāх*—той, хто вільний від усіх гріхів; *чгінна*—відірваний; *дваідгāх*—двоїстість; *йатаāтмānах*—заглиблений у самопізнання; *сарва-бгӯта*—для всіх живих істот; *хіте*—в роботі на благо; *ратāх*—хто присвятив себе.

Той, хто перебуває поза двоїстістю, що постає із сумнівів, чий розум спрямований всередину себе, хто завжди активно працює на благо всіх живих істот, і хто вільний від усіх гріхів, — той досягає звільнення у Всевишньому.

ПОЯСНЕННЯ: Лише про того, хто цілком перебуває в свідомості Кр̣шни, можна сказати, що він працює на благо всіх живих істот. Коли людина справді розуміє, що першоджерелом усього є Кр̣шна, то, діючи з таким розумінням, вона діє всім на користь. Страждання людства зумовлено тим, що люди забули, що Кр̣шна — верховний володар, верховний друг і вищий серед усіх, хто насолоджується. Тому діяти во ім'я відродження такої свідомості в усьому людському суспільстві є вища благочинна праця. Якщо людина не досягла свободи у Всевишньому, вона не може присвятити себе такій вищого ґатунку доброчинній праці. Свідома Кр̣шни особистість не має сумніву щодо верховного становища Кр̣шни. Подібну впевненість зумовлює повна безгрішність такої людини. Це є станом божественної любові.

Особа, яка сприяє лише тілесному добробуту людського суспільства, насправді нікому не може допомогти. Тимчасового поліпшення стану тіла і розуму недостатньо, щоб задовольнити людину. Справжню причину її труднощів в жорстокій боротьбі за існування треба шукати в тому, що вона забула про свої взаємостосунки з Верховним Господом. Цілком усвідомивши свої взаємостосунки з Кр̣шною, вона стає насправді звільненою душею, хоча вона може й пробувати в тимчасовому матеріальному житлі.

ВІРШ 26

काम्क्रोधविमुक्तानां यतीनां यतचेतसाम् ।
अभितो ब्रह्मनिर्वाणं वर्तते विदितात्मनाम् ॥२६॥

кāма-кродга-вімуктāнāм̇ йатīнāм̇ йата-четасāм
абґіто брахма-нірвāн̣ам вартате відітāтманāм

кāма—від бажань; *кродга*—і гніву; *вімуктāнāм*—тих, хто звільнений; *йатīнāм*—святих особистостей; *йата-четасāм*—тих, хто цілком опанував свій розум; *абґітах*—впевнений в близькому майбутньому; *брахма-нірвāн̣ам*—звільнення у Всевишньому; *вартате*—там є; *відіта-āтманāм*—тих, що усвідомили себе.

Той, хто звільнився від гніву й усіх матеріальних бажань, хто, усвідомивши себе і владаючи собою, постійно прагне досконалості, — той безсумнівно незабаром звільниться у Всевишньому.

ПОЯСНЕННЯ: Серед праведників, які невідступно прагнуть звільнення, найкращими є ті, що перебувають в свідомості Кр̣шни. Це підтверджується в *Бгāґаватам* (4.22.39):

йат-пāда-панкаджа-палāша-вілāса-бгактйā
кармāшайам ґратгітам удґратгайанті сантах
тадван на рікта-матайо йатайо 'пі руддга-
срото-ґанāс там араṇам бгаджа вāсудевам

«Просто намагайся поклонятись, у відданому служінні, Вāсудеві, Верховному Богові-Особі. Навіть великі мудреці не здатні стримувати чуттєві потяги так вдало, як це роблять віддані Господу, які відчувають трансцендентне блаженство, і завдяки служінню лотосним стопам Господа викорчовують глибоко вкорінене бажання кармічної діяльності».

Бажання тішитись плодами своєї праці вкорінилось в обумовленій душі настільки глибоко, що навіть великі мудреці, незважаючи на їхні надзвичайні зусилля, навряд чи здатні приборкати такі бажання. Відданий Господа, який вдосконалює себе, постійно виконуючи служіння в свідомості Кришни, дуже швидко отримує звільнення у Всевишньому. Пройшовши до кінця шлях самоусвідомлення, він ніколи не виходить із стану трансу. Процитуймо вдалий приклад:

даршана-дгйāна-самспаршаір матсйа-кӯрма-віхаṅгамāх
свāнй апатйāні пушṇанті татгāхам апі падма-джа

«Лише поглядом, медитацією та дотиком риби, черепахи й птахи підтримують своїх нащадків. Я роблю так само, о Падмаджа!»

Риба виводить мальків, просто дивлячись на ікринки. Черепаха вирощує свій виплід лише за допомогою медитації. Вона відкладає яйця на суші і, перебуваючи у воді, думає про них. Так само і відданий в свідомості Кришни, хоча і віддалений од Господньої обителі, може піднестись туди, в обитель Господа, невідступно думаючи про Нього — діючи в свідомості Кришни. Він не відчуває мук від приступів матеріальних злигоднів. Такий стан життя називають *брахма-нірвāṇа*, або непідвладність матеріальним злигодням завдяки постійному зануренню у Всевишнього.

ВІРШ 27–28

स्पर्शान्कृत्वा बहिर्बाह्यांश्चक्षुश्चैवान्तरे भ्रुवोः ।
प्राणापानौ समौ कृत्वा नासाभ्यन्तरचारिणौ ॥२७॥
यतेन्द्रियमनोबुद्धिर्मुनिर्मोक्षपरायणः ।
विगतेच्छाभयक्रोधो यः सदा मुक्त एव सः ॥२८॥

спарш́ān кртвā бахір бāхйāмш́ чакшуш́ чаівāнтаре бгрувох
пр̣āн̣āпāнау самау кртвā нāсābгйантара-чāрін̣ау

йатендрійа-мано-буддгір мунір мокша-парāйан̣ах
вігатеччгā-бгайа-кродго йах̣ садā мукта ева сах̣

спарш́ān—об'єктів чуттів, таких, як звук; *кртвā*—утримуючись від; *бахіх̣*—зовнішній; *бāхйāн*—непотрібних; *чакшух̣*—очі; *ча*—також; *ева*—неодмінно; *антаре*—між; *бгрувох̣*—брови; *пр̣āн̣а-апāнау*—повітря, що рухається вгору й униз; *самау*—у стані рівноваги; *кртвā*—утримуючи; *нāса-абгйантара*—в ніздрях; *чāрін̣ау*—рухливі; *йата*—опанувавши; *індрійа*—чуття; *манах̣*—розум; *буддгіх̣*—інтелект; *муніх̣*—трансценденталіст; *мокша*—для звільнення; *парāйан̣ах̣*—на те призначений; *вігата*—залишивши; *іччгā*—хотіння; *бгайа*—страх; *кродгах̣*—гнів; *йах̣*—той, хто; *садā*—завжди; *мукта*х̣—звільнений; *ева*—неодмінно; *сах̣*—він є.

Одмежувавшись від усіх зовнішніх об'єктів чуття, спрямувавши очі й зосередивши зір у міжбрів'ї, затамувавши вдихання та видих у ніздрях і приборкавши таким чином розум, чуття та інтелект, трансценденталіст, що прагне звільнення, виходить з-під влади бажання, страху й гніву. Той, хто завжди перебуває в такому стані, вже, безумовно, досяг звільнення.

ПОЯСНЕННЯ: Той, хто діє в свідомості Кришни, одразу ж усвідомлює свою духовну тотожність й тоді у нього з'являється можливість шляхом відданого служіння пізнавати Верховного Господа. Укріпившись у відданому служінні, людина досягає трансцендентного стану і стає здатною відчувати присутність Господа в усіх сферах своєї діяльності. Таке особливе становище називають звільненням у Всевишньому.

Пояснивши вищезгадані принципи звільнення у Всевишньому, Господь дає Арджуні настанову, як досягти такого стану, практикуючи містичну *йогу*, або *ашт̣āнга-йогу*, спосіб, що поділяється на вісім ступенів, власне: *йаму, нійаму, āсану, пр̣āн̣āйāму, пратйāхāру, дгāран̣у, дгйāну* і *самāдгі*. В шостій главі буде вичерпно пояснено, що таке *йога*, наприкінці ж п'ятої її описано лише в загальних рисах. Треба спочатку відмежуватись від об'єктів чуття, якими є звук, дотик, форма, смак та запах, за допомогою *пратйāхāри*, потім, утримуючи зір обох очей в міжбрів'ї, зосередитись на кінчику носа і напівзаплющити очі. Не можна повністю заплющувати очі, бо тоді легко заснути. Не слід також цілком розплющувати очей, щоб не з'являлась небезпека звабитися зовнішніми об'єк-

тами чуттів. Дихання затримується в ніздрях шляхом врівноваження висхідних й нисхідних потоків повітря в тілі. Практикуючи таку *йогу*, можна опанувати чуття, утримуючи їх від зовнішніх об'єктів чуття, і таким чином підготуватися до звільнення у Всевишньому.

Такий шлях *йоги* допомагає звільнитись від усякого страху й гніву й відтак, перебуваючи в трансцендентному стані, відчути присутність Наддуші. Іншими словами, свідомість Кршни є найлегший спосіб виконання *йоги*. Це буде докладно з'ясовуватись у дальшій главі. Особа в свідомості Кршни завжди з любов'ю щось робить задля Господа і тому її чуття не відволікаються на інше. Такий спосіб керування чуттями більш прийнятний, ніж *аштāнґа-йога*.

ВІРШ 29

भोक्तारं यज्ञतपसां सर्वलोकमहेश्वरम् ।
सुहृदं सर्वभूतानां ज्ञात्वा मां शान्तिमृच्छति ॥२९॥

бгоктāрам̇ йаджн̃а-тапасāм̇ сарва-лока-махеш́варам
сухрдам̇ сарва-бгӯтāнāṁ джн̃āтвā мāм̇ ш́āнтім̇ рччгаті

бгоктāрам—того, хто приймає; *йаджн̃а*—жертвоприношення; *тапасāм*—покут і аскетизму; *сарва-лока*—усіх планет та їхніх напівбогів; *маха-ӣш́варам*—Верховного Господа; *су-хрдам*—благодійника; *сарва*—усіх; *бгӯтāнām*—живих істот; *джн̃āтвā*—знаючи таким чином; *мāм*—Мене (Господа Кршну); *ш́āнтім*—вгамовування матеріальних приступів; *рччгаті*—досягає.

Особа, яка повністю усвідомлює Мене, знаючи, що Я є той Верховний, хто споживає всі жертвоприношення, і вища мета аскетизму, що Я — Верховний Господь усіх планет та напівбогів, благодійник та доброзичливець усіх живих істот, — така особистість досягає вмиротворення і приступи матеріальних злигоднів більше не турбують її.

ПОЯСНЕННЯ: Обумовлені душі, яких тримає в своїх пазурах ілюзорна енергія, прагнуть досягти миру в матеріальному світі. Але вони не знають формули миру, яку пояснено в цій частині *Бгаґавад-ґīти*. Ця найвища формула миру проста: Господь Кршна отримує плоди всієї людської діяльності. Людина повинна вкладати все в трансцендентне служіння Господеві, тому що Він — володар усіх планет і напівбогів на них. Немає нікого вищого за Нього. У *Ведах* (*Шветāш́ватара Упанішада* 6.7) Верховного Господа описано

як *там ґіґварāṇāм парамам махеґіварам*. Живі істоти, зачаровані ілюзією, намагаються бути господарями всього, що бачать довкола себе, але насправді над ними домінує матеріальна енергія Господа. Господь — правитель матеріальної природи, і обумовлені душі коряться її суворим законам. Якщо не розуміти таких очевидних фактів, неможливо досягнути миру у цьому світі ні в особистому, ні в загальному плані. В цьому полягає суть свідомості Кр̣шн̣и: Господь Кр̣шн̣а — верховний володар, а всі живі істоти, в тому числі великі напівбоги — Його підлеглі. Досконалого миру можна досягти лише сповнившись свідомості Кр̣шн̣и.

П'ята глава — це пояснення практичного аспекту свідомості Кр̣шн̣и, що здебільшого відомий як *карма-йоґа*. Тут дано відповідь на всі домисли стосовно того, чи може *карма-йоґа* принести звільнення. Діяльність в свідомості Кр̣шн̣и означає: робити все з цілковитим усвідомленням того, що Господь — повновладний володар. Така праця не відрізняється од трансцендентального знання. *Бгакті-йоґа* — це і є безпосередня свідомість Кр̣шн̣и, а *джн̃āна-йоґа* — це шлях, що веде до *бгакті-йоґи*. Свідомість Кр̣шн̣и означає діяти з повним знанням про свої взаємостосунки з Верховним і ця свідомість стає досконалою, коли ми поглиблюємо свої знання про Кр̣шн̣у, тобто Верховного Бога-Особу. Чиста духовна душа вічно служить Богу, як Його невід'ємна, але самостійна частка. Вона стикається з *māйею* (ілюзією) внаслідок свого бажання володіти нею, і в цьому причина численних страждань душі. Доки душа зв'язана з матерією, вона змушена працювати, щоб задовольнити «свої» матеріальні потреби. Однак свідомість Кр̣шн̣и виводить живу істоту в духовне життя, навіть якщо істота перебуває під владою матерії, бо свідомість Кр̣шн̣и — це відродження духовного буття в умовах матеріального існування. Чимдалі просуваючись в свідомості Кр̣шн̣и, людина все більше звільнюється з пазурів матерії. Господь ні до кого не ставиться з упередженням. Все залежить від того, як людина практично виконує свої обов'язки в свідомості Кр̣шн̣и. В свою чергу свідомість Кр̣шн̣и допомагає цілковито опанувати чуття й приборкати бажання та гнів. Отже, той, хто стійко тримається свідомості Кр̣шн̣и й приборкав вищезгадані пристрасті, — насправді перебуває в трансцендентному стані, або *брахма-нірвāн̣і*. В свідомості Кр̣шн̣и восьмиступеневу містичну *йогу* здійснюють природним чином, адже в свідомості Кр̣шн̣и безпосередньо досягають її вищої мети. Практика *йами, нійами, āсани, прāн̣āйāми, пратйāхāри, дгāран̣и, дгйāни і самāдгі* — це послідовні етапи духовного сходження. Але все це лише попередні ступені досконалості, вищий же ступінь — це віддане служіння, бо тільки

воно може принести мир людині. І це — вища досконалість людського життя.

Так закінчуються пояснення Бгактіведанти до п'ятої глави Шрімад Бгаґавад-ґіти, в якій розглядалася карма-йоґа, тобто діяльність в свідомості Кришни.

Дгйāна-йоґа

ВІРШ 1

श्रीभगवानुवाच ।
अनाश्रितः कर्मफलं कार्यं कर्म करोति यः ।
स संन्यासी च योगी च न निरग्निर्न चाक्रियः ॥ १ ॥

ш́рī-бгаґавāн увāча
анāш́рітах карма-пгалам̇ кāрйам̇ карма кароті йах̣
са саннйāсī ча йоґī ча на ніраґнір на чāкрійах̣

ш́рī-бгаґавāн увāча—Верховний Бог-Особа сказав; *анāш́рітах̣*—без залежності; *карма-пгалам*—плодів роботи; *кāрйам*—обов'язково; *карма*—робота; *кароті*—виконує; *йах̣*—той, хто; *сах̣*—він; *саннйāсī*—у відреченні; *ча*—також; *йоґī*—містик; *ча*—також; *на*—не; *ніх*—без; *аґніх*—вогонь; *на*—не; *ча*—також; *акрійах*—без обов'язків.

Верховний Бог-Особа сказав: Хто працює не заради плодів, а во ім'я виконання свого обов'язку — той живе у відреченні і є

справжній містик, а не той, хто не запалює вогню і не виконує обов'язку.

ПОЯСНЕННЯ: У цій главі Господь пояснює, що восьмиступенева *йоґа* призначена на опанування розуму й чуттів. Однак, більшості людей дуже важко йти цим шляхом, особливо в епоху Калі. Хоча в даній главі і рекомендовано систему восьмиступеневої *йоґи,* Господь підкреслює, що шлях *карма-йоґи,* або діяльності в свідомості Кр̣шн̣и, є кращим. У цьому світі кожен працює задля сім'ї та її добробуту, але ніхто не стане працювати безкорисливо, не маючи на меті власне задоволення, пряме чи посереднє. Мірилом досконалості є діяльність в свідомості Кр̣шн̣и, виконувана без наміру насолоджуватись плодами своєї праці. Діяти в свідомості Кр̣шн̣и — обов'язок кожної живої істоти, тому що всі ми за своєю природою є невід'ємними частками Всевишнього. Частини тіла працюють, щоб задовольняти все тіло. Члени тіла діють не заради свого задоволення, а для того, щоб задовольнити все тіло в цілому. Так само і людина, яке діє во ім'я верховного цілого, а не задля власного задоволення, є досконалим *саннйāсī* і досконалим йоґом.

Інколи *саннйāсі* здається, ніби вони звільнились від усіх матеріальних обов'язків, і тому вони припиняють виконувати *аґніхотра йаджн̃и* (вогняні жертвоприносення), але насправді їхнє прагнення злитись з безособистісним Брахманом є просто вияв їхнього егоїзму. Таке бажання вище за будь-яке матеріальне, але й воно не позбавлене власної зацікавленості. Подібно до цього і йоґи-містики, які, напівзаплющивши очі і припинивши будь-яку матеріальну діяльність, виконують вправи системи *йоґи,* також бажають якось задовольнити самих себе. Але людина, яка діє в свідомості Кр̣шн̣и, працює без власної зацікавленості на догоду цілому. В свідомості Кр̣шн̣и людина не прагне задовольняти себе. Мірило успіху для неї — вдоволення Кр̣шн̣и, і тому вона — досконалий *саннйāсī,* або досконалий йоґ. Господь Чаітанйа, найдосконаліший взірець зреченої особистості, молився так:

на дганам̇ на джанам̇ на сундарīм̇
кавітāм̇ вā джаґад-īш́а кāмайе
мама джанмані джанманīш́варе
бгаватāд бгактір ахаітукī твайі

«О Всемогутній Господи, не бажаю я накопичувати багатства або втішатись вродливими жінками. Не хочу я мати і жодного послідовника. Єдине, чого я бажаю в житті — даруй мені Свою безпідставну ласку — відданно служити Тобі, народження за народженням».

ВІРШ 2

यं संन्यासमिति प्राहुर्योगं तं विद्धि पाण्डव ।
न ह्यसंन्यस्तसंकल्पो योगी भवति कश्चन ॥ २ ॥

йам саннйāсам іті прāхур йоґам там віддгі пāṇḍава
на хй асаннйаста-саṅкалпо йоґī бгаваті каш́чана

йам—що; *саннйāсам*—відречення; *іті*—таким чином; *прāхух*—вони кажуть; *йоґам*—возз'єднання із Всевишнім; *там*—той; *віддгі*—ти повинен знати; *пāṇḍава*—син Пāṇду; *на*—ніколи; *хі*—неодмінно; *асаннйаста*—не відмовляючись; *саṅкалпах*—прагнення до самозадоволення; *йоґī*—містик-трансценденталіст; *бгаваті*—стає; *каш́чана*—будь-який.

Знай же, що те, що називають відреченням — це те ж саме, що і йоґа, возз'єднання із Всевишнім, адже ніхто ніколи не зможе стати йоґом, о сину Пāṇду, доки не зречеться бажання чуттєвого задоволення.

ПОЯСНЕННЯ: Справжня *саннйāса-йоґа* або *бгакті* означає, що необхідно усвідомлювати своє одвічне природне становище живої істоти і діяти відповідним чином. Жива істота не має ніякого реального окремого незалежного буття. Вона є межовою енергією Всевишнього. Потрапивши до пастки матеріальної енергії, вона стає обумовленою, але коли вона приходить до свідомості Кр̣шн̣и, тобто усвідомлення духовної енергії, вона перебуває в своєму справжньому, природному стані життя. Тому, сповнившись знання, вона облишає всі матеріальні почуттєві втіхи, тобто зрікається будь-якої діяльності, скерованої на чуттєве задоволення. До такої практики вдаються йоґи, що відмежовують чуття від матеріальних об'єктів. Але в свідомості Кр̣шн̣и людина навіть не уявляє собі, що можна спрямовувати чуття на щось інше, що не пов'язане з Кр̣шн̣ою. Тому свідома Кр̣шн̣и особистість водночас є і *саннйāсī*, і йоґом. В свідомості Кр̣шн̣и природним чином досягають мети пізнання й приборкання чуттів, до якої йдуть шляхами *джн̃āни* і *йоґи*. Якщо людина не здатна облишити корисливої діяльності, то *джн̃āна* і *йоґа* не допоможуть їй. Справжня мета живої істоти полягає в тому, щоб відмовитися од будь-якого власного чуттєвого задоволення й бути ґотовим вдовольняти Всевишнього. Людина, яка усвідомлює Кр̣шн̣у, не бажає ніякого задоволення для себе. Вона завжди намагається догодити й бути радісною Всевишньому. А той, хто не знає нічого про Всевишнього, змушений задовольняти власні потреби,

тому що ніхто не може залишатись бездіяльним. Але діяльність у свідомості Кр̣шн̣и досконало служить усім цілям.

ВІРШ 3

आरुरुक्षोर्मुनेर्योगं कर्म कारणमुच्यते ।
योगारूढस्य तस्यैव शमः कारणमुच्यते ॥ ३ ॥

ā̄rurukṣor мунер йоґам карма ка̄раṇам учйате
йоґа̄рӯд̣гасйа тасйаіва ш́амах̣ ка̄раṇам учйате

ā̄rurukṣoх̣—для того, хто лише розпочав практикувати *йоґу*; *мунех̣*—мудреця; *йоґам*—система восьмиступеневої *йоґи*; *карма*—робота; *ка̄раṇам*—засіб; *учйате*—сказано, що; *йоґа*—восьмиступенева *йога*; *ā̄рӯд̣гасйа*—того, хто досяг; *тасйа*—його; *ева*—неодмінно; *ш́амах̣*—припинення будь-якої матеріальної діяльності; *ка̄раṇам*—засіб; *учйате*—сказано, що.

Вважають, що для неофіта у восьмиступеневій системі йоґи робота є засобом, а для того, хто вже досяг вершин, засобом стає припинення будь-якої матеріальної діяльності.

ПОЯСНЕННЯ: Йоґа — це шлях, який веде до возз'єднання із Всевишнім. Її можна порівняти із сходами, що ведуть до найвищої духовної реалізації. Сходи ці починаються з найнижчих матеріальних умов існування живої істоти й підіймаються до верховин досконалого самоусвідомлення і чистого духовного життя. Залежно від рівня сходження, різні частини сходів називають по-різному. Але всі сходи загалом називають *йоґою* й поділяють їх на три частини, а саме: на *джн̃а̄на-йоґу, дгйа̄на-йоґу* і *бгакті-йоґу*. Початок цих сходів називають стадією *йоґа̄рурукшу,* а найвищий східець, вершину — *йоґа̄рӯд̣гою.*

Що стосується восьмиступеневої *йоґи,* то початкові спроби ввійти в стан медитації за допомогою засад на впорядкування життя й практики різних сидячих поз (які в більший чи меншій мірі є фізичними вправами), слід розглядати як матеріальну кармічну діяльність. Така діяльність допомагає досягнути досконалої психічної рівноваги, необхідної для того, щоб опанувати свої чуття. Коли людина оволодіває технікою медитації, її розум стає врівноваженим.

Однак, людина, яка усвідомлює Кр̣шн̣у, з самого початку перебуває в стані медитації, тому що завжди думає про Кр̣шн̣у. Вважають, що така людина, завдяки своєму неухильному служінні Кр̣шн̣і, припинила будь-яку матеріальну діяльність.

ВІРШ 4

यदा हि नेन्द्रियार्थेषु न कर्मस्वनुषज्जते ।
सर्वसंकल्पसंन्यासी योगारूढस्तदोच्यते ॥ ४ ॥

йадā хі нендрійāртгешу на кармасв анушадджате
сарва-санкалпа-саннйāсī йоґāрӯдгас тадочйате

йадā—коли; *хі*—неодмінно; *на*—не; *індрійа-артгешу*—в чуттєвому задоволенні; *на*—ніколи; *кармасу*—в кармічній діяльності; *анушадджате*—обов'язково залучені; *сарва-санкалпа*—усіх матеріальних бажань; *саннйāсī*—той, що відрікся; *йоха-āрӯдгах*—той, що піднісся шляхом *йоґи*; *тадā*—тоді; *учйате*—сказано, що.

Кажуть, що людина досягла високого ступеня йоґи, якщо, відмовившись від усіх матеріальних бажань, вона не шукає чуттєвого задоволення й не вдається до кармічної діяльності.

ПОЯСНЕННЯ: Повністю перейнявшись трансцендентним любовним служінням Господеві, людина відчуває радість всередині себе, й відтак припиняє кармічну діяльність, не шукаючи чуттєвого задоволення. В противному разі їй доводиться діяти задля чуттєвого задоволення, адже неможливо жити, зовсім не виконуючи ніякої діяльності. Без свідомості Крішни людина змушена шукати діяльності, метою якої є власне благо, або благо її близьких. Але людина в свідомості Крішни може робити все задля вдоволення Крішни й завдяки цьому зовсім втрачає схильність до задоволення своїх чуттів. Той, хто позбавлений такого розуміння, повинен намагатись уникати матеріальних бажань механічним робом, перш ніж він підніметься до вищого східця сходин *йоґи*.

ВІРШ 5

उद्धरेदात्मनात्मानं नात्मानमवसादयेत् ।
आत्मैव ह्यात्मनो बन्धुरात्मैव रिपुरात्मनः ॥ ५ ॥

уддгаред ātманāтмāнам нāтмāнам авасāдайет
ātмаіва хй ātмано бандгур ātмаіва ріпур ātманах

уддгарет—нехай визволить; *ātмана*—розумом; *ātмānам*—обумовлена душа; *на*—ніколи; *ātмānам*—обумовлена душа; *авасāдайет*—нехай викликає занепад; *ātмā*—розум; *ева*—неодмінно; *хі*—

справді; *ātmanaḥ*—обумовленої душі; *bandhuḥ*—друг; *ātmā*—розум; *eva*—неодмінно; *ripuḥ*—ворог; *ātmanaḥ*—обумовленої душі.

Людина повинна використати свій розум для звільнення, а не занепадати через нього. Розум — і друг обумовленої душі, і ворог її.

ПОЯСНЕННЯ: Санскритське слово *ātmā,* залежно від різних обставин, означає тіло, розум або душу. В системі *йоґи* особливу увагу приділено душі, що перебуває в обумовленому стані, та розуму. В цьому вірші слово *ātmā* стосується розуму, тому що в практиці *йоґи* розум посідає центральне місце. Мета *йоґи* полягає в тому, щоб опанувати розум й відвернути його від прив'язаності до об'єктів чуття. В даному вірші наголошується, що розум треба виховувати таким чином, щоб він був здатний вирятувати обумовлену душу з трясовини невідання. Перебуваючи в матеріальному існуванні, людина підпадає впливові розуму і почуттів. Насправді, чиста душа заплуталась в тенетах матеріального світу через те, що оманне его, яке бажає панувати над матеріальною природою, огорнуло її розум. Отже, розум треба виховувати так, щоб його не приваблювала мішура матеріальної природи і завдяки такому правильно спрямованому розумові обумовлена душа зможе врятуватися. Не треба деґрадувати, віддавшись почуттям. Чим сильніше об'єкти чуття приваблюють людину, тим більше вона заплутується в матеріальному існуванні. Найкращий спосіб виплутатися — просто заполонити розум свідомістю Крішни. Слово *хі* використане для того, щоб підкреслити важливість та необхідність вчинити саме так. Сказано також:

мана ева манушйāṇāм кāраṇам бандга-мокшайоḥ
бандгāйа вішайāсанґо муктйаі нірвішайам манаḥ

«Для людини розум — причина рабства і причина звільнення водночас. Розум, що занурений в об'єкти чуття — це причина рабства, а розум, що відчужений від об'єктів чуття — причина звільнення» (*Амрта-бінду Упанішада* 2). Отже, розум, що завжди заглиблений у свідомість Крішни, веде людину до найвищого щабля звільнення.

ВІРШ 6

बन्धुरात्मात्मनस्तस्य येनात्मैवात्मना जितः ।
अनात्मनस्तु शत्रुत्वे वर्तेतात्मैव शत्रुवत् ॥ ६ ॥

бандгур āтмāтманас тасйа йенāтмаівāтманā джітах
анāтманас ту ш́атрутве вартетāтмаіва ш́атру-ват

бандгух—друг; *āтмā*—розум; *āтманах*—живої істоти; *тасйа*—того; *йена*—ким; *āтмā*—розум; *ева*—неодмінно; *āтманā*—живою істотою; *джітах*—переможений; *анатманах*—того, хто не може контролювати розум; *ту*—але; *ш́атрутве*—через ворожість; *вартета*—залишається; *āтмā ева*—сам розум; *ш́атру-ват*—як ворог.

Для того, хто підкорив собі свій розум, він — найкращий друг. Але для того, хто не зміг цього зробити, розум залишається найзапеклішим ворогом.

ПОЯСНЕННЯ: Мета занять восьмиступеневою *йоґою* полягає в тому, щоб опанувати розум і зробити його помічником у виконанні місії людського життя. Поки людина не опанувала свій розум, практика *йоги* напоказ — це просто даремна трата часу. Хто не може контролювати свого розуму, той завжди живе в товаристві найзапеклішого ворога і нівечить своє життя, не досягаючи свого головного призначення. Коритися старшим — це природній обов'язок живої істоти. Доки розум залишатиметься непереможеним ворогом, людина буде змушена служити диктату хтивості, злостивості, захланності, ілюзії тощо. Але, перемігши свій розум, людина охоче віддає себе в розпорядження Бога-Особи, який перебуває в серці кожного у вигляді Парамāтми. Заняття справжньою *йоґою* приводять до того, що людина помічає Наддушу всередині свого серця і починає виконувати Її накази. Той, хто безпосередньо звертається до свідомості Крш̣ни, природним чином вручає себе Господу.

ВІРШ 7

जितात्मनः प्रशान्तस्य परमात्मा समाहितः ।
शीतोष्णसुखदुःखेषु तथा मानापमानयोः ॥ ७ ॥

джітāтманах праш́āнтасйа парамāтмā самāхітах
ш́ītошн̣а-сукга-дух̣кгешу татгā мāнāпамāнайох

джіта-āтманах—того, хто переміг розум; *праш́āнтасйа*—хто, контролюючи розум, віднайшов спокій; *парама-āтмā*—Наддуша. *самāхітах*—повністю наблизився; *ш́ītа*—у холод; *ушн̣ā*—у спеку; *сукга*—в щасті; *дух̣кгешу*—і відчаї; *татгā*—також; *мāна*—у пошані; *апамāнайох*—і ганьбі.

Хто підкорив собі свій розум, той вже досяг Наддуші, віднайшовши спокій. Для такої людини щастя і горе, спека й холод, ганьба і шана — одне і те ж.

ПОЯСНЕННЯ: Справжнє призначення кожної живої істоти полягає в тому, щоб коритися наказам Верховного Господа, що перебуває в серці кожного у вигляді Парамātми. Коли розум введено в оману зовнішньою, ілюзорною енергією, людина заплутується в матеріальній діяльності. Але якщо людина опанувала розум за допомогою однієї з систем *йоґи,* слід вважати, що вона вже досягла свого призначення. В своєму житті кожен повинен дотримувати вищих настанов. Коли розум людини зосереджено на верховній природі, вона не хоче більше нічого — тільки виконувати накази Всевишнього. Розум мусить визнати чийсь вищий авторитет і слідувати йому. Коли розум врівноважується, людина природним чином дотримується наказів Парамātми, або Наддуші. Відданий Господа одразу ж досягає такого трансцендентного стану, стану свідомості Крṣṇи, і тому стає непідвладним двоїстості матеріального існування, а саме: горю й радості, холоду й спеці тощо. Таке становище відданого є справжнім *самāдгі,* тобто станом повної заглибленості у Всевишнього.

ВІРШ 8

ज्ञानविज्ञानतृप्तात्मा कूटस्थो विजितेन्द्रियः ।
युक्त इत्युच्यते योगी समलोष्टाश्मकाञ्चनः ॥ ८ ॥

джн̃āна-відж̃āна-тр̣птāтмā кӯт̣а-стґо відж̃ітендрійах̣
йукта ітй учйате йоґī сама-лошт̣рāшма-кāн̃чанах̣

джн̃āна—завдяки здобутому знанню; *відж̃āна*—і реалізованому знанню; *тр̣пта*—задоволений; *āтмā*—жива істота; *кӯт̣а-стґах̣*—духовно установлений; *відж̃іта-індрійах̣*—що володіє своїми чуттями; *йуктах̣*—здатний до самоусвідомлення; *іті*—так; *учйате*—сказано; *йоґī*—містик; *сама*—однакові; *лошт̣ра*—галька; *ашма*—камінь; *кāн̃чанах̣*—золото.

Йоґом (або містиком) називають того, хто, завдяки поглибленню та реалізації свого знання, утверджується в самоусвідомленні. Така особистість перебуває в трансцендентнім стані й володіє собою. Вона однаковими очима дивиться на все — на гальку, на каміння, чи на золото.

ПОЯСНЕННЯ: Книжкове знання, яке не приводить до осягнення Вищої Істини — ні на що не придатне. Про це сказано так:

атах̣ ш́рī-кр̣шн̣а-нāмāді на бгавед ґрāхйам індрійаіх̣
севонмукге хі джіхвāдау свайам ева спгуратй адах̣

«Ніхто не може збагнути трансцендентної природи імені, форми, якості і розваг Ш́рī Кр̣шн̣и за допомогою своїх опоганених матерією чуттів. Тільки тоді, коли людину духовно насичує трансцендентне служіння Господеві, трансцендентне ім'я, форма, якості та розваги Господа відкриваються їй» (*Бгакті-расāмрта-сіндгу* 1.2.234).

Бгагавад-ґītā — це наука про свідомість Кр̣шн̣и. Ніхто не може усвідомити Кр̣шн̣у просто завдяки світській учености. Це велике щастя — зустрітися з особистістю, яка має чисту свідомість. Той, хто усвідомлює Кр̣шн̣у, з Його ласки реалізує своє знання в чистому відданому служінні і знаходить у цьому задоволення. Таке реалізоване в житті знання робить людину досконалою. Спираючись на трансцендентальне знання, людина ніколи не одходить від своїх переконань, тоді як світську людину, яка має звичайні академічні знання, дуже легко спантеличити й одурити уявними суперечностями. Лише ту душу можна назвати досягшою самоусвідомлення, яка, завдяки цілковитій відданості Кр̣шн̣і, по-справжньому володіє собою. Така людина трансцендентна, бо вона не має нічого спільного зі світською вченістю. Світська наука та філософські роздуми — те, що інші мають за золото — варті для неї не більше гальки чи каміння.

ВІРШ 9

सुहृन्मित्रार्युदासीनमध्यस्थद्वेष्यबन्धुषु ।
साधुष्वपि च पापेषु समबुद्धिर्विशिष्यते ॥ ९ ॥

сухр̣н-мітрāрй-удāсīна- мадгйастґа-двеш́йа-бандгушу
сāдгушв апі ча пāпешу сама-буддгір віш́іш́йате

су-хр̣т — доброзичливих від природи; *мітра* — благодійників; *арі* — ворогів; *удāсīна* — які зберігають нейтралітет між сторонами, що ворогують між собою; *мадгйастґа* — посередників між сторонами, що воюють між собою; *двеш́йа* — заздрісних; *бандгушу* — до родичів та доброзичливців; *сāдгушу* — до благочестивих; *апі* — так само як; *ча* — і; *пāпешу* — до грішників; *сама-буддгіх̣* — однаково ставиться; *віш́іш́йате* — розвивається духовно.

Вважають, що людина нішла далі по шляху духовного поступу, коли вона однаково ставиться до чесних доброзичливців, люблячих блогодійників, заздрісних та безсторонніх спостерігачів, посередників, друзів та ворогів, грішників й праведників, не розрізняючи їх у своєму розумі.

ВІРШ 10

योगी युञ्जीत सततमात्मानं रहसि स्थितः ।
एकाकी यतचित्तात्मा निराशीरपरिग्रहः ॥१०॥

йоґī йуґджīта сататам ātмāнам рахасі стґітаḥ
екāкī йата-чіттāтмā нірāшīр апаріґрахаḥ

йоґī—трансценденталіст; *йуґджīта*—повинен зосередитись в свідомості Кр̣шн̣и; *сататам*—постійно; *ātмāнам*—сам (тілом, розумом і душею); *рахасі*—у відлюдному місці; *стґітаḥ*—розташований; *екāкī*—один; *йата-чітта-ātмā*—розум якого завжди зосереджений; *нірāшīḥ*—не приваблює щось інше; *апаріґрахаḥ*—вільний від почуття власності.

Трансценденталіст повинен завжди зосереджувати все своє єство (тіло, розум і душу) на взаємостосунках з Всевишнім; він повинен жити самотньо у відлюдному місці й завжди старанно контролювати свій розум. Йому слід звільнитись від бажань й власницьких почуттів.

ПОЯСНЕННЯ: Кр̣шн̣у усвідомлюють на різних рівнях: як Брахмана, Парамāтму та Верховного Бога-Особу. Стисло кажучи, свідомість Кр̣шн̣и означає постійне трансцендентне любовне служіння Господеві. Але ті, хто має схильність до пізнання безособистісного Брахмана або локалізованої Парамāтми, теж частково усвідомлюють Кр̣шн̣у, тому що безособистісний Брахман є духовним промінням Кр̣шн̣и, а Парамāтмā є специфічною експансією Кр̣шн̣и, яка входить у все. Таким чином, імперсоналісти й ті, хто вдається до медитації, також непрямо усвідомлюють Кр̣шн̣у. Особистість, яка безпосередньо усвідомлює Кр̣шн̣у, є найвищим трансценденталістом, бо такий відданий знає, що стоїть за Брахманом і Парамāтмою. Його знання Абсолютної Істини досконале, тоді як імперсоналіст та йоґ-медитатор не мають довершеної свідомості Кр̣шн̣и.

Однак, усім їм тут дано настанову невідступно переслідувати свої окремі цілі, щоб рано чи пізно прийти до найвищої досконалості. Найголовніший обов'язок трансценденталіста полягає в тому, що

він повинен постійно зосереджувати свій розум на Кр̣шн̣і. Слід постійно думати про Кр̣шн̣у й ні на мить не забувати Його. Зосередження розуму на Всевишньому називають *самāдгі,* або трансом. Для того, щоб зосередити свій розум, треба залишатись у відлюдному місці й уникати збудливого впливу зовнішніх об'єктів. Особливо старанно треба уникати будь-яких несприятливих умов, що можуть перешкодити самоусвідомленню і приймати всі сприятливі. З усією рішучістю людина повинна відмовитись од зайвих матеріальних речей, які обплутують її власницькими почуттями.

Усі такі звершення й заходи перестороги стають досконалими, коли людина безпосередньо перебуває в свідомості Кр̣шн̣и, тому що безпосередня свідомість Кр̣шн̣и — це стан самозречення, за якого майже неможливо мати матеріальні власницькі почуття. Ш́рīла Рӯпа Ґосвāмī характеризує свідомість Кр̣шн̣и таким чином:

анāсактасйа вішайāн йатґāрхам упайун̃джатах̣
нірбандгах̣ кр̣шн̣а-самбандге йуктам̇ ваірāґйам учйате

прāпан̃чікатайā буддгйā харі-самбандгі-вастунах̣
мумукш́убгіх̣ парітйāґо ваірāґйам̇ пгалґу катґйате

«Якщо людина ні до чого не прив'язана й водночас приймає все як приналежне Кр̣шн̣і, це означає, що вона цілком перевершила власницькі почуття. З іншого боку, відречення того, хто відкидає все, не усвідомлюючи зв'язку всього із Кр̣шн̣ою, є неповним відреченням» (*Бгакті-расāмр̣та-сіндгу* 2.255–256).

Свідома Кр̣шн̣и людина добре розуміє, що все належить Кр̣шн̣і, і тому в неї ніколи не виникає власницьких почуттів. Таким чином вона не домагається чогось для себе особисто. Вона знає, як приймати речі, сприятливі для свідомості Кр̣шн̣и і як відкидати шкідливе. Перебуваючи на трансцендентному рівні, вона завжди стоїть осторонь матеріального, і вона завжди самотня, бо не має нічого спільного з людьми, які не мають свідомості Кр̣шн̣и. Тому людина в свідомості Кр̣шн̣и є досконалим йоґом.

ВІРШІ 11–12

शुचौ देशे प्रतिष्ठाप्य स्थिरमासनमात्मनः ।
नात्युच्छ्रितं नातिनीचं चैलाजिनकुशोत्तरम् ॥११॥
तत्रैकाग्रं मनः कृत्वा यतचित्तेन्द्रियक्रियः ।
उपविश्यासने युञ्ज्याद्योगमात्मविशुद्धये ॥१२॥

ш́учау деш́е пратішт̣ґапйа стґірам āсанам āтманах̣
нāтй-уччґрітам̇ нāті-нīчам̇ чаілāджіна-куш́оттарам

татраікāґрам̇ манах̣ кртвā йата-чіттендрійа-крійах̣
упавіш́йāсане йуńджйāд йоґам āтма-віш́уддґайе

ш́учау—в освяченому; *деш́е*—місці; *пратішт̣ґапйа*—помістивши; *стґірам*—тверде; *āсанам*—сидіння; *āтманах̣*—своє власне; *на*—не; *аті*—також; *уччґрітам*—високе; *на*—не; *аті*—також; *нīчам*—низьке; *чаіла-аджіна*—м'якою тканиною і шкурою оленя; *куш́а*—травою *куш́а*; *уттарам*—покрите; *татра*—з того часу; *ека-аґрам*—з увагою на єдиному; *манах̣*—розум; *кртвā*—роблячи так; *йата-чітта*—контролюючи розум; *індрійа*—чуття; *крійах̣*—і діяльність; *упавіш́йа*—сидячи; *āсане*—на сидінні; *йуńджйāт*—слід виконувати; *йоґам*—практику *йоґи*; *āтма*—серця; *віш́уддґайе*—для очищення.

Щоб здійснювати йоґу, слід піти у відлюдне місце, постелити на землю траву куш́а і накрити її шкурою оленя й м'якою тканиною. Треба, щоб сидіння було не дуже високе й не дуже низьке і розташовувалось у святому місці. Потім йоґ повинен всістись на ньому дуже стійко і виконувати йоґу задля очищення серця, контролюючи розум, чуття та діяльність, і зосередивши розум в одній точці.

ПОЯСНЕННЯ: «Святе місце» означає «місце прощ». В Індії всі йоґи, трансценденталісти або віддані залишають домівку й оселяються в таких святих місцях, як Прайāґа, Матгурā, Врндāвана, Хр̣шīкеш́а, Хардвар і на самоті практикують *йоґу* там, де протікають такі священні ріки, як Йамунā й Ґанґа. Але здебільшого слідувати цьому неможливо, особливо для людей на Заході. Так звані «товариства *йоґи*» у великих містах може і приносять матеріальну користь, однак вони зовсім не відповідають вимогам справжньої *йоґи*. Той, хто не володіє собою і має неспокійний розум, не може практикувати медитації. Тому в *Брхан-нāрадīйа Пурāн̣і* сказано, що в Калі-*йуґу* (в теперішню *йуґу*, або епоху), коли люди загалом живуть недовго, повільно осягають духовне й завше стривожені різними турботами, найкращим засобом духовного усвідомлення є оспівувати святі імена Господа.

харер нāма харер нāма харер нāмаіва кевалам
калау нāстй ева нāстй ева нāстй ева ґатір анйатґā

«В цю епоху ворожнечі й лицемірства існує єдиний спосіб визволитися — оспівування святих Господніх імен. Немає іншого шляху. Немає іншого шляху. Немає іншого шляху».

ВІРШІ 13–14

समं कायशिरोग्रीवं धारयन्नचलं स्थिरः ।
संप्रेक्ष्य नासिकाग्रं स्वं दिशश्चानवलोकयन् ॥१३॥
प्रशान्तात्मा विगतभीर्ब्रह्मचारिव्रते स्थितः ।
मनः संयम्य मच्चित्तो युक्त आसीत मत्परः ॥१४॥

самам̇ кāйа-ш́ірo-ґрīвам̇ дґāрайанн ачалам̇ стґірах̣
сампрекшйа нāсікāґрам̇ свам̇ ді́ш́аш́ чānавалокайан

праш́āнтāтмā вігата-бґīр брахмачāрі-врате стґітах̣
манах̣ самйамйа мач-чіттo йукта āсīта мат-парах̣

самам—прямий; *кāйа*—тіло; *ш́ірах̣*—голову; *ґрīвам*—і шию; *дґāрайан*—тримаючи; *ачалам*—нерухомий; *стґірах̣*—спокійно; *сампрекшйа*—дивлячись; *нāсікā*—носа; *аґрам*—на кінчик; *свам*—власний; *ді́ш́ах̣*—на всі боки; *ча*—також; *анавалокайан*—не дивлячись; *праш́āнта*—незбуджений; *āтмā*—розум; *вігата-бгīх̣*—позбавлений страху; *брахмачāрі-врате*—в обітниці целібату; *стґітах̣*—розташований; *манах̣*—розум; *самйамйа*—повністю підкоривши; *мат*—Мені (Кр̣шн̣і); *чіттах̣*—зосереджуючи розум; *йуктах̣*—справжній йог; *āсīта*—повинен сидіти; *мат*—Мені; *парах̣*—кінцева мета.

Треба утримувати тулуб, шию й голову вертикально, на одній прямій лінії, й обома очима невідривно дивитися на кінчик носа. Відтак, з незбудженим, упокореним розумом, позбувшись страху, повністю відмовившись од статевого життя, треба споглядати Мене в своєму серці й зробити Мене кінцевою метою життя.

ПОЯСНЕННЯ: Мета життя — пізнати Кр̣шн̣у, який присутній в серці кожної живої істоти у вигляді Парамāтми, чотирирукої форми Вішн̣у. *Йоґу* практикують лише для того, щоб виявити і побачити цю локалізовану форму Вішн̣у і ні для чого іншого. Локалізована *вішн̣у-мӯрті* — це повновладний вияв Кр̣шн̣и, що перебуває в серці. Той, хто не сподівається усвідомити *вішн̣у-мӯрті,* надаремно вдається до пародії на *йоґу,* й, безсумнівно, марнує час. Кр̣шн̣а —

кінцева мета життя, а *вішну-мурті*, що перебуває в серці — мета занять *йоґою*. Щоб осягнути *вішну-мурті* в серці, треба повністю утримуватись від статевого життя; тому слід залишити домівку й жити самотньо у відлюдному місці, сидячи в описаній вище позі. Не можна стати йоґом, щодня насолоджуючись статевим життям вдома чи ще деінде і відвідуючи так званий «гурток *йоґи*». Треба вчитись керувати розумом й уникати всіх різновидів чуттєвого задоволення, головним з яких є статеве життя. В правилах безшлюбності, які записав великий мудрець Йаджнавалкйа, сказано:

карманā манасā вāчā сарвāвастґāсу сарвадā
сарватра маітґуна-тйāґо брахмачарйам прачакшате

«Обітниця *брахмачарйа* призначена на те, щоб допомогти людині повністю утримуватись, не потурати хтивості в діях, словах і думках — за будь-яких обставин, скрізь і завжди». Ніхто, потураючи хтивості, не зможе правильно практикувати *йоґу*. Засадам *брахмачарйі* вчать з дитинства, коли людина ще не знайома із статевим життям. У п'ятирічному віці дітей посилають до *ґуру-кули*, в дім духовного вчителя, і вчитель, в умовах суворої дисципліни, виховує в маленьких хлопчиках справжніх *брахмачāрі*. Для того, хто не пройшов такої підготовки, *йоґа*, будь-то *дгйāна, джнāна* або *бгакті*, залишатиметься тайною за сімома печатками. Однак, того, хто слідує правилам і приписам шлюбного життя і має статеві зносини лише із своєю дружиною (у визначених межах) теж називають *брахмачāрі*. Такого стриманого сім'янина-*брахмачāрі* можуть прийняти в школу *бгакті*, однак до школи *джнāни* або *дгйāни* його навіть не допустять. Вони вимагають повного утримування, без поступок. У школі *бгакті* сім'янину-*брахмачāрі* дозволено вести впорядковане статеве життя, тому що культ *бгакті-йоґи* настільки могутній, що людина сама по собі втрачає статеві потяги, присвятивши себе вищому над усе служінню Господеві. В *Бгаґавад-ґіті* (2.59) сказано:

вішайā вінівартанте нірāхāрасйа дехінах
раса-варджам расо 'пй асйа парам дрштвā нівартате

Тоді як інші йоґи змушені силоміць утримуватися від почуттєвого задоволення, відданий Господа стримує себе природним чином, бо він відчуває вищий смак. Нікому, крім відданих, не відомий цей смак.

Вітата-бгīх. Людина не може позбутися страхів, доки вона повністю не перейметься свідомістю Крішни. Обумовлена душа відчуває страх, тому що її пам'ять спотворена і вона забула про свій вічний зв'язок з Крішною. В *Бгāґаватам* (11.2.37) сказано: *бгайам двітīйābгінівешатах сйāд ішād апетасйа віпарйайо 'смртіх*. Свідо-

мість Кр̣шн̣и — єдина основа безстрашності. Тому особа, яка усвідомлює Кр̣шн̣у, практикує досконалу *йоґу*. Й оскільки кінцева мета *йоґи* — побачити всередині себе Господа, то людина в свідомості Кр̣шн̣и вже є найкращим з усіх йоґів. Засади *йоґи*, які згадано тут, відрізняються од модних нині методик «товариств *йоґи*».

ВІРШ 15

युञ्जन्नेवं सदात्मानं योगी नियतमानसः ।
शान्तिं निर्वाणपरमां मत्संस्थामधिगच्छति ॥१५॥

йун̃джанн евам̇ сада̄тма̄нам̇ йоґ̄ı нийата-ма̄насах̣
ш́а̄нтім̇ нірва̄н̣а-парама̄м̇ мат-сам̇стґа̄м адґіґаччґаті

йун̃джан—практикуючи; *евам*—як згадано вище; *сада̄*—постійно; *а̄тма̄нам*—тіло, розум і душа; *йоґ̄ı*—містик-трансценденталіст; *нійата-ма̄насах̣*—із врівноваженим розумом; *ш́а̄нтім*—миру; *нірва̄н̣а-парама̄м* — припинення матеріального існування; *мат-самстґа̄м*—духовного неба (царства Божого); *адґіґаччґаті*—досягає.

Постійно опановуючи таким чином тіло, розум і діяльність, трансценденталіст-містик, врівноваживши розум, припиняє матеріальне існування і досягає царства Господа (обителі Кр̣шн̣и).

ПОЯСНЕННЯ: Тут точно визначено кінцеву мету занять *йоґою*. *Йоґу* не призначено на те, щоб досягати якихось матеріальних благ, навпаки, вона дає можливість цілком припинити матеріальне існування. Якщо хтось прагне просто поліпшити своє здоров'я або домагається іншої матеріальної досконалості, то, згідно з *Бґаґавад-ґ̄ıтою*, — він не йоґ. Припинення матеріального існування не означає також, що людина входить у «порожнечу», така думка є просто міфом. В Господньому творінні ніде немає порожнечі. Скоріше, припинення матеріального існування дає можливість піднятись в духовне небо, до Господньої обителі. Царство Господа описано в *Бґаґавад-ґ̄ıті* як місце, де не потрібні ні сонце, ні місяць, ні електрика. Всі планети в духовному царстві самосвітні, подібно до Сонця в матеріальному небі. Царство Боже — скрізь, однак духовне небо й планети в ньому називають *парам̇ дґа̄мою*, або вищими обителями.

Досконалий йоґ, який заглибився в пізнання Господа Кр̣шн̣и, може віднайти, як про це ясно каже тут Сам Господь (*мат-ґ̄ıттах̣, мат-парах̣, мат-самстґа̄м*), справжній мир і, зрештою, досягти Його верховної обителі, Кр̣шн̣алоки, відомої як Ґолока Вр̣нда̄вана. В *Брахма-самґіті* (5.37) недвозначно сказано: *ґолока ева нівасаті*

акґілатма-бґутах — «Господь, хоча Він завжди перебуває в Своїй обителі, яку називають Ґолокою, поширює Себе за допомогою Своїх вищих духовних енергій, і Він є всепроникаючим Брахманом і локалізованою Парамātмою». Ніхто не може досягнути духовного неба (Ваікунтги) або увійти в вічну Господню обитель (Ґолоку Врндāвана), якщо він належним чином не усвідомить Крішну та Його повновладну експансію Вішну. Так, людина, яка працює в свідомості Крішни, є досконалим йоґом, тому що її розум завжди заглиблений у діяння Крішни (*са ваі манах кршна-падāравіндайох*). Із *Вед* (*Шветāшватара Упанішада* 3.8) ми також дізнаємось: *там ева відітвāті мртйум еті* — «перевершити шлях народження та смерті можна лише усвідомивши Верховного Бога-Особу, Крішну». Іншими словами, досконалість *йоги* полягає в тому, щоб вивільнитись із матеріального існування, а не в тому, щоб демонструвати магічні прийоми та гімнастичні трюки, які обманюють наївних людей.

ВІРШ 16

नात्यश्नतस्तु योगोऽस्ति न चैकान्तमनश्नतः ।
न चातिस्वप्नशीलस्य जाग्रतो नैव चार्जुन ॥१६॥

нāтй-ашнатас ту йоґо 'сті на чаікāнтам анашнатах
на чāті-свапна-шīласйа джāґрато наіва чāрджуна

на—ніколи; *ати*—надто багато; *ашнатах*—того, хто їсть; *ту*—але; *йоґах*—єднання із Всевишнім; *асті*—є; *на*—не; *ча*—також; *екāнтам*—надто; *анашнатах*—того, хто утримується від їжі; *на*—не; *ча*—також; *ати*—забагато; *свапна-шīласйа*—того, хто спить; *джāґратах*—або того, хто не спить достатньо; *на*—не; *ева*—колинебудь; *ча*—і; *арджуна*—о Арджуно.

О Арджуно, не може стати йоґом той, хто їсть надто багато або надто мало, спить надто багато або спить недостатньо.

ПОЯСНЕННЯ: Йоґи можуть дізнатись звідси про правильний режим харчування та відпочинку. Їсти забагато означає їсти більше того, ніж потрібно на підтримування життя в тілі. Людям не слід вживати м'яса тварин, адже є достатньо збіжжя, овочів, фруктів й молока. Згідно з *Бгаґавад-ґітою,* така проста їжа належить до *ґуни* благочестя. Тваринна їжа — для тих, хто перебуває в *ґуні* невігластва. Тому ті, хто з задоволенням вживають їжу тваринного походження, спиртні напої, палять, їдять страви, не запропоновані спочатку Крішні, — страждатимуть від гріховних наслідків, бо вони споживають нечисту їжу. *Бгуйджате те тв аґаґ пāпā йе па-*

чантй ātма-кāраṇāт. Кожен, хто їсть задля власного чуттєвого задоволення або готує для себе, не пропонуючи своєї їжі Кршні, споживає лише гріх. Той, хто споживає гріх і їсть більше того, ніж йому виділено, не може стати досконалим йоґом. Найліпше, якщо людина їсть тільки рештки їжі, запропонованої Кршні. Людина в свідомості Кршни не стане їсти ніякої страви, що не була спочатку запропонована Кршні. Тому лише той, хто усвідомлює Кршну, може досягнути досконалості в заняттях *йоґою.* Практикувати *йоґу* також не зможе той, хто штучно утримується від їжі, вигадуючи свою власну методику говіння. Людина в свідомості Кршни дотримується постів, як це радять священні писання. Вона не говіє і не їсть більше того, ніж потрібно, й тому спроможна слідувати шляхом *йоги.* Той, хто їсть забагато, вночі бачитиме багато снів і, відповідно, спатиме більше, ніж потрібно. Не треба спати більше шести годин на добу. На того, хто спить більше шести годин, безумовно, впливає *ґуна* невігластва. Людина в *ґуні* невігластва млява і схильна багато спати. Така людина не може практикувати *йоґу.*

ВІРШ 17

युक्ताहारविहारस्य युक्तचेष्टस्य कर्मसु ।
युक्तस्वप्नावबोधस्य योगो भवति दुःखहा ॥१७॥

йуктāхāра-віхāрасйа йукта-чешṭасйа кармасу
йукта-свапнāвабодгасйа йоґо бгаваті дуḥкга-хā

йукта — упорядкований; *āхāра* — їжа; *віхāрасйа*—відпочинок; *йукта*—упорядкований; *чешṭасйа*—того, хто працює задля підтримування; *кармасу*—при виконанні обов'язків; *йукта*—упорядкований; *свапна-авабодгасйа*—сон і неспання; *йоґаḥ*—практика *йоги*; *бгаваті*—стає; *дуḥкга-хā*—той, хто вгамовує біль.

Той, хто впорядкував свої звички щодо їжі, сну, відпочинку й роботи, — може пом'якшити всі матеріальні страждання, практикуючи йоґу.

ПОЯСНЕННЯ: Необмежена їжа, сон, самооборона й статеві зносини, які є тілесними потребами, шкодять поступові в заняттях *йоґою.* Що стосується харчування, то впорядкувати його можна лише тоді, коли людина привчиться вживати *прасāдам* — освячену їжу. Згідно з *Бгаґавад-ґітою* (9.26), Господу Кршні пропонують овочі, квіти, фрукти, зерно, молоко тощо. Тому у людини в свідомості Кршни само по собі входить у звичку не вживати їжі, що не призначена для людини або ту, що не належить до категорії благості.

Щодо сну, то людина в свідомості Кр̣шн̣и завжди жвава і з охотою виконує свої обов'язки в свідомості Кр̣шн̣и й тому весь зайвий час, витрачений на сон, вважає за велику втрату. *Авйартга-кā-лā̄твам:* особистість, яка усвідомлює Кр̣шн̣у, не може знести, щоб навіть хвилина її життя сплинула поза служінням Господеві. Тому її сон обмежений до мінімуму. Її ідеал у цьому є Ш́рīла Рӯпа Ґосвā̄мī, який завжди був заглиблений у служіння Кр̣шн̣і й не міг спати більше двох годин на добу, а іноді й менше. Т̣ґākура Харідā̄са навіть не приймав *прасā̄ду* й не спав жодної хвилини, не скінчивши щоденного оспівування на своїх чотках трьохсот тисяч святих імен. Щодо роботи, то людина, яка усвідомлює Кр̣шн̣у, не робить нічого, що не пов'язувалося б з інтересами Кр̣шн̣и, й тому її праця завжди впорядкована і не скерована на почуттєве задоволення. Для людини в свідомості Кр̣шн̣и на постає питання про почуттєве задоволення, і тому вона не знає, що таке матеріальне дозвілля. А що вся її тілесна діяльність: робота, мова, сон, неспання й т. ін. упорядковані, то матеріальні злигодні не існують для неї.

ВІРШ 18

यदा विनियतं चित्तमात्मन्येवावतिष्ठते ।
निस्पृहः सर्वकामेभ्यो युक्त इत्युच्यते तदा ॥१८॥

йадā вінійатам̇ чіттам ātманй евāватішт̣гате
ніспрхах̣ сарва-кāмебгйо йукта ітй учйате тадā

йадā—коли; *вінійатам*—старанно дисциплінований; *чіттам*—розум і його діяльність; *ātмані*—в Трансцендентному; *ева*—неодмінно; *аватішт̣гате*—розташовується; *ніспрхах̣*—позбавлений бажань; *сарва*—до будь-якого різновиду; *кāмебгйах̣*—матеріальне чуттєве задоволення; *йуктах̣*—той, хто досяг високого рівня в *йозі*; *іті*—так; *учйате*—сказано, що; *тадā*—тоді.

Коли людина, здійснюючи йоґу, дисциплінує свою розумову діяльність й, позбувшись усіх матеріальних бажань, підіймається до трансцендентного рівня, кажуть, що вона досягла високого ступеня йоґи.

ПОЯСНЕННЯ: Характерною рисою діяльності йоґа, що вирізняє її від діяльності звичайної людини, є зникнення всіх матеріальних

бажань, головне з яких — статеве бажання. Досконалий йоґ так добре врівноважує свій розум, що його більше не можуть турбувати ніякі матеріальні бажання. В *Шрīмад-Бгāґаватам* (9.4.18–20) стверджується, що люди, які перебувають в свідомості Кршни, природним чином можуть досягти такого досконалого ступеня:

са ваі манах кршна-падāравіндайор
вачāмсі ваікунтґа-ґунānуварнане
карау харер мандіра-мārджанādішу
шрутім чакāрāчйута-сат-катґодайе

мукунда-лінгālайа-даршане дршау
тад-бгртйа-ґātра-спарше 'нга-сангамам
ґрāнам ча тат-пāда-сароджа-саурабге
шрīмат-туласйā расанām тад-арпіте

пāдау харех кшетра-падānусарпане
шіро хршīкеша-падābгівандане
кāмам ча дāсйе на ту кāма-кāмйайā
йатґоттама-шлока-джанāшрайā ратіх

«Спершу цар Амбарīша заполонив свій розум думками про лотосні стопи Господа Кршни; потім, послідовно, мову свою він використав на висвітлювання трансцендентних якостей Господа, свої руки — на прибирання храму Господнього, свої вуха — на слухання про Господні чинки, свої очі — на споглядання трансцендентних форм Господа, своє тіло — щоб торкатися тіл відданих, свій нюх — щоб відчувати аромат квітів лотоса, запропонованих Господу, свій язик — на смакування листя *туласī*, піднесеного до лотосних стіп Господа, свої ноги — для відвідин місць прощ і храмів Господа, свою голову — для шанобливих поклонів перед Господом й свої бажання він спрямував на виконання Господньої місії. Вся така трансцендентна діяльність цілком притаманна відданому Господа».

Можливо, що послідовникам імперсоналізму трансцендентний стан і здається невимовним, але його легко досягає людина в свідомості Кршни, що очевидно з вищенаведеного опису занять Махāрāджі Амбарīши. Якщо людина не зосереджує свій розум на лотосних стопах Господа, постійно пам'ятаючи про Нього, то такі трансцендентні заняття марні. Саме тому у відданому служінні Господеві цю визначену людині діяльність називають *арчаною*, тобто залученням усіх чуттів до служіння Господу. Чуття й розум не терп-

лять бездіяльності. Недоцільно просто пригнічувати їх. Тому, для основної маси людей, особливо для тих, хто не проводить життя у відреченні, вище описаний трансцендентний спосіб використання чуттів та розуму — то є досконалий шлях до трансцендентних досягнень, і в *Бгаґавад-ґіті* це називано *йуктою*.

ВІРШ 19

यथा दीपो निवातस्थो नेङ्गते सोपमा स्मृता ।
योगिनो यतचित्तस्य युञ्जतो योगमात्मनः ॥१९॥

йатґā дīпо нівāта-стґо неṅґате сопамā смр̣тā
йоґіно йата-чаттасйа йун̃джато йоґам ātманах̣

йатґā—як; *дīпах̣*—лампа; *нівāта-стґах̣*—у безвітряному місці; *на*—не; *іṅґате*—блимає; *сā*—ця; *упамā*—аналогія; *смр̣тā*—вважають; *йоґінах̣*—йога; *йата-чіттасйа*—чий розум підкорено; *йун̃джатах̣*—хто постійно практикує; *йоґам*—медитацією; *ātманах̣*—на Трансцендентне.

Як світильник не мерехтить в затишнім місці, так і трансценденталіст, що приборкав свій розум, завжди залишається стійким в своїй медитації на трансцендентну сутність.

ПОЯСНЕННЯ: Людина, яка поправді усвідомлює Крішну, завжди заглиблена в трансцендентне, і, в умиротвореному стані невідривно споглядаючи свого улюбленого Господа, вона непохитна, мов полум'я світильника в затишку.

ВІРШІ 20-23

यत्रोपरमते चित्तं निरुद्धं योगसेवया ।
यत्र चैवात्मनात्मानं पश्यन्नात्मनि तुष्यति ॥२०॥
सुखमात्यन्तिकं यत्तद्बुद्धिग्राह्यमतीन्द्रियम् ।
वेत्ति यत्र न चैवायं स्थितश्चलति तत्त्वतः ॥२१॥
यं लब्ध्वा चापरं लाभं मन्यते नाधिकं ततः ।
यस्मिन्स्थितो न दुःखेन गुरुणापि विचाल्यते ॥२२॥

तं विद्याद्दुःखसंयोगवियोगं योगसंज्ञितम् ॥२३॥

йатропарамате чіттам ніруддгам йоґа-севайā
йатра чаівāтманāтмānам паśйанн āтмані тушйаті

сукгам āтйантікам йат тад буддгі-грāхйам атīндрійам
ветті йатра на чаівāйам стгітаś чалаті таттватах

йам лабдгвā чāпарам лāбгам манйате нāдгікам татах
йасмін стгіто на духхгена гуруņāпі вічāлйате

там відйāд духхга-самйоґа- війоґам йоґа-самджńітам

йатра—за такого стану речей, коли; *упарамате*—припиняється (тому, що людина відчуває трансцендентне щастя); *чіттам*—розумова діяльність; *ніруддгам*—відчужений од матерії; *йоґа-севайā*—заняттям *йоґою*; *йатра*—в якому; *ча*—також; *ева*—неодмінно; *ātманā*—чистим розумом; *ātмānам*—«я»; *паśйан*—усвідомлюючи становище; *ātмані*—в собі; *тушйаті*—стає задоволеним; *сукгам*—щастя; *ātйантікам*—найвище; *йат*—котре; *тат*—те; *буддгі*—інтелектом; *грāхйам*—що прийняте; *атīндрійам*—трансцендентне; *ветті*—знає; *йатра*—де; *на*—ніколи; *ча*—також; *ева*—неодмінно; *айам*—він; *стгітах*—розташований; *чалаті*—рухається; *таттватах*—від істини; *йам*—той, хто; *лабдгвā*—досягає; *ча*—також; *апарам*—будь-який інший; *лāбгам*—виграє; *манйате*—розглядає; *на*—ніколи; *адгікам*—більш; *татах*—ніж той; *йасмін*—в якому; *стгітах*—розташований; *на*—ніколи; *духхгена*—нещастями; *гуруņā апі*—хоча навіть й дуже важко; *вічāлйате*—стає схвильованим; *там*—той; *відйāт*—ти мусиш знати; *духхга-самйоґа*—нещастя внаслідок зв'язку з матерією; *війоґам*—винищування; *йоґа-самджńітам*—називають трансом.

На стадії досконалості, яку називають трансом, або самāдгі, матеріально спрямована діяльність розуму повністю гамується завдяки заняттям йоґою. Здатність бачити свою сутність чистим розумом й відчувати вищий смак і радість у собі є характерною ознакою такої досконалості. Перебуваючи в такому бляженному стані, людина за допомогою своїх трансцендентних чуттів зазнає безмежного трансцендентного щастя. Пізнавши його, вона ніколи не відхиляється од істини, бо вважає, що немає вищого здобутку. За такого стану вона залишається непохитною навіть посеред найбільших труднощів. Це і є справжня свобода від усіх злигоднів, що постають із зв'язку з матерією.

ПОЯСНЕННЯ: Практикуючи *йоґу,* людина поступово збувається матеріальних уявлень. Це — найважливіший принцип *йоги.* Після того людина входить в стан трансу, або *самāдгі,* і це означає, що вона за допомогою трансцендентного розуму та інтелекту усвідомила Наддушу, чітко відрізняючи себе від Верховної душі. Методику *йоги* в більшій або меншій мірі засновано на засадах системи Патайджалі. Деякі неавторитетні коментатори намагаються ототожнити індивідуальну душу з Наддушею, а моністи вважають, що це і є звільнення, але вони не розуміють істинної мети системи *йоги* Патайджалі. В системі Патайджалі визнано трансцендентну насолоду, але моністи не визнають її, остерігаючись підставити під сумнів теорію єдності. Моністи не визнають різниці між знанням і тим, хто пізнає, але в даному вірші прийнято трансцендентну насолоду, якої дізнають за допомогою трансцендентних чуттів. І Патайджалі Муні, знаменитий тлумач системи *йоги,* підтримує такий погляд. Великий мудрець каже в своїх *Йоґа-сӯтрах* (3.34): *пуŕушāртґа-ӣӯнйā-нāм ґуӈāнāм пратіпрасавах̣ каівалйам̇ сварӯпа-пратішт̣ґā вā чіті-ӣактір іті.*

Ця *чіті-ӣакті,* або внутрішня потенція, — трансцендентна. *Пурушāртґа* означає матеріально спрямовану релігійність, економічний розвиток, чуттєве задоволення і, зрештою, прагнення злитись із Всевишнім. Таку «єдність із Всевишнім» моністи називають *каівалйам.* Але, згідно з Патайджалі, *каівалйам* — це внутрішня, або трансцендентна потенція, за допомогою якої жива істота усвідомлює своє одвічне природне становище. Господь Чаїтанйа називає такий стан *чето-дарпан̣а-мāрджанам,* очищенням забрудненого свічада розуму. Це «очищення» насправді і є звільнення, або *бгава-махā-дāвāґні-нірвāпан̣ам.* Теорія *нірвāӈи* — як підготовчої стадії — також не суперечить цьому принципові. В *Бгāґаватам* (2.10.6) це називано *сварӯпен̣а вйавастґітіх̣.* У даному вірші *Бгаґавад-ґїтā* також підтримує таке положення.

Після *нірвāӈи,* тобто припинення матеріальної діяльності, проявляється діяльність духовна, або віддане служіння Господу, тобто свідомість Кршӈи. В *Бгāґаватам* пояснюється, що *сварӯпен̣а вйавастґітіх̣* означає «істинне життя живої істоти». *Мāйā,* або ілюзія, — це опоганений матеріальною заразою стан духовного життя. Звільнення від такої матеріальної інфекції не означає руйнування одвічного первинного становища живої істоти. Патайджалі також визнає це, кажучи: *каівалйам̇ сварӯпа-пратішт̣ґā вā чіті-ӣактір іті.* Ця *чіті-ӣакті,* або трансцендентна насолода і є справжнє життя. Це також підтверджено у *Ведāнта-сӯтрі* (1.1.12): *āнанда-майо 'бгйāсāт.* Природна трансцендентна насолода є кінцевою метою *йо-*

ти і її легко досягнути за допомогою відданого служіння Господеві, *бгакті-йоґи. Бгакті-йоґу* виразно описано в сьомій главі *Бгаґавад-ґīти.*

Як з'ясовано в даній главі, в системі *йоґи* є два різновиди *самāдгі,* які називають *сампраджн̃āта-самāдгі* і *асампраджн̃āта-самāдгі.* Коли людина шляхом різних філософських досліджень досягає трансцендентного стану, кажуть, що вона досягла *сампраджн̃ата-самāдгі.* Але стан *асампраджн̃āта-самāдгі* не має нічого спільного із світськими насолодами, тому що людина стає трансцендентною до будь-якого щастя матеріально-чуттєвого походження. І, досягши такого трансцендентного стану, йоґ стає непохитним. Йоґ не знатиме успіху, якщо не перебуватиме в такому стані. Нинішні так звані «заняття *йоґою*», що включають в себе різні почуттєві втіхи, — досить сумнівні. Йоґ, який захоплюється сексом і наркотиками — це посміховисько. Навіть становище йоґів, яких приваблюють *сіддги* (різного роду досконалості) на шляху *йоґи,* не вельми гарне. Якщо йоґів приваблюють супровідні ефекти *йоґи,* то вони не зможуть досягнути ступеня досконалості, як це стверджується у даному вірші. Тому «йоґи», які роблять виставу з гімнастичних трюків або *сіддг,* повинні знати, що таким шляхом вони втрачають мету *йоґи.*

Найкращим способом *йоґи* для цієї епохи є свідомість Кр̣шн̣и, і на цьому шляху зовсім мало перешкод. Людина в свідомості Кр̣шн̣и черпає стільки блаженства в своїх повсякденних заняттях, що не прагне ніякого іншого щастя. Існує чимало перешкод, особливо в нашому віці лицемірства, для занять *хат̣ґа-йоґою, дгйāна-йоґою* або *джн̃āна-йоґою,* але у здійсненні *карма-йоґи* й *бгакті-йоґи* таких проблем немає.

Доки існує матеріальне тіло, людині доводиться йти назустріч його потребам: їсти, спати, захищатись й паруватись. Однак той, хто перебуває в стані чистої *бгакті-йоґи,* або в свідомості Кр̣шн̣и, задовольняючи потреби свого тіла, не збуджує почуттів. Він просто задовольняє свої найнеобхідніші потреби, здобуваючи, так би мовити, найбільшу вигоду з невдалої угоди, і насолоджується трансцендентним щастям в свідомості Кр̣шн̣и. Він спокійно сприймає будь-які випадкові події, такі, наприклад, як аварія, хвороба, злидні й навіть смерть найкревнішого родича, але він завжди готовий виконувати свої обов'язки в свідомості Кр̣шн̣и, або *бгакті-йозі.* Нещасні випадки ніколи не відхиляють його од виконання свого обов'язку. В *Бгаґавад-ґīті* (2.14) сказано: *āґамāпāйіно 'нітйāс тāмс тітікшасва бгāрата.* Він терпляче зносить всі такі непередбачені події, бо знає, що вони приходять і відходять й не впливають на виконання

його обов'язків. Таким шляхом він досягає найвищої досконалості *йоґи.*

ВІРШ 24

स निश्चयेन योक्तव्यो योगोऽनिर्विण्णचेतसा
संकल्पप्रभवान्कामांस्त्यक्त्वा सर्वानशेषतः।
मनसैवेन्द्रियग्रामं विनियम्य समन्ततः ॥२४॥

са нішчайена йоктавйо йоґо 'нірвіṇṇā-четасā
саṅкалпа-прабгавān кāмāṁс тйактвā сарвāн аśешатаḥ
манасаівендрійа-ґрāмаṁ вінійамйа самантатаḥ

саḥ—той; *нішчайена*—з непохитною рішучістю; *йоктавйаḥ*—треба практикувати; *йоґаḥ*—система *йоґи*; *анірвіṇṇа-четасā*—без відхилень; *саṅкалпа*—спекулятивних роздумів; *прабгавāн*—народжених з; *кāмāн*—матеріальних бажань; *тйактвā*—відмовляючись; *сарвāн*—усіх; *аśешатаḥ*—цілком; *манасā*—розумом; *ева*—неодмінно; *індрійа-ґрāмам*—сукупність чуттів; *вінійамйа*—упорядковуючи; *самантатаḥ*—зусебічно.

Людина повинна виконувати йоґу з непохитною рішучістю й вірою і не відхилятись од обраного шляху. Треба відкинути всі без винятку матеріальні бажання, що породжені філософськими роздумами, й, відтак, за допомогою розуму приборкати всі свої чуття, контролюючи найменший їх вияв.

ПОЯСНЕННЯ: Той, хто практикує *йоґу,* повинен сповнитись рішучості й терпляче, без відхилень, продовжувати заняття. Він повинен бути впевненим в кінцевій перемозі і наполегливо йти обраним шляхом, ніколи не впадаючи у відчай, навіть якщо щось заважає досягнути успіху. Людині, яка неухильно практикує *йоґу,* забезпечена удача. Рӯпа Ґосвāмī сказав про *бгакті-йоґу*:

утсāхāн нішчайāд дгаірйāт тат-тат-карма-правартанāт
саṅґа-тйāґāт сато вр̣ттеḥ шадбгір бгактіḥ прасідгйаті

«*Бгакті-йоґу* увінчає успіх, якщо людина віддається їй з натхненням, наполегливо й рішуче виконує визначені їй обов'язки, спілкуючись з відданими, цілком присвятивши себе доброчесній діяльності» (*Упадеśāмр̣та* 3).

Щодо рішучості, то тут треба наслідувати приклад горобчихи, яка загубила в океані свої яйця. Горобчиха відклала яйця на океанському березі, але великий океан підхопив й поніс їх на своїх хвилях.

Горобчиха дуже засмутилась й попрохала океан повернути їй яйця. Але океан навіть не зважив на її прохання. Відтак, горобчиха вирішила осушити океан. Вона почала вичерпувати воду своїм маленьким дзьобом, і всі сміялись з її неймовірної рішучості. Чутка про це рознеслась усюди, і, зрештою, дійшла до Ґаруди, велетенського птаха, який носить на собі Господа Вішну. Ґаруда перейнявся співчуттям до своєї маленької сестри і прилетів до неї. Йому дуже сподобалась рішучість маленької горобчихи, і він пообіцяв допомогти їй. Ґаруда попросив океан повернути яйця, щоб йому самому не довелося виконати намір горобчихи. Океан злякався цього й повернув яйця. Ось так з Ґарудиної ласки горобчиха віднайшла своє щастя.

Так само може здаватись, що практика *йоги,* особливо *бгакті-йоги* в свідомості Кр̣шн̣и — це дуже важка справа. Але якщо з великою рішучістю дотримуватись її засад, Господь неодмінно допоможе, бо, як кажуть: «Роби, небоже, то й Бог поможе».

ВІРШ 25

शनैः शनैरुपरमेद्बुद्ध्या धृतिगृहीतया ।
आत्मसंस्थं मनः कृत्वा न किंचिदपि चिन्तयेत् ॥२५॥

ш́анаіх̣ ш́анаір упарамед буддгйā дгр̣ті-гр̣хīтайа
ā́тма-самстгам̇ манах̣ кр̣твā на кін̃чід апі чінтайет

ш́анаіх̣—поступово; *ш́анаіх̣*—крок за кроком; *упарамет*—нехай стримується; *буддгйā*—інтелектом; *дгр̣ті-гр̣хīтайā*—що діє з переконаністю; *ā́тма-самстгам*—приміщений у трансцендентному; *манах̣*—розум; *кр̣твā*—роблячи; *на*—ні; *кін̃чіт*—ще що-небудь; *апі*—навіть; *чінтайет*—нехай думає про.

Поступово, крок за кроком, за допомогою інтелекту, зміцненого переконаністю, треба ввійти в транс, й відтак слід зосередити свій розум лише на душі, й не думати ні про що інше.

ПОЯСНЕННЯ: За допомогою інтелекту і належної переконаності слід поступово припинити чуттєву діяльність. Це називають *пратйāхāрою.* Розум, який приборкано за допомогою переконаності, медитації й угамування чуттів, заглиблюється в транс, або *самāдгі.* І тоді вже зникає всяка небезпека знову підпасти впливові матеріальних уявлень про життя. Іншими словами, хоча покрив матерії і огортатиме духовну душу — живу істоту — доти, доки існуватиме матеріальне тіло, вона не повинна думати про чуттєве задоволення. Не слід думати ні про які насолоди, а тільки про те, як принес-

ти насолоду Верховній Душі. Такого стану можна легко досягнути шляхом безпосереднього відданого служіння в свідомості Кр̣шн̣и.

ВІРШ 26

यतो यतो निश्चलति मनश्चञ्चलमस्थिरम् ।
ततस्ततो नियम्यैतदात्मन्येव वशं नयेत् ॥२६॥

йато йато ніш́чалаті манаш́ чан̃чалам астґірам
татас тато ніямйаітад ātманй ева ваш́ам найет

йатах̣ йатах̣—куди б, коли б; *ніш́чалаті*—збуджується воістину; *манах̣*—розум; *чан̃чалам*—мінливий; *астґірам*—нестійкий; *татах̣ татах̣*—звідти, тоді; *ніямйа*—вгамовуючи; *етат*—цей; *ātмані*—у собі; *ева*—неодмінно; *ваш́ам*—контроль; *найет*—повинен поставити під.

Де б не блукав розум, мінливий та нестійкий за своєю природою, треба неодмінно повертати його назад, під контроль душі.

ПОЯСНЕННЯ: Природа розуму мінлива й нестійка. Однак, йог, який усвідомив себе, повинен володіти своїм розумом, а не навпаки. Того, хто контролює розум (а отже й почуття), називають *ґосвāмі,* або *свāмī,* а того, хто підпадає впливові розуму, називають *ґо-дāса,* тобто слуга почуттів. *Йо́свāмī* відоме справжнє почуттєве щастя. В стані почуттєвого трансцендентного щастя, чуття служать Хр̣ш̣ікеш́і, тобто вищому володареві чуттів—Кр̣шн̣і. Служіння Кр̣шн̣і з очищеними чуттями називають свідомістю Кр̣шн̣и. Таким є шлях цілковитого опановування чуттями. Більше того, саме в цьому полягає вища досконалість *йоґи.*

ВІРШ 27

प्रशान्तमनसं ह्येनं योगिनं सुखमुत्तमम् ।
उपैति शान्तरजसं ब्रह्मभूतमकल्मषम् ॥२७॥

праш́āнта-манасам̣ хй енам̣ йоґінам̣ сукґам уттамам
упаіті ш́āнта-раджасам̣ брахма-бгӯтам акалмашам

праш́āнта—спокійний, зосереджений на лотосних стопах Кр̣шн̣и; *манасам*—чий розум; *хі*—неодмінно; *енам*—цей; *йоґінам*—йог; *сукґам*—щастя; *уттамам*—найвищого; *упаіті*—досягає; *ш́āнта-*

раджасам—вгамування пристрасті; *брахма-бгӯтам*—звільнення через ототожнення з Абсолютом; *акалмашам*—звільнення від усіх наслідків минулих гріховних дій.

Йоґ, що укріпив розум на Мені, воістину досяг найвищого ступеня досконалості трансцендентного щастя. Він перебуває поза ґуною пристрасті й усвідомлює свою якісну тотожність із Всевишнім, і таким чином він звільнюється від усіх наслідків своїх попередніх вчинків.

ПОЯСНЕННЯ: Досягши стану *брахма-бгӯти*, людина звільнюється від матеріальної скверни й відтоді розпочинає трансцендентне служіння Господеві. *Мад-бгактім лабгате парāм* (Бг. 18.54). Неможливо вічно утримувати себе в якісному стані Брахмана, Абсолюту, якщо розум не зосередився на лотосних стопах Господа. *Са ваі манах кршна-падāравіндайох*. Невпинне трансцендентне любовне служіння Господеві, тобто відданість Кршні є ознакою справжнього звільнення від впливу *ґуни* пристрасті та всієї матеріальної скверни.

ВІРШ 28

युञ्जन्नेवं सदात्मानं योगी विगतकल्मषः ।
सुखेन ब्रह्मसंस्पर्शमत्यन्तं सुखमश्नुते ॥२८॥

йун̃джанн евам̇ садāтмāнам̇ йоґī вічата-калпашах
сукґена брахма-самспарш́ам атйантам̇ сукґам аш́нуте

йун̃джан—практикуючи *йоґу*; *евам*—таким чином; *садā*—завжди; *ātмāнам*—«я»; *йоґī*—той, хто перебуває в зв'язкові з Верховною Душею; *вічата*—звільнений від; *калмашах*—будь-яка матеріальна скверна; *сукґена*—в трансцендентному щасті; *брахма-самспарш́ам*—перебуваючи в міцному зв'язкові з Всевишнім; *атйантам*—найвище; *сукґам*—щастя; *аш́нуте*—досягає.

Таким чином йоґ, який володіє собою й наполегливо здійснює йоґу, звільнюється від усякої матеріальної скверни й досягає найвищого ступеня досконалого щастя в трансцендентному любовному служінні Господеві.

ПОЯСНЕННЯ: Самоусвідомлення означає розуміння свого одвічного природного становища в стосунках з Всевишнім. Індивідуальна душа є невід'ємною часткою Всевишнього, і її призначення —

з любов'ю служити Господеві. Такий трансцендентний зв'язок із Всевишнім називають *брахма-самспарш́ею*.

ВІРШ 29

सर्वभूतस्थमात्मानं सर्वभूतानि चात्मनि ।
ईक्षते योगयुक्तात्मा सर्वत्र समदर्शनः ॥२९॥

сарва-бгӯта-стґам ātмāнам сарва-бгӯтāні чāтмані
ӣкшате йоґа-йуктāтмā сарватра сама-дарш́анах̣

сарва-бгӯта-стґам—що перебуває в усіх істотах; *ātмāнам*—Наддуша; *сарва*—усі; *бгӯтāні*—істоти; *ча*—також; *ātмані*—у собі; *ӣкшате*—бачить насправді; *йоґа-йукта-ātмā*—той, хто в злагоді із свідомістю Кршн̣и; *сарватра*—скрізь; *сама-дарш́анах̣*—бачачи однаково.

Справжній йоґ бачить Мене в усіх істотах і також бачить кожну істоту в Мені. Воістину, особа, що усвідомила себе, бачить Мене, незмінного Верховного Господа, скрізь і всюди.

ПОЯСНЕННЯ: Йоґ, який усвідомлює Кршн̣у, володіє досконалим баченням, тому що Він бачить Всевишнього, який перебуває в серці кожної живої істоти у вигляді Наддуші. *Ӣш́варах̣ сарва-бгӯтāнāм хрд-деш́е 'рджуна тішт̣ґаті.* Господь, у Своєму аспекті Парамāтми, присутній як у серці собаки, так і в серці *брāхман̣и*. Досконалий йоґ знає, що Господь вічно трансцендентний і що Він не залежить від того, в якому матеріальному тілі Він перебуває, — собаки чи *брāхман̣и*. В цьому полягає верховний нейтралітет Господа. Індивідуальна душа також перебуває в своєму індивідуальному серці, але не може бути присутньою в усіх серцях. Такою є різниця між індивідуальною душею і Наддушею. Той, хто не практикує *йоґу* по-справжньому, не може бачити все це так ясно. Але свідома Кршн̣и особистість може бачити Господа і в серці віруючого, і в серці атеїста. В *смрті* це підтверджено таким чином: *ātататāв̆ча мāтр̣твāв̆ча ātмā хі парамо харіх̣*. Господь є джерелом усіх істот, і Він подібний до матері, що піклується про своїх дітей. Як мати з любов'ю однаково ставиться до всіх своїх дітей: і добрих, і лихих, так і Верховний батько (або мати) однаково ставиться до всіх живих істот. Отже, Парамāтмā завжди присутня в усіх живих істотах.

Із зовнішнього боку кожна жива істота також перебуває в енергії Господа. Як це буде пояснено в сьомій главі, Господь первинно

має дві енергії: духовну (вищу) і матеріальну (нижчу). Жива істота, хоча і належить до верховної енергії, обумовлена нижчою енергією, — вона ніколи не може існувати поза енергією Господа. Всяка жива істота тим чи іншим чином завжди перебуває в Ньому.

Йог бачить усіх живих істот однаковими, бо знає, що всі живі істоти за будь-яких обставин залишаються Господніми слугами, хоча і перебувають в різних становищах, згідно з наслідками своєї кармічної діяльності. Пробуваючи в матеріальній енергії, жива істота служить матеріальним почуттям, а перебуваючи в духовній енергії, вона безпосередньо служить Верховному Господеві. В обох випадках жива істота залишається слугою Бога. Таке досконале бачення рівності всіх живих істот притаманне людині в свідомості Кршни.

ВІРШ 30

यो मां पश्यति सर्वत्र सर्वं च मयि पश्यति ।
तस्याहं न प्रणश्यामि स च मे न प्रणश्यति ॥३०॥

йо мāм̇ паш́йаті сарватра сарвам̇ ча майі паш́йаті
тасйāхам̇ на праṇаш́йāмі са ча ме на праṇаш́йаті

йах̣ — хто б не; *мāм̇* — Мене; *паш́йаті* — бачить; *сарватра* — скрізь; *сарвам̇* — усе; *ча* — і; *майі* — в Мені; *паш́йаті* — бачить; *тасйа* — того; *ахам̇* — Я; *на* — не; *праṇаш́йāмі* — втрачає; *сах̣* — він; *ча* — також; *ме* — Мене; *на* — не; *праṇаш́йаті* — втрачає.

Той, хто бачить Мене скрізь, і все — в Мені, ніколи не втратить Мене, і Я ніколи не покину його.

ПОЯСНЕННЯ: Людина в свідомості Кршни неодмінно бачить Господа Кршну всюди і бачить усе в Кршні. Може здаватися, що така людина бачить лише якісь окремі проявлення матеріальної природи, однак у кожнім випадку вона усвідомлює Кршну, бо розуміє, що все суще є вияв енергії Кршни. Без Кршни нічого не може існувати, Кршна є Господь усього сущого — ось головна підвалина свідомості Кршни. Свідомість Кршни означає розвиток любові до Кршни, і стан цей перевершує будь-яке звільнення від матеріального. За цього стану свідомості Кршни, вищому від рівня самоусвідомлення, відданий досягає єдності з Кршною в тому розумінні, що відданий у всьому бачить Кршну і сповнюється любові до Нього. Відтоді між Господом та відданим виникають близькі особистісні взаємостосунки. На цьому ступені жива істота досягає безсмертя, і Бог-Особа ніколи не зникає з очей відданого. Злитись з Кршною

означає духовно знищити себе. Відданий не наражає себе на таку небезпеку. В *Брахма-самгіті* (5.38) стверджується:

премāн̃джана-ччгуріта-бгакті-вілочанена
сантах̣ садаіва хрдайешу вілокайанті
йам̇ ш́йāмасундарам ачінтйа-ґуна-сварӯпам̇
ґовіндам āді-пурушам̇ там ахам̇ бгаджāмі

«Я поклоняюсь одвічному первинному Господеві Ґовінді, якого завжди бачить відданий, чиї очі зволожені бальзамом любові. Господь проявляється у Своєму вічному образі Ш́йāмасундари, образі, який перебуває в серці відданого».

На такій стадії відданий завжди бачить перед собою Господа Кршну й Господь також не відвертає од нього Своїх очей. Те ж саме стосується і йоґа, який бачить Господа у вигляді Наддуші всередині свого серця. Такий йоґ перетворюється на чистого відданого й не може прожити жодної миті, щоб не бачити Господа у собі.

ВІРШ 31

सर्वभूतस्थितं यो मां भजत्येकत्वमास्थितः ।
सर्वथा वर्तमानोऽपि स योगी मयि वर्तते ॥ ३१ ॥

сарва-бгӯта-стґітам̇ йо мāм̇ бгаджатй екатвам āстґітах̣
сарватґā вартамāно 'пі са йоґī майі вартате

сарва-бгӯта-стґітам—розташований у серці кожного; *йах̣*—той, хто; *мām*—Мене; *бгаджаті*—віддано шанує; *екатвам*—в єдності; *āстґітах̣*—розташований; *сарватґā*—за всіх обставин; *вартамāнах̣*—бувши розташованим; *апі*—незважаючи на; *сах̣*—він; *йоґī*—трансценденталіст; *майі*—в Мені; *вартате*—залишається.

Йоґ, який віддано служить Наддуші, знаючи що Я і Наддуша — суть одне, перебуває в Мені за всіх обставин.

ПОЯСНЕННЯ: Йоґ, що заглиблений в медитацію на Верховну Душу, бачить у собі повновладну частку Кршни в образі Вішну, що має чотири руки і тримає мушлю, диск, булаву і квітку лотоса. Такий йоґ повинен знати, що Вішну не відрізняється од Кршни. Кршна, як Наддуша, перебуває в серці кожного. Більше того, незліченні Наддуші, що існують в серцях незліченних живих істот не відрізняються одна від одної. Немає також різниці між людиною в свідо-

мості Кр̣шн̣и, яка завжди з любов'ю служить Кр̣шн̣і на трансцендентальному рівні, й досконалим йоґом, що заглиблений у медитацію на Верховну Душу. Йоґ в свідомості Кр̣шн̣и, навіть якщо він і виконує найрізноманітнішу діяльність, пробуваючи в матеріальному світі, завжди залишається в Кр̣шн̣і. В *Бгакті-расāмр̣та-сіндгу* (1.2.187) Ш́рīли Рӯпи Ґосвāмī підтверджується це: *нікгілāсв апй авастґāсу джīван-муктах̣ са учйате*. До відданого Господа, який завжди діє в свідомості Кр̣шн̣и, звільнення приходить само по собі. В *Нāрада-панчарāтрі* це підтверджено таким чином:

дік-кālāдй-анаваччгінне кр̣шн̣е чето відгāйа ча
тан-майо бгаваті кшіпрам̇ джīво брахман̣і йоджайет

«Зосередивши свою увагу на трансцендентній формі Кр̣шн̣и, який проникає в усе і перебуває поза часом і простором, людина заглиблюється в думки про Кр̣шн̣у і досягає тоді блаженного стану трансцендентного спілкування з Ним».

Свідомість Кр̣шн̣и — це транс найвищого рівня в практиці *йоги*. Розуміння того, що Кр̣шн̣а як Наддуша присутній в серці кожного, робить йоґа бездоганним. У *Ведах* (*Ґопāла-тāпанī Упанішада* 1.21) про цю незбагненну Господню потенцію сказано так: *еко 'пі сан бахудгā йо 'вабгāті* — «хоча Господь один, Він присутній в незчисленних серцях у безлічі Своїх форм». Подібне ж сказано в *смр̣ті-ш́āстрі*:

ека ева паро вішн̣ух̣ сарва-вйāпī на самш́айах̣
аіш́варйāд рӯпам̇ екам̇ ча сӯрйа-ват бахудгейате

«Хоча Вішн̣у один, Він, безсумнівно, всюдисущий. Попри Свою єдину форму, Він присутній скрізь завдяки Своїй незбагненній потенції, як те сонце, що з'являється в багатьох місцях водночас».

ВІРШ 32

आत्मौपम्येन सर्वत्र समं पश्यति योऽर्जुन।
सुखं वा यदि वा दुःखं स योगी परमो मतः ॥ ३२॥

ātmaупамйена сарватра самам̇ паш́йаті йо 'рджуна,
сукгам̇ вā йаді вā дух̣кгам̇ са йоґī парамо матах̣

ātma—своїм «я»; *аупамйена*—порівнянням; *сарватра*—скрізь; *самам*—однаково; *паш́йаті*—бачить; *йах̣*—той, хто; *арджуна*—о Ар-

джуно: *сукґам*—щастя; *ва̄*—або; *йаді*—якщо; *ва̄*—або; *дух̣кґам*—відчай; *сах̣*—такий; *йоґі*—трансценденталіст; *парамах̣*—досконалий; *матах̣*—вважають.

О Арджуно, той є досконалим йоґом, хто, порівнюючи їх з самим собою, бачить справжню рівність всіх живих істот, як у щасті, так і в горі.

ПОЯСНЕННЯ: Той, хто перебуває в свідомості Кр̣шн̣и — досконалий йоґ: він чуйний до щастя й нещастя кожної живої істоти завдяки своєму власному досвідові. Причина страждань живої істоти полягає в тому, що вона забула про свої взаємостосунки з Богом. А щастя їхнє — в усвідомленні того, що плоди діяльності всіх живих істот призначені для Кр̣шн̣и, що Він насолоджується ними, що Він — власник усіх земель та планет і найщиріший друг усіх живих істот. Досконалий йоґ знає, що будь-яка жива істота, яку обумовлюють *ґун̣и* матеріальної природи, зазнає троякого роду страждань матеріального характеру, бо забула про свої стосунки з Кр̣шн̣ою. Людина в свідомості Кр̣шн̣и щаслива і тому вона намагається скрізь поширювати знання про Кр̣шн̣у. Досконалий йоґ намагається переконати всіх у важливості усвідомлення Кр̣шн̣и, і тому він є найкращий у світі благодійник, і він — найулюбленіший слуга Господа. *На ча тасма̄н манушйешу каш́чін ме прійа-кр̣ттамах̣* (Бґ. 18.69). Іншими словами, відданий Господа завжди турбується про добробут усіх живих істот, і тому є справжній друг кожному. Він — найліпший йоґ, тому що не бажає ніяких досконалостей *йоґи* просто задля власного блага, але трудиться також заради інших. Він не заздрить іншим живим істотам. У цьому полягає контраст між чистим відданим Господа і йоґом, що зацікавлений лише в особистому поступові. Йоґ, який усамітнюється заради медитації, не може зрівнятись з досконалим відданим, який намагається зробити все можливе, щоб направити кожну людину до свідомості Кр̣шн̣и.

ВІРШ 33

अर्जुन उवाच ।
योऽयं योगस्त्वया प्रोक्तः साम्येन मधुसूदन ।
एतस्याहं न पश्यामि चञ्चलत्वात्स्थितिं स्थिराम् ॥३३॥

арджуна ува̄ча
йо 'йам̇ йоґас твайа̄ проктах̣ са̄мйена мадгусӯдана
етасйа̄хам̇ на паш́йа̄мі чан̃чалатва̄т стґітім̇ стґіра̄м

арджуна увāча—Арджуна сказав; *йах айам*—ця система; *йоґах*—містицизм; *твайā*—Тобою; *проктах*—описаний; *сāмйена*—взагалі; *мадгу-сӯдана*—о вбивцю демона Мадгу; *етасйа*—цього; *ахам*—я; *на*—не; *паш́йāмі*—бачу; *чāнчалатвāт*—внаслідок непогамованості; *стґітім*—основи; *стґірāм*—твердої.

Арджуна сказав: О Мадгусӯдано, система йоґи, про яку Ти щойно розповів, здається мені нездійсненною і неприйнятною, бо розум неспокійний та нестійкий.

ПОЯСНЕННЯ: Арджуна відхилив систему містицизму, що її Господь Крш̣на був описав йому, починаючи зі слів *сучау деш́е* і закінчуючи *йоґе парамах,* бо він почувався неспроможним слідувати їй. У цю епоху Калі пересічна людина не може залишити домівку й піти до відлюдного місця в горах або джунглях для того, щоб практикувати там *йоґу*. Несамовита боротьба за існування — таке скороминуще — характерна ознака нашого часу. Люди несерйозно ставляться до самопізнання, навіть якщо їм пропонують легкі дійові способи, годі казати про таку складну систему *йоґи,* яка передписує життя у відреченні, важкі пози, вибір певного місця і передбачає відчуження розуму від матеріальних справ. Як людина практична, Арджуна вирішив, що не зможе додержуватись цієї системи *йоґи,* хоча і мав перед іншими багато переваг. Він належав до царської родини і його було обдаровано численними шляхетними чеснотами: він був великий воїн, йому була дарована довговічність і, найголовніше, він був найближчим другом Крш̣ни, Верховного Бога-Особи. П'ять тисяч років тому в Арджуни були набагато сприятливіші умови, ніж у нас з вами зараз, однак він відмовився прийняти цю систему *йоґи*. Справді, ніде в історичних хроніках ми не знаходимо, що Арджуна коли-небудь практикував цю *йоґу*. Тому, в епоху Калі, цю систему слід вважати неприйнятною для загального кола людей. Звичайно, може вона і доступна для окремих небагатьох виняткових особистостей, але для більшості вона нездійсненна. Якщо так було ще багато тисяч років тому, що ж тоді казати про наші часи? Ті, що імітують цю систему *йоґи* в так званих «школах» та «товариствах», хоча і вдоволені собою, насправді лише марнують час. Їм невідома справжня мета *йоґи*.

ВІРШ 34

चञ्चलं हि मनः कृष्ण प्रमाथि बलवद्दृढम् ।
तस्याहं निग्रहं मन्ये वायोरिव सुदुष्करम् ॥ ३४॥

чан̃чалам̇ хі манах̣ кр̣шн̣а прама̄тґі балавад др̣д̣гам
тасйа̄хам̇ ніґрахам̇ манйе ва̄йор іва су-душкарам

чан̃чалам—мерехтливий; *хі*—неодмінно; *манах̣*—розум; *кр̣шн̣а*—о Кр̣шн̣о; *прама̄тґі*—що несе збудження; *бала-ват*—сильний; *др̣д̣гам*—упертий; *тасйа*—його; *ахам*—я; *ніґрахам*—підкорити; *манйе*—думати; *ва̄йох̣*—вітру; *іва*—як; *су-душкарам*—важко.

Розум неспокійний, бурхливий, впертий і дуже сильний, о Кр̣шн̣о, і підкорити його, мені здається, важче, ніж приборкати пориви вітру.

ПОЯСНЕННЯ: Розум настільки сильний та настирливий, що іноді він перемагає інтелект, хоча інтелект за своєю природою призначений керувати розумом. У повсякденному житті людині, яка змушена долати стільки перешкод, звичайно дуже важко контролювати розум. Можна штучно врівноважити розум у ставленні до друзів та ворогів, але, врешті-решт, жодній пересічній людині це не під силу, бо це важче, ніж стримувати шалені пориви вітру. В ведичній літературі (*Катґа Упанішада* 1.3.3–4) сказано:

а̄тма̄нам̇ ратґінам̇ віддґі ш̇ар̄ґрам̇ ратґам ева ча
буддґім̇ ту са̄ратґім̇ віддґі манах̣ праґрахам ева ча

і̇ндрійа̄н̣і хайа̄н а̄хур вішайа̄м̇с тешу ґо-чара̄н
а̄тмендрійа-мано-йуктам̇ бгоктеті а̄хур манішін̣ах̣

«Душа сидить у повозці матеріального тіла, а інтелект править. Розум — це віжки, а чуття — це коні. Таким чином, «я», душа, насолоджується або страждає в оточенні розуму та чуттів. Такою є думка великих мислителів». Інтелект повинен скеровувати розум, але розум такий дужий і впертий, що часто долає інтелект людини, подібно до того, як сильна інфекція іноді перевершує ефективність ліків. Цей владний розум слід приборкувати, практикуючи *йогу*, однак для такої світської людини, як Арджуна, її практика є нездійсненною. Що ж тоді можна сказати про сучасну людину? Тут наведене дуже вдале порівняння: неможливо стримати пориви вітру. А приборкати бурхливий розум навіть іще важче. Найлегшим засобом розумового контролю, за порадою Господа Чаітанйі, є смиренне оспівування Харе Кр̣шн̣а-*мантри*, великої *мантри* визволення. На такому шляху — *са ваі манах̣ кр̣шн̣а-падара̄віндайох̣* — людина повинна цілком зосередити свій розум на Кр̣шн̣і. І тоді не залишиться жодної шпарини, крізь яку могли б просякнути чинники, що збуджують розум.

ВІРШ 35

श्रीभगवानुवाच ।
असंशयं महाबाहो मनो दुर्निग्रहं चलम् ।
अभ्यासेन तु कौन्तेय वैराग्येण च गृह्यते ॥३५॥

ш́рī-бгаґавāн увāча
асам́ш́айам махā-бāхо мано дурніґрахам́ чалам
абгйāсена ту каунтейа ваірāґйеṇа ча ґрхйате

ш́рī-бгаґавāн увāча—Верховний Бог-Особа сказав; *асам́ш́айам*—безумовно; *махā-бāхо*—о міцнорукий; *манах*—розум; *дурніґрахам*—важко опанувати; *чалам*—мерехтливий; *абгйāсена*—практикою; *ту*—але; *каунтейа*—син Кунтī; *ваірāґйеṇа*—відчуженістю; *ча*—також; *ґрхйате*—можна так опанувати.

Господь Ш́рī Кр̣шṇа сказав: О міцнорукий сину Кунтī, безсумнівно, дуже важко приборкати непокірний розум, але це можна зробити за допомогою відповідної практики й відречення.

ПОЯСНЕННЯ: Бог-Особа погоджується із словами Арджуни, що важко контролювати впертий розум. Але водночас Він каже, що це можливо за допомогою відповідної практики і відречення. Що ж це за практика? В сучасну епоху ніхто не має змоги дотримуватись суворих правил та приписів: оселитися в святому місці, зосередити розум на Наддуші, стримувати почуття й розум, дотримуватись целібату, залишатись самотнім тощо. Однак, якщо людина практикує свідомість Кр̣шṇи, вона залучається до відданого служіння Господеві, яке виконують дев'ятьма різними способами. Перше і найголовніше заняття у відданому служінні — слухати про Кр̣шṇу. Це — надзвичайно могутній трансцендентний метод очищення розуму від будь-яких сумнівів і страхів. Чим більше людина чує про Кр̣шṇу, тим просвітленішою вона стає й сильніше відчужується од усього, що відвертає розум від Кр̣шṇи. Одмежовуючи розум від діяльності, не присвяченої Кр̣шṇі, людина зможе легко навчитися *ваірāґйі. Ваірāґйа* означає відчуження від матерії й залучення розуму до духовної діяльності. Імперсональне духовне зречення набагато важче, ніж залучення розуму до діяльності у свідомості Кр̣шṇи. Такий метод доцільний, бо завдяки слуханню про Кр̣шṇу, сама по собі виникає прив'язаність до Вищого Духу. Таку прив'язаність називають *парем́ш́ānубгӯті*, духовним вдоволенням. Цей стан нагадує почуття задоволення, яке відчуває голодна людина з кожним шматком про-

ковтнутої їжі. І поки вона їсть, наростає її задоволення і прибувають сили. Голод зникає — з'являється вдоволення. Так само у відданому служінні людина відчуває трансцендентне задоволення, по мірі того, як розум її звільнюється від матеріалістичних потягів. Це нагадує одужання від хвороби після правильного лікування та відповідної дієти. Отже, слухання про трансцендентні діяння Господа Кр̣шн̣и зціляє збожеволівший розум, а вживання їжі, запропонованої Кр̣шн̣і, є відповідна дієта для хворого, який страждає. Таке лікування пропонує свідомість Кр̣шн̣и.

ВІРШ 36

असंयतात्मना योगो दुष्प्राप इति मे मतिः ।
वश्यात्मना तु यतता शक्योऽवाप्तुमुपायतः॥३६॥

асам̇йатāтмана̄ його душпра̄па іті ме матіх̣
ваш́йа̄тмана̄ ту йатата̄ ш́акйо 'ва̄птум упа̄йатах̣

асам̇йата—неприборканим; *а̄тмана̄*—розумом; *йогах̣*—самоусвідомлення; *душпра̄пах̣*—важко набути; *іті*—така; *ме*—Моя; *матіх̣*—думка; *ваш́йа*—опанований; *а̄тмана̄*—розумом; *ту*—але; *йатата̄*—намагаючись; *ш́акйах̣*—практичний; *ава̄птум*—досягати; *упа̄йатах̣*—за допомогою відповідних засобів.

Для того, чий розум неприборканий, самоусвідомлення — важкий труд. Але обов'язково доб'ється успіху той, хто стежить за своїм розумом, докладаючи зусиль за допомогою відповідних засобів. Така Моя думка.

ПОЯСНЕННЯ: Верховний Бог-Особа наголошує, що той, хто не приймає належного лікування, щоб відвернути розум від матеріальних занять, навряд чи досягне успіху в самоусвідомленні. Намагання практикувати *йогу,* коли розум захоплюється матеріальними насолодами, це все одно, що розпалювати вогонь, ллючи на нього воду. Практикувати *йогу*, не опанувавши розумової діяльності, — лише гаяти час. Така позірна *йога,* можливо, і прибуткова з матеріального погляду, але що стосується духовної реалізації — вона марна. Отож, слід стежити за розумом, повсякчас залучаючи його до трансцендентного любовного служіння Господеві. Якщо людина не знайде собі діла в свідомості Кр̣шн̣и, вона не зможе неухильно стежити за своїм розумом. Свідома Кр̣шн̣и особистість легко, не докладаючи окремих зусиль, оволодіває плотями занять *йогою,*

але той, хто практикує *йоґу*, не усвідомлюючи Кр̣шн̣у, навряд чи досягне успіху.

ВІРШ 37

अर्जुन उवाच ।
अयतिः श्रद्धयोपेतो योगाच्चलितमानसः ।
अप्राप्य योगसंसिद्धिं कां गतिं कृष्ण गच्छति ॥३७॥

арджуна ува̄ча
айатіх̣ ш́раддгайопето йоґа̄ч чаліта-ма̄насах̣
апра̄пйа йоґа-самсіддгім ка̄м ґатім кр̣шн̣а ґаччгаті

арджунах̣ ува̄ча—Арджуна сказав; *айатіх̣*—невдатний трансценденталіст; *ш́раддгайа̄*—з вірою; *упетах̣*—зайнятий; *йоґа̄т*—від містичного зв'язку; *чаліта*—відхиляючись; *ма̄насах̣*—той, хто наділений таким розумом; *апра̄пйа*—зазнавши поразки в досягненні; *йоґа-самсіддгім*—найвищої досконалості в містицизмі; *ка̄м*—котрого; *ґатім*—призначення; *кр̣шн̣а*—о Кр̣шн̣а; *ґаччгаті*—досягає.

Арджуна сказав: О Кр̣шн̣а, що очікує невдаху-трансценденталіста, який спочатку з вірою ступає на шлях самореалізації, але згодом, внаслідок світського складу розуму, припиняє заняття і не досягає успіху в містицизмі?

ПОЯСНЕННЯ: В *Бгаґавад-ґ̄ті* описано шлях самоусвідомлення, або містицизму. Підвалинами самореалізації є розуміння того, що жива істота не є матеріальним тілом, а відмінна од нього і що щастя її полягає в вічному житті, блаженстві й знанні. Ці поняття трансцендентні, вони виходять за межі тілесних та розумових концепцій. Люди прямують до самоусвідомлення або шляхом пізнання, або здійснюючи восьмиступеневу систему *йоґи,* або ж дотримуючись засад *бгакті-йоґи*. На кожному з цих шляхів людина повинна усвідомити природне становище живої істоти, свої взаємостосунки з Богом, а також діяльність, за допомогою якої можна поновити втрачений зв'язок з Богом і досягти найвищої стадії досконалості свідомості Кр̣шн̣и. Дотримуючись будь-якого з трьох вищезгаданих способів самоусвідомлення, рано чи пізно, людина неодмінно досягне вищої мети. Господь обстоював це в другій главі: навіть невелике зусилля до поступу на трансцендентнім шляху дає велику надію на звільнення. З цих трьох методів *бгакті-йоґа* особливо підхо-

дить для нашої епохи, бо вона являє собою найпряміший шлях до пізнання Бога. Щоб ще раз впевнитись у цьому, Арджуна просить Господа Кр̣шну підтвердити те, що Він сказав раніше. Можна ступити на шлях самоусвідомлення із щирим бажанням досягти мети, однак процес розвитку знань або практика восьмиступеневої *йоґи* взагалі дуже важкі в цю епоху. Тому, незважаючи на постійні зусилля, з багатьох причин можна зазнати невдачі. І перш за все — внаслідок недостатньо серйозного ставлення до своїх занять. Йти трансцендентним шляхом означає в більшій чи меншій мірі оголосити війну ілюзорній енерґії. Отже, як тільки жива істота починає вириватися з пазурів ілюзорної енерґії, ця енерґія за допомогою різноманітних матеріальних спокус намагається перемогти сміливця. Обумовлену душу повсякчас приваблюють проявлення матеріальної енерґії, тому дуже ймовірно, що вона, навіть дотримуючись трансцендентної дисципліни, спокуситься знову. Це називають *йоґа-чалі̄та-ма̄насах* — збочити з трансцендентного шляху. Арджуні цікаво знати про наслідки відходу від шляху самоусвідомлення.

ВІРШ 38

कच्चिन्नोभयविभ्रष्टश्छिन्नाभ्रमिव नश्यति ।
अप्रतिष्ठो महाबाहो विमूढो ब्रह्मणः पथि ॥ ३८ ॥

каччін нобгайа-вібграшт̣аш̣ чгіннабграм іва наш̣йаті
апратішт̣го маха̄-ба̄хо вімӯдго брахман̣ах̣ патґі

каччі̄т—чи; *на*—не; *убгайа*—обох; *вібграшт̣ах̣*—відхилившись од; *чгінна*—розірваний; *абграм*—хмара; *іва*—подібний; *наш̣йаті*—гине; *апратішт̣гах̣*—без будь-якого становища; *маха̄-ба̄хо*—о міцнорукий Кр̣шн̣о; *вімӯдгах̣*—схибивши; *брахман̣ах̣*—трансцендентності; *патґі*—зі шляху.

О могутньорукий Кр̣шн̣о, чи правда це, що людина, яка збилася з трансцендентного шляху, втрачає свої духовні й матеріальні досягнення і зникає, як та розірвана хмарина, не знайшовши ніде собі місця?

ПОЯСНЕННЯ: Існує два шляхи поступу. Матеріалістів не цікавить трансцендентне, вони більше зацікавлені в матеріальному прогресі, що зумовлений економічним розвитком, або в досягненні вищих планет за допомогою відповідного способу дій. Ставши на трансцендентний шлях, треба припинити всіляку матеріальну діяльність

і пожертвувати своїм, будь-яким так званим «матеріальним щастям». Якщо шукач-трансценденталіст зазнає невдачі, він, здається, втрачає плоди обох шляхів, іншими словами, він не може насолоджуватися ні матеріальним щастям, ні духовними успіхами. Образно кажучи, в нього немає притулку, і він нагадує розірвану хмару. Іноді можна побачити на небі, як від однієї хмарини відділяється мала хмаринка і пристає до іншої, великої хмари. Але, якщо вона не може пристати до більшої хмари, то вітер підхоплює її і вона зникає в просторах неба. *Брахмаṇах патгі* — це шлях трансцендентної реалізації, пізнання своєї духовної сутності, усвідомлення себе невід'ємною часткою Верховного Господа, який проявляє Себе як Брахман, Парамāтмā і Бгаґавāн. Господь Шрī Кр̣шṇа — це найдовершеніший аспект Вищої Абсолютної Істини, і тому той трансценденталіст зазнає успіху, хто вручає себе Верховній Особі. Для того, щоб досягти такої ж мети життя шляхом усвідомлення Брахмана і Парамāтми, доведеться народжуватись безліч разів (*бахӯнāм джанманāм анте*). Тому прямий шлях — *бгакті-йога,* або свідомість Кр̣шṇи, є найкращим способом трансцендентної реалізації.

ВІРШ 39

एतन्मे संशयं कृष्ण छेत्तुमर्हस्यशेषतः ।
त्वदन्यः संशयस्यास्य छेत्ता न ह्युपपद्यते ॥ ३९ ॥

етан ме самш́айам кр̣шṇа чгеттум архасі аш́ешатах̣
твад-ахйах̣ самш́айасйāсйа чгеттā на хі упападйате

етат—це є; *ме*—мій; *самш́айам*—сумнів; *кр̣шṇа*—о Кр̣шṇо; *чгеттум*—розвіяти; *архасі*—прошу Тебе; *аш́ешатах̣*—повністю; *тват*—крім Тебе; *анйах̣*—інший; *самш́айасйа*—сумніву; *асйа*—цього; *чгеттā*—той, хто усуває; *на*—ніколи; *хі*—неодмінно; *упападйате*—знайдеться.

В цьому полягає мій сумнів, о Кр̣шṇо, і я прошу Тебе повністю розвіяти його. Немає нікого, крім Тебе, хто може зробити це.

ПОЯСНЕННЯ: Кр̣шṇа знає все про минуле, теперішнє і майбутнє. На початку *Бгаґавад-ґīти* Господь каже, що всі живі істоти існували як індивідуальності в минулому, існують в теперішньому і залишаться індивідуальними особистостями в майбутньому, навіть після звільнення з матеріальних пут. Отже, Він вже з'ясував питання майбутнього індивідуальної живої істоти. Тепер Арджуна хоче ді-

знатись про майбутнє невдалого трансценденталіста. Ніхто не рівний Кр̣шн̣і і ніхто не може перевершити Кр̣шн̣у, і, звичайно, так звані «великі» мудреці та філософи, що залежні від милості матеріальної природи, не можуть бути рівною Йому. Тому судження Кр̣шн̣и — остаточна й вичерпна відповідь на всі сумніви, бо Він досконало знає минуле, теперішнє і майбутнє, тоді як Його Самого ніхто не пізнав. Лише Кр̣шн̣а і відданий, який усвідомлює Кр̣шн̣у, знають, що до чого.

ВІРШ 40

श्रीभगवानुवाच ।
पार्थ नैवेह नामुत्र विनाशस्तस्य विद्यते ।
न हि कल्याणकृत्कश्चिद्दुर्गतिं तात गच्छति ॥४०॥

ш́рӣ-бгаґавāн ува̄ча
па̄ртга наівеха на̄мутра вінāш́ас тасйа відйате
на хі калйāн̣а-крт каш́чід дурґатім тāта ґаччґаті

ш́рӣ-бгаґавāн ува̄ча—Верховний Бог-Особа сказав; *па̄ртга*—син Пртги; *на ева*—ніколи такого не буває; *іха*—у цьому матеріальному світі; *на*—ніколи; *амутра*—в наступному житті; *вінāш́ах*—руйнування; *тасйа*—його; *відйате*—існує; *на*—ніколи; *хі*—неодмінно; *калйāн̣а-крт*—той, хто зайнятий сприятливою діяльністю; *каш́чіт*—кожен; *дурґатім*—до занепаду; *тāта*—Мій друг; *ґаччґаті*—йде.

Верховний Бог-Особа сказав: Сину Пртги, трансценденталіст, що вдається до сприятливої діяльності, не зазнає загибелі ні в цьому світі, ні в світі духовному. Мій друже, зло ніколи не переможе того, хто творить добро.

ПОЯСНЕННЯ: В *Ш́рӣмад-Бгāґаватам* (1.5.17) Ш́рӣ Нāрада Муні так повчає Вйāсадеву:

тйактвā сва-дгармам̇ чаран̄āмбуджам̇ харер
бгаджанн апакво 'тґа патет тато йаді
йатра ква ва̄бгадрам абгӯд амушйа кім̇
ко ва̄ртга āпто 'бгаджатāṁ сва-дгарматах̣

«Якщо хтось облишає всі матеріальні сподівання й цілком вдається до заступництва Верховного Бога-Особи, він нічого не втрачає й не зазнає занепаду. З іншого боку, невідданий може бездоган-

но виконувати свої фахові обов'язки й однак нічого не здобути». Для здійснення матеріальних планів існує різноманітна традиційна й визначена у *шастрах* діяльність. Трансценденталіст же повинен відмовитись од будь-якої матеріальної діяльності задля духовного поступу в житті, в свідомості Кришни. Хтось може заперечити, що, мовляв, на шляху свідомості Кришни можна досягти досконалості лише пройшовши його до кінця, а якщо ж людина не досягла такого досконалого стану, то вона програє як з матеріального, так і з духовного погляду. *Шастри* вчать, що людина мусить страждати від наслідків невиконання визначених їй обов'язків, і той, хто не зможе належними чином виконувати трансцендентної діяльності, споживатиме гіркі плоди такого нехтування обов'язками. *Бгагаватам* запевняє невдалого трансценденталіста, що йому нема чого хвилюватись. Навіть якщо він і зазнаватиме впливу зворотніх наслідків на невдале виконання визначених обов'язків, все одно він не програє, тому що благотворна свідомість Кришни ніколи не забувається, і той, хто вже відчував її, в майбутньому знову звернеться до неї, хоч, можливо, і народиться наступного життя в низькій родині. З іншого боку, ще невідомо, чи досягне сприятливих результатів той, хто лише строго дотримується визначених обов'язків, але якщо йому бракує свідомості Кришни.

Це слід розуміти так. Людей можна розділити на дві групи: ті, хто веде впорядкований спосіб життя і хто — невпорядкований. Ті, хто занурився лише у тваринне чуттєве задоволення, не відаючи про наступне життя й духовне визволення, складають ту частину людства, що веде невпорядковане життя. А ті, що живуть згідно з приписами *шастр,* складають іншу групу. Ті, що живуть невпорядкованим життям, цивілізовані чи нецивілізовані, освічені чи неосвічені, сильні чи слабкі, — сповнені тваринних нахилів. Їхня діяльність завжди несприятлива, тому що, задовольняючи тваринні нахили до їжі, сну, самозахисту й злягання, вони довічно залишатимуться в матеріальному, завжди злиденному, існуванні. З іншого боку, життя тих, що керуються приписами *шастр* й поступово піднімаються до свідомості Кришни, неодмінно повертає на краще.

Тих, хто обрав сприятливий для духовного поступу шлях, можна поділити на три групи: 1) вірних послідовників заповідей та статуту *шастр,* які насолоджуються матеріальним процвітанням; 2) тих, хто прагне остаточно звільнитись від матеріального існування і, 3) відданих у свідомості Кришни. Далі, тих, хто дотримується заповідей і статуту *шастр* задля матеріального щастя, можна поділити ще на два класи: кармічних працівників і тих, хто не прагне плодів роботи для свого чуттєвого задоволення. *Кармі,* що праг-

нуть результатів своєї праці для того, щоб задовольняти свої чуття, можуть сягнути більш високого життєвого рівня і навіть вищих планет, однак вони не вільні від матеріального існування, отже, їх шлях насправді не дуже сприятливий. Сприятливими є лише ті дії, що ведуть до звільнення. Будь-яка діяльність, що не передбачає остаточного самоусвідомлення або звільнення від матеріалістичних тілесних уявлень про життя, ніколи не буде сприятливою. Єдиною сприятливою діяльністю є діяльність в свідомості Кршни, і кожен, хто добровільно приймає всі тілесні незручності задля того, щоб йти вперед шляхом свідомості Кршни, може називатися досконалим трансценденталістом, який веде строге аскетичне життя. Система восьмиступеневої *йоґи* скерована на досягнення свідомості Кршни, і тому вона також є сприятливою, й ніхто не повинен боятися занепаду, якщо він докладає всіх зусиль на цій терені.

ВІРШ 41

प्राप्य पुण्यकृतां लोकानुषित्वा शाश्वतीः समाः।
शुचीनां श्रीमतां गेहे योगभ्रष्टोऽभिजायते ॥४१॥

прāпйа пуньйа-кр̣тāм̇ локāн ушітвā ш́āш́ватīх̣ самā̄х̣
ш́учīнā̄м̇ ш́рīматā̄м̇ ґехе йоґа-бґрашт̣о 'бгіджāйате

прāпйа—досягнувши; *пуньйа-кр̣тāм*—тих, хто здійснює доброчесну діяльність; *локāн*—планет; *ушітвā*—після проживання; *ш́āш́ватīх̣*—багато; *самā̄х̣*—роки; *ш́учīнāм*—доброчесного; *ш́рī-матāм*—що процвітає; *ґехе*—у домі; *йоґа-бґрашт̣ах̣*—той, хто зійшов з шляху самоусвідомлення; *абгіджāйате*—народжується.

Невдалий йоґ після багатьох-багатьох років щасливого життя на планетах, де мешкають праведні істоти, народжується в родині доброчесних людей або в заможній шляхетній сім'ї.

ПОЯСНЕННЯ: Невдалих йоґів можна розділити на дві категорії: одні падають вже на початку свого шляху, інші ж деґрадують після невеличкого проґресу, інші ж падають вже після тривалих занять *йоґою*. Йоґ, який невдовзі падає, іде на вищі планети, на які допускають доброчесних істот. Після тривалого життя там, йоґ знову повертається на цю планету, щоб народитись в родині доброчесних *брāхман-ваішн̣ав* або в сім'ї шляхетних комерсантів.

Істинна мета *йоґи* — досягнути найвищої досконалості свідомості Кршни, як пояснюватиметься в останньому вірші даної глави. Од-

нак, тим, хто не домагається наполегливо такого рівня і не встоює перед матеріальними спокусами, дозволено, з Господньої ласки, повністю використати свої матеріальні нахили. А після цього їм надається сприятлива можливість вести заможне життя в добропорядних або шляхетних сім'ях. Народжені в таких сім'ях можуть скористатись такими привілеями і спробувати піднятися до цілковитого усвідомлення Кршṇи.

ВІРШ 42

अथवा योगिनामेव कुले भवति धीमताम् ।
एतद्धि दुर्लभतरं लोके जन्म यदीदृशम् ॥४२॥

атґа вā йоґінāм ева куле бґаваті дґīматāм
етад дґі дурлабґатарам̇ локе джанма йад īдр̣ш́ам

атґа вā—або; *йоґінāм*—вчених трансценденталістів; *ева*—неодмінно; *куле*—в родині; *бґаваті*—народжується; *дґī-матāм*—тих, що наділені великою мудрістю; *етат*—це; *хі*—неодмінно; *дурлабґатарам*—дуже рідко; *локе*—у цьому світі; *джанма*—народження; *йат*—той, хто; *īдр̣ш́ам*—як це.

Або (зазнавши невдачі після тривалих занять йогою) він народжується в сім'ї трансценденталістів, мудрість яких безумовно велика. Звісно, таке народження — велика рідкість у цьому світі.

ПОЯСНЕННЯ: У цьому вірші віддається належне народженню в сім'ї йогів або трансценденталістів, наділених великою мудрістю, бо дитина, що народжена в такій сім'ї, отримує духовний поштовх з самого початку свого життя. Це особливо стосується сімей *āчāрій* та *ґосвāмī*. Представники таких родин завдяки традиції та вихованню дуже обізнані й побожні, і тому вони стають духовними вчителями. В Індії є чимало родин *āчāрій*, однак тепер вони занепадають внаслідок недостатнього виховання й освіти. І все ж таки з Господньої ласки ще залишились родини, які з покоління в покоління пестять трансценденталістів. Звісно, це велика удача — народитись в подібній сім'ї. Наш духовний учитель, Ом̇ Вішṇупāда Ш́рī Ш́рīмад Бгактісіддгānта Сарасватī Ґосвāмī Махāрāджа і смиренний автор цих рядків Господньою милістю мали щастя народитися в таких сім'ях, і обох нас виховували в дусі відданого служіння Господеві з самого початку нашого життя. Згодом ми зустріли один одного згідно із законами трансцендентної природи.

ВІРШ 43

तत्र तं बुद्धिसंयोगं लभते पौर्वदेहिकम् ।
यतते च ततो भूयः संसिद्धौ कुरुनन्दन ॥४३॥

татра там буддгі-самйоґам лабґате паурва-дехікам
йатате ча тато бгӯйах самсіддгау куру-нандана

татра—тоді; *там*—той; *буддгі-самйоґам*—відродження свідомості; *лабґате*—отримує; *паурва-дехікам*—від попереднього тіла; *йатате*—прагне; *ча*—також; *татах*—тому; *бгӯйах*—знову; *самсіддгау*—до досконалості; *куру-нандана*—син Куру.

Діставши таке народження, він відроджує божественну свідомість свого попереднього життя і намагається йти далі, щоб досягти цілковитого успіху, о сину Куру.

ПОЯСНЕННЯ: Цар Бгарата, який одержав своє третє народження в сім'ї порядного *брāхмаṇи,* є прикладом того, як завдяки гарному народженню можна відновити попередню трансцендентну свідомість. Цар Бгарата був імператором світу, і з його часів ця планета прозвалася серед напівбогів Бгāрата-варшою. Раніше вона була відома як Ілāвṛта-варша. Ще за молодих років імператор залишив свої справи в пошуках духовної досконалості, але досягти успіху йому не вдалось. У своєму наступному житті він народився в сім'ї добропорядного *брāхмаṇи* і був відомий під ім'ям Джада Бгарата, бо завжди залишався самотнім й ні з ким не розмовляв. Згодом цар Рахӯґаṇа визнав його за великого трансценденталіста. На прикладі життя царя Бгарати можна зрозуміти, що трансцендентальні прагнення або заняття *йоґою* ніколи не проходять намарно. З Господньої ласки трансценденталісти одержують нові можливості для того, щоб досягнути цілковитої досконалості в свідомості Кршни.

ВІРШ 44

पूर्वाभ्यासेन तेनैव ह्रियते ह्यवशोऽपि सः ।
जिज्ञासुरपि योगस्य शब्दब्रह्मातिवर्तते ॥४४॥

пӯрвāбгйāсена тенаіва хрійате хй аваш́о 'пі сах
джіджн̃āсур апі йоґасйа ш́абда-брахмāтівартате

пӯрва—попереднім; *абгйāсена*—практикою; *тена*—тим; *ева*—неодмінно; *хрійате*—приваблюється; *хі*—напевно; *аваш́ах*—сам по собі; *апі*—також; *сах*—він; *джіджн̃āсух*—допитливий; *апі*—навіть;

йоґасйа—до *йоґи*; *ш́абда-брахма*—ритуали; *ативартате*—перевершує.

Завдяки божественній свідомості попереднього життя, засади йоґи самі по собі приваблюють його, навіть якщо він і не шукає їх. Такий спраглий знань трансценденталіст завжди стоїть вище ритуальних догматів ш́āстр.

ПОЯСНЕННЯ: Удачливих йоґів не вельми приваблюють ритуальні обряди, які описано в *ш́āстрах*, але вони самі по собі притягуються до засад *йоґи*, які можуть підняти живу істоту до цілковитої свідомості Кр̣шн̣и, найвищої досконалості *йоґи*. В *Ш́рīмад-Бгāґаватам* (3.33.7) таку байдужість до ведичних ритуалів з боку розвинутих трансценденталістів, пояснено таким чином:

ахо бата ш́ва-пачо 'то ґарīйāн
йадж-джіхвāґре вартате нāма тубгйам
тепус тапас те джухувух̣ саснур āрйā
брахмāнӯчур нāма ґр̣ṇанті йе те

«О мій Господь! Ті, хто повторює святі імена Твоєї Божественної Світлості, пішли дуже далеко в духовному житті, навіть якщо вони народились у сім'ях собакоїдів. Той, хто оспівує Тебе, безумовно, пройшов через усі аскези, здійснив усі рекомендовані жертвоприношення, омився в усіх священних місцях прощ і вивчив усі *ш́āстри*».

Яскравий приклад цього явив Господь Чаїтанйа, який визнав Ṭгāкура Харідāсу за одного із Своїх найвидатніших учнів. Хоча Ṭгāкура Харідāса й був народжений в мусульманській родині, Господь Чаїтанйа підніс його до статусу *нāмāчāрйі*, тому що Ṭгāкура Харідāса твердо дотримувався обітниці триста тисяч разів щоденно повторювати імена Господа: Харе Кр̣шн̣а, Харе Кр̣шн̣а, Кр̣шн̣а, Кр̣шн̣а, Харе, Харе/ Харе Рāма, Харе Рāма, Рāма, Рāма, Харе, Харе. З того, що він постійно оспівував святе Господнє ім'я, можна зрозуміти, що він у своєму попередньому житті напевно пройшов усі ведичні ритуальні обряди, що загалом відомі як *ш́абда-брахма*. Тому, доки людина не очистилась, вона не зможе дотримуватися засад свідомості Кр̣шн̣и або почати оспівувати святе ім'я Господа, Харе Кр̣шн̣а.

ВІРШ 45

प्रयत्नाद्यतमानस्तु योगी संशुद्धकिल्बिषः ।
अनेकजन्मसंसिद्धस्ततो याति परां गतिम् ॥४५॥

прайатнād йатамānас ту йоґī самшуддга-кілбішаḥ
анека-джанма-самсіддгас тато йāті парāм ґатім

прайатнāт — суворою практикою; *йатамānаḥ* — з прагненням; *ту*—і; *йоґī*—такий трансценденталіст; *самшуддга*—змивши; *кілбішаḥ*—усі його гріхи; *анека*—після великої кількості; *джанма*—народжень; *самсіддгаḥ*—досягши досконалості; *татаḥ*—внаслідок того; *йāті*—досягає; *парāм*—найвищого; *ґатім*—призначення.

Коли ж йоґ, що змив із себе усю скверну, щиро прагне піти ще далі, то, врешті-решт, сягнувши досконалості після дуже багатьох життів, сповнених практики йоґи, він досягає найвищої мети.

ПОЯСНЕННЯ: Той, хто народився в одній з привілейованих родин — у добропорядній, шляхетній або святій сім'ї, усвідомлює, що перебуває за умов, сприятливих для занять *йоґою*. Тому він починає наполегливо довершувати своє призначення, й таким способом повністю очищується від будь-якої матеріальної скверни. Відтак, остаточно звільнившись від усієї скверни, він досягає найвищої досконалості — свідомості Кршни. Свідомість Кршни — це досконалий ступінь свободи від усієї скверни. Це підтверджується в *Бгаґавад-ґіті* (7.28):

йешāм тв анта-ґатам пāпам джанāнāм пуньйа-карманāм
те двандва-моха-нірмуктā бгаджанте мāм дрдга-вратāḥ

«Після багатьох життів, численність яких важко уявити, людина, яка проводить їх у праведній діяльності, повністю очищується від усієї скверни та ілюзорної двоїстості, й відтак отримує можливість присвятити себе трансцендентному любовному служінню Господеві».

ВІРШ 46

तपस्विभ्योऽधिको योगी ज्ञानिभ्योपि मतोऽधिकः ।
कर्मिभ्यश्चाधिको योगी तस्माद्योगी भवार्जुन ॥४६॥

тапасвібгйо 'дгіко йоґī джн̃āнібгйо 'пі мато 'дгікаḥ
кармібгйаш чādгіко йоґī тасмād йоґī бгавārджуна

тапасвібгйаḥ — аскета; *адгікаḥ* — більший; *йоґī* — йоґ; *джн̃āнібгйаḥ*—мудрий; *апі*—також; *матаḥ*—вважають; *адгікаḥ*—більший ніж; *кармібгйаḥ*—кармічні працівники; *ча*—також; *адгікаḥ*—більший ніж; *йоґī*—йоґ; *тасмāт*—тому; *йоґī*—трансценденталіст; *бгава*—лише стань; *арджуна*—о Арджуно.

Йоґ перевершує аскета, вище він і від філософа-емпірика й кармічного працівника. Тому, о Арджуно, за всіх обставин будь йогом.

ПОЯСНЕННЯ: Кажучи про *йогу,* ми маємо на увазі возз'єднання нашої свідомості із Верховною Абсолютною Істиною. Різні виконавці *йоґи* називають цей процес по-різному, залежно від засобів, що застосовуються. Коли до такого з'єднання йдуть шляхом кармічної діяльності, то це — *карма-йоґа,* коли переважає емпіризм — це *джн̃ана-йоґа,* а коли возз'єднання відбувається на основі відданості у взаємостосунках з Верховним Господом, це — *бгакті-йоґа. Бгакті-йоґа,* або свідомість Кршн̣и, є вищою досконалістю всієї *йоґи,* як це буде пояснено в дальшому вірші. Господь підтверджує тут перевагу *йоґи,* але Він не згадує про те, що вона вища за *бгакті-йогу. Бгакті-йоґа* — це довершене духовне знання, й ніщо не може перевищити її. Аскетизм без самопізнання — недосконалий. Емпіричне знання без відданості Господу також недосконале. А кармічна діяльність без свідомості Кршн̣и — даремно витрачений час. Тому з усіх способів *йоґи,* про які згадувалося тут, найбільш схвалюваною є *бгакті-йоґа,* що і підтверджує дальший вірш.

ВІРШ 47

योगिनामपि सर्वेषां मद्गतेनान्तरात्मना ।
श्रद्धावान्भजते यो मां स मे युक्ततमो मतः ॥४७॥

йоґінам̇ апі сарвешам̇ мад-ґатенантар-ātманā
ш́раддгāвāн бгаджате йо мам̇ са ме йуктатамо матах̣

йоґінам̇—з йогів; *апі*—також; *сарвешам̇*—усіх різновидів; *мат-ґатена*—перебуваючи в Мені, завжди думаючи про Мене; *антах̣-ātманā*—у собі; *ш́раддгā-вāн*—сповнений віри; *бгаджате*—виявляє трансцендентне любовне служіння; *йах̣*—той, хто; *мам̇*—Мені (Верховному Господеві); *сах̣*—він; *ме*—Мною; *йукта-тамах̣*—найвидатніший йог; *матах̣*—розцінюється.

А з усіх йогів той, хто з великою вірою завжди перебуває в Мені, думає про Мене в своєму серці і служить Мені з трансцендентною любов'ю та відданістю, найтісніше поєднаний зі Мною в йозі і серед усіх він — найкращий. Така Моя думка.

ПОЯСНЕННЯ: Тут важливим є слово *бгаджате.* Корінь слова *бгаджате* походить від дієслова *бгадж,* яке виражає ідею служіння. Слово «поклонятися» не можна вжити в тому самому розумін-

ні, що і *бгадж*. Поклонятися означає боготворити або вшановувати й поважати достойного. Але служіння з вірою й любов'ю особливо призначене на вдоволення Верховного Бога-Особи. Можна ухилятись від поклоніння шанованим людям або напівбогам й набути слави нечемного, але не можна знехтувати служінням Верховному Господеві й не бути засудженим. Кожна жива істота є невід'ємна частка Верховного Бога-Особи, і, таким чином, за самою своєю природою призначена служити Верховному Господеві. Вона падає, якщо не робить цього. *Бгаґаватам* (11.5.3) підтверджує це таким чином:

йа ешāм̇ пурушам̇ сāкшāд ātмāпрабгавам ґӣварам
на бгаджантй аваджānанті стгānад бграшṭāх̣ патантй адгах̣

«Кожен, хто нехтує своїми обов'язками перед одвічним Господом і не служить Йому, тому, хто є джерелом усіх живих істот, — той неодмінно втрачає своє істинне, притаманне живій істоті становище».

У даному вірші вжите це слово *бгаджанті*. Отже, його можна застосувати лише до Верховного Господа, тоді як слово «поклонятись» може вживатись стосовно напівбогів або будь-якої іншої звичайної живої істоти. Слово *аваджānанті*, що використане в цьому вірші *Шрīмад-Бгāґаватам*, зустрічається також у *Бгаґавад-ґіті*: *аваджānанті мāм̇ мӯдгāх̣* — «тільки нерозумні та негідники кепкують з Верховного Бога-Особи, Господа Шрī Кршṇи». Такі недалекі люди заходжуються писати коментарі до *Бгаґавад-ґіти*, не розуміючи значущості служіння Господу. Відповідно, вони не можуть належним чином збагнути різницю між словом *бгаджанті* і словом «поклонятись».

Бгакті-йоґа є вершиною всієї *йоґи*. Всі інші системи *йоґи* — лише засоби для того, щоб досягнути *бгакті* у *бгакті-йозі*. *Йоґа* насправді вказує на *бгакті-йоґу*: всі інші *йоґи* — це ступені на шляху досягнення *бгакті-йоґи*. Шлях самореалізації довгий, він починається з *карма-йоґи* і закінчується *бгакті-йоґою*. *Карма-йоґа*, що позбавлена прагнення до плодів діяльності, є початок цього шляху. Коли *карма-йоґа* збагачується знанням і відреченням, цей ступінь називають *джнāна-йоґою*. Коли за допомогою різних фізичних процесів *джнāна-йоґа* переходить у медитацію на Наддушу і розум зосереджується на Ній, це називається *аштāнґа-йоґою*. А коли людина долає рівень *аштāнґа-йоґи* і безпосередньо наближається до Верховного Бога-Особи, Кршṇи — це вища *йоґа*, *бгакті-йоґа*. Фактично, *бгакті-йоґа* є кінцевою метою, але, щоб мати чітке уявлення про неї, треба розглянути всі ці інші *йоґи*. Отже, той, хто вдосконалює себе за допомогою *йоґи*, слідує шляхом вічної удачі. Того

ж, хто зупиняється в певному місці і не йде далі, називають відповідно *карма-йоґом, джн̃āна-йоґом* або *дгйāна-йоґом, рāджа-йоґом, хат̣ґа-йоґом* тощо. Але якщо людині пощастить прийти до *бгакті-йоґи,* то слід розуміти, що вона перевершила всі інші *йоґи.* Отже, становлення у свідомості Кр̣шн̣и є найвищий ступінь *йоґи,* так само як, говорячи про Гімалаї, ми маємо на увазі найвищі в світі гори, де пік Еверест — найбільша вершина.

Це велика удача, коли людина стає на шлях *бгакті-йоґи* і приходить до свідомості Кр̣шн̣и, віднаходячи своє правильне становище згідно з вказівками *Вед.* Ідеальний йоґ зосереджує увагу на Кр̣шн̣і, якого називають Ш́йāмасундарою. Шкіра у Кр̣шн̣и кольору грозової хмари, Його лотосоподібне обличчя сяє мов сонце, Його чудове вбрання прикрашають коштовні камені і Його тіло покрите ґірляндами квітів. Все довкола освітлює Його яскраве сяйво *брахмаджйоті.* Господь втілюється у різних формах, таких як Рāма, Нр̣сім̇ґа, Варāха і Кр̣шн̣а, Верховний Бог-Особа, й Він приходить у людській подобі, як син матері Йаш́оди, і Його знають під іменами Кр̣шн̣и, Ґовінди і Вāсудеви. Він досконало виконує ролі дитини, чоловіка, друга і наставника, і Він сповнений усіх щедрот і трансцендентних якостей. Якщо людина цілковито усвідомлює ці надзвичайні достоїнства Господа, то її називають найкращим йоґом.

Рівня найвищої досконалості в *йозі* можна досягти лише шляхом *бгакті-йоґи,* і це підтверджує вся ведична література:

йасйа деве парā бгактір йатґā дева татґā ґурау
тасйаіте катґітā хй артґāх̣ пракāш́анте махāтманах̣

«Лише тим великим душам, які сповнені цілковитої віри в Господа і духовного вчителя, відкривається сам по собі весь смисл ведичного знання» (*Ш́ветāш́ватара Упанішада* 6.23).

Бгактір асйа бгаджанам̇ тад іхāмутропāдгі-наірāсйенāмушмін манах̣-калпанам, етад ева наішкармйам. «*„Бгакті"* означає віддане служіння Господеві, вільне від бажання матеріальної вигоди, як у цьому житті, так і в наступному. Позбавившись таких нахилів, слід повністю заглибити розум у Всевишнього. Це і є метою *наішкармйі»* (*Ґопāла-тāпанґ Упанішада* 1.15).

Такими є деякі із засобів, що необхідні для досягнення *бгакті,* або свідомості Кр̣шн̣и, вищого ступеня досконалості *йоґи.*

Так закінчуються пояснення Бгактіведанти до шостої глави Ш́рīмад Бгаґавад-ґīти, в якій розглядалася дгйāна-йоґа.

Знання Абсолюту

ВІРШ 1

श्रीभगवानुवाच ।

मय्यासक्तमनाः पार्थ योगं युञ्जन्मदाश्रयः ।
असंशयं समग्रं मां यथा ज्ञास्यसि तच्छृणु ॥ १ ॥

шрī-бгагавāн увāча
майй āсакта-манāх̣ пāртга йоґам̇ йуńджан мад-āшрайах̣
асам̇шайам̇ самаґрам̇ мāṁ йатґā джńāсйасі тач чгр̣ню

шрī-бгагавāн увāча—Верховний Бог-Особа сказав; *майі*—Мені; *āсакта-манāх̣*—прив'язаний до чогось розум; *пāртга*—син Пр̣тги; *йоґам*—самореалізацію; *йуńджан*—практикуючи; *мат-āшрайах̣*—усвідомлюючи Мене (в свідомості Кр̣шн̣и); *асам̇шайам*—без сумніву; *самаґрам*—повністю; *мам*—Мене; *йатґā*—як; *джńāсйасі*—ти можеш знати; *тат*—це; *шр̣ню*—постарайся почути.

Верховний Бог-Особа сказав: Тепер слухай, о сину Пр̣тги, як, практикуючи йоґу, з розумом, зверненим до Мене, цілковито усвідомлюючи Мене, ти, вільний від сумнівів, зможеш пізнати Мене.

ПОЯСНЕННЯ: У сьомій главі *Бгаґавад-ґіти* вичерпно описано природу свідомості Кр̣шн̣и. Кр̣шн̣а сповнений усіма надзвичайними достоїнствами, і тут змальовано, як саме Він виявляє ці достоїнства. В даній главі також описано чотири типи удачливих людей, яких приваблює Кр̣шн̣а, й чотири типи невдах, які ніколи не звертаються до Нього.

В перших шести главах *Бгаґавад-ґіти* живу істоту було описано як нематеріальну духовну душу, здатну піднестись до рівня саморелізації за допомогою різних систем *йоґи*. Наприкінці шостої глави вказувалося, що неухильне зосередження розуму на Кр̣шн̣і або, іншими словами, свідомість Кр̣шн̣и, є найвищою формою *йоґи*. Пізнати Абсолютну Істину в усій Її повноті можливо лише тоді, коли розум зосереджений на Кр̣шн̣і, й ніяк інакше. Осягнення безособистісного *брахмаджйоті* або локалізованої Парамāтми — це недосконале знання Абсолютної Істини, тому що воно часткове. Довершене й наукове знання — це Кр̣шн̣а, і особі, яка перебуває в свідомості Кр̣шн̣и, відкривається все. Людина, що сповнена свідомості Кр̣шн̣и, знає, що Кр̣шн̣а, поза всіма сумнівами, є остаточне знання. Різні ж системи *йоґи* — це лише засоби для досягнення мети — свідомості Кр̣шн̣и. Той, хто безпосередньо звертається до свідомості Кр̣шн̣и, природним чином пізнає і *брахмаджйоті*, і Парамāтму. Завдяки здійсненню *йоґи* свідомості Кр̣шн̣и приходить досконале розуміння усього, а саме: Абсолютної Істини, живих істот, матеріальної природи та їхніх проявлень з усіма невід'ємними приналежностями.

Тому треба розпочати заняття *йоґою* так, як про це сказано в останньому вірші шостої глави. Зосередити розум на Кр̣шн̣і, Всевишньому, можливо, якщо ми стаємо на шлях визначеного відданого служіння, яке виконують дев'ятьма різними способами, з яких *ш́раван̣ам*, або слухання, є першим і найважливішим. Саме тому Господь каже Арджуні: *тач чгр̣н̣у*, тобто «слухай Мене». Нема нікого авторитетнішого за Кр̣шн̣у, і тому, слухаючи Його, жива істота отримує найкращу нагоду усвідомити Кр̣шн̣у. Отже, слід учитися безпосередньо у Кр̣шн̣и або ж у чистого відданого Кр̣шн̣и, а не у тих вискочок-невідданих, що хизуються академічною освітою.

В *Ш́рīмад-Бгāґаватам*, у другій главі першої пісні шлях до пізнання Кр̣шн̣и, Верховного Бога-Особи, Абсолютної Істини, змальовано таким чином:

ш́р̣н̣ват̄ам́ сва-катґāх̣ кр̣шн̣ах̣ пун̣йа-ш́раван̣а-кīртанах̣
хрдй антах̣-стго хй абгадрāн̣і відгуноті сухрт сатāм

наш̣т̣а-прāйешв абгадрешу нітйам́ бгāґавата-севайā
бгаґаватй уттама-ш́локе бгактір бгаваті наіш̣т̣гікī

тадā раджас-тамо-бгāвāḥ кāма-лобгāдайаś ча йе
чета етаір анāвіддгам стгітам саттве прасīдаті

евам прасанна-манасо бгаґавад-бгакті-йоґатаḥ
бгаґават-таттва-віджн̃āнам мукта-саńґасйа джāйате

бгідйате хрдайа-ґрантгіś чгідйанте сарва-самśайāḥ
кшīйанте чāсйа кармāні дршṭа евāтманīшваре

«Слухати про Кршну з ведичної літератури або ж чути безпосередньо Його Самого через *Бгаґавад-ґīту* — це вже є праведною діяльністю. Господь Кршна, що перебуває в серці кожного, діє як доброзичливий друг і очищає відданого, який постійно слухає про Нього. Таким способом відданий природно розвиває трансцендентальне знання, яке дрімає в ньому. В міру того, як він слухає про Кршну з *Бгāґаватам* або від відданих, у ньому міцніє бажання віддано служити Господу. Вдосконалюючи своє віддане служіння, учень звільнюється від ґун пристрасті та невігластва, й відтак матеріальна хіть й пожадливість залишають його. Очистившись від цих нечистот, жива істота укріплює свою позицію в стані чистої благості, запалюється відданим служінням й віднаходить досконале знання про Бога. Таким чином *бгакті-йоґа* розрубає тугий вузол матеріальних прив'язаностей і дозволяє одразу ж досягти стадії *асамśайам самаґрам,* осягнення Верховної Абсолютної Істини, Бога-Особи» (Бґаґ. 1.2.17–21).

Таким чином, науку Кршни можна осягти лише звертаючи свій слух до Кршни або до Його відданого, який перебуває в свідомості Кршни.

ВІРШ 2

ज्ञानं तेऽहं सविज्ञानमिदं वक्ष्याम्यशेषतः ।
यज्ज्ञात्वा नेह भूयोऽन्यज्ज्ञातव्यमवशिष्यते ॥ २ ॥

джн̃ānам те 'хам са-віджн̃ānам ідам вакшйāмй аśешатаḥ
йадж джн̃āтвā неха бгӯйо 'нйадж джн̃ātавйам аваśішйате

джн̃āна—знання, яке сприймають чуттями; *те*—тобі; *ахам*—Я; *са*—з; *віджн̃ānам*—боговдохновенне знання; *ідам*—це; *вакшйāмі*—поясню; *аśешатаḥ*—цілком; *йат*—котре; *джн̃āтвā*—знаючи; *на*—не; *іха*—у цьому світі; *бгӯйаḥ*—далі; *анйат*—нічого більше; *джн̃ātавйам*—пізнаваного; *аваśішйате*—залишається.

Я сповіщу тобі в усій повноті це знання, як феноменальне, так і надприродне, божественне. Пізнавши його, ти не знайдеш більше нічого непізнаного.

ПОЯСНЕННЯ: Довершене знання включає в себе пізнання феноменального світу, духу, що стоїть за ним, і джерела їх обох. Це — трансцендентальне знання. Господь побажав викласти вищезгадану систему знання, тому що Арджуна був Його близьким другом і відданим. Господь вже пояснював це на початку четвертої глави, і тут підтверджує знову: довершене знання може отримати лише відданий Господа, який перебуває в лінії учнівської послідовності, що починається безпосередньо від Господа. Тому треба набути зрілого розуму, щоб осягти джерело всього знання, причину всіх причин, що є єдиним об'єктом медитації в усіх системах *йоґи.* Осягнення причини всіх причин дає можливість пізнати все пізнаване, не залишивши нічого непізнаного. *Веди* (*Мунḍака Упанішада* 1.3) свідчать: *касмін бгаґаво віджн̃āте сарвам ідам̇ віджн̃āтам̇ бгаваті.*

ВІРШ 3

मनुष्याणां सहस्रेषु कश्चिद्यतति सिद्धये ।
यततामपि सिद्धानां कश्चिन्मां वेत्ति तत्त्वतः ॥ ३ ॥

манушйāн̣āṁ сахасрешу каш́чід йататі сіддгайе
йататāṁ апі сіддгāнāṁ каш́чін мāм̇ ветті таттватах̣

манушйāн̣āṁ—людей; *сахасрешу*—з багатьох тисяч; *каш́чід*—хтонебудь; *йататі*—прагне; *сіддгайе*—для досконалості; *йататāṁ*—тих, хто так прагне; *апі*—насправді; *сіддгāнāṁ*—тих, хто досяг досконалості; *каш́чіт*—хтось; *мāм*—Мене; *ветті*—знає; *таттватах̣*—на ділі.

Із багатьох тисяч людей можливо лише один прагне досконалості, а з тих, що досягли досконалості, навряд чи хоч один насправді пізнав Мене.

ПОЯСНЕННЯ: Люди перебувають на різних ступенях розвитку, і з багатьох тисяч можливо лише один цікавиться трансцендентальним знанням і намагається пізнати, що є «я сам», що є тіло і що — Абсолютна Істина. Переважно люди просто задовольняють свої тваринні нахили, а саме: їдять, сплять, захищаються та паруються — і майже нікого не цікавить трансцендентальне знання. Перші шість глав *Ґіти* призначені для тих, хто прагне трансцендентального знання, усвідомлення своєї душі, Верховної Душі і, щоб досягти всього цього, йде шляхами *джн̃āна-йоґи, дгйāна-йоґи* й само-

пізнання. Однак, пізнати Кр̣шн̣у може лише той, хто перебуває в свідомості Кр̣шн̣и. Інші трансценденталісти можуть осягнути безособистісного Брахмана, тому що це легше, ніж усвідомити Кр̣шн̣у. Кр̣шн̣а є Верховна Особа, і, слід розуміти, Він перебуває поза межами знання про Брахмана та Парамātму. Йоґи та *джн̃āні* заплутуються у своїх спробах пізнати Кр̣шн̣у. Хоча найвидатніший з імперсоналістів, Ш́рīпāда Ш́аṅкарāчāрйа, визнав у своїх коментарях до *Ґīти,* що Кр̣шн̣а — це Верховний Бог-Особа, його послідовники не визнають Кр̣шн̣у, тому що пізнати Кр̣шн̣у дуже важко навіть для тих, хто досяг трансцендентного усвідомлення безособистісного Брахмана.

Кр̣шн̣а — це Верховний Бог-Особа, причина всіх причин, одвічний Господь Ґовінда. *Ґ́ішварах̣ парамах̣ кр̣шн̣ах̣ сач-чід-āнанда-віграхах̣/ анāдір āдір ґовіндах̣ сарва-кāраṇа-кāраṇам.* Для невідданих пізнати Його дуже важко. Хоча вони і заявляють, що шлях *бгакті,* тобто відданого служіння, дуже легкий, — самі вони не можуть слідувати ним. Якщо шлях *бгакті* настільки легкий, як про те заявляють невіддані, тоді чому ж вони обирають інший, важчий шлях? Насправді, шлях *бгакті* нелегкий. Так званий «шлях *бгакті»,* що ним йдуть несумлінні особистості, що позбавлені знання про *бгакті,* можливо і легкий, однак, якщо *бгакті* виконувати правдиво, згідно з правилами й приписами, то такі вчені-теоретики та спекулятивні філософи сходять з нього. Ш́рīла Рӯпа Ґосвāмī пише в своїй *Бгакті-расāмрта-сіндгу* (1.2.101):

ш́руті-смр̣ті-пурāṇāді- пāн̃чарāтра-відгім̐ вінā
аікāнтікī харер бгакті́р утпāтāйаіва калпате

«Здійснювати віддане служіння Господеві, нехтуючи такою авторизованою ведичною літературою, як *Упанішади, Пурāṇи* й *Нāрада-пāн̃чарāтра,* — лише приносити зайвий неспокій у суспільство».

Імперсоналіст, який осяг Брахмана, або йоґ, що бачить Наддушу, — всі вони далекі від усвідомлення Кр̣шн̣и, Верховного Бога-Особи, який є сином Йаш́оди й візничим Арджуни. Навіть великі напівбоги також інколи перебувають у замішанні щодо Кр̣шн̣и (*мухйанті йат сӯрайах̣*). *Мāм̐ ту веда на каш́чана:* «Ніхто воістину не знає Мене», — каже Господь. І якщо хтось знає Його, то говориться: *са махāтмā су-дурлабгах̣* — «надзвичайно рідкісною є така велика душа». Тому, доки людина не присвячує себе відданому служінню Господеві, хоча вона і може бути великим ученим або філософом, їй неможливо пізнати Кр̣шн̣у таким, яким Він є (*тат-*

тватах). Лише чисті віддані можуть знати щось про незбагненні трансцендентні якості, що притаманні Кр̣шн̣і, причині всіх причин. Його всемогутності й щедротам, Його славі, силі, красі, знанню та відреченню, бо Кр̣шн̣а особливо прихильний до Своїх відданих. Він — останнє слово в усвідомленні Брахмана, й лише віддані можуть пізнати його таким, яким Він є. Тому сказано:

атах̣ ш́рī-кр̣шн̣а-нāмāді на бгавед ґрāхйам індрійаіх̣
севонмукге хі джіхвāдау свайам ева спґуратй адах̣

«За допомогою сліпих матеріальних чуттів ніхто не може пізнати Кр̣шн̣у таким, яким Він є. Але Він, задоволений трансцендентним любовним служінням Своїх відданих, відкриває Себе їм» (*Бгактірасāмрта-сіндгу* 1.2.234).

ВІРШ 4

भूमिरापोऽनलो वायुः खं मनो बुद्धिरेव च ।
अहंकार इतीयं मे भिन्ना प्रकृतिरष्टधा ॥ ४ ॥

бгӯмір āпо 'нало вāйух̣ кгам̇ мано буддгір ева ча
аханкāра ітīйам̇ ме бгіннā пракр̣тір аш̣т̣адгā

бгӯміх̣ — земля; *āпах̣* — вода; *аналах̣* — вогонь; *вāйух̣* — повітря; *кгам* — ефір; *манах̣* — розум; *буддгіх̣* — інтелект; *ева* — неодмінно; *ча*—і; *аханкāрах̣*—оманне его; *іті*—таким чином; *ійам*—ця; *ме*—Моя; *бгіннā*—відокремлена; *пракр̣тіх̣*—енергія; *аш̣т̣адгā*—загалом вісім.

Земля, вода, вогонь, повітря, ефір, розум, інтелект й оманне его — усі ці вісім елементів разом складають Мої відокремлені матеріальні енергії.

ПОЯСНЕННЯ: Наука про Бога розглядає істинне, вічне становище Бога і Його різноманітних енергій. Матеріальну природу називають *пракрті,* тобто енергією Господа в Його різних *пуруша*-втіленнях (експансіях), як це описано в *Сāтвата-тантрі*:

вішн̣ос ту трīні рӯпāні пурушāкгйāній атго відух̣
екам̇ ту махатах̣ срашт̣р двітīйам̇ тв анд̣а-самстгітам
тр̣тīйам̇ сарва-бгӯта-стгам̇ тāні джн̃āтвā вімучйате

«Коли виникає потреба в матеріальному творенні, Господь Кр̣шн̣а приймає форми трьох Вішн̣у — Своєї повновладної експансії. Перша форма, Махā-Вішн̣у, створює сукупність матеріальної енергії, що відома як *махат-таттва.* Друга, Ґарбгодакаш́āйī Вішн̣у, вхо-

дить у всі всесвіти, щоб творити різноманітність у кожному з них. Третя форма, Кшīродакаш̄āйī Вішн̣у, поширюється по всіх світах у вигляді Наддуші, Парамāтми, яка входить у все. Він присутній навіть в атомах. Кожен, хто знає цих трьох Вішн̣у, звільнюється з матеріальних тенет».

Матеріальний світ є тимчасовим проявом однієї з енергій Господа. Три Вішн̣у, експансії Господа Кр̣шн̣и, скеровують діяльність всього матеріального світу. Ці *пуруші* називають втіленнями. Загалом, той, хто не знає науку про Бога (Кр̣шн̣у), гадає, що матеріальний світ існує задля задоволення живих істот і що живі істоти є *пуруші* — причини, володарі, які насолоджуються матеріальною енергією. Згідно з *Бгаґавад-ґīтою,* такий атеїстичний висновок є хибним. У даному вірші сказано, що Кр̣шн̣а є першопричина матеріального проявлення. Це підтверджує і *Шрīмад-Бгāґаватам.* Складові матеріального проявлення є відокремленими енергіями Господа. Навіть *брахмаджйоті* — вища мета імперсоналістів — це духовна енергія, що проявлена в духовному небі. *Брахмаджйоті* позбавлене духовного розмаїття, яке присутнє на Ваікун̣т̣галоках, а імперсоналісти приймають це *брахмаджйоті* за кінцеву одвічну мету. Проявлення Парамāтми також є тимчасовим аспектом Кшīродакаш̄āйī Вішн̣у, який проникає в усе. В духовному світі вияв Парамāтми не вічний. Тому правдива Абсолютна Істина — це Верховний Бог-Особа, Кр̣шн̣а. Він — всеосяжна особа і джерело всіх енергій і Він володіє різноманітними зовнішніми і внутрішніми енергіями. Як згадувалося вище, матеріальна енергія включає в себе вісім основних проявлень. Із них, перші п'ять елементів, а саме: землю, воду, вогонь, повітря й небо, — називають п'ятьма гігантськими, або ж грубими утвореннями, які включають в себе також п'ять об'єктів чуття. Вони є фізичними проявленнями звуку, дотику, форми, смаку та запаху. Матеріальна наука не виходить за межі вивчення цих десяти категорій. Три інші елементи, а саме: розум, інтелект й оманне его, матеріалісти залишають поза увагою. Знання філософів, що працюють над проблемами психічної діяльності, також недосконалі, тому що вони не знають першоджерела, Кр̣шн̣и. Оманне его — поняття «я» й «це моє», які утворюють підвалини матеріального існування, — включає в себе десять органів чуття для матеріальної діяльності. Інтелект належить до сукупного матеріального творіння, яке називають *махат-таттвою.* Відтак з восьми відокремлених енергій Господа проявляються двадцять чотири елементи матеріального світу, що їх вивчає атеїстична філософія *сāн̇кґйа*; ці елементи — просто відгалуження восьми вихідних енергій Кр̣шн̣и й існують окремо від Нього, але атеїстичні *сāн̇кґйа*-філософи, недосконалі в своєму знанні, не визнають Кр̣шн̣у за причи-

ну всіх причин. Отже, філософія *сāнкґйі,* як це описано в *Бгаґавад-ґіті,* вивчає лише проявлення зовнішньої енергії Кр̣шн̣и.

ВІРШ 5

अपरेयमितस्त्वन्यां प्रकृतिं विद्धि मे पराम् ।
जीवभूतां महाबाहो ययेदं धार्यते जगत् ॥ ५ ॥

апарейам ітас тв анйāм̇ пракр̣тім̇ віддґі ме парāм
джīва-бгӯтāм̇ махā-бāхо йайедам̇ дгāрйате джаґат

апарā—нижча; *ійам*—ця; *ітах̣*—крім цієї; *ту*—але; *анйāм*—інша; *пракр̣тім*—енергія; *віддґі*—лише спробуй зрозуміти; *ме*—Мою; *парāм*—вищу; *джīва-бгӯтāм*—що містить у собі живих істот; *махā-бāхо*—о міцнорукий; *йайā*—якою; *ідам*—цей; *дгāрйате*—використовують або розробляють; *джаґат*—матеріальний світ.

Окрім цих енергій, о міцнорукий Арджуно, існує Моя інша, вища енергія, до якої належать живі істоти, що використовують можливості, які надає їм нижча енергія, матеріальна природа, і експлуатують її.

ПОЯСНЕННЯ: Тут сказано, що живі істоти належать до вищої природи (або енергії) Верховного Господа. Нижча енергія — це матерія, що проявлена в різних елементах: землі, воді, вогні, повітрі, ефірі, розумі, інтелекті та оманному его. Обидві форми матеріальної природи, а саме: груба (земля й т. ін.) і тонка (розум й т. ін.) є витворами нижчої енергії. Живі істоти, які з різною метою використовують ці нижчі енергії, являють собою вищу енергію Верховного Господа, і завдяки саме цій енергії функціонує весь матеріальний світ. Космічне проявлення було б недієздатним, якби його не приводила у рух вища енергія, живі істоти. Енергії завжди залежні від свого джерела, тобто Господь завжди контролює живих істот, — вони позбавлені незалежного існування. Живі істоти ніколи не зрівняються з Господом в могутності, як те ґадають нерозумні люди. Відмінність живих істот від Господа описано в *Шрімад-Бгāґаватам* (10.87.30) таким чином:

апарімітā дгрувāс тану-бгрто йаді сарва-ґатāс
тархім̇ на ш̄āсйатеті нійамо дгрува нетаратґā
аджані ча йан-майам̇ тад авімучйа нійантр̣ бгавет
самам ануджāнатāṁ йад аматам̇ мата-душт̣атайā

«О Вічний Всевишній! Якби втілені живі істоти були вічними й усепроникаючими, подібно до Тебе, то вони не були б підлеглі Тобі. Але якщо визнати, що живі істоти — це крихітні частки енергії Твоєї Світлості, тоді одразу стає зрозумілою їхня покора Твоїй верховній владі. Тому справжнє визволення вимагає, щоб живі істоти цілковито віддавались на Твою ласку, і така відданість зробить їх щасливими. Лише відродивши своє вічне природне становище, вони зможуть самі бути правителями. Отже, люди з обмеженим знанням, які обстоюють моністичну теорію про цілковиту рівність Бога і живих істот, насправді керуються хибними та нечистими поглядами».

Верховний Господь Кр̣шн̣а — єдиний правитель, і всі живі істоти підлеглі Йому. Ці живі істоти являють собою Його верховну енергію, тому що якісно вони тотожні із Всевишнім, але кількісно вони ніколи не можуть зрівнятися з Господом у могутності. Експлуатуючи грубу й тонку нижчі енергії (матерію), вища енергія (жива істота) втрачає свій справжній духовний розум та інтелект. Ця забудькуватість виникає внаслідок впливу матерії на живу істоту. Але коли жива істота вивільняється з-під впливу ілюзорної матеріальної енергії, вона досягає ступеня *мукті,* звільнення. Оманне его під впливом матеріальної ілюзії думає: «Я — матерія, й матеріальні надбання — мої». Істота усвідомлює своє справжнє становище тоді, коли вона відкидає матеріальні уявлення, включаючи ідею повноправної своєї рівності з Богом. Отже, можна зробити висновок, що *Ґіта* підтверджує становище живої істоти як однієї з численних енергій Кр̣шн̣и; і коли ця енергія очищується від матеріальної скверни, вона цілковито усвідомлює Кр̣шн̣у і стає вільною.

ВІРШ 6

एतद्योनीनि भूतानि सर्वाणीत्युपधारय ।
अहं कृत्स्नस्य जगतः प्रभवः प्रलयस्तथा ॥ ६ ॥

етад-йонīні бгӯтāні сарвāн̣ītй упадгāрайа
ахам̇ кр̣тснасйа джагатах̣ прабгавах̣ пралайас татґā

етат—ці дві природи; *йонīні*—чиє джерело народження; *бгӯтāні*—усе створене; *сарвāн̣і*—всі; *іті*—таким чином; *упадгāрайа*—знай; *ахам*—Я; *кр̣тснасйа*—всеохоплююче; *джагатах̣*—світу; *прабгавах̣*—джерело проявлення; *пралайах̣*—знищення; *татґā*—так само, як.

Усі створені істоти беруть свій початок із цих двох природ. Знай напевно, що Я — початок і кінець усього матеріального і всього духовного в цьому світі.

ПОЯСНЕННЯ: Все, що існує, є поєднанням матерії і духу. Дух — це дійова сила творіння, і матерія твориться духом. Дух не виникає на певному ступені розвитку матерії. Навпаки, матеріальний світ проявляється лише на основі духовної енергії. Матеріальне тіло розвивається завдяки тому, що дух присутній в матерії; дитина з часом стає юнаком, а потім чоловіком завдяки присутності вищої енергії, духовної душі. Так само все космічне проявлення гігантського всесвіту розвивається завдяки присутності Наддуші, Вішну. Таким чином, дух і матерія, що поєднуються задля проявлення грандіозної всесвітньої форми, з свого походження є двома енергіями Господа, отже, Господь є першопричина усього. Фраґментарна невід'ємна частка Господа, а саме, жива істота, може бути причиною появи великого хмарочосу, великої фабрики, або навіть великого міста, але вона не може стати причиною виникнення великого всесвіту. Причина великого всесвіту — велика душа, або Наддуша. Кришна ж, Усевишній, є причина як великої, так і малих душ. Отже, Він — вихідна причина всіх причин. Це підтверджується в *Катґа Упанішаді* (2.2.13): *нітйо нітйānāм четанаś четанānāм.*

ВІРШ 7

मत्तः परतरं नान्यत्किंचिदस्ति धनंजय ।
मयि सर्वमिदं प्रोतं सूत्रे मणिगणा इव ॥ ७ ॥

маттах парататарам нāнйат кіńчід асті дганаńджайа
майі сарвам ідам протам сӯтре маṇі-ґаṇā іва

маттах—наді Мною; *пара-тарам*—вищий; *на*—не; *анйат кіńчіт*—щось іще; *асті*—є; *дганаńджайа*—о завойовнику багатств; *майі*—в Мені; *сарвам*—усе суще; *ідам*—що бачимо; *протам*—нанизаний; *сӯтре*—на нитку; *маṇі-ґаṇāх*—перлини; *іва*—подібно до.

О завойовнику багатств, нема істини вищої од Мене. Все тримається на Мені, як ті перли, що нанизані на нитку.

ПОЯСНЕННЯ: Існують загальновідомі розбіжності стосовно того, яку природу має Верховна Абсолютна Істина: особистісну, чи

імперсональну. *Бгагавад-ґіта* визначає, що Абсолютна Істина — це Бог-Особа Шрі Кришна, і це повсюдно підтверджується в тексті. Даний вірш, зокрема, також наголошує на особистісній природі Абсолютної Істини. В *Брахма-самгіті* теж стверджується, що Бог-Особа є Верховною Абсолютною Істиною: *ішварах парамах кришнах сач-чід-ānанда-віграхах,* це означає, що Верховна Абсолютна Істина, Бог-Особа — це Господь Кришна, одвічний Господь, вмістилище усієї радості, Ґовінда, вічний образ усього блаженства та знання. Ці авторитетні джерела не залишають ніяких сумнівів стосовно того, що Абсолютна Істина — це Верховна Особа, причина всіх причин. Імперсоналіст, однак, може заперечити це, навівши ведичний текст із *Шветāшватара Упанішади* (3.10): *тато йад уттаратарам тад арūпам анāмайам/ йа етад відур амртāс те бгавантi атгетаре духхгам евāпійанті.* «В матеріальному світі Брахму, первісну живу істоту всесвіту, визнають за верховного серед напівбогів, людських істот і нижчих тварин. Однак вище Брахми перебуває Трансцендентне, позбавлене матеріальної форми й вільне від будь-якої матеріальної скверни. Кожен, кому вдається пізнати Його, також стає трансцендентним, але ті, хто не знає Його, страждають від злигоднів матеріального світу».

Імперсоналісти більше всього виділяють слово *арūпам*. Проте, це *арūпам* — не безособистісне. Воно означає трансцендентну форму вічності, блаженства й знання, як це змальовано в *Брахма-самгіті,* що цитувалася вище. Інші вірші із *Шветāшватара Упанішади* доводять це:

ведāхам етам пурушам махāнтам
āдітйа-варнам тамасах парастāт
там ева відітвāті мртйум еті
нāнйах пантгā відйате 'йанāйа

йасмāт парам нāпарам асті кіґчід
йасмāн нāґīйо но джйāйо 'сті кіґчіт
вркша іва стабдго діві тіштгатй екас
тенедам пūрнам пурушена сарвам

«Я знаю Верховного Бога-Особу, трансцендентного щодо всіх матеріальних уявлень, що постають з пітьми. Лише той, хто знає Його, може розірвати кайдани народження й смерті. Немає іншого шляху до звільнення, окрім пізнання Верховної Особи».

Немає істини, яка перевершувала б ту Верховну Особу, адже Господь — вищий над усе. Він менший від найменшого, й Він — біль-

ший від найбільшого. У своєму становищі Він подібний до мовчазного дерева, й Він осяває трансцендентне небо; як дерево простягає своє коріння, так і Він поширює скрізь Свої незчисленні енергії».

Із сказаного в цих віршах можна зробити висновок, що Верховною Абсолютною Істиною є Верховний Бог-Особа, який присутній скрізь за допомогою Своїх численних енергій, матеріальних і духовних.

ВІРШ 8

रसोऽहमप्सु कौन्तेय प्रभास्मि शशिसूर्ययोः ।
प्रणवः सर्ववेदेषु शब्दः खे पौरुषं नृषु ॥ ८ ॥

расо 'хам апсу каунтейа прабгāсмі ш́аш́і-сӯрйайох̣
праṇавах̣ сарва-ведешу ш́абдах̣ кге паурушам̇ нр̣шу

расах̣—смак; *ахам*—Я; *апсу*—у воді; *каунтейа*—син Кунті; *прабгā*—світло; *асмі*—Я є; *ш́аш́і-сӯрйайох̣*—місяця й сонця; *праṇавах̣*—три літери «А-У-М»; *сарва*—у всіх; *ведешу*—*Ведах; ш́абдах̣*—звукова вібрація; *кге*—в ефірі; *паурушам*—здібність; *нр̣шу*—в людині.

О сину Кунті, Я — смак води, світло сонця й місяця і склад «ом» в ведичних мантрах. Я — звук в ефірі й талант в людині.

ПОЯСНЕННЯ: У цьому вірші пояснюється, як саме Господь проявляє Свою всюдисущість за допомогою Своїх різноманітних матеріальних та духовних енергій. Верховного Господа можна спочатку відчути через Його різні енергії, — таким способом усвідомлюють Його безособистісний аспект. Напівбог Сонця — особа, і його присутність можна відчувати в його енергії, сонячному світлі, яке поширюється скрізь, — так само і Господа, хоча Він і перебуває в Своїй вічній обителі, сприймають через Його енергії, що проникають й поширюються всюди. Основна якість води — її смак — її дійовий чинник. Пити морську воду неприємно, бо її чистий смак змішано із сіллю. Вода смакує нам залежно від своєї чистоти, і такий чистий смак — одна з Господніх енергій. Імперсоналіст відчуває присутність Господа у воді через її смак, а персоналіст ще й вихваляє Господа за те, що Він милосердно дає людині смачну воду вгамувати спрагу. Саме так слід сприймати Всевишнього. Насправді між персоналізмом та імперсоналізмом немає ніяких суперечностей. Той, хто пізнав Бога, знає, що поняття про імперсональне та особистісне присутнє водночас у всьому без жодних суперечностей. Тому Господь Чаітанйа утвердив Свою величну доктрину *ачінтйа*

бгеда-й-абгеда-таттви: одночасної єдності й відмінності. Світло сонця й місяця також первісно випромінюється з *брахмаджйоті*, яке є безособистісним сяєвом Господа. І *праṇава*, тобто трансцендентний звук *омкāра*, що ним починається кожний ведичний гімн, є зверненням до Верховного Господа. Імперсоналісти дуже бояться звертатись до Верховного Господа Кр̣шн̣и за Його незчисленними іменами, і тому вони вважають за краще викликати вібрацію трансцендентного звуку *омкāри*. Вони не усвідомлюють того, що *омкāра* — це звуковий образ Кр̣шн̣и. Повноваження свідомості Кр̣шн̣и поширюються скрізь, і благословенний той, хто пізнав свідомість Кр̣шн̣и. Ті ж, хто не знає Кр̣шн̣и, перебувають в ілюзії, і, отже, знання про Кр̣шн̣у є звільненням, а забуття Його — рабством.

ВІРШ 9

पुण्यो गन्धः पृथिव्यां च तेजश्चास्मि विभावसौ।
जीवनं सर्वभूतेषु तपश्चास्मि तपस्विषु ॥ ९ ॥

пун̣йо ґандгах̣ пр̣тґівйāм̇ ча теджаш̣ чāсмі вібґāвасау
джӣванам̇ сарва-бгӯтешу тапаш̣ чāсмі тапасвішу

пун̣йах̣—первинний; *ґандгах̣*—запах; *пр̣тґівйāм̇*—землі; *ча*—також; *теджах̣*—жар; *ча*—також; *асмі*—Я є; *вібґāвасау*—у вогні; *джӣванам̇*—життя; *сарва*—у всіх; *бгӯтешу*—живих істотах; *тапах̣*—покута; *ча*—також; *асмі*—Я є; *тапасвішу*—тих, хто накладає на себе покути.

Я — первісний аромат землі, і Я — жар вогню. Я — життя всього живого, і Я — покута всіх аскетів.

ПОЯСНЕННЯ: Пун̣йа означає «те, що не підвладне розкладу»; *пун̣йа* — це первинне. В матеріальному світі все має певний запах або аромат: запах та пахощі квітки, землі, води, вогню, повітря тощо. Незабруднений запах, первинний аромат, що проникає скрізь, — це Кр̣шн̣а. Так само все має особливий первісний смак, який можна змінювати, домішуючи хімічні речовини. Отже, в своєму першостворе́ному вигляді все має певний запах, певний аромат і певний смак. Слово *вібґāвасу* означає «вогонь». Без вогню зупиняться заводи, без нього не можна приготувати їжі й т. ін., і цей вогонь — Кр̣шн̣а. Згідно з ведичною медициною нетравлення шлунка виникає внаслідок зниженої температури в ділянці живота. Отже, навіть для перетравлювання їжі потрібний вогонь. В свідомості Кр̣шн̣и ми починаємо розуміти, що земля, вода, вогонь, повітря і кожний діловий чинник, всі хімічні речовини й усі матеріаль-

ні елементи походять із Кришни. Тривалість життя людини також залежить від Кришни. Тому, з ласки Кришни, людина може продовжити своє життя або вкоротити його. Отже, свідомість Кришни є рушійною силою в усіх сферах.

ВІРШ 10

बीजं मां सर्वभूतानां विद्धि पार्थ सनातनम् ।
बुद्धिर्बुद्धिमतामस्मि तेजस्तेजस्विनामहम् ॥१०॥

бīджам мāм сарва-бгӯтānāм віддгі пāртга санāтанам
буддгір буддгіматāм асмі теджас теджасвінāм ахам

бīджам—сім'я; *мāм*—Мене; *сарва-бгӯтānāм*—усіх живих істот; *віддгі*—спробуй зрозуміти; *пāртга*—син Пртги; *санāтанам*—первинне, вічне; *буддгіх*—інтелект; *буддгі-матāм*—мудрих; *асмі*—Я є; *теджах*—доблесть; *теджасвінāм*—могутніх; *ахам*—Я є.

О сину Пртги, знай, Я — первинне сім'я всього живого, інтелект мудрих й завзяття могутніх людей.

ПОЯСНЕННЯ: Слово *бīджам* означає сім'я; Кришна — сім'я всього сущого. Існують різні живі істоти, рухомі й нерухомі. Птахи, звірі, люди й багато інших живих створінь є рухомими живими істотами; дерева та рослини, навпаки, інертні — нерухомі. Кожна жива істота належить до одного з 8 400 000 видів життя; деякі з них є рухомими, а інші — інертними. Однак у всіх випадках Кришна є їхнім життєдайним сім'ям. Як сказано в ведичній літературі, Брахман, або Верховна Абсолютна Істина, — це те, з чого все виходить. Кришна — Парабрахман, Верховний Дух. Брахман — імперсональний, а Парабрахман — особистісний. Імперсональний Брахман міститься в особистісному аспекті, це стверджує *Бгаґавад-ґīтā*. Це означає, що Кришна є первинне одвічне джерело усього. Він — корінь. Так само як корінь живить усе дерево, Кришна, як вихідний корінь усього, підтримує весь матеріальний прояв. Це також підтверджується у ведичній літературі (*Катґа Упанішада* 2.2.13):

нітйо нітйānāм четанаш четанānāм
еко бахӯнāм йо відадгāті кāмāн

Він — перший вічний серед усіх вічних. Він — вища жива істота з-поміж усіх живих істот, і Він один підтримує життя у всьому. Без інтелекту людина ні до чого не здатна, Кришна ж каже, що Він — корінь усього інтелекту. Якщо людина позбавлена інтелекту, вона не зможе зрозуміти Верховного Бога-Особу, Кришну.

ВІРШ 11

बलं बलवतां चाहं कामरागविवर्जितम् ।
धर्माविरुद्धो भूतेषु कामोऽस्मि भरतर्षभ ॥ ११ ॥

балам балаватāм чāхам кāма-рāга-вівардджітам
дгармāвіруддго бгӯтешу кāмо 'смі бгаратаршабга

балам—сила; *бала-ватāм*—сильного; *ча*—і; *ахам*—Я є; *кāма*—пристрасті; *рāга*—і прихильності; *вівардджітам*—вільного від; *дгарма-авіруддгах*—що не суперечить релігійним засадам; *бгӯтешу*—у всіх істотах; *кāмах*—статеве життя; *асмі*—Я є; *бгарата-ршабга*—повелитель Бгарат.

Я — сила сильних, вільних від пристрасті й бажання. Я — статеве життя, що не суперечить релігійним засадам, о повелителю Бгāрат (Арджуна).

ПОЯСНЕННЯ: Могутня людина повинна застосовувати свою силу для захисту слабких, а не на задоволення власної агресивності. Так само і статеве життя, згідно з релігійними засадами (*дгармою*), призначене на зачаття дітей, а не на щось інше. Батьки несуть відповідальність за те, щоб привести своїх нащадків до свідомості Крішни.

ВІРШ 12

ये चैव सात्त्विका भावा राजसास्तामसाश्च ये ।
मत्त एवेति तान्विद्धि न त्वहं तेषु ते मयि ॥ १२ ॥

йе чаіва сāттвікā бгāвā рāджасāс тāмасāш ча йе
матта еветі тāн віддгі на тв ахам тешу те майі

йе—усі ті; *ча*—і; *ева* — неодмінно; *сāттвікāх*—у благості; *бгāвāх*—стани існування; *рāджасāх*—у гуні пристрасті; *тāмасāх*—у гуні невігластва; *ча*—також; *йе*—все, що; *маттах*—з Мене; *ева*—неодмінно; *іті*—так; *віддгі*—спробуй пізнати; *на*—не; *ту*—але; *ахам*—Я; *тешу*—в них; *те*—вони; *майі*—в Мені.

Знай, що всі стани буття: благочестя, пристрасті чи невігластва — це вияви Моєї енергії. В певному розумінні Я є все суще, однак Я — незалежний. Я непідвладний гунам матеріальної природи, навпаки, вони перебувають в Мені.

ПОЯСНЕННЯ: Уся світова матеріальна діяльність відбувається під впливом трьох *гун* матеріальної природи. Хоча *гуни* матеріальної

природи є еманаціями Верховного Господа, Кр̣шн̣и, вони не впливають на Нього. Наприклад, згідно з законами держави людину може бути покарано, але цар, законодавець, не підлягає цим законам. Так само, всі *ґун̣и* матеріальної природи — благочестя, пристрасть й невігластво — виходять із Верховного Господа, Кр̣шн̣и, але Сам Кр̣шн̣а не підвладний матеріальній природі. Тому Він — *нірґун̣а*, і це означає, що три *ґун̣и*, тобто якості, хоча й виходять з Кр̣шн̣и, не впливають на Нього Самого. Такою є одна з особливих якостей Бгаґавāна, тобто Верховного Бога-Особи.

ВІРШ 13

त्रिभिर्गुणमयैर्भावैरेभिः सर्वमिदं जगत् ।
मोहितं नाभिजानाति मामेभ्यः परमव्ययम् ॥१३॥

трібгір ґун̣а-майаір бгāваір ебгіх̣ сарвам ідам̇ джаґат
мохітам̇ нāбгіджāнāті мāм ебгйах̣ парам авйайам

трібгіх̣—трьома; *ґун̣а-майаіх̣*—складеними з *ґун̣*; *бгāваіх̣*—станами існування; *ебгіх̣*—усіма цими; *сарвам*—усе; *ідам*—це; *джаґат*—творіння; *мохітам*—обмануте; *на абгіджāнāті*—не знає; *мām*—Мене; *ебгйах̣*—над ними; *парам*—Всевишнього; *авйайам*—невичерпного.

Весь світ, який введено в оману трьома ґун̣ами (благочестям, пристрастю та невіглаством), не знає Мене, що перебуває над цими ґун̣ами й невичерпного.

ПОЯСНЕННЯ: Весь світ зачарований трьома *ґун̣ами* матеріальної природи. Ті, кого ввели в оману ці три *ґун̣и*, не можуть зрозуміти, що Верховний Господь, Кр̣шн̣а, є трансцендентним стосовно матеріальної природи.

Кожна жива істота, яка перебуває під впливом матеріальної природи, має певний тип тіла й, відповідно, певний тип психічної та фізіологічної діяльності. Існує чотири класи людей, які діють у межах трьох *ґун̣* матеріальної природи. Тих, хто цілком перебуває в *ґун̣і* благочестя, називають *брāхман̣ами*. Тих, хто перебуває винятково в *ґун̣і* пристрасті, називають *кшатрійами*. Тих, хто водночас перебуває в *ґун̣ах* пристрасті й невігластва, називають *ваішйами*. Тих, хто повністю занурений у невігластво, називають *ш́ӯдрами*. А нижче їх усіх приміщено тварин або тих, хто веде тваринний спосіб життя. Однак, ці позначення непостійні. Я можу бути *брāхман̣ою, кшатрійею, ваішйією*, або ще ким-небудь, — у будь-якому разі життя тимчасове. І хоча життя скороминуще і ми не знаємо, ким

станемо в наступному житті, під чарами ілюзорної енергії ми оцінюємо себе під кутом свого тілесного уявлення про життя, і тому думаємо, що ми американці, індійці, росіяни або вважаємо себе за *брāхман*, індусів, мусульман тощо. І коли *ґуни* матеріальної природи обплутують нас, ми забуваємо Верховного Бога-Особу, який перебуває поза всіма *ґунами*. Тому Господь Кр̣шна каже, що живі істоти, яких ввели в оману три *ґуни* природи, не бачать, що за тлом матеріальної природи стоїть Верховний Бог-Особа.

Існує багато різних типів живих істот — людей, напівбогів, тварин тощо — і на їх усіх впливає матеріальна природа, всі забули трансцендентного Бога-Особу. Ті, хто перебуває в *ґуна*х пристрасті та невігластва або навіть у *ґуні* благочестя, не здатні піти далі уявлення про Абсолютну Істину, як про безособистісного Брахмана. Вони розгублюються перед особистісними рисами Верховного Господа, який володіє всією вродою, багатством, знанням, силою, славою та відреченням. Якщо ж навіть і доброчесні люди не можуть зрозуміти цього, що ж тоді казати про тих, на кого впливають пристрасть або невігластво? Свідомість Кр̣шни трансцендентна щодо всіх цих трьох *ґун* матеріальної природи, й ті, хто по-справжньому укріпились в свідомості Кр̣шни, поправді є звільненими душами.

ВІРШ 14

दैवी ह्येषा गुणमयी मम माया दुरत्यया ।
मामेव ये प्रपद्यन्ते मायामेतां तरन्ति ते ॥१४॥

даівī хй ешā ґуна-майī мама māйā дуратйайā
мām ева йе прападйанте māйām етāм таранті те

даівī—трансцендентна; *хі*—неодмінно; *ешā*—ця; *ґуна-майī*—що складається з трьох *ґун* матеріальної природи; *мама*—Моя; *māйā*—енергія; *дуратйайā*—та, яку дуже важко перевершити; *мām*—Мені; *ева*—неодмінно; *йе*—ті, хто; *прападйанте*—віддаються; *māйām етāм*—цю ілюзорну енергію; *таранті*—долають; *те*—вони.

Цю Мою божественну енергію, що складається з трьох ґун матеріальної природи, дуже важко подолати. Але той, хто вручив себе Мені, може легко вийти з-під її впливу.

ПОЯСНЕННЯ: Верховний Бог-Особа має незліченні енергії і всі ці енергії божественні. Хоча живі істоти являють собою частину Його енергій і тому теж божественні за природою, їхня одвічна духовна потенція прихована внаслідок зв'язку з матеріальною енергією. Неможливо подолати вплив матеріальної енергії, перебува-

ючи під її покровом. Як стверджувалося раніше, як матеріальна, так і духовна природи, що походять від Верховного Бога-Особи, — вічні. Живі істоти належать до вічної верховної природи Господа, але, внаслідок опоганення нижчою природою, матерією, їхня ілюзія також вічна. Тому обумовлену душу називають *нітйа-баддга*, або вічно обумовлена. Ніхто не може простежити історію її переходу в обумовлений стан в якийсь певний момент розвитку матеріального світу. Отже, хоча матеріальна природа і є нижчою енергією, визволитися з її лабет дуже важко для обумовленої душі, адже, врешті-решт, матеріальну енергію скеровує верховна воля, подолати яку жива істота не в силі. Нижчу, матеріальну природу визначено тут як божественну, бо вона пов'язана з божественним і божественна воля рухає нею. Матеріальна природа, хоча і є нижчою, діє надзвичайно вправно, під керівництвом божественної волі будуючи й руйнуючи космічне проявлення. *Веди* підтверджують це таким чином: *māйāм ту пракр̣тім відйāн māйінам ту махеш́варам*. «Хоча *māйā* (ілюзія) оманна, тобто минуща, за нею стоїть верховний чарівник, Бог-Особа, який є Махеш́вара, вищий правитель» (*Шветāш́ватара Упанішада* 4.10).

Інше значення слова *ґуна* — «мотузка»; слід зрозуміти, що обумовлена душа міцно зв'язана мотузками ілюзії. Людина із зв'язаними руками та ногами не здатна звільнитись самотужки, — їй потрібна допомога того, чиї руки вільні. Зв'язані не допоможуть один одному, — треба, щоб рятівник був вільним. Тому лише Господь Кр̣шн̣а, або Його істинний представник — духовний вчитель — можуть визволити обумовлену душу. Без такої вищої допомоги немає жодного шансу звільнитись з рабства матеріальної природи. Віддане служіння, тобто свідомість Кр̣шн̣и, допоможе досягнути визволення. Кр̣шн̣а — володар ілюзорної енергії, і Він може наказати цій нездоланній енергії звільнити обумовлену душу. Він дає такий наказ із Своєї незбагненної ласки до душі, яка вручила себе Йому, із Своєї батьківської любові до живої істоти, яка одвічно є улюблене дитя Господнє. Отже, вручити себе лотосним стопам Господа — це єдиний спосіб вивільнитись з пазурів суворої матеріальної природи.

Слова *мāм ева* також важливі. *Мāм* означає «тільки Кр̣шн̣і (Вішн̣у)», а не Брахмі чи Ш́іві. Хоча Ьрахмā і Ш́іва посідають дуже високе становище й перебувають майже на одному рівні з Вішн̣у, ці втілення *раджа-ґун̣и* (пристрасті) і *тама-ґун̣и* (невігластва) не здатні визволити обумовлену душу з лещат *māйі*. Іншими словами, *māйā* впливає і на Брахму, і на Ш́іву. Лише Вішн̣у є володарем *māйі*, тому лише Він може визволити обумовлену душу. *Веди* (*Шветāш́ватара Упанішада* 3.8) підтверджують це висловом *там ева відітвā*, тобто

«свобода можлива лише через усвідомлення Кр̣шн̣и». Навіть Господь Ш́іва стверджує, що досягти звільнення можна лише з милості Вішн̣у. Господь Ш́іва каже: *мукті-прада̄та̄ сарвеша̄м̇ вішн̣ур ева на сам̇ш́айах̣* — «Безсумнівно, що Вішн̣у, це той, хто дарує звільнення».

ВІРШ 15

न मां दुष्कृतिनो मूढाः प्रपद्यन्ते नराधमाः ।
माययापहृतज्ञाना आसुरं भावमाश्रिताः ॥१५॥

на ма̄м̇ душкр̣тіно мӯдга̄х̣ прападйанте нара̄дгама̄х̣
ма̄йайа̄пахр̣та-джн̃а̄на а̄сурам̇ бга̄вам а̄ш́рита̄х̣

на—не; *ма̄м*—Мені; *душкр̣тінах̣*—лиходії; *мӯдга̄х̣*—нерозсудлива людина; *прападйанте*—віддаються; *нара-адгама̄х̣*—нижчі з-поміж людей; *ма̄йайа̄*—ілюзорною енергією; *апахр̣та*—вкрадений; *джн̃а̄на̄х̣*—чиє знання; *а̄сурам*—демонічну; *бга̄вам*—природу; *а̄ш́рита̄х̣*—приймаючи.

Лиходії, що занурені в цілковите невігластво, останні з-поміж людей, ті, чиє знання викрала ілюзія, і ті, кому властива безбожна природа демонів, не вручають себе Мені.

ПОЯСНЕННЯ: В *Бгаґавад-ґіті* сказано, що просто схилившись до лотосних стіп Верховної Особи, Кр̣шн̣и, можна перебороти суворі закони матеріальної природи. У зв'язку з цим виринає питання: чому обізнані філософи, вчені, ділові люди, менеджери, тобто всі керівники звичайних людей не схиляються з покорою до лотосних стіп Ш́рӣ Кр̣шн̣и, всемогутнього Бога-Особи? Вожді людства впродовж численних років та народжень різними шляхами, за допомогою грандіозних планів та великої наполегливості відшукують *мукті*, тобто звільнення від законів матеріальної природи. Але, якщо досягти цієї свободи можна, просто впокорившись лотосним стопам Верховного Бога-Особи, тоді чому ж ці інтеліґентні й енергійні вожді людства не засвоють такий простий метод?

Ґіта̄ відверто відповідає на це питання. Такі по-справжньому вчені керівники суспільства, як Брахмā, Ш́іва, Капіла, Кумāри, Ману, Вйāса, Девала, Асіта, Джанака, Прахлāда, Балі, а за пізніших часів Мадгвāчāрйа, Рāмāнуджāчāрйа, Ш́рӣ Чаітанйа та багато інших — істинних філософів, політиків, просвітителів, вчених тощо — схиляються до лотосних стіп Верховної Особи, перед Його всесильною владою. Але ті, хто не є правдивими філософами, вченими, просвітителями, керівниками й т. ін., а лише вдають із себе таких задля

матеріальної вигоди, не визнають задуму й шляхів Усевишнього. Вони не мають уявлення про Бога; вони лише створюють власні світські плани й, відповідно, ускладнюють проблеми матеріального існування своїми марними спробами розв'язати їх. Матеріальна енергія (природа) — дуже могутня, і тому вона здатна протистояти примхливим планам атеїстів й розладнувати проекти «органів планування».

Таких планувальників-атеїстів названо тут *душкр̣тінах̣*, тобто «лиходіями». *Кр̣тī* означає того, хто виконав роботу, що гідна захоплення. Проектант-безбожник буває іноді дуже кмітливим й гідним похвали, тому що будь-який грандіозний план — добрий чи поганий — вимагає інтелекту на своє здійснення. Але мозок атеїста використовується не за призначенням, а всупереч задуму Всевишнього, і тому такого атеїста-планувальника називають *душкр̣тī*; це означає, що його інтелект та зусилля скеровано в хибному напрямкові.

В *Ґїтī* ясно сказано, що діяльність матеріальної енергії спрямовує воля Всевишнього. Матеріальна енергія діє наче тінь, що точно копіює рухи самого предмету. Однак, вона дуже могутня, і атеїст, внаслідок безбожного складу свого характеру, не може зрозуміти, як вона працює; не може він також зрозуміти і задуму Верховного Господа. Під впливом ілюзії, а також *ґун̣* пристрасті й невігластва всі його плани руйнуються, що й трапилось з Хіран̣йакаш́іпу й Рāван̣ою, незважаючи на те, що з матеріального погляду обидва були вченими-ерудитами, філософами, правителями і просвітителями. Є чотири категорії таких *душкр̣тī*, лиходіїв, і про них йтиме мова нижче.

1) *Мӯд̣ги* — це ті, хто перебуває в глибокому невігластві, подібно до в'ючних тварин. Вони бажають насолоджуватись плодами своєї праці самі й не хочуть ділитися ними з Всевишнім. Типовою в'ючною твариною є віслюк. Хазяїн змушує цю покірливу тварину дуже важко працювати. Насправді віслюк навіть не знає, на кого він так важко працює день і ніч. Він вдовольняється жмутком трави, що потрапляє до його шлунку, короткотривалим сном, який супроводжує страх зазнати побоїв від хазяїна, і задоволенням свого статевого потягу з ризиком, що партнерша не раз хвицне його копитом. Інколи віслюк наспівує щось поетичне та філософське, але такі звуки ослиного ревіння лише турбують інших. Таким є становище нетямущого корисливого трударя, який не розуміє, на кого йому треба працювати. Він не знає, що *карма* (діяльність) призначена для *йаджн̃и* (жертвоприношення).

Найчастіше люди, які тяжко працюють день і ніч для того, щоб полегшити тягар штучних обов'язків, які самі ж для себе створи-

ли, кажуть, що їм бракує часу слухати про безсмертя живої істоти. Для таких *мӯдг* матеріальна скороминуща вигода є вищою метою життя, попри те, що *мӯдги* насолоджуються лише малою часткою плодів своєї праці. Іноді вони проводять безсонні дні й ночі задля кармічних здобутків, дуже погано харчуються і через те слабують на виразку або нетравлення шлунку; важка цілодобова робота на користь ілюзорних хазяїв просто поглинає їх. Не знаючи про свого істинного повелителя, ці сліпі кармічні трудівники марнують свій дорогоцінний час на те, щоб служити мамоні. На жаль, вони ніколи не віддаються Верховному володарю усіх володарів, і вони не знаходять часу на те, щоб слухати про Нього із належних джерел. Свині, які харчуються гноєм, що зібрався за ніч, байдужі до солодощів з цукру й топленого масла. Подібно до цього, нетямущий корисливий трудар задля почуттєвого задоволення готовий день і ніч невтомно слухати новини мерехтливого земного світу, проте має обмаль часу, щоб послухати про вічну живу силу, яка рухає матеріальним світом.

2) Іншу категорію *душкртӣ,* або лиходіїв, називають *нарӑдгамами,* тобто «нижчими серед людей». *Нара* означає «людина», і *адгама* означає «найнижчий». Серед 8 400 000 різних видів живих істот є 400 000 форм людського життя. Серед останніх є багато нижчих видів людських істот, здебільшого нецивілізованих. Цивілізовані люди — це ті, хто дотримується засад, що впорядковують їхнє суспільне, політичне й релігійне життя. Людей, розвинутих з соціального й політичного погляду, але які не мають релігійних принципів, треба вважати *нарӑдгамами.* Крім того, релігія без Бога — це не релігія, бо метою релігійних засад є пізнання Верховної Істини і своїх взаємостосунків з Нею. В *Ґіті* Бог-Особа ясно каже, що не існує авторитету, вищого од Нього, і що Він — Верховна Істина. Життя людини, справді цивілізованої, призначене на те, щоб *відновити втрачену свідомість* свого вічного зв'язку з Верховною Істиною, Богом-Особою, всемогутнім Шрӣ Кршӈою. Кожного, хто не використовує такої можливості, розцінюють як *нарӑдгаму.* Із явлених священних писань ми довідуємось, що дитина в утробі матері (де вона перебуває у надзвичайно скрутному становищі) благає Господа про порятунок й обіцяє, з'явившись на світ, поклонятись лише Йому. Молитися Богу, перебуваючи в безвихідному становищі, — природний інстинкт, що властивий кожній живій істоті, тому що вона має вічний зв'язок з Богом. Але, народившись, під впливом *мӑйі,* ілюзорної енергії, дитина забуває труднощі народження і Самого свого визволителя.

Обов'язком людей, які опікуються дітьми, є відновити божественну свідомість, що дрімає в них. В *Ману-смрті,* яка є зводом ре-

лігійних засад, для відновлення божественної свідомості в межах системи *варн̣а́шрама* приписано десять очищувальних обрядів. Але тепер жодний з таких обрядів ніде в світі не відправляють згідно з усіма правилами, і тому 99,9 відсотків населення належать до *нара́дгама*.

Коли все населення стає *нара́дгама*, звичайно, що вся їхня так звана «освіта» зводиться нанівець усемогутньою енергією матеріальної природи. Згідно з критерієм, який встановлює *Ґіта́*, освічена людина — це той, хто дивиться однаковими очима на вченого *бра́хман̣у*, корову, слона, собаку та собакоїда. Саме таке бачення має правдивий відданий. Ш́рі Нітйа́нанда Прабгу, втілення Господа як духовного вчителя, врятував двох типових *нара́дгам*, братів Джаґа́йа й Ма́дга́йа, показавши, як милість справжнього відданого зіходить на останніх з-поміж людей. Отже, відродити знову свою духовну свідомість *нара́дгама*, що засуджений Богом-Особою, може тільки з ласки чистого відданого.

Ш́рі Чаітанйа Маха́прабгу, поширюючи *бга́ґавата-дгарму*, тобто діяльність у відданому служінні, радив людям смиренно дослухатись до послання Бога-Особи. Суть цього послання міститься в *Бгаґавад-ґіті*. Найостанніші з людей можуть врятуватись просто завдяки смиренному слуханню Господнього послання, але, на жаль, вони відмовляються навіть від цього — і не звертають свій слух до послання Господа, годі казати про те, щоб віддатись волі Всевишнього. *Нара́дгами*, тобто нижчі серед людей, повністю нехтують першочерговим обов'язком людської істоти.

3) Третю категорію *душкр̣ті́* називають *ма́йайа́пагр̣та-джн̃а́на́х*, тобто ті, чия ерудиція знецінюється під впливом ілюзорної матеріальної енергії. Здебільшого це вельми освічені люди: видатні філософи, поети, літератори, вчені тощо; але ілюзорна енергія спрямовує їх на хибний шлях, і тому вони не коряться Верховному Господеві.

У наші часи існує величезна кількість *ма́йайа́пахр̣та-джн̃а́на́х*, навіть серед знавців *Бгаґавад-ґіти*. В *Ґіті* простою і ясною мовою сказано, що Ш́рі Кр̣шн̣а — Верховний Бог-Особа. Ніхто не може зрівнятись з Ним, або перевершити Його. Сказано, що Він — творець Брахми, прародителя всіх людських істот. Сказано, що Ш́рі Кр̣шн̣а насправді не лише батько Брахми, але й отець усіх видів життя. Він — корінь безособистісного Брахмана і Парама́тми; Над-душа в кожній істоті є Його повновладною часткою. Він є першоджерело усього, і для кожної людини найліпшим буде схилитись до Його лотосних стіп. Попри всі такі ясні твердження, *ма́йайа́пахр̣та-джн̃а́на́х* зневажають Верховного Господа як особу, бо вважа-

ють Його лише за одну з людських істот. Вони не знають, що благословенну форму людського життя створено за трансцендентним образом та подобою вічного Верховного Господа.

Усі неавторитетні тлумачення *Ґіти,* що йдуть від людей категорії *майайапахрта-джн̃ānāх,* людей, що перебувають поза лінією *парампари,* є лише численними каменями спотикання на шляху духовного пізнання. Коментатори, що перебувають в омані, не схиляються з покорою до лотосних стіп Шрі Кр̣шн̣и і збивають інших з цього шляху.

4) Останню категорію *душкр̣тī* називають *āсурам̇ бгāвам āшр̣ітāх̣,* тобто «тими, хто дотримується демонічних засад». Люди цієї категорії — відверті атеїсти. Деякі з них доводять, що Верховний Господь ніколи не може зійти в матеріальний світ, однак вони не можуть ґрунтовно обстояти таке твердження. Є й інші, ті, що роблять Його підлеглим безособистісному аспектові, хоча *Ґītā* проголошує протилежне. Атеїст, що заздрить Верховному Богові-Особі, вкаже не на одне лжевтілення, яких фабрикує уява його мозку. Подібні особистості, сама основа життя яких полягає в тому, щоб ганити Бога-Особу, не можуть упокоритись лотосним стопам Кр̣шн̣и.

Шрī Йāмунāчāрйа Албандару, уродженець Південної Індії, сказав: «О мій Господь! Ти непізнаваний для тих, хто вдається до засад безбожників, хто робить це, незважаючи на всі Твої надзвичайні якості, риси й діяльність, попри те, що всі священні писання, явлені в ґун̣ī благочестя, підтверджують Твою особистісність, а також попри те, що Тебе визнають великі авторитети, що відомі глибиною знань трансцендентної науки і яким притаманні всі чесноти».

Таким чином, як згадувалося вище, 1) надзвичайно нерозумні, 2) останні з людей, 3) спекулятивні мислителі, що перебувають в омані і 4) відверті атеїсти, незважаючи на поради всіх священних писань та авторитетних особистостей, ніколи не схиляються до лотосних стіп Бога-Особи.

ВІРШ 16

चतुर्विधा भजन्ते मां जनाः सुकृतिनोऽर्जुन ।
आर्तो जिज्ञासुरर्थार्थी ज्ञानी च भरतर्षभ ॥१६॥

чатур-відгā бгаджанте мāм̇ джанāх̣ сукр̣тіно 'рджуна
ārто джіджн̃āсур артґāртґī джн̃āнī ча бгаратаршабга

чатур-відгāх̣ — чотири типи; *бгаджанте* — виявляють служіння; *мāм̇*—Мені; *джанāх̣*—особи; *су-кр̣тінах̣*—той, хто благочестивий;

арджуна—о Арджуно; *ārtaḥ*—той, хто бідує; *джіджн̃āсуḥ*—допитливий; *артґа-артґī*—той, хто прагне матеріальних здобутків; *джн̃āнī*—той, хто знає речі такими, якими вони є насправді; *ча*—також; *бгарата-ршабга*—о найвидатніший з-поміж нащадків Бгарати.

О кращий з Бгāрат, чотири типи побожних людей приходять до відданого служіння Мені: стражденні, шукачі багатства, допитливі, а також ті, що прагнуть пізнати Абсолют.

ПОЯСНЕННЯ: На відміну од лиходіїв, такі люди слідують засадам *ш́āстр* на впорядкування життя. Всі вони більшою чи меншою мірою віддані Господу, і їх називають *сукр̣тінаḥ,* тобто тими, хто підкоряється правилам й приписам *ш́āстр,* моральним та суспільним законам. Таких людей поділяють на чотири категорії: тих, кого інколи виснажує горе, кому потрібні гроші, хто іноді виявляє допитливість, і тих, хто інколи відчуває потяг до пізнання Абсолютної Істини. Ці люди за різних обставин приходять до відданого служіння Верховному Господеві. Вони не чисті віддані, бо прагнуть чогось у обмін на віддане служіння. Чисте віддане служіння позбавлене прагнення матеріальної вигоди. *Бгакті-расāмрта-сіндгу* (1.1.11) визначає чисту відданість таким чином:

анйāбгілāшітā-ш́ūнйам джн̃āна-кармāдй-анāвр̣там
ānукūлйена кршн̣ану- ш́īланам̇ бгактір уттамā

«Слід виявляти трансцендентне любовне служіння Верховному Господеві Кр̣шн̣і самим сприятливим чином, позбувшись бажання матеріальної вигоди або прибутків, що їх здобувають за допомогою кармічної діяльності або філософських роздумів. Це і називають чистим відданим служінням».

Коли побожні люди, яких поділяють на чотири категорії, приходять до Верховного Господа з наміром віддано служити Йому і повністю очищуються, спілкуючись із чистими відданими, вони теж стають чистими відданими. Що стосується лиходіїв, то віддане служіння виявляється дуже трудним для них, тому що їхнє життя корисливе, безладне й позбавлене духовних цілей. Але якщо деяким з них пощастить зустрітись із чистим відданим, — навіть вони можуть стати чистими відданими.

Ті, що завжди занурені в кармічну діяльність, приходять до Господа, коли їх змагають матеріальні знегоди, і тоді вони починають спілкуватися з чистими відданими, і, знесилені, стають відданими

Господа. Люди, що зазнали краху своїх сподівань, також іноді шукають спілкування з чистими відданими, і починають цікавитись Богопізнанням. Подібним чином, коли черстві філософи відчувають свою неспроможність у всіх галузях знання, у них іноді виникає бажання довідатись про Бога, і вони приходять до Верховного Господа, щоб віддано служити Йому, й таким чином перевершують знання про безособистісного Брахмана й локалізовану Парамātму і віднаходять особистісне уявлення про Бога з милості Верховного Господа або ж Його чистого відданого. В цілому, коли стражденні, допитливі, спраглі знань й ті, кому потрібні гроші, звільняються від матеріалістичних бажань і повністю усвідомлюють, що духовні досягнення не мають нічого спільного з матеріальною винагородою, — вони стають чистими відданими. Доки не досягнуто подібної стадії очищення, відданих, які перебувають в трансцендентному служінні Господеві, плямує кармічна діяльність, пошуки світських знань тощо. Отже, необхідно подолати все це, щоб мати змогу піднятись до ступеня чистого відданого служіння.

ВІРШ 17

तेषां ज्ञानी नित्ययुक्त एकभक्तिर्विशिष्यते ।
प्रियो हि ज्ञानिनोऽत्यर्थमहं स च मम प्रियः ॥१७॥

тешāм̇ джн̃āнī нітйа-йукта ека-бгактір віш́ішйате
прійо хі джн̃āніно 'тйартгам ахам̇ са ча мама прійах̣

тешāм—з них; *джн̃āнī*—той, хто сповнений знання; *нітйа-йуктах̣*—постійно зайнятий; *ека*—лише; *бгактіх̣*—віддане служіння; *віш́ішйате*—особливо; *прійах̣*—дорогий; *хі*—неодмінно; *джн̃āніна х̣*—людині, яка перебуває в знанні; *атйартгам*—дуже; *ахам*—Я; *са х̣*—він; *ча*—також; *мама*—Мені; *прійах̣*—дорогий.

З-поміж них мудрець, який віднайшов справжнє знання і завжди зайнятий чистим відданим служінням — найкращий, бо Я дуже дорогий йому, і він — любий Мені.

ПОЯСНЕННЯ: Звільнившись від скверни матеріальних бажань, стражденні, допитливі, вбогі й знедолені та ті, що шукають вищого знання, — всі вони можуть стати чистими відданими. Але, з-поміж них, той, хто має знання про Абсолютну Істину й звільнився від усіх матеріальних бажань, — дійсно стає чистим відданим Господа.

І Господь каже, що з-поміж чотирьох типів таких людей, найліпшим є той, хто сповнився знання й водночас присвячує себе відданому служінню. Прагнучи знань, людина осягає, що «я сам» відмінний од матеріального тіла, і на шляху дальшого поступу приходить до усвідомлення безособистісного Брахмана й Парамāтми. А коли жива істота повністю очищується, вона усвідомлює, що справжнє її становище — бути вічним слугою Бога. Таким чином, спілкуючись з чистими відданими, допитливий, стражденний, той, що шукає матеріальних статків і той, хто прагне знання, — всі вони очищуються. Але й на підготовчому етапі людина, яка володіє досконалим знанням про Господа й водночас віддано служить Йому, — дуже дорога Господу. Того, хто володіє чистим знанням про трансцендентність Верховного Бога-Особи, не може торкнутись матеріальна скверна, бо віддане служіння є запорукою цілковитого успіху.

ВІРШ 18

उदाराः सर्व एवैते ज्ञानी त्वात्मैव मे मतम् ।
आस्थितः स हि युक्तात्मा मामेवानुत्तमां गतिम् ॥१८॥

удāрāх сарва еваіте джн̃āнī тв āтмаіва ме матам
āстґітах са хі йуктāтмā мāм евāнуттамāм ґатім

удāрāх—великодушні; *сарве*—усі; *ева*—неодмінно; *ете*—ці; *джн̃āнī*—той, хто перебуває в знанні; *ту*—але; *āтмā ева*—так само, як Я; *ме*—Моя; *матам*—думка; *āстґітах*—розташований; *сах*—він; *хі*—неодмінно; *йукта-āтмā*—що віддано служить; *мāм*—до Мене; *ева*—неодмінно; *ануттамāм*—найвищої; *ґатім*—призначення.

Усі такі віддані, безумовно, є благородними душами, але того, хто володіє знанням про Мене, Я вважаю подібним до Мене Самого. З любов'ю виконуючи трансцендентне служіння Мені, він напевне досягне Мене — вище, абсолютне призначення.

ПОЯСНЕННЯ: Помилкою буде вважати, що інші віддані, знання яких менш досконалі, не любі Господу. Господь каже, що всі вони благородні душі, бо кожний, хто звертається до Бога за чим-небудь, є *махāтма,* або велика душа. Відданих, що бажають мати якусь користь із відданого служіння, Господь теж приймає, бо таким чином виявляється взаємна прихильність Господа і відданих. Відчуваючи ніжність до Господа, віддані просять Господа про якесь матеріальне благо, і, отримавши бажане, бувають настільки вдоволені, що це

надихає їх на дальший поступ у відданому служінні. Але особливо дорогим для Господа є відданий, який осягнув глибини знання, бо єдиною його метою є сповнене любові та відданості служіння Верховному Господеві. Такий відданий не може прожити жодної миті, не спілкуючись з Верховним Господом або не слугуючи Йому. Так само й Верховний Господь дуже любить Свого відданого й не може розлучитись із ним.

В *Шрімад-Бгаґаватам* (9.4) Господь каже:

садгаво хрдайам махйам садгунам хрдайам тв ахам
мад-анйат те на джнанати нахам тебгйо манаґ апі

«Мої віддані завжди перебувають в Моєму серці, і Я — завжди в серцях відданих. Відданий не бачить нічого, окрім Мене, і Я також не можу забути його. Я і Мої чисті віддані пов'язані дуже близькими стосунками. Чисті віддані, що сповнені знання, ніколи не втрачають духовного зв'язку зі Мною і тому дуже дорогі Мені».

ВІРШ 19

बहूनां जन्मनामन्ते ज्ञानवान्मां प्रपद्यते ।
वासुदेवः सर्वमिति स महात्मा सुदुर्लभः ॥१९॥

бахунам джанманам анте джнанаван мам прападйате
васудевах сарвам іті са махатма су-дурлабгах

бахунам—багатьох; *джанманам*—повторюваних народжень і смертей; *анте*—після; *джнана-ван*—наділений цілковитим знанням; *мам*—Мені; *прападйате*—віддається; *васудевах*—Бог-Особа, Крішна; *сарвам*—усе; *іті*—таким чином; *сах*—цей; *маха-атма*—велика душа; *су-дурлабгах*—не часто зустрінеш.

Після багатьох народжень та смертей той, хто осяг усю глибину справжнього знання, віддається Мені, пізнавши Мене як причину всіх причин й усього сущого. Дуже рідкісною є така велика душа.

ПОЯСНЕННЯ: Якщо жива істота віддано служить Господеві або відправляє трансцендентні обряди, то після численних народжень вона справді може прийти до чистого трансцендентального знання яке полягає в тому, що Верховний Бог-Особа — це кінцева мета духовного пізнання. На початку духовної реалізації, коли людина намагається позбутись прив'язаності до матеріального, в неї може виявитись деяка схильність до імперсоналізму, але в міру дальшого

духовного поступу вона починає розуміти, що в духовному житті існує діяльність і що ця діяльність складає віддане служіння. Усвідомивши це, вона прив'язується до Верховного Бога-Особи і віддається Йому. Тоді вона може зрозуміти, що милість Господа Шрі Кр̣шн̣и для неї є всім, що Він — причина всіх причин, і що матеріальне проявлення залежить від Нього. Вона усвідомлює, що матеріальний світ є спотворене відображення духовного розмаїття і що все в ньому пов'язано з Верховним Господом Кр̣шн̣ою. Й відтак Й відтак вона бачить зв'язок усього з Васудевою, тобто із Шрі Кр̣шн̣ою. Подібне бачення людини, коли Васудева стає зримим для неї у всьому, прискорює її повну віддачу себе вищій меті, — Верховному Господеві Кр̣шн̣і. Такі сповнені відданості Кр̣шн̣і великі душі надзвичайно рідкісні.

Цей вірш чудово пояснено в третій главі *Шветашватара Упанішади* (вірші 14 і 15):

сахасра-ш́ірш̣ā пурушах̣ сахасрāкшах̣ сахасра-пāт
са бгӯмім̇ вішв́ато вртвā- тйāтішт̣гад даш́āн̇гулам

пуруша евед̇ам̇ сарвам̇ йад бгӯтам̇ йач ча бгавйам
утāмр̣татвасйеш́āно йад анненāтіроханаті

В *Чгāндогйа Упанішаді* (5.1.15) сказано: *на ваі вāчо на чакшӯмші на ш́ротрāн̣і на манāмсīтй āчакшате прāн̣а іті евāчакшате прāн̣о хй еваітāні сарвāн̣і бгаванті* — «В цьому тілі головним чинником аж ніяк не є здатність говорити чи здатність бачити, слухати, думати тощо; життя — ось осередок усієї діяльності». Так само, Господь Васудева, або Верховний Бог-Особа, Господь Шрі Кршн̣а, — Він вища реальна суть усього. В цьому тілі присутні сили, що дозволяють йому говорити, бачити, слухати, думати тощо. Але якщо не усвідомлювати їхній зв'язок із Верховним Господом, вони нічого не варті. А що Васудева є всюдисущим, і все є Васудевою, то відданий, сповнившись знання, вручає себе Йому (див. *Бгаґавад-ґіту* 7.17 і 11.40).

ВІРШ 20

कामैस्तैस्तैर्हृतज्ञानाः प्रपद्यन्तेऽन्यदेवताः ।
तं तं नियममास्थाय प्रकृत्या नियताः स्वया ॥२०॥

кāмаіс таіс таір хрта-джн̃āнāх прападйанте 'нйа-деватāх
там там нійамам āстгāйа пракртйā нійатāх свайā

кāмаіх—бажаннями; *таіх таіх*—різноманітними; *хрта*—позбавлені; *джн̃āнāх*—знання; *прападйанте*—віддаються; *анйа*—іншим; *деватāх*—напівбоги; *там там*—відповідних; *нійамам*—правил; *āстгāйа*—дотримуючись; *пракртйā*—природою; *нійатāх*—що перебувають під контролем; *свайā*—своєю власною.

Ті, чий розум захоплено матеріальними бажаннями, віддаються напівбогам і дотримуються певних правил та приписів поклоніння, згідно власної природи.

ПОЯСНЕННЯ: Ті, хто звільнився від будь-якої матеріальної скверни, впокоряються Верховному Господеві і стають на шлях відданого служіння Йому. Але доки людина повністю не змие з себе матеріальної скверни, вона, природно, не може стати відданим. Однак, навіть якщо хтось і має матеріальні бажання, але вдається по допомогу до Господа, чари зовнішньої природи поступово втрачають свою владу над ним. Він прямує до правильної мети, і тому незабаром звільнюється від будь-якої матеріальної хтивості. В *Шрīмад-Бгāґаватам* дано пораду: «Ким би не була людина — чистим відданим, вільним від усіх матеріальних бажань, або сповненою ними, чи вона бажає звільнитись від матеріальної скверни — в будь-якому разі вона повинна віддатися Вāсудеві і поклонятись Йому». В *Шрīмад-Бгāґаватам* (2.3.10) сказано:

акāмах сарва-кāмо вā мокша-кāма удāра-дгīх
тīвреṇа бгакті-йоґена йаджета пурушам парам

Менш розумні люди, що втратили відчуття духовного, знаходять притулок у напівбогів, аби негайно здійснити свої матеріальні бажання. Звичайно такі люди не звертаються до Верховного Бога-Особи, тому що перебувають в нижчих *ґуṇах* природи (невігластва та пристрасті) й тому поклоняються різним напівбогам. Дотримуючись правил і приписів такого поклоніння, вони почуваються цілком задоволеними. Шанувальників напівбогів спонукують дріб'язкові бажання, і їм невідомі шляхи до вищої мети, але відданий Верховного Господа не збочує з правильного напрямку. Ведична література радить поклонятися різним напівбогам задля різних цілей (наприклад, хворому радять поклонятись Сонцю), — і тому ті, хто

не є відданими Господа, вважають, що для досягнення певних цілей напівбоги кращі, ніж Верховний Господь. Однак, чистий відданий знає, що Верховний Господь Крішна є володар усього. В *Чаітанйа-чарітāмрті* (*Āді* 5.142) сказано: *екале ґі́вара кріша, āра саба бгр-тйа* — «Верховний Бог-Особа Крішна є єдиний володар, усі ж інші — слуги». Тому чистий відданий ніколи не звертається до напівбогів, щоб задовольнити свої матеріальні потреби. Він покладається на Верховного Господа. І чистий відданий вдовольняється тим, що дає Господь.

ВІРШ 21

यो यो यां यां तनुं भक्तः श्रद्धयार्चितुमिच्छति ।
तस्य तस्याचलां श्रद्धां तामेव विदधाम्यहम् ॥२१॥

йо йо йāм̇ йāм̇ танум̇ бгактах̣ ґі́раддгайāрчітум іччгаті
тасйа тасйāчалāм̇ ґі́раддгāм̇ тāм̇ ева відадгāмй ахам

йах̣ йах̣—будь-хто; *йāм йāм*—якій завгодно; *танум*—формі напівбога; *бгактах̣*—відданий; *ґі́раддгайā*—з вірою; *арчітум*—поклонятися; *іччгаті*—бажає; *тасйа тасйа*—йому; *ачалāм*—міцна; *ґі́раддгāм*—віра; *тāм*—що; *ева*—напевне; *відадгāмі*—даю; *ахам*—Я.

Я перебуваю в серці кожного у вигляді Парамāтми. Якщо хтось забажає вшановувати певного напівбога, Я зміцнюю його віру так, щоб він міг присвятити себе цьому божеству.

ПОЯСНЕННЯ: Бог дав незалежність кожному; отже, якщо людина прагне матеріальної насолоди й щиро шукає таких благ у напівбогів матеріального світу, Верховний Господь, який перебуває в серці кожного у вигляді Парамāтми, розуміє це й надає їй відповідні можливості. Як верховний отець усіх живих істот, Він не перешкоджає їхній незалежності, ба й навіть створює сприятливі умови для того, щоб здійснилися їхні матеріальні бажання. Можуть запитати, навіщо ж усемогутній Бог створює для живих істот сприятливі умови, за яких вони насолоджуються матеріальним світом й потрапляють в пастку ілюзорної енергії? Відповідь полягає в тому, що, якби Верховний Господь у вигляді Наддуші не надавав живим істотам можливостей для насолод, то чого вартою була б їхня незалежність? Тому Він надає кожній істоті цілковиту незалежність — робити все, що їй подобається, — однак в *Бгаґавад-ґіті* ми знаходимо Його вищу настанову: людина повинна облишити всі інші заняття й повністю віддатися Йому. Це зробить її щасливою.

І живі істоти, і напівбоги підвладні волі Верховного Бога-Особи; тому жива істота не може за власним бажанням поклонятись певному напівбогові, а також жоден напівбог не може дарувати ніякого благословення без дозволу верховної волі. Як кажуть, й билинка не колихнеться без волі Верховного Бога-Особи. Звичайно ті, хто страждає в матеріальному світі, йдуть до напівбогів, як те радить ведична література. Той, хто бажає щось одержати, може вшановувати того або іншого напівбога. Наприклад, хворий, щоб видужати, повинен поклонятися богові Сонця, людина, яка прагне знань, може вшановувати богиню освіти, а той, хто бажає гарного подружжя, мусить поклонятись богині Умі, дружині Господа Шіви. Таким чином, *шастри* (ведичні священні писання) містять рекомендації різних способів поклоніння різним напівбогам. Кожна окрема жива істота бажає насолоджуватися за певних сприятливих матеріальних умов, і тому Господь надихає її палким бажанням здобути благословення од відповідного напівбога, й так вона досягає бажаного. Верховний Господь визначає і те, яким саме способом жива істота поклонятиметься окремому напівбогу. Напівбоги не здатні викликати у живих істот такий потяг до себе, але Кришна є Верховний Господь, тобто Наддуша, яка перебуває в серцях усіх живих істот, і це Він дає поштовх до поклоніння певним напівбогам. Напівбоги — це, по суті, різні частини всесвітнього тіла Верховного Господа, і тому вони позбавлені незалежності. У ведичній літературі стверджується: «Верховний Бог-Особа у вигляді Наддуші присутній також і в серці напівбога, тому Він влаштовує так, що бажання живої істоти з Його дозволу здійснює певний напівбог. І напівбог, і жива істота залежать від верховної волі. Вони не мають незалежності».

ВІРШ 22

स तया श्रद्धया युक्तस्तस्याराधनमीहते ।
लभते च ततः कामान्मयैव विहितान्हितान् ॥२२॥

са тайā ш́раддгайā йуктас тасйāрāдганам ı̄хате
лабгате ча татах̣ кāмāн майаіва віхітāн хі тāн

сах̣—він; *тайā*—тим; *ш́раддгайā*—натхненням; *йуктах̣*—наділений; *тасйа*—цього напівбога; *āрāдганам*—поклоніння; *ı̄хате*—він прагне; *лабгате*—одержує; *ча*—і; *татах̣*—від того; *кāмāн*—бажане; *майā*—Мною; *ева*—одним; *віхітāн*—влаштовані; *хі*—обов'язково; *тāн*—ті.

Наділений такою вірою, він намагається поклонятись певному напівбогові і знаходить бажане. Але, насправді, всі такі блага дарує Я один.

ПОЯСНЕННЯ: Напівбоги не можуть дарувати благословення своїм поклонникам без дозволу Верховного Господа. Жива істота може забути, що все належить Верховному Господеві, але напівбоги пам'ятають про це. Отже, ця система поклоніння напівбогам й отримування бажаних результатів діє не завдяки напівбогам, а завдяки Верховному Богові-Особі. Обмежена істота не знає цього і тому заради якихсь благ іде до напівбогів. Однак чистий відданий, якщо відчуває потребу в чомусь, молиться тільки Верховному Господеві. Але чистим відданим не властиво просити матеріальних благ. Звичайно жива істота йде до напівбогів, коли їй дуже кортить задовольнити свою хіть. Це трапляється тоді, коли істота прагне чогось неналежного, й Господь Сам не задовольняє її бажань. У *Чаітанйа Чарітāмрті* сказано, що той, хто поклоняється Верховному Господеві й водночас бажає матеріальної насолоди, суперечить сам собі. Віддане служіння Верховному Господеві й поклоніння напівбогу не можуть бути рівнозначними, бо поклоніння напівбогу має матеріальний характер, а віддане служіння Верховному Господеві цілком духовне.

Матеріальні бажання лише створюють перешкоди живій істоті на шляху, що веде до Бога. Тому чистий відданий Господа не шукає матеріальних благ, що їх бажають менш розумні живі істоти, які вважають за краще поклонятися напівбогам матеріального світу, ніж присвятити себе відданому служінню Верховному Господеві.

ВІРШ 23

अन्तवत्तु फलं तेषां तद्भवत्यल्पमेधसाम् ।
देवान्देवयजो यान्ति मद्भक्ता यान्ति मामपि ॥२३॥

антават ту пґалам̇ тешāм̇ тад бґаватй алпа-медґасāм̇
девāн дева-йаджо йāнті мад-бґактā йāнті мāм апі

анта-ват—тлінний; *ту*—але; *пґалам*—плід; *тешāм*—їх; *тат*—те; *бґаваті*—стає; *алпа-медґасāм*—тих, що мають нерозвинутий інтелект; *девāн*—до напівбогів; *дева-йаджах̣*—ті, хто поклоняються напівбогам; *йāнті*—йдуть; *мат*—Мої; *бґактāх̣*—віддані; *йāнті*—йдуть; *мāм*—до Мене; *апі*—також.

Люди, що вбогі на розум, поклоняються напівбогам і плоди, які вони отримують, незначні та скороминущі. Ті, хто поклоняється напівбогам, потрапляють на планети напівбогів, але Мої віддані слуги врешті-решт досягають Моєї верховної планети.

ПОЯСНЕННЯ: Деякі коментатори *Бгаґавад-ґіти* твердять, що той, хто поклоняється напівбогу, може досягти Верховного Господа, але тут ясно сказано, що шанувальники напівбогів потрапляють до різних планетних систем, на яких мешкають напівбоги, а саме: хто обожнює Сонце, досягає Сонця, а поклонник напівбога Місяця досягає Місяця. Так само, якщо хто-небудь бажає поклонятись такому напівбогові, як Індра, може потрапити на відповідну планету цього напівбога. Це не так, що кожний, незалежно від того, якому напівбогу він поклоняється, досягає Верховного Бога-Особи. Таку думку спростовано в цьому вірші, бо ясно сказано, що шанувальники напівбогів потрапляють на різні планети матеріального світу, але віддані Верховного Господа безпосередньо досягають верховної планети Бога-Особи.

Може постати таке питання: якщо напівбоги — це різні частини тіла Верховного Господа, то чи не досягають тієї ж самої, верховної, мети, поклоняючись їм? Однак, ті, хто поклоняється напівбогам, не дуже розумні, бо вони не знають, якій частині тіла слід постачати їжу. Деякі з них настільки обмежені, що твердять, начебто є багато частин тіла, яким слід давати їжу, і що для цього існує багато способів. Це безглуздо. Хіба може хто-небудь приймати їжу через вуха або очі? Вони не знають, що напівбоги — це лише різні частини всесвітнього тіла Верховного Господа, й у своєму невігластві вірять тому, що кожний напівбог є сам по собі Бог й суперник Верховному Господеві.

Частинами Верховного Господа є не тільки напівбоги, але й звичайні живі істоти. В *Шрімад-Бгаґаватам* стверджується, що *брāхмаṇи* — це голова Верховного Господа, *кшатрійі* — Його руки, *ваіш́йі* — Його живіт і *ш́ӯдри* — Його ноги, і всі вони виконують різні функції. Якщо, незалежно від свого становища, людина усвідомлює, що і вона сама, і напівбоги є невід'ємними частками Верховного Господа, тоді її знання досконале. Якщо ж вона не розуміє цього, то потрапляє на різні планети, де мешкають напівбоги. Але це не те саме призначення, що його досягає відданий.

Плоди благословення напівбогів скороминущі, бо в матеріальному світі планети, напівбоги й ті, що їм поклоняються, — всі вони тлінні. І в даному вірші ясно сказано, що всі плоди поклоніння напівбогам недовговічні, отже, лише не дуже розумні живі істо-

ти вшановують їх. Але чистий відданий, який з любов'ю служить Верховному Господеві в свідомості Крішни, досягає вічного життя, сповненого блаженства і знання, і тому те, що він здобуває, відрізняється од досягнень звичайного поклонника напівбогів. Верховний Господь безконечний, Його прихильність безмірна, Його милість — нескінченна. Тому ласка Верховного Господа до Своїх чистих відданих не знає меж.

ВІРШ 24

अव्यक्तं व्यक्तिमापन्नं मन्यन्ते मामबुद्धयः।
परं भावमजानन्तो ममाव्ययमनुत्तमम् ॥२४॥

авйактам̇ вйактім āпаннам̇ манйанте мāṁ абуддгайах̣
парам̇ бгāвам аджāнанто мамāвйайам ануттамам

авйактам—невиявленого; *вйактім*—особистості; *āпаннам*—того, хто досяг; *манйанте*—думають; *мām*—Мене; *абуддгайах̣*—менш інтеліґентні люди; *парам*—вищого; *бгāвам*—буття; *аджāнантах̣*—не знаючи; *мама*—Мого; *авйайам*—нетлінного; *ануттамам*—самого прекрасного.

Нетямущі люди, які по суті не знають Мене, думають, що Я, Верховний Бог-Особа, Крішна, спочатку був безособистісним, а потім прийняв цю особистісну форму. Внаслідок убогості своїх знань, вони не відають про Мою вищу, нетлінну природу.

ПОЯСНЕННЯ: Тих, хто поклоняється напівбогам, вже було описано як менш розумних, і тут подібним же чином змальовано імперсоналістів. Ми бачимо, що Господь Крішна у Своїй особистісній формі розмовляє з Арджуною, але імперсоналісти, внаслідок свого невігластва, все ж таки твердять, що, в кінцевім рахунку, Верховний Господь не має форми. Великий відданий Господа Йāмунāчāрйа, який належить до лінії учнівської послідовності, розпочатої Рāмāнуджāчāрйею, написав дуже доречного тут вірша. Він сказав:

твāṁ ш̄ила-рӯпа-чарітаіх̣ парама-пракр̣штаіх̣
саттвена сāттвікатайā прабалаіш̣ ча сāстраіх̣
пракр̣ітā-даіва-парамāртга-відāṁ матаіш̣ ча
наівāсура-пракр̣тайах̣ прабгаванті боддгум

«Мій дорогий Господь, віддані, подібні до Вйāсадеви і Нāради, знають, що Ти — Бог-Особа. Вивчаючи різну ведичну літературу, можна пізнавати Твої особливі риси, Твою форму і Твої діяння, й таким чином зрозуміти, що Ти — Верховний Бог-Особа. Але ті,

хто перебуває в *гуна*х пристрасті та невігластва, демони й невіруючі, не можуть збагнути Тебе. Вони не здатні зрозуміти Тебе. Якими б знавцями *Ведānти, Упанішад* та іншої ведичної літератури не видавались такі невіри, їм неможливо збагнути Бога-Особу» (*Стотра-ратна* 12).

В *Брахма-самгіті* стверджується, що Бога-Особу не можна збагнути, просто вивчаючи *Ведānту*. Лише з ласки Верховного Господа можна осягнути Особу Всевишнього. Тому в даному вірші ясно сказано, що не лише поклонники напівбогів не дуже розумні, але й невіддані, що вивчають *Ведānту* й, позбавлені правдивої свідомості Крṣṇи, трактують ведичну літературу, теж не вельми розумні, й їм неможливо збагнути особистісну природу Бога. Осіб, які гадають, що Абсолютна Істина безособистісна, характеризують як *абуддгайах*, тобто тих, хто не пізнав вищого аспекту Абсолютної Істини. В *Шрīмад-Бгāгаватам* стверджується, що вища реалізація починається з безособистісного Брахмана й піднімається до локалізованої Парамāтми однак найвищий ступінь в пізнанні Абсолютної Істини є Бог-Особа. Сучасні імперсоналісти ще менш розумні, бо вони навіть не слідують своєму великому попередникові, Шанкарāчāрйі, який особливо наголошував, що Крṣṇа є Верховний Бог-Особа. Отже, імперсоналісти, не відаючи Верховної Істини, вважають, що Крṣṇа — це просто син Девакī та Васудеви, чи принц, або ж могутня жива істота. Такий погляд засуджено і в *Бгагавад-гīті* (9.11): *авджānанті мāм мӯдгā мānушīм танум āйрітам* — «лише неуки вважають Мене за звичайну людину».

Насправді ніхто не може пізнати Крṣṇу, якщо не служить Йому з відданістю й не пробуджує в собі свідомості Крṣṇи. *Бгāгаватам* (10.14.29) підтверджує це:

атгāпі те дева падāмбуджа-двайа-
прасāда-лешānугрхīта ева хі
джānāті таттвам бгагаван махімно
на чānйа еко 'пі чірам вічінван

«Мій Господь! Якщо людину осяє хоча б легкий відблиск милості, що її точать Твої лотосні стопи, вона зможе усвідомити велич Твоєї особи. Але ті, що просто розмірковують, намагаючись зрозуміти Верховного Бога-Особу, не здатні пізнати Тебе, навіть і вивчаючи *Веди* впродовж багатьох років». Неможливо осягнути Верховного Бога-Особу, Крṣṇу, ні Його форму, якості або ім'я за допомогою розумувань та обговорюючи ведичну літературу. Треба пізнавати Його шляхом відданого служіння. Коли людина повністю присвячує себе свідомості Крṣṇи, що починається з повторення *махā-мантри* Харе Крṣṇа, Харе Крṣṇа, Крṣṇа Крṣṇа, Харе Харе

/ Харе Рāма, Харе Рāма, Рāма Рāма, Харе Харе, — лише тоді вона може зрозуміти Верховного Бога-Особу. Невіддані імперсоналісти вважають, що Кр̣шн̣а має тіло, що створила матеріальна природа, і що всі Його діяння, Його форма й усе інше — *майā*. Ці імперсоналісти відомі як *māйāвāдī*. Вони не знають кінцевої істини.

У двадцятому вірші недвозначно стверджується: *кāмаіс таіс таір хр̣та-джн̃āнāх̣ прападйанте 'нйа-деватāх̣* — «ті, кого засліпили хтиві бажання, віддаються різним напівбогам». Це так, що крім Верховного Бога-Особи існують напівбоги, які мають свої різні планети, і у Господа також є Своя планета. Як сказано в двадцять третьому вірші, *девāн дева-йаджо йāнті мад-бгактā йāнті мāм апі* — «шанувальники напівбогів йдуть на планети напівбогів, але віддані Господа Кр̣шн̣и, досягають планети Кр̣шн̣алоки». Незважаючи на ясність цих тверджень, не вельми розумні імперсоналісти продовжують наполягати на тому, що Господь є безформним і що форми Господа — оманні. Хіба, вивчаючи *Ґїту*, можна зробити висновок, що напівбоги та їхні оселі імперсональні? Цілком зрозуміло, що ані напівбоги, ані Кр̣шн̣а, Верховний Бог-Особа, не безособистісні. Всі вони — особистості, і Господь Кр̣шн̣а — Верховний Бог-Особа, і в Нього є своя планета, як у напівбогів — свої.

Отже, твердження моністів, буцім Вища Істина є безформною і що форму їй нав'язують, є необґрунтованим. Тут ясно сказано, що така форма не уявна. З *Ґїти* ми довідуємось, що водночас існують як форми напівбогів, так і форма Верховного Господа, і що Господь Кр̣шн̣а — *сач-чід-āнанда*, вічне блаженне знання. *Веди* також підтверджують, що Верховна Абсолютна Істина є *āнанда-майо 'бгйāсāт*, тобто за Своєю природою сповнена блаженної насолоди й є джерелом безлічі сприятливих якостей. В *Ґїті* Господь також каже, що, хоча Він і є *аджа* (ненароджений), Він все ж таки являє Себе. Ось факти, про які нам слід дізнатися із *Бгаґавад-ґїти*. Ми не можемо зрозуміти, як це Бог-Особа може бути безособистісним. положення *Ґїти* повністю спростовують оманні теорії імперсоналістів-моністів. Стає очевидним, що Верховна Абсолютна Істина, Господь Кр̣шн̣а, має і форму, і особистість.

ВІРШ 25

नाहं प्रकाशः सर्वस्य योगमायासमावृतः ।
मूढोऽयं नाभिजानाति लोको मामजमव्ययम् ॥२५॥

нāхам̇ пракāш́ах̣ сарвасйа йоґа-мāйā-самāвр̣тах̣
мӯд̣го 'йам̇ нābгіджāнāті локо мāм аджам авйайам

на—не; *ахам*—Я; *пракāшāх*—виявлений; *сарвасйа*—для кожного; *йоґа-мāйā*—внутрішньою потенцією; *самāвртах*—покритий; *мӯдгах*—дурний; *айам*—цей; *на*—не; *абгіджāнāті*—можуть зрозуміти; *локах*—такі особи; *мām*—Мене; *аджам*—ненародженого; *авйайам*—невичерпного.

Я ніколи не виявляю Себе перед неуками та нерозсудливими. Від них Мене приховує Моя внутрішня енергія, і тому вони не знають, що Я — ненароджений й невичерпний.

ПОЯСНЕННЯ: Виникає питання, чому, поки Кр̣шн̣а перебував на Землі, кожний міг бачити Його, а зараз Кр̣шн̣а не являє Себе всім? Насправді ж Кр̣шн̣а не являв Себе усім. Коли Він перебував на Землі, лише окремі люди могли зрозуміти, що він — Верховний Бог-Особа. На зборах Куру, коли Ш́іш́упāла виступив проти того, щоб Кр̣шн̣у було вибрано головою зборів, Бгīшма став на бік Кр̣шн̣и й оголосив Його Верховним Богом. Так само, Пāн̣дави і ще декілька душ знали, що Він — Усевишній, однак, іншим було невідомо про це. Він не відкривався невіруючим та звичайним людям. Тому в *Бгаґавад-ґīті* Кр̣шн̣а і каже, що всі люди, за винятком його чистих відданих, вважають Його за подібного до себе. Лише Своїм відданим Він явив Себе як вмістилище всієї насолоди, а для всіх інших, позбавлених інтелекту невіруючих, Він лишався прихованим Своєю внутрішньою потенцією.

В молитвах Кунтī в *Ш́рīмад-Бгāґаватам* (1.8.19) сказано, що Господа приховує ґаба *йоґа-мāйі*, й пересічні люди не можуть пізнати Його. Про цю запону *йоґа-мāйі* також йдеться в *Ї́шопанішаді* (*мантра* 15), де відданий благає:

хіран̣майена пāтрен̣а сатйасйāпіхітам̇ мукгам
тат твам̇ пӯшанн апāвр̣ну сатйа-дгармāйа дрш̣тайе

«О мій Господь! Ти — опертя всього всесвіту, й віддане служіння Тобі — це найвищий релігійний принцип. Тому, молю Тебе, захисти також мене. Твою трансцендентну форму застилає *йоґа-мāйā*. Цей покрив — *брахмаджйоті* — створює Твоя внутрішня потенція. Будь милостивим, усунь це сліпуче сяйво, яке перешкоджає мені бачити Твою *сач-чід-ānанда-віграху*, Твою вічну форму блаженства й знання». Верховного Бога-Особу у Його трансцендентній формі блаженства і знання приховує внутрішня потенція, *брахмаджйоті*, і тому менш розумні імперсоналісти не можуть бачити Всевишнього.

В *Ш́рīмад-Бгāґаватам* (10.4.7) також є така молитва Брахми: «О Верховний Боже-Особо, о Наддуше, о володарю всіх тайн, хто мо-

же виміряти Твою могутність й оцінити Твої *ліли* в цьому світі? Ти завжди поширюєш Себе за допомогою Своєї внутрішньої потенції, і тому ніхто не може осягти Тебе. Освічені вчені та мудреці можуть досліджувати атомну структуру матеріального світу ба й навіть інші планети, але їм не виміряти Твоєї енергії і могутності, хоча Ти і присутній перед ними». Верховний Бог-Особа, Господь Кршна, не тільки ненароджений, але Він також *авйайа,* невичерпний. Його вічною формою є блаженство і знання, і немає меж Його енергіям.

ВІРШ 26

वेदाहं समतीतानि वर्तमानानि चार्जुन ।
भविष्याणि च भूतानि मां तु वेद न कश्चन ॥२६॥

ведāхам̇ самат̄ītāні вартамāнāні чāрджуна
бгавішйāн̣і ча бгӯтāні · мāм̇ ту веда на каи́чана

веда—знаю; ***ахам***—Я; ***самат̄ītāні***—усе минуле; ***вартамāнāні***—теперішнє; ***ча*** —також; ***арджуна***—Арджуна; ***бгавішйāн̣і***—майбутнє; ***ча***—також; ***бгӯтāні***—усі живі істоти; ***мāм***—Мене; ***ту***—але; ***веда***—знає; ***на***—не; ***каи́чана***—кожний.

О Арджуно, як Верховний Бог-Особа, Я знаю все, що відбувалось у минулому, все, що відбувається тепер, і все, що гряде. Я також знаю всіх живих істот, — Мене ж не знає ніхто.

ПОЯСНЕННЯ: Тут чітко з'ясовано питання про особистісне й імперсональне. Якби Кршна, форма Верховного Бога-Особи, був, як вважають імперсоналісти, *māйею,* матеріальним за природою, то Він, як і кожна жива істота, змінював би Свої тіла й геть забував би Своє попереднє життя. Той, хто має матеріальне тіло, не здатний пам'ятати свого минулого життя, не може пророкти майбутнього життя і не в змозі передбачити, які плоди принесе йому теперішнє життя; отже, він не може знати про події минулого, теперішнього й майбутнього. Не звільнившись від матеріальної скверни, не можна дізнатись про минуле, теперішнє і майбутнє.

Господь Кршна ясно каже, що, на відміну од звичайної людини, Він вичерпно знає про всі події минулого, про все, що діється тепер, і про всі грядущі події. З четвертої глави ми довідуємось, що Господь Кршна пам'ятає, як мільйони років тому Він навчав Вівасвāна, бога Сонця. Кршна перебуває в серці кожної живої істоти як Наддуша, і тому Він знає кожну живу істоту. Однак, незважаючи на те, що Він присутній у серці кожного у вигляді Наддуші

і те, що Він суть Верховний Бог-Особа, нетямущі люди, навіть якщо вони здатні усвідомити безособистісного Брахмана, не можуть осягти Шрі Кр̣шн̣у як Верховну Особу. Звичайно, трансцендентне тіло Кр̣шн̣и нетлінне. Він — як те сонце, а *майа̄* — як туча. Ми бачимо, що в матеріальному світі існують сонце, хмари, а також різні зірки й планети. Хмари можуть на деякий час заслати всі небесні світила, проте вони ховають їх лише од наших недосконалих очей. Сонце, Місяць та зорі насправді нічим не прикриті. Так само і *майа̄* не може покрити Верховного Господа. Завдяки Своїй внутрішній потенції Він лишається непроявленим для недалеких людей. Як сказано в третьому вірші цієї глави, серед багатьох-багатьох мільйонів людей лише деякі прагнуть досконалості в людській формі життя, а серед тисяч і тисяч таких досконалих людей навряд чи є один, що здатний зрозуміти, хто ж такий Господь Кр̣шн̣а. Навіть досконалий знавець, що осягнув безособистісного Брахмана або ж йог, що бачить локалізовану Парама̄тму, не зможуть пізнати Верховного Бога-Особу, Шрі Кр̣шн̣у, якщо не перебуватимуть в свідомості Кр̣шн̣и.

ВІРШ 27

इच्छाद्वेषसमुत्थेन द्वन्द्वमोहेन भारत ।
सर्वभूतानि संमोहं सर्गे यान्ति परंतप ॥२७॥

іччга̄-двеша-самуттгена двандва-мохена бга̄рата
сарва-бгӯта̄ні саммохам̇ сарґе йа̄нті парантапа

іччга̄—бажання; *двеша*—і ненависть; *самуттгена*—постають із; *двандва*—двоїстості; *мохена*—ілюзією; *бга̄рата*—нащадок Бгарати; *сарва*—усі; *бгӯта̄ні*—живі істоти; *саммохам*—в омані; *сарґе*—народжуючись; *йа̄нті*—ідуть; *парантапа*—підкорювач ворогів.

О звитяжний нащадку Бгарат, усі живі істоти народжуються в ілюзії, бо введені в оману двоїстістю, що постає з бажання й відрази.

ПОЯСНЕННЯ: Підлеглість Верховному Господеві, який є чистим знанням, — природне становище живої істоти. Коли живу істоту огортає омана, вона втрачає це чисте знання, стає підвладною ілюзорній енергії й перестає розуміти Верховного Бога-Особу. Ілюзорна енергія виявляється в двоїстості бажання й ненависті. Внаслідок бажання й відрази невіглас хоче стати єдиним із Верховним Господом й заздрить становищу Кр̣шн̣и як Верховного Бога-Особи. Чисті віддані, яких не обманюють й не забруднюють бажання та нена-

вість, можуть зрозуміти, як Господь Шрі Кршна являє Себе через Свої внутрішні потенції, але ті, кого вводять в оману двоїстість й невігластво, вважають, що Верховний Бог-Особа є породження матеріальних енергій. Це їхнє нещастя. Життя людей, що заблукали, минає в двоїстості ганьби і честі, горя і щастя, чоловічого й жіночого, гарного й поганого, задоволення й болю тощо. Вони думають: «Ось моя дружина. Ось мій дім. Я господар у ньому. Я чоловік цієї жінки». Все це прояви двоїстості, що її породжує ілюзія. Людина, яку збивають з пантелику двоїсті проявлення, геть втрачає розум і тому Верховний Бог-Особа залишається незбагненним для неї.

ВІРШ 28

येषां त्वन्तगतं पापं जनानां पुण्यकर्मणाम् ।
ते द्वन्द्वमोहनिर्मुक्ता भजन्ते मां दृढव्रताः ॥२८॥

йешāм тв анта-ґатам̇ пāпам̇ джанāнāм̇ пуṇйа-карман̇āм̇
те двандва-моха-нірмуктā бгаджанте мāм̇ дṛдґа-вратāх̣

йешāм—чиї; *ту*—але; *анта-ґатам*—повністю викорчувані; *пāпам*—гріх; *джанāнāм*—осіб; *пуṇйа*—благочестива; *карман̇āм*—чия попередня діяльність; *те*—вони; *двандва*—двоїстості; *моха*—омана; *нірмуктāх̣*—вільні від; *бгаджанте*—віддано служать; *мāм*—Мені; *дṛдґа-вратāх̣*—рішуче.

Особистості, які благочестиво діяли в попередніх життях і в цьому житті, і які викорінили всі свої гріховні вчинки та їхні наслідки, звільнюються від двоїстості ілюзії й рішуче служать Мені.

ПОЯСНЕННЯ: У цьому вірші згадано тих, хто гідний піднятись до трансцендентного рівня. Грішникам, атеїстам, неукам й шахраям дуже важко подолати двоїстість бажання й ненависті. Лише ті, хто прожив життя, дотримуючись релігійних засад, що впорядкують його, хто діяв благочестиво й переміг зворотні наслідки своїх гріховних учинків, може обрати віддане служіння й поступово піднятись до рівня чистого знання про Верховного Бога-Особу. Відтоді вони поступово зможуть досягати стану трансу, медитуючи на Верховного Бога-Особу. Таким є шлях сходження на духовні верховини. Цього духовного піднесення дізнають у спілкуванні з чистими відданими, бо спілкування з великими відданими виводить людину з омани.

В *Шрімад-Бгāґаватам* (5.5.2) сказано, що той, хто по-справжньому прагне звільнення, мусить служити відданим (*махат-севāм̇ двāрам āхур вімуктех̣*); але той, хто спілкується з матеріалістами, —

стоїть на шляху до найтемніших місцин існування (*тамо-двāрам йошітāм санті-санґам*). Усі віддані Господа мандрують планетою лише на те, щоб вилікувати обумовлені душі від омани. Імперсоналісти не знають, що, забувши своє конституціональне становище підлеглих Верховному Господеві, вони грубо порушують Божі закони. Якщо жива істота не відновить свого природного становища, вона не зможе зрозуміти Всевишнього як Особу, і, відповідно, не зможе з рішучістю присвятити себе трансцендентному любовному служінню Йому.

ВІРШ 29

जरामरणमोक्षाय मामाश्रित्य यतन्ति ये ।
ते ब्रह्म तद्विदुः कृत्स्नमध्यात्मं कर्म चाखिलम् ॥२९॥

джарā-мараṇа-мокшāйа мāм āшрітйа йатанті йе
те брахма тад відух кртснам адгйāтмам карма чāкгілам

джарā—від старості; *мараṇа*—і смерті; *мокшāйа*—з метою звільнення; *мāм*—в Мені; *āшрітйа*—знаходячи захист; *йатанті*—прагнуть; *йе*—усі ті; *те*—такі особи; *брахма*—Брахман; *тат*—істинно те; *відух*—вони знають; *кртснам*—все; *адгйāтмам*—трансцендентне; *карма*—діяльність; *ча*—також; *акгілам*—цілковито.

Розумні люди, які прагнуть звільнитися від старості та смерті, знаходять притулок у Мене у відданому служінні Мені. Вони вже є Брахман, бо знають усе, що стосується трансцендентної діяльності.

ПОЯСНЕННЯ: Народження, смерть, старість і хвороби вражають матеріальне тіло, духовне ж тіло не підвладне їм. Для духовного тіла не існує народження, смерті, старості та хвороб; отже, той, хто відроджує духовне тіло і стає одним з наближених Верховного Бога-Особи, присвятивши себе вічному відданому служінню — досягає справжньої свободи. *Ахам брахмāсмі*: «Я — дух». Сказано, що жива істота повинна зрозуміти: «я» є Брахман, тобто духовна душа. Таке духовне уявлення про життя також перебуває на рівні відданого служіння, як про те сказано в даному вірші. Чисті віддані трансцендентно перебувають у Брахмані і володіють досконалим знанням про трансцендентну діяльність.

Чотири типи відданих, які ще не очистились від корисливих бажань, вдаються до трансцендентного служіння Господеві і досягають своїх відповідних цілей. З милості Верховного Господа вони віднаходять свідомість Кришни і реально насолоджуються духовним

спілкуванням з Верховним Господом. Але шанувальники напівбогів ніколи не досягають Верховного Господа на Його верховній планеті. Навіть імперсоналісти, які осягнули Брахмана, по суті не дуже розумні, бо не можуть досягти верховної планети Кр̣шн̣и, що відома як Ґолока Вр̣ндāвана. Лише ті, хто діє в свідомості Кр̣шн̣и, (*мāм āшрітйа*), воістину гідні називатись Брахманом, бо вони правильно спрямовують свої зусилля, — на досягнення планети Кр̣шн̣и. Такі люди не мають сумнівів щодо Кр̣шн̣и, і, отже, вони по суті є Брахман.

Ті, хто поклоняється формі, або *арчі*, Господа, або ті, що медитують на Господа лише задля звільнення з матеріального рабства, з Господньої милості також пізнають сутність Брахмана, *адгібгӯта*, як це Господь пояснює в дальшій главі.

ВІРШ 30

साधिभूताधिदैवं मां साधियज्ञं च ये विदुः ।
प्रयाणकालेऽपि च मां ते विदुर्युक्तचेतसः ॥ ३०॥

сāдгібгӯтāдгідаівам̇ мāм̇ сāдгійаджн̃ам̇ ча йе відух̣
прайāн̣а-кāле 'пі ча мāм̇ те відур йукта-четасах̣

са-адгібгӯта — принципи керування матеріальним проявленням; *адгідаівам*—того, хто керує всіма напівбогами; *мāм*—Мене; *са-адгійаджн̃ам*—того, хто керує всіма жертвопринесеннями; *ча*—і; *йе*—ті, хто; *відух̣*—знають; *прайāн̣а*—смерті; *кāле*—під час; *апі*—навіть; *ча*—і; *мāм*—Мене; *те*—вони; *відух̣*—знають; *йукта-четасах̣*—їхні думки скеровані на Мене.

Ті, хто повністю усвідомлюють Мене і знають, що Я, Верховний Господь, є провідний принцип матеріального проявлення, напівбогів та всіх способів жертвопринесення, — можуть зрозуміти і пізнати Мене, Верховного Бога-Особу, навіть в момент смерті.

ПОЯСНЕННЯ: Люди, що діють в свідомості Кр̣шн̣и, ніколи не відхиляються з шляху цілковитого розуміння Верховного Бога-Особи. В трансцендентнім поєднанні із свідомістю Кр̣шн̣и людина може зрозуміти, як саме Верховний Господь відіграє роль провідного принципу матеріального проявлення й навіть напівбогів. Поступово, завдяки такій трансцендентній спорідненості, вона цілковито вручає себе Богові-Особі, і під час смерті така свідома Кр̣шн̣и особистість вже не може забути про Нього. Відтак, вона природним чином переноситься до планети Верховного Господа, Ґолоки Вр̣ндāвана.

Отже, в сьомій главі особливим чином роз'яснено шлях до цілковитого усвідомлення Кр̣шн̣и. Свідомість Кр̣шн̣и починається із спілкування з людьми, які вже мають таку свідомість. Спілкування це — духовне й воно дає можливість безпосередньо побачити Верховного Господа і з Його ласки розпізнати Верховного Господа в Кр̣шн̣і. Водночас приходить усвідомлення істинного становища живої істоти і того, як саме жива істота забуває про Кр̣шн̣у й заплутується в матеріальній діяльності. Поступово розвиваючи свідомість Кр̣шн̣и в сприятливім товаристві, жива істота може зрозуміти, як, внаслідок того, що вона забула про Кр̣шн̣у, її обумовили закони матеріальної природи. Вона також може дізнатись, що людська форма життя дає їй можливість відновити свідомість Кр̣шн̣и, отже, треба якнайкраще використати її, щоб здобути безпідставну ласку Верховного Господа.

У даній главі обговорювалось декілька тем: людина, яка страждає, допитлива людина, людина, яка має матеріальні потреби; знання про Брахмана, знання про Парама̄тму, звільнення від народження, хвороб та смерті і поклоніння Верховному Господеві. Однак, того, хто справді досяг вершин у свідомості Кр̣шн̣и, не цікавлять всі ці способи. Він просто безпосередньо діє в свідомості Кр̣шн̣и й відтак насправді віднаходить своє природне становище вічного слуги Господа Кр̣шн̣и. За такого стану він відчуває блаженство, коли з чистою відданістю слухає, прославляє і служить Верховному Господеві. Він переконаний у тому, що на цьому шляху здійснить усі свої прагнення. Таку непохитну віру називають *дрдга-вратою,* і вона є початком *бгакті-йоґи,* або трансцендентного любовного служіння Господу. На цьому сходяться всі *ш̄астри.* Сьома глава *Бгаґавад-ґ̄іти* — суть такої переконаності.

Так закінчуються пояснення Бгактіведанти до сьомої глави Ш̇р̄імад Бгаґавад-ґ̄іти, в якій розглядалося знання Абсолюту.

ГЛАВА ВОСЬМА

Осягнення Всевишнього

ВІРШ 1

अर्जुन उवाच ।
किं तद्ब्रह्म किमध्यात्मं किं कर्म पुरुषोत्तम ।
अधिभूतं च किं प्रोक्तमधिदैवं किमुच्यते ॥ १ ॥

арджуна ува̄ча
кім̇ тад брахма кім адгйа̄тмам̇ кім̇ карма пурушоттама
адгібгӯтам̇ ча кім̇ проктам адгідаівам̇ кім учйате

арджунах̣ ува̄ча—Арджуна сказав; *кім*—що; *тат*—те; *брахма*—Брахман; *кім*—що; *адгйа̄тмам*—«я»; *кім*—що; *карма*—кармічна діяльність; *пуруша-уттама*—Верховна Особа; *адгі-бгӯтам*—матеріальне проявлення; *ча*—і; *кім*—що; *проктам̇*—називають; *адгідаівам*—напівбоги; *кім*—що; *учйате*—називають.

Арджуна спитав: О мій Господи, о Вища Особо, що таке Брахман? Що таке «я»? Що таке кармічна діяльність? Що становить собою матеріальне проявлення? Хто такі напівбоги? Будь ласка, поясни мені все це.

ПОЯСНЕННЯ: У даній главі Господь відповідає на різні питання Арджуни, починаючи з питання «що є Брахман?». Господь також роз'яснює тут поняття *карми* (діяльності задля плодів), відданого служіння й елементів *йоґи,* а також відданого служіння в його чистому вигляді. В *Шрīмад-Бгāґаватам* пояснюється, що Вища Абсолютна Істина відома як Брахман, Парамāтмā й Бгаґавāн. Окрім того, живу істоту, індивідуальну душу, також називають Брахманом. Арджуна ще розпитує про значення слова *āтмā,* що стосується тіла, душі та розуму. Згідно з ведичним словником, слово *āтмā* стосується розуму, душі, тіла, а також чуття.

Арджуна звертається до Верховного Господа як до Пурушоттами, Верховної Особи, і це означає, що він задає питання не просто своєму другові, але Верховній Особі, розуміючи, що Кршна — найвищий авторитет, здатний дати чіткі відповіді на його питання.

ВІРШ 2

अधियज्ञः कथं कोऽत्र देहेऽस्मिन्मधुसूदन ।
प्रयाणकाले च कथं ज्ञेयोऽसि नियतात्मभिः ॥ २ ॥

адгійаджн̃аḥ катґам̇ ко 'тра дехе 'смін мадгусӯдана
прайāн̣а-кāле ча катґам̇ джн̃ейо 'сі нійатāтмабгіḥ

адгійаджн̃аḥ—Господь жертвоприносень; *катґам*—як; *каḥ*—хто; *атра*—тут; *дехе*—у тілі; *асмін*—у цьому; *мадгусӯдана*—о Мадгусудано; *прайāн̣а-кāле*—в момент смерті; *ча*—і; *катґам*—як; *джн̃ейаḥ асі*—Тебе можна пізнати; *нійата-āтмабгіḥ*—той, хто володіє собою.

Хто є Владикою жертвоприносень, і яким чином Він живе в тілі, о Мадгусӯдано? І як можуть ті, що вдаються до відданого служіння, пам'ятати Тебе під час смерті?

ПОЯСНЕННЯ: Визначення «Володар усіх жертвоприносень» може стосуватись або Індри, або Вішн̣у. Вішн̣у — глава основних напівбогів, включно з Брахмою і Шівою, а Індра — головний серед напівбогів, яких наділено виконавчою владою. Як Індрі, так і Вішн̣у поклоняються, відправляючи *йаджн̃и.* А тут Арджуна запитує, хто ж по суті є володар *йаджн̃и* (жертвоприносення), і яким чином Господь перебуває в тілі живої істоти.

Арджуна звертається до Господа і називає Його Мадгусӯданою, бо колись Кршн̣а убив демона Мадгу. Насправді такі питання, що виражають сумнів, не могли постати перед Арджуною, бо Арджуна — відданий, який усвідомлює Кршн̣у. Такі сумніви подібні до де-

монів, а що Кр̣шн̣а майстерно знищує демонів, то Арджуна і звертається до Нього як до Мадгусӯдани, сподіваючись, що Кр̣шн̣а знищить й ці демонічні сумніви, що зринули в його мозку.

У цьому вірші дуже важливим є слово *прайа̄н̣а-ка̄ле,* оскільки все, що ми робили у житті, виявляється під час смерті. Арджуну хвилює питання про тих, хто постійно перебуває в свідомості Кр̣шн̣и. Яким буде їхнє становище під кінець? В момент смерті функції тіла повністю порушуються, й розум не може діяти належним чином. За такого розладнаного тілесного стану людина, можливо, не зможе згадати Верховного Господа. Великий відданий Маха̄ра̄джа Кулаше́кгара молився: «Мій любий Господи, зараз я цілком здоровий, тож краще було б, якби я вмер негайно, так, щоб лебідь мого розуму зміг знайти доступ до стебла Твоїх лотосних стіп». Цю метафору вжито тут тому, що лебідь, водоплавний птах, знаходить задоволення у тім, що заривається в лотосове квіття, жартома намагаючись зануритись в квітку лотоса. Маха̄ра̄джа Кулаше́кгара й каже Господеві: «Зараз мій розум несхвильований і я цілком здоровий. Якщо я помру негайно, думаючи про Твої лотосні стопи, тоді я можу бути впевненим, що досягну досконалості в своєму відданому служінні Тобі. Але якщо мені доведеться чекати природної смерті, то я не знаю, що трапиться тоді, бо на той час тілесні функції будуть порушені, мене мучитиме ядуха, й, можливо, я не зможу промовляти Твоє ім'я. Дозволь мені краще вмерти зараз же». Арджуна питає, як саме в такий відповідальний час людина може зосередити свій розум на лотосних стопах Кр̣шн̣и.

ВІРШ 3

श्रीभगवानुवाच ।
अक्षरं ब्रह्म परमं स्वभावोऽध्यात्ममुच्यते ।
भूतभावोद्भवकरो विसर्गः कर्मसंज्ञितः ॥ ३ ॥

ш́рӣ-бгагава̄н ува̄ча
акшарам̇ брахма парамам̇ свабга̄во 'дгйа̄тмам учйате
бгӯта-бга̄водбгава-каро вісаргах̣ карма-сам̇джн̃ітах̣

ш́рӣ-бгагава̄н ува̄ча—Верховний Бог-Особа сказав; *акшарам*—незруйновний; *брахма*—Брахман; *парамам*—трансцендентний; *свабга̄вах̣*—вічна природа; *адгйа̄тмам*—«я»; *учйате*—називають; *бгӯта-бга̄ва-удбгава-карах̣*—виробляє матеріальні тіла живих істот; *вісаргах̣*—творіння; *карма*—кармічна діяльність; *сам̇джн̃ітах̣*—називають.

Верховний Господь сказав: Непідвладну знищенню, трансцендентну живу істоту називають Брахманом, а її вічна природа носить назву адгйа̄тми, «я». Дії, що стосуються розвитку матеріальних тіл, називають кармою, або діяльністю заради плодів.

ПОЯСНЕННЯ: Брахман не підвладний знищенню й вічносущий, і його природа ніколи не змінюється. Але вище од Брахмана стоїть Парабрахман. Поняття Брахмана стосується живої істоти, а Парабрахман означає Верховного Бога-Особу. Вічне природне становище живої істоти відмінне від її становища в матеріальному світі. Обумовлена матеріальною свідомістю, вона природним чином намагається панувати над матерією, але в духовній свідомості, свідомості Кршн̣и, її становище полягає в служінні Всевишньому. Якщо істота має матеріальну свідомість, вона змушена прибирати різні матеріальні тіла в матеріальному світі. Це називають *кармою,* або мінливістю творіння, причиною якої є матеріальна свідомість.

У ведичній літературі живу істоту називають *джӣва̄тмою* і Брахманом, але її ніколи не називають Парабрахманом. Жива істота (*джӣва̄тма̄*) займає різні позиції: іноді вона занурюється в пітьму матеріальної природи й ототожнює себе з матерією, а іноді вона ототожнює себе з вищою, духовною природою. Тому її називають межовою енергією Верховного Господа. Жива істота приймає матеріальне або ж духовне тіло залежно від того, з якою природою вона себе ототожнює: з матеріальною, чи з духовною. В матеріальній природі вона може мати тіло, що відповідає одному з 8 400 000 видів життя, але в духовній природі вона має лише одне тіло. Занурена в матеріальну природу, вона іноді стає людиною, напівбогом, твариною, звіром, птахом тощо, згідно із своєю *кармою.* Інколи жива істота виконує жертвопринесення (*йаджн̃и*) для того, щоб досягнути райських матеріальних планет й насолодитися сприятливими тамтешніми умовами життя, але, вичерпавши свої заслуги, вона знову повертається на Землю в людській подобі.

Чга̄ндоґйа Упанішада описує спосіб ведичного жертвопринесення. На жертовному вівтарі підношення п'яти різновидів покладають на п'ять різного роду вогнищ. П'ять вогнищ уособлюють собою райські планети, хмари, Землю, чоловіка й жінку, а п'ять різновидів жертовних підношень — це відповідно: віра, той, хто насолоджується життям на Місяці, дощ, злаки і сім'я.

Під час жертвопринесення жива істота приносить певні жертви, щоб досягти відповідних райських планет і зрештою потрапляє туди. Коли заслуги, що здобуті жертвопринесенням, вичерпуються, жива істота спускається на Землю у вигляді дощу, далі набуває форми зерна, зерно з'їдає чоловік, в якому воно перетворюється на

сім'я, яке запліднює жінку, й відтак жива істота знов якось досягає людської форми життя, щоб приносити жертвопринесення і знову повторювати цей самий цикл. Таким чином жива істота блукає туди й сюди дорогами матеріального життя. Але свідома Кришни особистість уникає таких жертвопринесень. Вона безпосередньо звертається до свідомості Кришни й належним чином готується повернутись до Бога.

Коментатори *Бгаґавад-ґіти* імперсоналістського толку безпідставно вважають, що Брахман прибирає форми *джіви* в матеріальному світі, і щоб обґрунтувати це, посилаються на сьомий вірш п'ятнадцятої глави *Ґіти*. Але в даному вірші Господь також каже про живу істоту: «Моя вічна фрагментарна частка». Часточка Бога, жива істота, може впасти донизу, в матеріальний світ, але Верховний Господь (Ачйута) ніколи не падає. Тому припущення, що Верховний Брахман набуває форми *джіви,* є неприйнятним. Слід пам'ятати, що ведична література відрізняє Брахмана (живу істоту) од Парабрахмана (Верховного Господа).

ВІРШ 4

अधिभूतं क्षरो भावः पुरुषश्चाधिदैवतम् ।
अधियज्ञोऽहमेवात्र देहे देहभृतां वर ॥ ४ ॥

адгібгӯтам̇ кшаро бгāваḥ пурушаш́ чādгідаіваташ
адгійаджн̃о 'хам̇ евāтра дехе деха-бгртāм̇ вара

адгібгӯтам̇—фізичне проявлення; *кшараḥ*—той, що постійно змінюється; *бгāваḥ*—природа; *пурушаḥ*—всесвітня форма, яка включає в себе таких напівбогів, як напівбоги Сонця й Місяця; *ча*—і; *адгідаіватам̇* — називають *адгідаіва*; *адгійаджн̃аḥ* — Наддуша; *ахам̇*—Я (Кришна); *ева*—неодмінно; *атра*—у цьому; *дехе*—у тілі; *деха-бгртāм̇*—втіленого; *вара*—о кращий.

О кращий із втілених істот, фізичну природу, що постійно змінюється, називають адгібгӯтою (матеріальним проявленням). Всесвітня форма Господа, яка включає в себе всіх напівбогів, таких, як напівбоги Сонця й Місяця, носить назву адгідаіви. А Мене, Верховного Господа, що представлений як Наддуша в серці кожної втіленої істоти, називають адгійаджн̃ею (Володарем жертвопринесень).

ПОЯСНЕННЯ: Фізична природа постійно змінюється. Матеріальні тіла загалом проходять шість етапів розвитку: вони народжують-

ся, ростуть, існують протягом деякого часу, виробляють якісь бічні продукти, виснажуються й зникають. Цю фізичну природу називають *адгібгӯтою*. Її створено в певний момент і в належний момент буде знищено. Концепцію всесвітньої форми Верховного Господа, яка містить у собі всіх напівбогів і різні планети, на яких вони живуть, називають *адгідаіватою*. В тілі, поряд з індивідуальною душею, перебуває й повновладний представник Господа Крішни, Наддуша. Наддушу називають Парамāтмою, або *адгійаджн̃ою*, і міститься вона в серці. Слово *ева*, зокрема, важливе в контексті даного вірша, бо цим Господь підкреслює, що Парамāтмā не відрізняється від Нього Самого. Наддуша, Верховний Бог-Особа, перебуває поруч індивідуальної душі й є свідком усієї її діяльності, а також джерелом різних станів свідомості душі. Наддуша дає індивідуальній душі можливість вільно діяти, а Сама спостерігає за її діяльністю. Призначення всіх різноманітних виявів Верховного Господа само по собі одкривається чистому відданому, що перебуває в свідомості Крішни й служить Господеві на трансцендентному рівні. Неофіт, який не може сприймати Верховного Господа як Наддушу, споглядає грандіозну всесвітню форму Господа, що її називають *адгідаіватою*. Неофіту радять споглядати всесвітню форму Господа, яку називають *вірāт-пурушею*, ногами якої вважають нижчі планети, очима — Сонце і Місяць, а головою — вищі планетні системи.

ВІРШ 5

अन्तकाले च मामेव स्मरन्मुक्त्वा कलेवरम् ।
यः प्रयाति स मद्भावं याति नास्त्यत्र संशयः ॥ ५ ॥

анта-кāле ча мāм ева смаран муктвā калеварам
йах прайāті са мад-бгāвам йāті нāстй атра самшайах

анта-кāле—наприкінці життя; *ча*—також; *мāм*—Мене; *ева*—неодмінно; *смаран*—пам'ятаючи; *муктвā*—залишаючи; *калеварам*—тіло; *йах*—той, хто; *прайāті*—йде; *сах*—він; *мат-бгāвам*—Моєї природи; *йāті*—досягає; *на*—не; *асті*—є; *атра*—тут; *самшайах*—сумнів.

І кожен, хто наприкінці життя покидає тіло, пам'ятаючи лише про Мене одного, одразу ж досягає Моєї природи. Це безсумнівно.

ПОЯСНЕННЯ: У цьому вірші підкреслено важливість свідомості Крішни. Кожний, хто залишає своє тіло, перебуваючи в свідомості

Кршни, одразу ж переноситься в трансцендентну природу Верховного Господа. Верховний Господь — найчистіший з чистих. Тому, кожний, хто завжди усвідомлює Кршну, також є найчистіший із чистих. Важливим тут є слово *смаран* («пам'ятаючи»). Душа, що не очистилась за допомогою відданого служіння в свідомості Кршни, не здатна пам'ятати про Кршну. Тому слід практикувати свідомість Кршни з самого початку свого життя. Той, хто бажає досягнути успіху наприкінці життя, повинен зрозуміти, наскільки це важливо — завжди пам'ятати про Кршну. Тому слід постійно повторювати *маха-мантру* Харе Кршна, Харе Кршна, Кршна Кршна, Харе Харе/ Харе Рама, Харе Рама, Рама Рама, Харе Харе. Господь Чайтанйа радив бути терплячим, як дерево (*тарор іва сахішнунā*). Стільки перешкод може постати перед людиною, яка оспівує Харе Кршна! Однак вона, терпеливо зносячи усі труднощі, повинна продовжувати виспівувати Харе Кршна, Харе Кршна, Кршна Кршна, Харе Харе/ Харе Рама, Харе Рама, Рама Рама, Харе Харе, щоб скористатись наприкінці життя всіма вигодами свідомості Кршни.

ВІРШ 6

यं यं वापि स्मरन्भावं त्यजत्यन्ते कलेवरम् ।
तं तमेवैति कौन्तेय सदा तद्भावभावितः ॥ ६ ॥

йам йам вāпі смаран бгāвам тйаджатй анте калеварам
там там еваіті каунтейа садā тад-бгāва-бгāвітах

йам йам—що б не; *вā апі*—взагалі; *смаран*—пам'ятаючи; *бгāвам*—природу; *тйаджаті*—покидаючи; *анте*—наприкінці; *калеварам*—тіло; *там там*—подібний; *ева*—неодмінно; *еті*—одержує; *каунтейа*—син Кунті; *садā*—завжди; *тат*—те; *бгāва*—стан буття; *бгāвітах*—пам'ятаючи.

Про який би стан буття не пам'ятала людина, покидаючи своє тіло, о сину Кунті, того стану вона неодмінно й досягає.

ПОЯСНЕННЯ: Тут з'ясовано, якої зміни зазнає жива істота в критичний момент смерті. Той, хто в момент смерті думає про Кршну, досягає трансцендентної природи Верховного Господа, але той, хто думає про щось інше, не зможе досягти того ж трансцендентного становища. Це дуже важливий момент і ми розглянемо його уважніше. Як спромогтися померти в належному стані розуму? Махāраджа Бгарата, хоча й був видатною особистістю, під час смерті ду-

мав про оленя й відтак в наступному житті перейшов у тіло оленя. Однак, будучи оленем, Махāрāджа Бгарата пам'ятав свої попередні дії, які змусили його прийняти це тваринне тіло. Звичайно, сукупність думок людини впродовж її життя впливає на стан її думок у мент смерті, тобто, теперішнє життя створює наступне. Якщо в теперішньому житті людина живе в *ґуні* благочестя й завжди думає про Кршну, то вона зможе пам'ятати про Нього і наприкінці життя. Це допоможе їй перейти до трансцендентної природи Кршни. Якщо людина присвячує себе трансцендентному служінню Кршні, тоді її наступне тіло буде трансцендентним (духовним), а не матеріальним. Отже, оспівування Харе Кршна, Харе Кршна, Кршна Кршна, Харе Харе/ Харе Рāма, Харе Рāма, Рāма Рāма, Харе Харе дозволить людині найкращим чином змінити стан свого буття зразу ж після смерті.

ВІРШ 7

तस्मात्सर्वेषु कालेषु मामनुस्मर युध्य च ।
मय्यर्पितमनोबुद्धिर्मामेवैष्यस्यसंशयः ॥ ७ ॥

тасмāт сарвешу кāлешу мāм анусмара йудгйа ча
майй арпіта-мано-буддгір мāм евaішйасй асамшайах

тасмāт—тому; *сарвешу*—у всі; *кāлешу*—у часи; *мāм*—Мене; *анусмара*—продовжуй пам'ятати; *йудгйа*—бийся; *ча*—також; *майі*—Мені; *арпіта*—упокоривши; *манах*—розум; *буддгіх*—інтелект; *мāм*—Мене; *ева*—неодмінно; *ешйасі*—ти досягнеш; *асамшайах*—без сумніву.

Тому, Арджуно, ти повинен завжди думати про Мене в образі Кршни й водночас виконувати визначений тобі обов'язок — воювати. Присвятивши Мені всі свої дії і зосередивши на Мені свій розум та інтелект, ти, безперечно, досягнеш Мене.

ПОЯСНЕННЯ: Ця настанова, яку було дано Арджуні, є дуже важливою для всіх людей, що занурені в матеріальну діяльність. Господь не каже, що людині треба залишити визначені їй обов'язки та справи. Можна продовжувати виконувати їх й водночас, виспівуючи Харе Кршна, думати про Кршну. Таким способом людина звільниться від матеріальної скверни і її розум заполонить Кршна.

Повторюючи імена Кршни, істота, безсумнівно, перейде на верховну планету Кршналоку.

ВІРШ 8

अभ्यासयोगयुक्तेन चेतसा नान्यगामिना ।
परमं पुरुषं दिव्यं याति पार्थानुचिन्तयन् ॥ ८ ॥

абгйāса-йоґа-йуктена четасā нāнйа-ґāмінā
парамам пурушам дівйам йāті пāртґānучінтайан

абгйāса-йоґа—практикою; *йуктена*—заглибленим у медитацію; *четасā*—розумом та інтелектом; *на анйа-ґāмінā*—не відхиляючись; *парамам*—Всевишнього; *пурушам*—Бога-Особи; *дівйам*—трансцендентного; *йāті*—досягає; *пāртґа*—син Пртги; *анучінтайан*—постійно думаючи про.

Той, хто медитує на Мене як на Верховного Бога-Особу, завжди пам'ятаючи про Мене, і не відхиляється од цього шляху, той, о Пāртго, неодмінно досягне Мене.

ПОЯСНЕННЯ: У цьому вірші Господь Кршна підкреслює, наскільки важливо пам'ятати про Нього. Пам'ять про Кршну оживає від повторення *махā-мантри* Харе Кршна. Коли людина відтворює і слухає звукову вібрацію Верховного Господа, звучання святого імені заповнює її слух, мову і розум. Така містична медитація зовсім нескладна і вона допомагає досягти Верховного Господа. *Пурушам* означає «той, хто насолоджується». Хоча живі істоти належать до межової енергії Верховного Господа, матерія опоганює їх. Вони вважають, що насолоджуються, але їм недоступні насолоди Всевишнього. Тут ясно сказано, що найвищої насолоди зазнає тільки Верховний Бог-Особа у Своїх різних виявах й повновладних експансіях, таких як Нāрāйаґа, Вāсудева тощо.

Відданий, повторюючи Харе Кршна, може постійно думати про об'єкт свого поклоніння, Верховного Господа, у будь-якому Його образі: Нāрāйаґи, Кршни, Рāми тощо. Такі заняття очистять його, і, наприкінці свого життя, завдяки постійному оспівуванню святих імен, він перейде до Господнього царства. Практика *йоґи* полягає в медитації — мисленному спогляданні Наддуші всередині себе; таким же робом завдяки оспівуванню Харе Кршна людина може по-

стійно зосереджувати розум на Верховному Господеві. Розум мінливий, і тому треба силоміць заполонити його думками про Кр̣шн̣у. Часто наводять приклад гусениці, яка думає, що перетворюється на метелика і стає метеликом в цьому-таки житті. Так само, якщо ми постійно думаємо про Кр̣шн̣у, то наприкінці нашого життя ми неодмінно отримаємо тіло, подібне до тіла Кр̣шн̣и.

ВІРШ 9

कविं पुराणमनुशासितार-
मणोरणीयांसमनुस्मरेद्यः ।
सर्वस्य धातारमचिन्त्यरूप-
मादित्यवर्णं तमसः परस्तात् ॥९॥

кавім̇ пура̄н̣ам ануш́а̄сита̄рам
а̣но̣р а̣нӣйа̄м̇сам анусмаред йа̣х̣
сарвасйа дга̄та̄рам ачінтйа-рӯпам
а̄дітйа-варн̣ам̇ тамаса̣х̣ парастта̄т

кавім̇—того, хто знає все; *пура̄н̣ам*—найстарішого; *ануш́а̄сита̄рам*—того, хто контролює все; *а̣но̣х̣*—ніж атом; *а̣нӣйа̄м̇сам*—меншого; *анусмарет*—завжди пам'ятає; *йа̣х̣*—той, хто; *сарвасйа*—про все; *дга̄та̄рам*—того, хто підтримує; *ачінтйа*—незбагненне; *рӯпам*—чия форма; *а̄дітйа-варн̣ам*—світлосяйного, немов сонце; *тамаса̣х̣*—до темряви; *парастта̄т*—трансцендентного.

Треба думати про Верховного Бога-Особу як про всевідаючого, найдревнішого, хто править усім, хто менший від найменшого, хто підтримує все суще й перебуває поза будь-якими матеріальними уявленнями, хто незбагенний і завжди є Особою. Світлосяйний, мов сонце, Він трансцендентний і перебуває поза матеріальною природою.

ПОЯСНЕННЯ: У цьому вірші описано спосіб мислення про Верховного Господа. Найголовнішим є те, що Він не безособистісний і Він — не порожнеча. Неможливо розмірковувати про порожнечу або про щось безособистісне. Це дуже важко. Але спосіб роздумів про Кр̣шн̣у дуже простий, і саме його описано тут. Насамперед, Господь — *пуруша,* особа, адже ми думаємо про Ра̄му і про Кр̣шн̣у як про особистостей. Розмірковуючи про Ра̄му або про Кр̣шн̣у, ми уявляємо Їх такими, як Їх описано в цьому вірші *Бгаґавад-ґіти.* Господь є *каві,* це означає, що Він знає минуле, теперішнє і майбутнє, і, отже, знає все. Він — найдревніша особистість, бо Він — джерело

всього, з Нього походить усе. Він також — верховний правитель всесвіту й підтримує існування людства та наставляє його на правильний шлях. Він менший од найменшого. Жива істота за своїми розмірами дорівнює одній десятитисячній частині кінчика волосини, але Господь настільки незбагненно малий, що входить у серце цієї часточки. Тому Його називають меншим від найменшого. Він є Верховний, і тому Він у вигляді Наддуші може увійти в атом і в серце найдрібнішого створіння й контролювати його. Бувши настільки дрібним, Він, проте, проникає в усе і все підтримує. Він є опертя всіх планетних систем. Ми часто дивуємося, яким чином величезні планети можуть плавати в просторі? Тут стверджується, що Верховний Господь Своєю незбагненною енергією підтримує всі ці великі планети і галактичні системи. В зв'язку з цим дуже важливим є слово *ачінтйа* («незбагненний»). Енергія Бога перебуває поза нашими уявленнями, поза сферою нашого мислення, і тому її називають незбагненною (*ачінтйа*). Хто стане заперечувати це? Кр̣шн̣а пронизує матеріальний світ, і все ж таки Він — поза цим світом. Ми не можемо осягнути навіть цього матеріального світу, зовсім незначного в порівнянні із світом духовним, — як же тоді збагнути те, що перебуває поза його межами? *Ачінтйа* означає — «те, що перебуває поза матеріальним світом», те, перед чим безсилі наші докази, логіка та філософські роздуми, те, що є незбагненним. Тому особистостям, яких наділено інтелектом, слід уникати марних суперечок та мудрування й сприйняти те, що кажуть *ш́астри*, такі, як *Веди, Бгаґавад-ґ̄ітā* і *Ш́рīмад-Бгāґаватам*, й дотримуватись встановлених ними принципів. Це приведе до розуміння.

ВІРШ 10

प्रयाणकाले मनसाऽचलेन
भक्त्या युक्तो योगबलेन चैव ।
भ्रुवोर्मध्ये प्राणमावेश्य सम्य-
क्स तं परं पुरुषमुपैति दिव्यम् ॥ १० ॥

прайāн̣а-кале манасā̄чалена
бгактйā йукто йоґа-балена чаіва
бгрувор мадгйе прāн̣ам āвеш́йа самйак
са там̇ парам̇ пурушам упаіті дівйам

прайāн̣а-кāле—в момент смерті; *манасā*—розумом; *ачалена*—без відхилень; *бгактйā*—з цілковитою відданістю; *йуктах̣*—зайнятий;

йоґа-балена—силою містичної *йоґи*; *ча*—також; *ева*—неодмінно; *бгрувоḥ*—двох брів; *мадгйе*—між; *прāṇам*—повітря життя; *āвеśйа*—встановлюючи; *самйак*—повністю; *саḥ*—він; *там*—того; *парам*—трансцендентного; *пурушам*—Бога-Особи; *упаіті*—досягає; *дівйам*—в духовнім царстві.

Той, хто в момент смерті концентрує своє життєве повітря в міжбрів'ї і, силою йоґи зосереджуючи розум, із цілковитою відданістю спрямовує свої думки до Верховного Господа, — той неодмінно осягне Верховного Бога-Особу.

ПОЯСНЕННЯ: З цього вірша стає зрозумілим, що в момент смерті треба перейнятись відчуттям відданості до Верховного Бога-Особи і зосередити на Ньому свій розум. Тим, хто практикує *йоґу*, радять підняти життєву силу до міжбрів'я (до *āджн̃ā-чакри*). Тут запропоновано практику *шаṭ-чакра-йоґи*, що включає в себе медитацію на шість *чакр*. Чистий відданий не вдається до такої *йоґи*, але, завдяки своїй постійній активності в свідомості Кр̣шн̣и і з милості Верховного Бога-Особи, в момент смерті він зможе пам'ятати про Нього. Це буде пояснено в чотирнадцятому вірші.

У даному вірші важливим є специфічне слово *йоґа-балена*, адже, не практикуючи *йоґу*, чи то *шаṭ-чакра-йоґу*, чи *бгакті-йоґу*, не можна прийти до такого трансцендентного стану буття в момент смерті. В час смерті ніхто не здатний раптом згадати про Верховного Господа, — для цього треба практикувати одну з систем *йоґи*, найкраще — *бгакті-йоґу*. Розум людини під час смерті зовсім розладнується, і тому трансцендентну практику *йоґи* треба здійснювати впродовж усього життя.

ВІРШ 11

यदक्षरं वेदविदो वदन्ति
विशन्ति यद्यतयो वीतरागाः ।
यदिच्छन्तो ब्रह्मचर्यं चरन्ति
तत्ते पदं संग्रहेण प्रवक्ष्ये ॥ ११ ॥

йад акшарам̇ веда-відо ваданті
віш́анті йад йатайо віта-рāгāḥ
йад іччханто брахмачарйам̇ чаранті
тат те падам̇ сан̇грахен̇а правакшйе

йат—той, що; *акшарам*—склад *ом̇*; *веда-відаḥ*—особистості, що обізнані з *Ведами*; *ваданті* — промовляють; *віш́анті* — входять;

йат—в якого; *йатайах*—великі мудреці; *вīта-рāгāх*—що живуть у відреченні; *йат*—той, хто; *іччгантах*—бажаючи; *брахмачарйам*—целібат; *чаранті*—практикує; *тат*—те; *те*—тобі; *падам*—становище; *сан̇грахен̣а*—стисло; *правакшйе*—Я поясню.

Люди, які добре знають Веди і вимовляють склад «ом̇кāра», великі мудреці, що провадять життя у відреченні, входять в Брахман. Бажаючи такої досконалості, людина дотримується целібату. Зараз Я окреслю тобі той шлях, яким ти зможеш прийти до спасіння.

ПОЯСНЕННЯ: Господь Ш́рī Кр̣шн̣а порадив Арджуні практикувати *шат-чакра-йогу,* в якій життєве повітря приміщується в міжбрів'ї. Припускаючи, що Арджуна може і не знати, як практикувати таку *йогу,* Господь пояснює цей спосіб в дальших віршах. Кр̣шн̣а каже, що хоча Брахман один й іншого немає, він має різні вияви і риси. Для імперсоналістів, зокрема, *акшара,* або *ом̇кāра* — склад *ом̇* — тотожний Брахману. Кр̣шн̣а тут пояснює природу безособистісного Брахмана, в якого входять мудреці, що живуть у відреченні.

Згідно з ведичною системою освіти, учнів, що живуть разом з духовним вчителем, дотримуючись обітниці безшлюбності, з самого початку навчають викликати вібрацію *ом̇* й досліджувати природу вищого безособистісного Брахмана. Таким чином вони осягають дві риси Брахмана. Ця практика дуже важлива для духовного поступу учня, але в наш час життя *брахмачāрī* (неодруженої людині, яка уникає статевих стосунків) майже неможливе. Структура суспільства в світі настільки змінилась, що жити, від початку учнівства дотримуючись целібату, практично неможливо. По всьому світі існує безліч учбових закладів з різних галузей знання, але немає жодної офіційної установи, де учнів виховували б на засадах *брахмачāрī.* Доки людина не дотримується целібату, їй дуже важко рухатись вперед у духовнім житті. Тому Господь Чаітан̇йа, згідно з приписами священних *ш́āстр* для віку Калі, проголосив, що в цю епоху усвідомити Всевишнього неможливо ніяким іншим способом, окрім оспівування священних імен Господа Кр̣шн̣и: Харе Кр̣шн̣а, Харе Кр̣шн̣а, Кр̣шн̣а Кр̣шн̣а, Харе Харе/Харе Рāма, Харе Рāма, Рāма Рāма, Харе Харе.

ВІРШ 12

सर्वद्वाराणि संयम्य मनो हृदि निरुध्य च ।
मूर्ध्न्याधायात्मनः प्राणमास्थितो योगधारणां ॥१२॥

сарва-двāрāні самйамйа мано хрді нірудгйа ча
мӯрдгнй ādгāйāтманах̣ прāṇам āстгіто йоґа-дгāраṇāм

сарва-двāрāні—усі ворота тіла; *самйамйа*—контролюючи; *манах̣*—розум; *хрді*—в серці; *нірудгйа*—зачинивши; *ча*—також; *мӯрдгні*—на голові; *ādгāйа*—утримуючи; *ātманах̣*—душі; *прāṇам*—життєве повітря; *āстгітах̣*—розташований; *йоґа-дгāраṇāм*—у стані *йоґи*.

Йоґа означає відречення від будь-якої чуттєвої діяльності. Зачинивши двері всіх чуттів, зосередивши розум на серці і життєве повітря — на маківці голови, людина стверджується в йозі.

ПОЯСНЕННЯ: Щоб практикувати *йоґу*, як запропоновано тут, людина перш за все має замкнути двері для всіх почуттєвих насолод. Таку практику називають *пратйāхāрою* — відверненням чуттів од об'єктів чуттєвого сприймання. Органи чуття, що призначені для здобування знань, — очі, вуха, ніс, язик і органи дотику — треба повністю контролювати, не дозволяти їм діяти задля власного задоволення. Таким чином розум зосереджується на Парамāтмі в серці, а життєва сила підіймається до маківки голови. У шостій главі цей процес було описано в подробицях. Але, як уже згадувалося раніше, така практика є недійовою за наших часів. Найкращий метод — це свідомість Крішни. Якщо людина завжди здатна утримувати свій розум на Крішні і віддано служити Йому, то їй неважко залишатись в стані непотривоженого трансцендентного трансу, або *самāдгі*.

ВІРШ 13

ओमित्येकाक्षरं ब्रह्म व्याहरन्मामनुस्मरन् ।
यः प्रयाति त्यजन्देहं स याति परमां गतिम् ॥१३॥

ом̇ іті́й екāкшарам̇ брахма вйāхаран мāм анусмаран
йах̣ прайāті тйаджан дехам̇ са йāті парамāм̇ ґатім

ом̇—сполучення букв *ом̇ (омкāра)*; *іті*—таким чином; *ека-акшарам*—один цей склад; *брахма*—абсолютний; *вйāхаран*—вібруючи; *мāм*—Мене (Крішну); *анусмаран*—пам'ятаючи; *йах̣*—кожен, хто; *прайāті*—залишає; *тйаджан*—покидаючи; *дехам*—тіло; *сах̣*—він; *йāті*—досягає; *парамāм*—вищого; *ґатім*—призначення.

Якщо, оволодівши такою практикою йоґи і промовляючи священний склад «ом», вище поєднання звуків, індивід думає про Верховного Бога-Особу і з такими думками покидає своє тіло, він неодмінно досягне духовних планет.

ПОЯСНЕННЯ: Тут сказано, що *ом,* Брахман і Господь Кршна є одне й те ж саме. Імперсональний звуковий образ Кршни — це *ом,* але й звучання Харе Кршна містить в собі *ом.* Недвозначно стверджується, що в цю епоху слід оспівувати Харе Кршна *мантру.* Отже, якщо наприкінці життя, істота покидає тіло, повторюючи Харе Кршна, Харе Кршна, Кршна Кршна, Харе Харе/ Харе Рама, Харе Рама, Рама Рама, Харе Харе, вона безумовно досягає однієї з духовних планет, залежно від способу свого поклоніння. Віддані Кршни потрапляють на Ґолоку Врндавана, планету Кршни. Для персоналістів також існує безліч інших планет в духовному небі, які відомі під назвою Ваікунтг, імперсоналісти ж залишаються в *брахмаджйоті.*

ВІРШ 14

अनन्यचेताः सततं यो मां स्मरति नित्यशः ।
तस्याहं सुलभः पार्थ नित्ययुक्तस्य योगिनः ॥१४॥

ананйа-четāх сататам йо мāм смараті нітйаш́ах
тасйāхам сулабгах пāртга нітйа-йуктасйа йоґінах

ананйа-четāх — не відхиляючись розумом; *сататам* — завжди; *йах*—кожен, хто; *мām*—Мене (Кршну); *смараті*— пам'ятає; *нітйаш́ах*—регулярно; *тасйа*—для нього; *ахам*—Я є; *су-лабгах*—той, кого дуже легко досягти; *пāртга*—син Пртги; *нітйа*—регулярно; *йуктасйа*—зайнятого; *йоґінах*—для відданого.

Той, хто завжди пам'ятає про Мене, не відхиляючи свій розум, о сину Пртги, може легко досягти Мене, тому що він постійно служить Мені.

ПОЯСНЕННЯ: У цьому вірші, зокрема, описано кінцевий стан, якого досягають чисті безкорисливі віддані, що служать Верховному Богові-Особі в *бгакті-йозі.* У попередніх віршах згадувалося чотири типи відданих: ті, що страждають, допитливі, ті, що праг-

нуть матеріальних набутків і спекулятивні філософи. Було також описано різні способи вивільнення з матеріального рабства: *карма-йоґу, джн̃āна-йоґу* і *хат̣ґа-йоґу*. До засад усіх цих систем *йоґи* домішувалась певна частка *бгакті*, але в даному вірші згадано саме про чисту *бгакті-йоґу*, без будь-яких домішок *джн̃āни, карми* або *хат̣ги*. Як вказує слово *ананйа-четāх*, в чистій *бгакті-йозі* відданий не бажає нічого, окрім Кр̣шн̣и. Чистий відданий не бажає ні піднестись до небесних планет, ні розчинитись у *брахмаджйоті*, не бажає він і спасіння, тобто звільнення з матеріального рабства. Чистий відданий не бажає нічого. У *Чаітанйа-чарітāмрті* чистого відданого названо *нішкāмою*, це означає, що він не шукає якоїсь вигоди для самого себе. Цілковите вмиротворення доступне лише йому, а не тим, хто прагне особистої вигоди. *Джн̃āна*-йоґ, *карма*-йоґ та *хат̣ґа*-йоґ переслідують своєкорисливі інтереси, тоді як досконалий відданий не бажає нічого, окрім того, щоб вдовольнити Верховного Бога-Особу. Тому Господь каже, що Його з легкістю досягне кожен, хто неухильно відданий Йому.

Чистий відданий постійно служить Кр̣шн̣і або будь-якій іншій з Його численних особистісних форм. Кр̣шн̣а виявляє Себе в таких різних повновладних експансіях та втіленнях, як Рāма й Нр̣сім̇ха, і відданий може за своїм вибором зосередити розум на любовному служінні будь-якій з цих трансцендентних форм Верховного Господа. В такого відданого не виникає проблем, що мучать послідовників інших систем *йоґи*. *Бгакті-йоґа* дуже проста і чиста, й легка у виконанні. Почати можна з простого виспівування Харе Кр̣шн̣а. Господь дуже милостивий до всіх, але, як ми вже з'ясували, особливо прихильний Він до тих, хто неухильно служить Йому. Господь різними способами допомагає таким відданим. Як сказано в *Ведах* (*Кат̣ґа Упанішада* 1.2.23): *йам еваіша вр̣ноте тена лабгйас/ тасйаіша āтмā вівр̣ноте танум̇ свāм* — «той, хто повністю вручив себе Верховному Господеві й присвятив себе відданому служінню Йому, зможе пізнати Бога таким, яким Він є. Як стверджується в *Бгаґавад-ґіті* (10.10): *дадāмі буддгі-йоґам̇ там* — «Господь наділяє такого відданого інтелектом, достатнім, щоб наприкінці життя той зміг досягти Господа в Його духовному царстві».

Особливою якістю чистого відданого є те, що він завжди думає про Кр̣шн̣у, незалежно від часу і місця й ніщо на може завадити цьому. Він здатний продовжувати своє служіння де завгодно і в будь-який час. Дехто каже, що відданим слід залишатись в таких святих місцях, як Вр̣ндāвана, або в якомусь іншому священному місті, де жив Господь, але чистий відданий може жити де завгодно і створювати там атмосферу Вр̣ндавāна своїм відданим служінням.

Шрі Адваіта сказав Господу Чаітанйі: «Де б Ти не був, о Господи, там — Вріндавана».

Як на те вказують слова *сататам* і *нітйаюкта*, що означають «завжди», «регулярно» або «щодня», чистий відданий постійно пам'ятає про Кришну і медитує на Нього. Такі особливі якості властиві чистому відданому, який швидше від усіх досягає Господа. *Ніта* каже, що система *бгакті-йоги* — найкраща і радить вдатись саме до неї. Взагалі, *бгакті-йоги* виконують віддане служіння п'ятьма різними способами: 1) *шанта-бгакта* віддано служить Господу в нейтральних стосунках; 2) *дасйа-бгакта* — зайнятий відданим служінням як слуга; 3) *сакгйа-бгакта* — служить як друг; 4) *ватсалйа-бгакта* — служить як батько чи мати; 5) *мадгурйа-бгакта* — як кохане подружжя Верховного Господа. На кожному з цих шляхів чистий відданий завжди з любов'ю трансцендентним чином служить Верховному Господеві і не може забути Його, і Господь легко досяжний для нього. Чистий відданий не може забути Верховного Господа ні на мить, так само і Верховний Господь й на мить не забуває Свого чистого відданого. Таким є велике благословення, що його досягають на шляху усвідомлення Кришни завдяки оспівуванню *махā-мантри* Харе Кришна, Харе Кришна, Кришна Кришна, Харе Харе/ Харе Рāма, Харе Рāма, Рāма Рāма, Харе Харе.

ВІРШ 15

मामुपेत्य पुनर्जन्म दुःखालयमशाश्वतम् ।
नाप्नुवन्ति महात्मानः संसिद्धिं परमां गताः ॥१५॥

мāм упетйа пунар джанма дух̣кгāлайам аюкатам
нāпнуванті махāтмāнах̣ самсіддгім парамāм гатāх̣

мāм—Мене; *упетйа*—досягаючи; *пунах̣*—знову; *джанма*—народження; *дух̣кга-ālайам*—в місці злигоднів; *аюкатам*—тимчасовому; *на*—ніколи; *āпнуванті*—досягає; *махā-ātмāнах̣*—великі душі; *самсіддгім*—досконалість; *парамāм*—кінцеву; *гатāх̣*—досягнувши.

Досягши Мене, великі душі, віддані Мені йоги, ніколи не повертаються назад у цей тимчасовий, сповнений страждань світ, бо вони сягнули вищої досконалості.

ПОЯСНЕННЯ: Скороминущий матеріальний світ сповнюють страждання, що пов'язані з народженням, старістю, хворобами та смертю, і тому природно, що той, хто досяг найвищої досконалос-

ті, піднявшись на верховну планету Крішналоку, Ґолоку Вріндавāна, не бажає повертатись звідти. У ведичній літературі верховну планету описано як *авйакту, акшару* та *парамā ґаті*; іншими словами, ця планета перебуває поза нашим матеріальним баченням, вона незбагненна, але вона є найвищою метою, тим місцем, куди потрапляють *махāтми* (великі душі). *Махāтми* сприймають трансцендентне послання од відданих, які пізнали себе, й відтак, поступово вдосконалюючи своє віддане служіння в свідомості Крішни, досягають таких трансцендентних вершин, що більше не бажають піднятись ні на жодну матеріальну планету ба й навіть на жодну планету духовного світу. Вони бажають лише Крішни й спілкування з Ним. В цьому полягає вища досконалість життя. В даному вірші описано саме тих відданих-персоналістів, які вшановують Верховного Господа Крішну. Такі віддані в свідомості Крішни досягають найвищої досконалості життя. Іншими словами, вони є найдосконалішими душами.

ВІРШ 16

आब्रह्मभुवनाल्लोकाः पुनरावर्तिनोऽर्जुन ।
मामुपेत्य तु कौन्तेय पुनर्जन्म न विद्यते ॥१६॥

ā-брахма-бгуванāл локāх̣ пунар āвартіно 'рджуна
мāм упетйа ту каунтейа пунар джанма на відйате

ā-брахма-бгуванāт—до планет Брахмалоки; *локāх̣*—планетні системи; *пунах̣*—знов; *āвартінах̣*—ті, що повертаються; *арджуна*—о Арджуно; *мāм*—Мене; *упетйа*—досягаючи; *ту*—але; *каунтейа*—син Кунті; *пунах̣ джанма*—повторне народження; *на*—ніколи; *відйате*—відбувається.

Починаючи з найвищої планети матеріального світу й до найнижчої, всі вони є місцем злигоднів, де повторюються народження і смерть. Але той, хто досягає Моєї обителі, о сину Кунті, більше не народжується в матеріальному світі.

ПОЯСНЕННЯ: Усі йоґи, перш ніж зможуть відправитись до обителі Крішни й ніколи не повертатися звідти, повинні, зрештою, досягнути відданості й досконалості в *бгакті-йозі*, тобто в свідомості Крішни. Ті, хто досягає найвищих матеріальних планет, планет

напівбогів, знову й знову підлягають повторюваним народженням і смерті. Так само, як люди з Землі підіймаються на вищі планети, люди з вищих планет, якими є Брахмалока, Чандралока та Індралока, падають на Землю. Здійснення жертвоприношення, яке називають *панчагні-відйею* і котре рекомендовано в *Чгандогйа Упанішаді*, дозволяє досягти Брахмалоки, але якщо на Брахмалоці людина не розвиває свідомість Кришни, то їй доведеться повернутись на Землю. Той же, хто розвивається далі в свідомості Кришни, проживаючи на райських планетах, поступово підіймається на ще вищі планети, аж поки під час спустошення всесвіту не перейде до вічного духовного царства. Шрідгара Свамі у своєму коментарі до *Бгагавад-гіти* наводить такого вірша:

брахмаṇā саха те сарве сампрāпте пратісаṅчаре
парасйāнте кртāтмāнах правішанті парам падам

«Коли знищується матеріальний всесвіт, Брахма та його віддані, які постійно перебувають в свідомості Кришни, переносяться в духовний всесвіт, на відповідні духовні планети, згідно зі своїми бажаннями».

ВІРШ 17

सहस्रयुगपर्यन्तमहर्यद्ब्रह्मणो विदुः ।
रात्रिं युगसहस्रान्तां तेऽहोरात्रविदो जनाः ॥१७॥

сахасра-йуга-парйантам ахар йад брахмаṇо відух
рāтрім йуга-сахасрāнтāм те 'хо-рāтра-відо джанāх

сахасра — тисяча; *йуга* — епохи; *парйантам* — той, що вміщує; *ахах*—день; *йат*—той, котрий; *брахмаṇах*—Брахми; *відух*—вони знають; *рāтрім*—ніч; *йуга*—епохи; *сахасра-антāм*—обмежений тисячею; *те*—ті; *ахах-рāтра*—день і ніч; *відах*—хто розуміє; *джанāх*—люди.

За земним літочисленням, тисяча епох (йуг), разом узятих, складають один день Брахми. І так само довго триває його ніч.

ПОЯСНЕННЯ: Тривалість існування матеріального всесвіту обмежена. Вона вимірюється в циклах *калп*. *Калпа* — це день Брахми,

а один день Брахми складається з тисячі циклів по чотири *йуґи*: Сатйа, Третā, Двāпара і Калі. Сатйа-*йуґу* характеризує праведність, мудрість, релігійність, відсутність невігластва та інших вад й триває ця *йуґа* 1 728 000 років. У Трета-*йузі* з'являються перші вади, і ця *йуґа* триває 1 296 000 років. У Двапара-*йуґу* праведність й релігійність занепадають ще більше, збільшується кількість вад, й триває ця *йуґа* 864 000 років. І зрештою настає Калі-*йуґа,* (та, що триває останні 5 000 років і за якої ми зараз живемо), щедра на суперечки, невігластво, безбожність та гріх, Калі-*йуґа,* в яку практично відсутні справжні чесноти, триває 432 000 років. У Калі-*йуґу* настільки поширюється кривда, що наприкінці цієї *йуґи* з'являється Сам Верховний Господь в образі Калкі *аватāри,* знищує демонів, рятує Своїх відданих й починає нову Сатйа-*йуґу*. Потім цей самий цикл повторюється знову. Чотири *йуґи,* повторювані тисячу разів, складають один день Брахми і стільки ж триває складає його ніч. Брахмā живе сто таких «років» і потім вмирає. Ці сто «років» складають 311 трильйонів і 40 мільярдів земних років. На підставі таких обчислень життя Брахми здається фантастично довгим, безконечним, але з погляду вічності воно не довше, ніж спалах блискавки. В Причинному океані існує безліч таких Брахм, що з'являються й зникають, як бульбашки в Атлантичному океані. Брахмā та його творіння — це частина матеріального всесвіту, і тому вони постійно перебувають у русі.

В матеріальному всесвіті навіть Брахмā не вільний від необхідності народжуватись, старіти, хворіти та вмирати. Але Брахмā, керуючи всесвітом, безпосередньо служить Верховному Господеві, і тому він одразу ж досягає звільнення. *Саннйāсі,* що досягли високого ступеня духовного розвитку, підносяться саме на планету Брахми, Брахмалоку, найвищу планету матеріального всесвіту, яка існує довше, ніж усі райські планети у верхній сфері всесвіту, але на Брахму та усіх мешканців Брахмалоки також чекає смерть згідно із законами матеріальної природи.

ВІРШ 18

अव्यक्ताद्व्यक्तयः सर्वाः प्रभवन्त्यहरागमे ।
राज्यागमे प्रलीयन्ते तत्रैवाव्यक्तसंज्ञके ॥१८॥

авйактāд вйактайах̣ сарвāх̣ прабгавантй ахар-āґаме
рāтрй-āґаме пралīйанте татраівāвйакта-самджн̃аке

авйактāт—з непроявленого; *вйактайах̣*—живі істоти; *сарвāх̣*—усі; *прабгаванті*—проявляються; *ахах̣-āґаме*—на початку дня; *рā-*

трі-ā̄ґаме—коли настає ніч; *пралӣйанте*—знищуються; *татра*—там; *ева*—неодмінно; *авйакта*—невиявленим; *самджн̃аке*—у тому, що називають.

На початку дня Брахми всі живі істоти проявляються з невиявленого стану, і потім, коли настає ніч, вони знову поринають у непроявленість.

ВІРШ 19

भूतग्रामः स एवायं भूत्वा भूत्वा प्रलीयते ।
रात्र्यागमेऽवशः पार्थ प्रभवत्यहरागमे ॥१९॥

бгӯта-ґра̄маḥ са евā̄йам бгӯтвā бгӯтвā пралӣйате
ра̄трй-ā̄ґаме 'вайш̇аḥ па̄ртґа прабгаватй ахар-ā̄ґаме

бгӯта-ґра̄маḥ—сукупність усіх живих істот; *саḥ*—той; *ева*—неодмінно; *айам*—цей; *бгӯтвā бгӯтвā*—народжуючись повторно; *пралӣйате*—знищується; *ра̄трі*—ночі; *ā̄ґаме*—з приходом; *аваш̇аḥ*—само по собі; *па̄ртґа*—син Пр̣тги; *прабгаваті*—проявляється; *ахаḥ*—вдень; *ā̄ґаме*—з приходом.

Знову й знову настає день Брахми, і знову й знову всі живі істоти розпочинають своє існування, а коли настає ніч Брахми, вони, безпорадні, знищуються.

ПОЯСНЕННЯ: Не дуже розумні люди, які намагаються залишитися в матеріальному світі, можуть підійматися до вищих планет, але потім їм доводиться знову спускатись на цю планету, Землю. Впродовж дня Брахми вони виявляють свою діяльність на вищих та нижчих планетах матеріального світу, але, коли настає ніч Брахми, всіх їх буде знищено. Вдень вони отримують різні тіла для матеріальної діяльності, але вночі вони, безтілесні, перебувають в ущільненому стані в тілі Вішн̣у. Потім, коли настає день Брахми, вони знову проявляються. *Бгӯтвā бгӯтвā пралӣйате* — вдень вони проявляються, а вночі знову знищуються. Зрештою, наприкінці життя Брахми, всі вони знищуються і залишаються в невиявленому стані впродовж мільйонів й мільйонів років. Коли ж Брахмā знову народжується свого часу іншої епохи, знову проявляються й вони. Таким способом вони потрапляють у полон звабливого матеріального світу. Але люди, що мають зрілий розум, звертаються до свідомості Кр̣шн̣и й повною мірою використовують людську форму життя для того, щоб віддано служити Господу, оспівуючи *махā-мантру* Харе Кр̣шн̣а, Харе Кр̣шн̣а, Кр̣шн̣а Кр̣шн̣а, Харе Харе/ Харе Рāма, Харе

Рāма, Рāма Рāма, Харе Харе. Так вони переносяться, навіть ще за цього життя, на духовну планету Кр̣шн̣и й, уникаючи кругообігу перероджень, досягають там вічного блаженства.

ВІРШ 20

परस्तस्मात्तु भावोऽन्योऽव्यक्तोऽव्यक्तात्सनातनः।
यः स सर्वेषु भूतेषु नश्यत्सु न विनश्यति ॥२०॥

парас тасмāт ту бгāво 'нйо 'вйакто 'вйактāт санāтанах̣
йах̣ са сарвешу бгӯтешу наш́йатсу на вінаш́йаті

параx̣—трансцендентний; *тасмāт*—до цього; *ту*—але; *бгāвах̣*—природа; *анйах̣*—інший; *авйактах̣*—невиявлений; *авйактāт*—до невиявленого; *санāтанах̣*—вічний; *йах̣ сах̣*—той, що; *сарвешу*—усього; *бгӯтешу*—проявлення; *наш́йатсу*—у знищенні; *на*—ніколи; *вінаш́йаті*—знищується.

Але існує інша невиявлена природа, вічна й трансцендентна щодо проявленої та непроявленої матерії. Ця природа — вища й ніколи не знищується. Коли все в цьому світі знищується, та частина залишається незмінною.

ПОЯСНЕННЯ: Вища духовна енергія Кр̣шн̣и трансцендентна і вічна. Її не торкаються ніякі зміни матеріальної природи, що відповідно проявляється і знищується з приходом дня або ночі Брахми. Вища енергія Кр̣шн̣и за своїми якостями цілком протилежна матеріальній природі. Вищу й нижчу природи описано в сьомій главі.

ВІРШ 21

अव्यक्तोऽक्षर इत्युक्तस्तमाहुः परमां गतिम्।
यं प्राप्य न निवर्तन्ते तद्धाम परमं मम ॥२१॥

авйакто 'кшара ітй уктас там āхух̣ парамāм ґатім
йам̇ прāпйа на нівартанте тад дгāма парамам̇ мама

авйактах̣—непроявлений; *акшарах̣*—непогрішимий; *іті*—так; *уктах̣*—названий; *там*—той; *āхух̣*—відомий; *парамāм*—кінцеву; *ґатім*—призначення; *йам*—який; *прāпйа*—здобуваючи; *на*—ніколи; *нівартанте*—повертається; *тат*—те; *дгāма*—царство; *парамам*—верховне; *мама*—Моє.

Те, що ведāнтисти описують, як невиявлене й вільне од скверни гріха, те, шо відоме як місце вищого призначення, досягнувши якого, жива істота ніколи не повертається назад — це і є Моя верховна обитель.

ПОЯСНЕННЯ: Верховну обитель Бога-Особи, Кршни, описано в *Брахма-самгіті* як *чінтāмаṇі-дгāму,* місце, де здійснюються всі бажання. Верховна обитель Господа Кршни, відома як Ґолока Врндавāна, усіяна безліччю палаців, зроблених з філософського каменю. Там також ростуть дерева, що їх називають «деревами бажань», вони дають їжу, яку лише побажаєш; там живуть корови *сурабгі,* що дають молоко в необмеженій кількості. В цій обителі Господу служать сотні тисяч богинь процвітання (Лакшмī), а Його Самого називають Ґовіндою, бо Він — одвічний Господь, причина всіх причин. Господь звичайно грає там на Своїй флейті (*веṇум кваṇантам*). Його трансцендентна форма — найпрекрасніша в усіх трьох світах: Його очі подібні до пелюсток лотосу, а тіло Його своїм кольором нагадує хмару. Він настільки привабливий, що Його краса перевершує вроду тисячі купідонів. На Ньому одяг шафранового кольору й ґірлянда на шиї, а волосся прикрашає павичеве перо. В *Бгаґавад-ґīті* Господь Кршна лише натякає про Свою обитель, Ґолоку Врндавāна, яка є найвищою планетою духовного царства. Яскравий опис її дано в *Брахма-самгіті.* Ведична література (*Каṭга Упанішада* 3.11) твердить, що немає нічого, що перевершувало б обитель Верховного Бога, і що обитель ця є кінцевою метою: *пурушāн на парам кіńчіт сā кāшṭгā парамā ґатіх.* Той, хто досягає її, ніколи не повертається в матеріальний світ. Верховна обитель Кршни і Сам Кршна — це одне й те ж саме, якісно вони не відмінні. На нашій Землі, за дев'яносто миль на південний схід від Делі, є Врндавāна, копія верховної планети Ґолоки Врндавāна, що перебуває в духовному небі. Коли Кршна прийшов на Землю, Він розважався саме там — у Врндавāні, площа якої становить вісімдесят чотири квадратних милі в окрузі Матґурā, в Індії.

ВІРШ 22

पुरुषः स परः पार्थ भक्त्या लभ्यस्त्वनन्यया ।
यस्यान्तःस्थानि भूतानि येन सर्वमिदं ततम् ॥२२॥

пурушах̣ са парах̣ пāртга бгактйā лабгйас тв ананйайā
йасйāнтах̣-стгāні бгӯтāні йена сарвам ідам̇ татам

пурушаḥ—Верховна Особа; *саḥ*—Він; *параḥ*—Верховний, що вищий од усіх; *пāртґа*—син Пртги; *бгактйā*—відданим служінням; *лабгйаḥ*—той, якого досягають; *ту*—але; *ананйайā*—чистий, неухильний; *йасйа*—котрого; *антаḥ-стґāні*—всередині; *бгӯтāні*—усе матеріальне проявлення; *йена*—ким; *сарвам*—усе; *ідам*—що ми можемо бачити; *татам*—просякнуте.

Верховного Бога-Особу, найвизначнішого з-поміж усіх, досягають шляхом чистої неподільної відданості. Хоча Він і не залишає Своєї обителі, Він — всюдисущий і все міститься в Ньому.

ПОЯСНЕННЯ: Тут ясно сказано, що обитель Кршṇи, Верховної Особи, — це верховна мета, місце вищого призначення, звідки нема необхідності вертатись в матеріальний світ. *Брахма-самґітā* описує цю верховну обитель як *ānанда-чінмайа-раса,* місце, де все сповнене духовного блаженства. Там немає нічого матеріального — все розмаїття, що проявлене там, духовне і блаженне за своїми якостями. Це духовне розмаїття поширюється скрізь як духовна експансія Самого Верховного Бога, — все проявляється там виключно за допомогою духовної енергії, про що пояснювалося в сьомій главі. Що стосується цього матеріального світу, то, хоча Господь і перебуває завжди в Своїй верховній обителі, Він проникає всюди у вигляді Своєї матеріальної енергії. Таким чином, через посередництво Своїх духовних та матеріальних енергій Він присутній скрізь як у матеріальному, так і в духовному всесвітах. *Йасйāнтаḥ-стґāні* означає, що в Ньому, в Його духовній або матеріальній енергіях, все знаходить опору. Господь за допомогою цих двох енергій проникає в усе.

Увійти до верховної обителі Кршṇи або на одну з безлічі планет Ваікунṭг можна лише через *бгакті,* віддане служіння, на що тут ясно вказує слово *бгактйā.* Ніяким іншим шляхом не можна досягнути тієї верховної обителі. *Веди* (*Ґопāла-тāпанӣ Упанішада* 3.2) також описують Верховного Бога-Особу та Його верховну обитель. *Еко вайӣ сарва-ґаḥ кршṇаḥ.* «В цій обителі є лише один Верховний Бог-Особа, ім'я якому — Кршṇа». Він є верховне милосердне Божество, і хоча Він — один, Він поширює Себе в мільйонах й мільйонах повновладних експансій. *Веди* порівнюють Господа з деревом, яке, хоча й лишається нерухомим, розпросторює гілля з численними різноманітними плодами, квітами й мінливою листвою. Повновладні експансії Господа, які правлять Ваікунṭгa планетами, мають по чотири руки, й відомі під різними іменами: Пурушоттама, Трівікрама, Кеша́ва, Мāдгава, Аніруддга, Хршīкеша́, Сайкаршаṇа,

Прадйумна, Шрīдгара, Вāсудева, Дāмодара, Джанāрдана, Нāрāйаṇа, Вāмана, Падманāбга тощо.

Брахма-самгітā (5.37) також підтверджує, що, хоча Господь завжди перебуває на Ґолоці Врндавāна, Своїй верховній обителі, Він всюдисущий, і тому все йде своєю чередою в повній злагоді (*ґолока ева нівасатй акгілāтма-бгӯтах*). Як стверджується в *Ведах* (*Шветāшватара Упанішада* 6.8), *парāсйа шактір вівідгаіва шрӯйате/ свāбгāвікī джн̃āна-бала-крійā ча* — «Його енергії настільки обширні, що вони невпинно й бездоганно керують усім, що відбувається в космічному проявленні, хоча Сам Господь перебуває далеко-далеко в Своїй обителі».

ВІРШ 23

यत्र काले त्वनावृत्तिमावृत्तिं चैव योगिनः ।
प्रयाता यान्ति तं कालं वक्ष्यामि भरतर्षभ ॥२३॥

йатра кāле тв анāвр̣ттім āвр̣ттім чаіва йогінах
прайāтā йāнті там̇ кālам̇ вакшйāмі бгаратаршабга

йатра—в якому; *кāле*—час; *ту*—і; *анāвр̣ттім*—без повернення; *āвр̣ттім*—з поверненням; *ча*—також; *ева*—неодмінно; *йогінах*—містики різного роду; *прайāтāх*—відходячи; *йāнті*—досягає *там*—той; *кālам*—час; *вакшйāмі*—Я опишу; *бгарата-ршабга*—кращий з Бгарат.

О кращий з Бгāрат, зараз Я опишу тобі різні моменти часу, за яких йоги залишають цей світ, щоб повернутись або не повернутись назад.

ПОЯСНЕННЯ: Чисті віддані Верховного Господа, цілковито впокорені душі, що беззастережно вручили себе Йому, не турбуються, як і коли вони залишать тіло. Вони в усьому довіряються Кршн̣і, й відтак легко і з радістю повертаються до Бога. Але ті, хто не є чистими безкорисливими відданими, а натомість покладаються на такі способи духовної реалізації, як *карма-йога, джн̃āна-йога, хат̣ха-йога* тощо, повинні залишити тіло у відповідний момент, щоб бути певними, чи повернуться вони знову в цей світ народження й смерті, чи ні.

Якщо йог досяг досконалості, він може вибрати час й обставини, за яких йому найліпше залишити матеріальний світ. Але якщо він недостатньо досвідчений, то його успіх залежатиме від його фор-

туни — чи відійде він у слушний момент, чи ні. В дальшому вірші Господь описує найбільш придатні моменти для того, щоб залишити тіло і не вернутись назад. За твердженням Ā̆чā̆рйі Баладеви Відйā̆бгӯшаṇи, санскритське слово *кā̆ла,* що вжите тут, стосується верховного божества часу.

ВІРШ 24

अग्निर्ज्योतिरहः शुक्लः षण्मासा उत्तरायणम् ।
तत्र प्रयाता गच्छन्ति ब्रह्म ब्रह्मविदो जनाः ॥२४॥

аґнір джйотір ахах̣ ш́уклах̣ шан̣-мāсā̆ уттарā̆йан̣ам
татра прайā̆тā ґаччханті брахма брахма-відо джанā̆х̣

аґніх̣—вогонь; *джйотіх̣*—світло; *ахах̣*—день; *ш́уклах̣*—два тижні молодого місяця; *шат-мāсā̆х̣*—шість місяців; *уттара-айанам*—коли Сонце проходить північною стороною; *татра*—там; *прайā̆тā̆х̣*—ті, хто залишає своє тіло; *ґаччханті*—йдуть; *брахма*—до Абсолюту; *брахма-відах̣*—той, хто пізнав Абсолют; *джанā̆х̣*—особи.

Ті, що знають Верховного Брахмана, досягають того Всевишнього, залишаючи цей світ у час, коли переважає вплив бога вогню, в світлі години, в сприятливий момент дня, на протязі двох тижнів місяця-молодика, а також на протязі тих шести місяців, коли Сонце рухається на північ.

ПОЯСНЕННЯ: Коли згадують вогонь, світло, день і місячні фази, то мають на увазі, що всіма ними керують різні божества, які створюють певні умови для переходу душі. Під час смерті розум переносить нас на шлях до нового життя. Якщо залишити тіло у визначений вище момент, випадково чи підготувавшись до цього, то можна досягти безособистісного *брахмаджйоті.* Містики, тобто досконалі йоги, можуть заздалегіть вибрати час і місце, щоб залишити тіло. Інші люди не можуть керувати цим — лише випадковий відхід із тіла в сприятливий момент не повертає їх до кругообігу народжень та смерті, в протилежнім випадку повернення назад неминуче. Однак, чистий відданий, який перебуває в свідомості Кршṇи, не боїться повернутися назад, незалежно від того, залишає він тіло у сприятливий чи несприятливий момент, випадково або зумисно.

ВІРШ 25

धूमो रात्रिस्तथा कृष्णः षण्मासा दक्षिणायनम्।
तत्र चान्द्रमसं ज्योतिर्योगी प्राप्य निवर्तते॥२५॥

дгӯмо рāтріс татгā кршнаḥ шаṇ-мāсā дакшіṇāйанам
татра чāндрамасам̇ джйотір йоґī прāпйа нівартате

дгӯмаḥ—туман; *рāтріḥ*—ніч; *татгā*—також; *кршнаḥ*—два тижні старого місяця; *шаṭ-мāсāḥ*—шість місяців; *дакшіṇа-айанам*—коли Сонце проходить південною стороною; *татра*—там; *чāндрамасам*—планети Місяць; *джйотіḥ*—світло; *йоґī*—містик; *прāпйа*—досягши; *нівартате*—повертається.

Містик, який покидає цей світ в туман, вночі, на протязі двох тижнів старого місяця, а також під час шести місяців, коли Сонце рухається на південь, — він досягає планети Місяць, але потім знову повертається назад.

ПОЯСНЕННЯ: В третій книзі *Шрīмад-Бгāґаватам* Капіла Муні згадує, що люди, які досвідчені в кармічній діяльності та у виконанні різноманітних жертвоприношень на Землі, відправляються після смерті на Місяць. Ці великі душі живуть на Місяці близько 10 000 років (за літочисленням напівбогів) й насолоджуються життям, смакуючи напій *сома-раса*. Але зрештою вони повертаються на Землю. Це означає, що Місяць населяють живі істоти вищої природи, хоча ми можемо і не сприймати їх нашими недосконалими чуттями.

ВІРШ 26

शुक्लकृष्णे गती ह्येते जगतः शाश्वते मते।
एकया यात्यनावृत्तिमन्यया वर्तते पुनः॥२६॥

ш́укла-кршṇе ґатī хй ете джаґатаḥ ш́āш́вате мате
екайā йāтй анāвр̣ттім анйайāвартате пунаḥ

ш́укла—світло; *кршṇе*—і темрява; *ґатī*—способи виходу; *хі*—неодмінно; *ете*—ці два; *джаґатаḥ*—матеріального світу; *ш́āш́вате*—*Вед; мате*—на думку; *екайā*—одним; *йāті*—йде; *анāвр̣ттім*—до

безвороття; *анйайа̄*—іншим; *а̄вартате*—повертається; *пунах̣*—знов.

На думку Вед, є два шляхи, які ведуть з цього світу: один при світлі, а другий у пітьмі. Той, хто відходить при світлі, більше не повертається назад, той же, хто залишає цей світ у темряві, повертається знову.

ПОЯСНЕННЯ: Такий самий опис відходу з цього світу й повернення в нього цитує *а̄ча̄рйа* Баладева Відйа̄бгӯшан̣а із *Чга̄ндоґйа Упанішади* (5.10.3–5). Кармічні працівники та спекулятивні мислителі, з давніх-давен безперервно то залишають цей світ, то повертаються в нього. Вони не досягають остаточного спасіння, бо не вручають себе Кр̣шн̣і.

ВІРШ 27

नैते सृती पार्थ जानन्योगी मुह्यति कश्चन ।
तस्मात्सर्वेषु कालेषु योगयुक्तो भवार्जुन ॥२७॥

наіте сртӣ па̄ртга джа̄нан йоґӣ мухйаті каш́чана
тасма̄т сарвешу ка̄лешу йоґа-йукто бгава̄рджуна

на—ніколи; *ете*—ці два; *сртӣ*—різні шляхи; *па̄ртга*—син Прітхі; *джа̄нан*—навіть, якщо він знає; *йоґӣ*—відданий Господа; *мухйаті*—збентежиться; *каш́чана*—будь-хто; *тасма̄т*—тому; *сарвешу ка̄лешу*—завжди; *йоґа-йуктах̣*—залучений до свідомості Кр̣шни; *бгава*—просто стань; *арджуна*—о Арджуно.

Хоча віддані й знають обидва ці шляхи, о Арджуно, вони не турбуються про них. Тому завжди будь непохитно відданим Мені.

ПОЯСНЕННЯ: Тут Кр̣шн̣а радить Арджуні не турбуватись про ці різні шляхи, якими душа може залишити матеріальний світ. Відданому Верховного Господа не треба зумисно готуватись до такого моменту, або надіятись на випадок. Йому слід бути непохитним в свідомості Кр̣шн̣и й виспівувати Харе Кр̣шн̣а. Йому треба знати, що турбуватись про ці шляхи — клопітка справа. Найлегший спосіб цілковитої заглибленості в свідомість Кр̣шн̣и є діяти в дусі служіння Кр̣шн̣і; це зробить шлях в духовне царство безпечним, надійним і прямим. Слово *йоґа-йукта* особливо важливе в цьому вірші. Хто укріпився в *йозі,* той всю свою діяльність виконує в свідомості Кр̣шн̣и. Ш́рӣ Рӯпа Ґосва̄мӣ радить: *ана̄сактасйа вішайа̄н йатха̄ргам упайун̃джатах̣* — «людині не слід прив'язуватись до матеріальної діяльності, а треба робити все в свідомості Кр̣шн̣и». Йдучи таким

шляхом, що називається *йукта-ваіра̄гйа,* індивід досягає досконалості. Тому відданий спокійно ставиться до описаного тут, бо знає, що віддане служіння Господу забезпечує йому доступ до верховної обителі.

ВІРШ 28

वेदेषु यज्ञेषु तपःसु चैव
दानेषु यत्पुण्यफलं प्रदिष्टम् ।
अत्येति तत्सर्वमिदं विदित्वा
योगी परं स्थानमुपैति चाद्यम् ॥२८॥

ведешу йаджн̃ешу тапах̣су чаіва
да̄нешу йат пун̣йа-пгалам̇ прадішт̣ам
атйеті тат сарвам̇ ідам̇ відітва̄
йоґі парам̇ стга̄нам упаіті ча̄дйам

ведешу—у вивченні *Вед; йаджн̃ешу*—в здійсненні *йаджн̃и,* жертвоприношення; *тапах̣су*—вдаючись до різного роду аскез; *ча*—також; *ева*—неодмінно; *да̄нешу*—даючи милостиню; *йат*—той, хто; *пун̣йа-пгалам*—наслідок благочестивої праці; *прадішт̣ам*—те, що випадає на долю; *атйеті*—перевершує; *тат сарвам*—усі ті; *ідам*—це; *відітва̄*—знаючи; *йоґі*—відданий; *парам*—верховного; *стга̄нам*—обителі; *упаіті*—досягає; *ча*—також; *а̄дйам*—одвічного.

Той, хто став на шлях відданого служіння, не втрачає плодів вивчення Вед, здійснення жертвоприношень та аскетизму, роздачі милостині або філософських занять та кармічної діяльності. Просто присвятивши себе відданому служінню, він здобуває все це і зрештою досягає верховної вічної обителі.

ПОЯСНЕННЯ: Цей вірш підсумовує зміст сьомої та восьмої глав, які докладно описують саме свідомість Кр̣шн̣и й віддане служіння. Людина повинна вивчати *Веди* під керівництвом духовного вчителя і вести під його опікою аскетичне, сповнене покут життя. *Брахмача̄рі* має жити в домі духовного вчителя як слуга й повинен ходити від двору до двору, прохаючи подаяння і приносити його духовному вчителеві. Він приймає їжу лише за вказівкою вчителя, і якщо учитель якогось дня не кличе учня до столу, то учень говіє. Такими є деякі з ведичних засад, що їх дотримуються *брахмача̄рі.*

Вивчаючи *Веди* під керівництвом учителя з п'ятирічного віку й до двадцяти років, *брахмача̄рі* може стати людиною високих чеснот. Вивчення *Вед* призначене не для того, щоб виховати кабінет-

ного мислителя, а на те, щоб сформувати характер. Після такого виховання *брахмачāрі* може одружитись і почати сімейне життя. Як сімейна людина, *ґріхāстха,* він зобов'язаний здійснювати багато жертвопринесень, щоб досягти дальшого просвітлення. Він також повинен роздавати милостиню згідно з місцевими звичаями, часом й зважаючи на те, хто просить, і вбачати різницю між добродійністю в благочесті, пристрасті та невігластві. Далі, відмовившись од сімейного життя і ставши *вāнапрастґою,* він накладає на себе суворі покути: живе в лісі, носить одяг з кори дерев, тривалий час не голиться тощо. Людина, яка пройшла етапи життя *брахмачāрі, ґріхāстґи, вāнапрастґи* і, зрештою, *саннйāсі,* сягає досконалої стадії життя. Деякі після цього потрапляють до небесних царств і, досягши ще більшої досконалості, дістають перепустку в духовне небо, — або в безособистісне *брахмаджйоті,* або на планети Ваікунṭґи, або на Кршнáлоку. Таким є шлях, що окреслений в ведичній літературі.

Однак, привабливість свідомості Кршни полягає в тому, що одним єдиним змахом, просто присвятивши себе відданому служінню, можна отримати плоди всіх ритуалів, що їх виконують на різних ступенях життя.

Слова *ідам відітвā* вказують на те, що слід ґлибоко усвідомити настанови, які Шрī Кршна дав у цій і в сьомій главах *Бгаґавад-ґіти.* Треба намагатись зрозуміти ці глави не за допомогою ерудиції чи розумувань, а слухаючи та обговорюючи їх у товаристві відданих Господа. Глави з сьомої по дванадцяту — суть *Бгаґавад-ґіти.* Перші шість та останні шість глав немов прикривають шість середніх, які Господь особливо охороняє. Якщо комусь пощастило зрозуміти *Бгаґавад-ґіту,* особливо ці серединні шість глав, у спілкуванні з відданими Господа, — його життя набуває сенсу й окривається славою, незалежно від здійснення покут, жертвопринесень, добродійності, філософських роздумів й т. ін., бо плодів усієї цієї діяльності можна досягти просто перебуваючи в свідомості Кршни.

Той, хто має хоч крихту віри в *Бгаґавад-ґіту,* повинен вивчати її за допомогою відданого, бо на початку четвертої глави ясно сказано, що *Бгаґавад-ґіту* можуть зрозуміти лише *бгакти*; ніхто інший не може збагнути її мети. Тому слід слухати *Бгаґавад-ґіту* з вуст відданих, а не тих, хто зайнятий розумуваннями. В цьому — ознака віри. Коли людина шукає спілкування з відданим й нарешті знаходить його, вона починає по-справжньому вивчати й розуміти *Бгаґавад-ґіту.* Завдяки своєму поступові в спілкуванні з відданими, людина залучається до відданого служіння, і на шляху такого служіння розвіюються всі її сумніви щодо Кршни, тобто Бога. Його діяльності, форми, розваг, імені та інших Його ознак. Коли

8.28

всі побоювання остаточно зникають, людина стверджується в своїх заняттях. Потім у людини з'являється смак до вивчення *Бгаґавад-ґіти* і її свідомість назавжди заполонює Кр̣шн̣а. І коли людина сягає духовної вершини, її охоплює любов до Кр̣шн̣и. З цього найвищого ступеня досконалості життя відданий безпосередньо переходить до обителі Кр̣шн̣и в духовному небі, до Ґолоки Вр̣ндавана, де на нього чекає вічне щастя.

Так закінчуються пояснення Бгактіведанти до восьмої глави Шрімад Бгаґавад-ґіти, в якій розглядалося осягнення Всевишнього.

ГЛАВА ДЕВ'ЯТА

Найпотаємніше знання

ВІРШ 1

श्रीभगवानुवाच ।
इदं तु ते गुह्यतमं प्रवक्ष्याम्यनसूयवे ।
ज्ञानं विज्ञानसहितं यज्ज्ञात्वा मोक्ष्यसेऽशुभात् ॥ १ ॥

шрӣ-бгаґавāн увāча
ідам̇ ту те ґухйатамам̇ правакшйāмӣ анасӯйаве
джн̃āнам̇ віджн̃āна-сахітам̇ йадж-джн̃āтва мокшйасе 'шубгāт

шрӣ-бгаґавāн увāча—Верховний Бог-Особа сказав; *ідам*—це; *ту*—але; *те*—тобі; *ґухйа-тамам*—найпотаємніше; *правакшйāмі*—Я кажу; *анасӯйаве*—незаздрісному; *джн̃āнам*—знання; *віджн̃āна*—реалізоване знання; *сахітам*—з; *йат*—яке; *джн̃āтвā*—знаючи; *мокшйасе*—ти звільнишся; *ашубгāт*—від злиденного матеріального існування.

Верховний Бог-Особа сказав: Мій дорогий Арджуно, ти ніколи не заздриш Мені, і тому Я відкрию тобі найпотаємніше знання, оволодівши яким, ти звільнишся від страждань матеріального існування.

ПОЯСНЕННЯ: На відданого Кршни, який все більше й більше слухає про Всевишнього Господа, сходить просвітлення. Таке слухання рекомендовано в *Шрімад-Бгаґаватам*: «Слова Верховного Бога. Особи сповнені внутрішньої сили, яка виявляє себе, коли віддані обговорюють між собою питання, що пов'язані із Верховним Богом. Цього знання не можна досягти, спілкуючись з академічними вченими і абстрактними теоретиками, бо це є усвідомлене і реалізоване у власному житті, знання».

Відданих завжди приваблює саме служіння і вони постійно слугують Верховному Господеві. Господь бачить умонастрій і щирість кожної окремої живої істоти, поглинутої усвідомленням Кршни, і надає їй відповідний інтелект, щоб вона могла в спілкуванні з відданими зрозуміти науку про Кршну. Бесіди про Кршну приховують у собі надзвичайну силу, і якщо якась щаслива людина бере участь у таких бесідах і намагається засвоїти отримане знання, то це обов'язково сприятиме її поступові до духовного усвідомлення. Господь Кршна бажає, щоб Арджуна став досконалим у відданому служінні Йому і Він надихає Арджуну, торкаючись у дев'ятій главі тем, ще потаємніших, ніж ті, що Він відкрив досі. Перша глава, самий початок *Бгаґавад-ґіти,* є вступом до всієї книги; духовне знання, що його описано в другій та третій главах, називають потаємним. Теми, що обговорюються в сьомій та восьмій главах, особливо стосуються відданого служіння Господеві, й оскільки вони несуть просвітлення в свідомості Кршни, їх називають ще більш потаємними. Проте, в дев'ятій главі порушено питання чистої відданості. Тому її називають найпотаємнішою. Той, хто оволодів найпотаємнішим знанням про Кршну, стає трансцендентним; тому він не відчуває матеріального болю, хоча і перебуває в матеріальному світі. В *Бгакті-расāмрта-сіндгу* сказано, що будь-яку людину, навіть за обумовленого стану матеріального існування, треба вважати звільненою, якщо вона має щире бажання з любов'ю служити Верховному Господеві. Підтвердження цього ми знаходимо в *Бгаґавад-ґіті,* в десятій главі, де сказано, що кожний, кого приваблює цей шлях, є звільнена особистість.

Отже, перший вірш має особливе значення. Слова *ідāм джнāнам* («це знання») стосуються чистого відданого служіння, що складається з дев'яти різновидів діяльності: слухати про Кршну, оспівувати Його, пам'ятати про Нього, служити Йому, поклонятись Йому, молитись Йому, коритись Йому, підтримувати з Ним дружбу і всім жертвувати заради Нього. Дотримуючись дев'яти засад, що складають віддане служіння, людина підіймається до рівня духовної свідомості, свідомості Кршни. Коли її серце відтак очищується від матеріальної скверни, вона може зрозуміти науку про Кршну. Про-

сто збагнути, що жива істота нематеріальна, недостатньо. Це може бути початком духовного усвідомлення, однак людина повинна вбачати різницю між діяльністю на тілесному рівні й духовною діяльністю того, хто розуміє, що він не є тіло.

В сьомій главі ми вже обговорювали надзвичайну могутність Верховного Бога-Особи, Його різні енергії, вищу і нижчу природи і все матеріальне проявлення. І, нарешті, в дев'ятій главі, прославляється Сам Господь.

Санскритське слово *анасӯйаве* також важливе в цьому вірші. Взагалі, всі коментатори, навіть високоосвічені, заздрять Кр̣шн̣і, Верховному Богові-Особі. Навіть найбільш ерудовані вчені коментують *Бгаґавад-ґіту* дуже неточно. Вони заздрять Кр̣шн̣і, і тому їхні коментарі нічого не варті. Істинними є коментарі, які написали віддані Кр̣шн̣и. Заздрісний від природи не може пояснити *Бгаґавад-ґіту* або дати досконале знання про Кр̣шн̣у. Той, хто критикує Кр̣шн̣у, не знаючи Його — просто невіглас. Отже, таких коментарів слід ретельно уникати. А для того, хто розуміє, що Кр̣шн̣а є Верховний Бог-Особа, чиста і трансцендентна Особистість, ці глави будуть дуже корисними.

ВІРШ 2

राजविद्या राजगुह्यं पवित्रमिदमुत्तमम् ।
प्रत्यक्षावगमं धर्म्यं सुसुखं कर्तुमव्ययम् ॥ २ ॥

ра̄джа-від̇йа̄ ра̄джа-ґухйам̇ павітрам ідам уттамам
пратйакша̄ваґамам̇ дгармйам̇ су-сукґам̇ картум авйайам

ра̄джа-від̇йа̄—цар освіти; *ра̄джа-ґухйам*—цар потаємного знання; *павітрам*—найчистіше; *ідам*—це; *уттамам*—трансцендентальне; *пратйакша*—безпосереднім досвідом; *аваґамам*—зрозуміле; *дгармйам*—релігійний принцип; *су-сукґам*—дуже щасливе; *картум*—те, що виконують; *авйайам*—вічне.

Знання це — цар усього знання, таїна з таїн. Це знання — найчистіше, і воно дозволяє безпосередньо пізнати власну сутність шляхом духовного усвідомлення, а тому є досконалістю релігії. Воно безсмертне, і осягнення його радісне.

ПОЯСНЕННЯ: Цю главу *Бгаґавад-ґіти* названо царем усього знання, тому що вона є суть усіх раніше викладених філософій та систем поглядів. Є сім основних філософів Індії: Ґаутама, Кан̣а̄да, Капіла, Йа̄джн̃авалкйа, Ш́а̄н̣д̇ілйа, Ваіш́ва̄нара і, нарешті, Вйа̄садева, автор *Веда̄нта-сӯтри*. Таким чином, філософського або транс-

цендентального знання не бракує. Але Господь каже, що дев'ята глава — цар усього знання, суть усього знання, яке можна черпати з *Вед* та різних інших філософських джерел. Потаємне трансцендентальне знання дає розуміння різниці між душею і тілом. Але найбільш потаємне знання досягає свого апогею у відданому служінні Господеві, і воно є цар усього знання.

Загалом, люди позбавлені такого прихованого знання; їх виховують у межах неістотного, зовнішнього знання. В межах звичайного освітнього процесу люди вивчають багато різних предметів: політику, соціологію, фізику, хімію, математику, астрономію, технічні науки тощо. У всьому світі є чимало наукових закладів, безліч солідних університетів, але, на жаль, немає жодного університету або учбового закладу, де б вивчали науку про душу. А душа, проте, — найважливіша річ у тілі, без неї тіло втрачає свою вартість. Однак люди надають дуже великого значення тілесним потребам, зовсім не дбаючи про душу, яка оживляє це тіло.

Бгаґавад-ґіта, починаючи з другої глави, особливо наголошує на важливості душі. З самого початку Господь каже, що тіло — тлінне, тоді як душа — нетлінна (*антаванта іме дехā нітйасйоктāх ш́арīріṇах*). Ця потаємна частина знання полягає в простому розумінні того, що духовна душа відмінна од тіла, і що її природа незмінна, непідвладна руйнуванню і вічна. Але це ще не дає позитивної інформації про душу. Іноді людям здається, що душа відмінна од тіла, і що коли тіло закінчує своє існування, душа визволяється з нього і нібито залишається в порожнечі, втрачаючи свою індивідуальність. Але це не так. Як може душа, така активна в тілі, стати абсолютно пасивною, звільнившись з нього? Душа завжди активна. Якщо вона вічна, то вона й вічно активна, і її діяльність в духовному царстві складає найпотаємнішу частину духовного знання. Тому це знання про діяльність духовної душі визначено тут як царя усього знання, найпотаємнішу Його частину.

Це знання, як свідчить ведична література — найчистіша форма всієї діяльності. В *Падма Пурāні* проаналізовано гріховну діяльність людини і показано, що гріх походить від гріха. Ті, хто вдаються до кармічної діяльності, заплутуються в гріховних наслідках у їхніх різних фазах та формах. Наприклад, якщо посіяти насіння якогось дерева, це ще не означає, що дерево одразу ж виросте, — на це потрібний час. Спочатку з'являється невеликий пагін, далі він набуває форми дерева, потім цвіте, плодоносить, і лише тоді, коли весь процес завершено, людина, що посіяла сім'я, насолоджується квітами й плодами. Так само і гріховному вчинку потрібний деякий час, щоб почати плодоносити. Існують різні стадії дозрівання гріхів. Людина може перестати грішити, але все ще пожинатиме на-

слідки або плоди своїх минулих гріховних вчинків. Є гріхи, які поки що перебувають у вигляді сім'я, а є гріхи, які вже плодоносять і плоди яких ми пожинаємо в формі страждань та болі.

Як сказано в двадцять восьмому вірші сьомої глави, людина, що остаточно розквиталася з наслідками своєї гріховної діяльності й цілковито поринула в благочестиву діяльність, звільнившись од двоїстості матеріального світу, присвячує себе відданому служінню Верховному Богові-Особі, Крішні. Іншими словами, ті, хто насправді повністю віддали себе Верховному Господеві, вільні від усіх гріховних наслідків. Це підтверджується в *Падма Пурані*:

апрāрабдга-пгалам̇ пāпам̇ кӯтам̇ бīджам̇ пгалонмукгам
крамеṇаіва пралīйета вішну-бгакті-ратāтманāм̇

Для тих, хто віддано служить Верховному Богові-Особі, всі гріховні наслідки, — плодоносять вони, чи лише визрівають, чи перебувають у формі насіння, — поступово зникають. Тому очищувальна сила відданого служіння дуже велика; її називають *павітрам уттамам*, найчистішою. *Уттама* означає «трансцендентний». *Тамас* означає «матеріальний світ» або «пітьма», а *уттама* — «те, що є трансцендентним до матеріальної діяльності». Діяльність у відданості ніколи не слід вважати матеріальною, хоча іноді може здаватися, ніби віддані роблять те ж саме, що й звичайні люди. Але той, хто здатний бачити й розуміється на відданому служінні, напевне знатиме, що справи ці — не матеріальна діяльність. Усі вони духовні, сповнені відданості та вільні від скверни матеріальних ґун природи.

Кажуть, діяльність у відданому служінні настільки досконала, що результати її проявляються негайно. Насправді, можна бачити безпосередні наслідки такої діяльності, і у нас є практичний досвід, що кожна людина, яка оспівує святі імена Крішни (Харе Крішна, Харе Крішна, Крішна Крішна, Харе Харе/ Харе Рāма, Харе Рāма, Рāма Рāма, Харе Харе), уникаючи при цьому образ святого імені, відчуває трансцендентне задоволення й дуже швидко очищується від будь-якого матеріального забруднення. Це справді можна спостерігати. Більше того, якщо людина не лише слухає, але й намагається поширювати ідею відданого служіння, або якщо вона сприяє місіонерській діяльності свідомості Крішни, то вона відчуває поступовий духовний прогрес. Поступ в духовному житті не залежить від попередньої освіти чи якоїсь підготовки. Цей спосіб сам по собі настільки чистий, що просто застосовуючи його, людина очищується.

У *Ведāнта-сӯтрі* (3.2.26) це описано такими словами: *пракāшаш ча карманй абгйāсāт*. «Віддане служіння настільки могутнє, що, просто присвятивши себе йому, людина обов'язково дізнає просвіт-

лення». Практичний приклад цього ми можемо побачити в попередньому житті Нāради, коли він був сином служниці. Він не мав ніякої освіти і не був народжений у вельможній родині. Але коли його мати стала прислуговувати великим відданим, Нāрада допомагав їй, а у її відсутність сам служив їм. Сам Нāрада каже так:

уччгішṭга-лепāн анумодіто двіджаіх
сакрт сма бгуӈдже тад-апāста-кілбішах
евам̇ правṛттасйа віш̇уддга-четасас
тад-дгарма евāтма-ручіх праджāйате

У цьому вірші з *Шрīмад-Бгāґаватам* (1.5.25) Нāрада описує своє попереднє життя своєму учневі Вйāсадеві. Він каже, що, прислуговуючи цим чистим відданим, коли вони гостювали в їхньому домі протягом чотирьох місяців, він близько спілкувався з ними. Іноді мудреці залишали трохи їжі на своїх тарілках, і хлопчик, який мив їхні тарілки, одного разу захотів покуштувати тих залишків. Він попрохав дозволу і, діставши його, з'їв ці залишки й одразу ж очистився від усіх гріховних реакцій. Він продовжував їсти залишки їхньої їжі, і поступово серце його стало таким же чистим, як і серця тих мудреців. Великі віддані насолоджувались смаком невпинного відданого служіння Господу, слухаючи про Нього і оспівуючи Його, і Нāрада поступово розвинув у собі цей смак. Нāрада каже далі:

татрāнвахам̇ кршӈа-катгāх праґāйатāм̇
ануґрахеӈāйш̇ṛнавам̇ манохарāх
тāх ш̇раддгайā ме 'нупадам̇ віш̇ṛнватах
прійаш̇равасй анґа мамāбгавад ручах

Спілкуючись з мудрецями, він розвинув у собі смак до слухання про Кршӈу й оспівування Господньої слави, і велике прагнення відданого служіння Господеві охопило його. Тобто, як сказано у *Ведāнта-сӯтрі: пракāш̇ашш̇ ча карманӣ абгйāсāт* — «якщо людина просто присвячує себе діяльності у відданому служінні, то все відкривається їй саме по собі, і вона може зрозуміти все». Це називають *пратйакшею,* або безпосереднім сприйманням.

Слово *дгармйам* означає «шлях релігії». Нāрада був сином служниці. Він не мав можливості ходити до школи. Він просто допомагав своїй матері, і, на щастя, їй якось трапилось слугувати відданим. Хлопчик Нāрада теж дістав таку добру нагоду, і, просто спілкуючись з відданими Господа, досяг вищої мети релігії. Вища мета будь-якої релігії — віддане служіння, як запевняє *Шрīмад-Бгāґаватам* (*са ваі пум̇сāм̇ паро дгармо йато бгактір адгокшадже*). Релігійні люди здебільшого не знають, що вищою досконалістю релігії є досягнення стадії відданого служіння Господеві. Ми вже тор-

кались цього, обговорюючи останній вірш восьмої глави (*ведешу йаджн̃ешу тапаҳсу чаіва*) — для самоусвідомлення потрібне ведичне знання. Але Нāрада, хоча ніколи не мав духовного вчителя і не був обізнаний з ведичними принципами, здобув найвищого результату вивчення *Вед*. Це настільки могутній спосіб, що, навіть не виконуючи регулярно релігійних обрядів, людина може піднятись до вищого ступеня досконалості. Як це можливо? Пояснення ми знаходимо в ведичній літературі: *āчāрйавāн пурушо веда*. Той, хто спілкується з великими *āчāрйами*, навіть якщо він неосвічений і ніколи не вивчав *Веди*, може здобути все знання, необхідне для духовного усвідомлення.

Шлях відданого служіння Господеві сповнений радості (*су-сукгам*). Чому? Віддане служіння складається з *ш́равад̣ам̇ кīртанам̇ вішн̣оҳ*, тобто можна просто слухати співи, що прославляють Господа, або відвідувати філософські лекції з трансцендентального знання, що їх дають авторитетні *āчāрйі*. Просто відвідуючи їх, людина може вчитися; крім того вона може їсти рештки запропонованої Господеві їжі — приємні та смачні страви. Будь-яке віддане служіння приносить радість. Можна віддано служити Господу навіть у найзлиденніших умовах. Господь каже: *патрам̇ пушпам̇ пгалам̇ тойам*. Він радий прийняти від *бгакти* будь-яке підношення. Лист, квітку, плід або просто воду, які можна знайти в будь-якому місці на планеті — все це може бути запропоноване *будь-якою* людиною, незалежно від її соціального становища, і Господь прийме, якщо підношення робитиметься з любов'ю. Історія знає чимало прикладів цього. Просто скуштувавши листя *туласī*, запропоноване лотосним стопам Господа, такі великі мудреці, як Санат-кумāра, стали великими відданими. Це свідчить про те, що віддане служіння дуже приємне і виконується з радістю. Бог приймає тільки любов, з якою Йому пропонують різні підношення.

Тут сказано, що віддане служіння Господеві існує вічно. Це суперечить твердженням філософів *māйāвāді*. Хоча вони іноді і звертаються до відданого служіння, вони гадають, що їм треба продовжувати його лише доти, доки вони не досягнуть звільнення, але, звільнившись, вони «зливаються з Богом в одне ціле». Таке тимчасове пристосовницьке служіння не є чистим відданим служінням. Істинне віддане служіння продовжується і після звільнення. Коли відданий вирушає на духовну планету в Божому царстві, там він також служить Верховному Господеві. Він не прагне стати єдиним з Верховним Господом.

Згодом ми дізнаємося з *Бгаґавад-ґīти*, що істинне віддане служіння лише починається після звільнення. Вивільнившись, жива істота досягає стану Брахмана (*брахма-бгӯта*), і лише тоді фактично по-

чинається її віддане служіння (*самах сарвешу бгӯтешу мад-бгакті лабгате парāм*). Ніхто не може збагнути Верховного Бога-Особу із власної примхи вдавшись до *карма-йоги, джн̃āна-йоги, аштāнга-йоги* або будь-якої іншої *йоги*. За допомогою методів *йоги* людина може якось підійти до *бгакті-йоги*, але, не піднявшись до ступеня відданого служіння Господеві, вона не зможе усвідомити Особу Бога. В *Шрīмад-Бгāґаватам* також стверджується, що, очистившись на шляху відданого служіння, слухаючи *Шрīмад-Бгāґаватам* або *Бгаґавад-ґіту* від душ, що усвідомили себе, людина може зрозуміти науку про Кршн̣у, тобто науку про Бога. *Евам прасанна-манасо бгаґавад-бгакті-йоґатах*. Коли серце людини очищується від усього зайвого, вона починає розуміти, що таке Бог. Таким чином, віддане служіння, свідомість Кршн̣и, є вершина пізнання і цар усього потаємного знання. Це — найчистіша форма релігії, і її можна здійснювати з радістю, без ускладнень. Тому слід прийняти її.

ВІРШ 3

अश्रद्दधानाः पुरुषा धर्मस्यास्य परंतप ।
अप्राप्य मां निवर्तन्ते मृत्युसंसारवर्त्मनि ॥ ३ ॥

аш́раддадґāнах̣ пурушā дгармасйāсйа парантапа
апрāпйа мāм̇ нівартанте мр̣тйу-самсāра-вартмані

аш́раддадґāнāх̣—ті, хто не має віри; *пурушāх̣*—такі люди; *дгармасйа*—до релігійного процесу; *асйа*—цього; *парантапа*—вбивця ворогів; *апрāпйа*—не здобуваючи; *мām*—Мене; *нівартанте*—повертаються; *мр̣тйу*—смерті; *самсāра*—в матеріальному існуванні; *вартмані*—на шлях.

О звитяжний, ті, хто не має віри у віддане служіння, не можуть досягти Мене. Тому вони повертаються в матеріальний світ, на шлях народжень й смерті.

ПОЯСНЕННЯ: Невіруючі не можуть іти шляхом відданого служіння — таким є значення цього вірша. Віра виникає від спілкування з відданими. Але безталанні люди, навіть вислухавши всі свідчення ведичної літератури від видатних особистостей, так і не віднаходять віри в Бога. Вони сумніваються і не можуть впевнитись у необхідності відданого служіння Господеві. Отже, віра — це найважливіший чинник прогресу в свідомості Кршн̣и. В *Чаітанйа-чаріта̄мрті* сказано, що віра — це цілковита переконаність у тому, що просто завдяки служінню Верховному Господеві Шрī Кршн̣і жива

істота може стати досконалою. Такою є справжня віра. Як сказано в *Шрімад-Бгагаватам* (4.31.14):

йатгā тарор мӯла-нішечанена
трпйанті тат-скандга-бгуджопаśākгāḥ
прāṇопахāрāч ча йатгендрійāṇāм
татгаіва сарвāргаṇам ачйутеджйā

«Вода, якою поливають коріння дерева, благотворно впливає й на віти та листя цього дерева, їжа, що потрапила в шлунок, викликає задоволення почуттів у всьому тілі. Так само трансцендентне служіння Верховному задовольняє всіх напівбогів і всіх інших живих істот». Таким чином, прочитавши *Бгагавад-гīту,* слід відразу зробити необхідні висновки, тобто відмовитись від усіх інших занять і присвятити себе служінню Верховному Господеві Кр̣шн̣і, Богові-Особі. Переконаність в справедливості такої життєвої філософії і є віра.

Становлення такої віри складає шлях свідомості Кр̣шн̣и. Існують три розподіли людей, що усвідомлюють Кр̣шн̣у. До третього класу належать ті, в кого немає віри. Формально вони можуть виконувати якісь дії у відданому служінні, але вони не здатні досягти вищої стадії досконалості. Швидше всього вони через деякий час зійдуть з цього шляху. Вони починають служити Кр̣шн̣і, але через відсутність переконаності та віри, їм дуже важко залишатись в свідомості Кр̣шн̣и. В нашій місіонерській діяльності ми бачимо, що люди, буває, приходять в свідомість Кр̣шн̣и з якимись прихованими мотивами, але, поліпшивши трохи своє матеріальне становище, вони відмовляються від служіння Господу й знову повертаються до колишнього життя. Лише завдяки вірі людина може розвивати свою свідомість Кр̣шн̣и. Що стосується вдосконалення віри, то той, хто добре знає літературу, присвячену відданому служінню, і досяг непохитної віри — належить до першого класу людей в свідомості Кр̣шн̣и. До другого класу належать ті, хто не дуже добре розуміються на священних писаннях, але щиро вірять в те, що *кр̣шн̣а-бгакті,* або служіння Кр̣шн̣і є найкращим шляхом, і така щира переконаність підтримує їх. Вони стоять вище від людей третього класу, які не мають ні досконалого знання писань, ні твердої віри, бо завдяки спілкуванню з відданими та по своїй душевній чистоті намагаються слідувати шляхом відданого служіння. Віруючі, що належать до третього класу, можуть залишати віддане служіння, на відміну від відданих другого і, особливо, першого класу. Віддані першого класу врешті-решт неодмінно досягнуть досконалості. Щодо відданих третього класу в свідомості Кр̣шн̣и, то, незважаючи

на їхню віру в те, що віддане служіння Кр̣шн̣і є благо, вони ще не набули справжнього знання про Кр̣шн̣у з таких джерел, як *Шрімад-Бгаґаватам* і *Бгаґавад-ґіта*. Іноді ці люди виявляють схильність до *карма-йоґи* та *джн̃ана-йоґи,* а іноді вони впадають в тугу й неспокій, але, коли захоплення *карма-йоґою* і *джн̃ана-йоґою* проходить, вони стають відданими першого або другого класу. Віра в Кр̣шн̣у також підрозділяється на три рівні, які описано в *Шрімад-Бгаґаватам*. В *Шрімад-Бгаґаватам* в одинадцятій пісні також описано відданість першого, другого і третього порядку. Але ті, хто не здобуває віри навіть почувши про Кр̣шн̣у та про досконалість відданого служіння, і які думають, що все це лише порожнє вихваляння, — таким людям цей шлях видається надто важким, навіть якщо формально вони і служать Кр̣шн̣і. Надто мала надія, що вони колись досягнуть досконалості. Таким чином, віра дуже важлива у відданому служінні Господеві.

ВІРШ 4

मया ततमिदं सर्वं जगदव्यक्तमूर्तिना ।
मत्स्थानि सर्वभूतानि न चाहं तेष्ववस्थितः ॥ ४ ॥

майа̄ татам ідам̇ сарвам̇ джаґад авйакта-мӯртіна̄
мат-стґа̄ні сарва-бгӯта̄ні на ча̄хам̇ тешв авастґітах̣

майа̄—Мною; *татам*—пронизано; *ідам*—це; *сарвам*—усе; *джаґат* — космічне проявлення; *авйакта-мӯртіна̄* — непроявленою формою; *мат-стґа̄ні*—в Мені; *сарва-бгӯта̄ні*—усі живі істоти; *на*—не; *ча*—також; *ахам*—Я; *тешу*—в них; *авастґітах̣*—розташований.

Я, в Своїй непроявленій формі, пронизую весь усесвіт. Всі істоти перебувають в Мені, але Я — не в них.

ПОЯСНЕННЯ: Верховного Бога-Особу не можна осягти за допомогою грубого матеріального чуття. В *Бгакті-раса̄мрта-сіндгу* 1.2.234) сказано:

атах̣ ш́рӣ-кр̣шн̣а-на̄ма̄ді на бгавед ґра̄хйам індрійаіх̣
севонмукге хі джіхва̄дау свайам ева спгуратй адах̣
(Бгакті-раса̄мрта-сіндгу 1.2.234)

Ім'я, слава, ігри, розваги й усе інше, що пов'язане з Господом Ш́рі Кр̣шн̣ою, неможливо зрозуміти за допомогою матеріального чуття.

Він відкривається лише тим відданим, які під відповідним керівництвом з любов'ю служать Йому. В *Брахма-самгіті* (5.38) сказано *премāнджана-ччгуріта-бгакті-вілочанена сантах садаіва хрдайеш вілокайанті* — «хто розвинув в собі почуття трансцендентної любові до Верховного Бога-Особи, Ґовінди, може постійно споглядати Його як у своєму серці, так і зовні. Він невидимий для загальної маси людей». Тут сказано, що, незважаючи на те, що Він — усепроникаючий та всюдисущий, Його не можна збагнути за допомогою матеріального чуття. Це описано тут словами *авйакта-мӯртінā*. Проте насправді, хоча ми й не можемо бачити Його, все перебуває в Ньому. Як ми вже довідались із сьомої глави, все матеріальне космічне проявлення являє собою лише поєднання двох Його різних енергій — вищої, духовної і нижчої, матеріальної. Так само, як сонячне світло поширюється по всьому всесвіті, енергія Господа пронизує все творіння, і все тримається на цій енергії. Хтось може вважати, що Господь втратив Своє особистісне існування через те, що Він перебуває скрізь. Але така думка хибна, і, щоб спростувати її, Господь каже: «Я перебуваю скрізь, і все перебуває в Мені, і все ж таки Я стою осторонь». Так, наприклад, цар очолює уряд, який являє собою вияв його енергії. Різні урядові заклади — це лише енергії царя, і кожний з них спирається на владу царя. Однак, було б нерозумним чекати, щоб цар особисто був присутнім в кожній з установ. Це грубий приклад. Але таким самим способом усі проявлення, які ми бачимо, і все, що існує як в матеріальному, так і духовному світах — засновано на енергії Верховного Бога-Особи. Творіння виникає завдяки поширенню Його різних енергій, і, як запевняє *Бгаґавад-ґītā: вішṭабгйāхам ідам кр̣тснам* — «Він перебуває скрізь завдяки Своїм особистісним проявленням, поширюючи Себе в різноманітних енергіях».

ВІРШ 5

न च मत्स्थानि भूतानि पश्य मे योगमैश्वरम् ।
भूतभृन्न च भूतस्थो ममात्मा भूतभावनः ॥ ५ ॥

на ча мат-стґāні бгӯтāні паш́йа ме йоґам аіш́варам
бгӯта-бгр̣н на ча бгӯта-стго мамāтмā бгӯта-бгāванах̣

на—ніколи; *ча*—також; *мат-стґāні*—розташовані в Мені; *бгӯтāні*—усі істоти; *паш́йа*—тільки побач; *ме*—Мою; *йоґам аіш́варам*—незбагненну містичну силу; *бгӯта-бгр̣т*—Той, хто підтримує всі

живі істоти; *на*—ніколи; *ча*—також; *бгӯта-стґаҳ*—в космічному проявленні; *мама*—Моя; *ātmā*—сутність; *бгӯта-бгāванаҳ*—джерело всіх проявлень.

І все ж таки все створене не покоїться в Мені. Поглянь лише на Мою незбагненну містичну силу! Хоча Я і підтримую всі живі істоти і перебуваю скрізь, Я не є частиною космічного проявлення, тому що Я Сам — джерело творіння.

ПОЯСНЕННЯ: Господь говорить, що все засновано на Ньому (*мат-стґāні сарва-бгӯтāні*). Над цим варто замислитись. Господь не причетний безпосередньо до підтримування та забезпечення матеріального проявлення. Іноді ми бачимо зображення Атланта, — тримаючи земну кулю на своїх раменах, він виглядає дуже стомленим. Цей образ не має нічого спільного з образом Кршни, що підтримує створений Ним усесвіт. Кршна каже, що хоча все засновано на Ньому, Він стоїть осторонь. Планетні системи плавають у просторі, і простір той — енергія Верховного Господа. Але Він відмінний від простору. Його становище інше. Тому Господь каже: «Хоча всі планети і всесвіти покояться на Моїй незбагненній енергії, Я, Верховний Бог-Особа, стою осторонь них». Такою є незбагненна могутність Господа.

У ведичному словнику *Нірукті* сказано: *йуджйате 'нена дургатēшу кāрйешу* — «Верховний Господь віддається незбагненно чудесним розвагам, виявляючи Свої енергії». У Нього в розпорядженні є різноманітні могутні енергії, і рішення, які Він приймає — остаточні. Саме так слід розуміти Верховного Бога-Особу. Ми можемо мати намір зробити щось, але стільки перепон виникає на нашому шляху, що іноді неможливо влаштувати все так, як того хотілося б. Але якщо Кршна бажає зробити що-небудь, то просто з Його волі все здійснюється настільки досконало, що ніхто не може збагнути, як це відбувається. Господь пояснює це так: хоча Він і підтримує й забезпечує всім необхідним усе матеріальне творіння, Сам Він не торкається його. Все створюється, все підтримується, все зберігається і все знищується просто з Його верховної волі. Немає різниці між Його розумом і Ним Самим (на відміну од нас і нашого теперішнього матеріального розуму), бо Він — абсолютний дух. Водночас Господь присутній у всьому, але звичайна людина не може зрозуміти, яким чином Він присутній особисто. Він відмінний од матеріального проявлення, однак усе тримається на Ньому. Це пояснено тут як *йоґам аішварам,* містична сила Верховного Бога-Особи.

ВІРШ 6

यथाकाशस्थितो नित्यं वायुः सर्वत्रगो महान्।
तथा सर्वाणि भूतानि मत्स्थानीत्युपधारय ॥ ६ ॥

йатґākāśа-стґіто нітйам вāйух̣ сарватра-ґо махāн
татґā сарвāні бгӯтāні мат-стґāнīтй упадгāрайа

йатґā—зовсім як; *ākāśа-стґітах̣*—розташований у небі; *нітйам*—завжди; *вāйух̣*—вітер; *сарватра-ґах̣*—що дме повсюди; *махāн*—великий; *татґā*—подібно; *сарвāні бгӯтāні*—усі створені істоти; *мат-стґāні*—перебувають в Мені; *іті*—таким чином; *упадгāрайа*—спробуй зрозуміти.

Спробуй зрозуміти: як і могутній вітер, що дме повсюди, завжди залишається в небі, так усі створені істоти завжди перебувають в Мені.

ПОЯСНЕННЯ: Звичайній людині майже неможливо збагнути, яким чином величезне матеріальне творіння спочиває в Господі. Однак, Господь наводить приклад, що допомогає нам зрозуміти це. Небо, можливо, є найбільше проявлення, яке ми можемо собі уявити. І в цьому небі вітер або повітря — найбільший прояв космосу. Переміщення повітря впливає на розвій і рух усього. Але яким би могутнім не був вітер, він існує лише в межах неба, і зовні неба вітру немає. Так само, всі гідні подиву космічні проявлення існують з вищої Божої волі, і їх усіх підпорядковано цій верховній волі. Взагалі кажуть, що і травинка не ворухнеться без волі на те Верховного Бога-Особи. Отже, все рухається з Його волі: з Його волі все твориться, все зберігається і все знищується. Він, проте, стоїть осторонь усього, як небо, що його не торкаються ніякі переміщення повітря.

В *Упанішадах* сказано: *йад-бгīшā вāтах̣ павате* — «вітер віє саме із страху перед Верховним Господом». (*Таіттірīйа Упанішада* 2.8.1). В *Брхад-āран̣йака Упанішаді* (3.8.9) сказано: *етасйа вā акшарасйа праśāсане ґārґі сӯрйа-чандрамасау відгртау тішт̣ґата етасйа вā акшарасйа праśāсане ґārґі дйāв-āпр̣тґівйау відгртау тішт̣ґатах̣* — «згідно з вищим велінням, під наглядом Верховного Бога-Особи рухаються Місяць, Сонце та всі інші великі планети». І в *Брахма-самгіті* (5.52) також сказано:

йач-чакшур еша савітā сакала-ґрахāн̣āм
рāджā самаста-сура-мӯртір аśеша-теджāх̣

йасйāджн̃айā бграматі самбгрта-кāла-чакро
ґовіндам āді-пурушам̇ там ахам̇ бгаджāмі

Це опис руху Сонця. Тут сказано, що Сонце вважають оком Верховного Господа і що воно наділене могутньою властивістю поширювати теплу і світло. І все ж таки воно рухається по визначеній орбіті, з наказу і згідно з верховною волею Ґовінди. Отже, в ведичній літературі ми знаходимо свідчення того, що матеріальне проявлення, яке здається нам таким чудовим і величним, перебуває під повним контролем Верховного Бога-Особи. Про це йтиме мова в дальших віршах цієї глави.

ВІРШ 7

सर्वभूतानि कौन्तेय प्रकृतिं यान्ति मामिकाम् ।
कल्पक्षये पुनस्तानि कल्पादौ विसृजाम्यहम् ॥ ७ ॥

сарва-бгӯтāні каунтейа пракр̣тім̇ йāнті мāмікāм̇
калпа-кшайе пунас тāні калпāдау вісрджāмй ахам̇

сарва-бгӯтāні—усі створені істоти; *каунтейа*—син Кунті; *пракр̣тім̇*—в природу; *йāнті*—входять; *мāмікāм̇*—Мою; *калпа-кшайе*—наприкінці віків; *пунах̣*—знову; *тāні*—усі ті; *калпа-āдау*—на початку віків; *вісрджāмі*—створюю; *ахам̇*—Я.

О сину Кунті, наприкінці віків усі матеріальні проявлення входять в Мою природу, а на початку наступних Своєю могутністю Я творю їх знову.

ПОЯСНЕННЯ: Творіння, збереження і знищення матеріального космічного проявлення цілковито залежать від вищої волі Верховного Бога-Особи. «Наприкінці віків» означає «із смертю Брахми». Брахма живе сто років, і один його день налічує 4 300 000 000 наших земних років. Його ніч триває стільки ж. Місяць його життя складається з тридцяти таких днів і ночей, а його рік складається з дванадцяти місяців. Через сто таких років, коли Брахмā вмирає, всесвіт спустошується, тобто знищується, це означає, що енергія, яку виявив Верховний Господь, знов повертається в Нього. Потім знову, коли це потрібно, космічний світ проявляється з волі Господа: *Баху сйāм* — «хоча Я один, Я стаю багатьма». Так гласить

ведичний афоризм (*Чгāндогйа Упанішада* 6.2.3). Господь поширює Себе через матеріальну енергію, і все космічне проявлення виникає знову.

ВІРШ 8

प्रकृतिं स्वामवष्टभ्य विसृजामि पुनः पुनः ।
भूतग्राममिमं कृत्स्नमवशं प्रकृतेर्वशात् ॥ ८ ॥

пракр̣тім свāм авашт̣абгйа вісрджāмі пунах̣ пунах̣
бгӯта-гр̣āмам імам̇ кр̣тснам аваш́ам пракр̣тер ваш́āт

пракр̣тім — матеріальну природу; *свāм* — Моєї власної сутності; *авашт̣абгйа* — входячи в; *вісрджāмі* — Я створюю; *пунах̣ пунах̣* — знову й знову; *бгӯта-гр̣āмам* — весь космічний прояв; *імам* — цей; *кр̣тснам* — загалом; *аваш́ам* — сам по собі; *пракр̣тех̣* — сияли природи; *ваш́āт* — з обов'язку.

Весь космічний порядок підвладний Мені. Згідно Моєї волі і задуму він автоматично проявляється знову й знову, і з Моєї волі він знищується під кінець.

ПОЯСНЕННЯ: Матеріальний світ є виявом нижчої енергії Верховного Бога-Особи. Це вже пояснювалося кілька разів. Під час творення матеріальна енергія, *махат-таттва,* вивільняється, і Господь входить у неї в формі Свого першого *пуруша*-втілення, Махā-Вішн̣у. Він покоїться в причинному океані й видихає незліченні всесвіти. В кожний всесвіт Господь знову входить як Ґарбгодакаш́āйī Вішн̣у. Всі світи створено таким чином. Далі Господь виявляє Себе як Кшīродакаш́āйī Вішн̣у, і цей Вішн̣у входить у все, — навіть в атом. Це пояснюється тут. Він входить у все.

Щодо живих істот, то ними запліднюється матеріальна природа і залежно від своїх минулих дій вони посідають різні становища. Так починається діяльність матеріального світу. Діяльність різних видів живих істот починається з найпершого моменту творення. Неправильно вважати, що все еволюціонує. Різні види живих істот створюються одразу, разом із всесвітом. Люди, тварини, звірі, птахи — все створюється одночасно, тому що бажання, які живі істоти мали в момент минулого знищення, виявляються знову. Слово *аваш́ам* тут ясно вказує на те, що живі істоти не мають нічого спільного

з процесом творення. Просто знову виявляється становище, в якому вони перебували в їхньому минулому житті в період минулого творення і все це здійснюється лише з волі Всевишнього. Такою є незбагненна могутність Верховного Бога-Особи. І Він нічим не зв'язаний з усіма різними видами життя, що створені з Його волі. Творення відбувається для того, щоб дати можливість різним живим істотам виявити свої нахили, і після творення Господь не втручається в подальші події.

ВІРШ 9

न च मां तानि कर्माणि निबध्नन्ति धनंजय ।
उदासीनवदासीनमसक्तं तेषु कर्मसु ॥ ९ ॥

на ча мāм̇ тāні кармāṇі нібадгнанті дганайджайа
удāсīна-вад āсīнам асактам̇ тешу кармасу

на—ніколи; *ча*—також; *мāм*—Мене; *тāні*—усі ті; *кармāṇі*—діяльність; *нібадгнанті*—зв'язують; *дганайджайа*—завойовник багатств; *удāсīна-ват* — нейтрально; *āсīнам* — розташованого; *асактам*—без прихильності; *тешу*—до тієї; *кармасу*—діяльності.

О Дганайджайа, вся ця робота не сковує Мене. Я завжди незалежний від усієї матеріальної діяльності й перебуваю в нейтральному становищі.

ПОЯСНЕННЯ: У зв'язку з цим не слід думати, що Верховний Бог-Особа бездіяльний. В духовному світі Він завжди проводить Свій час у розвагах. В *Брахма-самгіті* (5.6) сказано: *āтмāрāмасйа тасйāсті пракртйā на самāгамах* — «Він завжди заглиблений в Свою вічну, сповнену блаженства духовну діяльність, і Він не має нічого спільного з матеріальною діяльністю». Матеріальну діяльність виконують різні Його потенції. Господь завжди нейтральний стосовно матеріальної діяльності створеного світу. На таку нейтральність вказує тут слово *удāсīна-ват*. Хоча Господь повністю контролює всю матеріальну діяльність аж до найменших деталей, Він посідає нейтральне становище. Можна навести приклад судді, який сидить на своєму місці в суді. Багато чого відбувається з його наказу: когось вішають, когось садять за ґрата, хтось отримує величезне багатство — суддя ж залишається безстороннім. Він не має нічого спільного з усіма цими втратами і здобутками. Так само й

Господь завжди безсторонній, хоча Він тримає в Своїх руках усі нитки діяльності. У *Ведānта-сӯтрі* (2.1.34) стверджується: *вайшамйа-наіргр̣нйе на* — «Він перебуває поза двоїстістю матеріального світу». Він трансцендентний щодо цієї двоїстості. Він також не прив'язаний до творення і знищення матеріального світу. Живі істоти відповідно до своїх минулих вчинків дістають різні тіла різних форм життя, і Господь не втручається в це.

ВІРШ 10

मयाध्यक्षेण प्रकृतिः सूयते सचराचरम् ।
हेतुनानेन कौन्तेय जगद्विपरिवर्तते ॥१०॥

майā̄дгйакшен̣а пракр̣тіх̣ сӯйате са-чарā̄чарам
хетунā̄нена каунтейа джагад віпарівартате

майā̄ — Мною; *адгйакшен̣а* — наглядом; *пракр̣тіх̣* — матеріальна природа; *сӯйате*—проявляє; *са*—обидва; *чара-ачарам*—рухоме й нерухоме; *хетунā̄*—причиною; *анена*—цим; *каунтейа*—син Кунті; *джагат*—космічне проявлення; *віпарівартате*—працює.

Матеріальна природа, що є однією з Моїх енергій, працює під Моїм наглядом, о сину Кунті, виробляючи всі рухомі й нерухомі істоти. Під її керуванням це проявлення твориться і знищується знову й знову.

ПОЯСНЕННЯ: Тут ясно сказано, що Верховний Господь, хоча Він і стоїть осторонь будь-якої діяльності матеріального світу, залишається верховним правителем. Верховний Господь — це вища воля і передумова матеріального проявлення, але розпорядником у матеріальному світі є матеріальна природа. Кр̣шн̣а також запевняє в *Бгагавад-гīті*, що Він — батько всіх живих істот, у всіх їхніх формах і видах. Батько вносить сім'я в утробу матері для того, щоб народилася дитина, так само і Верховний Господь одним Своїм поглядом вносить усі живі істоти в утробу матеріальної природи, і вони виходять звідти в різних формах і видах, згідно з їхньою минулою діяльністю та бажаннями. Всі живі істоти, хоча їх і народжено через погляд Верховного Господа, отримують свої відповідні тіла згідно із своїми минулими вчинками і бажаннями. Відтак, Господь не зв'язаний безпосередньо з матеріальним творінням. Він просто кидає погляд на матеріальну природу, від чого вона збуджується,

і все негайно створюється. Господь кидає погляд на матеріальну природу, і, звичайно, тим самим Він виконує певну діяльність; але безпосередньо Він ніяк не зв'язаний з проявленням матеріального світу. В *смрті* наведено такий приклад: якщо людина бачить перед собою запашну квітку, то своїм нюхом вона сприймає її аромат, хоча квітка і нюх відокремлені одне від одного. Схожий зв'язок існує також між матеріальним світом і Верховним Богом-Особою. Насправді ж, Він не має нічого спільного з матеріальним світом, Він лише творить його за допомогою Свого погляду й визначає його шляхи. Загалом, матеріальна природа без нагляду Верховного Бога-Особи непрацездатна. Верховна Особистість, проте, відокремлена від будь-якої матеріальної діяльності.

ВІРШ 11

अवजानन्ति मां मूढा मानुषीं तनुमाश्रितम् ।
परं भावमजानन्तो मम भूतमहेश्वरम् ॥११॥

аваджānанті мāм̇ мӯдґā мānушӣм̇ танум āшрітам
парам̇ бгāвам аджānанто мама бгӯта-махеш́варам

аваджānанті—зневажають; *мāм̇*—Мене; *мӯдґāх̣*—нерозумні люди; *мānушӣм̇*—в людській подобі; *танум*—тіло; *āшрітам*—того, хто приймає; *парам̇*—трансцендентного; *бгāвам*—природи; *аджнантах̣*—без знання; *мама*—Моєї; *бгӯта*—усього, що існує; *махā-ш́іварам*—вищого володаря.

Дурні зневажають Мене, коли Я з'являюсь в образі людини. Вони не знають моєї трансцендентної природи Верховного Господа, владного над усім сущим.

ПОЯСНЕННЯ: З попередніх пояснень стає зрозумілим, що Верховний Бог-Особа, хоча і з'являється в людській подобі, не є звичайною людиною. Бог-Особа, який керує творенням, підтримуванням і знищенням усього космічного проявлення, не може бути людською істотою. І все ж таки багато людей, бідних на розум, вважають Кршну просто могутньою людиною й нічим більше. Насправді ж Він — одвічна Верховна Особистість, як це підтверджується в *Брахма-самґіті* (*ш́іварах̣ парамах̣ кршн̣ах̣*): Він — Верховний Господь.

Існує багато *ш́івар*, керівників, і всі вони різні за рангом. В матеріальному світі в якомусь апараті управління можна зустріти директорів та офіційних осіб, над ними — секретар, що підпорядкований

міністрові, а над міністром — президент. Кожний з названих людей чимось керує і кожного з них контролює хтось вищий. У *Брахма-самгіті* сказано, що Кришна — верховний управитель; безсумнівно, як в матеріальному світі, так і в духовному є чимало керівників, але Кришна — верховний правитель (*ішварах парамах кришнах*), і тіло Його — *сач-чід-ānанда*, нематеріальне.

Матеріальні тіла не здатні вершити дива, які було описано в попередніх віршах. Його ж тіло вічне, сповнене блаженства і знання. Хоча Він не є звичайною людиною, невігласи не розуміють цього і зневажають Його. Його тіло названо тут *мānушīм*, тому що Він діє зовсім як людина, друг Арджуни, політик, якого втягнуто в битву на Курукшетрі. Багато в чому Він діє як звичайна людина, але насправді Його тіло *сач-чід-ānанда-віграха*—вічне блаженство й абсолютне знання. Мовою *Вед* це звучить як *сач-чід-ānанда-рӯпāйа кришнāйа*: «Я схиляюсь в пошані перед Верховним Богом-Особою, Кришною, який є вічна блаженна форма знання» (*Ґопāла-тāпанī Упанішада* 1.1). У *Ведах* є й інші згадки про це. *Там екам ґовіндам*: «Ти — Ґовінда, Який приносить насолоду почуттям і радість коровам». *Сач-чід-ānанда-віграха*: «І Твоя форма трансцендентна, сповнена знання, блаженства і вічності».

Незважаючи на трансцендентні властивості тіла Господа Кришни, сповненого блаженства і знання, є багато так званих «вчених» і коментаторів *Бгаґавад-ґīти*, які зневажають Кришну, ставлячись до Нього як звичайної людини. Завдяки якійсь благочестивій діяльності в минулому житті, вони можуть народжуватись геніями, але таке їхнє уявлення про Кришну є наслідком низького рівня знань. Такий учений є *мӯдга*, бо тільки нерозумні вважають Кришну за звичайну людську істоту, не відаючи про приховану потаємну діяльність Верховного Господа і Його різних енергій. Вони не знають, що тіло Кришни — це символ довершеного знання й блаженства, що Він — володар усього сущого, і що Він може дарувати звільнення кожному. Вони зневажають Його, бо не відають, що Кришна наділений безліччю трансцендентних якостей.

Не знають вони і того, що сама поява Верховного Бога-Особи в матеріальному світі — це проявлення Його внутрішньої енергії. Він є володар матеріальної енергії. Тут Господь знову заявляє — як це вже пояснювалось у деяких місцях, — що матеріальна енергія, хоча вона і дуже могутня (*мама māйā дуратйайā*), перебуває цілком під Його владою, і що той, хто вручає себе Йому, вивільнюється з рабства матеріальної енергії. Якщо душа, вручивши себе Кришні, може позбутись впливу матеріальної енергії, то як же Верховний Господь, який керує творенням, підтримуванням і знищен-

ням усієї космічної природи, може мати матеріальне тіло, подібне до нас? Отже, таке уявлення про Кршну — цілковита безглуздість. Але обмежені люди не можуть збагнути, як це Кршна, являючи Себе у людській подобі, може бути водночас повелителем усіх атомів і всього гігантського проявлення всесвітньої форми, тобто — Верховним Богом-Особою. Величезне і найдрібніше перебуває поза їхнім розумінням, і вони не можуть уявити собі, що істота, яка має людську подобу, може водночас керувати як нескінченним, так і найдрібнішим. І хоча Він контролює як нескінченне так і обмежене, Він перебуває осторонь цього прояву. Щодо Його *йоґам аішварам*, Його незбагненної трансцендентної енергії, то кажуть, що Він може керувати нескінченним і обмеженим водночас, Сам залишаючись осторонь. Хоча вбогі на розум люди не можуть уявити собі, як Кршна, який являє Себе у людській подобі, може керувати безконечним і обмеженим, чисті віддані визнають це, бо знають, що Кршна — це Верховний Бог-Особа. І тому вони цілковито віддаються Йому і заглиблюються в свідомість Кршни, любовне служіння Господу.

Існує багато розбіжностей між імперсоналістами та персоналістами щодо явлення Господа в людському образі. Але звернімось до *Бгаґавад-ґіти* і *Шрімад-Бгаґаватам*, авторитетних джерел, що викладають науку про Кршну, і нам стане зрозумілим, що Кршна є Верховний Бог-Особа. Кршна не звичайна людина, хоча він і явився на Землю в людській подобі. В першій главі першої пісні *Шрімад-Бгаґаватам* описано, як мудреці, очолювані Шаунакою, почали розпитувати про діяння Кршни такими словами:

кртавān кіла кармāṇі саха рāмеṇа кеішавāх
аті-мартйāні бгаґавāн ґӯдгах капаṭа-мāнушах

«Господь Шрі Кршна, Верховний Бог-Особа, як і Баларама, видавав себе за людину, і, прибравши такого образу, здійснив багато надлюдських діянь» (Бгār. 1.1.20). Явлення Господа у вигляді людини спантеличує недалеких людей. Жодна людина не здатна на ті чудові вчинки, що їх здійснив Кршна, коли був присутній на Землі. Кршна представ перед Своїми батьком та матір'ю, Васудевою й Девакі, чотирируким, але після молитв батьків Він перемінився на звичайну дитину. Як сказано у *Шрімад-Бгаґаватам* (10.3.46): *бабгӯва прāкртах ішішух* — «Він став геть як звичайна дитина, звичайна людська істота». В одинадцятій главі *Бгаґавад-ґіти* розповідається, як Арджуна молився про те, щоб побачити чотирируку форму Кршни (*тенаіва рӯпеṇа чатур-бгуджена*). Явивши йому цю форму, Кршна, зглянувшись на прохання Арджуни, знову прибрав од-

вічної людиноподібної форми (*мānушам рӯпам*). Такі різноманітні специфічні достоїнства Верховного Господа зовсім не властиві пересічній людській істоті.

Деякі з тих, кого заражено філософією *майāвāдī*, зневажають Кршну й цитують один вірш із *Шрīмад-Бгāґаватам* (3.29.21), щоб довести, нібито Кршна — звичайна людина. *Ахам сарвешу бгӯтешу бгӯтāтмāвастгітах садā*: «Всевишній присутній в кожній живій істоті». Але чи не краще звернутись до тлумачень цього вірша такими *āчāрйами ваішнав*, як Джīва Ґосвāмī й Вішванāтга Чакравартī Ţгāкура, ніж слідувати інтерпретаціям неавторитетних осіб, що насміхаються з Кршни. Джīва Ґосвāмі в коментарі на цей вірш каже, що Кршна, в Своїй повновладній експансії у формі Парамāтми перебуває в усіх істотах, рухомих і нерухомих, як Наддуша, тому, кожний новонавернений відданий, який зосереджує свою увагу лише на *арчā-мӯрті*, образі Верховного Господа в храмі, але не шанує інших живих істот, даремно поклоняється Господньому образу. Існують три різновиди відданих, і новонавернені серед них перебувають на нижчому ступені. Відданий-неофіт більше уваги приділяє *мӯрті*, Божеству в храмі, ніж іншим відданим, і Вішванāтга Чакравартī Ţгāкура попереджує, що такий умонастрій слід змінити. Відданому слід зрозуміти, що Кршна присутній в серці кожного як Парамāтмā, і тому кожне тіло є втіленням, або храмом Верховного Господа, і отже, йому слід виявляти таку ж шану, як Господньому храмові, бо Парамāтмā мешкає в кожному і в усіх тілах. Тому до всіх слід ставитись з належною пошаною, не нехтуючи ніким.

Є чимало імперсоналістів, які з презирством ставляться до поклоніння в храмі. Вони кажуть, що, мовляв, Бог перебуває всюди, тож навіщо поклонятись Йому саме в храмі? Але якщо Бог є скрізь, хіба Він не присутній і в храмі чи в *мӯрті*? Суперечка імперсоналістів та персоналістів може тривати вічно, але досконалий відданий у свідомості Кршни знає, що, хоча Кршна залишається Верховною Особою, Він — всюдисущий. Це знаходить підтвердження в *Брахма-самгіті*. Хоча Його особиста обитель — Ґолока Врндāвана і Він завжди перебуває там, все ж таки Він, у формі Своїх різноманітних енергій і в Своїй повновладній експансії присутній скрізь, у всіх частинах матеріального і духовного творіння.

ВІРШ 12

मोघाशा मोघकर्माणो मोघज्ञाना विचेतसः ।
राक्षसीमासुरीं चैव प्रकृतिं मोहिनीं श्रिताः ॥१२॥

моґґа̄ш̇а̄ моґґа-карма̄ṇо моґґа-джн̃а̄на̄ вічетасах
ра̄кшасім а̄сурім чаіва пракртім мохінім ш̇рітах

моґґа-а̄ш̇а̄х—розчаровані в своїх сподіваннях; *моґґа-карма̄нах*—яких завела в безвихідь кармічна діяльність; *моґґа-джн̃а̄нах*—збиті з пуття помилковим знанням; *вічетасах*—спантеличені; *ра̄кшасім*—демонічної; *а̄сурім*—атеїстичної; *ча*—і; *ева*—неодмінно; *пракртім*—природи; *мохінім*—що бентежить; *ш̇рітах*—знаходячи притулок.

Людей, введених таким чином в оману, приваблюють демонічні, безбожні погляди. В стані омани всі їхні надії на визволення, вся їхня кармічна діяльність й плекання знань терплять поразку.

ПОЯСНЕННЯ: Є чимало відданих, які вважають, що вони перебувають в свідомості Крш̣ни й віддано служать Господу, але серцем вони не визнають Верховного Бога-Особу, Крш̣ну, як Абсолютну Істину. Їм не пощастить скуштувати плодів відданого служіння — повернення назад до Бога. Так само люди, які вдаються до релігійної діяльності заради вигоди і розраховують зрештою звільнитись з матеріальних тенет, також не досягнуть успіху, тому що вони не сприймають серйозно Верховного Бога-Особу. Іншими словами, людей, які кепкують з Крш̣ни, вважають демонами, тобто безбожниками. А такі демони-лиходії, як про це сказано у сьомій главі *Бгаґавад-ґіти*, ніколи не віддаються Крш̣ні. Тому їхні розумування, за допомогою яких вони хочуть добратись до Абсолютної Істини, приводять їх до хибного висновку, що звичайна людська істота і Крш̣на — одне й те ж саме. Дійшовши цієї думки, такі люди вважають, що тіло кожної людської істоти просто є покриття матеріальної природи, й, тільки-но людина звільниться від цього матеріального тіла, зникне різниця між нею і Богом. Ця спроба стати єдиним з Крш̣ною — помилкова й тому приречена на невдачу. Такий демонічно-атеїстичний розвиток духовного знання завжди несприятливий. Даний вірш вказує саме на це. Такі люди не можуть засвоїти знання, які містяться в ведичній літературі, *Веда̄нта-сӯтрі* та *Упанішадах*.

Тому, це велика образа — вважати Крш̣ну, Верховного Бога-Особу, за звичайну людину. Ті, що так роблять, напевне перебувають в омані, бо не можуть збагнути вічної форми Крш̣ни. У *Брхад-вішн̣у-смрті* ясно сказано:

йо ветті бгаутікам̇ дехам̇ крш̣насйа парама̄тманах
са сарвасма̄д бахіш-ка̄рйах ш̇рута-сма̄рта-відга̄натах
мукгам̇ тасйа̄валокйа̄пі са-челам̇ сна̄нам а̄чарет

«Того, хто вважає тіло Кр̣шн̣и матеріальним, слід усунути від усіх обрядів і дій, описаних в *ш́руті* й *смр̣ті*. І якщо кому-небудь доведеться побачити обличчя такої людини, йому слід негайно омитись у водах Ґанґи, щоб очиститись від зарази. Люди глузують з Кр̣шн̣и, тому що вони заздрять Верховному Богові-Особі. Їх неминуча доля — знову й знову народжуватись в безбожних та демонічних формах життя. Їхнє істинне знання навічно оповите невіглastвом і вони поступово деґрадують, опускаючись до найтемнішої області творіння».

ВІРШ 13

महात्मानस्तु मां पार्थ दैवीं प्रकृतिमाश्रिताः ।
भजन्त्यनन्यमनसो ज्ञात्वा भूतादिमव्ययम् ॥१३॥

махāтмāнас ту мāм̇ пāртга даівīм̇ пракр̣тім āш́рітāх̣
бгаджантй ананйа-манасо джн̃āтвā бгӯтāдім авйайам

махā-ātмāнах̣—великі душі; *ту*—але; *мām*—Мені; *пāртга*—син Пр̣тґи; *даівīм*—божественній; *пракр̣тім*—природі; *āш́рітāх̣*—знайшовши притулок у; *бгаджанті*—служать; *ананйа-манасах̣*—не відхиляючи розуму; *джн̃āтвā*—знаючи; *бгӯта*—творіння; *ādім*—джерело; *авйайам*—невичерпний.

Великі душі, о сину Пр̣тґи, що непідвладні омані, перебувають під захистом божественної природи. Вони цілком присвячують себе відданому служінню, тому що знають, що Я — Верховний Бог-Особа, одвічний і невичерпний.

ПОЯСНЕННЯ: У цьому вірші визначено, хто такий *махāтмā*. Перша ознака *махāтми* полягає в тому, що він уже перебуває в божественній природі. Він не підлягає природі матеріальній. Як же цього досягти? Пояснення дано в сьомій главі: той, хто віддається Верховному Богові-Особі, Ш́рī Кр̣шн̣і, одразу ж вивільнюється з-під влади матеріальної природи. Такою є особлива якість *махāтми*. Як тільки людина віддає свою душу Верховному Богові-Особі, вона вивільнюється з-під впливу матеріальної природи. Це перший крок. Оскільки жива істота належить до межової енергії, то, звільнившись щойно з-під впливу матеріальної природи, вона переходить у відання природи духовної, яку називають *даівī пракр̣ті*, божественною природою. Отже, коли індивід вдосконалюється таким шляхом, — віддавшись Верховному Богові-Особі — він досягає рівня великої душі, *махāтми*.

Махāтмā вже не відвертає своєї уваги від Кршни, бо він переконаний, що Кршна — одвічна Верховна Особа, причина всіх причин. Щодо цього в нього нема сумнівів. Стати *махāтмою*, тобто великою душею, можна, якщо спілкуватись з іншими *махāтмāми*, чистими відданими. Чистих відданих не приваблюють навіть інші форми Кршни, такі, наприклад, як чотирирукий Махā-Вішну. Їх вабить лише дворука форма Кршни. Їм не до вподоби інші аспекти Кршни, як і байдужі вони до будь-яких форм напівбогів або людських істот. Вони споглядають тільки Кршну, перебуваючи в свідомості Кршни. Вони завжди зосереджені й непохитні у відданому служінні Господеві в свідомості Кршни.

ВІРШ 14

सततं कीर्तयन्तो मां यतन्तश्च दृढव्रताः ।
नमस्यन्तश्च मां भक्त्या नित्ययुक्ता उपासते ॥१४॥

сататам̇ кīртайанто мāм̇ йатанташ́ ча др̣д̣ха-вратāх̣
намасйанташ́ ча мāм̇ бгактйā нітйа-йуктā упāсате

сататам—завжди; *кīртайантах̣*—оспівуючи; *мām*—Мене; *йатантах̣*—гаряче прагнучи; *ча*—також; *др̣д̣ха-вратāх̣*—рішуче; *намасйантах̣*—пропонуючи шанобливі поклони; *ча*—також; *мām*—Мені; *бгактйā*—у відданості; *нітйа-йуктāх̣*—безупинно зайняті; *упāсате*—поклоняються.

Завжди оспівуючи Мою славу, схиляючись у шані передi Мною цілеспрямовано скеровуючи свої зусилля, ці великі душі постійно поклоняються Мені з любов'ю та відданістю.

ПОЯСНЕННЯ: Махāтму не можна виробити, просто навісивши цей ярлик на пересічну людину. Тут наведено його ознаки: *махāтмā* постійно оспівує славу Кршни, Верховного Бога-Особи. В нього нема інших справ. Він завжди прославляє Господа. Іншими словами, він не імперсоналіст. Прославляти Господа означає вихваляти Його святе ім'я, Його одвічну форму, Його трансцендентні якості і Його надзвичайні ігри та розваги. *Махāтмā* прославляє все це тобто він прив'язаний до Верховного Бога-Особи.

Згідно з *Бгаґавад-ґїтою* того, хто прихильний до безособистісного вияву Верховного Господа, *брахмаджйоті*, не можна вважати *махāтмою*. Про таких людей мова йде в наступному вірші. *Махāтмā* завжди поглинутий різноманітною діяльністю у відданому служінні, як це описано в *Шрīмад-Бгāґаватам*: він слухає про Вішну та оспівує лише Його, а не якогось напівбога або людську істоту

Ось що таке відданість: *ш́равана̄м кӣртана̄м вішно̣х* і *смарана̄м* — стан, за якого людина постійно пам'ятає про Нього. Такий *маха̄тма̄* непохитно прагне досягти, врешті-решт, спілкування з Верховним Господом в одній з п'яти трансцендентних *рас*. Для цього всю свою діяльність, свої розум, тіло й голос, — все, що у нього є, він присвячує служінню Верховному Господеві, Ш́рӣ Кр̣шн̣і. Це і є цілковите усвідомлення Кр̣шн̣и.

У відданому служінні існує певна визначена діяльність, така, як піст у деякі дні, наприклад, на одинадцятий день після молодика та місяця вповні, *екада̄ші*, та на день явлення Господа. Всі ці правила та приписи великі *а̄ча̄рйі* пропонують тим, хто дійсно бажає досягти спілкування з Верховним Богом-Особою у трансцендентному світі. *Маха̄тми*, великі душі, суворо дотримуються всіх правил і приписів, і вони, безумовно, досягають бажаної мети.

Як було описано в другому вірші цієї глави, віддане служіння Господеві не тільки легке само по собі, але й приносить людині радість і щастя. Немає потреби накладати на себе суворі покути й дотримуватись аскези. Людина може просто прожити це життя у відданому служінні Господеві під керівництвом досвідченого духовного вчителя, залишаючись тим, ким вона є — сімейною людиною, *саннйа̄сӣ* або *брахмача̄рӣ*, де завгодно і за будь-якого становища вона може віддано служити Верховному Богові-Особі й стати *маха̄тмою* — великою душею.

ВІРШ 15

ज्ञानयज्ञेन चाप्यन्ये यजन्तो मामुपासते ।
एकत्वेन पृथक्त्वेन बहुधा विश्वतोमुखम् ॥१५॥

джн̃а̄на-йаджн̃ена ча̄пй анйе йаджанто ма̄м упа̄сате
екатвена пр̣тгактвена бахудга̄ вішвато-мукгам

джн̃а̄на-йаджн̃ена—плекаючи знання; *ча*—також; *апі*—неодмінно; *анйе*—інші; *йаджантах*—приносячи в жертву; *ма̄м*—Мені; *упа̄сате*—поклоняються; *екатвена*—у єдності; *пр̣тгактвена*—у відокремленості; *бахудга̄*—у різноманітності; *вішватах-мукгам*—і у всесвітній формі.

Інші ж, чия жертва полягає у розвитку знань, поклоняються Верховному Господеві як єдиному і неповторному, як різноманітності того, що існує, і в Його всесвітній формі.

ПОЯСНЕННЯ: Цей вірш підсумовує зміст попередніх. Господь каже Арджуні, що того, хто цілком перебуває в свідомості Кр̣шн̣и

і не знає нічого, крім Крішни, називають *махāтмою*; крім того є й такі особистості, що не досягли рівня *махāтми*, але теж так чи інакше поклоняються Крішні. Деяких з них вже було описано: це ті, хто страждає, нужденні, допитливі, а також ті, хто прагне знань. Але є ще й інші, вони стоять нижче, і їх поділяють на три групи: 1) ті, хто вшановує себе як єдиного із Верховним Господом; 2) ті, що вигадують якусь форму Верховного Господа й вшановують її; 3) ті, що визнають всесвітню форму Верховного Бога-Особи, *віш-ва-рӯпу*, і поклоняються їй. З вищеперелічених, люди найнижчого класу, що поклоняються собі як Верховному Господеві, вважаючи себе моністами, найбільш численні. Такі люди вважають себе за Всевишнього Господа і в такому настрої вшановують себе. Це також є свого роду поклоніння Богові, тому що вони можуть зрозуміти, що насправді вони не є матеріальне тіло, але духовна душа, принаймні, така думка переважає. Так звичайно шанують Верховного Господа імперсоналісти. Дальший клас включає в себе шанувальників напівбогів, тих, хто вважає, що будь-яка форма є формою Верховного Господа. А третій клас включає в себе тих, хто не може осягти нічого поза проявленням матеріального всесвіту. Вони вважають, що всесвіт — це верховне живе тіло, тобто верховна реальність і вшановують його. Але всесвіт — також Господня форма.

ВІРШ 16

अहं क्रतुरहं यज्ञः स्वधाहमहमौषधम् ।
मन्त्रोऽहमहमेवाज्यमहमग्निरहं हुतम् ॥१६॥

ахам̇ кратур ахам̇ йаджн̃ах̣ свадга̄хам ахам аушадгам
мантро 'хам ахам ева̄джйам ахам агнір ахам̇ хутам

ахам—Я; *кратух̣*—ведичний ритуал; *ахам*—Я; *йаджн̃ах̣*—жертвоприношення згідно з *смр̣ті; свадга̄*—піднесення; *ахам*—Я; *ахам*—Я; *аушадгам*—лікарська рослина; *мантрах̣*—трансцендентне оспівування; *ахам*—Я; *ахам*—Я; *ева*—неодмінно; *а̄джйам*—розтоплене масло; *ахам*—Я; *агніх̣*—вогонь; *ахам*—Я; *хутам*—підношення.

Але Я — і обряд, і жертвоприношення, Я — вшановування предків, цілюща трава і трансцендентний спів. Я і масло, і вогонь, і підношення.

ПОЯСНЕННЯ: Ведичне жертвоприношення, що відоме як *джйотішт̣oма* — це також Крішна, і Він також — *махā-йаджн̃а*, згаду-

вана в *смрті*. Дари, які підносять Пітṛлоці, тобто жертвопринесення для задоволення Пітṛлоки, і які є своєрідним наркотиком у вигляді очищеного масла, — також Кṛшṇа. *Мантри,* що їх співають в зв'язку з цим, — також є Кṛшṇа. Й багато інших страв, призначених для жертвопринесення, які виробляють з молочних продуктів, також є Кṛшṇа. Вогонь — це також Кṛшṇа, бо вогонь є одним з п'яти матеріальних елементів і його вважають за відокремлену енергію Кṛшṇи. Іншими словами, взагалі, всі жертвопринесення, що їх рекомендують *Веди* в розділі *карма-кāṇда,* також є Кṛшṇа. Іншими словами, якщо хтось присвячує себе відданому служінню Кṛшṇі, слід розуміти, що він здійснює всі жертвопринесення, які рекомендують *Веди.*

ВІРШ 17

पिताहमस्य जगतो माता धाता पितामहः ।
वेद्यं पवित्रमोंकार ऋक् साम यजुरेव च ॥१७॥

пітāхам асйа джаґато мāтā дгāтā пітāмахах
ведйам павітрам омкāра рк сāма йаджур ева ча

пітā—батько; *ахам*—Я; *асйа*—цього; *джаґатах*—всесвіту; *мāтā*—мати; *дгāтā*—той, хто підтримує; *пітāмахах*—дід; *ведйам*—предмет пізнання; *павітрам*—те, що очищує; *ом-кāрах*—склад *ом; рк—Ṛґ Веда; сāма—Сāма Веда; йаджух—Йаджур Веда; ева*—неодмінно; *ча*—і.

Я — батько всесвіту і мати, опора і прадід його. Я — об'єкт пізнання, і той, хто очищує, і Я — склад ом. Я також Ṛґ, Сāма і Йаджур Веда.

ПОЯСНЕННЯ: Всезагальні космічні творіння, рухомі і нерухомі, виявляються завдяки різноманітній діяльності енергії Кṛшṇи. В матеріальному існуванні ми вступаємо в різноманітні стосунки з різними живими істотами, які являють собою межову енергію Кṛшṇи, але в процесі проявлення *пракṛті,* деякі з них виступають в ролі наших батьків, матерів, дідів тощо, хоча насправді вони — невід'ємні часточки Кṛшṇи. Ці живі істоти, хоча вони й виконують роль наших батьків, матерів тощо, є ніщо інше, як Кṛшṇа. В цьому вірші слово *дгāтā* означає «творець». І не тільки наші батько й мати є невід'ємними елементарними частками Кṛшṇи, але й батьки наших батьків й т. ін., також є Кṛшṇа. Насправді кожна жива істота, як Його невід'ємна частка, є Кṛшṇою. Тому всі *Веди* мають

своєю метою лише Кршну. Все, про що б ми не бажали дізнатись з *Вед,* буде подальшим кроком в пізнанні Кршни. Все те, що допомагає нам очиститись і досягти нашого істинного становища, є Кршна. Так само, жива істота, яка прагне усвідомити всі ведичні принципи, також є невід'ємна частка Кршни, і треба розуміти, що вона — теж Кршна. Звук *ом,* або *пранава,* що зустрічаємо в усіх ведичних *мантрах,* являє собою трансцендентну звукову вібрацію, і він також є Кршна. В усіх гімнах чотирьох *Вед (Сāма, Йаджур, Ṛг* й *Атгарва*) *пранава,* або *омкāра* посідає надзвичайно важливе місце, і тому слід розуміти, що він — також Кршна.

ВІРШ 18

गतिर्भर्ता प्रभुः साक्षी निवासः शरणं सुहृत् ।
प्रभवः प्रलयः स्थानं निधानं बीजमव्ययम् ॥१८॥

ґатір бгартā прабгух сāкшī нівāсах шараṇам сухрт
прабгавах пралайах стґāнам нідґāнам бīджам авйайам

ґатір—мета; *бгартā*—опертя; *прабгух*—Господь; *сāкшī*—свідок; *нівāсах*—обитель; *шараṇам*—захисток; *су-хрт*—найближчий друг; *прабгавах*—творення; *пралайах*—розчинення; *стґāнам*—основа; *нідґāнам*—місце відпочинку; *бīджам*—сім'я; *авйайам*—нетлінне.

Я — мета, опора, владика, свідок, обитель, притулок і найближчий друг. Я — творення і знищення, основа всього, місце спокою і вічне сім'я.

ПОЯСНЕННЯ: Ґаті означає місце, куди ми бажаємо прийти. Але кінцева мета — це Кршна, хоча люди й не знають цього. Той, хто не знає про Кршну, перебуває в омані, і його так званий «поступ» є або частковий, або ж ілюзорний. Є чимало людей, які покладають собі за мету досягти різних напівбогів, і вони досягають різних планет, що відомі як Чандралока, Сӯрйалока, Індралока, Махарлока тощо, неухильно дотримуючись відповідних суворих методів. Але всі ці *локи,* або планети, як творіння Кршни, водночас і є Кршною, і не є Ним. Всі ці планети, як вияви енергії Кршни, також є Кршна, проте фактично вони правлять лише за ступені на шляху усвідомлення Кршни. Приваблюватись різними енергіями Кршни означає наближатися до Кршни кружним шляхом. Але чи не краще пря-

мо йти до Кршни, зберігаючи час і сили! Наприклад, якщо можна піднятися на верхній поверх на ліфті, то навіщо ж добиратись туди східцями, крок за кроком? Все спирається на енергії Кршни, поза Кршною ніщо не може існувати. Кршна — верховний правитель, все належить Йому і все засновано на Його енергії. Кршна, перебуваючи в серці кожного, є вищий свідок. Місце, де ми живемо — країни і планети — це також Кршна. Кршна — це прагнення остаточного притулку, і тому ми мусимо віднайти Кршну і стати під Його захист, щоб позбутись відчаю. І, шукаючи в Нього захисту, ми повинні знати, що захистом може бути тільки життєдайна сила. Кршна є верховна жива істота. Кршна є джерело нашого роду, тобто верховний батько, і тому ніхто, окрім Кршни, не може бути кращим другом, тільки Він насправді зичить нам добра. Кршна — одвічне джерело творення і місце кінцевого спочинку після знищення. Тому Кршна — вічна причина всіх причин.

ВІРШ 19

तपाम्यहमहं वर्षं निगृह्णाम्युत्सृजामि च ।
अमृतं चैव मृत्युश्च सदसच्चाहमर्जुन ॥१९॥

тапāмй ахам ахам варшам нігрхнāмй утсрджāмі ча
амртам чаіва мртйуй ча сад асач чāхам арджуна

тапāмі—даю тепло; *ахам*—Я; *ахам*—Я; *варшам*—дощ; *нігрхнāмі*—затримую; *утсрджāмі*—посилаю; *ча*—і; *амртам*—безсмертя; *ча*—і; *ева*—неодмінно; *мртйух*—смерть; *ча*—і; *сат*—дух; *асат*—матерія; *ча*—і; *ахам*—Я; *арджуна*—Арджуна.

О Арджуно, Я даю тепло, і Я затримую та посилаю дощ. Я — безсмертя, і Я також — уособлена смерть. І дух, і матерія існують в Мені.

ПОЯСНЕННЯ: Кршна за допомогою Своїх різноманітних енергій поширює тепло і світло у вигляді електрики та сонячного випромінювання. Це Кршна влітку затримує дощі, а потім, коли настає сезон дощів, Він посилає нескінченні зливи. Енергія, що живить нас впродовж нашого життя, — це Кршна, і Кршна зустрічає нас наприкінці життя у вигляді смерті. Розглядаючи всі ці різні енергії Кршни, можна переконатись, що для Кршни не існує різниці між

матерією та духом, або іншими словами, Він є і матерія і дух. Тому, досягши високого рівня свідомості Крш̣ни, людина не робить таких розмежувань. Вона в усьому бачить лише Крш̣ну.

Крш̣на — це і матерія, і дух, і тому всесвітня форма, яка містить в собі всі матеріальні прояв̣лення, також є Крш̣на, і Його ігри та розваги у Вр̣ндāвані в формі дворукого Ш́ійāмасундари, що грає на флейті — це розваги Верховного Бога-Особи.

ВІРШ 20

त्रैविद्या मां सोमपाः पूतपापा
यज्ञैरिष्ट्वा स्वर्गतिं प्रार्थयन्ते ।
ते पुण्यमासाद्य सुरेन्द्रलोक-
मश्नन्ति दिव्यान्दिवि देवभोगान् ॥२०॥

траі-відйā мāм сома-пāх̣ пӯта-пāпā
йаджн̃аір іш̣т̣вā свар-ґатім̣ прāртґайанте
те пун̣йам āсāдйа сурендра-локам
аш́нанті дівйāн діві дева-бгоґāн

траі-відйāх̣—знавці трьох *Вед; мāм* —Мені; *сома-пāх̣*—ті, хто п'є сік *соми; пӯта*—очищені; *пāпāх̣*—від гріхів; *йаджн̃аіх̣*—приносячи жертву; *іш̣т̣вā*—поклоняючись; *свах̣-ґатім̣*—переправу на небеса; *прāртґайанте*—моляться про; *те*—вони; *пун̣йам*—доброчесного; *āсāдйа*—досягаючи; *сура-індра*—Індри; *локам*—світа; *аш́нанті*—насолоджуються; *дівйāн*—небесними; *діві*—в небесах; *дева-бгоґāн*—насолодами богів.

Ті, що вивчають Веди і п'ють сік соми, прагнучи райських планет, посередньо поклоняються Мені. Очистившись від гріхових наслідків, вони народжуються на благочестивій райській планеті Індри, де насолоджуються божественними розвагами.

ПОЯСНЕННЯ: Слово *траі-відйāх̣* стосується трьох *Вед: Сāма Йаджур* і *Р̣г. Брāхману,* який вивчив ці три *Веди,* називають *трі-ведī.* Людей, які присвятили себе знанням, що добуте з трьох *Вед,* дуже поважають у суспільстві. Але, на жаль, є багато великих знавців *Вед,* яким не відомий остаточний сенс їхнього вивчення. Тому тут Крш̣на повідомляє, що Він — кінцева мета для *трі-ведī.* Справжній *трі-ведī* знаходить притулок біля лотосних стіп Крш̣ни і присвячує

себе чистому відданому служінню на вдоволення Господа. Віддане служіння починається з оспівування Харе Кршна *махā-мантри,* а також із спроб по-справжньому зрозуміти Кршну. На жаль, тих, що просто формально вивчають *Веди,* більше цікавлять жертвопринесення різним напівбогам, таким, як Індра і Чандра. Завдяки цим своїм прагненням, шанувальники різних напівбогів неодмінно очищуються від забруднення, яке спричиняють нижчі якості природи й відтак піднімаються на вищі планетні системи: або небесні планети: на Махарлоку, Джанолоку, Таполоку тощо. Піднімаючись на такі планетні системи, людина зазнає незмірно вищих почуттєвих насолод, ніж на цій планеті.

ВІРШ 21

ते तं भुक्त्वा स्वर्गलोकं विशालं
क्षीणे पुण्ये मर्त्यलोकं विशन्ति ।
एवं त्रयीधर्ममनुप्रपन्ना
गतागतं कामकामा लभन्ते ॥२१॥

те там бгуктвā сварґа-локам віśāлам
кшīне пунье мартйа-локам віśанті
евам трайī-дгармам анупрапаннā
ґатāґатам кāма-кāма лабганте

те—вони; *там*—тим; *бгуктвā*—насолоджуючись; *сварґа-локам*—небом; *віśāлам*—дуже великим; *кшīне*—вичерпавши; *пунье*—наслідки своєї благочестивої діяльності; *мартйа-локам*—на Землю, де панує смерть; *віśанті*—падають; *евам*—таким чином; *трайī*—трьох *Вед; дгармам*—доктрини; *анупрапаннāх*—послідовники; *ґата-āґатам*—смерть і народження; *кāма-кāмāх*—бажаючи почуттєвих насолод; *лабганте*—досягають.

Коли вони таким чином вдовольняться небесними почуттєвими втіхами і вичерпають результати своєї побожної діяльності, — вони знову повертаються на цю тлінну планету. Отже, ті, що шукають почуттєвої насолоди, суворо дотримуючись засад трьох Вед, досягають лише повторюваних народження й смерті.

ПОЯСНЕННЯ: Той, хто піднявся на вищі планетні системи, насолоджується тривалішим життям і кращими умовами для почут-

тевих втіх. Але йому не дозволено залишатись там назавжди. Він знову повертається на землю, вичерпавши запас насолод, відміряних йому за його побожну діяльність. Той, хто не досяг досконалого знання, як сказано у *Ведā нта-сӯтрі (джанмā дй асйа йатах* або, іншими словами, той, хто не може зрозуміти Кршну, причину всіх причин, і неправильно уявляє собі кінцеву мету життя, — мусить у заведеному порядку то підійматися на вищі планетні системи, то знову падати вниз, мовби сидячи на «чортовому колесі», яке то підіймає його догори, то опускає. Таким чином, замість того, щоб підійматись у духовний світ, звідки неможливо зазнати падіння, жива істота просто обертається в колі народження і смерті, то на вищих, то на нижчих планетних системах. Чи не краще поставити собі за мету досягти духовного світу, щоб насолоджуватись там вічним життям, сповненим блаженства і знання й ніколи не повертатись до цього злиденного матеріального існування!

ВІРШ 22

अनन्याश्चिन्तयन्तो मां ये जनाः पर्युपासते ।
तेषां नित्याभियुक्तानां योगक्षेमं वहाम्यहम् ॥२२॥

ананйā́м́ чінтайанто мā́м́ йе джанā́х парйупā́сате
тешā́м́ нітйā́бгійуктā́нā́м́ йоґа-кшемам́ вахā́мй ахам

ананйā́х—не маючи іншого об'єкту; *чінтайантах*—зосереджуючись; *мā́м*—на Мені; *йе*—ті, хто; *джанā́х*— люди; *парйупā́сате*—належним чином поклоняються; *тешā́м*—їх; *нітйа*—завжди; *абгійуктā́нам*—що укріпилися у відданості; *йоґа*—потреб; *кшемам*—захист; *вахā́мі*—несу; *ахам*—Я.

Але тим, хто постійно поклоняється Мені з винятковою відданістю і заглибленій у медитацію на Мою трансцендентну форму, Я даю те, чого їм не вистачає, і зберігаю те, що вони мають.

ПОЯСНЕННЯ: Ті, хто не здатний прожити й миті без свідомості Кршни, не можуть не думати про Кршну двадцять чотири години на добу, зосереджені на відданому служінні Йому; вони слухають про Нього, оспівують Його, пам'ятають про Нього, моляться Йому, поклоняються і слугують лотосним стопам Господа, виявляють усіляке служіння Йому, розвивають дружні стосунки із Ним і цілі-

ком віддають себе Господу. Така діяльність дуже сприятлива і сповнена духовних потенцій і можливостей, що допомагають відданому стати досконалим на шляху самоусвідомлення, і тоді єдине його бажання є домогтися спілкування з Верховним Богом-Особою. Такий відданий неодмінно без ускладнень досягає Господа. Це і називають *йогою*. З Господньої ласки такий відданий ніколи більш не повертається до матеріального життя. *Кшема* означає милостиве заступництво Господа. Господь за допомогою *йоги* сприяє відданому досягти свідомості Кришни, і коли відданий сповнюється свідомості Кришни, Господь оберігає його від падіння вниз, до злиденного обумовленого життя.

ВІРШ 23

येऽप्यन्यदेवताभक्ता यजन्ते श्रद्धयान्विताः ।
तेऽपि मामेव कौन्तेय यजन्त्यविधिपूर्वकम् ॥२३॥

йе 'пй анйа-девата̄-бгакта̄ йаджанте ш́раддгайа̄нвіта̄х̣
те 'пі ма̄м ева каунтейа йаджантй авідгі-пӯрвакам

йе—ті, хто; *апі*—також; *анйа*—інших; *девата̄*—богів; *бгакта̄х̣*—віддані; *йаджанте*—поклоняються; *ш́раддгайа̄ анвіта̄х̣*—з вірою; *те*—вони; *апі*—також; *ма̄м*—Мені; *ева*—тільки; *каунтейа*—син Кунті; *йаджанті*—поклоняються; *авідгі-пӯрвакам*—хибно.

Ті, кого приваблюють інші боги і хто вшановує їх з вірою, насправді поклоняються лише Мені, о син Кунті, але роблять це не так, як слід.

ПОЯСНЕННЯ: «Люди, які вшановують напівбогів, не дуже розумні, хоча непрямо вони також вшановують Мене», — каже Кришна. Наприклад, коли людина лле воду на листя й віти дерева, і не поливає коріння, то робить це, не маючи достатнього знання, або не дотримується належних приписів. Так само, для того, щоб підтримувати весь організм, необхідно постачати їжу шлункові. Напівбоги — це, так би мовити, чиновники й міністри в уряді Верховного Господа. Людина повинна додержуватись законів, які приймає уряд, а не окремі чиновники або міністри. В такий самий спосіб кожен повинен шанувати лише Верховного Господа. Чиновники та міністри діють як представники уряду, і давати їм хабарі є порушення

закону. Тут про це сказано словами *авідгі-пӯрвакам*. Іншими словами, Кршна не схвалює це непотрібне шанування напівбогів.

ВІРШ 24

अहं हि सर्वयज्ञानां भोक्ता च प्रभुरेव च ।
न तु मामभिजानन्ति तत्त्वेनातश्च्यवन्ति ते ॥२४॥

ахам хі сарва-йаджн̃а̄на̄м бгокта̄ ча прабгур ева ча
на ту ма̄м абгіджа̄нанті таттвена̄таш чйаванті те

ахам — Я; *хі* — напевно; *сарва* — усіх; *йаджн̃а̄на̄м* — жертвоприношень; *бгокта̄* — той, хто насолоджується; *ча* — і; *прабгух̣* — Господь; *ева* — також; *ча* — і; *на* — не; *ту* — але; *ма̄м* — Мене; *абгіджа̄нанті* — вони знають; *таттвена* — насправді; *атах̣* — тому; *чйаванті* — падають; *те* — вони.

Я — Той єдиний, хто насолоджується всіма жертвопринесеннями і їхній володар. Ті ж, хто не визнає Моєї істинної трансцендентної природи, падають униз.

ПОЯСНЕННЯ: Тут ясно сказано, що існує багато різного роду жертвопринесень, рекомендованих у ведичній літературі, але фактично всі вони призначені на вдоволення Верховного Господа. *Йаджн̃а* (жертвування) означає Вішну. В другій главі *Бгаґавад-ґіти* чітко було вказано, що діяльність кожного має бути спрямована на вдоволення Йаджн̃и, тобто Вішну. Досконалу форму людської цивілізації, яку називають *варн̣а̄шрама-дгармою*, призначено на вдоволення Вішну. Тому Кршна й каже в цьому вірші: «Я — Той, хто насолоджується всіма жертвопринесеннями, тому що Я є верховний володар». Однак, обмежені люди, не знаючи цього, вшановують напівбогів заради скороминущої вигоди. Тому вони падають униз, в матеріальне існування, і не досягають бажаної мети життя. Проте, якщо в кого-небудь є якесь матеріальне бажання, то для його здійснення краще молитися Верховному Господеві (хоча це не є чиста відданість), і таким чином досягти бажаного результату.

ВІРШ 25

यान्ति देवव्रता देवान्पितॄन्यान्ति पितृव्रताः ।
भूतानि यान्ति भूतेज्या यान्ति मद्याजिनोऽपि माम् ॥२५॥

йа̄нті дева-врата̄ дева̄н пітр̣̄н йа̄нті пітр-врата̄х
бгӯта̄ні йа̄нті бгӯтеджйа̄ йа̄нті мад-йа̄джіно 'пі ма̄м

йа̄нті—ідуть; *дева-врата̄х*—ті, хто поклоняється напівбогам; *дева̄н*—до напівбогів; *пітр̣̄н*—до предків; *йа̄нті*—ідуть; *пітр-врата̄х*—ті, хто поклоняється предкам; *бгӯта̄ні*—до привидів і духів; *йа̄нті*—ідуть; *бгӯта-іджйа̄х*—ті, хто поклоняється привидам і духам, *йа̄нті*—ідуть; *мат*—Мої; *йа̄джінах*—віддані; *апі*—також; *ма̄м*—до Мене.

Ті, що поклоняються напівбогам, народяться серед напівбогів; ті, що поклоняються предкам, відправляються до предків; ті, що поклоняються привидам і духам, народяться серед цих істот; але ті, хто поклоняється Мені — житимуть зі Мною.

ПОЯСНЕННЯ: Якщо хто-небудь побажає відправитись на Місяць, Сонце чи якусь іншу планету, він зможе досягти бажаної мети, якщо буде дотримуватись відповідних рекомендацій, що їх визначають для цієї мети *Веди,* наприклад, методу, який термінологічно називають *дарша-паурн̣амāсі.* Такі рекомендації живо описано в розділі *Вед,* присвяченому кармічній діяльності, в якому даються поради здійснювати окремі різновиди поклоніння напівбогам, що живуть на різних небесних планетах. Таким самим способом людина може досягти планет Піти, якщо виконуватиме певні *йаджн̃и.* Можна також відправитись на планети духів і стати *йакшею, ракшею,* чи *пішāчею.* Поклоніння *пішāчі* називають «чорним мистецтвом» або «чорною магією». Є багато людей, які практикують чорну магію і вважають це спірітуалізмом, насправді ж така діяльність є цілком матеріальною. Але чистий відданий, який шанує виключно Верховного Бога-Особу, безсумнівно досягає планет Вайкун̣тги і Кр̣шн̣алоки. Цей вірш має велике значення, бо з нього стає зрозумілим, що, шануючи напівбогів, можна досягти небесних планет, шануючи прабатьків, можна досягти планет Піти, а практикуючи чорну магію, можна досягти планет, населених духами; чому ж тоді чистий відданий не може досягти планети Кр̣шн̣и або Вішн̣у? На жаль, багато людей не мають відомостей про існування цих дивовижних духовних планет, на яких живуть Кр̣шн̣а і Вішн̣у, і, не знаючи про них, падають униз. Навіть імперсоналісти падають вниз із *брахмаджйоті.* Наш рух свідомості Кр̣шн̣и намагається донести до всього людства це вище послання, щоб, просто оспівуючи Харе Кр̣шн̣а *маха̄-мантру,* люди стали досконалими в цьому житті і повернулись додому, назад до Господа.

ВІРШ 26

पत्रं पुष्पं फलं तोयं यो मे भक्त्या प्रयच्छति ।
तदहं भक्त्युपहृतमश्नामि प्रयतात्मनः ॥२६॥

патрам̇ пушпам̇ пгалам̇ тойам̇ йо ме бгактйā прайаччгаті
тад ахам̇ бгакті-упахртам̇ аш́нāмі прайатāтманах̣

патрам—листок; *пушпам*—квітку; *пгалам*—фрукт; *тойам*—воду; *йах̣*—хто б не; *ме*—Мені; *бгактйā*—з відданістю; *прайаччгаті*—пропонує; *тат*—це; *ахам*—Я; *бгакті-упахртам*—запропоноване з відданістю; *аш́нāмі*—приймаю; *прайата-āтманах̣*—від того, хто має чисту свідомість.

Якщо людина запропонує Мені листок, квітку, плід або воду з любов'ю та відданістю, Я прийму їх.

ПОЯСНЕННЯ: Для розумної людини головне — віднайти свідомість Кр̣шн̣и і, присвятивши себе трансцендентному любовному служінню Господеві, досягти вічної, сповненої блаженства обителі, де вона пізнає справжнє, неминуще щастя. Шлях, яким досягають такого дивовижного результату — дуже легкий, і ним може слідувати навіть найубогіший бідар, якій не має ніяких особливих якостей. Єдина необхідна для цього якість — діяти з чистою відданістю Господеві. Не має значення, хто є людина і яке її становище. Робити це так легко: можна піднести Верховному Господу навіть просто листок, або трошки води, або плід, із щирою любов'ю, і Він з задоволенням прийме їх. Ні для кого нема жодних перепон на шляху до свідомості Кр̣шн̣и, тому що цей метод легкий та універсальний. Хто буде настільки нерозумним, щоб не хотіти віднайти свідомість Кр̣шн̣и таким простим способом і досягти найвищої досконалості — вічного життя у блаженстві та знанні? Кр̣шн̣і потрібне тільки любовне служіння, і нічого більше. Від Свого чистого відданого Він прийме й просто квітку. Йому нічого не треба від того, хто не відданий Йому. Насправді, Йому ні від кого нічого не треба, бо Він — самодостатній, однак від Свого відданого Він приймає підношення, відповідаючи любов'ю на любов. Розвинути в собі свідомість Кр̣шн̣и — це найвища досконалість життя. Слово *бгакті,* двічі повторене в цьому вірші, підкреслює, що *бгакті* або віддане любовне служіння Господу — єдиний спосіб наблизитись до Кр̣шн̣и. Ніякі інші заслуги, чи достоїнства, що властиві, наприклад, *брāхман̣і,* вченому чи дуже багатій людині або великому філософу, не можуть схилити Кр̣шн̣у прийняти ніяке підношення. Якщо не дотримуватися основної засади *бгакті,* то ніщо не може

спонукати Господа прийняти будь-що від будь-кого. *Бгакті* нічим не обумовлене. Цей спосіб вічний, і він являє собою безпосереднє служіння абсолютному цілому.

Господь Кршна, встановивши істину, що Він — єдиний одвічний Господь, який в остаточному підсумку один насолоджується всіма жертвопринесеннями, відкриває, які саме жертвопринесення бажані Йому. Якщо людина хоче присвятити себе відданому служінню Всевишньому, щоб очиститись і досягти мети життя — трансцендентного любовного служіння Богу, — їй слід з'ясувати, чого ж Господь бажає від неї. Той, хто любить Кршну, пропонуватиме Йому все, чого Він бажає, і уникатиме підносити те, що є небажаним для Нього, або те, чого Він не просить. Тому м'ясо, рибу і яйця не слід підносити Кршні. Якби Він бажав дістати такі підношення, Він сказав би про це. Але Він ясно каже, щоб Йому підносили листя, плоди, квіти і воду, і говорить про такі підношення: «Я прийму їх». Тому ми повинні зрозуміти, що Він не прийме м'ясо, рибу і яйця. Овочі, злаки, фрукти, молоко і вода — ось продукти, що їх повинні їсти люди, і їх рекомендує Сам Господь Кршна. Якщо ж ми бажаємо харчуватись чимсь іншим, то не можна пропонувати це Кршні, тому що Він не прийме цього і це означатиме, що ми не ставимось до Нього з належною любов'ю та відданістю.

В тринадцятому вірші третьої глави Шрі Кршна пояснює, що лише залишки жертовного підношення є чисті й придатні для споживання тими, хто шукає досконалості в житті і звільнення з тенет матеріальної природи. В тому ж вірші Він каже, що люди, які не пропонують Йому своєї їжі, їдять лише гріх. Іншими словами, з кожним шматочком такої їжі вони все більше й більше заплутуються в тенетах матеріальної природи. Але, готування смачних і простих страв з овочей, підношення їх перед зображенням або *мурті* Господа Кршни в храмі з поклоном і молитвою, щоб Він прийняв наше скромне підношення, — все це сприяє неухильному духовному поступові, очищає тіло, розвиває тонкі тканини мозку, що забезпечують якість думки. Найголовніше — це готувати й пропонувати підношення з любов'ю. Кршна не має потреби в їжі, бо Йому належить все, що існує, але, Він приймає підношення від того, хто хоче задовольнити Його таким чином. Коли ви готуєте їжу, подаєте її і пропонуєте, головне — робіть це з любов'ю до Кршни.

Філософи-імперсоналісти, які твердять, що Абсолютна Істина не має чуття, не можуть зрозуміти цього вірша *Бгаґавад-ґіти*. Для них він є метафора, або доказ світської природи Кршни, оповідача *Бгаґавад-ґіти*. Але насправді Кршна, Всевишній Бог, має чуття, адже сказано, що Його чуття мають взаємозамінний характер, — іншими словами, кожний орган Його чуття може виконувати функції

будь-якого іншого. Саме тому і кажуть, що Кршна абсолютний. Якби у Нього не було чуття, то навряд чи можна було б вважати, що Він сповнений усіма достоїнствами. В сьомій главі Кршна пояснив, що Він запліднює матеріальну природу живими істотами, лише глянувши на неї. Отже, в такому випадку, коли Кршна чує слова любові відданого, який пропонує Йому свою їжу, це *цілком* ідентичне тому, що Він насправді приймає і смакує цю їжу. Слід особливо підкреслити цей момент: внаслідок абсолютного становища Кршни, Його слух цілком тотожний сприйманню Ним їжі й відчування смаку, і Йому смакує лише та їжа, яка була запропонована Йому з любов'ю. І лише відданий, який сприймає Кршну так, як Він Себе описує, без зайвих тлумачень, здатний зрозуміти, що Верховна Абсолютна Істина може смакувати їжу і насолоджуватись нею.

ВІРШ 27

यत्करोषि यदश्नासि यज्जुहोषि ददासि यत् ।
यत्तपस्यसि कौन्तेय तत्कुरुष्व मदर्पणम् ॥२७॥

йат кароші йад аśнāсі йадж джухоші дадāсі йат
йат тапасйасі каунтейа тат курушва мад-арпаṇам

йат—що б не; *кароші*—ти робиш; *йат*—що б не; *аśнāсі*—ти їси; *йат*— що б не; *джухоші*—ти пропонуєш; *дадāсі*—ти віддаєш; *йат*—що б не; *йат*—що б не; *тапасйасі*—аскетичні подвиги, які ти здійснюєш; *каунтейа*—син Кунтī; *тат*—це; *курушва*—роби; *мат*—Мені; *арпаṇам*—як підношення.

Що б ти не робив, що б ти не їв, що б ти не пропонував чи віддавав, і через яку б тапасйу не проходив — пропонуй все це, о сину Кунтī, як підношення Мені.

ПОЯСНЕННЯ: Отже, обов'язок кожного є організувати своє життя так, щоб не забувати про Кршну ні за яких обставин. Кожному доводиться виконувати певну діяльність, щоб підтримувати душу в тілі, і Кршна рекомендує тут, щоб людина працювала заради Нього. Кожен повинен щось їсти, щоб жити, але слід приймати лише очищені страви, що були запропоновані спочатку Кршні. Кожній цивілізованій людині доводиться відправляти релігійні об-

ряди, тому Кришна радить: «Робіть це для Мене», — і це називають *арчаною*. Кожний у тій чи іншій мірі має схильність давати якісь подаяння. Кришна каже: «Давайте їх Мені», — і це означає, що всі надмір накопичені гроші слід використовувати для поширення руху свідомості Кришни. В наш час люди дуже схильні до медитації, способу, непридатного для цієї епохи, але якщо хтось цілодобово думає про Кришну, оспівуючи на чотках Харе Кришна *махā-мантру*, то, безумовно, він досяг вершини в медитації й є найвидатніший йог, що й підтверджується в шостій главі *Бгаґавад-ґīти*.

ВІРШ 28

शुभाशुभफलैरेवं मोक्ष्यसे कर्मबन्धनैः ।
संन्यासयोगयुक्तात्मा विमुक्तो मामुपैष्यसि ॥२८॥

ш́убгāш́убга-пгалаір евам мокшйасе карма-бандганаіх
саннйāса-йоґа-йуктāтмā вімукто мāм упаішйасі

ш́убга—від сприятливих; *аш́убга*—і несприятливих; *пгалаіх*—наслідків; *евам*—таким чином; *мокшйасе*—ти звільнишся; *карма*—роботи; *бандганаіх*—з рабства; *саннйāса*—відречення; *йоґа*—йога; *йукта-āтмā*—маючи розум, непохитно спрямований на; *вімуктах*—звільнений; *мāм*—Мене; *упаішйасі*—ти досягнеш.

Таким чином ти вивільнишся із кайданів діяльності та її сприятливих і несприятливих наслідків. Зосередивши на Мені свій розум, основуючись на відреченні, ти визволишся й прийдеш до Мене.

ПОЯСНЕННЯ: Той, хто діє в свідомості Кришни, керуючись вищими вказівками, є *йукта*. Цей спеціальний термін — *йукта-ваішнава* — докладніше пояснює Рūпа Ґосвāмī таким чином:

анāсактасйа вішайāн йатґāрхам упайаюнджатах
нірбандгах кришна-самбандге йуктам ваішнавам учйате
Бгакті-расāмрта-сіндгу 2.255

Рūпа Ґосвāмī каже, що доки ми перебуваємо в матеріальному світі, ми змушені діяти і не можемо зупинитись. Але якщо виконувати дії, віддаючи плоди Кришні, таку діяльність називають *йукта-ваішнавією*. Така діяльність очищує дзеркало розуму, бо її викону-

ють у відреченні, і той, хто так діє, поступово просувається шляхом духовного усвідомлення і згодом повністю віддає себе Верховному Богові-Особі. Він, врешті-решт, звільнюється, і його визволення має особливий характер. Він не зливається з *брахмаджйоті* а досягає планети Верховного Господа. Про це тут ясно сказано *мāм упаішйасі* — «він приходить до Мене», приходить додому, назад до Бога. Існує п'ять різних ступенів звільнення, і тут особливо підкреслено, що відданий, який протягом усього життя діяв за вказівками Верховного Господа, вже перебуває на такому високому ступені свого розвою, що, залишивши це тіло, повертається до Бога і вступає в безпосереднє спілкування з Верховним Господом.

Кожен, хто присвятив своє життя лише служінню Господу й не цікавиться нічим іншим, фактично є *саннйāсī*. Така людина завжди думає про себе, як про вічного слугу Господа, залежного від Його верховної волі. І що б він не робив — він робить це в ім'я Господнє. Яку б діяльність він не виконував — він служить Господеві. Його не цікавить кармічна діяльність, тобто обов'язки, що визначені у *Ведах*. Необхідно, щоб люди дотримувались обов'язків, які їм визначають *Веди,* що ж стосується чистих відданих, які цілковито зосереджені на служінні Господеві, то інколи може здаватись, що вони діють всупереч ведичних приписів, але насправді це не так.

Авторитетні *ваішнави* кажуть, що навіть найрозумніша людина не може збагнути намірів та діяльності чистого відданого. Ось точний вислів: *тāнра вāкйа, крійā, мудрā віджнēха нā буджгайа* (*Чаітанйа-чарітāмрта, Мадгйа* 23.39). Людина, яка присвятила себе служінню Господу, яка всі свої думки і наміри підпорядковує служінню Господу, вже тепер є повністю звільненою, і в майбутньому вона неодмінно повернеться додому, назад до Бога. Вона, як і Кршна, перебуває поза будь-якою матеріалістичною критикою.

ВІРШ 29

समोऽहं सर्वभूतेषु न मे द्वेष्योऽस्ति न प्रियः ।
ये भजन्ति तु मां भक्त्या मयि ते तेषु चाप्यहम् ॥२९॥

само 'хам сарва-бгӯтешу на ме двешйо 'сті на прійах
йе бгаджанті ту мāм бгактйā майі те тешу чāпй ахам

самах—однаково прихильний; *ахам*—Я; *сарва-бгӯтешу*—до всіх живих істот; *на*—ніхто; *ме*—Мені; *двешйах*—ненависний; *асті*—є; *на*—не; *прійах*—дорогий; *йе*—ті, хто; *бгаджанті*—виявляють

трансцендентне служіння; *ту*—але; *мāм*—Мені; *бгактйā*—у відданості; *майі*—перебувають в Мені; *те*—такі особистості; *тешу*—в них; *ча*—також; *апі*—неодмінно; *ахам*—Я.

Я нікому не заздрю і ставлюсь до всіх без упередження. Я однаково ставлюсь до всіх. Але той, хто віддано служить Мені, той — Мій друг, він в Мені, і Я йому також друг.

ПОЯСНЕННЯ: Можна запитати: якщо Кршна однаково ставиться до кожного, і ніхто Йому не є особливо близький друг, то чому ж тоді Він виявляє підвищену зацікавленість стосовно відданих, завжди поглинутих трансцендентним служінням Йому? Однак, це не є упереджене ставлення, це природно. Кожна людина в матеріальному світі може бути дуже схильною до побожних дій, і все ж таки вона виявляє особливий інтерес до своїх дітей. Господь заявляє, що кожна жива істота у будь-якій формі — Його дитя, і Він щедро дарує їй усе необхідне для життя. Він — як та хмара, що поливає дощем усе — і скелі, і землю, і воду. Однак до Своїх відданих Він виявляє особливу прихильність. Такі віддані завжди перебувають в свідомості Кршни, і тому в духовному розумінні вони завжди з Ним. Сам вислів «свідомість Кршни» стосується тих, хто має таку свідомість — чистих трансценденталістів, що перебувають у Ньому. Господь зрозуміло каже тут: *майі те* — «вони в Мені». І цілком природно, що Господь також перебуває в них. Це — взаємно. Слова *йе йатгā мāм прападйанте тāмс татгаіва бгаджāмй ахам* — «до якої міри людина вручає себе Мені, настільки і Я піклуюсь про неї» також пояснюють це. Така трансцендентна взаємність існує завдяки тому, що і Господь, і відданий мають свідомість. Якщо діамант помістити в оправу золотого персня, він матиме ще кращий вигляд. Таким чином і золото, і діамант прикрашають одне одного. І Господь, і жива істота вічно сяють, і коли в живої істоти з'являється схильність служити Господу, вона уподібнюється золоту; Господь — діамант, і це сполучення чудове. Живих істот в їхньому чистому стані називають відданими. Верховний Господь стає відданим Своїх відданих. Якщо нема стосунків взаємності між відданим і Господом, то як можна говорити про персоналістську філософію. В філософії імперсоналістів немає взаємних стосунків між Верховним Господом і живою істотою, проте вони є в персоналістській філософії.

Господа часто порівнюють з деревом бажань, і чого б не побажала людина від цього дерева, Господь дає їй. Але тут зміст ще глибший. Як сказано в цьому вірші, Господь виявляє особливу прихиль-

ність до Своїх відданих. У цьому — вияв особливої милості Господа до них. Не слід думати, що взаємність Господа зумовлена законом *карми*. Вона належить до трансцендентного стану, в якому діють Господь і віддані. Віддане служіння Господеві не належить до матеріального світу, воно — частина духовного світу, де правлять вічність, блаженство і знання.

ВІРШ 30

अपि चेत्सुदुराचारो भजते मामनन्यभाक् ।
साधुरेव स मन्तव्यः सम्यग्व्यवसितो हि सः ॥३०॥

api chet su-durācāro bhajate mām ananya-bhāk
sādhur eva sa mantavyaḥ samyag vyavasito hi saḥ

api—навіть; *chet*—якщо; *su-durācāraḥ*—людина, яка коїть найогидніші вчинки; *bhajate*—віддано служить; *mām*—Мені; *ananya-bhāk*—без відхилень; *sādhuḥ*—святий; *eva*—неодмінно; *saḥ*—він; *mantavyaḥ*—слід вважати; *samyak*—правильно; *vyavasitaḥ*—сповнений рішучості; *hi*—неодмінно; *saḥ*—він.

Навіть якщо людина скоїть найогидніший вчинок, але якщо вона з рішучістю присвятила себе відданому служінню, — її слід вважати праведною, бо вона обрала правильний шлях.

ПОЯСНЕННЯ: Слово *su-durācāraḥ*, що вжите в цьому вірші — дуже важливе, і ми повинні правильно зрозуміти його. Діяльність живої істоти за обумовленого стану буває двох різновидів: обумовлена і природна. Навіть віддані змушені виконувати різноманітні дії, що пов'язані з обумовленим життям: турбуватись про своє тіло, жити згідно з суспільними та державними законами, — таку діяльність називають обумовленою. Крім того, жива істота, яка повністю усвідомила свою духовну природу і присвятила себе діяльності в свідомості Кршни, або відданому служінню Господеві, виконує дії, що є трансцендентними; така трансцендентна діяльність відповідає її природному становищу і її виражають спеціальним терміном — віддане служіння. За теперішнього обумовленого стану, віддане служіння і обумовлене служіння, що пов'язане з тілом, іноді виконують паралельно. Але буває, що ці дії суперечать одна одній. Відданий, наскільки це можливо, дуже обережний і не робить нічого, що могло б зашкодити його чистоті. Він знає, що рівень його діяльності залежить від його поступу в свідомості Кршни. Проте іноді можна бачити, як людина в свідомості Кршни здійснює

щось, що виглядає дуже огидним з суспільного або політичного погляду. Але таке тимчасове падіння не позбавляє її досягнутого. В *Шрімад-Бгаґаватам* сказано, що навіть якщо людина падає, але всім серцем своїм віддано служить Верховному Господеві, то Господь, який перебуває в її серці, очищує її й вибачає їй її мерзенні вчинки. Матеріальна скверна настільки сильна, що навіть йоґ, який цілком присвятив себе служінню Господу, іноді потрапляє в пастку; але свідомість Крішни настільки могутня, що одразу ж очищує його від наслідків такого випадкового падіння. Тому шлях відданого служіння завжди приводить до успіху. Ніхто не повинен зневажати відданого за таке випадкове падіння, бо, як сказано далі у вірші, такі падіння з часом припиняться, як тільки відданий зміцніє в свідомості Крішни.

Тому слід вважати, що людина в свідомості Крішни, яка з рішучістю оспівує *маха-мантру* Харе Крішна, Харе Крішна, Крішна Крішна, Харе Харе/ Харе Рама, Харе Рама, Рама Рама, Харе Харе, перебуває в трансцендентнім становищі, навіть якщо іноді вона випадково падає. Слова *садґур ева* — «він праведний», дуже виразні. Вони попереджують невіруючих, що не можна висміювати відданого, якщо він випадково зазнав падіння, але навіть у такому разі слід вважати його праведником. Слово *мантавйах* ще категоричніше. Тобто, якщо хтось не дотримується цього правила і кепкує з відданого за його випадкове падіння, то це є непокора велінню Верховного Господа. Єдина необхідна якість відданого — присвячувати всього себе відданому служінню і тільки йому.

В *Нрсімга Пурāні* сказано:

бгаґаваті ча харāв ананйа-четā
бгрйа-маліно 'пі вірāджате манушйах
на хі ш̇аш̇а-калуша-ччгабіх кадāчіт
тіміра-парāбгаватāм упаіті чандрах

Це означає, що коли людина, яка присвятила себе відданому служінню Господу, іноді здійснює погані вчинки, то їх можна порівняти з плямами на Місяці, які нагадують кролячий послід. Ці плями не заважають литися місячному світлові. Так само, не слід нехтувати відданим, навіть якщо він випадково зійшов з істинного шляху.

З іншого боку, не слід вважати, що відданому в свідомості Крішни дозволено здійснювати негідні вчинки; даний вірш стосується тільки тих випадків, які трапляються внаслідок сильного тиску матеріальних зв'язків. Віддане служіння — це, образно кажучи, оголошення війни ілюзорній енергії. Доки людина не стане настільки сильною, щоб перемагати ілюзорну енергію, можуть траплятись поодинокі

падіння. Але зміцнівши, вона, як те з'ясовувалося вище, стає непідвладною таким зривам. Однак, ніколи не слід використовувати цей вірш на виправдовування своєї негідної поведінки і далі вважати себе відданим. Якщо людина, що йде шляхом відданого служіння, не поліпшує свої особисті якості, це свідчить про те, що вона не досягла високого ступеня відданості.

ВІРШ 31

क्षिप्रं भवति धर्मात्मा शश्वच्छान्तिं निगच्छति ।
कौन्तेय प्रतिजानीहि न मे भक्तः प्रणश्यति ॥३१॥

кшіпрам бгаваті дгармātмā ш́аш́вач-чгāнтім́ нічаччгаті
каунтейа пратіджāнīхі на ме бгактаḥ праṇаш́йаті

кшіпрам — незабаром; *бгаваті* — стає; *дгарма-ātмā* — праведний; *ш́аш́ват-ш́āнтім́* — тривалий мир; *ніґаччгаті* — досягає; *каунтейа* — син Кунті; *пратіджāнīхі* — проголошуй; *на* — ніколи; *ме* — Мій; *бгактаḥ* — відданий; *праṇаш́йаті* — гине.

Вона швидко стає праведною і досягає вічної вмиротворености. О сину Кунті, сміливо проголошуй, що Мій відданий ніколи не загине.

ПОЯСНЕННЯ: Слід правильно зрозуміти цей вірш. В сьомій главі Господь каже, що зловмисна людина не може стати відданим Господу. Той, хто не є відданим Господа, не має жодних гарних якостей. Втім, лишається питання, як може людина, яка випадково чи навмисно робить щось огидливе, бути чистим відданим? Це слушне питання. Лиходії, як сказано в сьомій главі, які ніколи не приходять до відданого служіння Господеві, позбавлені добрих якостей, і це ж стверджується в *Ш́рīмад-Бгāґаватам*. Звичайно відданий, якого приваблює віддане служіння у дев'яти його різновидах, діє таким чином, щоб очистити своє серце від будь-якої матеріальної скверни. Він віднаходить Верховного Бога-Особу в своєму серці, і все гріховне забруднення вимивається з нього природним чином. Постійні думки про Верховного Господа очищують його. Згідно з *Ведами* існує правило, що, коли людина падає вниз зі свого піднесеного становища, їй слід пройти певні ритуали очищення. Але тут не йдеться про таку вимогу, бо серце відданого очищується постійно, тому що він завжди пам'ятає про Верховного Бога-Особу. Отже, слід завжди оспівувати *махā-мантру* Харе Кршна, Харе Кршна, Кршна Кршна, Харе Харе/ Харе Рāма, Харе Рāма, Рāма Рāма, Ха-

ре Харе і це захистить відданого від усіх можливих падінь. Таким чином він назавжди звільниться від будь-якої матеріальної скверни.

ВІРШ 32

मां हि पार्थ व्यपाश्रित्य येऽपि स्युः पापयोनयः ।
स्त्रियो वैश्यास्तथा शूद्रास्तेऽपि यान्ति परां गतिं ॥३२॥

мāм хі пāртга вйапāш́рітйа йе 'пі сйух пāпа-йонайах
стрійо ваіш́йāс татгā ш́ӯдрāс те 'пі йāнті парāм ґатім

мāм—у Мене; *хі*—неодмінно; *пāртга*—син Пртги; *вйапāш́рітйа*—тільки в цьому знаходячи притулок; *йе*—ті, хто; *апі*—також; *сйух*—є; *пāпа-йонайах*—ницого походження; *стрійах*—жінки; *ваіш́йāх*—торговці; *татгā*—також; *ш́ӯдрāх*—нижчий клас людей; *те апі*—навіть вони; *йāнті*—йдуть; *парāм*—до верховного; *ґатім*—призначення.

О сину Пртги, ті, що знайшли пристановище в Мені, нехай вони будуть навіть ницого походження — жінки, ваіш́йі (торговці) і ш́ӯдри (робітники) — всі вони зможуть досягти вищої мети.

ПОЯСНЕННЯ: Верховний Господь роз'яснює тут, що у відданому служінні немає різниці між вищим і нижчим класами людей. Звичайно, з матеріалістичного погляду на життя такий поділ існує, але не для людини, яка присвятила себе трансцендентному відданому служінню Господеві. Кожний може досягти вищої мети. В *Ш́рīмад-Бгāґаватам* (2.4.18) сказано, що навіть люди найнижчої суспільної зерстви, яких називають *чаṇḍāлами* (собакоїдами), можуть очиститись, спілкуючись з чистими відданими. Тому віддане служіння, здійснюване згідно з вказівками чистого відданого, настільки могутнє, що нівелює різницю між вищим й нижчим класами людей — кожний може звернутись до любовного служіння Господу. Звичайний простолюдин, якщо звернеться по допомогу до чистого відданого, може очиститись, керуючись його вказівками. Згідно з різними *ґуṇами* матеріальної природи людей поділяють на тих, що перебувають в *ґуṇі* благочестя (*брāхмаṇи*), в *ґуṇі* пристрасті (*кшатрійі*, тобто керівники), у змішаних *ґуṇах* пристрасті й невігластва (*ваіш́йі*, торговці) і в *ґуṇі* невігластва (*ш́удри*, тобто робітники). А нижче їх усіх перебувають *чаṇḍāли*, які народжені в сім'ях грішників. Людей, що народилися в таких гріховних сім'ях, не приймають до свого кола люди вищих класів. Але віддане служіння настільки мо-

ґутнє, що всі люди будь-яких каст за допомогою чистого віддано-го Верховного Господа можуть досягти вищої досконалості жит-тя. Це стає можливим лише тоді, коли людина приймає притулок у Кршни. Як вказує слово *вйапāшрітйа,* треба цілком перейти під захист Кршни. І тоді можна набагато перевершити великих *джнā-ні* та йогів.

ВІРШ 33

किं पुनर्ब्राह्मणाः पुण्या भक्ता राजर्षयस्तथा ।
अनित्यमसुखं लोकमिमं प्राप्य भजस्व माम् ॥ ३३ ॥

кім пунар брāхманāх̣ пун̣йā бгактā рāджаршайас татґā
анітйам асукгам̇ локам імам̇ прāпйа бгаджасва мām

кім—наскільки; *пунах̣*—більше; *брāхманāх̣*—*брāхман̣и*; *пун̣йāх̣*—праведні; *бгактāх̣*—віддані; *рāджа-ршайах̣*—святі царі; *татґā*—також; *анітйам*—тимчасовий; *асукгам*—сповнений злигоднів; *локам*—планети; *імам*—цей; *прāпйа*—отримуючи; *бгаджасва*—присвяти себе любовному служінню; *мām*—Мені.

Що ж вже казати про добродійних брāхман̣, відданих і праведних царів! Тому, потрапивши до тимчасового, злиденного світу, з любов'ю та відданістю присвяти себе служінню Мені.

ПОЯСНЕННЯ: В матеріальному світі існує поділ людей на різні категорії, але, врешті-решт, цей світ — таке місце, де ніхто не знаходить щастя. Тут ясно сказано: *анітйам асукгам̇ локам* — «цей світ скороминущий і сповнений нещасть», і порядній, розумній людині не місце в ньому. Верховний Бог-Особа проголошує, що цей світ минущий і сповнений злигоднів. Деякі філософи, особливо філософи-*māйāвāді,* кажуть, що цей світ — оманний, але з *Бгаґавад-ґіти* можна довідатись, що він не оманний, він — минущий. Тимчасове й оманне — це різні речі. Цей світ тимчасовий, але є й інший світ — вічний. Цей світ — місце страждань, той, інший світ — вічний і сповнений блаженства.

Арджуна народився в праведній царській родині. Але ж це йому Господь сказав: «Присвяти себе відданому служінню Мені і повертайся додому, назад до Бога». Ніхто не повинен залишатись в цьому тимчасовому, сповненому страждань світі. Кожен повинен знайти притулок у Верховного Бога-Особи і, якщо хтось припаде Йому до серця, він може віднайти вічне щастя. Віддане служіння

Верховному Господеві — це єдиний шлях, що допоможе розв'язати всі проблеми, які виникають у людей всіх класів. Тому кожній людині слід звернутись до свідомості Кршни і зробити своє життя досконалим.

ВІРШ 34

मन्मना भव मद्भक्तो मद्याजी मां नमस्कुरु ।
मामेवैष्यसि युक्त्वैवमात्मानं मत्परायणः ॥ ३४ ॥

ман-манā бгава мад-бгакто мад-йāджī мāм̇ намаскуру
мāм еваішйасі йуктваівам ātмānам̇ мат-парāйаṇах̣

мат-манā̄х̣—завжди думаючи про Мене; *бгава*—стань; *мат*—Мій; *бгактах̣*—відданий; *мат*—Мій; *йāджī*—той, хто поклоняється; *мāм*—Мені; *намаскуру*—пропонуй шанобливі поклони; *мāм*—Мені; *ева*—повністю; *ешйасі*—ти прийдеш; *йуктвā*—бувши заглибленим; *евам*—таким чином; *ātмānам*—твоя душа; *мат-парāйаṇах̣*—відданий Мені.

Завжди думай про Мене, стань Моїм відданим, вшановуй Мене з любов'ю і поклоняйся Мені. Повністю в Мене занурившись, ти неодмінно прийдеш до Мене.

ПОЯСНЕННЯ: У цьому вірші ясно вказано, що свідомість Кршни — єдиний спосіб порятунку з кайданів сповненого скверни матеріального світу. Трапляється, що деякі несумлінні коментатори перекручують значення цілком ясного твердження, висловленого тут про необхідність відданого служіння Верховному Богові-Особі, Кршні, і лише Йому одному. На жаль, безсоромні коментатори збивають читачів з пантелику своїми хибними ідеями. Вони не знають, що немає різниці між Кршною і Його розумом. Кршна — не звичайна людська істота, Він — Абсолютна Істина. Його тіло, розум і Сам Він єдині й абсолютні. Бгактісіддгānта Сарасватī Ґосвāмī в *Анубгāшйі,* своїх коментарях до *Чаітанйа-чарітāмрти* (п'ята глава, *Āді-лīлā,* вірші 41–48), цитує з *Кӯрма Пурāни: деха-дехівібгедо 'йам̇ неш̇варе відйате квачіт.* Це означає, що тіло Кршни, Верховного Господа, і Він Сам — невідмінні. Але коментатори не знають науки про Кршну, і тому вони затушовують Його й відділяють Його особу від Його розуму і тіла. Це — наслідок цілковитого нерозуміння науки про Кршну, але деякі мають користь з того, що вводять людей в оману.

Є люди, демони за натурою, які думають про Кршну, але із заздрістю, як, наприклад, цар Камса, дядько Кршни. Він також завжди думав про Кршну, але думав про Нього як про ворога. Він був завше занепокоєний, очікуючи, коли ж Кршна прийде вбити його. Такий умонастрій не допоможе нам. Слід думати про Кршну з любов'ю та відданістю. Це — *бгакті*. Слід безперервно плекати знання про Кршну. І найкраще робити це за допомогою справжнього духовного вчителя. Кршна — Верховний Бог-Особа, і як ми вже неодноразово пояснювали, Його тіло нематеріальне, воно вічне, сповнене блаженства і знання. Такі роздуми і бесіди про Кршну допоможуть людині стати Його відданим. Якесь інше розуміння Кршни, що отримане з недостовірного джерела, не принесе доброго плоду.

Отже, слід зосередити свій розум на вічній формі, первинній формі Кршни. З цілковитою переконаністю в серці, що Кршна — Верховний Господь, треба присвятити себе поклонінню Йому. В Індії є сотні тисяч храмів, де поклоняються Кршні і віддано служать Йому. Люди висловлюють свою шану Кршні, падаючи ниць перед Ним. Людина повинна схиляти свою голову перед *мурті* Кршни і віддавати Йому все: свій розум, своє тіло, свою діяльність. Це дозволяє до останку, не відхиляючись, поринути в Кршну і таким чином досягнути Кршналоки. Не слід дозволяти несумлінним коментаторам збивати себе з пантелику. Треба приймати участь в дев'яти різновидах відданого служіння, починаючи з оспівування Кршни і слухання про Кршну. Чисте віддане служіння є вище досягнення людського суспільства.

У сьомій та восьмій главах *Бгаґавад-ґіти* розповідається про чисте віддане служіння Господу, вільне від теоретичного знання, містичної *йоги* та кармічної діяльності. Того, чиє серце ще не зовсім очистилось, можуть приваблювати такі аспекти Господа, як безособистісне *брахмаджйоті* або локалізована Парамātмā, але чистий відданий безпосередньо звертається до служіння Верховному Господеві.

Існує чудова поема про Кршну, в якій прекрасно віддзеркалено, що кожна людина, яка захоплюється шануванням напівбогів, є дуже нерозумною і ніколи не здобуде вищої нагороди від Кршни. Відданий спочатку може відхилятись од взірцевого відданого служіння, але все ж слід вважати його вищим від усіх інших філософів та йогів. Людину, яку завжди поглинає служіння Кршні в свідомості Кршни, треба приймати за досконалу святу особистість. Її випадкові неправедні вчинки ставатимуть поодинокими, і згодом вона неодмінно досягне цілковитої досконалості. Чистий відданий уникає падіння, тому що Верховний Бог-Особа особисто опікується Своїми чистими відданими. Отже, інтеліґентній людині слід просто стати

9.34

на шляхах свідомості Кришни й щасливо жити в матеріальному світі. Врешті-решт вона дістане від Кришни вищу нагороду.

Так закінчуються пояснення Бгактіведанти до дев'ятої глави підмад Бгаґавад-ґіти, в якій розглядалося найпотаємніше знання.

Щедроти Абсолюту

ВІРШ 1

श्रीभगवानुवाच ।
भूय एव महाबाहो शृणु मे परमं वचः ।
यत्तेऽहं प्रीयमाणाय वक्ष्यामि हितकाम्यया ॥ १ ॥

шрī-бгагавāн увāча
бгӯйа ева махā-бāхо шṛну ме парамаṁ вачаḥ
йат те 'хаṁ прīйамāṇāйа вакшйāмі хіта-кāмйайā

шрī-бгагавāн увāча—Верховний Бог-Особа сказав; *бгӯйаḥ*—знову; *ева*—неодмінно; *махā-бāхо*—о міцнорукий; *шṛну*—тільки послухай; *ме*—Моя; *парамам*—верховна; *вачаḥ*—настанова; *йат*—яку; *те*—тобі; *ахам*—Я; *прīйамāṇāйа*—думаючи, який ти дорогий Мені; *вакшйāмі*—кажу; *хіта-кāмйайā*—для твоєї користі.

Верховний Бог-Особа сказав: Слухай же, о міцнорукий Арджуно. Я говоритиму далі, бо ти дорогий Мені друг. Для твоєї користі Я відкрию тобі знання, глибше від того, яке Я вже пояснив.

ПОЯСНЕННЯ: Парāшара Муні пояснює слово *бгаґавāн* так: «той, хто сповнений шести надзвичайних достоїнств: усієї сили, всієї слави, багатства, знання, вроди й відречення, — є Бгаґавāн, або Верховний Бог-Особа». Коли Кршна був на Землі, Він виявив усі ці шість щедрот. Тому великі мудреці, такі, як Парāшара Муні, шанують Кршну за Верховного Бога-Особу. Зараз Кршна повідомляє Арджуні ще потаємніші речі про Свої щедроти й Свою діяльність. У попередніх главах, починаючи з сьомої, Господь дав пояснення Своїх різних енергій та їх діяльності. Тепер, у цій главі, Він змальовує Арджуні Свої особисті достоїнства. Раніше Він вже описав у доступній формі Свої різноманітні енергії для того, щоб тверда переконаність зміцнювала відданість Йому. В цій главі Він знову розповідає Арджуні про Свої проявлення й різноманітні щедроти.

Чим більше людина слухає про Верховного Бога, тим міцнішою стає її відданість Йому. Треба постійно слухати розповіді про Господа, спілкуючись з відданими, і це посилить бажання віддано служити Йому. Питання відданого служіння можуть обговорювати лише ті, хто справді палко бажає усвідомити Кршну. Ніхто інший не може приймати участі в таких бесідах. Господь ясно каже Арджуні, що він дуже дорогий Йому, і тому для його користі й відбувається ця бесіда.

ВІРШ 2

न मे विदुः सुरगणाः प्रभवं न महर्षयः ।
अहमादिर्हि देवानां महर्षीणां च सर्वशः ॥ २ ॥

на ме відух сура-ґанāх прабгавам на махаршайах
ахам āдір хі девāнām махаршīнām ча сарваш́ах

на—ніколи; *ме*—Моїх; *відух*—знають; *сура-ґанāх*—напівбоги; *прабгавам*—походження і щедроти; *на*—ніколи; *махā-ршайах*—великі мудреці; *ахам*—Я є; *āдіх*—джерело; *хі*—неодмінно; *девāнām*—напівбогів; *махā-ршīнām*—великих мудреців; *ча*—також; *сарваш́ах*—з усякого погляду.

Ні міріади напівбогів, ні великі мудреці не знають про Моє походження й щедроти, бо Я — першопричина напівбогів і мудреців з усякого погляду.

ПОЯСНЕННЯ: Як стверджується в *Брахма-самгіті*, Кршна — це Верховний Господь, нема нікого вищого од Нього, — Він — причина всіх причин. Господь Сам стверджує тут, що Він — причина виникнення всіх напівбогів і мудреців. Навіть напівбоги й великі мудреці не можуть усвідомити Кршну, як не можуть вони усвідомити ні Його імені, ні Його особистості, чого ж тоді варті можливості так званих «вчених» цієї крихітної планети? Ніхто не може зрозуміти, чому це Верховний Бог приходить на Землю у вигляді звичайної людини й робить такі дивні, надзвичайні вчинки. Отже, слід зрозуміти, що самої вченості замало для того, щоб пізнати Кршну. Навіть напівбоги і великі мудреці, які намагались зрозуміти Кршну за допомогою спекулятивних роздумів, зазнали невдачі на цьому шляху. В *Шрімад-Бгаґаватам* також стверджується, що навіть великі напівбоги не можуть пізнати Верховного Бога-Особу. Вони можуть робити припущення в межах своїх недосконалих чуттів й доходити протилежної концепції, імперсоналізму, чогось, не виявленого трьома *ґунами* матеріальної природи; або ж, роздумуючи, вони можуть уявити щось, але такі позбавлені самого сенсу роздуми не допоможуть пізнати Кршну.

Тут Господь прозоро натякає тим, хто хоче пізнати Абсолютну Істину: «Ось Я — Верховний Бог-Особа. Я Всевишній». Про це треба знати. Неможливо пізнати незбагненного Господа, навіть коли Він особисто присутній, однак Він існує. Ми насправді можемо усвідомити Кршну, як вічного, сповненого блаженства та знання, просто вивчаючи Його поради, які викладено в *Бгаґавад-ґіті й Шрімад-Бгаґаватам*. Людина, яка перебуває в нижчій енергії Господа, може уявляти собі Бога як якусь силу, що править усім, або приймати концепцію безособистісного Брахмана, але Верховну Особистість можна відчувати і розуміти лише з трансцендентного рівня.

Більшість людей не можуть збагнути справжнього становища Кршни, тому Він приходить і являє Свою милість таким мислителям. Однак, всупереч надзвичайним вчинкам Верховного Господа, люди, яких забруднює матеріальна енергія, все ж таки думають, що Всевишній — це безособистісний Брахман. Лише віддані, які цілком присвятили себе Верховному Господеві, можуть з Його ласки зрозуміти, що Кршна — це Верховна Особа. Відданих Господа не хвилює концепція Бога як безособистісного Брахмана; шляхом віри та відданості вони приходять до Верховного Господа, безпосередньо віддаються Кршні і, завдяки Його безпідставній милості, отримують змогу усвідомити Кршну. Ніхто інший не зрозуміє Його. «Що таке *ātmā*, що таке Всевишній? Це той, кому ми повинні поклонятись», — навіть великі мудреці погоджуються з цим.

ВІРШ 3

यो मामजमनादिं च वेत्ति लोकमहेश्वरम् ।
असंमूढः स मर्त्येषु सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥ ३ ॥

йо мāм аджам анāдім ча ветті лока-махеш́варам
асаммӯдгах̣ са мартйешу сарва-пāпаіх̣ прамучйате

йах̣—кожен, хто; *мāм*—Мене; *аджам*—ненародженого; *анāдім*—без початку; *ча*—також; *ветті*—знає; *лока*—планет; *маха-ґіш́варам*—верховного правителя; *асаммӯдгах̣*—без сумніву; *сах̣*—він; *мартйешу*—серед тих, хто підвладний смерті; *сарва-пāпаіх̣*—від усіх гріховних наслідків; *прамучйате*—звільнюється.

Людину, яка знає Мене як ненародженого, як того, хто не має початку, як Верховного Володаря усіх світів, — лише таку людину, непідвладну ілюзії, Я звільняю від усіх гріхів.

ПОЯСНЕННЯ: Як сказано в сьомій главі (7.3): *манушйāнāм сахасрешу каш́чід йататі сіддгайе* — ті, хто намагається стати на рівень духовної реалізації — непересічні люди: вони вище мільйонів і мільйонів звичайних людей, позбавлених знання про духовне усвідомлення. Але якщо комусь із тих, хто справді намагається збагнути своє духовне становище, вдається зрозуміти, що Кршна — це Верховний Бог-Особа, володар усього, ненароджений — це означає, що він добився найбільшого успіху в духовній реалізації. Лише на цій стадії, цілком усвідомивши верховне становище Кршни, можна повністю звільнитись від усіх наслідків своїх гріховних дій.

Господа описано тут словом *аджа,* що означає «ненароджений», але Він відрізняється від живих істот, також описаних як *аджа* у другій главі. Господь відмінний від живих істот, які народжуються і вмирають внаслідок прив'язаності до матеріального. Обумовлені душі змінюють свої тіла, але Його тіло незмінне. Навіть коли Він приходить у матеріальний світ, Він приходить як той же самий ненароджений; тому в четвертій главі сказано, що Господь, завдяки Своїй внутрішній потенції, не підвладний нижчій, матеріальній енергії, а завжди перебуває в верховній енергії.

У цьому вірші слова *ветті лока-махеш́варам* вказують на те, що Кршна — верховний володар усіх планетних систем всесвіту. Він існував ще до творення, й Він відмінний од Свого творіння. Всіх напівбогів було створено всередині матеріального світу, але що стосується Кршни, то сказано, що Він нестворений. Отже, Кршна відмінний навіть од таких великих напівбогів, як Брахмā та Ш́іва. Він —

творець Брахма, Шіва та всіх інших напівбогів, і тому на всіх планетах Його визнають як Верховну Особу. Шрі Кришна відмінний од усього створеного, і кожний, хто знає Його таким, негайно звільнюється від усіх наслідків своїх гріховних дій. Щоб отримати можливість пізнавати Верховного Господа, необхідно звільнитись від будь-якої гріховної діяльності. Його можна пізнати лише шляхом відданого служіння й ніяк інакше, — так твердить *Бгаґавад-ґіта*.

Не слід уявляти, що Кришна — це людська істота. Як стверджувалося раніше, лише нерозумні вважають Його за людську істоту. Тут знову виражено те ж саме, але іншими словами. Інтеліґентна людина, яка розуміє конституціональне становище Бога, завжди вільна від усіх гріховних реакцій.

Але, якщо Кришна відомий як син Девакі, то хіба може Він бути ненародженим? Це пояснено в *Шрімад-Бгаґаватам*: коли Він з'явився перед Девакі та Васудевою, Він не був народжений як звичайна дитина. Він з'явився в Своїй одвічній формі, а далі знову став звичайною дитиною.

В матеріальному світі ми змушені діяти, але, якщо ми діємо за вказівками Кришни, наші дії — трансцендентні. Матеріальні наслідки — сприятливі чи несприятливі — не впливають на них. Якщо хтось думає, що в матеріальному світі є щось сприятливе або несприятливе, це, в тій чи іншій мірі, вигадка, тому що в матеріальному світі немає нічого сприятливого. Все є несприятливим, бо несприятливою є сама матеріальна природа. Нам тільки здається, що вона сприятлива. Справжня сприятлива діяльність — це щире відданє служіння в свідомості Кришни. Отже, якщо ми взагалі бажаємо, щоб наша діяльність була сприятливою, нам слід діяти за вказівками Верховного Господа. Ці вказівки дано в авторитетних *шастрах*, таких як *Шрімад-Бгаґаватам* і *Бгаґавад-ґіта*, або ми отримуємо їх від істинного духовного вчителя. Духовний вчитель є представник Верховного Господа, і тому його вказівки приходять безпосередньо від Верховного Господа. Духовний вчитель, святі та *шастри* спрямовують на один і той самий шлях. Між цими трьома джерелами нема суперечностей. Усі дії, які людина виконує згідно з їхніми вказівками, вільні від впливу наслідків благочестивої та неблагочестивої діяльності матеріального світу. Трансцендентне ставлення відданого до своєї діяльності — це стан істинного самозречення, і його називають *саннйасою*. Істинно зреченим є той, хто діє, почуваючи себе до обов'язку діяти так, як наказує Верховний Господь, й хто також не прив'язаний до плодів своєї діяльності (*анашритах карма-пгалам*) — так стверджується в першому вірші шостої глави *Бгаґавад-ґіти*. Кожний, хто діє за вказівками Верховного Господа,

фактично є *саннйāсī* та йоґ, а не той, хто одягається як *саннйāсī* чи вдає з себе йоґа.

ВІРШ 4–5

बुद्धिर्ज्ञानमसंमोहः क्षमा सत्यं दमः शमः ।
सुखं दुःखं भवोऽभावो भयं चाभयमेव च ॥ ४ ॥
अहिंसा समता तुष्टिस्तपो दानं यशोऽयशः ।
भवन्ति भावा भूतानां मत्त एव पृथग्विधाः ॥ ५ ॥

буддгір джн̃ānам асаммохах̣ кшамā сатйам̇ дамах̣ ш́амах̣
сукгам̇ дух̣кгам̇ бгаво 'бгāво бгайам̇ чābгайам̇ ева ча

ахім̇сā самататā тушт̣іс тапо дānам̇ йаш́о 'йаш́ах̣
бгаванті бгāвā бгӯтānāṁ маттта ева пртгаґ-відгāх̣

буддгіх̣—інтелект; *джн̃ānам*—знання; *асаммохах̣*—відсутність сумнівів; *кшамā*—всепрощення; *сатйам*—правдивість; *дамах̣*—контроль почуттів; *ш́амах̣*—контроль розуму; *сукгам*—щастя; *дух̣кгам*—нещастя; *бгавах̣*—народження; *абгāвах̣*—смерть; *бгайам*—страх; *ча*—також; *абгайам*—безстрашність; *ева*—також: *ча*—і; *ахім̇сā*—відмова від насильства; *самататā*—рівновага; *тушт̣іх̣*—вдоволеність; *тапах̣*—покута; *дānам*—милосердя; *йаш́ах̣*—слава; *айаш́ах̣*—ганьба; *бгаванті*—виходять; *бгāвāх̣*—природи; *бгӯтānāṁ*—живих істот; *маттах̣*—з Мене; *ева*—неодмінно; *пртгаґ-відгāх̣*—по-різному влаштовані.

Інтелект, знання, свободу від сумнівів та ілюзій, прощення, правдивість, володіння своїми чуттями, приборкання розуму, щастя й нещастя, народження, смерть, страх, безстрашність, відмову від застосування насильства, врівноваженість, вдоволеність, аскетизм, милосердя, славу і ганьбу — всі ці різні якості й здібності живих істот створив саме Я.

ПОЯСНЕННЯ: Всі різні гарні й погані якості живих істот створив Кр̣шн̣а, і їх описано тут.

Інтелект — це здатність дивитися на речі під правильним кутом зору, а знання полягає в розумінні того, що є дух і що — матерія. Звичайне знання, яке отримують в університетах, стосується лише матерії і тут не вважається справжнім знанням. Знати — означає розуміти різницю між духом і матерією. Сучасна освіта не дає знання про дух; вчені та викладачі просто досліджують елементи

матерії й дбають про тілесні потреби. Тому академічне знання недовершене.

Коли людина не знає вагань і розуміє трансцендентальну філософію, тоді вона досягає *асаммохи,* незалежності від сумнівів та омани. Поступово, але впевнено вона позбувається омани. Не слід нічого приймати сліпо, до всього треба ставитись обережно й з увагою. Людина повинна виховувати в собі таку якість, як *кшамā,* терпимість і милостивість, і вибачати: іншим незначні образи. *Сатйам,* правдивість, означає, що для блага людей факти треба подавати такими, якими вони є. Факти не слід перекручувати. Згідно зі світськими умовностями вважають, що правду треба висловлювати лише в тих випадках, коли вона приємна іншим. Але це не є правдивість. Правду слід казати прямо й відверто, так, щоб інші могли зрозуміти, якими є факти насправді. Якщо хтось злодій, і людей попереджують, що він злодій, то це і є правда. Хоча іноді правда й гірка, не слід її замовчувати. Правдивість вимагає для загальної користі подавати факти такими, якими вони є. Таким є визначення правди.

Володіння чуттями означає, що їх не слід залучати до надмірних або протиприродних втіх. Не заборонено задовольняти необхідні потреби чуттів, але зайві чуттєві насолоди перешкоджають духовному поступові. Тому слід утримуватися від будь-якого зловживання ними. Так само, не слід думати про щось зайве, це називається *шама,* вмиротворення. Не треба витрачати час на роздуми про заробіток. Це неправильне використання розумової сили. За допомогою розуму слід вивчити вказівки авторитетних джерел і усвідомити головну потребу людини. Розумові здібності слід розвивати, спілкуючись з особистостями, що знають істинний смисл священних писань, із святими, з духовними вчителями і з тими, хто має високорозвинуте мислення. *Сукгам,* щастя або втіху, слід завжди знаходити в тому, що сприяє розвою духовного знання в свідомості Кршни. Й водночас, розвитку свідомості Кршни не сприяє все те, що завдає болю і страждань. Треба приймати все, що сприяє розвитку свідомості Кршни й відкидати все несприятливе.

Бгаву, народження, слід розуміти як те, що стосується тіла. Душа ж, як це вже розглядалось на початку *Бгаґавад-ґīти,* не народжується і не вмирає. Народження і смерть стосуються втілення істоти в матеріальному світі. Страх виникає внаслідок тривоги перед майбутнім. Людина в свідомості Кршни ніколи не відчуває страху, тому що, завдяки своїй діяльності, вона безумовно повернеться в небесну обитель, додому, назад до Бога. Тому її майбутнє непотьмарене. Однак інші не знають, що чекає на них у майбутньому,

не знають, що принесе їм наступне життя. Тому вони постійно перебувають у неспокої. Якщо ж ми бажаємо позбутись цього неспокою, то найкраще для нас є усвідомити Кришну й завжди перебувати в свідомості Кришни. Так ми звільнимось від будь-яких страхів. У *Шрīмад-Бгāґаватам* (11.2.37) стверджується: *бгайам двитīйābгінівеśатах сйāт* — «причиною страху є наше заглиблення в ілюзорну енергію». Але той, хто звільнився від її впливу, хто переконався, що він є не це тіло, а духовна частка Верховного Бога-Особи, яка служить Верховному Господеві на трансцендентному рівні, — той нічого не боїться. Його майбутнє дуже світле. Страх супроводжує тих людей, які не мають свідомості Кришни. *Абгайам*, безстрашність, властива лише тому, хто перебуває в свідомості Кришни.

Ахімсā, ненасильство, означає, що не слід робити нічого, що завдає страждань або бентежить інших. Матеріальна діяльність, яку пропонують політики, соціологи, філантропи тощо дає не дуже гарні наслідки, тому що політики та філантропи позбавлені трансцендентного бачення, і вони не знають, що ж насправді є благо для людського суспільства. *Ахімсā* означає, що людей слід виховувати так, щоб вони могли правильно використати своє людське тіло. Людське тіло призначене для духовної реалізації, тому всякий рух або діяльність, що не сприяють цій меті, є насильство над тілом. Ненасильством називають те, що наближає духовне щастя всіх людей.

Саматā, врівноваженість, це свобода від прихильності й відрази. Дуже прив'язуватись до чогось або ж бути надто відчуженим — не добре. Матеріальний світ треба сприймати без прихильності чи відрази. Слід приймати те, що допомагає розвивати свідомість Кришни й відкидати все несприятливе. Це і є *саматā*, врівноваженість. Людина в свідомості Кришни приймає або відкидає щось лише тоді, коли це сприяє їй виконувати обов'язки в свідомості Кришни.

Тушті, вдоволеність, означає, що людина не повинна накопичувати надмірні матеріальні багатства й метушитись заради цього. Їй слід вдовольнятись тим, що вона отримує з ласки Верховного Господа, це і називають вдоволеністю. *Тапас* означає «аскетизм» або «покута». У *Ведах* є багато правил і приписів, яких ми дотримуємось, наприклад, встаємо вранці й миємося. Іноді буває важко підвестись рано-в-ранці, але всякий добровільний тягар є покутою. Також приписано голити в певні дні місяця. Людина може бути не сильною дотримуватись таких постів, але, якщо вона вирішила плодотворно використати свідомість Кришни, вона повинна зносити такі тілесні труднощі. Так радять *Веди*. Проте не слід голити без потреби, або всупереч приписам *Вед*. Також, не слід постити, виходячи

з політичних міркувань; такий різновид говіння описано в *Бгаґавад-ґіті*, як діяльність у невігластві, а все, що виконується в *ґунах* невігластва чи пристрасті, не сприяє духовному поступові. Однак, будь-яка діяльність, яку людина виконує в *ґуні* благочестя, сприяє духовному поступові, і коли вона говіє згідно з ведичними приписами, це збагачує її духовним знанням.

Щодо благодійності, то найкраще половину свого прибутку дарувати на якусь добру справу. Але що таке добра справа? Будь-яка справа, яку виконують в свідомості Кршни, є доброю, і не лише доброю, але й найкращою. Кршна — це добро, тому Його справа також добра. Тобто, приносити в дар слід тим людям, які присвятили себе свідомості Кршни. Згідно з ведичною літературою, необхідно робити пожертви *брāхманам*. Цього і досі дотримуються, може й не так правильно, як того вимагають ведичні приписи. Однак, приписи кажуть, що *брāхманам* слід давати пожертви. Чому? Тому що вони плекають вищі духовні знання. Вважають, що *брāхмана* має присвячувати все своє життя пізнанню Брахмана. *Брахма джāнāтīті брāхманах* — «той, хто пізнав Брахмана, є *брāхманою*». Отже, слід давати милостиню *брāхманам*, тому що вони постійно виконують вище духовне служіння і не мають часу заробляти собі на прожиток. Ведична література рекомендує також давати милостиню тим, хто проводить життя у відреченні — *саннйāсī*. *Саннйāсі* ходять від двору до двору й просять милостиню, але не заради грошей, а на місіонерські цілі. Вони йдуть від одних дверей до інших й будять сімейних людей від сну невігластва. Сімейні люди, що заклопотані домашніми справами, забувають про істинну мету життя — пробудити в собі свідомість Кршни, і тому обов'язок *саннйāсī* — йти до них під виглядом жебраків і надихати їх на усвідомлення Кршни. Сказано ж у *Ведах:* «Пробудись і виконай призначення людського життя!» *Саннйāсī* поширюють таке знання, це гасло — отже, необхідно жертвувати тим, хто живе у відреченні, *брāхманам*, та на інші добрі справи, а не на якісь примхи.

Йаш̇ас, славу, слід трактувати згідно із словами Господа Чаїтанйі, який сказав, що людина стає славетною тоді, коли її прославляють як відданого Господа. Це — істинна слава. Якщо людина досягла величі в свідомості Кршни і всі знають про це, то слава такої людини є істинною. Іншої слави немає.

Всі ці якості проявляються скрізь у всесвіті, в суспільстві людей і в суспільстві напівбогів. Існує багато людських форм життя на інших планетах, і їм властиві ті ж самі якості. Кршна створює всі ці якості для тих, хто хоче вдосконалювати себе в свідомості Кршни, але розвивати їх людина повинна сама, зсередини. Кршна влашту-

вав все так, що всі добрі якості розвиваються в тих, хто віддає себе служінню Верховному Господеві.

Кршн̣а — джерело всього, що ми бачимо, доброго й поганого. Ніщо не може проявитись в матеріальному світі, якщо воно відсутнє в Крш̣н̣і. В цьому полягає знання. Хоча нам відомо про різноманітність сущого, ми повинні усвідомити, що все витікає з Крш̣н̣и.

ВІРШ 6

महर्षयः सप्त पूर्वे चत्वारो मनवस्तथा ।
मद्भावा मानसा जाता येषां लोक इमाः प्रजाः ॥ ६ ॥

махаршайах̣ сапта пӯрве чатва̄ро манавас татґа̄
мад-бгава̄ ма̄наса̄ джа̄та̄ йеша̄м̇ лока има̄х̣ праджа̄х̣

маха̄-р̣шайах̣—великі мудреці; *сапта̄*—сім; *пӯрве*—раніше; *чатва̄рах̣*—четверо; *манавах̣*—Ману; *татґа̄*—також; *мат-бгава̄х̣*—народжені з Мене; *ма̄наса̄х̣*—з розуму; *джа̄та̄х̣*—народжені; *йеша̄м*—від них; *локе*—у світі; *има̄х̣*—усе це; *праджа̄х̣*—населення.

Семеро великих мудреців, і четверо інших великих мудреців перед ними, і всі Ману (прародителі людства) виходять з Мене, народжені з Мого розуму, а всі живі істоти, що населяють різні планети, походять від них.

ПОЯСНЕННЯ: Господь дає генеалогічний огляд населення всесвіту. Брахма̄ — це первісне створіння, породжене енергією Верховного Господа, відомого як Хіран̣йаґарбґа. З Брахми проявилися семеро великих мудреців, а перед ними четверо інших великих мудреців, званих Санакою, Санандою, Санāтаною і Санат-кумāрою, а також Ману. Ці двадцять п'ять великих мудреців є родоначальниками всіх живих істот всесвіту. Існують незліченні всесвіти й незліченні планети всередині кожного всесвіту, і кожну планету населяють різні форми життя. І усі створіння походять від оцих двадцяти п'яти прародителів. Брахма здійснював аскези впродовж однієї тисячі років за літочисленням напівбогів, перш ніж усвідомив, з милості Крш̣н̣и, як треба творити. Далі з Брахми вийшли Санака, Сананда, Санāтана, і Санат-кумāра, далі Рудра, потім сім мудреців, і таким чином усіх *бра̄хман̣* та *кшатрій* було породжено з енергії Верховного Бога-Особи. Брахма відомий як Пітāмаха, дід, а Крш̣н̣а відомий як Прапітāмаха, прадід. Про це сказано в одинадцятій главі *Бгаґавад-ґїти* (11.39).

ВІРШ 7

एतां विभूतिं योगं च मम यो वेत्ति तत्त्वतः ।
सोऽविकल्पेन योगेन युज्यते नात्र संशयः ॥ ७ ॥

етāм вібгӯтім йоґам ча мама йо ветті таттватах
со 'вікалпена йоґена йуджйате нātра самшайах

етāм — усі ці; *вібгӯтім*—щедроти; *йоґам*—містичну владу; *ча*—також; *мама*—Мої; *йах*—кожний, хто; *ветті*—знає; *таттватах*—насправді; *сах*—він; *авікалпена*—неподільно; *йоґена*—у відданому служінні; *йуджйате*—зайнятий; *на*—ніколи; *атра*—тут; *самшайах*—сумнів.

Якщо хтось воістину знає про всі Мої щедроти та містичні сили, він присвячує себе чистому відданому служінню, — це безсумнівно.

ПОЯСНЕННЯ: Пізнати Верховного Бога-Особу є вершина духовної досконалості. Тільки людина, яка непохитно переконана в щедротах Верховного Господа, може віддано служити Йому. Люди розуміють, що Бог великий, але як саме проявляється його велич, вони не знають. Тут же описуються подробиці. Якщо людині справді відомо, який великий є Господь, вона вручає Йому свою душу й присвячує себе відданому служінню Господеві. Знаючи про надзвичайні достоїнства Всевишнього, вона хоче лише одного: вручити себе Йому. Таким є справжнє знання, і його можна отримати, вивчаючи *Шрīмад-Бгāґаватам, Бгаґавад-ґīту* й інші священні писання.

Багато напівбогів, які перебувають на кожній планетній системі, керують усесвітом, і головні з них — Брахмā, Господь Шіва, четверо Кумар та інші родоначальники. Існує багато прародителів населення всесвіту, і всіх їх породив Верховний Господь, Кршна. Верховний Бог-Особа, Кршна, є первинний прабатько всіх прародителів.

Такими є деякі з щедрот Верховного Господа. Той, хто твердо переконався у них, приймає Кршну з великою вірою, без будь-яких сумнівів і присвячує себе відданому служінню. Це конкретне знання необхідне для того, щоб посилити бажання любовного служіння Господу. Не слід нехтувати прагненням цілком усвідомити велич Кршни, тому що, знаючи про Його велич, ми отримуємо змогу зміцнити в щирому відданому служінні.

ВІРШ 8

अहं सर्वस्य प्रभवो मत्तः सर्वं प्रवर्तते ।
इति मत्वा भजन्ते मां बुधा भावसमन्विताः ॥ ८ ॥

ахам̇ сарвасйа прабгаво маттах̣ сарвам̇ правартате
іті матвā бгаджанте мā̀м̇ будгā̀ бгā̀ва-самānвітā̀х̣

ахам̇—Я; *сарвасйа*—усіх; *прабгавах̣*—джерело родів; *маттах̣*—з Мене; *сарвам̇*—усе; *правартате*—виходить; *іті*—таким чином; *матвā*—знаючи; *бгаджанте*—віддаються; *мā̀м̇*—Мені; *будгā̀х̣*—учені; *бгā̀ва-самānвітā̀х̣*—з великою увагою.

Я — джерело всіх духовних і матеріальних світів. Все витікає з Мене. Мудрий прекрасно знає про це й присвячує себе відданому служінню Мені, поклоняючись Мені всім серцем.

ПОЯСНЕННЯ: Учений-мудрець, який зрозумів *Веди* і довідався про суть духовного знання з повчань Господа Чаітанйі, і який знає, як втілити ці повчання в життя, може усвідомити, що Крішна є першопричина всього як у матеріальному, так і в духовному світах, й, знаючи це досконало, він непохитно зосереджується на відданому служінні Верховному Господеві. Ніякі недолугі коментарі та слова нерозумних людей не можуть похитнути його. Вся ведична література сходиться на тім, що Крішна — джерело Брахми, Шіви та всіх інших напівбогів. В *Атгарва Веді* (*Гопāла-тāпанї Упанішада* 1.24) сказано: *йо брахмā̀нам̇ відадгā̀ті пӯрвам̇ йа ваі ведā̀м̇ш ча ґāпайāті сма кр̣шн̣ах̣* — «саме Крішна сповістив Брахмі ведичне знання і розповсюдив це знання в минулому». *Нāрāйан̣а Упанішада* (1) веде далі: *атґа пурушо ха ваі нāрāйан̣о 'кāмайата праджāх̣ сржейеті* — «потім Верховна Особа, Нāрāйан̣а, побажав створити живих істот». Далі в *Упанішаді* мовиться: *нāрāйан̣āд брахмā джāйате, нāрāйан̣āд праджāпатіх̣ праджāйате, нāрāйан̣āд індро джāйате, нāрāйан̣āд аштау васаво джāйанте, нāрāйан̣āд екāдаша рудрā̀ джāйанте, нāрāйан̣āд двāдашāдітйāх̣* — «від Нāрāйан̣и народився Брахмā, і від Нāрāйан̣и також народилися всі прародителі, від Нāрāйан̣и народився Індра, від Нāрāйан̣и народились вісім Васу, від Нāрāйан̣и народилися одинадцять Рудр, від Нāрāйан̣и народилися дванадцять Āдітій». Нāрāйан̣а є експансія Крішни.

У тих же самих *Ведах* сказано: *брахман̣йо девакӣ-путрах̣* — «син Девакī, Крішна, є Верховною Особою» (*Нāрāйан̣а Упанішада* 4). І далі: *еко ваі нāрāйан̣а āсӣн на брахмā на ґ̇ішāно нāпо нāґні-самау неме дйāв-āпр̣тґівī на накшатрāн̣і на сӯрйах̣* — «на початку творіння існував лише Нāрāйан̣а, Верховна Особа. Не було ні Брах-

ми, ні Ш́іви, ні вогню, ні Місяця, ні зірок на небі, ні Сонця» (*Махā Упанішада* 1). Там також сказано, що Господь Ш́іва був народжений з чола Верховного Господа. Отже, *Веди* навчають, що поклонятися слід саме Йому, Верховному Господеві, творцю Брахми і Ш́іви.

В *Мокша-дгармі* Кр̣шн̣а каже також:

праджāпатім̇ ча рудрам̇ чāпй ахам̇ ева срджāмі ваі
тау хі мāм̇ на віджāнīто мама мāйā-вімохітау

«Я створив родоначальників, Ш́іву та інших напівбогів, хоча вони й не знають цього, бо їх вводить в оману Моя ілюзорна енергія». *Варāха Пурāн̣а* переконує в тому ж:

нāрāйан̣ах̣ паро девас тасмāдж джāтаім̇ чатурмукгах̣
тасмāд рудро 'бгавад девах̣ са ча сарва-джн̃атāм̇ гатах̣

«Нāрāйан̣а — Верховний Бог-Особа, і Він породив Брахму, який породив Ш́іву».

Господь Кр̣шн̣а — джерело всіх породжень, єдина дійова причина всього сущого. Він каже: «Я породив усе це, і тому Я — одвічне джерело всього. Усе підпорядковано Мені, і нікого немає вище Мене». Не існує іншого верховного правителя, окрім Кр̣шн̣и. Якщо ж хтось за допомогою істинного духовного вчителя та ведичної літератури усвідомлює Кр̣шн̣у саме таким, той цілком віддається служінню Кр̣шн̣і й стає дійсно вченою людиною. Решта, — ті, хто не розуміють належним чином Кр̣шн̣у, — проти нього просто невігласи. Лише невіглас вважатиме, що Кр̣шн̣а — звичайна людина. Свідому Кр̣шн̣и особистість не п'явинні бентежити такі неуки, їй слід, рішуче й цілеспрямовано розвиваючи свою свідомість Кр̣шн̣и, уникати всіх неавторитетних коментарів до *Бгаґавад-ґīти* та хибних тлумачень її змісту.

ВІРШ 9

मच्चित्ता मद्गतप्राणा बोधयन्तः परस्परम् ।
कथयन्तश्च मां नित्यं तुष्यन्ति च रमन्ति च ॥ ९ ॥

мач-чіттā мад-ґата-прāн̣ā бодгайантах̣ параспарам
катгайанташ́ ча мāм̇ нітйам̇ тушйанті ча раманті ча

мат-чіттāх̣—їхні уми цілком занурені в Мене; *мат-ґата-прāн̣āх̣*—їхнє життя присвячене служінню Мені; *бодгайантах̣*—проповідуючи; *параспарам*—між собою; *катгайантах̣*—розмовляючи;

ча—також; *мāм*—про Мене; *нітйам*—безперервно; *тушйанті*—зазнають насолоди; *ча*—також; *раманті*—насолоджуються трансцендентним блаженством; *ча*—також.

Думки Моїх чистих відданих зосереджені на Мені; їхнє життя повністю присвячене служінню Мені, і вони відчувають вище задоволення та блаженство, завжди розмовляючи про Мене й освічуючи один одного.

ПОЯСНЕННЯ: Чисті віддані, питомі ознаки яких описано тут, повністю віддають себе трансцендентному любовному служінню Господу. Їхній розум ніколи не відвертається від лотосних стіп Кршни. Вони розмовляють лише на трансцендентні теми. В цьому вірші саме й описано характерні ознаки чистих відданих. Віддані Верховного Господа двадцять чотири години на добу присвячують тому, що вихваляють якості та розваги Верховного Господа. Їхні серця і душі постійно в Кршні, і вони тішаться бесідами про Нього з іншими відданими.

На початковій стадії відданого служіння вони зазнають трансцендентної насолоди від самого служіння, а на більш довершеному ступені відчувають справжню любов до Господа. Коли хтось досягає такого трансцендентного стану, він стає здатним відчувати смак вищої досконалості, яку Господь виявляє в Своїй обителі. Господь Чаітанйа порівнює трансцендентне віддане служіння з насінням, посіяним у серці живої істоти. Незліченні живі істоти мандрують різними планетами всесвіту, але тільки деякі, винятково щасливі, зустрічають чистих відданих й отримують нагоду дізнатися про віддане служіння. Це віддане служіння подібне до сім'я, і якщо воно потрапило в серце людини, яка відтоді постійно слухає й співає *махā-мантру* Харе Кршна, Харе Кршна, Кршна Кршна, Харе Харе/ Харе Рāма, Харе Рāма, Рāма Рāма, Харе Харе, то це сім'я дає плоди, подібно до того, як плодоносить дерево, коли його постійно поливають. Духовний паросток відданого служіння поступово виростає, доки не протинає оболонку матеріального всесвіту і не входить в сяйво *брахмаджйоті* в духовному небі. Все вище й вище росте воно в духовному небі, доки не досягає найвищої планети, Ґолоки Врндāвана, верховної планети Кршни. Зрештою дерево знаходить притулок біля лотосних стіп Кршни і залишається там. Поступово, так само, як звичайна рослина квітує і плодоносить, дерево відданого служіння приносить плоди, поки його зрошують шляхом слухання і повторення *махā-мантри*. Дерево відданого служіння докладно описане в *Чаітанйа-чарітāмрті* (глава 19). Там пояснюється, що коли дерево, яке виросло, знаходить притулок біля лотосних стіп Верховного Господа, жива істота цілком заглибю-

ється у любов до Бога, і з тої миті вона не може більше жити, не спілкуючись з Верховним Господом, як риба не може жити без води. У такому стані, в спілкуванні з Верховним Господом, відданий набуває справжніх трансцендентних якостей.

В *Шрімад-Бгаґаватам* також є багато розповідей про стосунки Верховного Господа та Його відданих, — тому віддані дуже люблять слухати та читати *Шрімад-Бгаґаватам,* що підтверджує сама ця книга (12.13.18): *Шрімад-Бгаґаватам пурāнам амалам йад ваішнавānам прійам.* У цьому творі нічого не сказано про матеріальну діяльність, економічний розвиток, чуттєве задоволення чи звільнення. *Шрімад-Бгаґаватам* — єдиний твір, який цілком присвячений трансцендентній природі Верховного Господа та Його відданих. Таким чином, слухаючи ці трансцендентні оповіді, великі душі у свідомості Крішни постійно насолоджуються, так само, як тішаться взаємним спілкуванням юнак і дівчина.

ВІРШ 10

तेषां सततयुक्तानां भजतां प्रीतिपूर्वकम् ।
ददामि बुद्धियोगं तं येन मामुपयान्ति ते ॥ १० ॥

тешāм сатата-йуктāнāм бгаджатāм прīті-пӯрвакам
дадāмі буддгі-йоґам там йена мāм упайāнті те

тешāм—їм; *сатата-йуктāнāм*—завжди зайнятим; *бгаджатāм*—у відданому служінні; *прīті-пӯрвакам*—в любовному екстазі; *дадāмі*—Я даю; *буддгі-йоґам*—істинний інтелект; *там*—той; *йена*—що за його допомогою; *мāм*—до Мене; *упайāнті*—приходять; *те*—вони.

Тим, хто постійно з любов'ю віддано служать Мені, Я даю істинний інтелект, за допомогою якого вони можуть прийти до Мене.

ПОЯСНЕННЯ: Велике значення в цьому вірші має слово *буддгі-йоґам.* Згадаймо, як у другій главі, повчаючи Арджуну, Господь говорить, що багато чого Він йому вже повідав, і що згодом Він наставить його на шлях *буддгі-йоги.* І ось тепер Він робить це. *Буддгі-йоґа* є діяльність в свідомості Крішни; це — найвище виявлення інтелекту. *Буддгі* означає «інтелект», а *йоґа* — «містична діяльність», або «містичне піднесення». Діяльність людини, яка намагається повернутися додому, назад до Бога, й цілком віддається служінню в свідомості Крішни, називають *буддгі-йоґою.* Іншими словами, *буддгі-йоґа* є шлях, що виводить з тенет матеріального світу. Крішна є кінцева мета будь-якого розвитку. Люди цього не зна-

ють, тому їм важливо спілкуватись з відданими та істинним духовним вчителем. Треба знати, що кінцевою метою є Кршна, а коли мету визначено, то її можна досягти, якщо повільно, але впевнено долати намічений шлях.

Людина, яка знає мету свого життя, але прив'язана до плодів своєї діяльності, діє в межах *карма-йоґи*. Якщо вона знає, що ця мета — Кршна, але, щоб усвідомити Кршну, знаходить насолоду в розумуваннях, то це називають *джн̃ана-йоґою*. Коли ж вона знає мету, і її пошуки Кршни проходять цілком в свідомості Кршни й відданому служінні, це називають *бгакті-йоґою*, або *буддгі-йоґою*, — довершеною *йоґою*. Така довершена *йоґа* є вищою досконалістю життя. Якщо в людини є істинний духовний вчитель, і вона приєднується до якого-небудь духовного товариства, але недостатньо розумна, щоб розвиватися духовно, Кршна зсередини наставляє її, допомагаючи їй без ускладнень зрештою прийти до Нього. Єдина необхідна умова полягає в тому, щоб людина завжди перебувала у свідомості Кршни і з любов'ю та відданістю служила Господу найрізноманітнішими способами. Відданий повинен виконувати якусь роботу для Кршни, і виконувати її з любов'ю. Якщо відданий недостатньо розумний, щоб просуватись по шляху самореалізації, але щирий і цілком присвячує себе діяльності у відданому служінні, Господь дасть йому змогу вдосконалити себе і, зрештою, досягнути Його.

ВІРШ 11

तेषामेवानुकम्पार्थमहमज्ञानजं तमः ।
नाशयाम्यात्मभावस्थो ज्ञानदीपेन भास्वता॥११॥

тешам̇ евāṅукампārтгам ахам̇ аджн̃āна-джам̇ тамах̣
нāш́айāмй ātма-бгāва-стго джн̃āна-дīпена бгāсватā

тешам̇ — для них; *ева* — неодмінно; *анукампā-артгам* — виявляю особливу милість; *ахам* — Я; *аджн̃āна-джам* — внаслідок невігластва; *тамах̣* — темрява; *нāш́айāмі* — розвіюю; *ātма-бгāва* — в їхніх серцях; *стгах̣* — розташований; *джн̃āна* — знання; *дīпена* — із світочем; *бгāсватā* — сяючим.

Виявляючи до них особливу милість, Я, що перебуваю в їхніх серцях, сяйним світочем знання розвіюю пітьму, яку породжує невігластво.

ПОЯСНЕННЯ: Коли Господь Чаітанйа в Бенаресі поширював оспівування *махā-мантри* Харе Кршна, Харе Кршна, Кршна Кршна, Харе Харе/ Харе Рāма, Харе Рāма, Рāма Рāма, Харе Харе, тих

чі людей йшли за Ним. Пракāшāнанда Сарасватī, дуже впливовий і освічений тогочасний учений з Бенареса, висміював Господа Чайтанйу за сентиментальність. Іноді філософи критикують відданих, бо вважають, що більшість з них перебуває в пітьмі невігластва, а з філософського погляду є наївними сентименталістами. Насправді ж це не так. Є дуже й дуже освічені вчені, які сформулювали філософію відданості Господу. Але Сам Кр̣шн̣а з середини серця допомагає відданому, навіть якщо він не користується їхніми книжками або допомогою свого духовного вчителя, але щиро й віддано служить Господу. Тому щирий відданий, залучений до свідомості Кр̣шн̣и, не може бути позбавлений знання. Єдина необхідна для цього умова — сповнившись свідомості Кр̣шн̣и, виконувати віддане служіння.

Сучасні філософи думають, що людина, яка не вміє аналізувати речі, не може набути чистого знання. Верховний Господь відповідає на це, що людям, які вдаються до чистого відданого служіння, допомагає Сам Верховний Бог, навіть якщо вони й не мають належної освіти й достатнього знання ведичних засад, — так стверджується в цьому вірші.

Господь каже Арджуні, що шляхом простого розумування, по суті, неможливо осягти Вищу Істину, Абсолютну Істину, Верховного Бога-Особу, тому що Верховна Істина, Кр̣шн̣а, настільки великий, що, просто напружуючи розум, неможливо зрозуміти й осягнути Його. Потрібна любов до Абсолютної Істини й відданість Їй, бо інакше людина може розмірковувати мільйони років і ніколи так і не зрозуміє Кр̣шн̣у, який і є Вищою Істиною. Тільки за допомогою відданого служіння можна зробити приємне Вищій Істині, Кр̣шн̣і, й через Свою незбагненну енергію Він являє Себе серцю чистого відданого. Чистий відданий завжди має Кр̣шн̣у в своєму серці, і, як сонце розсіює темряву ночі, так Кр̣шн̣а негайно розвіює пітьму невігластва. Такою є особлива милість Кр̣шн̣и до чистого відданого.

Внаслідок матеріального оточення, протягом багатьох мільйонів життів забруднювалось серце живої істоти, і воно завжди покрите порохом матеріалізму, але цей пил легко зняти і сягнути рівня чистого знання, якщо присвятити себе відданому служінню й постійному оспівуванню Харе Кр̣шн̣а. Лише за допомогою такого оспівування та відданого служіння можна досягти кінцевої мети — Вішн̣у, але не шляхом спекулятивних роздумів чи дискусій. Чистого відданого не повинні хвилювати життєві проблеми, йому нема чого турбуватись, бо поки він вижене пітьму із свого серця, Верховний Господь, задоволений любовним служінням відданого, забезпечує його всім необхідним. У цьому полягає сутність учення *Бгаґавад-ґīти*. Вивчаючи *Бгаґавад-ґīту*, людина може повністю вручи-

ти себе Верховному Господеві й присвятити себе чистому любовному служінню Йому. Господь цілком опікується нею, і тому людина звільнюється від будь-яких матеріальних прагнень.

ВІРШІ 12-13

अर्जुन उवाच ।
परं ब्रह्म परं धाम पवित्रं परमं भवान् ।
पुरुषं शाश्वतं दिव्यमादिदेवमजं विभुम् ॥१२॥
आहुस्त्वामृषयः सर्वे देवर्षिर्नारदस्तथा ।
असितो देवलो व्यासः स्वयं चैव ब्रवीषि मे ॥१३॥

арджуна ува̄ча
парам̇ брахма парам̇ дга̄ма павітрам̇ парамам̇ бгава̄н
пурушам̇ ш́а̄ш́ватам̇ дівйам а̄ді-девам аджам̇ вібгум

а̄хус тва̄м ришайах̣ сарве деварш́ір на̄радас татга̄
асіто девало вйа̄сах̣ свайам̇ чаіва бравīші ме

арджунах̣ ува̄ча—Арджуна сказав; *парам*—верховна; *брахма*—істина; *парам*—верховне; *дга̄ма*—опертя життя; *павітрам*—чистий; *парамам*—верховний; *бгава̄н*—Ти; *пурушам*—особа; *ш́а̄ш́ватам*—одвічний; *дівйам*—трансцендентний; *а̄ді-девам*—первинний Господь; *аджам*—ненароджений; *вібгум*—найвидатніший; *а̄хух̣*—говорять; *тва̄м*—про Тебе; *ришайах̣*—мудреці; *сарве*—усі; *дева-ріш́ах̣*—мудрець серед напівбогів; *на̄радах̣*—Нарада; *татга̄*—також; *асітах̣*—Асіта; *девалах̣*—Девала; *вйа̄сах̣*—Вйаса; *свайам*—особисто; *ча*—також; *ева*—неодмінно; *бравīші*—Ти пояснюєш; *ме*—мені.

Арджуна сказав: Ти — Верховний Бог-Особа, остаточний притулок, найчистіший, Абсолютна Істина, Ти — вічна, трансцендентна, первинна особа, ненароджений і найвеличніший. Усі великі мудреці: Нарада, Асіта, Девала, Вйаса підтверджують цю істину про Тебе, а зараз Ти Сам сповіщаєш її мені.

ПОЯСНЕННЯ: У цих двох віршах Верховний Господь дає можливість сучасному філософові зрозуміти різницю між Верховною й індивідуальною душею. Вислухавши чотири найважливіших вірші з цієї глави *Бгаґавад-ґіти,* Арджуна цілком звільнився від усіх сумнівів і визнав Кришну за Верховного Бога-Особу. Він одразу ж прямо заявив: «Ти — *парам̇ брахма,* Верховний Бог-Особа». Раніше Кришна вже сказав, що Він — творець усього сущого. Будь-який

напівбог і кожна людська істота залежні від Нього. Люди і напівбоги внаслідок свого невігластва думають, що вони досконалі та незалежні від Верховного Бога-Особи. Якщо людина віддано служить Кршні, то це невідання цілковито розвіюється. Кршна вже пояснив це в попередньому вірші. Тепер з Його ласки Арджуна приймає Господа як Верховну Істину, згідно з ведичними приписами. Не треба думати, що Арджуна, як близький друг Кршни, лестить Йому, називаючи Господа Верховним Богом-Особою і Абсолютною Істиною. Все, що каже Арджуна в двох даних віршах, підтверджує ведична мудрість. Ведичні приписи запевняють, що Верховного Господа може зрозуміти лише той, хто прийшов до відданого служіння Йому. Ведичні писання підтверджують кожне слово цього вірша.

В *Кена Упанішаді* сказано, що Верховний Брахман є місцем спочинку всього, і Кршна вже пояснив, що все перебуває в Ньому. *Мундака Упанішада* підтверджує, що Верховного Господа, в якому все перебуває, можуть усвідомити лише ті, хто постійно думає про Нього. Такі постійні роздуми про Кршну називають *смаранам*, це один із способів відданого служіння. Тільки у відданому служінні Кршні людина може зрозуміти своє становище й звільнитись від матеріального тіла.

У *Ведах* Верховного Господа визнано найчистішим з чистих. Той, хто розуміє, що Кршна — найчистіший з чистих, зможе, вручивши себе Господу, очиститись від усієї гріховної діяльності. Віддавшись Верховному Господеві, можна запобігти будь-якій гріховній діяльності. Те, що Арджуна прийняв Кршну як найчистішого, узгоджується з приписами ведичної літератури. Цю якість Кршни підтверджують і великі особистості, найвидатніший з яких — Нарада.

Кршна є Верховний Бог-Особа, і людина повинна постійно розмірковувати про Нього і насолоджуватись трансцендентними стосунками з Ним. Він уособлює вище існування. Він — вільний від усіх тілесних потреб, народження і смерті. Таким є твердження не тільки Арджуни, але й усієї ведичної літератури, *Пуран* та історичних переказів. У всій ведичній літературі Кршну описано саме таким чином, і Сам Верховний Господь також каже в четвертій главі: «Я не народжуюсь, але являюсь на цю Землю, щоб встановити релігійні засади». Він — найвище трансцендентне джерело; Він не має причини, бо Сам — причина всіх причин, і все виходить з Нього. Такого досконалого знання можна набути з ласки Верховного Господа.

Це з ласки Кршни Арджуна висловлює тут свої почуття. Якщо ми бажаємо зрозуміти *Бгаґавад-ґіту*, ми мусимо погодитись з твердженнями цих двох віршів. Це називається системою *парам-*

пари, сприйманням знання шляхом учнівської послідовності. Доки людина перебуває поза ланцюгом учнівської послідовності, їй не зрозуміти *Бгаґавад-ґіту*. Цьому не допоможе так званá «академічна» освіта. На жаль, люди, що пишаються такою освітою, всупереч численним свідченням ведичної літератури, настирливо чіпляються за переконання, ніби Кр̣шн̣а є звичайною людиною.

ВІРШ 14

सर्वमेतदृतं मन्ये यन्मां वदसि केशव ।
न हि ते भगवन्व्यक्तिं विदुर्देवा न दानवाः ॥१४॥

сарвам етад ртам̇ манйе йан мāṁ вадасі кеш́ава
на хі те бгаґаван вйактім̇ відур девā на дānавāх̣

сарвам—усе; ***етат***—це; ***ртам***—істина; ***манйе***—я приймаю; ***йат***—що; ***мām***—мені; ***вадасі***—Ти розповідаєш; ***кеш́ава***—о Кр̣шн̣о; ***на***—ніколи; ***хі***—неодмінно; ***те***—Твій; ***бгаґаван***—о Бог-Особа; ***вйактім***—одкровення; ***відух̣***—можуть знати; ***девāх̣***—напівбоги; ***на***—не; ***дānавāх̣***—демони.

О Кр̣шн̣о, я приймаю за істину все, що Ти повідав мені. Ані напівбоги, ані демони, о Господи, не можуть усвідомити Твоєї Особи.

ПОЯСНЕННЯ: Арджуна підтверджує тут, що невіруючі та демони не можуть зрозуміти Кр̣шн̣у. Його не знають навіть напівбоги, тож казати про так званих «вчених» сучасного світу. З ласки Верховного Господа Арджуна зрозумів, що Вища Істина — це Кр̣шн̣а, і що Він один — досконалий. Тому треба йти за Арджуною. Арджуна визнав авторитет *Бгаґавад-ґіти*. В четвертій главі сказано, що систему *парампари,* учнівської послідовності, призначеної на те, щоб пізнавати *Бгаґавад-ґіту,* було порушено, і тому Кр̣шн̣а відновив її за допомогою Арджуни, бо вважав його Своїм близьким другом і великим відданим. Тому, як вже було сказано в нашому вступі до *Ґітопанішади, Бгаґавад-ґіту* слід пізнавати лише за допомогою *парампари*. Коли ланки *парампари* було розірвано, Кр̣шн̣а обрав Арджуну, щоб знов відновити її. Треба йти за прикладом Арджуни і визнавати все, що сказав Кр̣шн̣а, лише тоді ми будемо спроможні зрозуміти сутність *Бгаґавад-ґіти* і усвідомимо, що Кр̣шн̣а є Верховний Бог-Особа.

ВІРШ 15

स्वयमेवात्मनात्मानं वेत्थ त्वं पुरुषोत्तम।
भूतभावन भूतेश देवदेव जगत्पते ॥१५॥

свайам евātманātмānам веттґа твам̇ пурушоттама
бгӯта-бгāвана бгӯтеїша дева-дева джаґат-пате

свайам—особисто; *ева*—неодмінно; *ātманā*—Собою; *ātмānам*—Себе; *веттґа*—знаєш; *твам*—Ти; *пуруша-уттама*—о найвидатніший з усіх особистостей; *бгӯта-бгāвана*—о першоджерело всього; *бгӯта-їша*—о володарю усього; *дева-дева*—о правителю усіх напівбогів; *джаґат-пате*—о Господарю усього всесвіту.

Воістину, Ти один знаєш Себе, завдяки Своїй внутрішній силі, о Верховна Особо, першоджерело всього, Володарю всіх істот, Боже богів, Господь усесвіту!

ПОЯСНЕННЯ: Верховного Господа Кршну можуть пізнати особистості, які виконують обов'язки відданого служіння й таким чином зв'язані з Ним, подібно до Арджуни та його послідовників. Особистості з демонічним або атеїстичним напрямком мислення не можуть пізнати Кршну. Спекулятивні роздуми, що відводять людину від Верховного Господа — серйозний гріх; отже, тим, хто не знає про Кршну, не слід намагатись коментувати *Бгаґавад-ґіту*. Кршна особисто виклав *Бгаґавад-ґіту*, і її, як науку Кршни, слід сприймати від Нього, як це робив Арджуна. Не треба вивчати її від атеїстів.

Як сказано в *Шрīмад-Бгāґаватам* (1.2.11):

ваданті тат таттва-відас таттвам̇ йадж джн̃ānам адвайам
брахметі парамāтметі бгаґавāн іті ш́абдйате

Верховну Істину осягають у трьох аспектах: як безособистісний Брахман, як локалізовану Парамāтму і, нарешті, як Верховного Бога-Особу. Звичайна людина, або навіть звільнена людина, яка осягла безособистісний Брахман або локалізовану Парамāтму, може все ж не не усвідомлювати Божої особистості. Тому такі люди мають можливість довідатись про Верховну Особу з віршів *Бгаґавад-ґіти*, що вийшли з вуст Самої цієї особи, Кршни. Іноді імперсоналісти приймають Кршну як Бгаґавāна, або ж визнають Його владу, однак, незважаючи на це, багато хто з тих, що досягли звільнення,

не можуть усвідомити Кр̣шн̣у як Пурушоттаму, Верховну Особу. Тому Арджуна, звертаючись до Нього, називає Його Пурушоттамою. Але дехто все ж таки може не розуміти, що Кр̣шн̣а — батько усіх живих істот. Тому Арджуна називає Його Бгӯта-бгāваною. Але якщо людина і приходить до пізнання Кр̣шн̣и як батька всіх живих істот, вона все ще може не розуміти, що Кр̣шн̣а всім керує; тому Абсолютну Істину названо також Бгӯтешою — верховним правителем усього сущого. І навіть якщо людина знає Кр̣шн̣у як верховного правителя всіх живих істот — вона може не усвідомлювати, що Кр̣шн̣а є джерело всіх напівбогів, тому тут Арджуна звертається до Нього як до Девадеви, шанованого Бога всіх напівбогів. Але навіть і тим, хто знає Його як шанованого Бога всіх напівбогів, може бути невідомо, що Він — верховний володар усього, тому Його і названо Джаґатпаті. Отже, в цьому вірші встановлено істину щодо Кр̣шн̣и, якою її осягнув Арджуна, і нам треба іти його стопами, щоб воістину зрозуміти Його.

ВІРШ 16

वक्तुमर्हस्यशेषेण दिव्या ह्यात्मविभूतयः ।
याभिर्विभूतिभिर्लोकानिमांस्त्वं व्याप्य तिष्ठसि ॥१६॥

вактум архасй аш́ешен̣а дівйā ātма-вібгӯтайах̣
йāбгір вібгӯтібгір локāн імāмс твам̇ вйāпйа тішт̣хасі

вактум—сказати; ***архасі***—Ти заслуговуєш; ***аш́ешен̣а***—докладно; ***дівйāх̣***—божественні; ***хі***—неодмінно; ***ātма***—Твої власні; ***вібгӯтайах̣***—щедроти; ***йāбгіх̣***—якими; ***вібгӯтібгіх̣***—щедротами; ***локāн***—всі планети; ***імāн***—ці; ***твам***—Ти; ***вйāпйа***—сповнюєш; ***тішт̣хасі***—залишаєшся.

Будь ласка, розкажи мені в подробицях про Свої божественні щедроти, що ними Ти сповнюєш усі ці світи.

ПОЯСНЕННЯ: З вірша стає зрозумілим, що Арджуна вже задоволений своїм знанням про Верховного Бога-Особу, Кр̣шн̣у. З милості Кр̣шн̣и Арджуна має власний досвід, інтелект, знання і все, що тільки може мати людина завдяки таким якостям, і він усвідомив, що Кр̣шн̣а — це Верховний Бог-Особа. Для Арджуни не існує сумнівів, але, незважаючи на це, він просить Кр̣шн̣у повідати про Його всепроникаючу природу. Людей взагалі, особливо імперсона-

дістів, насамперед цікавить всюдисуща природа Всевишнього. Отже, Арджуна питає Кришну про те, яким чином Він, через Свої різноманітні енергії, існує у Своєму всепроникаючому аспекті. Звісно, Арджуна запитує про це заради звичайних людей.

ВІРШ 17

कथं विद्यामहं योगिंस्त्वां सदा परिचिन्तयन् ।
केषु केषु च भावेषु चिन्त्योऽसि भगवन्मया ॥१७॥

катгам відйа̄м ахам йогім̇с твам̇ сада̄ парічінтайан;
кешу кешу ча бгга̄вешу чінтйо 'сі бгагаван майа̄

катгам—як; *відйа̄м ахам*—я пізнаю; *йогін*—о вищий містику; *твам̇*—Тебе; *сада̄*—завжди; *парічінтайан*—думаючи про; *кешу*—в яких; *кешу*—в яких; *ча*—також; *бгга̄вешу*—образах; *чінтйах асі*—належить пам'ятати Тебе; *бгагаван*—о Всевишній; *майа̄*—мною.

О Кришна, о вищий містику, як мені постійно думати про Тебе, і як мені пізнати Тебе? В якій з Твоїх різноманітних форм мені пам'ятати про Тебе, о Верховний Боже-Особистість?

ПОЯСНЕННЯ: Як стверджувалось у попередній главі, Верховного Бога-Особу приховує Його *йога-ма̄йа̄*. Побачити його можуть лише ті, хто впокорився Йому, та Його віддані. Тепер Арджуна переконався, що його друг, Кришна, — Верховний Бог, але він хоче дізнатись, яким чином людина може зрозуміти всюдисущого Господа. Звичайні люди, включно з демонами та атеїстами, не можуть пізнати Кришну, тому що Його оберігає *йога-ма̄йа̄*, Його енергія. Арджуна задає ці питання для їхнього блага. Чистий відданий турбується не лише про своє власне розуміння, але й про те, як наділити знанням усе людство. Арджуна — *ваішнава*, відданий, тому він із свого милосердя відкриває простій людині шлях до розуміння всеосяжної природи Верховного Господа. Він звертається до Кришни як до *йогіна*, тому що Кришна — володар енергії *йога-ма̄йі*, якою Він то приховує Себе від звичайної людини, то відкривається їй. Звичайна людина, яка не відчуває любові до Кришни, не спроможна постійно думати про Нього й змушена мислити на матеріальному рівні. Арджуна бере до уваги спосіб мислення матеріалістів цього світу. Слова *кешу кешу ча бгга̄вешу* стосуються матеріальної природи (слово *бгга̄ва* означає «фізичне»). Матеріалісти не можуть

усвідомити Кр̣шн̣у на духовному рівні, і тому їм радять зосередити розум на фізичних речах і намагатися побачити фізичні прояв-лення Кр̣шн̣и.

ВІРШ 18

विस्तरेणात्मनो योगं विभूतिं च जनार्दन ।
भूयः कथय तृप्तिर्हि शृण्वतो नास्ति मेऽमृतम् ॥१८॥

вістаре̣на̄тмано йоґам̇ вібгӯтім̇ ча джана̄рдана
бгӯйах̣ катґайа тр̣пті̄р хі ш́р̣нвато на̄сті ме 'мр̣там

вістаре̣на—докладно; *а̄тманах̣*—Твою; *йоґам*—містичну силу; *вібгӯтім*—надзвичайні достоїнства; *ча*—також; *джана-ардана*—вбивця безбожних; *бгӯйах̣*—знову; *катґайа*—опиши; *тр̣пті̄х̣*—насичення; *хі*—неодмінно; *ш́р̣нватах̣*—слухаючи; *на асті*—не існує; *ме*—мені; *амр̣там*—нектаром.

О Джана̄рдана, будь ласка, розповідай далі у подробицях про Свою містичну могутність. Я не можу насититися, слухаючи про Тебе, і чим більше я чую, тим солодший мені нектар Твоїх слів.

ПОЯСНЕННЯ: Так само звертались до Сӯти Ґосва̄мі *ріші* з Наіміша̄ран̣йі, яких очолював Ш́аунака. Вони сказали:

вайам̇ ту на вітр̣пйа̄ма уттама-ш́лока-вікраме
йач чгр̣нвата̄м̇ раса-джн̃а̄на̄м̇ сва̄ду сва̄ду паде паде

«Про трансцендентальні ігри та розваги Кр̣шн̣и, якого прославляють вишукані гімни, можна слухати постійно і ними не можна насититись. Ті, хто перебуває в трансцендентних стосунках з Кр̣шн̣ою, весь час насолоджуються описами Господніх розваг» (Бга̄г. 1.1.19). Отож, Арджуна прагне слухати про Кр̣шн̣у, особливо про те, яким чином Він залишається Верховним Господом, водночас проникаючи у все.

Щодо *амр̣там*, нектару, то будь-яка розповідь або вислів, що стосується Кр̣шн̣и, нагадують нектар. І це справді можна відчути. Сучасні оповідання, повісті й романи відрізняються від описів трансцендентних ігор Господа тим, що вони набридають людині, тоді як розповіді про Кр̣шн̣у нікого не втомлюють. Саме тому історію всесвіту переповнюють згадки про розваги Божих втілень. *Пура̄н̣и* —

це історії минулих епох, що розповідають про ігри різних втілень Господа. Вони ніколи не старіють, незважаючи на багаторазове читання їх.

ВІРШ 19

श्रीभगवानुवाच ।
हन्त ते कथयिष्यामि दिव्या ह्यात्मविभूतयः ।
प्राधान्यतः कुरुश्रेष्ठ नास्त्यन्तो विस्तरस्य मे ॥१९॥

шрī-бгаґаван̇ ува̄ча
ханта те катґайішйа̄мі дівйа̄ хй а̄тма-вібгӯтайах̣
пра̄дга̄йатах̣ куру-шрешт̣ґа на̄стй анто вістарасйа ме

шрī-бгаґаван̇ ува̄ча—Верховний Бог-Особа сказав; *ханта*—так *те*—тобі; *катґайішйа̄мі*—Я говоритиму; *дівйа̄х̣*—божественний *хі*—неодмінно; *а̄тма-вібгӯтайах̣*—особисті надзвичайні достоїнства; *пра̄дга̄йатах̣*—які є основними; *куру-шрешт̣ґа*—о кращий з Куру; *на асті*—не існує; *антах̣*—меж; *вістарасйа*—поширенню; *ме*—Моїх.

Верховний Бог-Особа сказав: Так, Я повідаю тобі про Свої дивовижні вияви, о Арджуна, але тільки про найбільш визначні, бо немає меж Моїм щедротам.

ПОЯСНЕННЯ: Незбагненні велич і щедроти Кр̣шн̣и. Чуття індивідуальної душі обмежені й не дозволяють збагнути всеосяжний характер діяльності Кр̣шн̣и. І все ж таки, віддані намагаються зрозуміти Кр̣шн̣у, однак при цьому вони не керуються прагненням повністю усвідомити Його в якийсь певний момент або на якомусь етапі життя. Скоріше, самі теми, що стосуються Кр̣шн̣и, настільки до вподоби відданим, що здаються їм нектаром. Тому віддані насолоджуються ними. Бесіди про щедроти Кр̣шн̣и та Його різноманітні енергії приносять чистим відданим трансцендентну насолоду. Тому вони бажають слухати про Його якості й обговорювати їх. Кр̣шн̣а знає, що живі істоти не усвідомлюють обсягу Його щедрот, і тому Він погоджується повідомити лише про основні вияви Своїх різноманітних енергій. Слово *пра̄дга̄йатах̣* («основний») підкреслює, що ми можемо зрозуміти лише декілька основних рис Верховного Господа, бо Його достоїнства безмежні. Неможливо осягнути їх

повністю. А слово *вібгӯті,* в тому розумінні, в якому його вжито в цьому вірші, стосується тих щедрот, за допомогою яких Господь підтримує все творіння. В словнику *Амара-коша* сказано, що *вібгӯті* вказує на виняткові щедроти, надзвичайну могутність та достоїнства.

Імперсоналісти та пантеїсти не можуть зрозуміти ані виняткових щедрот Верховного Господа, ані виявів Його божественних енергій. Як в матеріальному, так і в духовному світі Його енергії розподілені по всіх Його різноманітних проявленнях. Кр̣шн̣а розповідає тут лише про те, що може безпосередньо сприйняти звичайна людина; отже, далі описано деяку частину Його різноманітної енергії.

ВІРШ 20

अहमात्मा गुडाकेश सर्वभूताशयस्थितः ।
अहमादिश्च मध्यं च भूतानामन्त एव च ॥२०॥

ахам а̄тма̄ ґуд̣а̄кеша сарва-бгӯта̄шайа-стґітах̣
ахам а̄ді̇ ча мадгйам̇ ча бгӯта̄на̄м анта ева ча

ахам—Я; *а̄тма̄*—душа; *ґуд̣а̄кеша*—о Арджуна; *сарва-бгӯта*—усіх живих істот; *а̄шайа-стґітах̣*—розташована в серці; *ахам*—Я є; *а̄ді̇х̣*—джерело; *ча*—також; *мадгйам*—середина; *ча*—також; *бгӯта̄на̄м*—усіх живих істот; *антах̣*—кінець; *ева*—неодмінно; *ча*—і.

Я — Наддуша, о Арджуна, яка перебуває в серцях всіх живих істот. Я — їхній початок, середина і кінець.

ПОЯСНЕННЯ: У цьому вірші Кр̣шн̣а називає Арджуну Ґуд̣а̄кешею, що означає «той, хто переміг темряву сну». Той, хто спить у пітьмі невігластва, не може зрозуміти, як Верховний Господь різними шляхами виявляє Себе в матеріальному й духовному світах і тому таке звернення Кр̣шн̣и до Арджуни має велике значення. Арджуна подолав тьму, і Бог-Особа погоджується описати йому Свої різноманітні щедроти.

Спочатку Кр̣шн̣а повідомляє Арджуні, що Він, через Свою первинну експансію, стає душею всього космічного проявлення. Перед створенням матеріального світу Верховний Господь у Своїй повновладній експансії приймає форми *пуруша*-втілень, і від Нього все бере початок. Тому Він є *а̄тма̄*, душа *махат-таттви*, елементів всесвіту. Сукупність матеріальної енергії не є причина творення, —

насправді це Махā-Вішṇу входить у *махат-таттву,* всезагальну матеріальну енергію. Він — її душа. Коли Махā-Вішṇу входить у вже народжені світи, Він знову проявляє Себе у вигляді Наддуші в кожній окремій істоті. Ми переконуємось на досвіді, що тіло будь-якого живого створіння існує завдяки присутності в ньому духової іскри. Якщо духовна іскра відсутня, то тіло не може розвиватись. Так само й матеріальне проявлення не може розвиватись, доки Верховна Душа, Кршṇа, не ввійде в нього. Як сказано в *Субала Упанішаді: пракр̣тй-āді-сарва-бгӯтāнтар-йāмī сарва-ш́ешī ча нāрāйан̣ах̣* — «Верховний Бог-Особа існує у вигляді Наддуші в усіх проявлених всесвітах».

В *Шрīмад-Бгāгаватам* описано три *пуруша-аватāри.* Їх також описано в *Сāтвата-тантрі: вішṇос ту трīн̣ рӯпāн̣і пурушāкгйāній атго відух̣* — «в матеріальному світі Верховний Бог-Особа проявляє три Свої специфічні форми: Кāран̣одакаш́āйī Вішṇу, Ґарбгодакаш́āйī Вішṇу і Кшīродакаш́āйī Вішṇу». Махā-Вішṇу, або Кāран̣одакаш́āйī Вішṇу, описано в *Брахма-самгіті* (5.47): *йах̣ кāран̣ārн̣навадж̣але бгаджаті сма йога-нідрāм* — «Верховний Господь, Кршṇа, причина всіх причин, лежить в космічному океані у вигляді Махā-Вішṇу». Тому Верховний Бог-Особа є початок усесвіту, Він підтримує його проявлення і є завершенням всіх його енергій.

ВІРШ 21

आदित्यानामहं विष्णुर्ज्योतिषां रविरंशुमान् ।
मरीचिर्मरुतामस्मि नक्षत्राणामहं शशी ॥२१॥

āдітйāнāм ахам̇ вішṇур джйотішāм̇ равір ам̇ш́умāн
марīчір марутāм асмі накшатрāн̣āм ахам̇ ш́аш́ī

āдітйāнāм—з Āдітй; *ахам*—Я є; *вішṇух̣*—Верховний Господь; *джйотішāм*—з усіх світил; *равіх̣*—сонце; *ам̇ш́у-мāн*—світлосяйне; *марīчіх̣*—Марīчі; *марутāм*—з Марут; *асмі*—Я є; *накшатрāн̣āм*—із зірок; *ахам*—Я є; *ш́аш́ī*—Місяць.

З-посеред Āдітй Я — Вішṇу, із світил Я — сяйне Сонце, з Марут Я — Марīчі, і серед зірок Я — Місяць.

ПОЯСНЕННЯ: Існує дванадцять Āдітй, головним з яких є Кршṇа. Сонце — головне із світил, що виблискують на небі, і в *Брахма-самгіті* його названо сяючим оком Верховного Господа. Існує п'ят-

десят різновидів вітрів, що дмуть у просторі, і серед тих вітрів панівне божество, Марічі, являє собою Кршну.

Місяць найбільше виділяється вночі з-поміж зірок, і тому він уособлює Кршну. З цього вірша можна зрозуміти, що Місяць є зіркою; тобто зірки, що мерехтять в небі, також відбивають світло Сонця. Теорію, згідно з якою у всесвіті є багато сонць, не визнають у ведичній літературі. Сонце одне, а зірки, так само як і Місяць, світяться, відбиваючи його світло. *Бгаґавад-ґіта* вказує тут, що Місяць — це одна з зірок, отже, інші зірки, що виблискують, також не є сонцями, а подібні до Місяця.

ВІРШ 22

वेदानां सामवेदोऽस्मि देवानामस्मि वासवः ।
इन्द्रियाणां मनश्चास्मि भूतानामस्मि चेतना ॥२२॥

ведānāṁ сāма-ведо 'смі девānāм асмі вāсавах
індрійāṇāṁ манаі чāсмі бгӯтānāм асмі четанā

ведānām—з усіх *Вед*; *сāма-ведах*—*Сāма Веда*; *асмі*—Я є; *девānām*—з усіх напівбогів; *асмі*—Я є; *вāсавах*—небесний цар; *індрійāṇām*—з усіх почуттів; *манах*—розум; *ча*—також; *асмі*—Я є; *бгӯтānām*—усіх живих істот; *асмі*—Я є; *четанā*—життєва сила.

З Вед Я — Сāма-Веда, з напівбогів Я — Індра, цар небес, із чуттів Я — розум, а в живих істотах Я — життєва сила (свідомість).

ПОЯСНЕННЯ: Різниця між матерією і духом полягає в тому, що матерія не має свідомості, на відміну від живих істот, тому свідомість є вищою й вічною. Її не виробити, поєднуючи матеріальні елементи.

ВІРШ 23

रुद्राणां शंकरश्चास्मि वित्तेशो यक्षरक्षसाम् ।
वसूनां पावकश्चास्मि मेरुः शिखरिणामहम् ॥२३॥

рудрāṇāм ш́аṅкараш́ чāсмі вітте́ш́о йакша-ракшасāм
васӯнāм пāвакаш́ чāсмі мерух ш́ікгаріṇāм ахам

рудрāṇām—з усіх Рудр; *ш́аṅкарах*—Господь Ш́іва; *ча*—також; *асмі*—Я є; *вітта-ш́ах*—володар скарбів напівбогів; *йакша-ракшасām*—з Йакш та Рāкшасів; *васӯнām*—з Васу; *пāваках*—вогонь; *ча*—також; *асмі*—Я є; *мерух*—Меру; *ш́ікгаріṇām*—з усіх гір; *ахам*—Я є.

Із всіх Рудр Я — Господь Ш́іва, з-поміж йаків і ра̄кшасів Я — володар скарбів (Кувера), з-поміж Васу Я — вогонь (Агні), й з-поміж гір Я — Меру.

ПОЯСНЕННЯ: Існує одинадцять Рудр, головний з яких — Ш́анкара, Господь Ш́іва. Він — втілення Верховного Господа, який керує у всесвіті *гуно́ю* невігластва. Кувера, правитель *йаків* і *ра̄кшасів*, — головний охоронець скарбів напівбогів, і він представляє Верховного Господа. Меру — гора, що уславлена своїми природними багатствами.

ВІРШ 24

पुरोधसां च मुख्यं मां विद्धि पार्थ बृहस्पतिम् ।
सेनानीनामहं स्कन्दः सरसामस्मि सागरः ॥२४॥

пуродга̄сам̇ ча мукхйам̇ ма̄м̇ віддгі па̄ртха бргаспатім̇
сена̄нӣна̄м̇ ахам̇ скандах̣ сарса̄м асмі са̄гарах̣

пуродга̄сам̇—з усіх священнослужителів; *ча*—також; *мукхйам*—головний; *ма̄м̇*—Мене; *віддгі*—розумій; *па̄ртха*—о сину Пртги; *бргаспатім̇*—Брхаспаті; *сена̄нӣна̄м̇*—з усіх полководців; *ахам̇*—Я є; *скандах̣*—Ка̄ртікейа; *сарса̄м̇*—з усіх вмістилищ води; *асмі*— Я є; *са̄гарах̣*—океан.

Знай, о Арджуно, що із жреців Я — головний жрець, Брхаспаті. З полководців Я — Ка̄ртікейа, і серед водоймищ — Я океан.

ПОЯСНЕННЯ: Індра — головний напівбог райських планет, і його називають царем небес. Планета, на якій він царює, має назву Індралоки. Брхаспаті — це священнослужитель Індри, а що Індра є головний з усіх царів, то Брхаспаті є головний з усіх жреців. Як Індра — головний з усіх правителів, так само й Сканда, або Ка̄ртікейа, син Па̄рватӣ й Господа Ш́іви, є головним з усіх полководців. А з водних просторів найбільшим є океан. Ці відображення Крішни дають лише приблизне уявлення про Його велич.

ВІРШ 25

महर्षीणां भृगुरहं गिरामस्म्येकमक्षरम् ।
यज्ञानां जपयज्ञोऽस्मि स्थावराणां हिमालयः ॥२५॥

махарш̣ӣна̄м̇ бгргур ахам̇ гіра̄м асмӣ екам акшарам
йаджн̃а̄на̄м̇ джапа-йаджн̃о 'смі стха̄вара̄н̣а̄м̇ хімалайах̣

маха̄-ршӣн̣а̄м—серед великих мудреців; *бгр̣ґух̣*—Бгр̣ґу; *ахам*—Я є; *ґі̄ра̄м*—з вібрацій; *асмі*—Я є; *екам акшарам*—*пран̣ава*; *йаджн̃а̄на̄м*—із жертвопринесень; *джапа-йаджн̃ах̣*—оспівування; *асмі*—Я є; *стха̄вара̄н̣а̄м*—з нерухомих речей; *хима̄лайах̣*—гори Гімалаї.

З-поміж великих мудреців Я — Бгр̣ґу, з вібрацій Я — трансцендентний склад ом, з жертвоприношень Я — оспівування святих імен (джапа), і з-поміж нерухомих об'єктів Я — Гімалаї.

ПОЯСНЕННЯ: Брахмā, перша жива істота всесвіту, створив декількох синів, щоб помножити різні форми життя. Серед цих синів, Бгр̣ґу є наймогутнішим мудрецем. З усіх трансцендентних вібрацій, *ом* (*омка̄ра*) уособлює Кр̣шн̣у. З усіх жертвоприношень оспівування *маха̄-мантри* Харе Кр̣шн̣а, Харе Кр̣шн̣а, Кр̣шн̣а Кр̣шн̣а, Харе Харе/ Харе Ра̄ма, Харе Ра̄ма, Ра̄ма Ра̄ма, Харе Харе — найчистіше відображення Кр̣шн̣и. В деяких випадках радять приносити в жертву тварин, але в жертвопринесенні Харе Кр̣шн̣а, Харе Кр̣шн̣а немає й згадки про насильство. Це найпростіший і найчистіший спосіб. Все, що є найвидатнішого в світі, відображає Кр̣шн̣у. Тому Гімалаї, найвищі гори в світі, також представляють Кр̣шн̣у. В попередньому вірші згадувалась гора Меру, але Меру іноді рухається, тоді як Гімалаї завжди нерухомі. Отже, Гімалаї перевершують Меру.

ВІРШ 26

अश्वत्थः सर्ववृक्षाणां देवर्षीणां च नारदः ।
गन्धर्वाणां चित्ररथः सिद्धानां कपिलो मुनिः ॥२६॥

аш́ваттхах̣ сарва-вр̣кша̄н̣а̄м̇ деварш̣ӣн̣а̄м̇ ча на̄радах̣
ґандгарва̄н̣а̄м̇ чітраратхах̣ сіддга̄на̄м̇ капіло муніх̣

аш́ваттхах̣—дерево баньян; *сарва-вр̣кша̄н̣а̄м*—з усіх дерев; *деварш̣ӣн̣а̄м*—з усіх мудреців серед напівбогів; *ча*—і; *на̄радах̣*—На̄рада; *ґандгарва̄н̣а̄м*—з жителів планети Ґандгарви; *чітраратхах̣*—Чітраратга; *сіддга̄на̄м*—з тих, що досягли досконалості; *капілах̣ муніх̣*—Капіла Муні.

Із всіх дерев Я — баньян, а з мудреців серед напівбогів Я — На̄рада. З Ґандгарв Я — Чітраратга, а серед досконалих істот Я — мудрець Капіла.

ПОЯСНЕННЯ: Дерево баньян (*аш́ваттха*)—одне з найвищих і найкрасивіших дерев; в Індії люди часто поклоняються йому і роблять це одним із своїх щоденних ранкових ритуалів. Серед напівбогів вони поклоняються Нāраді, якого вважають найвидатнішим відданим у всесвіті. Таким чином, він—представник Кр̣шн̣и в образі відданого. Планета Ґандгарва населена чудовими співаками, і найкращий серед них—Чітраратґа. Серед досконалих живих істот Капіла, син Девахӯті, представляє Кр̣шн̣у. Його вважають втіленням Кр̣шн̣и і Його філософію описано в *Ш́рīмад-Бгāґаватам*. Згодом став відомий інший Капіла, але його філософія була атеїстичною. Отже, між цими двома Капілами нема ніякого зв'язку.

ВІРШ 27

उच्चैःश्रवसमश्वानां विद्धि माममृतोद्भवम् ।
ऐरावतं गजेन्द्राणां नराणां च नराधिपम् ॥२७॥

уччаіх̣ш́равасам аш́ва̄на̄м̇ віддгі ма̄м амр̣тодбгавам
аіра̄ватам̇ ґаджендра̄н̣а̄м̇ нара̄н̣а̄м̇ ча нара̄дгіпам

уччаіх̣ш́равасам—Уччаіх̣ш́рава; *аш́ва̄на̄м*—із коней; *віддгі*—**знай;** *ма̄м*—Мене; *амр̣та-удбгавам*—що виник із збивання океану; *аіра̄ватам*—Аірāвата; *ґаджа-індра̄н̣а̄м*—із шляхетних слонів; *нара̄н̣а̄м*—серед людей; *ча*—і; *нара-адгіпам*—цар.

Знай, що із коней Я — Уччаіх̣ш́рава̄, породжений тоді, коли заради божественного напою збивали океан. Серед шляхетних слонів Я — Аірāвата, а серед людей Я — цар.

ПОЯСНЕННЯ: Віддані Господа і демони (*асури*) колись збивали океан. З цієї піни утворився нектар і отрута, й Господь Ш́іва випив отруту. А з нектару виникло багато істот і серед них кінь Уччаіх̣ш́рава̄. Іншою твариною, яка виникла з нектару, був слон на ім'я Аірāвата. Ці дві тварини були створені з нектару, тому вони мають особливе значення і репрезентують Кр̣шн̣у.

Серед людей представником Кр̣шн̣и є цар; як Кр̣шн̣а підтримує всесвіт, так само і царі, що стали ними через свою праведність, підтримують мир і порядок у своїх царствах. Такі царі, як Махāрāджа Йудгішт̣тіра, Махāрāджа Парīкшіт і Господь Рāма були надзвичайно праведними правителями і завжди піклувались про щастя своїх підданих. У ведичній літературі царів вважають представниками

Бога. Але в цю епоху, внаслідок втрати релігійних засад, монархія занепала й зрештою була скасована. Слід, однак, розуміти, що в минулому, за врядування праведних царів, люди були щасливішими.

ВІРШ 28

आयुधानामहं वज्रं धेनूनामस्मि कामधुक् ।
प्रजनश्चास्मि कन्दर्पः सर्पाणामस्मि वासुकिः ॥२८॥

āyudhānām aham vajraṁ dhenūnām asmi kāmadhuk
prajanaś cāsmi kandarpaḥ sarpāṇām asmi vāsukiḥ

āyudhānām—з усієї зброї; *aham*—Я є; *vajram*—блискавка; *dhenūnām*—з корів; *asmi*—**Я є**; ***kāma-dhuk*—корова *сурабгі***; *prajanaḥ*—причина зачаття дітей; *ca*—і; *asmi*—Я є; *kandarpaḥ*—Купідон; *sarpāṇām*—із зміїв; *asmi*—Я є; *vāsukiḥ*—Вāсукі.

З усіх різновидів зброї Я — блискавка, серед корів Я — сурабгі. З причин породження потомства Я — Кандарпа, бог кохання, і із зміїв Я — Вāсукі.

ПОЯСНЕННЯ: Блискавка, справді могутня зброя, представляє могутність Крішни. На Крішналоці, в духовнім небі, є корови, яких можна доїти будь-коли, і вони дають молока стільки, скільки бажано. Звичайно, таких корів немає в матеріальному світі, але про них згадано в описах Крішналоки. Господь тримає безліч таких корів, яких називають *сурабгі*. Стверджується, що Господь Сам пасе корів *сурабгі*. Кандарпа є статевим потягом для зачаття достойних нащадків, тому Кандарпа — представник Крішни. Іноді в статеві стосунки вступають лише задля чуттєвої насолоди, але це вже не Кандарпа, не Крішна. Кандарпою називають лише статеві стосунки задля народження гарних дітей, і такі стосунки являють собою Крішну.

ВІРШ 29

अनन्तश्चास्मि नागानां वरुणो यादसामहम् ।
पितॄणामर्यमा चास्मि यमः संयमतामहम् ॥२९॥

ананташ чāсмі нāгāнāм варуно йādасāм ахам
пітр̣нāм арйамā чāсмі йамах̣ самйаматāм ахам

ананташ—Ананта; *ча*—також; *асмі*—Я є; *нāгāнāм*—з усіх зміїв, що мають численні каптури; *варуна̄ах̣*—напівбог, який опікується водами; *йādасāм*—з усіх мешканців; *ахам*—Я є; *пітр̣нāм*—із предків; *арйамā*—Арйамā; *ча*—також; *асмі*—Я є; *йамах̣*—той, хто керує смертю; *самйаматāм*—з усіх тих, що скеровують; *ахам*—Я є.

З багатоголових Нāгів Я — Ананта, і серед мешканців вод Я — напівбог Варуна. З відійшовших предків Я — Арйамā, а серед законодавців Я — Йама, бог смерті.

ПОЯСНЕННЯ: З-поміж багатоголових зміїв Нагів Ананта — найвизначніший, як і Варуна — найвизначніший з-поміж мешканців вод. Обидва вони представляють Кр̣шн̣у. Існує також планета Пітів, предків, якою править Арйамā, представник Кр̣шн̣и. Є багато живих істот, покликаних карати лиходіїв, і Йама — головний серед них. Йама живе на планеті, що розташована поруч із Землею, і після смерті великі грішники потрапляють туди, до Йами, в якого є різні кари для них.

ВІРШ 30

प्रह्लादश्चास्मि दैत्यानां कालः कलयतामहम् ।
मृगाणां च मृगेन्द्रोऽहं वैनतेयश्च पक्षिणाम् ॥३०॥

прахлāдаш чāсмі даітйāнāм кālах̣ калайатāм ахам
мр̣гāн̣āм ча мр̣гендро 'хам ваінатейаш ча пакшін̣āм

прахлāдах̣—Прахлāда; *ча*—також; *асмі*—Я є; *даітйāнāм*—із демонів; *кālах̣*—час; *калайатāм*—з підкорювачів; *ахам*—Я є; *мр̣гāн̣āм*—з тварин; *ча*—і; *мр̣га-індрах̣*—лев; *ахам*—Я є; *ваінатейах̣*—Ґаруда; *ча*—також; *пакшін̣āм*—з птахів.

З-поміж демонів Даітй Я — відданий Прахлāда, з поневолювачів Я — час, і серед звірів Я — лев, а серед птахів Я — Ґаруда.

ПОЯСНЕННЯ: Діті та Аді́ті — сестри. Синів Аді́ті називають Āдітйами, а синів Діті — Даітйами. Всі Āдітйі віддані Господу, а всі Даітйі — атеїсти. Хоча Прахлāда народився в сім'ї Даітй, він

з дитинства був великим відданим. За віддане служіння і побожну натуру його вважають представником Кршṇи.

Існує багато норм і правил, яким необхідно коритися, але час панує над усім в матеріальному всесвіті, і таким чином представляє Кршṇу. З усіх тварин лев — найсильніший і найлютіший, а з мільйонів різновидів птахів Ґаруда, який носить на спині Господа Вішṇу, — найвизначніший.

ВІРШ 31

पवनः पवतामस्मि रामः शस्त्रभृतामहम् ।
झषाणां मकरश्चास्मि स्रोतसामस्मि जाह्नवी ॥ ३१ ॥

паванах̣ паватām асмі рāмах̣ ш́астра-бгртām ахам
джгашāṇāṁ макараш́ чāсмі сротасām асмі джāхнавī

паванах̣—вітер; *паватām*—з усього, що очищає; *асмі*—Я є; *рāмах̣*—Рāма; *ш́астра-бгртām*—із тих, що при зброї; *ахам*—Я є; *джгашāṇām*—з усіх риб; *макарах̣*—акула; *ча*—також; *асмі*—Я є; *сротасām*—з рік; *асмі*—Я є; *джāхнавī*—річка Ґанґа.

З тих, що очищують, Я — вітер, із тих, хто тримає зброю, Я — Рāма, серед риб Я — акула, а з усіх рік — Ґанґа.

ПОЯСНЕННЯ: Акула — один з найбільших і, безумовно, найнебезпечніший для людини мешканець вод. Отже, вона представляє Кршṇу. А мати Ґанґа — найвизначніша з усіх рік, починається від стіп Кршṇи. Господь Рамāчāндра, головний герой *Рамāяни*, *аватāра* Кршṇи, — наймогутніший воїн.

ВІРШ 32

सर्गाणामादिरन्तश्च मध्यं चैवाहमर्जुन ।
अध्यात्मविद्या विद्यानां वादः प्रवदतामहम् ॥ ३२ ॥

сарґāṇāṁ āдір анташ́ ча мадгйам̇ чаівāхам арджуна
адгйāтма-відйā відйāнāṁ вāдах̣ правадатām ахам

сарґāṇāṁ—усіх творінь; *āдіх̣*—початок; *антах̣*—кінець; *ча*—також; *мадгйам*—середина; *ча*—і; *ева*—неодмінно; *ахам*—Я є; *арджуна*—о Арджуно; *адгйāтма-відйā*—духовне знання; *відйāнāṁ*—з

усієї освіти; *вādаḥ*—природний висновок; *правадатāм*—з аргументів; *ахам*—Я є.

Я — початок, кінець і середина всіх творінь, о Арджуно. З усіх різновидів знання Я — духовна наука про душу, а для логіків Я — остаточна істина.

ПОЯСНЕННЯ: Під час творення матеріального світу в першу чергу створюється сукупність матеріальних елементів. Як з'ясовувалося вище, космічний прояв створюється й існує під наглядом Махā-Вішну, Ґарбгодакашāйī Вішну і Кшīродакашāйī Вішну, а потім Господь Шіва знову знищує його. Брахмā є вторинний творець. Всі ці дійові сили творення, підтримування та знищення є втіленнями матеріальних якостей Верховного Господа. Отже, Він — початок, середина і кінець усього творення.

Для того, щоб поглибити і розширити свою освіту, існує чимало літературних джерел, якими є чотири *Веди*, шість доповнень до них, *Ведāнта-сӯтра*, книги з логіки, з релігії та *Пурāни*. Тобто, вся ведична література складається загалом з чотирнадцяти розділів. Серед них, та книга, яка дає *адгйāтма-відйу*, духовне знання, — зокрема *Ведāнта-сӯтра* — являє собою Кршну.

Логіки користуються різними аргументами. Підкріплення якогонебудь аргументу доказом, що підтверджує також довід опонента, називають *джалпою*. Спроби просто нанести поразку суперникові називають *вітаṇдою*. А остаточний висновок називають *вāдою*. І ця остаточна істина представляє Кршну.

ВІРШ 33

अक्षराणामकारोऽस्मि द्वन्द्वः सामासिकस्य च ।
अहमेवाक्षयः कालो धाताऽहं विश्वतोमुखः ॥ ३३ ॥

акшарāṇāм а-кāро 'смі двандваḥ сāмāсікасйа ча
ахам евākшайаḥ кāло дгāтāхам віш́вато-мукгаḥ

акшарāṇāм—з літер; *а-кāраḥ*—перша літера; *асмі*—Я є; *дванд-ваḥ*—подвійний; *сāмāсікасйа*—із складених; *ча*—і; *ахам*—Я є; *ева*—неодмінно; *акшайаḥ*—вічний; *кālаḥ*—час; *дгāтā*—творець; *ахам*—Я є; *віш́ватаḥ-мукгаḥ*—Брахмā.

З усіх літер Я — буква «А», серед усіх складних слів Я є двоскладове. Я також — невичерпний час, і серед творців Я — Брахмā.

ПОЯСНЕННЯ: А-кāра, перша літера санскритської абетки — початок ведичної літератури. Нічого не можна вимовити без *а-кāра*, отже вона — початок звуку. В санскриті є багато складних слів, серед яких подвійне слово, таке як *рāма-кр̣шн̣а*, називають *дванова*. Наприклад, *рāма* і *кр̣шн̣а* мають однакову форму й тому це складене з них слово називають подвійним.

З усіх руйнівників час — головний, бо нищить все. Час — представник Кр̣шн̣и, тому що свого часу спалахне велика пожежа й знищить усе суще.

Серед усіх істот-творців чотириголовий Брахмā — головний. Отже, він теж являє собою Верховного Господа, Кр̣шн̣у.

ВІРШ 34

मृत्युः सर्वहरश्चाहमुद्भवश्च भविष्यताम् ।
कीर्तिः श्रीर्वाक्च नारीणां स्मृतिर्मेधा धृतिः क्षमा ॥३४॥

мр̣тйух̣ сарва-хараш́ чāхам удбгаваш́ ча бгавішйатāм
кīртіх̣ ш́рīр вāк ча нāрīн̣āм смр̣тір медгā дгр̣тіх̣ кшамā

мр̣тйух̣ — смерть; ***сарва-харах̣*** — що поглинає все; ***ча*** — також; ***ахам*** — Я є; ***удбгавах̣*** — породження; ***ча*** — також; ***бгавішйатāм*** — майбутніх проявлень; ***кīртіх̣*** — слава; ***ш́рīх̣*** — пишнота або врода; ***вāк*** — красива мова; ***ча*** — також; ***нāрīн̣āм*** — у жінок; ***смр̣тіх̣*** — пам'ять; ***медгā*** — інтелект; ***дгр̣тіх̣*** — непохитність; ***кшамā*** — терпіння.

Я — всепоглинаюча смерть, і Я — причина, яка породжує все, що має бути. Серед жінок Я — слава, процвітання, витончена мова, пам'ять, кмітливість, вірність і терпеливість.

ПОЯСНЕННЯ: Тільки-но народилась людина, вона одразу ж починає вмирати. Смерть завжди, щомиті пожирає живу істоту, але власне смертю називають останній удар. І ця смерть — Кр̣шн̣а. Щодо свого майбутнього розвитку, то всі види життя підлягають шести основним змінам. Вони народжуються, ростуть, живуть деякий час, відтворюють себе, виснажуються і, зрештою, вмирають. Першою з цих шести змін є вихід з утроби матері, і це — Кр̣шн̣а. Ця перша причина породження започатковує всю майбутню діяльність.

Вважають, що сім перелічених чеснот: слава, процвітання, красномовність, пам'ять, кмітливість, вірність і терплячість — мають

живче начало. Хто має їх усі, або деякі з них, той здобуде славу. Якщо людина відома своєю праведністю, це прославляє її. Санскрит — досконала і тому дуже славетна мова. Коли людина вивчить і запам'ятає суть предмета, то в неї добра пам'ять, або *смрті*. Здатність не лише читати всілякі книги з різних тем, але й розуміти їх, і застосовувати їх, коли це необхідно, є іншою чеснотою — інтелектом (*медгою*). Здатність переборювати непостійність називають вірністю, або стійкістю (*дгртою*). А коли людина має багато достоїнств, але залишається ще й простою й доброю і вміє зберігати рівновагу в журбі й у захопленні, це означає, що її наділено чеснотою, яку називають терпінням (*кшамою*).

ВІРШ 35

बृहत्साम तथा साम्नां गायत्री छन्दसामहम् ।
मासानां मार्गशीर्षोऽहमृतूनां कुसुमाकरः ॥३५॥

бр̣хат-са̄ма татга̄ са̄мна̄м̇ га̄йатрӣ чгандаса̄м ахам
ма̄са̄на̄м̇ ма̄рга-ш́ӣршо 'хам р̣тӯна̄м̇ кусума̄карах̣

бр̣хат-са̄ма—*Бр̣хат-са̄ма; татга̄*—також; *са̄мна̄м*—із пісень *Са̄ма Веди; га̄йатрӣ*—гімни Ґа̄йатрӣ; *чгандаса̄м*—з усієї поезії; *ахам*—Я є; *ма̄са̄на̄м*—з місяців; *ма̄рга-ш́ӣршах̣*—місяць листопад-грудень; *ахам*—Я є; *р̣тӯна̄м*—з усіх пір року; *кусума-а̄карах̣*—весна.

З гімнів Са̄ма Веди Я—Бр̣хат-са̄ма, в поезії Я — Ґа̄йатрӣ. З місяців Я — Ма̄рґаш́ӣрша (листопад-грудень), і з пір року Я — квітуча весна.

ПОЯСНЕННЯ: Господь уже пояснив, що із всіх *Вед* Він — *Са̄ма Веда. Са̄ма Веда* багата на чудові пісні, які виконують різні напівбоги. Одну з таких пісень називають *Бр̣хат-са̄ма*, в неї вишукана мелодія і її виконують опівночі.

В санскритській поезії існують певні правила віршування: ритм і розмір вибирають не з примхи, як у сучасній поезії. Серед віршів, складених за такими правилами, *мантра* Ґа̄йатрӣ, яку співають належним чином кваліфіковані *бра̄хман̣и*, має першорядне значення. *Мантру* Ґа̄йатрӣ згадано в *Ш́рӣмад-Бга̄гаватам*. *Мантра* Ґа̄йатрӣ особливо призначена для осягнення Бога, і тому вона представляє Верховного Господа. Ця *мантра* призначена для духовно розвину-

тих людей, і той, хто успішно оспівує її, може вступити до трансцендентного світу Господа. Для того, щоб оспівувати *мантру* Ґайатрі, слід насамперед набути якостей бездоганної особистості, тобто згідно з законами матеріальної природи, якості благості. *Мантру* Ґайатрі має дуже важливе значення у ведичній цивілізації, і її вважають звуковим втіленням Брахмана. Її спів започаткував Брахмаджі і вона приходить від нього низкою учнівської послідовності.

Листопад-грудень вважають найкращим з усіх місяців, тому що в Індії в цей час збирають з ланів урожай злаків й усі люди дуже щасливі. Звичайно ж, весна — всіма улюблена пора року, бо весною не дуже жарко й не дуже холодно, а квіти й дерева розквітають. Весною справляють багато урочистих обрядів, присвячених розвагам Крішни; саме тому весну вважають найбільш радісною з усіх пір року, і вона символізує собою Верховного Господа, Крішну.

ВІРШ 36

द्यूतं छलयतामस्मि तेजस्तेजस्विनामहम् ।
जयोऽस्मि व्यवसायोऽस्मि सत्त्वं सत्त्ववतामहम् ॥३६॥

дйӯтам чгалайатӑм асмі теджас теджасвінӑм ахам
джайо 'смі вйавасӑйо 'смі саттвам саттвататӑм ахам

дйӯтам—азартні ігри; *чгалайатӑм*—з усіх шахрайств; *асмі*—Я є; *теджах*—блиск; *теджасвінӑм*—усього розкішного; *ахам*—Я є; *джайах*—перемога; *асті*—Я є; *вйавасӑйах*—пригода; *асмі*—Я є; *саттвам*—сила; *саттва-ватӑм*—сильних; *ахам*—Я є.

Також з усіх шахрайств Я — азартна гра, і Я — блиск усієї розкоші. Я — перемога, Я — пригода, і Я — сила сильного.

ПОЯСНЕННЯ: По всьому всесвіті існує безліч різного роду ошуканців. З усіх різновидів шахрайства азартна гра переважає всі й тому представляє Крішну. Крішна — Всевишній, і тому може бути більш лукавішим та хитрішим проти будь-якої простої людини. Якщо Крішна вирішить ошукати людину, ніхто не зможе перевершити Його у підступності. Його велич не однобічна, вона — багатогранна. Він — перемога серед переможців. Він — блиск розкішних речей. Серед підприємців Він — найзаповзятіший. Із шукачів пригод Він — найвідчайдушніший, а серед сильних Він — наймогутніший.

ший. Коли Кр̣шн̣а перебував на Землі, ніхто не міг перевершити Його на силі. Ще в дитинстві Він підняв пагорб Ґовардґана. Ніхто не може перевершити Його хитрощів, Його блиску, Його перемог, Його заповзятливості, і нікому не перевершити Його сили.

ВІРШ 37

वृष्णीनां वासुदेवोऽस्मि पाण्डवानां धनञ्जयः ।
मुनीनामप्यहं व्यासः कवीनामुशना कविः ॥ ३७ ॥

вр̣шн̣ӣна̄м ва̄судево 'смі па̄н̣дава̄на̄м дґанан̣джайах̣
мунӣна̄м апй ахам̇ вйа̄сах̣ кавӣна̄м уш́ана̄ кавіх̣

вр̣шн̣ӣна̄м — із нащадків Вр̣ш́н̣і; *ва̄судевах̣* — Кр̣шн̣а у Два̄раці; *асмі* — Я є; *па̄н̣дава̄на̄м* — з Па̄н̣дав; *дґанан̣джайах̣* — Арджуна; *мунӣна̄м* — з мудреців; *апі* — також; *ахам* — Я є; *вйа̄сах̣* — Вйа̄са, укладач усієї ведичної літератури; *кавӣна̄м* — з усіх великих мислителів; *уш́ана̄* — Уш́ана̄; *кавіх̣* — мислитель.

З нащадків Вр̣шн̣і Я — Ва̄судева, з Па̄н̣дав Я — Арджуна. З мудреців Я — Вйа̄са, і з-поміж великих мислителів — Уш́ана̄.

ПОЯСНЕННЯ: Кр̣шн̣а — первинний Верховний Бог-Особа, а Баладева — безпосередня експансія Кр̣шн̣и. І Господь Кр̣шн̣а, і Баладева з'явились як сини Васудеви, отже, кожного з них можна називати Ва̄судевою. З іншого боку, Кр̣шн̣а ніколи не залишає Вр̣нда̄вану, і тому всі форми Кр̣шн̣и, що з'являються в інших місцях, є Його експансіями. Ва̄судева — це безпосередня експансія Кр̣шн̣и, тому Ва̄судева невідмінний від Кр̣шн̣и. Слід розуміти, що Кр̣шн̣а є першоджерело всіх втілень, і тому Ва̄судева, якого згадано в цьому вірші *Бґаґавад-ґіти*, є Баладева або Балара̄ма, і, таким чином, Кр̣шн̣а — єдине джерело Ва̄судеви. Безпосередні експансії Господа називають *сва̄м́ш́ами* (особистими експансіями), а ще є експансії, які називають *вібґінна̄м́ш́оми* (відокремленими експансіями).

Серед синів Па̄н̣ду, Арджуна відомий як Дганайджайа. Він — найкращий з-поміж людей, і тому представляє Кр̣шн̣у. З *муні*, або вчених людей, добре обізнаних у ведичному знанні, Вйа̄са — найвидатніший, бо він численними способами пояснив ведичне знання, щоб зробити його загальнодоступним для людей, які живуть у Калі-йузі. Вйа̄са також відомий як втілення Кр̣шн̣и, отже, він також

представляє Кршну. *Каві* — це люди, здатні на глибокі роздуми на будь-яку тему. Серед *каві*, Уш́анā, Ш́укрāчāрйа, був духовним учителем демонів; він був надзвичайно розумним і далекоглядним політиком. Таким чином, Уш́аna уособлює це достоїнство Кршни.

ВІРШ 38

दण्डो दमयतामस्मि नीतिरस्मि जिगीषताम् ।
मौनं चैवास्मि गुह्यानां ज्ञानं ज्ञानवतामहम् ॥३८॥

даṇдо дамайатāм асмі нīтір асмі джіґīшатāм
маунам̇ чаівāсмі ґухйāнāм̇ джн̃āнам̇ джн̃āнаватāм ахам

даṇдах—кара; *дамайатāм*—з усіх засобів придушення; *асмі*—Я є; *нīтіх*—мораль; *асмі*—Я є; *джіґīшатāм*—тих, хто прагне перемоги; *маунам*—тиша; *ча*—і; *ева*—також; *асмі*—Я є; *ґухйāнāм*—секретів; *джн̃āнам*—знання; *джн̃āна-ватāм*—мудрих; *ахам*—Я є.

Серед всіх засобів придушення беззаконня Я — кара, і Я — моральність тих, хто прагне перемоги, Я — безмовність тайни і Я — розсудливість та знання мудрих.

ПОЯСНЕННЯ: У Господа є багато посередників, які є Його караючою силою, і серед них найважливішими є ті, що винищують лиходіїв. Коли карають лиходіїв, знаряддям кари стає Кршна. Для тих, хто прагне перемоги в якійсь сфері діяльності, моральність — найперший елемент. Серед потаємних дій слухання, мислення і споглядання, найважливішим є безмовність, бо за її допомогою можна дуже швидко досягти духовного поступу. Мудрий той, хто розрізняє дух і матерію, вищу й нижчу божественні природи. Таке знання є Сам Кршна.

ВІРШ 39

यच्चापि सर्वभूतानां बीजं तदहमर्जुन ।
न तदस्ति विना यत्स्यान्मया भूतं चराचरम् ॥३९॥

йач чāпі сарва-бгӯтāнāм̇ бīджам̇ тад ахам арджуна
на тад асті вінā йат сйāн майā бгӯтам̇ чарāчарам

йат—те, що; *ча*—і; *апі*—може бути; *сарва-бгӯтāнāṁ*—усіх створінь; *бīджам*—сім'я; *тат*—те; *ахам*—Я є; *арджуна*—о Арджуно; *на*—ні; *тат*—те; *асті*—є; *вінā*—без; *йат*—яке; *сйāт*—існує; *ма-*

йа—Мене; *бгӯтам*—створіння; *чара-ачарам*—рухомого і нерухомого.

І ще, о Арджуно, Я є сім'ям, яке породжує все суще. Будь-що створене — рухоме й нерухоме — не може існувати без Мене.

ПОЯСНЕННЯ: Все має причину, і ця причина, або сім'я прояву — Кр̣шн̣а. Ніщо не може існувати без енергії Кр̣шн̣и, тому Його називають всемогутнім. Без Його потенцій ніщо рухоме або нерухоме існувати не зможе. Все, що не ґрунтується на енергії Кр̣шн̣и, є *ма̄йа̄*, те, «чого немає».

ВІРШ 40

нанто 'сті мама дівйа̄на̄м̇ вібгӯтӣна̄м̇ парантапа
еша тӯддеш́атах̣ прокто вібгӯтер вістаро майа̄

на—не; *антах̣*—межа; *асті*—є; *мама*—Моїх; *дівйа̄на̄м*—божественних; *вібгӯтӣна̄м*—щедрот; *парантапа*—о звитяжний; *ешах̣*—усе це; *ту*—але; *уддеш́атах̣*—як приклад; *проктах̣*—розповів; *вібгӯтех̣*—щедрот; *вістарах̣*—поширення; *майа̄*—Мною.

О звитяжний, нема кінця Моїм божественним виявам. Ті, про які Я повідав тобі, є лише тьмяне віддзеркалення Моїх безмежних божественних щедрот.

ПОЯСНЕННЯ: У ведичній літературі сказано, що хоча існує багато способів усвідомлення величі й енергій Всевишнього, вони безмежні, і тому неможливо пояснити їх усі. Господь навів Арджуні лише декілька прикладів, щоб задовольнити його допитливість.

ВІРШ 41

йад йад вібгӯтімат саттвам̇ ш́рӣмад ӯрджітам ева ва̄
тат тад евава̄ччга твам̇ мама теджо-'ма́ша-самбгавам

йат йат — що б то не було; *вібгӯті*—щедроти; *мат*—маючи; *саттвам*—існування; *ш́рӣ-мат*—прекрасне; *ӯрджітам*—славетне;

ева—безумовно; *вā*—або; *тат тат*—усе це; *ева*—безумовно; *авґаччґа*—повинен знати; *твам*—ти; *мама*—Мого; *теджах*—блиску; *амш́а*—частина; *самбґавам*—що народилося з.

Знай, що всі гідні подиву, прекрасні й славетні творіння виникають лише із іскри Мого сяєва.

ПОЯСНЕННЯ: Слід усвідомити, що все прекрасне й славне, що існує в духовному або в матеріальному світі, є лише частковим виявом могутності Кршн̣и. Все, що виділяється надзвичайною розкішшю, слід сприймати, як втілення щедрот Кршн̣и.

ВІРШ 42

अथवा बहुनैतेन किं ज्ञातेन तवार्जुन ।
विष्टभ्याहमिदं कृत्स्नमेकांशेन स्थितो जगत् ॥४२॥

атґа вā бахунаітена кім̇ джн̃ā̄тена тавā̄рджуна
вішт̣абгйāхам ідам̇ кр̣тснам екā̄м̇шена стґіто джаґат

атґа вā—чи; *бахунā*—багато; *етена*—цим; *кім*—яке; *джн̃ā̄тена*—знанням; *тава*—твоє; *арджуна*—о Арджуно; *вішт̣абгйа*—проникаючи; *ахам*—Я; *ідам*—цей; *кр̣тснам*—все проявлення; *ека*—однією; *амш́ена*—частиною; *стґітах̣*—розташований; *джаґат*—всесвіт.

О Арджуно, навіщо знати про все це в подробицях? Лише однією часткою Себе Я пронизую і підтримую весь цей всесвіт.

ПОЯСНЕННЯ: Верховний Господь присутній скрізь в матеріальних всесвітах, бо входить у все як Наддуша. Господь каже Арджуні, що не варто з'ясовувати, яким чином окремі речі виявляють свою пишноту і велич. Необхідно знати, що всі вони існують саме тому, що Кршн̣а у вигляді Наддуші входить у них. Від найбільшої істоти, Брахми, і до найдрібнішої мурашки все існує лише тому, що Господь перебуває скрізь і все підтримує.

Поширеною є думка, що, поклоняючись будь-якому напівбогу, людина прийде до Верховного Бога-Особи, кінцевої мети. Але у цьому вірші поклоніння напівбогам цілковито засуджується, тому що навіть найвидатніші з напівбогів, такі як Брахмā і Ш́іва, являють собою лише частину могутності Верховного Господа. Він — першопричина всього народженого, і нема нікого, величнішого за Нього. Він — *асамаурдґва*: це означає, що немає нікого, хто б перевершив його, і нема нікого, хто б зрівнявся з ним. У *Падма Пурāн̣і* сказано, що той, хто вважає, ніби Верховний Господь Кршн̣а

перебуває на одному рівні з напівбогами, навіть такими, як Брахмā й Ш́іва, той одразу ж стає безбожним. Але той, хто уважно вивчає різні описи божественних щедрот і виявів енергій Кр̣шн̣и, неодмінно зможе усвідомити становище Господа Ш́рī Кр̣шн̣и, зосередивши свій розум на поклонінні Йому і не відхилиться з цього шляху. Господь всюдисущий; Він входить у все, що існує, як Наддуша, часткова експансія Кр̣шн̣и, яка представляє Його. Тому чисті віддані зосереджують свій розум на свідомості Кр̣шн̣и і цілком віддають себе служінню Йому; отже, вони завжди перебувають в трансцендентному стані. Питання відданого служіння і поклоніння Кр̣шн̣і було чітко роз'яснено у віршах з восьмого по одинадцятий цієї глави. Таким є шлях чистого відданого служіння. В даній главі було докладно з'ясовано, як можна досягти вищої досконалості у відданому служінні — спілкування з Верховним Богом-Особою. Ш́рīла Баладева Відйā̄бгӯшан̣а, великий *ā̄чā̄рйа*, причетний до учнівської послідовності, яка починається від Кр̣шн̣и, завершує свій коментар до цієї глави так:

йач-чгакті-лейа̄т сурйа̄дйā̄ бгавантй атй-угра-теджасах̣
йад-амш́ена дгр̣там̇ віш́вам̇ са кр̣шн̣о даш́аме 'рчйате

З безмежної енергії Господа Кр̣шн̣и навіть могутнє Сонце черпає свою силу, і одна лише повновладна частка Кр̣шн̣и підтримує весь світ. Тому Господа Ш́рī Кр̣шн̣у прославляють, і поклоняються Йому.

Так закінчуються пояснення Бгактіведанти до десятої глави Ш́рīмад Бгаґавад-ґīти, в якій розглядалися щедроти Абсолюту.

ГЛАВА ОДИНАДЦЯТА

Всесвітня форма

ВІРШ 1

अर्जुन उवाच ।
मदनुग्रहाय परमं गुह्यमध्यात्मसंज्ञितम् ।
यत्त्वयोक्तं वचस्तेन मोहोऽयं विगतो मम ॥ १ ॥

арджуна ува̄ча
мад-ануграха̄йа парамам̇ г̣хйам адгйа̄тма-сам̇джн̃ітам
йат твайоктам̇ вачас тена мохо 'йам̇ вігатo мама

арджунах̣ ува̄ча—Арджуна сказав; *мат-ануграха̄йа*—просто, щоб виявити до мене Свою прихильність; *парамам*—верховне; *г̣хйам*—таємницю; *адгйа̄тма*—духовний; *сам̇джн̃ітам*—стосовно; *йат*—що; *твайа̄*—Тобою; *уктам*—сказані; *вачах̣*—слово; *тена*—завдяки цьому; *мохах̣*—ілюзія; *айам*—цей; *вігатах̣*—усунутий; *мама*—мій.

Арджуна сказав: Я вислухав, з Твоєї ласки, настанови про ці найвотаємніші духовні речі, і мої ілюзії розвіялись.

ПОЯСНЕННЯ: Ця глава розкриває сутність Кр̣шни як причини

всіх причин. Більше того, Він є причина Махā-Вішну, з якого виходять матеріальні всесвіти. Кр̣шна — не *аватāра*, а джерело всіх *аватāр*. Це остаточно з'ясовано в попередній главі.

Щодо Арджуни, то він сам каже, що його ілюзія розвіялась. Тобто Арджуна більше не дивиться на Кр̣шну як на звичайну людину, свого друга, а як на джерело всього сущого. На Арджуну зійшло осяяння, і він щасливий, що має такого великого друга, Кр̣шну. Але, хоча він сам визнає Кр̣шну джерелом усього, що існує, його хвилює думка про людей, які не знають цього. В цій главі описано, як Арджуна просить Кр̣шну явити Свою всесвітню форму, щоб божественна природа Кр̣шни стала очевидною для всіх. Звичайно, коли людина бачить всесвітню форму Кр̣шни, це її бентежить так само, як і Арджуну, але Кр̣шна настільки милостивий, що потім знову прибирає Свого первинного вигляду. Арджуна визнає те, що Кр̣шна не раз уже нагадував: Господь розмовляє з ним для його ж користі. Отже, Арджуна погоджується, що все це відбувається з ним з ласки Кр̣шни. Тепер він переконався, що Кр̣шна — причина всіх причин і що Він перебуває в серці кожного у вигляді Наддуші.

ВІРШ 2

भवाप्ययौ हि भूतानां श्रुतौ विस्तरशो मया ।
त्वत्तः कमलपत्राक्ष माहात्म्यमपि चाव्ययम् ॥ २ ॥

бгавāпйайау хі бгӯтāнāм̇ ш́рутау вістараш́о майā
тваттах̣ камала-патрāкша māхāтмйам апі чāвйайам

бгава—поява; *апйайау*—зникнення; *хі*—неодмінно; *бгӯтāнāм̇*—усіх живих істот; *ш́рутау*—вислухані; *вістараш́ах̣*—докладно; *майā*—мною; *тваттах̣*—від Тебе; *камала-патра-акша*—о лотосоокий; *māхāтмйам*—слава; *апі*—також; *ча*—і; *авйайам*—невичерпне.

О лотосоокий, вислухавши Твоє вичерпне пояснення про те, як з'являються і зникають усі живі істоти, я усвідомив Твою невичерпну славу.

ПОЯСНЕННЯ: Зраділий Арджуна звертається до Кр̣шни, називаючи Його лотосооким (очі Кр̣шни нагадують пелюстки лотоса), бо в останньому вірші попередньої глави Господь запевнив Арджуну: *ахам̇ кр̣тснасйа джаґатах̣ прабгавах̣ пралайас татґā*. «Я — джерело появи й зникнення всього матеріального творіння». І ось Арджуна в подробицях почув про це від Господа. Далі Арджуна ді-

знається, що хоча Кришна є джерело всього сущого, Сам Він перебуває осторонь усього. Господь сказав у дев'ятій главі, що Він всюдисущий, але це не означає, що Він присутній скрізь особисто. Могутність Кришни незбагненна, і Арджуна підтверджує, що цілком усвідомив це.

ВІРШ 3

एवमेतद्यथात्थ त्वमात्मानं परमेश्वर ।
द्रष्टुमिच्छामि ते रूपमैश्वरं पुरुषोत्तम ॥ ३ ॥

евам етад йатґāттґа твам ātмāнам парамеśвара
драшṭум іччґāмі те рӯпам аіśварам пурушоттама

евам—так; *етат*—це; *йатґā*—як; *āттґа*—сказав; *твам*—Ти; *ātмāнам*—Сам; *парама-īśвара*—о Верховний Господь; *драшṭум*—бачити; *іччґāмі*—я бажаю; *те*—Твоє; *рӯпам*—форма; *аіśварам*—божественне; *пуруша-уттама*—о кращий з усіх.

О найвизначніший з усіх, о верховна формо, хоча нереді мною Ти в Своєму істинному образі, що Ти описав його мені, я хочу побачити, як Ти увійшов у космічний прояв, якою є та Твоя форма.

ПОЯСНЕННЯ: Господь сказав, що космічне проявлення виникло та існує тому, що Він за допомогою Свого особистісного вияву входить у матеріальний всесвіт. Слова Кришни вдихнули в Арджуну впевненість, але щоб переконати інших людей у майбутньому, тих, хто може вважати Кришну звичайною людиною, він бажає навіч побачити всесвітню форму Господа і зрозуміти, як саме Господь діє у всесвіті, хоча і перебуває осторонь нього. Те, що Арджуна звертається до Кришни як до *пурушоттами*, також має велике значення. Господь є Верховним Богом-Особою, і тому Він присутній в самому Арджуні й знає про його бажання і розуміє, що Арджуна не відчуває особливого прагнення бачити Його всесвітню форму, бо він цілком задоволений можливістю бачити Господа в Його особистісному образі, образі Кришни. Але Господь також розуміє, що Арджуна прохає Його показати всесвітню форму не для того, щоб пересвідчитись самому, а на те, щоб переконати інших. Кришна знає, що бажання Арджуни побачити Його всесвітню форму пояснюється ще й необхідністю встановити критерій істинності, тому що в майбутньому багато самозванців видаватимуть себе за Господні втілення. Тому треба бути особливо обережним, і той,

хто заявляє, що він — Кршна, мусить довести це, явивши свою всесвітню форму.

ВІРШ 4

मन्यसे यदि तच्छक्यं मया द्रष्टुमिति प्रभो ।
योगेश्वर ततो मे त्वं दर्शयात्मानमव्ययम् ॥ ४ ॥

манйасе йаді тач чгакйам майā драшṭум іті прабго
йоґеśвара тато ме твам дарśайāтмānам авйайам

манйасе—Ти думаєш; *йаді*—якщо; *тат*—те; *śакйам*—здатний; *майā*—мною; *драшṭум*—бачити; *іті*—таким чином; *прабго*—о Господи; *йоґа-īśвара*—Володар усієї містичної сили; *татах*—тоді; *ме*—мені; *твам*—Ти; *дарśайа*—покажи; *āтмānам*—Себе; *авйайам*—вічний.

Якщо Ти вважаєш, що я здатний побачити Твою космічну форму, о мій Господи, Володарю всіх містичних сил, будь ласка, яви Свою безмежну всесвітню Сутність.

ПОЯСНЕННЯ: Сказано, що за допомогою матеріальних чуттів неможливо ані побачити, ані почути, зрозуміти або ж відчути Верховного Господа, Кршну. Але Господь може явити Себе тій людині, яка цілеспрямовано присвячує себе любовному трансцендентному служінню Господеві. Кожна жива істота — лише духовна іскра, і вона не може побачити чи зрозуміти Верховного Господа. Як відданий Господа, Арджуна не покладається на силу своїх розумових здібностей. Навпаки, він визнає власну обмеженість, що властива кожній живій істоті, і незбагненність становища Кршни. Арджуна розуміє, що жива істота не може усвідомити нічим не обмежену нескінченність. Збагнути природу безконечного можна лише тоді, коли Сам цей безконечний, зі Своєї ласки, розкриє Себе. Тут дуже важливим є слово *йоґеśвара*, бо Господь наділений незбагненною могутністю. Якщо Він захоче, Він може, зі Своєї ласки, явити Себе, незважаючи на безмежність Своєї природи. Тому Арджуна просить про цю незрівнянну милість Кршни. Він нічого не вимагає. Кршна не зобов'язаний відкриватися нікому, крім тих, хто цілком заглиблюється в свідомість Кршни у відданому служінні Господеві. Отже люди, які покладаються лише на силу своїх розумових здібностей, не можуть побачити Кршну.

ВІРШ 5

श्रीभगवानुवाच ।
पश्य मे पार्थ रूपाणि शतशोऽथ सहस्रशः ।
नानाविधानि दिव्यानि नानावर्णाकृतीनि च ॥ ५ ॥

шрī-бгаґавāн увāча
паш́йа ме пāртга рӯпāṇі шаташ́о 'тга сахасраш́аḥ
нāнā-відгāні дівйāні нāнā-варṇāкртīні ча

шрī-бгаґавāн увāча—Верховний Бог-Особа сказав; *паш́йа*—споглядай; *ме*—Мої; *пāртга*—о сину Пртги; *рӯпāṇі*—форми; *шаташ́аḥ*—сотні; *атга*—також; *сахасраш́аḥ*—тисячі; *нāнā-відгāні*—різноманітні; *дівйāні*—божественні; *нāнā*—різноманітні; *варṇа*—кольорові; *ākртīні*—форми; *ча*—також.

Верховний Бог-Особа сказав: Мій дорогий Арджуно, о сину Пртги, тож поглянь на Мої щедроти, на сотні тисяч різноманітних божественних і багатобарвних форм.

ПОЯСНЕННЯ: Арджуна хотів побачити Кршну у Його всесвітній формі, яка проявляється тільки заради творення космосу і тому, попри її трансцендентність, підпадає під вплив минущого часу цієї матеріальної природи. Так само, як матеріальна природа існує то в проявленому, то в непроявленому стані, так і ця всесвітня форма Кршни проявляється і потім переходить у непроявлений стан. Вона не перебуває вічно в духовному світі, подібно до інших форм Кршни. Що стосується відданих Господа, то вони не дуже прагнуть споглядати всесвітню форму, але якщо вже Арджуна захотів побачити Кршну таким, то Господь відкриває йому її. Звичайна людина не спроможна бачити всесвітньої форми. Здатність бачити її надає Сам Кршна.

ВІРШ 6

पश्यादित्यान्वसून्रुद्रानश्विनौ मरुतस्तथा ।
बहून्यदृष्टपूर्वाणि पश्याश्चर्याणि भारत ॥ ६ ॥

паш́йāдітйāн васӯн рудрāн аш́вінау марутас татґā
бахӯнй адршта-пӯрвāṇі паш́йāш́чарйāṇі бгāрата

паш́йа—побач; *а̄дітйа̄н*—дванадцять синів Аді̇ті; *васӯн*—вісім Васу; *рудра̄н*—одинадцять форм Рудр; *аш́вінау*—два Аш́віни; *марутах*—сорок дев'ять Марут (напівбогів вітру); *татґа̄*—також; *бахӯні*—багато; *адрш̣та*—що ти не бачив; *пӯрва̣ні*—раніше; *паш́йа*—побач; *а̄ш́чарйа̄ні*—усі дива; *бґа̄рата*—о кращий з Бгарат

О кращий з Бга̄рат, погляньте на різні прояви А̄дітй, Васу, Рудр, Аш́вінї-кума̄р і всіх інших напівбогів. Уздрі численні дива, що їх до тебе ніхто не бачив і про які ніхто ніколи не чув.

ПОЯСНЕННЯ: Хоча Арджуна був особистим другом Кр̣шн̣и і найбільш розвинутим із вчених людей свого часу, — він не міг знати про Кр̣шн̣у все. Тут сказано, що досі жодна людина не знала й не чула про всі ці форми та прояви. Але тепер Кр̣шн̣а відкриває ці дивні образи.

ВІРШ 7

इहैकस्थं जगत्कृत्स्नं पश्याद्य सचराचरम् ।
मम देहे गुडाकेश यच्चान्यद्द्रष्टुमिच्छसि ॥ ७ ॥

іхаіка-стґам джаґат кр̣тснам паш́йа̄дйа са-чара̄чарам
мама дехе ґуда̄кеш́а йач ча̄нйад драш̣т̣ум іччгасі

іха—у цьому; *ека-стґам*—в одному місці; *джаґат*—всесвіт; *кр̣тснам*—повністю; *паш́йа*—побач; *адйа*—негайно; *са*—з; *чара*—рухоме; *ачарам*—і нерухоме; *мама*—Моєму; *дехе*—у цьому тілі; *ґуда̄кеш́а*—о Арджуно; *йат*—те, що; *ча*—також; *анйат*—інше; *драш̣т̣ум*—бачити; *іччгасі*—ти бажаєш.

О Арджуно, що б ти не захотів побачити, все є в цьому Моєму тілі! Ця всесвітня форма може явити тобі все, що ти хочеш побачити зараз або в майбутньому. Все суще — рухоме й нерухоме — присутнє тут, в одному місці.

ПОЯСНЕННЯ: Ніхто не може побачити весь усесвіт, перебуваючи в одному місці. Навіть найвидатніший вчений не здатний спостерігати те, що відбувається в інших частинах всесвіту. Але відданий, подібний Арджуні, може бачити все, що існує у всесвіті. Кр̣шн̣а дає Арджуні здатність бачити все, що той лише забажає: минуле, тепе-

рішне, майбутнє. Таким чином з ласки Кр̣шн̣и Арджуна спромігся бачити все, що існує.

ВІРШ 8

न तु मां शक्यसे द्रष्टुमनेनैव स्वचक्षुषा ।
दिव्यं ददामि ते चक्षुः पश्य मे योगमैश्वरम् ॥ ८॥

на ту мāм̇ ш́акйасе драшт̣ум аненаіва сва-чакшушā
дівйам̇ дадāмі те чакшух̣ паш́йа ме йоґам аіш́варам

на—ніколи; *ту*—але; *мāм*—Мене; *ш́акйасе*—здатний; *драшт̣ум*—бачити; *анена*—цими; *ева*—напевно; *сва-чакшушā*—на свої власні очі; *дівйам*—божественні; *дадāмі*—Я даю; *те*—тобі; *чакшух̣*—очі; *паш́йа*—побач; *ме*—Моє; *йоґам аіш́варам*—незбагненну містичну силу.

Але ти не можеш бачити Мене своїми нинішніми очима, тому Я наділяю тебе божественним баченням. Споглядай же Мою незбагненну містичну силу!

ПОЯСНЕННЯ: Чистий відданий не схильний бачити Кр̣шн̣у ні в якій формі, — лише у Його дворукому образі; всесвітню форму Кр̣шн̣и, явлену Його милістю, відданий може побачити тільки за допомогою духовного зору, а не розуму. Тобто, щоб побачити всесвітню форму Кр̣шн̣и, Арджуні треба було змінити не розум, а бачення. Всесвітня форма Кр̣шн̣и не дуже важлива; це стане зрозумілим із подальших віршів. Однак Арджуна захотів побачити її і Господь наділяє його особливим баченням, необхідним для цього.

Відданих, які правильно розуміють суть трансцендентних стосунків з Кр̣шн̣ою, приваблюють любовні взаємовідносини з Кр̣шн̣ою, а не імперсональний вияв Його величі. Друзі Кр̣шн̣и, Його товариші по іграх та Його батьки ніколи не прагнуть, щоб Він продемонстрував їм Свої щедроти. Їх так сильно захопила чиста любов до Кр̣шн̣и, що вони навіть не відають, що Він — Верховний Бог-Особа. В своїх стосунках взаємної любові з Кр̣шн̣ою, вони забувають про те, що Кр̣шн̣а є Верховний Господь. В *Ш́рīмад-Бгāґаватам* сказано, що хлопчики, які бавляться разом з Кр̣шн̣ою — це надзвичайно праведні душі, які після численних життів отримали таку можливість — гратися з Кр̣шн̣ою. Ці хлопчаки не знають, що

Крішна є Верховний Бог-Особа. Вони ставляться до Нього просто як до свого друга. Тому Шукадева Ґосвамі каже:

іттґам сатам брахма-сукґанубгутйа
дасйам ґатанам пара-даіватена
майа-рітанам нара-даракена
сакам віджахруґ крта-пуньа-пуньджаґ

«Ось Верховна Особа, в якій великі мудреці вбачають безособистісного Брахмана, віддані — Верховного Бога-Особу, а звичайні люди — витвір матеріальної природи. І ці хлопчики, які здійснили багато доброчесних вчинків у своїх минулих життях, бавляться разом з Верховним Богом-Особою» (Бгаґ. 10.12.11).

Отже, відданий не прагне споглядати *віш'ва-рупу*, всесвітню форму, але Арджуна захотів побачити її, щоб майбутні покоління не сумнівались в твердженнях Крішни й змогли зрозуміти, що Крішна не лише теоретично або філософськи довів, що Він є Всевишній, але й насправді явив Себе таким перед Арджуною. Свідчення Арджуни необхідне, бо він є першою ланкою в ланцюгові *парампари*. Той, хто справді прагне пізнати Верховного Бога-Особу, Крішну, і хто йде стопами Арджуни, повинен знати, що Крішна не лише теоретично представив Себе Верховним, але й на ділі явив Себе Всевишнім.

Господь наділив Арджуну особливою здатністю на те, щоб той міг споглядати й засвідчити Його всесвітню форму, адже, як вже було сказано, сам Арджуна не дуже прагнув бачити її.

ВІРШ 9

सञ्जय उवाच ।
एवमुक्त्वा ततो राजन्महायोगेश्वरो हरिः ।
दर्शयामास पार्थाय परमं रूपमैश्वरम् ॥ ९ ॥

сан'джайа ува̄ча
евам уктва̄ тато ра̄джан маха̄-йоґеш'варо харіх
дарш'айам а̄са па̄ртґа̄йа парамам рупам аіш'варам

сан'джайах ува̄ча—Сан'джайа сказав; *евам*—таким чином; *уктва̄*—кажучи; *татах*—після; *ра̄джан*—о царю; *маха̄-йоґа-ішварах*—найможутніший містик; *харіх*—Верховний Бог-Особа, Крішна; *дарш'а-*

дарш̣айа̄са—показав; *па̄ртха̄йа*—Арджуні; *парамам*—божественне; *рӯпам аишварам*—всесвітню форму.

Сайджайа сказав: О царю, промовивши це, Верховний Повелитель усіх містичних сил, Бог-Особа явив Арджуні Свою всесвітню форму.

ВІРШІ 10–11

अनेकवक्त्रनयनमनेकाद्भुतदर्शनम् ।
अनेकदिव्याभरणं दिव्यानेकोद्यतायुधम् ॥ १० ॥

दिव्यमाल्याम्बरधरं दिव्यगन्धानुलेपनम् ।
सर्वाश्चर्यमयं देवमनन्तं विश्वतोमुखम् ॥ ११ ॥

анека-вактра-найанам анека̄дбгута-дарш̣анам
анека-дівйа̄бгараṇам̇ дівйанекодйата̄йудгам

дівйа-ма̄лйа̄мбара-дгарам̇ дівйа-ґандга̄нулепанам
сарва̄ш́чарйа-майам̇ девам анантам̇ віш́вато-мукгам

анека—різноманітні; *вактра*—роти; *найанам*—очі; *анека*—різноманітне; *адбгута*—дивне; *дарш̣анам*—видовище; *анека*—багато; *дівйа*—божественне; *а̄бгараṇам*—прикраси; *дівйа*—божественне; *анека*—різноманітне; *удйата*—підняте; *а̄йудгам*—зброя; *дівйа*—божественними; *ма̄лйа*—ґірляндами; *амбара*—убранням; *дгарам*—вдягнений; *дівйа*—божественними; *ґандга*—пахощами; *анулепанам*—змащений; *сарва*—увесь; *а̄ш́чарйа-майам*—дивний; *девам*—що сяє; *анантам*—безмежний; *віш́ватах̣-мукгам*—всепроникаючий.

Арджуна побачив у тій всесвітній формі безліч ротів, очей, незліченні й дивовижні видіння. Господь у цій формі був прикрашений неземними коштовностями й потрясав божественною зброєю. Він був убраний в божественні шати й прикрашений ґірляндами. Його духм'яне тіло було змащене різними надзвичайними ароматичними маслами. Все це було дивовижне, безмежне й сяяло, покриваючи все.

ПОЯСНЕННЯ: Повторення слів «численні» й «незліченні» в цих віршах вказує на те, що не було ліку рукам, ротам, ногам та іншим

проявам, які споглядав Арджуна. Ці проявлення поширені скрізь у всесвіті, але милістю Господа Арджуна міг споглядати їх, перебуваючи на одному місці. Це стало можливим завдяки незбагненній потенції Господа.

ВІРШ 12

दिवि सूर्यसहस्रस्य भवेद्युगपदुत्थिता ।
यदि भाः सदृशी सा स्याद्भासस्तस्य महात्मनः ॥ १२ ॥

діві сӯрйа-сахасрасйа бгавед йуґапад уттґітā
йаді бгāḥ садрiшī сā сйād бгāсас тасйа махāтманаḥ

діві—у небі; *сӯрйа*—сонць; *сахасрасйа*—багатьох тисяч; *бгавет*—там були б; *йуґапат*—водночас; *уттґітā*—присутні; *йаді*—якщо; *бгāḥ*—світло; *садрiшī*—як це; *сā*—така; *сйāт*—була б; *бгāсаḥ*—сяйво; *тасйа*—Його; *махā-ātманаḥ*—великого Господа.

Якби сотні тисяч сонць водночас зійшли на небі, то їхнє сяйво могло б нагадати сяйво Верховної Особи у всесвітній формі.

ПОЯСНЕННЯ: Те, що побачив Арджуна — невимовне, і все ж Сайджайа намагається допомогти Дгртараштрі уявити собі картину великого одкровення. Сайджайі й Дгртараштри не було на полі бою, але з милості Вйāси Сайджайа міг спостерігати все, що там відбувалось. І він порівнює побачене, наскільки це взагалі доступно нашій уяві, — з сяйвом тисячі сонць.

ВІРШ 13

तत्रैकस्थं जगत्कृत्स्नं प्रविभक्तमनेकधा ।
अपश्यद्देवदेवस्य शरीरे पाण्डवस्तदा ॥ १३ ॥

татраіка-стґам̇ джаґат кртснам̇ правібгактам анекадґā
апаш́йад дева-девасйа ш́арīре пāṇ̣давас тадā

татра—там; *ека-стґам*—в одному місці; *джаґат*—всесвіт; *кртснам*—повністю; *правібгактам*—розділений; *анекадґā*—на багато; *апаш́йат*—міг бачити; *дева-девасйа*—Верховного Бога-Особи; *ш́арīре*—у всесвітній формі; *пāṇ̣давах*—Арджуна; *тадā*—тоді.

В цей час Арджуна міг споглядати у всесвітній формі Господа безмежні простори всесвіту, зосереджені в одному місці, хоча й розділені на багато-багато тисяч.

ПОЯСНЕННЯ: Тут дуже велике значення має слово *татра* («там»). Воно вказує на те, що всесвітня форма Кр̣шн̣и відкрилась Арджуні, коли обидва вони сиділи в колісниці. Інші люди, присутні на полі бою, не могли спостерігати цієї форми, бо Кр̣шн̣а явив видіння її лише Арджуні. В тілі Кр̣шн̣и Арджуна міг спостерігати тисячі планет. Як ми знаємо з ведичних писань, існує безліч світів і планет. Одні створено із землі, другі — із золота, а треті — з коштовних каменів. Одні дуже великі, інші — трохи менші тощо. Сидячи в колісниці, Арджуна бачив їх усі. Але жодна людина не могла зрозуміти того, що відбувалось між Кр̣шн̣ою й Арджуною.

ВІРШ 14

ततः स विस्मयाविष्टो हृष्टरोमा धनञ्जयः ।
प्रणम्य शिरसा देवं कृताञ्जलिरभाषत ॥१४॥

татах̣ са вісмайа̄вішт̣о хр̣шт̣а-рома̄ дганан̃джайах̣
пран̣амйа ш́ірасā девам̇ кр̣та̄н̃джалір абга̄шата

татах̣ — потім; *сах̣* — він; *вісмайа-а̄вішт̣ах̣* — сповнений подиву; *хр̣шт̣а-рома̄* — з волоссям, яке настовбурчилося від його великого екстазу; *дганан̃джайах̣* — Арджуна; *пран̣амйа* — пропонуючи шанобливі поклони; *ш́ірасā* — із схиленою головою; *девам* — Верховному Богу-Особі; *кр̣та-а̃н̃джалих̣* — із складеними руками; *абга̄шата* — почав говорити.

Приголомшений і вкрай здивований, із настовбурченим волоссям, Арджуна схилив голову, склав руки і почав молити Верховного Господа.

ПОЯСНЕННЯ: Як тільки Господь явив Себе таким чином, відносини між Ним і Арджуною негайно змінилися. Досі їхні стосунки ґрунтувались на дружбі, але зараз, після одкровення, Арджуна з великою шанобою кланяється Кр̣шн̣і, й склавши руки, молиться Йому. Він складає хвалу всесвітній формі. Відтак дружні почуття Арджуни до Кр̣шн̣и змінились на почуття подиву. Великі віддані бачать в Кр̣шн̣і вмістилище всіх взаємовідносин. В священних пи-

саннях згадано дванадцять основних форм стосунків, і всі вони є в Кршні. Сказано, що Він — океан всіх стосунків між двома живими істотами, між богами, а також між Верховним Господом та Його відданими.

Арджуну опанувало почуття подиву, і він, незважаючи на притаманну йому врівноваженість, розсудливість і скромність, впав в екстатичний стан; склавши молитовно руки, з настовбурченим волоссям, він став кланятись й висловлювати шану Верховному Господеві. Звісно, він не відчував страху, але був вражений дивом, яке явив Господь. Нахлинув подив, він переповнив Арджуну й витіснив дружню любов.

ВІРШ 15

अर्जुन उवाच ।
पश्यामि देवांस्तव देव देहे
सर्वांस्तथा भूतविशेषसङ्घान् ।
ब्रह्माणमीशं कमलासनस्थ-
मृषींश्च सर्वानुरगांश्च दिव्यान् ॥१५॥

арджуна ува̄ча
паш́йа̄мі дева̄м̇с тава дева дехе
сарва̄м̇с татха̄ бгӯта-вішеша-сан̇гха̄н
брахма̄ н̣ам ӣш́ам̇ камала̄сана-стхам
р̣ш̄ӣм̇ш́ ча сарва̄н ураґа̄м̇ш́ ча дівйа̄н

арджунах ува̄ча—Арджуна сказав; *паш́йа̄мі*—я бачу; *дева̄н*—усіх напівбогів; *тава*—в Твоєму; *дева*—о Господи; *дехе*—в тілі; *сарва̄н*—усіх; *татха̄*—також; *бгӯта*—живих істот; *вішеша-сан̇гха̄н*—якимось чином зібраних разом; *брахма̄н̣ам*—Господа Брахму; *ӣш́ам*—Господа Ш́іву; *камала-а̄сана-стхам*—що сидить на квітці лотосу; *р̣ш̄ӣн*—великих мудреців; *ча*—також; *сарва̄н*—усіх; *ураґа̄н*—зміїв; *ча*—також; *дівйа̄н*—божественних.

Арджуна сказав: Мій дорогий Господи Кршно, я бачу в Твоєму тілі всіх напівбогів і безліч інших живих істот. Я бачу Брахму, який сидить на квітці лотосу, а також Господа Ш́іву, всіх мудреців і божественних зміїв.

ПОЯСНЕННЯ: Зорові Арджуни відкрилось усе, що існує у всесвіті: він побачив Брахму, перше живе створіння всесвіту, а також небесного змія, на якому в нижчих сферах всесвіту лежить Гарбго-

дакаша̄йї Вішн̣у. Це ложе утворене тілом змія на ім'я Ва̄сукі. Існують також й інші змії, яких називають Ва̄сукі. Арджуна оглядає весь всесвіт, від Ґарбгодакаша̄йї Вішн̣у до найвищої його частини, лотосної планети, де мешкає перша жива істота всесвіту, Брахма̄. Таким чином, не залишаючи колісниці, Арджуна міг споглядати все, що існує, від початку до кінця. Це стало можливим завдяки милості Верховного Господа, Кр̣шн̣и.

ВІРШ 16

अनेकबाहूदरवक्त्रनेत्रं
पश्यामि त्वां सर्वतोऽनन्तरूपम् ।
नान्तं न मध्यं न पुनस्तवादिं
पश्यामि विश्वेश्वर विश्वरूप ॥१६॥

анека-ба̄хӯдара-вактра-нетрам̇
паш́йа̄мі тва̄м̇ сарвато 'нанта-рӯпам
на̄нтам̇ на мадгйам̇ на пунас тава̄дім̇
паш́йа̄мі віш́ве́ш́вара віш́ва-рӯпа

анека—багато; *ба̄ху*—рук; *удара*—животів; *вактра*—ротів; *нетрам*—очей; *паш́йа̄мі*—я бачу; *тва̄м*—Тебе; *сарватах̣*—з усіх боків; *ананта-рӯпам*—безмежну форму; *на антам*—немає кінця; *на мадгйам*—немає середини; *на пунах̣*—немає крім того; *тава*—Твого; *а̄дім*—початку; *паш́йа̄мі*—я бачу; *віш́ва-ті́швара*—о Господи всесвіту; *віш́ва-рӯпа*—у формі всесвіту.

О Володар усесвіту, о всесвітня формо, я бачу в Твоєму тілі безліч очей, рук, черев, ротів, що простягаються скрізь без краю. В Тебе немає кінця, немає середини і немає початку.

ПОЯСНЕННЯ: Кр̣шн̣а — Верховний Бог-Особа, і Він безмежний. Через Нього Можна побачити все суще.

ВІРШ 17

किरीटिनं गदिनं चक्रिणं च
तेजोराशिं सर्वतो दीप्तिमन्तम् ।
पश्यामि त्वां दुर्निरीक्ष्यं समन्ता-
दीप्तानलार्कद्युतिमप्रमेयम् ॥१७॥

кірīт̣інам ґадінам чакріṇам ча
теджо-рāшім сарвато дīптімантам
паш́йāмі твāм дурнірīкшйам самантāд
дīптāналāрка-дйутім апрамейам

кірīт̣інам—із шоломами; *ґадінам*—із берлами; *чакріṇам*—із дисками; *ча*—і; *теджах-рāшім*—що сяє; *сарватах*—у всі боки; *дīптімантам*—що виблискує; *паш́йāмі*—я бачу; *твāм*—Тебе; *дурнірīкшйам*—того, кого важко бачити; *самантāт*—поширене скрізь; *дīпта-анала*—вогнище, що палає; *арка*—сонця; *дйутім*—сонячне сяйво; *апрамейам*—незмірного.

На Твою форму заважає дивитись сліпуче сяйво, що поширюється в усі боки й нагадує пломені вогню або незмірне сяяння сонця. І я бачу цю форму, що сяє, всюди, увінчану коронами, з булавами та дисками в руках.

ВІРШ 18

त्वमक्षरं परमं वेदितव्यं
त्वमस्य विश्वस्य परं निधानम् ।
त्वमव्ययः शाश्वतधर्मगोप्ता
सनातनस्त्व पुरुषो मतो मे ॥१८॥

твам акшарам парамам ведітавйам
твам асйа віш́васйа парам нідґāнам
твам авйайах́ ш́āш́вата-дгарма-ґоптā
санāтанас твам пурушо мато ме

твам—Тебе; *акшарам*—одвічного; *парамам*—верховного; *ведітавйам*—треба зрозуміти; *твам*—Ти; *асйа*—цього; *віш́васйа*—всесвіту; *парам*—верховне; *нідґāнам*—основа; *твам*—Ти; *авйайах́*—невичерпний; *ш́āш́вата-дгарма-ґоптā*—той, хто підтримує вічну релігію; *санāтанах́*—вічний; *твам*—Ти; *пурушах́*—Верховна Особа; *матах́ ме*—так я вважаю.

Ти — вища одвічна мета, кінцеве місце заспокоєння всього цього всесвіту. Ти невичерпний, і Ти — найдавніший. Ти — Бог-Особа, і Ти підтримуєш вічну релігію. Така моя думка.

ВІРШ 19

अनादिमध्यान्तमनन्तवीर्य-
मनन्तबाहुं शशिसूर्यनेत्रम् ।
पश्यामि त्वां दीप्तहुताशवक्त्रं
स्वतेजसा विश्वमिदं तपन्तम् ॥१९॥

анāді-мадгйāнтам ананта-вīрйам
ананта-бāхум̇ ш́аш́і-сӯрйа-нетрам
паш́йāмі твāм̇ дīпта-хутāш́а-вактрам̇
сва-теджасā віш́вам ідам̇ тапантам

анāді—без початку; *мадгйа*—середини; *антам*—і кінця; *ананта*—безмежно; *вīрйам*—славного; *ананта*—безліч; *бāхум*—руки; *ш́аш́і*—Місяць; *сӯрйа*—і Сонце; *нетрам*—очі; *паш́йāмі*—я бачу; *твāм*—Тебе; *дīпта*—сліпучий; *хутāш́а-вактрам*—вогонь, що виходить із Твоїх уст; *сва-теджасā*—своїм сяйвом; *віш́вам*—всесвіт; *ідам*—цей; *тапантам*—що розжарює.

В Тебе нема початку, середини й кінця. Твоя слава безмежна. В Тебе безліч рук, а Сонце й Місяць — Твої очі. Я бачу, як ти вивергаєш сліпуче полум'я із Своїх уст і спалюєш весь усесвіт власним сяйвом.

ПОЯСНЕННЯ: Усі шість щедрот Верховного Бога-Особи поширюються безмежно. Ці рядки, як і багато інших, містять повтори, але, згідно з святими писаннями, багаторазове повторення слів, які оспівують славу Кр̣шн̣и, не є літературна недоробка. Сказано, що в стані збентеження, подиву або великого екстазу ті ж самі слова можуть повторюватись знову й знову. І це не є вада.

ВІРШ 20

द्यावापृथिव्योरिदमन्तरं हि
व्याप्तं त्वयैकेन दिशश्च सर्वाः ।
दृष्ट्वाद्भुतं रूपमुग्रं तवेदं
लोकत्रयं प्रव्यथितं महात्मन् ॥२०॥

дйа̄в а̄-пр̣тґівйор ідам антарам хі
вйа̄птам̇ твайаікена діґ̇аш̇ ча сарва̄х̣
др̣шт̣ва̄дбгутам̇ рӯпам уграм̇ таведам̇
лока-трайам̇ правйатґітам̇ маха̄тман

дйау—від зовнішнього простору; *а̄-пр̣тґівйох̣*—до Землі; *ідам*—це; *антарам*—між; *хі*—неодмінно; *вйа̄птам̇*—охоплене; *твайа̄*—Тобою; *екена*—одним; *діґ̇аш̇*—напрямки; *ча*—і; *сарва̄х̣*—усі; *др̣шт̣ва̄*—споглядаючи; *адбгутам*—дивне; *рӯпам*—форма; *уграм*—жахливе; *тава*—Твоє; *ідам*—це; *лока*—планетні системи; *трайам*—три; *правйатґітам*—розгублені; *маха̄-а̄тман*—о великий.

Хоча Ти один, Ти заповнюєш Собою все небо й усі планети, і весь простір між ними. О великий, дивлячись на цю дивну й страшну форму, всі планетні системи жахаються.

ПОЯСНЕННЯ: Слова *дйа̄ва̄-пр̣тґівйох̣* («простір між небом і землею») і *локатрайам* («три світи») мають велике значення в цьому вірші, бо, виявляється, крім Арджуни, всесвітню форму Господа могли споглядати й інші істоти на других планетних системах. Отже, вона йому не примарилась. Усі, кого Господь наділив божественним зором, також бачили всесвітню форму Господа, яку Він явив на полі бою.

ВІРШ 21

अमी हि त्वां सुरसङ्घा विशन्ति
केचिद्भीताः प्राञ्जलयो गृणन्ति ।
स्वस्तीत्युक्त्वा महर्षिसिद्धसङ्घाः
स्तुवन्ति त्वां स्तुतिभिः पुष्कलाभिः ॥२१॥

амӣ хі твам̇ сура-сан̇ґа̄ вішанті
кечід бгӣта̄х̣ пра̄ñджалайо ґр̣ṇанті
свастйті уктва̄ махарші-сіддга-сан̇ґа̄х̣
стуванті твам̇ стутібгіх̣ пушкала̄бгіх̣

амӣ—усі ці; *хі*—неодмінно; *твам̇*—в Тебе; *сура-сан̇ґа̄х̣*—групи напівбогів; *вішанті*—входять; *кечіт*—деякі з них; *бгӣта̄х̣*—зі страху; *пра̄ñджалайах̣*—із складеними руками; *ґр̣ṇанті*—моляться; *свастті*—миру всім; *іті*—так; *уктва̄*—говорячи; *маха̄-рші*—великі мудреці; *сіддга-сан̇ґа̄х̣*—досконалі істоти; *стуванті*—співають гімни; *твам̇*—Тобі; *стутібгіх̣*—з молитвами; *пушкала̄бгіх̣*—ведичні гімни.

Натовпи напівбогів коряться Тобі і входять в Тебе. Деякі з них, дуже перелякані, моляться, склавши руки. Сонми великих мудреців і досконалих істот вигукують «Мир усім!» — і моляться Тобі, співаючи ведичні гімни.

ПОЯСНЕННЯ: Напівбоги усіх планетних систем злякались жахливого прояву всесвітньої форми та її сліпучого сяєва і благали про захист.

ВІРШ 22

रुद्रादित्या वसवो ये च साध्या
विश्वेऽश्विनौ मरुतश्चोष्मपाश्च ।
गन्धर्वयक्षासुरसिद्धसङ्घा
वीक्षन्ते त्वां विस्मिताश्चैव सर्वे ॥२२॥

рудра̄дітйа̄ васаво йе ча са̄дгйа̄
віш́ве 'ш́вінау маруташ́ чошмапа̄ш́ ча
ґандгарва-йакша̄сура-сіддга-саńґґа̄
вīкшанте тва̄м вісміта̄ш́ чаіва сарве

рудра—проявлення Господа Ш́іви; *а̄дітйа̄х̣*—Ādітйі; *васавах̣*—Васу; *йе*—усі ті; *ча*—і; *са̄дгйа̄х̣*—Сādгйі; *віш́ве*—Віш́ведеви; *аш́ві-нау*—Āш́вінī-кумāри; *марутах̣*—Марути; *ча*—і; *ушма-па̄х̣*—прабатьки; *ча*—і; *ґандгарва*—ґандгарв; *йакша*—йакш; *асура*—демонів; *сіддга*—і досконалих напівбогів; *саńґґа̄х̣*—зібрання; *вīкшанте*—дивляться; *тва̄м*—Тебе; *вісміта̄х̣*—з подивом; *ча*—також; *ева*—неодмінно; *сарве*—усі.

Усі різноманітні проявлення Господа Ш́іви, Ādітйі, Васу, Сādгйі, Віш́ведеви, обидва Аш́вīни, Марути, предки, ґандгарви, йакші, асури і сповнені досконалості напівбоги дивляться на Тебе з подивом.

ВІРШ 23

रूपं महत्ते बहुवक्त्रनेत्रं
महाबाहो बहुबाहूरुपादम् ।
बहूदरं बहुदंष्ट्राकरालं
दृष्ट्वा लोकाः प्रव्यथितास्तथाहम् ॥२३॥

рӯпам махат те баху-вактра-нетрам
маха̄-ба̄хо баху-ба̄хӯру-па̄дам
бахӯдарам баху-дам̇шт̣ра̄-кара̄лам̇
дршт̣ва̄ лока̄х̣ правйатгіта̄с татга̄хам

рӯпам—форма; *махат*—дуже велике; *те*—Твоє; *баху*—багато; *вактра*—обличчя; *нетрам*—і очей; *маха̄-ба̄хо*—о міцнорукий; *баху*—багато; *ба̄ху*—рук; *ӯру*—стегон; *па̄дам*—ніг; *баху-ударам*—багато животів; *баху-дам̇шт̣ра̄*—багато зубів; *кара̄лам*—жахливе; *дршт̣ва̄*—бачачи; *лока̄х̣*—усі планети; *правйатгіта̄х̣*—розгублені; *татга̄*—також; *ахам*—я.

О могутньорукий, всі планети та їх напівбоги збентежені видом Твоєї гігантської форми з її багатьма обличчями, очима, руками, стегнами, ногами і черевами й Твоїми численними страхітливими зубами. Як і вони, я теж розгублений.

ВІРШ 24

नभःस्पृशं दीप्तमनेकवर्णं
व्यात्ताननं दीप्तविशालनेत्रम् ।
दृष्ट्वा हि त्वां प्रव्यथितान्तरात्मा
धृतिं न विन्दामि शमं च विष्णो ॥२४॥

набгах̣-спр̣ш́ам̇ дӣптам анека-варн̣ам
вйа̄ттта̄нанам̇ дӣпта-віш́а̄ла-нетрам
дршт̣ва̄ хі тва̄м̇ правйатгіта̄нтар-а̄тма̄
дгр̣тім̇ на віндам̄і ш́амам̇ ча вішн̣о

набгах̣-спр̣ш́ам—того, що торкається неба; *дӣптам*—що сяє; *анека*—багато; *варн̣ам*—барвистого; *вйа̄ттта*—з відкритими; *а̄нанам*—ротами; *дӣпта*—з сліпучими; *віш́а̄ла*—дуже великими; *нетрам*—очима; *дршт̣ва̄*—бачачи; *хі*—неодмінно; *тва̄м*—Тебе; *правйатгіта*—розгублений; *антах̣*—у; *а̄тма̄*—душі; *дгр̣тім*—стійкості; *на*—не; *віндам̄і*—маю; *ш́амам*—психічної рівноваги; *ча*—також; *вішн̣о*—о Господи Вішну.

О всепроникаючий Вішну, Ти досягаєш неба; дивлячись на Тебе, багатобарвного і сліпучого, на Твої роти, що зяють, й величезні яскраві очі, я відчуваю страх і замішання. Я нездатний більше зберігати спокій і врівноваженість розуму.

ВІРШ 25

दंष्ट्राकरालानि च ते मुखानि
दृष्ट्वैव कालानलसन्निभानि ॥२५॥
दिशो न जाने न लभे च शर्म
प्रसीद देवेश जगन्निवास ॥२५॥

дам̇ш̣т̣рā-карā̄лā̄ні ча те мукга̄ні
др̣ш̣т̣ваіва ка̄ла̄нала-саннібга̄ні
діш́ат̣ах̣ на джа̄не на лабге ча ш́арма
прасі̄да девеш́а джаґан-нівā̄са

дам̇ш̣т̣рā—зуби; *карā̄лā̄ні*—жахливі; *ча*—також; *те*—Твої; *мукгā̄ні*—обличчя; *др̣ш̣т̣вā*—бачачи; *ева*—таким чином; *ка̄ла-анала*—вогонь смерті; *саннібга̄ні*—немов; *діш́ах̣*—напрямки; *на*—не; *джā̄не*—я пізнаю; *на*—не; *лабге*—я отримую; *ча*—і; *ш́арма*—ласку; *прасі̄да*—змилосердься; *дева-ї́ш́а*—о Господь усіх повелителів; *джаґат-нівā̄са*—притулок світів.

О Володарю всіх володарів, притулок всіх світів, прошу Тебе, будь ласкавим до мене. Я більше не можу зберігати рівновагу, дивлячись на Твої смертоносні обличчя, що палають, й страхітливі зуби. Я зовсім розгубився.

ВІРШІ 26–27

अमी च त्वां धृतराष्ट्रस्य पुत्राः
सर्वे सहैवावनिपालसङ्घैः ।
भीष्मो द्रोणः सूतपुत्रस्तथासौ
सहास्मदीयैरपि योधमुख्यैः ॥२६॥
वक्त्राणि ते त्वरमाणा विशन्ति
दंष्ट्राकरालानि भयानकानि ।
केचिद्विलग्ना दशनान्तरेषु
संदृश्यन्ते चूर्णितैरुत्तमाङ्गैः ॥२७॥

амī ча тва̄м̇ дгртара̄ш̣т̣расйа путра̄х̣
сарве сахаіва̄вані-пāла-сан̇ґаіх̣

бгішмо дроṇах сӯта-путрас татґāсау
сахāсмадґйаір апі йодга-мукгйаіх

вактрāṇі те тварамāṇā вiшанті
дaмштрā-карāлāні бгайānакāні
кечід вілаґнā дашанāнтарешу
сандрiшйанте чӯрṇітаір уттамāṅґаіх

амī—ці; *ча*—також; *твāм*—Ти; *дгртарāштрасйа*—Дгртарāштри; *путрāх*—сини; *сарве*—усі; *саха*—з; *ева*—воістину; *авані-пāла*—царів-воїнів; *саṅґаіх*—групи; *бгішмах*—Бгішмадева; *дроṇах*—Дроṇачāрйа; *сӯта-путрах*—Карṇа; *татґā*—також; *асау*—той; *саха*—з; *асмадґйаіх*—нашими; *апі*—також; *йодга-мукгйаіх*—головними серед воїнів; *вактрāṇі*—роти; *те*—Твої; *тварамāṇāх*—линуть; *вiшанті*—входять; *дaмштрā*—зуби; *карāлāні*—жахливі; *бгайānакāні*—дуже страшні; *кечіт*—деякі з них; *вілаґнāх*—застрягають; *дaшана-антарешу*—між зубів; *сандрiшйанте*—їх можна бачити; *чӯрṇітаіх*—з розчавленими; *уттама-аṅґаіх*—головами.

Усі сини Дгртарāштри і царі, їхні союзники, а також Бгішма, Дроṇа, Карṇа й наші добірні воїни рвуть до Твоїх страхітливих пащ. І я бачу, як голови деяких з них застрягають між Твоїми зубами і Ти розтрощуєш їх.

ПОЯСНЕННЯ: Раніше Господь обіцяв показати Арджуні щось цікаве, і ось тепер Арджуна стає свідком знищення вождів супротивного табору: Бгішми, Дроṇи, Карṇи й усіх синів Дгртарāштри, а також своїх воїнів і воїнів противника. Це означає, що після загибелі майже всіх, хто зібрався на полі бою Курукшетра, Арджуна вийде переможцем. Серед інших згадано досі непереможного Бгішму, який також зазнає нищівної поразки. Подібна ж доля чекає й на Карṇу. Загинуть не лише великі воїни супротивника, і Бгішма серед них, але й деякі видатні соратники Арджуни.

ВІРШ 28

यथा नदीनां बहवोऽम्बुवेगाः
समुद्रमेवाभिमुखा द्रवन्ति ।
तथा तवामी नरलोकवीरा
विशन्ति वक्त्राण्यभिविज्वलन्ति ॥२८॥

йатґā надīнāм бахаво 'мбу-веґāх
самудрам евāбгімукґā драванті
татґā тавāмī нара-лока-вīрā
вішанті вактрāṇй абгівіджваланті

йатґā—як; *надīнāм*—річок; *бахавах*—багато; *амбу-веґāх*—хвилі вод; *самудрам*—океану; *ева*—неодмінно; *абгімукґāх*—у напрямі; *драванті*—сковзають; *татґā*—подібно до цього; *тава*—Твої; *амī*—усі ці; *нара-лока-вīрāх*—царі людського суспільства; *вішанті*—входять; *вактрāṇі*—в роти; *абгівіджваланті*—і спалахують.

Як повноводні річки течуть в океан — так і всі ці великі воїни входять в Твої пащі і згоряють в них.

ВІРШ 29

यथा प्रदीप्तं ज्वलनं पतङ्गा
विशन्ति नाशाय समृद्धवेगाः ।
तथैव नाशाय विशन्ति लोका-
स्तवापि वक्त्राणि समृद्धवेगाः ॥२९॥

йатґā прадīптам джваланам патаṅґā
вішанті нāшāйа самрддга-веґāх
татґаіва нāшāйа вішанті локāс
тавāпі вактрāṇī самрддга-веґāх

йатґā—як; *прадīптам*—що палає; *джваланам*—вогонь; *патаṅґāх*—метелики; *вішанті*—входять; *нāшāйа*—на руйнування; *самрддга*—на повній; *веґāх*—швидкості; *татґā ева*—подібно; *нāшāйа*—на руйнування; *вішанті*—входять; *локāх*—усі люди; *тава*—в Твої; *апі*—також; *вактрāні*—роти; *самрддга-веґāх*—з усією швидкістю.

Я бачу, як люди линуть до Твоїх пащ, неначе метелики, що летять на смерть, у сліпучий вогонь.

ВІРШ 30

लेलिह्यसे ग्रसमानः समन्ता-
ल्लोकान्समग्रान्वदनैर्ज्वलद्भिः ।

तेजोभिरापूर्य जगत्समग्रं
भासस्तवोग्राः प्रतपन्ति विष्णो ॥३०॥

леліхйасе ґрасамānах самантāл
локāн самаґрāн ваданаір джваладбґіх
теджобґір āпӯрйа джаґат самаґрам
бґāсас тавоґрāх пратапанті вішно

леліхйасе—Ти облизуєш; *ґрасамānах*—поглинаючи; *самантāт*—з усіх боків; *локāн*—людей; *самаґрāн*—усіх; *ваданаіх*—ротами; *джваладбґіх*—що палають; *теджобґіх*—сяйвом; *āпӯрйа*—покриваючи; *джаґат*—всесвіт; *самаґрам*—усе; *бґāсах*—промені; *тава*—Твої; *уґрāх*—жахливі; *пратапанті*—спалюють; *вішно*—о всепроникаючий Господи.

О Вішну, я бачу як Ти з усіх боків поглинаєш людей Своїми ротами, що палають. Ти покриваєш світи Своїм сяйвом і нищівні промені виходять з Тебе.

ВІРШ 31

आख्याहि मे को भवानुग्ररूपो
नमोऽस्तु ते देववर प्रसीद।
विज्ञातुमिच्छामि भवन्तमाद्यं
न हि प्रजानामि तव प्रवृत्तिम् ॥३१॥

ākгйāхі ме ко бґавāн уґра-рӯпо
намо 'сту те дева-вара прасīда
відж̃ātум іччґāмі бґавантам āдйам
на хі праджāнāмі тава правр̣ттім

ākгйāхі—будь ласка, поясни; *ме*—мені; *ках*—хто; *бґавāн*—Ти; *уґра-рӯпах*—страхітлива форма; *намах асту*—шана; *те*—Тобі; *дева-вара*—о найбільший серед напівбогів; *прасīда*—будь милостивий; *відж̃ātум*—знати; *іччґāмі*—я бажаю; *бґавантам*—Тебе; *āдйам*—одвічного; *на*—не; *хі*— неодмінно; *праджāнāмі*—я знаю; *тава*—Твоя; *правр̣ттім*—місія.

О Повелителю повелителів, страхітливий на вигляд, змилосердься, повідай мені, хто Ти є. Я схиляюсь перед Тобою. Будь милостивий до мене. Ти — одвічний Господь. Я хочу знати, хто Ти і в чому Твоя місія.

ВІРШ 32

श्रीभगवानुवाच ।
कालोऽस्मि लोकक्षयकृत्प्रवृद्धो
लोकान्समाहर्तुमिह प्रवृत्तः ।
ऋतेऽपि त्वां न भविष्यन्ति सर्वे
येऽवस्थिताः प्रत्यनीकेषु योधाः ॥३२॥

шрī-бгагавāн увāча
кāло 'смі лока-кшайа-крт праврддго
локāн самāхартум іха правртташ
рте 'пі твāм на бгавішйанті сарве
йе 'вастгітāх̣ пратйанīкешу йодгāх̣

шрī-бгагавāн увāча—Верховний Бог-Особа сказав; *кāлах̣*—час; *асмі*—Я є; *лока*—світів; *кшайа-крт*—руйнівник; *праврддгах̣*—великий; *локāн*—усі люди; *самāхартум*—у руйнуванні; *іха*—у цьому світі; *правртташ*—зайнятий; *рте*—окрім лише; *апі*—також; *твāм*—тебе; *на*—ніколи; *бгавішйанті*—буде; *сарве*—усі; *йе*—хто; *авастгітāх̣*—розташовані; *прагі-анīкешу*—на протилежних боках; *йодгāх̣*—воїни.

Верховний Бог-Особа сказав: Я — час, великий руйнівник світів, і Я прийшов сюди, щоб знищити всіх людей. Крім вас (Пāндав), усі воїни, з обох сторін, загинуть.

ПОЯСНЕННЯ: Хоча Арджуна знав, що Кр̣шн̣а — його друг і Верховний Бог-Особа, він був глибоко вражений різноманітними формами, які явив Кр̣шн̣а. Тому він хоче дізнатись про справжнє призначення цих нищівних сил. У *Ведах* записано, що Верховна Істина руйнує все, навіть *брāхман*. Як сказано в *Катга Упанішаді* (1.2.25):

йасйа брахма ча кшатрам̇ ча убге бгавата оданах̣
мр̣тйур йасйопасечанам̇ ка іттгā веда йатра сах̣

Врешті-решт всіх *брāхман*, *кшатрій* та інших живих істот поглинає Всевишній. В цій формі Верховний Господь виглядає велетом, що пожирає все, ось Кр̣шн̣а і явив цю Свою форму всепоглинаючого часу. За винятком кількох Пāн̣дав, Кр̣шн̣а мав поглинути всіх присутніх на полі бою.

Арджуна не мав бажання битись; йому здавалось, що краще залишити поле бою й таким чином уникнути розчарувань. На відповідь Господь каже, що загибель чекає всіх воїнів, навіть якщо Ар-

джуна і не воюватиме, бо таким є Його задум. Якби Арджуна ухилився від битви, вони загинули б за інших обставин. Їм не уникнути смерті, навіть якщо Арджуна і не прийме участі в битві. Насправді, всі вони вже були мертві. Час руйнує все, і на бажання Верховного Господа все проявлене мусить зникнути. Таким є закон природи.

ВІРШ 33

तस्मात्त्वमुत्तिष्ठ यशो लभस्व
जित्वा शत्रून्भुङ्क्ष्व राज्यं समृद्धम् ।
मयैवैते निहताः पूर्वमेव
निमित्तमात्रं भव सव्यसाचिन् ॥३३॥

тасмāт твам уттішт̣ґа йаш́о лабґасва
джітвā ш́атрӯн бгун̇кшва рāджйам̇ самрддґам
майаіваіте ніхатāх̣ пӯрвам ева
німітта-мāтрам̇ бгава савйа-сāчін

тасмāт—тому; *твам*—ти; *уттішт̣ґа*—вставай; *йаш́ах̣*—слава; *лабґасва*—здобудь; *джітвā*—підкоривши; *ш́атрӯн*—ворогів; *бгун̇кшва*—насолоджуйся; *рāджйам*—царством; *самрддґам*—квітучим; *майā*—Мною; *ева*—неодмінно; *ете*—усі ці; *ніхатāх̣*—убиті; *пӯрвам ева*—згідно з попереднім задумом; *німітта-мāтрам*—просто причиною; *бгава*—стань; *савйа-сāчін*—о Савйасāчі.

Отож, ставай до бою! Готуйсь завоювати славу! Переможи своїх ворогів й втішайся квітучим царством! Згідно з Моїм задумом, всі вони вже приречені; ти ж, о Савйасāчі, можеш бути лише Моїм знаряддям у цій битві.

ПОЯСНЕННЯ: Слово *савйа-сāчін* стосується того, хто досконало володіє мистецтвом стрільби з бойового луку, отже Кршн̣а і звертається до Арджуни як до вправного воїна, чиї стріли сіють смерть серед ворогів. «Стань лише знаряддям» (*німітта-мāтрам*). Це слово також дуже істотне. Весь світ обертається згідно із задумом Верховного Бога-Особи. Недалекі люди з убогими знаннями вважають, що природа розвивається без певного плану, і що всі її проявлення є випадковими. Є багато так званих «вчених», які роблять припущення: «Можливо, це виникло так», — або — «Може, причина в цьому», але всі ці «можливо» нічим не обґрунтовані. Існує пев-

ний задум, і він здійснюється в матеріальному світі. Що ж то за задум? Космічний прояв дає обумовленим душам можливість повернутися додому, назад до Бога. Доки живі істоти мають намір і намагаються панувати над матеріальною природою, доти вони залишатимуться обумовленими. Але справді розумним є той, хто може збагнути задум Верховного Господа і розвинути в собі свідомість Кришни. Творення і руйнування космічного проявлення відбувається під верховним наглядом Господа. Отже, битва на Курукшетрі відбулась згідно із Божим задумом. Арджуна відмовлявся битись, але Господь пояснив йому, що він повинен взяти участь у битві, бо такою є Його воля. Якщо людина цілком перебуває в свідомості Кришни й присвятила життя трансцендентному служінню Господеві, — вона вже є досконалою.

ВІРШ 34

द्रोणं च भीष्मं च जयद्रथं च
कर्णं तथान्यानपि योधवीरान् ।
मया हतांस्त्वं जहि माव्यथिष्ठा
युध्यस्व जेतासि रणे सपत्नान् ॥३४॥

дроṇам ча бгӣшмам ча джайадратгам ча
карṇам татга̄нйа̄н апі йодга-вӣра̄н
майа̄ хата̄̃мс твам джахі ма̄ вйатгішт̣га̄
йудгйасва джета̄сі раṇе сапатна̄н

дроṇам ча—Дроṇа також; *бгӣшмам ча*—Бгӣшма також; *джайадратгам ча*—також Джайадратта; *карṇам*—Карṇа; *татга̄*—також; *анйа̄н*—інші; *апі*—неодмінно; *йодга-вӣра̄н*—великі воїни; *майа̄*—Мною; *хата̄н*—уже убиті; *твам*—ти; *джахі*—зруйнуй; *ма*—не; *вйатгішт̣га̄х*—турбуйся; *йудгйасва*—просто бийся; *джета̄ асі*—ти переможеш; *раṇе*—у бою; *сапатна̄н*—ворогів.

Я вже знищив Дроṇу, Бгӣшму, Джайадратту, Карṇу та інших великих воїнів. Тож убий їх і не турбуйся. Просто стань до бою і в герці ти переможеш своїх ворогів.

ПОЯСНЕННЯ: Верховний Бог-Особа планує всі події, але Він настільки добрий і милостивий до Своїх відданих, що вся слава й шана дістається тим відданим, які виконують Його план згідно з Йо-

го бажанням. Отже, життя слід влаштувати так, щоб всі діяли в свідомості Кр̣шн̣и і за посередництвом духовного вчителя усвідомлювали Верховного Бога-Особу. Лише з ласки Верховного Бога-Особи можна осягти Його плани; а наміри відданих такі ж гарні, як і Господні задуми. Людина повинна діяти згідно з такими задумами й перемагати в боротьбі за існування.

ВІРШ 35

सञ्जय उवाच ।
एतच्छ्रुत्वा वचनं केशवस्य
कृताञ्जलिर्वेपमानः किरीती ।
नमस्कृत्वा भूय एवाह कृष्णं
सगद्गदं भीतभीतः प्रणम्य ॥ ३५ ॥

сан̃джайа ува̄ча
етач чґрутва̄ вачанам̇ кеш́авасйа
кр̣та̄н̃джалір вепама̄нах̣ кір̣ті̄т̣ї
намаскр̣тва̄ бгӯйа ева̄ха кр̣шн̣ам̇
са-ґадґадам̇ бгӣта-бгӣтах̣ пран̣амйа

сан̃джайах̣ ува̄ча—Сайджайа сказав; *етат*—таким чином; *ш́рутва̄*—чуючи; *вачанам*—мову; *кеш́авасйа*—Кр̣шн̣и; *кр̣та-айджалі̣х*—із складеними руками; *вепама̄нах̣*—тремтячи; *кір̣ті̄т̣ї*—Арджуна; *намаскр̣тва̄*—пропонуючи шанобливі поклони; *бгӯйах̣*—знову; *ева*—також; *а̄ха*—сказав; *кр̣шн̣ам*—Кр̣шн̣і; *са-ґадґадам*—затинаючись; *бгӣта-бгӣтах̣*—із страхом; *пран̣амйа*—пропонуючи шанобливі поклони.

Сайджайа сказав Дгр̣тараштрі: О царю, почувши ці слова від Верховного Бога-Особи, тремтячий Арджуна знову й знову, молитовно склавши руки, шанобливо схилявся перед ним, і, нарешті, затинаючись від страху, сказав Господу Кр̣шн̣і такі слова.

ПОЯСНЕННЯ: Як уже було з'ясовано, явлення всесвітньої форми Верховного Бога-Особи збентежило і вкрай здивувало Арджуну. Тому він знову й знову шанобливо кланяється Кр̣шн̣і й потім непевним голосом звертається до Нього, вже не як друг, а як здивований відданий.

ВІРШ 36

अर्जुन उवाच ।
स्थाने हृषीकेश तव प्रकीर्त्या
जगत्प्रहृष्यत्यनुरज्यते च ।
रक्षांसि भीतानि दिशो द्रवन्ति
सर्वे नमस्यन्ति च सिद्धसङ्घाः ॥३६॥

арджуна ува̄ча
стга̄не хр̣ш̣ке́ша тава пракӣртйа̄
джагат прахр̣ш̣йатй анураджйате ча
ракша̄м̇си бгӣта̄ни дйа́нто дравантй
сарве намасйанти ча сіддга-сан̇гга̄х̣

арджунах̣ ува̄ча—Арджуна сказав; *стга̄не*—правильно; *хр̣ш̣ке́ша*—о володарю всіх чуттів; *тава*—Твоєю; *пракӣртйа̄*—славою; *джагат*—весь світ; *прахр̣ш̣йаті*—радіє; *анураджйате*—приваблюється; *ча*—також; *ракша̄м̇сі*—демони; *бгӣта̄ні*—із страху; *дйа́ш̣ах̣*—у всі боки; *дравантй*—розбігаються; *сарве*—усі; *намасйанті*—пропонують шану; *ча*—також; *сіддга-сан̇гга̄х̣*—досконалі люди.

Арджуна сказав: О Володарю чуттів, Ти приваблюєш усіх, і світ радіє, почувши Твоє ім'я. Поки праведники схиляються перед Тобою, перелякані демони розбігаються хто куди. Так усе і повинно бути.

ПОЯСНЕННЯ: Коли Арджуна дізнався від Кр̣ш̣ни про те, чим закінчиться битва на Курукшетрі, на нього зійшло просвітлення, і як великий відданий і друг Верховного Господа, він визнав, — все, що творить Кр̣ш̣на, є абсолютно правильним. Арджуна підтвердив, що Кр̣ш̣на підтримує відданих, є об'єктом їхнього поклоніння і руйнує все небажане. Його дії однаковою мірою сприятливі для всіх. Арджуна зрозумів, що напівбоги в космічному просторі, *сіддги* і розумні істоти на вищих планетах, — всі вони спостерігали за тим, що відбувалось на полі бою Курукшетра, тому що там був присутній Сам Кр̣ш̣на. Коли Арджуна споглядав всесвітню форму Господа, напівбоги теж із задоволенням дивились на неї, але демони та безбожники не могли стерпіти, щоб Господа прославляли. Охоплені притаманним їм страхом перед усепоглинаючим образом Верхов-

ного Бога-Особи, вони повтікали. Арджуна прославляє прихильність Кршн̣и до відданих і Його ставлення до безбожників. Відданий за всіх обставин дякує Господу, бо знає, що будь-яка Його дія є благо для всіх.

ВІРШ 37

कस्माच्च ते न नमेरन्महात्मन्
गरीयसे ब्रह्मणोऽप्यादिकर्त्रे ।
अनन्त देवेश जगन्निवास
त्वमक्षरं सदसत्तत्परं यत् ॥३७॥

касмā̄ч ча те на намеран махā̄тман
ґарīйасе брахман̣о 'пй ā̄ді-картре
ананта девеша джаґан-нівā̄са
твам акшарам̇ сад-асат тат парам̇ йат

касмā̄т—чому; *ча*—також; *те*—Тобі; *на*—не; *намеран*—вони повинні пропонувати належну шану; *махā-ātман*—о великий; *ґарīйасе*—хто є кращим; *брахман̣ах̣*—ніж Брахмā; *апі*—хоча; *ādі-картре*—верховному творцеві; *ананта*—о безмежний; *дева-īша*—Бог богів; *джаґат-нівā̄са*—притулок всесвіту; *твам*—Ти є; *акшарам*—нетлінний; *сат-асат*—причина і наслідок; *тат парам*—трансцендентне; *йат*—тому що.

О Великий, навіть вищий од Брахми, Ти є одвічний творець. Як же їм не схилятись перед Тобою в пошані? О безмежний, Боже богів, притулок усесвіту! Ти невичерпне джерело, причина всіх причин, і Ти трансцендентний щодо матеріального проявлення.

ПОЯСНЕННЯ: Крш̣ну вшановують усі, й Арджуна, кланяючись Йому, вказує на це. Він всюдисущий, і Він — Душа кожної душі. Арджуна звертається до Крш̣ни, називаючи Його *махā̄тмою*, тобто, в найвищій мірі великодушним та безмежним. *Ананта* означає, що не існує нічого, що не було б підвладним впливу енергії Верховного Господа, а *девеша* означає, що Він панує над усіма напівбогами й стоїть вище від них усіх. Він — притулок усього всесвіту. Арджуна також визнав за належне, що всі досконалі живі істоти й усі могутні напівбоги з шанобою кланялись Йому, бо немає нікого вищого від Нього. Арджуна особливо підкреслює те, що Крш̣на стоїть вище, ніж Брахмā, тому що Брахму створив Крш̣на. Брахмā народився із стебла лотоса, що виріс із пупа Ґарбгодакаш̣āйї Віш-

ну, повновладної експансії Кр̣шн̣и. Тому і Брахмā, і Господь Ш́іва, що народжений від Брахми, та всі інші напівбоги повинні виявляти шану Кр̣шн̣і. В *Ш́рīмад-Бгāгаватам* сказано, що перед Господом із шаною схиляються Брахмā, Ш́іва та інші напівбоги. Слово *акшарам* дуже істотне в даному вірші, бо матеріальне творіння підлягає знищенню, але Господь стоїть вище од цього матеріального творіння. Він — причина всіх причин, і тому Він перебуває вище від усіх обумовлених душ, яких приміщено в матеріальну природу й вище від самого матеріального космічного проявлення. Тому Він — неперевершений Усевишній.

ВІРШ 38

त्वमादिदेवः पुरुषः पुराण-
स्त्वमस्य विश्वस्य परं निधानम् ।
वेत्ताऽसि वेद्यं च परं च धाम
त्वया ततं विश्वमनन्तरूप ॥३८॥

твам ādі-девах̣ пурушах̣ пура̄н̣ас
твам асйа вішвасйа парам̇ нідга̄нам
вет̣т̣āсі ведйам̇ ча парам̇ ча дга̄ма
твайā татам̇ вішвам ананта-рӯпа

твам—Ти; *ādі-девах̣*—одвічний Верховний Бог; *пурушах̣*—особа; *пура̄н̣ах̣*—старий; *твам*—Ти; *асйа*—цього; *вішвасйа*—всесвіту; *парам*—трансцендентне; *нідга̄нам*—пристановище; *вет̣т̣ā*—той, хто знає; *асі*—Ти є; *ведйам*—те, що пізнається; *ча*—і; *парам*—трансцендентне; *ча*—і; *дга̄ма*—притулок; *твайā*—Тобою; *татам*—охоплений; *вішвам*—всесвіт; *ананта-рӯпа*—о безмежна формо.

Ти — одвічний Бог-Особа, найдавніший, кінцеве святилище проявленого космічного світу. Ти знаєш усе, і Ти — все, що можна пізнати. Ти — вищий захисток, що стоїть над усіма матеріальними ґун̣ами. О нескінченна формо! Ти пронизуєш увесь космічний прояв!

ПОЯСНЕННЯ: Верховний Бог-Особа є основою й кінцевим притулком усього сущого. Слово *нідга̄нам* означає, що все, навіть сяйво Брахмана, залежить від Верховного Бога-Особи, Кр̣шн̣и, і засноване на Ньому. Він знає все, що відбувається в цьому світі, і, якщо є кінець пізнанню, то Він — кінець усіх знань. Тому Він є те, що вже пізнане і Він — все, що пізнається. Кр̣шн̣а — об'єкт пізнання,

бо Він всюдисущий. Він — трансцендентний, бо Він є причина в духовному світі. І Він — вища особа в трансцендентному світі.

ВІРШ 39

वायुर्यमोऽग्निर्वरुणः शशाङ्कः
प्रजापतिस्त्वं प्रपितामहश्च ।
नमो नमस्तेऽस्तु सहस्रकृत्वः
पुनश्च भूयोऽपि नमो नमस्ते ॥३९॥

вāйур йамо 'ґнір варуṇах̣ ш́аш́āṅках̣
праджāпатиш́ твам̇ прапітāмахаш́ ча
намо намас те 'сту сахасра-кр̣твах̣
пунаш́ ча бгӯйо 'пі намо намас те

вāйух̣—повітря; *йамах̣*—той, хто керує; *аґніх̣*—вогонь; *варуṇах̣*—вода; *ш́аш́а-аṅках̣*—Місяць; *праджāпатіх̣*—Брахмā; *твам*—Ти; *прапітāмахах̣*—вищий прародитель; *ча*—також; *намах̣*—моя шана; *намах̣*—ще й ще моя шана; *те*—Тобі; *асту*—хай буде; *сахасра-кр̣твах̣*—тисяча разів; *пунах̣ ча*—і знову; *бгӯйах̣*—знову; *апі*—також; *намах̣*—пропоную свою шану; *намах̣ те*—з шаною схиляють перед Тобою.

Ти — повітря, і Ти — Верховний правитель! Ти — вогонь, Ти — вода, і Ти — Місяць! Ти — Брахмā, перше живе створіння, і Ти — вищий одвічний батько. Тому я шанобливо кланяюсь Тобі тисячі разів, ще й ще!

ПОЯСНЕННЯ: Арджуна звертається до Кр̣шн̣и й каже, що Він — повітря, бо всюдисуще повітря найкраще представляє всіх напівбогів. Арджуна також звертається до Кр̣шн̣и як до уславленого прабатька, бо Він — батько Брахми, першого живого створіння всесвіту.

ВІРШ 40

नमः पुरस्तादथ पृष्ठतस्ते
नमोऽस्तु ते सर्वत एव सर्व ।
अनन्तवीर्यामितविक्रमस्त्वं
सर्वं समाप्नोषि ततोऽसि सर्वः ॥४०॥

намах пурастād атґа пршṭґатас те
намо 'сту те сарвата ева сарва
ананта-вīрйāміта-вікрамас твам
сарвам самāпноші тато 'сі сарвах

намах—шанобливо кланяючись; *пурастāт*—спереду; *атґа*—також; *пршṭґатах*—ззаду; *те*—Тобі; *намах асту*—пропоную свою шану; *те*—Тобі; *сарватах*—з усіх боків; *ева*—справді; *сарва*—тому що Ти—все; *ананта-вīрйа*—безмежна міць; *аміта-вікрамах*—безмежна сила; *твам*—Ти; *сарвам*—усе; *самāпноші*—покриваєш; *татах*—тому; *асі*—Ти є; *сарвах*—усе.

Поклони Тобі і спереду, і ззаду, і з усіх сторін! О безмежна сило, Ти — Володар необмеженої могутності. Ти всюдисущий, і тому Ти є все!

ПОЯСНЕННЯ: Охоплений екстатичною любов'ю до Кршни, свого друга, Арджуна зусебіч пропонує Йому свою шану. Він визнає, що Кршна — володар усієї могутності та всієї доблесті, і що Він набагато перевершує всіх великих воїнів, що зібрались на полі бою. У *Вішну Пурāні* (1.9.69) сказано:

йо 'йам тавāґато дева самīпам девата-ґанах
са твам ева джаґат-срашṭā йатах сарва-ґато бґавāн

«Хто б не постав перед Тобою, будь він навіть напівбог, — кожен створений Тобою, о Верховний Боже-Особо».

ВІРШІ 41–42

सखेति मत्वा प्रसभं यदुक्तं
हे कृष्ण हे यादव हे सखेति ।
अजानता महिमानं तवेदं
मया प्रमादात्प्रणयेन वाऽपि ॥४१॥
यच्चावहासार्थमसत्कृतोऽसि
विहारशय्यासनभोजनेषु ।
एकोऽथवाप्यच्युत तत्समक्षं
तत्क्षामये त्वामहमप्रमेयम् ॥४२॥

сакґеті матвā прасабґам йад уктам
хе кршна хе йādава хе сакґе

аджānатā махімānам таведам
майā прамāдāт праṇайена вāпі

йач чāвахāсāртгам асат-крто 'сі
віхāра-ш̇аййāсана-бгоджанешу
еко 'тга вāпй ачйута тат-самакшам
тат кшāмайе твāм ахам апрамейам

сакгā—друг; *іті*—таким чином; *матвā*—думаючи; *прасабгам*—раніше; *йат*—що б не; *уктам*—казав; *хе кршṇа*—гей, Кршṇо; *хе йāдава*—гей, Йāдаво; *хе сакге*—гей, мій друже; *іті*—таким чином; *аджānатā*—не знаючи; *махімānам*—славу; *тава*—Твою; *ідам*—це; *майā*—мною; *прамāдāт*—внаслідок глупоти; *праṇайена*—через любов; *вā арі*—або; *йат*—що б не; *ча*—також; *авахāса-артгам*—задля жарту; *асат-кртах*—той, кого зневажають; *асі*—Ти був; *віхāра*—розслабившись; *ш̇аййā*—лежачи; *āсана*—сидячи; *бгоджанешу*—або коли їли разом; *екаḥ*—сам на сам; *атга вā*—або; *апі*—також; *ачйута*—о непохибний; *тат-самакшам*—серед товаришів; *тат*—усе те; *кшāмайе*—прошу вибачення в; *твāм*—Тебе; *ахам*—я; *апрамейам*—незмірно.

Думаючи про Тебе як про свого друга, я необачно звертався до Тебе «Гей, Кршṇо», «гей, Йāдаво», «гей, мій друже», бо не знав Твоєї слави. Будь ласка, пробач мені все, що я зробив у безумстві чи з любові. Я жартома багато разів ображав Тебе під час відпочинку, коли ми ділялися ложе, або коли ми сиділи чи їли разом, іноді віч-на-віч, а іноді перед багатьма друзями. О непохибний, будь ласка, прости мені всі ці образи.

ПОЯСНЕННЯ: Незважаючи на те, що Кршṇа представ перед Арджуною у Своїй всесвітній формі, Арджуна пам'ятає про свої дружні стосунки з Ним і просить вибачити йому всі надмірні вільності, що виникали лише з дружби. Він визнає, що досі не знав, що Кршṇа може прибирати всесвітньої форми, хоча Він і розповідав йому про це як близькому другові. Арджуна не знав, скільки разів він нешанобливо поводився з Кршṇою, коли казав Йому «гей, мій друже», «гей, Кршṇо», «гей, Йāдаво» тощо, не підозрюючи про Його велич. Але Кршṇа такий добрий і милостивий, що, незважаючи на Свою могутність, Він ставився до Арджуни як до друга. Такими є трансцендентні любовні стосунки між відданим і Господом. Зв'язок живої істоти з Кршṇою встановлено навіки, і про нього не можна забувати, що й підтверджує поведінка Арджуни. Арджуна, навіть споглядаючи велич всесвітньої форми Кршṇи, не міг забути про свою дружбу з Ним.

ВІРШ 43

पितासि लोकस्य चराचरस्य
त्वमस्य पूज्यश्च गुरुर्गरीयान् ।
न त्वत्समोऽस्त्यभ्यधिकः कुतोऽन्यो
लोकत्रयेऽप्यप्रतिमप्रभाव ॥४३॥

пітāсі локасйа чарāчарасйа
твам асйа пӯджйаш ча ґурур ґарīйāн
на тват-само 'стй абгйадгікаḥ куто 'нйо
лока-трайе 'пй апратіма-прабгāва

пітā—батько; *асі*—Ти є; *локасйа*—усього світу; *чара*—рухомого; *ачарасйа*—і нерухомого; *твам*—Ти є; *асйа*—цього; *пӯджйаḥ*—шанований; *ча*—також; *ґуруḥ*—учитель; *ґарīйāн*—славетний; *на*—ніколи; *тват-самаḥ*—рівний Тобі; *асті*—є; *абгйадгікаḥ*—величніший; *кутаḥ*—як це можливо; *анйаḥ*—інший; *лока-трайе*—у трьох планетних системах; *апі*—також; *апратіма*—незмірно; *прабгāва*—сила.

Ти — батько довершеного космічного прояву, рухомого й нерухомого. Ти — його глава, гідний поклоніння, вищий духовний учитель. Ніхто не може зрівнятись або стати єдиним з Тобою. Як же тоді може існувати хтось вищий від Тебе в трьох світах, о Володарю незмірної сили?

ПОЯСНЕННЯ: Слід поклонятися Господу Кр̣шн̣і, як син поклоняється батькові. Кр̣шн̣а є духовний учитель, бо це Він з самого початку вклав ведичне знання в серце Брахми й тепер викладає *Бгагавад-ґīту* Арджуні. Тому Він — первинний духовний вчитель, і нині кожний істинний духовний вчитель повинен бути спадкоємцем в лінії учнівської послідовності, яка бере початок від Кр̣шн̣и. Не будучи представником Кр̣шн̣и, людина не може стати учителем або духовним наставником з питань трансцендентальної науки.

Господь гідний поклоніння з усякого погляду. Його велич незмірна. Ніхто не може перевершити величі Верховного Бога-Особи Кр̣шн̣и, бо нема нікого рівного Йому і ніхто не стоїть вище від Нього як в матеріальному творінні, так і в духовному царстві. Кожний перебуває нижче Нього. Ніхто не може перевершити Його. Про це в *Шветāшватара Упанішаді* (6.8) сказано так:

на тасйа кāрйам каран̣ам ча відйате
на тат-самаш чāбгйадгікаш ча дрш́йате

Як і звичайна людина, Верховний Господь Кр̣шн̣а має чуття й тіло, але для Нього немає різниці між Його чуттями, Його тілом, Його інтелектом і Ним Самим. Убогі розумом люди, які не знають Його, кажуть, що Кр̣шн̣а відмінний од Своєї душі, розуму, серця та всього іншого. Кр̣шн̣а абсолютний, і тому має найвищі потенції й чинить верховну діяльність. Відомо також, що його чуття відмінні від наших, вони досконалі й поле їхньої діяльності необмежене. Ніхто не може бути вищим од Нього, або дорівнювати Йому, але кожний — нижче Його.

Знання, сила і діяльність Верховної Особи, — трансцендентні. У *Бгаґавад-ґіті* (4.9) сказано:

джанма карма ча ме дівйам евам̇ йо ветті таттватах̣
тйактва̄ дехам̇ пунар джанма наіті ма̄м еті со 'рджуна

Той, хто знає про трансцендентне тіло Кр̣шн̣и, Його вчинки і Його досконалість, той, залишивши теперішнє тіло, повертається до Нього і не приходить назад, в цей сповнений страждань світ. Таким чином, слід зрозуміти, що вчинки Кр̣шн̣и відрізняються од діяльності звичайних людей. Найкраще додержуватись принципів, які встановив Кр̣шн̣а, це допоможе людині стати досконалою. Сказано також, що ніхто не має влади над Кр̣шн̣ою, але всі — Його слуги. *Чаїтанйа-чарітамр̣та* (*Ādі* 5.142) свідчить: *екале ґі́вара кр̣шн̣а, а̄ра саба бгр̣тйа* — «лише Кр̣шн̣а — Бог, а будь-хто інший — Його слуга». Всі підкоряються Його наказам, і ніхто не може перечити Йому. Кожен діє під Його керівництвом і перебуває під Його наглядом. Як сказано в *Брахма-самґіті*, Він — причина всіх причин.

ВІРШ 44

तस्मात्प्रणम्य प्रणिधाय कायं
प्रसादये त्वामहमीशमीड्यम् ।
पितेव पुत्रस्य सखेव सख्युः
प्रियः प्रियायार्हसि देव सोढुम् ॥४४॥

тасма̄т пран̣амйа пран̣ідга̄йа ка̄йам̇
прасāдайе тва̄м ахам ґі́йам ґі̄дйам
пітева путрасйа сакґева сакґйух̣
прійах̣ прійа̄йа̄рхасі дева содгум

тасма̄т—тому; *пран̣амйа*—пропонуючи шанобливі поклони; *пран̣ідга̄йа*—простираючи; *ка̄йам*—тіло; *прасāдайе*—благаю милості;

твам—Тобі; *ахам*—я; *ґурум*—Верховному Господеві; *ідйам*—що гідний поклоніння; *пітā іва*—подібно до батька; *путрасйа*—із сином; *сакгā іва*—подібно до друга; *сакгйух*—з другом; *прійах*—коханий; *прійāйāх*—з найдорожчим; *архасі*—Тобі слід; *дева*—мій Господи; *содгум*—бути терпимим.

Ти — Верховний Господь, і кожна жива істота повинна поклонятись Тобі. Тому я падаю ниць, щоб висловити Тобі свою глибоку шану й прошу Твоєї милості. Як батько терпить зухвалість сина, або друг зносить недоречності друга, або дружина вибачає фамільярність своєму чоловікові, молю тебе, прости, якщо я поводивсь з Тобою не так, як належить.

ПОЯСНЕННЯ: Взаємостосунки Кршни з Його відданими бувають різного типу: один ставиться до Кршни як до сина, інший — як до чоловіка, друга, вчителя тощо. Кршну і Арджуну єднають дружні взаємини. Кршна поблажливий, як батько буває поблажливий до дітей, чоловік до дружини, хазяїн до слуги.

ВІРШ 45

अदृष्टपूर्वं हृषितोऽस्मि दृष्ट्वा
भयेन च प्रव्यथितं मनो मे ।
तदेव मे दर्शय देव रूपं
प्रसीद देवेश जगन्निवास ॥४५॥

адршта-пӯрвам хршіто 'смі дрштвā
бгайена ча правйатгітам мано ме
тад ева ме дарáайа дева рӯпам
прасīда девеáа джаґан-нівāса

адршта-пӯрвам—ніколи не бачене раніше; *хршітах*—втішений; *асмі*—я є; *дрштвā*—бачачи; *бгайена*—із страху; *ча*—також; *правйатгітам* — розгублений; *манах* — розум; *ме* — мій; *тат* — те; *ева*—неодмінно; *ме*—мені; *дарáайа*—покажи; *дева*—о Господи; *рӯпам*—форма; *прасīда*—хай буде Твоя ласка; *дева-īáа*—о Господь усіх володарів; *джаґат-нівāса*—пристановище всесвіту.

Уздрівши небачену мною раніше всесвітню форму, я відчуваю радість, але водночас розум мій охоплений страхом. Тому будь милостивий до мене і знову яви Свій образ Бога-Особи, о Володарю володарів, о захисток всесвіту.

ПОЯСНЕННЯ: Між Кршṇою й Арджуною завжди існують близькі стосунки, тому що вони — добрі друзі, і як друг завше радіє з достатків свого любого йому товариша, так і Арджуна дуже радий бачити велич Кршṇи як Верховного Бога-Особи, що спроможний явити цю дивовижну всесвітню форму. Водночас, побачивши всесвітню форму, Арджуна злякався, що не раз в захваті дружніх стосунків ображав Кршṇу. Тому його розум охопив страх, хоча підстав для страху в нього не було. Тепер Арджуна прохає Кршṇу явити форму Нāрāйаṇи, бо знає, що Він здатний прибрати будь-якої форми. Всесвітня форма — матеріальна й тимчасова, тому що минущим є матеріальний світ. Але на планетах Ваікуṇṭги Кршṇа має трансцендентну форму чотирирукого Вішṇу. В духовному небі існує безліч планет, і на кожній з них Кршṇа присутній під різними іменами у формі Своїх повновладних експансій. Отже, Арджуна захотів побачити одну з форм, які Кршṇа виявляє на планетах Ваікуṇṭги. На кожній з планет Ваікуṇṭги форма Нāрāйаṇи має чотири руки, і всі вони по-різному тримають символи: мушлю, берло, квітку лотоса й диск. Ім'я кожного конкретного Нāрāйаṇи залежить від того, в якому порядку Він тримає ці символи в Своїх чотирьох руках. Усі такі форми єдині з Кршṇою, і Арджуна бажає побачити чотирирукий образ Кршṇи.

ВІРШ 46

किरीटिनं गदिनं चक्रहस्त-
मिच्छामि त्वां द्रष्टुमहं तथैव ।
तेनैव रूपेण चतुर्भुजेन
सहस्रबाहो भव विश्वमूर्ते ॥४६॥

кірīṭінам ґадінам чакра-хастам
іччгāмі твāм драшṭум ахам татґаіва
тенаіва рūпеṇа чатур-бгуджена
сахасра-бāхо бгава віш́ва-мūрте

кірīṭінам—із шоломом; *ґадінам*—з булавою; *чакра-хастам*—з диском в руці; *іччгāмі*—я бажаю; *твāм*—Тебе; *драшṭум*—бачити; *ахам*—я; *татґā ева*—у такому становищі; *тена ева*—цим; *рūпеṇа*—формою; *чатух*^{4}*бгуджена*—чотирируким; *сахасра-бāхо*—о тисячорукий; *бгава*—стань лише; *віш́ва-мūрте*—о всесвітня формо.

О всесвітня формо, о тисячорукий Господи, я хочу побачити Тебе у Твоїй чотирирукій формі, із шоломом на голові, з булавою,

диском, мушлею та лотосом в Твоїх руках. Я жадаю бачити цей Твій образ.

ПОЯСНЕННЯ: В *Брахма-самгіті* (5.39) сказано: *рāмāді-мӯртішу калāнійамена тішṭхан.* Господь вічно перебуває в сотнях і тисячах Своїх форм, і головними серед них є форми Рāми, Нрсіṁхи, Нāрāйаṇи та інші. Цих форм — безліч. Арджуна розумів, що Кршṇа — це одвічний Бог-Особа, який прийняв Свою минущу всесвітню форму. Тепер же він бажає побачити Нāрāйаṇу — духовну форму. Цей вірш усуває будь-які сумніви щодо твердження *Шрīмад-Бгāґаватам* про те, що Кршṇа — первинний Бог-Особа, а всі інші Його форми виходять з Нього. Він не відрізняється од Своїх повновладних експансій і залишається Богом у будь-якій із Своїх незліченних форм. Якого б вигляду Він не набув, у будь-якому з них Він залишається молодим та свіжим, мов юнак. Це невід'ємна ознака Верховного Бога-Особи. Той, хто пізнав Кршṇу, одразу ж звільняється від усієї скверни матеріального світу.

ВІРШ 47

श्रीभगवानुवाच ।
मया प्रसन्नेन तवार्जुनेदं
रूपं परं दर्शितमात्मयोगात् ।
तेजोमयं विश्वमनन्तमाद्यं
यन्मे त्वदन्येन न दृष्टपूर्वम् ॥४७॥

шрī-бгаґаванāн увāча
майā прасаннена тавāрджунедам
рӯпам парам даршітам āтма-йоґāт
теджо-майам вішвам анантам ādйам
йан ме твад анйена на дршṭа-пӯрвам

шрī-бгаґаванāн увāча—Верховний Бог-Особа сказав; *майā*—Мною; *прасаннена*—щасливо; *тава*—тобі; *арджуна*—о Арджуно; *ідам*—це; *рӯпам*—форма; *парам*—трансцендентне; *даршітам*—показане; *āтма-йоґāт*—за допомогою Своєї внутрішньої потенції; *теджах-майам*—сповнене сяєва; *вішвам*—весь всесвіт; *анантам*—безмежне; *ādйам*—одвічне; *йат*—те, що; *ме*—Моє; *тват анйена*—крім тебе; *на дршṭа-пӯрвам*—ніхто досі не бачив.

Верховний Бог-Особа сказав: Мій дорогий Арджуно, з радістю Я явив тобі за допомогою Своєї внутрішньої потенції всесвітню

форму, вищу форму матеріального світу. До тебе ніхто і ніколи не бачив її, безмежну і сповнену сліпучого сяйва.

ПОЯСНЕННЯ: Арджуна захотів побачити всесвітню форму Верховного Господа, і з милості до Свого відданого, Господь Кр̣шн̣а явив йому Свою всесвітню форму, сповнену сяйва та величі. Ця форма виблискувала, подібно до сонця, і її численні обличчя швидко змінювались. Кр̣шн̣а явив цю форму лише для того, щоб вдовольнити бажання Свого друга Арджуни. Кр̣шн̣а проявив цю форму за допомогою Своєї внутрішньої потенції, незбагненної для людського розуму. Ніхто до Арджуни не бачив Господньої всесвітньої форми, але Кр̣шн̣а явив її Арджуні, і тому інші віддані на небесних й інших планетах також могли споглядати її. Раніше вони не бачили цієї форми, але завдяки Арджуні вони змогли побачити її. Тобто всі віддані, що пов'язані з Господом через учнівську послідовність, могли спостерігати всесвітню форму, яку Кр̣шн̣а милостиво явив Арджуні. Існує думка, що ця форма була продемонстрована і Дурйодгані, коли Кр̣шн̣а відвідав його, щоб домовитись про мир. На жаль, Дурйодгана відкинув Його мирні пропозиції. В той час Кр̣шн̣а і виявив деякі із Своїх всесвітніх образів. Але ті образи відрізняються від форми, яку бачив Арджуна. Тут ясно сказано, що до нього ніхто й ніколи не бачив цієї форми.

ВІРШ 48

न वेद यज्ञाध्ययनैर्न दानै-
र्न च क्रियाभिर्न तपोभिरुग्रैः ।
एवंरूपः शक्य अहं नृलोके
द्रष्टुं त्वदन्येन कुरुप्रवीर ॥४८॥

на веда-йаджн̃ādгйайанаір на дāнаір
на ча крійāбгір на тапобгір уґраіх̣
евам̇-рӯпах̣ ш́акйа ахам̇ нр̣-локе
драштум̇ твад анйена куру-правӣра

на—ніколи; *веда-йаджн̃а*—жертвопринесенням; *адгйайанаіх̣*—або вивченням *Вед; на*—ніколи; *дāнаіх̣*—роздаючи милостиню; *на*—ніколи; *ча*—також; *крійāбгіх̣*—благочестивою діяльністю; *на*—ніколи; *тапобгіх̣*—важкими покутами; *уґраіх̣*—суворими; *евам-рӯпах̣*—у цій формі; *ш́акйах̣*—можу; *ахам*—Я; *нр̣-локе*—у матері-

альному світі; *драштум*—її бачили; *тват*—крім тебе; *анйена*—іншим; *куру-правīра*—о кращий серед воїнів Куру.

О кращий з воїнів Куру, ніхто до тебе ніколи не бачив цієї Моєї всесвітньої форми, бо ні вивчення Вед, ні жертвоприношення, ні добродійність, ні благочестива діяльність, ні суворий аскетизм не допоможуть досягти того, щоб Я явив Себе в цій формі в матеріальному світі.

ПОЯСНЕННЯ: У зв'язку з цим слід добре усвідомити, що являє собою божественне бачення. Кому дарується таке бачення? «Божественний» означає «властивий богам». Не досягши божественності, властивої напівбогам, не можна мати божественного бачення. Але хто ж такі напівбоги? У ведичних писаннях сказано, що віддані Господа Вішну є напівбогами (*вішну-бгактāх смртā девāх*). Безбожники, які не вірять у Вішну, або ж ті, хто визнає лише безособистісний аспект Крішни, не можуть мати божественного бачення. Не можна ганити Крішну й водночас мати божественне бачення. Його неможливо здобути, не ставши святим. Інакше кажучи, ті, хто має божественне бачення, здатні бачити те ж саме, що й Арджуна.

В *Бгаґавад-ґīті* наведено опис всесвітньої форми. Хоча до Арджуни цей образ нікому не був відомий, тепер, після його вияву, людина може вже скласти собі деяке уявлення про *віśва-рӯпу*. Тільки святий може побачити всесвітню форму Господа. Але справжньої святості не можна досягти, якщо не стати чистим відданим Крішни. Однак віддані, хоча й перебувають на божественному рівні та мають духовне бачення, не дуже прагнуть споглядати всесвітню форму Господа. Як описувалося в попередньому вірші, Арджуна хотів бачити чотирируку форму Господа Крішни у вигляді Вішну, а всесвітня форма його налякала.

У цьому вірші є декілька важливих слів, таких як *ведайаджн̃āдгйайанаіх*, що означає «вивчення ведичної літератури та правил виконання жертвоприношень». *Веда* стосується всієї ведичної літератури: чотирьох *Вед* (*Р̣г, Йаджур, Сāма* та *Атґарва*), вісімнадцяти *Пурāн̣, Упанішад* і *Ведānта-сӯтри*. Ці джерела можна вивчати вдома або в якомусь іншому місці. Існують також *сӯтри: Калпасӯтри* і *Мīмāмсā-сӯтри*, які навчають способів жертвоприношення *Дāнаіх* стосується добродійності, яку здійснюють задля допомоги гідним людям, а саме, *брāхман̣ам* і *ваішн̣авам*, які присвятили себе трансцендентному любовному служінню Господеві. Подібно до цього, праведна діяльність включає в себе *аґні-хотру* і виконання ре-

комендованих для різних каст обов'язків. А добровільне прийняття яких-небудь фізичних страждань називають *тапасйею*. Таким чином, людина може виконувати всі ці дії — проходити через тілесну *тапасйу*, займатися добродійністю, вивчати *Веди* тощо, але якщо вона не є таким відданим, як Арджуна, вона на побачить всесвітньої форми. Імперсоналісти також уявляють, що бачать всесвітню форму Господа, але з *Бгаґавад-ґіти* випливає, що імперсоналісти не належать до відданих. Отже, вони не здатні бачити всесвітній образ Господа.

Існує багато людей, які «створюють» інкарнації. Вони облудно проголошують звичайну людину втіленням Господа, але все це позбавлене самого сенсу. Ми повинні дотримуватись засад *Бгаґавад-ґіти* — це єдина можливість досягти досконалого духовного знання. Хоча *Бгаґавад-ґіту* вважають вступом до науки про Бога, вона настільки досконала, що дозволяє людині розуміти що до чого. Послідовники псевдовтілень можуть казати, що вони також споглядали трансцендентну форму Господа, Його всесвітню форму, але це є неприйнятним, бо тут ясно сказано, що доки людина не стане відданим Кршни, вона не зможе побачити Його всесвітньої форми. Отже, передусім людина повинна стати чистим відданим Кршни, і лише тоді вона може заявляти, що здатна описати всесвітній образ, який вона бачила. Відданий Кршни не визнає лжевтілень та їхніх послідовників.

ВІРШ 49

मा ते व्यथा मा च विमूढभावो
दृष्ट्वा रूपं घोरमीदृङ्ममेदम् ।
व्यपेतभीः प्रीतमनाः पुनस्त्वं
तदेव मे रूपमिदं प्रपश्य ॥४९॥

мā те вйатґā мā ча вімӯḍґа-бґāво
дрштва рӯпам ґгорам ґдрн̇ мамедам
вйапета-бґīḥ прīта-манāḥ пунас твам
тад ева ме рӯпам ідам̇ прапаййа

мā—хай не буде; *те*—тобі; *вйатґā*—хвилювання; *мā*—хай не буде; *ча*—також; *вімӯḍґа-бґāваḥ*—збентеження; *дрштвā*—бачачи; *рӯпам*—форму; *ґгорам*—жахливе; *ґдрк*—як воно є; *мама*—Моє; *ідам*—це; *вйапета-бґīḥ*—вільний від будь-якого страху; *прīта-ма-*

нāḥ—із задоволеним розумом; *пунаḥ*—знову; *твам*—ти; *тат*—що; *ева*—таким чином; *ме*—Моє; *рӯпам*—форма; *ідам*—це; *прапаш́йа*—дивись же.

Ти розгубився і вкрай здивований, побачивши Мене в цьому страхітливому вигляді. Облишим це. Мій відданий, забудь про всі тривоги і з спокійною душею спостерігай той образ, який ти бажаєш бачити.

ПОЯСНЕННЯ: З першої глави *Бгаґавад-ґīти* ми знаємо, що Арджуна був стурбований тим, що йому доведеться вбити Бгīшму і Дроṇу, своїх шанованих діда й учителя. Але Кр̣шṇа сказав, що йому не слід боятись убивства свого діда. Бгīшма і Дроṇа промовчали, коли на загальних зборах Куру сини Дгр̣тарāшт̣ри намагались здерти з Драупадī сарі, і за таке нехтування своїми обов'язками вони заслужили смерть. Кр̣шṇа явив Арджуні Свою всесвітню форму лише для того, щоб показати йому, що ці люди вже приречені на смерть, їх убито за негідний вчинок. Цю картину було продемонстровано Арджуні тому, що віддані завжди миролюбні й не здатні на подібні жахливі вчинки. Усвідомивши значення одкровення, Арджуна захотів побачити чотирируку форму Кр̣шṇи, і Господь явив йому цей образ. Всесвітня форма не дуже приваблює відданих, бо вона не створює можливості стосунків взаємної любові з Господом. Відданий прагне виразити Господу свої почуття шани і захоплення, або ж він хоче бачити дворукий образ Кр̣шṇи, щоб служити Верховному Богові-Особі і знаходити в Нього відгук на свою любов.

ВІРШ 50

सञ्जय उवाच
इत्यर्जुनं वासुदेवस्तथोक्त्वा
स्वकं रूपं दर्शयामास भूयः ।
आश्वासयामास च भीतमेनं
भूत्वा पुनः सौम्यवपुर्महात्मा ॥५०॥

сан̃джайа ува̄ча
іт́й арджунам̇ ва̄судевас татхокт́ва̄
свакам̇ рӯпам̇ дарш́айа̄м а̄са бгӯйах̣
а̄ш́ва̄сайа̄м а̄са ча бгӣтам енам̇
бгӯт́ва̄ пунах̣ саумйа-вапур маха̄тма̄

сан̃джайах̣ увāча—Сан̃джайа сказав; *іті*—таким чином; *арджунам*—Арджуні; *вāсудевах̣*—Кр̣шн̣а; *татґā*—таким шляхом; *уктвā*—говорячи; *свакам*—Своє власне; *рӯпам*—форму; *дарш́айāм āса*—показав; *бгӯйах̣*—знов; *āш́вāсайāм āса*—підбадьорив; *ча*—також; *бгӣтам*—наляканого; *енам*—його; *бгӯтвā*—стаючи; *пунах̣*—знову; *саумйа-вапух̣*—красива форма; *махā-ātмā*—великий.

Сайджайа сказав Дгр̣тарāшт̣рі: Верховний Бог-Особа, Кр̣шн̣а, сказавши це Арджуні, явив Свою істинну чотирируку форму і, зрештою, знову прибрав свого дворукого образу, підбадьоривши тим настрашеного Арджуну.

ПОЯСНЕННЯ: Коли Кр̣шн̣а з'явився на Землі як син Васудеви і Девакī, Він спочатку представ перед ними у вигляді чотирирукого Нāрāйан̣и, але на прохання батьків прибрав вигляду звичайної дитини. Кр̣шн̣а знав також, що насправді Арджуна не дуже прагнув бачити Його чотирирукий образ, але на прохання Арджуни Він знову явив йому цей образ, а потім представ у Своїй дворукій формі. Слово *саумйа-вапух̣* має тут велике значення. *Саумйа-вапух̣* — це надзвичайно вродлива форма; її вважають найпрекраснішою формою. Коли Кр̣шн̣а перебував на планеті, то сама Його краса вабила до Нього людей, а що Кр̣шн̣а — правитель всесвіту, то Він одразу ж розвіяв страх Арджуни, Свого відданого, знову з'явившись перед ним в Своєму прекрасному образі Кр̣шн̣и. В *Брахма-самгіті* (5.38) сказано: *премāн̃джана-ччгуріта-бгакті-вілочанена* — «побачити цей прекрасний образ Кр̣шн̣и може лише та людина, очі якої зволожені бальзамом любові до Господа».

ВІРШ 51

अर्जुन उवाच ।
दृष्ट्वेदं मानुषं रूपं तव सौम्यं जनार्दन ।
इदानीमस्मि संवृत्तः सचेताः प्रकृतिं गतः ॥५१॥

арджуна увāча
др̣шт̣ведам̇ мānушам̇ рӯпам̇ тава саумйам̇ джанāрдана
ідāнīм асмі самвр̣ттах̣ са-четāх̣ пракр̣тім ґатах̣

арджунах̣ увāча—Арджуна сказав; *др̣шт̣вā*—бачачи; *ідам*—це; *мānушам*—людське; *рӯпам*—форма; *тава*—Твоє; *саумйам*—дуже

красиве; *джанāрдана* — той, хто карає ворогів; *ідāнīм* — зараз; *асмі* — я є; *самвр̣ттах̣* — впорядкований; *са-четāх̣* — у моїй свідомості; *пракр̣тім* — до моєї власної природи; *ґатах̣* — повернувся.

Коли Арджуна побачив Кр̣шн̣у в Його істинній формі, він сказав: О Джанāрдано, споглядаючи Тебе в цьому дивної краси людському образі, мій розум заспокоївся і я прийшов до тями.

ПОЯСНЕННЯ: Слова *мāнушам̇ рӯпам* ясно вказують на те, що первинна форма одвічного Верховного Бога-Особи подібна до людської. Звідси стає зрозумілим, що ті, хто вважає Кр̣шн̣у звичайною людиною й зневажає Його, не знають про Його божественну природу. Якби Кр̣шн̣а був подібний до звичайної людини, хіба міг би Він явити Свою всесвітню форму, а потім прибрати вигляду чотирирукого Нāрāйан̣и? Тому в *Бґаґавад-ґīті* з усією переконливістю сказано, що той, хто вважає Кр̣шн̣у звичайною людиною і вводить читачів в оману, заявляючи, що через Кр̣шн̣у промовляє безособистісний Брахман, чинить найбільшу кривду. Кр̣шн̣а справді явив Свою всесвітню форму й чотирируку форму Вішн̣у, тож як після цього Він може бути звичайною людиною? Хибні тлумачення *Бґаґавад-ґīти* не збивають з пантелику чистого відданого, бо він знає, що до чого. Вірші *Бґаґавад-ґīти* в своєму первозданному вигляді чисті, мов сяйво сонця, і вони не потребують світла ліхтаря, яким їх намагаються освітлювати недолугі коментатори.

ВІРШ 52

श्रीभगवानुवाच ।
सुदुर्दर्शमिदं रूपं दृष्टवानसि यन्मम ।
देवा अप्यस्य रूपस्य नित्यं दर्शनकाङ्क्षिणः ॥५२॥

ш́рī-бґаґавāн увāча
су-дурдарш́ам̇ ідам̇ рӯпам̇ др̣шт̣авāн асі йан мама
девā апй асйа рӯпасйа нітйам̇ дарш́ана-кāн̇кшін̣ах̣

ш́рī-бґаґавāн увāча — Верховний Бог-Особа сказав; *су-дурдарш́ам* — дуже важко побачити; *ідам* — це; *рӯпам* — форма; *др̣шт̣авāн асі* — як ти бачив; *йат* — яке; *мама* — Моє; *девāх̣* — напівбоги; *апі* — навіть; *асйа* — цього; *рӯпасйа* — форму; *нітйам* — вічно; *дарш́ана-кāн̇кшін̣ах̣* — прагнуть бачити.

Верховний Господь сказав: Мій дорогий Арджуно, цю Мою форму, яку ти щойно споглядав, дуже важко побачити. Навіть напівбоги вічно прагнуть споглядати цей такий дорогий образ.

ПОЯСНЕННЯ: У сорок восьмому вірші цієї глави розповідається, як Господь Кршна, завершивши явлення Своєї всесвітньої форми, повідомив Арджуні, що ніякі благочестиві вчинки, скільки б ми їх не робили, ніякі жертвопринесення й т. ін. не допоможуть побачити цей образ. Але слово *су-дурдарш́ам*, використане тут, вказує на те, що дворука форма Кршни ще більш прихована. Всесвітній образ Кршни може побачити людина, різні дії якої, зокрема, покути, вивчення ведичних джерел, філософські роздуми тощо містять хоча б якийсь відтінок відданого служіння. У такому випадку це можливо. Але, виконуючи все це хоча б без щонайменшого відтінку *бгакті*, людина, як уже було з'ясовано, не може побачити цієї форми. Побачити всесвітній образ річ непроста, але Кршну в Його дворукій формі побачити ще важче, навіть для таких напівбогів як Брахмā й Господь Ш́іва. Вони бажають бачити Його, і *Ш́рīмад-Бгāґаватам* підтверджує, — коли стало відомо, що Кршна перебуває в утробі Своєї матері Девакі, всі напівбоги зійшли з небес подивитись на це диво, Кршну, і славили Його в прекрасних молитвах, хоча на той час Він був прихований від них. Вони повинні були зачекати, перш ніж змогли побачити Його. Лише нерозумний може вважати Його звичайною людиною, насміхатися з Нього і вшановувати не Його, а безособове «щось» у Ньому, але все це є позбавлені глузду розумування. Насправді ж, навіть такі напівбоги, як Брахмā і Ш́іва прагнуть бачити Кршну в Його дворукій формі.

Бгаґавад-ґītā (9.11) також підтверджує: *авадж̄ānанті мāм̇ мӯдгā мānушīм̇ танум āш́рітах̣* — «Він невидимий для нерозумних людей, які насміхаються з Нього». Тіло Кршни, як свідчить *Брахма-самґіта* і як твердить Він Сам у *Бгаґавад-ґīті*, повністю духовне і сповнене блаженства та вічності. Його тіло цілком відмінне від матеріального тіла. Але для декого з тих, хто пізнає Кршну, читаючи *Бгаґавад-ґīту* й подібні ведичні писання, Кршна лишається загадковим. Ті, кого скеровують матеріалістичні уявлення, вважають Кршну за велику історичну особу й видатного філософа, проте, за звичайну людину, яка, попри свою могутність, була змушена отримати матеріальне тіло. Вони вважають, що Абсолютна Істина безособистісна, і тому думають, що з Його імперсонального аспекту виникла ця особистісна форма, що прив'язана до матеріальної природи. Таким є матеріалістичне уявлення про Верховного Господа. Ще один висновок стосовно Його природи роблять на основі розумувань ті, хто прагне знань; вони також думають про Кршну,

але вважають Його менш важливим, ніж всесвітню форму Всевишнього. Отже, дехто вважає, ніби всесвітня форма Кр̣шн̣и, яку було явлено Арджуні, стоїть вище від Його особистісної форми. На їх думку, особистісна форма Всевишнього — це щось уявне. Вони вважають, що в остаточному підсумку Абсолютна Істина не є особою. Але в четвертій главі *Бгагавад-ґіти* описано трансцендентний спосіб пізнання — слухати про Кр̣шн̣у з авторитетних джерел. Таким є справжній ведичний метод, і якщо хтось справді дотримується цієї ведичної традиції і слухає з уст авторитетів про Кр̣шн̣у, то, завдяки багаторазовому слуханню, Кр̣шн̣а стає дуже дорогим для нього. Як про це вже не раз згадувалось, Кр̣шн̣у приховує Його потенція, яку називають *йога-маййа̄*. Не кожний може Його бачити, не всякому Він являє Себе. Лише той може бачити Його, кому Кр̣шн̣а відкривається Сам. Це підтверджується у ведичній літературі. Насправді тільки віддана душа може осягти Абсолютну Істину. Трансценденталіст, котрий постійно перебуває в свідомості Кр̣шн̣и й віддано служить Господу, може відкрити в собі духовне бачення і в одкровенні побачити Кр̣шн̣у. Таке одкровення недоступне навіть напівбогам. Навіть їм важко осягти Кр̣шн̣у, і духовно високорозвинені напівбоги завжди сподіваються побачити Кр̣шн̣у в Його дворукій формі. Висновок з усього сказаного можна зробити такий: якщо всесвітню форму Кр̣шн̣и надзвичайно важко побачити, бо вона не відкривається всім і кожному, то ще важче побачити Його особистісну форму Ш́йа̄масундари.

ВІРШ 53

नाहं वेदैर्न तपसा न दानेन न चेज्यया ।
शक्य एवंविधो द्रष्टुं दृष्टवानसि मां यथा ॥५३॥

на̄хам̇ ведаір на тапаса̄ на да̄нена на чеджйайа̄
ш́акйа евам̇-відго драшт̣ум̇ дршт̣ава̄н асі ма̄м̇ йатга̄

на—ніколи; *ахам*—Я; *ведаіх̣*—вивченням *Вед; на*—ніколи; *тапаса̄*—важкими покутами; *на*—ніколи; *да̄нена*—роздаванням милостині; *на*—ніколи; *ча*—також; *іджйайа̄*—поклонінням; *ш́акйа̄х̣*—це можливо; *евам-відга̄х̣*—подібно до цього; *драшт̣ум*—бачити; *дршт̣ава̄н*—той, хто бачить; *асі*—ти є; *ма̄м*—Мене; *йатга̄*—як.

Цей образ, який ти бачиш трансцендентними очима, не можна збагнути, просто вивчаючи Веди, або за допомогою суворої аскези, добродійності, чи поклонінням. Це — не ті шляхи, що можуть допомогти побачити Мене таким, яким Я є.

ПОЯСНЕННЯ: Спочатку Кр̣шн̣а постав перед Своїми батьками Девакī та Васудевою у чотирирукій формі, а потім вже прибрав дворукої форми. Якщо людина не схильна до відданого служіння, або не вірить у його могутність, їй дуже важко збагнути цю тайну. Зрозуміти Кр̣шн̣у не здатні також і вчені, які вивчають *Веди* просто за допомогою своєї граматичної ерудиції, або сухої академічної освіти. Він також недосяжний для тих, хто відвідує храми і пропонує шану Господу лише формально. Вони відвідують храми, але не здатні зрозуміти Кр̣шн̣у таким, яким Він є насправді. Осягти Кр̣шн̣у можна лише шляхом відданого служіння, що Господь і пояснює в дальшому вірші.

ВІРШ 54

भक्त्या त्वनन्यया शक्य अहमेवंविधोऽर्जुन ।
ज्ञातुं द्रष्टुं च तत्त्वेन प्रवेष्टुं च परंतप ॥५४॥

бгактйā тв ананйайā ш́акйа ахам евам̇-відго 'рджуна
джн̃ātум̇ драшт̣ум̇ ча таттвена правешт̣ум̇ ча парантапа

бгактйā—відданим служінням; *ту*—але; *ананйайā*—не змішуючи з кармічною діяльністю або умоглядним знанням; *ш́акйах̣*—можливий; *ахам*—Я; *евам-відгах̣*—як це; *арджуна*—о Арджуно; *джн̃ātум*—знати; *драшт̣ум*—бачити; *ча*—і; *таттвена*—насправді; *правешт̣ум*—увійти в; *ча*—також; *парантапа*—о підкорювач ворогів.

Мій дорогий Арджуно, лише той, хто безроздільно з відданістю служить Мені, може пізнати Мене таким, яким Я стою перед тобою, і безпосередньо бачити Мене. Лише так ти зможеш осягти тайну Моєї особи.

ПОЯСНЕННЯ: Кр̣шн̣у можна осягти лише шляхом безроздільного відданого служіння. Він Сам пояснює це в подробицях у цьому вірші, щоб неавторитетні коментатори знали, що вони марно витрачають свій час в намаганнях зрозуміти *Бгаґавад-ґīту* шляхом розумувань. Ніхто не може осягти Кр̣шн̣у і зрозуміти, яким чином Він постав перед Своїми батьками спочатку в чотирирукій формі, а потім одразу ж набрав дворукої. Це дуже важко зрозуміти, просто вивчаючи *Веди* або за допомогою філософських спекуляцій. Тому тут ясно стверджується, що ніхто не може побачити Його або проникнути в ці матерії. Але люди, які мають великий досвід

у вивченні ведичної літератури, можуть черпати з неї дуже багато знань про Нього. Існує безліч правил і приписів, і той, хто бажає хоч трошки зрозуміти Кр̣шн̣у, повинен дотримуватись засад на впорядкування життя, які викладено в авторитетних джерелах. Можна накладати на себе *тапасйу* згідно з цими засадами. Наприклад, говіти на Джанмāшт̣амī, день явлення Кр̣шн̣и, є серйозна *тапасйа*, і два дні на *екāдаш́ī*, (одинадцятий день молодика та на одинадцятий день після місяця вповні). Щодо добродійності, то її слід спрямовувати на відданих Кр̣шн̣и, які з любов'ю служать Йому, поширюючи по всьому світі філософію Кр̣шн̣и, тобто свідомість Кр̣шн̣и. Свідомість Кр̣шн̣и — це благословення, що послане людству. Рӯпа Ґосвāмī був надзвичайно вдячний Господу Чаітанйі й вважав Його найвеликодушнішим добродійником, бо Він щедро роздавав людям любов до Кр̣шн̣и, якої так важко досягти. Отже, якщо людина жертвує якусь суму відданим, що зайняті поширенням свідомості Кр̣шн̣и, — така добродійність є найрозумніша. І якщо людина поклоняється Кр̣шн̣і в храмі згідно з приписами (в храмах Індії ви завжди побачите скульптурне зображення, звичайно Вішн̣у або Кр̣шн̣и), то це сприяє її духовному розвиткові. Для початківців у відданому служінні Господеві храмове поклоніння є дуже важливим і це підтверджує ведична література (*Шветāш́ватара Упанішада* 6.23):

йасйа деве парā бгактір йатгā деве татгā гурау
тасйаіте катгітā хй артгāх̣ пракāш́анте махāтманах̣

Людина, що непохитно віддана Верховному Господеві, під керівництвом духовного вчителя, в якого вона також непохитно вірить, може через одкровення побачити Верховного Бога-Особу. Той, хто не навчається в істинного духовного вчителя, не зможе засвоїти навіть початків науки про Кр̣шн̣у. Тут навмисно вжито слово *ту*, яке вказує, що жодний інший спосіб пізнання Кр̣шн̣и, крім навчання в істинного духовного вчителя, не може бути успішним, а, отже, придатним й рекомендованим.

Особистісні форми Кр̣шн̣и, тобто Його дворукий і чотирирукий образи, абсолютно відмінні від Його минущої всесвітньої форми, яку було явлено Арджуні. Чотирирука форма Нāрāйан̣и і дворука Кр̣шн̣и — вічні й трансцендентні, тоді як всесвітня форма, продемонстрована Арджуні, — минуща. Саме слово *судурдарш́ам* означає «важко побачити» і передбачає, що ніхто досі не спостерігав всесвітньої форми. Це слово також свідчить, що не було потреби являти цю форму відданим. На прохання Арджуни Кр̣шн̣а явив цей

образ, щоб в майбутньому, коли хтось почне видавати себе за Господнє втілення, його можна буде попросити явити свою всесвітню форму.

Слово *на*, неодноразово вживане в попередньому вірші, вказує, що людині не слід дуже пишатись академічною обізнаністю в ведичних питаннях. Вона повинна звернутись до відданого служіння Кршні. Лише тоді людина стає здатною писати коментарі до *Бгаґавад-ґіти*.

Всесвітня форма Кршни перетворюється на чотирируку форму Нāрāйаны, а потім Він прибирає Своєї природної дворукої форми. Це свідчить, що чотирирукі й усі інші форми, які згадано у ведичній літературі, є експансіями одвічного дворукого Кршни. Він є джерело всіх проявлень та еманацій. Кршна відрізняється навіть од усіх цих Своїх форм, вже не кажучи про Його безособистісний аспект. Щодо чотирируких форм Кршни, то в *Ведах* сказано, що навіть найближча до Кршни чотирирука форма (Махā-Вішну, який лежить на поверхні космічного океану і видихає та вдихає незліченні всесвіти) також є експансією Верховного Господа. Як сказано у *Брахма-самгіті* (5.48) :

йасйаіка-ніш̇васіта-кālам атґāваламбйа
джīванті лома-віла-джā джаґад-аṇда-нāтґāḥ
вішṇур махāн са іха йасйа калā-віш̇ешо
ґовіндам āді-пурушам там ахам̇ бгаджāмі

«Махā-Вішну, в якого входять всі незліченні всесвіти і з якого вони потім знову виходять, слідуючи за Його диханням, є повновладною експансією Кршни. Тому я поклоняюсь Ґовінді, Кршні, причині всіх причин». Отже, врешті-решт, слід рішуче поклонятись особистісній формі Кршни як Верховному Богові-Особі, який уособлює вічне блаженство і знання. Він — джерело всіх форм Вішну, Він породжує всі втілення, або *аватāри*, Він — одвічна Верховна Особа, як це стверджує *Бгаґавад-ґіта*.

У ведичній літературі (*Ґопāла-тāпанī Упанішада* 1.1) знаходимо такий вислів:

сач-чід-ānанда-рӯпāйа кршṇāйāкліш̇та-кāріṇе
намо ведānта-ведйāйа ґураве буддгі-сāкшіṇе

«Я схиляюсь в шанобливому поклоні перед Кршною, якому притаманна трансцендентна форма блаженства, вічності та знання. Я висловлюю Йому свою шану, тому що зрозуміти Його означає зрозуміти *Веди*, отже, Він є вищий духовний вчитель». Далі там сказано: *кршṇо ваі парамам̇ даіватам* — «Кршна є Верховний Бог-Осо-

ба» (*Ґопāла-тāпанī* 1.3). *Еко ваші сарва-ґаḥ кршṇа їдйаḥ* — «саме Кршṇа — Верховний Бог-Особа, і Йому слід поклонятись». *Еко 'пі сан бахудгā йо 'вабгāті* — «Кршṇа один, але Він являє Себе в безлічі форм, проявлень та втілень» (*Ґопāла-тāпанī* 1.21).

Брахма-самгітā (5.1) каже:

їшвараḥ парамаḥ кршṇаḥ сач-чід-āнанда-віграхаḥ
анāдір āдір ґовіндаḥ сарва-кāраṇа-кāраṇам

«Верховний Бог-Особа — це Кршṇа, і тіло Його зіткане з вічності, знання й блаженства. Він не має початку, бо Він — початок усього. Він — причина всіх причин».

В іншому місці сказано: *йатрāватīрṇам кршṇākгйам парам брахма нарāкрті* — «Верховна Абсолютна Істина — це особа. Ім'я цієї особи — Кршṇа, й іноді Він сходить на цю Землю». В *Шрīмад-Бгāґаватам* також наведено опис різних втілень Верховного Бога-Особи і їхній перелік містить також ім'я Кршṇи. Але далі сказано, що Кршṇа не є втілення Бога, а Він Сам є одвічний Верховний Бог-Особа (*ете чāмша-калāḥ пумсаḥ кршṇас ту бгаґаван свайам*).

Подібно до цього, у *Бгаґавад-ґīті* Господь каже: *маттаḥ парататарам нāнйат* — «не існує нічого вище від Моєї форми Бога-Особи, Кршṇи». В іншому місці *Бгаґавад-ґīти* Він також каже: *ахам āдір хі девāнām* — «Я джерело всіх напівбогів». З'ясувавши за допомогою Кршṇи суть *Бгаґавад-ґīти*, Арджуна також каже: *парам брахма парам дгāма павітрам парамам бгавāн* — «тепер я цілком усвідомив, що Ти — Верховний Бог-Особа, Абсолютна Істина й пристановище всього сущого. Таким чином, всесвітня форма, що її Кршṇа явив Арджуні, не є первинною формою Господа. Первинний, одвічний образ — це Кршṇа. Всесвітню ж форму, з тисячами голів й рук, Кршṇа являє лише на те, щоб привернути увагу тих, хто не має любові до Бога. Ця Його форма — другорядна.

Всесвітній образ не приваблює чистих відданих, які перебувають в різних трансцендентних стосунках з Господом. Верховний Господь у Своїй початковій формі Кршṇи відповідає взаємністю на трансцендентну любов Своїх відданих. Тому Арджуна, якого поєднувала з Кршṇою щира дружба, не відчував ніякого задоволення, споглядаючи всесвітню форму, вона, радше, злякала його. Арджуна, який постійно перебував у товаристві Кршṇи, був наділений трансцендентним баченням; він не був пересічною людиною і тому його не зачарувала всесвітня форма. Ця форма може здаватись чудовою тим людям, які вдосконалюють себе за допомогою кармічної діяльності, але для відданих, які з любов'ю служать Господу, дворука форма Кршṇи є найдорожча.

ВІРШ 55

मत्कर्मकृन्मत्परमो मद्भक्तः सङ्गवर्जितः ।
निर्वैरः सर्वभूतेषु यः स मामेति पाण्डव ॥५५॥

мат-карма-кр̣н мат-парамо мад-бгактаḥ саṅґа-варджітаḥ
нірваіраḥ сарва-бгӯтешу йаḥ са мāм еті пāн̣дава

мат-карма-кр̣т—хто виконує роботу задля Мене; *мат-парамаḥ*—хто вважає Мене Всевишнім; *мат-бгактаḥ*—хто відданно служить Мені; *саṅґа-варджітаḥ*—вільний від скверни кармічної діяльності та спекулятивних розумувань; *нірваіраḥ*—той, хто не має ворогів; *сарва-бгӯтешу*—серед усіх живих істот; *йаḥ*—той, хто; *саḥ*—він; *мāм*—до Мене; *еті*—приходить; *пāн̣дава*—син Пāн̣ду.

Мій дорогий Арджуно, той, хто присвячує себе чистому відданому служінню Мені, хто вільний від скверни кармічної діяльності та розумувань, хто працює для Мене, хто робить Мене вищою метою свого життя і приязно ставиться до кожної живої істоти, той обов'язково приходить до Мене.

ПОЯСНЕННЯ: Кожний, хто бажає наблизитись до Верховної Особи, — найвищої з усіх Божественних Осіб — Кр̣шн̣и, який перебуває в духовному небі, на планеті Кр̣шн̣алока, й увійти в близький зв'язок з Ним — повинен прийняти рекомендацію, що її дав Сам Всевишній. Отже, цей вірш містить суть *Бгаґавад-ґіти. Бгаґавад-ґіта,* це книга, що призначена для обумовлених душ, які потрапили до матеріального світу з метою панувати над матеріальною природою і не мають уяви про справжнє духовне життя. *Бгаґавад-ґіта* покликана показати, яким чином людина може осягти своє духовне буття й свої вічні взаємостосунки з верховною духовною особою; вона вказує шлях додому, назад до Бога. І ось тепер цей вірш виразно змальовує шлях відданого служіння, що веде до успіху в духовній діяльності.

Щодо роботи, то людина повинна спрямувати всю свою енергію на діяльність в свідомості Кр̣шн̣и. Як стверджується в *Бгакті-расāмр̣та-сіндгу* (2.255):

анāсактасйа вішайāн йатґāрхам упайун̃джатаḥ
нірбандгаḥ кр̣шн̣а-самбандге йуктам̇ ваірāґйам учйате

«Людина не повинна виконувати діяльності, яка не пов'язана з Кр̣шн̣ою». Це — *кр̣шн̣а-карма.* Можна виконувати різноманітну діяльність, але не слід при цьому прив'язуватись до її плодів — ці плоди треба віддавати Йому. Наприклад, людина може вдаватися

до комерційної діяльності, але для того, щоб здійснювати її в свідомості Кр̣шн̣и, вона повинна всі свої торгові операції виконувати задля Кр̣шн̣и. Але якщо Кр̣шн̣а — справжній володар підприємства, то весь прибуток такого підприємства слід використовувати на вдоволення Кр̣шн̣и. Бізнесмен, який має сотні тисяч доларів, може запропонувати їх усі Кр̣шн̣і, адже Кр̣шн̣а вже й без того володіє ними. Такою є робота в ім'я Кр̣шн̣и. Замість того, щоб будувати новий великий дім задля задоволення власних чуттів, краще збудувати гарний храм для Кр̣шн̣и, встановити в ньому Божества Кр̣шн̣и і налагодити служіння Божествам в храмі згідно з вказівками авторитетних книг про віддане служіння. Все це — *кр̣шн̣а-карма*. Не треба прив'язуватись до плодів своєї праці, слід пропонувати їх Кр̣шн̣і. Також слід приймати в їжу лише *прасāдам* — їжу, запропоновану спочатку Кр̣шн̣і. Якщо хтось збудує величезний храм для Кр̣шн̣и і встановить в ньому Божество Кр̣шн̣и, він може жити в храмі, пам'ятаючи, що володар цього храму — Кр̣шн̣а. Такою є свідомість Кр̣шн̣и. Проте, якщо в людини немає коштів на будівництво храму Кр̣шн̣и, вона може прибирати в храмі Кр̣шн̣и, і це також *кр̣шн̣а-карма*. Можна займатись і садівництвом. Кожний, у кого є земля (принаймні в Індії кожний бідняк має невеличку ділянку), може використовувати її для Кр̣шн̣и, тобто вирощувати на ній квіти і пропонувати їх Господу. Можна також посадити *туласī*, як радить в *Бгаґавад-ґīті* Кр̣шн̣а, бо листя *туласī* має велике значення. *Патрам̇ пушпам̇ пгалам̇ тойам̇*, Кр̣шн̣а бажає, щоб Йому пропонували листок, квітку, плід або трохи води — і Він буде вдоволений таким підношенням. Слово «листок» насамперед стосується листя *туласī*. Отже, можна посіяти ці рослини, поливати їх, і таким чином навіть найбідніша людина зможе служити Кр̣шн̣і. Такими є зразки діяльності задля Кр̣шн̣и.

Слово *мат-парамах̣* стосується людини, яка вважає за вищу досконалість життя спілкуватись з Кр̣шн̣ою в Його вищій обителі. Вона не хоче досягти вищих планет, таких як Місяць або Сонце, або райських планет, або навіть Брахмалоки — найвищої планети всесвіту. Це її зовсім не приваблює. Вона прагне одного — перенестися на духовне небо. Але і в духовнім небі її не задовольняє навіть злиття із сліпучим сяйвом *брахмаджйоті*, і вона хоче потрапити на вищу планету духовного світу, Кр̣шн̣алоку, Ґолоку Вр̣ндāвана. Вона має довершене знання про цю планету, і її вже не цікавить жодна інша планета. Слово *мад-бгактах̣* вказує на те, що вона цілковито присвячує себе відданому служінню, а саме — дев'яти його способам: вона слухає про Господа, оспівує Його імена, пам'ятає про Нього, поклоняється Йому, служить Його лотосним стопам, молиться Йому, виконує Його накази, зав'язує з Ним

дружбу і все віддає Йому. Якщо людину залучено до всіх дев'яти різновидів відданого служіння, або до восьми, семи, або хоча б до одного — вона неодмінно досягне досконалості.

Тут дуже важливим є слово *саńґа-вірджітаḥ*. Слід відмовитись від товариства людей, налагоджених проти Кр̣шн̣и. До них належать не лише атеїсти, але й люди, яких приваблює кармічна діяльність й розумування. Тому віддане служіння в його чистому вигляді описано в *Бгакті-расāмрта-сіндгу* (1.1.11) таким чином:

анйāбгілāшітā-йūнйам джн̃āна-кармāдй-анāвртам
āнукӯлйена кр̣шн̣āну- йāланам бгактір уттамā

В цьому вірші Шрīла Рӯпа Ґосвāмī пояснює, що кожному, хто бажає присвятити себе чистому відданому служінню Господеві, слід очиститись від будь-якої матеріальної скверни. Йому слід уникати товариства людей, схильних до кармічної діяльності та розумувань. Відмовившись від такого небажаного спілкування та од матеріальних бажань, які забруднюють її, людина залюбки розвиває й поглиблює знання про Кр̣шн̣у, і це називають чистим відданим служінням. *Āнукӯлйасйа санкалпаḥ прāтікӯлйасйа варджанам* (*Харі-бгакті-вілāса* 11.676). Треба думати про Кр̣шн̣у з любов'ю і діяти на благо Йому, а не на шкоду. Кáмса був ворогом Кр̣шн̣и, й від самого народження Кр̣шн̣и розробляв численні плани, як убити Його, а що він завжди зазнавав невдачі, то в його думках постійно був присутній Кр̣шн̣а. Тому, під час роботи, їжі або сну він завжди думав лише про Кр̣шн̣у, але така свідомість Кр̣шн̣и несприятлива. Хоча Кáмса постійно день і ніч думав про Кр̣шн̣у, його вважають демоном, і зрештою Кр̣шн̣а вбив його. Звичайно, кожен, кого вбиває Кр̣шн̣а, одразу ж звільнюється, але не це є мета чистих відданих. Чистий відданий навіть не прагне звільнитися. Він не хоче потрапити навіть на вищу планету, Ґолоку Врндāвана. Його єдина мета — служити Кр̣шн̣і, де б він не був.

Відданий Кр̣шн̣и ставиться до всіх приязно. Тому і сказано тут, що в них немає ворогів (*нірваірāḥ*). Як це можливо? Відданий в свідомості Кр̣шн̣и розуміє, що лише віддане служіння Кр̣шн̣і може звільнити людину від усіх життєвих проблем. Він знає це з власного досвіду, і тому прагне поширювати засади свідомості Кр̣шн̣и серед людей. Є багато історичних прикладів того, як віддані Господа ризикували своїм життям, щоб поширювати Божу свідомість. Найкращий приклад цього — Господь Ісус Христос. Невіруючі розіп'яли Його. Він пожертвував Своїм життям в ім'я поширення свідомості Бога. Звичайно, було б помилкою вважати, що Його вбили. В Індії також є багато прикладів цього, і, зокрема, Ţгākура Харідāса та Прахлāда Махāрāджа. Навіщо їм було так ризикувати?

Тому, що вони прагнули поширювати свідомість Кр̣шн̣и, а це непросто. Відданий Кр̣шн̣и розуміє, що люди страждають, бо забули про свій вічний зв'язок з Кр̣шн̣ою. Тому найвище благо, яке можна принести людському суспільству — це звільнити свого ближнього від усіх матеріальних труднощів. Так чисті віддані служать Господу. Можна тільки уявити собі, якою великою є милість Кр̣шн̣и до того, хто служить Йому, ризикуючи заради Нього всім. Такі люди, покинувши тіло, неодмінно досягають вічного життя на верховній планеті.

Отже, Кр̣шн̣а продемонстрував всесвітню форму, яка є тимчасовим проявом, форму часу, яка поглинає все, і навіть чотирируку форму Вішн̣у. Таким чином, Кр̣шн̣а є джерело всіх цих проявлень. Було б помилкою вважати Кр̣шн̣у за проявлення одвічної *віш̣варӯпи*, або Вішн̣у. Кр̣шн̣а є джерело всіх форм. Існують сотні й тисячі Вішн̣у, але для відданого з усіх образів Кр̣шн̣и найдорожчим є одвічний дворукий образ Ш́йа̄масундари. В *Брахма-самгіті* сказано, що ті, хто відчуває любов і прихильність до Кр̣шн̣и в Його формі Ш́йа̄ма̄сундари, постійно споглядають Його в своєму серці і не бачать вже нічого іншого. Отже, слід розуміти, що форма Кр̣шн̣и — головна й найвища. В цьому полягає смисл одинадцятої глави.

Так закінчуються пояснення Бгактіведанти до одинадцятої глави Ш́рӣмад Бгаґавад-ґіти, в якій розповідалося про всесвітню форму.

Віддане служіння

ВІРШ 1

अर्जुन उवाच ।
एवं सततयुक्ता ये भक्तास्त्वां पर्युपासते ।
ये चाप्यक्षरमव्यक्तं तेषां के योगवित्तमाः ॥ १ ॥

арджуна ува̄ча
евам̇ сатата-йукта̄ йе бгакта̄с тва̄м̇ парйупа̄сате
йе ча̄пй акшарам авйактам̇ теша̄м̇ ке йога-вітта̄маḥ

арджуна ува̄ча—Арджуна сказав; *евам*—таким чином; *сатата*—завжди; *йукта̄ḥ*—зайняті; *йе*—ті, хто; *бгакта̄ḥ*—віддані; *тва̄м*—Тобі; *парйупа̄сате*—належним чином поклоняються; *йе*—ті, хто; *ча*—також; *апі*—знов; *акшарам*—вищому од чуттів; *авйактам*—невиявленому; *теша̄м*—з них; *ке*—хто; *йога-віт-тама̄ḥ*—найдосконаліший у знанні *йоги.*

Арджуна спитав: Кого слід вважати більш досконалим: того, хто завжди належним чином віддано служить Тобі, чи того, хто вшановує безособистісного Брахмана, непроявлене?

ПОЯСНЕННЯ: Раніше Кршна вже пояснив Свій особистісний, імперсональний та всесвітній аспекти і описав усі категорії відданих і йогів. Звичайно трансценденталістів поділяють на два класи: персоналістів та імперсоналістів. Той, хто поклоняється особистісному аспектові Господа, з усіх сил служить Верховному Господеві. Імперсоналіст також служить Кршні, але не безпосередньо, а розмірковуючи про безособистісний Брахман, непроявлене.

З цієї глави ми дізнаємось, що серед різних способів усвідомлення Абсолютної Істини найвищим є *бгакті-йоґа*, або віддане служіння. Якщо людина прагне спілкуватись з Верховним Богом-Особою, їй слід звернутись до відданого служіння.

Тих, хто безпосередньо поклоняється Верховному Господеві й віддано служить Йому, називають персоналістами, а зайнятих роздумами про безособистісного Брахмана — імперсоналістами. І Арджуна запитує тут, хто із них перебуває в ліпшому становищі. Існують різні шляхи усвідомлення Абсолютної Істини, але Кршна в цій главі вказує, що *бгакті-йоґа*, тобто віддане служіння Йому, є найкращим з усіх. Це — найпряміший шлях і найлегший спосіб досягти спілкування з Богом.

У другій главі *Бгаґавад-ґіти* Верховний Господь пояснив, що жива істота не є матеріальним тілом, але іскрою духовного. Абсолютна ж Істина є духовне ціле. У сьомій главі Він описує живу істоту як невід'ємну частку верховного цілого й радить цілком перенести свою увагу на це верховне ціле. У восьмій главі повторюється, що той, хто, покидаючи тіло, думає про Кршну, одразу ж переноситься на духовне небо, в обитель Кршни. Наприкінці шостої глави Господь прямо каже, що найдосконалішим з усіх йогів є той, хто постійно спрямовує свій внутрішній погляд на Кршну. Чи не кожна глава закінчується підсумком, що людині слід прихилитися до особистісної форми Кршни, бо це — найвищий ступінь духовної реалізації.

Однак, існують люди, яких не приваблює особистісна форма Кршни. Вони настільки байдужі до Нього, що навіть складаючи коментарі до *Бгаґавад-ґіти*, намагаються відвернути інших людей від Кршни і перенести всю їхню відданість на безособистісне *брахмаджйоті*. Вони вважають за краще розмірковувати про безособистісний невиявлений аспект Абсолютної Істини, який перебуває за межами чуттєвого сприймання.

Отже, існують два класи трансценденталістів, які йдуть різними шляхами, і Арджуна намагається вирішити питання про те, який з двох способів ліпший і трансценденталісти якої категорії досконаліші. Іншими словами, Арджуна хоче з'ясувати для себе своє влас-

не становище, тому що він був прихильний до особистісної форми Кр̣шн̣и, а не до безособистісного Брахмана. Він хоче впевнитись в надійності своєї позиції. Медитація на імперсональний вияв як матеріального, так і духовного світу Верховного Господа — справа непроста. Справді, неможливо цілком осягнути безособистісний аспект Абсолютної Істини. Отож, Арджуна бажає запитати, чи варто марнувати час на це. В одинадцятій главі він наглядно переконується, що краще бути прихильним до особистісної форми Кр̣шн̣и, тому що таким чином можна пізнати й усі інші Його вияви, і це не заважатиме його любові до Кр̣шн̣и. Важливе питання, поставлене Арджуною, дозволяє з'ясувати різницю між імперсональним та особистісним уявленням про Абсолютну Істину.

ВІРШ 2

श्रीभगवानुवाच ।
मय्यावेश्य मनो ये मां नित्ययुक्ता उपासते ।
श्रद्धया परयोपेतास्ते मे युक्ततमा मताः ॥ २ ॥

ш́рӣ-бгаґава̄н ува̄ча
майй а̄веш́йа мано йе ма̄м̇ нітйа-йукта̄ упа̄сате
ш́раддгайа̄ парайопета̄с̣ те ме йуктатама̄ мата̄х̣

ш́рӣ-бгаґава̄н ува̄ча—Верховний Бог-Особа сказав; *майі*—на Мені; *а̄веш́йа*—закріпляючи; *манах̣*—розум; *йе*—ті, хто; *ма̄м*—Мені; *нітйа*—завжди; *йукта̄х̣*—зайняті; *упа̄сате*—поклоняються; *ш́раддгайа̄*—з вірою; *парайа*—трансцендентною; *упета̄х̣*—наділені; *те*—вони; *ме*—Мною; *йукта-тама̄х̣*—найдосконаліші у виконанні *йоґи; мата̄х̣*—вважаються.

Верховний Бог-Особа сказав: Тих, хто зосередив свій розум на Моїй особистісній формі й завжди з палкою трансцендентною вірою поклоняється Мені — тих Я вважаю найбільш досконалими.

ПОЯСНЕННЯ: Відповідаючи на питання Арджуни, Кр̣шн̣а заявляє, що того, хто зосереджується на Його особистісній формі й поклоняється Йому з вірою та відданістю, слід вважати найдосконалішим йоґом. Для людини в такій свідомості Кр̣шн̣и не існує матеріальної діяльності, тому що вся її діяльність спрямована на Кр̣шн̣у. Чистий відданий постійно зайнятий: іноді він оспівує Господні імена, іноді слухає або читає книги про Кр̣шн̣у, іноді він готує *праса̄дам* або йде на базар, щоб купити що-небудь для Кр̣шн̣и, або

прибирає в храмі чи миє посуд — все, що він робить, кожна мить його життя присвячена Кршні. Таку діяльність виконують в стані справжнього *самādгі.*

ВІРШ 3-4

ये त्वक्षरमनिर्देश्यमव्यक्तं पर्युपासते ।
सर्वत्रगमचिन्त्यं च कूटस्थमचलं ध्रुवम् ॥ ३ ॥
संनियम्येन्द्रियग्रामं सर्वत्र समबुद्धयः ।
ते प्राप्नुवन्ति मामेव सर्वभूतहिते रताः ॥ ४ ॥

йе тв акшарам анірдеśйам авйактам парйупāсате
сарватра-ґам ачінтйам ча кӯта-стґам ачалам дґрувам

саннійамйендрійа-ґрāмам сарватра сама-буддгайах̣
те прāпнуванті мāм ева сарва-бгӯта-хіте ратāх̣

йе—ті, хто; *ту*—але; *акшарам*—те, що за межами почуттєвого сприймання; *анірдеśйам*—невизначеному; *авйактам*—невиявленому; *парйупāсате*—цілком присвятили себе поклонінню; *сарватра-ґам*—усюдисущому; *ачінтйам*—незбагненному; *ча*—також; *кӯта-стґам*—незмінному; *ачалам*—нерухомому; *дґрувам*—постійному; *саннійамйа*—контролюючи; *індрійа-ґрāмам*—всі чуття; *сарватра*—скрізь; *сама-буддгайах̣*—однаково прихильні; *те*—вони; *прāпнуванті*—досягають; *мāм*—Мене; *ева*—неодмінно; *сарва-бгӯта-хіте*—на благо всіх живих істот; *ратāх̣*—зайняті.

Але й ті, хто, опановуючи свої чуття, повною мірою вшановує непроявлене, що лежить понад чуттєвим сприйняттям, що проникає в усе, неосяжне, непохитне й незмінне — безособистісний аспект Абсолютної Істини — хто однаково ставиться до всіх й спрямовує свою діяльність на загальне благо, — також врешті-решт досягають Мене.

ПОЯСНЕННЯ: Ті, хто безпосередньо не поклоняються Верховному Богові, Кршні, але роблять спроби досягти того ж призначення обхідним шляхом, зрештою теж досягають тієї ж самої мети, Шрī Кршни. «Після численних народжень мудрець шукає притулок в Мені, пізнавши, що Вāсудева є всім». Коли, після багатьох народжень, людина досягає довершеного знання, вона віддається Господу Кршні. Якщо людина йде до Бога шляхом, який описано в цьо-

му вірші, їй необхідно оволодіти своїми чуттями, служити кожній істоті й діяти на благо всіх. Із сказаного випливає, що людині треба наблизитись до Господа Кр̣шн̣и, інакше вона не досягне досконалого знання. Часто людині доводиться накладати на себе численні покути, перше ніж цілком віддатися Йому.

Щоб відчути Наддушу, яка перебуває всередині індивідуальної душі, треба припинити чуттєву діяльність, тобто перестати бачити, чути, відчувати смак й облишити будь-яку роботу на чуттєвому рівні. Тоді людина усвідомлює, що Верховна Душа присутня скрізь. Усвідомивши це, вона не заздрить жодній живій істоті і не вбачає різниці між людиною й твариною, тому що бачить в них лише душу, а не зовнішню оболонку. Але для пересічної людини метод імперсонального усвідомлення дуже складний.

ВІРШ 5

क्लेशोऽधिकतरस्तेषामव्यक्तासक्तचेतसाम् ।
अव्यक्ता हि गतिर्दुःखं देहवद्भिरवाप्यते ॥ ५ ॥

клеш́о 'дгікатарас тешāм авйактāсакта-четасāм
авйактā хі ґатір дух̣кгам̇ дехавадбгір авāпйате

клеш́ах̣—турботи; *адгіка-тарах̣*—дуже; *тешāм*—їх; *авйакта*—до непроявленого; *āсакта*—прив'язаний; *четасāм*—тих, чий розум; *авйактā*—до непроявленого; *хі*—неодмінно; *ґатіх̣*—поступ; *дух̣кгам*—із труднощами; *деха-вадбгіх̣*—втіленим; *авāпйате*—досягають.

Для тих же, чий розум тяжіє до невиявленого, безособистісного аспекту Всевишнього, поступ дуже ускладнений. Втіленим істотам завжди важко досягнути успіху на цьому шляху.

ПОЯСНЕННЯ: Клас трансценденталістів, які звертаються до незбагненного, невиявленого, безособистісного аспекту Верховного Господа, називають класом *джн̃āна*-йоґів, а тих, хто повністю перебуває в свідомості Кр̣шн̣и й з відданістю служить Господу, називають *бгакті*-йоґами. Ось тепер чітко з'ясовано різницю між *джн̃āна-йоґою* та *бгакті-йоґою. Джн̃āна-йоґа*, хоча і приводить людину врешті-решт до тієї ж мети, дуже складна, тоді як шлях *бгакті-йоґи*, безпосереднього відданого служіння Верховному Богові-Особі — легший і більш відповідає природі втіленої душі. Індивідуальна душа є втіленою з давніх-давен. Їй важко збагнути, навіть теоретич-

но, що вона не є тіло. Тому *бгакті-йоґа* використовує *мӯртī* Кр̣шн̣и як об'єкт поклоніння, бо так можна застосувати тілесну концепцію, яка закріпилась в нашому розумі. Поклоніння Верховному Богові-Особі в храмі перед Його *мӯртī* зовсім не є ідолопоклонство. Ведична література свідчить, що поклоніння може бути двояким: *саґун̣а* і *ніргун̣а*, тобто поклоніння Всевишньому, який має або не має Своїх атрибутів. Поклоніння *мӯртī* в храмі — це поклоніння типу *саґун̣а*, тобто поклоніння Господеві, що виражений матеріальними елементами. Але насправді *мӯртī* Господа не є матеріальне, хоча і явлене в матеріальних елементах: камені, дереві, олійних фарбах. Такою є абсолютна природа Верховного Господа.

Можна навести грубий приклад. На вулиці встановлено поштові скриньки, і якщо ми вкидаємо до них наші листи, їх, певна річ, буде доставлено за призначенням. Але будь-яка інша скринька, хай навіть і дуже схожа на поштову, але яку не встановило відділення зв'язку, не придатна для цього. Так само, існує узвичаєна форма, яка представляє Бога у вигляді *арчā-вітрахи. Арчā-вітраха* — це втілення Верховного Господа. Через цю форму Бог прийматиме служіння. Господь всемогутній та всесильний, і тому може прийняти любовне служіння Свого відданого через Своє втілення в *арчā-вітрасі*, щоб полегшити поклоніння для людини, яка живе обумовленим життям.

Отже, відданому зовсім неважко одразу й безпосередньо наблизитись до Верховного Господа, але тим, хто йде до духовного усвідомлення шляхом імперсоналізму, це дуже трудно. Вони повинні усвідомити невиявлений аспект Всевишнього за допомогою такої ведичної літератури, як *Упанішади*, тобто їм необхідно вивчити мову, збагнути абстрактні відчуття й пройти усім шляхом до кінця, а то є справа нелегка для звичайної людини. Але той, хто з відданістю служить Господу в свідомості Кр̣шн̣и, лише виконуючи вказівки істинного духовного вчителя і просто регулярно шанобливо схиляючись перед *мӯрті* Кр̣шн̣и, просто слухаючи про славу Господа, просто приймаючи залишки їжі, запропонованої Господу, може без труднощів пізнати Верховного Бога-Особу. Безсумнівно, імперсоналісти без потреби йдуть дуже важким шляхом і, зрештою, ризикують так і не досягти Абсолютної Істини. Персоналісти ж наближаються до Верховного Бога-Особи безпосередньо, без ризику, зайвого клопоту та великих труднощів. В *Ш́рīмад-Бгāґаватам* є подібний уривок: якщо людина врешті-решт має намір вручити себе Верховному Богові-Особі (цей спосіб називають *бгакті*), але натомість бере на себе тягар усвідомлення Брахмана й того, що не є Ним і витрачає на це все своє життя, то результатом буде тільки клопіт. Тому тут і не рекомендовано ставати на такий складний

шлях самореалізації, бо невідомо, яким ще буде кінцевий результат.

Жива істота вічно є індивідуальною душею, і якщо вона бажає розчинитись в духовному цілому, то цим вона може завершити усвідомлення аспектів вічності й знання, що притаманні їй, але аспекту блаженства вона не осягне. Милістю якого-небудь відданого трансценденталіст, що обізнаний з *джн̃ана-йоґою*, може впритул підійти до *бгакті-йоги*, або відданого служіння. Але тривале захоплення імперсоналізмом також стає джерелом труднощів, бо тоді людина вже не може позбутись імперсональних ідей. Отже, обумовленій душі завжди важко мати справу з невиявленим, як під час занять *джн̃ана-йоґою*, так і тоді, коли вона вже усвідомлює його. Кожна душа має часткову незалежність, і людина повинна чітко з'ясувати для себе, що реалізація невиявленого суперечить її духовній, сповненій блаженства сутності. Тому не слід вдаватись до цього. Для кожної індивідуальної живої істоти шлях свідомості Кр̣шн̣и або відданого служіння є найкращий шлях. На тих, хто нехтує відданим служінням, чигає небезпека стати атеїстом. Отже, як відмічено в цьому вірші, спосіб, що полягає в зосередженні уваги на невиявленому, незбагненному, на тому, що перебуває поза чуттєвим сприйманням, ніколи не слід підтримувати, особливо в нашу епоху. Господь Кр̣шн̣а не радить цього.

ВІРШІ 6–7

ये तु सर्वाणि कर्माणि मयि संन्यस्य मत्पराः ।
अनन्येनैव योगेन मां ध्यायन्त उपासते ॥ ६ ॥
तेषामहं समुद्धर्ता मृत्युसंसारसागरात् ।
भवामि न चिरात्पार्थ मय्यावेशितचेतसाम् ॥ ७ ॥

йе ту сарва̄н̣і карма̄н̣і майі саннйасйа мат-пара̄х̣
ананйенаіва йоґена ма̄м̇ дгйа̄йанта упа̄сате

теша̄м ахам̇ самуддгарта̄ мр̣тйу-самса̄ра-са̄гара̄т
бгава̄мі на чіра̄т па̄ртха майй а̄вешіта-четаса̄м

йе—ті, хто; *ту*—але; *сарва̄н̣і*—усе; *карма̄н̣і*—діяльність; *майі*—Мені; *саннйасйа*—відрікаючись; *мат-пара̄х̣*—будучи прив'язаним до Мене; *ананйена*—неподільно; *ева*—неодмінно; *йоґена*—практикуючи *бгакті-йоґу; ма̄м*—про Мене; *дгйа̄йантах̣*—розмірковуючи; *упа̄сате*—поклоняються; *теша̄м*—їх; *ахам*—Я; *самуддгарта̄*—визволитель; *мр̣тйу*—від смерті; *самса̄ра*—в матеріальному існуван-

ні; *сāґарāт*—з океану; *бгавāмі*—Я стаю; *на*—не; *чірāт*—після тривалого проміжку часу; *пāртга*—син Пртги; *майі*—на Мені; *āвеш́іта*—закріплений; *четасāм*—тих, чий розум.

Але Я швидко вирятовую з океану народження і смерті тих, о сину Пртги, хто вшановує Мене, покладаючись у всіх своїх діях на Мене, тих, хто присвятив себе Мені і неухильно з відданістю служить Мені, і, закріпивши на Мені свій розум, завжди подумки споглядає Мене.

ПОЯСНЕННЯ: Тут чітко визначено, що відданим дуже щастить, бо Господь негайно визволяє їх з матеріального існування. Чисте віддане служіння приводить до розуміння величі Бога й підлеглого становища індивідуальної душі. Служити Верховному Господеві — обов'язок індивідуальної душі, інакше вона служитиме *māйі*.

Як стверджувалося раніше, лише віддане служіння дає можливість гідною мірою оцінити Верховного Господа. Отже, треба цілком довіритись Йому. Щоб досягнути Кршну, треба закріпити на Ньому свій розум і працювати лише для Нього. Немає значення, яку роботу виконує людина, аби вона виконувала її для Кршни. Такою є суть відданого служіння. Відданий не прагне ніяких досягнень, крім тих, що приносять задоволення Верховному Богові-Особі. Смисл життя відданого полягає в тому, щоб догоджати Кршні, й заради задоволення Кршни він може пожертвувати всім, як це зробив Арджуна на полі бою Курукшетра. Це не складно: людина може виконувати свої обов'язки й водночас постійно співати *махā-мантру* Харе Кршна, Харе Кршна, Кршна Кршна, Харе Харе/Харе Рāма, Харе Рāма, Рāма Рāма, Харе Харе. Такий трансцендентний спів привертає відданого до Верховного Бога-Особи.

Верховний Господь запевняє, що Він не забариться вирятувати з океану матеріального існування чистого відданого, який діє таким чином. Хто вдосконалив себе за допомогою *йоги*, може за своїм бажанням перенести душу, тобто себе, на будь-яку вподобану ним планету, хтось використовує інші можливості, але щодо відданого, то тут чітко стверджується, що Господь Сам піклується про нього. Відданому нема потреби набувати якоїсь особливої кваліфікації, щоб перенестись у духовний світ.

У *Варāха Пурāні* є такий вірш:

найāмі парамаṁ стґāнам арчір-āді-ґатіṁ вінā
ґаруда-скандґам āропйа йатґеччґам анівāрітах

Зміст цього вірша в тому, що відданому нема потреби вдаватись до *аштāнґа-йоґи*, щоб перенестись, як душа, на духовні планети. Сам Верховний Господь піклується про це. Він запевняє тут недвозначно, що Він Сам доставляє його туди. Дитина перебуває в безпеці, тому що батьки цілком опікуються нею. Так само відданому непотрібно докладати зусиль, щоб за допомогою *йоґи* перенестися на інші планети. Радше, Верховний Господь, зі Своєї великої ласки, з'явиться негайно, сидячи на Своєму носієві, птахові Ґаруді, й просто вирятує відданого з матеріального існування. Хоча людина, яка впала в океан, може бути гарним плавцем, все ж таки, скільки б вона не силкувалась, сама вона вже не врятується. Але якщо хто-небудь прийде на допомогу й витягне її з води, — вона перебуватиме в безпеці. Так само й Господь витягує відданого з матеріального існування. Людина повинна просто дотримувати нескладних настанов свідомості Кр̣шн̣и й цілком присвятити себе відданому служінню. Кожна розумна людина повинна скористатися з переваг відданого служіння. *Нāрāйан̣тīя* підтверджує:

йā ваі сāдґана-сампаттіх пурушāртґа-чатушт̣айе
тайā вінā тад āпноті наро нāрāйан̣āшрайах

Зміст цього вірша полягає в тому, що людині не слід присвячувати себе якимсь різновидам кармічної діяльності або, поринувши в спекулятивні роздуми, нарощувати знання. Той, хто присвятив себе Верховній Особі, може отримати всі блага, що їх здобувають за допомогою інших способів *йоґи*, роздумів, обрядів, добродійності, жертвопринесень тощо. Таким є особливе благословення відданого служіння.

Просто повторюючи святі імена Кр̣шн̣и — Харе Кр̣шн̣а, Харе Кр̣шн̣а, Кр̣шн̣а Кр̣шн̣а, Харе Харе/ Харе Рāма, Харе Рāма, Рāма Рāма, Харе Харе — відданий Господа може легко й радісно досягти верховного призначення. Жодним іншим шляхом, на які вказують релігії, неможливо прийти до цієї вищої мети.

У вісімнадцятій главі підсумовується зміст *Бґаґавад-ґīти*:

сарва-дгармāн парітйаджйа мāм екам ш̣аран̣ам враджа
ахам̇ твāм̇ сарва-пāпебгйо мокшайішйāмі мā ш̣учах

Людині слід облишити всі інші шляхи самореалізації й просто присвятити себе відданому служінню в свідомості Кр̣шн̣и. Так вона зможе досягти найвищої досконалості життя. Людині не треба зважати

на свої минулі гріховні вчинки, тому що Верховний Господь повністю перебирає на Себе піклування про неї. Отже, не слід марно витрачати сили в пошуках духовного самоусвідомлення. Хай кожен знайде опіку у верховного всемогутнього Бога, Кршни. Це і є найвища досконалість життя.

ВІРШ 8

मय्येव मन आधत्स्व मयि बुद्धिं निवेशय ।
निवसिष्यसि मय्येव अत ऊर्ध्वं न संशयः ॥ ८ ॥

майй ева мана ādгатсва майі буддгім нівеш́айа
нівасішйасі майй ева ата ӯрдгвам на сам̇ш́айах̣

майі—на Мені; *ева*—неодмінно; *манах̣*—розум; *ādгатсва*—закріпи; *майі*—до Мене; *буддгім*—інтелект; *нівеш́айа*—зверни; *нівасішйасі*—ти будеш жити; *майі*—в Мені; *ева*—неодмінно; *атах̣ ӯрдгвам*—відтоді; *на*—ніколи; *сам̇ш́айах̣*—сумнів.

Просто зосередь свій розум на Мені, Верховному Богові-Особі, і зверни до Мене весь свій інтелект. Відтак ти житимеш в Мені завжди, це — безсумнівно.

ПОЯСНЕННЯ: Той, хто присвятив себе відданому служінню Господеві Кршні, перебуває в безпосередніх стосунках з Верховним Господом і його становище, безумовно, є трансцендентним з самого початку. Відданий не живе на матеріальному рівні, — він живе в Кршні. Немає різниці між святим іменем Господа й Самим Господом, і якщо відданий співає Харе Кршна, то Кршна і Його внутрішня енергія танцюють у нього на язиці. Коли відданий підносить Кршні їжу, Кршна безпосередньо приймає її; коли ж відданий споживає залишки такої їжі, він ніби проймається Кршною. Людина, що не вдається до такого служіння, не може зрозуміти, як це відбувається, хоча сам спосіб рекомендовано в *Бгаґавад-ґіті* та інших ведичних творах.

ВІРШ 9

अथ चित्तं समाधातुं न शक्नोषि मयि स्थिरम् ।
अभ्यासयोगेन ततो मामिच्छाप्तुं धनंजय ॥ ९ ॥

атґа чіттам̇ самādгātум̇ на ш́акноші майі стґірам
бгйāса-йоґена тато мāṁ іччгāптум̇ дганан̃джайа

атґа—якщо, через це; *чіттам*—розум; *самādгāтум*—закріплювати; *на*—не; *ш́акноші*—ти здатний; *майі*—на Мені; *стґірам*—стійко; *абгйāса-йоґена*—практикуючи віддане служіння; *татаḥ*—тоді; *мāм*—Мене; *іччґā*—бажай; *āптум*—дістати; *дганам-джайа*—Арджуна, завойовник багатств.

О Мій дорогий Арджуно! О завойовнику багатств! Якщо ти не можеш без відхилень зосереджувати на Мені свій розум, тоді дотримуйся засад бгакті-йоґи, що впорядковують життя. Так ти розвинеш бажання досягнути Мене.

ПОЯСНЕННЯ: У цьому вірші вказано на два різні способи *бгакті-йоґи*. Перший придатний для тих, хто через трансцендентну любов насправді розвинув у собі прив'язаність до Кр̣шн̣и, Верховного Бога-Особи. А другий — для тих, хто ще не досяг такого стану. Тим, хто належить до другої групи, визначено різні правила й засади на впорядковування життя, яких слід дотримувати, щоб, зрештою, піднятись на ступінь відданості Кр̣шн̣і.

Бгакті-йоґа — це очищення чуттів. На даному етапі, в умовах матеріального існування, чуття людини завжди нечисті, бо зайняті самозадоволенням. Але за допомогою *бгакті-йоґи* чуття очищуються і безпосередньо сприймають Верховного Господа. В матеріальному житті я можу служити якомусь хазяїну, але це не означатиме, що я служу йому залюбки. Я служу йому лише заради грошей. Хазяїн також не відчуває до мене ніякої любові: він приймає моє служіння і платить за це. Отже, тут не йдеться про любов. Але духовне життя починається зі ступеня чистої любові і її можна досягти, здійснюючи віддане служіння за допомогою наших теперішніх чуттів.

Любов до Бога дрімає зараз в серці кожного. І в кожній людині ця любов, забруднена нині матеріальними зв'язками, проявляється по-різному. Необхідно очистити серце від матеріального спілкування, і тоді прихована природна любов до Кр̣шн̣и відродиться. Таким є цей шлях.

Щоб дотримуватись засад *бгакті-йоґи* на впорядкування життя, необхідно, під керівництвом досвідченого духовного вчителя, виконувати певні приписи: вставати вдосвіта, обмиватись, йти до храму, промовляти молитви й співати Харе Кр̣шн̣а, збирати квіти й підносити їх Божествам, готувати їжу, щоб запропонувати її Кр̣шн̣і, приймати *прасādам* й т. ін. Існують й інші правила та приписи, яких слід дотримуватись. Крім того, необхідно постійно слухати *Бгаґавад-ґīту* й *Шр̣īмад-Бгāґаватам* із уст чистих відданих. Така практика допоможе людині піднятися до рівня істинної любові до Господа, і тоді вона може бути впевненою, що потрапить у духовне царство

Бога. За допомогою *бгакті-йоґи* та її життєвих засад, дотримуючи настанов духовного вчителя, людина неодмінно підніметься на ступінь любові до Бога.

ВІРШ 10

अभ्यासेऽप्यसमर्थोऽसि मत्कर्मपरमो भव ।
मदर्थमपि कर्माणि कुर्वन्सिद्धिमवाप्स्यसि ॥१०॥

абгйāсе 'пй асамартго 'сі мат-карма-парамо бгава
мад-артгам апі кармāṇі курван сіддгім авāпсйасі

абгйāсе—в практиці; *апі*—навіть якщо; *асамартгах̣*—нездатний; *асі*—ти є; *мат-карма*—працюй заради; *парамах̣*—вищий; *бгава*—стань; *мат-артгам*—заради Мене; *апі*—навіть; *кармāṇі*—роботу; *курван*—виконуючи; *сіддгім*—досконалість; *авāпсйасі*—ти досягнеш.

Якщо ж ти не можеш здійснювати приписи бгакті-йоґи, то намагайся просто працювати для Мене, тому що, працюючи для Мене, ти станеш досконалим.

ПОЯСНЕННЯ: Людина, яка не здатна дотримуватись засад *бгакті-йоґи*, здійснюваної під керівництвом духовного вчителя, все ж таки може досягти досконалості, якщо працюватиме в ім'я Верховного Господа. Про те, як виконувати таку роботу, вже було сказано в п'ятдесят п'ятому вірші одинадцятої глави. Треба сприяти поширенню свідомості Кр̣шн̣и. Багато відданих поширюють свідомість Кр̣шн̣и, і вони потребують допомоги. Якщо ж хтось не здатний безпосередньо дотримуватись життєвих засад *бгакті-йоґи*, він може намагатись допомагати діяльності поширення свідомості Кр̣шн̣и. Будь-яка справа вимагає землі, грошей, організації та праці. Як для кожного підприємства потрібні приміщення, певні гроші, праця й організаційні заходи, так само і в служінні Кр̣шн̣і необхідне все це. Відмінність полягає в тому, що в матеріальному житті працюють заради задоволення своїх чуттів, але якщо ту ж саму роботу виконувати на вдоволення Кр̣шн̣и, то така діяльність вже буде духовною. Якщо хтось має багато грошей, він може допомогти в будівництві храму або приміщення для поширення свідомості Кр̣шн̣и, або допомогти в публікації літератури. Існує багато сфер діяльності во ім'я Кр̣шн̣и, треба лише цікавитись нею. Якщо людина не може жертвувати плодами своєї діяльності, то принаймні вона може віддавати справі поширення свідомості Кр̣шн̣и якийсь процент від своїх прибутків. Таке добровільне служіння допоможе

людині стати досконалою і, врешті-решт, сягнути вищого ступеня любові до Бога.

ВІРШ 11

अथैतदप्यशक्तोऽसि कर्तुं मद्योगमाश्रितः ।
सर्वकर्मफलत्यागं ततः कुरु यतात्मवान् ॥११॥

атґаітад апй аґіакто 'сі картум мад-йоґам āґірітах
сарва-карма-пґала-тйāґам татах куру йатāтмавāн

атґа—навіть якщо; *етат*—це; *апі*—також; *аґіактах*—нездатний; *асі*—ти є; *картум*—виконувати; *мат*—для Мене; *йоґам*—у відданому служінні; *āґірітах*—знаходячи пристановище; *сарва-карма*—усієї діяльності; *пґала*—наслідків; *тйāґам*—відречення; *татах*—тоді; *куру*—роби; *йата-ātма-вāн*—розташований у собі.

Але якщо ти не можеш діяти, сповнившись свідомості Бога, то намагайся виконувати діяльність, відмовившись од плодів своєї праці й бути самодостатнім.

ПОЯСНЕННЯ: Може так статись, що соціальні, сімейні, релігійні міркування або які-небудь перепони іншого характеру заважатимуть людині навіть просто сприяти свідомості Кршни. Трапляється, що безпосередній зв'язок з діяльністю в свідомості Кршни не схвалюють члени родини, буває й багато інших труднощів. Людині, перед якою постали такі проблеми, радять жертвувати накопичені плоди своєї праці на гідні цілі. Подібні дії описано в збірках ведичних законів. Існують описи багатьох жертвоприношень та особливих функцій *пуньй*, — певної діяльності, виконуючи котру, людина може скористатися наслідками своїх попередніх дій. Таким шляхом людина поступово підніметься до ступеня істинного знання. Часом трапляється й таке, що людина, яку не цікавить діяльність в свідомості Кршни, жертвує кошти на лікарню чи інший суспільний заклад і таким чином відмовляється від важкоздобутих плодів своєї праці. Це також рекомендовано тут, тому що відмова од плодів своєї праці поступово очищує розум людини і вона зрештою зможе довідатись про свідомість Кршни. Звичайно, свідомість Кршни не залежить від чийогось досвіду, бо сама вона здатна очистити розум людини, але якщо щось заважає перейнятись свідомістю Кршни, то людина може спробувати відмовитись од плодів своєї діяльності. З такого погляду служіння державі, служіння суспільству, служіння нації, принесення себе в жертву своїй країні й т. ін. стають прийнятними, бо з часом людина зможе досягти стану чистого віддано-

го служіння Верховному Господеві. В *Бгаґавад-ґіті* (18.46) ми знаходимо твердження: *йатах̣ правр̣ттір бгӯта̄на̄м* — «якщо людина вирішила пожертвувати чимсь задля вищої мети, навіть не знаючи, що вищою причиною є Кр̣шн̣а, то шляхом жертвоприносень вона поступово дійде розуміння того, що саме Кр̣шн̣а є верховна причина»

ВІРШ 12

श्रेयो हि ज्ञानमभ्यासाज्ज्ञानाद्ध्यानं विशिष्यते ।
ध्यानात्कर्मफलत्यागस्त्यागाच्छान्तिरनन्तरम् ॥१२॥

ш́рейо хі джн̃а̄нам абгйа̄са̄дж джн̃а̄на̄д дгйа̄нам̇ вішіш́йате
дгйа̄на̄т карма-пгала-тйа̄гас тйа̄гач̣ чга̄нтір анантарам

ш́рейах̣—краще; *хі*—неодмінно; *джн̃а̄нам*—знання; *абгйа̄са̄т*—від практики; *джн̃а̄нат*—від знання; *дгйа̄нам*—медитацію; *вішіш́йате*—вважають кращою; *дгйа̄на̄т*—від медитації; *карма-пгала-тйа̄гах̣*—зречення від плодів кармічної діяльності; *тйа̄га̄т*—такого зречення; *ш́а̄нтіх̣*—мир; *анантарам*—після.

Якщо ж ти не можеш дотримуватись і цього, тоді плекай знання. Але краще знання — медитація, а ще ліпше, ніж медитація — зречення плодів своєї діяльності, бо таке відречення вмиротворює розум.

ПОЯСНЕННЯ: Як було сказано в попередніх віршах, існують два способи відданого служіння: перший — дотримуватись засад, що впорядковують життя, і другий — у цілковитій любові віддатись Верховному Богові-Особі. Для тих, хто насправді не може дотримуватись засад свідомості Кр̣шн̣и, краще вдосконалювати свої знання, тому що знання допоможе їм зрозуміти своє справжнє становище. Знання поступово розвивається й переходить в медитацію. Шляхом медитації людина зможе з часом осягнути Верховного Бога-Особу. Існують способи, за допомогою яких можна відчути самого себе Всевишнім, і навіть такий різновид медитації прийнятний, якщо людина не може вдатись до відданого служіння. Якщо ж і така медитація не підходить, тоді лишається виконувати фахові обов'язки, які ведична література визначила для *бра̄хман, кшатрій, ваш́йа* і *ш́ӯдр*; їх опис ми зустрінемо в останній главі *Бгаґавад-ґіти*. Але

в кожнім випадку слід відмовлятись од наслідків або плодів своєї праці, тобто застосовувати результати *карми* в добрих справах.

Підсумовуючи, можна сказати, що досягнути найвищу мету, Верховного Бога-Особу, можна двома шляхами: шляхом поступового розвою і прямим шляхом. Віддане служіння в свідомості Кр̣шн̣и — це прямий шлях, а шлях поступового розвитку полягає у відмові од плодів своєї діяльності. Таким чином можна піднятись до рівня знання, далі перейти до стану медитації, ще далі усвідомити Наддушу, а вже потім піднятись до розуміння Верховного Бога-Особи. Можна обрати поступовий процес, тобто йти, зупиняючись на кожному кроці, а можна просто й прямо йти до мети. Прямий шлях доступний не кожному, тому непрямий — також прийнятний. Але слід розуміти, що Арджуні було вказано на прямий шлях, тому що він вже перебував на рівні відданого любовного служіння Верховному Господеві. Кружний шлях — для тих, хто не досяг такого ступеня; їм необхідно слідувати шляхом поступового відречення, розвитку знання, медитації та осягнення Наддуші й Брахмана. Щодо *Бгаґавад-ґīти,* то вона особливо рекомендує прямий шлях. Кожній людині вона радить йти прямим шляхом і вручити себе Верховному Богові-Особі, Кр̣шн̣і.

ВІРШ 13–14

अद्वेष्टा सर्वभूतानां मैत्रः करुण एव च ।
निर्ममो निरहंकारः समदुःखसुखः क्षमी ॥१३॥
संतुष्टः सततं योगी यतात्मा दृढनिश्चयः ।
मय्यर्पितमनोबुद्धिर्यो मद्भक्तः स मे प्रियः ॥१४॥

адвеш̣т̣ā сарва-бгӯт̣ānāṁ маітраḥ карун̣а ева ча
нірмамо ніраханкāраḥ сама-дух̣кга-сукгаḥ кшамī

сантуш̣т̣аḥ сататам̇ йоґī йатāттмā дрд̣га-ніш́чайаḥ
майй арпіта-мано-буддгір йо мад-бгактаḥ са ме прійаḥ

адвеш̣т̣ā—незаздрісний; *сарва-бгӯт̣ānām*—до всіх живих істот; *маітраḥ*—приязний; *карун̣аḥ*—по-доброму; *ева*—неодмінно; *ча*—також; *нірмамаḥ*—без почуття власництва; *ніраханкāраḥ*—без оманного его; *сама*—рівний; *дух̣кгаḥ*—нещастя; *сукгаḥ*—і щастя; *кшамī*—прощаючи; *сантуш̣т̣аḥ*—задоволений; *сататам*—завжди; *йо-*

ґі—той,хто присвятив себе відданому служінню; *йата-ātмā*—той, хто володіє собою; *дрдга-ніщчайах*—рішучий; *майі*—Мені; *арпіта*—той, хто; *манах*—розум; *буддгіх*—та інтелект; *йах*—той, хто; *мат-бгактах*—Мій відданий; *сах*—він; *ме*—Мені; *прійах*—дорогий.

Той, хто нікому не заздрить і є приязним другом всіх живих істот, хто не думає, що володіє чимсь і вільний від оманного его, хто однаковий в щасті й горі, хто толерантний, завжди вдоволений, хто володіє собою й рішуче присвячує себе відданому служінню, зосереджуючи на Мені свій розум та інтелект, — такий відданий дуже дорогий Мені.

ПОЯСНЕННЯ: У цих двох віршах Господь знову звертається до чистого відданого служіння і описує трансцендентні якості чистого відданого. Чистий відданий зберігає спокій за будь-яких обставин й нікому не заздрить. Він не стає ворогом свого ворога, бо думає: «Ця людина стала моїм ворогом внаслідок моїх же минулих помилок. Тому краще страждати, ніж обурюватися». В *Шрīмад-Бгāгаватам* (10.14.8) сказано: *тат те 'нукампāм̇ су-самīкшамāн̤о бгуйджāна евāтма-кртам̇ віпākам*. Завжди, коли відданий у відчаї або потрапляє в скрутне становище, він приймає це за вияв Господньої милості. Він думає: «Внаслідок своїх минулих помилок я мусив би страждати набагато більше, і лише з Господньої ласки я не дістав кари, якої заслужив. Лише з милосердя Верховний Бог-Особа злегка карає мене». Тому відданий, попри скруту, завжди спокійний, терплячий і скромний. Він приязний до всіх, навіть до своїх ворогів. Слово *нірмама* вказує, що він не приділяє особливої уваги болю й турботам, які стосуються тіла, тому що напевне знає, що він не є матеріальне тіло. Він не ототожнює себе з тілом, і тому він вільний од концепції оманного его і врівноважений у щасті й стражданні. Він терплячий і вдоволений тим, що приходить до Нього з ласки Верховного Господа. Він не прагне досягти чогось, пов'язаного з великими труднощами, і тому він завжди радісний. Він — досконалий містик, бо непохитно дотримує настанов свого духовного вчителя. І він сповнений рішучості, бо володіє своїми чуттями. Його не можна збентежити оманливими доказами, бо ніхто не може відвернути його від твердого наміру віддано служити Кршн̤і. Він цілком усвідомлює, що Кршн̤а є вічний Господь, і ніхто не може похитнути його. Всі ці якості дозволяють йому спрямувати свій розум та інтелект виключно на Верховного Господа. Такий рівень відданого служіння зустрічається, звичайно, дуже рідко, але відданий утверджується на ньому, дотримуючись засад *бгакті-йоґи*. Більше того, Господь каже, що такий відданий дуже дорогий Йому, бо Господь

завжди вдоволений усією його діяльністю, яка здійснюється в цілковитій свідомості Кр̣шн̣и.

ВІРШ 15

यस्मान्नोद्विजते लोको लोकान्नोद्विजते च यः ।
हर्षामर्षभयोद्वेगैर्मुक्तो यः स च मे प्रियः ॥ १५ ॥

йасмāн нодвіджате локо локāн нодвіджате ча йах̣
харшāмарша-бгайодвеґаір мукто йах̣ са ча ме прійах̣

йасмāт—від кого; *на*—ніколи; *удвіджате*—хвилюються; *локах̣*—люди; *локāт*—від людей; *на*—ніколи; *удвіджате*—тривожиться; *ча*—також; *йах̣*—кожний, хто; *харша*—від щастя; *амарша*—нещастя; *бгайа*—страху; *удвеґаіх̣*—і тривоги; *муктах̣*—звільнений; *йах̣*—хто; *сах̣*—той; *ча*—також; *ме*—Мені; *прійах̣*—дуже дорогий.

Той, хто не турбує нікого й завжди спокійний за будь-яких обставин, хто залишається врівноваженим у щасті й нещасті, не підвладний страху й тривогам, той дуже дорогий Мені.

ПОЯСНЕННЯ: Тут Господь продовжує описувати якості відданого. Відданий ніколи нікому не завдає клопоту, не вселяє почуття страху чи незадоволення й нікому не стоїть на перешкоді. Відданий зичить добра кожному, отже, його вчинки нікого не турбують. Водночас відданий зберігає спокій, якщо хтось турбує його. З Господньої милості він навчився не підпадати зовнішнім впливам. А що він завжди заглиблений у свідомість Кр̣шн̣и, то матеріальні обставини не можуть вивести його з рівноваги. Звичайно, людина з матеріалістичною свідомістю дуже радіє, отримуючи нагоду задовольнити свої чуття і тіло, а бачачи, що хтось задовольняє свої чуття тим, чого немає в неї, вона сумує й заздрить. Очікуючи помсти від свого ворога, вона постійно боїться і занепадає духом, якщо не може здійснити чогось. Але відданий, що завжди трансцендентний до таких перешкод, дуже дорогий Кр̣шн̣і.

ВІРШ 16

अनपेक्षः शुचिर्दक्ष उदासीनो गतव्यथः ।
सर्वारम्भपरित्यागी यो मद्भक्तः स मे प्रियः ॥१६॥

анапекшах̣ ш́учір дакша удāсīно ґата-вйатґах̣
сарвāрамбга-парітйāґī йо мад-бгактах̣ са ме прійах̣

анапекшаḥ—нейтральний; *ш́учіḥ*—чистий; *дакшаḥ*—фахівець; *удāсінаḥ*—вільний від турбот; *ґата-вйатґаḥ*—звільнений од будь-якого смутку; *сарва-āрамбга*—від усіх прагнень; *парітйāґī*—той, хто відречений; *йаḥ*—кожний, хто; *мат-бгактаḥ*—Мій відданий; *саḥ*—він; *ме*—Мені; *прійаḥ*—дуже дорогий.

Мій відданий, який не залежить від перебігу буденних справ, який постійно чистий, досвідчений, вільний від турбот і страждань, який не шукає зиску, — дуже дорогий Мені.

ПОЯСНЕННЯ: Відданому можуть пропонувати гроші, але він не повинен докладати зусиль, щоб отримати їх. Якщо з Господньої милості вони самі приходять до нього, він не дуже хвилюється. Відданому властиво омиватись щонайменше двічі на день й вставати удосвіта, щоб з відданістю служити Господу. Таким чином він залишається чистим як унутрішньо, так і зовні. Відданий ніколи не схибить, бо йому добре відома суть будь-якої життєвої діяльності, і він переконаний в істинності того, що кажуть авторитетні писання. Він ніколи не стає ні на чий бік, і тому не має турбот. Він ніколи не страждає, бо вільний від будь-яких означень; він знає, що його тіло є лише означенням, і коли йому болить тіло, — сам він поза болем. Чистий відданий не прагне нічого, що суперечило б засадам відданого служіння. Наприклад, на будівництво великого будинку треба затратити дуже багато енергії, але відданий не візьметься за таку роботу, якщо вона не сприятиме розвитку його свідомості Крішни. Він може турбуватись про будівництво храму для Крішни, але не стане будувати великого дому для своєї сім'ї.

ВІРШ 17

यो न हृष्यति न द्वेष्टि न शोचति न काङ्क्षति ।
शुभाशुभपरित्यागी भक्तिमान्यः स मे प्रियः ॥१७॥

йо на хр̣ш́йаті на двеш̣ṭі на ш́очаті на кāṅкшаті
ш́убгāш́убга-парітйāґī бгактімāн йаḥ са ме прійаḥ

йаḥ—той, хто; *на*—ніколи; *хршйаті*—дістає задоволення; *на*—ніколи; *двеш̣ṭі*—сумує; *на*—ніколи; *ш́очаті*—журиться; *на*—ніколи; *кāṅкшаті*—бажає; *ш́убга*—сприятливого; *аш́убга*—несприятливого; *парітйāґī*—той, хто зрікся; *бгакті-мāн*—відданий; *йаḥ*—той, хто; *саḥ*—він є; *ме*—Мені; *прійаḥ*—дорогий.

Той, хто не радіє, не сумує, не жадає багато, не нарікає і зрікається як сприятливих, так і несприятливих речей — такий відданий дуже дорогий Мені.

ПОЯСНЕННЯ: Чистого відданого не радують і не засмучують матеріальні прибутки й втрати, він не дуже прагне мати сина або учня і не турбується, коли їх нема. Якщо відданий втратить щось дуже дороге для нього, він не вболіває за ним, і якщо він не досягає бажаного, це не засмучує його. Він трансцендентний як до всієї сприятливої діяльності, так і до будь-яких несприятливих, гріховних вчинків. Він готовий як завгодно ризикувати задля вдоволення Верховного Господа. Ніщо не може перешкодити йому служити Господеві. Такий відданий дуже дорогий Кр̣шн̣і.

ВІРШ 18–19

समः शत्रौ च मित्रे च तथा मानापमानयोः ।
शीतोष्णसुखदुःखेषु समः सङ्गविवर्जितः ॥१८॥
तुल्यनिन्दास्तुतिर्मौनी संतुष्टो येन केन चित् ।
अनिकेतः स्थिरमतिर्भक्तिमान्मे प्रियो नरः ॥१९॥

самах̣ ш́атрау ча мітре ча татґа̄ ма̄на̄пама̄найох̣
ш̄тошн̣а-сукґа-дух̣кґешу самах̣ сан̇ґа-вівараджітах̣

тулйа-ніндда̄-стутір маунӣ сантушт̣о йена кеначіт
анікетах̣ стґіра-матір бґактіма̄н ме прійо нарах̣

самах̣—рівний; *ш́атрау*—до ворога; *ча*—також; *мітре*—до друга; *ча*—також; *татґа̄*—так; *ма̄на*—в честі; *апама̄найох̣*—і безчесті; *ш́ӣта*—в холоді; *ушн̣а*—спеці; *сукґа*—щасті; *дух̣кґешу*—і нещасті; *самах̣*—врівноважений; *сан̇ґа-вівараджітах̣*—вільний від будь-якого поганого спілкування; *тулйа*—однаковий; *ніндда̄*—наклеп; *стутіх̣*—репутація; *маунӣ*—мовчазний; *сантушт̣ах̣*—задоволений; *йена кеначіт*—усім; *анікетах̣*—той, хто не має місця проживання; *стґіра*—укріплений; *матіх̣*—в рішучості; *бґакті-ма̄н*—той, хто присвятив себе служінню Господу; *ме*—Мені; *прійах̣*—дорогий; *нарах̣*—людина.

Той, хто однаково ставиться до друзів і ворогів, залишається врівноваженим у шані й ганьбі, за спеки й холоду, в щасті й нещасті,

славі й неславі, хто вільний від спілкування, яке забруднює, хто ніколи не говорить даремно і всім задоволений, хто не турбується про житло для себе, укріпився в знанні й присвятив себе відданому служінню — той дуже дорогий Мені.

ПОЯСНЕННЯ: Відданий ніколи не підпадає впливові поганого товариства. Інколи людину вихваляють, а іноді гудять — такою є природа людського суспільства. Відданий же завжди трансцендентний щодо штучної слави й ганьби, щастя й страждань. Він дуже терплячий. Все, що він говорить, пов'язане з Кршною, і тому його називають мовчазним. Це не означає, що він не повинен говорити, радше, він не повинен вести порожніх балачок. Треба говорити лише про істотне, а найістотніша розмова для відданих — це бесіда про Верховного Господа. Відданий щасливий за будь-яких умов. Іноді він їсть дуже смачні страви, а буває що й ні, але він задоволений в обох випадках. Також не турбується він про побутові блага. Іноді він може жити під деревом, а іноді — в розкішному приміщенні, але ні те, ні інше не приваблює його. Його називають непохитним, бо він укріпився в своїй рішучості й знанні. Ми можемо знайти деякі повторення в описі якостей відданого, але це робиться на те, щоб наочно показати, яких рис характеру повинен набути відданий. Якщо людина не матиме гарних якостей, вона не зможе стати чистим відданим. *Нарāв абгактасйа куто махад-гуна̄х* — «невідданий позбавлений чеснот». Якщо хтось хоче, щоб його вважали відданим, він повинен розвивати в собі позитивні якості. Але це не означає, що йому слід докладати до цього надмірних зусиль — діяльність в свідомості Кршни й віддане служіння допомагають розвинути ці якості.

ВІРШ 20

ये तु धर्म्यामृतमिदं यथोक्तं पर्युपासते ।
श्रद्धाना मत्परमा भक्तास्तेऽतीव मे प्रियाः ॥२०॥

йе ту дгармāмр̣там ідам̇ йатгоктам̇ парйупāсате
ш́раддадга̄на̄ мат-парамā бгактāс те 'тīва ме прійā̄х

йе—ті, хто; *ту*—але; *дгарма*—релігії; *амр̣там*—нектар; *ідам*—це; *йатга̄*—як; *уктам*—сказане; *парйупāсате*—повністю присвятивши себе; *ш́раддадга̄на̄х*—з вірою; *мат-парамā̄х*—ті, хто вважає, що Я, Верховний Господь, є всім; *бгактā̄х*—віддані; *те*—вони; *атīва*—дуже-дуже; *ме*—Мені; *прійā̄х*—дорогі.

Сповнені віри віддані, які слідують цим несхибним шляхом відданого служіння, обравши Мене своєю вищою метою, надзвичайно дорогі Мені.

ПОЯСНЕННЯ: У цій главі, починаючи з другого вірша, зі слів *майй āвеш́йа мано йе мāм* («спрямовуючи свої думки на Мене») й до *йе ту дгармāмр̣там ідам* («релігія вічної діяльності»), Верховний Господь пояснює шляхи трансцендентного служіння, які ведуть до Нього. Таке служіння дуже любе Господеві, і Він приймає людину, яка служить Йому. На питання Арджуни, хто кращий — той, хто йде шляхом пізнання безособистісного Брахмана, чи той, хто служить Верховному Богові-Особі, Господь відповідає вичерпно й недвозначно, — віддане служіння Верховному Богові-Особі є найкращим з усіх шляхів духовного усвідомлення. Тобто, в цій главі сказано, що людина, спілкуючись з відданими, починає прагнути чистого відданого служіння, і тому вона приймає істинного духовного вчителя, під керівництвом якого починає слухати про Господа й оспівувати Його імена, а також з вірою, прихильністю й відданістю дотримуватись засад служіння Господеві, й відтак залучається до трансцендентного служіння Господу. Саме такий спосіб рекомендовано в даній главі і тому нема ніяких сумнівів, що віддане служіння — єдиний абсолютний шлях до пізнання своєї сутності й досягнення Верховного Бога-Особи. Як з'ясовано в цій главі, імперсональне уявлення про Верховну Абсолютну Істину потрібне лише доти, доки людина не присвячує себе самоусвідомленню. Іншими словами, доки людина позбавлена можливості спілкуватись з чистими відданими, поняття про безособистісне теж матиме користь. Приймаючи безособистісну концепцію Абсолютної Істини, людина працює без бажання насолоджуватись плодами своєї праці, думає й розвиває знання про дух і матерію. Це необхідно аж доки людина не почне спілкуватись з чистим відданим. І якщо їй пощастить розвинути чисте бажання безпосередньо служити в свідомості Кр̣шн̣и, їй не треба крок за кроком долати шлях духовного вдосконалення. Віддане служіння, як це описано в *Бгаґавад-ґīті* в главах із сьомої по дванадцяту, найбільш притаманне людині. В неї нема потреби турбуватись про матеріальні речі, щоб підтримувати душу в тілі, бо з Господньої милості все приходить саме по собі.

Так закінчуються пояснення Бгактіведанти до дванадцятої глави Ш̄рīмад Бгаґавад-ґīти, в якій розглядалося віддане служіння.

Природа, той, хто насолоджується, і свідомість

ВІРШ 1–2

अर्जुन उवाच ।
प्रकृतिं पुरुषं चैव क्षेत्रं क्षेत्रज्ञमेव च ।
एतद्वेदितुमिच्छामि ज्ञानं ज्ञेयं च केशव ॥ १ ॥
श्रीभगवानुवाच ।
इदं शरीरं कौन्तेय क्षेत्रमित्यभिधीयते ।
एतद्यो वेत्ति तं प्राहुः क्षेत्रज्ञ इति तद्विदः ॥ २ ॥

арджуна ува̄ча
пракр̣тім̇ пуруша̄м̇ чаіва кшетра̄м̇ кшетра-джн̃ам̇ ева ча
етад ведітум̇ іччга̄мі джн̃а̄нам̇ джн̃ейам̇ ча кеш́ава

ш́рӣ-бгагава̄н ува̄ча
ідам̇ ш́ар̄ӣрам̇ каунтейа кшетрам̇ іті абгідгӣйате
етад йо ветті там̇ пра̄хух̣ кшетра-джн̃а іті тад-відах̣

арджуна увāча—Арджуна сказав; *пракр̣тім*—природу; *пурушам*—того, хто насолоджується; *ча*—також; *ева*—неодмінно; *кшетрам*—поле; *кшетра-джн̃ам*—того, хто знає поле; *ева*—неодмінно; *ча*—також; *етат*—усе це; *ведітум*—зрозуміти; *іччгāмі*—я бажаю; *джн̃āнам*—знання; *джн̃ейам*—предмет знання; *ча*—також; *кеш́ава*—о Кр̣шн̣о; *ш́рī-бгаґавāн увāча*—Верховний Бог-Особа сказав; *ідам*—це; *ш́арīрам*—тіло; *каунтейа*—син Кунтī; *кшетрам*—поле; *іті*—таким чином; *абгідгīйате*—називають; *етат*—це; *йах̣*—той, хто; *ветті*—знає; *там*—він; *прāхух̣*—називають; *кшетра-джн̃ах̣*—той, хто знає поле; *іті*—таким чином; *тат-відах̣*—тими, хто знає це.

Арджуна сказав: О мій дорогий Кр̣шн̣о, я хочу дізнатись про пракр̣ті (природу), про пурушу (того, хто насолоджується), про поле і того, хто знає поле, про знання і про об'єкт пізнання.

Верховний Бог-Особа сказав: Тіло, о син Кунтī, називають полем; а того, хто знає тіло, називають тим, хто знає поле.

ПОЯСНЕННЯ: Арджуна хоче дізнатись, що є *пракр̣ті*, або природа; що є *пуруша*, той, хто насолоджується; що є *кшетра*, поле; хто такий *кшетра-джн̃а*, той, хто знає поле, і що таке знання і об'єкт пізнання. Коли Арджуна спитав Кр̣шн̣у про все це, Кр̣шн̣а пояснив, що це тіло називають полем, а того, хто знає тіло, називають знаючим поле. Це тіло є полем діяльності обумовленої душі. Обумовлена душа, яка потрапила до пастки матеріального існування, намагається панувати над матеріальною природою. Тому, згідно із своєю здатністю панувати над матеріальною природою, обумовлена душа отримує відповідне поле діяльності. Цим полем діяльності є тіло. Що ж таке тіло? Тіло утворене з чуттів. Обумовлена душа хоче відчувати насолоду, задовольняючи свої чуття, і, згідно з її здатністю насолоджуватись, їй дається тіло, тобто поле діяльності. Тому тіло називають *кшетрою*, або полем діяльності обумовленої душі. А того, кому слід не ототожнювати себе з тілом, називають *кшетра-джн̃а*, тим, хто знає поле. Неважко збагнути різницю між полем і тим, хто знає його, між тілом і тим, хто знає тіло. Кожна людина здатна побачити, що від дитинства й до старості вона зазнає численних тілесних змін і проте залишається одною й тою ж особистістю. Таким чином, існує різниця між тим, хто знає поле діяльності, й самим полем діяльності. Жива обумовлена душа може таким чином збагнути, що вона відмінна від тіла. На початку *Бгаґавад-ґīти* сказано — *дехіно 'смін* — жива істота перебуває в тілі, тіло ж змінюється від дитинства до отроцтва, від отроцтва до юності й від юності до старості, і людина знає, що тіло, яким во-

на володіє, змінюється. Власник тіла, безумовно, є *кшетра-джґа*. Інколи ми думаємо: «я щасливий», «я чоловік», «я жінка», «я собака», «я кішка». Все це — тілесні позначення знаючого. Сам же він відмінний од тіла. Хоча ми використовуємо багато зовнішніх атрибутів — одяг тощо, нам відомо, що ми відмінні від них. Так само, трохи поміркувавши, можна дійти висновку, що ми відмінні од тіла. Мене, вас, кого-небудь іще, хто володіє тілом, називають *кшетра-джґа*, тим, хто знає поле діяльності, а тіло називають *кшетрою*, власне полем діяльності.

В перших шести главах *Бгаґавад-ґіти* описано знавця тіла (живу істоту), а також обставини, за яких вона може усвідомити Верховного Господа. В середніх шести главах *Бгаґавад-ґіти* йде мова про Верховного Бога-Особу та взаємостосунки індивідуальної душі з Наддушею у відданому служінні. В цих главах з'ясовано вище становище Верховного Бога-Особи й підпорядковане — індивідуальної душі. Живі істоти підлеглі Господу за всіх обставин, але, забувши про це, вони страждають. Просвітлені завдяки праведній діяльності, вони звертаються до Верховного Господа в різних випадках: у стражданні, в злиднях, з цікавості та в пошуках знання. Про це також вже йшла мова. Далі, починаючи з тринадцятої глави, пояснюється, яким чином жива істота вступає в зв'язок з матеріальною природою, як вона шукає звільнення на шляхах кармічної діяльності, розвитку знання і відданого служіння, і як Верховний Господь звільнює її. Пояснено також, яким чином жива істота, яка цілком відмінна від матеріального тіла, споріднюється з ним.

ВІРШ 3

क्षेत्रज्ञं चापि मां विद्धि सर्वक्षेत्रेषु भारत ।
क्षेत्रक्षेत्रज्ञयोर्ज्ञानं यत्तज्ज्ञानं मतं मम ॥ ३ ॥

кшетра-джґам чāпі мāм віддґі
сарва-кшетрешу бгāрата
кшетра-кшетраджґайор джґāнам
йат тадж джґāнам матам мама

кшетра-джґам—той, хто знає поле; *ча*—також; *апі*—неодмінно *мām*—Мене; *віддґі*—знай; *сарва*—усіх; *кшетрешу*—у тілесних полях; *бгāрата*—син Бгарати; *кшетра*—поле діяльності (тіло); *кшетра-джґайоḥ*—той, хто знає поле; *джґāнам*—знання про; *йат*—те, що; *тат*—це; *джґāнам*—знання; *матам*—судження; *мама*—Моє.

О нащадку Бгарати, ти повинен зрозуміти, що Я також перебуваю в усіх тілах і знаю їх, і що розуміння тіла й того, хто знає його, називають знанням. Таке Моє слово.

ПОЯСНЕННЯ: Обмірковуючи питання, що стосуються тіла і його знавця, душі й Наддуші, ми мусимо розглянути три різні теми: Господь, жива істота і матерія. В кожному полі діяльності, в кожному тілі присутні дві душі: індивідуальна і верховна. Наддуша є повновладною експансією Верховного Бога-Особи, Кршн̣и, і тому Кршн̣а каже: «Я також є тим, хто знає, але не одне окреме тіло, а всі тіла, як Верховний Усевідаючий. Я присутній в кожному тілі у вигляді Парамāтми, Наддуші».

Той, хто, виходячи із *Бгаґавад-ґіти*, в усіх подробицях вивчає питання про поле діяльності й про того, хто знає це поле, зможе досягти знання.

Господь каже: «Я той, хто знає поле діяльності, перебуваючи в кожному окремому тілі». Індивід може знати своє власне тіло, але він не володіє знанням про інші тіла. Верховний Бог-Особа, що присутній у всіх тілах у вигляді Наддуші, знає все про всі тіла. Господь знає всі тіла всіх різноманітних форм життя. Громадянин може знати все про свою ділянку землі, однак цар знає не лише про справи свого палацу, але й про всі приватні володіння своїх підданих. Так само, жива істота може особисто володіти певним тілом, але Верховний Господь — володар усіх тіл. Цар є справжнім володарем держави, а громадянин — другорядним. Так само і Верховний Господь є верховний володар усіх тіл.

Тіло складається з чуттів. Верховний Господь є Хр̣шīкеш́а, тобто «володар чуттів». Він — істинний повелитель чуттів, так само, як цар насправді керує всіма державними справами, а влада громадян має другорядний характер. Господь каже: «Я також той, хто знає». Це означає, що Він — верховний знавець, індивідуальна ж душа володіє знанням лише про своє конкретне тіло. У ведичній літературі це виражено таким чином:

кшетра̄н̣і хі ш́ар̄ра̄н̣і бīджам̇ чапі ш́убгā ш́убге
та̄ні ветті са йоґа̄тмā татах̣ кшетра-джн̃а учйате

Тіло називається *кшетра*, і в ньому мешкає його власник, а також Верховний Господь, який знає і тіло, і його власника. Тому Його називають тим, хто знає всі поля. Різницю між полем діяльності, тим, хто знає діяльність і верховним знавцем діяльності далі описано так. Досконале знання про природне походження та будову тіла, про справжню природу та статус індивідуальної душі та про

істинне верховне становище Наддуші називають у ведичній літературі *джн̃āна*. Це слова Кр̣шн̣и. Знання полягає в розумінні того, що душа і Наддуша єдині і все ж таки відмінні одна від одної. Людина, яка не усвідомлює поля діяльності й того, хто знає про діяльність, не володіє досконалим знанням. Потрібно усвідомити становище *пракр̣ті* (природи); *пуруші* (того хто насолоджується природою) й *Ішвари* (того, хто знає і керує природою й окремою душею). Треба розрізняти їхні становища. Не можна плутати художника з картиною й мольбертом. Матеріальний світ, тобто поле діяльності, являє собою природу; жива істота насолоджується природою, а над природою та живими істотами стоїть верховний правитель, Бог-Особа. Мовою *Вед* (*Шветāшватара Упанішада* 1.12) це виражено так: *бгоктā бгоджам̇ прерітāрам̇ ча матвā/ сарвам̇ проктам̇ трі-відгам̇ брахмам етат*. Існують три концепції Брахмана: *пракр̣ті* є Брахман у вигляді поля діяльності, *джīва* (індивідуальна душа) також є Брахман і прагне керувати матеріальною природою, а домінує над цими двома також Брахман, але Він — істинний володар.

У цій главі також буде з'ясовано, що із двох знаючих поле одному властиво помилятись, але другий — непохибний. Один посідає керівне становище, а інший — підлегле. Той, хто ототожнює обох знаючих поле, вважаючи їх одним й тим же самим, суперечить Верховному, який з усією ясністю запевняє тут: «Я також є той, хто знає поле діяльності». Тому людина, що плутає мотузку із змією, не має знання. Існують різні види тіл і різні власники тіл. Різні тіла існують тому, що кожна окрема душа володіє своєю, притаманною тільки їй, здатністю панувати над матеріальною природою. Однак Верховний Господь також присутній в них усіх як правитель. Тут важливе значення має слово *ча*, тому що воно вказує на всезагальну кількість тіл. Як стверджує Ш́рīла Баладева Відйābгӯшан̣а, Кр̣шн̣а є Верховна Душа, що перебуває в усіх без винятку тілах, поруч з індивідуальною душею. Й тут Кр̣шн̣а ясно каже, що Наддуша владарює як над полем діяльності, так і над обмеженою в своїх можливостях істотою, яка насолоджується цим полем.

ВІРШ 4

तत्क्षेत्रं यच्च यादृक् यद्विकारि यतश्च यत् ।
स च यो यत्प्रभावश्च तत्समासेन मे शृणु ॥ ४ ॥

тат кшетрам̇ йач ча йādрк ча йад-вікāрі йаташ́ ча йат
са ча йо йат-прабгāваш́ ча тат самāсена ме ш́рн̣у

тат—це; *кшетрам*—поле діяльності; *йат*—котре; *ча*—також; *йādрк*—як воно є; *ча*—також; *йат*—маючи яке; *вікāрі*—змінюється; *йатаḥ*—звідки; *ча*—також; *йат*—котре; *саḥ*—він; *ча*—також; *йаḥ*—хто; *йат*—мавши яке; *прабгāваḥ*—вплив; *ча*—також; *тат*—це; *самāсена*—коротко; *ме*—від Мене; *ш́рн̣у*—зрозумій.

Слухай далі, Я стисло опишу тобі поле діяльності та його природу, те, як воно змінюється, звідки виникає, а також — хто знає це поле і як саме він впливає на нього.

ПОЯСНЕННЯ: Господь описує поле діяльності й того, хто знає це поле, в їх первинному стані. Варто знати будову тіла, якими є елементи, що з них воно складається, хто керує його діяльністю, як воно змінюється, звідки походять ці зміни, що його породжує, навіщо воно існує, яка кінцева мета окремої індивідуальної душі й якою є її істинна форма. Варто також зрозуміти різницю між індивідуальною душею і Наддушею, їхній різний вплив, потенції тощо. Щоб з'ясувати все це, необхідно зрозуміти *Бгаґавад-ґіту* безпосередньо виходячи з описів, які дав Верховний Бог-Особа. Однак слід бути уважним, щоб уникнути помилкового судження, ніби Верховний Бог-Особа, що присутній в кожному тілі, й індивідуальна душа, *джīва*, — одне й те ж. Це рівносильно тому, що ставити знак рівності між могутнім й безсилим.

ВІРШ 5

ऋषिभिर्बहुधा गीतं छन्दोभिर्विविधैः पृथक् ।
ब्रह्मसूत्रपदैश्चैव हेतुमद्भिर्विनिश्चितैः ॥ ५ ॥

ршібгір бахудгā ґітам̇ чгандобгір вівідгаіḥ пр̣тгак
брахма-сӯтра-падаіш́ чаіва хетумадбгір вініш́чітаіḥ

ршібгіḥ—освіченими мудрецями; *бахудгā*—багатьма шляхами; *ґітам*—описано; *чгандобгіḥ*—ведичними гімнами; *вівідгаіḥ*—різними; *пр̣тгак*—по-різному; *брахма-сӯтра—Ведāнти; падаіḥ*—афоризмами; *ча*—також; *ева*—неодмінно; *хету-мадбгіḥ*—з причиною й наслідком; *вініш́чітаіḥ*—докладними.

Багато мудреців в різних ведичних писаннях описали знання про поле діяльності і того, хто знає діяльність. У найбільш цілісному вигляді його представляє Ведāнта-сӯтра з вичерпним поясненням причин і наслідків.

ПОЯСНЕННЯ: Верховний Бог-Особа, Кр̣шн̣а, — найвищий авторитет з цього знання. Але, за звичаєм, обізнані вчені й визнані ав-

торитети завжди посилаються на своїх попередників. Кр̣шна пояснює це надзвичайно суперечливе питання про двоїстість та неподільність індивідуальної душі й Наддуші, посилаючись на святі писання, на авторитет *Ведānти*. Спочатку Він каже, що це сходиться з думкою багатьох мудреців. Щодо мудреців, то окрім Нього Самого, Вйāсадева, автор *Ведānта-сӯтри*, є великий мудрець, і у *Ведānта-сӯтрі* він чудово з'ясував природу двоїстості. Батько Вйāсадеви, Парāш́ара, також великий мудрець, і він писав у своїх книгах з релігії: *аха твам̇ ча татгāнйе...* — «Ми — ти, я й різноманітні інші живі істоти — трансцендентні, хоча й перебуваємо в матеріальних тілах. Тепер на нас впливають, згідно з нашою *кармою*, три *ґун̣и* матеріальної природи. Тому дехто перебуває на вищому рівні, дехто — в нижчій природі. Вища та нижча природи існують внаслідок невігластва й проявляються в незчисленній множині живих істот. Але Наддуша трансцендентна, бо вона непохибна й не опоганена трьома *ґун̣ами* матеріальної природи». Таке розмежування душі, Наддуші й тіла проведено і в первісних *Ведах*, особливо в *Катґа Упанішаді*. Багато великих мудреців пояснювали це, Парāш́ару ж вважають головним серед них.

Слово *чгандобгіх̣* стосується різної ведичної літератури. Наприклад, *Таіттірӣйа Упанішада*, яка є відгалуженням *Йаджур Веди*, описує природу, живу істоту й Верховного Бога-Особу.

Як вже стверджувалося, *кшетра* — це поле діяльності, і є два види *кшетра-джн̃а*: індивідуальна жива істота й верховна жива істота. Як стверджується в *Таіттірӣйа Упанішаді* (2.9), *брахма пуччгам̇ пратішт̣гā*. Залежність існування від наявності їжі є проявом енергії Верховного Господа, і це відоме як *анна-майа*. Таким є матеріалістичний підхід до розуміння Всевишнього. Далі йде *прāн̣а-майа*; це означає, що, усвідомивши присутність Верховної Абсолютної Істини в їжі, жива істота може збагнути Абсолютну Істину вже в ознаках життя або в різних формах життя. В *джн̃āнамайі* пізнання виходить за межі ознак життя й піднімається до рівня мислення, почуттів і волевиявів. *Віджн̃āна-майа*, або усвідомлення Брахмана, приходить тоді, коли саму живу істоту відрізняють од її розуму та ознак життя. Найвищим ступенем є *ānанда-майа*, осягнення всеблаженної природи. Таким чином, є п'ять ступенів реалізації Брахмана, які називають *брахма пуччгам*. Із цих п'яти перші три ступені — *анна-майа, прāн̣а-майа, джн̃āна-майа* — пов'язані з полем діяльності живих істот. Верховний Господь, якого називають *ānанда-майа*, посідає трансцендентне становище стосовно всіх полів діяльності. *Ведānта-сӯтра* також описує Верховного Господа за допомогою вислову *ānанда-майо 'бгйāсāт*, це означає, що Верховний Бог-Особа за Своєю природою сповнений радості. Щоб на-

солоджуватись Своїм трансцендентним блаженством, Він поширює Себе у *віджн̃āна-майі, прāн̣а-майі, джн̃āна-майі* та *анна-майі*. Вважають, що жива істота насолоджується в полі діяльності, але *ānанда-майа* відрізняється від неї. Це означає, що коли жива істота вирішує насолоджуватись, зв'язавши себе з *ānанда-майею* — вона стає досконалою. Таким є правдивий опис Верховного Господа як верховного знавця поля, живої істоти як підлеглого знавця і природи поля діяльності. Ці істини слід відшукувати на сторінках *Ведāнти*, тобто *Брахма, сӯтри*.

Тут згадано, що афоризми *Ведāнта-сӯтри* досконало упорядковані за принципом причини й наслідку. Деякі *сӯтри*, або афоризми, такі: *на війад аґрутех* (2.3.2), *нāтмā ґрутех* (2.3.18) і *парāт ту тач-чрутех* (2.3.40). Тобто, перший афоризм вказує на поле діяльності, другий вказує на живу істоту, а третій — на Верховного Господа, *суммум бонум* усіх проявлень різних істот.

ВІРШІ 6–7

महाभूतान्यहङ्कारो बुद्धिरव्यक्तमेव च ।
इन्द्रियाणि दशैकं च पञ्च चेन्द्रियगोचराः ॥ ६ ॥

इच्छा द्वेषः सुखं दुःखं सङ्घातश्चेतना धृतिः ।
एतत्क्षेत्रं समासेन सविकारमुदाहृतम् ॥ ७ ॥

махā-бгӯтāні ахан̇кāро буддгір авйактам ева ча
індрійāн̣і даш̇аікам ча пан̃ча чендрійа-ґочарāх̣

іччгā двешах̣ сукгам дух̣кгам сан̇ґгāташ̇ четанā дгртіх̣
етат кшетрам самāсена са-вікāрам удāхртам

махā-бгӯтāні—великі елементи; *ахан̇кāрах̣*—оманне его; *буддгіх̣*—інтелект; *авйактам*—непроявлене; *ева*—неодмінно; *ча*—також; *індрійāні*—чуття; *даш̇а-екам*—одинадцять; *ча*—також; *пан̃ча*—п'ять; *ча*—також; *індрійа-ґо-чарāх̣*—об'єктів чуття; *іччгā*—бажання; *двешах̣*—ненависть; *сукгам*—щастя; *дух̣кгам*—нещастя; *сан̇ґгāтах̣*—сукупність; *четанā*—ознаки життя; *дгртіх̣*—переконання; *етат*—усе це; *кшетрам*—поле діяльності; *самāсена*—у підсумку; *са-вікāрам*—із взаємодіями; *удāхртам*—наочно показано.

П'ять великих елементів, оманне его, інтелект, непроявлене, десять чуттів і розум, н'ять об'єктів чуттів, бажання, ненависть, щастя, горе, сукупність усього, ознаки життя, переконання — всі вони, як вважають, складають разом поле діяльності та його взаємодії.

ПОЯСНЕННЯ: На підставі достовірних тверджень великих мудреців, ведичних гімнів й афоризмів *Веданта-сӯтри* можна зробити висновок, що складовими частинами цього світу є насамперед: земля, вода, вогонь, повітря й ефір. Це п'ять головних елементів (*махā-бгӯта*). Потім ідуть оманне его, інтелект й непроявлений стан трьох *ґуṇ* природи. Для накопичення знання служать п'ять органів чуття: очі, вуха, ніс, язик, орган дотику. Ще ми маємо п'ять органів дії: орган мовлення, ноги, руки, анус та ґеніталії. Над чуттями стоїть розум, котрий перебуває всередині і якого можна назвати внутрішнім органом чуття. Таким чином, враховуючи розум, загалом є одинадцять органів чуття. Крім того, існують об'єкти чуттєвого сприйняття: нюхові, смакові, зорові, дотикові й звукові. Сукупність цих двадцяти чотирьох елементів і є поле діяльності. Якщо провести аналітичне дослідження кожного з цих двадцяти чотирьох елементів, можна дістати чітке уявлення про поле діяльності. Далі йдуть бажання, ненависть, щастя й страждання, які представляють взаємодії п'яти головних елементів грубого тіла. Ознаки життя, представлені свідомістю й переконаннями, є виявами тонкого тіла — розуму, оманного его та інтелекту. Ці тонкі елементи також входять до складу поля діяльності.

П'ять головних елементів є грубим проявленням оманного его, яке, в свою чергу, є проявом первинної стадії оманного его, що термінологічно виражено як «матеріалістична концепція», або *тāмаса-буддгі*, інтелект у невігластві. Це, в свою чергу, представляє непроявлений стан трьох *ґуṇ* матеріальної природи. Модуси матеріальної природи в непроявленому стані називають *прадґāною*.

Той, хто бажає дізнатись більше про двадцять чотири елементи та їх взаємодію, повинен детальніше вивчати філософію. В *Бгаґавад-ґīті* ці питання висвітлені лише оглядно.

Тіло є полем діяльності всіх цих чинників, і в ньому відбуваються зміни шести типів: тіло народжується, росте, існує, відтворюється, старіє й, зрештою, зникає. Таким чином, це поле є тимчасовим явищем. Однак *кшетра-джña*, той, хто знає поле, його власник, має зовсім іншу природу.

ВІРШІ 8–12

अमानित्वमदम्भित्वमहिंसा क्षान्तिरार्जवम् ।
आचार्योपासनं शौचं स्थैर्यमात्मविनिग्रहः ॥ ८ ॥
इन्द्रियार्थेषु वैराग्यमनहङ्कार एव च ।
जन्ममृत्युजराव्याधिदुःखदोषानुदर्शनम् ॥ ९ ॥

असक्तिरनभिष्वङ्गः पुत्रदारगृहादिषु ।
नित्यं च समचित्तत्वमिष्टानिष्टोपपत्तिषु ॥१०॥
मयि चानन्ययोगेन भक्तिरव्यभिचारिणी ।
विविक्तदेशसेवित्वमरतिर्जनसंसदि ॥११॥
अध्यात्मज्ञाननित्यत्वं तत्त्वज्ञानार्थदर्शनम् ।
एतज्ज्ञानमिति प्रोक्तमज्ञानं यदतोऽन्यथा ॥१२॥

амānітвам адамбгітвам ахімсā кшāнтір āрджавам
āчāрйопāсанам ш́аучам стґаірйам āтма-вініґрахах̣

індрійāртґешу ваірāґйам анаханкāра ева ча
джанма-мр̣тйу-джарā-вйāдґі- дух̣кґа-дошānударш́анам

асактір анабгішваńґах̣ путра-дāра-ґрхāдішу
нітйам ча сама-чіттатвам іш̣тāніш̣топапаттішу

майі чānанйа-йоґена бгактір авйабгічāріні̄
вівікта-деш́а-севітвам аратір джана-самсаді

адгйāтма-джн̃āна-нітйатвам таттва-джн̃ānāртґа-дарш́анам
етадж джн̃ānам іті проктам аджн̃ānам йад ато 'нйатґā

амānітвам—скромність; *адамбгітвам*—відсутність гордощів; *ахімсā* — незастосування насильства; *кшāнтіх̣* — терпимість; *āрджавам*—простота; *āчāрйа-упāсанам*—наближення до істинного духовного вчителя; *ш́аучам*—чистота; *стґаірйам*—стійкість; *āтма-вініґрахах̣*—самовладання; *індрійа-артґешу*—у тому, що стосується чуттів; *ваірāґйам*—відречення; *анаханкāрах̣*—відсутність оманного егоїзму; *ева*—неодмінно; *ча*—також; *джанма*—народження; *мр̣тйу*—смерть; *джарā*—старість; *вйāдґі*—і хвороба; *дух̣кґа*—нещастя; *доша*—зло; *анударш́анам*—спостерігання; *асактіх̣*—відсутність прив'язаності; *анабгішваńґах̣*—відсутність спілкування; *путра*—до сина; *дāра*—дружини; *ґрха-āдішу*—домівки тощо; *нітйам*—постійна; *ча*—також; *сама-чіттатвам*—рівновага; *іш̣та*—бажаного; *аніш̣та*—небажаного; *упапаттішу*—в отримуванні; *майі*—Мені; *ча*—також; *ананйа-йоґена*—чистим відданим служінням; *бгактіх̣*—відданість; *авйабгічāріні̄*—постійна; *вівікта*—до самотнього; *деш́а*—місця; *севітвам*—прагнення; *аратіх̣*—відсутність прив'язаностей; *джана-самсаді*—до людського загалу; *адгйāтма*—що стосується душі; *джн̃āна*—у знанні; *нітйатвам*—постійність; *таттва-джн̃āна*—знання істини; *артґа*—задля мети; *дарш́анам*—фі-

лософія; *етат*—усе це; *джн̃а̄нам*—знання; *іті*—таким чином; *проктам*—проголошую; *аджн̃а̄нам*—невігластво; *йат*—те, що; *атах̣*—від цього; *анйатга̄*—усе інше.

Скромність; відсутність гордощів; відмова од насильства; терпимість; звернення до істинного духовного вчителя; простота; чистота; стійкість; самодисципліна; відмова від об'єктів чуттєвого задоволення; відсутність оманного его; усвідомлення того, що народження, смерть, старість і хвороби є зло; відсутність прихильностей; свобода від затягуючого впливу дітей, дружини, домівки тощо; спокій перед лицем приємних і неприємних подій; постійна і чиста відданість Мені; прагнення жити самотньо; відмежованість від загальної маси людей; визнання важливості самореалізації; філософський пошук Абсолютної Істини — все це Я проголошую знанням, а все, що б не існувало окрім цього, є невігластво.

ПОЯСНЕННЯ: Такий процес пізнання нерозумні люди інколи помилково вважають за взаємодію елементів поля діяльності. Насправді ж це шлях істинного пізнання. Якщо людина визнає його, то перед нею відкривається можливість наблизитись до Абсолютної Істини. Цей шлях не є взаємодією двадцяти чотирьох елементів, які описувались вище. Він є засобом вибратися з пастки, утвореної цими елементами. Втілена душа погноблена в тілі, яке просто є оболонкою, що складається з двадцяти чотирьох елементів, і змальований тут шлях пізнання є засобом вибратись із неї. Серед усіх способів пізнання, що їх було описано, найбільше значення має перший рядок одинадцятого вірша: *майі ча̄нанйа-йоґена бгактір авйабгічāрін̣ї* — шлях пізнання приводить до неподільного чистого відданого служіння Господу. Тому, якщо людина не може або не хоче звернутись до трансцендентного служіння Господу, інші дев'ятнадцять положень будуть небагатого варті. Однак, якщо вона звернеться до відданого служіння в свідомості Кр̣шн̣и, то інші дев'ятнадцять положень природним чином розвинуться в ній. Як сказано в *Ш́рīмад-Бга̄гаватам* (5.18.12): *йасйа̄сті бгактір бгаґаватй акін̃чанā сарваір ґун̣аіс татра самāсате сурāх̣* — «усі позитивні якості знання самі по собі розвиваються в того, хто досяг стадії відданого служіння». Істотно важливим є принцип прийняття істинного духовного вчителя, про що йдеться у восьмому вірші. Це абсолютно необхідно навіть для того, хто уже звернувся до відданого служіння. Відтоді, як людина знайде істинного духовного вчителя, для неї починається трансцендентне життя. Верховний Бог-Особа, Ш́рī Кр̣шн̣а,

стверджує тут недвозначно, що такий спосіб пізнання є істинним шляхом. Все, що придумане і виходить за межі цього, позбавлене всякого глузду.

Положення, що стосуються знання й які описано тут, можна проаналізувати наступним чином. Скромність означає, що людина не повинна прагнути шани від інших. Матеріалістичне уявлення про життя викликає в нас сильне бажання того, щоб інші нас шанували, однак з погляду людини, наділеної досконалим знанням, тобто людини, яка розуміє, що вона не є тілом, все, що стосується тіла, — як честь, так і ганьба, — є марнота. Не варто жадати такої матеріальної облуди. Люди пристрасно бажають прославитись своїми релігійними переконаннями, і тому інколи буває так, що, не розуміючи основних положень релігії, людина приєднується до якої-небудь групи, яка насправді зовсім не тримається релігійних засад, а потім проголошує себе ментором у релігійних справах. Щодо справжнього поступу в духовній науці, то наявність його можна виявити за допомогою певного критерію. Таким критерієм є положення, які наведено в даних віршах.

Коли кажуть про ненасильство, то звичайно розуміють його як відмову від убивства або пошкодження тіла, але справжнє його значення полягає в тому, що не можна ставати причиною страждань інших. Більшість людей внаслідок свого невігластва обплутані тенетами матеріалістичних уявлень про життя, і тому постійно зазнають матеріальних страждань. Й доки людина не сприяє піднесенню інших людей до рівня духовного знання, вона чинить насильство. Потрібно робити все можливе, щоб поширювати істинне знання серед людей, щоб просвітити їх і дати їм можливість звільнитись від матеріальних тенет. Це і є ненасильство.

Терпимість означає, що людина готова зносити образи й зневагу з боку інших. Той, хто розвиває духовне знання, неодмінно зазнає численних образ і кривди. Цього слід чекати, бо саме так влаштовано матеріальну природу. Навіть п'ятирічний хлопчик Прахлāда, який присвятив себе розвитку духовного знання, опинився в небезпеці, коли його батько став вороже ставитись до синового благочестя. Й коли батько всіляко намагався вбити його, Прахлāда терпляче зносив це. Отже, поступ в духовному знанні часто пов'язаний з численними перешкодами, однак ми повинні бути толерантними і рішуче йти вперед.

Простота означає, що людина повинна бути настільки відвертою, щоб, без усякої дипломатії, змогти розкрити очі на правду навіть ворогові. Дуже важливо, щоб людина погодилась прийняти духовного вчителя, бо без настанов істинного духовного вчителя прогрес

в духовній науці неможливий. Слід підійти до духовного вчителя з усім смиренням й усіма силами служити йому, щоб задовольнити його й отримати його благословення. Істинний духовний вчитель є представник Кршни, будь-яке його благословення одразу ж дозволяє учневі досягти прогресу в духовному знанні, навіть якщо він ще не впорядкував своє життя, або ж йому стає легше дотримуватись життєвих засад, якщо він беззастережно служить духовному вчителеві.

Чистота є невід'ємною умовою поступу в духовнім житті. Є два різновиди чистоти: зовнішня й внутрішня. Зовнішньої чистоти досягають омовінням, а для того, щоб бути чистим внутрішньо, необхідно постійно думати про Кршну й виспівувати *махā-мантру* Харе Кршна, Харе Кршна, Кршна Кршна, Харе Харе/ Харе Рāма, Харе Рāма, Рāма Рāма, Харе Харе. Такий спів і роздуми очищують розум від нашарувань пилу, утвореного минулою *кармою.*

Стійкість означає, що людина повинна з рішучістю вдосконалювати своє духовне життя. Без такої рішучості неможливо досягти відчутного прогресу. Самодисципліна означає, що людина повинна відкидати все шкідливе для духовного поступу. Варто привчити себе до цього і нехтувати всім тим, що гальмує духовний розвиток. У цьому полягає істинне відречення. Чуття настільки сильні, що завжди намагаються отримати задоволення. Не потрібно потурати таким зайвим бажанням. Чуття слід задовольняти лише до тої міри, щоб це не заважало виконувати свої обов'язки на шляху духовного поступу. Найбільш важливим і некерованим органом чуття є язик. У людини, яка приборкала свій язик, з'являється можливість упокорити й інші чуття. Язик призначений на те, щоб відчувати смак і створювати звукові вібрації. Тому, постійно гамуючи бажання язика, треба зробити так, щоб він смакував рештки їжі, запропонованої Кршні, й співав Харе Кршна *махā-мантру*. Що стосується очей, то їм не варто дозволяти бачити щось, окрім прекрасного образу Кршни. Це дозволить керувати очима. Так само й вухам належить слухати розповіді про Кршну, а носом вдихати аромат квітів, запропонованих Йому. Таким є шлях відданого служіння, і слід зрозуміти, що *Бгаґавад-ґītā* дохідливо роз'яснює цю науку відданого служіння. Віддане служіння — головна і єдина мета. Нерозумні коментатори *Бгаґавад-ґīти* намагаються звернути розум читача до інших тем, але *Бгаґавад-ґītā* не розглядає ніяких інших питань, окрім відданого служіння.

Оманне его означає, що ми вважаємо себе за своє тіло. Коли людина розуміє, що вона не є це тіло, а духовна душа, тоді пробуджується її істинне его. Его завжди з душею. Зрозумівши згубність

оманного его, ми повинні віднайти істинне его. У ведичній літературі (*Брхад-āраṇйака Упанішада* 1.4.10) сказано: *ахам̇ брахмāсмі* — «я є Брахман, я є дух». Це «я є», відчування власного «я», існує також і на стадії самоусвідомлення, за якої людина досягає звільнення. Відчування «я є» являє собою его, але коли таке відчування «я є» переносять на тимчасове тіло, воно стає оманним его. Коли усвідомлення свого «я» пов'язується з дійсністю, це — істинне его. Існують філософи, які кажуть, що ми повинні відмовитись од свого его, але ми не можемо цього зробити, тому що «его» означає «особистість». Але від оманного ототожнення себе з тілом, безсумнівно, треба відмовитись.

Потрібно спробувати всвідомити, що народження, смерть, старість і хвороби несуть нам страждання. Те, як народжується дитина, описано в різній ведичній літературі. В *Шрīмад-Бгāґаватам* яскраво змальовано світ ненародженої дитини, її перебування в утробі матері, її страждання тощо. Потрібно ясно усвідомити, що народження пов'язане із стражданнями. Ми забуваємо всі муки, яких зазнали в утробі матері, тому ми й не прагнемо вирішити проблему все нових і нових народжень та смерті. Так само, людина, що помирає, зазнає різноманітних страждань, про які також згадано в достовірних писаннях. Це варте розгляду. Що ж стосується хвороб та старості, то з ними кожна людина спізнається на власному досвіді. Ніхто не хоче хворіти й ставати старим, але цього не уникнути. Доки ми не надбаємо песимістичного погляду на матеріальне життя, зважаючи на страждання, що пов'язані з народженням, смертю, похилим віком та хворобами, доти у нас не буде стимулу вдосконалювати життя духовне.

Відсутність прив'язаності до дітей, дружини й домівки не означає, що треба позбутись усіх почуттів до них. Ми любимо їх, такою є наша природа. Але коли вони не сприяють духовному поступові, то не слід прив'язуватись до них. Свідомість Кр̣шн̣и — це найкращий шлях до того, щоб створити в домівці приємну атмосферу. Той, хто перебуває цілком в свідомості Кр̣шн̣и, може зробити своє сімейне життя щасливим, тому що діяльність у свідомості Кр̣шн̣и зовсім не важка. Потрібно лише оспівувати *махā-мантру* Харе Кр̣шн̣а, Харе Кр̣шн̣а, Кр̣шн̣а Кр̣шн̣а, Харе Харе/ Харе Рāма, Харе Рāма, Рāма Рāма, Харе Харе, споживати рештки їжі, запропонованої Кр̣шн̣і, розмовляти на теми *Бгаґавад-ґіти* і *Шрīмад-Бгāґаватам* і поклонятись Божествам. Ці чотири різновиди діяльності зроблять людину щасливою. Треба навчити цьому своїх рідних. Можна збиратись уранці та ввечорі, й усією родиною співати Харе Кр̣шн̣а, Харе Кр̣шн̣а, Кр̣шн̣а Кр̣шн̣а, Харе Харе/ Харе Рāма, Харе

Рāма, Рāма Рāма, Харе Харе. Якщо, дотримуючись цих чотирьох засад, людині вдасться скерувати життя своєї сім'ї в таке річище й привести її до свідомості Кршни, то їй немає потреби відмежовуватись од сім'ї і вдаватись до життя у відреченні. Але, якщо атмосфера в сім'ї негожа, несприятлива духовному розвиткові, треба відмовитись од сімейного життя. Слід пожертвувати всім заради того, щоб пізнати Кршну й служити Йому, як це зробив Арджуна. Арджуна не хотів убивати своїх родичів, але, зрозумівши, що вони були перепоною на шляху до усвідомлення Кршни, він підкорився вказівкам Господа, вступив у битву й убив їх. Що б там не було, треба бути незалежним від радощів та злиднів сімейного життя, тому що в цьому світі людина не може бути цілком щасливою або ж зовсім нещасною.

Щастя та горе супроводжують матеріальне життя, і потрібно навчитись миритися з ними, як того вчить *Бгаґавад-ґīтā*. Неможливо затримати появу або зникнення щастя й горя, тому необхідно відмежуватись від матеріалістичного способу життя й бути толерантним у обох випадках. Звичайно, здобуваючи щось бажане, ми почуваємося щасливими, а коли здибаємось із прикрощами — сумуємо. Але, якщо ми по-справжньому перебуваємо на духовному рівні, такі речі не хвилюватимуть нас. Щоб досягти такого стану, необхідно рішуче присвятити себе відданому служінню Кршні. Віддане служіння Кршні означає неухильно з любов'ю служити Кршні дев'ятьма способами: виспівувати імена Господа, слухати про Нього, поклонятись Йому, шанувати Його тощо, як про те сказано в останньому вірші дев'ятої глави. Треба слідувати цьому.

Коли людина звикне до духовного способу життя, вона, цілком природно, не захоче спілкуватись з матеріалістами. Це суперечитиме її бажанням. Щоб перевірити себе, подивіться, чи сильна у вас схильність жити самотньо, без зайвого спілкування. Звичайно, відданий не має смаку до надмірних занять спортом, відвідин кіно й світських розваг, бо він розуміє, що все це є лише даремна трата часу. Є багато вчених і філософів, які досліджують статеве життя або щось інше, однак, згідно з *Бгаґавад-ґīтою*, така дослідницька діяльність та філософські роздумування нічого не варті. Все це до тої чи іншої міри безглузде. Згідно з *Бгаґавад-ґīтою*, людина повинна досліджувати, за допомогою філософського пошуку, природу душі. Розвідувати треба власну сутність. Саме це і рекомендується тут.

Щодо самореалізації, то тут ясно сказано, що *бгакті-йоґа* найбільш придатна для цього. Тільки-но виникає питання про віру, треба розглядати взаємостосунки індивідуальної душі та Наддуші. Ін-

дивідуальна душа й Наддуша не можуть бути тотожними, принаймні з погляду концепції *бгакті*, тобто концепції життя у відданості Господу. Таке служіння індивідуальної душі Парамāтмі, як тут ясно вказано, — вічне, *нітйам*. Отже, *бгакті*, тобто віддане служіння, є вічним. Людина повинна ствердитись у такому філософському переконанні.

Це пояснюється в *Шрīмад-Бгāґаватам* (1.2.11): *ваданті тат татва-відас таттвам йадж джн̃ānам адвайам* — «ті, хто справді пізнали Абсолютну Істину, розуміють, що Верховну Сутність осягають в трьох різних аспектах: як Брахмана, Парамāтму і Бгаґавāна». Усвідомити Бгаґавāна означає досягти вершини пізнання Абсолютної Істини, і тому треба прийти на рівень розуміння Верховного Бога-Особи й відтак повністю присвятити себе відданому служінню Йому. В цьому полягає досконалість знання.

Подібно до сходин, які починаються з першого поверху й закінчуються на останньому, шлях осягнення Верховної Істини починається із смиренності й закінчується пізнанням Абсолютного Бога-Особи. Цими сходинами піднімається багато людей: одні з них досягли першого чи другого поверху, другі — третього і так далі. Однак, якщо людина не досягла найвищого поверху, тобто не усвідомила Кршн̣у, — вона все ще перебуває на нижчому ступені знання. А на того, хто має намір змагатись з Богом й водночас подальше розвивати духовне знання, очікує невдача. Тут ясно сказано, що без смирення чи навряд можна щось зрозуміти. Вважати себе Богом є зухвальство вищого ґатунку. Хоча матеріальна природа, яка діє згідно із суворими законами, повсякчас торсає живу істоту, та, сповнена невігластва, продовжує вважати себе Богом. Отже, знання починається з *амāнітва* — смирення. Слід бути скромним і знати, що ми підлягаємо Верховному Господеві. Повставши проти Бога, жива істота потрапляє в залежність від матеріальної природи. Треба усвідомити ці істини й бути переконаним у них.

ВІРШ 13

ज्ञेयं यत्तत्प्रवक्ष्यामि यज्ज्ञात्वाऽमृतमश्नुते ।
अनादिमत्परं ब्रह्म न सत्तन्नासदुच्यते ॥१३॥

джн̃ейам йат тат правакшйāмі йадж джн̃āтвāмртам аш́нуте
анāді мат-парам̇ брахма на сат тан нāсад учйате

джн̃ейам—те, що пізнається; ***йат***—яке; ***тат***—те; ***правакшйāмі***—Я зараз поясню; ***йат***—яке; ***джн̃āтвā***—знаючи; ***амртам***—нек-

тар; *аґінуте*—куштують на смак; *анāді*—що не має початку; *матпарам*—підлеглий Мені; *брахма*—дух; *на*—не; *сат*—причина; *тат*—воно; *на*—не; *асат*—наслідок; *учйате*—сказано, що є.

Тепер Я поясню тобі, що є пізнаване, зрозумівши яке, ти відчуєш смак вічного. Брахман, дух, що не має початку й підпорядкований Мені, перебуває за межами причин і наслідків матеріального світу.

ПОЯСНЕННЯ: Господь дав пояснення поля діяльності і того, хто знає це поле. Він також розкрив спосіб, за допомогою якого пізнається той, хто знає це поле діяльності. Тепер Він збирається пояснити об'єкт пізнання, — пізнаване — як душу, так і Наддушу. Пізнавши того, хто знає, тобто душу і Наддушу, жива істота може насолоджуватись нектаром життя. Як з'ясовано в другій главі, жива істота вічна. Тут також підтверджується це. *Джīву* не було народжено в якийсь певний проміжок часу. Неможливо простежити, як саме *джīвāтмā* проявилася з Верховного Господа. Тому вона не має початку. Ведична література підтверджує це: *на джāйате мрійате вā віпаш́чіт* (*Катґа Упанішада* 1.2.18). Той, хто знає тіло, ніколи не народжується й не вмирає, і він сповнений знання.

Парамāтму, експансію Верховного Господа, змальовано у ведичній літературі (*Ш́ветāш́ватара Упанішада* 6.16) як *прадгāна-кшетраджн̃а-патір ґуне́ш́аḥ*, тобто, як верховного, що знає тіла й є володарем трьох *ґун̣* матеріальної природи. В *смрті* сказано: *дāсабгӯто харер ева нāнйасйаіва кадāчана*. Живі істоти — вічні слуги Верховного Господа. Це підтверджує і Господь Чаітанйа в Своїх повченнях. Тому опис Брахмана, що його наведено в даному вірші, пов'язаний з індивідуальною душею, і коли слово «Брахман» стосується живої істоти, слід розуміти, що вона є *віджн̃āна-брахмою*, в протилежність *āнанда-брахмі*. *Āнанда-брахма* — це Верховний Брахман, Бог-Особа.

ВІРШ 14

सर्वतः पाणिपादं तत्सर्वतोऽक्षिशिरोमुखम् ।
सर्वतः श्रुतिमल्लोके सर्वमावृत्य तिष्ठति ॥१४॥

сарватаḥ пāн̣і-пāдам тат сарвато 'кші-ш́іро-мукгам
сарватаḥ ш́рутімал локе сарвам āвртйа тішт̣гаті

сарватаḥ—скрізь; *пāн̣і*—руки; *пāдам*—ноги; *тат*—воно; *сарватаḥ*—скрізь; *акші*—очі; *ш́іраḥ*—голови; *мукгам*—обличчя; *сарва-*

тах—скрізь; *ш́руті-мат*—маючи вуха; *локе*—у світі; *сарвам*—усе; *а̄вртйа*—покриваючи; *тішт̣гаті*—існує.

Скрізь Його руки й ноги, Його очі, голови і Його лиця, і вуха Він має всюди. Таким чином Наддуша існує, пронизуючи Собою все.

ПОЯСНЕННЯ: Наддуша, Верховний Бог-Особа, подібний до сонця, яке скрізь поширює свої промені. Він існує в Своїй всюдисущій формі й у Ньому перебувають усі окремі живі істоти, починаючи з першого великого вчителя Брахми і закінчуючи крихітною мурашкою. Існують незліченні голови, ноги, руки, очі та незліченні живі істоти. Все існує в Парама̄тмі й через Неї. Отже, Парама̄тма̄ всюдисуща. Однак про індивідуальну душу не можна сказати, що в неї скрізь руки, ноги й очі. Це неможливо. Якщо душа гадає, що лише внаслідок свого невігластва вона не усвідомлює того, що її руки й ноги поширені скрізь, але, знайшовши належне знання, вона дійде такого ступеня, то такі думки суперечливі. Це означає, що індивідуальна душа, яку обумовлює матеріальна природа, не може бути верховною. Верховний є відмінним од індивідуальної душі. Верховний Господь може простягати Свої руки безмежно, а душа — ні. В *Бгаґавад-ґіті* Господь каже, що Він приймає підношення того, хто пропонує Йому квітку, плід або трохи води. Але якщо Господь далеко, то як же Він може що-небудь прийняти? Такою є Господня всемогутність: незважаючи на те, що Він перебуває в Своїй обителі, надзвичайно віддаленій од Землі, Він може простягнути руку й прийняти все, що Йому пропонують. У цьому Його могутність. У *Брахма-самгіті* (5.37) сказано: *ґолока ева нівасатй акгілāтма-бгӯтах* — «хоча Він постійно зайнятий розвагами на Своїй трансцендентній планеті, Він — всюдисущий». Індивідуальна душа не може заявляти, що вона всюдисуща. Таким чином, у цьому вірші описано Наддушу, Бога-Особу, а не індивідуальну душу.

ВІРШ 15

सर्वेन्द्रियगुणाभासं सर्वेन्द्रियविवर्जितम् ।
असक्तं सर्वभृच्चैव निर्गुणं गुणभोक्तृ च ॥१५॥

сарвендрійа-ґун̣а̄бга̄сам сарвендрійа-вівардж̣ітам
асактам̇ сарва-бгр̣ч чаіва нірґун̣ам̇ ґун̣а-бгоктр̣ ча

сарва — усіх; *індрійа* — чуттів; *ґун̣а* — якостей; *а̄бга̄сам* — одвічне джерело; *сарва*—усіх; *індрійа*—чуттів; *вівардж̣ітам*—бувши без; *асактам*—без прив'язаності; *сарва-бгр̣т*—той, хто підтримує всіх;

ча—також; *ева*—неодмінно; *нірґуна̣м*—без матеріальних якостей; *ґуна-бгоктр*—володар *ґун*; *ча*—також.

Наддуша є первинне джерело всіх чуттів, хоча Сама їх не має. Вона ні до чого не прив'язана, хоча й підтримує існування всіх живих істот. Вона трансцендентна до ґуна̣в матеріальної природи, але водночас керує ними.

ПОЯСНЕННЯ: Верховний Господь, хоча і є джерелом усіх чуттів живих істот, Сам не має матеріальних чуттів. Насправді ж індивідуальні душі мають духовні чуття, але за обумовленого життя їхні чуття покрито матеріальними елементами, і тому їхня діяльність проявляється через матерію. Чуття ж Верховного Господа не покриті матеріальною пеленою. Його чуття трансцендентні й тому їх називають *нірґуна̣. Ґуна̣* означає якість матеріальної природи, Його ж чуття позбавлені такого матеріального покрову. Слід зрозуміти, що Його чуття завсім не такі, як наші. Хоча Він і є джерело нашої чуттєвої діяльності, Він має Свої трансцендентні чуття, яких не може торкнутись матеріальна скверна. Про це дуже добре сказано в *Шветаш́ватара Упанішаді* (3.19) у вірші *апа̄н̣і-па̄до джавано ґрахі̄та̄*. Верховний Бог-Особа не має рук, яких забруднює матеріальна природа, але руки у Нього є, і Він приймає все, що пропонують Йому в жертву. В цьому полягає різниця між обумовленою душею й Наддушею. У Нього немає матеріальних очей, але очі у Нього є, інакше як би Він міг бачити? Він бачить усе: минуле, теперішнє й майбутнє. Він живе в серці живої істоти, і знає, що ми здійснили в минулому, що робимо тепер і що очікує на нас в майбутньому. Це підтверджується і в *Бгаґавад-ґі̄ті*: «Він знає все, але Його не знає ніхто». Кажуть, що у Верховного Господа немає ніг, подібних до наших, однак Він може пересуватися в просторі, тому що має духовні ноги. Іншими словами, Господь не безособистісний. У Нього є очі, ноги, руки й усе інше, а ми — невід'ємні частки Верховного Господа — також маємо все це. Однак, Його руки, ноги, очі й чуття не забруднює матеріальна природа.

Бгаґавад-ґі̄та̄ також підтверджує, що коли Господь являється, Він приходить за допомогою Своєї внутрішньої потенції, таким, яким Він є. Він — володар матеріальної енергії, і тому вона не забруднює Його. У ведичній літературі ми знаходимо свідчення того, що Його втілення цілком духовне. Він має вічну форму, яку називають *сач-чід-а̄нанда-віґрахою*. Він сповнений усіх щедрот. Він володіє всіма багатствами й усією енергією. Він — наймудріший, і Він володіє всім знанням. Це — лише деякі з надзвичайних достоїнств Верховного Бога-Особи. Він підтримує існування всіх живих істот і є свідком усієї діяльності. І, як це можна зрозуміти з ведичної лі-

тератури, Верховний Господь завжди трансцендентний. Незважаючи на те, що ми не бачимо Його голови, лиця, рук та ніг, Він має Їх; і коли ми піднімемось до трансцендентного рівня, то зможемо побачити Господній образ. Ми не здатні побачити Його форму лише тому, що наші чуття забруднює матеріальна природа. Тому імперсоналісти, які все ще перебувають під впливом матеріального, не здатні осягти Бога-Особу.

ВІРШ 16

बहिरन्तश्च भूतानामचरं चरमेव च ।
सूक्ष्मत्वात्तदविज्ञेयं दूरस्थं चान्तिके च तत् ॥१६॥

бахір анташ́ ча бгӯтāнāм ачарам̇ чарам ева ча
сӯкшматвāт тад авідж~нейам̇ дӯра-стгам̇ чāнтіке ча тат

бахіх̣—зовні; *антах̣*—всередині; *ча*—також; *бгӯтāнāṁ*—усіх живих істот; *ачарам*—нерухомих; *чарам*—рухомих; *ева*—також; *ча*—й; *сӯкшматвāт*—узявши до уваги Його витонченість; *тат*—воно; *авідж~нейам*—непізнаване; *дӯра-стгам*—далеко; *ча*—також; *антіке*—поруч; *ча*—також; *тат*—воно.

Верховна Істина перебуває всередині і зовні всього сущого, рухомого й нерухомого. Вона існує в Своїй тонкій духовній формі й тому перебуває поза межами матеріального бачення або пізнання. Хоча Вона близька до усього, водночас Вона дуже-дуже далеко.

ПОЯСНЕННЯ: Вивчаючи ведичну літературу, ми довідуємось, що Нāрāйан̣а, Верховна Особа, перебуває як зовні, так і всередині кожної живої істоти. Він присутній як у духовному, так і в матеріальному світі. Незважаючи на те, що Він надзвичайно далеко, Він, проте, дуже близький нам. Таким є твердження ведичної літератури. *Āсīно дӯрам̇ враджаті ш́айāно йāті сарватах̣* (*Катґа Упанішада* 1.2.21). Він завжди перебуває в трансцендентному блаженстві, і тому ми не здатні збагнути, як саме Він насолоджується Своєю досконалою могутністю. За допомогою наших матеріальних чуттів ми не можемо бачити й розуміти це. Тому у *Ведах* сказано, що наші матеріальні чуття й розум виявляються недієздатними, коли ми хочемо пізнати Бога. Але той, хто очистив свій розум і чуття через віддане служіння в свідомості Кр̣шн̣и, може постійно споглядати Його. В *Брахма-самгіті* підтверджується, що відданий, який розвинув у собі любов до Верховного Господа, може бачити Його завжди і невпинно. В *Бгаґавад-ґіті* (11.54) також підтверджується

те, що Його можна побачити і зрозуміти лише за допомогою відданого служіння. *Бгактйа тв ананйайā лакйах.*

ВІРШ 17

अविभक्तं च भूतेषु विभक्तमिव च स्थितम् ।
भूतभर्तृ च तज्ज्ञेयं ग्रसिष्णु प्रभविष्णु च ॥१७॥

авібгактам ча бгӯтешу вібгактам іва ча стгітам
бгӯта-бгартр ча тадж джн̃ейам ґрасішн̣у прабгавішн̣у ча

авібгактам—неподільне; *ча*—також; *бгӯтешу*—у кожній живій істоті; *вібгактам*—поділене; *іва*—наче; *ча*—також; *стгітам*—розташоване; *бгӯта-бгартр*—той, хто підтримує всі живі істоти; *ча*—також; *тат*—воно; *джн̃ейам*—варто розуміти, що; *ґрасішн̣у*—поглинає; *прабгавішн̣у*—дає розвиток; *ча*—також.

Хоча Наддуша здається поділеною між усіма живими істотами, Вона неподільна. Вона — одне ціле. Варто зрозуміти, що Вона не тільки підтримує існування кожної живої істоти, але й поглинає все і всьому дає розвиток.

ПОЯСНЕННЯ: Господь перебуває в серці кожного у вигляді Наддуші. Чи означає це, що Він ділиться на частини? Ні. Насправді Він — одне ціле. Можна порівняти Його із сонцем: для кожної місцевості опівдні воно розташовано в зеніті й перебуває в певному місці на небі, але запитай у полудень будь-кого в радіусі п'яти тисяч миль, де зараз сонце, — кожен відповість, що воно просто над його головою. У ведичній літературі такий приклад наведено для того, щоб показати, що, хоча Наддуша неподільна, Вона здається розділеною. Також там сказано, що так само, як сонце світить в різних місцях різним людям, один Вішн̣у присутній скрізь завдяки Своїй всемогутності. Той же самий Верховний Господь, який підтримує всіх живих істот, також поглинає все в момент знищення. Про це вже згадувалось в одинадцятій главі, де Господь каже, що Він прийшов, щоб поглинути всіх воїнів, які зібрались на Курукшетрі. Він також сказав, що поглинає все у формі часу. Він знищує, вбиває все. Під час творення все розвивається із свого первинного стану з Його волі, а коли починається знищення, Він усе поглинає. Ведичні гімни підтверджують, що Він — джерело виникнення й місце кінцевого заспокоєння всього сущого. Після творення все тримається на Його всемогутності, а після знищення все знову повертається на спочинок у Нього. Так кажуть ведичні гімни. *Йато ва̄ імāні бгӯтāні джāйанте уена джāтāні джӣванті йат прайантй*

абґісам-вішанті тад брахма тад віджіджнāсасва (*Таіттірīйа Упанішада* 3.1).

ВІРШ 18

ज्योतिषामपि तज्ज्योतिस्तमसः परमुच्यते ।
ज्ञानं ज्ञेयं ज्ञानगम्यं हृदि सर्वस्य विष्ठितम् ॥१८॥

джйотішāм апі тадж джйотіс тамасах парам учйате
джнāнам джнēйам джнāна-ґамйам хрді сарвасйа вішт̣ґітам

джйотішāм—у всіх предметах, що світяться; *апі*—також; *тат*—воно; *джйотіх*—джерело світла; *тамасах*—пітьма; *парам*—поза; *учйате*—сказано; *джнāнам*—знання; *джнēйам*—те, що пізнають; *джнāна-ґамйам*—до чого потрібно наблизитись за допомогою знання; *хрді*—в серці; *сарвасйа*—кожного; *вішт̣ґітам*—перебуває.

Вона — джерело світла в усіх світлосяйних тілах. Непроявлена, Вона перебуває над тьмою матерії. Вона — знання, предмет пізнання і Вона є мета пізнання. Вона мешкає в серці кожного.

ПОЯСНЕННЯ: Наддуша, Верховний Бог-Особа, є джерелом світла в усіх тілах, що світяться, таких як сонце, місяць, зорі. У ведичній літературі ми знаходимо, що в духовному царстві немає потреби в світлі сонця або місяця, тому що там все освітлює сяйво Верховного Господа. В матеріальному світі духовне сяйво Господа, *брахмаджйоті*, покривають матеріальні елементи, *махат-таттва*, тому в матеріальному світі не можна обійтись без світла, що його дає сонце, місяць, електрика тощо. Однак в духовному світі в усьому цьому немає потреби. У ведичній літературі ясно сказано, що все освітлює Його сліпуче сяйво. Стає очевидним, що місце Його перебування — не матеріальний світ. Він живе в духовному світі, в духовному небі, надзвичайно далеко від нас. Це також підтверджує ведична література. *Āдітйа-варн̣ам тамасах парастāт* (*Шветāшватара Упанішада* 3.8). Він подібний до сонця, Він вічно сяє, але Він дуже і дуже далеко, над пітьмою матеріального світу.

Знання Господа — трансцендентне. Ведична література свідчить, що Брахман — це зосередження трансцендентального знання. Той, хто прагне потрапити туди, в духовний світ, отримує знання від Верховного Господа, який перебуває в серці кожного. Ведична *мантра* (*Шветāшватара Упанішада* 6.18) гласить: *там ха девам ātма-буддгі-пракāшам мумукшур ваі ш̣аран̣ам ахам прападйе*. Отож, якщо людина хоче досягти звільнення, вона повинна віддатися Верховному Богові-Особі. Що стосується мети кінцевого знання, то у

ведичній літературі сказано: *там ева відітвāті мр̣тйум еті.* «Тільки пізнавши Його, можна вирватись за коло народження й смерті» (*Шветāшватара Упанішада* 3.8).

Верховний Господь перебуває в серці кожного як верховний правитель. У Нього є руки й ноги, що розпростерті всюди, чого не можна сказати про індивідуальну душу. Тому потрібно визнати, що існують два тих, хто знає поле діяльності, а власне: індивідуальна душа і Наддуша. Діяльність людських рук і ніг поширюється до певної межі, але руки й ноги Кр̣шн̣и поширені скрізь. Це підтверджується в *Шветāшватара Упанішаді* (3.17): *сарвасйа прабгум ī́шānам сарвасйа ш́араn̄ам брхат.* «Верховний Бог-Особа, Наддуша, є *прабгу*, або владика всіх живих істот. Тому Він — кінцеве пристановище всіх живих істот». Отже, не можна заперечувати того, що Верховна душа й індивідуальна душа завжди відмінні одна від одної.

ВІРШ 19

इति क्षेत्रं तथा ज्ञानं ज्ञेयं चोक्तं समासतः ।
मद्भक्त एतद्विज्ञाय मद्भावायोपपद्यते ॥१९॥

іті кшетрам̇ татґā джн̃ānам̇ джн̃ейам̇ чоктам̇ самāсатах̣
мад-бгакта етад віджн̃āйа мад-бгāвāйопападйате

іті—таким чином; *кшетрам*—поле діяльності (тіло); *татґā*—також; *джн̃ānам̇*—знання; *джн̃ейам*—той, кого пізнають; *ча*—також; *уктам*—описані; *самāсатах̣*—коротко; *мат-бгактах̣*—Мій відданий; *етат*—усе це; *віджн̃āйа*—усвідомивши; *мат-бгāвāйа*—до Моєї природи; *упападйате*—досягає.

Отже, Я стисло описав поле діяльності (тіло), знання і об'єкт пізнання. Лише Мої віддані можуть належним чином усвідомити це й відтак досягти Мого духовного єства.

ПОЯСНЕННЯ: Господь стисло описав тіло, знання та об'єкт пізнання. Таке знання стосується того, хто пізнає, пізнаваного й процесу пізнання. Осягнення цих трьох речей в сукупності називають *віджн̃āною*, або наукою про знання. Чисті віддані Господа можуть безпосередньо осягнути досконале знання. Для всіх же інших воно недосяжне. Моністи запевняють, що в кінцевій стадії ці три окремих предмети зливаються в одне, але віддані не погоджуються з таким судженням. Знання і розвиток знання означають осягнення себе в свідомості Кр̣шн̣и. Наші дії скеровує матеріалістична свідомість, але тільки-но ми зосередимо всю свою свідомість на діяльності в ім'я Кр̣шн̣и й зрозуміємо, що Кр̣шн̣а є всім, ми оволодіємо

істинним знанням. Іншими словами, знання є лише підготовча стадія на шляху до досконалого осягнення змісту відданого служіння. В п'ятнадцятій главі це питання з'ясовуватиметься дуже детально.

Тепер, підсумовуючи, можна сказати, що шостий і сьомий вірші, від слів *махā-бгӯтāні* і до *четанā-дгрті̇х*, розглядають матеріальні елементи й деякі проявлення ознак життя, які, поєднуючись, утворюють тіло, або поле діяльності. Вірші з восьмого по дванадцятий, починаючи від *амāнітвам* й до *татт̣ва-джн̃āнāртґа-дарш̣анам*, описують пізнання обох типів знаючих поле діяльності, а власне: душі та Парамāтми. Потім вірші з тринадцятого по вісімнадцятий, від слів *анāді мат-парам* і до *хрді сарвасйа вішт̣ґітам*, описують душу і Верховного Господа, тобто Парамāтму.

Отже, тут було розглянуто три предмети: поле діяльності (тіло), процес пізнання і душа (індивідуальна й Верховна). У сказаному було наголошено, що тільки чисті віддані Господа можуть ясно зрозуміти суть цих речей. Отже, для таких відданих *Бгаґавад-ґітā* особливо корисна; якраз вони можуть досягти вищої мети — духовного єства Верховного Господа, Кр̣шн̣и. Іншими словами, лише віддані можуть збагнути *Бгаґавад-ґіту* й здобути бажаний плід від її вивчення.

ВІРШ 20

प्रकृतिं पुरुषं चैव विद्ध्यनादी उभावपि ।
विकारांश्च गुणांश्चैव विद्धि प्रकृतिसंभवान् ॥२०॥

пракр̣тім̇ пуруш̣ам̇ чаіва віддгі анāді убгāв апі
вікāрāм̇ш́ ча ґун̣āм̇ш́ чаіва віддгі пракр̣ті-самбгавāн

пракр̣тім—матеріальна природа; *пуруш̣ам*—живі істоти; *ча*—також; *ева*—неодмінно; *віддгі*—знай; *анāді*—без початку; *убгау*—обоє; *апі*—також; *вікāрāн*—перетворення; *ча*—також; *ґун̣āн*—три ґун̣и природи; *ча*—також; *ева*—неодмінно; *віддгі*—знай; *пракр̣ті*—матеріальна природа; *самбгавāн*—походять із.

Знай же, що матеріальна природа й живі істоти не мають початку. Їхні перетворення й ґун̣и матерії є витворами матеріальної природи.

ПОЯСНЕННЯ: Знання, що викладене в даній главі, дає змогу осягнути тіло (поле діяльності) й тих, хто знає тіло (як індивідуальну душу, так і Парамāтму). Тіло є поле діяльності, його утворила матеріальна природа. Втілена душа, що насолоджується діяльністю ті-

ла, є *пуруша*, тобто жива істота. Вона є один із тих, хто знає поле, другий знаючий є Парамātмā. Звичайно, треба пам'ятати, що і Парамātмā, і індивідуальна жива істота являють собою різні вияви Верховного Бога-Особи. Живі істоти належать до категорії Його енергії, а Парамātмā є однією з Його особистісних експансій.

Як матеріальна природа, так і жива істота є вічними. Це означає, що вони існували ще до творення. Матеріальний вияв, так само як і живі істоти, належить до енергії Верховного Господа, однак живі істоти є виявом вищої енергії. І матеріальна природа, і живі істоти існували ще до космічного проявлення. Верховний Бог-Особа, Махā-Вішну, увібрав в Себе матеріальну природу, а коли виникла необхідність, Він проявив її за посередництвом *махат-таттви*. Так само й живі істоти перебувають в Ньому, але, внаслідок свого обумовленого стану, вони не схильні служити Верховному Господеві. Тому їм і не дозволено ввійти в духовний світ. Однак, з появою матеріальної природи живі істоти знову отримують можливість діяти в матеріальному світі й готуватись до вступу в світ духовний. У цьому полягає тайна матеріального світу. Насправді жива істота в своєму первинному стані є невід'ємна духовна частка Верховного Господа, але внаслідок її непокірливості її обумовлює матеріальна природа. Хоча і несуттєво, яким чином ці живі, тобто вищі, істоти, невід'ємні частки Верховного Господа, ввійшли в матеріальну природу, — однак, Верховний Бог-Особа знає, як і чому це трапилось. В священних писаннях Господь каже, що тих, кого приваблює матеріальна природа, втягнуто до суворої боротьби за існування. Ми ж повинні з усією певністю з'ясувати на підставі кількох даних віршів, що всі зміни матеріальної природи, який зумовлює вплив трьох її *гун*, також походять із матеріальної природи. Всі перетворення, які стосуються живих істот, усю різноманітність їхніх видів зумовлює тільки тіло. В духовному ж розумінні всі живі істоти мають однакову природу.

ВІРШ 21

कार्यकारणकर्तृत्वे हेतुः प्रकृतिरुच्यते ।
पुरुषः सुखदुःखानां भोक्तृत्वे हेतुरुच्यते ॥२१॥

кāрйа-кāраṇа-картртве хетух̣ пракртір учйате
пурушах̣ сукга-духкгāнāм̇ бгоктртве хетур учйате

кāрйа — наслідків; *кāраṇа* — причин; *картртве* — у творінні; *хетух̣* — знаряддя; *пракртіх̣* — матеріальна природа; *учйате* — сказа-

но, що є; *пурушах*—жива істота; *сукґа*—щастя; *дух̣кґāнāм*—і нещастя; *бгоктртве*—у прийманні; *хетух̣*—знаряддя; *учйате*—сказано, що є.

Природу вважають за причину всіх матеріальних причин і наслідків, тоді як жива істота є причина різноманітних страждань і радощів у цьому світі.

ПОЯСНЕННЯ: Матеріальна природа зумовлює різноманітність проявлень тіл і чуттів серед живих істот. Існує 8 400 000 видів життя, і всі вони походять з матеріальної природи. Ці форми виникають внаслідок різноманітних почуттєвих бажань живої істоти, яка, таким чином, бажає жити в тому чи іншому тілі. Потрапляючи в те чи інше тіло, вона зазнає різного роду щастя й страждань. Ці матеріальні щастя й страждання зумовлює тіло, а не сама вона в своїй істинній сутності. Немає сумніву, що за свого первинного становища жива істота сповнена насолоди, отже, насолода притаманна їй одвічно. Зараз вона перебуває в матеріальному світі, тому що бажає панувати над матеріальною природою. Такого бажання немає в духовному світі. Духовний світ чистий, це в матеріальному світі кожен провадить уперту боротьбу задля досягнення різноманітних плотських насолод. Ясніше можна було б сказати, що тіло є наслідок чуттєвої діяльності. Чуття ж — це знаряддя для задоволення бажань. І ось, матеріальна природа пропонує живій істоті сукупність тіла й чуттів-знарядь, і, як стане зрозумілим з подальшого вірша, в залежності від своїх минулих бажань і діяльності, жива істота отримує благословення або ж прокляття у вигляді певних життєвих обставин. Згідно з бажаннями й діяльністю живої істоти матеріальна природа пропонує їй те чи інше житло. Жива істота сама є причиною того, що вона отримує відповідне житло з притаманними йому радощами й стражданнями. Опинившись у якомусь певному тілі, вона підпадає під владу природи, тому що тіло є матеріальним і воно діє згідно із законами природи. Тоді живій істоті вже несила змінити ці закони. Уявімо собі, що жива істота потрапила в собаче тіло. Тільки-но опинившись у такому тілі, вона змушена діяти як собака. Вона позбавлена можливості діяти інакше. І якщо жива істота отримує тіло свині, вона буде змушена поїдати екскременти й діяти як свиня. Так само, коли жива істота потрапляє в тіло напівбога, вона змушена діяти згідно з цим тілом. Такий є закон природи. Однак, Наддуша ні за яких обставин не покидає індивідуальної душі. У *Ведах* (*Мун̣дака Упанішада* 3.1.1) це пояснено таким чином: *два̄ супарн̣а̄ сайуджа̄ сакґа̄йах̣*. Верховний

Господь такий добрий до живих істот, що Він завжди супроводжує кожну окрему душу, і у вигляді Наддуші, або Парамātми, присутній поруч з нею за всіх обставин.

ВІРШ 22

पुरुषः प्रकृतिस्थो हि भुङ्क्ते प्रकृतिजान्गुणान् ।
कारणं गुणसङ्गोऽस्य सदसद्योनिजन्मसु ॥२२॥

пурушах пракр̣ті-стго хі бгун̇кте пракр̣ті-джāн ґун̣āн
кāран̣ам ґун̣а-сан̇ґо 'сйа сад-асад-йоні-джанмасу

пурушах—жива істота; *пракр̣ті-стгах*—що перебуває в матеріальній енергії; *хі*—неодмінно; *бгун̇кте*—насолоджується; *пракр̣ті-джāн*—що створені матеріальною природою; *ґун̣āн*—*ґун̣ами* природи; *кāран̣ам*—причина; *ґун̣а-сан̇ґах*—зв'язаність з *ґун̣ами* природи; *асйа*—живої істоти; *сат-асат*—в добрих й поганих; *йоні*—видах життя; *джанмасу*—в народженні.

Таким чином, жива істота, перебуваючи в матеріальній природі й насолоджуючись її трьома ґун̣ами, слідує шляхами життя. Все це відбувається внаслідок її зв'язку з матерією. Так вона пізнає добро і зло, що притаманні різним формам життя.

ПОЯСНЕННЯ: Цей вірш допомагає зрозуміти, яким чином жива істота переселяється з одного тіла до іншого. В другій главі пояснювалось, що жива істота переходить з одного тіла до іншого, подібно до того, як людина міняє одяг. Цю ж зміну одягу зумовлює прихильність живої істоти до матеріального існування. Доки живу істоту приваблює оманне проявлення, вона продовжує переходити з одного тіла до іншого. Внаслідок свого бажання панувати над матеріальною природою, вона потрапляє в такі несприятливі для неї умови. Під впливом матеріальних бажань жива істота інколи народжується напівбогом, інколи людиною, хижаком, птахом, хробаком, мешканцем вод, праведником, комахою. І так все це триває далі. У всіх випадках жива істота вважає, що вона — господар становища, хоча насправді вона перебуває під впливом матеріальної природи.

Тут пояснено, яким чином жива істота потрапляє в різноманітні тіла. Це відбувається внаслідок її зв'язку з трьома *ґун̣ами* природи. Тому їй слід піднятись над ними й досягнути трансцендентного становища, яке називають свідомістю Кр̣шн̣и. Якщо істота не перебуває в свідомості Кр̣шн̣и, матеріальна свідомість примушує її пере-

ходити з одного тіла до іншого, тому що з прадавніх часів кожній істоті притаманні матеріальні жадання. Але такий світогляд слід змінити. І ця зміна можлива лише тоді, коли людина почне дослухатись до авторитетів. Найліпший приклад цього якраз перед нами: Арджуна вислуховує науку про Бога з уст Самого Кр̣шн̣и. Якщо жива істота із смиренням почне дослухатись до вищих авторитетів, вона втратить своє здавна пещене бажання панувати над матеріальною природою, і поступово, в міру того, як це бажання слабшатиме, вона почне зазнавати духовного щастя. У ведичній *мантрі* сказано, що, відповідно до розширення її знання в спілкуванні з Верховним Богом-Особою, істота стане все більше й більше насолоджуватись вічним блаженним життям.

ВІРШ 23

उपद्रष्टानुमन्ता च भर्ता भोक्ता महेश्वरः ।
परमात्मेति चाप्युक्तो देहेऽस्मिन्पुरुषः परः ॥२३॥

упадрашт̣ānумантā ча бгартā бгоктā махеш́варах̣
парамātметі чāпй укто дехе 'смін пурушах̣ парах̣

упадрашт̣ā—той, хто наглядає; *ануманта̄*—той, хто дає дозвіл; *ча*—також; *бгартā*—господар; *бгоктā*—верховний, що насолоджується; *махā-йш́варах̣*—Верховний Господь; *парама-ātмā*—Наддуша; *іті*—також; *ча*—і; *апі*—насправді; *уктах̣*—сказано; *дехе*—в тілі; *асмін*—цьому; *пурушах̣*—той, хто насолоджується; *парах̣*—трансцендентний.

У цьому тілі є ще й інший, той, що зазнає трансцендентної насолоди, — Господь, верховний володар, який спостерігає й дозволяє, і йменується Наддушею.

ПОЯСНЕННЯ: Тут стверджується, що Наддуша, яка завжди супроводжує індивідуальну душу, представляє Верховного Господа. Вона — не звичайна жива істота. Моністи визнають існування тільки одного знаючого тіло, й тому вважають, що Наддуша невідмінна од індивідуальної душі. Щоб прояснити це питання, Господь каже, що Він перебуває як Парама̄тма̄ в кожному тілі. Він відмінний од індивідуальної душі, Він — *пара*, трансцендентний. Індивідуальна душа насолоджується діяльністю лише певного поля, але

Наддуша не бере участі в діяльності тіла й не обмежується його насолодами, — Вона присутня як свідок і спостерігач, як той, хто дозволяє і як верховний блаженствуючий. Її називають не *ātmою*, а Парамātмою, і Вона трансцендентна. Різниця між *ātmою* і Парамātмою очевидна. На відміну від індивідуальної душі, Наддуша, або Парамātмā, всюди має руки й ноги. Бувши Верховним Господом, Парамātмā присутня в живій істоті, щоб дозволяти або забороняти матеріальні насолоди, якими бажає тішитись індивідуальна душа. Без дозволу Парамātми індивідуальна душа нічого не може робити. Окремого індивіда називають *бгуктою*, або тим, кого підтримують, а Господь — це *бгоктā*, або той, хто підтримує. Отже, існує безліч живих істот, і Він перебуває в них як їхній друг.

Річ у тім, що кожна окрема жива істота є вічна невід'ємна частка Верховного Господа, і між нею й Господом існують близькі дружні стосунки. Однак живі істоти схильні нехтувати вказівками Верховного Господа й хочуть діяти незалежно, намагаючись підкорити собі природу, і через такий їхній нахил їх вважають за межову енергію Верховного Господа. Жива істота може перебувати або в матеріальній енергії, або в духовній. Доки її обумовлює матеріальна енергія, Верховний Господь у вигляді Наддуші діє як її друг, залишаючись з нею лише для того, щоб повернути її в лоно духовної енергії. Господь завжди пристрасно бажає повернути її в світ духовної енергії, але жива істота, яку наділено незначною незалежністю, постійно відмовляється мати зв'язок з духовним світлом. Таке зловживання незалежністю є причиною її матеріальної боротьби в обумовленій природі. І тому Господь завжди дає вказівки живій істоті, як зсередини, так і ззовні. Ззовні Він дає настанови так, як це описано в *Бгаґавад-ґīті*, а зсередини Він намагається переконати живу істоту в тому, що її діяльність на матеріальній ниві не веде до істинного щастя. «Просто облиш все це й спрямуй свою віру до Мене. Тоді ти станеш щасливим», — каже Господь. Таким чином розумна людина, котра звертає свою віру до Парамātми, або Верховного Бога-Особи, починає наближатись до вічного життя в блаженстві й знанні.

ВІРШ 24

य एवं वेत्ति पुरुषं प्रकृतिं च गुणैः सह ।
सर्वथा वर्तमानोऽपि न स भूयोऽभिजायते ॥२४॥

йа евам̇ ветті пурушам̇ пракр̣тім̇ ча ґун̣аіх̣ саха
сарватґā вартамāно 'пі на са бгӯйо 'бгіджāйате

йах̣—кожний, хто; *евам̇*—так; *ветті*—розуміє; *пурушам̇*—живу істоту; *пракр̣тім̇*—матеріальну природу; *ча*—також; *ґун̣аіх̣*—*ґун̣и* матеріальної природи; *саха*—з; *сарватґā*—будь-яким способом; *вартамāнах̣*—розташований; *апі*—незважаючи на; *на*—ніколи; *сах̣*—він; *бгӯйах̣*—знову; *абгіджāйате*—народжується.

Той, хто розуміє цю філософію, яка розглядає матеріальну природу, живу істоту і взаємодію ґун̣ природи, неодмінно досягне звільнення. Він більше ніколи не народиться тут, незалежно від свого теперішнього стану.

ПОЯСНЕННЯ: Чітко усвідомивши, що таке матеріальна природа, Наддуша, індивідуальна душа й у чому полягають їхні взаємостосунки, істота стає гідною того, щоб отримати звільнення й увійти в духовну атмосферу, де ніщо більше не змушує її повертатись у матеріальний світ. Таким є плід знання. Мета пізнання полягає в чіткому розумінні того, що жива істота випадково пала й потрапила до матеріального існування. Треба докладати всіх зусиль, щоб, у спілкуванні з авторитетами, праведниками й духовним вчителем, збагнути своє становище і потім, осягнувши *Бгаґавад-ґīту* так, як її пояснив Кршн̣а, Бог-Особа, повернутись до духовної свідомості, тобто свідомості Кршн̣и. Тоді з усією певністю можна сказати, що така жива істота більше ніколи не повернеться до матеріального існування; вона перейде в духовний світ, де отримає життя, сповнене знання та блаженства.

ВІРШ 25

ध्यानेनात्मनि पश्यन्ति केचिदात्मानमात्मना ।
अन्ये साङ्ख्येन योगेन कर्मयोगेन चापरे ॥२५॥

дгйāненāтмані паш́йанті кечід āтмāнам āтмана̄
анйе сāн̇кхйена йоґена карма-йоґена чāпаре

дгйāнена—медитацією; *āтмані*—в собі; *паш́йанті*—бачать; *кечіт*—деякі; *āтмāнам*—Наддушу; *āтмана̄*—розумом; *анйе*—інші; *сāн̇кхйена*—філософським обмірковуванням; *йоґена*—системою *йоґи; карма-йоґена*—діяльністю без бажання насолоджуватися наслідками; *ча*—також; *апаре*—інші.

Одні сприймають Наддушу в собі шляхом медитації, інші — вдосконалюючи знання, а ще інші — працюючи без прагнення плодів своєї діяльності.

ПОЯСНЕННЯ: Господь повідомляє Арджуні, що серед обумовлених душ можна виділити два класи людей, згідно з їхніми прагненнями до самоусвідомлення. Атеїсти, аґностики та скептики позбавлені здатності усвідомлювати духовне. Але є й інші люди, які вірять у власне розуміння духовного життя; це — інтроспективні віруючі, філософи й ті, що відмовились од плодів своєї діяльності. Тих, хто намагається утвердити моністичну систему поглядів, також зараховують до атеїстів та аґностиків. Іншими словами, саме віддані Верховного Бога-Особи найбільш здатні до духовного усвідомлення, оскільки вони розуміють, що над матеріальною природою існує духовний світ і Верховний Бог-Особа, який поширює Себе як Парамātмā, Божественність, що присутня у всьому, Наддуша у всіх живих істотах. Звичайно, існують також люди, які намагаються збагнути Верховну Абсолютну Істину, плекаючи знання, і їх можна зарахувати до класу віруючих. Філософи школи *сāнкгйа* підрозділяють матеріальний світ на двадцять чотири першооснови, а двадцять п'ятим елементом вважають індивідуальну душу. Коли їм вдається зрозуміти, що природа індивідуальної душі трансцендентна стосовно матеріальних елементів, тоді вони можуть збагнути, що над індивідуальною душею існує Верховний Бог-Особа. Він є двадцять шостий елемент. Таким чином і вони поступово наближаються до зразкового рівня відданого служіння в свідомості Кр̣шн̣и. Досконалими в своїх намірах є також і ті, що діють, відмовляючись од плодів своєї праці. У них є можливість піднятися до рівня відданого служіння в свідомості Кр̣шн̣и. Тут згадано також, що є люди з чистою свідомістю, які намагаються віднайти Наддушу за допомогою медитації, і коли їм вдається виявити Її в собі, вони досягають трансцендентного становища. Так само є й люди, котрі намагаються пізнати Верховну Душу, розвиваючи свої знання, і є ще й ті, хто виконує вправи *хат̣ха-йоги*, й такою дитячою діяльністю намагається вдовольнити Верховного Бога-Особу.

ВІРШ 26

अन्ये त्वेवमजानन्तः श्रुत्वान्येभ्य उपासते ।
तेऽपि चातितरन्त्येव मृत्युं श्रुतिपरायणाः ॥२६॥

анйе тв евам аджānантах ш́рутвānйебгйа упāсате
те 'пі чāтітарантй ева мр̣тйум̇ ш́руті-парāйан̣āх̣

анйе—інші; *ту*—але; *евам*—таким чином; *аджānантах̣*—без духовного знання; *ш́рутвā*—слухаючи; *анйебгйах̣*—від інших; *упāсате*—починають поклонятись; *те*—вони; *апі*—також; *ча*—і; *атітаранті*—виходять за межі; *ева*—неодмінно; *мр̣тйум̇*—шляху смерті; *ш́руті-парāйан̣āх̣*—схильні до слухання.

Є й такі, котрі, хоча й необізнані в духовному знанні, починають поклонятись Верховному Господу, почувши про Нього від інших. Внаслідок своєї схильності дослухатись до авторитетів, вони також виходять за коло народження й смерті.

ПОЯСНЕННЯ: Сказане в цьому вірші безпосередньо стосується сучасного суспільства, тому що в ньому практично відсутня духовна освіта. Перед іншими хтось може вдавати з себе атеїста, аґностика чи філософа, але насправді такі люди позбавлені філософських знань. Про простих же людей можна сказати, що ті з них, хто вирізняється позитивними душевними якостями, можуть розвиватись духовно, просто слухаючи про Бога. Такий спосіб слухання є дуже важливим. Господь Чаітанйа, який звіщав свідомість Кр̣шн̣и в сучасному світі, особливо наголошував на слуханні, тому що проста людина, лише слухаючи про Господа з уст авторитетного вчителя, може духовно вдосконалюватись, особливо, якщо вона буде, за словами Господа Чаітанйі, слухати трансцендентні звуки *махā-мантри* Харе Кр̣шн̣а, Харе Кр̣шн̣а, Кр̣шн̣а Кр̣шн̣а, Харе Харе/ Харе Рāма, Харе Рāма, Рāма Рāма, Харе Харе. Тому й сказано, що всі люди повинні скористатись можливістю слухати, що кажуть про Бога душі, які усвідомили власну сутність, й відтак поступово стати здатними наблизитись до досконалого знання. В такому випадку вони неодмінно почнуть поклонятися Верховному Господеві. Господь Чаітанйа сказав, що в наш вік людині непотрібно міняти своє становище, треба лише відмовитись од прагнення осягнути Абсолютну Істину за допомогою розумувань. Потрібно навчитись служити тим, хто наділений знанням про Верховного Господа. Якщо людині так пощастило, що вона знайшла притулок біля лотосних стіп чистого відданого і може дізнатись від нього про духовну самореалізацію й слідувати за ним, то вона поступово підніметься до рівня чистої відданості. В даному вірші, зокрема, особливо рекомендовано слухання, як дуже сприятливий спосіб духовного вдосконалення. Хоча звичайну людину не часто наділено здібностями, які властиві так

званим «філософам», але якщо вона щиро і з вірою буде слухати, що кажуть про Бога авторитетні вчителі, то цей процес допоможе їй вийти за межі матеріального існування і повернутись додому, назад до Бога.

ВІРШ 27

यावत्संजायते किंचित्सत्त्वं स्थावरजङ्गमम् ।
क्षेत्रक्षेत्रज्ञसंयोगात्तद्विद्धि भरतर्षभ ॥२७॥

йāват сан̃джāйате кін̃чіт саттвам̇ стха̄вара-джан̇гамам
кшетра-кшетраджн̃а-самйогāт тад віддгі бгаратаршабга

йāват—усе, що; *сан̃джāйате*—починає існувати; *кін̃чіт*—будь-яке; *саттвам*—існування; *стха̄вара*—нерухоме; *джан̇гамам*—рухоме; *кшетра*—тіла; *кшетра-джн̃а*—й того, хто знає тіло; *самйогāт*—від спілки; *тат віддгі*—ти повинен знати це; *бгаратаршабга*—головний серед Бгāрат.

О провідник Бгāрат, знай, що все суще, рухоме й нерухоме, є лише поєднанням поля діяльності й того, хто знає поле.

ПОЯСНЕННЯ: У цьому вірші з'ясовано питання про матеріальну природу і живу істоту, які існували ще до творення космосу. Будь-яке творіння є лише поєднання живої істоти з матеріальною природою. Існує чимало нерухомих проявлень, таких, наприклад, як дерева, гори й пагорби, а також чимало рухомих створінь, але всі вони є лише поєднанням матеріальної природи і природи верховної, живої істоти. Без зв'язку з вищою природою, тобто живою істотою, ніщо не може розвиватись. Такий взаємозв'язок між матерією і вищою природою триває вічно, і причиною цього поєднання є Верховний Господь; отже, Він — володар як вищої, так і нижчої природи. Господь створює матеріальну природу, вища ж природа входить в матеріальну, і таким чином здійснюється будь-яка діяльність й виникають усі світові проявлення.

ВІРШ 28

समं सर्वेषु भूतेषु तिष्ठन्तं परमेश्वरम् ।
विनश्यत्स्वविनश्यन्तं यः पश्यति स पश्यति ॥२८॥

самам̇ сарвешу бгӯтешу тішт̣гантам̇ парамеш́варам
вінаш́йатсв авінаш́йантам̇ йах̣ паш́йаті са паш́йаті

самам̇—однаково; *сарвешу*—у всіх; *бгӯтешу*—живих істотах; *тішт̣гантам̇* — що мешкає; *парама-ґш́варам̇* — Наддушу; *вінаш́йатсу*—у тому, що руйнується; *авінаш́йантам̇*—того, хто не руйнується; *йах̣*—кожний, хто; *паш́йаті*—бачить; *сах̣*—він; *паш́йаті*—справді бачить.

Той, хто бачить, що Наддуша супроводжує індивідуальну душу в кожному тілі, і хто розуміє, що ні душа, ні Наддуша не підлеглі руйнуванню в цьому тлінному тілі — той бачить істину.

ПОЯСНЕННЯ: Кожний, хто завдяки сприятливому спілкуванню здатний бачити три речі: тіло, власника тіла, тобто індивідуальну душу, і друга індивідуальної душі у їх взаємному поєднанні, бачить істину. Якщо людина не спілкується з тими, хто насправді усвідомлює духовне, вона не здатна бачити ці три речі. Люди, що позбавлені такого спілкування, перебувають у невігластві; вони бачать лише тіло, й гадають, що з його смертю все закінчується. Але насправді це не так. Після смерті тіла і душа, і Парамātмā не припиняють свого існування й продовжують існувати вічно в різноманітних рухомих і нерухомих формах. Санскритське слово *парамеш́вара* інколи перекладають як «індивідуальна душа», тому що душа — господар тіла, і після його смерті вона отримує іншу форму. В цьому розумінні душа — господар тіла. Але існують також тлумачення інших коментаторів, які вважають, що це слово означає «Верховна Душа». В обох випадках ні Верховна, ні індивідуальна душа не припиняють свого існування. Вони не знищуються. Той, хто здатний бачити це — той розуміє справжній стан речей.

ВІРШ 29

समं पश्यन्हि सर्वत्र समवस्थितमीश्वरम् ।
न हिनस्त्यात्मनात्मानं ततो याति परां गतिम् ॥२९॥

самам̇ паш́йан хі сарватра самавастґітам̇ ґш́варам̇
на хінастй ātманātмānам̇ тато йāті парāм̇ ґатім̇

самам̇—однаково; *паш́йан*—бачачи; *хі*—неодмінно; *сарватра*—скрізь; *самавастґітам̇*—того, що однаково розташований; *ґш́варам̇*—Наддушу; *на*—не; *хінасті*—деградує; *ātманā*—розумом; *ātмānам̇*—душа; *татах̣*—тоді; *йāті*—досягає; *парāм̇*—трансцендентного; *ґатім̇*—призначення.

Той, хто бачить, що Наддуша однаково присутня скрізь, у кожній живій істоті, — того не покидає розум. Так він наближається до трансцендентної мети.

ПОЯСНЕННЯ: Жива істота, потрапивши до матеріального існування, перебуває в становищі, відмінному од того, яке вона мала в духовному світі. Але, зрозумівши, що Всевишній перебуває скрізь як Парамātмā, тобто, якщо в усьому живому вона бачить присутність Верховного Бога-Особи, то вона не занепадає внаслідок властивого розуму руйнівного способу мислення, а поступово наближається до духовного світу. Розум людини, взагалі, схильний занадто думати про чуттєві насолоди, — такою є його природа, — але коли він звертається до Наддуші, людина досягає високого ступеня на шляху духовного усвідомлення.

ВІРШ 30

प्रकृत्यैव च कर्माणि क्रियमाणानि सर्वशः ।
यः पश्यति तथात्मानमकर्तारं स पश्यति ॥३०॥

пракр̣тйаіва ча карма̄н̣і крійама̄н̣а̄ні сарваш́ах̣
йах̣ паш́йаті татга̄тма̄нам акарта̄рам̇ са паш́йаті

пракр̣тйа̄—матеріальною природою; *ева*—неодмінно; *ча*—також; *карма̄н̣і*—діяльність; *крійама̄н̣а̄ні*—виконується; *сарваш́ах̣*—з будь-якого погляду; *йах̣*—кожний, хто; *паш́йаті*—бачить; *татга̄*—також; *а̄тма̄нам*—себе; *акарта̄рам*—бездіяльним; *сах̣*—він; *паш́йаті*—бачить досконало.

Той, хто здатний бачити, що тіло, яке створене з матеріальної природи, виконує всю діяльність, і хто бачить, що істинне «я» бездіяльне — той бачить істину.

ПОЯСНЕННЯ: Тіло створила матеріальна природа згідно з вказівками Наддуші, і яку б діяльність не виконувало тіло живої істоти, сама вона не має нічого спільного з цією діяльністю. Що б вона не робила, на щастя своє чи на біду, її змушує до того її тілесне становище. Однак, істинне «я» перебуває поза такою діяльністю. Жива істота отримує тіло згідно із своїми минулими бажаннями. Для того, щоб задовольнити ці бажання, вона отримує своє тіло і діє відповідним чином. Власне кажучи, тіло являє собою машину, з Господньої волі сконструювану зумисне для того, щоб жива істота могла задовольняти свої бажання. Внаслідок своїх бажань істота потрапляє в складні умови, за яких вона насолоджується або

страждає. Якщо розвинути в собі таке трансцендентне ставлення до живих істот, це дозволить відокремити себе від тілесної діяльності. Таке бачення є істинним.

ВІРШ 31

यदा भूतपृथग्भावमेकस्थमनुपश्यति ।
तत एव च विस्तारं ब्रह्म संपद्यते तदा ॥३१॥

йадā бгӯта-пртґаґ-бгāвам ека-стґам анупаśйаті
тата ева ча вістāрам брахма сампадйате тадā

йадā—коли; *бгӯта*—живих істот; *пртґак-бгавам*—окремі тотожності; *ека-стґам*—розташовані в єдиному; *анупаśйаті*—намагатися бачити, покладаючись на авторитети; *татах ева*—відтоді; *ча*—також; *вістāрам*—експансія; *брахма*—Абсолют; *сампадйате*—він досягає; *тадā*—тоді.

Коли розважлива людина перестає бачити відмінність живих істот, яку зумовлює різниця між їхніми матеріальними тілами, і бачить, що живі істоти неребувають скрізь, — вона приходить до усвідомлення Брахмана.

ПОЯСНЕННЯ: Коли людина здатна бачити, що різноманітні тіла живих істот породжують різні бажання індивідуальної душі й що вони не мають нічого спільного з самою душею, — вона бачить істину. Керуючись матеріальним уявленням про життя, ми одного вважаємо за напівбога, другого — за людину, ще іншого — за собаку, кішку тощо. Таке бачення є матеріальне, воно не істинне. Подібний матеріалістичний поділ виникає внаслідок матеріалістичного уявлення про життя. Після руйнування матеріального тіла духовна сутність лишається незмінною. Духовна душа, торкаючись матеріальної природи, отримує різні тіла. Здатний бачити це отримує духовне бачення; звільнившись таким чином від звички до означень, таких як «люди», «тварини», «великий», «нікчемний» тощо, він очищує свою свідомість і стає здатним розвинути свідомість Кршңи в згоді з своєю духовною сутністю. В дальшому вірші пояснено, як така людина сприймає світ.

ВІРШ 32

अनादित्वान्निर्गुणत्वात्परमात्मायमव्ययः ।
शरीरस्थोऽपि कौन्तेय न करोति न लिप्यते ॥३२॥

анāдітвāн ніргуṇатвāт парамāтмāйам авйайах
ш́арīра-стго 'пі каунтейа на кароті на ліпйате

анāдітвāт—внаслідок вічності; *ніргуṇатвāт*—внаслідок трансцендентності; *парама*—поза матеріальною природою; *āтмā*—дух; *айам*—цей; *авйайах*—невичерпний; *ш́арīра-стгах*—перебуваючи в тілі; *апі*—хоча; *каунтейа*—син Кунті; *на кароті*—ніколи нічого не робить; *на ліпйате*—він також не зв'язаний.

Обдаровані баченням вічності сприймають нетлінну душу як трансцендентну, вічну й непідвладну ґуṇам природи. Незважаючи на зв'язок з матеріальним тілом, о Арджуно, душа перебуває в бездіяльності й нічим не зв'язана.

ПОЯСНЕННЯ: На перший погляд здається, що живу істоту народжено, адже народжується її матеріальне тіло, однак, насправді, жива істота вічна, вона ненароджена і, незважаючи на те, що перебуває в матеріальному тілі, трансцендентна й неминуща. За своєю природою вона сповнена блаженства. Вона не залучається ні до якої матеріальної діяльності, а дії, що вона виконує внаслідок свого зв'язку з матеріальними тілами, не зв'язують її.

ВІРШ 33

यथा सर्वगतं सौक्ष्म्यादाकाशं नोपलिप्यते ।
सर्वत्रावस्थितो देहे तथात्मा नोपलिप्यते ॥३३॥

йатгā сарва-ґатам саукшмйāд ākāш́ам нопаліпйате
сарватрāвастгіто дехе татгāтмā нопаліпйате

йатгā—як; *сарва-ґатам*—той, що проникає в усе; *саукшмйāт*—внаслідок своєї витонченості; *ākāш́ам*—небо; *на*—ніколи; *упаліпйате*—змішується; *сарватра*—скрізь; *авастгітах*—розташований; *дехе*—в тілі; *татгā*—так; *āтмā*—«я»; *на*—ніколи; *упаліпйате*—змішується.

Хоча небо проникає у все, воно, внаслідок своєї тонкої природи, не змішується ні з чим. Так само і душа, яка наділена баченням Брахмана, не змішується з тілом, хоча й перебуває в ньому.

ПОЯСНЕННЯ: Повітря є у воді, в бруді, у випорожненнях й взагалі у всьому, і все ж таки воно не змішується ні з чим. Так само і жива істота, хоча й перебуває в різноманітних тілах, завдяки своїй витонченій природі не торкається них. Тому за допомогою матеріального зору неможливо побачити, яким чином жива істота стика-

ється з тілом і як вона покидає тіло після його знищення. Жодний вчений не зможе встановити цього.

ВІРШ 34

यथा प्रकाशयत्येकः कृत्स्नं लोकमिमं रविः ।
क्षेत्रं क्षेत्री तथा कृत्स्नं प्रकाशयति भारत ॥३४॥

йатґа̄ прака̄ш́айатй екаḥ кр̣тснам̇ локам̇ імам̇ равіḥ
кшетрам̇ кшетрґ татґа̄ кр̣тснам̇ прака̄ш́айаті бґа̄рата

йатґа̄—як; *прака̄ш́айаті*—освітлює; *екаḥ*—один; *кр̣тснам̇*—цілий; *локам̇*—всесвіт; *імам̇*—цей; *равіḥ*—сонце; *кшетрам̇*—тіло; *кшетрґ*—душа; *татґа̄*—подібно; *кр̣тснам̇*—усе; *прака̄ш́айаті*—освітлює; *бґа̄рата*—син Бгарати.

О сину Бгарати, подібно до сонця, яке одне освітлює весь усесвіт, жива істота, одна в тілі, осяває все тіло свідомістю.

ПОЯСНЕННЯ: Існують різні теорії, які пояснюють природу свідомості. Тут, у *Бгаґавад-ґіті*, наведено приклад сонця і його світла. Сонце, перебуваючи на одному місці, освітлює весь всесвіт, то ж і маленька частка, духовна душа, хоча й прихована в серці, осяває свідомістю все тіло. Таким чином, свідомість — це доказ присутності душі, так само, як сонячне світло свідчить про наявність Сонця. Коли душа присутня в тілі, все тіло пронизує свідомість, але, тільки-но душа залишає тіло, свідомість зникає. Кожній розумній людині неважко збагнути це. Таким чином, свідомість не виникає внаслідок поєднання матеріальних елементів. Вона є ознакою живої істоти. Хоча свідомість живої істоти і єдина з вищою свідомістю з якісного погляду, вона не вища, тому що свідомість кожного окремого тіла не поширюється на інші тіла. Але Наддуша, яка перебуває в усіх тілах як друг індивідуальної душі, усвідомлює всі тіла. В цьому полягає різниця між вищою та індивідуальною свідомістю.

ВІРШ 35

क्षेत्रक्षेत्रज्ञयोरेवमन्तरं ज्ञानचक्षुषा ।
भूतप्रकृतिमोक्षं च ये विदुर्यान्ति ते परम् ॥३५॥

кшетра-кшетраджн̃айор евам̇ антарам̇ джн̃а̄на-чакшуша̄
бгӯта-пракр̣ті-мокшам̇ ча йе відур йа̄нті те парам̇

кшетра—тіла; *кшетра-джн̃айох*—власника тіла; *евам*—так; *антарам*—різниця; *джн̃ана-чакшуша̄*—очима знання; *бгӯта*—живої істоти; *пракрті*—від матеріальної природи; *мокшам*—звільнення; *ча*—також; *йе*—ті, хто; *відух*—знає; *йа̄нті*—досягають; *те*—вони; *парам*—Всевишнього.

Ті, що очима знання бачать відмінність тіла од того, хто знає тіло, й можуть також зрозуміти, як звільнитись з рабства матеріальної природи, досягають вищої мети.

ПОЯСНЕННЯ: Суть цієї, тринадцятої, глави полягає в тому, що людина повинна зрозуміти різницю між тілом, його власником і Наддушею. Варто визнати шлях до звільнення, як його описано у віршах з восьмого по дванадцятий, бо це шлях до вищого призначення.

Людина, що має віру, насамперед повинна шукати сприятливого товариства, де вона зможе слухати про Бога й таким чином поступово набувати знань. Якщо людина звернеться по допомогу до духовного вчителя, вона зможе осягнути різницю між матерією й духом, а це вже відправна точка подальшого духовного пізнання. Духовний учитель своїми настановами вказує учням шлях до звільнення від матеріалістичного уявлення про життя. Так, наприклад, у *Бгаґавад-ґіті* ми бачим, як Кршна наставляє Арджуну, щоб звільнити його від матеріалістичних поглядів.

Кожен може зрозуміти, що тіло є матерією; його можна розкласти на двадцять чотири елементи. Тіло є грубе проявлення. Тоншим же проявом є розум і психічна діяльність. Ознаки життя являють собою взаємодію цих аспектів. І над усім цим перебуває душа і Наддуша. Є дві душі: індивідуальна душа і Наддуша. Душа зв'язується з двадцяти чотирма матеріальними елементами і завдяки цьому діє матеріальний світ. Той, хто розуміє, що все матеріальне проявлення тримається на основі об'єднання душі з матеріальними елементами, і хто усвідомлює становище Верховної Душі, стає гідним увійти в духовний світ. Ці питання призначені для того, щоб обдумувати й усвідомлювати їх, і тому треба досягти цілковитого розуміння даної глави за допомогою свого духовного вчителя.

Так закінчуються пояснення Бгактіведанти до тринадцятої глави Шрімад Бгаґавад-ґіти, в якій розглядалися природа, той, хто насолоджується, і свідомість.

Три ґуни матеріальної природи

ВІРШ 1

श्रीभगवानुवाच ।
परं भूयः प्रवक्ष्यामि ज्ञानानां ज्ञानमुत्तमम् ।
यज्ज्ञात्वा मुनयः सर्वे परां सिद्धिमितो गताः ॥ १ ॥

ш́рӣ-бгаґавāн увāча
парам̇ бгӯйаḥ правакшйāмі джн̃āнāнāм̇ джн̃ānам уттамам
йадж джн̃āтвā мунайаḥ сарве парāм̇ сіддгім іто ґатāḥ

ш́рӣ-бгаґавāн увāча—Верховний Бог-Особа сказав; *парам*—трансцендентне; *бгӯйаḥ*—знову; *правакшйāмі*—я буду говорити; *джн̃ānāнāм*—усього знання; *джн̃ānам*—знання; *уттамам*—верховне; *йат*—котре; *джн̃āтвā*—той, хто знає; *мунайаḥ*—мудреці; *сарве*—всі; *парāм*—трансцендентної; *сіддгім*—досконалості; *іташ*—з цього світу; *ґатāḥ*—досягли.

Верховний Бог-Особа сказав: І знову Я сповіщатиму тобі непе-

ревершену, трансцендентальну мудрість, найкращу з усього знання, пізнавши яку, всі мудреці досягали найвищої досконалості.

ПОЯСНЕННЯ: Починаючи із сьомої глави й до кінця дванадцятої, Шрі Кр̣шн̣а в подробицях описує Абсолютну Істину, Верховного Бога-Особу. І ось, Господь просвіщає Арджуну далі. Той, хто зрозуміє цю главу за допомогою філософських роздумів, прийде до розуміння відданого служіння. В тринадцятій главі чітко з'ясовано, що людина може звільнитись з матеріальних тенет, якщо смиренно розвиватиме знання. Там також пояснювалось, що саме внаслідок зв'язку з *ґун̣ами* природи жива істота заплутується в тенетах матеріального світу. Тепер же, в цій главі, Верховна Особа пояснює, що являють собою ці *ґун̣и*, як вони діють, як зв'язують людину і як звільнитись од них. Верховний Господь сповіщає, що знання, викладене в даному розділі, вище від того, про яке йшла мова в попередніх главах. Збагнувши його, багато великих мудреців досягли досконалості і перейшли в духовний світ. Зараз Господь пояснює те ж саме знання на ще вищому рівні. Воно набагато переважає всі інші шляхи пізнання, які було описано раніше, і чимало з тих, хто оволодів ним, досягли досконалості. Отже, передбачається, що той, хто збагне чотирнадцяту главу, досягне досконалості.

ВІРШ 2

इदं ज्ञानमुपाश्रित्य मम साधर्म्यमागताः ।
सर्गेऽपि नोपजायन्ते प्रलये न व्यथन्ति च ॥ २ ॥

ідам̇ джн̃а̄нам упа́ш́рітйа мама са̄дгармйам а̄ґата̄х̣
сарґе 'пі нопаджа̄йанте пралайе на вйатханті ча

ідам—це; ***джн̃а̄нам***—знання; ***упа́ш́рітйа***—знаходячи притулок; ***мама***—Мого; ***са̄дгармйам***—тієї ж природи; ***а̄ґата̄х̣***—досягши; ***сарґе апі***—навіть у творінні; ***на***—ніколи; ***упаджа̄йанте***—народжуються; ***пралайе***—у знищенні; ***на***—не; ***вйатханті***—потривожені; ***ча***—також.

Людина, що просвітлена цим знанням, може досягти трансцендентної природи, такої самої, як і Моя власна, і тоді вона вже не народжуватиметься під час творення, і знищення не загрожуватиме їй.

ПОЯСНЕННЯ: Оволодівши досконалим трансцендентним знанням, жива істота набуває якісної рівності з Верховним Богом-Особою, звільнюючись від чергування народження й смерті. Однак, вона не втрачає при цьому своєї особистості і залишається індивідуальною душею. З ведичної літератури можна довідатись, що звільнені душі, які досягли трансцендентних планет духовного світу, завжди звернені до лотосних стіп Верховного Господа й з любов'ю служать Йому на трансцендентному рівні. Отже, навіть після звільнення, віддані Господа не втрачають своєї індивідуальності.

Звичайно, всяке знання, що ми його отримуємо в матеріальному світі, забруднюють три *ґуни* матеріальної природи. Знання ж, яке вони не заторкують, називають трансцендентальним. Тільки-но людина стверджується в трансцендентальному знанні, вона сягає рівня, на якому може наблизитись до Верховної Особи. Люди, що позбавлені знання про духовне небо, гадають, що, звільнившись від матеріальної діяльності, притаманної матеріальній формі, духовна сутність стає безформною, втрачає всяке розмаїття. Але, так само, як у цьому світі існує матеріальна різноманітність, так само різноманітність є і в духовному світі. Люди, які не мають про це жодної уяви, вважають, що духовне існування протилежне матеріальній різноманітності. Але, насправді, в духовному небі жива істота отримує духовну форму. Існує духовна діяльність, і духовний стан називають життям у відданості. Атмосфери духовного світу не може торкнутися матеріальна скверна, і, перебуваючи там, істота якісно рівна Верховному Господеві. Щоб досягти цього знання, слід розвивати всі свої духовні якості. І того, хто таким чином розвиває свої духовні якості, не заторкує ні творення, ні знищення матеріального світу.

ВІРШ 3

मम योनिर्महद्ब्रह्म तस्मिन्गर्भं दधाम्यहम् ।
संभवः सर्वभूतानां ततो भवति भारत ॥ ३ ॥

мама йонір махад брахма тасмін ґарбгам дадгāмй ахам
самбгавах сарва-бгӯтāнāм тато бгаваті бгāрата

мама—Мій; *йоніх*—джерело народження; *махат*—сукупне матеріальне існування; *брахма*—верховний; *тасмін*—у ньому; *ґарбгам*—вагітність; *дадгāмі*—створюю; *ахам*—Я; *самбгавах*—можли-

вість; *сарва-бгӯтānāм*—усіх живих істот; *татах*—відтоді; *бгавaті*—з'являється; *бгāрата*—син Бгāрати.

Сукупна матеріальна субстанція, що її називають Брахманом, є джерело народження, о сину Бгарати, і в цьому Брахмані Я зачинаю всіх живих істот, даючи їм можливість з'явитися на світ.

ПОЯСНЕННЯ: Ось пояснення світу: все відбувається внаслідок поєднання *кшетри* й *кшетра-джña*, тіла й духовної душі. Сам Верховний Господь створив для живої істоти можливість поєднатися з матеріальною природою. Причиною всезагального космічного проявлення є *махат-таттва*, і цю сукупну субстанцію матеріальної причини, в якій існують три *ґуни* природи, інколи називають Брахманом. Верховна Особа запліднює таку всезагальну субстанцію й відтак з'являються незліченні світи. Всезагальну матеріальну субстанцію, *махат-таттву*, описано у ведичній літературі (*Мунḍака Упанішада* 1.1.9) як Брахман: *тасмāд етад брахма нāма-рӯпам аннам ча джāйате*. Верховний Господь запліднює Брахмана сім'ям живих істот. Двадцять чотири елементи, починаючи із землі, води, вогню та повітря є матеріальною енергією, і вони складають те, що відоме як *махад брахма*, або великий Брахман, матеріальна природа. Як уже пояснювалось у сьомій главі, над матеріальною існує інша, вища природа — жива істота. По волі Верховного Бога-Особи матеріальна природа сполучається з вищою природою, і це приводить до народження в матеріальній природі живих істот. Самичка скорпіона відкладає яйця в купку рису, й інколи кажуть, що скорпіони народжуються з рису. Але не рис є причина народження скорпіона. Ці яйця відкладає мати-скорпіон. Так само, матеріальна природа не є причиною народження живих істот. Сім'я дає Верховний Бог-Особа, і нам лише здається, що живі істоти є породження матеріальної природи. Отже, кожна жива істота, згідно зі своєю минулою діяльністю, отримує певне тіло, яке створила матеріальна природа, і починає страждати або насолоджуватись, залежно від своїх минулих вчинків. Господь є причина всіх проявлень живих істот у цьому матеріальному світі.

ВІРШ 4

सर्वयोनिषु कौन्तेय मूर्तयः संभवन्ति याः ।
तासां ब्रह्म महद्योनिरहं बीजप्रदः पिता ॥ ४ ॥

сарва-йонішу каунтейа мӯртайах самбгаванті йāх
тāсāм брахма махад йонір ахам бīджа-прадах пітā

сарва-йонішу—усі види життя; *каунтейа*—син Кунтī; *мӯртайах*—форми; *самбгаванті*—з'являються; *йāх*—які; *тāсāм*—усіх їх; *брахма*—верховний; *махат йоніх*—джерело народження в матеріальній субстанції; *ахам*—Я; *бīджа-прадах*—той, хто дає сім'я; *пітā*—батько.

Слід зрозуміти, що всі види життя, о сину Кунтī, породжує лоно матеріальної природи, і що Я — батько, який дає сім'я.

ПОЯСНЕННЯ: У цьому вірші пояснюється, що Верховний Бог-Особа, Кршна, є первинним батьком усіх живих істот. Живі істоти — це поєднання духовної й матеріальної природи. Такі істоти живуть не тільки на цій планеті, але також на всіх інших планетах, аж до самої вищої, де мешкає Брахмā. Скрізь є живі істоти: в землі, в воді, у вогні. Всі вони з'являються з лона матері, матеріальної природи, яку запліднює сім'я Кршни. Зміст вірша в тому, що живих істот зачато в матеріальному світі й вони виходять з нього в момент творення в різноманітних формах, згідно зі своїми колишніми вчинками.

ВІРШ 5

सत्त्वं रजस्तम इति गुणाः प्रकृतिसंभवाः ।
निबध्नन्ति महाबाहो देहे देहिनमव्ययम् ॥ ५ ॥

саттвам раджас тама іті ґунāх пракрті-самбгавāх
нібадгнанті махā-бāхо дехе дехінам авйайам

саттвам—*ґуна* доброчесності; *раджах*—*ґуна* пристрасті; *тамах*—*ґуна* невігластва; *іті*—таким чином; *ґунāх*—якості; *пракрті*—матеріальної природи; *самбгавāх*—витворені з; *нібадгнанті*—обумовлюють; *махā-бāхо*—о міцнорукий; *дехе*—у тілі; *дехінам*—живу істоту; *авйайам*—вічного.

Матеріальну природу складають три ґуни: благочестя, пристрасть та невігластво. І коли вічна жива істота входить у зв'язок з природою, о міцнорукий Арджуно, ці ґуни обумовлюють її.

ПОЯСНЕННЯ: Жива істота, бувши трансцендентною, не має нічого спільного з матеріальною природою. Але її обумовлює ма-

теріальний світ, і тому вона діє під чарами трьох *ґуṇ* матеріальної природи. Живі істоти мають різні типи тіл, що відповідають різним аспектам природи, і вони змушені діяти згідно з цією природою. Такою є причина різноманітності проявлень щастя та страждань.

ВІРШ 6

तत्र सत्त्वं निर्मलत्वात्प्रकाशकमनामयम् ।
सुखसङ्गेन बध्नाति ज्ञानसङ्गेन चानघ ॥ ६ ॥

татра саттвам̇ нірмалатвāт пракāш́акам анāмайам̇
сукґа-саńґена бадгнāті джн̃āна-саńґена чānаґа

татра—там; *саттвам*—*ґуṇа* благочестя; *нірмалатвāт*—бувши найчистішим в матеріальному світі; *пракāш́акам*—той, що сяє; *анāмайам*—позбавлений будь-яких гріховних наслідків; *сукґа*—щастя; *саńґена*—путами; *бадгнāті*—обумовлює; *джн̃āна*—знання; *саńґена*—путами; *ча*—також; *анаґа*—о безгрішний.

О безгрішний, ґуṇа благочестя, що чистіша проти інших, просвітлює і звільняє від наслідків усіх гріхів. Тих, хто перебуває під впливом цієї ґуṇи, обумовлює відчуття щастя та знання.

ПОЯСНЕННЯ: Є різні види живих істот, яких обумовлює матеріальна природа; одні з них щасливі, інші дуже активні, треті безпорадні. Всі ці різновиди психологічних виявів є причинами обумовленого становища істот в природі. Яким чином вони по-різному стали обумовленими, з'ясовано в цій частині *Бгаґавад-ґīти*. Спочатку розглядається *ґуṇа* благочестя. Розвиваючи в матеріальному світі *ґуṇу* благочестя, людина стає мудрішою від тих, хто обумовлений по-іншому. На людину в *ґуṇі* благочестя менше впливають матеріальні злигодні, і вона свідомо розвиває матеріальні знання. *Брāхмаṇи*, як вважають, перебувають у *ґуṇі* благочестя, представляють цей тип. Відчуття щастя в *ґуṇі* благочестя існує завдяки тому, що в цій *ґуṇі* людина більш-менш вільна від наслідків гріховних вчинків. І справді, у ведичній літературі сказано, що *ґуṇа* благочестя означає більше знання і більше щастя.

Але проблема полягає в тому, що коли людина перебуває в *ґуṇі* благочестя, вона звикає, завдяки своїм знанням, відчувати власну перевагу над іншими. Так вона стає обумовленою. Прикладом цьо-

го є вчені та філософи; кожен з них пишається своїми знаннями, а з того, що взагалі вони схильні покращувати умови свого життя, випливає почуття своєрідного матеріального щастя. Це почуття щастя, що наростає в обумовленому житті, зв'язує їх *ґуною* благочестя матеріальної природи. Діяльність у *ґуні* благочестя приваблює їх, і доки існує така схильність, вони змушені приймати певний тип тіла в межах *ґун* природи. Таким чином, вони втрачають саму можливість звільнитися або перейти в духовний світ. Знову й знову жива істота може народжуватись філософом, вченим або поетом, щоб знову заплутуватись у тих же самих невигідних умовах народження та смерті. Але, перебуваючи під впливом ілюзії матеріальної енергії, людина вважає подібне життя приємним.

ВІРШ 7

रजो रागात्मकं विद्धि तृष्णासङ्गसमुद्भवम् ।
तन्निबध्नाति कौन्तेय कर्मसङ्गेन देहिनम् ॥ ७ ॥

раджо рāґāтмакам̇ віддгі тршн̣ā-сан̇ґа-самудбгавам̇
тан нібадгнāті каунтейа карма-сан̇ґена дехінам̇

раджах̣—*ґуна* пристрасті; *рāґа-ātмакам*—народжений із бажання або хтивості; *віддгі*—знай; *тршн̣ā*—жадання; *сан̇ґа*—спілкування; *самудбгавам*—утворений із; *тат*—це; *нібадгнāті*—зв'язує; *каунтейа*—син Кунті; *карма-сан̇ґена*—путами кармічної діяльності; *дехінам*—втіленого.

Модус пристрасті народжується з необмежених бажань та прагнень, о сину Кунті, і внаслідок цього втілена жива істота прив'язується до матеріальної кармічної діяльності.

ПОЯСНЕННЯ: Суттєвою ознакою *ґуни* пристрасті є взаємний потяг чоловіка й жінки. Жінку вабить до чоловіка, чоловіка до жінки. Це називають *ґуною* пристрасті. І коли вплив *ґуни* пристрасті на людину зростає, вона дедалі більше жадає матеріальних насолод. Вона хоче насолоджуватись, задовольняючи свої чуття. Задля свого почуттєвого задоволення, людина, яка перебуває під впливом *ґуни* пристрасті, прагне пошани в суспільстві й країні, й хоче мати щасливу родину, дім, дружину, гарних дітей. Усе це — породження *ґуни* пристрасті. Й доки людина прагне їх, вона змушена тяжко

трудитись. Тому тут ясно вказано, що така людина прив'язується до плодів своєї діяльності й відтак ця діяльність сковує її. Щоб задовольнити дітей, дружину, суспільство й підтримувати свій престиж, людина повинна трудитись. Таким чином, матеріальний світ у тій чи іншій мірі перебуває в *ґуні* пристрасті. Сучасну цивілізацію вважають передовою, якщо брати за мірило *ґуну* пристрасті. А перед цим розвинутою вважали цивілізацію, яка перебувала в *ґуні* благочестя. І якщо для людей в *ґуні* благочестя немає звільнення, то що ж тоді казати про тих, що загрузли в *ґуні* пристрасті?

ВІРШ 8

तमस्त्वज्ञानजं विद्धि मोहनं सर्वदेहिनाम् ।
प्रमादालस्यनिद्राभिस्तन्निबध्नाति भारत ॥ ८ ॥

тамас тв аджн̃āна-джам̇ віддгі моханам̇ сарва-дехінāṁ
прамāдāласйа-нідрāбгіс тан нібадгнāті бгāрата

тамах—*ґуна* невігластва; *ту*—але; *джн̃āна-джам*—утворений невіглаством; *віддгі*—знай; *моханам*—омана; *сарва-дехінām*—усіх втілених істот; *прамāда*—безумством; *āласйа*—лінощами; *нідрā-бгіх*—і сном; *тат*—це; *нібадгнāті*—зв'язує; *бгāрата*—син Бгарати.

О сину Бгарати, знай, що ґуна пітьми, що породжена з невігластва, — причина омани всіх втілених живих істот. Наслідок цієї ґуни — безумство, лінощі й сон, що зв'язують обумовлену душу.

ПОЯСНЕННЯ: У даному вірші велике значення має специфічно вжите слово *ту*. Воно вказує, що *ґуна* невігластва — це дуже своєрідна якість втіленої душі. *Ґуна* невігластва цілком протилежна *ґуні* благочестя. Перебуваючи в *ґуні* благочестя й розвиваючи знання, людина може збагнути суть речей, але в *ґуні* невігластва все навпаки. Той, кого зачарувала *ґуна* невігластва, божеволіє, а безумець не здатний зрозуміти що до чого, і замість того, щоб вдосконалюватись, людина деґрадує. У ведичній літературі знаходимо визначення *ґуни* невігластва: *васту-йāтмāтмйа-джн̃āнāваракам̇ віпарйайа-джн̃āна-джанакам̇ тамах*. Під чарами невігластва людина не здатна усвідомлювати речі такими, якими вони є насправді. Наприклад, кожен бачить, що його дід вмер, отже, він також помре

згодом. Людина смертна. Діти, яких вона зачала, теж помруть. Таким чином, смерть неминуча. Однак люди продовжують шалено накопичувати гроші, працюючи день і ніч, і не дбають про вічну душу. Це — божевілля. У своєму безумстві люди байдужі до вдосконалення своєї духовної свідомості. Такі люди надзвичайно ледачі. Коли їм пропонують об'єднуватися заради духовного поступу, це не дуже цікавить їх. Вони навіть не такі діяльні, як люди в *ґуні* пристрасті. Тому, однією з ознак людини, яка перебуває в *ґуні* невігластва, є те, що вона спить більше, ніж потрібно. Шести годин цілком досить для сну, але той, хто перебуває в *ґуні* невігластва, спить щонайменше десять, а то й дванадцять годин на добу. Така людина завше має пригнічений вигляд, вона схильна вживати дурманні речовини й забагато спати. Такими є ознаки людини, яку обумовлює *ґуна* невігластва.

ВІРШ 9

सत्वं सुखे संजयति रजः कर्मणि भारत ।
ज्ञानमावृत्य तु तमः प्रमादे संजयत्युत ॥ ९ ॥

саттвам сукге сан̃джайаті раджах̣ карман̣і бгārата
джн̃ānам āвртйа ту тамах̣ прамāде сан̃джайатй ута

саттвам—*ґуна* благочестя; *сукге*—до щастя; *сан̃джайаті*—прив'язує; *раджах̣*—*ґуна* пристрасті; *карман̣і*—до кармічної діяльності; *бгārата*—син Бгарати; *джн̃ānам*—знання; *āвртйа*—покриваючи; *ту*—але; *тамах̣*—*ґуна* невігластва; *прамāде*—до безумства; *сан̃джайаті*—прив'язує; *ута*—сказано.

О сину Бгарати, в ґуні благочестя людину обумовлює щастя, пристрасть штовхає її до кармічної діяльності, а невігластво, покриваючи знання людини, прирікає її на безумство.

ПОЯСНЕННЯ: Людина в *ґуні* благочестя знаходить задоволення в роботі або інтелектуальних заняттях. Філософ, дослідник або вчитель можуть працювати у відповідних галузях знання і знаходити в цьому задоволення. Людина в *ґуні* пристрасті може виконувати кармічну діяльність: вона намагається здобути якомога більше коштів й витратити їх на благодійні цілі. Інколи вона пробує відкривати лікарні, дає гроші благодійним закладам тощо. Такими

є ознаки людини, яка перебуває в *ґуні* пристрасті. Натомість *ґуна* невігластва потьмарює знання. Що б не робила людина в *ґуні* невігластва, ніщо не йде на користь ані їй, ані іншим.

ВІРШ 10

रजस्तमश्चाभिभूय सत्त्वं भवति भारत ।
रजः सत्त्वं तमश्चैव तमः सत्त्वं रजस्तथा ॥१०॥

раджас тамаш чābгібгӯйа саттвам̇ бгаваті бгāрата
раджаḥ саттвам̇ тамаш чаіва тамаḥ саттвам̇ раджас татґā

раджаḥ—*ґуна* пристрасті; *тамаḥ*—*ґуна* невігластва; *ча*—також; *абґібгӯйа*—перевершуючи; *саттвам*—*ґуна* благочестя; *бгаваті*—переважає; *бгāрата*—син Бгарати; *раджаḥ*—ґуна пристрасті; *саттвам*—*ґуна* благочестя; *тамаḥ*—*ґуна* невігластва; *ча*—також; *ева*—подібно до цього; *тамаḥ*—ґуна невігластва; *саттвам*—*ґуна* благочестя; *раджаḥ*—*ґуна* пристрасті; *татґā*—таким чином.

Інколи ґуна благочестя переважає, перемагаючи ґуни пристрасті й невігластва, о син Бгарати. Інколи ґуна пристрасті перемагає благочестя і невігластво. А інколи невігластво перемагає благочестя і пристрасть. Так і триває ця постійна боротьба за перевагу.

ПОЯСНЕННЯ: Коли переважає *ґуна* пристрасті, *ґуна* благочестя й невігластва пригнічуються. Коли зростає вплив *ґуни* доброчесності, пристрасть і невігластво зазнають поразки, а коли переважає *ґуна* невігластва, програють пристрасть і доброчесність. Така боротьба триває постійно. Тому той, хто всерйоз намагається розвивати свідомість Крішни, повинен вийти за межі цих трьох *ґун*. Перевага якоїсь певної *ґуни* природи проявляється в поведінці людини, в її діяльності, в тому, як вона їсть тощо. Про все це йтиме мова в дальших главах. Але, захотівши, за допомогою відповідної практики людина може розвинути в собі якості благочестя й тим перемогти *ґуни* невігластва й пристрасті. Таким же чином можна розвинути в собі якості пристрасті, подолавши благочестя й невігластво. Або можна розвинути якості невігластва й отримати перемогу над благочестям й пристрастю. Тільки благочестя, незважаючи на те, що взагалі існує три *ґуни* матеріальної природи, може осяяти цілеспрямовану людину, і та, вийшовши за межі й цієї *ґуни*, зможе досягти чистої благості, стану, який називають станом *васудеви*, в якому людина може збагнути науку про Бога. З того,

як діє людина, стає зрозумілим, у якому з *ґун* природи вона перебуває.

ВІРШ 11

सर्वद्वारेषु देहेऽस्मिन्प्रकाश उपजायते ।
ज्ञानं यदा तदा विद्याद्विवृद्धं सत्त्वमित्युत ॥ ११ ॥

сарва-двāрешу дехе 'смін пракāш̇а упаджāйате
джн̃āнам̇ йадā тадā відйād вівр̣ддгам̇ саттвам ітй ута

сарва-двāрешу—у всіх брамах; *дехе асмін*—у цьому тілі; *пракāш̇ах̣*—властивість освітлювати; *упаджāйате*—розвивається; *джн̃ānам*—знання; *йадā*—коли; *тадā*—тоді; *відйāт*—знай; *вівр̣ддгам*—збільшився; *саттвам*—*ґуна* благочестя; *ітй ута*—так сказано.

Дію ґуни благочестя можна відчути, коли всі брами тіла освітлює знання.

ПОЯСНЕННЯ: В людському тілі є дев'ять брам: очі, вуха, ніздрі, рот, ґеніталії й анус. Коли всі брами тіла освітлено ознаками благості, це означає, що людина розвинула в собі *ґуну* благочестя. Перебуваючи в *ґуні* благочестя, вона здатна бачити речі, якими вони є, слухати про істинний стан речей і відчувати справжній смак до цього. Людина очищується зсередини і зовні. В кожній з брам тіла розвиваються ознаки щастя, — так впливає *ґуна* благочестя.

ВІРШ 12

लोभः प्रवृत्तिरारम्भः कर्मणामशमः स्पृहा ।
रजस्येतानि जायन्ते विवृद्धे भरतर्षभ ॥ १२ ॥

лобгах̣ правр̣ттір āрамбгах̣ карман̣ām аш̇амах̣ спрхā
раджасй етāні джāйанте вівр̣ддге бгаратаршабга

лобгах̣—жадібність; *правр̣ттіх̣*—діяльність; *āрамбгах̣*—зусилля; *карман̣ām*—в діяльності; *аш̇амах̣*—непідвладність контролю; *спрхā*—бажання; *раджасі*—*ґуна* пристрасті; *етāні*—усі такі; *джāйанте*—розвиваються; *вівр̣ддге*—коли зростає; *бгарата-ршабга*—о кращий з нащадків Бгарати.

О провідник Бгāрат, коли зростає вплив ґуни пристрасті, розвиваються ознаки сильної прихильності, кармічної діяльності, надмірних зусиль і непідвладних контролю бажань і жаги.

ПОЯСНЕННЯ: Людина, яка перебуває під впливом *ґуни* пристрасті, ніколи не буває задоволена своїм становищем: вона пристрасно бажає поліпшити його. Якщо вона хоче збудувати собі дім, то докладає всіх зусиль, щоб поставити розкішний особняк, ніби збираючись жити в ньому вічно. В ній розвивається жага до почуттєвих насолод. Але почуттєвим насолодам немає кінця. Людина завжди прагне бути в своєму домі, зі своєю родиною й бажає, щоб її чуттєве задоволення ніколи не закінчувалось. Все це властиве *ґуні* пристрасті.

ВІРШ 13

अप्रकाशोऽप्रवृत्तिश्च प्रमादो मोह एव च ।
तमस्येतानि जायन्ते विवृद्धे कुरुनन्दन ॥१३॥

апракāшо 'правртті́ш ча прамāдо моха ева ча
тамасй етāні джāйанте вівррддге куру-нандана

апракāшāх — пітьма; *аправртті́х* — бездіяльність; *ча* — і; *прамāдāх*—безумство; *мохāх*—ілюзія; *ева*—неодмінно; *ча*—також; *тамасі*—*ґуна* невігластва; *етāні*—ці; *джāйанте*—проявляються; *вівррддге*—коли розвинутий; *куру-нандана*—син Куру.

Коли посилюється ґуна невігластва, о сину Куру, тоді проявляється морок, бездіяльність, безумство та ілюзія.

ПОЯСНЕННЯ: Коли немає просвіти, немає і знання. Людина, що перебуває в *ґуні* невігластва, не керується релігійними засадами, що впорядковують життя; вона бажає діяти за власними примхами, без усякої мети. Навіть якщо вона здатна працювати, вона не докладає до цього жодних зусиль. Такий стан називають ілюзією. Хоча свідомість і присутня в ній, вона живе бездіяльним життям. Такими є ознаки людини, що перебуває під впливом *ґуни* невігластва.

ВІРШ 14

यदा सत्त्वे प्रवृद्धे तु प्रलयं याति देहभृत् ।
तदोत्तमविदां लोकानमलान्प्रतिपद्यते ॥१४॥

йадā саттве праврддге ту пралайам йāті деха-бгрт
тадоттама-відāм локāн амалāн пратіпадйате

йадā—коли; *саттве*—*ґуна* благочестя; *праврддге*—розвинутий; *ту*—але; *пралайам*—до смерті; *йāті*—йде; *деха-бгрт*—втілений; *тадā*—тоді; *уттама-відāм*—великих мудреців; *локāн*—планет; *амалāн*—чистих; *пратіпадйате*—досягає.

Якщо людина помирає в ґуні благочестя, вона досягає вищих планет, чистих планет великих мудреців.

ПОЯСНЕННЯ: Людина в *ґуні* благочестя досягає таких вищих планетних систем, як Брахмалока або Джаналока й там насолоджується райським щастям. Важливим є слово *амалāн*, воно означає «вільний від ґун пристрасті й невігластва». Матеріальний світ сповнений скверни, але *ґуна* благочестя є найчистіша форма існування в ньому. Існують різні планети для різних видів живих істот. І ті з них, що померли в *ґуні* благочестя, підіймаються на планети, де живуть великі мудреці та великі віддані.

ВІРШ 15

रजसि प्रलयं गत्वा कर्मसङ्गिषु जायते ।
तथा प्रलीनस्तमसि मूढयोनिषु जायते ॥१५॥

раджасі пралайам ґатвā карма-саṅгішу джāйате
татґā пралīнас тамасі мӯḍга-йонішу джāйате

раджасі—у пристрасті; *пралайам*—смерті; *ґатвā*—досягаючи; *карма-саṅгішу*—в оточенні тих, хто вдається до кармічної діяльності; *джāйате*—народжується; *татґā*—подібно; *пралīнах*—той, хто помер; *тамасі*—у невігластві; *мӯḍга-йонішу*—в тваринних формах; *джāйате*—народжується.

Якщо людина помирає в ґуні пристрасті, вона народжується серед тих, хто зайнятий кармічною діяльністю, а скінчивши життя в ґуні невігластва, вона народжується в царстві тварин.

ПОЯСНЕННЯ: Деякі люди вважають, що душа, досягнувши рівня людського життя, вже не залишатиме його. Це помилкова думка.

Згідно з даним віршем, той, хто розвинув у собі *ґуну* невігластва, після смерті опускається до тваринної форми життя. З цього рівня він знову муситиме підійматися еволюційним шляхом, аби знову досягнути людської форми життя. Тому, якщо хтось насправді серйозно ставиться до людського життя, він повинен звернутися до якості благочестя й за допомогою сприятливого спілкування вийти за межі впливу всіх *ґун* і досягти свідомості Кршни. В цьому полягає мета людського життя. Інакше немає жодної запоруки, що людина зможе зберегти свою людську подобу.

ВІРШ 16

कर्मणः सुकृतस्याहुः सात्त्विकं निर्मलं फलम् ।
रजसस्तु फलं दुःखमज्ञानं तमसः फलम् ॥१६॥

карман̣ах̣ сукр̣тасйа̄хух̣ са̄ттвікам̇ нірмалам̇ пгалам
раджасас ту пгалам̇ дух̣кгам аджн̃а̄нам̇ тамасах̣ пгалам

карман̣ах̣ — роботи; *су-кр̣тасйа* — доброчесного; *а̄хух̣* — кажуть; *са̄ттвікам* — у *ґуні* благочестя; *нірмалам* — очищене; *пгалам* — наслідок; *раджасах̣* — *ґуни* пристрасті; *ту* — але; *пгалам* — наслідок; *дух̣кгам* — страждання; *аджн̃а̄нам* — безглуздя; *тамасах̣* — *ґуни* невігластва; *пгалам* — наслідок.

Наслідки благочестивої діяльності чисті, про неї кажуть, що її здійснюють в ґуні благочестя. Діяльність в ґуні пристрасті веде до злигоднів, а діяльність в ґуні невігластва — до глупоти.

ПОЯСНЕННЯ: Наслідки благочестивої діяльності, виконуваної в *ґуні* благочестя, чисті. Тому мудреці, звільнившись від ілюзії, стають щасливими. Натомість діяльність у *ґуні* пристрасті тягне за собою одні лише страждання. Будь-яку діяльність задля матеріального щастя приречено на поразку. Наприклад, якщо людина хоче володіти хмарочосом, то крізь яку ж силу людських мук необхідно пройти, перш ніж такий хмарочос буде збудований. Той, хто фінансує будівництво, повинен подолати численні перешкоди, аби заробити необхідну величезну суму, а всі ті, що впряглись у це важке ярмо будівельних робіт, змушені працювати не покладаючи рук. Страждання очевидні. Тому *Бгагавад-гїтā* вчить, що будь-яка діяльність, яка провадиться в *ґуні* пристрасті, безумовно, приносить великі нещастя. Звичайно, при цьому можна зазнати крихту уявного щастя: «Я — хазяїн цього будинку, я маю гроші!», але таке щастя оманливе.

Щодо *ґуни* невігластва, то той, хто діє у ньому, позбавлений знання, і, отже, всі його дії в цьому житті ведуть до злиднів, а в майбутньому йому доведеться опуститись до тваринної форми. Життя тварини сповнене страждань, хоча під впливом ілюзорної енергії, *майі*, вона цього не розуміє. Вбивство невинних тварин відбувається в *ґуні* невігластва. Їхні вбивці не знають, що в майбутньому тварини отримають відповідні тіла, придатні до того, щоб убити своїх мучителів. Таким є закон природи. В людському суспільстві вбивця людини повинен бути страченим на шибениці. Це — закон держави. Але під дією *ґуни* невігластва люди не усвідомлюють, що існує всезагальна держава, якою керує Верховний Господь. Кожна жива істота — Господнє дитя, і Він не прощає вбивства навіть мурашки. За все чекає відплата. Тому потурати вбивству тварин задля того, щоб смакувати їхнє м'ясо, є величезним невіглаством. Людині нема потреби забивати тварин, адже Бог дав їй стільки чудових продуктів. Але якщо людина все ж таки дозволяє собі їсти м'ясо, то це означає, що вона діє в *ґуні* невігластва й затьмарює своє майбутнє. З усіх різновидів знищення тварин убивство корів — найбільш ганебний, тому що корови забезпечують нас молоком, чудовим й універсальним продуктом, який приносить людині стільки радості. Вбивати корів на бойнях — це акт найбрутальнішого невігластва. У ведичній літературі (*Ṛґ Веда* 9.4.64) слова *ґобгіх прīṇіта-матсарам* вказують, що той, хто повністю вдовольняється молоком, а проте вбиває корову, — той перебуває у найгрубішому невігластві. У ведичній літературі є молитва:

намо брахманйа-девāйа ґо-брāхмаṇа-хітāйа ча
джаґад-дгітāйа кришṇāйа ґовіндāйа намо намаḥ

«Мій Господи, Ти — благодійник корів та *брāхман*. Ти зичиш добра суспільству людей і всьому світові» (*Вішну Пурāна* 1.19.65). Особливе значення в цій молитві надається захисту корів та *брāхман*. *Брāхмани* символізують собою духовну освіту, а корови — символ найбільш цінної їжі; цим двом видам живих істот, *брāхманам* і коровам, слід виявляти все можливе заступництво — що і визначає справжній поступ цивілізації. В сучасному суспільстві люди занедбали духовне знання, натомість усіляко заохочується вбивство корів. Звідси можна зрозуміти, що людське суспільство простує в хибному напрямкові і тим самим стверджує свій майбутній вирок. Цивілізація, яка змушує своїх громадян стати тваринами в наступному житті, звичайно, не є гуманною. Модуси пристрасті й невігластва ведуть сучасну цивілізацію неправильним шляхом. Це дуже небезпечна епоха, і всі нації повинні подбати про те, щоб пошири-

ти найдоступніший спосіб удосконалення — свідомість Кр̣шн̣и, — щоб врятувати людство від страшної небезпеки.

ВІРШ 17

सत्त्वात्संजायते ज्ञानं रजसो लोभ एव च ।
प्रमादमोहौ तमसो भवतोऽज्ञानमेव च ॥१७॥

саттва̄т сан̃джа̄йате джн̃а̄нам̇ раджасо лобга ева ча
прама̄да-мохау тамасо бгавато 'джн̃а̄нам ева ча

саттва̄т—із *ґун̣и* благочестя; *сан̃джа̄йате*—розвивається; *джн̃а̄нам*—знання; *раджасах̣*—із *ґун̣и* пристрасті; *лобгах̣*—жадібність; *ева*—неодмінно; *ча*—також; *прама̄да*—божевілля; *мохау*—й ілюзія; *тамасах̣*—із *ґун̣и* невігластва; *бгаватах̣*—розвиваються; *аджн̃а̄нам*—безглуздя; *ева*—неодмінно; *ча*—також.

З ґун̣и благочестя розвивається істинне знання, з ґун̣и пристрасті розвивається жадібність, а з ґун̣и невігластва розвиваються дурість, безумство й ілюзія.

ПОЯСНЕННЯ: Сучасна цивілізація не дуже відповідає природі живих істот, і тому їм радять звернутись до свідомості Кр̣шн̣и. За допомогою свідомості Кр̣шн̣и суспільство підніметься до *ґун̣и* благочестя. Коли набуває розвитку *ґун̣а* благочестя, люди бачать речі такими, якими вони є. Люди в *ґун̣і* невігластва подібні до тварин і не можуть ясно бачити, що ж відбувається. Наприклад, перебуваючи в *ґун̣і* невігластва, вони не розуміють, що, забиваючи тварину, вони накликають на себе наглу смерть у наступному житті від цієї ж самої тварини. Люди, що позбавлені істинного знання, стають безвідповідальними. Щоб припинити цю безвідповідальність, потрібне навчання, яке сприяло б розвитку в людях *ґун̣и* благочестя. Отримуючи істинну освіту в *ґун̣і* благочестя, вони віднайдуть розум й досконале розуміння справжнього стану речей. Тоді люди будуть щасливими й житимуть у достатках. Навіть якщо більшість людей не матиме щастя й життєвих вигод, але коли хоча б деяка частина з них розвине в собі свідомість Кр̣шн̣и й досягне *ґун̣и* благочестя, то з'явиться можливість миру й процвітання в усьому світі. В протилежнім випадку, в світі, що охоплений *ґун̣ами* пристрасті й невігластва, не може бути ні миру, ні процвітання. В *ґун̣і* пристрасті люди стають пожадливими, а їхня жага почуттєвого задо-

волення не знає меж. Неважко помітити, що навіть маючи достатньо грошей і можливостей для задоволення своїх почуттів, людина не знаходить ні щастя, ні душевного спокою. Воно й неможливо, бо людина перебуває в *ґуні* пристрасті. Якщо людина прагне щастя, їй не допоможуть гроші, вона повинна піднятись до *ґуни* благочестя за допомогою свідомості Кр̣шн̣и. Той, хто перебуває в *ґуні* пристрасті, нещасний не лише в своїх думках, фахова діяльність також завдає йому чимало клопоту. Він повинен винаходити численні плани, аби добути достатню кількість грошей на збереження свого статус-кво. Все його життя — суцільне нещастя. А в *ґуні* невігластва люди стають безумцями. Страждаючи од свого життя, вони вживають наркотичні засоби, і таким чином ще більше занурюються в невігластво. Їхнє майбутнє дуже похмуре й безрадісне.

ВІРШ 18

ऊर्ध्वं गच्छन्ति सत्त्वस्था मध्ये तिष्ठन्ति राजसाः ।
जघन्यगुणवृत्तिस्था अधो गच्छन्ति तामसाः ॥१८॥

ӯрдгвам ґаччханті саттва-стґа̄ мадгйе тішт̣ханті ра̄джаса̄х̣
джаґанйа-ґун̣а-вр̣тті-стґа̄ адго ґаччханті та̄маса̄х̣

ӯрдгвам—угору; *ґаччханті*—йдуть; *саттва-стґа̄х̣*—ті, хто перебуває в *ґуні* благочестя; *мадгйе*—посередині; *тішт̣ханті*—мешкають; *ра̄джаса̄х̣*—ті, що перебувають у *ґуні* пристрасті; *джаґанйа*—огидний; *ґун̣а*—якість; *вр̣тті-стґа̄х̣*—чиє заняття; *адго*—вниз; *ґаччханті*—йдуть; *та̄маса̄х̣*—ті, хто пребуває в *ґуні* невігластва.

Ті, хто перебуває в ґуні благочестя, поступово піднімаються на вищі планети; живі істоти, які перебувають у ґуні пристрасті, живуть на земних планетах; ті ж, на кого впливає бридка ґуна невігластва, опускаються в пекельні світи.

ПОЯСНЕННЯ: У цьому вірші дуже виразно змальовано результати діяльності, виконуваної в трьох *ґун̣ах* природи. Існує вища планетна система, яка складається з райських планет, де мешкають високорозвинуті живі істоти. Відповідно до ступеня розвитку *ґун̣и* благочестя жива істота може потрапити на різноманітні планети цієї системи. Найвищою планетою є Сатйалока, або Брахмалока, де мешкає головна особистість нашого всесвіту — Господь Брах-

мā. Ми вже бачили, як важко нам уявити собі дивовижні умови життя на Брахмалоці, але найвища форма існування — в *ґуṇі* благочестя — може перенести нас туди.

Ґуṇа пристрасті змішується з іншими *ґуṇами*. Він перебуває посередині, між *ґуṇами* благочестя й невігластва. Людина не завжди якісно однорідна; навіть якщо на неї впливає винятково *ґуṇа* пристрасті, вона просто залишатиметься на Землі у вигляді царя або ж багатія. Втім, вона може підти і вниз, тому що на неї впливає певна суміш *ґуṇ*. Люди Землі, знаходячись під впливом *ґуṇ* пристрасті й невігластва, не зможуть силоміць, за допомогою механізмів, наблизитись до вищих планет. Крім того, може трапитись так, що, перебуваючи під впливом *ґуṇи* пристрасті, в наступному житті людина може збожеволіти.

Найнижчу *ґуṇу*, *ґуṇу* невігластва, названо тут огидною. Наслідки розвитку невігластва дуже й дуже небезпечні. Невігластво — нижча якість матеріальної природи. Нижче людського рівня існують вісім мільйонів видів життя: птахи, звірі, плазуни, дерева тощо; і відповідно до рівня свого невігластва, людина опускається до таких жахливих умов існування. Тут дуже важливим є слово *тāмасāх*. Воно стосується тих, хто постійно перебуває в невігластві, не підіймаючись до більш високої *ґуṇи*. Їхнє майбутнє дуже сумне.

Але навіть для людей у *ґуṇі* пристрасті й невігластва є можливість піднятись до *ґуṇи* благочестя, й можливість ця — свідомість Кршṇи. Той же, хто не використовує такої сприятливої можливості, безумовно залишатиметься в нижчих *ґуṇах*.

ВІРШ 19

नान्यं गुणेभ्यः कर्तारं यदा द्रष्टानुपश्यति ।
गुणेभ्यश्च परं वेत्ति मद्भावं सोऽधिगच्छति ॥१९॥

нāнйам ґуṇебґйах картāрам йадā драшṭānупаш́йаті
ґуṇебґйаш́ ча парам ветті мад-бґāвам со 'дґіґаччґаті

на—не; *анйам*—іншого; *ґуṇебґйах*—крім якостей; *картāрам*—виконавця; *йадā*—коли; *драшṭā*—той, хто бачить; *анупаш́йаті*—бачить належним чином; *ґуṇебґйах*—до *ґуṇ* природи; *парам*—трансцендентний; *ветті*—знає; *мат-бґāвам*—до Моєї духовної природи; *сах*—він; *адґіґаччґаті*—піднімається.

Коли людина з усією певністю бачить, що немає іншого виконавця будь-якої діяльності, крім ґуṇ природи, й знає Верховного

Господа, трансцендентного щодо всіх цих ґун, вона досягає Моєї духовної природи.

ПОЯСНЕННЯ: Людина може вийти за межі всякого впливу *ґун* матеріальної природи, просто правильно зрозумівши, як вони діють, і зробити це вона може за допомогою душ, які усвідомили свою власну сутність. Кр̣шн̣а є істинний духовний учитель, і Він наділяє духовним знанням Арджуну. Так само й ми повинні вивчати цю науку діяльності згідно з *ґун̣ами* природи за допомогою тих, хто цілком перебуває в свідомості Кр̣шн̣и, бо інакше життя людини піде в неправильному напрямкові. За допомогою настанов істинного духовного вчителя людина може дізнатись про своє духовне становище, про своє матеріальне тіло й чуття, про те, яким чином вона заплутується, і як її зачаровують *ґун̣и* матеріальної природи. Безпорадну, її затиснено в лещатах ґун̣, але, усвідомивши своє істинне становище, вона може досягти трансцендентного рівня й вийти на простори духовного життя. Насправді, жива істота не виконує всю цю різноманітну діяльність. Вона змушена діяти, тому що перебуває в тілі певного типу й її діяльність скеровують певні *ґун̣и* матеріальної природи. Доки людина не отримає допомоги від авторитетної духовної особистості, вона не зможе зрозуміти свого справжнього становища. Спілкуючись з істинним духовним вчителем, людина може усвідомити своє істинне становище, і, керуючись таким розумінням, отримує можливість надійно закріпитись на досконалому рівні свідомості Кр̣шн̣и. Людина в свідомості Кр̣шн̣и непідвладна чарам ґун̣ матеріальної природи. Як про це вже йшла мова у сьомій главі, той, хто вручив себе Кр̣шн̣і, вивільнюється з-під впливу матеріальної природи. Людина, що здатна бачити речі такими, якими вони є, поступово виходить з-під впливу матеріальної природи.

ВІРШ 20

गुणानेतानतीत्य त्रीन्देही देहसमुद्भवान् ।
जन्ममृत्युजरादुःखैर्विमुक्तोऽमृतमश्नुते ॥२०॥

ґун̣ān етān атītйа трīн дехī деха-самудбгавān
джанма-мр̣тйу-джарā-дух̣кгаір вімукто 'мр̣там аш́нуте

ґун̣ān—якості; *етān*—усі ці; *атītйа*—переважаючи; *трīн*—три; *дехī*—втілений; *деха*—тіло; *самудбгавān*—зв'язані з; *джанма*—народження; *мр̣тйу*—смерті; *джарā*—і старості; *дух̣кгаіх̣*—нещастя;

вімуктах—звільнившись від; *амртам*—нектаром; *аш́нуте*—він насолоджується.

Коли втілена істота здатна вийти за межі трьох ґуṇ, пов'язаних з матеріальним тілом, вона може звільнитись від народження, смерті, старості й завдаваних ними страждань, а також відчути смак нектару безсмертя ще в цьому житті.

ПОЯСНЕННЯ: У даному вірші пояснюється, як людина, що сповнена свідомості Кр̣шṇи, навіть залишаючись в матеріальному тілі, спроможна утримуватись на трансцендентному рівні. Санскритське слово *дехī* означає «втілений». Хоча істота і перебуває в матеріальному тілі, вона, розвиваючи духовне знання, може звільнитись від впливу ґуṇ природи. Вона отримує можливість насолоджуватись щастям духовного життя ще в цьому тілі, щоб потім, залишивши його, піднятись просто на духовне небо. Навіть у цьому тілі жива істота може пізнати духовне щастя. Іншими словами, віддане служіння в свідомості Кр̣шṇи є ознака звільнення з матеріальних кайданів, про що йтиме мова у вісімнадцятій главі. Звільнившись від впливу ґуṇ матеріальної природи, людина звертається до відданого служіння.

ВІРШ 21

अर्जुन उवाच ।
कैर्लिङ्गैस्त्रीन्गुणानेतानतीतो भवति प्रभो ।
किमाचारः कथं चैतांस्त्रीन्गुणानतिवर्तते ॥२१॥

арджуна ува̄ча
каір лін̇ґаіс трīн ґуṇа̄н ета̄н атīто бґаваті прабго
кім-а̄ча̄рах̣ катґам̇ ча̄іта̄м̇с трīн ґуṇа̄н ативартате

арджунах̣ ува̄ча—Арджуна сказав; *каіх̣*—якими; *лін̇ґаіх̣*—ознаками; *трīн*—три; *ґуṇа̄н*—якості; *ета̄н*—усі ці; *атīтах̣*—перевершивший; *бґаваті*—стає; *прабго*—о мій Господи; *кім*—яке; *а̄ча̄рах̣*—поведінка; *катґам*—як; *ча*—також; *ета̄н*—ці; *трīн*—три; *ґуṇа̄н*—якості; *ативартате*—перевершує.

Арджуна спитав: Мій дорогий Господь, якими є ознаки людини, що піднеслась над цими трьома ґуṇами? Як вона поводиться? І як перемагає ґуṇи природи?

ПОЯСНЕННЯ: Питання, що їх задав Арджуна в цьому вірші, дуже доречні. Він прагне дізнатись, якими є ознаки людини, що вже вийшла за межі впливу матеріальних *ґун*. Як людина може довідатись, що вона вже подолала вплив *ґун* матеріальної природи? Друге питання стосується того, як вона живе і що вона робить. Чи керується вона у своїй діяльності якимись засадами, що впорядковують її життя? Потім Арджуна запитує про способи, за допомогою яких можна досягти трансцендентної природи. Це дуже важливо. Доки людина не знає безпосереднього способу, який допомагав би їй постійно перебувати в трансцендентному стані, ознаки такого стану не можуть проявитись у ній. Тому всі ці питання Арджуни дуже важливі, і Господь відповідає на них.

ВІРШ 22–25

श्रीभगवानुवाच ।
प्रकाशं च प्रवृत्तिं च मोहमेव च पाण्डव ।
न द्वेष्टि संप्रवृत्तानि न निवृत्तानि काङ्क्षति ॥२२॥
उदासीनवदासीनो गुणैर्यो न विचाल्यते ।
गुणा वर्तन्त इत्येव योऽवतिष्ठति नेङ्गते ॥२३॥
समदुःखसुखः स्वस्थः समलोष्टाश्मकाञ्चनः ।
तुल्यप्रियाप्रियो धीरस्तुल्यनिन्दात्मसंस्तुतिः ॥२४॥
मानापमानयोस्तुल्यस्तुल्यो मित्रारिपक्षयोः ।
सर्वारम्भपरित्यागी गुणातीतः स उच्यते ॥२५॥

шрī-бгаґаванн̄ ува̄ча
пракā́ш̣ам̇ ча правр̣ттім̇ ча мохам ева ча па̄ндава
на двешт̣і самправр̣ттā̄ні на нівр̣ттā̄ні кā́ṅкшаті

удā́сīна-вад ā́сīно ґун̣аір йо на вічā́лйате
ґун̣ā вартанта ітй евам̇ йо 'ватішт̣ґаті нен̇ґате

сама-дух̣кга-сукгах̣ сва-стгах̣ сама-лошт̣ā́ш̣ма-кā́н̇чанах̣
тулйа-прійā́прійо дгīрас тулйа-нінда̄тма-самстутіх̣

манā́памā́найос тулйас тулйо мітра̄рі-пакшайох̣
сарва̄рамбга-парітйа̄ґī ґун̣а̄тītах̣ са учйате

ш́рі-бгаґавān увāча—Верховний Бог-Особа сказав; *пракāш́ам*—просвітлення; *ча*—і; *правр̣ттім*—прихильність; *ча*—і; *мохам*—ілюзія; *ева ча*—також; *пāн̣дава*—син Пāн̣ду; *на двеш̣т̣і*—не ненавидить; *самправр̣ттāні*—приходу; *на*—не; *нівр̣ттāні*—залишення; *кāн̇кшаті*—бажає; *удāсīнават*—ніби нейтральний; *āсīнах̣*—розташований; *ґун̣аіх̣*—якостями; *йах̣*—той, хто; *на*—ніколи; *вічāлйате*—схвильований; *ґун̣āх̣*—якості; *вартанте*—діють; *іті евам*—знаючи так; *йах̣*—той, хто; *аватішт̣ґаті*—залишається; *на*—ніколи; *інґате*—коливається; *сама*—однаковий; *дух̣кґа*—у нещасті; *сукґах̣*—і щасті; *сва-стґах̣*—розташований у собі; *сама*—однаковий; *лош̣т̣а*—до грудки землі; *аш́ма*—каменя; *кāн̇чанах̣*—золота; *тулйа*—хто однаково ставиться; *прійа*—до приємного; *апрійах̣*—небажаного; *дґīрах̣*—твердий; *тулйа*—рівний; *ніндā*—у безслав'ї; *āтма-самстутіх̣*—у возвеличенні; *māна*—в пошані; *апамānайох̣*—безчесті; *тулйах̣*—рівний; *тулйах̣*—рівний; *мітра*—до друзів; *арі*—і ворогів; *пакшайох̣*—до партій; *сарва*—усі; *āрамбґа*—зусилля; *парітйāґī*—той, хто відкинув; *ґун̣а-атīтах̣*—трансцендентний щодо матеріальних *ґун̣* природи; *сах̣*—він; *учйате*—сказано, що є.

Верховний Господь сказав: О сину Пāн̣ду, в кому просвітлення, прив'язаність та ілюзія не викликають зненависті, коли вони є, і хто не прагне їх, коли вони зникають, хто стійко і спокійно переносить усі перипетії будь-яких взаємодій матеріальних якостей, залишаючись безучасним і трансцендентним, знаючи, що діють лише ґун̣и; хто, заглибившись у самого себе, однаково ставиться до щастя й нещастя; для кого грудка землі, камінь або золото суть одне, хто однаково приймає бажане й небажане, хто стійкий, хто завжди — вихваляють його чи ображають, шанують чи зневажають — залишається врівноваженим; хто однаково ставиться як до друга, так і до ворога і хто зрікся всієї матеріальної діяльності — про таку людину можна сказати, що вона піднеслась над ґун̣ами природи.

ПОЯСНЕННЯ: Арджуна задав три питання, й Господь послідовно відповідає на них. У цих віршах Кршн̣а спочатку вказує, що особистість, яка перебуває на трансцендентному рівні, нікому не заздрить й нічого не жадає. Якщо істота живе в цьому світі в матеріальному тілі, то слід розуміти, що вона перебуває під владою одного з трьох *ґун̣* матеріальної природи. Коли вона взагалі покидає матеріальне тіло, вона вивільнюється з пазурів матеріальних *ґун̣* природи. Але доки вона ще перебуває в матеріальному тілі, їй слід залишатись нейтральною. Жива істота повинна віддано служити Господу

й відтак вона перестане ототожнювати себе з тілом. Доки людина усвідомлює своє матеріальне тіло, вона діє лише для задоволення своїх почуттів, але коли вона переносить свідомість на Кршну, її власне чуттєве задоволення припиняється само по собі. Живій істоті не потрібне матеріальне тіло, і їй немає потреби коритися його вказівкам. Модуси матеріальної природи діють у тілі, але духовна за своєю природою сутність перебуває осторонь цієї діяльності. Як же відмежуватися од *ґун* природи? Жива істота досягає трансцендентного стану тоді, коли вона вже не прагне ані насолоджуватися тілом, ані покинути його. Така віддана душа, не докладаючи зайвих зусиль, природним чином звільнюється від впливу *ґун* матеріальної природи.

Далі Арджуна запитує про поведінку людини в трансцендентному стані. Матеріалісти підвладні впливові так званих «слави» й «ганьби», що стосуються тіла, але людину в трансцендентному стані не турбують оманні хвала й зневага. Вона виконує свої обов'язки в свідомості Кршни й спокійно сприймає як шану, так і образи з боку інших. Вона приймає лише те, що сприяє виконанню її обов'язків у свідомості Кршни, бо інакше ніщо матеріальне — камінь то, чи золото — непотрібне їй. Вона вважає своїм близьким другом кожного, хто сприяє її діяльності в свідомості Кршни, і не відчуває ненависті до своїх так званих «ворогів». Вона однаково ставиться до всього. З її погляду все перебуває на одному рівні, бо вона добре розуміє, що матеріальне існування аж ніяк не заторкує її. Соціальні й політичні проблеми не порушують її спокою, бо вона знає справжню ціну тимчасовим переворотам та заворушенням. Вона не робить нічого заради себе. Вона може братись за будь-яку справу заради Кршни, але для себе не робить нічого. Діючи так, людина неодмінно досягає трансцендентного стану.

ВІРШ 26

मां च योऽव्यभिचारेण भक्तियोगेन सेवते ।
स गुणान्समतीत्यैतान्ब्रह्मभूयाय कल्पते ॥२६॥

мāм ча йо 'вйабґічāреṇа бґакті-йоґена севате
са ґуṇāн саматītйаітāн брахма-бґӯйāйа калпате

мāм—Мені; *ча*—також; *йаḥ*—той, хто; *авйабґічāреṇа*—неухильно; *бґакті-йоґена*—відданим служінням; *севате*—виявляє служіння; *саḥ*—він; *ґуṇāн*—*ґуни* матеріальної природи; *саматītйа*—пе-

ревершуючи; *етāн*—усі ці; *брахма-бгӯйāйа*—піднесений на рівень Брахмана; *калпате*—стає.

Той, хто цілком присвячує себе відданому служінню й непохитний за будь-яких обставин, одразу ж підіймається над ґуṇами матеріальної природи й досягає рівня Брахмана.

ПОЯСНЕННЯ: Цей вірш є відповіддю на третє питання Арджуни: «За допомогою яких засобів можна досягти трансцендентного становища?» Як пояснювалось раніше, матеріальний світ діє під чарами *ґуṇ* матеріальної природи. Людина не повинна втрачати спокій під впливом *ґуṇ* природи; замість занурювати свою свідомість в матеріалістичну діяльність, вона може спрямувати її на діяльність, пов'язану з Кршṇою. Така діяльність відома як *бгакті-йоґа,* що означає завжди діяти для Кршṇи. Вона спрямована не тільки на Кршṇу, але також на Його різноманітні повновладні експансії, такі як Рāма і Нāрāйаṇа. Кршṇа має безліч експансій. Вважають, що людина, яка присвятила себе служінню одній з форм Кршṇи або Його повновладних експансій, перебуває в трансцендентному стані. Треба також зауважити, що всі форми Кршṇи цілком трансцендентні, сповнені блаженства, знання та вічності. Такі особистісні проявлення Бога всемогутні й усевідаючі, і вони наділені всіма трансцендентними якостями. Отже, якщо людина з непохитною рішучістю віддає себе служінню Кршṇі або Його повновладним проявленням, то, попри надзвичайну складність подолання *ґуṇ* матеріальної природи, вона з легкістю зможе перевершити їх. Про це вже йшла мова в сьомій главі. Той, хто вручає себе Кршṇі, негайно долає вплив *ґуṇ* матеріальної природи. Віднайти свідомість Кршṇи, тобто присвятити себе відданому служінню Кршṇі означає стати на один рівень з Кршṇою. Господь каже, що Його природа вічна, сповнена блаженства і знання, а живі істоти — це невід'ємні частки Верховного Господа, подібно до того, як частки золота складають якусь частину всієї золотоносної копалини. Тому жива істота, бувши духовною душею, досконала, як те золото, і якісно рівна Кршṇі. Однак, індивідуальна відмінність живої істоти зберігається — інакше не існувало б самого явища *бгакті-йоґи. Бгакті-йоґа* означає, що є Господь, є Його відданий, і між ними існують любовні взаємовідносини. Тому Верховний Бог-Особа й відданий існують як дві індивідуальності — інакше втрачається самий сенс *бгакті-йоґи.* Якщо жива істота не перебуває на тому ж самому трансцендентному рівні, що й Господь, вона не зможе служити Верховному Господеві. Щоб стати особистим слугою якого-небудь царя, людина повинна набути для цього відповідної кваліфікації. Таким чином, необхідна кваліфікація полягає в тому, щоб стати Брахманом, тобто звільни-

тися від усілякої матеріальної скверни. У ведичній літературі є вислів: *брахмаіва сан брахмāпй еті* — «Вищого Брахмана досягають ті, хто сам став Брахманом». Це означає, що потрібно стати якісно єдиним з Брахманом. Досягши Брахмана, жива істота ніколи не втрачає тотожності з Брахманом, зберігаючи при тому свою вічну індивідуальну особистість.

ВІРШ 27

ब्रह्मणो हि प्रतिष्ठाहममृतस्याव्ययस्य च ।
शाश्वतस्य च धर्मस्य सुखस्यैकान्तिकस्य च ॥ २७॥

брахман̣о хі пратішт̣āхам амр̣тасйāвйайасйа ча
ш́āш́ватасйа ча дгармасйа сукгасйаікāнтікасйа ча

брахман̣ах̣—безособистісного *брахмаджйоті*; *хі*—неодмінно; *пратішт̣ā*—опора; *ахам*—Я є; *амр̣тасйа*—безсмертного; *авйайасйа*—нетлінного; *ча*—також; *ш́āш́ватасйа*—вічного; *ча*—і; *дгармасйа*—конституціонального становища; *сукгасйа*—щастя; *аікāнтікасйа*—найвищого; *ча*—також.

А Я є основою безособистісного Брахмана, безсмертного, нетлінного і вічного, який є істинним одвічним станом найвищого щастя.

ПОЯСНЕННЯ: Природа Брахмана — це безсмертя, нетлінність, вічність і щастя. Брахман — початок трансцендентного усвідомлення. Парамāтмā, Наддуша, проміжна або друга стадія трансцендентного усвідомлення, а Верховний Бог-Особа є вершинā осягнення Абсолютної Істини. Тому і Парамāтмā, і безособистісний Брахман перебувають у Верховній Особі. В сьомій главі пояснювалося, що матеріальна природа є виявом нижчої енергії Верховного Господа. Господь запліднює нижчу матеріальну природу частками вищої природи, і таким чином духовні частки зв'язуються з матеріальною природою. Коли жива істота, яку обумовлює матеріальна природа, почне розвивати в собі духовне знання, вона піднімається над рівнем матеріального існування й поступово досягає розуміння Всевишнього як Брахмана. Таке розуміння всього живого як Брахмана є першим ступенем самоусвідомлення. На цьому ступені особа, яка усвідомила Брахмана, стає трансцендентною стосовно матеріального оточення, однак таке осягнення Брахмана ще не є досконалим. На бажання, людина може залишатись у стані Брахмана, звідти поступово піднятись до усвідомлення Парамāтми, а потім — до осягнення Верховного Бога-Особи. Цьому є чимало прикладів у ведичній літературі. Четверо Кумар спершу дотримувались кон-

цепції істини як безособистісного Брахмана, але потім поступово піднялись до рівня відданого служіння. Той, хто не може піднятись вище імперсонального розуміння Брахмана, ризикує знову впасти долі. В *Шрīмад-Бгāґаватам* мовиться, що навіть коли особистість піднімається до рівня безособистісного Брахмана, але зупиняється на цьому, то її розум не зовсім чистий, бо вона нічого не знає про Верховну Особу. Тому, незважаючи на те, що вона досягла рівня Брахмана, для неї не виключена можливість пасти, якщо вона не служитиме Господеві. В *Ведах* сказано: *расо ваі сах, расаṁ хй евāйаṁ лабдгвānандī бгаваті* — «коли людина пізнає Бога-Особу, вмістилище насолод, Кр̣шну, вона справді перебуває у стані трансцендентного блаженства» (*Таіттірīйа Упанішада* 2.7.1). Верховний Господь сповнений шістьох надзвичайних багатств, і коли відданий звертається до Нього, відбувається обмін цими щедротами. Слуга царя насолоджується майже так само, як і сам цар. І тому вічне непорушне щастя й вічне життя супроводжують віддане служіння. Отже, віддане служіння включає в себе осягнення Брахмана, або вічності й нетлінності. Все це притаманне особі, яка віддано служить Господеві.

Жива істота, Брахман за своєю природою, бажає панувати над матеріальним світом і внаслідок цього падає. В своєму істинному стані жива істота перебуває вище трьох *ґун̣* матеріальної природи, але під чарами матеріальної природи вона заплутується в різних *ґун̣ах* цієї природи: благочестя, пристрасті та невігластва. Внаслідок взаємодії з трьома *ґун̣ами* з'являється бажання панувати над матеріальним світом. Віддано слугуючи Господеві в цілковитій свідомості Кр̣шн̣и, жива істота безпосередньо досягає трансцендентного рівня, і її протизаконне бажання панувати над матеріальною природою зникає. Віддане служіння, яке починається з того, що людина слухає про Кр̣шн̣у, прославляє, оспівує Його імена, пам'ятає про Нього, — тобто виконує дев'ять приписів відданого служіння — треба виконувати у спілкуванні з відданими. Поступово, завдяки такому спілкуванню й під впливом духовного вчителя, матеріальне бажання панувати зникає, і людина стає непохитною в трансцендентному любовному служінні Господеві. Такий шлях визначено в даній главі, в віршах, починаючи з двадцять другого і до останнього. Віддане служіння Господу дуже просте: людина повинна завжди служити Йому, приймати рештки їжі, запропонованої Господу, вдихати аромат квітів, що піднесені Його лотосним стопам, відвідувати місця, де Господь тішився Своїми трансцендентними розвагами, читати про різноманітні дії Господа, про Його любовні взаємостосунки з відданими, завжди виспівувати трансцендентні звуки Харе Кр̣шн̣а, Харе Кр̣шн̣а, Кр̣шн̣а Кр̣шн̣а, Харе Харе/ Харе Рāма, Харе

Рāма, Рāма Рāма, Харе Харе, говіти в святкові дні появи і зникнення Господа та Його відданих. Слідуючи цим шляхом, людина цілком зрікається матеріальної діяльності. Той, хто може таким чином досягти *брахмаджйоті*, тобто багатосторонньої концепції Брахмана, стає якісно рівним Верховному Богові-Особі.

Так закінчуються пояснення Бгактіведанти до чотирнадцятої глави Шрīмад-Бгагавад-ґīти, в якій розглядалися три ґуни матеріальної природи.

Йоґа Вищої Особи

ВІРШ 1

श्रीभगवानुवाच ।
ऊर्ध्वमूलमधःशाखमश्वत्थं प्राहुरव्ययम् ।
छन्दांसि यस्य पर्णानि यस्तं वेद स वेदवित् ॥ १ ॥

ш́рӣ-бгаґавāн увāча
ӯрдгва-мӯлам адгаḥ-ш́ākгам аш́ваттгам́ прāхур авйайам
чгандāм́сі йасйа парн̣āні йас там́ веда са веда-віт

ш́рӣ-бгаґавāн увāча—Верховний Бог-Особа сказав; *ӯрдгва-мӯлам*—з корінням догори; *адгаḥ*—донизу; *ш́ākгам*—гілки; *аш́ваттгам*—дерево баньян; *прāхуḥ*—сказано; *авйайам*—вічний; *чгандāм́сі*—ведичні гімни; *йасйа*—котрого; *парн̣āні*—листя; *йаḥ*—кожен, хто; *там*—те; *веда*—знає; *саḥ*—він; *веда-віт*—знавець *Вед.*

Верховний Бог-Особа мовив: Кажуть, існує безсмертне дерево баньян, яке росте корінням догори, гіллям — униз, а листя його — ведичні гімни. Той, хто знає це дерево, пізнав Веди.

ПОЯСНЕННЯ: Переконавшись у важливості значення *бгакті-йоґи*, хтось може запитати також про значення *Вед*. У цій главі з'ясовуватиметься, що вивчення *Вед* скероване на те, щоб осягнути Кршну. Це означає, що людина вже пізнала *Веди*, якщо вона перебуває в свідомості Кршни і присвячує себе відданому служінню Йому.

Плетиво цього матеріального світу порівнюють тут з баньяновим деревом. Жива істота, яка вподобала кармічну діяльність, не знає кінця такому баньяновому дереву. Вона блукає, переходячи з одної гілки на другу, з другої на третю, з третьої на четверту й т. д. Дерево матеріального світу нескінченне, і людина, що прив'язана до нього, не здатна вивільнитись. Ведичні гімни, що призначені на духовне виховання людини, називають листям цього дерева. Корені його ростуть догори, бо беруть початок з найвищої планети всесвіту, планети, на якій мешкає Брахмā. Якщо людина збагне природу незруйновного дерева ілюзії, вона зуміє вибратись із нього.

Потрібно усвідомити цей процес звільнення. В попередніх главах пояснювалось, що є чимало способів, за допомогою яких можна вивільнитись з матеріальних кайданів. І скрізь ми бачили, що віддане служіння Верховному Господеві — найкращий шлях. Основною засадою відданого служіння є зречення від матеріальної діяльності і прив'язаність до трансцендентного служіння Господеві. На початку цієї глави розглядається шлях до того, як розірвати прив'язаності до матеріального світу. Корінь матеріального існування росте вгору. Це означає, що він починається із всезагальної матеріальної субстанції, з вищої планети всесвіту. Звідти розвивається весь усесвіт з його численними розгалуженнями, що являють собою різноманітні планетні системи. Плодами дерева є наслідки діяльності живих істот: релігія, економічний поступ, почуттєве задоволення й звільнення.

У матеріальному світі ми не бачимо подібного дерева, гілля якого було б обернене долі, а коріння — догори, однак воно існує. Таке дерево можна знайти біля водойми. Неважко помітити, що дерева, які ростуть на березі, відображені у воді з вітами додолу, а кореняими — вгору. Іншими словами, дерево матеріального світу — лише відображення істинного дерева духовного світу. Це віддзеркалення духовного світу засноване на бажанні таким самим способом, як відображення дерева — на воді. Бажання — причина того, що речі проявлено в такій спотвореній матеріальній перспективі. Той, хто відчуває потребу вибратись з матеріального існування, повинен ретельно вивчити це дерево за допомогою аналітичного дослідження, — лише тоді він зможе розірвати свій зв'язок з ним.

Це відображення є точна копія справжнього дерева. В духовно-

му світі є все. Імперсоналісти вважають Брахмана за коріння матеріального дерева, а з цього коріння, згідно з філософією *сāнкгйі*, походить *пракрті, пуруша*, потім три *ґуни*, потім п'ять грубих елементів *(пāнча-махā-бгӯта)*, потім десять органів чуття *(дашендрійа)*, розум тощо. Таким чином вони ділять весь матеріальний світ на двадцять чотири елементи. Якщо Брахман — центр усіх проявлень, то всі проявлення, що оточують його, можна поділити на дві половини. Перша половина — матеріальний світ, друга — духовний. Матеріальний світ — це спотворена копія духовного світу, що реально існує і який має таке ж саме розмаїття. Як пояснено в *Бгаґавад-ґīті, пракрті* є зовнішня енергія Верховного Господа, а *пуруша* — це Сам Господь. Проявлення, що ми його бачимо, — матеріальне, і тому воно тимчасове. Відображення має минущу природу, його інколи можна бачити, інколи — ні. Але його прообраз — вічний. Матеріальне відображення справжнього дерева слід зрубати. Коли кажуть, що людина знає *Веди*, вважають, що вона знає, як розірвати прив'язаність до матеріального світу. Якщо хтось усвідомив це, — він насправді пізнав *Веди*. Того ж, хто зачарований ритуальними формулами *Вед*, просто приваблює чудове зелене листя дерева. Такій людині не відоме призначення *Вед*. Мета *Вед*, як з'ясовано Самим Господом, полягає в тому, щоб зрубати відображене дерево і досягти справжнього дерева духовного світу.

ВІРШ 2

अधश्चोर्ध्वं प्रसृतास्तस्य शाखा
गुणप्रवृद्धा विषयप्रवालाः ।
अधश्च मूलान्यनुसंततानि
कर्मानुबन्धीनि मनुष्यलोके ॥ २ ॥

адгаш́ чордгвам́ праср̣тāс тасйа ш́ākгā
ґуна̣-правр̣ддгā вішайа-правāлāх̣
адгаш́ ча мӯлāнй анусантатāні
кармānубандгīні манушйа-локе

адгах̣—донизу; *ча*—і; *ӯрдгвам* —угору; *прасртāх̣*—простерті; *тасйа*—його; *ш́ākгāх̣*—віти; *ґуна*—*ґуна̣ми* матеріальної природи; *правр̣ддгāх̣*—розвинуті; *вішайа*—об'єкти чуттів; *правāлāх̣*—гілочки; *адгах̣*—униз; *ча*—і; *мӯлāні*—коріння; *анусантатāні*—простягнуті; *карма*—до роботи; *анубандгīні*—зв'язують; *манушйа-локе*—у світі людей.

Велике гілля такого дерева, що його живлять три ґуни матеріальної природи, простяглось униз і догори. Гілочки його, пагони — це об'єкти чуттів. У цього дерева є й коріння, спрямоване додолу, воно зв'язане з кармічною діяльністю людського суспільства.

ПОЯСНЕННЯ: Господь продовжує описувати баньянове дерево. Його віти розкинулись у всіх напрямках. В нижчій частині дерева перебувають різноманітні проявлення живих істот: люди, тварини, собаки, коні, кішки, корови тощо. Вони містяться на нижніх гілках, тимчасом як на верхніх розташовано вищі форми живих істот: напівбоги, *ґандґарви* й багато інших різновидів життя. Таким самим способом, як звичайне дерево зрошують водою, це дерево живиться трьома *ґуṇами* матеріальної природи. Інколи, внаслідок недостатньої кількості води нічого не родить на земельній ділянці, іноді ж вона покрита пишною зеленню; подібно до цього, там, де пропорційно збільшуються певні *ґуṇи* матеріальної природи, там, відповідно, проявляються різні форми життя.

Маленькі віти дерева є об'єктами чуттів. Коли зростає вплив певних *ґуṇ* природи, в нас розвиваються різні чуття, і за допомогою цих чуттів ми насолоджуємось різноманітними чуттєвими об'єктами. Вершечки гілок — це органи чуття: вуха, ніс, очі й т. ін. Їх пристосовано для насолоди різноманітними чуттєвими об'єктами. Гілочки — це об'єкти чуттів, а саме: звук, форма, об'єкти дотику. Бічне коріння символізує собою прихильність і відразу — наслідки, що супроводжують усе розмаїття страждань і насолод. Вважають, що схильність до побожності чи до нечестивості розвивається саме з цих вторинних корінців, що простяглися в усі боки. Стержневий корінь починається з Брахмалоки, а інші — з планетних систем, де мешкають люди. Після того, як жива істота вичерпає запас насолод на вищих планетних системах, куди вона потрапляє завдяки своїм доброчесним діям, вона опускається на Землю і відновлює свою кармічну діяльність, щоб знову піднятись. Ця планета людей являє собою поле діяльності.

ВІРШ 3–4

न रूपमस्येह तथोपलभ्यते
नान्तो न चादिर्न च संप्रतिष्ठा ।
अश्वत्थमेनं सुविरूढमूल-
मसङ्गशस्त्रेण दृढेन छित्त्वा ॥ ३ ॥

ततः पदं तत्परिमार्गितव्यं
यस्मिन्गता न निवर्तन्ति भूयः ।
तमेव चाद्यं पुरुषं प्रपद्ये
यतः प्रवृत्तिः प्रसृता पुराणी ॥ ४ ॥

на рӯпам асйеха татґопалабґйате
нāнто на чāдір на ча сампратішт̣ґā
аш́ваттґам енам̇ су-вірӯд̣ґа-мӯлам
асан̇ґа-ш́астреն̣а др̣д̣ґена чґіттвā

татах̣ падам̇ тат парімāргітавйам̇
йасмін ґатā на нівартанті бгӯйах̣
там̇ ева чāдйам̇ пурушам̇ прападйе
йатах̣ правртті̣х̣ прасртā пурāн̣ī

на—не; *рӯпам*—форма; *асйа*—цього дерева; *іха*—у цьому світі; *татґā*—також; *упалабґйате*—може бути відчуте; *на*—ніколи; *антах̣*—кінець; *на*—ніколи; *ча*—також; *āдіх̣*—початок; *на*—ніколи; *ча*—також; *сампратішт̣ґā*—основа; *аш́ваттґам*—дерева баньян; *енам*—його; *су-вірӯд̣ґа*—сильно; *мӯлам*—вкоріненого; *асан̇ґа-ш́астреն̣а*—зброєю відчуженості; *др̣д̣ґена*—міцним; *чґіттвā*—зрубуючи; *татах̣*—відтоді; *падам*—становище; *тат*—те; *парімāргітавйам*—потрібно відшукати; *йасмін*—де; *ґатāх̣*—йдучи; *на*—ніколи; *нівартанті*—повертаються; *бгӯйах̣*—знову; *там*—до Нього; *ева*—неодмінно; *ча*—також; *āдйам*—істинного; *пурушам*—Бога-Особи; *прападйе*—віддатись; *йатах̣*—від кого; *правртті̣х̣*—початок; *прасртā*—простертий; *пурāн̣ī*—дуже старий.

У цьому світі не можна осягнути істинної форми такого дерева. Ніхто не може зрозуміти, де воно починається, де закінчується, і де його основа. Але потрібно з усією рішучістю зброєю відречення зрубати це глибоко вкорінене дерево. Далі треба знайти те місце, досягши якого, ніхто й ніколи не повертається назад, і там віддати себе Верховному Богові-Особі, що з Нього все почалось і поширилось з незапам'ятних часів.

ПОЯСНЕННЯ: Тут ясно сказано, що в матеріальному світі неможливо пізнати справжньої форми цього баньянового дерева. Корінь дерева направлений угору, і тому справжнє дерево продовжується з іншого кінця. Заплутавшись у матеріальних розгалуженнях дерева, людина не може побачити ні того, як задалеко воно простя-

ається, ні того, де йому початок. Але все ж таки необхідно знайти першопричину. «Я син свого батька, а мій батько — син іншого батька тощо». Провадячи таку розвідку, можна прийти до Брахми, який походить від Ґарбгодакаш̇āйī Вішн̣у. Коли людина врешті-решт прийде таким шляхом до Верховного Бога-Особи, вона досягне мети своїх пошуків. Необхідно знайти першоджерело цього дерева, Верховного Бога-Особу, спілкуючись з тими, кого наділено знанням про Нього. Просвітлена знанням жива істота поступово зрікається оманного відображення реальності й, усвідомивши істину, стає спроможною порвати зв'язок з ним і знайти своє місце на істинному дереві.

У зв'язку з цим важливим є слово *асаńґа*, бо схильність задовольняти почуття і панувати над матеріальною природою є дуже сильною. Слід навчитись відреченості, обговорюючи питання духовної науки, заснованої на авторитетних *ш̇āстрах* і слухати людей, наділених справжнім знанням. Внаслідок таких бесід у товаристві відданих Господа, людина приходить до Верховного Бога-Особи. І тоді перше, що треба зробити — це вручити себе Йому. Тут змальовано місце, потрапивши в яке, жива істота не повертається більше до ілюзорного відображення дерева. Верховний Бог-Особа, Кр̣шн̣а, є початковий корінь, з якого все виникло. Щоб добитися прихильності Бога-Особи, треба просто віддатися Йому, що можливо зробити шляхом любовного служіння, коли людина слухає про Господа, оспівує Його імена й т. ін. Бог є причина розвитку матеріального світу. Це вже пояснював Сам Господь: *ахам̇ сарвасйа прабгавах̣* — «Я — джерело всього». Тому, щоб вирватись із цупких пут баньянового дерева матеріального життя, необхідно віддати себе Кр̣шн̣і. Як тільки жива істота віддається Кр̣шн̣і, вона природним чином зрікається матеріального світу.

ВІРШ 5

निर्मानमोहा जितसङ्गदोषा
अध्यात्मनित्या विनिवृत्तकामाः ।
द्वन्द्वैर्विमुक्ताः सुखदुःखसंज्ञै-
र्गच्छन्त्यमूढाः पदमव्ययं तत् ॥ ५ ॥

нірмāна-мохā джіта-саńґа-дош̇ā
адгйāтма-нітйā вініврт̣та-кāмāх̣

двандваір вімуктāх сукга-дуḥкга-самджн̃аір
ґаччгантй амӯдґāх падам авйайам тат

ніх—без; *мāна*—оманного престижу; *мохāх*—й ілюзії; *джіпа*—подолавши; *санґа*—спілкування; *дошāх*—неправильне; *адгйāтма*—в духовному знанні; *нітйāх*—у вічності; *вінівртта*—що відійшов від спілкування; *кāмāх*—від хтивості; *двандваіх*—від двоїстостей; *вімуктāх*—звільнені; *сукга-дуḥкга*—щастям й нещастям; *самджн̃аіх*—названих; *ґаччгантí*—досягають; *амӯдґāх*—не збентежені; *падам*—становище; *авйайам*—вічне; *тат*—те.

Той, хто відмовився од оманного престижу й непотрібного спілкування, хто, усвідомлюючи вічне, подолав ілюзії, хто очистився від хтивих жадань, кого не турбує двоїстість щастя й нещастя, і хто, наділений ясним розумом, знає, як вручити себе Верховній Особі — той досягає цього вічного царства.

ПОЯСНЕННЯ: Тут дуже добре описано, яким чином треба наблизитись до Верховного Господа, щоб вручити себе Йому. Перша необхідна для цього якість — це відсутність оманної гордості. Обумовлена, сповнена пихи душа вважає себе за володаря матеріальної природи, їй важко підкоритись Верховному Богові-Особі. Людині слід розвивати істинне знання, і за його допомогою зрозуміти, що не вона панує над матеріальною природою, а Верховний Бог-Особа. Коли людина звільниться від омани, викликаної гординею, вона зможе наблизитись до Господа. Той, хто завше очікує почестей у цьому матеріальному світі, не зможе віддатись Верховній Особі. Зарозумілість — наслідок ілюзії, бо людина, яка приходить сюди, перебуває деякий час, а потім щезає, має дурість вважати себе володарем світу. Тому вона все ускладнює і постійно зазнає труднощів. Усім світом рухає ця жага до панування. Люди вважають, що земля і планета загалом належать людському суспільству і вони розділили її під оманним враженням того, що вони її власники. Необхідно позбутися такого хибного уявлення і зрозуміти, що світ не належить людському суспільству. Позбувшись цієї помилкової ідеї, людина звільнюється від оманних уявлень, що зумовлені родинними, суспільними та національними прив'язаностями. Такі скоминущі зв'язки заплутують людину і змушують її залишатись у матеріальному світі. Подолавши цей етап, слід розвивати в собі духовне знання. Треба зрозуміти, що ж насправді належить людині, а що — ні. Коли людина усвідомлює справжній стан речей, вона позбувається таких двоїстих уявлень, як щастя і страждання, задо-

волення й біль. Вона віднаходить досконале знання, і в неї з'являється можливість вручити себе Верховному Богові-Особі.

ВІРШ 6

न तद्भासयते सूर्यो न शशाङ्को न पावकः ।
यद्गत्वा न निवर्तन्ते तद्धाम परमं मम ॥ ६ ॥

на тад бгāсайате сӯрйо на ш́аш́āнко на пāваках̣
йад ґатвā на нівартанте тад дгāма парамам̇ мама

на—не; *тат*—те; *бгāсайате*—освітлює; *сӯрйах̣*—сонце; *на*—не; *ш́аш́āнках̣*—місяць; *на*—не; *пāваках̣*—вогонь, електрика; *йат*—куди; *ґатвā*—йдучи; *на*—ніколи; *нівартанте*—повертаються; *тат дгāма*—та обитель; *парамам*—вище; *мама*—Моє.

Моя вища обитель осяяна не сонцем, чи місяцем, не вогнем, чи іншим джерелом світла. Той, хто досяг її, ніколи не повертається в матеріальний світ.

ПОЯСНЕННЯ: Тут змальовано духовний світ, обитель Верховного Бога-Особи, Крш̣ни, що відома як Крш̣налока, або Ґолока Вр̣ндāвана. В духовному небі нема потреби в світлі сонця чи місяця, вогню чи електрики, тому що всі планети — самосвітні. В цьому всесвіті лише одна планета, Сонце, — самосвітна, але в духовному небі всі планети освітлюють себе самі. Променисте сяйво всіх цих планет (званих Ваікун̣т̣гами) утворює небо, що яскраво сяє і котре називають *брахмаджйоті*. Насправді ж джерелом усього сяяння є планета Крш̣ни, Ґолока Вр̣ндāвана. Невелика частина того променистого сяєва покрита *махат-таттвою* і містить у собі матеріальний світ. Іншу, більшу частину того осяйного неба наповнюють духовні планети, що відомі як Ваікун̣т̣ги. Вища серед тих планет — Ґолока Вр̣ндāвана.

Доки жива істота перебуває в цім темнім матеріальнім світі, вона живе обумовленим життям, але, як тільки вона досягає духовного неба, прорубуючись крізь оманне, спотворене дерево матеріального світу, вона звільнюється. Тоді їй більше не загрожує повернення назад. За свого обумовленого життя жива істота вважає себе господарем матеріального світу, але в звільненому стані вона входить в духовне царство і возз'єднується з Верховним Володарем, із Всевишнім Господом. Там вона насолоджується вічним блаженством, вічним життям і цілковитим знанням.

Такі відомості повинні надихати людину. Вона повинна прагнути вибратись із оманного відображення реальності, перейти у віч-

ний світ, і тому, хто надто прив'язаний до матеріального світу, дуже важко подолати таку прив'язаність, але якщо він звернеться до свідомості Кр̣шн̣и, то отримає можливість поступово стати незалежним від цього світу. Треба спілкуватись з відданими Кр̣шн̣и, з тими, хто перебуває в свідомості Кр̣шн̣и. Потрібно знайти товариство людей, що присвятили себе свідомості Кр̣шн̣и, і навчитись віддано служити Господеві. Лише таким чином людина зможе порвати свої зв'язки з матеріальним світом. Неможливо стати незалежним від зваб матеріального світу, просто убравшись в одяг шафранового кольору. Треба розвинути в собі схильність до відданого служіння Господеві. Тому слід серйозно усвідомити, що віддане служіння, яким його описано в дванадцятій главі, є єдиний шлях, яким можна вибратись з лабіринту оманного відображення справжнього дерева. В чотирнадцятій главі змальовано різні шляхи, якими матеріальна природа опоганює живу істоту. Лише віддане служіння названо там чистим і трансцендентним.

Тут дуже велике значення мають слова *парамам̇ мама*. Справді, кожний куток і засторонок усесвіту є власність Верховного Господа, але духовний світ — *парамам̇*, тобто сповнений шести надзвичайних достоїнств. *Катґа Упанішада* (2.2.15) також підтверджує, що духовний світ не потребує світла сонця, місяця чи зірок (*на татра сӯрйо бгāті на чандра-тāракам̇*), тому що все духовне небо освітлює внутрішня потенція Верховного Господа. Лише вручивши себе Господу можна досягти цієї вищої обителі, й ніяк інакше.

ВІРШ 7

ममैवांशो जीवलोके जीवभूतः सनातनः ।
मनःषष्ठानीन्द्रियाणि प्रकृतिस्थानि कर्षति ॥ ७ ॥

мамаівāм̇ш́о джӣва-локе джӣва-бгӯтах̣ санāтанах̣
манах̣-шашт̣гāнīндрійāн̣і пракр̣ті-стгāні каршаті

мама—Мій; *ева*—неодмінно; *ам̇ш́ах̣*—фраґментарна частка; *джӣва-локе*—у світі обумовленого життя; *джӣва-бгӯтах̣*—обумовлена жива істота; *санāтанах̣* — вічний; *манах̣* — розум; *шашт̣гāні* — шість; *індрійāн̣і*—чуттів; *пракр̣ті*—в матеріальній природі; *стгāні*—розташовані; *каршаті*—важко бореться.

Живі істоти в цьому обумовленому світі є Мої вічні фраґментарні частки. Внаслідок свого обумовленого життя вони ведуть важку боротьбу з шістьма чуттями, одне з яких — розум.

ПОЯСНЕННЯ: У цьому вірші виразно змальовано сутність жи-

вої істоти. Вона вічно залишається невід'ємною фрагментарною часткою Верховного Господа. Той помиляється, хто вважає, що вона має індивідуальність тільки в своєму обумовленому житті, а по тому, як досягає звільнення, стає єдиною з Верховним Господом. Вона вічно залишається часткою. Тут ясно сказано — *санāтанах*. Згідно з ведичними *ш́āстрами,* Верховний Господь проявляє і поширює Себе через Свої незліченні експансії; головні експансії називають *вішн̣у-таттвою*, а підлеглі — живими істотами. Іншими словами, *вішн̣у-таттва* — це особиста експансія, а живі істоти — відокремлені експансії. Через Свою особисту експансію Він являє Себе в різних образах, таких, як Господь Рāма, Нрсім̇гадева, Вішн̣умӯрті й усіх Божествах, які владарюють на планетах Ваікун̣тги. Відокремлені експансії, живі істоти, є Його вічними слугами. Особисті експансії Верховного Бога-Особи, індивідуальні Божественні Особи, існують завжди. Так само, відокремленим експансіям, якими є живі істоти, теж притаманна індивідуальність. Як фрагментарні невід'ємні часточки Верховного Господа, вони наділені Його якостями в незначній мірі, і незалежність є одна з цих якостей. Кожна жива істота, індивідуальна душа, має своє особисте окреме буття і дрібну частку незалежності. Зловживаючи цією незалежністю, духовна душа стає обумовленою, а користуючись незалежністю як слід, — завжди перебуває у звільненому стані. В обох випадках, згідно із своїми якостями, жива істота є вічною, як і Верховний Господь. В звільненому стані матеріальна природа більше не обумовлює її і вона вдається до трансцендентного служіння Господу. В обумовленому житті на неї впливають *гун̣и* матеріальної природи і внаслідок цього вона забуває про трансцендентне любовне служіння Господу, — тоді їй доводиться тяжко боротися за існування в матеріальному світі.

Усі живі істоти, не лише люди, коти й собаки, ба й такі великі правителі матеріального світу, як Брахмā, Господь Ш́іва і навіть Вішн̣у, — всі вони є невід'ємні частки Верховного Господа. Всі вони вічні, а не тимчасові. Слово *карш̣аті* («сувора боротьба, битва») дуже важливе в даному вірші. Обумовлена душа зв'язана, неначе закута в залізні ланці. Її зв'язує оманне его, а розум — головна рушійна сила, що тягне її до цього матеріального світу. Коли розум перебуває в *гун̣і* благочестя, діяльність людини благочестива. Коли розум перебуває в *гун̣і* пристрасті, її діяльність стає джерелом неспокою, а коли розум занурений в *гун̣у* невігластва, вона опускається до найнижчих форм життя. З вірша стає зрозумілим, що обумовлену душу покриває матеріальне тіло, з його розумом й чуттями, але коли вона вивільнюється, матеріальна оболонка зникає і свої індивідуальні якості проявляє тіло духовне. В *Мāдгйанді-*

нāйана-ш́руті є такі слова: *са вā еша брахма-нішт̣га ідам̇ ш́арīрам̇ мартйам̇ атісрджйа брахмāбгісампадйа брахман̣ā паш́йаті брахман̣ā ш́р̣ноті брахман̣аіведам̇ сарвам̇ анубгаваті.* Тут сказано, що коли жива істота перестає втілюватись в матеріальному світі і вступає в духовний світ, вона відновлює своє духовне тіло, і, перебуваючи в ньому, може віч-на-віч бачити Верховного Бога-Особу. Тоді вона отримує можливість безпосередньо слухати Його і розмовляти з Ним, і вона може усвідомити Верховну Особу таким, яким Він є. Із *смрті* також можна довідатись, що на духовних планетах кожен має зовнішність, таку саму, як у Верховного Бога-Особи, (*васанті йатра пурушāх̣ сарве ваікун̣т̣га-мӯртайах̣*). Що стосується тілесної будови, то немає різниці між живими істотами, невід'ємними елементарними частками Верховного Господа, та експансіями *вішн̣умӯрті*. Іншими словами, милістю Верховного Бога-Особи жива істота при звільненні отримує духовне тіло.

Також дуже суттєвими є тут слова *мамаівāм̇ш́ах̣* («фрагментарні невід'ємні частки Верховного Господа»). Фрагментарна частка Верховного Господа не має нічого спільного з якимось матеріальним уламком. Як ми вже з'ясували в другій главі, дух не можна розщепити. З матеріалістичного погляду це важко збагнути. Ми маємо справу не з матерією, яку можна розрізати на шматки і потім знову скласти докупи. Подібне уявлення не можна застосувати в данім випадку, оскільки тут ужито санскритське слово *санāтана,* вічний. Фрагментарна частка вічна. На початку другої глави також сказано, що в кожному окремому тілі присутня фрагментарна частка Верховного Господа *(дехіно 'смін йатхā дехе).* Звільнена з матеріальних кайданів, ця фрагментарна частка відновлює своє одвічне духовне тіло в духовному небі на духовних планетах і насолоджується спілкуванням з Верховним Господом. З цього вірша стає зрозумілим, що жива істота, як невід'ємна фрагментарна частка Верховного Господа, єдина з Ним з якісного погляду, так само, як часточки золота — теж є золотом.

ВІРШ 8

शरीरं यदवाप्नोति यच्चाप्युत्क्रामतीश्वरः ।
गृहीत्वैतानि संयाति वायुर्गन्धानिवाशयात् ॥ ८ ॥

ш́арīрам̇ йад авāпноті йач чāпй уткрāматīш́варах̣
ґрхīтваітāні сам̇йāті вāйур ґандгāн івāш́айāт

ш́арīрам̇—тіло; *йат*—як; *авāпноті*—отримує; *йат*—як; *ча апі*—також; *уткрāматі*—відкидає; *īш́варах̣*—володар тіла; *ґрхīтвā*—

беручи; *етāні*—усі ці; *самйāті*—уносить; *вāйух*—повітря; *ґандгāн*—запахи; *іва*—як; *āшайāт*—від їх джерела.

Як повітря переносить запахи, так і жива істота в матеріальному світі переносить з одного тіла в інше свої різноманітні уявлення про життя. Так вона отримує певне тіло, а потім залишає його, щоб знову опинитись в якомусь іншому тілі.

ПОЯСНЕННЯ: Живу істоту описано тут як *їшвару*, володаря власного тіла. Якщо вона побажає, то може отримати більш розвинуте тіло, а схоче — перейде в нижчі форми життя. В цьому й полягає її незначна незалежність. Зміни, яких зазнає її тіло, залежать від самої істоти. В момент смерті свідомість, яку вона створила, переносить її в наступне життя до іншого типу тіла. Якщо її свідомість уподібнилась свідомості кішки чи собаки, то й тіло вона отримає відповідне. Але якщо жива істота зосередила свою свідомість на божественних якостях, то вона змінить свою нинішню подобу і стане напівбогом. Якщо ж вона перебуває в свідомості Крішни, то її буде перенесено на Крішналоку, в духовний світ, де вона зможе спілкуватись з Крішною. Отже, твердження, ніби із знищенням цього тіла настає кінець усьому, є хибним. Індивідуальна душа переселяється з одного тіла до іншого, і її теперішнє тіло й діяльність визначають, яким буде її наступне тіло. Жива істота отримує тіло залежно від *карми* і належного часу вона залишає його. Тут вказано, що тонке тіло, яке несе в собі зачаток майбутнього тіла, формує це інше тіло в наступному житті. Те, що жива істота пробиває собі дорогу в житті і переселяється із одного тіла в інше, називають *каршаті*, або боротьбою за існування.

ВІРШ 9

श्रोत्रं चक्षुः स्पर्शनं च रसनं घ्राणमेव च ।
अधिष्ठाय मनश्चायं विषयानुपसेवते ॥ ९ ॥

шротрам̇ чакшух спаршанам̇ ча расанам̇ ґґрāн̣ам ева ча
адгішт̣ґāйа манаш чāйам̇ вішайāн упасевате

шротрам—слуху; *чакшух*—зору; *спаршанам*—дотику; *ча*—також; *расанам*—смаку; *ґґрāн̣ам*—нюху; *ева*—також; *ча*—і; *адгішт̣ґāйа*—розташований серед; *манах*—розуму; *ча*—також; *айам*—він; *вішайāн*—об'єктами чуттів; *упасевате*—насолоджується.

Жива істота, придбавши таким чином інше грубе тіло, отримує певного типу вуха, очі, язик, ніс та органи дотику, що їх сгупо-

вано навколо розуму, який координує їхню діяльність. Так вона отримує можливість насолоджуватись певними об'єктами чуття.

ПОЯСНЕННЯ: Іншими словами, жива істота, яка поганить свою свідомість якостями собаки чи кішки, в наступному житті отримає собаче або кошаче тіло й буде насолоджуватись у ньому. Насправді свідомість сама по собі чиста, як вода, але якщо у воду вкинути фарбу, то колір її зміниться. Так само й свідомість чиста, тому що чистою є сама душа. Але, взаємодіючи з матеріальними якостями, свідомість змінюється. Істинна свідомість — це свідомість Кр̣шн̣и. Тому, коли людина перебуває в свідомості Кр̣шн̣и, її життя стає чистим. Але якщо її свідомість забруднюється якимось способом матеріального мислення, то в наступному житті вона отримає відповідне тіло. Зовсім не обов'язково, що це знову буде людське тіло. Вона може отримати тіло кішки, собаки, свині, напівбога, або ще якесь інше з-поміж 8 400 000 видів життя, що існують у цьому всесвіті.

ВІРШ 10

उत्क्रामन्तं स्थितं वाऽपि भुञ्जानं वा गुणान्वितम्।
विमूढा नानुपश्यन्ति पश्यन्ति ज्ञानचक्षुषः ॥१०॥

уткра̄мантам̇ стґітам̇ ва̄пі бгун̣джа̄нам̇ ва̄ ґун̣а̄нвітам
вімӯд̣ґа̄ на̄нупаш́йанті паш́йанті джн̃а̄на-чакшушах̣

уткра̄мантам—того, хто залишає тіло; *стґітам*—розташованого в тілі; *ва̄ апі*—або; *бгун̣джа̄нам*—того, хто насолоджується; *ва̄*—або; *ґун̣а-анвітам*—зачарованого *ґун̣ами* матеріальної природи; *вімӯд̣ґа̄х̣*—нерозумні; *на*—ніколи; *анупаш́йанті*—можуть бачити; *паш́йанті*—може бачити; *джн̃а̄на-чакшушах̣*—той, хто дивиться очима знання.

Нерозумні не здатні зрозуміти, яким чином жива істота залишає своє тіло, як не розуміють вони і того, чим же вони насправді насолоджуються, зачаровані ґун̣ами природи. Але той, чиї очі просвітлені знанням, може бачити все це.

ПОЯСНЕННЯ: Слово *джн̃а̄на-чакшушах̣* тут дуже важливе. Той, хто позбавлений знання, не може збагнути, яким чином жива істота залишає своє нинішнє тіло, ні того, якого виду тіло вона отримає в наступному житті, ні навіть того, чому зараз вона перебуває саме в такій тілесній формі. Розуміння цього потребує великих знань, які можна отримати з *Бгаґавад-ґ̄іти* й інших подібних джерел ли-

ше за посередництвом істинного духовного вчителя. Щасливою є та людина, яка готова засвоїти ці знання. Кожна жива істота залишає своє тіло за певних обставин, і за певних умов живе й насолоджується, зачарована матеріальною природою. Вона зазнає різного роду щастя й горя, прагнучи ілюзорних почуттєвих насолод. Люди, що вічно охоплені хтивістю й бажаннями, втрачають саму здатність збагнути мінливу природу свого тіла і своє перебування в ньому. Вони не можуть осягти це таїнство. Однак, людина, яка розвинула в собі духовне розуміння, може збагнути відмінність духу від тіла, зрозуміти, яким чином він міняє тіла і як насолоджується. Людина, яку наділено таким знанням, може бачити, як обумовлена жива істота страждає в матеріальному тілі. Тому ті, що перебувають на високому рівні свідомості Кр̣шн̣и, докладають усіх зусиль, щоб донести це знання до людей, чиє обумовлене життя сповнене горя. Розвиваючи свідомість Кр̣шн̣и, люди зможуть вийти із свого вбогого стану, щоб, звільнившись, перейти в духовний світ.

ВІРШ 11

यतन्तो योगिनश्चैनं पश्यन्त्यात्मन्यवस्थितम् ।
यतन्तोऽप्यकृतात्मानो नैनं पश्यन्त्यचेतसः ॥११॥

йатанто йоґінаṣ́ чаінам̇ паś́йантй ātманй авастґітам
йатанто 'рй акр̣тātмāно наінам̇ паś́йантй ачетасаḥ

йатантаḥ—ті, хто докладає зусиль; *йоґінаḥ*—трансценденталісти; *ча*—також; *енам*—його; *паś́йанті*—можуть бачити; *ātмані*—у собі; *авастґітам*—розташованого; *йатантаḥ*—ті, хто докладають зусиль; *апі*—хоча; *акр̣та-ātмānаḥ*—ті, що не досягли самореалізації; *на*—не; *енам*—його; *паś́йанті*—бачать; *ачетасаḥ*—убогі розумом.

Наполегливі трансценденталісти, які досягли самоусвідомлення, можуть ясно бачити все це. Але люди, бідні на розум, що не усвідомили себе, не здатні збагнути, що відбувається, навіть якщо докладають зусиль.

ПОЯСНЕННЯ: Існує чимало трансценденталістів, які йдуть шляхом духовного самоусвідомлення, однак той, хто ще не осягнув своєї сутності, не може бачити, яким чином у тілі живої істоти відбуваються зміни. В зв'язку з цим велике значення має слово *йоґінаḥ*. Насьогодні є багато так званих «йоґів», які засновують так звані «товариства *йоґи*», але насправді вони сліпі в питаннях самоусвідомлення. Вони просто захоплюються певними гімнастичними

вправами і задоволені, якщо мають гарну статуру й здоров'я. Іншого знання у них немає. Їх називають *йатанто 'пй акр̣тātмānах̣*. Попри всі їхні зусилля опанувати так звану «*йоґу*», вони не досягають самоусвідомлення. Такі люди не здатні зрозуміти процес переселення душі. Лише ті, що йдуть шляхом *йоґи* й усвідомили себе, навколишній світ і Верховного Господа, тобто *бгакті*-йоґи, або ж віддані, що присвятили себе чистому відданому служінню в свідомості Кр̣шн̣и, — лише вони здатні зрозуміти, яким чином усе відбувається.

ВІРШ 12

यदादित्यगतं तेजो जगद्भासयतेऽखिलम् ।
यच्चन्द्रमसि यच्चाग्नौ तत्तेजो विद्धि मामकम् ॥१२॥

йад āдітйа-ґатам̇ теджо джаґад бгāсайате 'кґілам
йач чандрамасі йач чāґнау тат теджо віддгі мāмакам

йат—те, що; *āдітйа-ґатам*—в світлі сонця; *теджах̣*—блиск; *джаґат*—весь світ; *бгāсайате*—освітлює; *акґілам*—повністю; *йат*—те, що; *чандрамасі*—у місячному; *йат*—те, що; *ча*—також; *аґнау*—у вогні; *тат*—те; *теджах̣*—блиск; *віддгі*—розумій; *мāмакам*—від Мене.

Сяйво сонця, що розганяє морок цілого світу, виходить з Мене. І блиск місяця, і світло вогню також виходять з Мене.

ПОЯСНЕННЯ: Неінтеліґентна людина не може збагнути, яким чином усе відбувається. Але, засвоюючи пояснення, які дає тут Господь, жива істота починає набувати істинного знання. Кожен бачить сонце, місяць, вогонь й електричне світло. Треба просто спробувати зрозуміти, що сяйво сонця, місяця, електричне світло та вогонь походять з Верховного Бога-Особи. Таке розуміння життя є початок свідомості Кр̣шн̣и і в ньому криються великі можливості для духовного розвою обумовленої душі в матеріальному світі. Живі істоти по суті своїй є невід'ємними частками Верховного Господа, і тут Він дає зрозуміти, як вони можуть повернутись додому, назад до Бога.

З даного вірша можна зрозуміти, що Сонце освітлює всю сонячну систему. Існують різноманітні всесвіти і сонячні системи, і там також є свої сонце, місяць і планети, однак в кожному всесвіті є лише одне Сонце. Як сказано в *Бгаґавад-ґīті* (10.21), Місяць — це одна із зірок (*накшатрāн̣ām ахам ш̇аш̇ī*). Сонячне світло походить з духовного неба, джерелом його є сяєво Верховного Госпо-

да. Зі сходом сонця розпочинається діяльність людей. Вони запалюють вогонь, щоб приготувати собі їжу, щоб пустити фабрики й т. ін.; багато речей робиться за допомогою вогню. Тому схід сонця, вогонь і місячне світло такі приємні для живих істот. Без їхньої допомоги не існувало б жодної живої істоти. Отже, якщо людина збагне, що блиск і сяйво сонця та місяця й світло вогню походять з Верховного Бога-Особи, Кршни, це означатиме, що вона пробудила свою свідомість Кршни. Місячне світло живить усі овочі. Воно настільки приємне, що люди дуже легко можуть зрозуміти, що живуть з ласки Верховного Бога-Особи, Кршни. Без Його милості не може бути сонця, без Його милості не може бути місяця, без Його милості не може бути вогню, а без сонця, місяця й вогню життя неможливе. Ось деякі думки, що допомагають пробудити свідомість Кршни в обумовленій душі.

ВІРШ 13

गामाविश्य च भूतानि धारयाम्यहमोजसा ।
पुष्णामि चौषधीः सर्वाः सोमो भूत्वा रसात्मकः॥१३॥

ґām āviśhya cha bgūtāni dgārayāmy ahaṁ ojasā
puṣhṇāmi chaushadgīḥ sarvāḥ somo bgūtvā rasātmakaḥ

ґām—до планети; *āviśhya*—входячи; *cha*—також; *bgūtāni*—живі істоти; *dgārayāmi*—підтримую; *aham*—Я; *ojasā*—Своєю енергією; *puṣhṇāmi*—живлю; *cha*—і; *aushadgīḥ*—рослини; *sarvāḥ*—всі; *somaḥ*—місяцем; *bgūtvā*—ставши; *rasa-ātmakaḥ*—постачаючи сік.

Я входжу в кожну планету, і завдяки Моїй енергії всі планети залишаються на своїх орбітах. Я стаю місяцем й наповнюю життєвим соком усі овочі.

ПОЯСНЕННЯ: Виявляється, що всі планети рухаються в просторі лише завдяки енергії Господа. Господь входить в кожний атом, в кожну планету й кожну живу істоту. В *Брахма-самґіті* з цього приводу сказано, що одна повновладна частка Верховного Господа, Парамātмā, входить в планети, у всесвіт, в живі істоти й навіть у атоми. Отже, завдяки Її присутності в усьому сущому все проявляється належним чином. Поки душа не залишила тіла, воно ще тримається на поверхні води, але коли іскра життя виходить з нь-

го, мертве тіло тоне. Звичайно, після розкладу воно знову зринає і плаває, як соломина або щось подібне, але одразу по смерті людини тіло її тоне у воді. Так само, всі ці планети плавають у просторі, і це відбувається завдяки присутності вищої енергії Верховного Бога-Особи. Його енергія підтримує кожну планету, ніби жменьку пилу. Якщо тримати в жмені трохи пилу, тоді цей пил не може впасти, але якщо підкинути його в повітря — він падає. Так само й планети, що рухаються в просторі, тримаються на долоні всесвітньої форми Верховного Господа. Завдяки Його силі й енергії всі рухомі й нерухомі предмети не залишають визначеного їм місця. У ведичних гімнах сказано, що завдяки Верховному Богові-Особі Сонце сяє й планети рухаються неухильно. Коли б не Він, то всі планети розвіялись і зникли б, як пил на вітрі. Так само, завдяки Верховному Богові-Особі, місяць живить усі овочі. Це місяць надає овочам такого приємного смаку. Без місячного світла овочі не могли б рости такими смачними й соковитими. Людське суспільство функціонує, люди мають життєві блага і насолоджуються їжею завдяки Верховному Господеві, який створив для цього все необхідне. Інакше людство не могло б існувати. Слово *расāтмакаḥ* сповнене тут великого значення. Верховний Господь є той чинник, що, послуговуючись впливом місяця, надає усьому приємного смаку.

ВІРШ 14

अहं वैश्वानरो भूत्वा प्राणिनां देहमाश्रितः ।
प्राणापानसमायुक्तः पचाम्यन्नं चतुर्विधम् ॥१४॥

ахаṁ ваіш́вānаро бгӯтвā прāṇінāṁ дехам āш́рітаḥ
прāṇāпāна-самāйуктаḥ пачāмӣ аннаṁ чатур-відгам

ахам—Я; *ваіш́вānараḥ*—Моя повновладна частка, яка є вогнем травлення; *бгӯтвā*—ставши; *прāṇінāм*—усіх живих істот; *дехам*—у тілах; *āш́рітаḥ*—розташований; *прāṇа*—повітря, яке виходить; *апāна*—повітря, що йде донизу; *самāйуктаḥ*—підтримуючи рівновагу; *пачāмі*—Я перетравляю; *аннам*—їжу; *чатур-відгам*—чотирьох різновидів.

Я — вогонь травлення в тілах усіх живих істот, і Я з'єднуюсь з життєвим повітрям, що входить і виходить, і таким чином перетравлює чотири різновиди їжі.

ПОЯСНЕННЯ: З *Айур-веди* ми дізнаємось, що в шлункові присутній вогонь, який перетравлює всю їжу. Коли вогонь не горить, ми не відчуваємо голоду, а коли палає — ми хочемо їсти. Інколи вогонь не горить так, як слід, і тоді треба лікуватись. Цей вогонь представляє Верховного Бога-Особу. Ведичні *мантри* (*Брхад-āраṇйака Упанішада* 5.91) також підтверджують, що Верховний Господь, або Брахман, присутній в шлункові у вигляді вогню і перетравлює всі різновиди їжі (*айам аґнір ваіш́вāнаро йо 'йам антаḥ пуруше йенедам аннам̇ пачйате*). Отже, жива істота залежить від Господа навіть у процесі харчування. Якби Верховний Господь не допомагав їй перетравлювати їжу, вона не змогла б харчуватись. Таким чином, Він виробляє і перетравлює їжу, і ми з Його ласки насолоджуємось життям. *Ведānта-сӯтра* (1.2.27) також підтверджує це: *шабдāдібгйо 'нтаḥ пратіш̣тгāнāч ча* — «Господь присутній у звуці, в тілі, в повітрі і навіть як сила травлення у шлунку». Є чотири різновиди їжі: їжа, яку лижуть, їжа, яку ковтають, їжа, яку пережовують, і їжа, яку смокчуть. А Верховний Господь є сила, яка перетравлює всю таку їжу.

ВІРШ 15

सर्वस्य चाहं हृदि सन्निविष्टो
मत्तः स्मृतिर्ज्ञानमपोहनं च ।
वेदैश्च सर्वैरहमेव वेद्यो
वेदान्तकृद्वेदविदेव चाहम् ॥१५॥

сарвасйа чāхам̇ хрді саннівіш̣то
маттаḥ смр̣тір джн̃āнам̇ апоханам̇ ча
ведаіш́ ча сарваір ахам̇ ева ведйо
ведānта-крд̣ веда-від ева чāхам̇

сарвасйа—усіх живих істот; *ча*—і; *ахам̇*—Я; *хрді*—в серці; *саннівіш̣таḥ*—розташований; *маттаḥ*—з Мене; *смр̣тіḥ*—пам'ять; *джн̃āнам̇*—знання; *апоханам̇*—і забуття; *ча*—також; *ведаіḥ*—Ведами; *ча*—також; *сарваіḥ*—всіма; *ахам̇*—Я є; *ева*—неодмінно; *ведйаḥ*—пізнаваний; *ведānта-крт*—укладач *Ведānти; веда-від*—знавець *Вед; ева*—неодмінно; *ча*—і; *ахам̇*—Я.

Я перебуваю в серці кожного, і з Мене походять пам'ять, знання і забуття. Мета всіх Вед — пізнати Мене. Насправді ж Я — укладач Ведānти, і Я — знавець Вед.

ПОЯСНЕННЯ: Верховний Господь присутній у вигляді Парамātми в серці кожного, і Він — джерело всієї діяльності. Жива істота забуває все про своє минуле життя, але їй доводиться діяти за вказівками Верховного Господа, свідка її діяльності. Саме тому вона починає свої дії згідно із своїми минулими вчинками. Необхідне знання дається їй разом з пам'яттю, а також її наділено властивістю забувати про своє минуле життя. Таким чином, Господь не просто пронизує все, але Він також міститься в серці кожного. Він винагороджує людину різними плодами її кармічної діяльності. Його шанують не лише як безособистісного Брахмана, Верховного Бога-Особу та локалізовану Парамātму, але також як втілення в формі *Вед. Веди* наставляють людей на правильний шлях, щоб вони змогли належним чином будувати своє життя і повернутись додому, назад до Бога. *Веди* дають знання про Верховного Бога-Особу, Кр̣шн̣у, а Кр̣шн̣а, в Своєму втіленні Вйāсадеви, є укладач *Ведāнта-сӯтри.* Коментарі Вйāсадеви до *Ведāнта-сӯтри,* що їх викладено в *Шрīмад-Бгāґаватам,* дають справжнє розуміння *Ведāнта-сӯтри.* Верховний Господь всеосяжний: заради звільнення обумовленої душі Він поставляє їй і перетравлює їжу, є свідком діяльності цієї душі, дає їй знання у вигляді *Вед,* і Сам викладає його як Верховний Бог-Особа, Шрī Кр̣шн̣а, вчитель *Бгаґавад-ґīти.* Господь безмежно добрий та милосердний, за що Його і вшановують усі обумовлені душі.

Антах̣-правішт̣ах̣ ш́āстā джанāнāм. Жива істота, щойно залишивши тіло, забуває про своє минуле, але потім Верховний Господь знову спонукує її до діяльності. Господь дає їй розум, що дозволяє їй відновити свою діяльність саме звідти, де вона обірвалась у минулому житті. Таким чином, жива істота не тільки насолоджується і страждає в цьому світі згідно з вказівками Верховного Господа, який перебуває в її серці, але Він також дає їй усі можливості для того, щоб збагнути *Веди.* Якщо людина з серйозністю прагне зрозуміти *Веди,* то Кр̣шн̣а дає їй необхідний для цього розум. Чому Він дає живим істотам ведичне знання? Він робить це, бо кожна жива істота відчуває потребу усвідомити Кр̣шн̣у. Ведичні джерела підтверджують це: *йо 'сау сасарвайр ведайр ґīйате.* Вся ведична література, починаючи з чотирьох *Вед, Ведāнта-сӯтри, Упанішад* і *Пурāн̣* оспівує чесноти Верховного Господа, якого можна досягти, здійснюючи ведичні обряди, обговорюючи філософію *Вед* і поклоняючись Господу у відданому служінні. Таким чином, призначення *Вед* полягає в тому, щоб допомогти людині осягнути Кр̣шн̣у. *Веди* дають нам вказівки, як наблизитись до Кр̣шн̣и і описують шлях усвідомлення Його. Кінцевою метою є Верховний Бог-Осо-

ба. *Ведā́нта-сӯтра* (1.1.4) підтверджує це словами *тат ту самáнвайāт*. Досконалості можна досягти в три етапи: спочатку, зрозумівши ведичну літературу, людина усвідомлює свій зв'язок з Верховним Богом-Особою, потім вона за допомогою певних способів може наблизитись до Нього, і, врешті-решт, досягає кінцевої мети — Верховного Бога-Особи. В цьому вірші чітко з'ясоване призначення, шлях до усвідомлення та мета *Вед*.

ВІРШ 16

द्वाविमौ पुरुषौ लोके क्षरश्चाक्षर एव च ।
क्षरः सर्वाणि भूतानि कूटस्थोऽक्षर उच्यते ॥१६॥

двāв імау пурушау локе кшараш́ чāкшара ева ча
кшараḥ сарвāн̣і бгӯтāні кӯт̣а-стго 'кшара учйате

двау—два; *імау*—ці; *пурушау*—живі істоти; *локе*—у світі; *кшараḥ*—схильний помилятись; *ча*—і; *акшараḥ*—бездоганний; *ева*—неодмінно; *ча*—і; *кшараḥ*—схильний помилятись; *сарвāн̣і*—усі; *бгӯтāні*—живі істоти; *кӯт̣а-стгаḥ*—в єдності; *акшараḥ*—безгрішний; *учйате*—сказано.

Є дві категорії істот: підвладні омані й безгрішні. В матеріальному світі кожна істота схильна помилятись, але в духовному світі істота безгрішна.

ПОЯСНЕННЯ: Як уже пояснювалось, Сам Господь в образі Вйāсадеви, Свого втілення, уклав *Ведā́нта-сӯтру*. Тут Він скорочено викладає зміст *Ведā́нта-сӯтри*. Він каже, що живі істоти, яких є безліч, можна розділити на дві групи: на тих, що помиляються й на непохибних. Живі істоти є вічними відокремленими природними частками Верховного Бога-Особи. Коли вони вступають у зв'язок з матеріальним світом, їх називають *джӣва-бгута*, і слова санскриту, що їх наведено тут, *кшараḥ сарвāн̣і бгӯтāні*, вказують саме на цю їхню схильність помилятись. А ті істоти, які перебувають в єдності з Верховним Богом-Особою, є непогрішними. Єдність не означає відсутності індивідуальності, але відсутність розладу, незгоди. Всі одностайні та згодні з Господом стосовно мети творення. Звичайно, в духовному світі відсутнє творення, але до такої концепції вдаються тому що Верховний Бог-Особа, як сказано в *Ведā́нта-сӯтрі*, є джерело всіх еманацій.

Згідно з твердженням Верховного Бога-Особи, Кр̣шн̣и, живі істоти поділяються на дві категорії. В цьому немає сумнівів, бо так свідчать *Веди*. Живих істот, які борються в матеріальному світі з

розумом та п'ятьма чуттями, мають матеріальні тіла, що зазнають постійних змін. Доки жива істота перебуває в обумовленому стані, її тіло змінюється внаслідок його взаємодії з матерією. Міняється матерія, і тому здається, що зазнають змін живі істоти. Але в духовному світі тіло нематеріальне, і тому там відсутня мінливість. В матеріальному світі жива істота проходить через шість етапів видозміни: народжується, росте, існує в дорослому стані, розмножується, старіє і, зрештою, зникає. Такими є зміни матеріального тіла. Однак, в духовному світі тіло не змінюється, там немає старості, там немає народження, там немає смерті. Там панує єдність усього сущого. Але — *кшараḥ сарвāṇі бгӯтāні*: всяка жива істота, яка торкнулась матерії, від першої створеної істоти — Брахми й до крихітної мурашки, змушена міняти своє тіло і всім їм властиво помилятись. Однак у духовному світі вони завжди перебувають у звільненому стані та єдності.

ВІРШ 17

उत्तमः पुरुषस्त्वन्यः परमात्मेत्युदाहृतः ।
यो लोकत्रयमाविश्य बिभर्त्यव्यय ईश्वरः ॥१७॥

уттамаḥ пурушас тв анйаḥ парамāтметі удāхртаḥ
йо лока-трайам āвіш́йа бібгартй авйайа ішварāḥ

уттамаḥ—найкращий; *пурушаḥ*—особа; *ту*—але; *анйаḥ*—інший; *парама*—Верховний; *āтмā*—душа; *іті*—так; *удāхртаḥ*—сказано; *йаḥ*—той, хто; *лока*—всесвіту; *трайам*—три частини; *āвіш́йа*—входячи; *бібгарті*—підтримує; *авйайаḥ*—невичерпний; *ішвараḥ*—Господь.

Окрім цих двох, існує вища жива істота, неперевершена Особистість, Верховна Душа, Сам вічний Господь, який ввійшов у ці три світи й підтримує їх.

ПОЯСНЕННЯ: Зміст даного вірша дуже добре викладено в *Катґа Упанішаді* (2.2.13) і в *Ш́ветāш́ватара Упанішаді* (6.13). Там ясно сказано, що над безліччю живих істот, як обумовлених, так і звільнених, стоїть Верховна Особа, Парамāтмā. Вірш з *Упанішад* провіщає: *нітйо нітйāнāм четанаш́ четанāнāм*. Тобто, серед усіх живих істот є одна вища жива істота, Верховний Бог-Особа, який підтримує їх і дає їм усім можливість насолоджуватись згідно з їхньою діяльністю. Цей Верховний Бог-Особа перебуває в серці кожного у вигляді Наддуші. Досконалого миру і спокою може досягти лише мудрець, здатний збагнути Його, і ніхто інший.

ВІРШ 18

यस्मात्क्षरमतीतोऽहमक्षरादपि चोत्तमः ।
अतोऽस्मि लोके वेदे च प्रथितः पुरुषोत्तमः ॥१८॥

йасмāт кшарам атīто 'хам акшарāд апі чоттамах̣
ато 'смі локе веде ча пратґітах̣ пурушоттамах̣

йасмāт—тому що; *кшарам*—до схильного помилятись; *атīтах̣*—трансцендентний; *ахам*—Я є; *акшарāт*—вище від непогрішного; *апі*—також; *ча*—і; *уттамах̣*—найкращий; *атах̣*—тому; *асмі*—Я є; *локе*—в світі; *веде*—у ведичній літературі; *ча*—і; *пратґітах̣*—уславлений; *пуруша-уттамах̣*—як Вища Особа.

Я трансцендентний, вищий од усіх живих істот, як гріховних, так і безгрішних, і Я неперевершений, — тому і світ, і Веди прославляють Мене як Верховну Особу.

ПОЯСНЕННЯ: Ніхто не може перевершити Верховного Бога-Особу, Кр̣шн̣у, — ні обумовлена, ні звільнена душа; Він — найвизначніша з особистостей. Звідси стає зрозумілим, що і живі істоти, і Верховний Бог-Особа — це індивідуальні особистості. Різниця між ними полягає в тому, що живі істоти, як обумовлені, так і звільнені, не можуть перевершити незбагненної могутності Верховного Бога-Особи з кількісного погляду. Є помилкою вважати, що Верховний Господь і живі істоти перебувають на одному рівні, або що вони рівноправні всіма сторонами. Розподіл по ранґах, тобто на вищу й нижчу особистості, присутній завжди. Слово *уттама*, вжите тут, має дуже велике значення. Ніхто не може перевершити Верховного Бога-Особи. Слово *локе* означає «в *пауруша аґамі*» (в *смрті*). Як підтверджує словник *Нірукті*, *локйате ведāртго 'нена* — «мету *Вед* з'ясовано в *смрті*».

Верховного Господа в Його формі локалізованої Парамāтми описано і в самих *Ведах* (*Чгāндоґйа Упанішада* 8.12.3): *тāвад еша сампрасāдо 'смāч чгарīрāт самуттгāйа парам̣ джйоті-рӯпам̣ сампадйа свена рӯпен̣ābгінішпадйате са уттамах̣ пурушах̣* — «Наддуша, яка виходить із тіла, з'єднується з безособистісним *брахмаджйоті*, потім, зберігаючи Свою форму, Вона перебуває в Своїй духовній сутності». Це означає, що Верховна Особа проявляє і поширює Своє духовне сяйво і воно є одвічним джерелом усього світла. У цієї Верховної Особи є також Свій локалізований аспект — Наддуша. Верховний Господь, з'явившись як Вйāсадева, син Сатйаваті і Парāш́ари, пояснює ведичне знання.

ВІРШ 19

यो मामेवमसंमूढो जानाति पुरुषोत्तमम् ।
स सर्वविद्भजति मां सर्वभावेन भारत ॥१९॥

йо мām евам асаммӯдго джāнāті пурушоттамам
са сарва-від бгаджаті мām сарва-бгāвена бгāрата

йах—кожний, хто; *мām*—Мене; *евам*—так; *асаммӯдгах*—без сумніву; *джāнāті*—знає; *пуруша-уттамам*—Верховного Бога-Особу; *сах*—Він; *сарва-від*—той, хто знає все; *бгаджаті*—виявляє віддане служіння; *мām*—Мені; *сарва-бгāвена*—з усякого погляду; *бгāрата*—син Бгарати.

Кожен, хто знає Мене як Верховного Бога-Особу і не сумнівається в цьому, вже пізнав усе, і тому він беззастережно віддається любовному служінню Мені, о сину Бгарати.

ПОЯСНЕННЯ: Є чимало філософських теорій щодо справжнього, природного становища живих істот і Верховної Абсолютної Істини. В цьому вірші Верховний Бог-Особа чітко роз'яснює, що кожен, хто знає Господа Кршну як Верховну Особу, фактично знає все. Людину, яка не володіє таким знанням, приваблюють власні розумування про Абсолютну Істину, тоді як той, хто володіє досконалим знанням, не марнує дорогоцінного часу і безпосередньо звертається до свідомості Кршни, до відданого служіння Верховному Господеві. В *Бгагавад-гīті* щоразу підкреслюється це, однак, ще є чимало впертих коментаторів *Бгагавад-гīти*, які ототожнюють Верховну Абсолютну Істину з живими істотами.

Ведичне знання називають *шруті*, тобто знання, що його сприймають на слух. Людина повинна сприйняти це ведичне послання від таких авторитетів, як Кршна або Його представники. Тут Кршна чітко з'ясовує всі суттєві питання, і до Його слів варто дослухатись. Але просто слухати, як це роблять свині — замало, треба ще й зрозуміти все це за допомогою авторитетів. Слід відмовитись од суто теоретичних розумувань і смиренно слухати, що про живу істоту каже *Бгагавад-гīта*, і усвідомлювати, що жива істота завжди підлегла Верховному Богові-Особі. Кожен, хто зрозуміє це, — згідно з тим, що сказав Верховний Бог-Особа, Шрī Кршна, — знає суть *Вед*, їхнє призначення, для інших *Веди* — це прихована тайна.

Тут дуже важливим є слово *бгаджате*. Це слово вживають у багатьох випадках і воно виражає ідею служіння Верховному Господеві. Якщо людина віддається любовному служінню Господеві й

сповнена свідомості Кршṇи, слід вважати, що вона опанувала все ведичне знання. В *парампарі ваішṇав* сказано, що той, хто присвятив себе відданому служінню Кршṇі, не має потреби вдаватись ще до якогось іншого духовного способу пізнання Верховної Абсолютної Істини. Така людина вже досягла призначення людського життя, бо вподобала віддане служіння Господеві. Вона вже перевершила всі попередні етапи духовного усвідомлення. Але якщо жива істота, мудруючи протягом сотень тисяч життів, не збагнула головного, того, що Кршṇа є Верховний Бог-Особа, і що кожен повинен вручити себе Йому, — то всі її роздуми впродовж стількох років і життів — даремна трата часу.

ВІРШ 20

इति गुह्यतमं शास्त्रमिदमुक्तं मयाऽनघ ।
एतद्बुद्ध्वा बुद्धिमान्स्यात्कृतकृत्यश्च भारत ॥२०॥

іті ґухйатамам́ ш́āстрам ідам уктам́ майāнаґа
етад буддґвā буддґімāн сйāт крта-кртйаш́ ча бґāрата

іті—таким чином; *ґухйа-тамам*—найпотаємніше; *ш́āстрам*—явлене писання; *ідам*—це; *уктам*—відкрите; *майā*—Мною; *анаґа*—о безгрішний; *етат*—це; *буддґвā*—розуміючи; *буддґі-мāн*—мудрий; *сйāт*—стає; *крта-кртйаḥ*—найбільш досконалий у своїх зусиллях; *ча*—і; *бґāрата*—син Бгарати.

Це — найпотаємніша частина ведичних ш́āстр, о безгрішний, і Я відкрив її тобі. Кожен, хто зрозуміє це, стане мудрим, і його зусилля увінчає досконалість.

ПОЯСНЕННЯ: Господь переконливо пояснив, що сказане тут — суть усіх *ш́āстр*. І це знання слід сприймати в тому вигляді, в якому його дає Верховний Бог-Особа. Таким чином людина стане мудрою і досконало опанує трансцендентальне знання. Іншими словами, зрозумівши філософію Верховного Бога-Особи і присвятивши себе трансцендентному служінню Господеві, кожен може очиститись від скверни *ґуṇ* матеріальної природи. Віддане служіння — це шлях духовного усвідомлення. Там, де є віддане служіння, матеріальна скверна зникає. Віддане служіння Господеві і Сам Господь — одне і те ж, бо їхня природа — духовна; віддане служіння відбувається в межах внутрішньої енергії Верховного Господа. Кажуть, що Господь — сонце, а невігластво — пітьма. Там, де сонце — морок зникає. Тому, там, де під належним керівництвом істинного духов-

ного вчителя виконують віддане служіння Господу — там немає невігластва.

Кожна людина повинна перейнятись свідомістю Кр̣шн̣и і присвятити себе відданому служінню, щоб віднайти чистоту і розум. Якою б кмітливою вона не була з погляду пересічних людей, її розум недосконалий, якщо вона не приходить до свідомості Кр̣шн̣и і якщо її не приваблює віддане служіння.

Слово *анаґґа*, що вжите як звернення до Арджуни, особливо важливе в цьому вірші. *Анаґґа*, «о безгрішний», означає, що людині, яку обтяжено наслідками своїх гріховних вчинків, дуже важко збагнути Кр̣шн̣у. Потрібно очиститись від усієї скверни, від усіх гріховних дій, і лише тоді з'явиться можливість зрозуміти Кр̣шн̣у. Однак віддане служіння — це настільки могутній очищувальний засіб, що людина, яка беззастережно віддається любовному служінню Господеві, без перешкод досягає стану безгрішності.

Здійснюючи віддане служіння в спілкуванні з чистими відданими, що повністю перебувають в свідомості Кр̣шн̣и, необхідно цілковито подолати в собі деякі риси характеру. Насамперед треба позбутись слабкодухості. Бажання панувати над матеріальною природою спричиняє перше падіння. Внаслідок цього істота припиняє любовне служіння Верховному Господеві. Друга духовна слабкість полягає в тому, що, прагнучи панувати над матеріальною природою, людина прив'язується до матерії та володіння нею. Матеріальні проблеми виникають саме через ці вади серця. В даній главі перші п'ять віршів змальовують процес звільнення людини від цього ґанджу, а решта, починаючи з шостого, розглядають *пурушоттама-йоґу*.

Так закінчуються пояснення Бгактіведанти до п'ятнадцятої глави Ш̣рīмад Бгаґавад-ґīти, в якій розглядалася йоґа Верховної Особи, або пурушоттама-йоґа.

ГЛАВА ШІСТНАДЦЯТА

Божественні і демонічні натури

ВІРШІ 1–3

श्रीभगवानुवाच ।
अभयं सत्त्वसंशुद्धिर्ज्ञानयोगव्यवस्थितिः ।
दानं दमश्च यज्ञश्च स्वाध्यायस्तप आर्जवम् ॥ १ ॥
अहिंसा सत्यमक्रोधस्त्यागः शान्तिरपैशुनम् ।
दया भूतेष्वलोलुप्त्वं मार्दवं ह्रीरचापलम् ॥ २ ॥
तेजः क्षमा धृतिः शौचमद्रोहो नातिमानिता ।
भवन्ति संपदं दैवीमभिजातस्य भारत ॥ ३ ॥

шрī-бгагавāн увāча
абгайам̇ саттва-самш́уддгір джн̃āна-йоґа-вйавастґітіх̣
дāнам̇ дамаш́ ча йаджн̃аш́ ча свāдґйāйас тапа ārджава

ахімсā сатйам акродгас тйāґах̣ ш́āнтір апаиш́унам
дайā бгӯтешв алолуптвам̇ мāрдавам̇ хрīр ачāпалам

теджах кшамā дгртіх ш́аучам адрохо нāті-мāнітā
бгаванті сампадам̇ даівīм абгіджāтасйа бгāрата

ш́рī-бгаґавāн увāча—Верховний Бог-Особа сказав; *абгайам*—безстрашність; *саттва-сам̇ш́уддгіх̣*—очищення існування; *джн̃āна*—у знанні; *йоґа*—єдності; *вйавастґітіх̣*—перебування; *дāнам*—добродійність; *дамах̣*—розумовий контроль; *ча*—і; *йаджн̃ах̣*—принесення жертви; *ча*—і; *свāдгйāйах̣*—вивчення ведичної літератури; *тапах̣*—аскетизм; *āрджавам*—простота; *ахім̇сā*—незастосування насильства; *сатйам* — правдивість; *акродгах̣* — свобода від гніву; *тйāґах̣*—відречення; *ш́āнтіх̣*—погідність; *апаіш́унам*—небажання шукати недоліки; *дайā*—ласка; *бгӯтешу*—стосовно всіх живих істот; *алолуптвам* — відсутність жадібності; *мāрдавам* — м'якість; *хрīх̣* — скромність; *ачāпалам* — рішучість; *теджах̣* — енергійність; *кшамā*—всепрощення; *дгртіх̣*—сила духу; *ш́аучам*—чистота; *адрохах̣*—свобода від заздрощів; *на*—не; *аті-мāнітā*—очікування почестей; *бгаванті*—стають; *сампадам*—якості; *даівīм*—трансцендентної природи; *абгіджāтасйа*—народженого до; *бгāрата*—о син Бгарати.

Верховний Бог-Особа сказав: Безстрашність, очищення свого існування, розвиток духовного знання, благодійність, самовладання, принесення жертв, вивчення Вед, аскетизм, простота, відмова од насильства, правдивість, здатність вгамовувати свій гнів; зречення, спокій, небажання вишукувати недоліки в інших, співчуття до всіх живих істот, відсутність жадібності, порядність, скромність, непохитна рішучість, енергійність, всепрощення, мужність, чистота, відсутність заздрісності та шаполюбства — всі ці трансцендентні якості, о син Бгарати, притаманні праведним людям, що обдаровані божественною природою.

ПОЯСНЕННЯ: На початку п'ятнадцятої глави було описано дерево баньян, яке символізує матеріальний світ. Бічне коріння, яке відходить од нього, порівнювалося з діями живих істот, сприятливими чи несприятливими. Також, в дев'ятій главі пояснювалось, хто такі *деви* — благочестиві живі істоти, і хто такі *асури* — нечестивці, тобто демони. В даній же главі з'ясовується, що діяльність в *ґуна̣х* благочестя, що узгоджена з ведичними настановами, сприяє поступові на шляху до звільнення, і така діяльність є *даівī пракр̣ті* — трансцендентна за природою. Ті, хто перебуває в цій трансцендентній природі, наближаються до звільнення. З іншого боку, ті, що діють в *ґуна̣х* пристрасті й невігластва, не мають жодної можливості звільнитись. Вони або залишаться в цьому світі у вигляді людських істот, або зійдуть до рівня тварин, або ще нижчих видів життя. Тут,

у шістнадцятій главі Господь пояснює трансцендентну природу та її характерні якості, а також природу демонічну з її якостями. Він також пояснює переваги та недоліки таких якостей.

Слово *абгіджа̄тасйа* стосується тих, кому від народження властиві трансцендентні якості та благочестиві нахили, і є дуже важливим. Народження дитини в атмосфері праведності ведичні *ш́а̄стри* кваліфікують як Ґарбга̄дґа̄на-самскра̄. Якщо батьки хочуть, щоб їхня дитина мала благочестиві нахили, їм необхідно дотримуватись десяти засад, рекомендованих людському суспільству. Раніше з *Бґаґавад-ґі̄ти* ми довідались про те, що статеві зносини задля народження гарної дитини є Сам Кр̣шн̣а. Статеве життя не забороняється, якщо тільки його узгоджено із засадами свідомості Кр̣шн̣и. Ті, хто перебуває в свідомості Кр̣шн̣и принаймні не повинні народжувати дітей, як ті собаки та кішки, а повинні подбати, щоб після народження їхні діти мали змогу розвивати свідомість Кр̣шн̣и. І це велике щастя — народитись в батьків, які перебувають в свідомості Кр̣шн̣и.

Суспільний устрій *варн̣а̄ш́рама-дгарма* членує суспільство на чотири соціальні статуси або ступені й чотири класи або касти — поділ за родом діяльності; але він не призначений, щоб розділяти людей за їхнім походженням. Такий розподіл відповідає рівневі освіченості і призначений підтримувати в суспільстві мир та процвітання. Якості, про які тут йдеться, мають трансцендентальний характер і сприяють людському поступові на шляху духовного усвідомлення, який веде до визволення з матеріального світу.

В системі *варн̣а̄ш́рама саннйа̄сі̄*, або людину, яка проводить життя у відреченні, вважають керівником або духовним наставником усіх людей усіх соціальних ступенів та класів. *Бра̄хман̣а* є духовний наставник людей трьох інших суспільних класів, а власне: *кшатрій, ваіш́* та *ш́ӯдр*, але *саннйа̄сі̄*, який стоїть на вищому ступені цього устрою, вважають духовним учителем усіх загалом, навіть *бра̄хман̣*. Найважливіша якість *саннйа̄сі̄* — безстрашність. *Саннйа̄сі̄* повинен жити сам-один, без жодної підтримки, без будь-якої ґарантії допомоги, і тому він мусить просто покладатися на ласку Верховного Бога-Особи. Якщо людина думає: «Як я залишу свою рідню та знайомства, хто ж захищатиме мене?» — тоді їй не слід імітувати спосіб життя у відреченні. Необхідно бути цілковито переконаним у тому, що Кр̣шн̣а, або Верховний Бог-Особа в образі Своєї локалізованої експансії Парама̄тми, завжди перебуває поруч, усередині, в серці, бачить усе і завжди знає, що людина наміряється зробити. Отже, слід мати тверду переконаність, що Кр̣шн̣а, як Парама̄тма̄, подбає про віддану Йому душу. Треба думати: «Я ніколи не залишусь самотнім. Навіть якщо я житиму в найдрімучіших нетрях лі-

су, Кршна завжди буде зі мною, і захистить мене звідусіль». Таку переконаність називають *абгайам*, безстрашністю. Необхідно, щоб людина, яка живе у відреченні, мала саме такий умонастрій.

Потім їй слід очистити своє існування. Є багато правил та приписів, які впорядковують життя у відреченні. Найважливіший з них — сувора заборона мати будь-які близькі стосунки з жінками. *Саннйāсī* забороняється навіть розмовляти з жінкою наодинці. Господь Чаітанйа був взірцевим *саннйāсī*, і коли Він перебував у Пурī, жінки-віддані не могли навіть наблизитись до Нього, щоб виразити свою пошану. Їм радили кланятись Йому на відстані. Це не є ознака зневаги до жінок загалом, але такими є суворі правила поведінки *саннйāсī*, що забороняють близькі стосунки з жінками. Щоб очистити своє існування, необхідно дотримуватись правил та приписів, що впорядковують кожний конкретний спосіб життя. *Саннйāсī* суворо забороняється вступати в близькі стосунки з жінками та накопичувати багатства задля чуттєвої втіхи. Ідеальним *саннйāсī* був Сам Господь Чаітанйа, і, як свідчить Його життя, Він дотримувавсь дуже суворих правил у стосунках з жінками. Хоча Його визнають за найвеликодушніше Господнє втілення, що приймає найнижчих з обумовлених душ, Він, як *саннйāсī,* дотримувавсь дуже суворих правил стосовно жінок. Один із наближених Господа Чаітанйі, Чхоṭа Харідāса, який належав до тісного кола Його близьких друзів та учнів, якось із хтивістю глянув на молоду жінку, і Господь Чаітанйа був настільки суворий, що одразу ж вилучив його з товариства Своїх наближених. Господь Чаітанйа сказав: «Для *саннйāсī*, а також для кожного, хто намагається вирятуватись із кігтів матеріальної природи і прагне досягти природи духовної та повернутись додому, назад до Бога, — для будь-кого з таких обраних людей прагнення чогось матеріального або жінок задля чуттєвої втіхи, навіть один погляд в їхній бік з пристрастю є настільки ганебний, що краще йому заподіяти собі смерть, ніж відчувати в собі подібні негідні бажання». Що ж, таким є шлях очищення.

Дальше положення: *джн̃āна-йоґа-вйавастґіті* — розвиток знання. Життя *саннйāсī* призначене на те, щоб поширювати знання серед сімейних та інших людей, які забули про істинне життя, життя задля духовного поступу. *Саннйāсī* повинен жити з милостині, яку він отримує, ходячи від двору до двору, однак це не означає, що він є жебрак. Смиренність — це теж одна із необхідних якостей людини, яка перебуває на трансцендентному рівні, й саме завдяки своєму природному, непідробному смиренню *саннйāсī* ходить від двору до двору, не стільки задля подаяння, але щоб, спілкуючись з домогосподарями, будити в них свідомість Кршни. В цьому полягає обов'язок *саннйāсī*. Якщо він насправді досяг успіхів на духовній

ниві і має наказ свого духовного вчителя, він повинен звіщати свідомість Кр̣шн̣и, керуючись логікою та розумінням. Якщо ж він не досяг високого духовного рівня, йому не слід обирати спосіб життя у відреченні. Однак, якщо хтось, не володіючи достатнім знанням, все ж таки вдається до життя у зреченні, то йому слід прислухатися до істинного духовного вчителя і, цілком зосередившись на його повчаннях, вдосконалювати знання. *Саннйāсī*, тобто людина, яка перебуває на ступені зречення, повинен бути безстрашним і перебувати в стані *саттва-самāдгі* (чистоти) і *джн̃āна-йоги* (мудрості).

Дальше положення є благодійність. Вона призначена для тих, хто має сім'ю. Сімейні люди повинні заробляти на прожиток чесним способом і п'ятдесят відсотків свого прибутку витрачати на поширення свідомості Кр̣шн̣и в усьому світі. Це означає, що вони повинні дарувати закладам і товариствам, які займаються саме цією справою. Але офіру слід давати в належні руки. Як буде з'ясовано далі, є різні відміни благодійності: благодійність у *гун̣і* благочестя, пристрасті або ж невігластва. *Шāстри* радять чинити благодійність у *гун̣і* благочестя, але не схвалюють благодійності в *гун̣і* пристрасті та невігластва, яка приводить до марної витрати коштів. Жертвувати слід лише заради поширення свідомості Кр̣шн̣и в усьому світі. Така благодійність належить до *гун̣и* благочестя.

Щодо якості *дама* (самовладання), то вона потрібна громадянам усіх верств суспільства, заснованого на релігійних засадах, але особливо ця якість потрібна сімейній людині. Незважаючи на те, що домогосподар має дружину, його статеве життя повинно бути обмежене і призначене лише для народження дітей. Якщо він не хоче дітей, він не повинен вступати в статеві зносини із своєю дружиною. Сучасне суспільство насолоджується статевим життям, використовуючи протизаплідні засоби, або ще більш огидні методи, аби уникнути відповідальності, пов'язаної з народженням дітей. І ця якість — зовсім не трансцендентна, а демонічна. Якщо хтось, навіть маючи сім'ю, прагне духовного поступу, йому слід контролювати своє статеве життя і не плодити дітей поза свідомістю Кр̣шн̣и. Якщо людина має можливість виховувати дітей в свідомості Кр̣шн̣и, то вона може народжувати сотні дітей; але, не маючи такої можливості, не варто вступати в статеві зносини, потураючи своїм почуттям.

Жертвопринесення — ще один обов'язок, який мають виконувати сімейні люди, тому що жертвопринесення вимагають великих коштів. Люди інших життєвих статусів — *брахмачарйі, ванапрастги* і *саннйāсі* — не мають грошей, вони живуть з милостині. Тому здійснення різного роду жертвопринесень призначене для

ґрхастґ — сімейних людей. Їм належить здійснювати жертвоприношення *аґні-хотра*, як це приписують *Веди*, але такі жертвоприношення зараз коштують дуже дорого, і здійснити їх не під силу жодному сім'янинові. Найкраще жертвоприношення, що рекомендоване для цієї епохи, називається *санкīртана-йаджña. Санкīртана,* або оспівування святих імен Господа — Харе Кр̣шн̣а, Харе Кр̣шн̣а, Кр̣шн̣а Кр̣шн̣а, Харе Харе / Харе Рāма, Харе Рāма, Рāма Рāма, Харе Харе — є найкраще й найдешевше жертвоприношення, кожен може засвоїти його і отримати від цього велику користь. Отже, ці три якості, а саме: благодійність, самовладання і здійснення жертвоприношень важливі для сімейної людини.

Свāдгйāйа, вивчення *Вед*, призначене для *брахмачарйі*, періоду учнівства. *Брхмачāрі* не повинні мати стосунків з жінками; вони повинні дотримуватись целібату та зосереджувати розум на вивченні ведичної літератури заради розвитку духовного знання. Це називають *свāдгйāйею.*

Тапас, або ж аскетизм, особливо призначений для тих, хто відійшов од активного життя. Не слід усе життя залишатись сімейною людиною, треба пам'ятати, що існують чотири ступені життя: *брахмачарйа, ґрхастґа, вānапрастґа* і *саннйāса*. Отже, зі ступеня *ґрхастґи* (сімейного життя) людина повинна зійти на ступінь *вānапрастґи*, тобто відійти від справ. Якщо людина живе сто років, то двадцять п'ять з них вона повинна прожити як учень, двадцять п'ять — як сімейна людина, двадцять п'ять — відійшовши від активного життя і двадцять п'ять — зрікшись усього. Такими є настанови ведичної релігійної дисципліни. Людина, яка залишила сімейні справи, повинна здійснювати аскезу тіла, розуму та язику. Це — *тапасйа*. Вся система *варн̣āшрама-дгарма* передбачає здійснення *тапасйі*. Без *тапасйі*, або аскетизму, жодна людина не зможе досягти звільнення. Теорію, яка твердить, що в житті нема потреби в *тапасйі*, що можна просто роздумувати, робити припущення і все буде якнайліпше, не схвалюють ані ведичні джерела, ані *Бгаґавад-ґітā*. Подібні теорії виробляють так звані «спірітуалісти», намагаючись привабити якомога більше послідовників. Якщо б вони казали про обмеження, правила та приписи, люди не пішли б за ними. Тому ті, хто хоче мати послідовників і просто, прикриваючись релігією, справляти враження на оточуючих, не накладають обмежень на життя своїх учнів чи на своє власне. *Веди,* проте, не схвалюють такого методу.

Щодо простоти, якості, притаманної *брāхман̣і*, то цього припису повинні дотримуватись люди всіх статусів, — не має значення, належать вони до *брахмачāрī āшрама, ґрхастґа āшрама, вānапрастґа*

āшрама чи *саннйāса āшрама*. Людина мусить бути дуже простою і відвертою.

Ахімсā полягає в тому, що людина не повинна гальмувати розвитку жодної живої істоти. Не треба вигадувати, що, мовляв, духовна іскра не гине навіть після знищення тіла, то й нема ніякої шкоди у вбивстві тварин задля чуттєвого задоволення. Люди в наш час призвичаїлись їсти тварин, незважаючи на те, що є достатньо зерна, фруктів та молока. Нема потреби вбивати тварин. Ця вказівка стосується кожного. Коли немає іншого вибору, людина має право вбити тварину, але при цьому її треба запропонувати як жертву. У всякому разі, якщо люди достатньо забезпечені запасами їжі, то людина, якщо вона прагне духовного поступу, ніяк не має права чинити насильства над тваринами. Справжня *ахімсā* й означає: не переривати чийогось життя. Тварини також розвиваються згідно з законами еволюції, переходячи з одних видів тваринного життя в інші. Якщо ж якусь тварину забито, — її розвиток затримується. Істота, що деякий час перебувала в певному тілі впродовж багатьох днів і років, і яку потім було передчасно забито, мусить знову повертатися в ту ж саму форму життя, щоб вичерпати визначений їй строк, і лише потім перейти в інше тіло. Тому не слід затримувати еволюції тварин просто заради задоволення свого смаку. Це і називають *ахімсою*.

Сатйам. Це слово означає, що не варто перекручувати істину, виходячи з якихось особистих інтересів. У ведичній літературі є місця, важкі для розуміння, але їхні зміст і мету треба усвідомити за допомогою істинного духовного вчителя. Лише такий шлях веде до розуміння *Вед*. *Шруті* означає «почуте з авторитетного джерела». Не треба, задля власних інтересів, тлумачити *Веди* на свій лад. Є так багато коментарів до *Бгаґавад-ґīти*, які неправильно трактують оригінал. Треба з'ясовувати істинне значення її віршів, довідатись про яке можна лише від справжнього духовного вчителя.

Акродга означає «гамування гніву». Навіть якщо нас провокують, слід бути стриманими, адже тільки-но нами опанує гнів, все тіло наше споганюється. Гнів виникає з пристрасті й хтивості, отже, той, хто перебуває в трансцендентному стані, повинен уникати гніву. *Апаішунам* означає, що не треба шукати недоліків у інших або намагатись виправити їх без особливої потреби. Звичайно, якщо злодія назвати злодієм, то це не буде прискіпуванням, однак назвати злодієм чесну людину — велика провина для того, хто прагне успіху в духовнім житті. *Хрī* означає, що треба бути дуже скромним й уникати негідних учинків. *Ачāпалам*, рішучість, означає, що не варто хвилюватись чи впадати у відчай, намагаючись

досягти чого-небудь. Якщо спроба закінчується невдачею, не варто журитись, треба продовжувати свій шлях терпляче й рішучо.

Далі, слово *теджас* стосується *кшатрій*. *Кшатрійі* повинні бути дуже сильними, щоб мати змогу захистити слабких. Вони не повинні відмовлятись од застосування сили. Якщо необхідно застосувати силу, вони повинні виявити її. Але людина, що здатна зламати ворога, може за деяких обставин проявити й милосердя. Вона може вибачати незначні образи.

Шаучам означає чистоту, причому не лише тіла та розуму, але й охайність у повсякденних справах. Особливо це стосується комерсантів, їм не слід вдаватись до махінацій на чорному ринкові. *Нāтімāнітā*, відсутність шанолюбства, стосується *шӯдр*, людей фізичної праці, що утворюють, згідно з ведичними вказівками, нижчий з чотирьох класів. Їм не треба пишатись без потреби або шукати шани, їм слід дотримуватись визначених для них правил. Обов'язок *шӯдр* — виявляти повагу вищим класам задля забезпечення суспільного порядку.

Всі двадцять шість згаданих тут якостей — трансцендентні. Кожний повинен розвивати їх, узгоджуючись із своїм соціальним статусом та фаховими обов'язками. Мета полягає в тому, що, попри жалюгідні умови матеріального існування, люди всіх класів і статусів, наполегливо розвиваючи відповідні якості, отримають можливість досягти найвищого рівня трансцендентної реалізації.

ВІРШ 4

दम्भो दर्पोऽभिमानश्च क्रोधः पारुष्यमेव च ।
अज्ञानं चाभिजातस्य पार्थ संपदमासुरीम् ॥ ४॥

дамбго дарпо 'бгімāнаш ча кродгаḥ пāрушйам ева ча
аджн̃āнам чāбгіджāтасйа пāртга сампадам āсурīм

дамбгаḥ—гордість; *дарпаḥ*—зухвалість; *абгімānаḥ*—зарозумілість; *ча*—і; *кродгаḥ*—гнів; *пāрушйам*—брутальність; *ева*—неодмінно; *ча*—і; *аджн̃āнам*—невігластво; *ча*—і; *абгіджāтасйа*—народженого; *пāртга*—син Пртги; *сампадам*—якості; *āсурīм*—демонічної природи.

Гордощі, зухвалість, зарозумілість, гнів, брутальність і невігластво — ці якості притаманні істотам демонічного походження, о сину Пртги.

ПОЯСНЕННЯ: У цьому вірші змальовано пряму дорогу до пекла. Демони намагаються переконати інших у своїй релігійності та духовності, хоча насправді нехтують релігійними засадами. Вони сповнені зневаги й гордощів, пишаючись своєю освітою та багатством. Ці люди хочуть, щоб інші схилялись перед ними і вимагають поваги до себе, хоча насправді не заслуговують на неї. Їх дратують усілякі дрібниці, й мова їхня брутальна. Вони не знають, що слід робити, а чого — ні. Кожний їхній учинок зумовлений примхами й особистими забаганками, і вони не визнають авторитетів. Подібні істоти набувають демонічних нахилів ще до свого народження в черевах матерів, і з часом проявляють усі ці несприятливі якості.

ВІРШ 5

दैवी संपद्विमोक्षाय निबन्धायासुरी मता ।
मा शुचः संपदं दैवीमभिजातोऽसि पाण्डव ॥ ५ ॥

даівī сампад вімокшāйа нібандгāйасурī матā
мā ш́учах сампадам даівīм абгіджāто 'сі пāṇḍава

даівī—трансцендентна; *сампат*—натура; *вімокшāйа*—призначена на звільнення; *нібандгāйа*—до рабства; *āсурī*—демонічна; *матā*—вважають; *мā*—не; *ш́учах*—турбуйся; *сампадам*—натурою; *даівīм*—трансцендентною; *абгіджāтах*—народжений з; *асі*—ти є; *пāṇḍава*—син Паṇду.

Трансцендентні якості ведуть до звільнення, тоді як демонічні — поневолюють людину. Але не хвилюйся, о сине Пāṇду, ти народжений з божественними якостями.

ПОЯСНЕННЯ: Господь Кр̣шṇа підбадьорив Арджуну, повідомивши, що той від народження позбавлений демонічних якостей. Його причетність до битви не носила демонічного характеру, адже він намагався зважити всі «за» й «проти». Арджуна розмірковував, чи варто йому вбивати таких шанованих людей, як Бгīшма та Дроṇа, тобто він не діяв під впливом гніву, почуття оманного престижу чи брутальності. Отже, він не мав демонічних якостей. Для *кшатрійі*, воїна, стрільбу по ворогові з луку вважають трансцендентним обов'язком, тоді як невиконання такого обов'язку властиве демонам. Таким чином в Арджуни не було жодних підстав журитись. Кожен, хто дотримується відповідних засад, що впорядковують його життя, посідає трансцендентне становище.

ВІРШ 6

द्वौ भूतसर्गौ लोकेऽस्मिन्दैव आसुर एव च ।
दैवो विस्तरशः प्रोक्त आसुरं पार्थ मे शृणु ॥ ६ ॥

двау бгӯта-сарґау локе 'смін даіва āсура ева ча
даіво вістараш́аḥ прокта āсурам̇ пāртґа ме ш́ṛṇу

двау—дві; *бгӯта-сарґау*—створені живі істоти; *локе*—в світі; *асмін*—в цьому; *даівах̣*—праведний; *āсурах̣*—демонічний; *ева*—неодмінно; *ча*—і; *даівах̣*—божественний; *вістараш́ах̣*—у всіх подробицях; *проктах̣*—сказано; *āсурам*—демонічного; *партґа*—син Пртги; *ме*—від Мене; *ш́ṛṇу*—вислухай же.

О сину Пртги, в цьому світі є два різновиди створених істот. Одних називають божественними, інших — демонічними. Я вже пояснив тобі докладно, якими є божественні якості, тепер послухай про якості демонічні.

ПОЯСНЕННЯ: Господь Кр̣шн̣а, запевнивши Арджуну в тому, що він народжений з божественними якостями, змальовує тепер спосіб життя демонів. У цьому світі обумовлені живі істоти поділяються на дві категорії. Ті, яких з походження наділено божественними якостями, ведуть упорядковане життя, тобто дотримують ведичних настанов та рекомендацій авторитетних осіб. Треба виконувати свої обов'язки, керуючись вказівками авторитетних *ш́āстр*. Такий спосіб мислення називають божественним. Той, хто не дотримується ведичних приписів, викладених у *ш́āстрах*, хто діє за власною примхою, того називають демоном, або *асурою*. Єдиний критерій, що вказує на природу людини, є її ставлення до ведичних настанов та приписів. У ведичній літературі згадується, що і напівбоги, і демони народжені від Праджāпаті, і різниця між ними полягає лише в тому, що одні дотримуються ведичних приписів, інші ж — ні.

ВІРШ 7

प्रवृत्तिं च निवृत्तिं च जना न विदुरासुराः ।
न शौचं नापि चाचारो न सत्यं तेषु विद्यते ॥ ७ ॥

правр̣ттім̇ ча нівр̣ттім̇ ча джанā на відур āсурāх̣
на ш́аучам̇ нāпі чāчāро на сатйам̇ тешу відйате

правр̣ттім—належної діяльності; *ча*—також; *нівр̣ттім*—утримання від хибної діяльності; *ча*—і; *джанāх̣*—особи; *на*—ніколи; *відух̣*—знають; *āсурāх̣*—в демонічних якостях; *на*—ніколи; *ш́аучам*—чистота; *на*—не; *апі*—також; *ча*—і; *āчāрах̣*—поведінка; *на*—ніколи; *сатйам*—істина; *тешу*—у них; *відйате*—є.

Демони не знають, що треба робити, а чого — не треба. Їм не властиві ані чистота, ані гідна поведінка, ані правда.

ПОЯСНЕННЯ: У будь-якому цивілізованому людському суспільстві є певний звід законів і правил, яких необхідно дотримуватись. Особливо серед аріїв, — людей, які засвоїли ведичні життєві засади й відомі своєю цивілізованістю та високим розвитком, — того, хто не дотримується приписів *ш́āстр*, визнають за демона. Тому тут і сказано, що демони не знайомі з нормами, викладеними в *ш́āстрах* і зовсім не схильні їм слідувати. Більшість демонів їх не знає, а ті, котрим вони і відомі, звичайно не дотримуються їх. Вони не мають віри і не бажають діяти згідно з ведичними приписами. Демони брудні і ззовні, і зсередини. Треба завжди стежити за чистотою свого тіла: митись, чистити зуби, голитись, міняти одяг тощо. Що стосується чистоти внутрішньої, то треба завжди пам'ятати святі імена Господа й оспівувати *махā-мантру* Харе Кр̣шн̣а, Харе Кр̣шн̣а, Кр̣шн̣а Кр̣шн̣а, Харе Харе/Харе Рāма, Харе Рāма, Рāма Рāма, Харе Харе. Демонам не подобаються такі правила внутрішньої і зовнішньої чистоти, і вони не дотримуються їх.

Щодо поводження, то існує чимало правил та приписів, які визначають поведінку людини. Їх викладено, наприклад, в *Ману-самгіті*, зведенні законів для всього людства, яких індуси дотримуються і досі. Цю книгу покладено в основу законів про успадкування майна, в основу інших правничих засад. В *Ману-самгіті* ясно сказано, що жінкам не можна надавати волю. Це не означає, що жінки повинні перебувати на становищі рабинь, натомість вони подібні до дітей. Дітям обмежують свободу, але ж це не означає, що до них ставляться, як до рабів. У наш час демони нехтують такими приписами і вважають, що жінкам слід надати таку ж свободу, як і чоловікам. Однак, це не поліпшило соціальних умов у світі. Насправді про жінок слід піклуватись на кожному відтинку їхнього життя. В дитинстві жінка повинна перебувати під опікою батька, за молодих років — чоловіка, а в похилому віці — своїх дорослих синів. Такою є правильна поведінка людей у суспільстві згідно з *Ману-самгітою*. Однак, сучасне виховання штучно створило роздутий погляд на жінку, і тому зараз шлюб в людському суспільст-

ві перетворився практично на щось уявне. Мораль сучасної жінки теж не на вищому рівні. Таким чином, демони аж ніяк не визнають корисних для суспільства вказівок, а що вони не керуються досвідом великих мудреців і не дотримуються викладених ними правил та приписів, то їхнє суспільство перебуває в жалюгідному стані.

ВІРШ 8

असत्यमप्रतिष्ठं ते जगदाहुरनीश्वरम् ।
अपरस्परसंभूतं किमन्यत्कामहैतुकम् ॥ ८॥

асатйам апратішт̣ам̇ те джаґад āхур анīш́варам
апараспара-самбгӯтам̇ кім анйат кāма-хаітукам

асатйам—нереальне; *апратішт̣ам*—без основи; *те*—вони; *джаґат*—космічне проявлення; *āхух̣*—кажуть; *анīш́варам*—без того, хто контролює; *апараспара*—без причини; *самбгӯтам*—виникло; *кім анйат*—не від чого іншого; *кāма-хаітукам*—лише від хтивості.

Вони кажуть, що цей світ нереальний, що у нього немає основи, нема Бога, який керує ним. Вони кажуть, що світ виник із статевого бажання і що його зумовлює лише хтивість.

ПОЯСНЕННЯ: Демони доходять висновку, що світ — це фантасмагорія, що в ньому нема причини, нема наслідку, немає володаря і немає мети — все ілюзорне. Вони твердять, що космічне проявлення є наслідком випадкової взаємодії матеріальних елементів. Вони не вірять, що світ створив Господь і що його було створено з певною метою. У них своя теорія: світ виник сам по собі і нема підстав вважати, що за ним стоїть Бог. Для них не існує різниці між духом і матерією, і вони не визнають існування Вищого Духу. Все суще — лише матерія, а космос у цілому вони вважають скупченням невігластва. На їхню думку, все недійсне, всюди порожнеча, а все, що ми бачимо — лише плід нашого недосконалого сприйняття. Вони вважають само по собі зрозумілим, що все проявлене розмаїття є виявом невігластва, подібно до того, як уві сні ми створюємо безліч речей, що не мають реальності, а прокинувшись, бачимо, що все це нам лише наснилось. Однак, хоча демони і запевняють, що життя є лише сон, насправді вони з неабиякою майстерністю насолоджуються цим сном. Отже, замість того,

щоб набувати знання, вони дедалі більше занурюються у світ своїх мрій. Вони дійшли висновку, що, подібно до того, як дитина є просто плодом статевого зв'язку чоловіка з жінкою, так і світ виник без жодної духовної першопричини. Вони вважають, що живі істоти з'явились внаслідок певного сполучення матеріальних елементів, і вони зовсім не вірять в існування душі. Подібно до того, як багато живих істот з'являється без будь-якої видимої причини із випарів чи із мертвого тіла, так і весь мінливий світ виник внаслідок взаємодії матеріальних елементів космосу. Тому матеріальна природа є причиною творіння, й немає іншої причини. Вони не вірять словам Кришни в *Бгаґавад-ґіті*: *майādгйакшеṇа пракр̣тіх̣ сӯйате са-чара̄чарам* — «за Моїм велінням рухається весь матеріальний світ». Іншими словами, демони не мають викінченого знання про створення світу, в кожного з них — своя теорія. На їхню думку, священні *ш́а̄стри* можна тлумачити як завгодно, і вони не вірять в існування єдиного всталеного розуміння приписів *ш́а̄стр.*

ВІРШ 9

एतां दृष्टिमवष्टभ्य नष्टात्मानोऽल्पबुद्धयः ।
प्रभवन्त्युग्रकर्माणः क्षयाय जगतोऽहिताः ॥ ९ ॥

етā̄м̇ др̣шт̣ім авашт̣абгйа нашт̣ā̄тмā̄но 'лпа-буддгайах̣
прабгавантй уґра-карма̄ṇах̣ кшайā̄йа джаґато 'хітā̄х̣

етā̄м—таку; *др̣шт̣ім*—бачення; *авашт̣абгйа*—приймаючи; *нашт̣а*—загубивши; *ā̄тмā̄нах̣*—себе; *алпа-буддгайах̣*—малорозумні; *прабгавантí*—буяють; *уґра-карма̄ṇах̣*—зайняті діяльністю, яка приносить біль; *кшайā̄йа*—на руйнування; *джаґатах̣*—світу; *ахітā̄х̣*—ті, що не приносять користі.

Виходячи із таких уявлень, демони, які загубили себе й втратили розум, займаються жахливою, шкідливою діяльністю на згубу світу.

ПОЯСНЕННЯ: Демони вдаються до діяльності, яка приведе світ до загибелі. Господь стверджує тут, що їм бракує розуму. Матеріалісти, які не мають уявлення про Бога, вважають себе дуже розвинутими. Однак, згідно з *Бгаґават-ґітою*, вони позбавлені будь-якого здорового глузду і розум їх потьмарений. Вони прагнуть якомога більше насолоджуватись матеріальним світом і тому безперервно

винаходять щось задля чуттєвого задоволення. Вони вважають, що подібні матеріалістичні нововведення сприяють розвитку людської цивілізації, але насправді люди стають все більш аґресивними й жорстокими: жорстокими щодо людей, жорстокими щодо тварин. Вони не знають правил людської поведінки. Забій тварин — явище, дуже поширене серед демонів. Таких людей треба вважати ворогами світу, адже врешті-решт вони винайдуть чи створять щось таке, що може принести погибель усьому, що існує. В цьому вірші посередньо передбачається винайдення ядерної зброї, якою так пишається світ. Щомиті може розпочатись війна, і ця зброя призведе до загального спустошення. Подібні речі створюються виключно заради знищення світу, про що і йдеться тут. Сучасну зброю винайдено лише внаслідок безбожності людського суспільства, і створено її зовсім не заради миру та процвітання.

ВІРШ 10

काममाश्रित्य दुष्पूरं दम्भमानमदान्विताः ।
मोहाद्गृहीत्वासद्ग्राहान्प्रवर्तन्तेऽशुचिव्रताः ॥१०॥

кāмам āшрітйа душпӯрам дамбга-мāна-мадāнвітāḥ
мохāд ґрхītвāсад-ґрāхāн правартанте 'шучі-вратāḥ

кāмам—у хтивості; *āшрітйа*—знаходячи притулок; *душпӯрам*—ненажерливого; *дамбга*—пихою; *мāна*—і оманним престижем; *мада-анвітāḥ*—поглинутий зарозумілістю; *мохāт*—ілюзією; *ґрхīтвā*—беручи усе; *асат*—непостійні; *ґрāхāн*—речі; *правартанте*—вони буяють; *ашучі*—ті, хто живуть нечистим життям; *вратāḥ*—відверто визнаний.

Знаходячи втіху в невситимій хтивості, охоплені зарозумілістю, гордощами й пихою, демони перебувають таким чином в ілюзії, зачаровані минущим, і їх постійно приваблює нечиста діяльність.

ПОЯСНЕННЯ: Тут описано демонічний склад розуму. Хтивість демонів ненаситима. Їхнє невситиме прагнення матеріальних насолод невпинно зростає. Їх приваблюють недовговічні речі і через те їх завжди охоплює неспокій, але, під впливом ілюзії, вони продовжують діяти по-старому. У них немає знань, і вони не можуть зрозуміти, що рухаються в неправильному напрямкові. Занурившись у світ минущих речей, демони створюють свого власного бога, скла-

дають власні гімни і виконують їх на свій лад. І внаслідок цього їх ще більше принаджують дві речі: статеві насолоди й накопичення матеріальних статків. У зв'язку з цим велику вагу має слово *аш́учі-вратāх̣* — «нечестиві обітниці». Демонів приваблює лише вино, жінки, азартні ігри та м'ясні страви — це їхні *аш́учі*, брудні звички. Спонукувані пихою та почуттям оманного престижу, вони створюють власні релігійні засади, що суперечать *Ведам*. Незважаючи на те, що демони являють собою найогиднішу частину людства, світ протиприродно оточує їх дутими почестями. Ці люди простують до пекла, однак вважають себе надзвичайно розвиненими.

ВІРШІ 11–12

चिन्तामपरिमेयां च प्रलयान्तामुपाश्रिताः ।
कामोपभोगपरमा एतावदिति निश्चिताः ॥११॥
आशापाशशतैर्बद्धाः कामक्रोधपरायणाः ।
ईहन्ते कामभोगार्थमन्यायेनार्थसंचयान् ॥१२॥

чінтāм апарімейāм ча пралайāнтāм упāш́рітāх̣
кāмопабгоґа-парамā етāвад іті ніш́чітāх̣

āш́ā-пāш́а-ш́атаір баддгāх̣ кāма-кродга-парāйаṇāх̣
īханте кāма-бгоґāртгам анйāйенāртга-сан̃чайāн

чінтāм—страху і тривоги; *апарімейāм*—безмірної; *ча*—і; *пралайа-антāм*—до самої смерті; *упāш́рітāх̣*—знайшовши притулок у; *кāма-упабгоґа*—чуттєве задоволення; *парамāх̣*—найвища мета життя; *етāват*—таке; *іті*—так; *ніш́чітāх̣*—переконані; *āш́ā-пāш́а*—обплутані тенетами надії; *ш́атаіх̣*—сотнями; *баддгāх̣*—зв'язані; *кāма*—хтивості; *кродга*—і гніву; *парāйаṇāх̣*—завжди перебуваючи в; *īханте*—вони бажають; *кāма*—хтивості; *бгоґа*—почуттєвої насолоди; *артгам*—для цієї мети; *анйāйена*—протизаконно; *артга*—багатства; *сан̃чайāн*—накопичуючи.

Вони вважають, що чуттєве задоволення — найперша потреба людської цивілізації. Таким чином, охоплені до кінця своїх днів незмірним неспокоєм, вони зазнають незліченних страхів й тривог. Обплутані тенетами сотень і тисяч бажань, в полоні хтивості та гніву, вони всіма нравдами й кривдами добувають гроші для чуттєвого задоволення.

ПОЯСНЕННЯ: Демони дотримуються думки, нібито чуттєве задоволення є найвища мета життя і зберігають це уявлення до самої смерті. Вони не вірять ні в життя після смерті, як не вірять вони також, що живі істоти отримують різні тіла залежно від їхньої *карми,* тобто діяльності в цьому світі. Їхні життєві плани, які вони невтомно будують, ніколи не завершуються. Ми особисто були знайомі з чоловіком демонічного складу розуму, котрий, вмираючи, прохав лікаря продовжити йому життя ще на чотири роки, щоб мати змогу здійснити свої незавершені задуми. Такі нерозсудливі люди не знають, що лікар безсилий продовжити життя навіть на мить. Коли приходить пора, бажання людини не враховуються. Закони природи не дозволяють насолоджуватись життям навіть і на секунду довше визначеного терміну.

Демони, які не вірять ні в Бога, ні в Наддушу, що перебуває в серці, здійснюють різноманітні гріховні вчинки лише задля почуттєвої втіхи. Їм невідомо, що в їхньому серці присутній свідок, що Наддуша спостерігає за діяльністю індивідуальної душі. Як сказано в *Упанішадах,* на одному дереві сидять два птахи, один з них діє і споживає солодкі та гіркі плоди, що зріють на гілках дерева, а другий — лише спостерігає. Однак, демон не хоче знати ніяких ведичних *ш́āстр,* як не має він і крихти віри; тому він почувається вільним робити все, що йому заманеться, аби задовольнити свої чуття і не думає про наслідки.

ВІРШ 13–15

इदमद्य मया लब्धमिमं प्राप्स्ये मनोरथम् ।
इदमस्तीदमपि मे भविष्यति पुनर्धनम् ॥१३॥
असौ मया हतः शत्रुर्हनिष्ये चापरानपि ।
ईश्वरोऽहमहं भोगी सिद्धोऽहं बलवान्सुखी ॥१४॥
आढ्योऽभिजनवानस्मि कोऽन्योस्ति सदृशो मया।
यक्ष्ये दास्यामि मोदिष्य इत्यज्ञानविमोहिताः ॥१५॥

ідам адйа майā лабдгам імам̇ прапсйе маноратгам
ідам астīдам апі ме бгавішйаті пунар дганам

асау майā хатах́ ш́атрур ханішйе чāпарāн апі
īш́варо 'хам ахам̇ бгогī сіддго 'хам̇ балавāн сукгī

āд̣гйо 'бгіджанавāн асмі ко 'нйо 'сті садри́до майā
йакшйе дāсйāмі модішйа ітй аджн̃āна-вімохітāх̣

ідам—це; *адйа*—сьогодні; *майā*—мною; *лабдгам*—вигране; *імам*—це; *прāпсйе*—я виграю; *манах-ратгам*—згідно з моїми бажаннями; *ідам*—це; *асті*—є; *ідам*—це; *апі*—також; *ме*—моє; *бгавішйаті*—це збільшиться в майбутньому; *пунах*—знову; *дганам*—багатство; *асау*—той; *майā*—мною; *хатах*—був убитий; *ш́атрух*—ворог; *ханішйе*—я уб'ю; *ча*—також; *апарāн*—інших; *апі*—неодмінно; *ī ш́варах*—пан; *ахам*—я є; *ахам*—я є; *бгоґī*—той, хто насолоджується; *сіддгах*—досконалий; *ахам*—я є; *бала-вāн*—могутній; *сукґī*—щасливий; *āдгйах*—багатий; *абгіджана-вāн*—оточений шляхетними родичами; *асмі*—я є; *каḥ*—хто; *анйах*—інший; *асті*—є; *садр ш́ах*—подібний; *майā*—мені; *йакшйе*—я пожертвую; *дāсйāмі*—я дам милостиню; *модішйе*—я буду веселитися; *іті*—таким чином; *аджн̄āна*—невіглаством; *вімохітāх*—обмануті.

Демон думає: «Сьогодні в мене є так багато грошей, а буде, згідно з моїми підрахунками, ще більше. Тепер мені належить стільки-то, і з часом моє багатство зростатиме все більше й більше. Він — мій ворог, і я знищив його, а всіх інших моїх ворогів також буде знищено. Я пан над усіма і над усім, я — насолоджуюсь. Я досконалий, могутній і щасливий. Я найбагатша людина, мене оточують шляхетні родичі. Нема нікого, хто б перевершив мою силу і був би щасливіший од мене. Я офірую щось, роздам милостиню й відтак буду веселитися». Таким способом невігластво вводить людей в оману.

ВІРШ 16

आत्मसंभाविताः स्तब्धा धनमानमदान्विताः।
यजन्ते नामयज्ञैस्ते दम्भेनाविधिपूर्वकम् ॥ १७

анека-чітта-вібгрāнтā моха-джāла-самāвртāх
прасактāх кāма-бгоґешу патанті нараке 'ш́учау

анека—численними; *чітта*—тривогами; *вібгрāнтāх*—приголомшені; *моха*—ілюзій; *джāла*—тенетами; *самāвртāх*—оточені; *прасактāх*—прив'язані; *кāма-бгоґешу*—до чуттєвого задоволення; *патанті*—сковзають униз; *нараке*—у пекло; *аш́учау*—нечистий.

Так, пригнічені турботами, охоплені тривогою, заплутавшись в тенетах ілюзій, вони стають надто схильними до чуттєвих насолод і потрапляють до пекла.

ПОЯСНЕННЯ: Прагнення демона до наживи не знає меж. Ця його спрага невгамовна. Він думає лише про майно, яке зараз нале-

жить йому і планує, як використати багатство для подальшого його збільшення. Заради цього він, уподобавши недозволені втіхи, без коливань вдається до яких завгодно гріховних вчинків та операцій на чорному ринку. Його зачаровує майно: земля, рахунок в банку, родина, домівка і він весь час складає плани, як би ще покращити своє матеріальне становище. Він вірить у власну силу і не відає того, що всі його здобутки є наслідком його минулих добрих вчинків. Йому було надано можливість накопичити все це, але чому так трапилось — він не розуміє. Він вважає, що все його багатство є лише результат його власних зусиль. Демон вірить не в закон *карми*, а в плоди власної роботи. Згідно з законом *карми*, людина, що народжується у видатній родині, багатіє, отримує добру освіту, вроду лише завдяки добрим учинкам, які він здійснив у минулому. Демон вважає, що все то речі випадкові і досягнуто їх лише завдяки його власній спритності. Він не відчуває ніякої наперед визначеності, прихованої за розмаїттям людських типів, їхньою вродою, освітою тощо. Кожен, хто може в чомусь змагатись з демоном, стає його ворогом. Демонів є дуже багато, і всі вони ворогують між собою. Ворожнеча ця постійно поглиблюється, переходячи з ворожнечі між окремими людьми у ворожнечу між родинами, потім у ворожнечу між громадами, а наприкінці і націями. Це тому в усьому світі постійно тривають розбрат, боротьба та ворожнеча.

Кожен демон вважає, що може жити коштом інших. Як звикле, така людина вважає себе за Верховного Бога, а демон-проповідник каже своїй пастві: «Для чого ви шукаєте Бога де-інде? Ви самі — Бог! Ви можете робити все, що вам заманеться. Не вірте в Бога. Викиньте Його. Він мертвий». Такими є демонічні проповіді.

Демон може бачити навколо себе таких же багатих та впливових людей, як і він сам, ба й навіть ще заможніших, і все ж таки він вважає себе найбільш багатим та впливовим. Демони не вірять, що, здійснюючи *йаджн̃и*, або жертвопринесення, можна піднятися на вищі планетні системи. Вони наміряються винайти власний спосіб *йаджн̃и* та створити якісь пристрої, щоб досягнути будь-якої вищої планети. Найвиразнішим прикладом, що таке демон, є Рāваṇа. Він запропонував людям проект будівництва драбини, підіймаючись якою, кожен міг би досягти небесних планет, не здійснюючи жертвопринесень, визначених *Ведами*. Аналогічно, в наш час такі ж демонічні люди щосили прагнуть дістатись до вищих планетних систем, використовуючи механічні пристрої. Все це — приклади хибних прагнень. Внаслідок подібної діяльності, самі того не усвідомлюючи, люди скочуються просто в пекло. Санскритське слово *моха-джāла* є дуже важливим у даному контексті. *Джāла* оз-

начає «тенета»; як та риба, що впіймалася в сіті, вони потрапили в безвихідь.

ВІРШ 17

अहङ्कारं बलं दर्पं कामं क्रोधं च संश्रिताः ।
मामात्मपरदेहेषु प्रद्विषन्तोऽभ्यसूयकाः ॥१७॥

ātma-sambhāvitāḥ stabdhā dhana-māna-madānvitāḥ
yajante nāma-yajñais te dambhenāvidhi-pūrvakam

ātma-sambhāvitāḥ—самовдоволені; *stabdhāḥ*—нахабні; *dhana-māna*—багатством й оманним престижем; *mada*—пихою; *anvitāḥ*—поглинуті; *yajante*—вони приносять жертви; *nāma*—щоб говорили; *yajñaiḥ*—формальними жертвопринесеннями; *te*—вони; *dambhena*—із гордощів; *avidhi-pūrvakam*—не дотримуючись жодних правил та приписів.

Самовдоволені й завжди зухвалі, введені в оману багатством й ілюзорним престижем, вони, сповнившись пихи і нехтуючи всіма правилами й приписами, інколи приносять жертви лише про людське око.

ПОЯСНЕННЯ: Вважаючи себе вінцем сущого, не зважаючи на жодні авторитети або *шастри*, демони інколи здійснюють так звані «релігійні» або «жертовні» обряди. Не визнаючи ніяких авторитетів, вони поводяться дуже зухвало. До цього призводить ілюзія, яку створює накопичене багатство й оманний престиж. Іноді такі демони обирають собі ролі проповідників, заводять людей на хибний шлях, і набувають слави релігійних реформаторів або ж Божих втілень. Вони роблять виставу із своїх жертвопринесень, або поклоняються напівбогам, або ж створюють свого власного бога. Прості люди проголошують подібних демонів Богом і схиляються перед ними, а нерозумні вважають їх глибоко релігійними й обдарованими духовним знанням людьми. Прибравши вигляду зреченої людини, демони займаються всілякою нісенітницею. Насправді ж передбачається, що той, хто відійшов од справ цього світу, мусить дотримуватись численних обмежень. Однак демони нехтують такими обмеженнями. Вони вважають, що будь-який шлях, який людина винаходить, є її власний шлях, і що немає ніякого зразкового шляху, призначеного для всіх. Тут особливо виділено слово *avidhi-pūrvakam*, яке означає «нехтування правилами й приписами». Все це є наслідок ілюзії та невігластва.

ВІРШ 18

विस्तरेणात्मनो योगं विभूतिं च जनार्दन ।
भूयः कथय तृप्तिर्हि शृण्वतो नास्ति मेऽमृतम् ॥१८॥

аханкāрам балам дарпам кāмам кродгам ча самшрітāх̣
мāм āтма-пара-дехешу прадвішанто 'бгйасӯйакāх̣

аханкāрам — оманного его; *балам* — сили; *дарпам* — гордині; *кāмам* — хтивості; *кродгам* — гніву; *ча* — також; *самшрітāх̣* — знайшовши притулок в; *мāм* — Мене; *āтма* — у власному; *пара* — і в інших; *дехешу* — тілах; *прадвішантах̣* — обмовляють; *абгйасӯйакāх̣* — заздрісні.

Збиті з пуття оманним его, силою, пихою, хтивістю й гнівом, демони починають заздрити Верховному Богові-Особі, який перебуває в їхніх власних тілах й тілах інших істот, і вони вдаються до блюзнірства, зневажаючи справжню релігію.

ПОЯСНЕННЯ: Демон завжди повстає проти верховної влади Господа і не вірить у *шāстри*. *Шāстри* й саме існування Верховного Бога-Особи викликають у нього заздрість. Це зумовлює його так званий «престиж», багатство та сила. Така людина не відає, що нинішнє життя — це підготовка до життя майбутнього, і тому, вона, фактично, заздрить собі та іншим. Вона чинить насильство як над тілами інших, так і над власним тілом. Позбавлена знання, вона не зважає на те, що все підвладне Верховному Богові-Особі. Із заздрості на *шāстри* і Верховного Бога-Особу вона вишукує брехливі докази неіснування Бога і заперечує авторитет *шāстр*. Демон вважає себе надзвичайно могутнім і незалежним. Він гадає, що його сила, влада і багатство неперевершені, він може робити, що йому заманеться, і ніхто не здатний спинити його. Якщо така людина має ворога, який може стати на перешкоді її почуттєвим насолодам, вона будує плани його вбивства.

ВІРШ 19

तानहं द्विषतः क्रूरान्संसारेषु नराधमान् ।
क्षिपाम्यजस्रमशुभानासुरीष्वेव योनिषु ॥१९॥

тān ахам̇ двішатах̣ крӯрān сам̇сāрешу нарāдгамāн
кшіпāмй аджасрам аш́убгāн āсурīшв ева йонішу

тān—тих; *ахам*—я; *двішатах̣*—заздрісних; *крӯрān*—лихих; *сам̇сāрешу*—в океан матеріального існування; *нара-адгамāн*—останні з-поміж людей; *кшіпāмі*—Я приміщую; *аджасрам*—постійно; *аш́убгāн*—несприятливі; *āсурīшу*—демонічні; *ева*—неодмінно; *йонішу*—в утроби.

Їх, заздрісних і лихих, останніх з-поміж людей, Я постійно вкидаю в океан матеріального існування до різноманітних демонічних форм життя.

ПОЯСНЕННЯ: У цьому вірші ясно сказано, що долю індивідуальної душі вирішує вища воля, яка приміщує кожного в певне тіло. Демон може і не визнавати вищої волі Господа й діяти на свій розсуд, однак наступне його народження визначає рішення Верховного Бога-Особи, а не його власні забаганки. В третій пісні *Шрīмад-Бгāгаватам* вказано, що після смерті індивідуальна душа потрапляє до утроби матері, де вона отримує певне тіло за вказівкою вищої влади. Саме тому існує таке розмаїття форм життя в матеріальному світі: тварини, комахи, люди тощо. Все це влаштовує не випадковість, а вища сила. Про демонів тут ясно сказано, що вони постійно потрапляють до черева демонів, і, таким чином, залишаються заздрісними ницими найостаннішими з-поміж людей. Демонічні істоти сповнені хтивості, агресивності, вони огидні й завжди брудні. Вважають, що вселякі мисливці, які блукають лісами, належать до демонічних видів життя.

ВІРШ 20

आसुरीं योनिमापन्ना मूढा जन्मनिजन्मनि ।
मामप्राप्यैव कौन्तेय ततो यान्त्यधमां गतिम्॥२०॥

āсурīм̇ йонім āпаннā мӯд̣гā джанмані джанмані
мāм̇ апрāпйаіва каунтейа тато йāнтй адгамāм̇ ґатім

āсурīм—демонічні; *йонім*—види; *āпаннāх̣*—дістаючи; *мӯд̣гāх̣*—нерозумні; *джанмані джанмані*—народження за народженням; *мāм*—Мене; *апрāпйа*—не досягаючи; *ева*—неодмінно; *каунтейа*—син

Кунтī; *татах̣*—після; *йāнті*—йдуть; *адгамāм*—огидної; *ґатім*—призначення.

Знову й знову народжуючись серед демонічних форм життя, такі люди, о сину Кунтī, ніколи не можуть наблизитись до Мене. Поступово вони опускаються до найнижчих форм існування.

ПОЯСНЕННЯ: Відомо, що Бог всемилостивий, однак з цього вірша стає зрозумілим, що Його милість не поширюється на демонів. Тут виразно сказано, що демони життя за життям народжуються в черевах таких самих демонів, і, обійдені милістю Верховного Господа, падають все нижче й нижче, доки, зрештою, не отримають тіло тварини, на кшталт кішки, собаки чи свині. Із сказаного видно, що такі демони позбавлені реальної можливості здобути Господню милість на якомусь із дальших ступенів життя. В *Ведах* також сказано, що такі люди поступово занепадають й стають свинями та собаками.

В зв'язку з цим можна було б зауважити, що не справедливо проголошувати Господа всемилосердним, якщо його милість не поширюється на демонів. У відповідь на це в *Ведāнта-сӯтрі* сказано, що Верховний Господь не відчуває ненависті ні до кого. Те, що *асури*, тобто демони, опиняються на нижчих щаблях життя, просто є ще одна грань Його милості. Інколи Верховний Господь убиває *асурів*, однак то є благо для них, тому що, як відомо із ведичної літератури, кожен, кого вбиває Верховний Господь, отримує звільнення. В історії є чимало згадок про *асурів*, таких як Рāваṇа, Каṁса, Хіраṇйакашіпу, котрим Господь явився в Своїх різних втіленнях, щоб убити їх. Таким чином, милість Божа проявляється і щодо *асурів*, якщо їм трапиться нагода загинути від Його руки.

ВІРШ 21

त्रिविधं नरकस्येदं द्वारं नाशनमात्मनः ।
कामः क्रोधस्तथा लोभस्तस्मादेतत्त्रयं त्यजेत् ॥२१॥

трі-відгам̇ наракасйедам̇ двāрам̇ нāшанам ātманах̣
кāмах̣ кродгас татґā лобгас тасмāд етат трайам̇ тйаджет

трі-відгам — трояке; *наракасйа* — пекельне; *ідам* — це; *двāрам* — брама; *нāшанам*—руйнівне; *ātманах̣*—душі; *кāмах̣*—хтивість; *кро-*

дгаḥ—гнів; *татґā*—так само як; *лобгаḥ*—жадібність; *тасмāт*—тому; *етат*—цих; *трайам*—трьох; *тйаджет*—потрібно відмовитись.

Три брами відкривають шлях до пекла: хтивість, гнів, пожадливість. Кожна розумна людина повинна відмовитись від них, тому що саме вони зумовлюють деґрадацію душі.

ПОЯСНЕННЯ: Тут змальовано витоки демонічного життя. Людина прагне задовольнити свою хтивість, і якщо їй цього не вдається, її охоплюють гнів та жадібність. Мудра людина, яка бажає уникнути демонічних форм життя, мусить подужати цих трьох ворогів, які дощенту вигублюють саму сутність живої істоти.

ВІРШ 22

एतैर्विमुक्तः कौन्तेय तमोद्वारैस्त्रिभिर्नरः ।
आचरत्यात्मनः श्रेयस्ततो याति परां गतिम् ॥२२॥

етаір вімуктаḥ каунтейа тамо-двāраіс трібгір нараḥ
āчаратй āтманаḥ ш́рейас тато йāті парāм ґатім

етаіḥ—від цих; *вімуктаḥ*—бувши звільненим; *каунтейа*—син Кунті; *тамаḥ-двāраіḥ*—із врат невігластва; *трібгіḥ*—трьох різновидів; *нараḥ*—людина; *āчараті*—здійснює; *āтманаḥ*—для себе; *ш́рейаḥ*—благо; *татаḥ*—після; *йāті*—йде; *парāм*—до верховного; *ґатім*—призначення.

Людина, яка уникла цих трьох пекельних врат, о син Кунті, здійснює вчинки, що ведуть до самоусвідомлення, й таким чином поступово досягає вищої мети.

ПОЯСНЕННЯ: Треба особливо остерігатись хтивості, жадібності й гніву — трьох ворогів людського буття. Чим менше людину заторкує хтивість, гнів й жадоба, тим чистішим стає її існування. Тоді вона отримує можливість слідувати правилам та приписам ведичної літератури. Дотримуючись засад, що впорядковують людське життя, людина поступово підіймається до рівня духовної свідомості. Якщо їй пощастить за допомогою такої діяльності сягнути рівня свідомості Кр̣шн̣и, її успіх забезпечений. Ведична література

рекомендує діяльність, що дозволяє очиститись, цілкóвито відмовившись од хтивості, гніву й захланності. Розвиваючи і поглиблюючи розуміння такого процесу, можна піднятись до вищого рівня самоусвідомлення. На шляху відданого служіння Господу людина досконало усвідомлює свою сутність. Віддане служіння неодмінно допровадить обумовлену душу до звільнення. Саме тому, згідно з ведичною системою, існує поділ суспільства на чотири класи (кастова система) й поділ духовного життя на чотири ступені (система духовного впорядкування). Для різних суспільних класів або каст та соціальних статусів встановлено відповідні правила і приписи, керуючись якими, людина природним чином досягає найвищого щабля духовного усвідомлення, і в цьому — запорука її звільнення.

ВІРШ 23

यः शास्त्रविधिमुत्सृज्य वर्तते कामकारतः ।
न स सिद्धिमवाप्नोति न सुखं न परां गतिम् ॥२३॥

йаḥ ш́āстра-відґім утсрджйа вартатè кāма-кāратаḥ
на са сіддґім авāпноті на сукґам̇ на парāм̇ ґатім

йаḥ—кожен, хто; *ш́āстра-відґім*—приписи писань; *утсрджйа*—відмовляючись; *вартате*—залишається; *кāма-кāратаḥ*—примхливо діючи із хтивості; *на*—ніколи; *саḥ*—він; *сіддґім*—досконалості; *авāпноті*—досягає; *на*—ніколи; *сукґам*—щастя; *на*—ніколи; *парāм*—верховної; *ґатім*—стадії досконалості.

Той, хто зневажає настанови ш́āстр і діє, керуючись власними примхами й хтивістю — той не зможе досягти ні досконалості, ні щастя, ні вищого призначення.

ПОЯСНЕННЯ: Як раніше вказувалось, *ш́āстра-відґі*, або настанови *ш́āстр*, призначені для різних класів і ступенів людського суспільства. Кожен повинен дотримуватись цих правил та приписів, а той, хто діє примхливо, керуючись хтивістю, жадібністю і бажанням, не може зробити своє життя досконалим. Іншими словами, той, хто знає теоретично всі приписи, але не дотримується їх практично, є останній з-поміж людей, тобто належить до нижчого розряду людських істот. За людського життя жива істота повинна бути поміркованою, вона повинна дотримуватись засад, що впорядковують її життя, сприяють їй сходити щаблями розвитку, — в протилежному випадку вона занепадає. Однак, якщо людина навіть

і дотримується всіх встановлених правил та моральних принципів, але не приходить до пізнання Верховного Господа, то всі її знання втрачають усякий сенс. І навіть якщо вона визнає існування Бога, але її не приваблює віддане служіння Господеві, всі її досягнення й зусилля стають марними. Тому треба поступово підняти себе до рівня свідомості Кр̣шн̣и і відданого служіння Йому. Лише таким чином можна досягти вищого ступеня досконалості, а не інакше.

Дуже важливим є тут слово *кāма-кāратах̣*. Людина, яка зумисне порушує правила, діє, керуючись хтивістю. Вона знає, що її вчинок заборонений, але все ж таки не відмовляється від нього. Це називається діяти з власної примхи. Вона знає, що слід робити, але не робить цього. Таку людину називають свавільною, на неї чекає невідворотна кара Верховного Господа, і вона не зможе досягти досконалості, мети людського життя. Це життя призначене на очищення існування, і той, хто не дотримується правил й приписів, не може очиститись та досягти справжнього щастя.

ВІРШ 24

तस्माच्छास्त्रं प्रमाणं ते कार्याकार्यव्यवस्थितौ ।
ज्ञात्वा शास्त्रविधानोक्तं कर्म कर्तुमिहार्हसि ॥२४॥

тасмāч чгāстрам̇ прамāн̣ам̇ те кāрйākāрйа-вйавастгітау
джн̃āтвā ш́āстра-відгāноктам̇ карма картум іхāрхасі

тасмāт — тому; *ш́āстрам* — писання; *прамāн̣ам* — мірило; *те* — твоє; *кāрйа* — обов'язку; *акāрйа* — забороненої діяльності; *вйавастгітау* — визначених; *джн̃āтвā* — знаючи; *ш́āстра* — писань; *відгāна* — приписи; *уктам* — як проголошено; *карма* — роботу; *картум* — робити; *іха* — у цьому світі; *архасі* — тобі слід.

Тому, керуючись приписами ш́āстр, людині слід зрозуміти, в чому полягає її обов'язок і чого їй не дозволено робити. Знаючи ці правила й приписи, людина повинна діяти таким чином, щоб поступово піднестись.

ПОЯСНЕННЯ: Як з'ясовано в п'ятнадцятій главі, всі рекомендації *Вед* призначено на те, щоб пізнати Кр̣шн̣у. Той, хто пізнає Верховного Господа за допомогою *Бгагавад-ґīти* й утвердивсь у свідомості Кр̣шн̣и, присвятивши себе відданому служінню Господеві, той досяг вищої досконалості в знанні, яке дає ведична література. Господь Чаїтанйа Махāпрабгу зробив цей шлях надзвичайно

легким: Він попросив людей лише повторювати *махā-мантру* Харе Кршṇа, Харе Кршṇа, Кршṇа Кршṇа, Харе Харе/ Харе Рāма, Харе Рāма, Рāма Рāма, Харе Харе, вподобати віддане служіння Господу й споживати рештки їжі, запропонованої Кṛшṇі. Людину, яка безпосередньо присвятила себе різноманітній діяльності у відданому служінні, слід вважати за знавця всієї ведичної літератури. Вона вже досягла досконалого знання. Звичайно, пересічні люди, що не перебувають в свідомості Кршṇи й не служать Йому з відданістю, в своїх учинках повинні керуватись приписами *Вед*, які вказують, що необхідно робити і що є забороненим. Необхідно виконувати ці вказівки без зайвих міркувань, що і називають дотримуванням засад *ш́āстр. Ш́āстри* не мають чотирьох головних вад, притаманних обумовленим душам. Чуття людей недосконалі, вони схильні обманювати, неминуче припускаються помилок й підпадають під вплив ілюзії. Чотири вади, притаманні обумовленому життю, позбавляють людину права встановлювати норми і принципи. Всі великі святі, *āчāрйі* й *махāтми* визнають непорушними настанови, викладені в *ш́āстрах*, бо самі *ш́āстри* перебувають вище будь-яких недоліків.

В Індії є чимало напрямків духовного пізнання. В основному, всіх людей, що намагаються пізнати істину, поділяють на два класи: імперсоналістів та персоналістів. І ті й інші живуть, керуючись ведичними засадами. Не дотримуючись принципів, встановлених *ш́āстрами*, неможливо піднятись до рівня досконалості. Отже, якщо хтось справді починає розуміти мету *ш́āстр*, це означає, що йому дуже поталанило в житті. Причина занепаду людського суспільства полягає в тому, що люди нехтують першоджерелами, в яких змальовано шлях до усвідомлення Верховного Бога-Особи, і це найгірша образа, на яку тільки здатна людина. Тому *māйā*, або матеріальна енергія Верховного Бога-Особи, постійно завдає нам страждань трьох різновидів. *Māйу* складають три *ґуṇи* матеріальної природи. Людині треба піднятись хоча б до *ґуṇи* благочестя, щоб їй відкрився шлях до усвідомлення Верховного Бога-Особи. В протилежнім випадку вона залишатиметься в *ґуṇах* невігластва й пристрасті, які є причинами демонічного життя. Ті, хто перебуває в цих *ґуṇах*, із зневагою ставляться до *ш́āстр*, святих і викривляють правильний шлях до розуміння Верховного Бога-Особи. Вони не коряться вказівкам духовного вчителя і нехтують настановами *Вед*. Слухаючи про велич відданого служіння Господу, вони залишаються байдужими. Такі люди винаходять власні способи духовного розвитку. В цьому полягають деякі з недоліків людського суспільства, які зумовлюють демонічний рівень життя. Однак, якщо людина сприймає вказівки істинного духовного вчителя, здатного

вивести її на шлях поступу до вищої мети, то життя її стає успішним.

Так закінчуються пояснення Бгактіведанти до шістнадцятої глави Шрімад Бгаґавад-ґіти, в якій розглядалися божественні й демонічні натури.

Різновиди віри

ВІРШ 1

अर्जुन उवाच ।
ये शास्त्रविधिमुत्सृज्य यजन्ते श्रद्धयान्विताः ।
तेषां निष्ठा तु का कृष्ण सत्त्वमाहो रजस्तमः ॥ १ ॥

арджуна ува̄ча
йе ш́а̄стра-відгім утсрджйа йаджанте ш́раддгайа̄нвіта̄х̣
тешя̄м ніш̣т̣га̄ ту ка̄ кришн̣а саттвам а̄хо раджас тамах̣

арджунах̣ ува̄ча—Арджуна сказав; *йе*—ті, хто; *ш́а̄стра-відгім*—приписів писань; *утсрджйа*—відмовляючись; *йаджанте*—поклоняються; *ш́раддгйа̄*—цілковитою вірою; *анвіта̄х̣*—той, хто володіє; *тешя̄м*—їх; *ніш̣т̣га̄*—віра; *ту*—але; *ка̄*—яка; *кришн̣а*—о Кр̣шн̣о; *саттвам*—у благості; *а̄хо*—або ж; *раджах̣*—у пристрасті; *тамах̣*—у невігластві.

Арджуна запитав: О Кр̣шн̣о, яким є становище тих, хто не дотримується принципів ш́а̄стр, а поклоняється згідно з власними уподобаннями? Перебувають вони в благочесті, пристрасті, чи в невігластві?

ПОЯСНЕННЯ: У тридцять дев'ятому вірші четвертої глави сказано, що людина, яка схильна до якогось окремого способу поклоніння, поступово підіймається до рівня знання і досягає найвищого ступеня миру й процвітання. З шістнадцятої глави можна довідатись, що той, хто не дотримується засад, викладених у *ш́а̄страх,* є *асура,* демон, того ж, хто чесно дотримується їх, називають *девою,* напівбогом. Але якщо людина вірить і дотримується якихось правил, що не згадані в *ш́а̄страх*, то яким є її становище? Незабаром Кр̣шн̣а розвіє цей сумнів Арджуни. Люди поклоняються, створивши певну подобу Бога, обравши на цю роль якусь особу і зосередивши на ній усю свою віру, але в якій же *ґун̣і* відбувається таке поклоніння — в благочесті, пристрасті або невігластво? Чи досягають такі люди досконалого знання? Чи можуть вони отримати істинне знання і піднестись до вищого ступеня досконалості? Чи досягають успіху в своїх зусиллях ті, що не дотримуються правил й настанов священних *ш́а̄стр,* але вірять у щось і поклоняються різним богам, напівбогам та людям? Про все це Арджуна запитує у Кр̣шн̣и.

ВІРШ 2

श्रीभगवानुवाच ।
त्रिविधा भवति श्रद्धा देहिनां सा स्वभावजा ।
सात्त्विकी राजसी चैव तामसी चेति तां शृणु ॥२॥

ш́рӣ-бгаґава̄н ува̄ча
трі-відґа̄ бґаваті ш́раддґа̄ дехіна̄м са̄ свабґа̄ва-джа̄
са̄ттвікӣ ра̄джасӣ чаіва та̄масӣ четі та̄м ш́р̣ну

ш́рӣ-бгаґава̄н ува̄ча—Верховний Бог-Особа сказав; *трі-відґа̄*—троякa; *бґаваті*—стає; *ш́раддґа̄*—віра; *дехіна̄м*—втіленого; *са̄*—яка; *сва-бґа̄ва-джа̄*—згідно з його *ґун̣ою* матеріальної природи; *са̄ттвікӣ*—в *ґун̣і* благочестя; *ра̄джасӣ*—в *ґун̣і* пристрасті; *ча*—також; *ева*—звичайно; *та̄масӣ*—в *ґун̣і* невігластва; *ча*—і; *іті*—таким чином; *та̄м*—про неї; *ш́р̣ну*—почуй від Мене.

Верховний Бог-Особа сказав: Відповідно до того, які ґун̣и природи переважно впливають на втілену душу, її віра може бути трьох типів — в благочесті, в пристрасті або в невігластві. Слухай же тепер про це.

ПОЯСНЕННЯ: Ті, що знають правила і приписи священних *ш́а̄стр,* але внаслідок лінощів та гультяйства перестають їх дотри-

муватись, перебувають під впливом *ґун* матеріальної природи. Згідно з їхньою минулою діяльністю, яку вони здійснювали в *ґунах* благочестя, пристрасті або невігластва, вони отримують відповідні якості. Внаслідок контакту живої істоти з матерією, її зв'язок з різними *ґунами* матеріальної природи триває з прадавніх часів. Розум істоти набуває певних рис відповідно до зв'язку з тими чи іншими *ґунами*. Але природні якості людини можуть змінитись, якщо вона спілкуватиметься з істинним духовним учителем й житиме згідно з його настановами та приписами *ш́āстр*. Поступово вона зможе покращити своє становище й піднятись від невігластва або від пристрасті до *ґуни* благочестя. Отже, сліпа віра в певній *ґуні* не може сприяти досягненню досконалості. Використовуючи інтелект й підтримуючи зв'язок з істинним духовним учителем, людина повинна уважно вдивлятись в оточуючий світ. Таким чином вона зуміє поліпшити своє становище і перейти під вплив вищої *ґуни* природи.

ВІРШ 3

सत्त्वानुरूपा सर्वस्य श्रद्धा भवति भारत ।
श्रद्धामयोऽयं पुरुषो यो यच्छ्रद्धः स एव सः ॥ ३ ॥

саттва̄нурӯпа̄ сарвасйа ш́раддга̄ бгаваті бга̄рата
ш́раддга̄-майо 'йам̇ пурушо йо йач-чраддгах̣ са ева сах̣

саттва-анурӯпа̄—згідно з існуванням; *сарвасйа*—кожного; *ш́раддга̄*—віра; *бгаваті*—стає; *бга̄рата*—син Бгарати; *ш́раддга̄*—віри; *майах̣*—сповнений; *айам̇*—цей; *пурушах̣*—жива істота; *йах̣*—який; *йат*—котра; *ш́раддгах̣*—віра; *сах̣*—той; *ева*—неодмінно; *сах̣*—він.

О сину Бгарати, згідно з впливом на неї різних ґун природи, людина розвиває певний тип віри. Таким чином, приналежність людини до тої чи іншої релігії залежить від ґун, які переважають у ній.

ПОЯСНЕННЯ: Кожен, ким би він не був, має ту чи іншу віру. Але в залежності від його природи, ця віра може належати до *ґуни* благочестя, пристрасті або невігластва. Таким чином, згідно зі своєю вірою він спілкується з певними людьми. Істина полягає в тому, що кожна жива істота, як про те сказано в п'ятнадцятій главі, зі свого походження є невід'ємною часткою Верховного Господа. Тому жива істота первинно є трансцендентною стосовно всіх *ґун* матеріальної природи. Але коли вона забуває про свої стосунки з Верховним Богом-Особою й входить у контакт з матеріальною

природою, в обумовлене життя, вона сама зумовлює своє становище, вступаючи в зв'язок з різними сторонами матеріальної природи. Внаслідок цього її життя стає неприродним і вона розвиває штучну віру, яка має матеріальний характер. Хоча людина може перебувати під впливом певного враження або уявлення про життя, все ж таки первинно вона є *нірґуна*, трансцендентна. Тому людині слід очиститись від матеріальної скверни, щоб відновити свої взаємостосунки з Верховним Господом. Але єдиний шлях повернення, яким можна йти без страху, — це свідомість Кршни. Якщо людина перебуває в свідомості Кршни, тоді цей шлях ґарантує досягнення досконалого ступеня. Якщо ж людина не обере цей шлях самореалізації, вона, безумовно, залишатиметься під впливом *ґун* матеріальної природи.

Слово *ш́раддгā*, або «віра», дуже суттєве в цьому вірші. Віра первинно походить з *ґуни* благочестя. Людина може вірити в напівбога, або в якогось зліпленого нею бога, або в ще щось, вигадане нею. Вважають, що тверда віра породжується з діяльності в *ґуні* благочестя. Але за матеріально обумовленого стану жодна діяльність не може бути цілком чистою. Вона не може повністю перебувати в чистій благості, в ній завжди присутні домішки інших *ґун*. Чисте благочестя трансцендентне, і, перебуваючи в стані чистої благості, можна збагнути істинну природу Верховного Бога-Особи. Доти, доки віра цілком не перебуває в чистій благості, її можуть забруднювати інші *ґуни* матеріальної природи. Скверна *ґун* матеріальної природи покриває серце, а віру людини визначено тим, яка *ґуна* впливає на її серце. Треба зрозуміти, що коли на серце людини впливає *ґуна* благочестя, то й віру її також зумовлює ця *ґуна*. Якщо серце людини перебуває в *ґуні* пристрасті, то й віра її в *ґуні* пристрасті. А якщо ж серце людини — в *ґуні* пітьми, ілюзії, то й віра її також опоганена. Отже, ми бачим різні типи віри в цьому світі й різноманітні релігійні течії, зумовлені відмінностями віри. Істинна віра, справжня релігія, перебуває в *ґуні* чистого благочестя, однак, зважаючи на те, що серце наше не чисте, існують різні форми релігії, а згідно з різними типами віри, існують і різні способи поклоніння.

ВІРШ 4

यजन्ते सात्त्विका देवान्यक्षरक्षांसि राजसाः ।
प्रेतान्भूतगणांश्चान्ये यजन्ते तामसा जनाः ॥ ४ ॥

йаджанте сāттвікā девāн йакша-ракшāмсі рāджасāх
претāн бгӯта-ґаṇāмӥ чāнйе йаджанте тāмасā джанāх

йаджанте—поклоняються; *сāттвікāх*—ті, що в *ґуṇі* благочестя; *девāн*—напівбогам; *йакша-ракшāмсі*—демонам; *рāджасāх*—ті, що в *ґуṇі* пристрасті; *претāн*—духам мертвих; *бгӯта-ґаṇāн*—привидам; *ча*—і; *анйе*—іншим; *йаджанте*—поклоняються; *тāмасāх*—у *ґуṇі* невігластва; *джанāх*—люди.

Люди в ґуṇі благочестя поклоняються напівбогам, у ґуṇі пристрасті — демонам, а ті, хто перебуває в ґуṇі невігластва, вшановують привидів та духів.

ПОЯСНЕННЯ: У цьому вірші Верховний Бог-Особа змальовує, як різні люди поклоняються різним об'єктам згідно з їхньою зовнішньою діяльністю. Як радять священні *ӥāстри*, поклонятись слід лише Верховному Богові-Особі, але люди, не дуже обізнані з приписами *ӥāстр*, не вірять їм і поклоняються різним об'єктам відповідно до тих чи інших *ґуṇ* матеріальної природи, які владні над ними. В *ґуṇі* благочестя люди звичайно поклоняються напівбогам: Брахмі, Шіві, Чандрі, Індрі, богові Сонця та іншим. Є чимало різних напівбогів. Люди в *ґуṇі* благочестя поклоняються певному напівбогові задля певної мети. Аналогічно, ті, що перебувають в *ґуṇі* пристрасті, вшановують демонів. Згадується, як під час другої світової війни в Калькутті жив чоловік, що поклонявся Гітлерові, тому що завдяки війні він нажив чимале багатство за допомогою махінацій на чорному ринкові. Подібним же чином люди в *ґуṇах* пристрасті та невігластва звичайно обирають можновладну людину і схиляються перед нею, як перед Богом. Вони вважають, що будь-кого можна вшановувати як Бога і досягти тих же самих результатів.

Тут ясно сказано, що люди в *ґуṇі* пристрасті шанують й творять лжебогів, а в *ґуṇі* невігластва, пітьми, вони вшановують духів померлих. Деякі люди поклоняються могилам мертв'яків. Поклоніння, що пов'язане з сексом, також перебуває в *ґуṇі* пітьми. Таким же чином, у віддалених селах Індії живуть люди, які поклоняються привидам. В Індії люди з нижчих прошарків суспільства інколи йдуть до лісу і, знаючи, в якому дереві живе дух, поклоняються йому й приносять жертви. Ці різноманітні форми поклоніння насправді не є поклоніння Богові. Поклоніння Богові призначене для людей, які перебувають у трансцендентному стані чистої благості. В *Шрӣмад-Бгāґаватам* (4.3.23) сказано: *саттвам вішуддгам васудева-*

ш́абдітам — «людина, яка перебуває в *ґуṇі* чистої благості, поклоняється Вāсудеві». Суть цього вислову полягає в тому, що лише та людина, яка повністю скинула з себе чари матеріальної природи і перебуває в трансцендентному стані, може поклонятись Верховному Богові-Особі.

Вважається, що імперсоналісти перебувають в *ґуṇі* благочестя. Вони поклоняються напівбогам п'яти типів. Вони вшановують безособистісного Вішṇу, тобто форму Вішṇу в матеріальному світі, відому як умоглядний образ Вішṇу. Вішṇу — це експансія Верховного Бога-Особи, однак імперсоналісти, які в кінцевому рахунку не вірять у Верховного Бога-Особу, уявляють, що форма Вішṇу є всього лише одним з аспектів безособистісного Брахмана. Аналогічно, вони вважають Господа Брахму за безособистісну форму в матеріальній *ґуṇі* пристрасті. Інколи вони наводять описи п'яти типів богів, котрим слід поклонятись, але, вважаючи безособистісного Брахмана за Абсолютну Істину, вони, врешті-решт, відмовляються від усіх об'єктів поклоніння. Підсумовуючи, можна сказати, що спілкування з людьми, які живуть по законам трансцендентної природи, дозволяє очиститись від якостей, які нав'язують нам *ґуṇи* матеріальної природи.

ВІРШ 5–6

अशास्त्रविहितं घोरं तप्यन्ते ये तपो जनाः ।
दम्भाहङ्कारसंयुक्ताः कामरागबलान्विताः ॥ ५ ॥
कर्षयन्तः शरीरस्थं भूतग्राममचेतसः ।
मां चैवान्तःशरीरस्थं तान्विद्ध्यासुरनिश्चयान् ॥ ६ ॥

аш́āстра-віхітам ґорам тапйанте йе тапо джанāх̣
дамбгāханкāра-самйуктāх̣ кāма-рāґа-балāнвітāх̣

каршайантах̣ ш́арīра-стґам бгӯта-ґрāмам ачетасах̣
мāм̇ чаівāнтах̣ ш́арīра-стґам тāн віддгй āсура-ніш́чайāн

аш́āстра—не згаданий у писаннях; *віхітам*—керований; *ґорам*—шкідливий для інших; *тапйанте*—проходять через аскезу; *йе*—ті, хто; *тапах̣*—аскеза; *джанāх̣*—люди; *дамбга*—з пихою; *аханкāра*—й егоїзмом; *самйуктāх̣*—втягнені; *кāма*—хтивості; *рāґа*—й прив'язаності; *бала*—силою; *анвітāх̣*—спонукувані; *каршайантах̣*—катуючи; *ш́арīра-стґам*—розташований в тілі; *бгӯта-ґрā-*

мам—поєднання матеріальних елементів; *ачетасах*—таким хибним складом розуму; *мām*—Мене; *ча*—також; *ева*—неодмінно; *антах*—всередині; *ш́арīра-стгам*—розташованого в тілі; *тāн*—їх: *віддгі*—розумій; *āсура-ніш́чайāн*—демонів.

Тих, хто з гордощів та егоїзму накладає на себе суворі тапасйі, не згадані в ш́āстрах, кого спонукує хтивість й прив'язаність, тих ворогів духовного поступу, які мордують матеріальні елементи тіла й Наддушу в ньому,—називають демонами.

ПОЯСНЕННЯ: Є люди, що винаходять різного роду аскези й покути, не вказані в *ш́āстрах*. Так, наприклад, гоління задля досягнення якої-небудь мети, зокрема з політичних міркувань, не згадано в настановах *ш́āстр*. *Ш́āстри* рекомендують піст задля духовного поступу, а не заради досягнення яких-небудь політичних або соціальних цілей. Згідно з *Бгаґавад-ґīтою*, люди, які вдаються до таких аскез, безумовно є демонами. Їхні дії суперечать *ш́āстрам* і не приносять користі іншим. По суті, цих людей скеровують гордощі, оманне его, хтивість й прив'язаність до матеріальних насолод. Такі дії не лише викликають розлад в діяльності органів тіла, створеного з матеріальних елементів, але також турбують Самого Верховного Бога-Особу, який перебуває в цьому тілі. Подібні не рекомендовані авторитетами пости й покути заради досягнення політичних цілей лише завдають клопоту оточуючим. Про них нічого не сказано в ведичній літературі. Демон може вважати, що таким робом він змусить своїх суперників діяти згідно зі своїми бажаннями, однак інколи він виснажується од голоду і вмирає. Верховний Бог-Особа не схвалює подібних дій, Він називає людей, що вдаються до такої діяльності, демонами. Такі демонстрації ображають Верховного Бога-Особу, тому що їх здійснюють всупереч ведичних приписів. У зв'язку з цим важливим є слово *ачетасах*. Люди з нормальною психікою повинні дотримуватись приписів *ш́āстр*. Ті ж, чий розум спотворено, діють усупереч *ш́āстр*, нехтують ними. Вони придумують власні методики аскез і покут. Не треба забувати, чим закінчують демони, — про це йшла мова в попередній главі. Господь змушує їх народжуватись знову й знову в черевах демонів. Відтак, життя за життям вони залишаються прив'язаними до демонічної природи, не підозрюючи про свій зв'язок з Верховним Богом-Особою. Однак, якщо демонові пощастить і він зустріне духовного вчителя, здатного скерувати його на шлях ведичної мудрості, то він зможе скинути пута свого рабства, і досягне, врешті-решт, вищої мети.

ВІРШ 7

आहारस्त्वपि सर्वस्य त्रिविधो भवति प्रियः ।
यज्ञस्तपस्तथा दानं तेषां भेदमिमं शृणु ॥ ७ ॥

āхāрас тв апі сарвасйа трі-відго бгаваті прійаḥ
йаджн̃ас тапас татґā дāнам̇ тешā̄м̇ бгедам імам̇ ш́рн̣у

āхāраḥ — їжа; *ту* — неодмінно; *апі* — також; *сарвасйа* — кожного; *трі-відгаḥ*—трьох різновидів; *бгаваті*—є; *прійаḥ*—дорогий; *йаджн̃аḥ*—жертвопринесення; *тапаḥ*—аскетизм; *татґā*—також; *дāнам* — милостиня; *тешā̄м* — їх; *бгедам* — відмінності; *імам* — це; *ш́рн̣у*—слухай.

Навіть їжа, якій віддає перевагу людина, буває трьох різновидів, залежно від трьох ґун̣ матеріальної природи. Те ж саме стосується й жертвопринесень, аскетизму й благодійності. Тенер же послухай про відмінності між ними.

ПОЯСНЕННЯ: Залежно від обставин й *ґун̣* матеріальної природи різні люди неоднаково харчуються, приносять жертви, проходять крізь аскези і вдаються до благодійності. Всю таку діяльність виконують на різних рівнях. Той, хто зумів аналітичним шляхом збагнути, в межах яких *ґун̣* здійснюються певні дії, є справді мудрий. Лише неперебірливі невігласи вважають, що всі різновиди жертвопринесень, їжі та благодійності перебувають на одному рівні. Деякі місіонери запевняють, що можна робити що завгодно й досягти досконалості. Ці недалекі поборники діють всупереч *ш́āстрам*. Вони винаходять власні шляхи й збивають людей з пуття.

ВІРШ 8

आयुःसत्त्वबलारोग्यसुखप्रीतिविवर्धनाः ।
रस्याःस्निग्धाः स्थिरा हृद्या आहाराःसात्त्विकप्रियाः ॥ ८ ॥

āйуḥ-саттва-балāроґйа-сукґа-прīті-вівардганāḥ
расйāḥ снігдгāḥ стґірā хрдйā āхāрāḥ сāттвіка-прійāḥ

āйуḥ—тривалість життя; *саттва*—існування; *бала*—сила; *āроґйа*—здоров'я; *сукґа*—щастя; *прīті*—і вдоволеність; *вівардганāḥ*—

ті, що збільшують; *расйāх*—соковиті; *снігдгāх*—маслянисті; *стгірāх*—ті, що роблять тривалим; *хрдйāх*—приємні для серця; *āхāрāх*—їжа; *сāттвіка*—тому, хто перебуває в благості; *прійāх*—смачні.

Їжа, яка збільшує тривалість життя, очищує існування, дає силу, здоров'я, щастя й вдоволеність — така їжа приваблює тих, хто перебуває в ґуні благочестя. Вона соковита, маслянista, корисна для здоров'я й приємна серцю.

ВІРШ 9

कट्वम्ललवणात्युष्णतीक्ष्णरूक्षविदाहिनः ।
आहारा राजसस्येष्टा दुःखशोकामयप्रदाः ॥९॥

катв-амла-лаванāтй-ушна- тīкшна-рūкша-відāхінах
āхāрā рāджасасйештā дух̣кга-ш́ока̄майа-прадāх̣

кату—гіркий; *амла*—кислий; *лаванa*—солоний; *аті-ушна*—дуже гарячий; *тīкшна*—гострий; *рūкша*—сухий; *відāхінах̣*—що обпікає; *āхāрāх̣*—їжа; *рāджасасйа*—для того, хто в ґуні пристрасті; *іштāх̣*—бажані; *дух̣кга*—нещастя; *ш́ока*—злигодні; *āмайа-прадāх̣*—ті, що викликають хвороби.

Їжа надто гірка, надто кисла, солона, перчена, гостра, суха й гаряча приваблює людей в ґуні пристрасті. Така їжа викликає страждання, нещастя й хвороби.

ВІРШ 10

यातयामं गतरसं पूति पर्युषितं च यत् ।
उच्छिष्टमपि चामेध्यं भोजनं तामसप्रियम् ॥१०॥

йāта-йāмам̇ ґата-расам̇ пӯті парйушітам̇ ча йат
уччгішт̣ам апі чāмедгйам̇ бгоджанам̇ тāмаса-прійам

йāта-йāмам—страви, що приготовані за три години до їди; *ґата-расам*—без смаку; *пӯті*—з неприємним запахом; *парйушітам*—те, що розклалось; *ча*—також; *йат*—те, що; *уччгішт̣ам*—рештки їжі,

яку вже споживали інші; *апі*—також; *ча*—і; *амедгйам*—недоторкане; *бгоджанам*—їжа; *тāмаса*—для того, хто в *ґуṇі* пітьми; *прійам*—дороге.

Їжа, яку приготували більш ніж за три години до їди, їжа несмачна, зіпсована й гнила, їжа, яка складається з решток чиєїсь їжі й непридатних продуктів, — дорога тим, хто перебуває в ґуṇі пітьми.

ПОЯСНЕННЯ: Призначення їжі — збільшувати тривалість життя, очищувати розум й придавати фізичної сили. В цьому єдине її призначення. За минулих часів великі авторитети обрали деякі різновиди їжі, як найбільш корисні для здоров'я і які продовжують життя, власне: молочні продукти, цукор, рис, пшеницю, фрукти й овочі. Така їжа дуже подобається тим, хто перебуває в *ґуṇі* благочестя. Інша їжа, наприклад, смажена кукурудза й чорна патока, сама по собі не дуже смачна, однак її можна поліпшити, добавляючи молоко й інші продукти. В такому разі вона набуває якості благості. За своєю природою така їжа чиста і зовсім відмінна від таких огидних продуктів, як м'ясо чи алкоголь. Згадана в цьому вірші масляниста їжа не містить у собі жиру, виготовленого в результаті забою тварин. Тваринний жир присутній в молоці, яке являє собою найчудовішу їжу. Молоко, масло, сир й подібні їм продукти постачають тваринний жир, і тому відпадає всяка необхідність убивати невинних істот. Отже, знищення тварин триває лише внаслідок жорстокості сучасних людей. По-справжньому цивілізовані люди виготовляють необхідний жир із молока. Тварин забивають лише дикуни та хижаки. Щодо білку, то його у великій кількості можна отримати з гороху, *далу* (різновид бобів), зерна й т. ін.

Їжа, що перебуває в *ґуṇі* пристрасті — гірка, надто солона, надто гаряча або з надмірною кількістю червоного перцю — викликає кволість, зменшує кількість шлункового соку й спричиняє хвороби. Їжа в *ґуṇі* невігластва, або пітьми, переважно є несвіжою. Будь-яка їжа, яку приготовано більш ніж за три години до їди (за винятком *прасāду* — їжі, запропонованої Господеві), належить до *ґуṇи* пітьми. Розкладаючись, така їжа виділяє поганий запах, привабливий для людей у *ґуṇі* невігластва і відразливий для тих, хто перебуває в *ґуṇі* благочестя.

Рештки їжі можна споживати лише в тому випадкові, якщо вони являють собою залишки страв, запропонованих Господеві, або якщо цю їжу приймали святі люди, а надто духовний учитель. У всіх інших випадках вважають, що рештки їжі належать до *ґуṇи* невігластва і сприяють зараженню організму хворобами. Така їжа, хо-

ча здається дуже привабливою для людей у *ґуні* пітьми, викликає відразу у тих, хто перебуває в *ґуні* благочестя, і вони уникають навіть торкатись до неї. Найкраща їжа — це рештки страв, запропонованих Верховному Богові-Особі. В *Бгагавад-ґіті* Верховний Господь каже, що Він приймає їжу, яку приготували з овочів, борошна й молока і з любов'ю та відданістю піднесли Йому. *Патрам пушпам пгалам тойам.* Безумовно, любов та відданість — головне, що приймає Верховний Бог-Особа. Радять також, що *прасадам* треба готувати особливим чином. Можна їсти будь-яку їжу, приготовану згідно з настановами *ш́āстр* і запропоновану Верховному Богові-Особі, навіть якщо вона приготована дуже давно, тому що ця їжа — трансцендентна. Таким чином, щоб зробити їжу чистою, придатною для споживання і смачною для всіх людей, треба запропонувати її Верховному Богові-Особі.

ВІРШ 11

अफलाकाङ्क्षिभिर्यज्ञो विधिदृष्टो य इज्यते ।
यष्टव्यमेवेति मनः समाधाय स सात्त्विकः ॥११॥

апгалāкāṅкшібгір йаджño відгі-дішто йа іджйате
йашт̣авйам еветі манах̣ самāдгāйа са сāттвіках̣

апгала-ākāṅкшібгіх̣—тими, хто не бажає плодів; *йаджн̃ах̣*—жертвоприношення; *відгі-дішт̣ах̣*—згідно з вказівками писань; *йах̣*—котрий; *іджйате*—виконується; *йашт̣авйам*—мусить виконуватись; *ева*—неодмінно; *іті*—таким чином; *манах̣*—розум; *самāдгāйа*—зосереджуючи; *сах̣*—він; *сāттвіках̣*—у *ґуні* благочестя.

Жертвоприношення, які здійснюють згідно з настановами ш́āстр, з почуттям обов'язку, тими, хто не прагне винагороди, — такі жертвоприношення перебувають у ґуні благочестя.

ПОЯСНЕННЯ: У більшості випадків жертвоприношення здійснюють із якихось сподівань, в надії на користь, однак тут сказано, що треба уникати подібних бажань. Жертвоприношення треба здійснювати із почуття до обов'язку. Розгляньмо, наприклад, обряди, що їх відправляють у храмах та церквах. Звичайно їх здійснюють задля досягнення якогось матеріального блага і тому такі обряди не належать до *ґуни* благочестя. Церкву відвідувати потрібно почуваючись до обов'язку, виявляючи повагу до Верховного Бога-Особи і пропонувати Йому квіти та їжу. Всі вважають, що недоцільно йти до храму лише для того, щоб схилитись перед Господом. Однак

священні *ш́āстри* не рекомендують поклонятись Господеві задля того, щоб отримати матеріальні блага. Храм слід відвідувати для того, щоб виявити повагу Божеству, *мӯрті* Господа, це дозволить людині піднятись до *ґуṇи* благочестя. Обов'язок кожної цивілізованої людини — дотримувати настанов *ш́āстр* і з шаною схилятись перед Верховним Богом-Особою.

ВІРШ 12

अभिसंधाय तु फलं दम्भार्थमपि चैव यत् ।
इज्यते भरतश्रेष्ठ तं यज्ञं विद्धि राजसम् ॥१२॥

абґісандгāйа ту пґалам̇ дамбгāртґам апі чаіва йат
іджйате бґарата-ш́решт̣ґа там̇ йаджн̃ам̇ віддґі рāджасам

абґісандгāйа — бажаючи; *ту* — але; *пґалам* — наслідок; *дамбга* — гордощів; *артґам* — задля; *апі* — також; *ча* — і; *ева* — неодмінно; *йат* — те, яке; *іджйате* — виконують; *бґарата-ш́решт̣ґа* — провідник Бгāрат; *там* — той; *йаджн̃ам* — жертвопринесення; *віддґі* — знай; *рāджасам* — у *ґуṇі* пристрасті.

Але знай, о вищий з Бгāрат, що жертвопринесення, здійснюване задля якоїсь матеріальної вигоди, або із гордощів, перебуває в ґуṇі пристрасті.

ПОЯСНЕННЯ: Інколи обряди й жертвопринесення здійснюють аби дістатись до небесного царства або задля досягнення матеріальних благ у цьому світі. Такі жертвопринесення й обряди перебувають у *ґуṇі* пристрасті.

ВІРШ 13

विधिहीनमसृष्टान्नं मन्त्रहीनमदक्षिणम् ।
श्रद्धाविरहितं यज्ञं तामसं परिचक्षते ॥१३॥

відґі-хīнам асрш̣т̣āннам̇ мантра-хīнам адакшін̣ам
ш́раддґā-вірахітам̇ йаджн̃ам̇ тāмасам̇ парічакшате

відґі-хīнам — без вказівок *ш́āстр; асрш̣т̣а-аннам* — без роздавання *прасāду; мантра-хīнам* — без співу ведичних гімнів; *адакшін̣ам* — без винагороди священникам; *ш́раддгā* — віри; *вірахітам* — без; *йад-*

жн̄ам—жертвоприношення; *тāмасам*—у ґуні невігластва; *парічакшате*—розглядають.

Будь-яке жертвоприношення, здійснюване із зневагою до засад ш́āстр, без роздачі прасаду (духовної їжі), без співу ведичних гімнів, без винагороди священникам і без віри, належить до ґуни пітьми.

ПОЯСНЕННЯ: Віра в ґуні тьми, або невігластва, по суті є безвір'ям. Інколи люди поклоняються якомусь напівбогові лише для того, щоб заробити гроші й витратити їх на розваги, нехтуючи таким чином настановами ш́āстр. Такі вистави з релігійної обрядності не вважають за істинну релігійність; бо така релігійність перебуває в ґуні пітьми. Вона сприяє розвиткові демонічного способу мислення й шкодить людському суспільству.

ВІРШ 14

देवद्विजगुरुप्राज्ञपूजनं शौचमार्जवम् ।
ब्रह्मचर्यमहिंसा च शारीरं तप उच्यते ॥१४॥

дева-двіджа-ґуру-прāджн̄а- пӯджанам ш́аучам ārджавам
брахмачарйам ахім̇сā ча ш́āрīрам̇ тапа учйате

дева—Верховному Господеві; *двіджа*—*брāхмаṇам;* *ґуру*—духовному вчителеві; *прāджн̄а*—шанованим особам; *пӯджанам*—поклоніння; *ш́аучам*—чистота; *ārджавам*—простота; *брахмачарйам*—целібат; *ахім̇сā*—незастосування насильства; *ча*—також; *ш́āрīрам*—те, що стосується тіла; *тапах̣*—аскетизм; *учйате*—іменується.

Аскетизм тіла полягає в поклонінні Верховному Господеві, брāхмаṇам, духовному вчителеві, старшим, якими є батько й мати, а також в чистоті, простоті, цнотливості й незастосуванні сили.

ПОЯСНЕННЯ: Верховний Господь пояснює тут різні форми аскези та стриманості. Спочатку Він описує аскези, що стосуються тіла. Треба виявляти або вчитись виявляти шану Богові та напівбогам, досконалим, достойним *брāхмаṇам* й духовному вчителю, старшим, тобто, батькові, матері й усім іншим, хто збагнув *Веди.* До всіх них треба ставитись з належною шаною. Людина повинна підтримувати свою внутрішню й зовнішню чистоту і навчитись бути простою в поведінці. Робити слід лише те, що дозволяють священні ш́аст-

ри. Заборонено вступати в позашлюбні статеві зносини, тому що *ш́āстри* дозволяють їх лише у шлюбі. Це і є целібат, або цнотливість. Такими є різноманітні аскези та обмеження, що стосуються тіла.

ВІРШ 15

अनुद्वेगकरं वाक्यं सत्यं प्रियहितं च यत् ।
स्वाध्यायाभ्यसनं चैव वाङ्मयं तप उच्यते ॥१५॥

анудвеґа-карам̇ вāкйам̇ сатйам̇ прійа-хітам̇ ча йат
свāдгйāйāбгйасанам̇ чаіва вāн̇-майам̇ тапа учйате

анудвеґа-карам—те, що не збуджує; *вāкйам*—слово; *сатйам*—правдиве; *прійа* — приємне; *хітам* — благотворне; *ча* — також; *йат*—яке; *свāдгйāйа*—вивчення *Вед; абгйасанам*—практика; *ча*—також; *ева*—неодмінно; *вāк-майам*—мови; *тапах̣*—аскетизм; *учйате*—іменується.

Аскеза мови полягає в користуванні правдивими, приємними, цілющими словами, які не турбують інших, а також в реґулярному оспівуванні ведичних гімнів.

ПОЯСНЕННЯ: Людина не повинна через свої слова непокоїти інших. Звичайно, коли говорить духовний вчитель, то він, задля користі своїх учнів, може висловлювати їм усю правду, але той же самий вчитель не повинен казати нічого подібного тим людям, які не є його учнями, якщо це може збентежити їх. У цьому полягає стриманість мови. Крім того, не слід казати безглуздих речей. В духовних колах вважають, що говорити варто лише те, що знаходить підтвердження в *ш́āстрах,* обґрунтовуючи сказане цитатою з авторитетних джерел. Водночас мова повинна бути приємна на слух. Такі бесіди приносять вище благо й сприяють піднесенню всього суспільства. Існує безмежна кількість ведичної літератури і треба вивчати її. В цьому полягає стриманість мови.

ВІРШ 16

मनःप्रसादः सौम्यत्वं मौनमात्मविनिग्रहः ।
भावसंशुद्धिरित्येतत्तपो मानसमुच्यते ॥१६॥

манах̣-прасāдах̣ саумйатвам̇ маунам ātма-вініґрахах̣
бгāва-самш́уддгір ітй етат тапо мāнасам учйате

манах-прасādах—вдоволеність розуму; *саумйатвам*—без двоєдушності стосовно інших; *маунам*—серйозність; *ātма*—себе; *вініґрахах*—опанування; *бгāва*—своєї природи; *самśуддгіх*—очищення; *іті*—таким чином; *етат*—це; *тапах*—аскетизм; *мānасам*—розуму; *учйате*—іменується.

А вдоволеність, простота, серйозність, самовладання та очищення свого існування складають аскетизм розуму.

ПОЯСНЕННЯ: Очистити розум — це означає відвернути його од почуттєвих задоволень. Треба виховувати свій розум так, щоб він думав лише про благо інших. Найкращий засіб такого виховання є серйозність думки. Треба постійно перебувати в свідомості Кр̣шн̣и й уникати чуттєвого задоволення. Очистити свою природу означає віднайти свідомість Кр̣шн̣и. Задовольнити розум можна лише відволікаючи його від думок про почуттєві задоволення. Чим більше ми думаємо про насолоди, тим більше розум стає невдоволеним. Сучасна людина даремно обтяжує свій розум безліччю думок про почуттєві насолоди, і це перешкоджає їй почуватися вдоволеною. За все краще — скерувати розум на вивчення ведичної літератури, що так насичена цікавими історіями, які зціляють розум людини (наприклад, їх багато в *Пура̄н̣ах* й *Махā̄бгарā̄ті*). Можна скористатись з цього знання й таким чином очистити себе. Треба очистити розум від двоїстих уявлень й скерувати його думки на всезагальне благо. Мовчання є ознакою того, що людина завжди думає про самоусвідомлення. Тому той, хто перебуває в свідомості Кр̣шн̣и, досконало користується мовчанням. Контроль розуму полягає у відволіканні його од думок про почуттєві задоволення. Тр̣^ба бути чесним у всіх своїх вчинках й тим самим очистити своє існування. Сукупність усіх таких якостей складає аскетизм розумової діяльності.

ВІРШ 17

श्रद्धया परया तप्तं तपस्तत्त्रिविधं नरैः ।
अफलाकाङ्क्षिभिर्युक्तैः सात्त्विकं परिचक्षते ॥१७॥

ш́раддгайā парайā таптам̇ тапас тат трі-відгам̇ нараіх
апгалāкā̄н̇кшібгір йуктаіх сāттвікам̇ парічакшате

ш́раддгайā—з вірою; *парайā*—трансцендентною; *таптам*—яку виконують; *тапах*—аскетизм; *тат*—те; *трі-відгам*—трьох різновидів; *нараіх*—людьми; *апгала-ākā̄н̇кшібгіх*—хто не прагне плодів; *йуктаіх*—зайнятий; *сāттвікам*—у ґун̣і благочестя; *парічакшате*—називають.

Такий аскетизм трьох різновидів, здійснюваний з трансцендентною вірою, без прагнення матеріальної вигоди і лише задля Всевишнього — називають аскетизмом в благочесті.

ВІРШ 18

सत्कारमानपूजार्थं तपो दम्भेन चैव यत् ।
क्रियते तदिह प्रोक्तं राजसं चलमध्रुवम् ॥१८॥

сатка̄ра-ма̄на-пӯджа̄ртгам̇ тапо дамбгена чаіва йат
крійате тад іха проктам̇ ра̄джасам̇ чалам адгрувам

сат-ка̄ра — поваги; *ма̄на* — гордості; *пӯджа̄* — поклоніння; *артгам*—задля; *тапах̣*—аскетизм; *дамбгена*—з пихою; *ча*—також; *ева*—неодмінно; *йат*—котре; *крійате*—виконують; *тат*—те; *іха*—у цьому світі; *проктам*—названо; *ра̄джасам*—у *ґуні* пристрасті; *чалам*—хитким; *адгрувам*—тимчасовим.

Аскеза, яку людина здійснює з гордощів й задля того, щоб інші поважали, шанували й поклонялись їй, перебуває в ґуні пристрасті. Плоди її непевні й скороминущі.

ПОЯСНЕННЯ: Інколи людина вдається до аскези, щоб привернути до себе увагу інших, домагаючись почестей, шани й того, щоб перед нею схилялись. Люди, що перебувають в *ґуні* пристрасті, домагаються, щоб люди нижчі поклонялись їм, мили ноги й робили коштовні дарунки. Такі штучні плоди аскетизму належать до *ґуни* пристрасті. Вони сумнівні, нетривкі й недовговічні.

ВІРШ 19

मूढग्राहेणात्मनो यत्पीडया क्रियते तपः ।
परस्योत्सादनार्थं वा तत्तामसमुदाहृतम् ॥१९॥

мӯд̣га-ґра̄хен̣а̄тмано йат пӣд̣айа̄ крійате тапах̣
парасйотса̄дана̄ртгам̇ ва̄ тат та̄масам уда̄хртам

мӯд̣га — нерозумними; *ґра̄хен̣а* — із зусиллями; *а̄тманах̣* — свого «я»; *йат* — котре; *пӣд̣айа̄* — тортурами; *крійате* — здійснюють; *та-*

пах—покута; *парасйа*—інших; *утсādана-артгам*—для того, що є причиною знищення; *вā*—або; *тат*—те; *тāмасам*—у ґуṇі темряви; *удāхртам*—вважають.

Аскеза, до якої вдаються із дурості, і яку супроводжує самокатування, або яке приносить шкоду й призводить до загибелі інших, належить до ґуṇи невігластва.

ПОЯСНЕННЯ: Є чимало прикладів безглуздих аскез, що їх здійснювали демони на кшталт Хіраṇйакашіпу, який накладав на себе суворі *тапасйі,* щоб стати безсмертним і знищити напівбогів. Він звертав молитви про це до Брахми, але, врешті-решт, його убив Верховний Бог-Особа. Вдаватись до аскези задля чогось нездійсненного — означає діяти в ґуṇі невігластва.

ВІРШ 20

दातव्यमिति यद्दानं दीयतेऽनुपकारिणे ।
देशे काले च पात्रे च तद्दानं सात्त्विकं स्मृतम् ॥२०॥

дāтавйам іті йад дāнам дīйате 'нупакāріṇе
деше кāле ча пāтре ча тад дāнам сāттвікам смртам

дāтавйам—багаті дари; *іті*—таким чином; *йат*—котре; *дāнам*—милостиня; *дīйате*—яку дають; *анупакāріṇе*—без прагнення чогонебудь на обмін; *деше*—в належному місці; *кāле*—в належний час; *ча*—також; *пāтре*—належній людині; *ча*—і; *тат*—таке; *дāнам*—подаяння; *сāттвікам*—у ґуṇі благочестя; *смртам*—розцінюють.

Благодійність, здійснювана із почуття до обов'язку, без бажання отримати щось натомість, в належний час, в належному місці щодо гідної особи, вважають, перебуває в ґуṇі благочестя.

ПОЯСНЕННЯ: Ведична література рекомендує спрямовувати благодійність на людей, які присвятили себе духовній діяльності, а не на всіх підряд. Треба завжди мати на увазі духовну досконалість, тому підношення треба робити в місцях прощ, у храмах, під час сонячних і місячних затемнень, наприкінці місяця, або ж гідним *брāхманам* і *ваішṇавам.* Вдаючись до благодійності, не треба розраховувати на якусь вигоду. Інколи із співчуття милостиню да-

ють злидареві, однак, якщо бідняк не заслуговує на те, така благодійність не сприятиме духовному поступові. Іншими словами, *Веди* радять бути розбірливим у своїй благодійності.

ВІРШ 21

यत्तु प्रत्युपकारार्थं फलमुद्दिश्य वा पुनः ।
दीयते च परिक्लिष्टं तद्दानं राजसं स्मृतम् ॥२१॥

йат ту пратйупакāрāртґам пґалам уддішйа вā пунах
дīйате ча парікліштам тад дāнам рāджасам смртам

йат—те, що; *ту*—але; *праті-упакāра-артґам*—зі сподіванням отримати щось натомість; *пґалам*—плоду; *уддішйа*—бажаючи; *вā*—або; *пунах*—знову; *дīйате*—дається; *ча*—також; *парікліштам*—неохоче; *тат*—те; *дāнам*—подаяння; *рāджасам*—у ґуні пристрасті; *смртам*—вважають, що є.

У ґуні пристрасті перебуває благодійність, здійснювана із сподівання на якийсь прибуток, в надії отримати щось натомість, а також та, яку здійснюють неохоче.

ПОЯСНЕННЯ: Інколи благодійність чинять, щоб потрапити до раю, а інколи — з великим незадоволенням й шкодуючи: «Навіщо я дав так багато?» В інших випадках благодійність чинять під тиском якихось зобов'язань або ж з веління вищих за ранґом. Така благодійність належить до ґуни пристрасті.

Є чимало благодійних організацій, що дарують на заклади, діяльність яких скерована на чуттєве задоволення. Ведичні *шāстри* не заохочують такої благодійності; *Веди* рекомендують лише благодійність у ґуні благочестя.

ВІРШ 22

अदेशकाले यद्दानमपात्रेभ्यश्च दीयते ।
असत्कृतमवज्ञातं तत्तामसमुदाहृतम् ॥२२॥

адеша-кāле йад дāнам апāтребгйаш ча дīйате
асат-кртам аваджн̃āтам тат тāмасам удāхртам

адеша—в нечистому місці; *кāле*—в нечистий час; *йат*—те, котре; *дāнам*—подаяння; *апāтребгйах*—негідним людям; *ча*—також; *дīйате*—дають; *асат-кртам*—без поваги; *аваджн̃āтам*—без на-

лежної уваги; *тат*—таке; *тāмасам*—у *ґуні* темряви; *удāхр̣там*—вважають.

А милостиня, яку подано в нечистому місці, в невідповідний час, негідній особі або без належної уваги та поваги, перебуває в ґуні невігластва.

ПОЯСНЕННЯ: Тут осуджується вкладання коштів у заклади, які сприяють поширенню алкоголізму, наркоманії та азартних ігор. Таку благодійність розцінюють як невігластво. Вона не приносить добра, а навпаки — потурає грішникам. Так само і благодійність, здійснювана стосовно гідних людей, але без належної уваги та поваги до них, також перебуває в *ґуні* невігластва.

ВІРШ 23

ओंतत्सदिति निर्देशो ब्रह्मणस्त्रिविधः स्मृतः ।
ब्राह्मणास्तेन वेदाश्च यज्ञाश्च विहिताः पुरा ॥२३॥

о́м̇ тат сад іті нірдеш́о брāхман̣ас трі-відгах̣ смр̣тах̣
брахман̣āс тена ведāш́ ча йаджн̃āш́ ча віхітāх̣ пурā

о́м̇—позначення Всевишнього; *тат*—те; *сат*—вічне; *іті*—що; *нірдеш́ах̣*—позначення; *брахман̣ах̣*—Всевишнього; *трі-відгах̣*—трьох різновидів; *смр̣тах̣*—розцінюють; *брāхман̣āх̣*—*брāхман̣и; тена*—ним; *ведāх̣*—ведична література; *ча*—також; *йаджн̃āх̣*—жертвоприношення; *ча*—також; *віхітāх̣*—наділені; *пурā*—раніше.

Від сотворіння світу три слова — «о́м̇ тат сат» — використовували, щоб вказати на Вищу Абсолютну Істину. Цими трьома символічними образами користуються брāхман̣и, оспівуючи ведичні гімни, й здійснюючи жертвоприношення задля вдоволення Всевишнього.

ПОЯСНЕННЯ: Як уже пояснювалось, аскези, жертвоприношення, благодійність та їжа належать до трьох категорій: до *ґуни* благочестя, пристрасті та невігластва. Але якого ґатунку вони б не були — вищого, другого чи третього — всі такі дії обумовлюють й опоганюють *ґуни* матеріальної природи. Лише скеровані на Всевишнього — *о́м̇ тат сат*, — вони стають засобом духовного поступу. Саме цю мету переслідують приписи *ш́āстр*. Три слова — *о́м̇ тат сат* — вказують виключно на Абсолютну Істину, Верховного Бога-Особу; в усіх ведичних гімнах присутній склад *о́м̇*.

Той, хто в своєму житті не дотримується приписів *ш́āстр*, ніколи не досягне Абсолютної Істини. Він досягне лише певного тим-

часового результату, але не вищої мети життя. На підставі цього можна зробити висновок, що благодійні вчинки, жертвоприношення й аскези повинні здійснюватись у *ґуні* благочестя. Здійснювані в *ґуна*х пристрасті і невігластва, вони втрачають свою якість. Три слова — *ом тат сат* — промовляють в поєднанні із святим іменем Верховного Господа, наприклад, *ом тад вішноḥ*. Щоразу, коли виголошують ведичний гімн або святе ім'я Верховного Господа, до них додають склад *ом*. Такою є вказівка ведичної літератури, і ці три слова взято із ведичних гімнів. *Ом ітй етад брахмано недішт̣ам нāма* (*Ṛґ Веда*) позначає першу ціль. *Тат твам асі* (*Чгāндогйа Упанішада* 6.8.7) позначає другу ціль. А *сад ева саумйа* (*Чгāндогйа Упанішада* 6.2.1) позначає третю ціль. Разом вони утворюють *ом тат сат*. В прадавні часи, коли Брахмā, першостворена жива істота, здійснював жертвоприношення, він визначив цими трьома словами Верховного Бога-Особу. Той же самий принцип збережено і в *парампарі*, що почалась від нього. Отже, цей гімн сповнений величезного значення. *Бгаґавад-ґітā* радить здійснювати будь-яку діяльність задля *ом тат сат*, або задля Верховного Бога-Особи. Той, хто проходить через аскези, вдається до благодійності або здійснює жертвоприношення, проказуючи ці три слова, — той діє в свідомості Кршни. Свідомість Кршни являє собою науково обґрунтовану трансцендентну діяльність, яка дозволяє повернутись додому, назад до Бога. Така трансцендентна діяльність не призводить до даремної трати енергії.

ВІРШ 24

तस्मादोमित्युदाहृत्य यज्ञदानतपःक्रियाः ।
प्रवर्तन्ते विधानोक्ताः सततं ब्रह्मवादिनाम् ॥२४॥

тасмāд ом ітй удāхр̣тйа йаджн̃а-дāна-тапаḥ-крійāḥ
правартанте відгāноктāḥ сататам̇ брахма-вāдінāм

тасмāт—тому; *ом*—що починається із складу *ом; іті*—таким чином; *удāхр̣тйа*—позначаючи; *йаджн̃а*—жертвоприношення; *дāна*—милостині; *тапаḥ*—покути; *крійāḥ*—виконання; *правартанте*—починають; *відгāна-уктāḥ* — згідно з приписами писань; *сататам*—завжди; *брахма-вāдінāм*—трансценденталістів.

Тому трансценденталісти, які здійснюють жертвоприношення, творять благодійність й вдаються до аскез згідно з настановами ш́āстр, щоб досягти Всевишнього, завжди починають зі складу «ом».

ПОЯСНЕННЯ: Ом̇ тад вішн̣оḥ парамам̇ падам (*Ṛг Веда* 1.22.20). «Лотосні стопи Вішн̣у — вища мета відданих». Здійснювати всю свою діяльність во ім'я Верховного Бога-Особи є запорукою досконалості в усій діяльності.

ВІРШ 25

तदित्यनभिसंधाय फलं यज्ञतपःक्रियाः ।
दानक्रियाश्च विविधाः क्रियन्ते मोक्षकाङ्क्षिभिः ॥२५॥

тад іт̇й анабгісандгāйа пгалам̇ йаджн̃а-тапаḥ-крійāḥ
дāна-крійāш̇ ча вівідгāḥ крійанте мокша-кāн̇кшібгіḥ

тат—те; *іті*—так; *анабгісандгāйа*—не бажаючи; *пгалам*—кармічних наслідків; *йаджн̃а*—жертвопринесення; *тапаḥ*—покути; *крійāḥ*—діяльність; *дāна*—благодійності; *крійāḥ*—діяльність; *ча*—також; *вівідгāḥ*—різноманітні; *крійанте*—здійснюють; *мокша-кāн̇кшібгіḥ*—тими, хто справді бажає звільнення.

Не бажаючи плодів, людина повинна здійснювати різні форми жертвопринесення, благодійності й аскези зі словом «тат». Метою такої трансцендентної діяльності є звільнення з матеріальних пут.

ПОЯСНЕННЯ: Той, хто бажає духовних досягнень, не повинен діяти задля якоїсь матеріальної вигоди. Треба діяти задля остаточної вигоди — досягнення духовного царства, повернення додому, назад до Бога.

ВІРШ 26-27

सद्भावे साधुभावे च सदित्येतत्प्रयुज्यते ।
प्रशस्ते कर्मणि तथा सच्छब्दः पार्थ युज्यते ॥२६॥
यज्ञे तपसि दाने च स्थितिः सदिति चोच्यते ।
कर्म चैव तदर्थीयं सदित्येवाभिधीयते ॥२७॥

сад-бгāве сāдгу-бгāве ча сад іт̇й етат прайуджйате
прaш̇аста карман̇і татгā сач-чгабдаḥ пāртга йуджйате

йаджн̃е тапасі дāне ча стгітіḥ сад іті чочйате
карма чаіва тад-артгīйам̇ сад іт̇й евāбгідгīйате

сат-бгāве—стосовно природи Всевишнього; *сāдгу-бгāве*—стосовно природи відданого; *ча*—також; *сат*—слово *сат; іті*—таким

чином; *етат*—це; *прайуджйате*—використовують; *праśасте*—в істинній; *кармаṇі*—діяльності; *татґа*—також; *сат-śабдах*—звук *сат;* *партґа*—син Пртги; *йуджйате*—використовують; *йаджн̃е*—жертвоприносенні; *тапасі*—у покуті; *дане*—в милостині; *ча*—також; *стґіті*х—становище; *сат*—Всевишній; *іті*—таким чином; *ча*—і; *учйате*—сказано; *карма*—робота; *ча*—також; *ева*—неодмінно; *тат*— для цього; *артґійам*—призначене; *сат*—Всевишній; *іті*—таким чином; *ева*—неодмінно; *абґідґійате*—позначають.

Абсолютна Істина є метою жертвоприносення, яке здійснюють через віддане служіння, і визначають Її словом «сат». Того, хто здійснює таке жертвоприносення, також називають «сат». У всіх різновидах діяльності, яка пов'язана з жертвоприносеннями, аскетизмом і благодійністю, яка правдиво відтворює абсолютну природу й яку виконують заради вдоволення Верховної Особи, о сину Пртги, також застосовують слово «сат».

ПОЯСНЕННЯ: Слова *праśасте кармаṇі*, або «визначені обов'язки», вказують на те, що існує різноманітна діяльність, яку приписує ведична література, й така діяльність, якої слід дотримуватись від зачаття й аж до самої смерті, складає процес очищення. Живі істоти очищують себе задля того, щоб досягнути остаточного звільнення. Виконуючи таку діяльність, треба проказувати *ом̇ тат сат.* Слова *сад-бгаве* і *садгу-бгаве* вказують на трансцендентний стан. Діяльність в свідомості Кршни називають *саттвою,* а того, хто правильно розуміє таку діяльність в свідомості Кршни, називають *садгу.* В *Шрімад-Бгаґаватам* (3.25.25) сказано, що трансцендентні питання прояснюються в спілкуванні з відданими (*сатам̇ прасаṅґат*). Без такого сприятливого спілкування неможливо досягти трансцендентального знання. Слова *ом̇ тат сат* промовляють також, коли духовний вчитель здійснює обряд посвячення або дає учневі священний шнур. Таким же чином всі *йаджн̃и* націлені на Всевишнього, *ом̇ тат сат.* Далі, слово *тад-артґійам* також означає служіння всьому, що представляє Всевишнього, включно із таким служінням, як приготування їжі й допомога в Господньому храмі, або всяка інша робота, що поширює славу Господа. Отже, ці вищі слова *ом̇ тат сат* використовують де тільки можливо, щоб вдосконалити всю діяльність й усьому надати довершеності.

ВІРШ 28

अश्रद्धया हुतं दत्तं तपस्तप्तं कृतं च यत् ।
असदित्युच्यते पार्थ न च तत्प्रेत्य नो इह ॥२८॥

аш́раддгайа̄ хутам̇ даттам̇ тапас таптам̇ кр̣там̇ ча йат
асад іті̄ учйате па̄ртга на ча тат претйа но іха

аш́раддгайа̄—без віри; *хутам*—запропоноване в жертву; *даттам*—дане; *тапах*—покута; *таптам*—здійснене; *кр̣там*—що виконане; *ча*—також; *йат*—таке; *асат*—неістинне; *іті*—таким чином; *учйате*—кажуть, що є; *па̄ртга*—син Пр̣тги; *на*—ніколи; *ча*—також; *тат*—той; *претйа*—після смерті; *на у*—не; *іха*—у цьому житті.

Але будь-які жертвопринесення, аскези й благодійність, що виконуються буз віри у Всевишнього, є ненадійними, о сину Пр̣тги і плоди їх недовговічні. Їх називають «асат» і вони не приносять користі ні в цьому житті, ні в наступному.

ПОЯСНЕННЯ: Будь-які дії — жертвопринесення, благодійність, аскези є марними, якщо їх не спрямовано до трансцендентної мети. Тому цей вірш засуджує подібні дії. Треба все виконувати в свідомості Кр̣шн̣и во ім'я Всевишнього. Без такої віри і без належного керівництва неможливо отримати жодного доброго результату. Всі ведичні *ш́а̄стри* закликають до віри у Верховного Господа. Вища мета *Вед* — пізнати Кр̣шн̣у. Не можна добитися успіху, якщо не слідувати такому принципові. Тому найліпше з самого початку діяти в свідомості Кр̣шн̣и, під керівництвом істинного духовного вчителя. Лише такий шлях приведе до успіху.

Людей в обумовленому стані приваблює поклоніння напівбогам, духам або *йакшам* на кшталт Кувери. *Ґун̣а* благочестя вища від *ґун̣и* пристрасті і невігластва, але той, хто безпосередньо звертається до свідомості Кр̣шн̣и, стає трансцендентним стосовно всіх трьох *ґун̣* матеріальної природи. Хоча існує багато способів поступового сходження, однак людина, яка завдяки спілкуванню з чистими відданими прямо звертається до свідомості Кр̣шн̣и, обирає найліпший шлях духовного розвою, слідувати яким і радить дана глава. Щоб досягнути успіху на такому шляхові, треба насамперед знайти істинного духовного вчителя й пройти підготовку під його керівництвом. Лише тоді можна віднайти віру у Всевишнього, віру, яка з часом розів'ється у любов до Нього. Любов ця — найвища мета всіх живих істот. Отже, треба безпосередньо звернутись до свідомості Кр̣шн̣и, і саме в цьому полягає сенс сімнадцятої глави.

Так закінчуються пояснення Бгактіведанти до сімнадцятої глави Ш́рі̄мад Бгаґавад-ґі̄ти, в якій розглядалися різновиди віри.

Завершення. Досконалість відречення

ВІРШ 1

अर्जुन उवाच ।
संन्यासस्य महाबाहो तत्त्वमिच्छामि वेदितुम् ।
त्यागस्य च हृषीकेश पृथक्केशिनिषूदन ॥ १ ॥

арджуна ува̄ча
саннйа̄сасйа маха̄-ба̄хо таттвам іччга̄мі ведітум
тйа̄гасйа ча хр̣шīкеш́а пр̣тгак кеш́і-нішӯдана

арджунах̣ ува̄ча—Арджуна сказав; *саннйасасйа*—відречення; *маха̄-ба̄хо*—о міцнорукий; *таттвам*—істину; *іччга̄мі*—я бажаю; *ведітум*—зрозуміти; *тйа̄гасйа*—зречення; *ча*—також; *хр̣шīкеш́а*—володар чуттів; *пр̣тгак*—окремо; *кеш́і-нішӯдана*—убивця демона Кеш́ī.

Арджуна сказав: О могутньорукий, я хочу зрозуміти мету відречення (тйа̄га) й життя у відреченні (саннйа̄са), о вбивцю демона Кеш́ī, Владико чуттів.

ПОЯСНЕННЯ: Бгаґавад-ґіта, власне, закінчується сімнадцятою главою. Вісімнадцята глава є оглядом тем, про які йшлось в попередніх главах *Бгаґавад-ґіти*. В кожній главі Господь Кршна підкреслює, що віддане служіння Верховному Богові-Особі є вища мета життя. Це ж саме підсумовується в вісімнадцятій главі, де віддане служіння визначається як найбільш сокровенний шлях пізнання. В перших шести главах відданому служінню приділена особлива увага: *йоґінам апі сарвешам...* — «з усіх йоґів-трансцендеталістів той, хто постійно думає про Мене в своєму серці, є найкращим». В дальших шести главах обговорювалось чисте віддане служіння, його природа та пов'язана з ним діяльність. В останніх шести главах було описано знання, відречення, діяльність матеріальної природи і природи трансцендентної, а також віддане служіння Господеві. Було зроблено висновок, що всі дії слід виконувати во ім'я Верховного Господа, який представлений словами *ом тат сат*, що вказують на Вішну, Верховну особистість. У третій частині *Бгаґавад-ґіти* було показано із наведенням цитат, що належать *ачарйам* минулого, а також із *Брахма-сутри* або *Веданта-сутри*, що лише віддане служіння Господу є вищою метою життя. Деякі імперсоналісти вважають, що лише їм доступне розуміння *Веданта-сутри*. Насправді ж *Веданта-сутра* призначена для зрозуміння відданого служіння, тому що Сам Господь склав її, а Він є вищим знавцем *Веданта-сутри*. Про це йшла мова в п'ятнадцятій главі. Кожна *шастра*, кожна *Веда* підкреслює, що метою є віддане служіння. І це пояснюється в *Бгаґавад-ґіті*.

У другій главі було зроблено стислий огляд усього змісту *Бгаґавад-ґіти*, тепер же, у вісімнадцятій главі, підсумовуються всі її настанови. Тут сказано, що метою життя є відречення і досягнення становища трансцендентного стосовно трьох ґун матеріальної природи. Арджуна хоче з'ясувати для себе два важливі питання *Бгаґавад-ґіти*: що таке відречення (*тйаґа*) і життя у відреченні (*саннйаса*). Тому він і запитує Кршну про значення цих слів.

У даному вірші досить важливими є два слова, що служать зверненням до Верховного Господа: «Хршікеша» і «Кеші-нішудана». Хршікеша — це Кршна, Володар чуттів, який завжди готовий допомогти нам внести ясність у наш розум. Арджуна просить Кршну узагальнити всю інформацію таким чином, щоб його розум зміг остаточно зосередитись і залишатись врівноваженим. Однак деякі сумніви все ж таки не покидають його, а сумніви завжди схожі на демонів. Тому, звертаючись до Кршни, він вживає слово «Кеші-нішудана». Господь убив Кеші, одного з найжахливіших демонів, і тепер Арджуна хоче, щоб Кршна знищив також і демона сумніву.

ВІРШ 2

श्रीभगवानुवाच ।
काम्यानां कर्मणां न्यासं संन्यासं कवयो विदुः ।
सर्वकर्मफलत्यागं प्राहुस्त्यागं विचक्षणाः ॥ २ ॥

ш́рӣ-бгаґаван̇ ува̄ча
ка̄мйа̄на̄м̇ карман̣а̄м̇ нйа̄сам̇ саннйа̄сам̇ кавайо відух̣
сарва-карма-пгала-тйа̄ґам̇ пра̄хус тйа̄ґам̇ вічакшан̣а̄х̣

ш́рӣ-бгаґаван̇ ува̄ча — Верховний Бог-Особа сказав; *камйа̄на̄м̇* — з бажанням; *карман̣а̄м*—діяльності; *нйа̄сам*—відречення; *саннйа̄сам*—життям у відреченні; *кавайах̣*—учений; *відух̣*—знає; *сарва*—усіх; *карма*—діяльності; *пгала*—плодів; *тйа̄ґам*—зречення; *пра̄хух̣*—називають; *тйа̄ґам*—відреченням; *вічакшан̣а̄х̣*—досвідчені.

Верховний Бог-Особа сказав: Відмову од результатів будь-якої діяльності мудреці називають відреченням (тйа̄ґа); а відмову од діяльності, заснованої на матеріальних бажаннях, вони називають життям у відреченні (саннйа̄са).

ПОЯСНЕННЯ: Треба відмовитись од кармічної діяльності, тобто від діяльності з бажанням її плодів. Такою є настанова *Бгаґавад-ґ̄іти*. Але не треба залишати діяльності, яка веде до оволодіння духовним знанням. Це стане зрозумілим із дальших віршів. Ведична література містить чимало приписів, як виконувати жертвоприношення задля певних цілей. Існують жертвоприношення, покликані сприяти народженню гарного сина або досягненню вищих планет, але такі жертвоприношення, що їх зумовлюють матеріальні бажання, краще припинити. Однак не слід відмовлятись від жертвоприношень, які призначені на очищення власного серця або на поступ у духовній науці.

ВІРШ 3

त्याज्यं दोषवदित्येके कर्म प्राहुर्मनीषिणः ।
यज्ञदानतपःकर्म न त्याज्यमिति चापरे ॥ ३ ॥

тйа̄джйам̇ доша-вад іті́ еке карма пра̄хур манӣшін̣ах̣
йаджн̃а-да̄на-тапах̣-карма на тйа̄джйам іті́ ча̄паре

тйа̄джйам—слід відкинути; *доша-ват*—як зло; *іті*—таким чином; *еке*—одні; *карма*—робота; *пра̄хух̣*—вони кажуть; *манӣшін̣ах̣*—ве-

ликі мислителі; *йаджн̃а*—жертвопринесення; *дāна*—милостині; *тапах̣*—покути; *карма*—робота; *на*—ніколи; *тйāджйам*—треба відкидати; *іті*—таким чином; *ча*—неодмінно; *апаре*—інші.

Деякі обізнані люди кажуть, що треба облишити всі різновиди кармічної діяльності як гріховні, однак інші мудреці стверджують, що ні в якому разі не слід відмовлятись од жертвопринесень, благодійності й аскези.

ПОЯСНЕННЯ: У ведичній літературі описано чимало різновидів діяльності, які стають предметом суперечок. Наприклад, сказано, що тварин можна вбивати, здійснюючи жертвопринесення, однак деякі стверджують, що вбивство тварин за всіх обставин є огидним. Але насправді, хоча ведична література і рекомендує вбивати офірних тварин, вважають, що це не є звичайним вбивством тварини. Жертовна тварина отримує нове життя — в цьому полягає сенс жертвопринесення. Інколи тварина, яка гине при жертвопринесенні, переходить в іншу тваринну форму життя, а інколи вона прямо підіймається до людської форми життя. І все ж серед мудреців поширені різні судження: одні вважають, що вбивства тварин треба уникати завжди, інші ж вважають, що немає нічого поганого, якщо це відбувається під час здійснення жертвопринесень. І ось зараз усі ці суперечливі питання і погляди на жертвопринесення вирішує Сам Господь.

ВІРШ 4

निश्चयं शृणु मे तत्र त्यागे भरतसत्तम ।
त्यागो हि पुरुषव्याघ्र त्रिविधः संप्रकीर्तितः ॥ ४ ॥

ніш́чайам ш́рн̣у ме татра тйāге бгарата-саттама
тйāго хі пуруша-вйāґгра трі-відгах̣ сампракīртітах̣

ніш́чайам—неодмінно; *ш́рн̣у*—почуй; *ме*—від Мене; *татра*—тоді; *тйāге*—що стосується відречення; *бгарата-сат-тама*—о кращий з Бгāрат; *тйāгах̣*—відречення; *хі*—неодмінно; *пуруша-вйāґгра*—о тигр з-поміж людей; *трі-відгах̣*—трьох різновидів; *сампракīртітах̣*—проголошено.

О кращий з Бгарат, вислухай тепер Мою думку про відречення. О тигр з-поміж людей, ш́āстри проголошують, що відречення буває трьох різновидів.

ПОЯСНЕННЯ: Хоча в поглядах на відречення існують розбіжності, Шрī Кршна, Верховний Бог-Особа, висловлює тут Своє судження, яке треба прийняти за остаточне. Зрештою, *Веди* — це різні закони, які дав Господь. А тут Господь присутній особисто, і Його слово слід вважати вирішальним. Господь вчить, що відречення треба розглядати в залежності від того, в яких *гуṇах* матеріальної природи воно відбувається.

ВІРШ 5

यज्ञदानतपःकर्म न त्याज्यं कार्यमेव तत् ।
यज्ञो दानं तपश्चैव पावनानि मनीषिणाम् ॥ ५ ॥

йаджн̃а-дāна-тапаḥ-карма на тйāджйам̇ кāрйам ева тат
йаджн̃о дāнам̇ тапаш̃ чаіва пāванāні манīшін̣āм

йаджн̃а—жертвопринесення; *дāна*—милостиня; *тапаḥ*—і покута; *карма*—діяльність; *на*—ніколи; *тйāджйам*—треба зрікатися; *кāрйам*—треба робити; *ева*—неодмінно; *тат*—таке; *йаджн̃аḥ*—жертвопринесення; *дāнам*—милостиня; *тапаḥ*—покута; *ча*—також; *ева*—неодмінно; *пāванані*—ті, що очищують; *манīшін̣āм*—навіть для великих душ.

Від жертвопринесень, благодійності й аскез не слід відмовлятись, їх треба здійснювати. Жертвопринесення, благодійність і покути очищують навіть великі душі.

ПОЯСНЕННЯ: Йоґи повинні діяти в ім'я прогресу людського суспільства. Існує чимало способів очищення, що наближають людину до духовного життя. Так, наприклад, шлюбний обряд являє собою одне з таких жертвопринесень. Цей обряд називають *вівāха-йаджн̃ею*. Чи годиться *саннйāсī*, що живе у відреченні і відмовився від сімейного життя, правити шлюбний обряд? У даному вірші Господь каже, що в жодному разі не слід відмовлятись од жертвопринесень, які йдуть на користь людині. Призначення шлюбного обряду, *вівāха-йаджн̃и*, полягає в тому, щоб урівноважити розум людини, зосередивши його в напрямку духовного розвитку. Отже, навіть ті, хто живе у відреченні, повинні заохочувати більшість сучасних людей до здійснення *вівāха-йаджн̃и. Саннйāсī* ніколи не повинен спілкуватись з жінками, але це не означає, що молода людина з іншого, нижчого життєвого устрою, не може одружитись, виконавши шлюбні обряди. Всі рекомендовані жертвопринесення

призначені на те, щоб досягнути Верховного Господа. Тому на нижчих щаблях духовного життя від них не слід відмовлятись. Так само, благодійність, милостиню, призначено на очищення серця. Якщо милостиня офірується гідній особі, то, як вже було сказано, вона сприяє духовному поступові.

ВІРШ 6

एतान्यपि तु कर्माणि सङ्गं त्यक्त्वा फलानि च ।
कर्तव्यानीति मे पार्थ निश्चितं मतमुत्तमम् ॥ ६ ॥

етāнй апі ту кармāні саńґам тйактвā пґалāні ча
картавйāнīті ме пāртґа нійčітам матам уттамам

етāні—усі ці; *апі*—неодмінно; *ту*—але; *кармāні*—діяльність; *саńґам*—спілкування; *тйактвā*—зрікаючись; *пґалāні*—плодів; *ча*—також; *картавйāні*—слід виконувати як обов'язок; *іті*—таким чином; *ме*—Моє; *пāртґа*—син Пртги; *нійčітам*—визначене; *матам*—думка; *уттамам*—найкращий.

Усю подібну діяльність слід виконувати без прив'язаності до неї і не очікуючи винагороди. Її треба здійснювати із почуття обов'язку, о сину Пртги. Це Мій остаточний вирок.

ПОЯСНЕННЯ: Хоча всі жертвопринесення мають очищувальний характер, не слід очікувати від них якихось матеріальних результатів. Іншими словами, треба відмовитись од усіх жертвопринесень, які здійснюють заради матеріальних благ, але не треба припиняти жертвопринесень, які очищують існування і сприяють духовним досягненням. Потрібно заохочувати все, що веде до свідомості Крішни. В *Шрīмад-Бгāґаватам* також сказано, що треба підтримувати будь-яку діяльність, яка приводить до відданого служіння Господеві. Таким є найвищий критерій релігії. Віддані Господа повинні вдаватись до будь-якої діяльності, жертвопринесення чи благодійності, які сприяють їхньому відданому служінню Господеві.

ВІРШ 7

नियतस्य तु संन्यासः कर्मणो नोपपद्यते ।
मोहात्तस्य परित्यागस्तामसः परिकीर्तितः ॥ ७ ॥

нійатасйа ту саннйāсах карман̣о нопападйате
мохāт тасйа парітйāґах тāмасах парікīртітах

нійатасйа—визначеного; *ту*—але; *саннйāсах*—відречення; *карманах*—діяльності; *на*—ніколи; *упападйате*—личить; *махāт*—від ілюзії; *тасйа*—його; *парітйāгах*—відречення; *тāмасах*—у *ґуні* невігластва; *парікīртітах*—проголошено.

Ніколи не слід відмовлятись від приписаних обов'язків. Якщо під впливом ілюзії людина відмовляється од визначених для неї обов'язків, її відречення перебуває в ґуні невігластва.

ПОЯСНЕННЯ: Людина повинна відмовитись від діяльності, скерованої на матеріальне задоволення, однак діяльність, що одухотворяє життя, наприклад, коли людина готує їжу для Крішни, пропонує її Господеві й приймає її — рекомендовано в *йāстрах*. Сказано, що людина у відреченні не повинна готувати їжу для себе. Заборонено готувати для себе, однак, дозволяється готувати їжу для Верховного Господа. Так само, саме заради того, щоб сприяти поступові учня в свідомості Крішни, *саннйāсī* може провести шлюбний обряд. Той же *саннйāсī*, котрий відмовляється зробити це, перебуває в *ґуні* пітьми.

ВІРШ 8

दुःखमित्येव यत्कर्म कायक्लेशभयात्त्यजेत् ।
स कृत्वा राजसं त्यागं नैव त्यागफलं लभेत् ॥ ८ ॥

дух̣кгам іті ева йат карма кāйа-клеш́а бгайāт тйаджет
са кр̣тва̄ рāджасам̇ тйāгам̇ наіва тйāга-пгалам̇ лабгет

дух̣кгам—нещастя; *іті*—таким чином; *ева*—неодмінно; *йат*—котре; *карма*—робота; *кāйа*—для тіла; *клеш́а*—лихо; *бгайāт*—із страху; *тйаджет*—відмовляється; *сах̣*—той; *кр̣тва̄*—здійснивши; *рāджасам*—у *ґуні* пристрасті; *тйāгам*—відречення; *на*—не; *ева*—неодмінно; *тйāга*—відречення; *пгалам*—наслідків; *лабгет*—досягає.

Той, хто відмовляється од визначених обов'язків як від обтяжливих або побоюючись фізичних незручностей — той діє в ґуні пристрасті й ніколи не досягне ступеня відречення.

ПОЯСНЕННЯ: Людині в свідомості Крішни не слід відмовлятись заробляти гроші, остерігаючись кармічної діяльності. Якщо людина працює і має можливість використовувати свої гроші на поширення свідомості Крішни, або, підіймаючись рано-в-ранці, може розвивати в собі трансцендентну свідомість Крішни, то вона не повинна припиняти таку діяльність, вважаючи її обтяжливою, або із почут-

тя страху, бо тоді таке відречення перебуватиме в *ґуні* пристрасті. Що б ми не робили під впливом пристрасті — результати завжди жалюгідні. Отже, відмова від діяльності в дусі пристрасті не дозволить здобути плодів істинного відречення.

ВІРШ 9

कार्यमित्येव यत्कर्म नियतं क्रियतेऽर्जुन ।
सङ्गं त्यक्त्वा फलं चैव स त्यागः सात्त्विको मतः ॥ ९ ॥

кāрйам ітй ева йат карма нійатам крійате 'рджуна
сан̇гам̇ тйактвā пгалам̇ чаіва са тйāгах̣ сāттвіко матах̣

кāрйам—це необхідно робити; ***ітi***—таким чином; ***ева***—справді; ***йат***—котре; ***карма***—робота; ***нійатам***—визначене; ***крійате***—виконують; ***арджуна***—о Арджуна; ***сан̇гам***—спілкування; ***тйактвā***—зрікаючись; ***пгалам***—наслідку; ***ча***—також; ***ева***—неодмінно; ***сах̣***—той; ***тйāгах̣***—відречення; ***сāттвіках̣***—у *ґуні* благочестя; ***матах̣***—на Мою думку.

О Арджуно, коли людина виконує визначені їй обов'язки лише тому, що їх необхідно виконувати, порвавши всі матеріальні зв'язки й більше не прагне плодів своєї діяльності, вважають, що її відречення є відреченням в ґуні благочестя.

ПОЯСНЕННЯ: Визначені обов'язки треба виконувати саме з таким умонастроєм. Треба діяти, уникаючи прив'язаності до плодів своєї діяльності й розірвавши свою залежність від *ґун*, що керують даною діяльністю. Людина в свідомості Кришни, працюючи на фабриці, не вважає себе частиною загального фабричного процесу і не шукає близького товариства з робітниками: вона просто працює для Кришни. Й коли вона приносить в жертву Кришні плоди своєї праці, її дії стають трансцендентними.

ВІРШ 10

न द्वेष्ट्यकुशलं कर्म कुशले नानुषज्जते ।
त्यागी सत्त्वसमाविष्टो मेधावी छिन्नसंशयः ॥ १० ॥

на двешт̣й акуш́алам̇ карма куш́але нānушаджджате
тйāгī саттва-самāвішт̣о медгāвī чгінна-самш́айах̣

на—ніколи; *двешт̣і*—ненавидить; *акуш́алам*—несприятливий; *карма*—робота; *куш́але*—у сприятливому; *на*—не; *анушаджджате*—прив'язується; *тйāгī*—той, хто перебуває у відреченні; *саттва*—у благості; *самāвішт̣аḥ*—поглинутий; *медгāві*—мудрий; *чгінна*—обрубавши; *самш́айāḥ*—усі сумніви.

Інтеліґентна, відречена людина, яка перебуває в ґуņі благочестя, не почуває відрази до несприятливої роботи й не сковує себе сприятливою; жодна робота не викликає у неї сумнівів.

ПОЯСНЕННЯ: Людина, що перебуває в свідомості Кршņи, або в *ґуņі* благочестя, не відчуває ненависті ні до кого й не почуває відрази до чого-небудь, що фізично турбує її. Вона працює у відповідному місці і в належний час, не остерігаючись яких-небудь несприятливих наслідків визначеної їй діяльності. Така людина, що перебуває в трансцендентному, є найбільш розсудливою з усіх й стоїть вище будь-яких сумнівів щодо свого обов'язку.

ВІРШ 11

न हि देहभृता शक्यं त्यक्तुं कर्माण्यशेषतः ।
यस्तु कर्मफलत्यागी स त्यागीत्यभिधीयते ॥११॥

на хі деха-бгртā ш́акйам̇ тйактум̇ карма̄н̣й аш́ешатаḥ
йас ту карма-пгала-тйāгī са тйāгīті абгідгīйате

на—ніколи; *хі*—неодмінно; *деха-бгртā*—втіленому; *ш́акйам*—можливо; *тйактум*—зрікатись; *карма̄н̣і*—діяльності; *аш́ешатаḥ*—зовсім; *йаḥ*—кожен, хто; *ту*—але; *карма*—роботи; *пгала*—плоду; *тйāгī*—той, хто зрікся; *саḥ*—він; *тйāгī*—той, хто відрікся; *іті*—таким чином; *абгідгīйате*—називають.

Для втіленої істоти неможливо цілком припинити всю діяльність. Тому сказано, що той, хто зрікається результатів своїх дій — є істинно відречений.

ПОЯСНЕННЯ: В *Бгаґавад-ґīті* сказано, що людина ніколи не зможе відмовитись од діяльності. Отже, лише людина, яка працює для Кршņи і, не насолоджуючись плодами своєї праці, пропонує все Кршņі — є воістину відреченою. Багато членів Міжнародного товариства свідомості Крішни працюють на фабриках, в установах й інших місцях, віддаючи весь свій заробіток Товариству. Ці великі

душі — справжні *саннйāсі*, і вони ведуть відречений спосіб життя. Тут ясно сказано, як можна відмовитись од плодів своєї праці і задля якої мети це слід робити.

ВІРШ 12

अनिष्टमिष्टं मिश्रं च त्रिविधं कर्मणः फलम् ।
भवत्यत्यागिनां प्रेत्य न तु संन्यासिनां क्वचित् ॥१२॥

аніштам іштам міш́рам ча трі-відгам карман̣ах̣ пгалам
бгаватй атйāґінāм̇ претйа на ту саннйāсінāм̇ квачіт

аніштам—той, що веде до пекла; *іштам*—той, що веде на небо; *міш́рам*—змішаний; *ча*—і; *трі-відгам*—трьох різновидів; *карман̣ах̣*—роботи; *пгалам*—наслідок; *бгаваті*—приходить; *атйāґінāм̇*—до тих, хто не відрікся; *претйа*—після смерті; *на*—не; *ту*—але; *саннйāсінāм̇*—для життя у відреченні; *квачіт*—коли-небудь.

Той, хто не перебуває у відреченні, після смерті споживає плоди своєї діяльності трьох різновидів — бажані, небажані й змішані. Але ті, що провадять життя у відреченні, не страждають від наслідків своєї діяльності і не насолоджуються ними.

ПОЯСНЕННЯ: Людина, яка діє в свідомості Кр̣шн̣и, знаючи про свій зв'язок з Кр̣шн̣ою, є завжди вільною. Їй не доводиться після смерті насолоджуватись плодами своєї діяльності або страждати від них.

ВІРШ 13

पञ्चैतानि महाबाहो कारणानि निबोध मे ।
साङ्ख्ये कृतान्ते प्रोक्तानि सिद्धये सर्वकर्मणां ॥१३॥

пан̃чаітāні махā-бāхо каран̣āні нібодга ме
сāнкгйе кр̣тāнте прокташні сіддгайе сарва-карман̣āм̇

пан̃ча—п'ять; *етāні*—цих; *махā-бāхо*—о міцнорукий; *кāран̣āні*—причин; *нібодга*—зрозумій-лише; *ме*—від Мене; *сāнкгйе*—у *Ведāнті; кр̣та-анте*—у підсумкові; *прокташні*—сказано; *сіддгайе*—для досконалості; *сарва*—усієї; *карман̣āм̇*—діяльності.

О міцнорукий Арджуно, Ведānта каже, що п'ять причин зумовлюють усі дії. Послухай же про них.

ПОЯСНЕННЯ: Може виринути питання, якщо ті чи інші наслідки завжди супроводжують будь-яку діяльність, чому ж тоді відданий Кршṇи не відчуває страждань або насолоди від результатів своєї діяльності? Пояснюючи це, Господь посилається на філософію *Ведānти*. Він каже, що будь-яка діяльність має п'ять причин, і, щоб діяльність була успішною, треба їх знати. *Сāṅкгйа* означає «серцевина знання». А *Ведānта* — заключне слово осередку знання, і її визнають усі провідні *āчāрйі*, навіть Ш́аṅкара. Отже, до такого авторитетного першоджерела слід дослухатись. Кінцевою, вищою владою наділена Парамāтмā. Як сказано в *Бгаґавад-ґīті: сарвасйа чāхаṁ хрді саннівішт̣аḥ*. Наддуша залучає кожного до певної діяльності, пригадуючи йому його колишні вчинки. Але якщо дії виконувати в свідомості Кршṇи, під керівництвом, що йде зсередини, вони не викликають наслідків ні в цьому житті, ні в житті після смерті.

ВІРШ 14

अधिष्ठानं तथा कर्ता करणं च पृथग्विधम् ।
विविधाश्च पृथक्चेष्टा दैवं चैवात्र पञ्चमम् ॥१४॥

адгішт̣ґāнаṁ татґā картā̄ караṇаṁ ча пртаґ-відгам
вівідгāш́ ча пртгак чешт̣ā̄ даівам̇ чаівāтра пан̃чамам

адгішт̣ґānам—місце; *татґā*—також; *картā̄*—працівник; *караṇам*—знаряддя; *ча*—і; *пртгак-відгам*—різного роду; *вівідгāḥ*—різні; *ча*—і; *пртгак*—окремі; *чешт̣āḥ*—зусилля; *даівам*—Всевишній; *ча*—також; *ева*—неодмінно; *атра*—тут; *пан̃чамам*—п'ять.

Місце дії (тіло), виконавець, різні чуття, різного роду зусилля і, зрештою, Наддуша — ось п'ять чинників діяльності.

ПОЯСНЕННЯ: Слово *адгішт̣ґānам* стосується тіла. Душа в тілі діє таким чином, щоб створити плоди діяльності, і тому її називають *картā*, діяч. В *Ш́руті* підтверджується, що душа—це той, хто знає і діє. *Еша хі драшт̣ā сраш̣т̣ā* (*Праш́на Упанішада* 4.9). *Ведānта-сӯтра* також підтверджує це віршами: *джн̃о 'та ева* (2.3.18) і *картā ш́āстрāртґаваттвāт* (2.3.33). Знаряддями різноманітної

діяльності душі правлять її чуття. За допомогою чуттів душа діє різноманітним чином. Кожній дії відповідає певне зусилля. Однак усі дії людини залежать від волі Парамāтми, що як друг присутня в серці кожного. Верховний Господь є вища причина. Отже, якщо хтось діє в свідомості Кр̣шн̣и, керуючись вказівками Парамāтми, яка перебуває в його серці, його не сковує ніяка діяльність. Той, хто досяг досконалої свідомості Кр̣шн̣и, в остаточному підсумкові не несе відповідальності за свої вчинки. Все залежить від вищої волі Парамāтми, Верховного Бога-Особи.

ВІРШ 15

शरीरवाङ्मनोभिर्यत्कर्म प्रारभते नरः ।
न्याय्यं वा विपरीतं वा पञ्चैते तस्य हेतवः ॥१५॥

ш́арīра-вāн̇-манобгір йат карма прāрабгате нарах̣
нйāййам вā віпарīтам вā пан̃чаіте тасйа хетавах̣

ш́арīра—тілом; *вāк*—мовою; *манобгіх̣*—і розумом; *йат*—котре; *карма*—робота; *прāрабгате*—починається; *нарах̣*—особа; *нйāййам*—правильне; *вā*—або; *віпарīтам*—протилежне; *вā*—або; *пан̃ча*—п'ять; *ете*—усі ці; *тасйа*—його; *хетавах̣*—причина.

Ці п'ять чинників є причиною будь-яких дій, правильних і неправильних, які людина здійснює за допомогою свого тіла, розуму або мови.

ПОЯСНЕННЯ: Слова «правильний» і «неправильний» дуже важливі в цьому вірші. Правильні вчинки узгоджуються з настановами *ш́āстр,* а неправильні суперечать їм. Але в усіх випадках, робота стає довершеною тоді, коли присутні всі ці п'ять чинників.

ВІРШ 16

तत्रैवं सति कर्तारमात्मानं केवलं तु यः ।
पश्यत्यकृतबुद्धित्वान्न स पश्यति दुर्मतिः ॥१६॥

татраівам̇ саті картāрам̇ āтмāнам̇ кевалам̇ ту йах̣
паш́йатй акрта-буддгітвāн на са паш́йаті дурматіх̣

татра—там; *евам*—так; *саті*—є; *картāрам*—працівник; *ātмāнам*—сам; *кевалам*—лише; *ту*—але; *йах*—кожен; *паш́йаті*—бачить; *акрта-буддгітвāт*—внаслідок відсутності мудрості; *на*—ніколи; *сах*—він; *паш́йаті*—бачить; *дурматіх*—нерозумний.

Той же, кому бракує інтелекту, вважає, ніби діє самостійно, і не зважає на ці п'ять чинників. Він не здатний бачити речі в справжньому світлі.

ПОЯСНЕННЯ: Недалека людина не може збагнути, що Парамātмā перебуває в ній як друг і керує її діями. Хоча місце, виконавець, зусилля та чуття є матеріальними причинами, вищою причиною є Верховний Бог-Особа. Тому треба бачити не лише ці чотири матеріальні причини, але також й верховну дійову причину. Той, хто не бачить Верховного Господа, вважає себе виконавцем усієї діяльності.

ВІРШ 17

यस्य नाहंकृतो भावो बुद्धिर्यस्य न लिप्यते ।
हत्वाऽपि स इमाँल्लोकान्न हन्ति न निबध्यते ॥१७॥

йасйа нāханкрто бгāво буддгір йасйа на ліпйате
хатвāпі са імāл̃ локāн на ханті на нібадгйате

йасйа—той, чий; *на*—ніколи; *аханкртах*—оманне его; *бгāваx*—природа; *буддгіх*—інтелект; *йасйа*—той, чий; *на*—ніколи; *ліпйате*—прив'язаний; *хатвā*—убиваючи; *апі*—навіть; *сах*—він; *імāн*—цей; *локāн*—світ; *на*—ніколи; *ханті*—убиває; *на*—ніколи; *нібадгйате*—заплутується.

Той, кого не скеровує оманне его і чий інтелект вільний від ілюзії, той, навіть убиваючи людей у цьому світі, не вбиває, і його вчинки не зв'язують його.

ПОЯСНЕННЯ: У цьому вірші Господь повідомив Арджуні, що причиною його небажання брати участі в битві є оманне его. Арджуна вважав, що він сам здійснює свої вчинки й не брав до уваги веління Всевишнього, що йдуть як зсередини, так і ззовні. Якщо людина не знає про наявність вищого веління, для чого тоді їй

діяти? Але досконалою стає діяльність того, хто знає про знаряддя дії, хто знає себе як виконавця, і Верховного Господа як вищого повелителя. Така людина ніколи не впадає в оману. Діяльність на власний розсуд і відчуття власної значущості й відповідальності є породженням оманне его й безбожності, тобто відсутності свідомості Кр̣шн̣и. Будь-яка людина, що діє в свідомості Кр̣шн̣и під керівництвом Парамāтми, Верховного Бога-Особи, навіть вбиваючи, не чинить вбивства; її не заторкують наслідки такого вчинку. Солдат, що вбиває з наказу старшого офіцера, не підлягає покаранню. Однак, якщо солдат чинить убивство із власних міркувань, його, безумовно, будуть судити.

ВІРШ 18

ज्ञानं ज्ञेयं परिज्ञाता त्रिविधा कर्मचोदना ।
करणं कर्म कर्तेति त्रिविधः कर्मसंग्रहः ॥१८॥

джн̃āнам̇ джн̃ейам̇ парід̇джн̃āтā трі-відгā карма-чодана
каран̣ам̇ карма картеті трі-відгах̣ карма-сан̇ґрахах̣

джн̃āнам—знання; *джн̃ейам*—мета пізнання; *парід̇джн̃āтā*—той, хто знає; *трі-відгā*—трьох різновидів; *карма*—роботи; *чоданā*—поштовх; *каран̣ам*—чуття; *карма*—робота; *картā*—діяч; *іті*—таким чином; *трі-відгах̣*—трьох різновидів; *карма*—роботи; *сан̇ґрахах̣*—сума.

Знання, об'єкт пізнання і той, хто пізнає — це три рушійні сили діяльності; чуття ж, робота і виконавець — три її складові.

ПОЯСНЕННЯ: Три спонукальні причини закладено в основу повсякденної діяльності: знання, об'єкт пізнання і той, хто пізнає. Робоче знаряддя, саму роботу і виконавця називають складовими частинами діяльності. Будь-яка людська робота містить у собі ці елементи. Для того, щоб розпочати будь-яку роботу, потрібний певний імпульс, який називають натхненням. Будь-яке рішення, прийняте до здійснення власне діяльності, являє собою тонку форму роботи. Потім робота виражається в дії. Спочатку відбуваються психічні процеси мислення, переживання й хотіння. Це називають спонукою. І якщо спонука до роботи не суперечить *ш́āстрам* або настановам духовного вчителя, тоді вона переходить у натхнення. А коли виконавець відчуває натхнення, тоді за допомогою чуттів, включно

з розумом, що є осередком усіх чуттів, відбувається фактична діяльність. Так пояснює *Бгаґавад-ґіта* різні фази роботи. Сукупність усіх цих чинників складає роботу загалом.

ВІРШ 19

ज्ञानं कर्म च कर्ता च त्रिधैव गुणभेदतः ।
प्रोच्यते गुणसंख्याने यथावच्छृणु तान्यपि ॥१९॥

джн̃а̄нам̇ карма ча картā ча трідгаіва ґуна-бгедатах̣
прочйате ґуна-сан̇кгйа̄не йатга̄вач чгр̣ну та̄ни апі

джн̃а̄нам—знання; *карма*—робота; *ча*—також; *картā*—працівник; *ча*—також; *трідгā*—трьох різновидів; *ева*—неодмінно; *ґуна-бгедатах̣*—з погляду різних *ґун̣* матеріальної природи; *прочйате*—сказано; *ґуна-сан̇кгйа̄не*—з погляду різних *ґун̣* матеріальної природи; *йатга̄-ват*—належним чином; *ш́р̣ну*—слухай; *та̄ні*—усі вони; *апі*—також.

Згідно з трьома ґун̣ами матеріальної природи існують три категорії знання, діяльності й виконавців діяльності. Тепер довідайся про них від Мене.

ПОЯСНЕННЯ: У чотирнадцятій главі було детально описано три *ґун̣и* матеріальної природи. Там було сказано, що *ґун̣а* благочестя несе світло, *ґун̣а* пристрасті спонукує до матеріалістичної діяльності, а *ґун̣а* невігластва зумовлює лінощі й кволість. Усі *ґун̣и* матеріальної природи сковують й перешкоджають звільненню. Людина є обумовленою, навіть якщо вона перебуває в *ґун̣і* благочестя. В сімнадцятій главі було описано різноманітні типи поклоніння, які здійснюють різні люди згідно з їхньою приналежністю до різних *ґун̣* матеріальної природи. В цьому ж вірші Господь каже, що Він бажає розповісти про різні типи знання, виконавців і власне роботи, згідно з трьома *ґун̣ами* матеріальної природи.

ВІРШ 20

सर्वभूतेषु येनैकं भावमव्ययमीक्षते ।
अविभक्तं विभक्तेषु तज्ज्ञानं विद्धि सात्त्विकम् ॥२०॥

сарва-бгӯтешу йенаікам бгāвам авйайам ӣкшате
авібгактам̇ вібгактешу тадж джн̃āнам̇ віддгі сāттвікам

сарва-бгӯтешу—у всіх живих істотах; *йена*—котрим; *екам*—один; *бгāвам* — стан; *авйайам* — нетлінний; *ӣкшате* — бачить; *авібгактам*—нероздільний; *вібгактешу*—у поділеному на безліч частин; *тат*—те; *джн̃āнам*—знання; *віддгі*—знай; *сāттвікам*—у ґуна благості.

Знання, що дозволяє бачити одну неподільну духовну природу всіх живих істот, хоча вони й розділені на безліч форм, — це знання в ґуна благочестя.

ПОЯСНЕННЯ: Знання того, хто бачить єдину духовну душу в кожній живій істоті, будь то напівбог, людина, тварина, птах, хижак, мешканець водної стихії або рослина, перебуває в ґуна благочестя. В усіх живих істотах присутня єдина духовна душа, попри те, що залежно від своєї колишньої діяльності всі вони мають різні тіла. Як вказано в сьомій главі, життєва сила в кожному тілі проявляється завдяки вищій природі Верховного Господа. Таким чином, здатність бачити цю вищу природу, цю життєву силу в кожному тілі, притаманна ґуна благочестя. Ця життєва енергія безсмертна, хоча тіла підвладні руйнуванню. Різноманітність сприймається стосовно тіла; в обумовленому житті є дуже багато форм матеріального існування, і тому жива сила здається розділеною. Таке імперсональне знання є одним з аспектів самоусвідомлення.

ВІРШ 21

पृथक्त्वेन तु यज्ज्ञानं नानाभावान्पृथग्विधान् ।
वेत्ति सर्वेषु भूतेषु तज्ज्ञानं विद्धि राजसम् ॥२१॥

пр̣тгактвена ту йадж джн̃ānам̇ нānā-бгāвāн пр̣тгаґ-відгāн
ветті сарвешу бгӯтешу тадж джн̃ānам̇ віддгі рāджасам

пр̣тгактвена—через розподіл; *ту*—але; *йат*—котре; *джн̃ānам*—знання; *нānā-бгāвāн*—різноманітні ситуації; *пр̣тгак-відгāн*—різні; *ветті*—знає; *сарвешу*—у всіх; *бгӯтешу*—живих істотах; *тат*—те; *джн̃ānам*—знання; *віддгі*—знай; *рāджасам*—з погляду пристрасті.

Знання, згідно з яким у кожному окремому тілі вбачають окремий тип живої істоти, — це знання в ґуна пристрасті.

ПОЯСНЕННЯ: Уявлення про те, що жива істота — це матеріальне тіло і що із зруйнуванням тіла знищується також і свідомість, є знанням в *ґуні* пристрасті. Згідно з таким знанням, відмінність одного тіла від іншого зумовлює розвиток в них різних форм свідомості, — іншими словами, поза тілом не існує окремої душі, яка б проявляла свідомість. Тіло само є душею, й не існує окремої душі, що стоїть за тілом. Згідно з таким знанням, свідомість — це тимчасове явище. Деякі вважають іще, що не існує індивідуальних душ — лише всюдисуща, сповнена знання душа, тіло ж — це лише прояв минущого невігластва. Або — буцім поза тілом не існує ніякої окремої індивідуальної душі, ні душі верховної. Всі подібні уявлення вважають за породження *ґуни* пристрасті.

ВІРШ 22

यत्तु कृत्स्नवदेकस्मिन्कार्ये सक्तमहैतुकम् ।
अतत्त्वार्थवदल्पं च तत्तामसमुदाहृतम् ॥२२॥

йат ту кр̣тсна-вад екасмін кāрйе сактам ахаітукам
ататтвāртга-вад алпам̇ ча тат тāмасам удāхр̣там

йат—те, яке; *ту*—але; *кр̣тсна-ват*—як найважливіше; *екасмін*—до одного різновиду; *кāрйе*—роботи; *сактам*—прив'язане; *ахаітукам*—без причини; *ататтва-артга-ват*—без знання реальності; *алпам*—дуже обмежене; *ча*—і; *тат*—те; *тāмасам*—у *ґуні* темряви; *удāхр̣там*—кажуть, що.

Знання, що прив'язує людину до якоїсь діяльності як до найважливішої, знання дуже обмежене і яке не відображає істину, — перебуває в ґуні пітьми.

ПОЯСНЕННЯ: «Знання», яким наділена пересічна людина, завжди перебуває в *ґуні* пітьми, або невігластва, тому що кожна обумовлена жива істота народжується в *ґуні* невігластва. Хто не розвиває свого знання за допомогою авторитетів або ж настанов *ш́āстр*, — його знання не виходить за межі матеріального тіла. Він не дбає про те, щоб діяти згідно з вказівками священних *ш́āстр*. Для нього Бог — це гроші, а знання зводиться до задоволення тілесних потреб. Подібне знання не має нічого спільного з Абсолютною Істиною. Воно в більшій або меншій мірі нагадує знання тварин: знання того, як спати, їсти, захищатись, злягатись. Саме таке знання змальовано тут як породження *ґуни* пітьми. Іншими словами, знання,

яке стосується духовної душі поза цим тілом, називають знанням у ґуṇі благочестя; знання, що породжує численні теорії й доктрини на основі звичайної логіки й розумувань, походить з ґуṇи пристрасті; а знання, яке дбає лише про тіло, відносять до ґуṇи невігластва.

ВІРШ 23

नियतं सङ्गरहितमरागद्वेषतः कृतम् ।
अफलप्रेप्सुना कर्म यत्तत्सात्विकमुच्यते ॥२३॥

нійатам̇ саṅґа-рахітам арāґа-двешатах̣ кр̣там
апгала-препсунā карма йат тат сāттвікам учйате

нійатам—упорядковане; *саṅґа-рахітам*—без прихильності; *арāґа-двешатах̣*—без любові або ненависті; *кр̣там*—зроблене; *апгала-препсунā*—тим, хто не бажає кармічних наслідків; *карма*—діяльність; *йат*—котре; *тат*—те; *сāттвікам*—у ґуṇі благочестя; *учйате*—називають.

Упорядкована діяльність, виконувана без прив'язаності, без любові або ненависті й без прагнення плодів, — є діяльністю в ґуṇі благочестя.

ПОЯСНЕННЯ: Якщо впорядковані фахові обов'язки, які *ш́āстри* приписують для різних класів й статусів суспільства, виконують без прихильності, без претензій на володіння чимось, і, отже, без усякої любові чи ненависті, в свідомості Кршṇи й на догоду Верховному Господеві, без прагнення насолоджуватись чи задовольняти себе, — така діяльність перебуває в ґуṇі благочестя.

ВІРШ 24

यत्तु कामेप्सुना कर्म साहङ्कारेण वा पुनः ।
क्रियते बहुलायासं तद्राजसमुदाहृतम् ॥२४॥

йат ту кāмепсунā карма сāханкāреṇа вā пунах̣
кр̣йате бахулāйāсам̇ тад рāджасам удāхр̣там

йат—те, яке; *ту*—але; *кāма-īпсунā*—тим, хто бажає плодів своєї роботи; *карма*—робота; *са-ахаṅкāреṇа*—з его; *вā*—або; *пунах̣*—ще; *кр̣йате*—виконується; *бахула-āйāсам*—з великим трудом; *тат*—те; *рāджасам*—у ґуṇі пристрасті; *удāхр̣там*—кажуть, що є.

Але діяльність, виконувану з великими зусиллями, щоб задовольнити свої бажання, яку диктує почуття оманного его, — називають діяльністю в ґуні пристрасті.

ВІРШ 25

अनुबन्धं क्षयं हिंसामनपेक्ष्य च पौरुषम् ।
मोहादारभ्यते कर्म यत्तत्तामसमुच्यते ॥२५॥

анубандгам кшайам хімсām анапекшйа ча паурушам
мохād ārабгйате карма йат тат тāмасам учйате

анубандгам — майбутнього рабства; *кшайам* — руйнування; *хімсām*—та нещасть іншим; *анапекшйа*—не враховуючи наслідків; *ча*—також; *паурушам*—самовпевнене; *мохāт*—ілюзією; *ārабгйате*—розпочате; *карма*—робота; *йат*—котре; *тат*—те; *тāмасам*—в ґуні невігластва; *учйате*—сказано, що є.

Діяльність тих, хто перебуває в ілюзії, нехтує приписами шāстр, не турбується, що його зв'язують власні вчинки, які спричиняють насильство й завдають страждання іншим — належить до ґуни невігластва.

ПОЯСНЕННЯ: Людині доводиться відповідати за свої дії перед державою або ж перед посланцями Верховного Господа, яких називають *йамадӯтами.* Безвідповідальна діяльність спричиняє безлад, тому що виконується всупереч приписів *шāстр,* ламає встановлені ними закони. Вона часто пов'язана із насильством й завдає страждань іншим живим істотам. Така безвідповідальна діяльність властива людині, яка сліпо вірить лише у власний досвід. Це і є ілюзія, і вся подібна ілюзорна діяльність походить з *ґуни* невігластва.

ВІРШ 26

मुक्तसङ्गोनहंवादी धृत्युत्साहसमन्वितः ।
सिद्ध्यसिद्ध्योर्निर्विकारः कर्ता सात्त्विक उच्यते ॥२६॥

мукта-сан'го 'нахам-вāдī дгрті-утсāха-саманвітах
сіддгй-асіддгйор нірвікāрах картā сāттвіка учйате

мукта-сан'гах—вільний від будь-якого матеріального спілкування; *анахам-вāдī*—без оманного его; *дгрті*—з рішучістю; *утсāха*—й

великим завзяттям; *саманвітаḥ*—що має кваліфікацію; *сіддгі*—у досягненні; *асіддгйоḥ*—і поразці; *нірвікāраḥ*—незмінний; *картā*—працівник; *сāттвікаḥ*—у ґуні благочестя; *учйате*—сказано, що є.

Того, хто, звільнившись від впливу ґун матеріальної природи, відкинувши оманне его, з великою рішучістю й ентузіазмом виконує свій обов'язок, однаково стійкий за успіху й невдачі, — того вважають діячем у ґуні благочестя.

ПОЯСНЕННЯ: Той, хто перебуває в свідомості Кршни, завжди трансцендентний щодо *ґун* матеріальної природи. Він не очікує результатів діяльності, покладеної на нього, бо перебуває вище оманного его й гордощів. Проте, він зберігає ентузіазм аж до закінчення своєї роботи. Його не турбують труднощі, і він завжди сповнений натхнення. Він байдуже ставиться до успіхів і невдач, однаково почуває себе як у горі, так і в радості. Він діє в *ґуні* благочестя.

ВІРШ 27

रागी कर्मफलप्रेप्सुर्लुब्धो हिंसात्मकोऽशुचिः ।
हर्षशोकान्वितः कर्ता राजसः परिकीर्तितः ॥२७॥

рāґī карма-пґала-препсур лубдго хімсāтмако 'шучіḥ
харша-шокāнвітаḥ картā рāджасаḥ парікīртітаḥ

рāґī—дуже прив'язаний; *карма-пґала*—плодів праці; *препсуḥ*—що бажає; *лубдгаḥ* — жадібний; *хімсā-ātмакаḥ* — завжди заздрісний; *ашучіḥ*—нечистий; *харша-шока-анвітаḥ*—схильний до радощів й смутку; *картā*—такий працівник; *рāджасаḥ*—у *ґуні* пристрасті; *парікīртітаḥ*—проголошено.

Того, хто прив'язаний до своєї роботи та її плодів, хто бажає насолоджуватись такими плодами, хто жадібний, завше заздрісний, нечистий й підвладний радості та смутку, — вважають, що він перебуває в ґуні пристрасті.

ПОЯСНЕННЯ: Людина буває надто прихильною до певної діяльності або ж прагне її плодів внаслідок надмірної прив'язаності до матеріального: до родинного вогнища, дружини і дітей. Така людина не бажає духовного поступу. Вона турбується лише про те, як найзручніше розташуватись у цьому матеріальному світі. Звичайно вона дуже жадібна і вважає, що все, чого вона досягла, — її вічне надбання, якого вона ніколи не втратить. Така людина заздрить ін-

шим і готова на все, навіть на підлість, аби тільки задовольнити свої чуття. Тому така людина нечиста, і її мало обходить, яким способом вона заробляє собі на прожиток — чесним чи нечесним. Вона почувається дуже щасливою, коли її робота завершується успіхом, і дуже страждає в разі невдачі. Така людина діє в *ґуні* пристрасті.

ВІРШ 28

अयुक्तः प्राकृतः स्तब्धः शठो नैष्कृतिकोऽलसः ।
विषादी दीर्घसूत्री च कर्ता तामस उच्यते ॥२८॥

айуктах прākртах стабдгах ш́ат̣го наіш́кртіко 'ласах
вішādī дīрґга-сӯтрī ча картā тāмаса учйате

айуктах—той, хто не звертається до приписів священних писань; *прākртах*—матеріалістичний; *стабдгах*—упертий; *ш́ат̣гах*—брехливий; *наіш́кртіках*—що має досвід кривдити інших; *аласах*—лінивий; *вішādī*—похмурий; *дīрґга-сӯтрī*—той, що відкладає справи напотім; *ча*—також; *картā*—працівник; *тāмасах*—у *ґуні* невігластва; *учйате*—сказано, що є.

А той, хто постійно діє всупереч настановам ш́āстр, матеріалістичний, упертий, брехливий й винахідливий у зневажанні інших, лінивий, похмурий та млявий, — той перебуває в ґуні невігластва.

ПОЯСНЕННЯ: Із настанов, що їх наведено в *ш́āстрах,* можна довідатись, що треба робити, а що — ні. Людей, які не звертають уваги на такі приписи, залучено до діяльності, вдаватись до якої не слід. Такі люди взагалі дуже матеріалістичні. Вони діють, покірні *ґуна*м природи, а не згідно з настановами *ш́āстр*. Люди цього типу не дуже порядні. Більшість з них — віроломні й надзвичайно винахідливі в зневазі до інших. Вони дуже ліниві; обов'язки, покладені на них, вони не виконують належним чином, а відкладають напотім. Тому в них завжди похмурий вигляд. Вони мляві, й будь-яку справу, яку можна виконати за годину, розтягують на роки. Люди, які діють подібним чином, перебувають у *ґуні* невігластва.

ВІРШ 29

बुद्धेर्भेदं धृतेश्चैव गुणतस्त्रिविधं शृणु ।
प्रोच्यमानमशेषेण पृथक्त्वेन धनंजय ॥२९॥

буддґер бґедам дґртеи́ чаіва ґуна̣тас трі-відґам и́рну
прочи́ама̄нам аи́ешена̣ пртґактвена дґанайджайа

буддґех—інтелекту; *бґедам*—відмінності; *дґртех*—стійкості; *ча*—також; *ева*—неодмінно; *ґуна̣тах*—*ґуна̣ми* матеріальної природи; *трі-відґам*—трьох різновидів; *и́рну*—вислухай-лише; *прочи́ама̄нам*—як Я описав; *аи́ешена̣*—з подробицями; *пртґактвена*—різноманітними; *дґанайджайа*—завойовник багатств.

Тепер, о завойовнику багатств, будь ласка, вислухай в подробицях про різні типи розуміння й рішучості згідно з трьома ґуна̣ми матеріальної природи.

ПОЯСНЕННЯ: Тепер, пояснивши знання, об'єкт пізнання й того, хто пізнає, розділивши їх згідно з трьома *ґуна̣ми* матеріальної природи, Господь пояснює, яке місце посідають інтелект і рішучість виконавця в тих же *ґуна̣х* матеріальної природи.

ВІРШ 30

प्रवृत्तिं च निवृत्तिं च कार्याकार्ये भयाभये ।
बन्धं मोक्षं च या वेत्ति बुद्धिः सा पार्थ सात्त्विकी ॥३०॥

правр̣ттім ча нівр̣ттім ча ка̄рйа̄ка̄рйе бґайа̄бґайе
бандґам мокшам ча йа̄ ветті буддґіх са̄ па̄ртґа са̄ттвікі̄

правр̣ттім—діючи; *ча*—також; *нівр̣ттім*—не діючи; *ча*—і; *ка̄рйа*—те, що слід робити; *акарйе*—те, чого не слід робити; *бґайа*—страх; *абґайе*—безстрашність; *бандґам*—рабство; *мокшам*—звільнення; *ча*—і; *йа̄*—котра; *ветті*—знає; *буддґіх*—розуміння; *са̄*—та; *па̄ртґа*—син Пртґи; *са̄ттвікі̄*—у *ґуна̣х* благочестя.

О сину Пртґи, розуміння того, що слід робити, а чого — не слід, чого треба боятись, а чого — не треба, що звільнює, а що, навпаки, сковує — таке розуміння належить до ґуна̣ благості.

ПОЯСНЕННЯ: Учинки, здійснювані згідно з настановами *ш́а̄стр*, називають *правр̣тті*, або діями, які слід виконувати. Діяти ж усупереч *ш́а̄стр* не слід. Той, хто не знає вказівок *ш́а̄стр*, заплутується в своїх вчинках та їхніх наслідках. Розуміння, що здатне розпізнати істину за допомогою інтелекту, належить до *ґуна̣* благочестя.

ВІРШ 31

यया धर्ममधर्मं च कार्यं चाकार्यमेव च ।
अयथावत्प्रजानाति बुद्धिः सा पार्थ राजसी ॥ ३१ ॥

йайā дгармам адгармам̇ ча кāрйам̇ чākāрйам ева ча
айатгāват праджāнāті буддгіх̣ сā пāртга рāджасī

йайā—котрою; *дгармам*—принципи; *адгармам*—безвір'я; *ча*—і; *кāрйам*—що слід робити; *ча*—також; *акāрйам*—чого не слід робити; *ева*—неодмінно; *ча*—також; *айатгā-ват*—недосконало; *праджāнāті*—знає; *буддгіх̣*—інтелект; *сā*—та; *пāртга*—син Пр̣тги; *рāджасī*—у *ґун̣і* пристрасті.

О сину Пр̣тги, розуміння, яке не здатне відрізнити справжню релігію від безвір'я, належну дію від забороненої — перебуває в ґун̣і пристрасті.

ВІРШ 32

अधर्मं धर्ममिति या मन्यते तमसावृता ।
सर्वार्थान्विपरीतांश्च बुद्धिः सा पार्थ तामसी ॥ ३२ ॥

адгармам̇ дгармам іті йā манйате тамасāвр̣тā
сарвāр̣тгāн віпарīтāмш̇ ча буддгіх̣ сā пāртга тāмасī

адгармам—безвір'я; *дгармам*—релігія; *іті*—таким чином; *йā*—котра; *манйате*—думає; *тамасā*—ілюзією; *āвр̣тā*—покрита; *сарва-артгāн*—усе; *віпарīтāн*—у неправильному напрямкові; *ча*—також; *буддгіх̣*—інтелект; *сā*—та; *пāртга*—син Пр̣тги; *тāмасī*—*ґун̣а* невігластва.

Розуміння, яке вбачає у безвір'ї віру, а в вірі — безвір'я, розуміння, що перебуває під чарами ілюзії й пітьми і яке завжди скероване в хибному напрямкові, Партго, — таке розуміння перебуває в ґун̣і невігластва.

ПОЯСНЕННЯ: Інтелект в *ґун̣і* невігластва завжди діє в неправильному напрямкові. Він сприймає ту релігію, яка насправді нею не є, і заперечує істинну релігію. Люди в *ґун̣і* невігластва вважають велику душу звичайною людиною, а звичайну людину — за вели-

ку душу. Вони визнають істину за брехню, а брехню — за істину. У всіх своїх діях вони обирають хибний шлях, отже, інтелект їхній перебуває в *ґуні* невігластва.

ВІРШ 33

धृत्या यया धारयते मनःप्राणेन्द्रियक्रियाः ।
योगेनाव्यभिचारिण्या धृतिः सा पार्थ सात्त्विकी ॥३३॥

дгр̣тйā йайā дгāрайате манах̣-прāн̣ендрійа-крійāх̣
йоґенāвйабгічāрін̣йā дгр̣тіх̣ сā пāртга сāттвікī

дгр̣тйā—рішучість; *йайā*—котрою; *дгāрайате*—людина підтримує; *манах̣*—розуму; *прāн̣а*—життя; *індрійа*—чуття; *крійāх̣*—діяльність; *йоґена*—практикою *йоґи; авйабгічāрін̣йā*—без жодної перерви; *дгр̣тіх̣*—рішучість; *сā*—та; *пāртга*—син Пр̣тги; *сāттвікī*—у *ґуні* благочестя.

О сину Пр̣тги, непохитна рішучість, котру неухильно підтримує практика йоґи, і яка таким чином контролює діяльність розуму, життєвої сили і чуттів, — є рішучістю в ґуні благочестя.

ПОЯСНЕННЯ: Йоґа — це шлях до пізнання Наддуші. Той, хто рішуче й неухильно зосереджується на Парамāтмі, скеровуючи свій розум, життя й чуттєву діяльність на Всевишнього, — той діє в свідомості Кр̣шн̣и. Така рішучість перебуває в *ґуні* благочестя. Дуже важливим є тут слово *авйабгічāрін̣йā,* яке вказує, що людина, яка перебуває в свідомості Кр̣шн̣и, ніколи не відволікається на якусь іншу діяльність.

ВІРШ 34

यया तु धर्मकामार्थान्धृत्या धारयतेऽर्जुन ।
प्रसङ्गेन फलाकाङ्क्षी धृतिः सा पार्थ राजसी ॥३४॥

йайā ту дгарма-кāмāртгāн дгр̣тйā дгāрайате 'рджуна
прасан̇ґена пгалāкāн̇кшī дгр̣тіх̣ сā пāртга рāджасī

йайā—котрою; *ту*— але; *дгарма*—релігійність; *кāма*—чуттєве задоволення; *артгāн*—й економічний розвиток; *дгр̣тйā*—рішучістю; *дгāрайате*—людина підтримує; *арджуна*—о Арджуно; *прасан̇ґена*—внаслідок прив'язаності; *пгала-ākāн̇кшī*—бажаючи кармічних наслідків; *дгр̣тіх̣*—рішучість; *сā*—та; *пāртга*—син Пр̣тги; *рāджасī*—у *ґуні* пристрасті.

Але рішучість, з якою людина прагне плодів релігії, економічного прогресу й чуттєвих насолод, — така рішучість походить з пристрасті, о Арджуно.

ПОЯСНЕННЯ: Будь-яка людина, що прагне плодів релігійної й економічної діяльності, єдине бажання якої — чуттєві насолоди й чиї розум, чуття й саме життя зосереджені на цьому, — така людина перебуває в *ґуні* пристрасті.

ВІРШ 35

यया स्वप्नं भयं शोकं विषादं मदमेव च ।
न विमुञ्चति दुर्मेधा धृतिः सा पार्थ तामसी ॥३५॥

йайā свапнам бгайам ш́окам віш̄ādам мадам ева ча
на вімун̃чаті дурмедгā дгр̣тіх̣ сā пāртга тāмасī

йайā — котрою; *свапнам* — сонливість; *бгайам* — страх; *ш́окам* — журбу; *віш̄ādам* — понурість; *мадам* — ілюзію; *ева* — неодмінно; *ча* — також; *на* — ніколи; *вімун̃чаті* — людина відкидає; *дурмедгā* — нерозумна; *дгр̣тіх̣* — рішучість; *сā* — та; *пāртга* — син Пр̣тги; *тāмасī* — у *ґуні* невігластва.

А та рішучість, яку живлять марення, страхи, лементування, похмурість й ілюзія, о сину Пр̣тги, — така безтямна рішучість належить до ґуни пітьми.

ПОЯСНЕННЯ: Із цього не слід робити висновку, що людина в *ґуні* благочестя не мріє вві сні чи наяву. Тут мається на увазі надмірна сонливість. Мріють і бачать сни всі люди, незалежно від того, в якій *ґуні* вони перебувають; сновидіння — природна річ. Але той, хто не може відмовитись од надмірного сну, кого роздуває пиха, коли він тішиться матеріальними об'єктами, хто постійно марить пануванням над матеріальним світом, чиє життя, розум й чуття зосереджені на цьому, — той черпає свою рішучість у *ґуні* невігластва.

ВІРШ 36

सुखं त्विदानीं त्रिविधं शृणु मे भरतर्षभ ।
अभ्यासाद्रमते यत्र दुःखान्तं च निगच्छति ॥३६॥

сукгам тв ідāнīм трі-відгам ш́р̣ну ме бгаратаршабга
абгйāсāд рамате йатра дух̣кгāнтам ча ніґаччгаті

сукгам—щастя; *ту*—але; *ідānīм*—тепер; *трі-відгам*—трьох різновидів; *ш́рну*—почуй; *ме*—від Мене; *бгарата-ршабга*—о кращий з-поміж Бгāрат; *абгйāсāт*—практикою; *рамате*—людина насолоджується; *йатра*—де; *дух̣кга*—нещастя; *антам*—кінець; *ча*—також; *ніґаччгаті*—здобуває.

О кращий з-поміж Бгāрат, тепер, будь-ласка, послухай, що Я скажу тобі про три різновиди щастя, яким насолоджується обумовлена душа і завдяки якому вона інколи досягає свободи від усіх страждань.

ПОЯСНЕННЯ: Обумовлена душа знову й знову намагається насолоджуватись матеріальним щастям, тобто «пережовувати вже пережоване». Але інколи, у розпалі свого чуттєвого задоволення, вона, завдяки спілкуванню з великою душею, звільнюється від матеріальних кайданів. Іншими словами, обумовлена душа завжди залучена до якихось чуттєвих задоволень. Коли ж, завдяки спрятливому спілкуванню вона зрозуміє, що все це — одне й те ж саме, повторюване знову й знову, й коли вона повертається до своєї первинної свідомості Кршн̣и, — вона, інколи, звільнюється від постійно повторюваного так званого «щастя».

ВІРШ 37

यत्तदग्रे विषमिव परिणामेऽमृतोपमम् ।
तत्सुखं सात्त्विकं प्रोक्तमात्मबुद्धिप्रसादजम् ॥३७॥

йат тад аґре вішам іва парін̣āме 'мр̣топамам
тат сукгам сāттвікам проктам āтма-буддгі-прасāда-джам

йат—котре; *тат*—те; *аґре*—спочатку; *вішам іва*—як отрута; *парін̣āме*—наприкінці; *амр̣та*—нектару; *упамам*—подібно до; *тат*—те; *сукгам*—щастя; *сāттвікам*—в ґун̣і благочестя; *проктам*—сказано; *āтма*—у своєму «я»; *буддгі*—інтелекту; *прасāда-джам*—породжене із задоволення.

Те, що спочатку нагадує отруту, а наприкінці — нектар, те, що будить людину до самоусвідомлення — є щастям у ґун̣і благочестя.

ПОЯСНЕННЯ: Прагнучи самоусвідомлення, людина повинна дотримуватись численних правил і приписів, щоб опанувати свої чуття й розум, скеровуючи їх на душу. Всі такі процедури дуже склад-

ні й гіркі, мов отрута, але якщо людина неухильно дотримується приписів й сягає трансцендентного стану, вона починає смакувати справжній нектар й насолоджуватися духовним життям.

ВІРШ 38

विषयेन्द्रियसंयोगाद्यत्तदग्रेऽमृतोपमम् ।
परिणामे विषमिव तत्सुखं राजसं स्मृतम् ॥३८॥

вішайендрійа-самйогād йат тад агре 'мртопамам
парін̣āме вішам іва тат сукгам̇ рāджасам̇ смртам

вішайа—об'єктів чуттів; ***індрійа***—і чуттів; ***самйогāт***—із сполучення; *йат*—котре; *тат*—те; *агре*—спочатку; ***амрта-упамам***—як нектар; *парін̣āме*—наприкінці; *вішам іва*—немов отрута; *тат*—те; *сукгам*—щастя; *рāджасам*—в *ґуні* пристрасті; *смртам*—розцінюють.

Щастя, що виникає із зіткнення органів чуття з їхніми об'єктами, яке спочатку як нектар, а наприкінці — мов отрута, таке щастя походить із пристрасті.

ПОЯСНЕННЯ: Юнак зустрічає дівчину, і почуття змушують його дивитись на неї, торкатись її й вступати з нею в інтимні стосунки. Спочатку це може приносити велике чуттєве задоволення, однак, з часом такі стосунки стають подібними отруті. Молоді люди відчужуються або ж розлучаються. Все це супроводжує лемент, скорбота тощо. Таке щастя завжди перебуває в *ґуні* пристрасті. Щастя, досягнуте на основі взаємодії чуттів з об'єктами чуттів, завжди приносить страждання, і його треба всіляко уникати.

ВІРШ 39

यदग्रे चानुबन्धे च सुखं मोहनमात्मनः ।
निद्रालस्यप्रमादोत्थं तत्तामसमुदाहृतम् ॥३९॥

йад агре чānубандге ча сукгам̇ моханам ātманах
нідрāласйа-прамāдоттгам̇ тат тāмасам удāхртам

йат—те, котре; *агре*—спочатку; *ча*—також; *анубандге*—наприкінці; *ча*—також; *сукгам*—щастя; *моханам*—ілюзорне; *ātманах*—свого «я»; *нідрā*—сон; *āласйа*—лінощі; *прамāда*—й ілюзія; *ут-*

тґам—утворене з; *тат*—те; *тāмасам*—у *ґуṇі* невігластва; *удāхр-там*—вважають.

Щастя, яке походить із сонливості, лінощів й ілюзії, оманливе від початку й до кінця, сліпе до самоусвідомлення, — таке щастя породжує ґуṇа невігластва.

ПОЯСНЕННЯ: Той, хто втішається сном та байдикуванням, безумовно, перебуває в *ґуṇі* тьми невігластва, він не розуміє, що треба робити, а чого — не треба. Людину в *ґуṇі* невігластва охоплює ілюзія і тому вона не здатна віднайти реальності. Для неї не існує щастя ні спочатку, ні наприкінці. Людина в *ґуṇі* пристрасті може зазнати певного ефемерного щастя спочатку і страждань під кінець, той же, хто перебуває в *ґуṇі* невігластва, нещасний постійно, від початку й до кінця.

ВІРШ 40

न तदस्ति पृथिव्यां वा दिवि देवेषु वा पुनः ।
सत्त्वं प्रकृतिजैर्मुक्तं यदेभिः स्यात्त्रिभिर्गुणैः ॥४०॥

на тад асті пр̣тґівйāм̇ вā діві девешу вā пунах̣
саттвā пракр̣ті-джаір муктам̇ йад ебґіх̣ сйāт трібгір ґуṇаіх̣

на—не; *тат*—те; *асті*—існує; *пр̣тґівйāм*—на Землі; *вā*—або; *діві*—на вищий планетній системі; *девешу*—серед напівбогів; *вā*—або; *пунах̣*—знову; *саттвам*—створіння; *пракр̣ті-джаіх̣*—що народжує матеріальна природа; *муктам*—звільненого; *йат*—те; *ебґіх̣*—від впливу цих; *сйāт*—є; *трібгіх̣*—трьох; *ґуṇаіх̣*—*ґуṇ* матеріальної природи.

Немає жодної істоти ні на цій планеті, ні серед напівбогів на вищих планетних системах, котра була б вільною від впливу цих ґуṇів, породжень матеріальної природи.

ПОЯСНЕННЯ: Тут Господь робить підсумок загального впливу трьох *ґуṇ* матеріальної природи на всесвіт.

ВІРШ 41

ब्राह्मणक्षत्रियविशां शूद्राणां च परंतप ।
कर्माणि प्रविभक्तानि स्वभावप्रभवैर्गुणैः ॥४१॥

брāхмаṇа-кшатрійа-вішāм ш́ӯдрāṇāм ча парантапа
картāṇі правібгактāні свабгāва-прабгаваір ґуṇаіх

брāхмаṇа—брāхман; кшатрійа—кшатрій; вішāм—і ваіш́; ш́ӯдрāṇāм—ш́ӯдр; ча—і; *парантапа*—підкорювач ворогів; *кармāṇі*—діяльність; *правібгактāні*—поділені; *свабгāва*—за їх власною природою; *прабгаваіх*—народженими; *ґуṇаіх—ґуṇами* матеріальної природи.

Брāхмаṇи, кшатрійі, ваіш́йі й ш́ӯдри відрізняються якостями, які породжує їхня власна природа згідно з матеріальними ґуṇами, о переможцю ворогів.

ВІРШ 42

शमो दमस्तपः शौचं क्षान्तिरार्जवमेव च ।
ज्ञानं विज्ञानमास्तिक्यं ब्रह्मकर्म स्वभावजम् ॥४२॥

ш́амо дамас тапах ш́аучам кшāнтір āрджавам ева ча
джн̃āнам віджн̃āнам āстікйам брахма-карма свабгāва-джам

ш́амах — спокій; *дамах* — самовладання; *тапах* — аскетизм; *ш́аучам*—чистота; *кшāнтіх*—терпимість; *āрджавам*—чесність; *ева*—неодмінно; *ча*—і; *джн̃āнам*—знання; *віджн̃āнам*—мудрість; *āстікйам*—релігійність; *брахма—брāхмаṇи; карма*—обов'язок; *свабгāва-джам*—що породжує його власна природа.

Спокій, самовладання, аскетизм, чистота, толерантність, чесність, знання, мудрість й релігійність — ось природні якості, що притаманні брāхмаṇам.

ВІРШ 43

शौर्यं तेजो धृतिर्दाक्ष्यं युद्धे चाप्यपलायनम् ।
दानमीश्वरभावश्च क्षात्रं कर्म स्वभावजम् ॥४३॥

ш́аурйам теджо дгртір дāкшйам йуддге чāрй апалāйанам
дāнам ішвара-бгāваш́ ча кшāтрам карма свабгāва-джам

ш́аурйам — героїзм; *теджах* — сила; *дгртіх* — рішучість; *дāкшйам*—винахідливість; *йуддге*—у битві; *ча*—і; *апі*—також; *апалāйанам*—нездатність відступати; *дāнам*—великодушність; *ішвара—*

уміння вести за собою; *бгāваḥ*—природа; *ча*—і; *кшāтрам*—*кшатрійі; карма*—обов'язок; *свабгāва-джам*—що породжує його власна природа.

Героїзм, сила, рішучість, винахідливість, відвага в бою, великодушність, вміння керувати — ось якості, що властиві кшатрійам.

ВІРШ 44

कृषिगोरक्ष्यवाणिज्यं वैश्यकर्म स्वभावजम् ।
परिचर्यात्मकं कर्म शूद्रस्यापि स्वभावजम् ॥४४॥

крші-го-ракшйа-вāṇіджйам ваішйа-карма свабгāва-джам
парічарйāтмакам карма ш́ӯдрасйāпі свабгāва-джам

крші—землеробство; *го*—корів; *ракшйа*—захист; *вāніджйам*—торгівля; *ваішйа—ваішйі; карма*—обов'язок; *свабгāва-джам*—що породжує його власна природа; *парічарйā*—служіння; *ātмакам*—складене з; *карма*—обов'язок; *ш́ӯдрасйа—ш́ӯдрі; апі*—також; *свабгāва-джам*—що породжує його власна природа.

Землеробство, захист корів і торгівля є роботою, що властива ваішйам. Фізична праця й служіння іншим — призначення ш́ӯдр.

ВІРШ 45

स्वे स्वे कर्मण्यभिरतः संसिद्धिं लभते नरः ।
स्वकर्मनिरतः सिद्धिं यथा विन्दति तच्छृणु ॥४५॥

све све карман́й абгіратаḥ самсіддгім́ лабгате нараḥ
сва-карма-ніратаḥ сіддгім йатгā віндаті тач чгр̣ну

све све—кожному своє; *карман̣і*—робота; *абгіратаḥ*—дотримуючись; *самсіддгім*—досконалість; *лабгате*—досягає; *нараḥ*—людина; *сва-карма*—виконуючи свій обов'язок; *ніратаḥ*—зайнятий; *сіддгім*—досконалість; *йатгā*—як; *віндаті*—досягає; *тат*—те; *ш́р̣ну*—слухай.

Виконуючи обов'язки, що відповідають її якостям, кожна людина може досягти досконалості. Тепер же почуй від Мене, яким чином це можна зробити.

ВІРШ 46

यतः प्रवृत्तिर्भूतानां येन सर्वमिदं ततम् ।
स्वकर्मणा तमभ्यर्च्य सिद्धिं विन्दति मानवः ॥४६॥

йатах̣ правр̣ттір бгӯта̄на̄м̇ йена сарвам̇ ідам̇ татам
сва-карман̣а̄ там̇ абгйарчйа сіддгім̇ вінда̄ті ма̄навах̣

йатах̣—від кого; *правр̣ттіх̣*—виникнення; *бгӯта̄на̄м̇*—усіх живих істот; *йена*—ким; *сарвам̇*—усе; *ідам̇*—це; *татам*—просякнуте; *сва-карман̣а̄*—своїми обов'язками; *там̇*—йому; *абгйарчйа*—поклоняючись; *сіддгім̇*—досконалості; *вінда̄ті*—досягає; *ма̄навах̣*—людина.

Поклоняючись всюдисущому Господеві, з якого походять усі живі істоти, людина може досягти досконалості, виконуючи свої обов'язки.

ПОЯСНЕННЯ: Як указано в п'ятнадцятій главі, всі живі істоти є невід'ємними частками Верховного Господа. Таким чином, Господь є початок усіх живих істот. Підтвердження цього знаходимо в *Ведānта-сӯтрі — джанма̄дй асйа йатах̣*. Верховний Господь — це джерело життя кожної живої істоти. В сьомій главі *Бгаґавад-ґіти* сказано, що Верховний Господь за допомогою своїх енергій, внутрішньої і зовнішньої, проникає усюди. Тому слід поклонятись Верховному Господеві як володарю різноманітних енергій; *ваішн̣ави* звичайно поклоняються Верховному Господеві за допомогою Його внутрішньої енергії. Його зовнішня енергія являє собою спотворене відображення внутрішньої. Зовнішня енергія — це тло, Верховний же Господь у вигляді Своєї повновладної частки, Наддуші, присутній скрізь. Він — Наддуша всіх напівбогів, усіх людських істот, усіх тварин. Він — скрізь. Тому слід зрозуміти, що жива істота є невід'ємною часткою Верховного Господа, обов'язок якої полягає в служінні Верховному Господеві. Кожна людина повинна сповнитись свідомості Кр̣шн̣и і присвятити себе відданому служінню Господеві, — так радить даний вірш.

Кожен повинен зрозуміти, що саме Хр̣шӣкеша, володар чуттів, надає всім можливості виконувати певну роботу і, отже, всі плоди роботи треба присвячувати Верховному Богові-Особі, Шрӣ Кр̣шн̣і. Відданому, який завжди пам'ятає про це, цілковито усвідомлюючи Кр̣шн̣у, з Господньої ласки відкривається все. В цьому полягає досконалість життя. Господь каже в *Бгаґавад-ґіті* (12.17) *теша̄м ахам̇ самуддгарта̄*. Верховний Господь Сам дбає про звільнення такого

відданого, і в цьому — вища досконалість життя. Яку б роботу людина не виконувала, якщо вона служить Верховному Господеві, — вона досягає найвищої досконалості.

ВІРШ 47

श्रेयान्स्वधर्मो विगुणः परधर्मात्स्वनुष्ठितात् ।
स्वभावनियतं कर्म कुर्वन्नाप्नोति किल्बिषम् ॥४७॥

ш́рейа̄н сва-дгармо вігун̣ах̣ пара-дгармā̄т св-анушт̣гітā̄т
свабга̄ва-нійатам̇ карма курван на̄пноті кілбішам

ш́рейа̄н—краще; *сва-дгармах̣*—своє діло; *вігун̣ах̣*—недосконало виконаний; *пара-дгармā̄т*—ніж діло іншого; *су-анушт̣гітā̄т*—досконало зроблений; *свабга̄ва-нійатам*—визначене згідно із своєю природою; *карма*—робота; *курван*—виконуючи; *на*—ніколи; *а̄пноті*—досягає; *кілбішам*—гріховний наслідок.

Краще працювати за своїм природним фахом, ніж досконало робити не своє діло. Виконуючи обов'язки, визначені кожному згідно з його природою, жива істота ніколи не накликає на себе зворотніх гріховних наслідків.

ПОЯСНЕННЯ: Бгаґавад-ґіта рекомендує людині дотримуватись визначених їй обов'язків. Як вже було з'ясовано в попередніх віршах, обов'язки *бра̄хман̣, кшатрій, ваіш́ій* та *ш́ӯдр* визначають *ґун̣и* природи, під впливом яких вони перебувають. Не варто намагатись виконувати обов'язки інших. Той, кого природно приваблює робота *ш́ӯдри*, навіть якщо він народився в сім'ї *бра̄хман̣*, не повинен удавати із себе *бра̄хман̣у*. Треба виконувати ту діяльність, яка відповідає природі виконавця. Жодна робота не є ганебною, якщо її виконувати як служіння Верховному Господеві. Фахові обов'язки *бра̄хман̣и*, безумовно, належать до *ґун̣и* благочестя, але якщо людина не перебуває в *ґун̣і* благочестя, їй не треба наслідувати діяльності *бра̄хман̣. Кшатрійі,* або ті, що складають еліту правителів, мають чимало відразливих обов'язків: вони мусять вдаватись до сили, щоб знищити своїх ворогів, а інколи дипломатичні міркування змушують їх брехати. Таке насильство й дволичність супроводжують політичну діяльність, і все ж таки *кшатрійі* не повинні відмовлятись од свого природного фаху й перейматися обов'язками *бра̄хман̣.*

Треба діяти на догоду Верховному Господеві. Арджуна, наприклад, був *кшатрійею*, і все ж ніяк не міг відважитись на битву з супротивником. Однак, якщо бій відбувається во ім'я Кр̣шн̣и, Верховного Бога-Особи, то нема жодних підстав боятись занепаду. В сфері комерційної діяльності інколи доводиться вдаватись до брехні задля того, щоб мати прибуток. Якщо комерсант не робитиме цього, то не матиме зиску. Іноді від продавця можна почути такі слова: «Дорогий покупець, на Вас я не наживаюсь», — однак усім ясно, що без прибутку продавець не зміг би існувати. Тому його поведінку слід розглядати, як звичайнісіньку хитрість. Однак, торговець не повинен вважати, що, бач, професія змушує його брехати і тому треба відмовитись од неї і виконувати обов'язки *брāхман̣и*. Такого робити не слід. Ким би людин не була — *кшатрійею, ваішйею* або *ш́ӯдрою* — це не має значення, хай тільки вона присвячує всю свою діяльність Верховному Богові-Особі. Навіть *брāхман̣и*, здійснюючи різні жертовні обряди, інколи мусять убивати тварин, тому що такі обряди вимагають приносити в жертву тварин. Так само, якщо *кшатрійі* доводиться, виконуючи свої обов'язки, вбивати ворога, то немає в цьому ніякого гріху. В третій главі було викладено докладні й вичерпні пояснення з цього питання. Кожна людина повинна працювати задля Йаджн̃и, або Вішн̣у, Верховного Бога-Особи. Все, що робиться для власного чуттєвого задоволення, стає причиною рабства. Можна зробити висновок, що кожен повинний виконувати ту діяльність, яку визначають *гун̣и* природи, під впливом яких вона перебуває і працювати з єдиним наміром — служити вищій справі, справі Всевишнього.

ВІРШ 48

सहजं कर्म कौन्तेय सदोषमपि न त्यजेत् ।
सर्वारम्भा हि दोषेण धूमेनाग्निरिवावृताः ॥४८॥

саха-джам̇ карма каунтейа са-дошам апі на тйаджет
сарвāрамбгā хі дошен̣а дгӯменāгнір івāвр̣тāх̣

саха-джам—народжене одночасно; *карма*—робота; *каунтейа*—син Кунтї; *са-дошам*—з недоліками; *апі*—хоча; *на*—ніколи; *тйаджет*—слід відмовитись; *сарва-āрамбгāх̣*—будь-яка ризикована справа; *хі*—неодмінно; *дошена*—недоліками; *дгӯмена*—димом; *аґніх̣*—вогонь; *іва*—як; *āвр̣тāх̣*—покритий.

Як дим покриває вогонь, так і промахи супроводжують усяке зусилля. Отже, людині не слід відмовлятись від діяльності, яку зумовлює її природа, о сину Кунтї, навіть якщо ця діяльність і сповнена вад.

ПОЯСНЕННЯ: В обумовленому житті будь-яку діяльність опоганюють *ґуṇи* матеріальної природи. Навіть *брāхмаṇа* мусить здійснювати жертвопринесення, що пов'язані з убивством тварин. Так само і *кшатрійа*, яким би праведним він не був, повинен битися з ворогами. Це неминуче для нього. Так само, навіть благочестивий комерсант змушений інколи приховувати свої прибутки або, щоб не вийти з бізнесу, час від часу вдаватись до операцій на чорному ринкові. Все це необхідне й неминуче. Так само й *ш́ӯдра,* що служить поганому господареві, повинен виконувати його накази, навіть якщо цього не варто робити. Незважаючи на такі недоліки, людина повинна неустанно виконувати визначені для неї обов'язки, тому що їх зумовлює її власна природа.

Тут наведено чудовий приклад. Хоча вогонь чистий, він оточений димом. Отже, дим не робить вогонь нечистим. Навіть покритий димом, вогонь залишається найчистішим з усіх елементів. Якщо хтось спробує відмовитись від діяльності *кшатрійі* і взяти на себе обов'язки *брāхмаṇи*, то йому не слід гадати, що в діяльності *брāхмаṇи* геть відсутні неприємні обов'язки. Доводиться зробити висновок, що в матеріальному світі ніхто не може повністю звільнитись від скверни матеріальної природи. В зв'язку з цим приклад вогню й диму є дуже вдалим. Взимку, коли людина з певною метою виймає з вогню камінь, то дим, бува, подразнює очі й інші члени, однак, без вогню не обійтись. Аналогічно, не слід відмовлятись від притаманних людині обов'язків через якісь неприємності, які завдають турбот. Навпаки, треба з усією рішучістю служити Верховному Господеві, виконуючи свої фахові обов'язки в свідомості Крш̣ṇи. В цьому полягає ознака досконалості. Якщо певна професійна діяльність виконується во ім'я вдоволення Верховного Господа, всі вади, що властиві цій діяльності, усуваються. Коли плоди праці буде очищено через віддане служіння, людина досягне досконалості й побачить в собі свою сутність, а це і є самоусвідомленням.

ВІРШ 49

असक्तबुद्धिः सर्वत्र जितात्मा विगतस्पृहः ।
नैष्कर्म्यसिद्धिं परमां संन्यासेनाधिगच्छति ॥४९॥

асакта-буддгіх сарватра джітātмā вігата-спрхах
наішкармйа-сіддгім парамāм саннйāсенāдгігаччгаті

асакта-буддгіх—з неприв'язаним інтелектом; *сарватра*—скрізь; *джіта-ātмā*—опановуючи розум; *вігата-спрхах*—без матеріальних бажань; *наішкармйа-сіддгім*—досконалості у відсутності наслідків; *парамāм*—верховної; *саннйāсена*—життям у відреченні; *адгігаччгаті*—досягає.

Той, хто володіє собою й ні до чого не прив'язаний, і кого не цікавлять матеріальні насолоди, може через відречення досягти найвищого досконалого ступеня свободи від наслідків діяльності.

ПОЯСНЕННЯ: Істинне відречення полягає в тому, що людина постійно відчуває себе невід'ємною часткою Верховного Господа, отже, розуміє, що не має права насолоджуватись плодами своєї праці. А що вона є невід'ємною часткою Верховного Господа, то плодами її праці повинен насолоджуватись Верховний Господь. Це і є свідомість Кршни. Людина, яка діє в свідомості Кршни — істинний *саннйāсī*, що живе у відреченні. Спрямовуючи розум до Кршни, людина стає задоволеною, бо діє во ім'я Верховного Господа. Вона втрачає схильність до чогось матеріального, і вже не розуміє, як можна шукати якогось іншого задоволення поза трансцендентним щастям, яке походить із служіння Господеві. Вважають, що *саннйāсī* вільний від наслідків своїх минулих дій, але людина, яка перебуває в свідомості Кршни, природним чином досягає такого стану досконалості, навіть без формального посвячення в *саннйāсу*. Такий стан усвідомлення називають *йогāрўдгою*, або досконалим ступенем *йоги*. Як сказано в третій главі: *йас тв ātма-ратір ева сйāт* — «той, хто черпає задоволення в собі, не боїться наслідків своїх дій».

ВІРШ 50

सिद्धिं प्राप्तो यथा ब्रह्म तथाप्नोति निबोध मे ।
समासेनैव कौन्तेय निष्ठा ज्ञानस्य या परा ॥५०॥

сіддгім прāпто йатгā брахма татгāпноті нібодга ме
самāсенаіва каунтейа ніштгā джн̃ānасйа йā парā

сіддгім—досконалість; *прāптах*—той, хто; *йатгā*—як; *брахма*—Всевишній; *татгā*—так; *āпноті*—досягає; *нібодга*—спробуй зрозуміти; *ме*—від Мене; *самāсена*—сумарно; *ева*—неодмінно; *каунтейа*—син Кунті; *ніштгā*—стадія; *джн̃ānасйа*—знання; *йā*—котра; *парā*—трансцендентна.

Тепер же, сину Кунтї, Я розкажу тобі, як, досягши такої досконалості, людина зможе піднятись до вищого ступеня, Брахмана, ступеня довершеного знання.

ПОЯСНЕННЯ: Господь розповідає Арджуні, яким чином можна досягти вищого ступеня досконалості, просто виконуючи свої визначені обов'язки во ім'я Верховного Бога-Особи. Вищого духовного стану, або Брахмана, можна досягти, просто відмовившись од плодів своєї праці заради вдоволення Верховного Господа. Це і є шлях самоусвідомлення. Істинна досконалість знання полягає в досягненні чистої свідомості Кршн̣и. Про це йтиме мова в дальших віршах.

ВІРШІ 51–53

बुद्ध्या विशुद्धया युक्तो धृत्यात्मानं नियम्य च।
शब्दादीन्विषयांस्त्यक्त्वा रागद्वेषौ व्युदस्य च ॥५१॥
विविक्तसेवी लघ्वाशी यतवाक्कायमानसः।
ध्यानयोगपरो नित्यं वैराग्यं समुपाश्रितः ॥५२॥
अहङ्कारं बलं दर्पं कामं क्रोधं परिग्रहम्।
विमुच्य निर्ममः शान्तो ब्रह्मभूयाय कल्पते ॥५३॥

буддгйā вішуддгайā йукто дгртйāтмāнам нійамйа ча
ш́абдāдīн вішайāмс тйактвā рāґа-двешау вйудасйа ча

вівікта-севī лаґв-āш́ī йата-вāк-кāйа-мānасах̣
дгйāна-йоґа-паро нітйам ваірāґйам самупāш́рітах̣

ахан̇кāрам балам дарпам кāмам кродгам парігграхам
вімучйа нірмамах̣ ш́ānто брахма-бгӯйāйа калпате

буддгйā—інтелектом; *вішуддгайā*—повністю очищеною; *йуктах̣*—зайнятий; *дгртйā*—рішучістю; *ātмānам*—«я»; *нійатйа*—впорядковуючи; *ча*—також; *ш́абда-ādīн*—таких, як звук; *вішайān*—об'єктів чуттів; *тйактвā*—відмовляючись; *рāґа*—прив'язаність; *двешау*—і ненависть; *вйудасйа*—відклавши; *ча*—також; *вівіктасевī*—жити у відлюдному місці; *лаґу-āш́ī*—їсти невелику кількість; *йата*—опановуючи; *вāк*—мову; *кāйа*—тіло; *мānасах̣*—і розум; *дгйāна-йоґа-парах̣*—завжди занурений у транс; *нітйам*—двадцять

чотири години на добу; *вайра̄ґйам*—відчуженості; *самупа̄ш́рітах̣*—знайшовши притулок; *аханкра̄рам*—оманного его; *балам*—оманної міці; *дарпам*—оманної гордості; *ка̄мам*—хтивості; *кродгам*—гніву; *паріграхам*—і прийняття матеріальних речей; *вімучйа*—бувши позбавленим; *нірмамах̣*—без почуття власності; *ш́а̄нтах̣*—мирний; *брахма-бгӯйа̄йа*—для самоусвідомлення; *калпате*—кваліфікований.

Той, хто очистивсь за допомогою інтелекту і рішуче контролює свій розум, відмовившись од об'єктів почуттєвої втіхи, хто, звільнившись від прихильності й ненависті, живе самотньо, мало їсть, опанував своє тіло, розум й мову, хто завжди перебуває в стані духовного екстазу, відречений, вільний від оманного его, оманливої сили й гордощів, хтивості, гніву й оманних власницьких почуттів, хто не приймає нічого матеріального й завжди вмиротворений, — той, безумовно, досяг рівня самоусвідомлення.

ПОЯСНЕННЯ: Людина, яка очистилась за допомогою знання, перебуває в ґуна̣х̣ благочестя, вона володіє своїм розумом і завжди відчуває духовний екстаз. Її не приваблюють об'єкти почуттєвої втіхи, і в своїй діяльності вона вільна від прихильності й ненависті. Так, зречена людина звичайно бажає жити самотньо, їсть вона рівно стільки, скільки необхідно, й керує діяльністю свого розуму й тіла. У неї відсутнє оманне его, бо вона не ототожнює себе з тілом. Не хоче вона також, вдаючись до якихось матеріальних заходів, зробити своє тіло дебелим та дужим. А що в неї відсутні матеріалістичні погляди на життя, то їй не знайома оманлива пиха. Вона задоволена всім, що з Господньої ласки випадає на її долю, її не дратує відсутність чуттєвих утіх і вона не прагне нічого, що приносить чуттєве задоволення. Таким чином, повністю звільнившись від оманного его, вона втрачає прихильність до всього матеріального. Це є стадія осягнення себе як Брахмана, і її називають стадією *брахма-бгӯти*. Людина, яка звільнилась від матеріалістичних поглядів на життя, стає вмиротвореною й непідвладною тривогам. Це описано в *Бгаґавад-ґ̄ті* (2.70):

а̄пӯрйама̄н̣ам ачала-пратіш̣т̣гам̣
самудрам а̄пах̣ правіш́анті йадват
тадват ка̄ма̄ йам̣ правіш́анті сарве
са ш́а̄нтім а̄пноті на ка̄ма-ка̄мӣ

«Умиротворення може досягти лише той, кого не турбує безперервний потік бажань, що подібні річкам, які впадають у вічно на-

повнюваний, але завжди спокійний океан. Але немає миру тому, хто прагне задовольнити свої бажання».

ВІРШ 54

ब्रह्मभूतः प्रसन्नात्मा न शोचति न काङ्क्षति ।
समः सर्वेषु भूतेषु मद्भक्तिं लभते पराम् ॥५४॥

брахма-бгӯтах̣ прасаннāтмā на ш́очаті на кāн̇кшаті
самах̣ сарвешу бгӯтешу мад-бгактім̇ лабгате парāм

брахма-бгӯтах̣—бувши єдиним з Абсолютом; *прасанна-ātмā*—сповнений радості; *на*—ніколи; *ш́очаті*—сумує; *на*—ніколи; *кāн̇кшаті*—бажає; *самах̣*—однаковий; *сарвешу*—до всіх; *бгӯтешу*—живих істот; *мат-бгактім̇*—віддане служіння Мені; *лабгате*—здобуває; *парāм*—трансцендентної.

Людина, яка підіймається до цього трансцендентного рівня, негайно осягає Верховного Брахмана. Вона ніколи не сумує й над нею не владні матеріальні бажання. Вона однаково ставиться до всіх живих істот. Це і є початком чистого відданого служіння Мені.

ПОЯСНЕННЯ: Вища мета імперсоналістів полягає в тому, щоб досягти ступеня *брахма-бгӯти,* тобто злитись з Абсолютом. Однак, з погляду персоналіста, правдивого відданого Кршн̣и, людина повинна піднятись ще вище й стати на шлях чистого відданого служіння. Це означає, що той, хто присвячує себе чистому відданому служінню Господеві, вже перебуває на стадії звільнення, *брахма-бгӯти,* або єдності з Абсолютом. Не реалізувавши свою якісну єдність із Всевишнім, з Абсолютом, неможливо служити Йому. З абсолютного погляду нема різниці між тим, хто служить, й тим, кому служать, і все ж таки у вищому духовному розумінні така різниця є.

В межах матеріалістичного погляду на життя діяльність задля чуттєвого задоволення неодмінно викликає страждання, але в абсолютному світі для тих, хто віддано служить Кршн̣і, страждань немає. У відданого в свідомості Кршн̣и нема підстав для журби і жаги. Господь є довершене ціле, і жива істота, яка служить Богові в свідомості Кршн̣и, також стає довершеною сама у собі. Вона нагадує річку, яку очищено від бруду. Всі думки чистого відданого Господа звернені до Кршн̣и, і цілком природно, що такий відданий

завжди щасливий. Він не сумує, втрачаючи, і не прагне придбати щось матеріальне, бо його життя заповнює служіння Господеві. У нього немає прагнень до світських насолод, бо він знає, що кожна жива істота — лише невід'ємна фрагментарна частка Верховного Господа і Його вічна слуга. Він не вважає, що в матеріальному світі хтось вищий, а хтось — нижчий; поняття вищого й нижчого нетривкі, а відданого Господа не цікавить виникнення й зникнення минущого. Для нього золото й камінь — рівноцінні. Це і є стадія *брахма-бгӯти*, якої чистий відданий досягає дуже легко. На такій стадії існування сама думка про злиття з Верховним Брахманом і знищення власної індивідуальності стає неприйнятною, ідея досягнення раю — фантасмагорією, а чуття нагадують зламані отруйні зуби гадюки. Як нема потреби боятись гадюки із зламаними зубами, так й не треба боятись приборканих чуттів. Для людей, що заражені матеріалізмом, світ сповнений страждань, але для відданих Кр̣шн̣и весь світ незугірш од Ваікун̣т̣ги, тобто духовного неба. Найвидатніша особистість у матеріальному всесвіті — не більша за мурашку для відданого Господа. Такого ступеня досконалості можна досягти милістю Господа Чаітан̃ї, який у цю епоху звіщав чисте віддане служіння.

ВІРШ 55

भक्त्या मामभिजानाति यावान्यश्चास्मि तत्त्वतः।
ततो मां तत्त्वतो ज्ञात्वा विशते तदनन्तरम् ॥५५॥

бгактйā мāм абгіджāнāті йāвāн йаіч̣ чāсмі таттватах̣
тато мāм̇ таттвато джн̃āтвā віш́ате тад-анантарам

бгактйā—чистим відданим служінням; *мāм*—Мене; *абгіджāнāті*—можна пізнати; *йāвāн*—стільки, скільки; *йах̣ ча асмі*— яким Я є; *таттватах̣*—поправді; *татах̣*—потім; *мāм*—Мене; *таттватах̣*—поправді; *джн̃āтвā*—знаючи; *віш́ате*—він входить; *тад-анантарам*—після.

Людина може пізнати Мене, Верховного Бога-Особу, яким Я є, лише за допомогою відданого служіння. І коли, завдяки любові й відданості, людина цілком усвідомить Мене, вона може вступити в царство Бога.

ПОЯСНЕННЯ: Верховний Бог-Особа Кр̣шн̣а та Його повновладні експансії недоступні для любителів розумувань та для невірую-

чих. Той, хто бажає пізнати Верховного Бога-Особу, повинен виконувати чисте віддане служіння Господу під керівництвом Його чистого *бгакти*. Інакше справжнє знання про Верховного Бога-Особу ніколи не відкриється Йому. В сьомій главі *Бгаґавад-ґіти* (7.25) сказано: *нāхаṁ пракāшāх сарвасйа* — Він відкриває Себе не кожному. Бога не можна осягнути за допомогою обширних наукових знань або роздумувань. Лише той, хто серйозно присвячує себе відданому служінню свідомості Кршни, може зрозуміти, хто є Кршна. Наукові ступені тут не допоможуть.

Той, хто осяг глибини знання про Кршну, отримує доступ в духовне царство, до обителі Кршни. Злиття з Брахманом не означає втрати індивідуальності. Віддане служіння присутнє там, а що є наявним віддане служіння, то є і Бог, і відданий, й саме віддане служіння. Таке знання — неуникне: воно не зникає і після звільнення. Звільнення означає відхід од матеріалістичного уявлення про життя. В духовному житті існують ті ж відмінності й ті ж індивідуальності, але все це в чистій свідомості Кршни. Не слід дотримуватись помилкової думки, що слово *вішāте*, «входить в Мене», підтверджує теорію монізму, згідно з якою жива істота стає однорідною з безособистісним Брахманом. Це не так. *Вішāте* означає, що індивід може, зберігаючи свою індивідуальність, вступити до обителі Верховного Господа, щоб спілкуватися з Ним і служити Йому. Зелена пташка, наприклад, сідає на зелене дерево не для того, щоб злитись із ним, а на те, щоб куштувати його плоди. Імперсоналісти люблять наводити такий приклад — річка впадає в океан і зливається з ним. Це може бути джерелом щастя для імперсоналіста. Однак персоналіст, уподібнюючись мешканцям океану, зберігає свою індивідуальність. Опускаючись в океанські глибини, можна виявити велику кількість живих істот. Поверхового знайомства з океаном замало, треба отримати вичерпне знання про мешканців його глибин.

Завдяки чистому відданому служінню Господеві, відданий може пізнавати трансцендентні якості Всевишнього, якими вони є. Як сказано в одинадцятій главі, збагнути Господа можна лише через віддане служіння Йому. Підтвердження цього знаходимо й тут. Шляхом відданого служіння можна осягнути Верховного Бога-Особу і ввійти в Його царство.

Якщо вже досягнута стадія *брахма-бгӯти*, тобто свободи від матеріалістичних поглядів, індивід розпочинає віддане служіння із слухання про Господа. Слухання про Всевишнього само по собі підносить людину до стадії *брахма-бгӯти*, і вся матеріальна скверна — захланність й прагнення чуттєвої втіхи — залишають його. В міру

того, як хтивість й бажання зникають із серця відданого, він все більше схиляється до служіння Господу, й завдяки такій схильності він звільнюється від матеріальної скверни. Досягши цього ступеня життя, він може пізнавати Верховного Господа. Підтвердження цьому ми знаходимо й у *Шрімад-Бгаґаватам*. Після звільнення процес *бгакті*, тобто трансцендентного служіння, не припиняється. *Ведānта-сӯтра* (4.1.12) також підтверджує це: *ā-прāйаṇāт татрāпі хі дрштам*. Тобто, після звільнення віддане служіння продовжується. *Шрімад-Бгаґаватам* визначає істинне звільнення, як відновлення духовної сутності живої істоти, її одвічного природного становища. Як вже пояснювалось, за свого справжнього становища кожна жива істота є невід'ємною індивідуальною часткою Верховного Господа, природним обов'язком якої є служіння. Таке служіння не припиняється ні на мить, навіть по тому, як жива істота досягає звільнення. Справжнє звільнення означає позбутись хибних поглядів на життя.

ВІРШ 56

सर्वकर्माण्यपि सदा कुर्वाणो मद्व्यपाश्रयः ।
मत्प्रसादादवाप्नोति शाश्वतं पदमव्ययम् ॥५६॥

сарва-карма̄ṇй апі сада̄ курва̄ṇо мад-вйапа̄ш́райах̣
мат-прасāда̄д ава̄пноті ш́а̄ш́ватам̇ падам авйайам

сарва—усю; *карма̄ṇі*—діяльність; *апі*—хоча; *сада̄*—завжди; *курва̄ṇах̣*—виконуючи; *мат-вйапа̄ш́райах̣*—під Моїм захистом; *мат-прасāда̄т*—через Мою милість; *ава̄пноті*—людина досягає; *ш́а̄ш́ватам*—вічний; *падам*—обитель; *авйайам*—нетлінний.

Мій відданий, хоча і вдається до різноманітної діяльності, перебуває під Моїм захистом і досягає з Моєї ласки вічної й нетлінної обителі.

ПОЯСНЕННЯ: Слово *мад-вйапа̄ш́райах̣* означає «під заступництвом Верховного Господа». Щоб звільнитись від матеріальної скверни, чистий відданий діє під керівництвом Верховного Господа або Його представника — духовного вчителя. Для відданого час нічим не обмежений. Він постійно, двадцять чотири години на добу, робить все, що вказує йому Верховний Господь. Господь дуже милосердний до такого відданого у свідомості Кршни, отож, відданий, незважаючи на численні перешкоди, врешті-решт потрапляє до трансцендентної обителі Кршналоки. Доступ туди йому ґаран-

тований, це безсумнівно. В тій вищій обителі не існує змін, там усе вічне, нетлінне й сповнене знання.

ВІРШ 57

चेतसा सर्वकर्माणि मयि संन्यस्य मत्परः ।
बुद्धियोगमुपाश्रित्य मच्चित्तः सततं भव ॥५७॥

четасā сарва-карма̄н̣ī майі саннйасйа мат-парах̣
буддгі-йоґам упа̄ш́рітйа мач-чіттах̣ сататам̇ бгава

четасā—інтелектом; *сарва-карма̄н̣і*—діяльність будь-якого роду; *майі*—Мені; *саннйасйа*—відмовляючись; *мат-парах̣*—під Моїм захистом; *буддгі-йоґам*—діяльності у відданості; *упа̄ш́рітйа*—знаходячи притулок; *мат-чіттах̣*—тим, хто усвідомлює Мене; *сататам*—двадцять чотири години на добу; *бгава*—просто стань.

Що б ти не робив, у всьому покладайся на Мене, на Моє заступництво. Наповни любов'ю служіння Мені й усвідомлюй Мене повністю.

ПОЯСНЕННЯ: Той, хто діє в свідомості Кр̣шн̣и, не виступає в ролі господаря світу. Усвідомлюючи своє становище слуги, він діє тільки за вказівками Всевишнього. У слуги нема особистої незалежності. Він чинить так, як того вимагає господар. Слуга, що діє від імені вищого господаря, залишається спокійним як при здобуткові, так і у втраті. Він просто чесно виконує свій обов'язок за велінням Господа. Може виринути питання: Арджуна діяв під керівництвом Самого Кр̣шн̣и, але як бути, коли Кр̣шн̣и нема поруч? Але, якщо діяти згідно з настановами Кр̣шн̣и, які Він дав у цій книзі, або ж під керівництвом представника Кр̣шн̣и, наслідки будуть ті ж самі. В даному вірші санскритське слово *мат-парах̣* має велике значення. Воно вказує, що в людини немає іншої мети в житті, крім діяльності в свідомості Кр̣шн̣и, лише на Його вдоволення. Діючи в цьому напрямкові, треба думати тільки про Кр̣шн̣у: «Це доручив мені Сам Кр̣шн̣а». Поступаючи так, ви природно будете змушені думати лише про Кр̣шн̣у, а це і є досконала свідомість Кр̣шн̣и. Треба, однак, зауважити, що, зробивши якийсь свавільний вчинок, не слід пропонувати його наслідки Господу. Такого роду діяльність не входить у віддане служіння в свідомості Кр̣шн̣и. Діяти потрібно тільки згідно з вказівками Кр̣шн̣и. Це дуже важливий пункт. Наказ Кр̣шн̣и

приходить через лінію учнівської послідовності від істинного духовного вчителя. Тому виконання вказівок духовного вчителя слід вважати головним обов'язком свого життя. Якщо людина знайшла істинного духовного вчителя і почала діяти під його керівництвом, вона неодмінно досягне досконалості життя в свідомості Кршни.

ВІРШ 58

मच्चित्तः सर्वदुर्गाणि मत्प्रसादात्तरिष्यसि ।
अथ चेत्त्वमहङ्कारान्न श्रोष्यसि विनङ्क्ष्यसि ॥५८॥

мач-чіттах сарва-дурґāні мат-прасāдāт тарішйасі
атха чет твам ахаṅкāрāн на ш́рошйасі вінаṅкшйасі

мат—Мене; *чіттах*—той, хто усвідомлює; *сарва*—усі; *дурґāні*—перепони; *мат-прасāдāт*—з Моєї милості; *тарішйасі*—ти подолаєш; *атха*—але; *чет*—якщо; *твам*—ти; *ахаṅкāрāт*—оманним его; *на ш́рошйасі*—не послухаєш; *вінаṅкшйасі*—ти загубиш себе.

Пізнавши Мене, ти подолаєш з Моєї ласки всі перепони обумовленого життя. Але, якщо ти, не дослухаючись до Мене, приймеш диктат оманного его, — ти згубиш себе.

ПОЯСНЕННЯ: Людина, що сповнена свідомості Кршни, не турбується надмірно про свої насущні потреби. Обумовлені люди не можуть збагнути такої великої свободи від будь-яких тривог. Для людини, яка діє в свідомості Кршни, Господь стає найближчим другом. Він завжди турбується про добробут Свого друга й віддає Себе йому, тому, хто з любов'ю день і ніч трудиться, аби принести вдоволення своєму Господеві. Тому не слід дозволяти оманному его, пов'язаному з фізичною концепцією життя, збивати себе з правильного шляху. Людині не слід хибно вважати, що вона не залежить від законів матеріальної природи й вільна в своїх діях. Вона безумовно перебуває під владою суворих законів матерії, але, почавши діяти в свідомості Кршни, вона звільнюється і уникає матеріальних перешкод. Треба особливо зауважити, що людину поза свідомістю Кршни неодмінно підхоплює вир матеріального світу, і вона губиться в океані народження й смерті. Жодна обумовлена душа не знає, що можна, а чого не можна робити, але людина в свідомості Кршни отримує свободу дії, тому що їй усе підказує Кршна із середини, а зовні підтверджує духовний вчитель.

ВІРШ 59

यदहङ्कारमाश्रित्य न योत्स्य इति मन्यसे ।
मिथ्यैष व्यवसायस्ते प्रकृतिस्त्वां नियोक्ष्यति ॥५९॥

йад аханкāрам āшрітйа на йотсйа іті манйасе
мітґйаіша вйавасāйас те пракрті̇с твāм нійокшйаті

йат—якщо; *аханкāрам*—оманного его; *āшрітйа*—знаходячи притулок; *на йотсйе*—я не буду воювати; *іті*—таким чином; *манйасе*—ти думаєш; *мітґйā ешах*—все це оманне; *вйавасāйах*—рішучість; *те*—твоя; *пракрті̇х*—матеріальна природа; *твāм*—ти; *нійокшйаті*—втягнешся.

Якщо ти знехтуєш Моїми вказівками і не станеш до бою, то обереш неправильний шлях. Твоя власна природа примусить тебе взяти участь у битві.

ПОЯСНЕННЯ: Арджуна був уроджений воїн, *кшатрійа*, і його обов'язок велів йому битись. Однак оманне его змушувало його остерігатись, що він буде страждати від наслідків убивства свого вчителя, діда, друзів. Фактично він вважав себе господарем становища, так, ніби від нього залежали гарні чи погані наслідки його діяльності. Він забув про Господа, що був присутній там і який закликав його битись. Така забудькуватість властива обумовленій душі. Верховний Бог-Особа підказує, що таке добро, і що — зло, і людині для досягнення досконалого життя залишається просто діяти в свідомості Крішни. Ніхто не може знати свою долю краще від Господа. Тому найліпше — це прийняти до уваги Його вказівки і діяти відповідно. Ніхто не може нехтувати веліннями Верховного Бога-Особи, або ухилятись виконувати розпорядження духовного вчителя, представника Господа. Людині слід без вагань виконувати те, що велить Верховний Бог-Особа, і Крішна захистить її за всіх обставин.

ВІРШ 60

स्वभावजेन कौन्तेय निबद्धः स्वेन कर्मणा ।
कर्तुं नेच्छसि यन्मोहात्करिष्यस्यवशोपि तत् ॥६०॥

свабґāва-джена каунтейа нібаддгах свена карман̣ā
картум̇ неччгасі йан мохāт карішйасй авашо 'рі тат

свабгава-джена—породжений твоєю власною природою; *каунтейа*—син Кунті; *нібаддгах*—обумовлений; *свена*—своєю власною: *карман*—діяльністю; *картум*—робити; *на*—не; *іччгасі*—ти хочеш; *йат*—котре; *мохат*—ілюзією; *карішйасі*—ти будеш діяти; *аваша*—проти волі; *апі*—навіть; *тат*—те.

Під впливом ілюзії ти зараз відмовляєшся коритись моїм наказам, однак тобі доведеться діяти, підкоряючись своїй власній природі, о сину Кунті.

ПОЯСНЕННЯ: Якщо жива істота відмовляється діяти згідно з вказівками Верховного Господа, то її примусять діяти *гуни* матеріальної природи, в яких вона перебуває, Кожен діє відповідно до того, яке сполучення *гун* природи править ним. Але на того, хто самохіть цілковито віддається на волю Верховного Господа, очікує слава.

ВІРШ 61

ईश्वरः सर्वभूतानां हृद्देशेऽर्जुन तिष्ठति ।
भ्रामयन्सर्वभूतानि यन्त्रारूढानि मायया ॥६१॥

ішварах сарва-бгӯтанам хрд-деше 'рджуна тішт̣гаті
бгамайан сарва-бгӯтані йантрарӯд̣гані майайа

ішварах—Верховний Господь; *сарва-бгӯтанам*—усіх живих істот; *хрт-деше*—що перебуває в серці; *арджуна*—Арджуна; *тішт̣гаті*—мешкає; *бгамайан*—змушуючи мандрувати; *сарва-бгӯтані*—усі живі істоти; *йантра*—в машині; *арӯд̣гані*—бувши приміщеними; *майайа*—зачаровані матеріальною енергією.

Верховний Господь перебуває в серці кожного, о Арджуно, і керує блуканнями всіх живих істот, що наче сидять у машині, яку створила матеріальна енергія.

ПОЯСНЕННЯ: Арджуна не був наділений вищим знанням, і на його намір воювати чи не воювати впливали його обмежені судження. Господь Кришна пояснив, що індивідуальна особа аж ніяк не є цілесною сама по собі. Верховний Бог-Особа, тобто Сам Кришна у вигляді локалізованої Парамātми, Наддуші, присутній в серці кожної живої істоти і керує нею. Змінюючи тіло, жива істота забуває свої минулі дії, але Наддуша, яка знає минуле, теперішнє і майбутнє, залишається свідком усіх її вчинків. Отже, діяльністю всіх живих істот керує Наддуша. Жива істота отримує те, що заслужила.

Її носієм в цьому світі є тіло, яке створила матеріальна енергія під керівництвом Наддуші. Приміщена в конкретне тіло, жива істота змушена діяти в умовах, що породжує це тіло. Людина в швидкісному авто мчить швидше, ніж той, хто їде в малопотужній машині, хоча живі істоти, водії, можуть бути однаковими. Так само, з волі Наддуші, матеріальна природа створює певний тип тіла для даної живої істоти, щоб та могла діяти згідно зі своїми колишніми прагненнями. Жива істота не є самодостатня. Не треба вважати себе незалежним від Верховного Бога-Особи. Людина завжди підвладна Йому, і обов'язок людини — довіритись Йому, до чого і закликає дальший вірш.

ВІРШ 62

तमेव शरणं गच्छ सर्वभावेन भारत ।
तत्प्रसादात्परां शान्तिं स्थानं प्राप्स्यसि शाश्वतम् ॥६२॥

там ева ш́араṇам ґаччґа сарва-бгāвена бгāрата
тат-прасāдāт парāм ш́āнтім стґānам прāпсйасі ш́āш́ватам

там—Йому; *ева*—неодмінно; *ш́араṇам ґаччґа*—віддайся; *сарва-бгāвена*—з усякого погляду; *бгāрата*—син Бгарати; *тат-прасāдāт*—з Його милості; *парāм*—трансцендентну; *ш́āнтім*—мир; *стґānам*—обитель; *прāпсйасі*—ти отримаєш; *ш́āш́ватам*—вічне.

О нащадку Бгарати, цілком довірся Йому. З Його ласки ти досягнеш трансцендентного миру і вічної вищої обителі.

ПОЯСНЕННЯ: Жива істота повинна вручити себе Верховному Богові-Особі, що перебуває в серці кожного — це звільнить її від усіх страждань, притаманних матеріальному існуванню, і дозволить, зрештою, досягти Верховного Господа. Трансцендентний світ описано в ведичній літературі (*Ṛґ Веда* 1.22.20), як *тад вішноḥ парамāм падам*. А що творіння в цілому являє собою Господнє царство, то все матеріальне за своєю суттю є духовним, однак *парамāм падам* стосується саме вічної оселі, яку ще називають духовним небом — Ваікунṭгою.

В п'ятнадцятій главі *Бгаґавад-ґіти* сказано: *сарвасйа чāхам хрді саннівішṭах* — Господь перебуває в серці кожного. Тобто, порада довіритись Наддуші, що перебуває в серці кожного, означає, що людина повинна вручити себе Верховному Богові-Особі, Кршні. Арджуна вже прийняв Кршну як Верховного Господа, в десятій главі він називає Його *парāм брахма парāм дґāма*. Арджуна визнає Кршну

за Верховного Бога-Особу й вище пристановище всіх живих істот, покладаючись не лише на особистий досвід, але й на свідчення таких видатних авторитетів, як Нāрада, Асіта, Девала та Вйāса.

ВІРШ 63

इति ते ज्ञानमाख्यातं गुह्याद्गुह्यतरं मया ।
विमृश्यैतदशेषेण यथेच्छसि तथा कुरु ॥६३॥

іті те джн̃ānам ākгйāтам̇ гухйād гухйатарам̇ майā
вімрййаітад аш́ешен̣а йатгеччгасі татгā куру

іті—таким чином; *те*—тобі; *джн̃ānам*—знання; *ākгйāтам*—описане; *гухйāт*—ніж потаємне; *гухйа-татам*—ще потаємніше; *майā*—Мною; *вімрййа*—обмірковуючи; *етат*—це; *аш́ешен̣а*—повністю; *йатгā*—як; *іччгасі*—тобі подобається; *татгā*—так; *куру*—виконуй.

Отож, Я відкрив тобі найсокровенніше з усього знання. Обміркуй його добре, а далі чини як хочеш.

ПОЯСНЕННЯ: Господь уже пояснив Арджуні, що таке *брахма-бгӯта*. Людина, яка перебуває в стані *брахма-бгӯти*, сповнена радості, ніколи не сумує й нічого не жадає, і це є наслідком того, що її наділено сокровенним знанням. Кр̣шн̣а також розкриває тайну Наддуші. Це також духовне знання, знання про Брахмана, але ще вище.

Слова *йатгеччгасі татгā куру* — «ти можеш діяти як забажаєш» — вказують на те, що Господь не обмежує тієї незначної свободи, що її даровано живій істоті. В *Бгаґавад-ґīті* Господь дає вичерпне пояснення, яким чином можна зробити своє існування на щабель вищим. Найкраща порада, яку отримав Арджуна, — це вручити себе Наддуші, що перебуває в його серці. По-справжньому прониклива людина погоджується діяти лише за вказівками Наддуші. Це полегшує утвердження в свідомості Кр̣шни, яка є найвищим ступенем досконалості людського життя. Арджуна отримав наказ воювати безпосередньо від Верховного Бога-Особи. Впокоритись Верховному Богові-Особі — найбільше благо для кожної живої істоти. Потрібно це не Верховному Господеві. Перед тим, як віддатись Йому, кожен згідно з можливостями свого інтелекту може зважити необхідність цього; саме за допомогою інтелекту і слід сприймати настанови Верховного Бога-Особи. Ті ж самі настанови приходять також від духовного вчителя — істинного представника Кр̣шн̣и.

ВІРШ 64

सर्वगुह्यतमं भूयः शृणु मे परमं वचः ।
इष्टोऽसि मे दृढमिति ततो वक्ष्यामि ते हितम् ॥६४॥

сарва-ґухйатамам̇ бгӯйах̣ ш́ірн̣у ме парамам̇ вачах̣
іш̣т̣о ’сі ме дрд̣гам іті тато вакшйāмі те хітам

сарва-ґухйа-тамам—найпотаємніше з усіх; *бгӯйах̣*—знову; *ш́ірн̣у*—тільки послухай; *ме*—від Мене; *парамам*—верховне; *вачах̣*—настанова; *іш̣т̣ах̣ асі*—ти дорогий; *ме*—Мені; *дрд̣гам*—дуже; *іті*—таким чином; *татах̣*—тому; *вакшйāмі*—Я кажу; *те*—для твоєї; *хітам*—користі.

Ти — Мій найдорожчий друг, і тому Я даю тобі Мої вищі настанови, найсокровенніше знання. Послухай Мене, це принесе тобі користь.

ПОЯСНЕННЯ: Господь передав Арджуні сокровенне знання — знання Брахмана, потім ще більш приховане — знання Наддуші, яка перебуває в серці кожного, і ось тепер Він розкриває найсокровеннішу частину знання. Він каже: «Просто віддайся Верховному Богові-Особі». Наприкінці дев’ятої глави Він сказав: *ман-манāх̣* — «просто завжди думай про Мене». Таку ж настанову Він повторює і тут, щоб підкреслити сутність вчення *Бгаґавад-ґїти*. Пересічні люди не розуміють цієї суті. Вона доступна лише тим, хто дуже дорогий Кр̣шн̣і — Його чистим відданим. Це є найвища настанова всієї ведичної літератури. Те, про що тут каже Кр̣шн̣а, є серцевиною усього знання, і цього слід дотримуватись не лише Арджуні, але й усім живим істотам.

ВІРШ 65

मन्मना भव मद्भक्तो मद्याजी मां नमस्कुरु ।
मामेवैष्यसि सत्यं ते प्रतिजाने प्रियोऽसि मे ॥६५॥

ман-манā бгава мад-бгакто мад-йāджӣ мāм̇ намаскуру
мāм евaішйасі сатйам̇ те пратіджāне прійо ’сі ме

мат-манāх̣—думаючи про Мене; *бгава*—просто стань; *мат-бгактах̣*—Моїм відданим; *мат-йāджӣ*—той, хто поклоняється; *мāм*—Мені; *намаскуру*—пропонуй свої шанобливі поклони; *мāм*—Мені;

ева—неодмінно; *ешйасі*—ти прийдеш; *сатйам*—істинно; *те*—тобі; *пратіджāне*—Я обіцяю; *прійах̣*—дорогий; *асі*—ти є; *ме*—Мені.

Завжди думай про Мене, стань Моїм відданим, поклоняйся Мені й виявляй Мені свою шану. Таким чином ти неодмінно прийдеш до Мене. Я обіцяю це тобі, бо ти — Мій найдорожчий друг.

ПОЯСНЕННЯ: Найсокровенніше знання полягає в тому, що людина повинна стати чистим відданим Кр̣шн̣и, завжди думати про Нього й діяти задля Нього. Не слід вдаватись до формальної медитації. Потрібно так перебудувати своє життя, щоб кожної миті можна було думати про Кр̣шн̣у. Необхідно всю свою повсякденну діяльність зв'язати з Кр̣шн̣ою. Життя слід організувати таким чином, щоб ні вдень, ні вночі не було можливості думати про щось інше, крім Кр̣шн̣и. Господь обіцяє, що кожен, хто перебуває в такій чистій свідомості Кр̣шн̣и, обов'язково повернеться в обитель Кр̣шн̣и, де зможе спілкуватись з Кр̣шн̣ою віч-на-віч. Це знання Кр̣шн̣а передає Арджуні, тому що Арджуна — Його найближчий друг. Кожен, хто йде стопами Арджуни, може стати близьким другом Кр̣шн̣и й досягти такої ж досконалості, як і Арджуна.

Цей вірш підкреслює необхідність зосередити розум на Кр̣шн̣і — а саме на Його образі юнака з тілом блакитного відтінку, з флейтою в двох Його руках, з прекрасним обличчям і павичевим пером у волоссі. Опис Кр̣шн̣и можна знайти в *Брахма-самгіті* і в іншій літературі. Треба зосередити свій розум на цій первинній формі Господа Кр̣шн̣и. Не слід відволікати увагу навіть на інші форми Господа. У Бога багато форм: Вішн̣у, Нāрāйан̣а, Рāма, Варāха ..., але найкраще зосередити свій розум лише на цій формі Кр̣шн̣и, в якій Він з'явився Арджуні. Зосередження розуму на образі Кр̣шн̣и є серцевиною усього знання. І це найсокровенніше знання було відкрите Арджуні, бо він — найдорожчий Кр̣шн̣і друг.

ВІРШ 66

सर्वधर्मान्परित्यज्य मामेकं शरणं व्रज ।
अहं त्वां सर्वपापेभ्यो मोक्षयिष्यामि मा शुचः ॥६६॥

сарва-дгармāн парітйаджйа мāм екам̇ ш́аран̣ам̇ враджа
ахам̇ твāм̇ сарва-пāпебгйо мокшайішйāмі мā ш́учах̣

сарва-дгармāн—усе розмаїття релігій; *парітйаджйа*—залишаючи; *мāм*—Мені; *екам*—лише; *ш́ран̣ам*—щоб віддатися; *враджа*—йди;

ахам—Я; *твām*—тебе; *сарва*—усіх; *пāпебгйах*—від гріховних наслідків; *мокшайішйāмі*—позбавлю; *мā*—не; *ш́учах*—хвилюйся.

Залиш усі різновиди релігії і просто віддайся Мені. Я звільню тебе від усіх наслідків твоїх гріховних вчинків. Не бійся нічого.

ПОЯСНЕННЯ: Господь описав різні форми знання й релігії — знання про Вищого Брахмана, знання про Парамāтму, знання про різні соціальні статуси й класи суспільного життя, знання про життя у відреченні, знання про одмежування від прив'язаностей, опанування чуттів і розуму, про медитацію тощо. Багатьма шляхами Він описав різні типи релігії. Тепер, підсумовуючи зміст *Бгаґавад-ґіти*, Господь каже, що Арджуна повинен відкинути все, про що він дізнався — йому слід просто впокоритися Кр̣шн̣і, — така самовіддача звільнить його від наслідків гріховних вчинків, тому що його оберігатиме Сам Господь.

У сьомій главі сказано, що лише той, хто повністю звільнився від наслідків своїх гріховних вчинків, зможе поклонятись Господу Кр̣шн̣і. Можна подумати, що людина, яка не звільнилась від наслідків гріховних вчинків, не зможе стати на шлях відданого служіння. Щоб розвіяти подібні сумніви, тут сказано, що навіть якщо людина не звільнилась від усіх наслідків гріховних вчинків, віддане служіння Господу Ш́рī Кр̣шн̣і очистить її саме по собі. Нема потреби в якихось напружених зусиллях, щоб звільнитись від гріховних наслідків. Потрібно лише без вагань прийняти Кр̣шн̣у як найвищого спасителя всіх живих істот, і з вірою та любов'ю довіритись Йому.

Те, як люди віддаються Кр̣шн̣і, описано в *Харі-бгакті-вілāсі* (11.676):

āнукӯлйасйа сан̇калпах̣ прāтікӯлйасйа варджанам
ракшішйатīті віш́вāсо ґоптр̣тве варанам̇ татґā
ātма-нікшепа-кāрпан̇йе ш́ад-відґā ш́аран̄āґатіх̣

На шляху віри й любові необхідно лише прийняти ті релігійні засади, які в кінцевім підсумку приведуть до відданого служіння Господеві. Можна працювати за фахом згідно із своїм соціальним становищем, але якщо, виконуючи свої обов'язки, людина не приходить до свідомості Кр̣шн̣и, то вся її праця марна. Треба уникати всього, що заважає свідомості Кр̣шн̣и. Слід твердо вірити, що за будь-яких обставин Кр̣шн̣а захистить від усіх труднощів. Нема потреби приділяти зайвої уваги підтримуванню душі в тілі. Кр̣шн̣а подбає про це. Треба завжди вважати себе безпомічним і бачити в Кр̣шн̣і єдину основу свого життєвого поступу. Досить людині серйозно розпочати віддане служіння Господеві, як вона, сповнена свідомості Кр̣шн̣и, одразу ж звільнюється від усієї скверни матеріальної природи. Іс-

нують різні форми релігії й різні способи очищення, засновані на розвиткові знання, на медитації в системі містичної *йоґи* тощо, але той, хто вручив себе Кр̣шн̣і, може обійтись без усього цього. Просто впокорившись Кр̣шн̣і, можна уникнути зайвої трати часу, досягти усіх позитивних результатів й звільнитись від усіх наслідків гріховних вчинків.

Треба, щоб людину приваблював чудовий образ Кр̣шн̣и. Ім'я «Кр̣шн̣а» означає «той, що приваблює всіх». Щасливим є той, кого приваблює Кр̣шн̣а, сповнений вроди, всесильний, всемогутній. Трансценденталісти бувають різних типів: одні поринають в безособистісний Брахман, інші медитують на Парама̄тму й т. ін., але серце вищого трансценденталіста привертається до особистісного аспекту Верховного Бога-Особи. І серед цих вищих трансценденталістів найбільш досконалим є той, кого приваблює Верховний Бог-Особа, Сам Кр̣шн̣а. Іншими словами, віддане служіння Кр̣шн̣і в повній свідомості — це серцевина усього знання, і в цьому — суть усієї *Бгаґавад-ґіти*. До розряду трансценденталістів належать *карма*йоги, філософи-емпірики, містики й віддані, але найкращі з-поміж них — чисті віддані. Дуже важливими є тут слова *ма ш́учах̣* — «не бійся, не сумнівайся, не турбуйся». В людини може з'явитись почуття розгубленості: «Як це, — відмовитись від усіх різновидів релігії й просто вручити себе Кр̣шн̣і?» Але це зайві турботи.

ВІРШ 67

इदं ते नातपस्काय नाभक्ताय कदाचन ।
न चाशुश्रूषवे वाच्यं न च मां योऽभ्यसूयति ॥६७॥

ідам̇ те на̄тапаска̄йа на̄бгакта̄йа када̄чана
на ча ш́уш́рӯшаве ва̄чйам̇ на ча ма̄м̇ йо 'бгйасӯйаті

ідам̇ — це; *те* — тобою; *на* — ніколи; *атапаска̄йа* — неаскетичному; *на* — ніколи; *абгакта̄йа* — невідданому; *када̄чана* — коли-небудь; *на* — ніколи; *ча* — також; *аш́уш́рӯшаве* — тому, хто не виконує відданого служіння; *ва̄чйам* — сказане; *на* — ніколи; *ча* — також; *ма̄м* — Мені; *йах̣* — кожен, хто; *абгйасӯйаті* — заздрить.

Це сокровенне знання не можна повідомляти тому, хто розпущений, хто не вірить в Мене й не служить Мені з відданістю, а також тому, хто заздрить Мені.

ПОЯСНЕННЯ: Це вищою мірою потаємне знання не можна повідомляти тому, хто не пройшов крізь аскези на шляхах релігії, хто ніколи не вдавався до відданого служіння в свідомості Кр̣шн̣и,

а надто тому, хто вважає Кршну просто за історичну постать або заздрить Його величі. Інколи трапляється, що навіть демони, які заздрять Кршні й поклоняються Йому якимось своїм способом, беруться за власне тлумачення текстів *Бгаґавад-ґіти* задля заробітку. Але їхні коментарі спотворюють сенс *Бгаґавад-ґіти,* скривають Кршну. Справжній смисл *Бгаґавад-ґіти* недоступний для людей, що схильні до матеріальної насолоди. Навіть той, хто опанував свої чуття й суворо дотримується встановлених *Ведами* приписів, але не є відданим Кршни, не зможе збагнути Його. І навіть той, хто видає себе за відданого Кршни, але не діє в свідомості Кршни, теж не може зрозуміти Кршну. Багато хто заздрить Кршні, тому що в *Бгаґавад-ґіті* Він пояснив Своє становище Всевишнього, що не має рівних Собі. Є багато заздрих Кршні. Таким людям не слід розповідати *Бгаґавад-ґіту*, бо вони не здатні її зрозуміти. Той, в кого немає віри, нездатний осягнути *Бгаґавад-ґіту* й Кршну. Доки людина не зрозуміє Кршну за допомогою чистого відданого, вона не повинна намагатися коментувати тексти *Бгаґавад-ґіти.*

ВІРШ 68

य इदं परमं गुह्यं मद्भक्तेष्वभिधास्यति ।
भक्तिं मयि परां कृत्वा मामेवैष्यत्यसंशयः ॥६८॥

йа ідам̇ парамам̇ ґухйам̇ мад-бгактешв абгідгāсйаті
бгактім̇ майі парāм̇ кртвā мāм̇ еваішйатй асам̇ш́айах̣

йах̣—будь-хто; *ідам*—це; *парамам*—найвище; *ґухйам*—надзвичайна таємниця; *мат*—Моїх; *бгактешу*—серед відданих; *абгідгāсйаті*—пояснює; *бгактім*—віддане служіння; *майі*—Мені; *парāм*—трансцендентну; *кртвā*—роблячи; *мāм*—до Мене; *ева*—неодмінно; *ешйаті*—приходить; *асам̇ш́айах̣*—без сумніву.

Той, хто відкриває цю вищу тайну Моїм відданим, неодмінно підіймається до чистого відданого служіння й врешті-решт повернеться до Мене.

ПОЯСНЕННЯ: Звичайно радять обговорювати *Бгаґавад-ґіту* лише серед відданих, бо невіруючий не може збагнути ні Кршни, ні *Бгаґавад-ґіти.* Той, хто не визнає Кршну таким, яким Він є, й не приймає *Бгаґавад-ґіти*, якою вона є, не повинен намагатись тлу-

мачити її згідно з власними примхами й тим самим зневажати її. *Бгаґавад-ґіту* слід пояснювати лише тим людям, які готові визнати Кр̣шн̣у за Верховного Бога-Особу. Ця книга може бути предметом обговорення лише для відданих, а не для тих, що вдаються до філософського теоретизування. Однак, кожна людина, яка щиро намагається представити *Бгаґавад-ґіту* такою, якою вона є, буде підніматись все вище й вище і зрештою досягне ступеня чистої відданості Господеві. Завдяки такій чистій відданості вона неодмінно повернеться додому, назад до Бога.

ВІРШ 69

न च तस्मान्मनुष्येषु कश्चिन्मे प्रियकृत्तमः ।
भविता न च मे तस्मादन्यः प्रियतरो भुवि ॥६९॥

на ча тасмāн манушйешу каш́чін ме прійа-кр̣ттамах̣
бгавітā на ча ме тасмāд анйах̣ прійатаро бгуві

на—ніколи; *ча*—і; *тасмāт*—ніж він; *манушйешу*—серед людей; *каш́чіт*—будь-який; *ме*—Мені; *прійа-кр̣т-тамах̣*—дорожчий; *бгавітā*—стане; *на*—не; *ча*—і; *ме*—Мені; *тасмāт*—ніж він; *анйах̣*—інший; *прійа-тарах̣*—дорожчий; *бгуві*—у цьому світі.

У всьому світі немає слуги дорожчого для Мене, ніж він, й ніколи не буде.

ВІРШ 70

अध्येष्यते च य इमं धर्म्यं संवादमावयोः ।
ज्ञानयज्ञेन तेनाहमिष्टः स्यामिति मे मतिः ॥७०॥

адгйешйате ча йа імам̇ дгармйам̇ сам̇вādам āвайох̣
джн̃āна-йаджн̃ена тенāхам ішт̣ах̣ сйām іті ме матіх̣

адгйешйате—вивчить; *ча*—також; *йах̣*—той, хто; *імам*—це; *дгармйам*—священне; *сам̇вādам*—розмову; *āвайох̣*—наше; *джн̃āна*—знання; *йаджн̃ена*—жертвопринесенням; *тена*—ним; *ахам*—Я; *ішт̣ах̣*—той, кому поклоняються; *сйām*—буде; *іті*—так; *ме*—Моя; *матіх̣*—думка.

І я проголошую, що той, хто вивчає цю нашу священну бесіду, приносить свій розум на вівтар поклоніння Мені.

ВІРШ 71

श्रद्धावाननसूयश्च शृणुयादपि यो नरः ।
सोपि मुक्तः शुभाँल्लोकान्प्राप्नुयात्पुण्यकर्मणाम् ॥७१॥

ш́раддґа̄ва̄н анасӯйаш́ ча ш́рн̣уйа̄д апі йо нараḥ
со 'пі муктаḥ ш́убґа̄м̇ лока̄н пра̄пнуйа̄т пун̣йа-карман̣а̄м

ш́раддґа-ва̄н—сповнений віри; *анасӯйаḥ*—незаздрісний; *ча*—і; *ш́рн̣уйа̄т*—слухає; *апі*—неодмінно; *йаḥ*—хто; *нараḥ*—людина; *саḥ*—він; *апі*—також; *муктаḥ*—бувши звільненим; *ш́убґа̄н*—сприятливих; *лока̄н*—планет; *пра̄пнуйа̄т*—він досягає; *пун̣йа-карман̣а̄м*—доброчесних.

А той, хто слухає її з вірою і без заздрості, звільнюється від наслідків гріховних вчинків і досягає сприятливих планет, де мешкають праведники.

ПОЯСНЕННЯ: У шістдесят сьомому вірші цієї глави Господь заборонив розповідати *Ґіту* тим, хто заздрить Йому. Інакше кажучи, *Бгаґавад-ґіта* призначена лише для відданих Господа. І все ж таки інколи трапляється, що відданий Кр̣шн̣і під час лекції читає із *Бгаґавад-ґіти* перед аудиторією, яка складається також і з невідданих. Чому ж віддані роблять це? І тут пояснюється, що хоча не кожний є відданим, однак, є багато людей, які не заздрять Кр̣шн̣і. Вони вірять в Нього як у Верховного Бога-Особу. Якщо така людина чує про Господа від істинного відданого Кр̣шн̣и, вона одразу ж звільнюється від усіх наслідків своїх гріховних вчинків і опиняється після смерті на планетах, де живуть тільки праведники. Тому навіть людина, яка не прагне стати чистим відданим Господа, лише слухаючи *Бгаґавад-ґіту*, здобуває плодів праведної діяльності. Так, чистий відданий Господа надає можливості кожному, хто зустрічається йому на шляху, звільнитись від наслідків усіх гріховних вчинків й стати відданим.

Звичайно люди, над якими не тяжіють наслідки минулих гріховних вчинків, праведники, без ускладнень приходять до свідомості Кр̣шн̣и. Тут важливим є слово *пун̣йа-карман̣а̄м*. Воно стосується здійснення великих жертвоприношень. Той, хто служить Господу з відданістю й благочестям, але ще не очистивсь остаточно, може досягти планетної системи Полярної зорі, тобто Дгрувалоки, де пра-

вить Дгрува Махāрāджа. Він — великий відданий Господа, і в його розпорядженні перебуває особлива планета: Полярна зоря.

ВІРШ 72

कच्चिदेतच्छ्रुतं पार्थ त्वयैकाग्रेण चेतसा ।
कच्चिदज्ञानसंमोहः प्रनष्टस्ते धनंजय ॥७२॥

каччід етач чгрутам̇ пāртга твайаікāгреṇа четасā
каччід аджн̃āна-саммохах̣ праṇашт̣ас те дганайджайа

каччіт—чи; *етат*—це; *ш́рутам*—почуте; *пāртга*—син Пртги; *твайā*—тобою; *ека-аґреṇа*—з цілковитою увагою; *четасā*—розумом; *каччіт*—чи; *аджн̃āна*—невігластва; *саммохах̣*—ілюзія; *праṇашт̣ах̣*—розвіявся; *те*—твій; *дганайджайа*—завойовник багатств (Арджуна).

О сину Пртги, о завойовнику багатств, чи уважно ти слухав Мене? Чи розвіялись тепер твої ілюзії й сумніви?

ПОЯСНЕННЯ: Господь діяв як духовний учитель Арджуни, тому Він цікавиться, чи зрозумів Арджуна *Бгаґавад-ґīту* належним чином. У протилежнім випадку Господь був готовий пояснити будь-яке положення або навіть знову всю *Бгаґавад-ґīту,* якщо виникне потреба. Насправді кожен, хто слухає *Бгаґавад-ґīту* від істинного духовного вчителя, такого, як Кр̣шн̣а або Його представник, одразу виявить, що його невігластво розвіялось. *Бгаґавад-ґītā* — це не звичайна книга, яку написав якийсь поет чи письменник, — її повідав Сам Верховний Бог-Особа. Кожна людина, якій пощастить почути це вчення від Кр̣шн̣и або ж від Його істинного духовного представника, неодмінно отримає звільнення й підніметься над тьмою невігластва.

ВІРШ 73

अर्जुन उवाच ।
नष्टो मोहः स्मृतिर्लब्धा त्वत्प्रसादान्मयाऽच्युत ।
स्थितोऽस्मि गतसंदेहः करिष्ये वचनं तव ॥७६॥

арджуна увāча
нашт̣о мохах̣ смр̣тір лабдгā тват-прасāдāн майāчйута
стґіто 'смі ґата-сандехах̣ карішйе вачанам̇ тава

арджуна увāча—Арджуна сказав; *нашт̣ах̣*—розвіявся; *мохах̣*—ілюзія; *смр̣тіх̣*—пам'ять; *лабдгā*—відновилась; *тват-прасāдāт*—Твоєю милістю; *майā*—мною; *ачйута*—о непохибний Кр̣шн̣а; *стґітах̣*—розташований; *асмі*—я є; *ґата*—усунулись; *сандехах̣*—всі сумніви; *карішйе*—я виконаю; *вачанам*—наказ; *тава*—Твій.

Арджуна сказав: О дорогий Кр̣шн̣о, о непохибний! Мої ілюзії розвіялись. З Твоєї ласки пам'ять моя відновлена. Тепер я певен себе, вільний від сумнівів і готовий діяти згідно Твоїх вказівок.

ПОЯСНЕННЯ: Жива істота повинна діяти згідно з вказівками Верховного Господа — це її природне становище. Вона повинна дотримуватись самодисципліни. Шрī Чаітанйа Махāпрабгу сказав, що жива істота в своєму істинному стані є вічною слугою Верховного Господа. Якщо жива істота забуває це, її обумовлює матеріальна природа, але у відданому служінні Верховному Господеві вона стає вільним слугою Його. Становище слуги притаманне живій істоті. Вона служить або примарній *māйі*, або — Верховному Господеві. Якщо вона служить Верховному Господеві, це її природне становище. А той, хто служить ілюзорній зовнішній енергії, обов'язково потрапляє до неї в рабство. Так, перебуваючи в ілюзії, живі істоти служать у матеріальному світі. Вони в кайданах власної хтивості й бажань, однак вважають себе володарями світу. Це називають ілюзією. Коли людина звільнена, її ілюзії зникають, і вона добровільно віддає себе Верховному Господеві, і діє згідно з Його бажаннями. Остання ілюзія, остання пастка *māйі*, в яку може потрапити жива істота, полягає в твердженні, що вона — Бог. Жива істота вже не вважає себе обумовленою душею, вона вважає себе за Бога. Вона настільки нерозсудлива, що не може второпати: якщо б вона була Богом, то сумніви не посідали б її. Однак вона не зважає на це. Такою є остання хитрість *māйі.* Насправді ж звільнитись від ілюзорної енергії можливо лише осягнувши Кр̣шн̣у, тобто Верховного Бога-Особу, і погодившись діяти згідно з Його велінням.

Дуже важливим у даному вірші є слово *моха. Моха* стосується всього того, що суперечить знанню. Істинне знання полягає в розумінні того, що кожна жива істота є вічна слуга Господа, однак натомість вона вважає себе за господаря матеріального світу, прагнучи панувати над матеріальною природою. Такими є хиби живої істоти. Цю ілюзію можна подолати з Господньої ласки або ж з ласки чистого відданого Кр̣шн̣и. Коли ілюзія зникає, людина починає діяти в свідомості Кр̣шн̣и.

Свідомість Кришни означає, що людина діє згідно з веліннями Кришни. Обумовлена душа, яку ввела в оману зовнішня матеріальна енергія, не знає, що лише Верховний Господь є правителем, що сповнений знання, і володарем усього. На Своє бажання Він може дати Своїм відданим усе. Він — друг кожного, але особливо Він прихильний до Своїх відданих. Кришна владний над матеріальною природою й над усіма живими істотами. Він також є повелитель невичерпного часу і Він сповнений усіх надзвичайних щедрот і достоїнств, й усієї могутності. Верховний Бог-Особа може навіть віддати Себе Своєму відданому. Той, хто не знає Його, перебуває в пітьмі ілюзії. Така людина не стає відданим Господа, вона служить *майї*. Арджуна ж, вислухавши *Бгаґавад-ґіту* від Верховного Бога-Особи, звільнився від усіх своїх ілюзій. Він зрозумів, що Кришна — не лише його друг, але й Верховний Бог-Особа. Він воістину пізнав Кришну. Отже, зрозуміти *Бгаґавад-ґіту* означає воістину пізнати Кришну. Досконале знання одразу ж піднімає людину на рівень відданості Кришні. Коли Арджуна збагнув, що задум Кришни полягав у тому, щоб зупинити надмірний приріст населення, він підкорився Його бажанню й погодився воювати. Він знову взяв свою зброю — лук та стріли, — щоб стати до бою з наказу Верховного Бога-Особи.

ВІРШ 74

सञ्जय उवाच ।
इत्यहं वासुदेवस्य पार्थस्य च महात्मनः ।
संवादमिममश्रौषमद्भुतं रोमहर्षणम् ॥७४॥

сан̃джайа ува̄ча
іті ахам̇ ва̄судевасйа па̄ртгасйа ча маха̄тманах̣
сам̇ва̄дам імам аш́раушам адбгутам̇ рома-харшан̣ам

сан̃джайах̣ ува̄ча—Сан̃джайа сказав; *іті*—таким чином; *ахам*—я; *ва̄судевасйа*—Кришни; *па̄ртгасйа*—і Арджуни; *ча*—також; *маха̄тманах̣*—великої душі; *сам̇ва̄дам*—обговорення; *імам*—це; *аш́раушам*—почув; *адбгутам*—дивне; *рома-харшан̣ам*—волосся настовбурчується.

Сан̃джайа сказав: Так я слухав бесіду двох великих душ — Кришни й Арджуни. Й настільки дивним є почуте мною, що волосся у мене встає дибки.

ПОЯСНЕННЯ: На початку *Бгаґавад-ґіти* Дгртарāшṭра задав своєму повірнику Сайджайі питання: «Що відбувається на полі битви Курукшетра?» І вся *Бгаґавад-ґіта* відкрилась в серці Сайджайі милістю його духовного вчителя Вйāси, і він зміг пояснити суть того, що відбувалось на полі битви. Винятковість викладеної тут бесіди полягає в тому, що ніколи раніше між двома великими душами не відбувалась настільки важлива розмова й ніколи не відбудеться в майбутньому. Чудо цієї бесіди в тому, що Верховний Бог-Особа розповідає про Себе Самого та про Свої енергії живій істоті, Арджуні, Своєму великому відданому. Якщо ми, намагаючись збагнути Кршṇу, підемо стопами Арджуни, наше життя стане щасливим й успішним. Сайджайа усвідомив це й, чимдалі більше переймаючись розумінням, зміг викласти всю бесіду Дгртарāшṭрі. Остаточний висновок такий: де Кршṇа і Арджуна — там перемога.

ВІРШ 75

व्यासप्रसादाच्छ्रुतवानेतद्गुह्यमहं परम् ।
योगं योगेश्वरात्कृष्णात्साक्षात्कथयतः स्वयम् ॥७५॥

вйāса-прасāдāч чгрутавāн етад ґухйам ахам̇ парам
йоґам̇ йаґеśварāт кршṇāт сāкшāт катгайатах̣ свайам

вйāса-прасāдāт—милістю Вйāсадеви; *ш́рутавāн*—почув; *етат*—це; *ґухйам*—потаємне; *ахам*—я; *парам*—верховний; *йоґам*—містицизм; *йоґа-ш́йварāт*—від володаря всього містицизму; *кршṇāт*—від Кршṇи; *сāкшāт*—безпосередньо; *катгайатах̣*—сказане; *свайам*—особисто.

З ласки Вйāси почув я цю найпотаємнішу бесіду від учителя всього містицизму Кршṇи, який особисто розмовляв з Арджуною.

ПОЯСНЕННЯ: Вйāса був духовним учителем Сайджайі, і Сайджайа визнає, що саме з ласки Вйāси він зміг осягнути Верховного Бога-Особу. Це означає, що людина не повинна намагатись збагнути Кршṇу безпосередньо, а лише за допомогою духовного вчителя. Хоча людина й отримує це знання через прозоре посередництво духовного вчителя, вона безпосередньо переживає його. В цьому полягає секрет учнівської послідовності. Якщо духовний учитель істинний, то людина може почути *Бгаґавад-ґіту* безпосередньо, як Арджуна. На світі є чимало містиків та йоґів, але Кршṇа — владика всіх систем *йоги*. Настанову Кршṇи ясно сформульовано в *Бгаґавад-ґіті*: віддати себе Кршṇі. Той, хто діє так — найдосконаліший

йог. Це підтверджується в останньому вірші шостої глави: *йоґінām апі сарвешāм*.

Нāрада є прямим учнем Кришни й духовним учителем Вйāси. Тому Вйāса є такий же досконалий, як і Арджуна, бо він належить до *парампари*. А Сайджайа — прямий учень Вйāси, з ласки Вйāси його чуття були очищені, і він міг безпосередньо бачити й слухати Кришну. Той, хто безпосередньо чує Кришну, може збагнути це найпотаємніше знання. Той, хто не належить до *парампари*, не зможе почути Кришну, і його знання завжди є недосконалим, принаймні що стосується *Бгаґавад-ґīти*.

В *Бгаґавад-ґīті* пояснено всі системи *йоґи*: *карма-йоґу, джнāна-йоґу* і *бгакті-йоґу*. І Кришна, як володар усього містицизму, стоїть над ними. Слід зрозуміти, що, подібно до Арджуни, який отримав можливість збагнути Кришну безпосередньо, Сайджайа також, з ласки Вйāси, слухав Кришну безпосередньо. По суті немає значення, як людина слухає Кришну, — прямо або через істинного духовного вчителя, такого, як Вйāса. Духовний вчитель є представником Вйāсадеви. Тому, згідно з ведичною традицією, на день явлення духовного учителя його учні виконують обряд *Вйāса-пūджі*.

ВІРШ 76

राजन्संस्मृत्य संस्मृत्य संवादमिममद्भुतम् ।
केशवार्जुनयोः पुण्यं हृष्यामि च मुहुर्मुहुः ॥ ७६ ॥

рāджан сам̇смр̣тйа сам̇смр̣тйа сам̇вāдам імам адбгутам
кеш́авāрджунайох̣ пун̣йам̇ хр̣ш́йāмі ча мухур мухух̣

рāджан—о царю; *сам̇смр̣тйа*—згадуючи; *сам̇смр̣тйа*—згадуючи; *сам̇вāдам*—послання; *імам*—цей; *адбгутам*—дивовижний; *кеш́ава*—Господа Кришни; *арджунайох̣*—і Арджуни; *пун̣йам*—благочестивий; *хр̣ш́йāмі*—я отримую задоволення; *ча*—також; *мухух̣ мухух̣*—раз-у-раз.

О царю, коли я знову й знову згадую цю дивовижну, священну розмову Кришни і Арджуни, я відчуваю насолоду й тіло моє тремтить.

ПОЯСНЕННЯ: Осягнення *Бгаґавад-ґīти* — процес настільки трансцендентний, що кожен, хто познайомиться із змістом бесіди Кришни і Арджуни, стає праведником і ніколи не зможе забути цієї розмови. Таким є трансцендентне духовне життя. Іншими словами, той, хто чує *Бгаґавад-ґīту* із справжнього джерела, безпосеред-

ньо від Кр̣шн̣и, досягає цілковитої свідомості Кр̣шн̣и. Усвідомивши Кр̣шн̣у, людина відчуває просвітлення, яке чимдалі зростає, і вона насолоджується життям, її проймає трепет захвату щомиті, постійно.

ВІРШ 77

तच्च संस्मृत्य संस्मृत्य रूपमत्यद्भुतं हरेः ।
विस्मयो मे महान्राजन्हृष्यामि च पुनःपुनः ॥७७॥

тач ча сам̇смр̣тйа сам̇смр̣тйа рӯпам атй-адбгутам̇ харех̣
вісмайо ме махāн рāджан хршйāмі ча пунах̣ пунах̣

тат—те; *ча*—також; *сам̇смр̣тйа*—згадуючи; *сам̇смр̣тйа*—згадуючи; *рӯпам*—форму; *ати*—дуже; *адбгутам*—дивне; *харех̣*—Господа Кр̣шн̣и; *вісмайах̣*—дивне; *ме*—мій; *махāн*—великий; *рāджан*—о цар; *хршйāмі*—я радію; *ча*—також; *пунах̣ пунах̣*—раз-у-раз.

О царю, коли я згадую дивовижний образ Господа Кр̣шн̣и, мене охоплює ще більший захват, і я радію знову й знову.

ПОЯСНЕННЯ: Виявилось, що Сан̃джайа милістю Вйāси також отримав можливість бачити всесвітню форму Кр̣шн̣и, явлену Арджуні. Сказано, що ніколи раніше Господь не являв цієї Своєї форми, лише Арджуна був гідний бачити її. Однак й інші великі віддані могли споглядати всесвітню форму Кр̣шн̣и, явлену Арджуні; серед них також був і Вйāса. Вйāса — один з великих відданих Господа, його вважають за можновладне втілення Кр̣шн̣и. Вйāса відкрив це знання своєму учневі Сан̃джайі, який потім знову і знову насолоджувався спогадами про чудовий образ Кр̣шн̣и, що був явлений Арджуні.

ВІРШ 78

यत्र योगेश्वरः कृष्णो यत्र पार्थो धनुर्धरः ।
तत्र श्रीर्विजयो भूतिर्ध्रुवा नीतिर्मतिर्मम ॥७८॥

йатра йоґеш́варах̣ кр̣шн̣о йатра пāртго ґанур-ґарах̣
татра ш́рӣр віджайо бгӯтір дґрувā нӣтір матір мама

йатра—де; *йоґа-ш́ва̄раха̣*—володар містицизму; *кр̣шн̣ах̣*—Господь Кр̣шн̣а; *йатра*—де; *пāртгах̣*—син Пр̣тги; *ґанух̣-ґарах̣*—той, що тримає лук і стріли; *татра*—там; *ш́рӣх̣*—пишнота; *віджайах̣*—пе-

ремога; *бгӯтіх*—надзвичайна сила; *дгрувā*—неодмінно; *нīтіх*—мораль; *матіх мама*—моя думка.

Де б не був присутній Кр̣шн̣а, Повелитель усіх містиків, і де б не перебував Арджуна, великий лучник, там неодмінно будуть достатки, перемога, надзвичайна сила й праведність. Така моя думка.

ПОЯСНЕННЯ: Бгаґавад-ґīтā починається з питань Дгр̣тарāшт̣ри. Цар сподівався на перемогу своїх синів, на боці яких стояли такі визначні воїни, як Бгīшма, Дроң̣а і Карң̣а. Він гадав, що перемога буде за ним. Однак, змалювавши хід подій на полі битви, Сайджайа сказав цареві: «Ти думаєш про перемогу, але я вважаю, що удача буде там, де Кр̣шн̣а й Арджуна». Він прямо заявив Дгр̣тарāшт̣рі, що тому нічого сподіватись на перемогу. Перемога забезпечена Арджуні, бо на його боці був Кр̣шн̣а. Те, що Кр̣шн̣а перейняв на Себе обов'язки візничого Арджуни, свідчить ще про одну з Його надзвичайних щедрот. Кр̣шн̣а повністю володіє всіма достоїнствами, одним з яких є відречення. Відомо чимало прикладів відречення, а Кр̣шн̣а також — найвищий майстер відречення.

Битва відбувалась між Дурйодганою та Йудгішт̣гірою. Арджуна воював на боці свого старшого брата Йудгішт̣гіри. Перемога Йудгішт̣гіри була напередвизначена, тому що на його боці воювали Кр̣шн̣а й Арджуна. Від результату битви залежало, кому бути правителем світу, і Сайджайа провидів, що влада перейде до Йудгішт̣гіри. Тут також передбачено, що Йудгішт̣гірі після перемоги в цій битві сприятиме доля, тому що він був справедливий і побожний й особливо завдяки його високим моральним устоям, — він не збрехав жодного разу в житті.

Є чимало недалеких людей, які сприймають *Бгаґавад-ґīту* лише як обговорення деяких питань між двома соратниками на полі бою. Але така книга не змогла б стати священним писанням. Дехто може заперечити, що, мовляв, Кр̣шн̣а закликав Арджуну воювати, і це аморально, однак справжній стан речей полягає в тому, що якраз *Бгаґавад-ґītā* є вище вчення моральності. І цю вищу моральну засаду викладено в тридцять четвертому вірші дев'ятої глави: *ман-манā бгава мад-бгактах*. Людина мусить стати відданим Кр̣шн̣и. Суть будь-якої релігії полягає в тому, щоб вручити себе Кр̣шн̣і (*сарва-дгармāн парітйаджйа мāм екам ш́араңам враджа*). Настанови *Бгаґавад-ґīти* описують вищий шлях релігії й моральності. Всі інші шляхи також можуть вести до очищення й, зрештою, виводити на цей же шлях, але остання настанова *Ґīти* — вручити себе Кр̣шн̣і — є вище слово будь-якої моралі та релігії. Таким є висновок вісімнадцятої глави.

Із *Бгаґавад-ґіти* можна зрозуміти, що самоусвідомлення шляхом філософських роздумів або медитації — це лише початок духовного процесу, вища ж досконалість полягає в тому, щоб вручити себе Кр̣шн̣і. У цьому — суть *Бгаґавад-ґіти*. Можна сказати, що дотримування певних життєвих засад згідно із суспільним та соціальним устроєм громадського життя й відповідно до різних релігійних напрямків являє собою потаємний шлях знання. Але, хоча релігійні обряди й складають тайну, медитація і розвиток знання — ще потаємніші. А настанова вручити себе Кр̣шн̣і у відданому служінні, сповнившись свідомості Кр̣шн̣и — найсокровенніша. В цьому суть вісімнадцятої глави.

Ще один аспект *Бгаґавад-ґіти* полягає в тому, що вищою істиною є Верховний Бог-Особа, Кр̣шн̣а. Абсолютну Істину осягають в трьох аспектах: як безособистісного Брахмана, як локалізовану Парама̄тму і, врешті-решт, як Верховного Бога-Особу, Кр̣шн̣у. Досконале усвідомлення Абсолютної Істини означає досконале знання про Кр̣шн̣у. Якщо людина усвідомила Кр̣шн̣у, то всі інші розділи знань стають невід'ємною частиною цього розуміння. Кр̣шн̣а трансцендентний, тому що Він вічно сповнений Своєї внутрішньої могутності. Живі істоти проявляються з Його енергій і їх поділяють на дві категорії: на вічно обумовлених і вічно звільнених. Таких живих істот безліч, і їх вважають істотними частками Кр̣шн̣и. Матеріальна енергія проявляється в двадцяти чотирьох елементах. Творіння змінюється під впливом вічного часу, його створює й руйнує зовнішня енергія. Це проявлення космічного світу періодично стає то видимим, то невидимим.

В *Бгаґавад-ґіті* розглядалось п'ять основних тем: Верховний Бог-Особа, матеріальна природа, живі істоти, вічний час і діяльність різного роду. І всі вони коряться Верховному Богові-Особі, Кр̣шн̣і. Всі концепції Абсолютної Істини, а саме: безособистісний Брахман, локалізована Парама̄тма̄ й ще які-небудь трансцендентні концепції є складовими частинами єдиної загальної концепції Верховного Бога-Особи. Хоча на перший погляд може здатись, що Верховний Господь, живі істоти, матеріальна природа й час відмінні одне від одного, по суті все невідмінне од Всевишнього, але Всевишній завжди відмінний від усього. В цьому полягає суть філософії Господа Чаітанйі про «незбагненну єдність й відмінність». Ця філософська система є досконалим знанням про Абсолютну Істину.

Жива істота в своєму істинному стані є чистим духом. Вона подібна до атомічної частки Вищого Духу. Таким чином, Господа Кр̣шн̣у можна порівняти із сонцем, а живі істоти — з сонячним світлом. Живі істоти належать до межової енергії Господа, і тому вони схильні взаємодіяти або з матеріальною енергією, або з ду-

ховною. Іншими словами, жива істота перебуває в межовому становищі між двома енергіями Господа, а оскільки вона належить до Його вищої енергії, то наділена певною незалежністю. Правильно використовуючи свою незалежність, вона безпосередньо підлягає Кришні й відтак досягає свого природного становища у вищій енергії, яка дарує блаженство.

Так закінчуються пояснення Бгактіведанти до вісімнадцятої глави Шрімад Бгаґавад-ґіти, в якій розглядалась досконалість відречення.

Додатки

Про автора

Його Божественна Милість А.Ч. Бгактіведанта Свамі Прабгупāда з'явився в цьому світі 1896 року в Калькутті (Індія). Там же, в 1922 році, він вперше зустрів свого духовного вчителя Бгактісіддгāнту Сарасватī Ґосвāмī. Бгактісіддгāнті Сарасватī, видатному вченому в галузі релігії та засновнику шестидесяти чотирьох Ґāудīйа Маṭг (ведичних інститутів) сподобався освічений молодий чоловік, якого він одразу ж переконав присвятити своє життя справі поширення ведичного знання. Так він став духовним вчителем Шрīли Прабгупāди, який через одинадцять років прийняв від нього і формальне посвячення.

Під час першої їхньої зустрічі Шрīла Бгактісіддгāнта Сарасватī Ṭгāкура попросив Шрīлу Прабгупāду поширювати ведичне знання англійською мовою. В наступні роки Шрīла Прабгупāда багато допомагав у роботі Ґāудīйа Маṭг. Він також написав коментарі до *Бгаґавад-ґīти,* а в 1944 році почав видавати англійською мовою часопис, що називався «Назад до Бога» і який виходив двічі на місяць. Зараз журнал, яким опікуються його учні, виходить щомісяця більш ніж тридцятьма мовами.

В 1947 році Товариство Ґāудīйа *ваішṇав* надало Шрīлі Прабгупāді титул «Бгактіведанта», таким чином відзначивши його вченість та відданість Господу. В 1950 році в п'ятидесятичотирирічному віці Шрīла Прабгупāда відмовився од сімейного життя й обрав спосіб життя *вāнапрастґи,* щоб повністю присвятити себе науковій та літературній праці. Шрīла Прабгупāда оселився в святому місті Врндāвані, де й жив у невибагливих умовах в середньовічному історичному храмі Рāдгā-Дāмодари. Протягом кількох років він був цілковито заглиблений в наукові та літературні заняття. У 1959 році він прийняв обітницю відречення (*саннйāсу*). Там, у храмі Рāдгā-Дāмодари, Шрīла Прабгупāда почав працювати над своїм шедевром — багатотомним перекладом *Шрīмад-Бгāґаватам* (*Бгāґавата Пурāṇи*), що містить вісімнадцять тисяч віршів, а також над коментарями до неї. Там же він написав невеличку книжку «Легка подорож до інших планет».

У 1965 році, опублікувавши вже перші три томи *Шрīмад-Бгāґаватам,* Шрīла Прабгупāда їде до Сполучених Штатів, щоб здійснити місію, яку поклав на нього його духовний вчитель. Наступними роками він випустив більше шестидесяти томів авторитетних перекла-

дів, коментарів та оглядових нарисів творів індійської класики в галузі філософії та релігії.

У 1965 році, коли Шрīла Прабгупāда на вантажному судні прибув до Нью-Йорку, він фактично не мав ніяких засобів до існування. Майже після року поневірянь, у липні 1966 року, він заснував Міжнародне товариство свідомості Кр̣шн̣и. До того часу як він, 14 листопада 1977 року, залишив цей світ, Товариство, яке він очолював, виросло до всесвітньої конфедерації, що складається з більше ніж ста *āшрамів,* шкіл, храмів, інститутів та сільськогосподарських громад.

Саме Шрīла Прабгупāда заснував у США першу експериментальну ведичну сільськогосподарську громаду. Успіх цієї громади надихнув його учнів на створення багатьох подібних комун у США та за їхніми межами.

У 1972 році заснуванням у Далласі *ґурукули* він ввів на Заході ведичну систему початкової та середньої освіти. Відтоді учні Шрīли Прабгупāди під його безпосереднім керівництвом відкрили дитячі школи-*ґурукули* по всьому світі, а головний центр освітньої системи ІСККОНу розміщено зараз у Вр̣ндāвані (Індія).

Шрīла Прабгупāда був також натхненником будівництва декількох великих міжнародних культурних центрів в Індії. Довкола центру в Шрīдгāмі Māйāпурі, що в Західній Бенгалії, заплановано будівництво духовного міста; здійснення цього далекосяжного проекту триватиме більше десяти років. У Вр̣ндāвані збудовано величний храм Кр̣шн̣и-Баларāми та готель для гостей з усього світу. Товариство також має культурні та освітні центри в Бомбеї та в десяти інших великих містах індійського підконтиненту.

Однак найбільш видатний здобуток Шрīли Прабгупāди—його книги. Високо ціновані в академічних колах за свою авторитетність, глибину і доступність викладу, книги ці стали зразковими загальновизнаними підручниками в численних учбових закладах. Твори Шрīли Прабгупāди перекладено більш ніж тридцятьма світовими мовами. Видавництво «Бгактіведанта Бук Траст», що було утворене в 1972 році задля публікації його книг, є найбільшим видавництвом, що публікує праці з індійської філософії та релігії.

За дванадцять років, незважаючи на свій похилий вік, Шрīла Прабгупāда чотирнадцять разів об'їхав навколо світу, читаючи лекції на всіх п'яти континентах. Така зайнятість, однак, не перешкоджала Шрīлі Прабгупāді продовжувати свої плідні літературні заняття. Його твори складають справжню енциклопедію з ведичної філософії, релігії, літератури та культури.

Мантра-медитація

Медитація являє собою дуже важливий різновид діяльності для тих, хто бажає знайти щастя й звільнитись від усіх страждань та тривог.

Слово «медитація» означає «розумове споглядання», але в спогляданні повинен бути об'єкт. Щоб позбутись повсякденних тривог, що в них занурений розум, людині слід піднятися над матеріальним рівнем. Вона повинна спробувати закріпитись на трансцендентнім, духовнім рівні і зробити це можна, якщо постійно виспівувати Господні імена, спілкуючись з Ним таким способом.

У Господа, як свідчать різні релігійні писання, багато імен: Кршна, Рāма, Єгова, Аллах, Будда та інші. Оспівування імен Господа очищувально впливає на людину і підносить її з матеріального рівня на духовний. В Індії протягом тисячоліть люди оспівують Господні імена у вигляді *мантр*. На санскриті *мана* означає «розум», а *трайа* означає «звільнення». Таким чином, *мантра* є поєднання трансцендентних звуків, що звільнюють наш розум від тривог.

В оспівуванні Харе Кршна *махā-мантри* немає якихось твердих і безумовних правил. Найбільш прекрасним в *мантра*-медитації є те, що *мантру* можна повторювати скрізь: дома, на роботі, в машині, автобусі чи метро, — і робити це можна будь-коли.

Існує два основних різновиди оспівування. Особисту медитацію, під час якої людина користується вервицею, називають *джапою*. Коли ж людина співає, відгукуючись на спів інших, — таке оспівування називають *кīртана*. *Кīртану* звичайно супроводжує гра на музичних інструментах та плескання в долоні. Радять практикувати обидва різновиди оспівування, адже кожний з них дуже сприяє духовному поступові.

Для того, щоб практикувати перший різновид медитації, *джапу*, потрібна лише вервиця, тобто цупка нитка з нанизаними на неї намистинами. Її можна придбати в крамниці, або ж, якщо це неможливо, виготовити самому. Якщо ви бажатимете зробити вервицю самі, вам потрібно буде дотримуватись таких нескладних вказівок:

1) Придбайте 109 великих круглих дерев'яних намистин. Вони повинні бути близько 1–2 сантиметрів у діаметрі, й мати отвір, крізь який можна було б продіти нитку. Подбайте, щоб це була міцна, товста нейлонова нить, 3–5 метрів завдовжки.

2) Відступивши близько 15 сантиметрів од кінця нитки, зав'яжіть вузол й нанизуйте намистини по одній з довшого кінця ниті, зав'язуючи після кожної один або два (залежно від товщини нитки) вузлики.

Нанизавши таким чином 108 намистин, продіньте обидва кінці нитки крізь останню намистину.

Цю намистину називають намистиною Кр̣шн̣и й, якщо це можливо, вона повинна бути більшою проти інших. Просмикнувши обидва кінці нитки крізь неї, зав'яжіть вузол й обріжте зайве. Ось ви й тримаєте в руках низку ваших чоток для *джапи.*

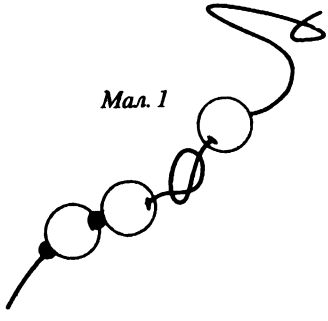

Мал. 1

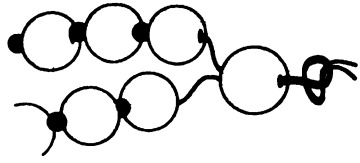

Мал. 2

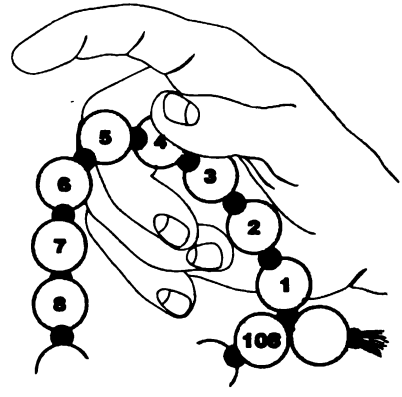

Мал. 3

Щоб розпочати медитацію за допомогою вервиці, затисніть намистину, першу за намистиною Кр̣шн̣и, між великим та середнім пальцями правої руки й прокажіть заразом усю *махā-мантру:* Харе Кр̣шн̣а Харе Кр̣шн̣а Кр̣шн̣а Кр̣шн̣а Харе Харе / Харе Рāма Харе Рāма Рāма Рāма Харе Харе. Потім переходьте до дальшої намистини, затискуйте її між тими ж самими пальцями й знову проказуйте *махā-мантру.* Продовжуйте перебирати таким чином намистини вервиці, повністю проказуючи *мантру* на кожній із них, аж поки ви не «пройдете» по колу всю низку з 108 кульок й не дійдете до намистини Кр̣шн̣и. Це означатиме, що ви завершили одне «коло» *джапи.* Оспівування одного «кола» звичайно повинно тривати

близько семи хвилин, хоча спочатку воно може віднімати хвилин десять чи навіть більше. Не «читаючи» *мантри* на намистині Кршни, переверніть вервицю й продовжуйте повторювати *мантру*, перебираючи намистини одну за одною в зворотнім напрямкові. Використовуючи вервицю в оспівуванні святих імен, ви залучаєте до медитації чуття дотику, що сприяє більшій зосередженості на звуках, які ви вимовляєте.

Якщо ви склали обітницю оспівувати щодня не менше певного числа «кіл» *махā-мантри* і бажаєте відстежувати кількість уже прочитаних, незайвим буде мати при собі низочку намистин по числу «кіл», що ви їх повторюєте щоденно. Між намистинами такого «лічильника» не треба мати вузликів, зав'яжіть їх лише по краях нитки для того, щоб намистини не зіскочили з неї. Прочитавши «коло», пересуньте одну намистину донизу, — відтак ви знатимете, скільки «кіл» ви вже прочитали.

За бажанням, *мантру* можна повторювати в приміщенні або ж на свіжому повітрі, оспівуючи її так гучно, чи так тихо, як вам те до вподоби, головне, — промовляйте її чітко й достатньо голосно, щоби чути її самому. Цілком ймовірно, що ваш розум відволікатиметься на сторонні думки під час того, як ви повторюватимете *мантру*, бо такою є його природа: хистка, нестійка, завжди в пошуках переміни теми роздумів. Ви ж намагайтесь зосередитись тільки на оспівуванні Харе Кршна *мантри*, дочуваючись до кожного її складу.

Мантру можна оспівувати будь-коли, але у ведичній літературі вказано на певні часи, як найбільш сприятливі для духовної діяльності. Найсприятливішими з такого погляду є вранішні години. Зауважено, що дуже помічним є оспівувати *мантру* в певний, завжди один і той же, час. Почніть із одного-двох щоденних «кіл», поступово збільшуйте їхню кількість, поки ви не досягнете рівня в шістнадцять «кіл», котрий є мінімальним для того, хто ставиться до *джапа*-медитації серйозно й бажає стати відданим Господа Кршни.

На відміну од *джапи*, *кīртана* являє собою групову медитацію. Спів Харе Кршна *мантри* у *кīртані* виконують на якийсь мотив, і його можуть супроводжувати музичні інструменти. *Кīртани* можна влаштовувати в себе вдома з сім'єю та друзями, в гостях або ж на природі. Хтось один «веде» *кīртан*, тобто спочатку він виспівує Харе Кршна *мантру*, інші ж потім відгукуються на той же самий мотив. «Заспівувач» співає знову, — інші знову підхоплюють. Таким чином триває *кīртана*, — оспівування *мантри*, яку повторюють знову і знову, збільшуючи духовне блаженство всіх, хто приймає в цьому участь.

Перевага *кīртани* в тому, що ви слухаєте не лише своє власне оспівування, але й спів інших. *Мантру* можна співати на будь-який

мотив, непогано також підіґрувати на музичних інструментах, хоча останнє не є обов'язковим. Звичайно в *кіртанах* використовують такі традиційні індійські інструменти, як барабани й ручні цимбали, але якщо їх немає, можна скористатися тим, що є напохваті: будь-яка коробка може замінити барабан, а що-небудь дзвінке — цимбали. Інші музичні інструменти, як, наприклад, фортепіано, орган, флейта, ґітара, також є прийнятними. Гарно й просто плескати в долоні. Діти також можуть приймати участь в оспівуванні, це дуже сприятиме їхньому духовному розвиткові. Таким чином уся родина може збиратися вечорами на *кіртан*. Такі вечори треба мати щодня, або ж так часто, наскільки це можливо.

Оспівування Харе Кришна *махā-мантри* наділить вас відчуттям надзвичайної свіжості, яка до того ж повсякчас зростатиме. Ви можете переконатися в тому самі. Спробуйте-но кільканадцять разів проказати будь-яке інше слово або ж фразу. Якщо ви знову й знову повторюватимете, скажімо, «Пепсі-кола», це набридне вам не більш ніж через якіхось дві-три хвилини. Ви не знайдете в такому оспівуванні ніякісінького задоволення, й воно анітрохи не розважить вас. Звуки ж імені Кришни — трансцендентні, і Його ім'я хочеться виспівувати ще і ще.

За яких би умов людина не повторювала *махā-мантру*, це надзвичайно сприятливо відіб'ється на її духовному поступові. Однак великі святі й мудреці, котрі є авторитетами з *мантра*-медитації, радять дотримуватися деяких практичних вказівок задля того, щоб посилити й прискорити дію такої медитації.

Чим більше людина оспівуватиме Харе Кришна *мантру*, тим легше їй буде дотримуватися перелічених нижче засад, тому що, оспівуючи, вона набуватиме духовної міці й розвиватиме смак до насолод вищого ґатунку. Якщо оспівування почне приносити людині духовну насолоду, їй стає набагато легше відмовитися од поганих звичок, які перешкоджають її духовному розвиткові.

1) Тим, хто щиро і з серйозністю прагне розвиватися духовно, радять додержуватися таких засад на впорядкування життя: а) не їсти м'ясо, рибу та яйця; б) не вживати дурманних засобів (наркотичних препаратів, марігуани, ґашишу, ЛСД, спиртного, тютюну й навіть кави та чаю); в) не грати в азартні ігри; г) не мати позашлюбних статевих зносин (у шлюбі — лише задля зачаття дітей).

Дотримуючись цих чотирьох засад, що впорядковують життя, можна досягнути швидкого поступу в духовнім житті. Якщо ж людина нехтуватиме такими принципами, їй буде надзвичайно важко розвиватися духовно, тому що потурання поганим звичкам посилюватиме прив'язаність до матеріального. Проте, Харе Кришна *мантра* є настільки дійовою, що можна починати оспівувати її за будь-

яких життєвих умов, і спів цей допомагатиме просуватися вперед шляхом духовного розвою.

2) Слід регулярно читати ведичну літературу, особливо *Бгаґавад-ґіту* та *Шрімад-Бгаґаватам*. Просте слухання про Кршну, Його надзвичайні дії та трансцендентні розваги очищує серце від бруду, що накупчився в ньому внаслідок довгого зв'язку з матеріальним світом. Слухаючи день у день про Кршну та духовний світ, де Кршна насолоджується вічними іграми в товаристві відданих Йому, ви неодмінно усвідомите природу душі, сутність правдивої духовної діяльності та досконалий шлях вивільнення з матеріального оточення.

3) Для того, щоб краще захиститися від матеріального опоганення, слід харчуватися лише вегетаріанською їжею, котра одухотворена тим, що її було піднесено й запропоновано Верховному Господеві, Кршні. Вбивство будь-якої живої істоти, включаючи рослини, спричиняється до зворотніх наслідків, однак, в *Бгаґавад-ґіті* Кршна запевняє, що Він звільнить від кармічних наслідків того, хто пропонує Йому вегетаріанську їжу (*див.* «Додатки», розділ «*Прасадам* — Господня милість»).

4) Плоди своєї роботи слід офірувати Кршні, Верховному Господеві. Якщо людина працює заради власної втіхи та насолоди, вона неминуче зазнаватиме дії зворотніх наслідків такої діяльності. Однак якщо працювати задля Кршни, для того, щоб вдовольняти Його, — така діяльність є вільною від кармічних наслідків. Робота, що здійснюється як служіння Господеві, не лише звільняє людину од *карми*, але й будить у ній любов до Кршни. Можна продовжувати працювати згідно зі своїм фахом, однак, треба уникати деяких різновидів роботи, як ось: не слід вдаватися до діяльності, що пов'язана, прямо чи посередньо, з порушенням вищезазначених чотирьох засад на впорядкування життя.

5) Якщо ви серйозно ставитесь до *мантра*-медитації, шукайте, наскільки це можливо, товариства тих, хто поділяє ваші думки, — спілкування з ними надасть вам духовної міці. Природно, що індивід набуває якостей тих людей, з котрими він спілкується. І тому треба бути дуже обережним у своїх стосунках з тими, чий матеріалістичний умонастрій може шкідливо впливати на ваше духовне життя. Найкраще — спілкуватися з тими, хто прагне духовного поступу, хто оспівує Харе Кршна *махā-мантру* й дотримується чотирьох засад, що впорядковують життя, — це зробить ваш шлях додому, назад до Бога, прямим та швидким.

Прасāдам — Господня милість

Господь підсумовує шлях *бгакті-йоги*, *йоги* відданого служіння, говорячи: «Все, що ти робиш, усе, що ти їси, все, що ти пропонуєш і віддаєш, усі покути, що ти їх накладаєш на себе, — всі свої дії виконуй як жертву Мені» (Бг. 9.27). Отже, приготування й пропонування Кршні їжі є складова частина методу *бгакті-йоги*.

Господь також описав які підношення бажані Йому. «Якщо Мені з любов'ю та відданістю пропонують листок, квітку, фрукт або трошки води, Я прийму їх» (Бг. 9.26). Кршна зумисно не називає м'ясо, рибу або ж яйця, так, щоб відданий Кршни не пропонував Йому цих речей. Відданий, що сповнений любові до Кршни, пропонуватиме Йому лише найчистіші та найдобірніші страви, — певна річ, до них не належать шматки трупів забитих на бойні тварин, що розкладаються, або ж зародки майбутніх курчат.

В свідомості Кршни відданий пропонує Кршні їжу на відзнаку своєї любові до Нього. Ми бачимо, що і в повсякденнім житті люди готують їжу для тих, кого вони люблять або до кого почувають прихильність. І в такій їжі цінним є не лише сама вона, але передусім любов та відданість, з якою її було приготовано. Так само, коли пропонують їжу Кршні, це допомагає посилити нашу любов та відданість Йому.

Звісно, дуже важко любити того, кого ніколи не бачили, однак ведичні священні писання, котрим немає рівних у всьому світі, наводять детальні описи особистісних рис Бога. В Святому Письмі інших провідних світових релігій Бога побіжно згадано як Верховного Отця, але, на подив, не подано майже ніяких відомостей щодо Його особи. Христос називав себе сином Божим, Мохамед був Його пророк, але хто ж є Сам Бог? Він лише непрямо виявляє Себе — то як голос із неба, то як кущ, що палає й т. ін.

Однак якщо ми припускаємо, що Бог сотворив нас, то згідно з логікою ми не можемо заперечувати, що Йому Самому притаманні всі атрибути особистості: певна форма та зовнішність, й усі можливості й здатності різних чуттів та різноманітних органів. Ми — особистості і ми володіємо певною формою, тож якщо гадати, що Бог позбавлений таких рис, це означатиме, що ми перевершуємо

Його з цього погляду. Було б меншою мірою нелогічним думати, що створене Богом може в якомусь розумінні перевершувати свого Творця. Отже, так само, як і ми є особистостями, Господь також є особою, Верховною Особою, котра має духовну форму, могутню безмежно, — однак особистісну. По усьому, сказано ж, що нас створено за Божим образом та подобою.

Послуговуючись своєю уявою, західні митці звичайно зображали Бога в образі кремезного бородатого літнього чоловіка. Але ніде, крім ведичних *шāстр*, Писань, що їх шанують в Індії, Ви не знайдете прямих описів особистості та зовнішнього вигляду Бога. Перш за все, Бог — вічно юний, і Він має дивовижні духовні якості, які приваблюють думки та серця навіть звільнених душ. Він — вищий художник, верховний музикант. Його мова надзвичайно прекрасна, інтелект — надзвичайно глибокий, Він високо цінує дотеп і жарт, й Він цілковито відречений. Більше того, Він являє незрівнянні трансцендентні розваги в гурті Своїх вічних супутників. Нескінченні описи привабливих рис Верховної Особистості, що їх містять *Веди*. Тому Його називають Кр̣шн̣ою, що означає «той, хто приваблює всіх». Якщо ми усвідомлюємо Божу особистісність, стає незрівнянно легше зосереджуватися думкою на Ньому, надто тоді, коли ми пропонуємо Йому їжу.

Кр̣шн̣а надзвичайно могутній та цілковито духовний, і тому все, що якимось чином дотикається Нього, повністю очищується й одухотворюється. Навіть у царстві матеріальної природи деякі об'єкти наділено здатністю очищувально впливати на інші речі. Так, наприклад, сонце своїми потужними променями може виділяти свіжу, чисту воду із забрудненої водойми. Якщо ж такий матеріальний об'єкт, як сонце, має подібні властивості, то важко навіть уявити собі очищувальну можливість Верховного Бога-Особи, який граючись створює мільйони сонць.

За допомогою Своїх трансцендентних енергій Кр̣шн̣а насправді може перетворити матерію в дух. Помістіть у вогонь залізного прута, — невдовзі він розжариться до червоного кольору й набуде всіх основних властивостей вогню. Подібно до цього, їжа — матеріальна субстанція — бувши запропонованою Кр̣шн̣і, повністю одухотворюється. Таку їжу називають *прасāдам*, що в перекладі з санскриту означає «Господня милість».

Уживання в їжу *прасāду* складає суттєву частину *бгакті-йоги*. В інших різновидах *йоги* радять штучно стримувати чуття, тоді як *бгакті*-йог вільний залучати свої чуття до різноманітної духовної діяльності, що приносить справжню насолоду. Наприклад, він може використовувати свого язика на те, щоб смакувати вишукані страви, що їх було запропоновано Господу Кр̣шн̣і. На шляху такої діяль-

ності, чуття поступово одухотворяються й природним чином їх починає вабити до духовних насолод, котрі набагато перевершують усе, що відоме будь-якому матеріальному досвідові.

Ведична література багатьма способами вихваляє *прасāд* та його сприятливий вплив на людину. Господь Чаїтанйа, втілення Верховного Господа, який явився п'ятсот років тому в Індії, сказав про *прасāд*: «Кожен куштував подібні матеріальні страви, однак зараз вони набули надзвичайного смаку та аромату. Одного їхнього запаху досить, вже не кажучи про смак, щоб задовольнити розум, солодким ароматом примусивши його забути про інші речі. Тож треба розуміти, що духовний нектар губ Кр̣шн̣и торкнувся цієї звичайної їжі, і їй передались їхні духовні якості».

Споживати тільки ту їжу, яку спочатку було запропоновано Кр̣шн̣і — в цьому полягає досконалість веґетаріанства. Врешті-решт, багато тварин та птахів, скажімо, голуби або мавпи, — веґетаріанці, отже, веґетаріанство само по собі ще не є якимось високим досягненням. *Веди* сповіщають, що мета людського життя полягає в тому, щоб поновити первинні взаємостосунки душі з Богом, *прасāд* же є найкраща дієта, яка допоможе в цьому.

Наше розуміння вищого значення веґетаріанства починається в овочевій крамниці з вибору продуктів, які ми збираємось запропонувати Кр̣шн̣і. Господь Кр̣шн̣а каже в *Бґаґавад-ґīті*, що всю їжу можна розділити на три групи, відповідно до трьох *ґун̣* матеріальної природи — благочестя, пристрасті чи невігластва. Молочні продукти, зерно, цукор, овочі, фрукти та горіхи належать до *ґун̣и* благочестя і їх можна пропонувати Кр̣шн̣і. Як правило, їжу, що належить до *ґун̣и* пристрасті та невігластва, уникають пропонувати Кр̣шн̣і, який каже в *Ґīті* (Бґ. 17.9), що подібні їстівні продукти «спричиняють біль, страждання та хвороби» і є «розклавшимися, смердючими та нечистими». Неважко здогадатися, що м'ясо, риба та яйця належать до нижчих *ґун̣* матеріальної природи, так само, як і деякі веґетаріанські продукти, наприклад, часник, цибуля та гриби. Їх не слід пропонувати Кр̣шн̣і. Кава та чай містять у собі наркотичну речовину кофеїн і, отже, їх також не пропонують Кр̣шн̣і. Натомість можна збирати або купувати трави й готувати напої з них.

Скуповуючись у крамниці, треба пам'ятати, що м'ясо, риба та яйця можуть міститись у інших продуктах, і тому уважно вивчайте етикетку, якщо ж виникли сумніви — розпитайтесь у продавця або й навіть зверніться на фабрику. Наприклад, деякі сорти кисломолочних продуктів містять у собі желатин, що виготовлений із рогів, копит та кісток забитих на бойні тварин. Необхідно також переконатися, що сир, який ви купуєте, не приготовано з добавками сичугу, ензиму, що його одержують з тканин телячого шлунку.

Слід також уникати їжі, особливо зернової, котру приготували люди, що не є відданими Кр̣шн̣и. Згідно з тонкими законами природи, психічний стан кухаря впливає на їжу не лише на фізичному, але й на, так би мовити, свідомому рівні. Відтак, їжа стає носієм тонких впливів на свідомість того, хто її споживає. Подібне твердження може проілюструвати дальший приклад. Так, картина художника — це не просто певна кількість мазків на полотні, радше, вона є відбиток душевного стану її творця, і цей стан передається тому, хто споглядає її. Так само, якщо ми їмо те, що приготували люди, які не дбають про духовну свідомість — робітники десь на фабриці — ми неодмінно поглинаємо певну дозу матеріалістичної розумової енергії. Тому, наскільки це можливо, користуйтеся тільки свіжими, натуральними продуктами.

Найголовнішим у приготуванні їжі є чистота, відомо ж: де чистота, там побожність. Не можна пропонувати Господеві нічого брудного, тому стежте за чистотою й порядком на кухні. Перш ніж готувати, старанно вимийте руки. Готуючи їжу, ніколи не пробуйте її на смак. Приготування їжі — це частина медитативного процесу, адже Ви готуєте їжу не для себе, а на вдоволення Господа і Кр̣шн̣а повинен бути першим, хто відвідає її і насолоджуватиметься нею. Якщо Ви користуватиметесь перевіреними надійними рецептами, помилок не буде. Коли їжа готова — починайте пропонувати її Кр̣шн̣і.

Треба мати тарілку й інший столовий посуд, що призначений виключно для того, щоб пропонувати їжу Господу Кр̣шн̣і. Найкраще, якщо це буде зовсім новий прибор, з якого ще ніхто не їв. Коли їжа готова, розкладіть її порціями на куверті, розставте його на таці й запропонуйте її. Найпростіший спосіб пропонування їжі Кр̣шн̣і — просто сказати: «Дорогий Господь Кр̣шн̣а, будь-ласка, прийми цю їжу». Пам'ятайте, що справжня мета підношення — виразити свою любов та відданість Господеві, сама ж їжа має другорядне значення. Тому намагайтеся готувати її з якомога більшим почуттям любові, і Господь обов'язково прийме ваше підношення. Бог самодостатній, Йому нічого не бракує, і тому наше підношення Господу — лише засіб виразити Кр̣шн̣і свою любов та вдячність. Запропонувавши Кр̣шн̣і їжу, декілька хвилин поспівайте Харе Кр̣шн̣а *мантру*: Харе Кр̣шн̣а Харе Кр̣шн̣а Кр̣шн̣а Кр̣шн̣а Харе Харе / Харе Рāма Харе Рāма Рāма Рāма Харе Харе. По цьому *прасāд*, що буквально означає «Господня милість», можна подавати на стіл. Усю їжу, що її було приготовано, тепер вважають запропонованою Кр̣шн̣і, але ту, що безпосередньо перебувала на тарільці Кр̣шн̣и, називають *махā-прасāдом* і їй виявляють особливу шану. Треба, щоб кожний отримав хоча б трішки такого *махā-прасāду*. Спробуйте усвідомити духовні

якості цієї їжі, пам'ятаючи, що вона звільняє нас від впливу *карми*. Але передусім — насолоджуйтесь нею!

З часом ви, можливо, бажатимете пропонувати їжу за всіма правилами, що їх запроваджено в русі Харе Кр̣шн̣а для тих, хто практикує свідомість Кр̣шн̣и в себе вдома. Для цього вам необхідно влаштувати невеличкий вівтар з зображеннями Господа Кр̣шн̣и, Господа Чаітанйі та Ш́рīли Прабгупāди, духовного вчителя руху свідомості Кр̣шн̣и. Подібні зображення ви знайдете в цій книзі і їх можна вийняти з неї і використати на обладнання вівтаря. Інша відмінність між спрощеним та повним ритуалом пропонування їжі полягає також у молитвах, що їх промовляють при цьому. При повному ритуалі той, хто пропонує Кр̣шн̣і їжу, ставить тацю із стравами на вівтар, схиляється в земному поклоні перед ним і тричі промовляє кожну з молитов, що наведені нижче. Після того, як молитви буде прочитано, їжа повинна залишатися на вівтарі хвилин десять-п'ятнадцять для того, щоб Господь насолодився нею. Тимчасом, поки Господь куштує, відданий може співати *кīртан* (*див.* «Додатки», розділ «*Мантра*-медитація»).

Пропонуючи їжу Господу Кр̣шн̣і, промовляють такі молитви:

нама ом̇ вішн̣у-пāдāйа кр̣шн̣а-прештгайа бгӯ-тале
ш́рīмате бгактіведāнта-свāмін іті нāміне

«Я висловлюю свою шану Його Божественній Милості А.Ч. Бгактіведанта Свāмī Прабгупāді, який дуже любий Господу Кр̣шн̣і, тому що віднайшов притулок у Його лотосних стіп».

намас те сāрасваті-деве ґаура-вāн̣ī-прачāріне
нірвіш́еша-ш́ӯнйавāді-пāш́чāтйа-деш́а-тāріне

«Я шанобливо схиляють перед тобою, о духовний вчителю, слуга Сарасватī Ґосвāмī. Ти милостиво звіщаєш вчення Господа Чаітанйі й несеш звільнення країнам Заходу, що заражені імперсоналізмом та філософією порожнечі».

намо махā-вадāнйāйа кр̣шн̣а-према прадāйа те
кр̣шн̣āйа кр̣шн̣а-чаітанйа-нāмне ґаура твіш́е намах̣

«О найбільш милостиве втілення Господнє! Ти — Сам Господь Кр̣шн̣а, що прийшов у образі Ш́рī Чаітанйі Махāпрāбгу. Шкіра Твоя — золотавого кольору, як у Ш́рīматī Рāдгāрāн̣ī, і Ти щедро роздаєш чисту любов до Кр̣шн̣и. Вся моя шана Тобі!»

намо брахман̇йа-девāйа ґо-брāхман̇а-хітайа-ча
джаґаддгітāйа кр̣шн̣айа ґовіндāйа нама намах̣

«Я схиляюсь в шані перед Господом Кр̣шн̣ою, який зичить добра коровам та *брāхман̣ам* і котрий є вічним благодійником усього світу, метою поклоніння всіх, хто наділений брāхман̣ічними якостями. Знову й знов шанобливо схиляюсь я перед Богом-Особою, ім'я якого — Кр̣шн̣а і Ґовінда».

Словничок імен та термінів

Аватāра — «той, хто сходить вниз»; втілення Бога, яке наділене повною або частковою владою, і яке приходить з духовного світу для того, щоб виконати певну місію.

Авідйа — незнання.

Аґні — напівбог вогню.

Аґніхотра-йаджня — вогненне жертвопринесення, яке рекомендують *Веди.*

Акарма — «бездіяльність», тобто діяльніть у відданому служінні Господеві, яка не викликає кармічних наслідків.

Ānанда — духовне блаженство.

Апарā-пракṛті — *див.: Матеріальна, нижча енергія.*

Арчана — ритуал поклоніння *арчā-вiґрасі.*

Арчā-вiґраха — вияв Господа в формі, створеній з матеріальних елементів — фарб, каменю, дерева — якій поклоняються в храмі. Кṛшṇа приймає таку форму, щоб дозволити людям, чуття яких ще не зовсім очистились від матеріальної скверни, споглядати Його і служити Йому.

Āрйан — арій, цивілізована людина, послідовник ведичної культури, метою життя якої є духовний поступ.

Асура — *див.: Демон.*

Āтмā — *див.: Душа;* (залежно від обставин може стосуватись тіла, розуму, інтелекту або Верховної сутності, але найчастіше вказує на індивідуальну духовну душу).

Ахаṅкāра — *див.: Оманне его.*

Āчāрйа — той, хто вчить на власному прикладі; духовний вчитель.

Ачінтйа-бгедāбгеда-таттва — доктрина Господа Чаітанйі про «незбагненну єдність та відмінність» Бога і Його енергій.

Āшрам — 1) кожний з чотирьох ступенів духовного життя (*див.: Брахмачарйа; Ґрхастґа; Вānапрастґа й Саннйāса*) в системі *варṇāшрама-дгарми,* що дозволяє людині, яка її дотримується, усвідомити свою духовну сутність; 2) духовна обитель, монастир.

Аштāṅґа-йоґа — «восьмиступеневий шлях», який складається з таких процесів, як *йама* і *нійама* (духовні вправи), *āсана* (фізичні вправи), *прāṇāйāма* (контроль дихання), *пратйāхāра* (володін-

ня чуттями), *дгāраṇā* (врівноваження розуму), *дгйāна* (медитація) і *самāдгі* (зосереджене споглядання Вішṇу в своєму серці).

Бгаґавāн — «Той, хто володіє всіма багатствами», Верховний Господь, вмістилище всієї краси, сили, слави, багатства, знання й відречення.

Бгакта — відданий слуга Господа.

Бгакті-расāмр̣та-сíндгу — книга санскритських текстів, що вчать відданому служінню Господеві. Її уклав в шістнадцятому сторіччі Шрīла Рӯпа Ґосвāмī.

Бгакті-йоґа — возз'єднання з Усевишнім шляхом відданого служіння Йому.

Бгарата — цар в прадавній Індії, предок Пāṇдав.

Бгāва — екстаз; ступінь *бгакті*, який безпосередньо передує чистій любові до Господа.

Бгīшма — доблесний воєначальник, якого шанували як «діда» династії Куру.

Благочестя — одна з трьох *ґуṇ*. Під її впливом жива істота набуває знання, досягає щастя, чистоти, спокою, смиренності та стриманості, опановує свої чуття. Цією *ґуṇою* керує Вішṇу.

Брахмā — першостворена жива істота; як вповноважений представник Господа Вішṇу, він створює всі форми життя у всесвіті й керує *ґуṇою* пристрасті.

Брахмачāрī — той, хто живе згідно з принципами *брахмачāрйі*.

Брахмачарйа — перший ступінь духовного життя (*див. Āшрам*), за якого людина живе цнотливо, дотримуючись целібату, і вчиться в істинного духовного вчителя.

Брахма-джіджн̃āсā — пошуки духовного знання.

Брахмаджйоті — духовне сяйво, що його випромінює трансцендентне тіло Господа Кршṇи й яке освітлює духовне царство.

Брахмалока — обитель Господа Брахми, найвища планета цього світу.

Брахман — 1) індивідуальна душа; 2) безособистісний аспект Всевишнього, який проникає в усе; 3) Верховний Бог-Особа; 4) *махат-таттва*, або загальна сукупність матеріальної субстанції.

Брāхмаṇа — той, хто згідно з ведичною системою суспільного розподілу за родом діяльності належить до класу найбільш інтелігентних людей.

Брахма-самґітā — книга молитов Господа Брахми до Господа Кршṇи, що її знайшов Чаітанйа Махāпрабгу в Південній Індії.

Буддгі-йоґа — синонім до *бгакті-йоги* (відданого служіння Господеві), указує шлях найкращого використання інтелекту (*буддгі*).

Ваікунтта — вічна планета духовного світу.

Ваішнава — відданий слуга Верховного Господа.

Ваіш'йа — той, хто згідно з ведичною системою суспільного розподілу за родом занять належить до сільськогосподарського і торговельного класу.

Вānапрастха — 1) третій ступінь духовного життя (*див.: Āш'рам*), коли людина, зрекшись сімейного й суспільного життя, відвідує святі місця, виховує в собі якості *саннйāси*, повного відречення; 2) людина, яка живе за принципами цього *āш'раму*.

Варнāш'рама-дгарма — ведична система, яка розчленовує суспільство на чотири класи (*див.: Брāхмани; Кшатрійі; Ваіш'йі і Шūдри*) згідно з родом занять людини і на чотири ступені духовного життя (*див. Āш'рам*).

Васудева — батько Господа Крішни.

Ведānта-сūтра — філософсько-літературний шедевр, який написав Вйāсадева, містить стислі афоризми, що відображають суть *Упанішад*.

Веди — чотири первісні священні писання, *ш'āстри* (*Ріг, Сāма, Атгарва* і *Йаджур*).

Вищі (райські) планети — планети, на які потрапляють доброчесні душі, щоб втішатись там плодами своїх благочестивих вчинків. Мешканці цих планет дуже розвинуті, тривалість життя там дуже велика, а матеріальні насолоди набагато вищі, ніж на інших планетах. Але народження й смерть існують і там.

Відйā — знання.

Вікарма — діяльність, яка суперечить приписам святих *ш'āстр*, гріховна діяльність.

Вірāт-рūпа або *віш'ва-рūпа* — всесвітня форма Верховного Господа.

Вішну — Бог-Особа.

Вішну-таттва — статус, або категорія Бога; повновладна експансія Господа.

Врндāвана — трансцендентна обитель Господа, яку також називають Ґолокою Врндāвана або Крішналокою. Селище Вріндāвана в районі Матгури (Уттар Прадеш, Індія), де Крішна з'явився п'ять тисяч років тому. Це місце є проявленням на Землі Крішналоки духовного світу.

Вйāсадева — укладач *Вед*, автор *Пурāн, Махāбгāрати* й *Ведāнта-сūтри*.

Ґандгарви — райські співаки й музики, які живуть на планетах напівбогів.

Ґарбгодакаш'āйі Вішну — *див.: Пуруша-аватāри*.

Ґаруда — напівлюдина-напівптах, який носить на своїй спині Господа Вішну.

Ґолока — Кршналока, вічна обитель Господа Кршни.

Ґосвамі — *див.: Свамі.*

Ґрхастха — 1) другий ступінь духовного життя (*див.: Ашрам*), коли людина живе сімейним і суспільним життям згідно з приписами *шастр*; 2) людина, яка живе, керуючись засадами цього *ашраму*.

Ґуни або якості — їх три: *саттва-ґуна* (*ґуна* благочестя), *раджо-ґуна* — (*ґуна* пристрасті) і *тамо-ґуна* (*ґуна* невігластва). Мова йде про різного роду впливи ілюзорної матеріальної енергії на живих істот; вони, крім того, визначають спосіб життя, мислення й діяльності душі, яку вони обумовлюють. Завдяки їхній взаємодії відбувається творення, підтримування й знищення всесвіту (*див. також: Благочестя; Пристрасть* і *Невігластво*).

Ґуру — *див.: Духовний вчитель.*

Двапара-йуґа — *див.: Йуґа.*

Демон — *асура* (*а* — не; *сура* — праведник); 1) людина, яка не дотримується приписів *шастр*, і єдиною метою життя якої є якомога більші матеріальні насолоди. Чим сильніше демон прив'язується до матерії, тим більше виявляється його демонічна природа, і тим більше він заперечує існування Господа; 2) людина, яка прямо протиставляє себе релігійним засадам та Богові; 3) чудовиська, подібні до тих, які існували на Землі, коли на ній з'явився Кршна.

Джняна — трансцендентальне знання.

Джняна-йоґа — спосіб духовного усвідомлення шляхом абстрактно-філософських пошуків істини.

Джняні — той, хто практикує *джняна-йоґу*.

Джіва (*джівatмa*) — *див.: Душа.*

Духовна (або внутрішня) енергія — одна з трьох основних енергій Господа (духовна, матеріальна й межова). Вона є виявом внутрішньої могутності Господа і являє собою духовний світ. На противагу матеріальній енергії, вона цілком складається з вічності, знання та блаженства.

Духовний учитель — душа, яка усвідомила і реалізувала себе й наділена владою спрямовувати людей на шлях самореалізації, вивільняючи їх з кругообігу народження і смерті.

Душа — крихітна часточка духовної енергії, невід'ємна частка Господа; душа існує сама по собі, вона відмінна від тіла, в серці якого мешкає, і є для нього джерелом свідомості. Так само як і Вища Істота, Господь, душа має індивідуальність і складається з вічності, знання й блаженства. Але вона завжди кількісно відмінна од Бога й ніколи не зрівняється з Ним, бо хоча й має ті

ж самі якості, але в дуже незначній кількості. Вона являє собою межову енергію, тому що може належати як до духовного світу, так і до матеріального.

Дгарма — 1) релігійні засади; 2) вічне природне заняття людини, тобто віддане служіння Господу.

Дгйāна — медитація.

Індра — цар усіх райських планет і бог дощу.

Інтелект — 1) матеріальний інтелект — визначається здатністю оцінювати інформацію, яку отримує розум, а також аналізувати природу, походження й фукціонування матеріальної енергії. Але коли інтелект аналізує факти, не зважаючи на їхній зв'язок з Господом, першопричиною всього сущого, він залишається недосконалим й орієнтується лише на задоволення тілесних потреб. Отже, він є тонкою матеріальною енергією, здатною покривати свідомість духовного «я»; 2) духовний інтелект (*буддгі*) — істинний інтелект живої істоти, який дозволяє усвідомити, яким чином все (включно з ним самим) існує у взаємозв'язкові з Верховним Богом-Особою. Це завдяки йому ми звільнюємось від наших матеріалістичних уявлень про життя.

Йаджйа — жертвопринесення.

Йамарāджа — напівбог, який карає грішників після їх смерті.

Йоґа — духовна дисципліна, яка зв'язує людину з Всевишнім.

Йоґа-māйā — внутрішня, духовна енергія Господа.

Йуґа — «епоха». Існує чотири *йуґи*, які постійно змінюють одна одну: Сатйа-*йуґа*, Третā-*йуґа*, Двāпара-*йуґа* і Калі-*йуґа*. З плином часу від Сатйа-*йуґи* до Калі-*йуґи* релігія все більше занепадає, а людина деґрадує.

Кāла — час.

Калі-йуґа — «епоха суперечок й ліцемірства», вона розпочалась близько п'яти тисяч років тому й триватиме 432 000 років (*див.: Йуґа*).

Карма — закон природи, згідно з яким будь-яка матеріальна діяльність, гріховна або праведна, викликає наслідки, які ще більше затягають людину в матеріальне існування, в кругообіг народження й смерті.

Карма-йоґа — метод пізнання Господа шляхом присвячення Йому плодів своєї діяльності.

Кармī — той, хто вдається до кармічної діяльності, матеріаліст.

Кармічна діяльність — діяльність, яку виконують задля її плодів.

Конституціональне становище живої істоти — природне, справжнє, одвічне становище живої істоти як вічної слуги Бога.

Кршнaлока — вища обитель Господа Кршни.

Кшіродакаша́йі Вішну — *див.: Пуруша-аватара.*

Лі́ла — трансцендентна розвага, або діяльність, яку здійснює Верховний Господь.

Лока — планета.

Лотосні стопи — кажуть, що в Кршни лотосні стопи, тому що: 1) Його ноги ніколи не залишають Кршналоки, яка нагадує квітку лотосу; 2) пальці Його ніг нагадують пелюстки лотосу; 3) підошви Його ніг — червоного кольору, як квітка лотосу, й, окрім того, несуть на собі знаки лотосу; 4) Його ноги красою, ніжністю й свіжістю подібні до квітки лотосу. Також кажуть, що Кршна, Його експансії та чисті віддані мають лотосні стопи, щоб підкреслити, що подібно до квітки лотосу, яка перебуває в воді, але не змочується нею, вони непідвладні ілюзії, *ма̄йі*, навіть перебуваючи в матеріальному світі.

Ма̄йа̄ — ілюзія; енергія Верховного Господа, яка змушує живу істоту забути про свою духовну природу й про Бога.

Ма̄йа̄ва̄ді — імперсоналісти, які вважають, що тіло Кршни також *ма̄йа̄*.

Мантра — трансцендентний звук або ведичний гімн.

Ману — напівбог, батько людства.

Матеріальне тіло — тимчасова оболонка, що покриває обумовлену душу. Вона утворена вісьмома елементами: п'ятьма «грубими» (вода, земля, повітря, вогонь й ефір) і трьома «тонкими» (розум, інтелект і оманне его).

Матеріальна енергія (зовнішня енергія, або матеріальна природа) — одна з трьох основних енергій Господа (духовної, межової й матеріальної), яка є виявом зовнішньої могутності Господа. Вона складається з двадцяти чотирьох матеріальних елементів й утворює Всесвіт, в якому ми живемо. Взаємодія її елементів відбувається під впливом часу і в контакті з духовною енергією Господа, од якої вона відрізняється тим, що існує то в проявленому, то в непроявленому стані.

Межова енергія — одна з трьох основних енергій Господа (духовної, матеріальної й межової). Вона складається з живих істот, крихітних часточок Господа, які хоча й духовні за своєю природою, але через свої обмежені можливості можуть потрапляти під вплив ілюзорної матеріальної енергії.

Мукті — звільнення з рабства матеріального існування.

Муні — мудрець.

Найшкарма — *див.: Акарма.*

Напівбог — 1) праведний слуга Господа; 2) істота, яку Господь призначив керувати якоюсь ділянкою всесвіту, і яка зобов'язана стежити за вдоволенням потреб усіх живих істот.

Нāрāйаṇа — чотирирука форма Господа Крішни, яка править на планетах Ваікунтхи, Господь Вішну.

Невігластво — одна з трьох *гун*. Її вплив зумовлює ілюзію, лінощі й уживання дурманних засобів.

Нірвāṇа — свобода від матеріального існування.

Нірґуṇа — відсутність якостей або властивостей; якщо цей термін стосується Господа, це означає, що Він перебуває поза всіма матеріальними якостями.

Обумовлена душа — втілена душа, яка внаслідок ототожнення себе з тілом, підпадає під вплив законів природи.

Ом (*омкāра*) — трансцендентний склад, який є звуковим уособленням Абсолютної Істини.

Пāндави — п'ять синів царя Пāṇду: Йудгіштхіра, Бгīма, Арджуна, Накула та Сахадева.

Пāṇду — брат Дгртарāштри й батько п'ятьох Пāндав.

Парамāтмā (Наддуша або Верховна душа) — локалізований аспект Верховного Господа; повновладна частка Крішни, яка перебуває в серці кожної живої істоти і скеровує її діяльність.

Парампарā — *див.: Учнівська послідовність.*

Повновладна частка — проявлення Господа Крішни в особистісній формі, відмінній від Його первинної форми, однак наділеній такою ж владою, як і Він.

Пракрті — енергія або природа.

Прāṇāйāма — контроль дихання, що сприяє духовному поступові в практиці *йоги*.

Прасāдам — освячена їжа; їжа, що запропонована Господеві з любов'ю й відданістю.

Пратйāхāра — контроль чуттів, що сприяє духовному поступові в практиці *йоги*.

Према — чиста спонтанна любов до Господа.

Пристрасть — одна з трьох *гун* (якостей). Її вплив спричиняє страждання, сильні прив'язаності, кармічну діяльність, нездоланні прагнення й нестримні пристрасні бажання. Цією *гуною* керує Брахмā.

Пртха — Кунтī, дружина Пāṇду й мати Пāндав.

Проявлений і непроявлений стани — ведичні *шāстри* вчать, що матеріальний всесвіт разом з усім, що перебуває в ньому, існує то в проявленому, то в непроявленому стані, і що ці стани регулярно змінюють один одного. Матеріальний всесвіт проявляється, коли його складові елементи виходять з тіла Махā-Вішну, який заплідніює живими істотами матеріальну природу, кинувши на неї погляд. Потім матеріальний всесвіт знову вертається у непроявлений стан і все входить у тіло Махā-Вішну

— як матеріальні елементи, так і живі істоти, які продовжують своє індивідуальньне існування в стані, що нагадує довгий сон.

Пуруша — «той, хто насолоджується». Стосується як індивідуальної душі, так і Верховного Господа.

Пуруша-аватāри — головні експансії Господа Вішнụ, які творять, підтримують і знищують матеріальний всесвіт. Кāраṇодакашāйī Вішнụ (Махā-Вішнụ) лежить у причинному океані і видихає безліч всесвітів; Ґарбгодакашāйī Вішнụ входить в кожний всесвіт й творить в ньому різноманітність життя; Кшīродакашāйī Вішнụ (Парамāтмā) входить в серце кожної створеної істоти і в кожний атом.

Раджо-ґуṇа — *див.: Пристрасть.*

Рāкшаса — демон-людожер.

Рāма — 1) ім'я Господа Кṛшнụ, що означає «джерело всіх насолод»; 2) Господь Рāмачандра, втілення Господа Кṛшнụ в образі досконалого, праведного царя.

Розумові спекуляції (розумування) — сухі абстрактні міркування, які не засновано на священних писаннях.

Розум — тонкий матеріальний елемент, що його часто називають також «шостим чуттям». Його функція — аналізувати, приймати або відкидати імпульси, які посилають до нього п'ять органів чуття; інколи його ще називають «одинадцятим чуттям», тому що його діяльність, яка полягає в тому, щоб думати, відчувати і бажати, вінчає діяльність десяти органів чуття (*див.: Чуття*).

Рӯпа Ґосвāмī — головний з шести Ґосвāмī Вṛндāвани, основних послідовників Шрī Чаітанйі Махāпрабгӯ.

Саґуṇа — «наділений властивостями, або якостями», вживається стосовно Верховного Господа; термін означає, що Він має духовні трансцендентні якості.

Сāдгу — свята, наділена свідомістю Кṛшнụ людина.

Самāдгі — транс; стан цілковитого заглиблення в свідомість Бога.

Самсāра — повторюваний цикл народжень і смерті в матеріальному світі.

Самореалізація — полягає насамперед в самоусвідомленні, тобто в усвідомленні того, що вічна, незмінна, сповнена знання і блаженства душа відмінна од матеріального тіла. Наступний етап — усвідомлення Абсолютної Істини і відновлення шляхом відданого любовного служіння під керівництвом істинного духовного вчителя свого зв'язку з Абсолютном, Верховним Богом-Особою Шрī Кṛшнụою. Така самореалізація є досконалою.

Санāтана-дгарма — вічна релігія (віддане служіння Господу).

Са̄нкгйа — 1) аналітичне дослідження духу й матерії; 2) шлях відданого служіння, як його описує Господь Капіла, син Девахӯті.

Са̄нкӣртана — колективне прославляння Господа, особливо через оспівування Його святого імені.

Саннйа̄са — 1) відмова від плодів своєї діяльності при виконанні своїх обов'язків; 2) четвертий і останній ступінь духовного життя (*див.: А́шрам*); цілковита відмова від світського життя заради духовного поступу.

Саннйа̄сӣ — той, хто прийняв обітницю відречення.

Саттва-ґуна̣ — *див.: Благочестя.*

Сатйа-йуґа — *див.: Йуґа.*

Сач-чід-а̄нанда — сповнений вічності, знання та блаженства.

Сва̄мӣ (ґосва̄мӣ) — той, хто може повністю контролювати свої чуття; людина, яка взяла на себе обітницю відречення.

Сварґалока — райські планети матеріального світу, помешкання напівбогів.

Сварӯпа — первинна духовна форма або природне становище душі.

Смарана̣м — стан, за якого людина постійно пам'ятає Господа; один з дев'яти основних способів відданого служіння, тобто усвідомлення Господа в *бгакті-йозі.*

Смр̣ті — священні писання, які вважають додатками до *Вед* (*Пурана̣* тощо).

Тамо-ґуна̣ — *див.: Невігластво.*

Тапа́сйа (аскетизм, покути) — добровільне накладання на себе певних матеріальних обмежень з метою досягнення вищих благ.

Третӣ-йуґа — *див.: Йуґа.*

Упанішади — сто вісім філософських трактатів, що входять до складу *Вед.*

Учнівська послідовність — послідовність духовних вчителів, яка передає первинне вчення Господа з прадавніх часів до наших днів в незмінному вигляді.

Чаітанйа-чарітамр̣та — життєпис Шрӣ Чаітанйі Махапрабгу, який наприкінці шістнадцятого століття написав Кр̣шна̣да́са Кавіра́джа бенгальською мовою.

Чаітанйа Махапрабгу — втілення Господа Кр̣шни в Калі-*йуґу*. Він явився на Землю наприкінці п'ятнадцятого століття в Навадвӣпі (Західна Бенгалія) і навчав людей *йуґа-дгармі* (шляху духовного усвідомлення, придатному в наш час), оспівуванню святого імені Господа. Хоча Він насправді був Самим Кр̣шно̣ю, Він грав роль відданого, щоб показати людям, як відродити нашу любов до Бога.

Чан̣да́ла — собакоїд; недоторканий.

Чандра — напівбог Місяця (Чандралоки).

Чāтурмāсйа — дотримування *тапасйі* в сезон дощів.

Чуття — п'ять чуттів: нюх, дотик, слух, зір, смак. При більш загальному тлумаченні, десять органів чуття: п'ять органів сприймання (вуха, шкіра, очі, язик і ніс) і п'ять органів діяльності (рот, руки, ноги, анус й ґеніталії).

Ш́āстра — священне ведичне писання.

Ш́іва — напівбог, який керує матеріальною *ґуною* невігластва і знищує матеріальний космос.

Ш́равáнам — процес слухання про Господа; один з дев'яти основних способів відданого служіння.

Ш́рīмад-Бгāґаватам — *Пурāн̣а,* або історія, яку записав Вйāсадева зумисне для того, щоб дати глибоке розуміння Господа Ш́рī Кр̣шн̣и.

Ш́руті — *Веди.*

Ш́ӯдра — той, хто згідно з ведичною системою суспільного поділу за родом діяльності належить до класу робітників.

Як читати санскрит

У різні історичні періоди для запису санскриту використовували різні алфавіти, однак найчастіше застосовуваним алфавітом був і залишається *деванāгарī*. Слово *деванāгарī* в буквальному розумінні означає «писемність, якою користуються в містах напівбогів». *Деванāгарī* складають сорок вісім літер: тринадцять голосних і тридцять п'ять приголосних. Граматисти минулого упорядкували цю абетку відповідно до практичних потреб мови, і її структуру визнають усі західні вчені.

Система транслітерації, яку було використано в цій книзі, є калькою системи латинської транслітерації, запровадженої Юдіт Тіберґ. Латинські літери було замінено на відповідні букви кирилиці й було збережено систему діакритичних знаків. Передача деяких санскритських звуків при цьому вимушено відрізняється од традиційно прийнятої в українській мові. Наприклад, сполучення «**йа**», «**йу**» та «**йі**» передають звуки, які в українській мові звичайно відображають буквами «**я**», «**ю**» та «**ї**» відповідно. (Так, у книзі пишемо «**Вйāсадева**», а не «**В'ясадева**», «**Āдітйі**», а не «**Āдіт'ї**»). Треба мати на увазі, що система, яку ми використовуємо, є системою транслітерації, а не тракскрипції санскритських слів, і тому легкість вимовляння було принесено в жертву точнішому написанню, яке імітує *деванāгарī*.

Транслітеровані санскритські слова, крім імен та географічних назв, у тексті виділено **курсивом**. Деякі загальноуживані в українській мові санскритські слова, які ввійшли до неї в дещо відмінній формі, ніж та, яку потребує їхня точна транслітерація (як, наприклад, «**йог**», «**Будда**» тощо), наведено в українській транскрипції (без курсиву).

ГРАФІКА

Голосні

(на початку слова)

अa आā इi ईī उu ऊū ऋṛ ॠṝ

ऌḷ एe ऐai ओo औau

Приголосні
(в сполученні з а)

Задньопіднебінні:	क ка	ख кга	ग ґа	घ ґга	ङ ńа
Палатальні:	च ча	छ чга	ज джа	झ джга	ञ ña
Церебральні:	ट ṭа	ठ ṭга	ड ḍа	ढ ḍга	ण ṇа
Зубні:	त та	थ тга	द да	ध дга	न на
Губні:	प па	फ пга	ब ба	भ бга	म ма
Півголосні:	य йа	र ра	ल ла	व ва	
Шиплячі:	श ш́а	ष ша	स са		

Гортанна: ह ха Анусвāра: ं ṁ Вісарґа: ः ḥ

Цифри

० -0 १-1 २-2 ३-3 ४-4 ५-5 ६-6 ७-7 ८-8 ९-9

Голосні, що йдуть після приголосних, зображають таким чином:

ा ā ि i ी ī ु u ू ū ृ ṛ ॄ ṝ े e ै ai ो o ौ au

Наприклад: क ка का кā कि кі की кI कु ку कू кū
कृ кṛ कॄ кṝ के ке कै кai को ко कौ кau

Звичайно дві або більше приголосних, які йдуть одна за одною, зливаються разом, утворюючи новий знак (так зв. ліґатуру), наприклад: क्ष кша त्र тра

Якщо після приголосного не стоїть знака голосної, треба розуміти, що за ним іде голосний «а».

ФОНЕТИКА

Голосні вимовляють таким чином:

а —як у слові «пан»
ā —вдвічі довший проти «а»
аі —як у слові «дай»
ау —як англійське «how»
е —як у слові «цей»
і —як у слові «кіт»
ī —вдвічі довший проти «і»
ḷ —вимовляють як «лрі»
о —як у слові «жом»
р —як англійське «rim»
р̄ —вдвічі довший проти «р»
у —як у слові «суд»
ȳ —вдвічі довший проти «у»

Приголосні вимовляють таким чином:

Задньопіднебінні (вимовляються горлом)

к —як у слові «кіт»
ґ —як у слові «ґніт»
ṅ —як у слові «Конго»

Губні (вимовляються губами)

п —як у слові «пан»
б —як у слові «бас»
м —як у слові «мати»

Палатальні (середню частину язика притиснено до піднебіння)

ч —як у слові «чіп»
дж —як у слові «джміль»
ñ —як у слові «коням»

Зубні (при вимові кінчик язика притиснений до основи зубів)

т —як у слові «тік»
д —як у слові «дім»
н —як у слові «ніч»

Церебральні (**ṭ, ṭṭ, д, дг, ṇ**) вимовляють з кінчиком язика, що нижньою стороною притиснений до переднього піднебіння. Вимовою нагадують відповідні англійські альвеолярні звуки.

Придихові (**кг, ґг, чг, джг, ṭг, дг, тг, дг, пг, бг**) відрізняються од відповідних непридихових тим, що основний елемент супроводжує слабкий призвук на кшталт «h» в німецькому слові «Eckhart».

Півголосні

й —як у слові «Йемен»
р —як англійське «run»
л —як англійське «light»
в —як у слові «вона», після приголосної як англійське «swan»

Шиплячі

с —як у слові «сон»
ш —як у слові «шовк»
ш́ —як німецьке «sprechen»

Вісарґа

ḥ —глухий звук, наприкінці слова вимовляють з призвуком попереднього голосного: **аḥ** вимовляють як **аḥа**; **іḥ** — як **іḥі**.

Анусвāра

ṁ —резонантний сонорний звук, як французське «bon»

Гортанна

х —як у слові «хміль»

Символ *вірāма* (◌्) вказує на те, що слово закінчується на приголосний: क्

В санскриті немає фіксованого тонічного наголосу. Наголошеними у віршах вважають склади, які стоять в сильних місцях віршових стоп. Склади в словах розрізняють за довготою. Довгий склад — там, де є довгий голосний (**ā, ai, au, e, ī, o, ū, ṝ, ḹ**), або в якому короткий голосний супроводжує більш ніж один приголосний (включаючи *анусвāру* й *вісарґу*). Придихові приголосні (**кґа, ґґа** тощо) вважають за один приголосний.

Список цитованої літератури

Усе, що сказано в «*Бгаґавад-ґіті* як вона є», підтверджують визнані ведичні авторитети. Далі наведено список автентичних священних писань, цитатами з котрих послуговувалися:

Атґарва Веда, 10.8

Бгакті-расāмр̣та-сіндгу, 4.10; 5.2; 6.10; 6.31; 7.3; 7.16; 11.55

Брахма-самґітā, 2.2; 3.13; 4.1; 4.5; 4.9; 6.15; 6.30; 7.7; 9.4; 9.9; 13.14

Бр̣хан-Нāрадīйа Пурāн̣а, 6.11–12

Бр̣хадāран̣йака Упанішада, 2.7; 9.6

Варāха Пурāн̣а, 12.6–7

Ведānта-сӯтра, 5.15; 6.20–23; 9.2; 9.21; 15.14; 18.46; 18.55

Вішн̣у Пурāн̣а, 2.16; 3.9; 11.40

Йоґа-сутра, 6.20–23

Катґа Упанішада, 2.12; 2.20; 2.29; 7.6; 15.17

Каушītакī Упанішада, 5.15

Кӯрма Пурāн̣а, 9.34

Мādгйанді-нāйана-ш́руті, 15.7

Махāбгāрата, 4.1

Мокша-дгарма, 10.8

Мун̣д̣ака Упанішада, 2.17; 2.23

Нāрада-пān̆чарāтра, 6.31

Нāрāйан̣īйа, 12.6–7

Нірукті, 2.44

Падма Пурāṇа, 5.22; 9.2

Парāшара-смрті, 2.32

Сāтвата-тантра, 7.4

Таіттірīйа Упанішада, 7.21

Чаітанйа-чарітāмрта, 2.8; 2.41; 4.8

Шватāшватара Упанішада, 2.17; 3.22; 5.13; 7.7; 7.19; 13.15; 13.18

Шрīмад-Бгāґаватам, 1.28; 1.41; 2.2; 2.38; 2.40; 2.46; 2.51; 2.61; 3.5; 3.10; 3.24; 3.37; 3.40; 3.41; 4.11; 4.35; 5.2; 5.22; 5.26; 6.14; 6.18; 6.40; 6.44; 6.47; 7.1; 7.5; 7.18; 7.25; 9.1; 9.2; 10.18; 10.20; 12.13–14; 13.8–12; 17.4

Покажчик санскритських віршів

Покажчик містить у собі список перших і третіх рядків усіх санскритських віршів *Бгаґавад-ґіти*, які розташовані за алфавітним порядком.

А

абґайам саттва-самйґуддгір 16.1
абґісандгāйа ту ґалай 17.2
абґіто брахма-нірвāнам 5.26
абґіāсāд рамате йатра 18.36
абґійāса-йоґа-йуктена 8.8
абґійāса-йоґена тато 12.9
абґійāсена ту каунтейа 6.35
абґійāсе 'пй асамартго 'сі 12.10
абґйуттґānам адгармасйа 4.7
ā-брахма-бгуванāл локāх 8.16
аваджānанті мāм мӯдгā 9.11
авāпйа бгӯмāв асапатнам рддгам 2.8
авāчйа-вādāмйґ ча бахӯн 2.36
авібгактам вібгактешу 18.20
авібгактам ча бгӯтешу 13.17
авінāшй ту тад віддгі 2.17
авйактам вйактім āпаннам 7.24
авйактād вйактайах сарвāх 8.18
авйактādīні бгӯтāні 2.28
авйакта-нідганāний ева 2.28
авйактā хі ґатір дуҳкгам 12.5
авйакто 'йам ачінтйо 'йам 2.25
авйакто 'кшара ітй уктас 8.21
āвртам джнānам етена 3.39
āґамāпāйіно 'нітйāс 2.14
аґāйур індрійāрāмо 3.16
аґнір джйотір ахах шуклах 8.24
адвештā сарва-бгӯтānām 12.13
адгармābгібгавāт кршна 1.40
адгармам дгармам іті йā 18.32
адгаій ча мӯлāний анусантатāні 15.2
адгаій чордгвам прасртāс 15.2
адгібгӯтам кшаро бгāваx 8.4
адгібгӯтам ча кім проктам 8.1
адгійайнах катгам ко 'тра 8.2
адгійайно 'хам евāтра 8.4
адгіштґāйа манаій чāйам 15.9
адгіштґānам татґā картā 18.14
адгйāтма-відйā відйāнām 10.32
адгйāтма-джнāна-нітйатвам 13.12
адгйешйате ча йа імам 18.70
адеша-кāле йад дānам 17.22
аджānатā махімānам таведам 11.44
аджнānай чābгіджātасйа 16.4
аджнānенāвртам джнānам 5.15
аджнаій чāпіраддадгānаій ча 4.40
аджо нітйах шāшвато 'йам 2.20
аджо 'пі санн авйайāтмā 4.6
ādітйānām ахам вішнур 10.21
ādй-антавантах каунтейа 5.22
адршта-пӯрвам хршіто 'смі 11.45
ādгйо 'бгіджанавāн асмі 16.15
аірāватам ґаджендрāнām 10.27
айанешу ча сарвешу 1.11
айатґāват праджānāті 18.31
айатіх шраддгайопето 6.37
āйудгānām ахам ваджрам 10.28
айуктах кāма-кāрена 5.12
айуктах прākртах стабдгах 18.28
āйух-саттва-балāрогйа- 17.8
акармаңаій ча боддгавйам 4.17
ākгійāхі ме ко бгаван угра-рӯпо 11.31
акīртім чāпі бгӯтāні 2.34
акшарам брахма парамам 8.3
акшарāңām а-кāро 'смі 10.33
амānітвам адамбгітвам 13.18
амī хі твām сура-санґгā 11.21
амī ча твām дгртарāшт расйа 11.26
амртам чаіва мртйуій ча 9.19
анādі-мадгйāнтам ананта- 11.19
анādі мат-парам брахма 13.13
анādітвāн ніргуңатвāт 13.32
ананйа-четāх сататам 8.14
ананйāій чінтайанто mām 9.22
ананйенаіва йоґена 12.6
анантавіджайам рāджā 1.16

ананта-вīрйāміта-вікрамас 11.40
ананта девеша джаґан-нівāса 11.37
ананташ чāсмі нāґāнāм 10.29
анапекшах шучір дакша 12.16
анāрйа-джуштам асваргйам 2.2
анāтманас ту шатрутве 6.6
анāшіно 'прамейасйа 2.18
анāшрітах карма-пгалам 6.1
анека-бāхӯдара-вактра-нетрам 11.16
анека-вактра-найанам 11.10
анека-джанма-самсіддгас 6.45
анека-дівйābгараṇам 11.10
анека-чітта-вібгрāнтā 16.16
анена прасавішйадгвам 3.10
анікетах стґіра-матір 12.19
анітйам асукгам локам 9.33
аніччганн апі вāршṇейа 3.36
аніштам іштам мішрам ча 18.12
анйе сāнкґйена йоґена 13.25
анйе тв евам аджānантах 13.26
анйе ча бахавах шӯрā 1.9
аннāд бгаванті бгӯтāні 3.14
антаванта іме дехā 2.18
антават ту пгалам тешāм 7.23
анта-кāле ча мāм ева 8.5
анубандгам кшайам хімсāм 18.25
анудвеґа-карам вākйам 17.15
апāне джухваті прāṇам 4.29
апарам бгавато джанма 4.4
апараспара-самбгӯтам 16.8
апарейам ітас тв анйāм 7.5
апаре нійатāхāрāх 4.29
апарйāптам тад асмākам 1.10
апаршйад дева-девасйа 11.13
апгалākāṅкшібгір йаджно 17.11
апгалākāṅкшібгір йуктаіх 17.17
апгала-препсунā карма 18.23
апі траілокйа-рāджйасйа 1.35
апі чед асі пāпебгйах 4.36
апі чет су-дурāчāро 9.30
апракāшо 'правртташ ча 14.13
апрāпйа йоґа-самсіддгім 6.37
апрāпйа мāм нівартанте 9.3
апратіштго махā-бāхо 6.38
āпӯрйамāṇам ачала-пратіштгам 2.70
ārто джіджнāсур артгārтгī 7.16
ārрурукшор мунер йоґам 6.3
асад ітй учйате пārтга 17.28
асамйатātманā його 6.36
асакта-буддгіх сарватра 18.49
асактам сарва-бгрч чаіва 13.15
асактір анабгішваṅгах 13.10
асакто хй ācаран карма 3.19
асаммӯдгах са мартйешу 10.3
асатйам апратіштгам те 16.8
асат-кртам аваджнāтам 17.22
асау майā хатах шатрур 16.14
асамшайам махā-бāхо 6.35
асамшайам самаграм мāм 7.1
асіто девало вйāсах 10.13
асмākам ту вішіштā йе 1.7
āстгітах са хі йуктātмā 7.18
āсурīм йонім āпаннā 16.20
атматтвārтга-вад алпам ча 18.22
атга вā бахунаітена 10.42
атга вā йоґінām ева 6.42
атга вйавастгітāн дрштвā 1.20
атгаітад апй аикакто 'сі 12.11
атга кена прайукто 'йам 3.36
атга чаінам нітйа-джātам 2.26
атга чет твам ахаṅкārāн 18.58
атга чет твам імам дгармйам 2.33
атга чіттам самādгātум 12.9
атйеті тат сарвам ідам 8.28
ātмавантам на кармāṇі 4.41
ātма-вашйаір відгейātмā 2.64
ātмаіва хй ātмано бандгур 6.5
ātманй евātманā туштах 2.55
ātманй ева ча сантуштас 3.17
ātма-самйама-йоґāгнау 4.27
ātма-самбгāвітāх стабдгā 16.17
ātма-самстгам манах кртвā 6.25
ātмаупамйена сарватра 6.32
ато 'смі локе веде ча 15.18
атра шӯрā махешв-āсā 1.4
ахам вайшвānаро бгӯтвā 15.14
ахам кратур ахам йаджнāх 9.16
ахам кртснасйа джаґатах 7.6
ахам ādір хі девānām 10.2
ахам ādіш ча мадгйам ча 10.20
ахам ātмā гудākеша 10.20
ахам евākшайах кāло 10.33
аханкārам балам дарпам 18.53
аханкārам балам дарпам 16.18
аханкāра-вімӯдгātмā 3.27
аханкāра ітīйам ме 7.4
āхārā рāджасасйешта 17.19
āхāрас тв апі сарвасйа 17.17
ахам сарвасйа прабгаво 10.8
ахам твām сарва-пāпебгйо 18.66
ахам хі сарва-йаджнāнāм 9.24
ахімсā саматā туштіс 10.5
ахімсā сатйам акродгас 16.2
ахо бата махат пāпам 1.44
āхус твām ршайах сарве 10.13
ачаратй ātманах шрейас 16.22
āчāрйам упасаṅгамйа 1.2
āчāрйāн mātулāн бгātрн 1.26
āчāрйāх пітарах путрāс 1.33
āчāрйопāсанам шаучам 13.8

аччгедйо 'йам адāхйо 'йам 2.24
āмā-пāмa-мaтаір баддгāх 16.12
амāстра-вiхiтам ггорам 17.5
āмвāсайāм āса ча бгūтам енам 11.50
амваттгāмā вікарнаи ча 1.18
амваттгам енам су-вірўдга- 15.3
амваттгах сарва-вркшāнām 10.26
амочйāн анвамочас твам 2.11
амраддадгāнāх пурушā 9.3
амраддгайā хутам даттам 17.28
āмчарйа-ват памйаті каичід 2.29
āмчарйа-вач чаінам анйах 2.29

Б

балам балаватāм чāхам 7.11
бандгам мокшам ча йā ветті 18.30
бандгур ātмāтманас тасйа 6.6
бахаво джнāна-тапасā 4.10
бахір антаи ча бгўтāнām 13.16
бāхйа-спармешв асактāтмā 5.21
бахўдарам баху-дамштрā- 11.23
бахўнām джанманām анте 7.19
бахўні ме вйатītāні 4.5
бахўній адршта-пўрвāні 11.6
баху-мākгā хй анантāи ча 2.41
бгавāмі на чірāт пāртга 12.7
бгавāн бгīшмаи ча карнаи ча 1.8
бгаванті бгāвā бгўтāнām 10.5
бгаванті сампадам даівīм 16.3
бгавāпйайау хі бгўтāнām 11.2
бгāва-самūдгір ітй етат 17.16
бгаватй атйāгінām претйа 18.12
бгавітā на ча ме тасмāд 18.69
бгавішйāні ча бгўтāні 7.26
бгаджантй ананйа-манасо 9.13
бгайāд раднāд упаратам 2.35
бгактім майі парāм кртвā 18.68
бгактйā мām абгіджānāті 18.55
бгактйā тв ананйайā макйа 11.54
бгакто 'сі ме сакгā четі 4.3
бгīшма-дрона-прамукгатах 1.25
бгīшмам евāбгіракамanту 1.11
бгīшмо дроnах сўта-путрас 11.26
бгоґаиварйа-прасактānām 2.44
бгоктāрам йаджна-тапасām 5.29
бгрāмайан сарва-бгўтāні 18.61
бгрувор мадгйе прāнам āвешйа 8.10
бгўйа ева махā-бāхо 10.1
бгўйах катгайа тртпір хі 10.18
бгўмір āпо 'нало вāйух 7.4
бгуньджате те тв агам пāпā 7.13
бгўта-бгāвана бгўтеша 10.15
бгўта-бгāводбгава-каро 8.3
бгўта-бгартр ча тадж 13.17
бгўта-бгрн на ча бгўта-стго 9.5
бгўта-грāмам імам кртснам 9.8
бгўта-грāмах са евāйам 8.19
бгўтāні йānті бгўтеджйā 9.25
бгўта-пракрті-мокшам ча 13.35
бīджам мām сарва-бгўтānām 7.10
брахма-бгўтах прасаннātмā 18.54
брахмāгнāв апаре йаджнām 4.25
брахмаіва тена гантавйам 4.24
брāхмаna-кшатрійа-вішāм 18.41
брахмānам īшам камалāсана- 11.15
брāхманāс тена ведāи ча 17.23
брахманй ādгāйа кармāні 5.10
брахмано хі пратіштгāхам 14.27
брахмārпанам брахма хавір 4.24
брахма-сўтра-падаіи чаіва 13.5
брахмачарйам ахімсā ча 17.14
брхат-сāма татгā сāмнām 10.35
буддгау шараnам анвіччга 2.49
буддгер бгедам дгртеи чаіва 18.29
буддгі-йоgам упāшрітйа 18.57
буддгі-йукто джахāтīха 2.50
буддгір буддгіматām асмі 7.10
буддгір джнānам асаммохах 10.4
буддгйā вішуддгайā йукто 18.51
буддгйā йукто йайā пāртга 2.39

В

вāйур йамо 'гнір варунах 11.39
вактрāні те тварамānā 11.27
вактум архасй айшешена 10.16
вāсāмсі джīрnāні йатгā віхāйа 2.22
вāсудевах сарвам іті 7.19
васūнām пāвакаи чāсмі 10.23
ваше хі йасйендрійāні 2.61
ваишātманā ту йататā 6.36
веда-вāда-ратāх пāртга 2.42
ведāвінāшінам нітйам 2.21
ведаіи ча сарваір ахам ева 15.15
ведānām сāма-ведо 'смі 10.22
ведāхам саматītāні 7.26
ведешу йаджнешу тапахсу 8.28
ведйам павітрам омкāра 9.17
вепатгуи ча шарīре ме 1.29
ветті сарвешу бгўтешу 18.21
вівасвān манаве прāха 4.1
вівідгāи ча пртгак чештā 18.14
вівікта-деша-севітвам 13.11

вівікта-севї лаґґв-āйиї 18.52
вігатеччгā-бгайа-кродго 5.28
відгі-хїнам асрштāннам 17.13
віджйāтум іччгāмі бгавантам 11.31
відйā-вінайа-сампанне 5.18
вікāрāмии ча ґуņāмии чаіва 13.20
вімриййаітад аиешеņа 18.63
вімўдгā нāнупаиййанті 15.10
вімучйа нірмамах ишānто 18.53
вінāиіам авйайасйāсйа 2.17
вінаиййатсв авінаиййантам 13.28
вісмайо ме махāн рāджан 18.77
вісрджйа са-иіарāм чāпам 1.46
вістареņāтмано йоґам 10.18
вїта-рāґа-бгайа-кродгах 2.56
вїта-рāґа-бгайа-кродгā 4.10
віхāйа кāмāн йах сарвāн 2.71
вішāдї дїрґа-сўтрї ча 18.28
вішайā вінівартанте 2.59
вішайендрійа-самйоґāд 18.38
вішīдантам ідам вākйам 2.1
віштабгйāхам ідам кртснам 10.42
вйавасāйāтмікā буддгіх 2.41
вйавасāйāтмікā буддгір 2.44
вйāміiреņева вākйена 3.2
вйапета-бгīх прīта-манāх 11.49
вйāса-прасāдāч чгрутавāн 18.75
вйўдгāм друпада-путреņа 1.3
вршņīнāм вāсудево 'смі 10.37

Ґ

ґāм āвіiйа ча бгўтāні 15.13
ґандґарва-йакшāсура-сіддга- 11.22
ґандґарвāņāм чітраратґах 10.26
ґāндївам срамсате хастāт 1.29
ґата-санґасйа муктасйа 4.23
ґатāсўн ататāсўмии ча 2.11
ґатір бгартā прабгух сākшї 9.18
ґаччгантй апунар-āвартім 5.17
ґрхīтваітāні самйāті 15.8
ґуņā вартанта ітй евам 14.23
ґуņā ґуņеіу вартанте 3.28
ґуņāн етāн атītйа трīн 14.20
ґуņебгйаи ча парам ветті 14.19
ґурўн ахатвā хі махānубгāвāн 2.5

Д

дадāмі буддгі-йоґам там 10.10
даівам евāпаре йаджйам 4.25
даівї сампад вімокшāйа 16.5
даівї хй ешā ґуņа-майї 7.14
даіво вістараиāх прокта 16.6
дайā бгўтешв алолуптвам 16.2
дамбгāханкāра-самйуктāх 17.5
дамбго дарпо 'бгімānаи ча 16.4
дāнам дамаи ча йаджйāаи ча 16.1
дāна-крійāи ча вівідгāх 17.25
дāнам Тиівара-бгāваи ча 18.43
даņдо дамайатām асмі 10.38
дарииайām āса пāртгāйа 11.9
дāтавйам іті йад дāнам 17.20
дамштрā-карālāні ча те 11.25
двāв імау пурушау локе 15.16
двандваір вімуктāх сукга- 15.5
двау бгўта-сарґау локе 'смін 16.6
дгармāвіруддго бгўтешу 7.11
дгарма-кшетре куру-кшетре 1.1
дгарма-самстгāпанāртгāйа 4.8
дгарме наште кулам кртснам 1.39
дгармйāд дгі йуддгāч чгрейо 2.31
дгāртарāштрā ране ханйус 1.45
дгāртарāштрасйа дурбуддгер 1.23
дгйāйато віiатāн пумсах 2.62
дгйāна-йоґа-паро нітйам 18.52
дгйāнāт карма-пгала-тйāгас 12.12
дгйāненāтмані паиййанті 13.25
дгртйā йайā дгāрайате 18.33
дгрштадйумно вірāтаи ча 1.17
дгрштакетуи чекітānах 1.5
дгўменāврійате вахкір 3.38
дгўмо рāтріс татгā кршņах 8.25
девā апй асйа рўпасйа 11.52
дева-двіджа-ґуру-прāджña- 17.14
девāн бгāвайатānена 3.11
девāн дева-йаджо йānті 7.23
дехї нітйам авадгйо 'йам 2.30
дехіно 'смін йатгā дехе 2.13
деіие кāле ча пāтре ча 17.20
джаґганйа-ґуна-вртті-стгā 14.18
джайо 'смі вйавасāйо 'смі 10.36
джанма-бандга-вінірмуктāх 2.51
джанма карма ча ме дівйам 4.9
джанма-мртйу-джарā-вйāдгі- 13.9
джанма-мртйу-джарā-духхґаір 14.20
джарā-мараņа-мокшāйа 7.29
джāтасйа хі дгруво мртйур 2.27
джахі иіатрум махā-бāхо 3.43
джīва-бгўтāм махā-бāхо 7.5
джīванам сарва-бгўтешу 7.9
джіджñāсур апі йоґасйа 6.44
джітāтманах праиіāнтасйа 6.7
джйāйасї чет кармаņас те 3.1
джйотішām апі тадж джйотіс 13.18
джñāнам віджñānам āстікйам 18.42

джн̃а̄нам̇ відж̃а̄на-сахітам̇ 9.1
джн̃а̄на-відж̃а̄на-тр̣тта̄тма̄ 6.8
джн̃а̄на̄гні-дагдга-карма̄н̣ам̇ 4.19
джн̃а̄на̄гніх̣ сарва-карма̄н̣і 4.37
джн̃а̄нам̇ джн̃ейам̇ джн̃а̄на- 13.18
джн̃а̄нам̇ джн̃ейам̇ парідж̃н̃а̄та̄ 18.18
джн̃а̄нам̇ йада̄ тада̄ відйа̄д 14.11
джн̃а̄на-йаджн̃ена тена̄хам 18.70
джн̃а̄на-йаджн̃ена ча̄пй анйе 9.15
джн̃а̄на-йоґена са̄н̇кгйа̄нам̇ 3.3
джн̃а̄нам̇ карма ча картта̄ ча 18.19
джн̃а̄нам̇ лабдгва̄ парам̇ ш̣а̄нтім 4.39
джн̃а̄нам̇ а̄вр̣тйа ту тамах̣ 14.9
джн̃а̄нам̇ те 'хам̇ са-відж̃н̃а̄нам 7.2
джн̃а̄нена ту тад аджн̃а̄нам̇ 5.16
джн̃а̄тва̄ ш̣а̄стра-відга̄ноктам̇ 16.24
джн̃а̄тум̇ драш̣тум̇ ча 11.54
джн̃ейам̇ йат тат правак- 13.13
джн̃ейах̣ са нітйа-санн̃йа̄сї 5.3
джошайет сарва-карма̄н̣і 3.26
джхаш̣а̄н̣а̄м̇ макараш̣ча̄смі 10.31
дівї сӯрйа-сахасрасйа 11.12
дівйам̇ дада̄мі те чакшух̣ 11.8
дівйа-ма̄лйа̄мбара-дгарам̇ 11.11
дї̄йате ча парікліш̣там̇ 17.21
дііо на джа̄не на лабге 11.25
дйа̄в а̄-пр̣тівйор ідам 11.20
дйӯтам̇ чгалайатам̇ асмі 10.36
дошаір етаіх̣ кула-ґна̄на̄м̇ 1.42
дравйа-йаджн̃а̄с тапо-йаджн̃а̄ 4.28
драш̣тум̇ іччга̄мі те рӯпам 11.3
дроп̣ам̇ ча бґішмам̇ ча джайа- 11.34
друпадо драупадейа̄ш̣ ча 1.18
дршт̣ва̄дбгутам̇ рӯпам̇ уграм̇ 11.20
дршт̣ва̄ ту па̄ндава̄нїкам̇ 1.2
дршт̣ва̄ хі тва̄м̇ правйа- 11.24
дршт̣ведам̇ ма̄нуш̣ам̇ рӯпам̇ 11.51
дршт̣вемам̇ сва-джанам̇ кр̣шн̣а 1.28
дух̣кгам ітй ева йат карма 18.8
дух̣кгейв анудвіґна-манах̣ 2.56
дӯреп̣а хй аварам̇ карма 2.49

Е

евам̇ баху-відга̄ йаджн̃а̄ 4.32
евам̇ буддгех̣ парам̇ буддгва̄ 3.43
евам̇ джн̃а̄тва̄ кр̣там̇ карма 4.15
евам етад йатга̄ттга твам 11.3
евам уктва̄рджунах̣ са̄н̇кгйе 1.46
евам уктва̄ тато ра̄джан 11.9
евам уктва̄ хр̣ш̣кеш̣ам̇ 2.9
евам укто хр̣ш̣кеш̣о 1.24

евам̇ парампара̄-пра̄птам̇ 4.2
евам̇ правартіта̄м̇ чакрам̇ 3.16
евам̇-рӯпах̣ ш̣акйа ахам̇ нр̣-локе 11.48
евам̇ сатата-йукта̄ йе 12.1
евам̇ траййі-дгармам̇ ану- 9.21
екаїка̄ йа̄тй анва̄рттім 8.26
екакї йата-чіттта̄тма̄ 6.10
екам.апй а̄стгітах̣ самйак 5.4
екам̇ са̄н̇кгйам̇ ча йоґам̇ ча 5.5
екатвена пртгактвена 9.15
еко 'тга ва̄пй ачйута тат- 11.42
ета̄м̇ вібгӯтім̇ йоґам̇ ча 10.7
етад буддгва̄ буддгіма̄н сйа̄т 15.20
етад ведітум̇ іччга̄мі 13.1
етад дгі дурлабгатарам̇ 6.42
етадж джн̃а̄нам̇ іті проктам̇ 13.12
етад йо ветті там̇ пра̄хух̣ 13.2
етад-йонї̄ні бгӯта̄ні 7.6
ета̄м̇ дршт̣ім авашт̣абгйа 16.9
етаір вімохайатй еш̣а 3.40
етаір вімуктах̣ каунтейа 16.22
ета̄нй апі ту карма̄н̣і 18.6
етан ме сам̇ш̣айам̇ кр̣шн̣а 6.39
ета̄н на хантум̇ іччга̄мі 1.34
етасйа̄хам̇ на паш̣йа̄мі 6.33
етат кшетрам̇ сама̄сена 13.7
еш̣а̄ бра̄хмї стгітіх̣ па̄ртга 2.72
еш̣а̄ те 'бгіхіта̄ са̄н̇кгйе 2.39
еш̣а тӯддеш̣атах̣ прокто 10.40

І

ідам̇ джн̃а̄нам̇ упа̄ш̣рітйа 14.12
ідам адйа майа̄ лабдгам 16.13
ідам астї̄дам апі ме 16.13
ідан̄ї̄м асмі самвр̣ттах 11.51
ідам̇ те на̄тапаскя̄йа 18.67
ідам̇ ту те гухйатамам̇ 9.1
ідам̇ ш̣арї̄рам̇ каунтейа 13.2
іджйате бгарата-ш̣решт̣тга 17.12
ї̄кшате йоґа-йуктя̄тмя̄ 6.29
імам̇ вівасвате йоґам̇ 4.1
індрійя̄н̣а̄м̇ манаш̣ ча̄смі 10.22
індрійя̄н̣а̄м̇ хі чаратя̄м̇ 2.67
індрійя̄н̣і даш̣аікам̇ ча 13.6
індрійя̄н̣і мано буддгір 3.40
індрійя̄н̣ґндрійя̄ртгебгйас 2.58
індрійя̄н̣ґндрійя̄ртгебгйас 2.68
індрійя̄н̣ґндрійя̄ртгешу 5.9
індрійя̄н̣і пара̄нй а̄хур 3.42
індрійя̄н̣і прама̄тґні 2.60
індрійя̄ртган вімӯдгя̄тмя̄ 3.6
індрійя̄ртгешу ваіря̄гйам 13.9

індрійасйендрійасйартге 3.34
іті ґухйатамам ш̇астрам 15.20
іті кшетрам татґа джн̃ānам 13.19
іті мāм йо 'бгіджн̃āті 4.14
іті матвā бгаджанте мāм 10.8
іті те джн̃ānам āкхйātам 18.63
ітй арджунам вāсудевас 11.50
ітй ахам вāсудевасйа 18.74
іхаіва таір джітах сарґо 5.19
іхаіка-стґам джаґат кртснам 11.7
īханте кāма-бгоґāртгам 16.12
іччгā-двеша-самуттгена 7.27
іччгā двешах сукґам дух̣кґам 13.7
ґш̇иваран сарва-бгӯтāнāм 18.61
ґш̇иваро 'хам ахам бгоґī 16.14
ішт̣āн бгоґāн хі во девā 3.12
ішто 'сі ме дрдгам іті 18.64
ішубгіх̣ пратійотсйāмі 2.4

Й

йāбгір вібгӯтібгір локāн 10.16
йāвад етāн нірīкше 'хам 1.21
йāвāн артга удапāне 2.46
йāват сан̃джāйате кін̃чіт 13.27
йадā бгӯта-пртгаґ-бгāвам 13.31
йадā вінійатам ччіттам 6.18
йад агре чānубандге ча 18.39
йад āдітйа-ґатам теджо 15.12
йадā йадā хі дгармасйа 4.7
йад акшарам веда-відо ваданті 8.11
йадā саттве праврддге ту 14.14
йадā сам̇харате чāйам 2.58
йадā те моха-калілам 2.52
йад ахан̃кāрам āшрітйа 18.59
йадā хі нендрійāртгешу 6.4
йад ґатвā на нівартанте 15.6
йаджанте нāма-йаджн̃аіс те 16.17
йаджанте сāттвікā девāн 17.4
йадж джн̃āтвā мунайах̣ сарве 14.1
йадж джн̃āтвā на пунар мохам 4.35
йадж джн̃āтвā неха бгӯйо 7.2
йаджн̃а-дāна-тапах̣-карма 18.5
йаджн̃а-дāна-тапах̣-карма 18.3
йаджн̃āд бгаваті парджанйо 3.14
йаджн̃āйāчаратах̣ карма 4.23
йаджн̃ānам̇ джапа-йаджн̃о 'смі 10.25
йаджн̃ārтгāт карман̇о 'нйатра 3.9
йаджн̃ас тапас татґā дānам 17.7
йаджн̃а-ш̇іштāш̇інах̣ санто 3.13
йаджн̃е тапасі дāне ча 17.27
йаджн̃о дānам тапаш̇ чаіва 18.5
йаді бгāх̣ садрш̇ī сā сйād 11.12
йаді мām апратīкāрам 1.45
йаді хй ахам на вартейам 3.23
йад іччханто брахмачарйам 8.11
йад йад āчарāті шрешт̣гас 3.21
йад йад вібгӯтімат саттвам 10.41
йадй апй ете на паш̇йанті 1.37
йад рāджйа-сукга-лобгена 1.44
йадрччгайā чопапаннам 2.32
йадрччгā-лāбга-сантушт̣о 4.22
йа евам̇ ветті пурушам 13.24
йа енам̇ ветті хантāрам 2.19
йа ідам̇ парамам̇ гухйам 18.68
йам̇ йам̇ вāпі смаран бгāвам 8.6
йайā дгармам адгармам̇ ча 18.31
йайā свапнам̇ бгайам̇ шокам 18.35
йайā ту дгарма-кāмāртгāн 18.34
йакшйе дāсйāмі модішйа 16.15
йам̇ лабдгвā чāпарам̇ лāбгам 6.22
йāм імāм̇ пуш̇пітāм̇ вāчам 2.42
йаджн̃а-ш̇іштāмрта-бгуджо 4.30
йāн ева хатвā на джіджīвішāмас 2.6
йā ніш̇ā сарва-бгӯтānāм 2.69
йānті дева-ратā девāн 9.25
йах̣ паш̇йаті татґāтмānам 13.30
йах̣ прайāті са мад-бгāвам̇ 8.5
йах̣ прайāті тйаджан дехам̇ 8.13
йам̇ прāпйа на нівартанте 8.21
йам̇ саннйāсам іті прāхур 6.2
йах̣ сарватрānабгіснехас 2.57
йах̣ са сарвешу бгӯтешу 8.20
йасйāм̇ джāґраті бгӯтāні 2.69
йасйа нāхан̃крто бгāво 18.17
йасйāнтах̣-стґāні бгӯтāні 8.22
йасйа сарве самāрамбгāх̣ 4.19
йасмāн нодвіджате локо 12.15
йасмāт кшарам атīто 'хам 15.18
йасмін стґіто на дух̣кґена 6.22
йас тв ātма-ратір ева сйād 13.17
йас тв індрійāні манасā 3.7
йас ту карма-пгала-тйāґī 18.11
йāта-йāмам ґата-расам 17.10
йатанто йоґінаш̇ чаінам 15.11
йатанто 'пй акрtātмāно 15.11
йатах̣ праврттір бгӯтānām 18.46
йататām апі сіддгānām 7.3
йатате ча тато бгӯйах̣ 6.43
йатато хй апі каунтейа 2.60
йатгā дво нівāта-стго 6.19
йатгаідгāмсі саміддго 'гнір 4.37
йатгākāш̇а-стґіто нітйам 9.6
йатгā надīнām бахаво 'мбу- 11.28
йатгā прадīптам джваланам 11.29
йатгā пракāш̇айаті еках̣ 13.34

йатґā сарва-ґатам саукшмйād 13.33
йатголбенāвр̣то ґарбґас 3.38
йатендрійа-мано-буддгір 5.28
йат кароші йад аґнāсі 9.27
йато йато ніґчалаті 6.26
йатра йоґеśварах кр̣шн̣о 18.78
йатра кāле тв анāвр̣ттім 8.23
йатра чаівāтманāтмāнам 6.20
йатропарамате чіттам 6.20
йат сāнкґйаіх̣ прāпйате стґānам 5.5
йат тад агре вішам іва 18.37
йат тапасйасі каунтейа 9.27
йат твайоктам вачас тена 11.1
йат те 'хам пр̣ійамāнāйа 11.1
йат ту кāмепсунā карма 18.24
йат ту кр̣тсна-вад екасмін 18.22
йат ту пратйупакāрārтґам 17.21
йам хі на вйатґайанті ете 2.15
йач чāвахāсārтґам асат- 11.42
йач чандрамасі йач чāґнау 15.12
йач чāпі сарва-бґūтānām 10.39
йач чґрейа етайор екам 5.1
йач чґрейах̣ сйāн ніґчітам 2.7
йах̣ śāстра-відґім утсрджйа 16.23
йашт̣авйам еветі манах̣ 17.11
йе бґаджанті ту мāм бґактйā 9.29
йе йатґā мāм прападйанте 4.11
йе ме матам ідам нітйам 3.31
йена бґūтāні аśешāні 4.35
йе 'пй анйа-девата-бґактā 9.23
йе тв акшарам анірдеśйам 12.3
йе тв етад абґйасūйанто 3.32
йе ту дгармāмр̣там ідам 12.20
йе ту сарвāні кармāні 12.6
йе хі самспарśа-джā бґоґā 5.22
йе чāпй акшарам авйактам 12.1
йешāм артґе кāнкшітам но 1.32
йе śāстра-відґім утсрджйа 17.1
йешāм тв анта-ґатам пāпам 7.28
йешāм ча твам баху-мато 2.35
йоґам йоґеśварāт кр̣шн̣āт 18.75
йоґа-йукто віśуддгātмā 5.7
йоґа-йукто мунір брахма 5.6
йоґārūдгасйа тасйаіва 6.3
йоґа-саннйаста-кармāнам 4.41
йоґа-стґах̣ куру кармāні 2.48
йоґенāвйабґічāріṇī 18.33
йоґеśвара тато ме твам 11.4
йоґī йун̣джīта сататам 6.10
йоґінах̣ карма курванті 5.11
йоґінām апі сарвешām 6.47
йоґіно йата-чіттасйа 6.19
йо 'йам йоґас твайā проктах̣ 6.33
йо йо йām йām танум бґактах̣ 7.21
йо лока-трайам āвіśйа 15.17
йо мām аджам анāдім ча 10.3
йо мām евам асаммūдго 15.19
йо мāм паśйаті сарватра 6.30
йо на хршйаті на двешт̣і 12.17
йо 'нтах̣-сукго 'нтар-ārāмас 5.24
йотсйамānān авекш е 'хам 1.23
йудгāманйуй ча вікрānта 1.6
йуйудгāно вірāтаій ча 1.4
йукта ітй учйате йоґī 6.8
йуктах̣ карма-пгалам тйактвā 5.12
йукта-свапнāваводгасйа 6.17
йуктāхāра-віхārасйа 6.17
йун̣джанн евам садāтмānам 6.28
йун̣джанн евам садāтмānам 6.15

К

кавім пурāн̣ам ануśāсітāрам 8.9
каір лінґаіс трīн ґун̣ān етān 14.21
каір майā саха йоддгавйам 1.22
кāйена манасā буддгійā 5.11
кāло 'смі лока-кшайа- 11.32
калпа-кшайе пунас тāні 9.7
кāма еша кродга еша 3.37
кāмаіс таіс таір хрта-джн̃ānāх̣ 7.20
кāма-кродга-вімуктānām 5.26
кāмах̣ кродгас татґā лобгас 16.21
кāма-кродгодбгавам вегам 5.23
кāмам āшрітйа душпūрам 16.10
кāма-рūпен̣а каунтейа 3.39
кāмātмānах̣ сварґа-парā 2.43
кāмйānām карман̣ām нйāсам 18.2
кāмопабгоґа-парамā 16.11
кāнкшантах̣ карман̣ām сіддгім 4.12
кāран̣ам гун̣а-санґо 'сйа 13.22
каран̣ам карма картеті 18.18
кāрйа-кāран̣а-картрtве 13.21
кāрйам ітй ева йат карма 18.9
кāрйате хй аваśах̣ карма 3.5
карма брахмодбгавам віддгі 3.15
карма-джам буддгі-йуктā хі 2.51
карма-джān віддгі тān сарвān 4.32
карман̣аіва хі самсіддгім 3.20
карман̣ах̣ сукртасйāхух̣ 14.16
кармāні правібгактāні 18.41
карман̣ий абгіправрtто 'пі 4.20
карман̣ий акарма йах̣ паśйед 4.18
карман̣ий евādгікārас те 2.47
карман̣о хй апі боддгавйам 4.17
карма чаіва тад-артґīйам 17.27
кармендрійаіх̣ карма-йоґам 3.7

кармендрійāṇі самйамйа 3.6
кармібгйаий чāдгіко йоґī 6.46
кāрпаṇйа-дошопахата-свабгāвах 2.7
картавйāнīті ме пāртґа 18.6
картум неччгасі йан мохāт 18.60
каршайантах ӣарīра-стґам 17.6
касмāч ча те на намеран 11.37
катв-амла-лаванāтй-ушṇа- 17.9
катґам бгīшмам ахам саṅкгйе 2.4
катґам відйāм ахам йоґімс 10.17
катґайантаий ча мāм нітйам 10.9
катґам етад віджāнīйāм 4.4
катґам на джнейам асмāбгіх 1.38
катґам са пурушах пāртґа 2.21
каунтейа пратіджāнīхі 9.31
каччід аджнāна-саммохах 18.72
каччід етач чгрутам пāртґа 18.72
каччін нобгайа-вібграшṭаий 6.38
кāййаий ча парамешв-āсах 1.17
кечід вілаґнā даӣанāнтареӣу 11.27
кеӣавāрджунайох пуṇйам 18.76
кешу кешу ча бгāвеӣу 10.17
кім карма кім акарметі 4.16
кім āчāрах катґам чаітāмс 14.21
кім но рāджйена ґовінда 1.32
кім пунар брāхманāх пуṇйā 9.33
кірīṭінам ґадінам чакра- 11.46
кірīṭінам ґадінам чакріṇам ча 11.17
кīртіх ӣрīр вāк ча нāрīнāм 10.34
кім тад брахма кім адгйāтмам 8.1
клаібйам мā сма ґамах пāртґа 2.3
клеӣо 'дгікатарас тешāм 12.5
крійā-віӣеша-бахулāм 2.43
крійате бахулāйāсам 18.24
крійате тад іха проктам 17.18
кродгād бгаваті саммохах 2.63
крпайā парайāвішṭо 1.27
крші-ґо-ракшйа-вāṇіджйам 18.44
кула-кшайа-кртам дошам 1.38
кула-кшайа-кртам дошам 1.37
кула-кшайе праӈаӣйанті 1.39
курйād відвāмс татґāсактаий 3.25
куру кармаіва тасмāт твам 4.15
кутас твā каӣмалам ідам 2.2
кшараḥ сарвāṇі бгӯтāні 15.16
кшетра-джнам чāпі мāм віддґі 13.3
кшетра-кшетраджнайор 13.3
кшетра-кшетраджнайор евам 13.35
кшетра-кшетраджна- 13.27
кшетрам кшетрī татґā 13.34
кшіпāмй аджасрам аӣубгāн 16.19
кшіпрам бгаваті дгармāтмā 9.31
кшіпрам хі мānуше локе 4.12
кшудрам хрдайа-даурбалйам 2.3

Л

лабганте брахма-нірвāṇам 5.25
лабгате ча татах кāмāн 7.22
леліхйасе ґрасамāнах самантāл 11.30
ліпйате на са пāпена 5.10
лобгах правртті ārамбгах 14.12
лока-саṅґрахам евāпі 3.20
локе 'смін дві-відгā нішṭгā 3.3

М

мад-ануґрахāйа парамам 11.1
мад-артґам апі кармāṇі 12.10
мад-бгāвā мānасā джātā 10.6
мад-бгакта етад віджнāйа 13.19
мādгвах пāṇдаваий чаіва 1.14
майādгйакшеṇа пракртіх 9.10
майаіваіте ніхатāх пūрвам ева 11.33
мāйайāпахрта-джнāнā 7.15
майā прасаннена тавāр- 11.47
майā татам ідам сарвам 9.4
майā хатāмс твам джахі 11.34
майі сарвам ідам протам 7.7
майі сарвāṇі кармāṇі 3.30
майі чānанйа-йоґена 13.11
майй āвеӣйа мано йе мāм 12.2
майй арпіта-мано-буддгір 12.14
майй арпіта-мано-буддгір 8.7
майй āсакта-манāх пāртґа 7.1
майй ева мана ādгатсва 12.8
мā карма-пгала-хетур бгӯр 2.47
мама вартмānувартанте 4.11
мама вартмānувартанте 3.23
мама дехе ґудākeйа 11.7
мамаівāṁшо джīва-локе 15.7
мама йонір махад брахма 14.3
мāмакāх пāṇдавāий чаіва 1.1
мāм апрāпйаіва каунтейа 16.20
мāм ātма-пара-дехешу 16.18
мāм еваішйасі йуктваівам 9.34
мāм еваішйасі сатйам те 18.65
мāм ева йе прападйанте 7.14
мāм упетйа пунар джанма 8.15
мāм упетйа ту каунтейа 8.16
мānāпамānайос тулйас 14.25
манах-прасādах саумйатвам 17.16
манасаівендрійа-ґрāмам 6.24
манах самйамйа мач-чітто 6.14
манасас ту парā буддгір 3.42
манах-шашṭгānīндрійāṇі 15.7
манйасе йаді тач чгакйам 11.4

ман-манā бгава мад-бгакто 9.34
ман-манā бгава мад-бгакто 18.65
мантро 'хам ахам евāджйам 9.16
манушйāṇāм сахасрешу 7.3
марīчір марутāм асмі 10.21
мāсāнāм мāрга-ширшо 'хам 10.35
мā те вйатгā мā ча вімӯдга- 11.49
мат-карма-крн мат-парамо 11.55
мат-прасāдāд авāпноті 18.56
мāтрā-спаршāс ту каунтейа 2.14
мат-стгāні сарва-бгӯтāні 9.4
матта еветі тāн віддгі 7.12
маттах паратарам нāнйат 7.7
мāтулāх шиваширāх паутрāх 1.34
маунам чаівāсмі гухйāнāм 10.38
махā-бгӯтāний ахаṅкāро 13.6
махаршайах сапта пӯрве 10.6
махаршīṇāм бгргур ахам 10.25
махāтмānас ту мāм пāртга 9.13
махāшано махā-пāпмā 3.37
мāм хі пāртга вйапāшрітйа 9.32
мāм чаівāнтах шарīра-стгам 17.6
мāм ча йо 'вйабгічāреṇа 14.26
мач-читтā мад-гата-прāṇā 10.9
мач-читтах сарва-дургāṇі 18.58
мā шучах сампадам даівīм 16.5
мітгйаіша вйавасāйас те 18.59
могāшā могга-кармāṇо 9.12
мохāд āрабгйате карма 18.25
мохāд грхītвāсад-грāхāн 16.10
мохāт тасйа парітйāгас 18.7
мохітам нāбгіджānāті 7.13
мргāṇāм ча мргендро 'хам 10.30
мртйух сарва-хараш чāхам 10.34
мӯдга-грāхеṇātмано йат 17.19
мӯдго 'йам нāбгіджānāті 7.25
мукта-саṅго 'нахам-вādī 18.26
мунīнāм апй ахам вйāсах 10.37
мӯрдгній āдгāйātманах прāṇам 8.12

Н

набгах-спршам дīптам анека- 11.24
набгаш ча пртгівīм чаіва 1.19
нāбгінандаті на двешті 2.57
на буддгі-бгедам джанайед 3.26
нава-двāре пуре дехī 5.13
на веда-йаджñādгйайанаір 11.48
на вімуńчаті дурмедгā 18.35
нādатте касйачіт пāпам 5.15
на двешті самправртāні 14.22
на двешті акушалам карма 18.10
на джāйате мрійате вā кадāчін 2.20
наіва кіńчіт каромīті 5.8
наіва тасйа кртенārтго 3.18
наінам чгінданті шастрāні 2.23
наіте сртī пāртга джānан 8.27
наішкармйа-сіддгім парамам 18.49
нāйакā мама саінйасйа 1.7
нāйам локо 'сті на паро 4.40
нāйам локо 'стй айаджñасйа 4.31
на йотсйа іті говіндам 2.9
на кāṅкше віджайам кршна 1.31
на карманām анārамбгāн 3.4
на карма-пгала-саййогам 5.14
на картртвам на кармāні 5.14
накулах сахадевашч ча 1.16
на мām душкртіно мӯдгāх 7.15
на мām кармāні лімпанті 4.14
намах пурастād атга 11.40
намасйанташ ча мām бгактйā 9.14
намаскртвā бгӯйа евāха 11.35
на ме відух сура-ганāх 10.2
на ме пāртгāсті картавйам 3.22
намо намас те 'сту сахасра- 11.39
нānавāптам авāптавйам 3.22
нānā-відгāні дівйāні 11.5
нānā-шастра-прахараṇāх 1.9
нānйам гуṇебгйах картāрам 14.19
нāнтам на мадгйам на пунас 11.16
нāнто 'сті мама дівйānām 10.40
нāпнуванті махātмānах 8.15
на прахршйет прійам прāпйа 5.20
нараке нійатам вāсо 1.43
на рӯпам асйеха татгопа- 15.3
на са сіддгім авāпноті 16.23
нāсато відйате бгāво 2.16
нāсті буддгір айуктасйа 2.66
на тад асті вінā йат сйāн 10.39
на тад асті пртгівйāм вā 18.40
на тват-само 'стй абгйа- 11.43
на тв евāхам джāту нāсам 2.12
нāтй-аш̇натас ту його 'сті 6.16
нāтй-уччгрітам нāті-нīчам 6.11
на ту мām ш̇акйасе драштум 11.8
нāхам ведаір на тапасā 11.53
нāхам пракāш̇ах сарвасйа 7.25
на хі деха-бгртā ш̇акйам 18.11
на хі джñānена садрш̇ам 4.38
на хі калйāṇа-крт каш̇ічід 6.40
на хі каш̇ічіт кшаṇам апі 3.5
на хінастй ātманātмānam 13.29
на хі прапаш̇йāмі мамāпанудйād 2.8
на хі те бгагаван вйактім 10.14

на хй асаннйаста-саṅкалпо 6.2
на чā̃бгāвайатаḥ ш̃āнтір 2.66
на чаіва на бгавішйāмаḥ 2.12
на чаінаṁ кледайантй āпо 2.23
на чаітад відмаḥ катаран 2.6
на ча мāṁ тāні кармāṇі 9.9
на ча мат-стґāні бгӯтāні 9.5
на ча саннйасанāд ева 3.4
на чāсйа сарва-бгӯтешу 3.18
на ча тасмāн манушйешу 18.69
на чāті-свапна-ш̃іласйа 6.16
на ча ш̃акномй авастґāтуṁ 1.30
на ча ш̃ірейо 'нупаш̃йāмі 1.31
на чā̃ш̃уш̃рӯшаве вāчйаṁ 18.67
нāш̃айāмй ātма-бгāва-стго 10.11
на ш̃аучаṁ нāпі чāчāро 16.7
нашто мохаḥ смртір лабдгā 18.73
нехāбгікрама-нāш̃о 'сті 2.40
нібадгнанті махā-бāхо 14.5
нівасішйасі майй ева 12.8
нідрāласйа-прамāдоттґаṁ 18.39
нійатаṁ куру карма твамй 3.8
нійатаṁ саṅґа-рахітам 18.23
нійатасйа ту саннйāсаḥ 18.7
німіттāні ча паш̃йāмі 1.30
ніндантас тава сāмартґйаṁ 2.36
нірāш̃ір йата-чіттāтмā 4.21
нірāш̃ір нірмамо бгӯтвā 3.30
нірваіраḥ сарва-бгӯтешу 11.55
нірдвандво нітйа-саттва-стго 2.45
нірдвандво хі махā-бāхо 5.3
нірдошаṁ хі самаṁ брахма 5.19
нірмамо ніраһаṅкāраḥ 12.13
нірмамо ніраһаṅкāраḥ 2.71
нірмāна-мохā джіта-саṅґа-дош̃ā 15.5
ніспрхаḥ сарва-кāмебгйо 6.18
нітйаḥ сарва-ґатаḥ стґāṇур 2.24
нітйаṁ ча сама-чіттатвам 13.10
ніхатйа дгāртарāшт̣рāн нах 1.35
ніш̃чайаṁ ш̃рӯну ме татра 18.4
нійāйаṁ вā віпарітаṁ вā 18.15

О

Оṁ ітй екāкшараṁ брахма 8.13
Оṁ тат сад іті нірдеш̃аḥ 17.23

П

паванаḥ паватāм асмі 10.31
пāн̃чаджанйаṁ хршт̣кеш̃о 1.15
пāн̃чаітāні махā-бāхо 18.13
пāпам евāш̃райед асмāн 1.36
пāпмānaṁ праджахі хй енаṁ 3.41
парāṁ бгāвам аджāнанто 7.24
парāṁ бгāвам аджāнанто 9.11
парāṁ бгӯйāḥ правакшйāмі 14.1
парāṁ брахма парāṁ дгāма 10.12
парāмаṁ пурушаṁ дівйаṁ 8.8
парāтмeті чāпй укто 13.23
парасйотсāданāртгаṁ вā 17.19
параспарāṁ бгāвайантаḥ 3.11
парас тасмāт ту бгāво 'нйо 8.20
парін̣āме вішам іва 18.38
парітрāн̣āйа сādгӯнāṁ 4.8
парічарйāтмакам карма 18.44
парйāптаṁ тв ідам етеш̃āṁ 1.10
пāртга наівеха нāмутра 6.40
патанті пітаро хй еш̃āṁ 1.41
патрāṁ пушпаṁ пгалаṁ тойаṁ 9.26
паундрам дадгмау махā-шаṅкгаṁ 1.15
паш̃йāдітйāн васӯн рудрāн 11.6
паш̃йаітāṁ пāṇду-путрāн̣āṁ 1.3
паш̃йа ме пāртга рӯпāṇі 11.5
паш̃йāмі девāṁс тава дева дехе 11.15
паш̃йāмі твāṁ дӣпта- 11.19
паш̃йāмі твāṁ дурніріkшйаṁ 11.17
паш̃йаһ̃ ш̃рṇван спріш̃аһ̃ 5.8
паш̃йатй акрта-буддгітвāн 18.16
пітāсі локасйа чарāчарасйа 11.43
пітāхам асйа джагато 9.17
пітева путрасйа сакгева 11.44
пітр̣̄н̣āм арйамā чāсмі 10.29
прабгавантй уґра-кармāṇах 16.9
прабгавах пралайах стґānaṁ 9.18
правартанте відгānoktāḥ 17.24
праврттe ш̃астра-сампāте 1.20
праврттім ча нівртті ча 18.30
праврттім ча нівртті ча 16.7
прāдгānйатаḥ куру-ш̃решт̣ґа 10.19
праджанаш̃ чāсмі кандарпах 10.28
праджахāті йадā кāмāн 2.55
прайāṇа-кāле манасāчалена 8.10
прайāṇа-кāле 'пі ча мāṁ 7.30
прайāṇа-кāле ча катґаṁ 8.2
прайāтā йānті таṁ кāлаṁ 8.23
прайатнāд йатамānас ту 6.45
пракāш̃аṁ ча праврттім ча 14.22
пракртех крійамāн̣āні 3.27
пракртер ґуна-саммӯдгāḥ 3.29
пракртім йānті бгӯтāні 3.33
пракртім пурушаṁ чаіва 13.20
пракртім пурушаṁ чаіва 13.1
пракртім свāṁ авашт̣абгйа 9.8
пракртім свāṁ адгішт̣ґāйа 4.6
пракртйаіва ча кармāṇі 13.30

пралапан вісрджан ґрхнанн 5.9
прамāдāласйа-нідрāбгіс 14.8
прамāда-мохау тамасо 14.17
праṇавах сарва-вēдешу 7.8
праṇамйа мӣрасā девам 11.14
прāṇāпана-ґатī руддгвā 4.29
прāṇāпāна-самāйуктах 15.14
прāṇāпāнау самау кртвā 5.27
прāпйа пуṇйа-кртāм локāн 6.41
прасāде сарва-дуḥкгāнāм 2.65
прасактāḥ кāма-бгоґешу 16.16
прасанґена ґалāкāнкшī 18.34
прасанна-четасо хй āшу 2.65
пратйакшāвагамам дгармйам 9.2
прахлāдаṇ чāсмі даітйāнāм 10.30
праṇāта-манасам хй енам 6.27
праṇāнтāтмā вігата-бгīр 6.14
праṇасте кармані татгā 17.26
претāн бгӯта-ґаṇāмӣ чāнйе 17.4
прійо хі джѝāніно 'тйартхам 7.17
прочйамānнам аṇешеṇа 18.29
прочйате ґуṇа-санкгйāне 18.19
пртгактвена ту йадж 18.21
пуṇйо ґандгаḥ пртгівйāм ча 7.9
пӯрвābгйāсена тенаіва 6.44
пуродгасāм ча мукгйам мāм 10.24
пуруджѝт кунтібгоджаӣ ча 1.5
пурушаḥ пракрті-стго хі 13.22
пурушаḥ са парāḥ пāртга 8.22
пурушаḥ сукга-дуḥкгāнāм 13.21
пурушам ṇāṇйватам дівйам 10.12
пушṇāмі чаушадгīḥ сарвāḥ 15.13

Р

рāґа-двеша-вімуктаіс ту 2.64
рāґī карма-пгала-препсур 18.27
рāджа-відйā рāджа-гухйам 9.2
рāджан саṁсмртйа саṁсмртйа 18.76
раджасас ту пгалам дуḥкгам 14.16
раджаḥ саттвам тамаӣ чаіва 14.10
раджасі пралайам ґатвā 14.15
раджасй етāні джāйанте 14.12
раджас тамаӣ чābгібгӯйа 14.10
раджо рāґātмакам віддгі 14.7
ракшāмсі бгītāні діӣо 11.36
рākшасīм āсурīм чаіва 9.12
раса-варджам расо 'пй асйа 2.59
расйāḥ снігдгāḥ стгірā хрдйā 17.8
расо 'хам апсу каунтейа 7.8
рātрім йуґа-сахасрāнтāм 8.17
рātрй-āґаме 'вашах пāртга 8.19
рātрй-āґаме пралīйанте 8.18
рте 'пі твāм на бгавішйанті 11.32
рудрāдітйā васаво йе ча сāдгйā 11.22
рудрāṇāм шāнкараӣ чāсмі 10.23
рӯпам махат те баху-вактра- 11.23
ришбгір бахудгā ґītам 13.5

С

са брахма-йоґа-йуктāтмā 5.21
са буддгімāн манушйешу 4.18
самвāдам імам аӣраушам 18.74
са ґошо дгāртарāшṭрāṇāм 1.19
са ґуṇāн саматītайаітāн 14.26
сад-бгāве сādгу-бгāве ча 17.26
сādгібгӯтādгідаівам мāм 7.30
сādгур ева са мантавйаḥ 9.30
сādгушв апі ча пāпешу 6.9
садрйам чештате свасйāḥ 3.33
са евāйам майā те 'дйа 4.3
са йат прамāṇам курУте 3.21
са йоґī брахма-нірвāнам 5.24
са кālнеха махатā 4.2
сакґеті матвā прасабгам 11.41
са кртвā рāджасам тйāґам 18.8
сактāḥ карманй авідвāмсо 3.25
самādгāв ачалā буддгіс 2.53
сама-дуḥкга-сукгам дгīрам 2.15
сама-дуḥкга-сукгаḥ сва-стгаḥ 14.24
самам кāйа-шӣро-ґрīвам 6.13
самам паӣйан хі сарватра 13.29
самаḥ сарвешу бгӯтешу 18.54
самам сарвешу бгӯтешу 13.28
самāсенаіва каунтейа 18.50
самаḥ сіддгāв асіддгау ча 4.22
самаḥ шатрау ча мітре ча 12.18
самбгавах сарва-бгӯтānām 14.3
самбгāвітасйа чāкīртір 2.34
само 'хам сарва-бгӯтешу 9.29
сампрекшйа нāсікāґрам свам 6.13
саṁґам тйактвā пгалам чаіва 18.9
саṁґāт саṁджāйате кāмаḥ 2.62
са ніӣчайена йоктавйо 6.24
саṁкалпа-прабгавāн кāмāмс 6.24
саṁкарасйа ча картā сйām 3.24
саṁкаро наракāйаіва 1.41
сāṁкгйа-йоґау пртгаґ бālāḥ 5.4
сāṁкгйе кртānте проктāні 18.13
саннійамйендрійа-ґрāмам 12.4
саннійāса-йоґа-йуктāтмā 9.28
саннйāсаḥ карма-йоґаӣ ча 5.2
саннйāсам карманāм кршна 5.1
саннйāсасйа махā-бāхо 18.1
саннйāсас ту махā-бāхо 5.6

сантушт̣ах сататам йоґī 12.14
сарва-бгӯтāні каунтейа 9.7
сарва-бгӯтāні саммохам 7.27
сарва-бгӯта-стґам āтмāнам 6.29
сарва-бгӯта-стґітам йо мāм 6.31
сарва-бгӯтāтма-бгӯтāтмā 5.7
сарва-бгӯтешу йенаікам 18.20
сарва-ґухйатамам бгӯйах 18.64
сарва-двāрāн̣і самйамйа 8.12
сарва-двāрешу дехе 'смін 14.11
сарва-дгармāн̣ парітйаджйа 18.66
сарва-джн̃āна-вімӯдгāмс тāн 3.32
сарвам джн̃āна-плавенаіва 4.36
сарва-йонішу каунтейа 14.4
сарвам кармāкґілам пāртґа 4.33
сарва-кармāн̣і манасā 5.13
сарва-кармāн̣ӣ апі садā 18.56
сарва-карма-пґала-тйāґам 12.11
сарва-карма-пґала-тйāґам 18.2
сарвам етад ртам манйе 10.14
сарвāн̣īндрійа-кармāн̣і 4.27
сарвāрамбґа-парітйāґī 14.25
сарвāрамбґа-парітйāґī 12.16
сарвāрамбґā хі дошен̣а 18.48
сарвāртґāн вінарītāмś ча 18.32
сарва-саńкалпа-саннйāсī 6.4
сарвасйа дґāтāрам ачінтйа- 8.9
сарвасйа чāхам хрді 15.15
сарватах пāн̣і-пāдам тат 13.14
сарватах ш̣рутімал локе 13.14
сарватґā вартамāно 'пі 6.31
сарватґā вартамāно 'пі 13.24
сарватрāвастґіто дехе 13.33
сарватра-ґам ачінтйам ча 12.3
сарвāш̣чарйа-майам девам 11.11
сарвендрійа-ґун̃āбґāсам 13.15
сарве 'пй ете йаджн̃а-відо 4.30
сарґāн̣ām ādір анташ̣ ча 10.32
сарґе 'пі нопаджāйанте 14.2
са саннйāсī ча йоґī ча 6.1
са сарва-від бгаджаті мāм 15.19
са тайā ш̣раддгайā йуктас 7.22
сататам кīртайанто мāм 9.14
саткāра-мāна-пӯджāртґам 17.18
саттвānурӯпā сарвасйа 17.3
саттвам пракрті-джаір 18.40
саттвам раджас тама іті 14.5
саттвам сукге сан̃джайаті 14.9
саттвāт сан̃джāйате 14.17
сāттвікī рāджасī чаіва 17.2
саубгадраш̣ ча махā-бāхух 1.18
саубгадро драупадейāш̣ ча 1.6
саха-джам карма каунтейа 18.48
саха-йаджн̃āх̣ праджāх̣ сришт̣вā 3.10
сахасаівāбгйаханйанта 1.13
сахасра-йуґа-парйантам 8.17
са ча йо йат-прабгāваш̣ ча 13.4
свабгāва-джена каунтейа 18.60
свабгāва-нійатам карма 18.47
сва-дгармам апі чāвекшйа 2.31
сва-дгарме нідганам ш̣рейах 3.35
свādгйāйабгйасанам чаіва 17.15
свādгйāйа-джн̃āна-йаджн̃āш̣ ча 4.28
сва-джанам хі катґам хатвā 1.36
свайам евātманātмānам 10.15
сва-карман̣ā там абгйарчйа 18.46
сва-карма-ніратах̣ сіддгім 18.45
св-алпам апй асйа дгармасйа 2.40
свастīті уктвā махарші- 11.21
све све карман̣й абгіратах̣ 18.45
сенайор убгайор мадгйе 1.24
сенайор убгайор мадгйе 1.21
сенайор убгайор мадгйе 2.10
сенāпīнām ахам скандах̣ 10.24
сīданті мама ґātрāн̣і 1.28
сіддгім прāпто йатґā брахма 18.50
сіддгій-асіддгйор нірвікāрах̣ 18.26
сіддгій-асіддгйох̣ само бгӯтвā 2.48
сім̇ха-нādам вінадйоччаіх̣ 1.12
смрті-бграмш̣ādа буддгі-нāш̣о 2.63
со 'вікалпена йоґена 10.7
со 'пі муктах̣ ш̣убгāл локāн 18.71
спарш̣āн ктвā бахір бāхйāмш̣і 5.27
стґāне хршīкеша тава 11.36
стґіра-буддгір асаммӯдго 5.20
стґіта-дгīх̣ кім прабгāшета 2.54
стґіта-праджн̃асйа кā бгāшā 2.54
стґітвāсйām анта-кāле 'пі 2.72
стґіто 'смі ґата-сандехах̣ 18.73
стрійо ваіш̣йāс татґā ш̣ӯдрāс 9.32
стрīшу душтāсу вāршн̣ейа 1.40
су-дурдарш̣ам ідам рӯпам 11.52
сукґам вā йаді вā дух̣кґам 6.32
сукґам дух̣кґам бгаво 'бгāво 10.4
сукга-дух̣кге саме ктвā 2.38
сукґам ātйантікам йат тад 6.21
сукга-саńґена бадгнāті 14.6
сукґам тв ідānīм трі-відгам 18.36
сукґена брахма-самспарш̣ам 6.28
сукгінах̣ кшатрійāх̣ пāртга 2.32
сӯкшматвāт тад авіджн̃ейам 13.16
сухрдам сарва-бгӯтānām 5.29
сухрн-мітрāрй-удāсīна- 6.9

Т

тāван сарвешу ведешу 2.46
там відйāд дух̣кга-самйоґа- 6.23

тадā ґантāсі нірведам 2.52
тад-артґам карма каунтейа 3.9
тад асйа хараті праджн̃ām 2.67
тад ахам бгактй-упахртам 9.26
тад-буддгайас тад-ātмānас 5.17
тадват кāмā йам правiшанті 2.70
тад віддгі праṇіпātена 4.34
тад ева ме дарiшайа дева 11.45
тад екам вада нішчітйа 3.2
тад ітй анабгісандгāйа 17.25
тадоттама-відāм локāн 14.14
та іме 'вастґітā йуддге 1.33
таір даттāн апрадāйаібгйо 3.12
тайор на вайшам āґаччгет 3.34
тайос ту карма-саннйāсāт 5.2
тамасй етāні джāйанте 14.13
тамас тв аджн̃āна-джам віддгі 14.8
там ева чāдйам пурушам 15.4
там ева шараṇам ґаччга 18.62
там увāча хршīкешах 2.10
тāн акртсна-відо мандāн 3.29
тāн ахам двішатах крūрāн 16.19
тāні сарвāṇі самйамйа 2.61
тāнй ахам веда сарвāṇі 4.5
тан нібадгнāті каунтейа 14.7
тāн самīкшйа са каунтейах 1.27
тапāмй ахам ахам варшам 9.19
тапасвібгйо 'дгіко йоґī 6.46
тāсāм брахма махад йонір 14.4
тасйа картāрам апі мāм 4.13
тасйа саṅджанайан харшам 1.12
тасйа тасйāчалāм шраддгāм 7.21
тасйāхам на праṇашйāмі 6.30
тасйāхам ніграхам манйе 6.34
тасйāхам сулабгах пāртга 8.14
тасмād аджн̃āна-самбгūтам 4.42
тасмād апаріхāрйе 'ртге 2.27
тасмād асактах сататам 3.19
тасмād евам відітваінам 2.25
тасмād йасйа махā-бāхо 2.68
тасмād йоґāйа йуджйасва 2.50
тасмād ом ітй удāхртйа 17.24
тасмād уттішшґа каунтейа 2.37
тасмāн нāрхā вайам хантум 1.36
тасмāт праṇамйа праṇідгāйа 11.44
тасмāт сарва-ґатам брахма 3.15
тасмāт сарвāṇі бгūтāні 2.30
тасмāт сарвешу кālешу 8.7
тасмāт сарвешу кālешу 8.27
тасмāт твам індрійāṇй ādау 3.41
тасмāт твам уттішшґа 11.33
тасмāч чґāстрам прамāṇам те 16.24
тата ева ча вістāрам 13.31
там там евāіті каунтейа 8.6
там там нійамам āстґāйа 7.20
татах падам тат парі- 15.4
татах са вісмайāвішшо 11.14
татах сва-дгармам кīртім ча 2.33
татас тато нійамйаітад 6.26
там татґā крпайāвішшам 2.1
татах шаṅкхāш ча бгерйаш ча 1.13
татах шветаір хайаір йукте 1.14
татґā дехāнтара-прāптір 2.13
татґаіва нāшāйа вішанті 11.29
татґāпі твам махā-бāхо 2.26
татґā пралīнас тамасі 14.15
татґā сарвāṇі бгūтāні 9.6
татґā тавāмī нара-лока-вīрā 11.28
татґā шарīрāṇі віхāйа 2.22
тат кім кармані ґоре мām 3.1
тат кшетрам йач ча йādрк ча 13.4
тато йуддгāйа йуджйасва 2.38
тато мām таттвато 18.55
тат-прасādāт парāм шāнтім 18.62
татраівам сатї картāрам 18.16
татраікāґрам манах кртвā 6.12
татраіка-стґам джаґат 11.13
татрāпашйат стґітāн 1.26
татра прайātā ґаччганті 8.24
татра саттвам нірмалатват 14.6
татра там буддгі-самйоґам 6.43
татра чāндрамасам джйотір 8.25
татра шрīр віджайо бгūтір 18.78
тат свайам йоґа-самсіддгах 4.38
тат сукгам сāттвікам 18.37
тат тад евāваґаччга твам 10.41
таттва-віт ту махā-бāхо 3.28
тат те карма правакшйāмі 4.16
тач ча самсмртйа самсмртйа 18.77
твад-анйах самшайасйāсйа 6.39
твам авйайах шāшвата- 11.18
твам ādі-девах пурушах 11.38
твам акшарам парамам 11.18
тваттах камала-патрāкша 11.2
те брахма тад відух кртснам 7.29
те двандва-моха-нірмуктā 7.28
теджах кшамā дгртіх шаучам 16.3
теджобгір āпūрйа джаґат 11.30
теджо-майам вішвам анантам 11.47
теналва рūпеṇа чатур- 11.46
те 'пі мām ева каунтейа 9.23
те 'пі чātітаранті ева 13.26
те прāпнуванті мām ева 12.4
те пуṇйам āсādйа сурендра- 9.20
те там бгуктвā сварґа-локам 9.21
тешāм джн̃ānī нітйа-йукта 7.17
тешāм ādітйа-вадж джн̃ānam 5.16
тешāм ахам самуддгартā 12.7
тешāм евānукампārтгам 10.11
тешāм нітйābгійуктānām 9.22

тешāм нішṭгā ту кā кршңа 17.1
тешāм сатата-йуктāнāм 10.10
тйāгасйа ча хршīкеша 18.1
тйāгī саттва-самāвішṭо 18.10
тйāго хі пуруша-вйāґра 18.4
тйāджйам доша-вад ітй еке 18.3
тйāктвā дехам пунар джанма 4.9
тйāктвā карма-пгалāсаńгам 4.20
траі-відйā мāм сома-пāх 9.20
траі-ґуңйа-вішайā ведā 2.45
трібгір ґуңа-майаір бгāваір 7.13
трі-відгā бгаваті ӣраддгā 17.2
трі-відгам наракасйедам 16.21
тулйа-ніндā-стутір маунī 12.19
тулйа-прійāпрійо дгīрас 14.24

У

убгайор апі дршṭо 'нтас 2.16
убгау тау на віджāнīто 2.19
увāча пāртга паӣйаітāн 1.25
удāрāх сарва еваіте 7.18
удāсīна-вад āсīнам 9.9
удāсīна-вад āсīно 14.23
уддгаред ātманātмānам 6.5
упавіӣйāсане йуńджйāд 6.12
упадекшйанті те джńānам 4.34
упадрашṭāнумантā ча 13.23
упаіті ӣānта-раджасам 6.27
ӯрдгвам ґаччганті 14.18
ӯрдгва-мӯлам адгах-ӣākгам 15.1
уткрāмантам стгітам вāпі 15.10
утсāдйанте джāті-дгармāх 1.42
утсанна-кула-дгармāńām 1.43
утсīдейур іме локā 3.24
уттамах пурушас тв анйах 15.17
уччаіх̣ӣравасам аӣвānам 10.27
уччгішṭам апі чāмедгйам 17.10

Х

ханта те катгайішйāмі 10.19
харшāмарша-бгайодвегаір 12.15
харша-ӣокāнвітах̣ картā 18.27
хатвāпі са імāл локāн 18.17
хатвāртга-кāмāмс ту ґурӯн 2.5
хато вā прāпсйасі сварґам 2.37
хетунānена каунтейа 9.10
хршīкешам тадā вākйам 1.20

Ч

чаńчалам хі манах̣ кршңа 6.34
чāтур-варṇйам майā сришṭам 4.13
чатур-відгā бгаджанте мāм 7.16
чгандāмсі йасйа парṇāні 15.1
чгінна-дваідгā йатāтмānах̣ 5.25
чгіттваінам самӣайам йоґам 4.42
четасā сарва-кармāṇі 18.57
чінтāм апарімейāм ча 16.11

ӢӢ

ӣабдāдīн вішайāн анйа 4.26
ӣабдāдīн вішайāмс тйāктвā 18.51
ӣākйа евам-відго драшṭум 11.53
ӣākнотīхаіва йах̣ содгум 5.23
ӣамо дамас тапах̣ ӣаучам 18.42
ӣанаіх̣ ӣанаір упарамед 6.25
ӣāнтім нірвāṇа-парамāм 6.15
ӣарīра-вāн-манобгір йат 18.15
ӣарīрам йад авāпноті 15.8
ӣарīра-йāтрāпі ча те 3.8
ӣāрīрам кевалам карма 4.21
ӣарīра-стго 'пі каунтейа 13.32
ӣаурйам теджо дгртір 18.43
ӣāӣиватасйа ча дгармасйа 14.27
ӣваӣурāн сухрдаӣ чаіва 1.26
ӣāштошṇа-сукга-дух̣кгешу 12.18
ӣāштошṇа-сукга-дух̣кгешу 6.7
ӣраддадгānā мат-парамā 12.20
ӣраддгāвāл лабгате джńānам 4.39
ӣраддгāвāн анасӯйаӣ ча 18.71
ӣраддгāвāн бгаджате йо мāм 6.47
ӣраддгāванто 'насӯйанто 3.31
ӣраддгā-вірахітам йаджńам 17.13
ӣраддгайā парайā таптам 17.17
ӣраддгайā парайопетāс 12.2
ӣраддгā-майо 'йам пурушо 17.3
ӣрейāн дравйа-майāд йаджńāт 4.33
ӣрейāн сва-дгармо вігуṇах̣ 18.43
ӣрейāн сва-дгармо вігуṇах̣ 3.35
ӣрейо хі джńānам абгйāсāдж 12.12
ӣротрādīніндрійāṇі анйе 4.26
ӣротрам чакшух̣ спарӣанам ча 15.9
ӣруті-віпратіпаннā те 2.53
ӣубгāӣубга-пгалаір евам 9.28
ӣукла-кршңе ґатī хй ете 8.26
ӣуні чаіва ӣва-пāке ча 5.18
ӣучау деше пратішṭгāпйа 6.11
ӣучīнāм ӣрīматām ґехе 6.41

Покажчик цитованих віршів

Покажчик містить у собі список усіх віршів, які було цитовано у поясненнях до *Бгаґавад-ґіти*. Числа, надруковані масним шрифтом, вказують на перший або третій рядок вірша, що надрукований цілком, числа звичайним шрифтом вказують на частково цитований вірш.

абґйа̄са-йоґа-йуктена **с.26**
авадж̃а̄нанті ма̄м̇ мӯдґа̄ 6.47, 7.24, 11.52
авайшн̣ава ґурур на сйа̄д **2.8**
авідйа̄-карма-самджн̃а̄йа̄ **с.22**
авйакто 'кшара іті уктас **с.21**
авйартґа-ка̄ла̄твам 6.17
а̄ґама̄пайіно 'нітйа̄с 6.20–23
а̄дау ш̇раддґа̄ татаҳ са̄дґу- **4.10**
адваітам ачйутам ана̄дім ананта-рупам **4.5**, 4.9
аджані ча йан-майа̀м тад авімучйа нійантр бгавет **7.5**
аджн̃о джантур ан̇ш̇о 'йам 5.15
аджо нітйаҳ ш̇а̄ш̇вато 'йам **2.20**
а̄дітйа-варн̣ам тамасаҳ парастра̄т 13.18
аікантікї харер бгактір **7.3**
аіш̇варйа̄д рӯпам екам̇ ча **6.31**
айам аґнір ваіш̇ва̄наро 15.14
ака̄маҳ сарва-ка̄мо ва̄ **4.11, 7.20**
акшаййам̇ ха ваі ча̄турмасйа-йаджн̃інах 2.42–43
ана̄дір а̄дір ґовіндаҳ **с.12, 2.2, 11.54**
а̄нанда-майо 'бгйа̄сра̄т 20, 6.20–23, 13.5
ана̄сактасйа вішайа̄н **6.10,** 8.27, **9.28, 11.55**
ана̄ш̇ірітаҳ карма-пгалам 10.3
анітйам асукгам̇ локам **с.27,** 9.33
анйа̄бгіла̄шіта̄-ш̇ӯнйам **7.16, 11.55**
аор аґнійа̄н махато махтійа̄н **2.20**
антаванта іме деха̄ 2.28, 9.2
анта-ка̄ле ча мам̇ ева **с.21**
антаҳ-правішт̣аҳ ш̇а̄стра̄ джана̄нам̇ 15.15
а̄нукӯлйасйа сан̇калпаҳ 11.55, **18.66**
а̄нукӯлйена кршн̣а̄ну- **7.16, 11.55**
апа̄ма сомам амрта̄ абгӯма 2.42–**43**
апа̄ні-па̄до джавано ґрахї́та̄ 13.15
апарейам ітас тв анйа̄м с.8
апарі́мі́та̄ дґрувас тану-бгрто йаді сарва-ґатас **7.5**
а̄-пра̄йан̣а̄т татра̄пі хі дршт̣ам 18.55
апра̄рабдга-пгалам̇ па̄пам **9.2**
апӯрйама̄н̣ам ачала-пратіш̇т̣ам **18.51–53**
арчанам̇ ванданам̇ да̄сйам **с.26**
а̄сі́но дӯрам̇ враджаті 13.16
асіто девало вйа̄сах **с.4**
асйа махато бгӯтасйа ніш̇васітам **3.15**
а̄тматва̄ч ча ма̄тртва̄ч ча 6.29
атаҳ ш̇рї-кршн̣а-на̄ма̄ді **6.8, 7.3, 9.4**
атґа̄пі те дева падам̇буджа- **7.24**
атґа пурушо ха ваі на̄райан̣о 'ка̄ма-йата **10.8**
атґа̄сакті тато бгавас **4.10**
атґа̄то брахма-джіджн̃а̄са̄ **с.6**, 3.37
аті-мартйа̄ні бгагавда̄н **9.11**
а̄тма̄нам̇ ратґінам̇ віддґі **6.34**
а̄тма-нікшепа-ка̄рпан̣йе **18.66**
а̄тма̄ра̄масйа тасйа̄сті 9.9
а̄тмендрійа-мано-йуктам **6.34**
ахам̇ бі̄джа-прадаҳ пі́та̄ с.15
ахам̇ брахма̄смі 7.29, 13.8–12
а̄хавешу мі́тґо 'нйонйам **2.31**
ахам̇ кртснасйа джагатаҳ 11.2
ахам̇ а̄дір хі девна̄м 11.54
ахам̇ твам̇ ча татґа̄нйе **13.5**
а̄ха̄ра-ш̇уддґау саттва-ш̇уддґіх̣, **3.11**

ахам сарвасйа прабгавах 15.3
ахам сарвешу бгӯтешу 9.11
ахам твӑм сарва-пӑпебгйо **с.27, 12.6–7**
ахо бата ӣива-пачо 'то ґарӣйӑн **2.46, 6.44**
ӑхус твӑм ршайах сарве **с.4**
ӑчӑрйавӑн пурушо веда 9.2
ӑӣчарйо вактӑ куӣало 'сйа **2.29**
бабгӯва прӑкртах ӣиӣух 9.11
бӑлӑґра-ӣата-бгӑґасйа **2.17**
бандгӑйа вішайӑсанґо **6.5**
бахӯнӑм джанманӑм анте 5.16, 6.38
баху сӣм 9.7
бгава-махӑ-дӑвӑґні-нірвӑпаӈам 6.20–23
бгавӑмбудгір ватса-падам парам падам **2.51**
бгаґаваті ча харӑв ананйа-четӑ **9.30**
бгаґаватй уттама-ӣлоке **7.1**
бгаґават-таттва-відж'ӑнам **7.1**
бгӑґо джӣвах са відж'ейах **2.17**
бгайам двітӣйӑбгінвеӣатах сйӑт 1.30, 6.13–14, 10.4–5
бгактір асйа бгаджанам тад **6.47**
бгактӣй тв ананйайӑ ӣакйах . 13.16
бгакто 'сі ме сакгӑ четі **с.3**
бгӑратӑмрта-сарвасвам **с.28**
бгідйате хрдайа-ґрантґійі **7.1**
бгоктӑ бгоґйам прерітӑрам ча матвӑ **13.3**
бгоктӑрам йаджн̃а-тапасӑм 3.11
бгуӣджате те тв аґгам пӑпӑ 6.16
бгӯтвӑ бгӯтвӑ пралӣйате 8.19
брахма джӑнӑтӣті брӑхманах 10.4–5
брахмаіва сан брахмӑпй еті 14.26
брахманӑ саха те сарве **8.16**
брахманйо девакӣ-путрах 10.8
брахмано хі пратішт̣ӑхам **с.12**, 5.16
брахма пуччгам пратішт̣ӑ 13.5
брахметі парамӑтметі **2.2, 10.15**
буддгім ту сӑратгім віддгі **6.34**
ваданті тат таттва-відас **2.2, 10.15**, 13.8–12
ваішамйа-наіґрн̣йе на сӑпекшатвӑт 4.14, **5.15**, 9.9
вайам ту на вітрпйама **10.18**
ванде 'хам ӣрӣ-ґуроҳ **с.1**
вӑйчгӑ-калпатарубгйаӣі ча **с.2**
варнӑӣірамӑчӑраватӑ 3.9
васанті йатра пурушӑх сарве ваікун̣т̣га-мӯртайах 15.7
васту-йӑтгӑтмйа-джн̃ӑнавара- 14.8
вӑсудевах сарвам іті 2.41, 2.56
ваӣӣ сарвасйа локасйа **5.13**
ведаіӣ ча сарваір ахам ева ведйах 3.10, 3.26
ведӑхам етам пурушам махӑн- **7.7**
ведешу дурлабгам адурлабгам ӑтма-бгактау **4.5**, 4.5
ведешу йаджн̃ешу тапаҳсу чаіва 9.2
вівасвӑн манаве прӑха **с.3**
вінаӣйатй ӑчаран мауд̣гйӑд **3.24**
вішайӑ вінівартанте **6.13–14**
вішн̣у-бгактӑх смртӑ девӑх 11.48
вішн̣ур махӑн са іха йасйа калӑ-вӣӣешо **11.54**
вішнус ту трп̣ні рӯпӑн̣і **7.4**, 10.20
вішн̣у-ӣактіх парӑ проктӑ **с.23**
вішт̣абгйӑхам ідам кртснам 9.4
вркша іва стабдго діві тішт̣гатй екас **7.7**
вршабгӑну-суте деві **с.2**
ґаруда-скандгам ӑропйа **12.6–7**
ґрӑн̣ам ча тат-пӑда-сароджа-саурабге **2.61, 6.18**
ґӣтӑ-ґан̃ґодакам пӣтвӑ **с.28**
ґӣтӑдгйӑйана-ӣӣласйа **с.27**
ґӣтӑ су-ґӣтӑ картавйӑ **с.28**
ґӣтӑ-ӣӑстрам ідам пун̣йам с.27
ґобгіх прӣн̣іта-матсарам 14.16
ґолока ева нівасатй акгілӑтма-бгӯтах с.18, 6.15, 8.22, 13.14
ґопеша ґопікӑ-кӑнта **с.1.**
дадӑмі буддгі-йогам там 8.14
дарӣшана-дгйӑна-сампарӣаір **5.26**
дӑса-бгӯто харер ева 13.13
двандваір вімуктӑх сукга-дух̣кга-самджн̃аір **с.20**
двӑ супарн̣ӑ сайуджа сакгӑйах 13.21
дгармам ту сӑкшӑд бгаґават-пран̣ӣтам 4.7, 4.16, 4.34
дгйӑйан стувамс тасйа йаӣас трі-сандгйам **2.41**
девӑн дева-йаджо йӑнті 7.24
деварші-бгӯтапта-нрн̣ӑм пітр̣н̣ӑм **1.41, 2.38**
дехӑ-дехі вібгедо 'йам 9.34
дехіно 'смін йатгӑ дехе 15.7
джаґад-дгітайа кришн̣ӑйа **14.16**
джайас ту пан̣ду-путрӑн̣ам 1.14
джӑнӑті таттвам бгаґаван махімно **7.24**
джанмӑдй асйа йатах 9.21, 18.46
джанмӑдй асйа йато 'нвайӑд ітараташ ча 3.37
джанма карма ча ме дівйам **11.43**

джīваḫ сӯкшма-сварӯпо 'йам **2.17**
джīвере кр̣пāйа каілā кр̣шн̣а **с.28**
джйотīш̇ші вішн̣ур бгуванāні вішн̣уḫ 2.16
джн̃āнāгніḫ сарва-кармāн̣і 5.16
джн̃āнам̇ парама-гухйам̇ ме **3.41**
джн̃о 'та ева 18.14
джушт̣ам̇ йадā паш̇йатй анйам̇ īш̇ам **2.22**
дік-кālāдй-анаваччгінне **6.31**
евам̇ манаḫ карма-ваш̇ам̇ прайун̃кте **5.2**
евам̇ парампарā-прāптам **с.3**
евам̇ праврттасйа віш̇уддга-четасаḫ **9.2**
евам̇ прасанна-манасо **7.1**, 9.2
ека ева паро вішн̣уḫ **6.31**
екале īш̇вара кр̣шн̣а, āра саба бгртйа 7.20, 11.43
екам̇ ту махатаḫ срашт̣р **7.4**
екам̇ ш̇āстрам̇ девакī-путра-гītам **с.22**
екāм̇ш̇ена стгіто джагат с.22
еко ваі нāрāйан̣а āсīн на брахмā **10.8**
еко ваш̇ī сарва-гаḫ кр̣шн̣аḫ 8.22, 11.54
еко дево нітйа-лīлānуракто 4.9
еко мантрас тасйа нāмāні йāні **с.29**
еко 'пі сан бахудгā йо 'вабгāті 6.31, 11.54
етасйа вā акшарасйа праш̇āсане гārгі **9.6**
етасйāхам̇ на паш̇йāмі **с.25**
ете чāм̇ш̇а-калāḫ пумсаḫ **2.2**, 11.54
еша у хй ева сādгу карма кāрайаті **5.15**
еша хі драшт̣ā срашт̣ā 18.14
ешо 'нур āтмā четасā ведітавйо **2.17**
ікшвākун̣ā ча катгіто **4.1**
імам̇ вівасвате йогам **с.3**
індрāрі вйākулам̇ локам **2.2**
індрійāн̣і хайāн āхур **6.34**
іті рāма-паденāсау **5.22**
іттгам̇ сатāм̇ брахма-сукгānубгӯтйā **11.8**
Іхā йасйа харер дāсйе **5.11**
īш̇āвāсйам̇ ідам̇ сарвам 2.71
īш̇варан̣āṁ вачаḫ сатйам **3.24**
īш̇вараḫ парамаḫ кр̣шн̣аḫ **с.12**, 2.2, 4.12, 7.3, 7.7, 9.11, 11.54
īш̇вара-прерīто гаччгет **5.15**
īш̇вараḫ сарва-бгӯтānāṁ 6.29
йā ваі сādгана-сампаттіḫ **12.6–7**
йāват крійāс тāвад ідам̇ мано **5.2**
йад-авадгі мама четаḫ кр̣шн̣а-падāравінде **2.60, 5.21**
йад-аш̇ш̇ена дгртам̇ віш̇ам **10.42**
йад-бгīшā вātаḫ павате 9.6
йад гатвā на нівартанте **с.19**
йаджн̃аіḫ сан̃кīртана-прāйаір **3.10**
йаджн̃ешу паш̇ава брахман **2.31**
йаджо ваі вішн̣уḫ 3.9
йа етад акшарам̇ гārгі віділвāсмāл **2.7**
йа ешāм̇ пурушам̇ сākшāд **6.47**
йам̇ йам̇ вāпі смаран бгāвам **с.22, с.23**
йаḫ кāран̣āрн̣ава-джале бгаджаті сма йога-нідрām 10.20
йам евaіша врн̣уте тена лабгйас 8.14
йānті дева-вратā девāн с.19
йаḫ прайāті са мад-бгāвам **с.21**
йам̇ прāпйа на нівартанте **с.21**
йā свайам̇ падманābгасйа **с.28**
йасйа брахма ча кшатрам̇ ча **11.32**
йасйа деве парā бгактір **6.47, 11.54**
йасйāджн̃айā бграматі самбгрта-кālачакро **4.1, 9.6**
йасйаіка-ніш̇васіта-кālам̇ атгāваламбйа **11.54**
йасйа прасādād бгагават- **2.41**
йасйāсті бгактір бгагаватй акін̃чанā **1.28**, 13.8–12
йасйātма-буддгіḫ куна̣пе трідгātуке **3.40**
йасмāт парам̇ нāпарам асті кін̃чід **7.7**
йас тв ātма-ратір ева сйāт 18.49
йатаḫ праврттір бгӯтānāṁ 12.11
йатгā тарор мӯла-нішечанена **9.3**
йато вā імāні бгӯтāні джāйанте **13.17**
йат-пāда-панкаджа-палāш̇а-вілāса-бгактйā **5.26**
йатрāватīрн̣ам̇ кршн̣ākгйам, 11.54
йатра ква вābгадрам абгӯд амушйа кім **2.40, 3.5, 6.40**
йатра квāпі нішадйа йādава- **2.52**
йат-тīртга-буддгіḫ саліле на каркхічідж **3.40**
йач-чакшур еша савітā сакала-грахāн̣āṁ **4.1, 9.6**
йач-чгакті-лешāт сурйāдйā **10.42**
йач чгрн̣ватāṁ раса-джн̃ānāṁ **10.18**
йам̇ ш̇ш̇āмасундарам̇ ачінтйа-гун̣а-сварӯпам **6.30**
йеі кршн̣а-таттва-веттā **2.8**
йе індрādй-ангатайāвастгітам **3.14**
йе йатгā мāṁ прападйанте 9.29

йеша̄м тв анта-ґатам па̄пам **6.45**
йо брахма̣ам̣ відадґа̄ті пӯрвам̣ **10.8**
йо ва̄ етад акшарам ґа̄ргӣ авідітва̄смал **2.7**
йо ветті бгаутіка̄м дехам **9.12**
йоґінам̣ апі сарвеша̄м **с.25**, 18.1, **18.75**
йо 'йам̣ йоґас твайа̄ прокта̣х **с.29**
йо 'йам̣ тава̄ґато дева **11.40**
йо 'сау сарваір ведаір ґӣйате 15.15
йуддгама̄на̄х парам̣ ш́акті̄ра̄ **2.31**
йуджйате 'нена дурґаті̣ешу ка̄рйеш у 9.5
каівалйам̣ сварӯпа-пратішт̣ґа̄ ва̄ чіті-ш́актір іті 6.20–23
калау на̄стӣ ева на̄стӣ ева **6.11–12**
ка̄маіс таіс таір хрта-джн̃а̄на̄х **с.17**, 7.24
ка̄мам̣ ча да̄сйе на ту ка̄ма-ка̄мйайа̄ **2.61, 6.18**
карау харер мандіра-ма̄рджана̄дішу **2.61, 6.18**
карішйе вачанам̣ тава с.14
карман̣а̄ манаса̄ ва̄ча̄ **6.13–14**
картта̄ ш́а̄стра̄ртгаваттва̄т 18.14
касмін бгаґаво відн̃а̄те сарвам **7.2**
кеш́а̄ґра-ш́ата-бгаґасйа **2.17**
кіба̄ віпра, кіба̄ нйа̄сӣ **2.8**
кім̣ пунар бра̄хман̣а̄х пун̣йа̄ **с.27**
кӣртанӣйах̣ сада̄ харіх̣ с.24
крамен̣аіва пралӣйета **9.2**
кртава̄н кіла карма̄н̣і **9.11**
кршн̣а-варн̣ам̣ твіша̄кршн̣ам **3.10**
кршн̣ах̣ свайам̣ самабгават парама̣х̣ пума̄н йо **4.5**
кршн̣ас ту бгаґава̄н свайам с.3
кршн̣е бгакті каіле сарва-карма кр̣та хайа **2.41**
кршн̣о ваі парамам̣ даіватам 11.54
кшараш̣ сарва̄н̣і бгӯта̄ні 15.16
кшатрійо хі праджн̃а̄ ракшан **2.32**
кшетра̄н̣і хі ш́ара̄ра̄н̣і **13.3**
кшӣйанте ча̄сйа карма̄н̣і **7.1**
кшӣн̣е пун̣йе мартйа-локам̣ 2.8
локйате ведартго 'нена 15.18
мад-анйат те на джа̄нанті **7.18**
мад-бгактім̣ лабґате пара̄м̣ 6.27
мад-бгакті-прабґавена 2.61
майа̄дгйакшен̣а пракр̣тіх̣ с.7, 16.8
ма̄йа̄-мугдга джӣвера на̄хі **с.23**
ма̄йа̄тӣта паравйоме сабара̄ авастґа̄на **4.8**
ма̄йа̄м̣ ту пракр̣тім̣ відйа̄н **7.14**
ма̄йа̄ш́рита̄на̄м̣ нара-да̄ракен̣а **11.8**
майі сарва̄н̣і карма̄н̣і 5.10
майй арпіта-мано-будді̣гір **с.24**
маліне мочанам̣ пумса̄м̣ **с.28**
мама джанмані джанманӣш́варе **6.1**
мама йонір махад брахма 5.10
мама ма̄йа̄ дуратйайа̄ 9.11
мана ева манушйа̄н̣а̄м **6.5**
ман-мана̄ бгава мад-бгактах 18.78
манушйа̄н̣а̄м̣ сахасрешу 10.3
мануш́ ча лока-бгр̣тй-артгам **4.1**
мат-стґа̄ні сарва-бгӯта̄ні 9.5
маттах̣ парата̄рам̣ на̄нйат 5.17, 11.54
ма̄м̣ ту веда на каш́чана 7.3
махат-сева̄м̣ дварам а̄хур 7.28
ма̄м̣ хі па̄ртга вйапа̄ш́рітйа **с.27**
ма̄ хім̣сйа̄т сарва̄-бгӯта̄ні 2.19
ма̄м̣ ча йо 'вйабгіча̄реն̣а **4.29**
мр̣тйур йасйопасечанам **11.32**
мукгам̣ тасйа̄валокйа̄пі **9.12**
мукті-прада̄та̄ сарвеша̄м̣ 7.14
муктір хітва̄нйатга̄-рӯпам̣ с.10, **4.35**
мукунда-лін̃ґа̄лайа-дарш́ане дрш́ау **2.61, 6.18**
мумукшубгіх̣ парітйа̄го **2.63, 5.2, 6.10**
мухйанті йат сӯрайах̣ 7.3
на бгаджанті аваджа̄нанті **6.47**
нава-два̄ре пуре дехӣ **5.13**
на ваі ва̄чо на чакшӯмшші **7.19**
на війад аш́рутеx̣ 13.5
на дганам̣ на джанам̣ на сунда- **6.1**
на джа̄йате мрійате ва̄ віпаш́чіт **2.20,** 13.13
наіва санті хі па̄па̄ні **с.27**
наітат самачаредж джа̄ту **3.24**
на̄йам̣ дехо деха-бга̄джам̣ нр- **5.22**
найа̄мі парамам̣ стґа̄нам **12.6–7**
накшатра̄н̣а̄м ахам̣ ш́аш́ӣ 15.12
намо брахман̣йа-девайа 14.16
намо веданта-ведйа̄йа **11.54**
на̄ра̄йан̣а̄д брахма̄ джа̄йате **10.8**
на̄ра̄йан̣ах̣ паро девас **10.8**
на са̄дгу манйе йата а̄тмано **5.2**
на тад бга̄сайате сӯрйо **с.19**
на тасйа ка̄рйам̣ каран̣ам̣ ча відйате **3.22,** 11.43
на татра сӯрйо бга̄ті на чандрата̄ракам 15.6
на̄тма̄ ш́рутеx̣ 13.5
на̄хам̣ пракаш́ах̣ сарвасйа 18.55
на хі джн̃а̄нена садр́ш́ам 5.16
на хі те бгаґаван вйактім **с.4**
на хі ш́аш́а-калуша-ччгабіх̣ ка- **9.30**
на ча̄сав ршір йасйа матам̣ на бгіннам 2.56
на ча тасма̄н манушйешу 6.32

нашта-прāйешв абгадрешу **7.1**
нікгілāсв апй авастгāсу **5.11,** 6.31
німітта-мāтрам евāсау **4.14**
нірбандгах кршна-самбандге **6.10, 9.28, 11.55**
нірджітйа пара-саінйāді **2.32**
нірмāна-мохā джіта-саńга-дошā **c.20**
нітйасоктāх шарīріņах 2.28
нітйо нітйāнāм четанаш четанā-нām c.12, **2.12,** 4.12, 7.6, **7.10,** 15.17
нӯнам праматтах куруте **5.2**
ом аджнāна-тімірāндгасйа **c.1**
ом ітй етад брахмаņо недішţгам нāма 17.23
ом тад вішноҳ парамам падам **17.24**
пāдау харех кшетра-падāнусарпане **2.61, 6.18**
парāбгавас тāвад абодга-джāто **5.2**
парай брахма парай дгāма **c.4,** 11.54
парам дрштвā нівартате 3.42
парамай пурушай дівйам **c.26**
парасīāнте кртāтмānах **8.16**
парāсйа шактір вівідгаіва шрӯйате c.12, **3.22,** 8.22
парāт ту тач-чгрутех 13.5
пāртго вастах су-дгīр бгоктā **c.28**
патій віšвасйāтмеšварам 3.10
патій патīнām парамам **3.22**
патір ґатій чāндгака-вршні-сāтватām **3.10**
патітānām пāванебгйо **c.2**
патрам пушпам пгалам тойам **9.2,** 11.55, 17.10
прадгāна-кāраņī-бгӯтā **4.14**
прадгāна-кшетраджña-патір гунеšах 13.13
праджāпатім ча рудрам чāпй **10.8**
пракāшай ча карманй абгйāсāт **9.2**
пракгйāта-даіва-парамāртга-відām матаій ча **7.24**
пракртй-āді-сарва-бгӯтāнтар- 10.20
прāņаій чіттам сарвам отам праджāнām **2.17**
прāņопахāрāч ча йатгендрійāнām **9.3**
прāпанчікатайā буддгйā **2.63, 5.2, 6.10**
праšйанта-ніхšеша-мано-ратгāнтара 2.56
премāнджана-ччгуріта-бгакті-вілочанена 3.13, **6.30,** 9.4, **11.50**
прīтір на йāван майі вāсудеве **5.2**
пуруша еведам сарвам **7.19**
пурушāн на парам кіńчіт 8.21
пурушāртга-шūнйāнāм гуņāнām **6.20–23**
пурушам шāšватам дівйам **c.4**
ракшішйатīті віšвāсо **18.66**
рāмāді-мӯртішу калā-ніямена тішţган **4.5,** 11.46
раманте йогіно 'нанте **5.22**
раса-варджам расо 'пй асйа **6.13–14**
расо ваі сах, расам хй евāйам лабдгвā 14.27
са бгӯмім віšвато вртвā **7.19**
са вā еша брахма-ніšţга ідам шарīрам мартйам **15.7**
са ваі манах кршна-падāравіндайор 2.60, **2.61,** 6.15, **6.18,** 6.27, 6.34
са ваі пумсāм паро дгармо 9.2
са ґуņāн саматītйаітāн 2.72, **4.29**
сādваітам сāвадгӯтам **c.1**
сādгаво хрдайам махйам **7.18**
сādгакāнām айам премņах **4.10**
сад ева саумйа 17.23
са евāйам майā те 'дйа **c.3**
са кāленеха махатā **c.3**
сакрд ґітāмрта-снānам **c.28**
самāне вркше пурушо німагно **2.22**
самах сарвешу бгӯтешу 9.2
са махāтмā су-дурлабгах **7.3**
самāширітā йе пада-паллава- **2.51**
самйаґ āдгйāте 'смінн ātма-таттва-йāтгātмйам 2.44
саńга-тйāгāт сато вртех **6.24**
сандгйā-вандана бгадрам асту **2.52**
сāнкгйа-йогау пртгаґ бālāх 2.39
са-рахасйам тад-аńгам ча **3.41**
сарва-дгармāн парітйаджйа **c.27,** 12.6–7, 18.78
сарвам джнāна-плавена 5.16
сарвам етад ртам манйе **c.4**
сарвасйа прабгум їšānам 13.18
сарвасйа чāхам хрді саннівіштах 18.13, 18.62
сарвātманā йах шараņам шараņйам **1.41, 2.38**
сарватра маітгуна-тйāґо **6.13–14**
сарвам хй етад брахма 5.10
сарвопанішадо ґāво **c.28**
са сарвасмād бахіш-кāрйах **9.12**
самскртāх кіла мантраіш ча **2.31**
са твам ева джаґат-срашţā **11.40**
саттвам віšуддгам васудева- 17.4
сахасра-шīршā пурушах **7.19**
сач-чід-ānанда-віграхам 9.11
сач-чід-ānанда-рūпāйа 9.11, **11.54**
свābгāвікī джнāна-бала-крійā ча **8.22**
свайам рūпах кадā махйам **c.1**
св-алпам апй асйа дгармасйа 3.4
свāній апатйāні пушņанті **5.26**

сварӯпеṇа вйавастґітіх 6.20–23
севонмукге хі джіхвāдау **6.8, 7.3, 9.4**
сршṭі-хету йеі мӯрті прапайче аватаре **4.8**
стрійо ваішйāс татґā шӯдрāс **c.27**
тāвад еша сампрасāдо 'смāч чгарīрāт **15.18**
тад-авадгі бата нāрī-саńґаме смарйамāне **2.60, 5.21**
тадā раджас-тамо-бгāвāх **7.1**
тадван на рікта-матайо йатайо 'пі руддг **5.26**
тадват кāмā йам правішанті сарве **18.51–53**
тад віджńāнāртгам са ґурум евāбгіґаччгет c.26
тад вішṇох парамам падам 18.62
тайā вінā тад āпноті **12.6–7**
там акратух паішйаті вітта- **2.20**
там āтма-стгам йе 'нупаішйанті дгīрāс **2.12**
там ева відвāн аті мртйум еті **7.7**
там ева відітвāті мртйум еті 4.9, 6.15, 13.18
там екам ґовіндам 9.11
там īшварāṇāм парамам махешварам **3.22,** 5.29
тамо-двāрам йошітāм саńгі- 7.28
тāні ветті са йоґāтмā **13.3**
тан-майо бгаваті кшіпрам **6.31**
тāńра вāкйа, крійā, мудрā віджńеха нā буджхайа 9.28
тапо дівйам путракā йена **5.22**
тапта-кāńчана-ґаурāнґі **c.2**
тарор іва сахішṇунā 8.5
тасйаіте катгітā хй **6.47, 11.54**
тасмāд етад брахма нāма-рӯпам 5.10, 14.3
тасмāд рудро 'бгавад девах **10.8**
тасмāт сарвешу кāлешу **c.24**
там там еваіті каунтейа **c.22**
там там нійамам āстгāйа **c.17**
тато йад уттаратарам **7.7**
тато 'нартга-нівартті сйāт **4.10**
татрāнвахам кршṇа-катгāх праґāйатāм **9.2**
тат твам асі 17.23
тат твам пӯшанн апāврну **7.25**
тат те 'нукампāм сусамīкша- 12.14
тат ту саманвайāт 15.15
тау хі мāм на віджāнīто **10.8**
тāх шраддгайā ме 'нупадам вішṇватах **9.2**
твāм шīла-рӯпа-чарітаіх парама-пракршṭаіх **7.24**
те двандва-моха-нірмуктā **6.45**
тенаіва рӯпеṇа чатур-бгуджена 9.11
тепус тапас те джхувух саснур āрйā **2.46, 6.44**
те сантах сарвешварасйа йаджńа-пурушасйа **3.14**
тешāм ахам самуддгартā 18.46
тешāм йат сва-вачо-йуктам **3.24**
тīвреṇа бгакті-йоґена **4.11, 7.20**
тйактвā дехам пунар джанма **11.43**
тйактвā сва-дгармам чараṇāмбуджам харер **2.40, 3.5, 6.40**
третā-йуґāдау ча тато **4.1**
тртīйам сарва-бгӯта-стгам **7.4**
убге ухаіваіша ете тарати амртах сāдгв-асāдгўнī 4.37
ӯрдгва-мӯлам адгах-шāкгам **c.20**
утāмртатвасйешāно **7.19**
утсāхāн ніщчайāд дгаірйāт **6.24**
уччгішṭа-лепāн анумодіто двіджаіх **9.2**
харāв абгактасйа куто махад-ґунāх **1.28,** 12.18–19
харе кршṇа, харе кршṇа c.2, 6.44, 7.24, 8.5, 8.6, 8.11, 8.13, 8.14, 8.19, 9.2, 9.30, 10.9, 10.11, 12.6–7, 13.8–12, 13.26, 14.27, 16.7, 16.24
харер нāма харер нāма **6.11–12**
хе кршṇа каруṇā-сіндго **c.1**
хіраṇмайена пāтреṇа **7.25**
хрдй антах-стго хй абгадрāṇі **7.1**
чакшур унмīлітам йена **c.1**
чгандāмсі йасйа парṇāні **c.20**
чета етаір анāвіддгам **7.1**
чето-дарпаṇа-мārджанам 6.20–23
шабдāдібгйо 'нтах пратішṭгāнāч ча 15.14
шат-карма-ніпуṇо віпро **2.8**
шіва-вірінчі-нутам 4.12
шішйас те 'хам шāдгі мāм твāм прапаннам 2.39
шраваṇайāпі бахубгір йо на **2.29**
шраваṇам кīртанам вішṇох c.26
шраддгāвāн бгаджате йо мāм **c.25**
'шраддгā-шабде—вішвāса кахе судрдга ніщчайа **2.41**
шрī-адваіта ґадādгара **c.2**
шрійах патір йаджńа-патіх праджāпатір **3.10**
шрī-кршṇа-чаітанйа **c.2**
шрīмад-бгāґаватам пураṇам а- 10.9
шрī-чаітанйа-мано-'бгішṭам **c.1**
шрнватāм сва-катгāх кршṇах **7.1**
шруті-смрті-пураṇāді- **7.3**

Предметний покажчик

Слова, які складають назву покажчикової статті, в підрубриках позначаються початковими літерами, наприклад: Абсолютна Істина — А.І.

А

Абгайам. Див.: Безсташність
Абгіманйу (син Субгадри), 1.6; 1.16–19
Абсолютна Істина; *Див. також:* Крішна, Верховний Господь
  арифметичні закони А.І., 4.35
  безособистісна концепція А.І., 4.25; 7.7; 7.12; 11.52
  Господь як А.І., 7.7
  досягають через відданість, 2.39
  знання про А.І., 5.20
    Див. також: Знання про Абсолютну Істину
  і свідомість Крішни, 3.3
  Крішна як А.І., 2.2; 6.38; 7.4; 7.7; 9.34; 10.2; 10.12–13; 11.54; 18.78
  порівнюється з сонцем й різними поглядами на нього, 2.2
  різного роду дослідники А.І., 2.2
  роздуми про А.І., 15.19
  той, хто знає, свідомість і А.І., 2.28
  три концепції А.І., 2.2; 5.17; 5.20; 7.1; 7.15; 7.24; 8.1; 13.2; 14.27; 18.78
  форми А.І., Вступ; 4.10; 7.7
  як *ānanda-майо 'бгйасат*, 7.24
  як джерело усього сущого, 7.10
  як довершене всеосяжне ціле, Вступ
  як мета жертвопринесень, 17.26–27
  як *ом тат сат*, 17.23
  як особистісна, Вступ; 4.10; 7.7
Аватāри, 4.7–8
  Див. також: Крішна, втілення Крішни; Верховний Господь, втілення В.Г.
Авйакта, Вступ
Агні, 1.14
  як уособлення Крішни, 10.23
Адгібгӯта, 8.4
  Див. також: Матеріальна природа
Адгідаіва, 8.4
  Див. також: Всесвітня форма Господа
Адгійаджна, 8.4
Адгйātма. Див.: Душа
Āді-девам, Вступ
Āдітйі (сини Аділі), 10.8; 10.30
  Див. також: Напівбоги
Азартні ігри, 1.34; 10.36
Акарма, 4.20
  визначення, 4.18
Аналітичне дослідження. *Див.: Сāнкгйа*
Ānанда-майа, 7.24; 13.5
  Господь як Ā.-м., 13.5
Ананта, Господь як А. 11.37
Аніруддга, 8.22
Анна-майа, 13.5
Антропологія, 2.26
Ану-ātмā, 2.26
Апāна, 2.17
Апаурушейа, Вступ; 4.1
Арджуна, 1.4; 12.6–7
  божественне бачення А., 11.54
  в учнівській послідовності (*парампарі*), 10.14; 11.8
  визнає *йогу* дуже складною, 6.33–34
  визнає Крішну за Господа, 4.3; 11.54; 18.62
  втілюється разом з Крішною, 4.5
  духовне бачення А., 11.8–9
  і всесвітня форма Господа, 11.1; 11.3–4; 11.35–39
  Крішна як духовний вчитель А., 2.7–9; 2.29
  має божественні якості, 16.5–6
  мета бесіди Крішни з А., Вступ; 3.2; 4.4; 10.16–17
  не є звичайна людина, 11.54

не чинить образ, 5.7
перебуває в *йоґа-мāйі*, 4.5
питання А.
на користь іншим, 3.2; 4.3; 10.15
про Брахмана, 8.1
про вихід за межі *ґун* матеріальної природи, 14.21; 14.25
про віддане служіння через імперсоналізм, 12.1
про відречення через працю у відданості, 5.1
про віру та поклоніння згідно з *ґунами* природи, 17.1
про Господа жертвоприносень, 8.2
про долю невдатного трансценденталіста, 6.37
про душу, 8.1
про знання, предмет знання й т. ін., 13.1
про знання про Господа під час смерті, 8.2
про зречення та життя у відреченості, 18.1
про кармічну роботу, 3.1–2; 8.1
про матеріальне проявлення, 8.1
про надзвичайні достоїнства Крішни, 5.16–18
про напівбогів, 8.1
про обов'язок, 2.7
про ознаки трансценденталіста, 2.54
про *пракрті, пурушу* тощо, 13.1
про природу, того, хто насолоджується і свідомість, 13.1
про причини гріху, 3.36
про *тйāґу* та *саннйāсу*, 18.1
порівнюється
з Господом, 2.13
з пташкою на дереві, 2.22
з телям, Вступ
правильно розуміє Крішну, 10.13–16
приймає позицію матеріаліста, 4.4
присутність А. забезпечує перемогу, 18.74; 18.78
проявляє прив'язаність до родини, 2.3–7; 2.9; 2.11
розпач А., 2.6–8; 3.2; 5.1
співчуття А., 1.28; 1.35; 1.45; 2.1; 2.2; 2.36
сумнівн А., 8.1–2; 18.1; 18.73
тілесна слабкість А., 1.28–30
чесноти А., 1.33; 1.45–46; 2.6; 3.2; 5.7; 10.17; 15.20
як *āрйан*, 2.2
як безгрішний, 3.3; 15.20
як відданий, 1.45; 1.46; 2.6
як вічний відданий Крішни, 1.20
як ҐудāкеШа, 1.24; 2.10; 10.20
як переможець сну, 1.24; 10.20
як постійний супутник Крішни, 4.5
як родич Крішни, 2.3
як свята людина, 1.36
як уславлений воїн, 2.33
якості А., Вступ; 6.33; 11.6
Арйама, як уособлення Крішни, 10.29
Āрйан, 2.2
Āрйани (арійі), 2.2; 2.46; 16.7
Арчā-віграха. Див.: Божества—форма (и) Верховного Господа
Арчанам
в свідомості Крішни. *Див.:* Божеств шанування
визначення, 6.18
Асаммоха, 10.4–5
Асампраджнāта-самāдгі, 6.20–23
Асат, матеріальне життя як А., Вступ
АсамШайам самаґрам, 7.1
Аскеза (и), 11.48; 16.1–3; *Див. також: Брахмачарйа*; Целібат; Відречення
брахмачāрі, 4.26; 8.28
в подружнім житті, 4.27; 17.13–15
визначення, 10.4
віддане служіння і А., 8.28
вставання удосвіта як А., 2.52; 10.4–5; 12.16; 18.8
задля Крішни, 17.17
задля усвідомлення Бога, 2.30
значення А., 10.4
і готування їжі, 2.14
і свідомість Крішни, 2.52; 6.40; 9.27–28; 12.14
Крішна як джерело А., 10.4
мови, 17.15
неавторизована, сувора, 17.6
необхідність А., 16.1–3
омовіння як А., 2.14; 2.50; 10.5; 12.16; 13.8–12
під час *чāтурмāсйі*, 4.28
піст як А., 9.14; 10.4
різновиди А., 17.13–18
слуху, 4.26
тіла, 17.4
у *ґунах* благочестя, пристрасті й невігластва, 17.8; 17.14–19; 17.23
у *ґуні* благочестя, 17.14–18
у *ґуні* невігластва, 17.19
у *ґуні* пристрасті, 17.17

у харчуванні, 4.28
чандрāйана, 4.28
як брахманічна
діяльність, 18.42
якість, 18.42
як жертвопринесення, 4.27
як підношення Кршні, 10.5
як покута, 2.30; 10.7; 11.53–54; 17.24–28
Астрологія, 8.24–25
Асури, 11.22; 16.20
Атгарва Веда, 9.17
Атеїзм, 2.27; 7.4; 9.12; 10.15; 10.27; 10.42; 16.8
Атеїст (и), 4.3; 4.8; 4.12; 7.15; 7.19; 10.48; 11.55; 13.25
Див. також: Демон (и)
Ātmā,
визначення, 6.5; 8.1–2
Див. також: Душа (і)
Атомна зброя, 2.23; 16.9
Ахайкāра. Див.: Оманне его
Ахімса, 10.5
Див. також: Незастосування насильства
Āчāрйа(і), Вступ; 6.42
визначення, 3.21
Див. також: Учнівська послідовність; Духовний учитель
Ачінтйа
визначення, 8.10
Кршна як А.І., 8.9
Ачінтйа-бгедābгеда-таттва, 7.8
Аґіваттга, 10.27
Аґіваттгама, 1.8; 1.26
Аґівіні-кумāри, 11.6; 11.22
Аштāнґа-йога, 10.59; 5.27–28; 6.1; 6.47; 9.3; 12.6–7

Б

Багатство
вводить у оману, 16.17
використовування Б., 2.49
застосовується на служіння Кршні, 9.27; 11.54–55; 12.10
і добродійність, 10.4–5; 16.1–3
карма є причина Б., 16.16
Кувера—напівбог Б., 10.23
не є запорукою щастя, 2.8
неприв'язаність до Б., 4.21; 12.16
Див. також: Неприв'язаність
прив'язаність до Б., 1.35; 14.8; 16.16; 18.34
принесення Б. в жертву, 4.25; 4.28; 4.42
уникнення думок про Б., 10.4–5
Бажання
виконує Кршна, 2.22; 5.15
віддане служіння задовольняє всі Б., 1.32
відданого, 5.7
духовні порівняно з матеріальними, 3.25
матеріальні. *Див.:* Бажання, матеріальні
уникати гріху, 3.36–37
Бажання, матеріальні
визначення, 2.71
відсутність бажань, 2.71
до панування, 13.21; 14.27; 15.20
залежать від спілкування, 3.34
злитися з Богом, 2.39; 7.5; 7.27; 9.12
і свідомість Кршни, 3.37
народження і тіло залежать від Б.М., 8.6–7; 9.10; 13.21–22
наслідки Б.М., 2.67; 2.70; 3.6; 3.37–41; 3.43; 5.23; 7.27; 8.6; 9.10; 13.21; 15.5; 51.10; 15.20; 16.1–3; 16.21
порівнюються
з бажаннями духовними, 2.71; 3.25
з річками, 2.70; 18.51–53
про перехід на інші планети, 9.25
тільки Господь може здійснити Б.М., 7.21
усі підвладні Б.М., 2.70; 3.8
як відображення духовного світу, 15.1
як тонка форма обумовленості, 5.15
Бгава, 4.10
Бгагавад-ґītā; *Див. також: Бгагавад-ґītā*, посилання на Бг.; *Бгагавад-ґītā*, цитована
авторитетність Бг., 4.1–5
безпосереднє розуміння Бг., 4.1–5; 4.42; 7.15; 10.12–14; 11.43; 13.8–12
блага, які несе слухання Бг., 8.28; 11.55
«висновок з Бг..», 9.3
вік Бг., 4.1
головна думка Бг., 5.17
звіщання Бг., 18.68; 18.69; 18.71

знання, якого набувають із Бг., 2.30; 3.42; 4.42; 11.48; 13.1–2; 15.10
імперсоналістичне розуміння Бг., 2.7
історія Бг., Вступ; 4.1–5
коментарі на Бг., 3.10; 3.31; 4.2; 7.3; 8.16; 9.1; 10.8; 10.14; 11.51; 11.54; 12.1; 16.1–3; 18.67; 18.78
неістинні, 2.7
Кршна, як оповідач Бг., Вступ; 1.1; 2.2; 2.20; 4.1; 4.42; 10.15
мета Бг., 4.35
мета Бг., Вступ; 3.30; 4.17; 11.55; 13.8–12; 18.67
наука Бг., 2.8; 4.1; 2.3; 6.9
оповідач Бг., Вступ; 1.1; 2.2; 2.20; 4.1; 4.42; 10.15
підсумок Бг., 18.78
порівнюється
з банкою меду, 2.12
з водами Ґанги, Вступ
з коровою, Вступ
з ліками, Вступ
з сонцем, 11.51
пояснює вищу досконалість відданості, 10.42
правильне розуміння Бг., 4.42
призначена для всіх, 2.10
розділи Бг. й теми, які заторкнуто в ній, Вступ; 2.72; 18.78
розкриває смисл релігії, 4.7
свідомість Кршни пробуджується від слухання Бг., 10.11
слухання Бг.
в товаристві відданих, 8.28
важливість С.Бг., 4.42; 18.77
від відданих, 8.28
від істинного духовного вчителя, 16.1–3
звільнення шляхом С.Бг., Вступ
рекомендоване, 12.9
ретельне, 1.1
якості, що необхідні для С.Бг., Вступ; 18.67; 18.71
якості, яких слід позбутись, перш ніж розпочати С.Бг., 18.67; 18.71
сповіщена
для просвітлення обумовлених душ, 11.55
на благо відданих, 2.12; 8.28; 13.19; 18.64; 18.71
стислий огляд Бг., 13.1–2
суть Бг., 10.12–13; 11.55; 18.1; 18.64–66; 18.78
теми Бг., 3.2
тлумачення Бг., 1.1; 2.7; 4.1–3; 7.15; 10.8
усвідомлення Бг., 1.1; 2.7; 2.12; 3.2
усвідомлення Бг. необхідне главам урядів, 4.1
як *апаурушейа*, 4.1
як вища настанова моральності, 18.78
як останнє слово релігії, 18.78
як Св. Письмо, найвищий авторитет, 4.40
як суть усіх священних писань, Вступ; 1.1
як твір ведичної літератури, 2.45; 4.1
як твір, що містить вказівки Господа для нашого часу, 18.57
як трансцендентний твір, 2.12; 18.77
як універсальне священне писання, Вступ; 1.1
як шлях до пізнання Господа, 10.2
Бгаґавад-ґітā, посилання на Бг. щодо
буддгі-йоги, 2.39; 10.10
Господа і живих істот, 2.46; 8.3
звільнення й *нірвāни*, 6.20–23
індивідуальності, 5.17
йоги, 5.27–28
йоги і відданого служіння, 3.3
мети *Вед*, 2.46
садгу, 4.7
Бгаґавад-ґітā, цитована щодо
ведичного знання, 9.2
відданого
як дуже любого Кршні, 6.32
як душі, що віддалася Кршні, 9.23
як рідкісної душі, яка у всьому бачить Кршну, 2.41
відданого служіння, 7.2
у порівнянні з поклонінням напівбогам, 7.24
як єдиного шляху до усвідомлення Господа, 13.16
яке виховує вищий смак, 6.13–14
яке дає захист, 3.4
яке несе звільнення, 2.22; 4.29
якого досягають через багато життів, 16.45
відданого служіння і *сāнкгйа-йоги*, 2.39
відданості Господу, Вступ; 5.16; 12.6–7; 18.78
Господа в серці, 6.29

духовного вчителя, відданості йому, 2.39
духовного світу, 11.43
душі, 2.12; 15.7
в порівнянні з тілом, 2.28
жертвоприносень, 3.11; 12.11
звільнення, 11.43
шляхом відданого служіння, 2.72
яке є остаточним в Господній обителі, Вступ
знання, 5.16
їжі, яку пропонують Господеві, 17.10
Кршна
і жертвоприношення, 3.11
у вигляді Вішну, 9.11
як Верховного Бога-Особи, 11.54
як Вищої Істини, 5.17
як джерела сущого, 11.2; 11.54; 15.3–4
як мети *Вед*, 3.25
як місяця серед зірок, 15.12
як основи Брахмана, 5.17
як рятівника Свого відданого, 18.46
як того, хто перебуває в серці кожного, 18.62
як того, хто являє Себе не кожному, 18.55
як управителя матеріального світу, 16.8
який має взаємини із Своїми відданими, 9.29
який присутній скрізь через Свої енергії, 9.5
якого важко пізнати, 7.3
матеріального світу, 11.43
як дерева з корінням, що спрямоване догори, Вступ; 5.10
махатми, 2.56
мети *Вед*, 3.10; 3.25
миру шляхом відреченості, 18.51–53
муні, 2.56
неприв'язаності, 6.20–23
шляхом набування вищого смаку, 6.13–14
як засобу до вмиротворення, 18.54
офіри Господеві, 9.2; 11.55
пізнання Господа шляхом відданого служіння, 8.14
поклоніння напівбогам у порівнянні з відданим служінням, Вступ; 7.24
рідкісності трансценденталістів і відданих, 10.3
роботи заради Кршни, 5.10
самодостатньої особистості, 18.49
тимчасовості тіла, 9.2
Бгагаван, Вступ
визначення, Вступ; 10.1
Кршна як Б., 2.2; 10.1
порівнюється
з Брахманом і Парамātмою, 2.2
з планетою Сонце, 2.2
Бгаджате, 6.47
Бгакти. Див.: Віддані
Бгактівінода Ţгākура, с30
(цит.) щодо *Бгагавад-ґīти*, 2.72
Бгакті-йога, 5.29; 6.20–23
Див. також: Віддане служіння
Бгакті-расāмрта-сіндгу, цитована щодо
відданого служіння, 7.16
неавторитетного, 7.3
позбавленого негативного оточення, 11.55
шляхом якого пізнають Кршну, 7.3
як відречення, 11.55
як звільнення, 5.11
відданого як звільненої душі, 6.31
відречення
вищого ступеня, 6.10
і відданого служіння, 11.55
недосконалого, 5.2
шляхом свідомості Кршни, 2.63
звільнення шляхом свідомості Кршни, 6.31
можливості усвідомити Кршну лише чистим душам, 6.8
пізнання Кршни шляхом відданого служіння, 7.3; 9.4
свідомості Кршни
різних рівнів, 4.10
як звільнення, 6.31
як шляху до відреченості, 2.63
Бгактісіддгānта Сарасвітī Ţгākура
в ланцюгу учнівської послідовності, с30
родина Б.С.Т., 6.42
(цит.) щодо тіла Кршни, 9.34
Бгарата Махāрāджа, 1.24; 2.30; 6.49; 8.6
Бгарата-варша, 6.49
Див. також: Індія
Бгīма, 1.4; 1.10; 1.15
Бгīшмадева, 1.8; 1.25–26; 2.4; 4.16; 18.77
Бгрґу Муні, 10.24

Бгӯріш̣равā, 1.8; 1.26
Безстрашність, 2.56; 6.13–14; 16.1–3
Благодійність (милостиня, дари, пожертви), 16.1–3
брāхман̣ам, 10.4–5; 11.48
визначення, 10.4–5; 16.3
вміння відрізняти при чинках Б., 8.28; 10.4–5; 11.48; 11.54; 17.20; 18.6
для домогосподарів, 8.28; 16.1–3
з прив'язаністю, 17.20–21; 17.24
здійснювана без віри, 17.28
здійснювана в *ґун̣ах* матеріальної природи, 16.1–3; 17.8; 17.20–21; 17.23
здійснювана в свідомості Кршн̣и, 5.25; 8.28; 9.27; 11.48; 11.54; 16.1–3; 17.23
здійснювана з промовлянням *ом-тат-сат*, 17.24–28
п'ятидесяти відсотків свого доходу, 10.4–5
як жертвопринесення, 4.27
Благословення, 2.33; 18.73
що дає
звіщання філософії *Бгаґавад-ґіти*, 18.68–69
розуміння явлення та зникнення Кршн̣и, 4.9
слухання *Бгаґавад-ґіти*, 18.59
Благочестя, *ґун̣а*
віра в Б.г, 17.2–4
вплив Б.г на живу істоту, 14.6; 14.12; 14.14; 14.16–18
діяльність у Б.г, 14.16; 16.1–3; 18.23
добродійність у Б.г, 16.1–3; 17.23
жертвопринесення в Б.г, 17.23
і *брāхман̣и*, 14.6; 18.47
їжа в Б.г, 6.16–17; 17.7; 17.10
обумовлює, 14.6; 14.9
переваги Б.г, Вступ; 14.6; 14.9; 14.14; 14.17–18; 16.24
покути в Б.г, 17.23
рішучість у Б.г, 18.33
робота в Б.г, 2.47; 18.26
розум у Б.г, 15.7
розуміння речей в Б.г, 18.20; 18.22; 18.30
чистий Б.г, 14.10; 13.3; 17.4
щастя в Б.г, 18.37
Бог, повернення до Б., 2.24
виключає необхідність повертатися знову до матеріального світу, 8.15; 8.16; 11.43; 15.5
діяльність, що допомагає П.Б., 17.24
з Господньої ласки, 18.62
у первинному духовному тілі, 15.7
шляхом
буддгі-йоґу, 10.10
відданого служіння, 2.51; 7.23–24; 7.29; 8.22; 10.9; 11.55
відданості Господу, 9.28; 11.54–55; 15.3–7; 18.62
згадування про Господа, по смерті, 7.30; 8.8; 8.10; 8.13
оспівування Харе Кршн̣а, 8.14; 8.20
свідомості Кршн̣и, 2.72; 4.10; 4.24; 4.29; 8.26; 6.15; 8.13; 8.28; 9.25; 9.26; 9.28; 10.4–5; 11.55; 15.8; 17.23; 18.65
Бога усвідомлення
ānанда-майа, ступінь Б.У., 13.4–5
анна-майа, ступінь Б.У., 13.4–5
безпосереднє Б.У., 12.12
брахма-бгӯта, ступінь Б.У., 18.63
вищий рівень Б.У., 7.24; 7.8; 7.13; 10.2; 12.5; 18.54
віджн̃āна, ступінь Б.У., 13.4–5
джн̃āна-майа, ступінь Б.У., 13.4–5
довершене Б.У., 6.26
імперсональний рівень Б.У., Вступ; 4.11; 4.13; 7.1; 7.3; 7.8; 7.13; 10.2; 12.5; 18.54
прāн̣а-майа, ступінь Б.У., 13.4–5
ступені Б.У., Вступ; 4.11; 4.13; 5.17; 6.10; 6.15; 7.1; 7.17; 7.19; 7.24; 7.26; 10.15; 13.4–5; 13.8–12; 14.27; 15.15; 18.78
усвідомлення особистісного аспекту Бога, 7.3; 7.8; 9.11; 10.2–3
часткове, 4.11; 7.1
як усвідомлення Бгаґавāна, 2.2; 13.8–12
як усвідомлення Брахмана, Вступ; 2.2; 5.20; 6.10с7.3; 7.26; 10.15; 13.4–5; 13.31–33; 14.27; 18.51–54; 18.78
як усвідомлення Парамāтми, Вступ; 2.2; 7.26; 10.15; 14.27
Богиня (і) процвітання, 1.15–16; 1.36; 8.21
Божеств шанування (поклоніння Божествам)
безкорисливе, 17.11
для відданого-початківця, 9.11
з прагненням звільнення, 7.30
імперсоналісти гребують Б.Ш., 9.11

переваги Б.Ш., 6.18; 11.54; 12.5; 13.8–12
філософське й логічне підґрунтя Б.Ш., 9.11; 12.5
Божества в храмі—форма Верховного Господа, 11.54
порівнювані з поштовою скринькою, 12.5
Брахма, визначення, 4.24
Брахмā, Господь, 2.2; 4.16; 8.1; 10.7; 10.40; 10.41; 11.46; 11.62; 14.4; 15.16; 17.4
батько Б., 7.15; 10.8; 11.35
день і ніч Б., 8.17–18; 9.7
Кршна, як джерело Б., 7.15; 10.3; 10.8; 11.37
місце Б. в учнівській послідовності, Вступ; с30; 2.29; 11.43
народження Б., 11.37
планета Б., 8.16; 14.14; 15.1–2
смерть Б., 8.18–19; 9.7
творення Б., 10.7; 10.32; 10.33
тіло Б., 10.33
тривалість життя Б., 8.17; 8.19; 9.7
як джерело Ґāйатрī-*мантри*, 10.35
як перша жива істота, 10.7–8
Брахма-бгута, ступінь усвідомлення, 5.24; 6.27; 9.3; 18.51; 53; 18.55; 18.63
Брахма-джіджнāса, 2.45
Брахмаджйоті, 9.14; 15.6
в матеріальному світі, 13.18
духовне і «матеріальне», 4.24
Див. також: Брахман
звільнення в Б., 4.9; 8.13; 8.24
Див. також: Звільнення; Брахман
падіння з Б., 4.9; 9.25
приховує Господнє тіло, 7.25
творіння в Б., 4.24
як джерело світла, 7.8
як сяєво Господнього тіла, 4.24; 6.47
Брахмалока, 8.16; 14.14; 15.1–2
Брахман, 7.15; 11.38; 18.78
досягнення Б., 14.26; 18.49
живі істоти як Б., 8.3; 13.13
зачаття в Б., 14.3
звук *ом* тотожний Б., 8.11; 8.13
звукове втілення Б., 10.35
індивідуальність зберігається на рівні Б., 14.26
Кршна перевершує Б., 2.12; 7.10; 7.15; 13.13; 14.27
Кршна, як основа Б., 7.10; 14.27
махад брахма, 14.3
падіння з Б., 14.27
підлеглий Господеві, 7.10; 7.15; 13.13; 14.27
поклоніння Б. в порівнянні з відданим служінням, 12.1–7
порівнюваний
з коренем баньянового дерева, 15.1
з Парабрахманом, 7.10; 8.3
з Парамāтмою і Бгагавāном, 2.2
природа проявлена з Б., 5.10
як *віджнāна-брахма* і *ānанда-брахма*, 13.13
як вічний і той, що не має початку, 13.13
як знання, 13.18
як осереддя духовних і матеріальних світів, 15.1
як «протилежність» матерії, 2.31
як сяєво Господа, 4.35
якості, що складають Б., 14.27
Брāхмаṇа (и)
важливість Б., 14.16
визначені обов'язки Б., 18.47–48
виконують роботу *кшатрій*, 3.36
добродійність і Б., 10.4–5; 17.20
досягають райських планет, 2.31
знавці *Вед* серед Б., 9.20
обов'язки Б., 3.35; 8.47
перебувають у *гуні* благочестя, 4.13; 7.13; 9.32; 14.6; 18.48
приносять у жертву тварин, 2.31
три-ведī, 9.20
як духовний вчитель, 16.1–3
якості і кваліфікація Б., 2.7; 4.13; 9.20; 10.4–5; 18.42
Брахма-нірвāṇа, 2.71; 5.27–28; 6.1
Брахма-самгітā, Вступ; 4.5
Брахма-самгітā, цитована
щодо Кāраṇодакашāйī Вішṇу, 10.20
щодо Кршни
верховності Кршни, 9.11
втілення Кршни, 4.5
діяльності Кршни, як трансцендентної 9.9
краса Кршни, яку можна побачити через любов до Нього, 11.50
обителі Кршни, 8.22
проявленого в безлічі форм, 11.46
форм та втілення Кршни, 4.9
форми Кршни, сповненої вічності, знання та блаженства, 11.54

як Верховного Господа, 2.2; 4.5; 7.3; 7.7; 9.11
як Махā-Вішну, 11.54
як об'єкта любові відданих, 3.13
як первинної форми Господа, 4.5
як причини всіх причин, 3.3
який перебуває в Ґолоці, 6.15
якого відданий бачить в образі Шрīмасундари, 6.30
якого усвідомлюють через самовіддану любов, 9.4
Брахмачāрī (і), 4.26–27; 6.13–14; 8.28; 16.1–3
Див. також: Брахмачарйа; Целібат; *Варнāшрама-дгарма*, соц. система
Бргад-āрaнйака Упанішада, цитована щодо Господа
як вогню травлення, 15.14
як володаря, 9.6
джерела *Вед*, 3.15
істинного «я», 13.8–12
подолання зворотніх наслідків, 4.37
Бргад-нāрадīйа Пурāна, цитована щодо образників Господа, 9.12
Будда, Господь, його місія, 4.7
Буддгі, 10.10
Буддгі-йоґа, 2.39; 2.49; 3.1–2; 3.3; 3.4; 5.1; 10.10
Буддизм, 2.26; 2.72

В

Ваібгāшіка, філософія і філософи, 2.26
Ваідūрйа, камінь, 4.5
Ваікунтґа (и), Вступ; 15.6
Див. також: Духовний світ
Ваішйа (і); *Див. також: Варнāшрама-дгарма* соц. система
перебувають під впливом *гун* пристрасті і невігластва, 7.13; 9.32
фаховий обов'язок В., 7.13
якості, притаманні діяльності В., 18.44–45
Ваішнава (и). *Див.:* Відданий (і)
Вāраха, Господь, 4.13; 6.47; 18.65
Варāха Пурāна, 2.23; 10.8
Варна-санкара (небажане потомство), Вступ; 1.40; 1.42; 3.24
Варнāшрама-дгарма соц. система, 9.32
брāхмана як духовний учитель В.-д., 16.1–3
віддане служіння виходить за межі ритуалів В.-д., 8.28
віддані трансцендентні щодо В.-д., 4.13
і *гуни* природи, 3.35; 7.13; 9.32
і жінки, 1.40
і очищувальні обряди, 7.15
Крішна як творець В.-д., 4.13
мета В.-д., 2.48; 3.7; 3.9
свідомість Крішни як М.В.-д., 18.66
обов'язки членів В.-д., Вступ; 2.31
виконувані з неприв'язаністю в свідомості Крішни, 18.23
виконувані заради Крішни, 18.47–48
має бути скеровано на досягнення цілковитої свідомості Крішни, 18.66
обов'язки, що притаманні відповідному духовному ступеню В.-д., 8.28
очищення шляхом В.-д., 1.40; 1.42; 4.13; 4.26
походження не важливе в правдивій В.-д., 16.1–3
соціальний розподіл В.-д., Вступ; 4.26; 7.13
згідно з *гунами* природи, 7.13; 9.32
згідно з якостями, 16.1–3
суть В.-д., 1.40; 1.42; 4.13; 4.26
що приносить В.-д., 1.42
як обов'язок, який покладено відповідно до тіла і *гун*, 2.31
як *сва-дгарма*, 2.31
Варуна, Господь, 3.14; 10.29
Васу, 10.8; 10.23; 11.6; 11.22–23
Васудева, 4.8; 7.24; 8.22; 10.3; 11.53
Крішна як син В., 1.15; 2.3
Вāсудева, Господь, 8.22; *Див. також:* Крішна; Верховний Господь
Баларāма як В., 10.37
Крішна як В., 1.15; 2.56
як причина всього сущого, 7.19
Васудева, стан свідомості В., 14.10
Вāсукі, 10.28; 11.15
Вбивство, 2.19; 2.21
покарання за В., 1.36
Вдоволеність; *Див. також:* Неприв'язаність
визначення, 10.4–5

Крішна як джерело В., 10.4–5
як аскеза розуму, 17.16
Вегетаріанство, 6.16–17
Ведānта, 18.13
Ведānта-сутра, 4.28; 10.32; 11.48
автор В.-с., 13.5; 15.15–16
коментарі на В.-с., Вступ; 5.6; 15.15
посилання на В.-с. щодо знання про поле та знаючого поле, 13.5
цитована щодо
Абсолютної Істини, 9.21
відданого служіння, 9.2; 18.55
Господа, 13.5; 15.14–15; 18.46
душі як знавця і діяча, 18.14
звільнення, 18.55
розпитів про природу Верховного, 3.37
трансцендентної насолоди, 6.20–23
Шанкарāчāрйа визнає В.-с. 18.13
Веди (а), 10.32; *Див. також: Шāстри*
автор В., Вступ; 2.46
барвиста мова В., 2.42–43; 2.53
вивчення В., 16.1–3
для *брахмачāрі*, 16.1–3
задля підняття на вищі планети, 9.20–21
недостатньо для того, щоб пізнати Крішну, 11.53
вказівки щодо аскетизму та правила накладання покут у В., 10.4–5
дають вказівки до діяльності, 3.15
жертвопринесення у В., 2.42–43; 3.12; 3.14; 4.31
Див. також: Жертвопринесення
живим істотам необхідно знати В., 15.15
і чуттєве задоволення, 3.15
карма-кāнда, розділ В., 2.42–43; 2.45–46
Крішна
прославлений у В., 15.18
як В., 9.17
як мета, суть і знавець В., 15.15
мантра ом у В., 7.8
Махāбгāрата як п'ята В., 2.45
мета В., 2.52; 3.10
віддане служіння, 16.24; 18.1
досягнення духовного світу, 15.1
осягнення Крішни, 2.46; 3.26; 9.17; 9.20; 15.1; 17.28
самоусвідомлення, 2.46
поклоніння напівбогам у В., 3.14; 9.25
порівнюються
з водоймою, 2.46
з матір'ю, 2.25
посилання на В. щодо
душі, 2.25
жертвопринесення, 3.9
незліченних образів Господа, 4.5
принесення в жертву тварин у В., 4.7
радять кармічну діяльність, 2.42–43; 2.45–46
ритуали В., Крішна як Р.В., 9.16
оспівування Харе Крішна виводить за межі Р.В., 6.44
шабда-брахма, 6.44
розділи В., 2.45; 9.17; 9.20
Сāма Веда, 10.22; 10.35
скеровують до звільнення, 3.15
скеровують на поступове повернення до Бога, 3.15
суть В., 2.46; 4.7; 15.15
смрті прояснюють С.В., 15.18
усвідомлення В., 15.15
цитовані щодо
вбивства, 2.19
Господа, 3.10
Господа і живої істоти як тих, хто знає тіло, 13.3
Господа як причини всіх причин, 4.14
єдиного Бога, 4.12
жертвопринесень і очищення, 3.11
тіла Верховного Господа як Його Самого, 4.9
чāтурмāсйі, 2.42–43
чотири В., 3.15; 11.48
як звід Господніх законів, 18.4
Ведична література
вивчати В.Л. важко за сучасної епохи, 2.46
духовний учитель необхідний для того, щоб вивчати В.Л., 2.7
недостатня для того, щоб пізнати Господа, 7.24
призначена на поглиблення освіти, 10.32
приклади В.Л., 10.32; 11.48
рецитування та вивчення В.Л., 17.15
різниця в поглядах на В.Л., 18.3
Ведичні приписи, 3.15
відданому необхідно дотримувати В.П., 2.58
необхідність В.П. для поступового розвитку, 16.23–24

необхідність дотримувати В.П., 16.22–23; 17.5–6
свідоме нехтування В.П., 16.22–23
щодо
благодійності, 10.2–4
жертвоприносень тварин, 4.7
омовіння, Вступ; 2.4
Ведичні ритуали
важко виконувати за сучасної епохи, 2.46
для відданих-початківців, 2.52
свідомість Крішни є трансцендентна до В.Р., 2.52; 3.15; 3.19
які здійснюють заради досягнення райських планет, 2.42–43
Верховний Господь
безсторонній, 5.15
вічний, блаженний і сповнений знання, 14.26
Вішну як В.Г., 15.7; 18.65
доступний для бачення
лише шляхом відданого служіння, 13.16
тільки чистих віддань, 11.48
експансії В.Г.; *Див. також:* Крішна, форми Крішни; Крішна, втілення Крішни; Верховний Господь, форми В.Г.
живі істоти як Е.В.Г., 2.37
мета Е.В.Г., 3.37
на потреби творення, 7.4
пуруша, 7.4
«единство» з В.Г., 6.20–23
живі істоти як діти В.Г., Вступ; 7.14; 14.16
знає все, 2.20; 5.15
і обов'язок, 3.22–24
Крішна як В.Г., Вступ; 2.29; 4.3; 4.9; 4.35; 5.17; 6.30; 6.47; 7.15; 7.30; 9.11; 9.13–20; 10.1–3; 10. 12–13; 11.2–3; 11.8; 11.18; 11.31–32; 11.37; 11.43; 5.18
напівбоги
невід'ємні частки В.Г., 4.12
у порівнянні з В.Г., 3.22; 4.12
напівбоги як представники В.Г., 3.11–12
не підлеглий обов'язкам та обмеженням, 3.22–23
недоступний матеріальному баченню, 13.16
обитель (і) В.Г., 13.18
Див. також: Крішна, обителі Крішни; Духовний світ
особистісний, у порівнянні із Своїм імперсональним аспектом, 4.35; 7.15; 9.11
первинна форма В.Г., 11.51
підтримує все суще, 2.12; 6.29; 10.42; 13.15
покора В.Г., 3.30; 3.32
порівнюваний
з батьком, 2.25
з вогнем, 2.23; 2.61
з головою виконавчої влади, 3.32
з деревом, 7.7
з душею, 2.25
з Місяцем, 2.13
з тілом, Вступ; 3.14; 4.21; 6.1; 7.23
з хазяїном тварини, 4.21
з царем, 4.14; 7.12
із живими істотами, 3.24
із звільненими душами, 5.19
із сонцем, Вступ; 2.2; 2.13; 2.17; 6.31; 7.8; 13.18
Рама як В.Г., 5.22; 1.26; 15.7; 18.65
система *варнāшрама* призначена на задоволення В.Г., 9.24
сяєво В.Г., 13.18
душі можуть залишитись у С.В.Г., 2.24
як джерело сонячного й місячного світла, 7.8
три аспекти В.Г., 3.28; 5.17; 6.15
усезнаючий, 5.15
усемогутній, 3.15; 5.15
усюдисущий, 6.31
форми В.Г.; *Див. також:* Крішна, форми Крішни
абсолютна природа Ф.В.Г., 3.15; 3.22
дворука, первинна, 11.50–54
чотирирукі, 11.45; 11.50; 11.54
як Нāрāйана, 11.54
як незмінні, 4.5
як Сам В.Г., 4.5
як *сач-чід-ānанда*, Вступ; 4.5
чуття В.Г., 3.15; 3.22
як Абсолют, 3.22
як Абсолютна Істина, 7.7
як авторитет з релігійних питань, 4.7
як *адваіта*, 4.5
як *ānанда-майа*, 7.24; 13.5
як *ачйута*, 4.5
як джерело *Вед*, 3.15
як джерело усього сущого, 2.16; 3.15; 3.37
як *йаджña-пуруша*, 3.14

як Нрсіṁгадева, 15.7
як *oṁ tat sat*, 17.23; 18.1
як особа, 4.10; 7.7
як причина всіх причин, 3.22; 4.14
Весвітня форма, 9.11; 11–а глава
для початківця, 8.4
Кршна як В.Ф., 9.19
матеріалісти вважають В.Ф. за вищу форму, 4.10
поклоніння В.Ф., 9.15
як *адгідаіва*, 8.4
Види (форми) життя
загальна кількість В.Ж., 15.9
тваринні В.Ж., 14.18
Вібгу-ātмā, 2.20
Вібгуті, 10.19
Вібрації, звікові В., 10.25
Вівасвāн
Бгагавад-гīтā була повідана В., 4.1; 4.4–4
в учнівській послідовності, Вступ; 4.15–16; 7.26
досягнення планети В., 7.23
поклоніння В., 7.20–21
як учень Кршни, 4.15
Віддане служіння Верховному Господеві
абсолютна природа В.С., 2.32; 4.24
безпосереднє в порівняння з непрямим, 12.20
в духовному світі, 2.72; 14.2
в житті домогосподаря, 6.13–14
вершина В.С., 6.47; 8.16
виконуване з бажанням звільнення, 7.29–30
виконується з розумом, Вступ; 3.42; 6.18; 6.34; 6.36
використання багатства у В.С., 11.55; 12.10
вищі ступені В.С., 8.28
Див. також: Чисте віддане служіння
віра у В.С., 3.31; 6.24; 9.3
головна засада В.С., 15.1
діяльність очищується шляхом В.С., 5.11
єдиний шлях до довершеного пізнання Абсолютної Істини, 11.52
єдиний шлях до осягнення Кршни, 7.3; 7.24; 9.2; 10.2–3; 11.52–54; 13.16; 18.55; 18.67
єдинство з Господом у В.С., 5.11; 15.20
з матеріальними бажаннями, 9.27–28; 7.20; 7.22; 7.29; 9.2–3
застосування чуттів у В.С., Вступ; 2.58; 2.64; 5.8–10; 6.18; 6.26; 8.8; 12.9; 13.8–12
звільнює від
боргів та зобов'язань, 1.41; 2.38; 9.28
зворотніх наслідків діяльності, 2.21; 2.38; 2.51; 4.14; 4.18; 4.19–22; 4.24; 5.7–14; 9.2
кабали матеріального світу, 2.49
перевтілень, 5.2
страждань, 5.27–28; 9.32
тілесного уявлення про життя, 14.28
турбот, 2.70
здійснюване за допомогою тіла та чуттів у обумовленому стані, 12.9
значення В.С., 14.26
і жертвопринесення, 3.10; 3.13–14; 9.26–27; 12.5–7
і неприв'язаність, 2.47–48; 3.28; 4.10; 6.13–14; 6.47; 14.27
і обов'язок, 6.20–23; 6.47; 8.28; 10.3; 18.46; 18.57
індивідуальність у В.С., 14.23
могутність В.С., 3.41
може виконуватися за будь-яких умов життя, 9.2; 9.15; 9.26; 9.32–33; 1.55
необхідність В.С., 3.29; 5.2; 15.20
одухотворює матерію, 4.24
падіння у В.С., 5.7; 9.3; 9.22; 9.30; 15.20
переваги В.С.
виводе за межі *гун* природи, 14.26
відвертає увагу від матеріального, 2.70; 3.28; 4.10; 6.13–14; 6.35–36; 14.27; 18.55
дає захист, 2.21; 2.40–41; 3.4; 7.18
дає ліки проти матеріальної хвороби, 4.24; 6.35
дає можливість близьких стосунків з Господом, 1.22
дає можливість досягнути будь-чого бажаного, 8.28
дає можливість опанувати чуття, 2.68; 5.26; 8.8
дає можливість повернутися назад до Бога, Вступ; 2.39; 2.51; 8.8; 8.28; 10.9; 1.55
дає осяяння, 9.1
дає усвідомлення якісної рівності з Господом, 14.26

дарує звільнення в Господній обителі, Вступ; 2.39; 2.51; 7.23–24; 7.29; 2.51; 7.23; 7.24; 7.29; 8.8; 8.10; 8.13; 8.22; 8.44; 9.32; 10.9; 1.55; 18.55
дарує любов до Бога, 4.10; 10.9; 12.9
дійове незважаючи на недоліки виконавця, 7.20; 9.30–13
дозволяє без зусиль досягнути Брахмана, 14.26–27
дозволяє досягнути Кршну, Вступ; 8.5–8; 8.14–15; 8.22; 9.28; 9.34; 12.3–7; 18.65
кожному несе задоволення, 2.41; 9.3
наділяє безстрашністю, 6.13–14
наділяє вищим смаком, 6.13–14
наділяє вірою, 4.19; 8.28
наділяє гарними якостями, 10.4–5; 14.14
наділяє духовним знанням, 2.25; 2.38–39; 4.38; 6.8–9; 7.1; 7.3; 9.2; 10.10–11; 15.11; 15.20
наділяє знанням про Кршну, 7.3; 7.24; 9.2; 9.4; 10.2–3; 11.52–54; 13.16; 15.19; 18.55; 18.67
наділяє свідомістю Кршни, Вступ; 8.5–8; 8.11–13; 8.14; 8.27–28; 9.1; 12.6–7
несе вдоволення напівбогам, 9.23
несе мир, 9.31
очищує, 2.50; 3.9; 3.41; 4.24; 5.11; 7.16; 7.20; 9.2; 9.28; 9.30–32; 10.11; 12.9; 13.8–12; 13.22; 14.20; 18.55; 18.66; 18.71
постійне, 2.40; 3.4–5
приводить до самоусвідомлення, 3.3; 9.1–2; 13.8–12; 16.22
приносить звільнення, Вступ; 2.51; 2.72; 4.35; 5.2; 5.26; 7.14; 7.29; 8.6; 8.8; 8.10; 8.13; 8.27; 10.12–13; 14.26; 15.1
приносить насолоду, 7.30
приносить щастя, Вступ; 2.39; 2.70; 4.18; 6.26; 6.35; 8.28; 9.2; 9.14; 12.6–7; 18.54
перевершує ведичні ритуали, 8.28
перевершує відречення, 5.2
перешкоди на шляху В.С., 8.5; 8.14
після досягнення звільнення, 9.2; 18.55
порівнюване
з вищою силою, 2.68
з доглядом за машиною, 9.1
з імперсоналізмом, 12.1–7; 12.20
з іншими *йогами*, 6.47; 8.16; 9.2; 10.10; 12.5
з їжею, 2.60; 6.35
з кармічною діяльністю, 2.38–40; 3.27–28
з наповнюванням шлунку, 5.7; 9.3; 9.23
з насінням, 10.10
з саджанцем, 10.10
із *джн̃ана-йогою*, 12.5
із зрошуванням коріння, 2.41; 5.4; 5.7; 9.23
із зусиллями в діловій галузі, 12.10
із сонцем, 15.20
початок В.С., 9.20; 9.34; 18.55
поштовх до В.С., 7.16–18
приклади В.С., 12.9; 14.27
примхливе, 18.57
***раси* у В.С.**, 8.14
ризик у В.С., 12.5; 13.8–12
різновиди В.С., 8.14; 12.2; 8.14
різновиди діяльності у В.С., 4.22–28; 9.1
рішучість у В.С., 2.41; 2.44; 6.24–25; 6.44; 7.30; 9.14; 9.30
спонтанне В.С., 8.28
ступені В.С., 4.10; 10.9; 18.55
труднощі у В.С., 6.44
у вічних взаємовідносинах служіння, 13.8–12
у сімейнім житті, 13.8–12
упорядковане В.С., 12.9–10; 2.12
упорядкування В.С., 9.14; 12.9; 13.8–12
шлях В.С., 2.61; 7.1; 9.1; 9.22; 11.55; 12.5; 12.9; 12.12; 12.20; 18.55
як *буддгі-йога*, 2.39; 2.49; 2.51; 10.10
як вершина *йоги*, 8.16
як вищий рівень
діяльності, 6.47; 8.16
духовного розвитку, 7.30; 15.19; 18.78
йоги, 9.2; 10.10; 12.5
усвідомлення, 12.1; 14.27
як вічне, 9.3; 13.8–12
як діяльність у звільненому стані, 2.71–72; 2.9; 5.11; 5.12
як єдиний шлях до Кршни, 9.26
як заключний етап духовного розвитку, 2.41; 8.28; 9.3

як легкий спосіб вдосконалення, 9.2; 9.14–15; 9.26; 12.5; 12.6–7
як мета релігії, 9.2
як оголошення війни ілюзорній енергії, 9.30
як провідна тема *Бгаґавад-ґіти*, 13.8–12; 18.1
як пропонування поклонів Господу, 9.34
як пропонування страв Господу, 9.2; 9.26–27; 12.9; 17.10–11; 18.7
як радісний спосіб вдосконалення, 9.14–15; 12.6–7
як *сāнкгйа-йога*, 2.39
як смак вищого ґатунку, 3.42; 6.4; 6.13–14
як сприятлива діяльність, 10.3
як тема, яку розглядає *Бгаґавад-ґіта*, 13.8–12
як трансцендентне щодо ведичних ритуалів, 2.52–53
кармічної діяльності, 2.52–53
походження, 9.32
сприятливої і несприятливої діяльності, 10.3
як царство Боже, 2.72
як шлях поступового вдосконалення, 4.10; 4.15; 4.24; 5.29; 10.10
Відданий (і) Верховного Господа; *Див. також:* Чисті віддані
бажання В., 3.25; 5.7; 7.18; 7.22; 7.29
байдужі до часу своєї смерті, 8.23; 8.27
виконують роботу без прив'язаності, 4.18–24; 18.11
виходять за межі *ґун* матеріальної природи, 17.28
віддане служіння як невід'ємна ознака В., 10.10–11
відречення В., 3.28; 6.16–17
відсутність оманного его у В., 5.11
вільні від гріховних наслідків, *7.28*
впокорені, 4.11; 6.12; 9.28–29; 18.66
В.-початківець, 2.52; 2.59; 3.42; 8.4; 3.11; 11.54
діють лише задля Кршни, 3.25; 12.2; 14.25
додержують Господніх настанов, 18.57–58
думають тільки про Кршну, 9.13; 9.28; 11.55; 12.6–7
завжди бажає служити, 18.57
завжди зберігають індивідуальність, 18.55
завжди пам'ятає Кршну, 1.24
заняття В., 4.23; 18.8–11
звільнення для В., 2.24; 4.8–10; 9.28–29
і *аштāнґа-йога*, 12.6–7
і *Бгаґавад-ґітā*, 13.19; 18.68; 18.71
і жертвопринесення, 3.14; 4.25–26; 4.30
і імперсоналізм, 2.12; 4.18; 5.6; 7.24; 9.11; 9.14–16; 10.2
і Кршна
В. бачить Кршну всюди, 6.30–31
В. ніколи не втрачений для Кршни, 6.30–31
В. перебуває в Кршні, 9.29
В. цікавить тільки Кршна, 4.4; 11.8; 11.55
взаємостосунки В. з Кршною, 1.22; 4.11; 6.30; 7.14; 7.18; 8.14; 9.29; 10.9; 11.8; 11.14; 11.36; 11.42; 11.44; 11.49; 11.54; 18.58
досягають Кршни, 7.23; 13.19–20
Кршна дає Себе В., 18.73
Кршна завжди захищає В., 9.22; 11.34; 18.58
Кршна звільнює В., 18.46
Кршна являє Себе заради В., 4.8–9
обмін взаємовідносинами між Кршною і В., 4.11; 9.29–30
і матеріальні мотиви, 7.16; 7.29
має від Господніх щедрот, 14.27
мають знання, 7.17–18; 18.12
мають трансцендентне бачення, 6.28
мова В., 2.54–55; 12.19
мовчазний, 12.19
м'якосердий, 2.45
непохитний, 2.56; 4.22–23
неприв'язаність (відреченість) В., 2.55–64; 2.68–71; 4.20–23; 5.11; 6.1; 8.14; 10.4–5; *12.13–19; 14.25*
від багатства, 12.16
від звільнення, 11.55
від матеріального щастя, 12.13–19
від оманного его, 12.14
від плодів роботи, 3.17–19; 18.7–11
від прагнення до вищих планет, 11.55
від тілесних потреб, 5.11; 6.20–23

від усього, крім Крішни, 9.13; 9.28; 11.55; 12.6–7
від чуттевого задоволення, 2.55–64; 2.68–71
як природний наслідок розвитку свідомості Крішни, 11.20–22
нестурбовані, 2.70; 3.29; 4.22–23
п'ять типів В., 8.14
ризикують заради Крішни, 3.29; 11.55
слухання від В., 1.1; 7.1; 8.28
смирення В., 2.56; 7.24
спілкування з В., 2.61; 6.18; 7.16; 13.8–12
для оспівування й слухання про Господа, 8.28; 9.1; 10.2; 10.9–10; 10.19; 15.3–4
прагнення до С.В., 4.10
що дає С.В., 2.29; 4.17; 6.9; 7.16; 7.28; 7.30; 8.28; 9.1–2; 13.24; 14.27; 15.3–4; 15.6; 17.28; 18.36
як початок свідомості Крішни, 7.30
ставлення В.
до багатства, 1.32
до їжі, 6.16–17; 9.26
до обов'язку, 1.32; 6.20–23; 9.28; 18.57
страждання зведені до мінімуму для В., 2.56
трансцендентні, Вступ; 1.32; 2.64; 4.13; 4.22–23; 5.7–14; 18.26
у порівнянні
з демонами, 4.3; 4.8
з дитиною, 12.6–7
з йогами, 2.61; 8.23–24
з касиром, 3.30
з людиною в океані, 12.6–7
з матеріалістами, 2.76; 3.25–26; 4.3; 4.8; 5.10; 5.12; 7.15
з Місяцем, 9.30
з приборкувачем змій, 2.58
з річкою, 18.54
з царськими слугами, 14.26
з черепахою, 2.58; 5.26
з шанувальниками напівбогів, 7.20; 7.22–23; 7.29
зі свійською твариною, 4.22
урівноваженість В., 5.18–19; 6.29; 7.15
чесноти В., 12.19
щирий, 10.1; 10.10–11
як безкорисливі, 6.32
як йоґи, Вступ; 4.25; 6.15; 6.32; 10.4–5; 18.78
як *йукта*, 9.28
як найкращі *джнані* і йоґи, Вступ
як найкращі з-поміж трансценденталістів, 13.25; 18.1
як правдивий *саннйасі*, 18.49
як правдиво відречений, 18.11
як природно вмиротворені, 11.47
як *садгу*, 4.7; 17.28
як святі особи, 9.30
якості В., 2.54–61; 2.64–65; 2.68–72; 4.19–22
Відданість Господу, 2.53; 6.8; *Див. також:* Чисте віддане служіння
В.Г. приносить, 5.12
безстрашність, 1.19
свободу від зворотніх наслідків, 3.31
свободу від обов'язків та зобов'язань, 2.38
свободу від турбот, 2.45
відмова від усього заради Господа, 2.48–54
за допомогою духовного вчителя, 2.39; 2.41; 4.34; 13.8–12
звільнення шляхом В.Г., 7.14–15; 9.11; 13.18
здійснюване обізнаними й інтелігентними людьми та провідниками суспільства, 7.15
і віддане служіння, 5.10
ознаки В.Г., 10.9
повернення до Бога шляхом В.Г., 9.28–29; 11.54–55
стан особи, яка впокорилася Господу, 19.28
у знанні, 5.16; 7.19; 10.7; 18.73
умонастрій у В.Г., 3.30
як найвище знання, 18.64–65; 18.78
як настанова Крішни, 2.49; 15.3–4; 18.66
як природне становище живої істоти, 7.5; 18.73
як справжня *йога*, 2.48
Віджгана-майа, 13.5
Відреченість, 16.1–3; *Див. також:* Аскетизм; Неприв'язаність; Жертвоприношення; Відданість
в *йозі*, 6.3
від бажання матеріального здобутку, 3.8

від виконання обов'язку, 3.43
заборонена, 18.7–9; 18.47
заради Крішни, 2.38; 2.40
непотрібна, 8.7
від жертвопринесень, благодійності й покут, 18.3
відхилена Господом, 18.5–6
від кармічної діяльності, 3.4
недостатня для очищення, 5.2
погляди на В.К.Д., 18.3
від матеріалістичного уявлення про життя, 2.1
від плодів роботи, 2.39; 4.41; 18.11
від плодів роботи, 2.39; 4.41; 18.11
відданим, 5.12
задля служіння Крішні, 12.10
від сімейного життя, 2.15; 13.8–12
від сну раннім ранком, 18.8
від статевого життя, 4.26
в сімейнім житті, 6.13–14; 16.1–3
для *брахмачарі*, 6.13–14
йогом, 6.18
необхідна для практики *йоги*, 6.13–14
від статевого життя у шлюбі, 6.13–14
від чуттєвого задоволення, 4.26; 6.17
відданих, 3.28; 5.12; 6.16–17
у порівнянні з імперсоналістами, 2.62
для початківця в духовнім житті, 3.42
довершена, в порівнянні з неповною, 5.2; 6.10
звільнення шляхом В., 5.2
згідно з *гунами* природи, 18.5
значення В., 13.8–12; 18.3
і віддане служіння, 5.6; 18.11
і досконалість, 3.4–9; 18.49
і *тапасйа*, 16.1–3
Див. також: Аскетизм
із знанням, 5.1–3; 6.10
імітування В., 16.17
йукта-вайрагйа, 8.27; 9.28
«небезпека» В., 6.38; 6.40
правдива В., 2.59–71; 6.1–2
розвиток знання як альтернатива до В., 12.12
у *гуні* (ах)
благочестя, 18.10
невігластва, 18.7
природи, 18.5; 18.7–10
у житті домогосподаря, 4.26
у їжі, 2.53; 4.29; 4.29; 6.16
Див. також: Піст
у свідомості Крішни, 2.41; 6.2; 6.40; 8.27; 9.28; 18.49
у системі *варнашрама*, 16.1–3; 18.47–48
усвідомлення Бога шляхом В., 12.3–4
фальшива В., 3.6
штучна В., 2.59; 2.62–67; 2.71; 3.5–6; 3.8; 3.33; 6.18
у порівнянні із правдивою В., 6.1
що дає В., 1.31; 5.13
як альтернатива до впорядкованого відданого служіння, 12.11
як ознака виходу за межі *гун* природи, 14.22–25
як робота в свідомості Крішни, 18.49
Війна (и), 1.40
безглузда В., 2.27
з дозволу Господа, 2.30
загибель на В., 2.22
загроза В. у сучасну епоху, 16.9
і *кшатрійа*, 2.31–32
пробачна В., 2.21; 2.27
Вікарма, 3.15; 4.17
Віра в Господа, Вступ; 1.28; 8.23; 17.17
визріває в любов до Бога, 17.28
досягається поступово, 7.30
звільнює, 3.31
значення В.Г., 9.3
і *бгакті-йога*, 6.24–25
необхідність В.Г., 4.39–40; 10.14; 18.1
приводить до досконалості, 4.9
приходить з оспівуванням Харе Крішна, 4.39–42
різновиди В.Г., 13.8–12
рішуча, 7.30
Віра; *Див. також:* Віра в Господа; Релігія
в духовного вчителя, 6.47; 11.54
в Крішну як Верховного Господа, 18.68
в практику *йоги*, 6.24
визначення, 2.41; 4.39
дає знання, 4.40
трансцендентна, 17.17
у вічні настанови Господа, 3.31
у *гунах* матеріальної природи, 17.2–4

у почуте від духовних авторитетів, 13.26
Ваіра̄ґіа, 6.35
Див. також: Відреченість
Віша-коша, посилання до словнику В.-к. щодо *ма̄йі*, 4.6
Вішванатґа Чакравартґі Ґґа̄кура, (цит.) 2.41; 9.11
Вішну, Господь, 11.55; 15.7; 18.65; *Див. також:* Верховний Господь
Ґарбгодакаша̄йґі Вішну, 7.4; 9.8; 15.3–4
і Брахма̄, 11.37
ліжко Ґ.В., 11.15
Ґаруда—птах, на якому літає Ґ.В., 10.30–31
керує твореннями і творінням, 10.32; 11.54; 13.20
Кр̣шна як Ґ.В., 4.23; 6.31; 10.20; 11.24
Кшіродакаша̄йґі Вішну, 7.4; 9.8
Маха̄-Вішну, 7.4; 11.1; 13.20
і творення, 9.8; 11.54
медитація на Ґ.В., 2.61
символи Ґ.В., 6.31
у кожнім серці, 6.31
форми Ґ.В., яких Він набуває задля творення, 7.4; 10.23; 10.32
як Господь жертвоприносень, 8.2
як душа і корінь матеріального світу, 5.4
як єдиний володар *ма̄йі*, 7.14
як *йаджн̃а*, 3.9; 9.24
як *йаджн̃а-пуруша*, 3.15
як мета всіх жертвоприносень, 3.9–12; 3.15
як мета *йоґи*, 5.4
як невід'ємна частка Кр̣шни, 15.7
як *праджа̄-паті*, 3.10
Вішну Пура̄н̣а
посилання до В.П. щодо *варн̣а̄шрама-дгарми*, 2.48
цитована щодо
варн̣а̄шрами, 3.9
духовного існування, 2.16
Кр̣шни, доброзичливця корів та *бра̄хман*, 14.16
Кр̣шни як творця усього сущого, 11.40
Вішнумӯрті, 15.7
Вішну-таттва, 2.17
Вйавса̄йа̄тмікā, інтелект, 2.41
Вйа̄на, 2.17
Вйа̄садева, Вступ; 2.32; 7.24
в учнівській послідовності, с30; 18.75
духовний учитель як представник В., 18.75
пояснив *Веди*, 15.18
уклав *Веда̄нта-сӯтру*, 15.16
як авторитет у науці про Кр̣шну, 18.62
як втілення Господа, 10.37; 15.15–16; 15.18; 18.78
як найкращий з-поміж *муні*, 10.37
Вйа̄са-пӯджа̄, 18.75
Вмиротвореність
досягається шляхом
відданого служіння, 5.15; 9.13; 9.31
відданості Господу, 5.12; 18.62
відсутності матеріальних бажань, 2.70–71
духовного знання, 4.38–39
знання про Господа, 15.17
знання та опанування чуттів, 4.39
неприв'язаності, 2.70–71; 18.51–53
свідомості Кр̣шни, 2.71; 4.38; 5.12; 5.29
через Господню ласку, 18.62
основа В., 2.17
формула В., 5.29
як брахманічна якість, 18.42
Вр̣ндāвана, 6.11–12; 8.21; 9.19
Ґолока В., Вступ; 6.15; 8.28; 9.11; 11.55; 15.6
віддане служіння дозволяє досягнути Ґ.В., 10.9
земна копія Ґ.В., 8.21
описання Ґ.В., Вступ; 8.21
Кр̣шна ніколи не залишає В., 10.37
селище в Індії, 8.21
Всесвіт (и); *Див. також:* Матеріальний світ
виходять із Маха̄-Вішну, 11.54
Господь як джерело В., 10.20
епохи В., 8.17
зірки у В., 15.12
історія В., 4.1
Кр̣шна
є життям В., 10.20
підтримує В., 7.10
присутній скрізь у В., 9.11
проникає у В., 11.38
трансцендентний щодо В., 11.37
як душа В., 10.20
як місце кінцевого спочинку В., 11.18; 11.38
Кр̣шна як батько В., 9.17

Місяць як одна із зірок у В., 10.21; 15.12
напівбоги забезпечують В. усім необхідним, 4.25
«порожнеча» у В., 6.15
прародителі В., 10.6–7
Сонце у В., 10.21; 15.12
час існування В., 8.17
час у В., 8.17–18; 9.7
Див. також: Час
як форма Господа, 11.3; 11.7–33
Див. також: Всесвітня форма
Вчені
гордість і прив'язаність небезпечні для В., 14.6
досліджують статеве життя, 13.8–12
знання В.
про всесвіт, 11.7
про душу, 2.17; 2.22
про матеріальну природу, 11.33
нездатні побачити душі, 2.25
філософія В., 2.26

Г

Гімалаї, 6.47
у порівнянні з горою Меру, 10.25
Гнів
демонічних людей, 16.4; 16.18
джерела Г., 2.62; 3.37; 16.3; 16.21
одухотворення Г., 3.37
свобода від Г., 2.56; 16.1; 16.3; 16.23; 18.51
шкода, завдавана Г., 3.37; 16.3; 16.20
Гора Еверест, 6.47
Гордість, 18.35
відчуженість од Г., 18.51–53
демонів, 16.4; 16.10; 16.13–18
жертвопринесення, здійснювані із Г., 17.12
як перешкода відданості, 15.5
Гори
рухомі й нерухомі, 10.25
як уособлення Кришни, 10.23
Гріх, зворотні наслідки Г.; *Див. також: Карма*; Покарання; Страждання
визначає Ямарāджа, 10.29
віддані вбачають Господню ласку в З.Н.Г., 12.13–14
і фаховий обов'язок, 18.47
народження твариною як З.Н.Г., 14.5–6
пекло як З.Н.Г., 1.43
плодоношення З.Н.Г., 9.2
порівнюються з деревом, 9.2
свобода від З.Н.Г. шляхом
вживання в їжу *прасāду*, 3.13–14
жертвопринесень, 3.16
покарання, 2.21
покути, 1.44
смерті в битві, 2.22
спричинені
зневагою до Господа, 9.12
непокорою Господеві, 3.32
нехтуванням обов'язком, 2.27; 2.33; 6.40
образливим ставленням до Господа, 9.12
покаранням нападників, 1.36
уживанням збудних засобів, 3.24
уживанням м'ясної їжі, 14.16
уживанням неосвяченої їжі, 3.14; 6.16; 9.26
чуттевим задоволенням, що не супроводжуєтья жертвопринесенням, 3.16
стадії виявлення З.Н.Г., 4.37; 9.2
як причина матеріального життя, 4.31
Гріховна діяльність
вбивство тварин як Г.Д., Вступ; 14.16–17
вживання м'яса в їжу як Г.Д., 6.16; 14.16; 16.1–3
втрата знання як наслідок Г.Д., 3.6
забуття свого природного становища як Г.Д., 7.28
зневага до Кришни як Г.Д., 6.47; 9.11–12
і їда, 3.13–14; 9.26
кара за Г.Д., 1.43
Див. також: Покарання; Гріх, зворотні наслідки Г.
напад як Г.Д., 1.36
несвідома Г.Д., 3.36
подружня зрада як Г.Д., 1.40
порівнюється з посадкою рослини, 9.2
свобода від Г.Д.
необхідна, щоб пізнати Кришну, 15.20
шляхом відданого служіння, 15.20
уживання збудних засобів як Г.Д., 3.24

уживання притизаплідних засобів як Г.Д., 16.1–3
хіть як причина Г.Д., 3.37–41

Ґ

Ґарбгадґана-самскара, 16.1–3
Ґарбгодакаїйайї Вішну, 7.4; 9.8; 11.15; 11.37; 15.6
Ґаруда, 6.24; 10.31; 12.6–7
Ґауракішора дас Бабаджі, с30
Ґовардгана пагорб, 3.24
Ґовінда, Господь, Вступ; 6.30
Крішна як Ґ., 1.16; 1.32–35; 2.2; 4.5; 7.3; 8.21
як первинна особистість, 4.5
Ґопала-тапанї Упанішада, цитована щодо
відданого служіння, 6.47
Крішни, 6.31; 6.30; 10.8; 11.54
форми Крішни, 9.11
Ґосвамї (і)
визначення, 6.26
Див. також: Саннйасї (і)
родини Ґ., 6.42
якості Ґ., 5.23
Ґуни природи; *Див. також:* Матеріальна природа
аскетизм відповідно до кожної Ґ.П., 17.7; 17.18–19; 17.23
благодійність, що здійснюється відповідно до якогось Ґ.П., 8.28; 16.1–3; 17.7; 17.20–21; 17.23
відреченість відповідно до кожної Ґ.П., 18.7–9
віра відповідно до кожної Ґ.П., 17.8–9; 17.23
втілення Господа на керування Ґ.П., 7.14
діяльність згідно з Ґ.П., 14.16; 15.7; 18.23–24
жертвоприношення відповідно до кожної Ґ.П., 3.12; 17.7; 17.11–13; 17.23
засоби для виходу за межі впливу Ґ.П., 14.21; 14.26
знання відповідно до кожної Ґ.П., 18.19–22
інтелект відповідно до кожної Ґ.П., 18.28–30
їда відповідно до кожної Ґ.П., 17.7–9
їжа відповідно до кожної Ґ.П., 17.1–4
керують діяльністю, 3.5; 3.27
непроявлений стан Ґ.П., 13.6–7
обов'язок відповідно до кожної Ґ.П., 3.35
ознаки виходу за межі впливу Ґ.П., 14.21; 14.22–25
перевтілення відповідно до кожної Ґ.П., 13.22; 14.14–15
плоди діяльності в Ґ.П., 17.2
поклоніння відповідно до кожної Ґ.П., 17.1–4
порівнювані
з мотузками, 7.14
із законами, 7.13
рішучість відповідно до кожної Ґ.П., 18.29; 18.33–34
робота у Ґ.П., 3.5; 4.13
розподіл у системі *варнашрама* згідно з Ґ.П., 7.13; 9.33; 18.47
розуміння відповідно до кожної Ґ.П., 18.29–31
скеровують живу істоту, 14.22–25
стадія *прадгани* Ґ.П., 13.6–7
типи працівників згідно з Ґ.П., 18.26–28
тіла, отримувані згідно з Ґ.П., 7.13; 13.5
щастя відповідно до кожної Ґ.П., 18.36–39
як енергії Господа, 7.14
як причина двоїстості, 2.45
як причина, матеріальна, 7.12
як тема розгляду у *Ведах*, 2.45–46
якості та ознаки кожної Ґ.П., 18.19–41
Ґуру, Див.: Духовний учитель
Ґурукула, 6.13–14

Д

Двапара-*йуга*, 4.1; 4.7; 8.17
Двоїстості, 2.45; 2.57; 7.28; 12.17–19; 15.5
Дганайджайа, Арджуна як Д., 1.16; 2.49; 7.6–7; 10.37
Дгйана-йога, 6.13–14; 6.20–23; 6.47; 7.3
Дгртараштра, 1.1; 1.16–19; 1.23; 1.36; 2.9; 11.12

Дгрува Махāрāджа, 18.71
Дгрувалока, 18.71
Девакī, 4.4; 7.24; 10.8
Демон (и), 4.3; 16.4–21; 16.24; 17.6; *Див. також:* Матеріаліст (и)
Господня ласка над Д., 16.20
діяльність Д., 16.7.12; 16.16; 16.17–18; 16.24; 17.6
доля Д., 16.16; 16.19–20
духовний учитель Д., 10.37
і Кршна, 4.3; 4.4; 4.8; 10.14–15; 11.36
народження в родині Д., 16.19–20; 17.6
ознаки Д., 17.6
як супротивники напівбогів, 17.1
як супротивники святих, 16.4–5
якості Д., 16.4–18; 16.19; 16.21; 16.23–24
Джагāї і Мāдгāї, 7.15
Джаганнāтга дāса Бāбāджī, с30
Джагатпаті, Кршна як Д., 10.15
Джада Бгарата, 6.43
Джанака, цар, 3.20; 4.16; 7.15
Джаналока, 9.20; 14.14
Джанāрдана, Кршна як Д., 1.38; 8.22
Джанмāштамī, 11.54
Джапа, 9.28
Джīвāтмā, 8.3
Джнāна, 3.21; 5.2; 13.3
Джнāна-кāнда, 4.33
Джнāна-майа, 13.5
Дихальні вправи, 4.27; 4.29; 15.27–28 *Див. також:* Життєве повітря
Діти, 2.20; 3.38; 7.11; 7.15; 16.1–3
відповідальність перед Д., 7.11; 7.15
небажані Д., (*варна-санкара*), 1.40–41; 3.24
Діяльність (Дія [ī]; Робота); *Див. також:* Відреченість
безвідповідальна Д., 18.25
благочестива Д., її значення, 11.48
буддгі-йога як Д. в свідомості Кршни, 10.5
в бездіяльності, 4.18
в свідомості Кршни, 4.15; 5.1–29
в свідомості Кршни, 4.15–41; 5.1–29; 6.1–4; 6.17; 6.20–23; 9.27; 12.2
віддані трансцендентні щодо Д., 5.13
відповідальність Господа за Д., 18.14; 18.17
відречення од плодів Д., 18.2
Господь як мета Д., 17.28; 18.65
дозвіл Наддуші як необхідна умова виконання Д., 13.23 *Див. також:* Кармічна діяльність; *Карма*; Матеріальне життя; Духовне життя
допомагає пам'ятати про Кршну, 18.65
задля Господа, 17.24; 18.7–11
задля Кршни, 3.22–24; 11.55; 12.6–7
залежить від типу тіла, 13.21; 13.30;
зв'язує виконавця, 18.30
і бездіяльність, 4.16–42
із знанням, 4.14; 4.42
корислива Д.. *Див.:* Кармічна діяльність
Кршна як істинна причина Д., 4.20
матеріальна Д. як *карма*, 8.3 *Див. також: Карма*
«мистецтво» Д., 3.9
оманне его і Д., 18.24
плоди Д., 18.12
в свідомості Кршни, 3.25; 5.10; 5.12
відреченість від П.Д., 3.30; 4.20–22; 5.4; 5.12; 6.40; 11.55; 17.25; 18.7–11
прив'язаність до П.Д., 5.12; 6.40; 7.15
поле Д., 13.1–11; 13.18; 13.19–20; 13.27; 14.3
ті, хто знає П.Д. *Див.:* Душа (і), обумовлена (і); Верховний Господь як Наддуша
правртті, 18.30
примхлива Д., 14.13
причини Д., 5.8–9; 18.14
різниця між авторизованою та примхливою Д., 18.30–32
скерована на усвідомлення Кршни, 12.12
позбавлена зворотніх наслідків, 18.14
складові Д., 18.18
сприятлива й несприятлива, віддане служіння і Д., 10.3
тип тіла залежить від минулої Д., 13.21
тіло, його природа і Д., 14.5
тонкі форми Д., 18.18
у відданному служінні, 3.26; 4.19–23; 5.1 *Див. також:* Віддане служіння
у *гунах* благочестя, пристрасті й невігластва, 14.16; 16.1–2; 17.2; 18.23–25

у *ґуні* благочестя, 18.23
у *ґуні* невігластва, 18.25
у *ґуні* пристрасті, 18.24
упорядкована Д., 6.17
упорядкована й позбавлена прив'язаності Д., 18.23
чинники Д.
Наддуша як найголовніший Ч.Д., 18.14
незнання Ч.Д., 18.16
перелічені, 18.14; 18.16
які є спонукою до Д., 18.18
як засіб вдосконалення для йога-початківця, 6.3
як обов'язок, 3.19
Драупаді, 1.11; 11.49
Дроṇāчāрйа, 1.1; 1.8; 1.11; 1.24–26; 2.4–5; 2.13; 11.49; 18.78
Друпада, 1.16–18
Дурвāсā Муні, 2.60–61
Дурйодгана, 1.2–3; 1.10–11; 1.12; 1.26; 1.34; 11.47
Дух
і матерія, однакові для Кршṇи, 9.19
покриває матерію, 4.24
Духовне життя; *Див. також:* Віддане служіння; Свідомість Кршṇи; Релігія; *Йога*
аскетизм необхідний у Д.Ж., 16.1–3
безпосередній і непрямий шляхи до духовного життя, 12.12
вигоди Д.Ж.
гарне народження, 1.31
звільнення, 2.72
остаточний успіх, 6.40–49
повернення до Бога, 2.72
свобода від омани, 2.72
досконалість Д.Ж. як свідомість Кршṇи, 18.50
і відреченість, 3.42
і діяльність, 7.19; 18.2–9
і жертвопринесення, 4.24–33
і їда, 6.16
і матеріальні прив'язаності, 6.40
і обов'язок, 2.2
і целібат, 8.11
Кршṇа як мета Д.Ж., 4.11
Кршṇа як мета Д.Ж., 4.11
найкращий шлях до Д.Ж., 18.78
оманне Д.Ж., 3.6; 16.1–3
перешкоди на шляху до Д.Ж., 18.78
поступ на шляху Д.Ж.
завдяки виконанню обов'язку, 2.2
критерій поступу, 13.8–12
продовжується життя за життям, 6.41–45
рівні Д.Ж. відповідно до можливостей людини, 12.8–12
різновиди поклоніння в Д.Ж., 7.23–24
родина відповідає за Д.Ж. своїх членів, 1.39
розподіли Д.Ж., 4.42; 6.40
свідомість Кршṇи як найкращий шлях до Д.Ж., 6.40; 7.30
стає довершеним по смерті, 2.72
у порівнянні з матеріальним життям, 1.35; 2.72; 6.40; 9.1; 9.20–21
Духовне небо; *Див. також:* Кршṇалока; Врндāвана; Врндāвана, Ґолока; Ваікуṇтга
Господь перебуває у Д.Н. і всюди водночас, 9.11
Ґолока Врндāвана в Д.Н., 8.28
живі істоти єдині з Господом в Д.Н., 15.6
життя у відданості та діяльність у Д.Н., 14.2
і віддане служіння, 2.72
і Парамāтма, 7.4
індивідуальність зберігається в Д.Н., 14.2
Кршṇа як джерело Д.Н., 10.8
матеріальний світ як відображення Д.Н., 15.1; 15.3–4
не заторкуване нічим матеріальним, 8.20
невидиме з матеріального світу, 15.3–4
немає потреби повертатися з Д.Н., 8.15–16
перехід душі на Д.Н., 15.8
пишноти Д.Н., 15.6
планети в Д.Н., Вступ; 6.15; 8.13
Божества П.Д.Н., 15.7
Ваікуṇтги як П.Д.Н., 2.51; 8.13; 11.45; 15.6
віддане служіння на П.Д.Н., 14.7
Ґолока Врндāвана як П.Д.Н., Вступ; 8.15
духовні тіла мешканців П.Д.Н., 15.7
Кршṇалока як П.Д.Н., 8.15
освітлення П.Д.Н., 13.18; 15.6
панівні Божества на П.Д.Н., 8.22
природа П.Д.Н., 2.51
сяєво П.Д.Н., 15.6

форми Нāрāйаṇи на П.Д.Н., 11.45
як самосвітні, 6.15
порівнюється
з вищими планетами матеріального світу, 9.21
з матеріальним світом, Вступ; 9.33; 13.18; 13.21; 15.6; 15.16
природа Д.Н., 2.51; 15.6
розмаїття Д.Н., 10.19; 14.2
тіла в Д.Н., 14.2
як вияв енергій Господа, 8.22
як Господня обитель, 18.62
як джерело *брахмаджйоті*, 15.6
як мета *Вед*, 15.1
як *парам падам*, 2.51
як цілком духовне, 8.21
якісна єдність з Господом в Д.Н., 14.2
Духовний (і) вчитель (і), 10.11; 12.10; 13.24
взаємовідносини між учнем і Д.В., 2.7; 2.10; 4.34
визначає *Чаітанйа-чарітāмрта*, 2.8
відхилення Д.В., якщо той не володіє необхідними якостями, 2.4
день явлення Д.В., 18.75
досконало володіє наукою про Кршну, 2.8
задуми Д.В. завжди на благо всім, як і задуми Самого Господа, 11.34
знання, яке приходить від Д.В., 4.34; 5.16; 10.8; 13.35; 15.20; 16.1–3; 18.75
і *брахмачāрі*, 6.13–14
і *саннйāсī*, 16.1–3
і учнівська послідовність, 11.43; 18.75
і чистий відданий, 12.14; 18.56
істинний Д.В., 10.10
Бгаґавад-ґīту слід слухати від І.Д.В., 16.1–3
благо від задоволення І.Д.В., 13.8–12
благо од відданості І.Д.В., 13.8–12
прийняття й слухання від І.Д.В., 12.20
Кршна
Д.В. безпосередньо передає слова Кршни, 18.75
направляє учня через Д.В., 10.3
посилає Д.В., 4.7
як Д.В., 2.7; 11.43; 11.54
настанови Д.В., 4.10
настанови Д.В., 3.35
впокореність Н.Д.В., 18.59
необхідність Н.Д.В., 3.35; 10.3; 11.54; 12.5; 17.58
як духовний обов'язок, 3.35
як першорядний обов'язок, 18.57
не є обумовленою душею, 2.12
не суперечить *шāстрам* і святим, 10.3
необхідність прийняття Д.В., 2.7–8; 2.41; 4.10; 4.34–36; 9.34; 10.3; 11.54; 13.8–12; 16.24; 17.28
Нітйānанда як втілення духовного вчителя, 7.15
первинний Д.В., 2.7; 4.34
Кршна як П.Д.В., 11.43
перевірка істинності Д.В., 4.34
пізнав себе, 4.34–35
поклоніння духовному вчителеві, 17.14
посвячення Д.В., 4.10
прийняття Д.В. є суттєвим, 13.8–12
родини Д.В., 6.42
служіння, що скероване на задоволення Д.В., 4.34
слухання від Д.В., 4.34–35; 16.1–3
спілкування з Д.В., 10.4–5
трансцендентний щодо соціальних класів і способів життя, 2.8
що дає прийняття Д.В., 13.35
як звільнена особистість, 7.14
як представник Кршни, 2.20
як прозоре середовище, 18.75
якості і кваліфікація Д.В., 2.8; 2.41; 4.34–35; 4.42; 5.16; 18.75
Душа (і); *Див. також:* Живі істоти
атомічна, 2.17; 2.20; 2.24; 2.29
в філософії *сāнкгйа*, 13.25
віра й відсутність віри в Д., 2.26; 2.28
вічність Д., 2.16–30; 10.4–5; 13.28; 13.32
два різновиди Д., 2.20
дивовижна, 2.29
духовна за своєю природою, 13.32–33
завжди активна, 3.5; 9.2
і тіло, 2.11; 2.16–20; 2.30; 3.5; 9.2
імперсоналістська теорія щодо Д., 2.23–24
індивідуальність Д., 2.12; 2.24; 2.39; 15.7
інтелект найближчий до Д., 3.40

місце перебування Д. в тілі, 2.20
не має віку, 2.20
не має початку, 2.12; 2.20
невідання щодо Д., 2.19–20; 2.23; 2.26; 2.29; 3.12; 4.35; 5.2; 9.2; 13.13; 18.21
незалежність Д., 15.7
незліченна кількість Д., 2.17
непідвладна смерті, 2.11–13; 2.16–30
неподільна, 2.13
очевидність присутності душі, 2.25; 13.34
перебуває в серці, 2.17; 2.20
порівнювана
з Господом, 2.25
з іскрами, 2.23
з корпускулами сонячного світла, 2.17
з матеріальним тілом, 2.28
з Наддушею, 2.20; 6.29; 13.5; 13.13–15; 13.18; 13.20; 13.23; 13.34
з небом, 13.33
з пташкою, що насолоджується, 16.11
із сонцем, 2.18; 2.20; 13.33
пратйаґ-ātмā і *парāґ-ātмā*, 4.27
природа Д., Вступ; 2.12–13; 2.16–30; 13.32
природне становище Д., 3.41–42
розміри Д., 2.17–20; 2.25; 2.29; 8.9
свідомість як ознака присутності душі, 2.20; 13.34
схильна помилятись, 2.23
тілесні перетворення відбуваються внаслідок присутності душі, 2.20
трансцендентна щодо
ґун природи, 13.28
тіла, 2.16–30; 13.28–29
чуттів, розуму та інтелекту, 3.43
чиста, 15.9
як джерело енергії тіла, 2.22
як життя в тілі, 2.17–18; 2.20; 10.20
як *кӯта-стґа*, 2.20
як *махāт*, 3.42
як невід'ємна частка Господа, 2.20; 2.23–24
як *пуруша*, 13.20
як *сарва-ґата*, 2.24
як чинник дії, 18.15
якості Д., 5.18
Душкртінах, 4.7–8; 7.15

Е

Его, 13.8–12
Див. також: Оманне его
Екадаші, 9.14; 11.54
Елементи, матеріальні; *Див. також:* Матеріальна природа
вогонь як Е., 2.24; 9.17
грубі, 7.4
джерело Е., 2.18; 7.4; 10.32
перелічуються, 7.4–5
створені, 7.4
тонкі, 7.4; 13.6–7
як нижча енергія, 7.5
Енергія (ї)
вища, духовна Е., 9.4
захищає відданих, 9.13
як причина матеріального творіння, 7.6
Господа
внутрішні, 7.25; 15.20; 18.46
живі істоти як Е.Г., 5.14; 9.17; 18.78
йоґа-māйā, 10.17
категорії Е.Г., Вступ; 4.13; 7.4
порівнювані з сонячним світлом, 9.4
як вічні, 7.14
дух як причина матеріальних Е., 7.4; 7.6
живі істоти як вища Е., 9.4
живі істоти як духовна Е., Вступ; 6.29; 7.5–6; 7.14; 14.27; 18.78
живі істоти як межова Е., 6.2; 6.29; 8.3; 9.13; 9.17; 13.23; 18.78
ілюзорна, 7.14
Див. також: Māйā
махат-таттва, 10.20
нижчі, 7.14; 9.8; 14.27
у порівнянні з вищими, 7.5–6; 8.20
творіння, 9.10–11
тіла, 2.22

Ж

Жертвоприношення (офірування), 16.1–3; *Див. також:* Відреченість; *Йаджña (и)*
Агні-хотра, 11.48; 16.1–5
Аґівамедга-йаджña, 18.71

в їді, 4.29
в прикгиці *йоги*, 4.28
в різних *гуиах* природи, 3.12; 17.7; 17.11–13; 17.23
ведичні Ж., 2.42–43
на задоволення Верховного Господа, 9.24
свідомість Крішни перевершує В.Ж., 3.16–19
Верховному Брахману, 4.25
виконуване без віри, 17.28
вівāха-йаджña, 18.5
Вішну як Ж., 3.9–10; 3.12; 3.15
Господь
перебуває в актах Ж., 8.2
як *адгійаджña*, 8.4
як той, на кого скеровані Ж., 17.26–27
Господу, необхідність Ж.Г., 9.26–27
Джйотішгома, 9.16
дравйамайа-йаджña, 4.28
духовні Ж. в порівнянні з матеріальними, 4.25; 4.42; 17.26–27
життєвим повітрям, 4.27–29
з вимовленням складу *ом*, 17.24
з Господнього бажання, 3.9; 3.11; 3.13–14; 9.26; 17.23
задля досягнення вищих планет, 18.71
задля підняття на вищі планети, 8.16; 17.12
звільнення шляхом Ж., 3.10–11; 4.32
здійснювані
брахмачāрі, 4.26
відданими, 3.14; 4.25–26; 4.29
домогосподарями, 4.26; 8.28; 16.1–3
імперсоналістами, 4.25
під час *чāтурмāсйа*, 2.42–43
здійснювані матеріалістами, 4.25
здійснювані на досягнення матеріальних цілей, 18.2
значення Ж., 4.25
і благодійність, 4.28
і віддане служіння, 4.23; 8.28; 9.16
і демони, 16.16–17
і знання, 4.30–34; 9.15
і *ом тат сат*, 17.23
і свідомість Крішни, 3.10–11; 4.24–33; 4.28; 4.42; 8.3; 12.10
і шлюбні обряди, 18.5
користь від Ж., 3.10–15
Крішна
уособлений в Ж., 10.25
як володар Ж., 9.25
як Ж., 9.16
як керівний принцип Ж., 7.30
як той, хто насолоджується усіма Ж., 2.66; 9.25–26
Крішна як Ж., 3.11
Крішна—той, хто насолоджується всіма Ж., 2.66; 9.24; 9.26–27
Крішні
залишки Ж. Крішні як *прасāдам*, 11.55
згідно з Його бажанням, 9.26
необхідність Ж. Крішні, 9.26–27
підношення, що придатні для Ж. Крішні, 11.55
майном, 4.25; 4.28; 4.42
матеріальні Ж. в порівнянні з духовними, 4.33; 4.42; 17.23; 18.2
маха-йаджña, 9.16
напівбогам, 3.11–12; 4.25
неавторизовані, 17.13
необхідні умови для здійснення Ж., 17.13
одухотворяють усе, 4.24
оспівування Харе Крішна як найкраще Ж., 10.25; 16.1–3
очищення шляхом Ж., 3.11–16; 4.30; 12.11; 18.5–6
пāнчāгні-відйā, 8.16
пāнча-махā-йаджña, 3.12
плодами роботи, 12.10–11
плоди, які здобувають шляхом здійснення Ж.
багатство, 4.30
звільнення, 4.30
повернення до Бога, 4.30
щастя, 4.30
потребує витрат, 16.1–3
різновиди Ж., 4.25–29; 4.42; 8.3
згідно з вірою виконавця, 4.33
розподіли Ж.
два, 4.25; 4.42
чотири, 4.28
санкīртана як Ж. для сучасної епохи, 3.10; 3.12–14
санкīртана-йаджña, 3.10; 3.12–14
страви, що пропонують у Ж., 3.13–14; 9.26; 17.10
суть Ж., 4.33; 17.25
тварин, 3.12; 4.7; 10.25; 18.3
у відданому служінні, 3.10; 3.13–14; 9.26
у *гуні*
благочестя, 17.11

невігластва, 17.13
пристрасті, 17.12
у духовнім житті, 4.24–33
шляхом вивчення *Вед*, 4.28
шляхом дихальних вправ, 4.27; 4.29
шляхом опанування чуттів, 4.26–27
Жива (і) істота (и)
введені в оману невіглаством, 5.15
відповідальні за свої чинки, 4.14
вічні, Вступ; 2.13; 2.39; 6.39; 15.7; 15.16; 18.20
як ті, що не мають початку, 2.12; 13.13; 13.20
вічні слуги Господа, 2.53; 2.71; 4.18; 7.20; 7.30; 11.43; 13.13; 18.73
джерело походження Ж.І., Вступ; 7.6; 9.8; 14.3–4
джґва-бгґута, 15.16
діяльність Ж.І., 3.33; 4.14; 9.9–10
Див. також: Діяльність
єдинство Ж.І. з Господом, Вступ; 2.20; 2.22–23; 4.7; 13.3; 15.7; 15.16–17
забуття Ж.І., Вступ; 2.20; 4.5–7; 15.15
завжди активні, 3.5
залежні від Крішни, 4.11
в існуванні, 10.39
у процесі харчування, 15.14
залежні від сонця, місяця й вогню,
зв'язані *ґунами* матеріальної природи, 14.5–19
здібності Ж.І., життя як причина З.Ж.І., 7.19
індивідуальні вічно, 2.12–13; 2.23; 2.39; 5.16; 6.39; 14.2; 14.26; 15.7; 15.18
Крішна як джерело походження Ж.І., 2.16; 3.15; 3.37; 6.29; 7.10; 10.6; 10.15; 10.42; 11.2; 13.17
Крішна як сім'я Ж.І., 7.12; 10.39
не владні над майбутніми народженнями, 16.19
не є тілом, Вступ; 2.1; 2.16–22; 2.15–29; 2.39; 2.71; 5.2; 5.11; 5.13; 5.20; 9.1; 10.20; 13.1–2; 13.6–7; 13.20; 13.31; 15.7; 15.10
не мають початку і ненароджені, 2.12; 2.20; 13.21; 13.32
непохибні й схильні помилятися, 15.16
порівнювані
з бульбашками в океані, 4.10
з вітром, 9.6
з водієм авто, 18.61
з зірками, 2.13
з мешканцями країни, 13.3
з пасажирами, 6.34
з плавцем у океані, 4.36
з полум'ям, люстром та зародком, 3.38
з рукою, 4.21
з сонячним світлом, 18.78
з частинами дерева, Вступ; 5.7; 9.3
з частинами тіла, Вступ; 5.7; 7.23
з членами тіла, 6.1
із золотим перстенем, 9.29
із сонцем, 11.43
поява і знищення Ж.І., 11.2
природне (конституціональне) становище Ж.І., 14.5–9; 2.51; 2.71; 3.30; 3.36; 3.41–43; 4.19; 4.35; 5.3; 5.5; 5.15; 6.6–7; 6.20–23; 6.28–29; 6.47; 7.15; 8.3; 13.23; 18.73
діяльність згідно з П.С.Ж.І., 5.29; 6.2; 9.30
забуття свого П.С.Ж.І., 18.73
знання про П.С.Ж.І., 4.36; 7.30; 18.73–74
передача себе Крішні шляхом усвідомлення свого П.С.Ж.І., 18.73
присутні скрізь, 2.24; 14.4
проявлені в поєднанні духу і матерії, 14.3–4
свобода волі й незалежність Ж.І., 3.37; 4.14; 5.15; 7.21; 13.23; 15.7–8; 18.63; 18.78
скеровує
ґуни природи, 18.60
Крішна, 3.22; 3.27; 11.43
матеріальна природа, 13.22
Наддуша, 18.61
тіло, 13.21; 14.5
типи Ж.І.
божественні й демонічні, 16.6
звільнені й обумовлені, 18.78
непохибні й схильні помилятися, 15.6
форми життя Ж.І.
і перевтілення, 8.3; 16.19
кількість Ф.Ж.Ж.І., 7.10; 7.15; 8.3; 16.19
творення Ф.Ж.Ж.І., 9.8; 9.10

шість фаз видозмін тіла Ж.І., 2.20; 19.34
як Брахман, Вступ; 8.3; 13.13
як вища енергія, Вступ; 6.29; 7.5–6; 7.14; 14.27
як вічні слуги Кршни, 2.53; 2.71; 4.17–18; 6.28–29; 7.30; 13.13; 18.73
як володар свого тіла, 15.8
як вторинні володарі, 13.3
як Господня енергія, 2.16; 5.14; 6.2; 6.29; 8.3; 9.13; 9.17; 13.23; 18.78
як *джі̄ва̄тмā*, 8.3
як діти Божі, Вступ; 7.14; 14.16
як душа, 2.18; 7.1; 7.29; 15.7
як душо, а не тіло, 2.19; 2.28; 2.30; 5.2; 5.5; 9.15; 13.20; 15.7
як експансії Кршни, 4.35
як *ті́вари*, Вступ; 15.8
у порівнянні з верховним *ті́варою*, Вступ; 9.11
як Кршна, 9.17
як межова енергія, 8.3; 9.13; 9.17; 13.23
як невід'ємні частки Кршни, Вступ; 1.15; 2.13; 2.16; 2.18; 2.23; 2.46; 3.28; 3.37; 3.41; 4.12; 4.21; 4.35; 5.3; 5.5; 5.29; 6.1; 6.28; 6.47; 9.17; 13.20; 13.23; 15.7; 17.3; 18.46; 18.78
як причина своєї втіхи та страждань, 13.21
як слуги Господа, Вступ; 1.21–22; 2.51; 2.53; 2.71; 4.18; 7.20; 7.30; 11.43; 13.13; 18.73
Життєве повітря, 2.17; 4.27–29; 8.10–12; 15.14
Див. також: Дихальні вправи
Життя; *Див. також:* Людське життя; Живі істоти; Матеріальне життя; Душа; Духовне життя
джерело походження Ж., Вступ; 2.39; *Див. також:* Творення Кршна як Д.П.Ж., 7.9; 10.6
матеріалістичне уявлення про Д.П.Ж., 2.26
Жінка (и); *Див. також:* Сімейне життя
жіночий інтелект, 1.40
заміжня Ж., 11.44
здатні досягнути вищої мети, 9.32
і Господь Чаїтанйа, 16.1–3
і *саннйа̄сī*, 16.1–3
порівнювані з дітьми, 1.40; 16.7
прив'язаність до Ж., 2.60; 3.34; 14.7; 16.10
свобода для Ж., 16.7
спілкування з Ж., 16.1–3
як дружина, 1.36; 3.34; 7.21; 11.45; 16.7
як мати, 3.34

З

Засади, що впорядковують життя, 18.78; *Див. також: Ш̄а̄стри*, засади ІІІ.
необхідність З.В.Ж., 16.22–23
очищення шляхом дотримування З.В.Ж., 16.22
руйнує безвідповідальна діяльність, 18.25
як «принципи свободи», 2.64
Зброя
ніяка З. не здатна знищити душу, 2.23
па̄ш̄упата-астра, 2.33
що створена з різних матеріальних елементів, 2.23
ядерна, в руках у демонів, 2.23; 16.9
Звільнена (і) душа (і), 4.15; 18.78; *Див. також:* Звільнення
індивідуальна вічно, 2.12
насолода для З.Д., 5.22
ознаки і якості З.Д., 5.16–26
порівнювані
з Верховною Душею, 5.19
з метеликом, 8.8
з мешканцями водної стихії, 18.55
з обумовленою душею, 5.13–14; 5.19
з океаном, 18.53
з пташкою зеленого кольору, що сховалась між зеленим листям дерева, 18.55
з річкою, що зливається з океаном, для імперсоналіста, 18.55
з черепахою, 2.58
супутники Кршни—З.Д., 4.5
хоча і перебуває в тілі, 5.19–20
щастя для З.Д., 5.24

Звільнення; *Див. також:* Бог, повернення до Б.; Самоусвідомлення; Звільнені душі
в Господню обитель, Вступ; 4.29; 8.13; 8.19; 8.21; 8.28; 9.25; 9.28; 18.62
постійне, Вступ; 8.15–17
визначення, Вступ; 7.5
від *ґуņ* природи, 14.20–26
від *ґуņи* пристрасті, 6.27
від двоїстостей, 5.3
від *карми*, 3.31
від тілесного уявлення про життя, Вступ; 14.22–23
віддане служіння після З., 9.2; 18.55
віддане служіння як З., 2.72; 3.9; 5.11–12
дає тальки Господь або духовний учитель, 7.14
діяльність у стані З., 5.24–28
для відданих, 2.24; 9.28–29; 18.12
в порівнянні із звільненням для імперсоналістів, 4.9–10
для імперсоналістів, Вступ; 2.24; 6.20–23; 9.2; 9.12
для *сādгаки*, 2.68
духовне тіло по З., Вступ; 15.7
і Брахман, Вступ; 2.24; 8.11
і неприв'язаність, 2.15; 2.47; 5.19–21; 5.24–29; 16.1–3
імперсональне З., 6.15; 8.11; 8.13
важко досягається, 4.9
погляд відданих на І.З., 18.54
індивідуальність після З., 2.13; 2.23–24; 2.39; 5.16; 14.2; 15.7; 18.55
каівалйам, 6.20–23
неприв'язаність до З., 2.70; 8.14; 18.15
нірвāņа, 2.72; 6.20–23
погляд буддистів на З., 2.72
порівнюване
з мешканцем океану, для персоналіста, 18.55
з пташкою зеленого кольору, що сховалась між зеленим листям дерева, 18.55
з річкою, що зливається з океаном, для імперсоналіста, 18.55
із порятунком з океану, 12.6–7
роль розуму в З., 5.27–28; 6.15
сāрӯпйа, 8.9
ступені З., 19.28
ступінь *брахма-бгӯта*, 6.27; 9.2; 18.58
у *брахмаджйоті*, 4.9; 8.13; 8.24
у Калі-*йугу* доступне лише шляхом оспівування святих імен, 6.11–12
швидке, шляхом відданого служіння, 5.26
шлях З., 8.11–13; 13.8–12
шляхом
варņāшрама-дгарми, 1.42
відданого служіння, Вступ; 2.39; 2.51; 2.72; 4.35; 4.41; 5.2; 5.26; 7.14; 7.29; 8.6; 8.8; 8.10; 8.13; 8.27; 10.12–13; 13.22; 14.26; 15.1
відданого служіння, Вступ; 2.39; 2.51; 7.23; 7.24; 7.29; 8.8; 8.10; 8.13; 8.22; 8.28; 9.32; 10.9; 11.55; 18.55
відданості Господу, 2.50; 7.14; 9.11; 12.6–7; 13.18
дотримування настанов *ґāстр*, 16.23
духовного знання, 2.14; 2.23; 2.50; 4.15; 4.17; 4.35–39; 13.8–12; 13.24; 13.35; 14.2
жертвоприношень, 3.10–11; 4.30; 4.32
згадування про Господа, 5.26
знання про Кршņу, 4.9; 4.15; 6.15; 7.4; 7.7; 10.3
зречення, 5.2
йоги, 6.20–21; 8.14
оспівування святих імен, 6.11–12
самовладання, 4.30; 5.27–28
свідомості Кршни, 2.68; 2.72; 3.31; 4.15–16; 4.18–24; 4.29; 4.35; 5.2; 5.18; 6.15; 6.27; 6.31; 7.14; 8.9; 8.19с10.3; 13.24; 18.12; 18.58
смерті в належний час, 8.23–26
щастя З., 5.24; 18.63
як *брахма-нірвāна*, 2.72; 5.29
як відновлення свого природного становища слуги Кршни, 18.55
якості, необхідні для звільнення, 2.14; 5.24–29
Звіщання свідомості Кршни, 3.13; 6.32; 9.2; 11.55; 15.10
відкрите, 18.71
Господом Чаітанйею, 7.15; 18.54
допомога З. свідомості Кршни, 12.10
з ризиком, 11.55
за допомогою багатства, 12.10
як обов'язок, 13.8–12

Земля, планета, 15.2
Знавець поля діяльності
жива істота як З.П.Д., 13.1–5
і поле діяльності, 13.27; 14.3
Знавець як чинник дії, 18.18
Знання, духовне
Брахман як З.Д., 13.18
важливість З.Д., 2.11; 2.13
вершина З.Д., 12.12; 16.1–3
визначення, 2.11
віджня̄на, 13.19
вічне, 9.2
дві категорії З.Д., 4.42
джерела З.Д.
***Бгаґавад-ґӣта̄* як джерело З.Д.,** 2.20; 2.29; 2.50; 3.2; 3.41; 4.42; 8.28; 10.22; 11.48; 11.55; 13.1–3; 15.10; 18.67; 18.71; 18.73
духовний учитель як джерело З.Д., 2.7; 4.34–35; 5.16; 10.3; 10.8; 11.34; 11.54; 13.24; 13.35; 16.1–3; 18.75
духовні авторитети як джерело З.Д., Вступ; 1.43; 9.7–8; 9.12–13; 2.25; 2.16–17; 7.15; 9.34; 10.3; 13.5; 18.62
Крішна як джерело З.Д., Вступ; 2.20; 2.39; 2.45; 3.2; 3.41; 4.4–8; 7.1–30; 9.1; 10.2; 10.4–5; 10.8; 11.7; 11.52; 15.15; 18.63; 18.74–76
релігія як джерело З.Д., 2.14
св. писання як джерело З.Д., 2.45; 7.15; 8.9; 10.3; 10.7; 10.32; 13.5; 15.15; 15.18
***Шрімад-Бгаґаватам* як джерело З.Д.,** 10.2–3; 10.9
довершене, визначення, 7.2
досконале, ознаки, 4.19–23
значення З.Д., 10.4–5
і *джня̄на,* 3.41
Крішна
є усим З.Д., 11.38; 13.18
має все З.Д., 11.38
Крішна як джерело досконалого і довершеного З.Д., 7.1–2
мета З.Д., 4.39
місце відреченості у З.Д., 5.1–3
найбільш потаємне, 15.20; 18.64–66
найвище, 7.16; 18.64–66
необхідність З.Д., 2.29
ознаки довершеного З.Д., 4.16–23
порівнюване
з вогнем, 4.19; 4.37
з сонячним світлом, 5.16
з човном, 4.36
із зброєю, 4.42
із знанням матеріальним, 9.2; 10.4–5
із світильником, 10.11
потаємне З.Д., 9.2
походить від Самого Крішни, 18.75
про душу і Наддушу, 3.41
якості, необхідні для оволодіння П.З.Д., 18.67
про Абсолютну Істину, Вступ; 5.20; 11.52
про Брахмана, 10.4–5; 18.53
про відмінність душі від тіла, 9.1–2
про всесвіт, 13.16
про Господа, душу, тіло і звільнення, 13.35
про діяльність душі, 9.2
про діяльність, правильну і неправильну, 18.30–32
про душу, 2.25; 2.29
про душу і Наддушу, 2.29
про душу і свідомість, 13.33–35
про душу і тіло, 3.41; 7.1; 9.15
про душу, Наддушу і природу, 13.24
про жертвопринесення, 4.30–33
про імперсональну духовну природу і *ґуну* благочестя, 18.19–21
про одвічне природне становище душі, 2.51
живих істот, 18.73
про ознаки душі, 2.20
про перевтілення, 15.10
про перевтілення душі, 15.11
про причини діяльності, 18.17
про те, що слід робити, а чого—ні, 18.30–31
про форму, прихід та дії Крішни, 4.9; 11.43
різновиди З.Д., 18.66
смиренність як початок З.Д., 13.8–12
сповнене радості, 9.2; 11.2
у *ґуні (ах)*
благочестя, 18.20; 18.22
благочестя, пристрасті та невігластва, 18.19–22
цар З.Д., (дев'ята глава *Бгаґавад-ґӣти*), 9.2
часу і обставин, 4.7
що приносить З.Д., 2.51; 8.28; 11.55; 15.10
вдоволення розуму, 17.16

вищий вічний мир, 4.39
досконалість, 2.52–54; 14.1; 15.20
звільнення, 4.9; 4.15; 4.17; 4.36–39; 6.15; 7.4; 7.7; 13.24–25; 14.2
звільнення від зворотніх наслідків гріху, 4.19; 10.3
звільнення від скорботи, 2.11
звільнення від страждань, 2.45; 4.36; 9.1
зникнення омани, 2.13; 4.35; 5.16–17
мир, 4.38–39; 5.29
неприв'язаність, 15.1; 15.3–4
осяяння, 2.20
очищення, 4.10
повернення до Бога, 4.9; 11.43; 13.35; 15.15
поновлення зв'язку з Господом, 2.16
самопізнання, 2.1; 6.37; 7.17; 9.2
трансцендентність, 2.52–53
усвідомлення Бога, 7.17; 13.25
щастя, 9.2–3; 10.18
щодо Крішни, яке перевершує усе, 4.9; 5.25; 5.29; 10.7–8; 10.42
як брахманічна якість, 18.42
як мета жертвоприносень, 4.33
якості, що необхідні для оволодіння З.Д., 2.7–8; 2.12–13; 13.5
Знання (пізнання); *Див. також:* Освіта; Бога усвідомлення; Невігластво; *Сāнкґйа*; *Веди*
Господь як мета З., 9.17; 13.18
досконалість З., 13.8–12; 16.23
З. Крішни
всеосяжне, 7.26
у порівнянні із З. живих істот, 5.15; 5.16
значення З., 10.4–5; 13.19
Крішна
джерело З., 10.4–5
як З., 11.38
матеріальне, 10.4–5
у порівнянні з духовним, 9.2; 10.4–5
минулого, теперішнього і майбутнього, 6.39; 7.26; 8.9; 11.7; 18.60
об'єкт З. як чинник дії, 8.18
про матеріальний світ та джерело його походження, 15.3–5
у *ґуні*
благочестя, 14.17; 18.20
невігластва, 18.22
пристрасті, 8.21–22
як чинник дії, 18.18
Знащення всесвіту (ів), Вступ; 7.6; 8.16; 8.20; 9.7–8; 9.18; 10.32; 10.33; 11.32
Крішна як З.В., 9.18
Зоря (і); *Див. також:* Планета (и)
джерело світла З., 13.18
природа З., 10.21

І

Ікшвāку, Вступ; 4.1; 4.16
Ілāврта-варша, 6.43
Ілюзія (омана)
діяльність в І., 18.25
жива істота є причиною своєї І., 5.15
імперсоналізм як І., 2.63; 7.24; 7.27
матеріального прогресу, 9.18
сприймання себе як
Бога, 2.17; 2.39; 5.16; 9.12–15; 13.8–12; 13.14; 16.16
власника, 5.14; 5.29; 7.27
діяча, 3.27; 18.16–17
тілесних означень, Вступ; 2.1; 2.12; 2.26; 2.71; 3.29; 3.40; 5.2; 5.13; 5.19–20; 7.5; 8.3; 13.1–2; 13.8–12; 13.31–32; 16.8
щастя в матеріальнім світі, 1.30; 2.14; 2.51; 5.22
Імперсоналізм, 3.4
доводи проти І., 2.12–13; 5.3; 5.16; 7.24; 7.26; 9.11
на початковому рівні духовного життя, 7.19
некорисність філософії І., 4.10–11; 12.1; 12.5; 12.20
філософія І., 2.12–13; 2.23–24; 15.1
Імперсоналіст (и)
доводи І., 7.7; 9.11
досягнення Крішни І., 12.3–4
звільнення для І., 3.19; 4.9; 6.20–23; 9.2; 9.12; 18.54
коментарі І., 8.6; 12.1
невігластво І., 4.10; 7.3; 7.24; 9.26; 10.20; 13.23
тлумачення *Бгаґавад-ґīти* І., 2.7; 2.12
усвідомлення Бога для І., 4.11; 4.13; 18.54

філософія І., 1.15; 2.12; 3.19; 6.20–23; 9.11; 9.33; 11.52
шкода од слухання від І., 2.12
Індивідуальність, 2.12–13; 2.23–24; 4.11; 4.35; 5.3; 7.24; 13.23
Індія, 3.20
Вр̣ндāвана в І., 8.21
родини трансценденталістів в І., 6.42
сучасна І., 6.43; 8.21
храми в І., 9.34; 11.54
Індра, Господь, 3.14; 7.23; 8.2; 17.4
планета І., 8.16; 9.18; 9.21
Інтелект, 10.4–5
в свідомості Кр̣шн̣и, 3.43; 8.7
вільний від омани, 2.52
духовний, 3.42–43
значення І., 10.4–5; 10.34
Кр̣шн̣а
як джерело І., 10.4–5
як І., 7.10
нерішучої людини, 2.41
порівнюваний
з кармічною діяльністю, 3.1–2
з ліками, 6.34
з човном, 2.67
розгалужений, 2.41
у *гун̣і* (ах)
благочестя, 8.30
невігластва, 13.6–7; 18.32
природи, 13.6–7; 8.29–32
Ісус Христос, 11.55
Ішвара Пурī, с30

Ї

Їда
в духовнім житті, 6.16
в житті *брахмачāрī*, 8.28
в різних *гун̣ах*, 17.8–10
для відданого, 2.64; 6.17
заборонена і дозволена Ї., 9.26
і гріх, 3.13; 6.16; 9.26
неприв'язаність до Ї., 18.51–53
утримування від Ї., 6.16; 8.28; 9.14; 10.4–5; 11.54; 14.27; 17.6
Їжа
бажана Господу, 9.26
вегетаріанська, 17.10
для людей, 9.26
молочна, 17.10
м'ясна, 4.26; 6.16; 14.16; 16.1–3
нездужання й хвороби внаслідок поганої Ї., 17.9–10
овочі й злаки як справжня Ї., 3.14
різновиди Ї., 15.15; 17.8–9

Й

Йаджн̃а; *Див. також:* Жертвоприношення
дравйамайа, 4.28
пайча-махā-йаджн̃а, 3.12
приносить задоволення Кр̣шн̣і, 3.10
санкīртана, 3.12
тапомайа, 4.28
як Господь Вішн̣у, 3.9; 9.24
Йаджн̃а-паті, Кр̣шн̣а як Й.-п., 3.11
Йаджн̃а-пуруша, Господь як Й.п., 3.14–15
Йаджур Веда, 9.17; 13.5
Йакшаси, 9.25; 10.23; 17.28
Йама, нійама, асана тощо, 2.59
Йамадути, 18.25
Йамарāджа, 4.16; 10.29
Йамун̄ā, річка, 6.11–12
Йāмун̄āчāрйа, 2.60; 2.62; 5.21; 7.15; 7.24
Йаш̣ода, 1.15; 6.47
Йаш̣одā-нандана, Кр̣шн̣а як Й.-н., 1.15
Йог (и)
віддані
порівнювані з Й., 2.61; 6.32; 8.23–24
як Й., 4.25; 6.15; 9.27; 10.3
як найкращі Й., 6.32; 18.1; 18.75
вплив часу смерті на Й., 8.23-26
доля невдатного Й., 6.37–45
кваліфікація Й., 6.8
керують переходом душі, 12.6–7
містичні сили Й., 2.70
порівнювані
з приборкувачем змій, 2.58
з черепахою, 2.58
з чистим відданим, 8.14
із хмарою, 6.38
псевдо-Й., 3.6; 3.33; 6.15; 6.13–14
п'ять різновидів *бгакті-Й.*, 8.14
Див. також: Відданий (і)
різні типи Й., 6.47
хат̣ха-Й., 6.47
Йога
аштāн̃га-Й., 2.59; 5.27–28; 6.47; 9.2
і свідомість Кр̣шн̣и, 6.1
непотрібна відданому, 12.6–7

бгакті-Й., 2.39; 3.16; 5.29; 6.20–23; 8.10; 8.14
брахма-Й., 5.21
буддгі-Й., 2.39; 2.49; 2.51; 3.1; 3.3–4; 5.1
  як віддане служіння, 10.10
визначення, 2.48; 6.3; 10.10
вищі щаблі Й., 6.3
вісім складових системи Й., 5.27–29; 6.37; 6.40; 6.47
вправи Й., 3.43; 5.2; 6.4
дгйана-Й., 6.13–14; 6.20–23; 7.3
джн̃яна-Й., 3.16; 5.29; 6.13–14; 6.47; 7.3; 8.14; 8.23; 9.2; 9.3
  дуже важка, 12.5
  у порівнянні з *бгакті-Й.*, 10.10; 12.5
звільнення шляхом Й., 6.27–28; 8.14
і їда, 6.16–17
і опанування чуттів, 2.48; 4.29; 5.27–28; 6.11–18
і свідомість Кришни, 5.27–28; 5.29; 6.4; 6.36; 6.40; 7.1; 9.22
і свобода, 6.20–23; 6.26
і *чакри*, 8.10
і чуттєве задоволення, 6.20–23; 6.36
карма-Й., 2.39; 2.51; 3.1–43; 5.29; 6.1; 6.20–23; 6.46–47; 8.14; 8.23; 9.2–3
  і *бгакті-Й.*, 10.10
  і *сан̃кгйа-Й.*, 5.4
  мета К.-Й., 5.4
кумбгака-Й., 4.29
мета Й., 2.61; 3.3
  повернення до Бога, 6.15
  усвідомлення Наддуші, 6.13–14
неприв'язаність
  у Й., 6.13–25; 8.12
  шляхом Й., 4.27; 6.1–4
опанування диханням шляхом Й., 4.27; 4.29
опанування життєвим повітрям тіла шляхом практики Й., 4.25; 4.29
Патайджалі Муні як авторитет з Й., 6.20–23
порівнювана
  з вогнем, 6.36
  із свідомістю Кришни, 8.8
  із сходами, 6.3
практика Й. ускладнена в сучасну епоху, 6.37
пран̣а̄йа̄ма-Й., 4.29
пратйахара у Й., 5.27–28
пурушоттама-Й., 15.20
ра̄джа̄-Й., 6.47
рішучість у Й., 6.24–26; 18.33
розумовий контроль необхідний у практиці Й., 6.26
санатана-Й., 4.42
сан̃кгйа-Й., Вступ; 2.1; 2.39; 2.66; 3.3; 4.28; 7.4
  визначення, 2.39; 18.13
  і *буддгі-Й.*, 3.3
  і *карма-Й.* 5.4
  як аналітичне дослідження, 2.39
  як *бгакті-Й.*, 2.39
саннйаса-Й., 6.2
сіддги в Й., 6.20–23
стан трансу в Й., 6.20–23; 6.25
ступінь *йога̄рӯдга* в Й., 6.3; 18.49
ступінь *йога̄рурукшу* в Й., 6.3
тривае життям за життям, 6.41–45
у Калі-*йугу*, 6.11–12; 6.20–23; 6.33; 6.35; 6.37; 15.11
  фальшива Й., 6.11–12; 6.20–23; 6.33; 6.36
  переважає в Калі-*йугу*, 15.11
хат̣ха-Й., 4.25; 6.20–23; 6.47; 8.14; 8.23; 13.25
шат̣-чакра-Й., 8.10–11
як жертвоприношення, 4.28
як мистецтво діяти належним чином, 2.50
Йога-ма̄йа̄
  приховує знання про Господа, 10.17
  приховує Кришну, 7.25; 10.17; 11.52
Йога-сӯтра, 2.61; 4.27; 6.20–23
Йогеш̃вара, Кришна як Й., 11.4
Йуга (и)
  Два̄пара-Й., 4.1
  Калі-Й., 4.1
    Див. також: Калі-*йуга*
  кругообіг Й., 8.17
  особливі якості кожної з Й., 8.17
  Трета̄-Й., 4.1
  тривалість різних Й., 4.1; 8.17
Йудгішт̣гіра Маха̄раджа, 1.1; 1.15; 1.19; 18.78
  як праведний цар, 10.27
Йукта-ваіра̄гйа, 9.28

К

Каві
  Кришна як К., 8.9
  найкращі з-поміж К., 10.37

Кāла, Вступ
Кāлі, поклоніння, 3.12
Калі-*йуґа*, 8.17
ведичні ритуали в К.-й., 2.46
втілення Господа в К.-й., 4.8
ґуна невігластва в К.-й., 14.7
досягнення миру в К.-й., 14.17
духовна освіта в К.-й., 13.16; 14.16
загроза війни в К.-й., 16.9
йоґа в К.-й., 6.11–12; 6.20–23; 6.33
йоґи-удавальники в К.-й., 15.11
кшатрії в К.-й., 2.31
література в К.-й., 10.18
монархія в К.-й., 10.27
наука в К.-й., 7.4
освіта в К.-й., 9.2; 10.4–5; 13.26
оспівування святих імен рекомендоване в К.-й., 2.46; 6.11–12; 8.13; 9.27
поезія в К.-й., 10.35
релігія в К.-й., 7.15
санкīртана в К.-й., 2.46; 3.10; 3.14; 4.8; 6.11–12; 16.1–3
санкīртана як жертвопринесення, що рекомендоване для К.-й., 3.10; 3.12–14; 16.1–3
спроби космічних подорожей в К.-й., 16.16
тривалість К.-й., 4.1; 8.17
усвідомлення Бога в К.-й. через оспівування Божих імен, 8.11–12
учені в К.-й., 2.17; 2.22; 11.33
філософія в К.-й., 2.26
хронологічне місце К.-й. серед інших епох, 8.17
чуттєве задоволення в К.-й., 17.16
шлюб в К.-й., 16.8
як епоха духовного невігластва, 7.15; 9.2; 14.16
якості К.-й., 4.1; 6.33; 8.17
якості людей в К.-й., 2.46; 7.15
Калкі, Господь, 8.17
Калпа, 8.17
Калпа-сутри, 11.48
Кама-кāнда, 2.43; 2.46; 4.33
Капіла, атеїст, 2.39; 10.26
Капіла, Господь, 4.16; 7.15
в порівнянні з атеїстом К., 2.39; 10.27
філософія *сāнкх'йа* К., 2.39
Кāраṇодакашāйī Вішṇу, 10.20
Карма; *Див. також:* Діяльність; Кармічна діяльність; Матеріальне життя; Гріх, зворотні наслідки Г.; Робота
визначення, Вступ; 8.3
віддані вбачають Господню ласку в діях К., 12.13–14
за вбивство, 14.16
і *акарма*, 4.18
і *вікарма*, 4.17; 4.20
народження згідно з К., 2.18; 2.27; 8.3; 13.5; 14.3; 15.8
рабство К., 2.50
свобода від К., 2.51; 3.31; 4.14
як тілесна діяльність, 8.3
Кармічна діяльність; *Див. також: Карма, Карма-кāнда*, Матеріальне життя
в порівнянні з відданим служінням, 2.38–40; 2.51–53; 3.28; 8.28
віддані трансцендентні щодо К.Д., 5.7–14
відповідальність за К.Д., 4.14
відречення від К.Д., 3.4; 6.3–4; 18.3
жертвопринесення як К.Д., 4.33
задля підняття на вищі планети, 2.43; 8.25
зворотні наслідки К.Д., 3.9; 2.53; 4.37; 9.2
неприв'язаність до К.Д., 2.2; 3.19; 4.20–22; 5.13
плоди К.Д.
відреченість від П.К.Д., 2.39; 3.4; 4.12; 6.3–4; 8.3
неприв'язаність до П.К.Д., 9.28; 12.16–18
прив'язаність до П.К.Д., 5.13; 6.40; 7.15; 18.34
прив'язаність до К.Д., 3.25–26; 5.13; 7.15; 14.7; 18.27
рекомендована у *Ведах*, 2.43–46
як пута, що зв'язують, 2.39; 2.47; 2.50; 3.8–9; 4.20; 5.2; 14.7; 15.1
як тілесна діяльність, 8.3
Карṇа, 1.8; 2.35; 11.27; 11.34; 18.78
Кāртікея, Господь, 2.62
Камса, цар, 4.8; 9.34; 11.55; 16.20
Катґа Упанішада, згадувана й цитована щодо
відданого служіння, 8.14
відданості Господеві, 8.14
духовного світу, 15.6
душі, 2.20; 2.29; 13.13
душі, розуму, чуттів та об'єктів чуття, 3.42

Кршн̣и
як вічного верховного, 7.10; 15.17
як опертя усього, 2.12
як причини всіх причин, 7.6
як того, хто близько й далеко водночас, 13.16
як того, хто поглинає усе, 11.32
Наддуші на дереві тіла, 2.20
обителі Кршн̣и, 8.21
розуму, 6.34
Каушīтакī Упанішада, цитована щодо Господа, який тільки і виконує всі бажання, 5.15
Кгатвāн̣га Махāрāджа, 8.78
Кеш́ава, 8.22
Кеш́ī-нішӯдана, Кршн̣а як К.Н., 18.1
Корова (и)
важливість К., 14.16
захист К., 14.16; 18.44
Кршн̣а і К., 1.16; 14.16
на Кршн̣алоці, 10.29
сурабґі, 8.21
убивство К. як заборонений чинок, що заслуговує покарання, 14.16
Крпан̣а, визначення, 2.7
Крпāчāрйа, 1.8; 1.25
Кртаварма̄, 1.25
Кршн̣а, Господь; *Див. також:* Свідомість Кршн̣и; Верховний Господь
аспект блаженства Кршн̣и, 13.5
батьки Кршн̣и, 1.15; 9.11; 11.53
батько Кршн̣и, 1.25; 2.3
бездоганний усіма сторонами, 1.21–22; 4.5; 7.24
безмежний, 11.37–38
безсторонність Кршн̣и, 6.29; 9.9–10
Божества в храмі як форма Кршн̣и, 11.55
брахмаджйоті приховує форму Кршн̣и, 7.25
в череві, 11.52
вдоволення Кршн̣и, 2.64; 2.71
задовольняє всіх, 2.41
тільки через віддане служіння, 10.11
як мета *варн̣āшрама-дгарми*, 2.48
велич Кршн̣и, 10.12–13; 10.19; 10.40–41; 11.37; 11.43; 15.11–15; 15.18
верховне становище Кршн̣и, 2.2; 4.5; 6.29; 6.30; 6.32; 6.38; 7.1–3; 7.6–12; 7.15; 7.19–20; 7.24; 7.30; 8.8; 8.22; 9.1; 9.4–20; 9.23–34; 10.1–8; 10.12–16; 10.38–41; 11.5–44; 13.13–16; 13.17–20; 15.14–19; 18.14–16; 18.46; 18.49; 18.55; 18.57; 18.59–62; 18.66; 18.75; 18.78
взаємовідносини з Кршн̣ою, Вступ; 2.10; 4.11
приклади В. з Кршн̣ою, 6.47
різного роду В. з Кршн̣ою, 11.14
визначив наперед результати битви на Курукшетрі, 11.33
випромінювання тіла Кршн̣и, 4.35; 6.47; 15.18
Див. також: Брахман
Вівасвāн як учень Кршн̣и, 4.15
віддане служіння має своєю метою Кршн̣у, 9.34
відреченість як надзвичайне достоїнство Кршн̣и, 18.78
вік Кршн̣и
Кршн̣а—найстарший, 8.9
Кршн̣а—юний, 4.5–6
на Курукшетрі, 4.6
віра в Кршн̣у, Вступ; 4.39; 4.42
Див. також: Віра в Бога
вказівки Кршн̣и
Арджуна приймає, 18.73–74
найбільш потаємні, 18.78
необхідність дотримування В. Кршн̣и, 18.59–60
нехтування В. Кршн̣и, 18.59–60
обдумування В. Кршн̣и, 18.63
приходять через духовного вчителя, 10.3; 18.63
внутрішня потенція Кршн̣и, 7.25
володіє надлюдськими якостями, 4.4
врода Кршн̣и, 2.59; 6.47; 8.21; 11.50–51; 18.65–66
втілення Кршн̣и
Будда як В. Кршн̣и, 4.7
будять свідомість Кршн̣и, 4.7
Ведāнта-сӯтра укладена В. Кршн̣и, 15.15
для захисту тварин, 4.7
для творення, 7.4; 9.8; 10.20
для управління *ґун̣ами* природи, 7.14
думка атеїстів щодо В. Кршн̣и, 7.15

Кршна як джерело В., 2.2; 4.5; 4.7; 11.1; 11.54
мавпування В. Кршни пересічними людьми, 11.48
мета В. Кршни, Вступ; 16.20
місія В. Кршни, 4.7; 16.20
навчають певним засадам, 4.7
ознаки істинності В. Кршни, 4.7; 11.3; 11.54
перелічені в *Брахма-самгіті*, 4.5
приклади В. Кршни, 6.47
пуруша, 7.4; 9.8; 10.20
різновиди В. Кршни, 4.8
св. писання описують розваги В. Кршни, 10.18
служіння В. Кршни, 8.14
у Калі-*йугу*, 8.17
у супроводі гурту відданих, 4.5
фальшиві «В. Кршни», 3.24
Чайтанйа як В. Кршни, 16.1–3
частота появи В. Кршни, 4.8
Шрімад-Бгагаватам містить опис В. Кршни, 11.54
являються задля відданих, 4.8
як верховний учитель, 7.15
як Вйасадева, 10.37; 15.15; 15.16; 17.18; 18.78
як Його експансії, 4.35
як Калкі, 8.17
як Капіла, Господь, 10.23
як Кршна, 4.8; 11.50
грає роль *кшатрійі*, 3.22–23
дає звільнення тим, хто знаходить притулок у Нього, 2.51
добрий до кожного, 15.15
досягнення спілкування з Кршною, 10.42; 12.8
друзі-пастушки Кршни, 11.8
дуже рідко доступний для пізнання, 4.5; 7.3; 7.25–26; 10.2; 10.14; 11.52
дух і матерія однакові для Кршни, 9.19
духовний учитель як представник Кршни, 13.8–12
експансії Кршни; *Див. також:* Кршна, форми Кршни; Кршна, втілення Кршни; Наддуша; Верховний Господь, експансії В.Г.
в духовнім небі, 11.45
віддане служіння Е. Кршни, 8.14; 14.26
для творення, 7.4; 9.8; 10.20
живі істоти як Е. Кршни, 4.35; 15.7
зберігають первинну тотожність із Кршною, 4.35
і втілення, 4.35
Кршна як джерело Е., 11.46
на планетах Вайкунтти, 8.22; 15.7
Наддуша як Е. Кршни, 6.31; 7.4; 7.15; 10.42; 13.3
первинні і вторинні, 15.7
перша Е. Кршни, 10.37
підтримують світ, 10.42
порівнювані з плодами, квітами та листям дерева, 8.22
приклади Е. Кршни, 4.14; 8.8; 14.26; 15.7; 18.65
пуруша-Е., 7.4
різновиди Е. Кршни, 10.37
сповнені юності, 11.46
форми Кршни поза Врндаваною як Його Е., 10.37
як Вішну, 10.20; 11.46
як *вішну-таттва*, 15.7
як Господь Баларама, 10.37
як Махā-Вішну, 11.54
як Нāрāйана, 10.8; 11.45; 14.26
як трансцендентні й сповнені надзвичайних достоїнств, 14.26
єдинство з Кршною, 5.3
чистого відданого, 18.54
єдинство Кршни і Наддуші, 6.31
жертви, догідні Кршні, 11.55
живі істоти як Кршна, 9.17
забезпечує необхідним для життя, 9.29
задовольняє бажання відданих у найбільш сприятливий для них спосіб, 5.15
заздрість до Кршни, 9.1; 18.71
змальовує духовне життя, 3.2
зміцнює віру в напівбогів, 7.21
зневага до Кршни, 7.15; 7.24; 9.1; 9.11–12; 11.48; 11.51–52; 16.7
знання Кршни, 6.39; 7.26
зникнення Кршни, порівнюване із заходом сонця, 4.6
знищує демонів, 1.15; 4.8; 8.17; 16.20
зустріч з Кршною віч-на-віч, 15.7
і богиня процвітання, 1.14; 1.36

і Брахман, Вступ; 7.10; 13.13; 14.27
і двоїстість, 5.17
і Девакі, 4.8
і живі істоти
залежні від Крішни, 15.13
створені за подобою Крішни, 7.15
і пагорб Ґовардгана, 3.24–25
і творіння, 10.3
і *туласі*, 9.2; 11.55
Іда Крішни, 9.26–27
Іжа, яку пропонують Крішні, 6.17; 9.2; 9.26; 13.14; 17.10
Див. також: Прасādам
йоґа-māйа Крішни, 10.17; 11.52
корови Крішни, 10.28
ласка (милість) Крішни
безмежна, 7.23
безпідставна, 7.14
до відданих, 8.14; 9.22; 9.29; 10.10; 11.34; 11.55; 12.6–7; 12.13–14; 18.73
до демонів, 16.20
до душі, що віддалася Йому, 7.14
до чистих відданих, 10.11; 18.56
страждання як Л. Крішни, 12.13–14
як Наддуші до душі, яку Вона супроводжує, 13.21
ласкавий до живих істот, 7.14
ласкавий до Своїх відданих, 1.21–22; 7.14; 7.18
література про Крішну завжди свіжа, 10.18
лотосні стопи Крішни, 2.51
лотосоокий, 11.2
мавпування танцю *рāса*, 3.24
мати Крішни, 4.4; 4.8; 6.47; 7.3; 10.8; 11.52
менший від найменшого, 8.9
містична влада Крішни, 9.5
над усіма, 2.2
напівбоги підлеглі Крішні, 7.22; 10.2; 10.42; 11.41–42
напівбоги як представники Крішни, 9.23
напівбоги—урядовці в «уряді» Крішни, 9.23
народження Крішни як Його *ліла*, 4.6; 11.50; 11.52–54
недосягненний для демонів, 16.20
незалежний, 4.7; 7.7; 7.12
незбагненний, 8.9
незмінний, 4.13
неможливість побачити Крішну тим, хто не має необхідних на те якостей, 11.48
Див. також: Крішна, якості, необхідні на те, щоб побачити Крішну
ненароджений, 4.6; 7.25; 10.3; 10.12–13
непохибний, 7.25
неприв'язаний до Свого творіння, 9.4–10
несе мир, 11.42
ніколи не виснажується, 7.13; 7.25; 11.18
ніколи не виснажується, 7.25; 11.17
ніколи не втрачений для відданого, 6.30–31
обитель Крішни
Господь перебуває всюди, але не залишає Своєї О., 9.11
досягають шляхом відданого служіння, 8.22
звільнення в О. Крішни, 8.13; 8.16; 8.21; 11.43; 15.6–7
місце, з якого немає необхідності повертатися, 4.9; 8.21; 11.43; 15.6–7
опис О. Крішни в *Брахма-самгіті*, 8.21
як *ānанда-чінмайа-раса*, 8.22
як вища О., 9.18; 10.12–13; 11.45
як вище призначення, 8.21
як проявлення енергії Крішни, 8.22
обов'язок для Крішни, 3.22–24
образ Крішни для поклоніння, 3.10
Див. також: Божества в храмі, форма Верховного Господа
одяг Крішни, 6.47; 8.21
очі Крішни, які порівнюють з лотосовими пелюстками, 11.2
перебуває в духовному світі і водночас усюди, 8.22
перебуває всюди, 6.28; 6.30
планета (и) Крішни, 6.15; *Див. також:* Бог, повернення до Б.; Духовні планети
досягнення, П. Крішни, 7.23–24; 7.29
поглинає усе, 13.17
погляд Крішни як початок творення, 9.10
поза межами матеріального сприймання, 9.4

поклоніння спрямоване на Кришну, 6.47; 10.42; 11.44
порівнюваний
з батьками, 12.6–7
з батьком, 11.43–44
з деревом, 8.22; 9.3; 9.23
з деревом бажань, 9.29
з діамантом, 9.29
з корінням баньянового дерева, 15.3–4
з корінням дерева, 7.10
з лотосовою квіткою, 8.2
з напівбогами, 2.2
з небом, 9.6
з ниткою на перли, 7.7
з тим, хто нюхає квітку, 9.10
з царем, 9.4; 13.3; 14.26
із матір'ю, 6.29
із сонцем, 4.6; 7.8; 7.26; 9.4; 17.78
із хмарою, 9.29
із цілим тілом, 7.23
пояснив *Веди* як Вйāсадева, 15.16; 15.18
пракрті Кришни, 4.6
прив'язаність до Кришни, 5.5; 6.35
Див. також: Любов до Бога
приймає жертви, 9.26
присутність Кришни забезпечує перемогу Його друзям, 18.74; 18.78
прихід у людській подобі, неправильне розуміння, 9.11
прихований *йога-māйею*, 11.52
радить практикувати *йогу*, 6.46–47
рівність із Кришною
з якісного погляду, шляхом відданого служіння, 14.26
тільки з якісного погляду, 11.43
робота задля Кришни, 3.22–24
родина Кришни, що сповнена любові до Нього, 11.8
розваги (ігри) Кришни, Вступ; 7.24–25; 9.11
слухання про Р. Кришни, 10.36
у вигляді дитини, 9.11
як благо для всіх, 11.36
як виявлення величі Кришни, 9.11; 10.36
розум Кришни не відрізняється від Нього Самого, 9.34
руйнує все, 11.32
світлосяйний, подібний до сонця, 8.9
сонце залежить від Кришни, 10.42
сонце кориться Кришні, 4.1
співчуття Кришни, 2.1
Див. також: Кришна, ласка Кришни
ставиться однаково до всіх, 9.29
суд Кришни, 2.21
тіло як храм Кришни, 9.11
трансцендентний щодо, 4.4; 4.12; 8.9; 18.78
гун природи, 7.12; 11.38; 13.15
кармічної діяльності, 4.14
матеріальної природи та всесвіту, 4.4; 9.13; 11.37
обов'язків та правил, 3.22–23
плодів діяльності, 4.14
Свого творіння, 7.12; 9.4–11; 11.2
соціальної системи *варнāшрама*, 4.13
три аспекти Кришни, 6.15
тримає флейту, 4.6
усвідомлення Кришни, 15.15; 18.78; *Див. також:* Бога усвідомлення
ступені У. Кришни, 15.15
усвідомлення містичної сили Кришни, 10.7
усе перебуває в Кришні, 8.22
усепроникаючий, 6.28; 6.30; 9.4–6; 9.11; 10.41; 11.2; 11.38; 11.40; 18.46
форма (н) Кришни; *Див. також:* Кришна, втілення Кришни
абсолютна природа Ф. Кришни, 2.2; 4.5–7; 4.9; 7.24; 7.26; 9.5; 9.11–12; 11.54; 13.14–15
дворука Ф. Кришни, 11.50–54
згадування про Ф. Кришни, 9.22; 18.65
імперсоналістський погляд на Ф. Кришни, 7.24; 7.26; 9.11
йога-māйā покриває Ф. Кришни, 7.25
краса Ф. Кришни, 8.21; 9.11; 11.50–51; 18.65–66
медитація на Ф. Кришни, 9.22; 18.65
нібито «народжені», 11.53–54
опис Ф. Кришни, 6.47; 8.21; 18.65
первинна Ф. Кришни, 4.6-7; 11.1; 11.50-51; 11.54-55; 18.65
подібна до людської, 4.5-6; 9.11; 11.51-54
порівнювана із всесвітньою формою, 11.54
порівнювані з матеріальними тілами, 9.11; 11.43; 13.18

потенції Ф. Кршни, 7.11; 13.14
складається з вічності, знання та блаженства (*сач-чід-ānанда*), 2.2; 9.11; 11.55
сповнена юності, 4.5–6; 11.46
чотирирука Ф. Кршни, 9.11; 11.46; 11.50; 11.53-55
явлені Арджуні, 9.11; 11.50–55
як Нāрāйаṇа, 11.45-46; 11.50; 11.54
як об'єкт зосередження відданих, 9.13; 11.8; 18.65
як особистісна, 4.10; 7.24
як *саумйа-варух*, 11.50
як *сач-чід-ānанда*, 4.5; 9.11; 11.54
як Чаітанйа, 3.10
як час, 11.52; 11.55
як Шйāмасундара, 11.55
якості, необхідні для того, щоб побачити Ф. Кршни, 11.52–54
чуття Кршни, 1.15
абсолютна природа Ч. Кршни, 9.26; 11.43; 13.15
в порівнянні з людськими чуттями, 11.43; 13.15
вдоволення Ч. Кршни задовольняє чуття людини, 1.35
щедроти Кршни, 10.7; 10.40; 13.15
безмежні й незбагненні, 10.19
Кршна поділяє Свої Щ. з відданими, 14.27
перелічуються, 7.3; 7.13
щедроти Кршни поширюються всюди, 10.16–17
явлення (прихід) Кршни
в образі сина Девакī, 4.4; 10.3
знання про Я. Кршни несе звільнення, 4.9–10
мета Я. Кршни, Вступ; 3.23; 4.7–8; 10.13
піст у день Я. Кршни, 9.14
порівнюване із сходом сонця, 4.6
частота Я. Кршни, 4.6–7
як духовне (трансцендентне), 4.4; 4.7; 9.11; 10.3; 13.15
являє приклад, 3.23–24
як Абсолют, 4.5; 4.35; 12.5
як Абсолютна Істина, 2.2; 6.38; 7.4; 7.7; 10.12–13; 11.54; 18.78
як автор *Ведānта-сӯтри*, 18.1
як автор і знавець Вед, 2.46; 4.7
як *адваіта*, 4.5
як *адгійаджña*, 8.4
як *ананта*, 11.37
як *асамаурдгва*, 10.42
як *ачінтйа*, 8.9
як Ачйута, 8.3
як батько
всесвіту, 9.17
усіх, 3.24; 6.29; 7.15; 9.10; 10.6–7; 11.39; 11.43; 14.3–4
як Бгаґавāн, Вступ; 2.2; 10.1
як Бгӯта-бгāвана, 10.15
як Бгӯтеша, 10.5
як безмежний, 7.23; 10.19; 11.37–38
як безсмертя, 9.19
як Бог над богами, 11.37
як Брахмā, 11.39
як Вāсудева, 1.15; 2.56; 10.37
як *Веди*, 9.17
як Верховна Абсолютна Істина, 18.78
як верховна енергія, 6.29
як верховний авторитет, 4.4; 8.1
як верховний (а, е)
авторитет, 3.22; 4.4; 7.1; 8.1
батько, 3.24; 6.29
блаженствуючий, 2.63; 8.8; 9.24
блаженствуючий, володар і друг, 2.66
верховна мета, 11.18
вічний, 7.10
джерело, 6.29–30; 7.6–12; 10.8; 10.20
друг, 2.66
духовний учитель, 11.43; 11.54
захисток, 11.37–38
індивідуальність, 2.12
містик, 10.17–18; 11.4; 11.8–9
обитель, 18.62
обман, 10.36
особа, якій поклоняються, 10.42
пан, 7.5; 7.21; 7.30; 8.9; 9.4–10; 11.23; 13.3; 15.27; 16.8
прародитель, 10.6
причина, 2.2; 4.35; 7.2–3; 7.6–11; 7.19; 9.4–10; 10.8; 10.20; 11.54
руйнівник, 11.32
творець, 9.2–8
той, хто підтримує, 15.18
учитель, 2.32
хазяїн, 1.21–22; 7.20
як Верховний Бог-Особа, Вступ; 9.13–14; 10.12–17; 11.8; 11.18; 11.32; 11.38; 11.43; 11.46; 11.54; 18.78

як Верховний Господь, 4.3; 4.35; 5.17; 6.30; 6.47; 7.15; 7.24; 7.30; 9.11; 9.15–20; 10.2–3; 10.12–13; 11.1; 11.8; 11.18; 11.31; 11.37; 11.43; 15.18–19
як верховний містик, 10.17–18; 11.4; 11.8–9
як верховний спаситель, 18.66
як вища істина, 5.17
як вищий од Брахмана, 2.12
як візничий, 1.15; 1.21–24; 18.77
як вічний (а), 4.4; 7.25–26; 11.16; 11.19
верховний, 15.18
первинна трансцендентна особа, 10.12–13
як вічно юний, 4.5–6
як Вішну, 6.31; 10.20; 11.24
Див. також: Вішну, Господь
як власник усього, 2.66; 2.71; 5.2; 5.10; 5.29; 10.3; 11.55
як вмістилище усіх взаємовідносин, 11.14
як вода, 11.39
як вождь усіх, 4.11–12
як володар
жертвоприносень, 9.24
живих істот, 13.3; 16.19–20; 18.61
майї, 7.14
матеріального світу і природи, Вступ; 3.27; 9.5–11; 13.27
перевтілень, 16.19–20
планет, 4.1; 9.6
розуму, 1.25
у вигляді Наддуші, 8.9
у порівнянні з підлеглими Йому володарями, 9.11
усіх йогів, 18.75
усіх містиків, 18.78
усього, 7.20; 11.40
усього, 7.5; 7.21; 8.9; 9.4–10; 11.33; 11.43; 13.3; 13.27
усього містицизму, 11.4; 18.75
чуттів, 3.27; 11.36; 18.1; 18.46
чуттів живих істот, 1.15; 1.24; 13.3
чуттів людини, 6.26
як всесвітня форма, 9.19; 11.8; 11.31–32; 11.54; 18.77
як Господь
всесвіту, 10.15
матеріальної природи, 13.15
усього, 3.10; 6.30; 10.15
як Говінда, 1.15; 1.35; 2.2; 3.14; 7.3; 8.21
як Девадева, 10.15
як Девакі-нандана, 1.15
як Джагатпаті, 10.15
як джерело, 6.20; 7.6–11; 9.4–10; 10.2; 10.8; 15.3–4
Вед, 15.15
ведичного знання, 10.8
всесвіту, 10.20
гун природи, 7.12
дощу і тепла, 9.19
духовних і матеріальних світів, 10.8
живих істот, 10.6; 10.42; 11.2; 13.17; 18.46
життя, 7.9–10
життя на всіх планетах, 10.6
Ману, 10.6
мудреців та напівбогів, 10.2; 10.8; 10.42
насолоди, 1.35
пам'яті, знання та забуття, 15.15
Своїх втілень, 4.8; 11.1
Своїх експансій, 11.46
творіння, 11.2
усіх якостей живих істот, 10.4–5
усього, 2.2; 6.29–30; 10.15; 10.20; 10.42; 13.17; 15.3–4
усього знання, 9.9–11
усього чуття, 13.15–16
чотирьох Кумăр, 10.6
якостей, гарних і поганих, 10.4–5
як джерело блиску й світла вогню, 15.12
як джерело місячного блиску і світла, 15.12
як Джнăрдана, 1.38; 5.1; 10.18
як доброзичливець *брăхманів*, корів тощо, 14.16
як доброзичливець усіх, 1.36
як домогосподар, 3.23
як друг, 2.22; 2.66; 6.47; 7.1; 9.18; 9.29; 11.8; 18.58; 18.73
як духовний учитель, 2.7; 11.43
як духовний учитель Арджуни, 2.7; 2.9
як душа всесвіту, 10.20
як душа і тіло, їхня взаємодія, 13.1–2
як енергія планет, 15.13
як єдиний і відмінний од усього водночас, 18.78
як жар вогню, 7.9
як жар вогню, 7.9
як жертвопринесення, 9.16
як життя в кожному, 7.9; 18.20

як завзяття могутніх людей, 7.10
як заповзятливий, 10.36
як захисник, 9.18; 18.66
Своїх відданих, 9.22; 9.31; 9.34; 18.58; 18.66
як захисник релігії, 4.7
як звук у ефірі, 7.8
як здібність у людині, 7.8
як знавець тіла, 13.3
як індивідуальність, 2.39; 9.4
як інтелект, 7.10
як Йādава, 11.41–42
як *йаджн̃а-паті*, 3.11
як Йаґ̃ода-нандана, 1.15
як *йоґеш́вара*, 11.33
як *каві*, 8.9
як Кеш́ава, 3.1
як Кеш́ī-нішӯдана, 18.1
як кожний, 9.17
як лікарська рослина, 9.16
як Мādгава, 1.36
як масло на жертвопринесення, 9.16
як мати, 9.17
як Махā-Вішн̣у, 10.20
як мета, 3.31; 4.11; 7.18; 9.18; 10.10; 11.18; 17.28
Вед, 2.46; 9.17; 9.20; 15.1; 17.28
ведичних ритуалів та жертвопринесень, 3.26
пізнання, 9.17; 13.8–12
як мета *Вед*, 2.46; 2.52; 3.23; 9.17; 9.20
як мета жертвопринесення, 9.24
як місце кінцевого спочинку, 9.4–5; 9.18; 10.12–13; 11.17; 11.38; 13.17
як Місяць, 11.39; 15.13
як місячне світло, 7.8
як Мукун̣да, 1.41; 2.51; 3.13
як Наддуша, 6.28–31; 7.21–22; 7.26; 8.4; 9.11; 10.10–11; 10.20; 10.41; 13.3–4; 13.15–16; 14.27; 15.15; 18.60
Див. також: Наддуша
як найбільший шахрай, 10.36
як найстаріший, 8.9; 11.17; 11.38
як найчистіший, 10.12–13
як Нāрāян̣а, 4.6; 11.54
як народження, 10.33
як нащадок Врішн̣і, 3.36
як недіяльний, 4.13
як нестворений, 10.3
як *ніргун̣а*, 7.12
як *ом* (*омкāра*), 7.8; 8.13; 9.17
як об'єкт пізнання, 9.17
як оповідач *Бгаґавад-ґіти*, Вступ; 2.1; 2.20; 4.1; 4.42; 10.14–15
як основа усього, 9.4–10; 9.18
як особа, 4.5; 7.24; 8.9; 10.12–14; 11.54
у порівнянні з імперсоналістським розумінням, 7.26; 7.27
як остаточне пристановище, 9.18; 11.37
як офіра, 9.16
як Парабрахман або *парам брахма*, Вступ; 7.10; 10.12–13
як *парам дгāма*, 18.62
як Пāртга-сāратгі, 1.15
як Парушоттама, 8.1–2; 10.15; 11.3
як пастух, 10.28
як первинний (а, е)
аромат землі, 7.9
Бог-Особа, 11.38; 11.46; 11.54
духовний учитель, 11.43
особа, 4.5; 10.12–13
сім'я сущого, 7.10
творець, 11.37
форма Бога, 11.54; 18.65
як первісний аромат землі, 7.9
як перемога, 11.36
як повітря, 11.39
як пожертва предкам, 9.16
як покути аскетів, 7.9
як полум'я жертовного вогнища, 9.16
як початок, середина і кінець усіх живих істот, 10.20
як прабатько, 10.6–7
як Прапітāмаха, 10.6
як праправдід, 9.17; 11.39
як пригода, 10.37
як притулок усіх, 11.37–38
як причина
усієї діяльності, 4.21
усіх причин, 4.35; 7.2–3; 7.6; 7.19; 9.18; 10.2; 10.8; 10.13; 10.20; 10.38–40; 11.1; 11.37; 11.54
усього, Вступ; 7.6–11; 7.19; 9.4–10
як провідний принцип, 7.30
як *пуруша*, 15.1
як Рāмачандра, 1.20
як ритуал, 9.16
як розв'язання усіх проблем, 2.7–8
як *сач-чід-ānанда*, Вступ; 4.4; 7.24
як свідок, 2.22
Див. також: Наддуша
як серце усього, 1.15; 6.29; 15.15
як сила сильних, 7.11; 10.36

як сім'я усього, 7.10; 9.18; 10.39
як сім'янин, 3.23
як слуга Арджуни, 1.21-22
як смак води, 7.8
як смак води, 7.8
як смерть, 9.19; 10.34
як самодостатній, 3.22
як сонячне й місячне світло, 7.8; 15.12
як сонячне світло, 7.8; 15.12
як спаситель відданого, 12.6–7; 18.46
як суть усього, 15.12–15
як творення і знищення, 9.18
як творець, 4.13; 9.7–8
первинний, 11.37–38
системи *варнāшрама*, 4.13
як творець розподілів людського суспільства, 4.13
як творець соціальної системи *варнāшрама*, 4.13
як той, хто живить усе й усіх, 9.4–10; 9.18
як той, хто знає все, 4.15; 6.39; 8.9; 11.38
як той, хто насолоджується всім, 2.63; 2.66; 8.8; 9.24
як той, хто насолоджується жертвоприношеннями, 9.24; 9.26–27
як той, хто очищує, 9.17
як той, хто підтримує, 8.9; 9.4–10; 13.15; 15.17
як той, що не має початку, 4.5–6; 10.3; 10.16; 11.19
як той, що перебуває поза межами *гун* матеріальної природи, 4.4
як трансцендентний спів, 9.16
як убивця демона Мадгу (Мадгусӯдана), 1.15; 2.1; 2.4; 8.2
як усе знання, 11.38
як усе, проте незалежний, 7.7; 7.12
як усеблагий, 11.36; 15.15
як усезнаючий, 4.15; 6.39; 8.9; 11.38
як усезнаючий, 11.38
як усемилостивий, 15.15
як усемогутній, 11.40; 18.73
як усемогутній, 10.39; 13.14
як усеприваблюючий, 11.50
як усеприваблюючий, 11.50
як усепронизуючий, 6.28; 6.30; 9.4–6; 9.11; 11.2; 11.38; 11.40; 18.46
водночас обіч усього, 11.2
водночас у кожному серці, 15.15
водночас у Своїй обителі, 8.22; 9.11
у вигляді Наддуші, 10.42
як філософ, 2.34
як Хрішікеша, 1.21–22; 1.25; 2.9; 18.46
підстави для такого імені, 1.15; 3.27; 6.25; 13.3; 18.1
як час, 10.33; 11.32; 11.55
як Шйāмасундара, 6.30; 9.19; 11.52; 11.55
якості Крішни, 2.56; 4.5
якості, необхідні для того, щоб побачити Крішну, 11.52–54
Крішналока, Вступ; 6.15; 10.28; 11.55
Див. також: Духовний світ
Кувера, Господь, 10.23; 17.28
Кулашекгара Махāрāджа, його молитви, 8.2
Кумāри, четверо, 4.16; 7.15; 10.6; 14.27
Кумбгака-йога, 4.29
Кунті, 1.8; 1.28
Кунтібоджа, 1.5
Кӯрма Пурāна, цитована щодо тіла Крішни, 9.34
Куру
династія К., 1.12
Крішна відкриває Арджуні, яка доля чекає на К., 11.26–27; 11.32–34; 11.36; 11.49
опис армій К., 1.8–9; 1.25
покарання К. запланував Господь, 1.35
політичні справи К., 1.1–2; 1.11; 1.18; 1.23; 1.36; 1.38
як кривдники Драупаді, 11.49
Курукшетра, битва на К., Вступ; 12.6–7
витоки Б.К., 18.78
вік і вигляд Крішни під час Б.К., 4.6
воління Крішни на те, щоб відбулася Б.К., 2.27; 2.38; 11.33
значення Б.К., 18.78
Крішна виконує роль візничого Арджуни під час Б.К., 1.15; 1.21-22; 18.78
намагання уникнути Б.К., 3.20
політичні передумови Б.К., 1.1–2; 1.11; 1.18; 1.23; 1.36; 1.38
причини Б.К., 1.18; 1.21–23
Курукшетра, поле бою К., 1.15
доля військ, що зібралися на П.Б.К., 11.26–27; 11.33; 11.36; 11.49; 18.78
як священне місце, 1.1

Куру-кшетре, значення слова, 1.1
Кӯта-стха, душа як К.-с., 2.20
Кшамā, визначення, 10.4–5
Кшатрій (і), *Див. також:* Політики; *Варнāшрама-дгарма*, соц. система
Арджуна як К., Вступ; 2.2; 2.26; 3.8; 18.47; 18.59
визначення, 2.31
виконують роботу *брāхман*, 3.35
досягнення райських планет К., 2.31–32; 2.37
заняття К., 1.31; 18.48–49
засади життя К., 1.31; 2.3; 2.26
і азартні ігри, 1.38
і застосування сили, 16.1–3; 18.47
і *саннйāса*, 2.31
карати—обов'язок К., 1.36
милість К., 16.1–3
обов'язок К., 1.26; 2.27; 2.31–39; 3.8; 3.22; 16.5; 18.47–48
перебувають у *гуṇі* пристрасті, 7.13; 9.32
смерть для К., 1.31; 2.22
сӯрйа-ванśа, 4.1
убивають тварин, 2.31
як захисники, 2.31–32
якість роботи К., 18.44
якості К., 2.1; 2.31
Кшетра
матеріальне тіло як К., 13.1–5; 13.6–7
Див. також: Тіло, матеріальне
Кшетра-джña
Господь як К.-дж., 13.1–5
жива істота як К.-дж., 13.1–5; 13.6–7
Кшīродакашāйī Вішṇу, 7.4; 9.8

Л

Лакāйатика, філософія й філософи, 2.26
Лакшмаṇа, Господь, 1.25
Ліки, 9.16
Лінощі і *гуṇа* невігластва, 14.8; 14.13; 18.28; 18.39
Літера «А» як уособлення Кршṇи, 10.33
Логіка
довід у Л., 10.32
Кршṇа як логік, 10.32–33
Любов до Господа, 4.20; 8.28
віра в Бога визріває в Л.Г., 17.28
дрімає в серці живої істоти, 12.9
перетворення хтивості на Л.Г., 3.37
хіть як спотворене відображення Л.Г., 3.41
Люди (на)
благочестиві Л., які приходять до Кршṇи, 7.16–18; 7.30; 8.14
види Л. форм життя, їхня кількість, 7.15; 16.19–20
вчені Л., 7.15
гарні якості в Л., 10.5
головні ознаки Л., 2.54
дві категорії Л., 6.40
Див. також: Людське життя; Живі істоти
діють згідно із своєю природою, 3.30
діють у *гуṇах* природи, 8.26–28
залежні від Господа, 15.13
засади, що впорядковують життя Л., 2.64; 3.15; 6.40; 16.1–3; 16.7; 16.22; 16.23; 17.5–6; 18.78
класи Л., 4.3; 4.15; 7.13; 9.32–33; 16.6
Кршṇа як здібність в Л., 7.8
народження в образі Л., 2.40; 14.15
нечестиві Л., які ніколи не віддаються Кршṇі, 7.15; 9.31
падіння Л.
в матеріальне життя, 6.20–23; 6.25; 9.3
в пекельне життя, 14.18; 16.21
внаслідок безвір'я, 4.40
внаслідок відрази до засад духовного життя, 16.24
внаслідок зневаги до Господа, 9.12
внаслідок матеріальних бажань, 6.5
із шляху свідомості Кршṇи, 2.40; 2.67; 3.5; 4.29; 5.7; 8.22; 9.3; 9.30–31; 15.20
у демонічні види життя, 16.19–20
підняття Л., 4.28
порівнювані з полум'ям, що покрите димом, 3.38
потреби Л., 3.9; 3.34; 4.21–22; 6.20–23; 12.20; 18.66
свобода волі Л., 7.12
співпраця Л. з напівбогами, 3.11; 3.24
суспільство Л., 1.42; 2.4; 2.21; 3.20; 14.16
тривалість життя Л., 7.9; 8.17; 17.7; 17.10

цивілізовані Л., провадять цивілізований спосіб життя, 7.54
Людське життя
благочестиве, 3.16
джерело Л.Ж., 10.6
досконалість Л.Ж., Вступ; 2.15; 8.15
і чуттєве задоволення, 4.25–26
Див. також: Чуттєве задоволення
мета Л.Ж., 2.2; 2.7; 3.12; 3.38; 4.26; 7.15; 9.33; 10.4–5; 14.15; 16.22; 18.1
мета цивілізованого Л.Ж., 7.15
мораль у Л.Ж., 1.40
очищення Л.Ж., 3.35; 9.2; 18.5–6
переваги й вигоди Л.Ж., 2.7; 3.38–39; 4.13; 7.30; 14.15
підняття до Л.Ж., 14.15
потреби Л.Ж., 3.9; 3.34; 4.21; 6.20–23; 12.20; 18.66
призначене для аскетизму, 16.1–3
свідомість Кршни як вершиина Л.Ж., 11.34
свідомість Кршни як мета Л.Ж., 3.27–28; 4.1; 11.34; 16.23; 18.65–66
тривалість Л.Ж., 7.9; 8.16–18; 17.7; 17.10
у порівнянні з рослинним і тваринним життям, 3.38
умови Л.Ж. не впливають на віддане служіння, 9.2; 9.14; 9.32
упорядковане так, щоб пам'ятати Кршну, 18.63
упорядкування Л.Ж., 6.16–17; 16.6; 16.22–23

М

Мадгава, Господь, 1.36; 8.22
Мадгавачарйа, с30; 7.15
Мадгавендра Пурі, с30; 2.52
Мадгусудана, Господь, Вступ; 1.15; 2.1; 8.2
Майа; *Див. також:* Невігластво; Ілюзія (омана); Матеріальна природа; *Йога-майа*
визначення, 4.6; 4.35; 6.20–23
жива істота служить М., 18.73
засоби звільнення з М., 2.14
Див. також: Звільнення
зваблює трансценденталіста, 6.37
остання пастка М., 2.39; 18.73
порівнювана із хмарою, 7.26
свобода від М., 3.33; 7.5
Див. також: Звільнення
тіло Кршни не є М., 7.24; 18.23
Майявада, філософія, *Див:* Імперсоналізм
Майявади, *Див:* Імперсоналіст (и)
Майяпахрта-джнанах, 7.15
Ману
Бгагавад-гіта повідана М., 4.1–2
вік М., 4.1
Ману-самгіта,
цитована щодо покарання за вбивство, 2.21
хтивості, 3.39
як закон для людського суспільства, 3.21; 16.7
Маргашірша, 10.35
Марічі, 10.22
Марути, 10.22; 11.22–23
Матгура, 6.11–12
Матеріалізм
вводить у оману, 2.2
руйнує сім'ї, 1.39
у порівнянні з духовним життям, 1.35
Матеріаліст (и)
вважають всесвітню форму за верховну, 4.10
вдаються до роздумів на духовні теми, 4.10
відданим не слід турбувати М., 3.26; 3.29
діяльність М., 18.24
заздрять Кршні, 18.67
і жертвопринесення, 3.12; 4.25
непокірні Господеві, 3.32; 3.39
падіння М., 14.18
перебувають у невігластві щодо Господа, 4.10
душі й перевтілень, 4.12
звільнення, 2.2
справжньої роботи й поклоніння, 4.12
позбавлені мети життя, 3.12
поклоняються напівбогам, Вступ; 4.12
порівнювані
з віслюками, 7.15
з духовною людиною, 2.69; 6.40
з мудрою людиною, 2.69
з трансценденталістом, 6.38
з хворою людиною, 2.59

із злочинцями, 3.39
із свинею, 7.15
провадять невпорядкований спосіб життя, 6.40
провадять тваринний спосіб життя, 6.40
спілкування з М., 11.55
філософія М., 3.16
як демони, 4.3; 7.15
як злодії, 3.12; 4.25
якості М., 18.7–8; 18.21; 18.24–25; 18.27–28; 18.31–32; 18.36–39
Матеріальна природа
джерело М.П., 7.6
духовна природа трансцендентна щодо М.П., 8.20–21
закони М.П., 13.21; 16.11
заплідnена живими істотами, 2.39; 3.15; 9.10; 14.3; 14.27
звільнення з М.П., 9.13
і творіння, 7.14
напівбоги керують М.П., 4.25
перетворення і *гуни* М.П., 13.20
погляд Господа на М.П., 3.15
порівнювана
з законами царства, 7.12
проявлена і непроявлена, 13.20
складається з елементів, 7.4–5; 13.6–7
Див. також: Елементи, матеріальні
як *відгібґута*, 8.4
як божественна, однак нижча, енергія, 7.14
як Господня енергія, Вступ; 7.14; 9.9–10
як *пракрті*, Вступ; 2.39; 7.4; 13.1–3
як причина
безпосередня, 4.14
вторинна, 9.8; 9.10
діяльності, 5.14
усіх матеріальних причин та наслідків, 13.21–22
як причина страждань, 2.7–8
Матеріальне життя
жертвопринесення роблять М.Ж. зручним, 3.10–12
злитодні М.Ж., 7.15; 7.29; 13.8–12; 14.20
злиденне, 2.51
порівнюване
з духовним життям, 2.72; 6.40; 9.1; 9.20–21
з роботою, 12.9
з хворобою, 4.24
із справжнім життям, 2.72
потреби М.Ж.
задовольняє Господь, 2.70; 3.12; 9.29; 12.20; 18.66
задовольняють напівбоги, 3.11–12; 3.14; 3.16
статеве життя як одна з П.М.Ж., 3.34
початок М.Ж., 7.14
прив'язаність до М.Ж., 3.29
припинення М.Ж. як мета *йоги*, 6.15–16
рабство М.Ж., 5.12; 18.73
як боротьба, 4.36; 15.7–8
як наслідок прив'язаності, 13.21
як проявлення та знищення, 6.26
Матеріальне (і) тіло (а); *Див. також:* Чуття
аскеза М.Т., 17.14
бічні продукти М.Т., 2.20
види М.Т., їхня кількість, 8.3; 13.21; 15.9
видозміни М.Т., 2.20; 10.34
відчуженість від М.Т., 4.21; 14.27
Див. також: Неприв'язаність
грубе й тонке, їхні рівні, 3.42
гуни матеріальної природи володіють М.Т., 2.45; 5.14–15
еволюція М.Т., 2.31
жива істота відмінна од М.Т., 2.16–22; 2.25–29; 5.11; 5.13–14; 5.20; 9.2; 10.20; 13.1–2; 13.20; 15.7; 15.10
живе, в порівнянні з мертвим, 2.17–19
життя в М.Т.
душа, як джерело Ж. в М.Т., 7.6; 10.20
походить від Господа, 18.20
жіноче М.Т. не є перешкодою, 9.32–33
зміни М.Т., 2.16; 2.22; 13.1–2; 15.16
знавці М.Т., 13.1–3; 13.13; 13.18; 13.19–20
знання про М.Т., 2.2; 18.22
і душа, 2.16–30; 3.5; 7.6; 10.20; 13.32–33; 15.8
Див. також: Обумовлена (і) душа (і)
і Наддуша, 5.18; 13.1–5; 18.61
мертве, в порівнянні з живим, 2.17–19
народження М.Т., 2.20
Див. також: Народження
не є необхідне, 14.25

неконтрольована діяльність М.Т., 13.29
ознаки духовні та матеріальні в М.Т., 1.29
підтримування тіла, 2.9; 4.23; 6.20–23
порівнюване
з автомобілем, 18.61
з деревом, 2.20; 2.22; 16.11–12
з машиною, 18.60–61
з містом, 17.20
з одягом, Вступ; 2.2; 2.22; 2.28
з тілом духовним, 8.3; 15.16
з тілом Крішни, Вступ; 9.11; 10.3; 11.43; 13.18–19
з тілом, що бачимо уві сні, 2.28
потреби М.Т., 2.70
причина насолод та страждань М.Т., 13.21
причини діяльності М.Т., 5.14; 14.5
речі, необхідні для М.Т., 3.9; 4.21–22; 6.20–23; 12.20; 18.66
ріст М.Т., 2.20; 7.6
робота задля підтримування М.Т., 3.8; 3.9
свідомість М.Т. йде від живої істоти (душі), 2.17; 13.33–34
Див. також: Свідомість; Душа (і)
складові М.Т., 13.3
ступені розвитку, 8.4
тварини, 13.21
порівнюване з пилом на дзеркалі, 3.38
теорія про походження життя від М.Т., 2.26
тонке М.Т.
і грубе, їхні рівні, 3.42
переносить уявлення про життя в наступне тіло, 15.7–8
складові Т.М.Т., 13.8–12
у порівнянні з душею, 2.10–11; 2.16–30; 2.31; 9.2
у порівнянні з тілом духовним, 8.3; 15.16
чинники, що визначають тип М.Т.
бажання, 9.10; 13.21; 13.31
вища воля Господа, 16.19
гуни природи, 7.13; 13.45
карма, 8.3; 13.4–5; 13.21
свідомість, 15.8
як власність Крішни, 5.10–11
як мертве, 3.5
як «позбавлене існування», 2.16; 2.28
як тимчасове, 2.11; 2.16–30; 13.28; 18.20
як храм Господній, 9.11
як чинник діяльності, 13.1–7
Матеріальний світ; *Див. також:* Матеріальна природа; Планети, матеріальні; Всесвіт
аналітичне дослідження М.С., 5.5
Див. також: Сāнкгйа; *Сāнкгйа-йога*
боротьба за існування в М.С., 15.16
двоїстості М.С., 4.22–23
для відданого не гірший Ваікунтгх, 18.54
життя в М.С. подібне до сну, 2.28
злиденний, 8.15; 9.33; 11.43
Див. також: Страждання
і *прадгāна*, 5.10
Крішна
живить М.С., 9.18
задум Крішни щодо М.С., 11.33
трансцендентний до М.С., 4.14; 9.11; 11.37–38
як володар М.С., 16.8
як джерело походження М.С., 10.8
махат-таттва покриває М.С., 9.8; 13.18
«не місце для джентльмена», 9.33
неприв'язаність до М.С., 11.55
падіння в М.С., 9.25; 13.24
Див. також: Падіння
погляд демонів на М.С., 16.8
порівнюваний
з баньяновим деревом, 15.1–4; 16.1–3
з водою в ямці від телячої ратички, 2.51
з деревом, що росте корінням догори, Вступ; 15.1
з духовним світом, Вступ; 9.33; 13.18; 13.21; 15.1; 15.6; 15.16
з лісовою пожежею, 4.36
з океаном, 4.39; 12.6–7
із квіткою, 9.10
свідомість Крішни одухотворює діяльність М.С., 4.24
статева насолода як рушійна сила діяльності М.С., 3.39
тимчасовий, але не оманний, 9.33
як *маітгунйа-āгāра*, 3.39
як місце повторюваних народжень та смерті, 9.21

як спотворене відображення духовного світу, 15.1; 15.3–4
як тимчасовий, 4.13; 9.33; 15.1
Матерія; *Див. також:* Енергія, нижча; Енергія, матеріальна; Матеріальний світ
і дух одне й те ж саме для Кршни, 9.19
у порівнянні з духом, 2.16–30
як прихований дух, 4.24
Махā-Вішну, 7.4; 11.1; 13.20
і *махат-таттва*, 10.20
і творення, 11.54
у космічному океані, 10.20
як джерело всесвітів, 11.54
як експансія Кршни, 11.54
Махад брахма, 14.3
Махāджани, ведичні авторитети, 4.16; 10.12–13
Махā-мантра, 8.5–7
Див. також: Оспівування в свідомості Кршни
Махарлока, 9.18; 9.20
Махāтма (и), 8.15; *Див. також:* Відданий (і); Чистий відданий (і); Мудрець (і)
визначення, 8.15
ознаки М., 9.13–14
як чисті віддані, 9.13
Махат-таттва, 7.4; 9.8
брахмаджйоті покрите М.-т., 13.18
і творення, 13.20; 14.3
Медитація (роздуми), 6.19; 6.25–26
з прагненням звільнення, 7.29
імперсоналістська, важка для виконання, 12.1
на Брахман, 12.1
на Господа в серці, 6.13–14
на Кршну, Вступ; 6.10; 7.28; 8.8; 9.34; 18.65
на Наддушу, 6.31; 8.12
на надзвичайні достоїнства Кршни, 10.17
на форму Господа, 9.22; 18.65
на шість *чакр*, 8.10
оманна, 3.6
у сучасну епоху, 9.27
як проміжний процес, 12.12
Меру, гора, 10.23–25
Мета життя, 3.7; 3.12; 3.26
Мīмāмсā-сӯтри, 11.48
Містичні сили, 10.17; 11.4–5; 11.9
Місяць
важливість М., 15.12
живить овочі, 15.13
життя на М., 8.25
Кршна як М., 11.39
напівбог М., 7.23
перехід душі на М., Вступ; 2.8; 8.25
світло М., 7.8; 13.18
як зірка, 10.22; 15.12
як уособлення Кршни, 10.22
Місяці року, 10.35
Міттілā, 3.20
Мова
аскетизм М., 17.15
Кршна як файна М., 10.35
опанування М., 18.51–52
правила для М., 17.15
якості людини пізнаються по М., 2.54
Молитва (и)
Брахми до Ґовінди, 4.5
Вішванāтги Чакравартї Ţгākури, 2.41
Ґурв-аштаки, 2.41
дитини в череві, 7.15
до духовного вчителя, 2.41
задля матеріальної користі, 7.18; 7.22
із *Ґопāла-тāпанї Упанішади*, 9.11
Кулашекгари Махāрāджі, 8.2
про захист *брāхман* та корів, 14.16
про можливість згадати Кршну під час смерті, 8.2
Чаітанйі, 6.1
Мораль; *Див. також:* Свідомість Кршни; Очищення; Релігія; Чеснота (и)
Бгаґавад-ґїтā вчить М., 18.78
відданість Господу як вершина будь-якої моралі, 18.78
необхідна в суспільстві, 1.38–43
Мудрець (і)
відмінність у поглядах серед М., 18.4
знання М., 13.5
Кршна як джерело великих М., 10.6
М., котрі уособлюють Кршну, 10.25; 10.37
ніч і час пробудження для М., 2.69
планети М., 14.14
приклади М., 13.5
Мӯдги, 7.15
Мужність, 16.1
Мукті. Див.: Звільнення
Мукунда, Господь, 1.41; 2.51
Мундака Упанішада
посилання на М.У. щодо душі, 2.17
знання про Господа, 7.2

матеріального світу як прояв-
лення Брахмана, 5.10
Наддуші, 13.21
Наддуші й душі, що
порівнюються з птахами
на дереві, 2.22
творіння, 14.3
цитована щодо душі, 2.17
Муні
визначення, 2.56
Вйāсадева як найкращий з-поміж
М., 10.37
різновиди М., 2.56
М'ясна їжа
гріховна й забороиена, 6.16; 14.16
заборонена й непотрібна, 6.16;
16.1–3
прив'язаність до М.Ї., Вступ; 3.12;
16.1–3; 16.13–15
як загальна схильність людей, 4.26

Н

Нāги, 10.29
Наддуша, 2.20; 2.39; 4.11; 7.4; 9.11; 9.18;
18.78
Брахман і Бгаґавāн, 2.2
взаємостосунки душі і Н., 13.1–7
виконує бажання, 2.22
вічна, 13.28
Вішну як Н., 6.31
всередині і зовні, далеко і близько,
13.16
зміцнює віру в обраного напівбога,
7.21
і живі істоти
Н. супроводжує Ж.І., 13.21;
13.23; 13.28
підтримує Ж.І., 2.12; 6.29; 10.42;
13.15; 13.17; 15.17
у порівнянні з Ж.І., 2.13
і напівбоги, 7.21
і творіння, 7.6
Кршна
вищий від Н., 7.15
єдиний з Н., 6.31
як джерело Н., 2.20
як Н., 7.21; 8.4; 9.11; 10.20; 10.42;
13.3; 14.27; 15.15; 18.61
локалізована і всюдисуща водно-
час, 15.15
медитація в *йозі* на Н., 6.6; 8.12
наглядає, дозволяє і забороняє,
13.23
недоступна сприйманню матері-
альних чуттів, 13.16
неподільна, 13.17
опертя усьому, 2.12; 13.15; 13.17;
15.13; 15.17
передача себе Н., 18.62–63
поза темрявою матерії, 13.18
порівнювана
з вогнем, 2.61
з другом, 2.22
з душею, 2.13; 2.20; 5.18; 6.29;
13.5; 13.13–15; 13.18; 13.20;
13.23; 13.28; 13.34; 15.13
з пташкою на дереві, 2.22
з пташкою, що спостерігає, 16.11
з сонцем, 13.17–18
присутня у всіх без винятку серцях,
5.18
роздуми про Н., 6.13–14; 6.31
розміри Н., 8.9
скеровує відданого, 18.58
сяєво Н., 13.14; 13.18; 15.18
тіло як храм Наддуші, 9.11
три способи сприймати Н., 13.25
у кожному серці, 2.20; 5.18; 10.20;
13.18; 15.15; 18.61
усевідаюча, 7.26
усепроникаюча, 13.14
як *адгійаджña*, 8.4
як *вібгу-ātмā*, 2.20
як володар ґун природи, 13.15
як володар усього, 8.9
як джерело всіх чуттів, 13.15
як джерело всього світла, 13.18
як джерело знання, пам'яті й
забуття, 15.15; 18.13
як друг, 13.23; 13.34; 18.14; 18.16
як знавець тіла, 13.3
як Кшīродакаш́āйī Вішну, 7.4
як мета *йоги*, 6.13–14
як об'єкт пізнання, 13.18
як одна, що поширилася, 6.31
як причина діяльності, 18.14; 18.16
як свідок, 2.22; 8.4; 13.223; 16.11;
18.61
як тимчасове проявлення Господа,
7.4
як чинник діяльності, 18.14; 18.16
Наімішāраньа, мудреці Н., 10.18
Наішкарма, 6.47
Нандана-кāнана, сади, 2.42–43
Напад, покарання за Н., 1.33
Нападники, шість різновидів Н., 1.36

Напівбог (и)
благословення, що отримані від Н., 3.11–12; 7.20–23
вдоволення Н., 3.11–12; 4.25
віддане служіння звільняє від зобов'язань перед Н., 1.41
віддані подібні до Н., 1.28; 11.48
віра в Н., 7.21–22
головні Н., 8.2; 10.7
два різновиди Н., 8.2
забезпечують необхідним для життя, 3.11–12; 3.14
Кршна як джерело виникнення Н., 10.2–3; 10.42; 11.37
Місяця, 7.23; 8.25
наділені виконавчою владою, 8.2
не є Богом, 4.12
обов'язок перед Н., 2.38; 3.12
порівнювані
з демонами, 10.30; 17.1
з Кршною, 2.2; 3.22; 4.12
з людьми, 3.24
з членами тіла, 3.14
співпраця людей і Н., 3.11
шанують Кршну, 4.12
як володарі природи, 3.11; 3.12; 3.24; 4.12; 4.25
як Господні частки, 4.12; 7.21; 7.23
як представники Господа, 3.11–12; 9.23
Напівбогу (ам) поклоніння, 9.20; 17.28
блага, які приносить Н.П.
багатство, 7.20–21
задоволення матеріальних бажань, 4.12; 7.20–24; 17.13
підняття на вищі планети, 7.23–24; 9.18; 9.20–21; 9.25–26
процвітання, 3.11–12; 3.16
чуттєве задоволення, 4.17; 9.20–21
як тимчасові, 4.12; 4.21; 9.25
в ведичній літературі, 3.14; 7.21–22; 9.25
згідно з *гуна*ми природи, 3.12
здійснюване задля багатства, 7.20–21
Калі, 3.12
Кршна засуджує як непотрібне й нерозумне, 4.12; 7.20–23; 9.23–25
порівнюване
з відданим служінням, 7.20–24; 7.29
з підкупом урядових чиновників, 9.23
прив'язаність до Н.П., 9.20
рекомендоване, 7.20–21; 10.42
Сарасваті, 7.21
Сонцю, 7.20–21
Умі, 7.21
Нарада Муні, Вступ; 7.24
попереднє життя Н.М., 9.2
як авторитет щодо науки про Кршну, 18.62
як уособлення Кршни, 10.26
Нарада-панчаратра, 6.31; 7.3
Нарадгами, 7.15
Нарайана, Господь, 2.2; 14.26; 18.65
символи Н.Г., 11.46
форми Н.Г., 11.45–46
як сотворитель Господа Шіви, 10.8
Народження; *Див. також:* Перевтілення душі
в гарній родині, 6.41–34; 6.45
вихід за межі Н., 2.46; 6.44–45; 9.32
вище, 1.31; 2.8; 2.22; 2.31; 2.40; 2.41; 6.40; 6.48; 14.14
Господь є причина Н. в природі, 14.3–4
за яким слідує смерть, 2.20; 2.26
значення Н., 10.4–5
Кршна як джерело Н., 10.5; 10.34
на різних планетах, можливість вибору, 12.6–7
на Сонці, 1.31
невдатного трансценденталіста, 6.41–43
нижче, 1.43; 9.12; 9.32; 14.16; 16.4; 16.19–20
падіння передує народженню, 8.3
природа не є причиною Н., 14.3
стосується лише тіла, 2.20; 13.32
у вигляді людини, 2.41; 14.16
у вигляді тварини, 3.14; 8.3; 8.6; 13.21; 13.22; 14.16; 15.8–9; 16.1–3; 16.19–20
умирання, що починається з Н., 10.34
чинники, що визначають Н.
бажання, 9.10
гуни природи, 14.14–15; 14.18
думки в момент смерті, Вступ; 8.6
карма минулих життів, 2.2; 2.18; 2.27
Кршна, 10.4–5; 10.34; 14.3–4
поклоніння напівбогам, Вступ

шляхом Ґарбгадгана-саїмскйри, 16.1–3
Насильство
авторизоване і неавторизоване Н., 18.17
Див. також: Вбивство; Незастосування насильства
діяльність, що пов'язана з насильством у *гуні* невігластва, 18.25
заборонене і дозволене, 2.19; 2.21
кшатрійа може застосовувати Н., 16.1–3; 18.47
не можна уникнути, 2.27
необхідне в деяких випадках, 2.21; 2.30; 3.20; 16.1–3; 18.47–48
пробачне, порівнюване з хірургічною операцією, 2.21
як обов'язок, 2.31–32
Наука (и)
антропологія, 2.26
і озброєння, 2.27
обмеженість Н., 7.4
уособлення Кршни серед Н., 6.1
Невігластво, *гуна*
відречення в Н.г., 18.7
віра в Н.г., 17.2–4
вплив Н.г. на живу істоту, 6.16; 14.5; 14.9–10; 14.14; 14.16–18; 18.29; 18.40
гнів у Н.г., 3.37
діяльність в Н.г., 14.16; 18.25
і сон, 18.35
інтелект в Н.г., 13.3–7
їда та їжа в Н.г., 6.16; 17.7–10; 17.23
ліноші в Н.г., 14.9; 14.14
омана, що є наслідком впливу Н.г., 18.32; 18.35; 18.40
піст в Н.г., 10.4–5
покути в Н.г., 17.23
рішучість у Н.г., 18.35
розум в Н.г., 15.7
сп'яніння в Н.г., 14.17
щастя в Н.г., 18.39
Невігластво; *Див. також:* Невігластво, *гуна*; Ілюзія (омана)
визначення, 13.8–12
імперсоналістів, 2.23; 7.4; 7.24; 9.26; 13.23
кармічна робота є наслідком Н., 2.42–43; 3.25–27
ознаки Н., 2.1
ототожнення з тілом як наслідок Н., 3.29
порівнюване
з ніччю, 5.16
із тьмою, 10.11
свобода від Н., 15.20
учених, 2.23; 11.33; 13.33
щодо
діяльності, правильної і неправильної, 16.7–8
духовного істування, 4.10
душі, 2.19–20; 2.23; 2.26; 2.29; 3.32; 4.35; 5.2; 9.2; 13.33; 18.21
законів *карми*, 4.15
звільнення, 9.12
Кршни, 4.3–4; 4.10; 4.14; 7.8; 7.13; 7.24–26; 10.8; 10.14–15
Кршни як Верховного Бога-Особи, 4.9; 4.35; 7.3; 7.26; 9.11–2; 9.34; 10.3; 10.8; 11.51–54
мети життя, 7.15
мети *йоги*, 2.61
минулого, теперішнього і майбутнього, 7.26
належної діяльності, 18.58
обов'язку, 2.32
свідомості Кршни, 2.63; 10.10
чинників діяльності, 18.16
Незастосування насильства, 16.1–3; *Див. також:* Насильство
значення Н.Н., 10.4–5; 13.8–12; 16.1–3
і Будда, Господь, 4.7
і *кшатрійі*, 2.31–32; 16.1–3
як аскеза тіла, 17.14
Неприв'язаність (Відчуженість; Відмежовування); *Див. також:* Аскетизм; Очищення; Відречення
в свідомості Кршни, 2.38; 2.56; 2.64; 4.20–23; 5.7–14; 6.13–26
визначення, 2.56
до (від)
багатства, 6.20–23
власництва, 2.71; 3.30; 4.20–23; 6.10; 11.55; 12.14
власного піднесення, 6.32
гніву, 18.51–53
двоїстостей, 2.45; 12.17–19; 13.8–12; 14.22–25; 15.5–6
загальної маси людей, 13.8
звільнення, 2.70; 8.14–15; 11.55
кармічної роботи, 2.2; 3.19; 4.19–20; 5.12
матеріальних бажань, 18.51–53

матеріального тіла, 4.21–22; 5.8–11; 5.13–14; 14.25
матеріального щастя, 2.15; 2.38; 2.69; 13.8–12
оманних означень, 12.16
оманного его, 2.71; 4.21; 5.20; 12.13–14; 13.8–12; 18.51–53;
оманної гордості, 18.51–53
плодів роботи, 2.46–49; 3.30; 4.17–23; 5.4; 6.1; 6.40
плодів роботи, 3.19; 3.30–31; 4.18–24; 5.12; 11.55; 18.9–11; 11.26
поганого спілкування, 13.8–12
приємного і непрнємного, 5.20
сімейного життя, 3.7; 6.20–23; 13.8–12
слави й ганьби, 12.19
сну, 1.24; 6.17
спеки й холоду, 12.18–19
статевого життя, 5.21; 6.13–14
страждань, 6.20–23
усього, крім Кршн̣и, 9.13; 9.28; 11.55; 12.6–7; 13.8–12
чуттєвого задоволення, 5.21–22; 17.16; 18.51–53
шани й безчестя, 13.8–12; 14.22; 14.25; 16.1–3
досягають природним чином усвідомлюючи Кршн̣у, 6.18
досягають шляхом
відданості, 15.3–4
йоги Патайджалі, 4.27
опанування чуттів, 5.27–28
розвитком смаку вищого ґатунку, 2.59–64; 2.67–68
свідомості Кршн̣и, 2.56; 2.57–70; 3.17; 4.23; 5.26; 6.1–3; 6.10; 6.35–36; 7.1; 15.6
слухання про Кршн̣у, 6.35
зовнішнє, як некорисне, 10.4–5
і звільнення, 2.15; 4.30; 5.17–21; 5.26–29; 16.1–3
і прив'язаність до Кршн̣и, 5.6
і самоусвідомлення, 2.2; 18.51–53
і терпимість (іння), 8.5; 13.8–12
необхідність Н., 6.5; 6.7–12; 6.13–26; 15.3–4
ознаки В., 2.55–61; 2.64–66; 2.68–71
ознаки цілковитої Н., 14.22
переваги Н.
досконалість, 18.49
мир, 2.70–71; 18.51–53
самоусвідомлення, 18.51–53
свобода, 2.15; 4.30; 5.20; 5.26–28; 16.1–3
чистота, 16.22
щастя, 6.7; 13.22
порівнюється з прив'язаністю, 2.56
у відданому служінні, 2.56; 6.47
шляхом *бгакті-йоги*, 7.1
шляхом дихальних вправ, 4.28–29
як засіб розумової дисципліни, 6.35
як знання, 13.8
як ознака виходу за межі *ґун̣*, 14.22–25
Нігілізм, 2.26
Ніреа̄на̄, 6.20–23
визначення, 2.72
Нірукті, цитований щодо
Господніх розваг та енергій, 9.5
мети *Вед*, 15.18
самā дгі, 2.44
сан̄кгйі, 2.39
Нітйа-баддга, душі, 7.14
Нітйа̄нанда, Господь, 7.15
Нрсім̣гадева, Господь, Вступ; 6.47; 8.14; 11.46; 15.7
як втілення Кршн̣и, 4.5

О

Ом̇ тат сат, 17.23
Обов'язок (и), 2.31; *Див. також:* Фахові заняття; *Санā тана-дгарма*
брāхман̣и, 18.47–48
брахмачāрі, 8.28
в порівняині із свідомістю Кршн̣и, 2.40; 3.5; 3.33
в системі *варнāшрама*, 2.31; 3.35–36; 8.28; 18.23; 18.47–48; 18.66
визначені О., 3.35–36; 8.7; 17.25–28; 18.6–9
для *ваіш̣н̣ава*, 18.47–48
для Господа, 3.22–24
для звільнених і обумовлених душ, 2.31
для *саннйāсī*, 16.1–3
духовні і матеріальні, 2.2; 2.31; 2.38; 3.35
і духовний учитель, 2.41; 3.35; 18.57
і свідомість Кршн̣и, 2.38; 2.41; 2.52; 3.17–18; 3.30–31; 3.43; 4.20; 5.29

Кршна являє приклад дотримування О., 3.22–24
кшатрійі, 2.14–15; 2.27; 2.31–33; 3.22; 18.47–48
матеріалістичне уявлення про О., 7.15
необхідність дотримування О., 2.14; 3.7–9; 3.20–25; 3.30; 3.35–36; 6.1; 18.47
нехтування своїм (и) О. заборонене, 18.7–8; 18.47–48
задля Кршни, 2.38; 2.40; 3.33; 3.43
наслідки Н.О., 2.33–34; 6.40; 6.47
як гріховне, 2.27
приклади дотримування О., 3.20–25
свій власний в порівнянні з О. іншого, 3.35–36; 18.47–48
свобода від О., 2.38
три різновиди О., 2.47
фахові О., 18.47
Образа (и)
демонів стосовно істинної релігії, 16.18
знаходження недоліків, 16.1–3
неавторизовані суворі покути та аскези як О., 17.5–6
щодо
істинної релігії, 16.18
Наддуші, 17.5–6
щодо відданих, 10.11
Кршна не вибачає, 1.35
як наслідок відрази до засад духовного життя, 16.24
Обумовлена (і) душа (і), 18.78; *Див. також:* Живі істоти
бажання О.Д., які виконує Наддуша, 2.22
Бгаґавад-ґіта призначена для О.Д., 11.55
бунтівний характер О.Д., 13.20
вічна індивідуальність О.Д., 2.12
демонічної й божественної природи, 16.6
дієта й лікування для О.Д., 6.35
завжди активна, 3.5
зазнає страждань перевтілення, 15.10
зв'язана *ґунами* матеріальної природи, 3.33
невдале користування незалежністю О.Д., 15.7
падіння О.Д., 2.62–63; 13.20
порівнювана
з гусеницею, 8.8–9
з леліткою, 2.23
з Наддушею, 5.18; 6.29
з пасажиром, 6.34
з потопальником, 2.2
з птахом на дереві, 2.22
із звільненою душею, 5.13–14; 5.19
із зв'язаною людиною, 7.14
прив'язана до чуттєвого задоволення, 3.40
природа сповнена О.Д., 2.39
пронизує свідомістю тіло, 2.17
служіння за допомогою чуттів потрібне О.Д., 6.18
статеве задоволення як потреба О.Д., 3.34
трансцендентна щодо тіла, 13.32–33
чотири вади О.Д., Вступ; 2.12; 16.24
шлях до вдосконалення О.Д., 3.10
як життя в тілі, 7.6
як «знавець поля», 13.1–2; 13.4–5
як *нітйа-баддга*, 7.14
Ом(кара), 8.11
Кршна як О., 8.11
у ведичних гімнах, 17.23
як Брахман, 8.11; 8.13
як уособлення Кршни, 10.25
Оманне его; *Див. також:* Прив'язаність; Тілесне уявлення про життя; Тіло, тонке
аскези та покути, до яких вдаються внаслідок О.Е., 17.6
визначення, 6.40
відсутність О.Е., 2.71; 5.11; 5.20; 12.13–14; 13.8–12; 18.51–53
демонів, 16.18
і матеріальні прив'язаності, 3.40
праця, виконувана з О.Е., 18.24; 18.58
причини О.Е., 3.40
у порівнянні з істинним «я», 13.8–12
Освіта
брахмачарі, 6.13–14; 8.11; 8.28; 16.1–3
в *ґуру-кулі*, 6.13–14
віддане служіння не залежить від О., 9.2; 10.11
духовна
необхідність Д.О., 14.17
якості вчителя, 11.43
Оспівування в свідомості Кршни, 4.39; 6.14; 6.44; 7.24; 8.5–8; 8.11–13; 8.14; 9.20; 9.30; 13.8–12; 14.27
в *санкіртані*, 3.10; 3.12–14; 4.8
Ґайатрі *мантри*, 10.35

оспівування і слухання, 8.8; 9.2; 9.14; 10.9; 10.19; 10.21; 13.8–12; 14.27
махā-мантри, 4.39; 6.34; 7.24; 8.5–8; 8.11–14
на чотках (*джапа*), 9.28
під час смерті, 8.2–3
призначене для практики в цю епоху, 4.8; 6.11–12; 8.13; 9.27
Чаїтанйа вчив О., 2.46; 3.10; 3.12; 4.8; 10.11; 16.24
що дає О., 6.34; 7.24; 8.8; 8.11–12; 8.14; 8.20; 9.2; 9.31; 10.11; 13.8–12; 16.7
як засіб контролю рóзуму, 6.34
як засіб очищення, 10.11; 13.8–12
як зрошення сім'я відданого служіння, 10.9
як найкраще жертвопринесення, 10.25
як шлях до свідомості Кршнụи, 8.5–8; 8.11–14; 12.8
Очищення, 14.10; 17.3–4; *Див. також:* Аскетизм; Віддане служіння; Самоусвідомлення
поступове, 3.35; 16.22
родинні традиції призначені на О., 1.39–44
ступені О., 16.22
шляхом
бачення Господа скрізь, 13.29
варнāшрами, 16.22
ведичних ритуалів, 3.26
виконання обов'язку, 3.8; 17.26–27; 18.6–11
відданого служіння, Вступ; 2.51; 2.61; 3.9; 9.28; 10.11; 14.2; 15.20; 18.66
відчуженості од хтивості, гніву та жаги, 16.22
говіння, 17.5–6
добродійності, 12.11
дотримування правил та приписів, 3.6
застосування інтелекту, 51–53
оспівування Харе Кршнụа, 9.31
покут, 18.5–6
свідомості Кршнụи, 3.38–39; 3.41; 17.3; 17.28
слухання, 13.22; 18.55; 18.71
смерті на полі бою, 2.22
спілкування з відданими, 14.27
спілкування з трансценденталістами, 17.4
уживання *прасāду*, 3.11; 3.14
хатха-йоги, 2.17
як аскеза розуму, 17.16
Ошукані й ошуканці, 1.42

П

Падіння (занепад), 9.22; 13.24
відданого, 5.7; 9.3; 9 30–31; 15.20
жінок, 1.40
з духовного світу, 15.6
причини П., 13.20; 15.20
родини, 1.39–42
ступені П., 2.62–63
через незайнятість чуттів, 2.64
шлях П., 7.14
Падма Пурāна, цитована щодо відданих і звороτніх наслідків гріху, 9.2
втіхи від свідомості Кршнụи, 5.22
духовного вчителя з будь-якої касти, якщо він є *ваішнавою*, 2.8
Падманāбга, 8.22
Палії, покарання для П., 1.33
Пам'ять, 3.11; 10.34
Пам'ятання (згадування) в свідомості Кршнụи, 2.48; 6.3; 6.10; 6.19; 6.31; 7.28; 8.5–10; *Див. також:* Медитація
важливість П., Вступ; 8.5; 8.8–9; 18.64
звільнення шляхом П., Вступ; 5.26; 8.8; 8.10; 8.13; 10.12–13
і медитація, 2.61
під час смерті, Вступ; 8.2; 8.5
повернення до Бога шляхом П., 8.8; 8.10; 8.13
про Господа в серці, 6.13–14
процес П., 8.5–7; 8.9; 18.65
у стані *самāдгі*, 2.53; 6.10
форми Кршнụи, 18.65
шляхом оспівування Харе Кршнụа, Вступ; 8.5; 8.11–14; 9.27
що дає П., Вступ; 1.25; 2.52; 10.12–13
Пāндави
армія П.
доля А.П. у битві на Курукшетрі, 11.26–27
знамення, що провіщали перемогу А.П., 1.20

опис А.П., 1.3–4; 1.5–7; 1.16–18
сили А.П., 1.11; 1.20
політичні стосунки П. з Куру, 1.1–2; 1.11; 1.18; 1.23; 1.36; 1.38
царство П., 1.18; 1.31–35
Пāṇду, цар, 1.1; 1.8
Парабрахман: *Див. також:* Брахман
визначення, Вступ
порівнюваний з Брахманом, 8.3
Парамāтмā. *Див.:* Наддуша
Парамеш́вара, значення П., 13.28
Парāш́ара Муні, 2.2
визнає Кр̣шн̣у за Господа, 10.1
(цит.) щодо
Наддуші та живих істот, 13.5
обов'язку *кшатрійі*, 2.32
слова *бгаґаван*, 2.2
як батько Вйāсадеви, 2.2; 13.5
Параш́урāма, Господь, 3.35
Пāрватī, 2.62; 10.24
Парīкшіт Махāрāджа, 10.27
Патайджалі Муні, 6.20–23
висловлюється щодо душі й духовної насолоди, 4.27
система *йоґи* П., 4.27; 6.20–23
(цит.) щодо
звільнення й духовної насолоди, 6.20–23
самопізнання, 6.20–23
Пāш́ан̣дī, 4.13
Пāш́упата-астра, 2.33
Перевтілення (перехід) душ (і)
відповідно до
бажаннями, 8.6–7; 13.22
волі Господа, 16.19–20
ґун̣ природи, 14.4–15; 14.18
думок під час смерті, 8.6–7
зв'язаності *ґун̣ами* природи, 13.22
зв'язку з матерією, 15.16
кармою, 15.9
незалежності живої істоти, 15.9
природних впливів, 13.22
стану свідомості, 15.8
часу залишення тіла, 8.23–25
духовний розвиток продовжується незалежно від П.Д., 6.40; 6.43–45
з убивці в жертву, 14.16
забитої тварини, 14.16–17
і еволюція, 14.16
і Наддуша, 2.22; 18.61
і тонке тіло, 15.8
йоги скеровують П.Д., 12.6–7
на вищих і нижчих планетах, 2.8; 6.41; 8.16; 8.19
на планету (и)
духовного неба, 15.8
Місяць, 8.25
напівбогів, 9.18
привидів, 9.25
несе забуття, 7.26; 15.15; 18.61
на планети у вищих сферах матеріального неба шляхом уважного слухання *Бгаґавад-ґīти*, 18.71
шляхом поклоніння напівбогам, 9.25
порівнюване
з блуканнями з гілки на гілку, 15.1
з «чортовим колесом», 9.21
із зміною одягу, Вступ; 2.22; 13.22
із зростанням, 2.13; 2.22
у людську форму життя, 2.40; 14.16
у різні види життя, 8.3
у теперішньому тілі, 2.13; 13.1–2
у тіло тварини, 13.21–22; 15.8–9; 16.1–3
як страждання, 15.10
Переконання як ознаки життя, 13.6–7
Писання (священні писання). *Див: Ш́āстри*
Піст
в різних *ґун̣ах*, 10.4–5
в свідомості Кр̣шн̣и, 6.16; 10.4–5; 14.27
з матеріальних сподівань , 10.5; 17.6
Пітā (и)
жертвопринесення П., 9.16
планета П. (Пітр̣лока), 10.29
Пітāмаха, Брахма як П., 10.6
Піш́āча (і), 9.25
Планети (а)
Брахми, Вступ; 8.16–17; 9.17; 14.18
вища, 14.18
вищі матеріальні, 8.17
Ґандгарв, 10.26
життя на П., 2.24; 10.4–5; 14.4
зірки як П., 10.21
Індри, 9.20
Йамараджі, 10.29
на покарання, 10.29
напівбогів; *Див. також:* Небесні (райські) планети
досягають через поклоніння напівбогам, 7.23; 7.24
падіння з П.Н., 8.16
перехід душі на П.Н., 9.18
поклоніння з метою переходу на П.Н., 9.25

приклади П.Н., 8.16
як енергія Кршни, 9.18
освітлення П., 13.18
пекельні, 16.10; 16.16
Див. також: Пекельні планети
пітів, 9.25; 10.29
Полярна зоря, 18.71
порівнюються з людиною, що плаває, 15.13
предків, 10.29
Сатйалока, 14.18
Сонце як цар П., 4.1
як вияви енергії Господа, 15.13
Планети, небесні (райські)
брāхмаṇи йдуть на П.Н., 2.31
здійснення жертвоприношень задля підняття на П.Н., 8.3; 8.16; 18.71
і віддане служіння, 8.16
неприв'язаність до П.Н., 11.55
падіння з П.Н., 8.16; 8.19; 9.22
підняття на П.Н., 2.8; 2.31; 14.14; 14.18
сади Нандана-кānана на П.Н., 2.42–43
смерть присутня і на П.Н., 8.17
сома-раса на П.Н., 2.42–43
цар П.Н., 10.24
чуттєве задоволення на П.Н., 2.43; 9.21–22
як тимчасові обителі, 8.16; 8.19
Планети, пекельні, 1.43; 16.10; 16.16–17; 16.20–22
падіння на П.П., 1.44; 14.18
Побожна діяльність, 2.8; 14.16
Побожні люди, чотири типи П.Л., 7.16–17; 8.14
Побожність, 3.16; 15.2
Повітря
елемент. *Див.:* Елементи
життєве П. *Див.:* Життєве повітря
Кршна як П., 11.39
Повторення,
необхідне для кращого усвідомлення, 2.25; 11.19
Поезія, 10.35
Покарання
злочинців шести різновидів, 1.36
на смерть, 2.21; 14.16
Поклоніння
баньяновому дереву, 10.26
Божествам у храмі. *Див.:* Божествам поклоніння
брāхмаṇам, 17.14
визначення, 6.47
всесвітній формі Господа, 9.15
демонам, 16.10; 17.4
духам та привидам, 9.25; 17.4; 17.28
духовному вчителеві, 17.14
за обумовленого стану, 17.28
за порадою авторитетів, 13.26
задля матеріальної вигоди, 17.11
імперсональному Брахману в порівнянні з відданим служінням, 12.1–7
інтелектом шляхом слухання *Бгаґавад-ґіти*, 18.70
йакшам, 17.28
Кршна як об'єкт поклоніння, 9.34; 11.44; 11.54
Кршні
необхідне за будь-яких умов життя, 4.11
непряме, 9.20
нижчі різновиди П. Кршні, 9.15
у Його первинній формі, 18.65
у чистій благості, 17.4
як аскеза тіла, 17.14
як найвищий різновид П., 12.2
як обов'язок, 18.46
як протилежність поклоніянню імперсональному Брахману, 12.1–7
напівбогам. *Див.:* Напівбогам поклоніння
напівбогу Сонця, 7.20–21
пересічній людині, 17.4
плоди різних способів П., 9.25
предкам, 9.25–26
різновиди П., 6.47; 9.25
саґуṇа і *ніргуṇа*, 12.5
Сарасватї, 7.21
собі, 9.15
старшим, 17.14
у відданому служінні
з матеріальним бажанням, 7.20
за вказівками авторитетів, 13.26
різновиди П.В.С., 9.15
у порівнянні з поклонінням напівбогам та з іншими різновидами поклоніння, 7.23-24; 9.23–25
як обов'язок, 17.11
у різних *ґуṇах* матеріальної природи, 17.1
Умі, 7.21
штучне, 11.41–42
Покути; *Див. також:* Аскетизм; Відречення
з неприв'язаністю, 17.25

значення П., 10.4–5
Кр̣шн̣а як П., 7.9
рекомендовані для очищення, 5.22
у *гун̣і*
невігластва, 17.19
пристрасті, 17.23
Поле діяльності, 13.2–7
і знавець П.Д., 13.19; 13.28; 14.3
Полярна зоря, 18.71
Пори року, 10.35
Порівняння
Абсолютної Істини з сонцем та його складовими, 2.2
Арджуни з птахом на дереві, 2.22
Бгаґавад-ґіти з банкою меду, 2.12
Бгаґавана, аспекта Верховного Господа, з сонцем, 2.2
Божеств у храмі з поштовою скринькою, 12.5
Брахмана
з корінням баньянового дерева, 15.1
із сонячним промінням, Вступ
Вед з матір'ю, 2.25
ведичних гімнів з листям баньянового дерева, 15.1
Верховного Господа з головою уряду, 3.32
відданого
з дитиною, 12.7
з людиною, що пливе в океані, 12.7
з Місяцем, 9.30
з рибою, 5.26
з річкою, 18.54
з царевим вірником, 14.26
з черепахою, 5.26
і трансцендентальної літератури з юнаком та дівчиною, 10.9
із заміжньою жінкою, що має коханця, Вступ
із свійською твариною, 4.21
відданого служіння
з вищою силою, 2.68
з доглядом за машиною, 4.21
з поливанням коріння дерева, 2.41; 5.4; 5.7; 9.3; 9.23
з поливанням насіння, 10.9
з садженцем, 10.9
з сім'ям, 10.9
віршів *Бгаґавад-ґіти* з сонцем, 11.51
вказівок Господа з державними законами, 3.15
всесвітньої форми з сонцями, 11.12
Господа
з батьком, 2.25; 11.13; 11.44
з власником, 4.14
з водієм, Вступ
з деревом, 7.7; 8.22; 9.3; 9.24
з деревом бажань, 9.30
з діамантом, 9.30
з золотом, Вступ
з корінням дерева, Вступ; 7.11
з Місяцем, 2.13
з небом, 9.6
з океаном, Вступ
з полум'ям, 2.28; 2.61
з сонцем, Вступ; 2.2; 2.14; 2.17; 4.6; 6.31; 7.8; 7.26; 9.4; 13.17; 13.18; 18.78
з тілом, 3.14; 4.21; 6.1; 7.23
з хмарою, 9.28
з царем, 4.14; 7.12; 9.4; 13.3; 14.26
з чоловіком, Вступ
та живих істот з тілом та частинами тіла, Вступ
у вигляді Наддуші з душею, 15.13
Господа Кр̣шн̣и з корінням баньянового дерева, 15.4
гріховної діяльності з сіянням насіння, 9.2
гун̣ природи з законами царства, 7.12
гун̣ природи із зрошуванням землі, 15.2
демонічних людей з рибою, яка піймалась у сіть, 16.16
діяльності живих істот з рослинністю, 4.14
духовного знання з вогнем, 4.19; 4.37
духовного світу з деревом, Вступ
душ із сонячним світлом, 2.17
душі
з іскрами, 2.23
з небом, 13.33
з сонцем, 2.18; 2.20; 13.34
експансій Кр̣шн̣и з листям, квітами та плодами, 8.22
енергій Ґосподa з сонячним світлом, 9.4
енергій душі з сонячним світлом, 2.18
живих (ої) істот (и)
з водієм, 18.61
з деталлю машини, Вступ
з дзеркалом, 3.38
з зірками, 2.13
з золотим перснем, 9.29

з мешканцями міста, 13.3
з пасажиром у повозці, 6.34
з плавцем у океані, 4.36
з полум'ям, 3.38
з полум'ям, що покрите димом, 3.38
з рукою, 4.21
з сонячним світлом, 18.73
з частинами дерева, Вступ; 5.7; 9.3
з частинами тіла, Вступ; 5.7; 7.23
з частками золота, Вступ
з членами тіла, 6.1
із зародком, 3.38
із сонцем, 11.43
життєвих турбот з лісовою пожежею, 2.7
жінок із дітьми, 1.40
звільнення
для імперсоналіста з річкою, що впадає в океан, 18.55
з порятунком з океану, 12.7
з пташкою зеленого кольору, що сховалась між зеленим листям дерева, 18.55
звільненої душі з метеликом, 8.8
знання
з лампою, 10.11
із зброєю, 4.42
із сонячним світлом, 5.16
зникнення Кршни із заходом сонця, 4.6
інтелекту
з ліками, 6.34
з човном, 2.67
йоґа або відданого з приборкувачем змій, 2.58
йоґи з вогнем, 6.36
йоґи зі сходами, 6.3
кармічних працівників зі свинями, 7.15
кармічного працівника з вислюком, 7.15
Кршни
з батьками, 12.7
з власником тварини, 4.21
з коханцем, Вступ
з лотосовою квіткою, 8.2
з матір'ю, 6.29
з намистом із перлів, 7.7
лососних стіп Кршни з човном, 2.51
любові до Бога з молоком, 3.37
людини в свідомості Кршни з касиром, 3.30
людини, що усвідомила себе, з черепахою, 2.58
māйі з хмарою, 7.26
матеріаліста з хворим, 2.59
матеріаліста із злочинцем, 3.39
матеріальних бажань з річками, 2.70; 18.55
матеріальних насолод з пережовуванням уже пережованого, 18.36
матеріального життя
з хворобою, 4.24
зі сном, 2.28
матеріального світу
з баньяновим деревом, 15.1–4; 16.1
з водою в ямці від телячої ратички, 2.51
з квіткою, 9.10
з лісовою пожежею, 4.37
з океаном, 14.36; 12.6–7
з пустелею, Вступ
матеріального тіла
з автомобілем, 18.61
з тілом, яке бачимо вві сні, 2.28
матеріальної природи із хмарою, Вступ
мешканців водної стихії з шануваль-ником особистісного аспекту Господа після визволення, 18.55
Наддуші
з другом, 2.22
та душі з птахами, 2.22; 16.11–12
напівбогів з членами тіла, 3.14
насильство, що застосовується задля пильнування ладу, з хірургічною операцією, 2.21
наслідків гріховної діяльності з деревом, 9.2
невігластва з пітьмою, 10.11
невідданого з бджолою, що зовні облизує банки з медом, 2.12
недосконалої роботи з багаттям, що димить, 18.48
неможливість відрізнити Господа та живої істоти від природи з неможливістю відрізнити художника від малярства та мольберту, 13.3
об'єктів чуттів
з бічними гілочками баньянового дерева, 15.2
з отруйними рослинами, 2.43

обумовленої душі
з гусеницею, 8.8
з лелітою, 2.23
із зв'язаною людиною, 7.14
очей Кршни з лотосовою квіткою, 11.2
падшої душі з потопальником, 2.1
перевтілення душі з ростом тіла, 2.13; 2.22
перевтілення душі зі зміною одягу, 2.22; 13.22
планет з людиною, що плаває, 15.13
поклоніння з поштою, 12.5
поклоніння напівбогам з підкупом державних чиновників, 9.23
прасаду з антисептичною вакциною, 3.14
релігії з математикою, 4.7
рівнів усвідомлення Бога зі сходами, 13.12
рішучості відданого з рішучістю горобчихи, 6.24
роботи з вогнем, 18.48
розуму
з віжками, 6.34
з вітром, 6.34
з лебедем, 8.2
з люстром, 3.38
самоусвідомлення із сходом сонця, 5.16
свідомості із світильником, Вступ; 2.20
свідомості Кршни з човном, 4.36
скнари з твариною, 2.7
статевого життя з в'язничними ґратами, 3.39
сумнівів з демонами, 8.2
тіла
відданого з лотосовим листям, 5.10
з володіннями, 13.3
з деревом, 2.22; 16.11–12
з деревом, 2.20
з містом, 5.13
з одягом, Вступ; 2.1; 2.28
трансценденталіста
з океаном, 2.70; 18.51–53
з хмарою, 6.38
із світильником у затишку, 6.19
трансцендентального знання з човном, 4.36
тривалості життя Брахми зі спалахом бласкавки, 8.17
хтивості
з димом, 3.38
з пилом, 3.38
з полум'ям, 3.39
з черевом, 3.38
з юґуртом, 3.37
чуттєвих насолод з щастям, що притаманне свиням, 7.15
чуттєвого задоволення з водою, 6.34
чуттєвого задоволення з переїданням, 4.24
чуттів
з брамами тіла, 5.13
з ворогами, 2.68
з кінчиками гілок баньянового дерева, 15.2
з отруйними зміями, 2.58
із кіньми, 6.34
шлях *йоги* з горами, 6.47
щастя
й нещастя з порами року, 2.14
у *гуні* благочестя з отрутою, що перетворюється на нектар, 18.37
у *гуні* пристрасті з нектаром, що перетворюється на отруту, 18.38
явлення Кршни із сходом сонця, 4.6
Правда, 16.1–3
визначення, 10.4–5; 16.1–3
і *кшатрійі*, 18.47
і торговці, 18.47–48
як аскеза мови, 17.15
Правдивість, 4.22; 18.42; 18.78
Праврtті, 18.30
Прадгана, 13.6–7
Праджапаті, 16.6
Прадйумна, 8.22
Прайага, 6.11–12
Прайашчітта (виправлення), 1.44
Пракашананда Сарасваті, 2.46; 10.11
Пракрті, 2.39; 7.4; 15.1
Пранайама-йога, 4.29
Прана-майа, 13.5
Прапітамаха, Кршна як П., 10.6
Прасадам, 4.29; 6.17; 13.8–12; 17.10
важливість П., 3.13–14
визначення, 4.29
і відречення, 2.63
і жертвоприношення 17.13
і Нарада Муні, 9.2
і *туласі*, 2.61; 9.2
квіти як П., 2.61
користь П., 6.17; 9.2; 9.26; 12.8; 3.13
необхідність вживання П., 6.16
прийняття П., 18.7

роздача П. як жертвоприношення, 17.13
страви, які придатні до вживання у вигляді П., 6.17; 9.2; 9.26; 13.14; 17.10
уживання П. як віддане служіння, 16.24
усуває зворотні наслідки гріховної діяльності, 3.13–14
що дає вживання П., 17.10–11
як очищувальний засіб, 3.11; 3.14; 12.8
як рештки їжі Господа або відданих, 17.10
Пратйаґ-ātмā і *парāґ-ātмā*, 4.27
Пратйāхāра, 5.27–28; 6.25
Прахлāда Махāрāджа, 4.8
з родини Даітйів, 10.30
ішов на ризик заради Кршни, 11.55
як авторитет у свідомості Кршни, 4.16
як уособлення Кршни, 10.31
Према., Див: Любов до Бога
Прив'язаність
аскези, покути і П., 17.6
благодійність з П., 17.21
в духовнім житті, 6.40
в порівнянні з відреченням, 2.56
відраза і П., 2.47; 2.64; 3.34; 10.4
до багатства, 1.32; 14.8; 16.10; 15.16; 18.34
до бездіяльності, 2.47
до благочестя, 3.19; 14.6
до визначень, 3.29; 7.13
до влади, 16.13–15
до власництва, 2.47; 2.48; 2.71; 5.29; 15.5
до власного піднесення, 6.32
до впорядкованого чуттєвого задоволення, 3.34
до *ґуна* благочестя, 14.6
до домівки, 14.12
до жінок, 3.34; 14.7; 16.10
Див. також: Прив'язаність до статевого життя
до заборонених статевих стосунків, 3.34
до збудників, 3.24; 4.10; 14.8; 16.10
до зречення від діяльності, 3.4–9
до імперсоналістичних поглядів, 9.14; 12.1
до кармічної роботи. 3.24–26; 5.12; 7.15; 14.7; 18.27
до Кршни в порівнянні з матеріальною П., 5.12; 6.35
до матеріального (ї)
визначень, Вступ; 3.29; 7.13
діяльності, 3.29; 16.11–12
знання, 6.9
тем, 2.29
тіла, 3.29
до минущого, 4.12; 7.17
до м'ясної їжі, Вступ; 3.12; 16.1–3; 16.10
до панування, 3.8; 13.22; 14.5; 16.13–15; 18.35
до плодів роботи, 3.9; 5.12; 6.40; 7.15; 18.34
до роботи та її плодів, 18.27
до сну, 1.24; 6.16; 14.8; 18.35
до статевого життя, 2.60; 3.34; 7.15; 10.29; 16.10
до тваринного способу життя, 6.40
до тіла, 2.25–30; 3.29
Див. також: Тілесне уявлення про життя
до чуттєвого задоволення, 2.29; 3.8; 3.12; 3.34; 14.7; 14.12; 16.16
до шани, 13.8–12; 15.5
є перешкодою для відданого служіння, 2.44
і оманне его, 3.40
і *саннйāсī*, 6.1
йогів, 8.14
між чоловіком і жінкою, 14.7
робота з П., 18.27
ступені П., 2.62–63; 4.10
уся робота виконується з П., 6.1
що виникає з *ґуни* пристрасті, 14.12
як падіння, 14.20
Пристрасть, *ґуна*; *Див. також: Ґуни* природи
аскетизм і покути в П.г., 17.22
благодійність у П.г., 14.9; 16.1–3; 17.23
взаємний потяг чоловіка до жінки як наслідок впливу П.г., 14.7
відреченість у П.г., 18.8
відречення від обов'язку як наслідок впливу П.г., 18.8
віра в П.г., 17.2–4
вплив П.г. на живу істоту, 14.5–19
діяльність у П.г., 14.16; 18.24–25
діяльність у П.г. супроводжується зворотніми наслідками, 2.38
жертвоприношення в П.г., 17.23
зв'язує, 14.7–8
знання в П.г., 18.21
і Брахмā, 7.14
їда в П.г., 17.7; 17.9–10

їжа в П.г., 17.23
кармічна діяльність у П.г., 14.3–9; 14.12; 18.34–35
надмірні зусилля як наслідок впливу П.г., 14.12
перевершує інші *гуни*, 14.10
у сучасну епоху, 14.7
працівник у П.г., 18.27
рішучість у П.г., 18.34–35
розум у П.г., 15.7
смерть у П.г., 14.15
щастя в П.г., 18.38–39
як джерело злигоднів, 14.15
як джерело прив'язаності й бажання, 14.12
як джерело страждань, 14.16–17
Причини, п'ять термінових і віддалених, 5.9
Причинний океан (космічний океан), 10.20; 11.54
Простота, 13.8; 16.1–3
визначення, 13.8–12
як аскеза
розуму, 17.16
тіла, 17.14
Прощі, 4.28; 6.18
Пурāни, Вступ; 7.3; 10.18; 11.48
Пуруджіт, 1.5
Пуруша, 15.1
душа як П., 13.20
Пуруша-аватāри, 10.20
Пурушāртга, 6.20–23
Пурушоттама, 8.22
Кршна як П., 8.1; 10.15; 11.3
Пурушоттама-йога, 15.20

Р

Раггу, династія, 4.1
Рāджа-йога, 6.47
Ракшаси, 9.25; 10.23
Рāмānуджāчāрйа, 2.12; 7.15; 7.24
Рāма-рāджйа, 1.36
Рāмачандра, Господь, 1.20; 4.13; 6.47; 8.14; 14.26; 15.7; 18.65; *Див. також:* Верховний Господь
дружина Р.Г., 1.20
і Ханумāн, 3.37
тесть Р.Г., 3.20
як благочестивий цар, 10.27
як втілення Кршни, 4.5
Раси, п'ять *рас* відданого служіння, 8.14
Ріг Веда, 9.17
цитована щодо
вбивства корів, 14.16
Господа Вішну, 17.24
Господньої обителі, 18.62
складу *ом*, 17.23
Релігія; *Див. також:* Віддане служіння; Свідомість Кршни; *Санāтана-дгарма*
Бгагавад-гīтā
пояснює Р., 4.7
як останнє слово Р., 18.78
відданість Кршні перебуває поза межами Р., 18.66
відмова од Р. заради Кршни, 18.66
відповідно до *гун* природи, 17.4
досконалість духовного знання як Р., 9.2
духовна Р., 7.15
засади Р.; *Див. також:* Засади, що впорядковують життя; Чеснота (и)
в *Ману-смрті*, 7.15
в *Парāшара-смрті*, 2.32
варнāшрама підтримує З.Р., 1.39
вбивство як З.Р., 2.19; 2.21
війна згідно з З.Р., 2.31
для *кшатрій*, 1.31; 2.14
і зобов'язання, 1.38
і насильство, 2.21; 2.31–33
необхідність З.Р., 7.15
нехтування З.Р., 7.15
обов'язки, покладені З.Р., 2.31
починаються з дотримування соц. системи *варнāшрама*, 4.7
прощення як З.Р., 1.36
статеве життя відповідно до З.Р., 2.11
у родинному житті, 1.40–42
щодо жертвоприношення тварин, 2.31
кодекс Р. Парāшари Муні, 2.2
матеріалістична Р., 2.26; 13.8–12
у *гуні* пристрасті, 18.34
у порівнянні з духовною, 17.11
матеріалістичні релігійні вчення, 17.7
мета Р., 9.2
найвищий принцип Р., 4.7
оманна Р., 7.15; 16.1–3

порівнюється
з математикою, 4.7
з *санāтана-дгармою*, Вступ
ступені знання про Р., 4.7
як захист жінок, 1.40
Рішучість, 16.1–3; 18.33–35; 18.43
Робота. *Див.:* Діяльність
Роздуми (розумування), 3.3; 6.8
атеїстичні, 10.15
до яких вдаються *māйāпахр̣та-джгāні*, 7.15; *муні*, 2.56
і свідомість Кр̣шн̣и, 5.6
напівбогів та мудреців, 10.2
не дозволяють усвідомити Господа, 7.24; 8.9; 10.11; 11.4; 11.52
призводять до імперсонального розуміння Бога, 10.2
призводять до розчерувань, 4.10
філософські Р., 3.3; 3.43
щодо *Бгаґавад-ґїти*, 11.54
Розум; *Див. також:* Тіло, тонке; Медитація
аскеза Р., 17.16
боротьба з Р., 15.7
в *самāдгі*, 2.44
вищий від чуттів, 3.42
завжди діяльний, 3.42
збуджений Р. призводить до падіння, 3.42
опанування Р., 2.60; 6.25–26; *Див. також:* Неприв'язаність
визначення, 10.4–5
зідданим, 5.7
для *брахмачāрі*, 4.26
значення О.Р., 10.4–5
ознаки О.Р. 6.7
рішучість на шляху О.Р., 6.35–36
способи О.Р., 6.35–36
шлюб призначений допомагати О.Р., 18.5
шляхом неприв'язаності, 6.35
шляхом оспівування Харе Кр̣шн̣а, 6.35
що дає О.Р., 6.6–7
подібний до друга або до ворога, 6.5–6
порівнюваний
з віжками, 6.34
з вітром, 6.34–35
з зараженням, 6.34
з лебідем, 8.2
з люстром, 3.38
стійкість Р., 3.43; 5.19–20; 6.25
у відданому служінні, 3.42; 6.37
у різних *ґуна*х матеріальної природи, 15.7
у служінні Кр̣шн̣і, 2.60; 6.18; 6.27
чуття і Р., 2.57
як причина нещастя, 2.55
Рудра (и), 10.8; 10.23; 11.6
Рўпа Ґосвāмї, Вступ; 11.54
висловлюється щодо
відданого як звільненої душі, 6.31
відреченості в свідомості Кр̣шн̣и, 9.28
неприв'язаності і свідомості Кр̣шн̣и, 8.27
свідомості Кр̣шн̣и як звільнення, 6.31
чистого відданого служіння, 11.55
Рух свідомості Кр̣шн̣и, Вступ; 9.27

С

Сагуна, поклоніння, 12.5
Сāдгака, 2.68
Сāдгйі, 11.22
Сāдгу,
визначення, 4.8
віддані як С., 4.8; 17.27
Див. також: Відданий (і); Мудрець (і); Святий (і)
якості С., 4.8
Сāма Веда, 9.17; 10.22; 10.35
Самāдгі, 6.10; 6.23; 6.25; *Див. також:* Пам'ятання в свідомості Кр̣шн̣и; Медитація
визначення, 2.44
два різносиди С., 6.20–23
досягається шляхом розвитку свідомості Кр̣шн̣и, 2.57; 8.12
значення С., 2.53
Самāна, 2.17
Самата̄, 10.4–5
Самодисципліна, 16.1–3
для домогосподаря, 16.1–3
досягнення досконалості шляхом С., 18.49
значення С., 13.8–12
необхідність С., 16.1–3
чистого відданого, 12.13–14
як аскеза розуму, 17.16
як брахманічна якість, 18.42–43
як знання, 13.8–12

Самоусвідомлення, 2.28; *Див. також:* Свідомість Кршни; Звільнення; Звільнені душі; Віддані
безпосереднє й непряме, 3.3; 12.20
брахма-бгӯта, ступінь С., 5.24; 18.51–53
Веди призначені на С., 2.46
визначення, 2.46; 2.71; 6.28
відданість Кршні як досконалість С., 18.78
досягнення миру шляхом С., 18.51–53
досягнення щастя шляхом С., 5.22–24; 6.20–23; 18.37
заборонене статеве життя перешкоджає С., 3.34
зосередження розуму на шляху С., 2.53
і віддане служіння, 3.3; 12.20
і незалежність, 3.18
і неприв'язаність, 2.1; 16.22; 18.51–54
і *самādгі*, 2.44
і свідомість, 3.17
і свідомість Кршни, 6.27; 6.30; 6.37
і статева насолода, 5.21
і транс, 2.53–54
користь С., 6.20–23
найкоротший шлях до С., *Див.:* Віддане служіння
несе припинення страждань, 6.20–23
ознаки С., 2.54–62; 2.64–65; 2.69–72; 5.19–28; 6.8; 6.20–23; 18.54
оспівування Божих імен як найвищий ступінь С., 2.46
перевірка на досконалість С., 5.21
перешкоди С., 3.14; 3.34; 3.41
порівнюване з сонячним світлом, 5.17
поступове, 12.20
потребує розумової дисципліни, 6.26
пошуки С., 15.3–4
різновиди С., 3.3
свідомість Кршни як найвища стадія С., 6.10
способи С., 3.16; 6.37
степені С., 7.19; 13.1–2; 14.27
стійкість у С., 6.18–23
страх перед С., 4.10
упорядковування життя заради С., 18.37
усвідомлення Брахмана як перший етап С., 14.27
чуттєве задоволення як перешкода на шляху С., 2.29; 3.34; 6.37
шляхи, що ведуть до С., 3.16; 6.37; 12.20
шляхом *бгакті-йоги*, 13.8–12
відреченості в свідомості Кршни, 18.50
духовного знання, 9.2
йоги, 3.16
набування знання, 2.1; 6.37; 7.17
опанування розуму, 6.36
опанування чуттів, 4.27
слухання Господа, 9.1–3
що приносить С., 18.51–53
як звільнення, 5.19
як призначення людського життя, 10.4–5
Сампраджнāта-самādгі, 6.20–23
Санāтана-дгарма, Вступ; 1.42
Сайджайа, 2.9
духовний учитель С., 1.1; 18.75; 18.78
Сāндīпані Муні, 2.4
Сайкаршаṇа, 8.22
Санкīртана; *Див. також:* Оспівування в свідомості Кршни
визначення, 4.8
Чаїтанйа започаткував С., 3.10; 3.12
як *йаджна* для сучасної епохи, 3.10; 3.12–14
Саннйāса; *Див. також: Варнāшрама-дгарма*
визначення С. Господом, 18.2–3
Господа Чаїтанйі, 16.1–3
значення С., 10.3; 18.2–3
мета С., 3.5
необхідні умови для прийняття С., 3.4
труднощі, пов'язані з прийняттям С., 2.15
Саннйāса-йога, 6.2
Саннйāсī (і)
віддані як С., 18.49
два класи С., 5.6
діяльність С., 5.6
і багатство, 16.1–3
і готування їжі, 18.7
і духовний учитель, 16.1–3
і жінки, 16.1–3; 18.5
і шлюб, 18.5; 18.7
māйāвādī, 5.2; 5.6
пожертви С., 10.4-5
проповідь—обов'язок С., 16.1–3
проповідують домогосподарям, 10.4–5
С.-імперсоналісти, 5.2; 5.6

у всьому покладаються на Господа, 16.1–3
як віддані, що пропонують усе Господеві, 18.11
якості С., 18.7
Санскрит, мова, 10.34
Сарасваті, богиня, 7.21
Сарва-ґата, душа як С.-ґ., 2.24
Самсāра. Див: Перевтілення душі; Кругообіг народження і смерті
Самскāра, Ґарбгāдгāна С., 16.1–3
Сат, склад, 17.26–27
Сāтвата-тантра, цитована щодо творення Вішну, 7.4
експансій Вішну, 10.20
Сатйа-*йуґа*, 8.17
Сатйам, визначення, 10.4–5
Саумйа-вапух, форма Крішни як С.-в., 11.50
Сач-чід-ānанда, 4.5; 9.11
Сва-дгарма, 2.31
Свāмī (і), 5.23; 6.26
Свідомість; *Див. також:* Свідомість Крішни; Душа (і)
визначення, Вступ
Господа в порівнянні із С. живої істоти, Вступ; 2.20; 13.35
джерело походження С., 15.9
душі, що віддалася Крішні, 3.30
живої істоти, в порівнянні з Божою свідомістю, 13.35
народження відповідає рівню свідомості, 15.8–11
нірмама, 3.30
опоганена С., 3.38–40; 15.9
порівнювана із світлом, 2.20
походить від душі, 2.20; 13.35
ступені забруднення С., 2.61–62
тварин, 2.20; 3.38; 15.8; 18.22
у тілі залежить від присутності в ньому душі, 2.17; 13.33–34
чиста, але покрита хтивістю, 3.39
чиста й трансцендентна, 2.54–72; 3.17
як вічна й духовна, 10.22
як ознаки життя, 13.6–7
Свідомість Крішни; *Див. також:* Віддане служіння; Любов до Бога; Духовне життя
абсолютна, 2.41
авторитети в свідомості Крішни, 4.16–17
Крішна як найвизначніший А.С. Крішни, 7.1
альтернатива до чистої свідомості Крішни, 12.9
аскези в свідомості Крішни, 4.16–17
безпосередньо прийнята, 17.28
в духовнім світі, 2.72
важливість свідомості Крішни, 11.33; 14.16
виводить за межі задоволення чуттів, 2.55–64; 2.68–71
визначені обов'язки і свідомість Крішни, 8.7
використання чуттів в свідомості Крішни, 2.66–68; 6.26
використовування багатства в свідомості Крішни, 18.8
виправляє відданого після випадкового падіння, 9.30–31
від початку життя, 9.41; 8.5
віддане служіння в С. Крішни, 18.57–58
відданість шляхом свідомості Крішни, 6.6
відреченість в свідомості Крішни, 6.40; 8.27; 9.28
не призводить до жодних втрат, 6.40
приклади В.С. Крішни, 18.7–11
відхід од свідомості Крішни, 2.40; 2.67; 4.29
не позбавляє людину здобутого, 3.5
гнів у свідомості Крішни, 2.59
головна засада свідомості Крішни, 6.30
діяльність у свідомості Крішни, 4.15–42; 5.1–29; *Див. також:* Віддане служіння
буддгі-йога як Д.С. Крішни, 10.10
відповідальність за Д.С. Крішни, 18.15; 18.17
довершена, 4.23
долає хіть, 3.43
досконалий етап свідомості Крішни, 2.71
досконалість у свідомості Крішни, 2.41; 5.11
досягається шляхом оспівування Харе Крішна *мантри*, 8.5
досягнення миру шляхом свідомості Крішни, 5.12; 5.29
досягнення С. Крішни шляхом жертвоприносень, 3.10–11
духовний учитель необхідний для розвитку свідомості Крішни, 2.68

етапи свідомості Кршни, 3.38; 4.10; 5.11; 18.55
звільнення шляхом свідомості Кршни
Кршна гарантує, 9.28
Кршна пропонує, 12.6–7
здійснюється шляхом відданого служіння, 8.27
значення свідомості Кршни, 18.73
і *аштāнґа-йоґа*, 5.27–28; 5.29
і *Бгагавад-ґītā*, 1.1; 10.11
і бездіяльність, 3.1
і віра, 3.31; 4.39–40
і дозвілля, 6.17
і жертвоприношення, 4.24–34; 4.42
і знання, 6.2; 6.8
і *йоґа*, 2.48; 5.27–28; 5.29; 6.4; 4.20–23; 6.40; 7.1; 8.8; 8.12; 9.22
і *ом тат сат*, 17.23
і перевтілення, 15.8
і погляд на суспільство, 15.6
і *самāдгі*, 2.57
і самоусвідомлення, 6.27
і *сāнкгйа-йоґа*, 3.3
і сон, 6.17
і учнівська послідовність, 4.16
і філософія, 10.11
їда в свідомості Кршни, 6.16
корисна для кожного, 4.15
можна звернутися у будь-який час, 3.41
нагальна потреба в свідомості Кршни, 3.41
не зв'язує, 18.14
необхідність перебувати в С. Кршни за смертного часу, 8.10
необхідність свідомості Кршни, 3.15; 3.32; 14.16–17
Див. також: Свідомість Кршни, що притаманне свідомості Кршни
необхідність спілкування з відданими для розвою свідомості Кршни, 6.8
Див. також: Віддані, спілкування з В.
неприв'язаність
до плодів діяльності, 3.30–31
до статевих насолод, 5.21
досягається сама по собі в С. Кршни, 6.18
як наслідок розвитку свідомості Кршни, 4.19–23; 5.7–14; 6.1–4; 6.13–26
нехтування свідомістю Кршни, 18.58
обов'язок і свідомість Кршни, 3.31-4.20; 5.29
одухотворює матерію, 4.24
ознаки екстазу в свідомості Кршни, 1.30
ознаки розвитку свідомості Кршни, 13.8–12
ознаки свідомості Кршни, 2.54–61; 2.64–65; 2.69–72; 4.19–22; 5.16–26
очищає чуття, 12.9
очищення шляхом свідомості Кршни, 17.28
стадії очищення в свідомості Кршни, 3.38
піст в свідомості Кршни, 6.16
повернення до Бога шляхом свідомості Кршни, 18.65
порівнюється
з діяльністю на поліпшення загального добробуту, 5.25
з їдою, 2.60
з *йоґою*, 6.1
з кармічною діяльністю, 2.41
з матеріальними бажаннями, 3.37
з матеріальною свідомістю, 5.8-9
з філософськими роздумами, 3.3
з човном, 4.36
постійна, 9.22
поступ у свідомості Кршни, 3.19; 3.31
поступовий розвій свідомості Кршни, 3.26; 3.31; 3.43; 4.15; 4.24; 5.29; 7.30
початківець у свідомості Кршни, 4.15
початковий етап: бачити Господа в природі, 15.2
починається із спілкування з відданими, 7.30
праця в свідомості Кршни, 4.15–41; 5.1–29; 6.1–4; 6.17; 6.20–23; *Див. також:* Віддане служіння
згідно з природою виконавця, 18.47–49
Кршна радить, 12.10
у порівнянні з відреченням од роботи, 6.1
як справжнє зречення, 18.49
приводить до пізнання Абсолютної Істини, 3.3
прив'язаність до свідомості Кршни, 3.34; 5.5
рідкісність свідомості Кршни, 7.26
рішучість у С. Кршни, 2.41; 2.44

самовладання в С. Кршни, 6.2
свята в свідомості Кршни, 14.27
сила в свідомості Кршни, 8.8
стійкість у свідомості Кршни, 2.56; 6.19; 7.1; 8.14
«тайна» С. Кршни, 4.34; 5.12
трансцендентна щодо, 4.23
Вед та *Упанішад*, 2.53
ведичних жертвоприносень та покут, 2.53; 3.15–17; 4.28
ведичних ритуалів, 2.52
ґун природи, 3.33; 7.13
жертвоприносень, 8.3
звільнення й самоусвідомлення, 6.30
інших духовних шляхів, 18.66
кармічної діяльності, 2.53
обов'язків та зобов'язань, 2.41; 2.52; 3.35
обов'язків у системі *варнāшрама*, 3.35
плодів роботи, 9.19
прихильності й відрази, 2.64
систем *йоги*, 4.28
часу смерті, 8.23–24; 8.27
труднощі дотримування засад С. Кршни, 12.11
фахова діяльність в свідомості Кршни, 3.33; 18.8
характерні ознаки свідомості Кршни, 6.7–32
хіть перетворюється на свідомість Кршни, 3.37
чиста свідомість Кршни, 2.45; 4.10
чистота свідомості Кршни, 6.45
шлях до Кршни, 8.5–5; 12.8
що притаманне свідомості Кршни
безстрашність, 10.4–5
вдоволеність, 2.55; 2.60; 2.65
вдоволення розуму, 2.66
виконання зобов'язань, 3.17–18
вирішення усіх проблем, 4.31
вихід за межі впливу *карми*, 4.14
відреченість, 6.2
відсутність бажань, 2.70
віра, 7.30
добрі якості, 2.55
довершене усвідомлення Бога, 2.53
досконалість, 2.41; 18.50
досягнення *ґуни* благочестя, 14.17
духовна насолода, 2.60; 5.21
звільнення, Вступ; 1.35; 2.72; 3.31; 4.9; 4.16; 4.18–24; 4.29; 4.35; 5.2; 5.17; 6.15; 6.27; 6.31; 7.14; 8.9; 8.19; 10.3; 13.24; 18.12; 18.58
зв'язок з Кршною, 2.53
знання, 5.16–18; 7.4; 7.24; 15.11
знання про Кршну, 5.27–28; 7.3
зникнення побоювань, 5.17
інтелект, 2.66
ласка Господа, 2.64
любов до Бога, 2.41
наближення до Кршни, 8.5–8
незалежність, 3.18
непідвладність часу смерті, 8.23–24; 8.27
неприв'язаність, 2.48; 2.52–53; 2.55–71; 3.17; 3.34; 3.43; 4.18–23; 5.21; 5.26; 6.1–2; 6.10; 6.18; 6.35–36; 7.1; 14.22–25; 15.6
одухотворення матерії, 4.24
осягнення Кршни, Вступ; 8.5–8; 12.8
очищення, 3.3; 3.17; 3.38–39; 3.1; 4.10; 5.2; 5.17; 8.5; 8.7–8; 12.9; 17.3; 17.28
підняття на вищі рівні свідомого життя, 3.33; 7.28; 14.17
повернення до Бога, 2.72; 4.10; 4.2; 4.29; 5.26; 6.15; 8.13; 8.28; 9.25–26; 9.28; 10.4–5; 11.55; 15.8; 17.23; 18.65
полегшення страждань, 2.8; 5.29; 18.54
постійний здобуток, 3.4–5
самāдгі, 8.12
самовладання, 2.57–71; 3.3; 3.43; 4.29; 6.2
самопізнання, 6.37; 18.50
свобода від боргів та зобов'язань, 2.38
свобода від *ґун*, 5.13; 7.1
свобода від збентеженості, 2.72
свобода від злигоднів, 2.66
свобода від матеріалістичних поглядів, 2.41
свобода від матеріальних обов'язків, 3.17–18
свобода від омани, 4.24
свобода від перероджень, 13.22
свобода від плодів гріховної діяльності, 2.38; 3.3; 3.31; 4.14; 10.3; 18.66

свобода від від природних двоїстостей, 6.7–8
свобода від страждань, 5.26; 5.29; 6.7
свобода від тілесного уявлення про життя, 14.22–25
свобода від турбот, 2.45
свобода від чуттєвого задоволення, 14.22–25
смак вищого ґатунку, 2.59–60; 2.62
стійкість, 2.70
стійкість розуму, 3.43
триває після смерті, 2.40
умиротворення, 2.8; 2.66; 2.71; 4.38; 5.12; 5.29
усе благо, 4.15
щастя, 2.55; 2.66; 2.70; 6.20–23; 6.27; 6.32; 8.28; 9.33; 18.45; 18.76
як бездоганна, 3.3
як *буддгі-йоґа*, 3.1; 3.3
як вдоволення Кршни, 2.64; 2.71
як вища *йоґа*, 6.47; 7.1
як вічна істина, 3.31
як досконалість життя, 11.34
як досконалість знання, 16.23
як звільнення, 2.72; 4.35; 5.3; 6.27
як мета, 3.5; 16.23; 18.66
жертвопринесень, 4.33
знання, 4.33; 16.23
моралі, 3.16
як мета людського життя, 3.27–28; 7.30; 10.4–5; 11.34
як нагальна потреба сучасної епохи, 14.16–17
як найкраща робота на благо людства, 5.25
як найкраще підґрунтя діяльності, 17.28
як обов'язок, 6.1; 9.27
як обов'язок вождів держав, 4.1
як первинна свідомість, 15.9
як правдива відреченість, 5.3; 6.2–3; 18.49
як служіння Кршни з очищеними чуттями, 6.26
як спосіб безпосереднього пізнання, 3.3
Свобода волі та незалежність, 3.37; 4.14; 5.15; 7.21; 13.23; 15.7–8; 18.63; 18.78
Святий (і); *Див. також:* Відданий (і); Мудрець (і); *Садґу*
бачення С., 5.18
великі мудреці як С., 10.6
віддані як С., 4.8; 5.26
Кршна захищає С., 4.8–9
насолоди С., 5.22
у відданому служінні, 7.28
Святі місця, 1.1; 2.61; 3.40; 6.11–12; 8.14; 17.20
Сіддгі, 6.20–23
Сімейне життя
аскеза в С.Ж., 4.27; 17.14
бгакті-йоґа в С.Ж., 6.13–14
в свідомості Кршни, 3.7; 7.11; 13.8–12; 16.1
досягнення досконалості шляхом С.Ж., 3.7
засади С.Ж., 16.1–3
і відреченість, 4.26–27; 6.13–14; 13.8–12; 16.1–3
і добродійність, 9.1; 16.1–3
і дружина, 1.32; 3.34; 7.21; 11.44; 16.7
і жінка, 1.40–41; 11.44; 16.7
і чоловік, 10.4–5
неприв'язаність до С.Ж., 3.7; 6.20–23; 13.8–12
омана С.Ж., 3.29
прив'язаність до С.Ж., 2.7; 3.29; 7.27; 14.7; 18.27
статеве життя в С.Ж., 3.34; 6.13–14; 7.11; 16.1–3
традиції С.Ж., 1.39–43
упорядкування С.Ж., 3.7; 3.23; 4.27; 6.13–14
шлюб і С.Ж., 4.27; 18.5; 18.7
Див. також: Шлюб
Сіта-деві, 1.20
і Рама, 1.36
Сканда, Господь, 10.24
Скромність, 16.1–3
Слава
значення С., 10.4–5
Кршна, як джерело С., 10.5
Слухання в свідомості Кршни, 7.1; 18.55
Бгаґавад-ґіта, Вступ; 1.1; 2.20; 2.22; 4.1–5; 4.42; 8.28; 12.9; 18.67; 18.71; 18.77
важливість С., 7.1; 7.15; 10.1; 13.26
від
авторитетів, 1.46; 13.26; 15.19
відданих, 8.15; 9.2; 12.9
духовного вчителя, 16.1–3
Кршни, 2.20; 2.29; 4.4
і оспівування, 8.8; 9.2; 9.14; 10.9; 10.19; 12.20; 13.8–12; 14.27
могутність С., 9.1

осяяння шляхом С., 2.20; 9.1–2
очищення шляхом С., 7.1; 7.3; 18.55; 18.71
повторюване, 2.24
пробуджує бажання служити Господеві, 13.26
смак до С., 4.10
що дає С., Вступ; 2.22; 6.35; 9.1–2; 13.22; 13.26; 18.76
Смерть
владна лише над тілом, 2.18–21
вражає мешканців і вищих планет, 8.16–17
два шляхи, якими йдуть після смерті, 8.26
для відданих, 8.23–24; 8.27; 12.6–7
для йогів, 8.24–26
долається шляхом відданого служіння, 8.27
думки під час смерті визначають майбутнє, 8.6–7
згадування про Господа під час смерті, 7.30; 8.2; 8.5–6; 8.10
Кршна
як джерело С., 10.4–5
як С., 10.34
як уособлена С., 10.4–5
підняття на вищі планети після С., 1.31; 2.8; 2.22; 2.31; 2.40; 6.40; 1.42–43; 14.14
порівнювана із втратою купки хімічних елементів, 2.26
розпочинається з народженням, 10.34
супроводжує народження, 2.20; 2.27–28
час С.
душа під Ч.С., 2.17; 2.20; 2.39; 13.31–32
з погляду астрології, 8.25–26
значущість Ч.С., 8.23–25; 8.27
народження згідно із станом свідомості під Ч.С., 15.8–9
оспівування Харе Кршна під Ч.С., 8.2; 8.13
Смиренність, 8.28; 10.34; 13.8–12; 16.1–3; 18.57
визначення, 31.8–12
Сома-раса (напій *соми*), 2.42–43; 8.25; 9.20
Сон
в свідомості Кршни, 6.17
відмежування від С., 6.17
і *ґуна* невігластва, 1.24; 14.8; 18.35; 18.39
перемога над С., 1.24
прив'язаність до С., 6.16
як *ґуна* невігластва, 18.35
упорядкування С., 6.16–17
Сонце (я), Вступ; 15.6
важливість С., 15.12
живі істоти на С., 2.24
кількість С. у всесвіті, 10.21; 15.12
Кршна як джерело світла С., 15.12
напівбог С., 4.1
народження на С., 1.31
поклоніння напівбогу С., 7.20–21
рух С. 9.6
світло С., 7.8; 13.18; 15.12
як джерело походження всіх планет, 4.1
як око Господа, 4.1; 9.6
як уособлення Кршни, 10.21
Співчуття, 16.1–3
Сп'яніння, 3.24; 4.10; 4.26; 14.8; 14.17; 17.22
Старість, 13.8–12
Статеве життя
Йāмуначāрйа щодо С.Ж., 5.21
жертвоприношення в С.Ж., 4.26
і протизаплідні засоби, 16.1–3
і релігія, 10.28
Кршна як С.Ж., 16.1–3
мета С.Ж., 7.11; 16.1–3
неприв'язаність до С.Ж., 5.21
Див. також: Неприв'язаність
подружня зрада як наслідок невгамовного потягу до забороненого С.Ж., 1.40
порівнюване із в'язничними гратами, 3.39
прив'язаність до С.Ж., 10.28; *Див. також:* Прив'язаність
уникнення П.С.Ж., 3.34
призначене на зачаття гарних дітей, 16.1–3
пута С.Ж., 3.39
у сімейнім житті, 3.34
у шлюбі, 3.34
упорядкування С.Ж. є необхідність у сімейнім житті, 16.1–3
як *маітґунйа-āґāра*, 3.39
як рушійна сила діяльності, 3.39
Стґіра-дгр муні, 2.56
Стотра-ратна, цитована щодо знання про Господа, 7.24
муні, 2.56
Страждання
боротьба за існування як С., 2.45
в тілах привидів, 1.41

вміння терпляче зносити С., 2.14–15; 2.45
дитини в череві, 7.15
звільнення від С. шляхом
виходу за межі *гун* природи, 14.20
відданого служіння, 1.41; 9.33; 11.55
відданості Кршні, 18.62
духовного знання, 9.1
самоусвідомлення, 6.20–23
свідомості Кршни, 2.8; 5.29; 15.10; 18.54
слухання *Бгаґавад-ґіти*, 2.22
слухання про Господа, 9.1
сприятливого спілкування, 18.36
упорядкованого життя, 6.17
зменшені до мінімуму для відданих, 2.56
і журба, 2.11
і свідомість Кршни, 2.66; 10.4–5
і страх, 1.30; 2.56; 10.4–5
матеріальний світ сповнений С., 2.51; 8.15; 9.33; 11.43
народження, 13.8–12
народження, старість, хвороби і смерть як С., 13.8–12
предків, 1.41
присутні і на планеті Брахми, 8.17
присутні на вищих і нижчих планетах, 8.16–17
причина (и) С., 6.32
віддані усвідомлюють П.С., 15.10
війна як П.С., 1.40
жива істота як П.С., 13.21
забуття про Господа як П.С., 5.25; 6.32; 11.55
їжа як П.С., 17.9–10
Кршна як П.С., 10.4–5
матеріальні бажання як П.С., 1.30; 2.70
намагання насолоджуватися окремо від Господа як П.С., Вступ
невігластво як П.С., 13.8–12; 18.39
природа як П.С., 2.7–8
пристрасть як П.С., 14.16–17
тіло як П.С., Вступ; 13.21
чуттєве задоволення як П.С., 5.22; 18.38
розчарування як С., 1.30; 3.37; 4.10
свобода від С., 2.65
супроводжують матеріальне щастя, 14.16
тварин, 14.16
Див. також: Забій тварин
тимчасові, 2.14; 2.69
трьох різновидів, 16.24
у череві, 7.15
як Господня ласка, 2.56; 3.28
як поштовх до духовного життя, 13.8–12
Страх, 1.29; 2.56; 10.5; 18.35
Сукртінах, чотири типи, 7.16
Сурабгі, корови, 8.21
Сурйалока, 9.18
Суспільство людське, 1.42; 2.4; 2.21; 3.20–21; 14.16
,Сута Ґосвамі, 10.18

Т

Таіттірійа Упанішада, цитована щодо блаженства від осягнення Кршни, 14.27
Кршни
як володаря, 9.6
як джерела насолоди, 14.27
як джерела усього сущого, 13.17
усвідомлення Брахмана, 13.5
Тапасйа, 10.4–5; 11.48
Таполока, 9.20
Тат, 17.23; 17.25
Тат твам асі, 11.9
Таттва-вітр, 3.28
Тварин забій, 4.21
«виправдання» Т.З., 2.27; 4.7; 16.3
втілення Господа задля припинення Т.З., 4.7
доля жертви Т.З., 2.31; 14.16; 14.17; 16.3; 18.1
заборонений людині, 2.19; 14.16
здійснюють люди, що деградували, 3.12; 16.9; 16.19; 17.10;
кшатійами, 2.31
найгірший різновид Т.З., 14.16
пристрасть до Т.З., *Див.:* Прив'язаність
у *гуні* невігластва, 14.16
у жертвоприношенні, 2.31; 3.12; 4.7; 16.3; 18.4
що заслуговує на покарання, 2.19; 14.16; 14.17

Тварина (и)
види Т., їхня кількість, 14.18
Господь перебуває в серці Т., 5.18; 6.29
залежні від тіла, 13.21
їжа Т., 3.14
люди й Т., 14.17
народження в образі Т., 3.14; 8.3; 8.6; 13.21; 13.22; 14.15; 14.16; 15.8; 15.9; 16.3; 16.19–20
нахили Т., 6.40; 7.3; 18.22
погляд відданого на Т., 5.18
порівнюються з дзеркалом, що покрите пилом, 3.38
принесення Т. у жертву, *Див.:* Жертвоприношення (офірування) тварин
свідомість Т., 2.20; 3.38; 18.22
страждання Т., 14.16
уособлення Кр̣шн̣и серед Т., 10.27–32
Творіння (ення)
в межах Господніх енергій, 9.4–10
видів життя, 9.8; 9.10
Господь трансцендентний щодо Т., 9.4–11; 11.2
джерело Т., 7.4; 7.10; 10.3; 11.2
духовне, справжнє, 18.62
еволюція і Т., 9.8
елементи, що проявлені в Т., 2.28; 10.32
живих істот, 3.15; 9.8; 9.10; 13.20; 14.3
з Господньої волі, 9.5
і енергії Господа, 9.4–11; 13.20
і знищення, 8.18–19; 9.7–8
Кр̣шн̣а і Т., 7.6–11; 9.4–10; 10.3; 11.2
Кр̣шн̣а як Т., 9.18
Кш̄ірода-каш̄āйī Вішн̣у і Т., 9.8
махат-таттва і Т., 7.4; 9.8; 10.20; 13.20; 14.3
мета Т., 3.10; 3.37; 9.9
Наддуша і Т., 7.6; 10.20
напівбогами, 11.37
початок, 10.8
починається від погляду Господа, 2.39; 9.10
причини Т., 7.6–11
процес Т., 7.4; 10.20
пуруша і *пракр̣ті*, 2.39
роль Вішн̣у в процесі Т., 7.21; 10.20; 10.32
складові Т., 7.4–5
ступені Т., 10.32
циклічність Т., 8.18–19; 9.7–8
Тґākура Харідіса, 2.62; 6.17; 6.44; 11.55
Терпеливість, 10.34; 12.18–19
Тиша
важливість Т., 10.38
визначення, 12.18–19; 17.16
Тілесне уявлення про життя, 1.29; 2.1–2; 2.26; 3.40; 13.1–2; 13.8–12
і перевтілення, 13.22
порівнюване з насолодою пташки, що дзьобає плоди на дереві, 2.22
Тіло; *Див. також:* Душа (і)
вішн̣у-мӯрті і Т., 15.7
духовне
порівнюване з тілом матеріальним, 8.3; 15.16
яке здобувають після звільнення, 15.7
яке здобувають шляхом відданого служіння, 8.7
незмінне, 15.16
первинне, 15.7
Тйāґа, 18.2
Див. також: Відреченість
Толерантність, 2.14–15; 8.5; 10.4–5; 11.44; 13.8; 13.8–12; 16.1–3
Торговець (і), фаховий обов'язок для Т., 18.48
Див. також: Ваішйа (і)
Травлення, 7.9; 7.15; 15.14
Трансценденталіст (и); *Див. також:* Відданий (і); Імперсоналіт (и); Чистий (і) відданий (і); Мудрець (і); Святий (і); Йоги
віддані як найвищі Т., 9.29; 18.1
класи Т., Вступ; 3.3; 12.1
народження в родині Т., 6.42–43
невдатний Т.
доля Н.Т., 6.37–45
майбутнє Н.Т., 6.38–45
народження Н.Т., 6.41–43
поведінка і ознаки Т., 14.22–25
порівнювані
з матеріалістами, 6.38
з океаном, 2.70
із світильником у затишку, 6.20
із хмарою, 6.38
спілкування з Т., 17.4
урівноваженість Т., 12.3–4; 14.22–25
фальшиві Т., 3.6–8; 15.11
якості Т., 16.1–3; 18.51–53
якості чистих Т., 6.7–32
Третā-йуґа, 4.1; 8.17
Трі-ведī, 9.20
Трівікрама, 8.22

Трі-кāла-джн̃āна, 7.26
Туласī, 2.61; 6.18
вирощування і пропонування Т., 11.55
Тушт̣і, 10.4–5

У

Убивство
авторизоване, 18.17
демонів Господом, 16.20
кашатрійею, 2.31; 18.47
на війні, 1.45
неможливість У. душі, 2.17-21; 2.23–24
необхідність У. за певних обставин, 2.21
Удāна, 2.17
Умā, поклоніння У., 7.21
Упадеш̃āмт̣ра, цитована щодо відданого служіння, 6.24
Упанішади, 4.28; 7.3; 7.24; 11.48; *Див. також: Бгагавад-гīтā*
пояснюють, що таке духовне життя, 2.45
цитовані щодо Верховного Господа, 3.22
джерела *Вед*, 3.15
Урівноваженість, 10.4–5; 12.9–19
досягається через вихід за межі *гун* природи, 14.22–25
як чеснота, 12.9–19
Усамітнення, 18.51–53
Учнівська послідовність, Вступ; с30; 4.2; 4.7; 4.16; 7.2; 10.14; 11.43; 18.74–75

Ф

Філософія
атеїста Капіли, 2.39
атеїстична, 2.28; 7.4
не приносить користі, 9.12
ачінтйа-бгедābгеда-таттва, 7.8
буддистів, 2.26
ваішн̃āшіка, 2.26
ведāнта, 2.45–46
ведична, 2.25
відданості. *Див.:* Віддане служіння; Свідомість Крш̣ни
емпірична, 3.4; 4.9
єдинства, 18.78
Див. також: Імперсоналізм
і релігія, необхідність обох, 3.3
Капіли (Господа), 2.39
лакāйатика, 2.26
māйāвāді. Див.: Імперсоналізм
манізму, 13.23
матеріалістична, 2.26
мета Ф., 5.5
нігілізму, 2.26
персоналістська в порівнянні з імперсональною, 9.29
Див. також: Віддане служіння; Свідомість Крш̣ни
сāн̃кгйа. Див: Сāн̃кгйа, філософія
сучасна Ф., 2.26
трансцендентальна, 2.45
Чаітанйі, 7.8; 18.78

Х

Хануман, 3.37
Харідāса Т̣ākура, 2.62; 6.17; 6.44; 11.55
Хат̣ха-йога, 2.17; 4.29; 6.20–23; 6.47; 8.14; 8.23; 13.25
Хідімба, 1.15
Хіран̃йакаш̣іпу, 4.8; 7.15; 16.20; 17.19
Храм (и)
будівництво Х. для Крш̣ни, 12.16
допомога в будівництві Х., 12.10
милостиня в Х., 17.20
поклоніння в Х., 11.54; 17.11
Хршīкеш́а, Господь Крш̣на, 1.15; 1.21–22; 3.27; 6.26; 13.3; 18.1; 18.46
Хтивість, 2.62; 3.37–41; 3.43; 16.8–12; 16.18; 16.21–22; *Див. також:* Прив'язаність; Бажання, матеріальні; Чуттєве задоволення
місця, де перебуває Х., 3.40
перетворюється на любов до Бога, 3.37
порівнювана
з вогнем, 3.40
з димом, пилом і черевом, 3.38
з югуртом, 3.37
як спотворене відображення любові до Бога, 3.41

Ц

Целібат, 8.11; 17.12–15; *Див. також: Брахмачарйа*; Відречення; *Саннйāса*
важкоздійснюваність Ц., 8.11
для *брахмачāрī*, 6.13–14
необхідний для досягнення досконалості, 8.11
правила дотримування Ц., 6.13–14
як аскеза для тіла, 17.12–15

Ч

Чаїтанйа, Господь
відреченість Господа Ч., 2.15
започаткував оспівування Харе Кршн̣а, 2.46; 8.11–12; 10.11; 16.24
звіщав віддане служіння, 16.24; 18.54
і *санкīртана-йаджн̃а*, 3.10; 3.12; 4.8
милість Ч., 11.54; 18.54
оспівував *махā-мантру*, 2.46
пророцтва писань щодо явлення Ч., 4.8
ставлення Ч. до жінок, 16.1–3
філософія Господа Ч., 7.8; 18.78
явив взірець відданості, 7.15
як *āчāрйа*, Вступ
як втілення Кршн̣и в Калі-*йугу*, 4.8
як *саннйāсі*, 2.15; 16.1–3
як спаситель лиходіїв, 4.8
Чаїтанйа, Його слова
про відданого, 10.4–5
про відчуженість та бажання відданого служіння, 6.1
про істинного духовного вчителя, 2.8
про коментарі, які уклали імперсоналісти, 2.12
про очищення серця, 6.20–23
про славу, 10.4–5
про толерантність, 8.5
про усвідомлення Бога у цю епоху, 13.23
Чаїтанйа-чарітāмрта
посилання на Ч.Ч. щодо відданого служіння, 7.22; 10.9
віри, 9.3
істинного духовного вчителя, 2.8
цитована щодо
верховного становища Кршн̣и, 7.20; 11.43
віри у віддане служіння, 2.41
втілень Верховного Господа, 4.8
чистого відданого, 9.28
Чандра, Господь, 3.11; 17.4
планета Ч.Г., 8.16; 9.18
Час, Вступ; 18.78
діяльність згідно з Ч. і місцем, 18.10
для Брахми, 9.7
Кршн̣а як Ч., 10.30; 10.32–33; 11.55
належний Ч. на здійснення благодійності, 17.20
поглинає все, 11.32; 11.55
Чāтурмāсйа, 2.43; 4.28
Чгāндогйа Упанішада
посилання на Ч.У. щодо жертвоприношення, 8.3; 8.16
можливості відходу двома шляхами по смерті, 8.25
цитована щодо
життя як осереддя здатностей і діяльності, 7.19
складу *сат*, 17.28
трьох аспектів Верховного Господа, 15.19
Чесноти (а), (позитивні [а] якості [якість])
відраза до бажання знаходити недоліки в інших як Ч., 16.1–3
епохи, в котрі переважали відповідні Ч., 8.17
жіночі Ч., 10.34
Кршн̣а як джерело всіх Ч., 10.4–5
людина в свідомості Кршн̣и має всі Ч., 2.55
різновиди Ч.
відсутність гордості, 13.8–12
здатність прощати, 10.4–5; 16.1–3
мужність, 16.1–3
м'якосердя, 1.45–46
однакове ставлення до усіх живих істот, 13.8–12
плекання духовного знання, 16.1–3
постійність, 2.15; 13.8–12
правдивість, 18.42
скромність, 16.1–3; 16.35
стійкість, 10.34
твердість, 2.41
шанування інших, 9.11
рішучість у відданому служінні як Ч., 12.13–14
рішучість як Ч., 16.1–3

свобода як Ч.
від гніву, 16.1–3
від заздрості, 16.1–3
від оманного его, 13.8–12
від підступності, 16.1–3
цнотливість як Ч., 1.40
чистота як Ч., 2.14; 13.8–12; 16.1–3
Див. також: Чистота
що притаманні *брāхманам*, 18.42
Чисте благочестя, 14.10; 17.3–4
Чисте віддане служіння, 2.39; 4.10; 9.20
визначення, 7.16
відмінне од впорядкованого відданого служіння, 12.12
дев'ять різновидів діяльності Ч.В.С., 9.1
досягнення Ч.В.С., його ступені, 18.51–56
у порівнянні з матеріально мотивованим служінням, 7.16; 9.2
як запорука повернення до Бога, 11.55
як звільнення, 9.13; 14.26; 18.64; 18.58
якості й ознаки Ч.В.С., 6.7–32; 8.14; 10.9; 11.55
Чистий (і) відданий (і)
бачення Ч.В., 11.7
єдиний з Господом, 18.54
і обов'язок, 3.17–18; 19.28
Кршна захищає Ч.В., 9.34
ласка Ч.В., 2.29; 18.71; 18.73
майбутнє Ч.В., 9.28–29
м'якосердя Ч.В., 1.28
незалежність Ч.В., 12.16
неприв'язаність Ч.В., 7.22; 8.14–15; 8.23–24; 8.27; 12.16
нестурбований, 12.15
рішучий у виконанні відданого служіння, 12.13–15
слухання від Ч.В., 7.1; 8.15
спілкування з Ч.В., 6.8; 7.16–17; 7.28; 9.32; 12.20; 15.20
сприяє загальному піднесенню, 9.32
трансцендентний щодо двоїстостей життя, 12.17–18
матеріальних обов'язків, 3.17–18; 3.35
означень, 12.16
прихильності й відрази, 2.64
у порівнянні з йогами, 8.14; 8.16
урівноваженість Ч.В., 12.18–19; 18.54
цілковито усвідомлює Кршну, 7.17–19
як *адгйāтма-четас*, 3.30
як *махāтмā*, 9.13
як найвищий трансценденталіст, 18.66
як непізнаваний, 9.28
як *нішкāма*, 8.14
якості Ч.В., 1.28, 6.6–32; 7.17–18; 7.20; 7.22; 8.14; 9.11; 9.13; 9.22; 9.28–29; 10.9; 10.42; 12.2; 2.13–20; 18.54; 18.56
Чистота, 16.1–3; 18.27
брак Ч., 16.7; 16.10
визначення, 13.8–12; 16.1–3; 16.7
різного роду, 13.8–12; 16.7
у справах, 16.1-3
як аскеза для тіла, 17.14
Чіті-шакті, 6.20–23
Чорна магія, 9.25
Чуттєве задоволення
бажане усіма, 3.8
відмежовування од Ч.З., 5.21
втрата інтелекту внаслідок Ч.З., 2.67
Господь не відповідає за Ч.З., 4.14
досягнення Ч.З. шляхом жертвоприношень, 2.42–43
кармічної діяльності, 2.42
думки про Ч.З., 2.62
звільнення від Ч.З. шляхом свідомості Кршни, 14.22–25
зковує, 5.2
злигодні як наслідок Ч.З., 5.22
і їда, 3.13–14; 6.16
і людське життя, 4.26–27
імітування медитації задля Ч.З., 3.8
Кршну не призначено на Ч.З. людей, 1.35
матеріалісти присвятили себе Ч.З., 16.9
матеріалістична філософія Ч.З., 3.16
мир неможливий при прагненні до Ч.З., 2.70
місце розуму в Ч.З., 3.40
на Місяці, 8.25
на райських планетах, 9.20–21
обмеженість Ч.З., 1.35
перешкоджає духовному поступові, 2.41-45
перешкоджає самоусвідомленню, 2.29; 3.34; 6.36
поклоніння напівбогам задля Ч.З., 4.12; 17.13

порівнюване
з водою, 5.36
з переїданням, 4.24
з поїданням плодів дерева, 2.22
із свинячим щастям, 7.15
прив'язаність до Ч.З.
ґуна пристрасті—причина П.Ч.З., 14.7
у *ґуні* пристрасті, 14.12; 18.31; 18.34
призводить до падіння, 2.67
притаманне тваринному способу життя, 5.11
причини Ч.З., 2.62
спричиняється до занепаду, 16.9
страждання як плоди Ч.З., 18.38
тимчасове, 4.12
у розділі *карма-кāṇда Вед*, 2.42–43; 2.45
убивання тварин задля Ч.З., 16.1–3
уникнення Ч.З. як необхідність, 17.16
Див. також: Чуттів опанування
упорядковане Ч.З., 3.34; 3.41
утримування від Ч.З., 2.59
щастя від Ч.З., 3.39; 18.38
як ворог, 3.43
як пережовування раніше пережованого, 18.36
як причина матеріального існування, 4.30
Чуттів об'єкти
вплив Ч.О., 2.62
перелічуються, 13.6–7
порувнювані
з гілочками баньянового дерева, 15.2
з отруйними рослинами, 2.42–43
Чуттів опанування; *Див. також:* Аскетизм; Неприв'язаність; Відреченість
визначення, 10.4–5
відданими, 2.58–59; 5.8–11; 5.13
владання своїми очами, вухами і язиком, 13.8–12
досягнення миру шляхом Ч.О. 2.70–71
звільнення шляхом Ч.О., 5.27–28
і *госвāмī*, 5.23; 6.26
і життєве провітря, 4.27
і імперсоналізм, 12.3–4
і *пратйāхāра*, 6.25
недійовий спосіб у теперішні часи, 8.12
як спосіб Ч.О., 8.12
і рішучість, 6.24
необхідність Ч.О., 3.34; 3.41; 4.29–30; 5.23; 6.24; 6.26
перешкоди на шляху Ч.О., 5.23
порівнюване з черепахою, яка втя свої кінцівки, 2.58
правила Ч.О., 3.34
складність Ч.О., 2.60; 2.62; 2.67
шляхом
аштāṅга-йоги, 2.60
відданого служіння, 2.68; 5.26
дихальних вправ, 4.27; 4.29
заглибленості розуму у віддане служіння, 3.42
йоги, 2.48; 4.29; 5.27–28; 6.11–18; 6.28; 8.12
обмежень, 2.59
поклоніння Божествам у храмі, 13.8–12
свідомості Кр̣шн̣и, 2.61–63; 2.68
смаку вищого ґатунку, 2.59–64; 2.67–68
упорядкування життя, 2.64
штучне, 3.43
що дає Ч.О., 4.39
як мета жертвоприношень, 4.30
Чуттів органи і оманне его, 7.4
Чуття
боротьба з Ч., 15.7
в свідомості Кр̣шн̣и, 2.67–68
в філософії *сāṅкг̣йа*, 15.1
використання Ч. у відданому служінні, 2.58; 2.64; 5.8–11; 6.18; 6.26
приклади В.Ч., 13.8–12
як правдиве відречення, 13.8–12
вищі від тіла, 3.42
відчуття сприймаються індивідуально, 2.17
Господь як джерело Ч., 13.15
Господа
мають абсолютну природу, 9.26
у порівнянні з чуттями живої істоти, 13.15
душа має Ч., 13.15
за допомогою Ч. неможливо осягнути Господа, 7.3–4
задоволені, коли вдоволені Ч. Господа, 1.35
і життєве повітря, 4.27
і розум, 2.67; 2.42
і хтивість, 3.40; 3.42

Кршна
скеровує Ч., 1.25
як володар Ч., 1.15; 1.21–22; 3.27; 6.26; 11.36; 18.1; 18.46
могутність Ч., 7.19
не впливають на відданого, 5.8–11; 5.13
одинадцять Ч., перелічуються, 13.6–7
порівнювані
з брамами, 5.13
з ворогом, 2.68
з кіньми, 6.34
з чуттями Кршни, 11.43
із зміями, 2.58; 3.42
із зміями з вирваними зубами, 18.54
розум як осередок Ч., 3.40
у *гуні* благочестя, 14.11
як брами тіла, 5.13
як невід'ємна частина Ч. Кршни, 1.15
як складова діяльності, 18.18
як чинники діяльності, 18.14

Ш

Шабда-брахма, вихід за межі Ш.-б., 2.52
Шана, 14.22–25; 16.1–3; 17.18
Шанкарачарйа
визнає *Веданта-сутру*, 18.13
визнає Кршну, 7.3
висловлюється щодо Верховного Господа, 7.24
уклав коментар на *Бгагавад-гіту*, 7.3
як автор *Шаріраки-бгашйі*, 5.6
як найбільш визначний імперсоналіст, 7.3
Шаріраки-бгашйа, 5.6
Шастри (св. писання, Св. Письмо); *Див. також: Бгагавад-гіта*; *Шрімад-Бгагаватам*; *Веди*; Ведична література
Бгагавад-гіта як найдосконаліша Ш., 4.41
дають знання про Господа, 8.9
засади Ш., 16.23–24
демони нехтують З.Ш., 16.7
необхідність дотримуватися З.Ш., 16.22–23; 17.5–6
нехтування З.Ш., 17.1–3; 17.5–6
покора З.Ш., 17.14; 18.30
руйнує безвідповідальна діяльність, 18.25
ті, хто тримається З.Ш., 6.40
щодо говіння, 17.5–6
щодо жертвоприношень, благодійності й покут, 17.24
як критерій діяльності, 18.15
не є витвором обумовлених душ, 2.12
позбавлені вад, 16.24
провіщають явлення втілень Господа, 4.7
радять поклоніння напівбогам, 7.21
свідчать про верховне становище Кршни, 10.7–8
явлення Господа Чаітанйі провіщено в Ш., 4.8
як авторитет, 13.5
для керівників суспільства і вчителів, 3.21
щодо визначення обов'язку, 16.24
Шат-чакра-йога, 8.10–11
Шветашватара Упанішада цитована щодо
верховного становища Господа, 3.22; 5.29
виходу за межі матеріального тіла, 5.13
відданого служіння, 6.47
відданості Господеві, 7.19
віри в Господа і духовного вчителя, 11.54
віри і знання, 6.47
Господа як верховного і вічного, 15.17
Господа як верховного пристановища, 13.18
Господа, який перебуває поза тьмою матеріального світу, 13.18
душі, 2.17
і Наддуші, порівнюваних з пташками, що сидять на дереві, 2.22
енергій Господа, 8.22
звільнення в свідомості Кршни, 6.15; 13.18
Кршни як верховної особи, 11.43
майі як енергії Господа, 7.14
природи Абсолютної Істини, 7.7
форм і чуттів Господа, 3.22

Ш́іва, Господь, 2.2; 10.7; 10.42; 11.52; 17.4
випив океан отрути, 10.27
і Арджуна, 2.33
і Ума, 7.21
імітатори Ш́., 3.24
Кр̣шн̣а
у порівнянні з Ш́., 10.42
як джерело Ш́., 10.3; 10.8
під виглядом Ш́анкари, 10.23
як авторитет у свідомості Кр̣шн̣и, 4.16
як невід'ємна частка Кр̣шн̣и, 15.7
як той, що знищує, 10.32
як уособлення Кр̣шн̣и, 10.23
Ш́ікгандґі, 1.18
Ш́ікшāш̣така, цитована, 6.20–23; 8.5
Ш́йāмасундара, Господь, 6.30; 6.47; 9.19; 11.52; 11.55
Шлюб
необхідний у людському суспільстві, 18.5
нехтування Ш., 16.7
Ш́раддга, 17.3
Див. також: Віра в Господа
Ш́рīдгара, 8.22
Ш́рīмад-Бгāгаватам, Вступ; 4.8
втілення Господа перелічені в Ш́.Б., 11.54
і філософія *сāнкгйа* Господа Капіли, 2.39
посилання на Ш́.Б. щодо
досягнення миру шляхом свідомості Кр̣шн̣и, 2.66
звільнення і *нірвāн̣и*, 6.20–23
на підтвердження того, що Кр̣шн̣а є Богом від самого Свого народження, 4.6
переходу душі на Місяць, 8.25
сімейного життя Кр̣шн̣и, 3.23
спілкування з відданими, 17.26–27
таттва-вім, 3.38
якостей відданих, 2.55
як коментар на *Ведāнта-сӯтру*, 15.15
як наука про Кр̣шн̣у, 2.8
як трансцендентна оповідь, 10.9
Ш́рīмад-Бгāгаватам, цитований щодо
аспектів Абсолютної Істини, 10.15
безстрашності, 1.30
безстрашності в свідомості Кр̣шн̣и, 6.13
Верховного Брахмана як джерела усього, 3.37
верховного становища Кр̣шн̣и, 7.25
взаємовідносин між Господом і Його відданими, 7.18
відданого служіння
в порівнянні з кармічною діяльністю, 2.40
дев'яти способів, Вступ; 2.61
досягнення неприв'язаності шляхом В.С., 5.26
здобуття добрих якостей шляхом В.С., 13.8–12
і використовування розуму, 6.27; 6.34
і релігії, 9.2
шляхом оспівування, 6.44
шляхом слухання про Кр̣шн̣у, 7.1
як зрошування коріння дерева, 9.3
відданого служіння і релігії, 9.2
відданого служіння як обов'язку, 6.47
втілення Господа, 2.2
Господа і живих істот, 7.5
джерела релігії, 4.7; 4.16; 4.34
досягнення духовного світу шляхом відданого служіння, 2.51
духовних насолод, 5.22
звільнення
і свідомості Кр̣шн̣и, 4.35
шляхом прийняття захисту у Кр̣шн̣и, 2.51
шляхом служіння відданим, 7.28
кармічної роботи, 5.2
Кр̣шн̣и як первинного Верховного Господа, 11.54
обов'язку в свідомості Кр̣шн̣и, 3.5
обов'язку і свідомості Кр̣шн̣и, 3.5
опанування чуттів шляхом відданого служіння, 5.26
оспівування як про вищий рівень усвідомлення, 2.46
пастушків—друзів Кр̣шн̣и, 11.8
поклоніння Ва̄судеві з рівня чистої благості, 17.4
поклоніння Господеві за будь-яких умов, 4.11
потаємного знання про Наддушу і душу, 3.41
природного становища живої істоти, 6.20–23; 7.18
причини страху, 10.4–5
розваг Кр̣шн̣и, 9.11

розуму
заглибленого в думки про Кршну, 6.15
залученого до роздумів про Кршну, 6.34
і відданого служіння, 6.27
санкīртани-йаджña, 3.10
свободи від зобов'язань, 2.38
слухання від Господа, 9.1
слухання про Господа, 10.18
спілкування з матеріалістами, 7.28
стадій усвідомлення Бога, 10.15; 18.8–12
тілесного уявлення про життя, 3.40–41
трьох етапів усвідомлення Абсолютної Істини, 2.2
чуттєвого задоволення, 5.2
Шӯдра (и); *Див. також: Варṇāшрама-дгарма*, соц. система
життєві засади для Ш., 16.1–3
можуть досягнути верховної мети, 9.32
перебувають у *гуṇі* невігластва, 4.13; 9.32
смиренність і виявлення пошани— якості, необхідні для Ш., 16.1-3
якості, необхідні Ш., 2.1; 18.44

Щ

Щастя
взірець Щ., 6.26
для звільнених душ, 5.24
досягається шляхом
відданого служіння, 6.35; 7.30; 9.2
відданого служіння, 6.26; 6.35; 8.28; 9.1; 10.9; 10.18; 11.36; 13.22
йоги, 6.4; 6.20–23; 6.27–28
самоусвідомлення, 6.20–23
свідомості Кршни, 5.21; 6.20–23; 6.27; 6.32; 8.28; 9.33; 18.76
слухання Господнього імені, 11.36
духовне, 10.4–5
у порівнянні з М.Щ., 5.22; 5.24; 6.38
і брами тіла, 14.11
імперсоналізм і Щ., 5.6; 6.20–23
Кршна, як джерело Щ., 10.4–5
матеріальне, 3.40
завжди в супроводі нещастя, 14.16
на небесних планетах, 2.42–43
порівнюване із Щ. духовним, 5.22; 5.24; 6.38
причини М.Щ., 1.31; 1.35; 10.4–5; 13.21
тимчасове, 1.36; 2.69; 5.22
як ворог, 3.39
як пережовування вже пережованого, 18.36
на небесних планетах, 9.20
на ступені *брахма-бгута*, 18.63
найвище, 4.31
різновиди Щ. згідно з *гуṇами* матеріальної природи, 18.36–39
у *гуṇі*
благочестя, 14.17; 18.37
невігластва, 18.39
пристрасті, 18.29
у стані *самāдгі*, 6.20–23

Я

«Я» (душа, сутність); *Див. також:* Душа (і)
визначення, 8.1; 8.3
істинне, в порівнянні з оманним, 13.8–12
Ядерна зброя, 16.9

Зміст

Місце дії та дійові особи *vii*

Передмова *xi*

Вступ **1**

ГЛАВА ПЕРША

Огляд армій на полі бою Курукшетра **31**

На той час, коли армії супротивників вишукувались одна проти другої, Арджуна, могутній воїн, побачив своїх близьких родичів, вчителів та друзів, що стояли по різні боки поля, готові стати до бою й пожертвувати своїм життям. Арджуну, сповненого печалі і смутку, залишили сили, він був збентежений і втратив рішучість стати до бою.

ГЛАВА ДРУГА

Огляд Бгаґавад-ґіти **65**

Арджуна визнає Господа Крішну за свого духовного вчителя, і Крішна починає повчати його, пояснюючи принципову різницю між тимчасовим матеріальним тілом та вічною душею. Господь змальовує процес перевтілення, природу безкорисливого служіння Всевишньому і ознаки особистості, яка досягла рівня самоусвідомлення.

ГЛАВА ТРЕТЯ

Карма-йоґа **147**

Кожен повинен виконувати якусь діяльність у цьому матеріальному світі. Однак діяльність людини може прив'язувати її до світу, або навпаки — звільнювати. Діючи задля вдоволення Всевишнього без егоїстичних сподівань, людина може звільнитись від впливу закону *карми* (дії та її наслідків) і досягти трансцендентального знання про себе і про Всевишнього.

ГЛАВА ЧЕТВЕРТА

Трансцендентальне знання **193**

Трансцендентальне знання — це духовне знання про душу, про Бога й про їхні взаємостосунки, — очищує і звільнює. Таке знання можна набути лише шляхом безкорисливого відданого служіння Всевишньому (*карма-йоґою*). Господь викладає древню історію *Ґіти*, з'ясовує мету і значення Своїх явлень в матеріальний світ, а також розповідає про необхідність звернення до *ґуру*, духовного вчителя, який усвідомив власну сутність і діє відповідно.

ГЛАВА П'ЯТА

Карма-йоґа —
діяльність в свідомості Кр̣шн̣и **245**

Виконуючи різноманітні дії, водночас безкорисливо відмовляючись од плодів цих дій, мудра людина, очистившись вогнем трансцендентального знання, досягає вмиротворення, відреченості, терплячості, духовного бачення і блаженства.

ГЛАВА ШОСТА

Дгйана-йоґа **277**

Аш̣т̄а̄н̣ґа-йоґа — спосіб механічної медитації, за допомогою якого можна опанувати розум і чуття й скерувати всю свою увагу на Парама̄тму (Наддушу, форму Господа, що перебуває в серці). Завершенням цього процесу є *сама̄дгі*, цілковите усвідомлення Всевишнього.

ГЛАВА СЬОМА

Знання Абсолюту **327**

Господь Кр̣шн̣а є Вища Істина, верховна причина і сила, яка підтримує все суще — духовне і матеріальне. Доброчесні від-

дані душі вручать себе Йому, грішні ж знаходять інші об'єкти поклоніння.

ГЛАВА ВОСЬМА

Осягнення Всевишнього **371**

Усе життя, а надто в момент смерті, з любов'ю та відданістю пам'ятаючи про Кр̣шн̣у, людина може досягти Його вищої обителі, яка перебуває поза межами матеріального світу.

ГЛАВА ДЕВ'ЯТА

Найпотаємніше знання **403**

Господь Кр̣шн̣а є Верховний Бог-Особа і найвищий об'єкт поклоніння. Душа перебуває у вічному зв'язкові з Господом через трансцендентне віддане служіння Йому (*бгакті*). Ті, хто відродив чисту любов до Кр̣шн̣и та відданість Йому, повертаються в духовне царство.

ГЛАВА ДЕСЯТА

Велич Абсолюту **453**

Усі надзвичайні явища, які демонструють силу, вроду, велич і піднесеність чи в духовному, чи в матеріальному світі — є лише частковим виявленням божественних енергій та щедрот Кр̣шн̣и. Він — причина всіх причин, Вседержитель і суть усього; Кр̣шн̣а — вищий об'єкт поклоніння для всіх живих істот.

ГЛАВА ОДИНАДЦЯТА

Всесвітня форма **497**

Господь Кр̣шн̣а дарує Арджуні божественне бачення і являється перед ним у Своїй приголомшливій безмежній формі космічного всесвіту. Таким чином Він усуває будь-які сумніви стосовно Своєї божественної природи. Кр̣шн̣а пояснює, що

Його особистісна неперевершено прекрасна людська подоба є первинною формою Бога. Побачити цю форму людина може лише за допомогою чистого відданого служіння.

ГЛАВА ДВАНАДЦЯТА

Віддане служіння **551**

Бгакті-йога, чисте віддане служіння Господу Кршні, є вищий і найбільш відповідний засіб досягнення чистої любові до Кршни, яка є вищою метою духовного існування. Люди, які слідують цим вищим шляхом, розвивають у собі божественні якості.

ГЛАВА ТРИНАДЦЯТА

Природа, той, хто насолоджується, і свідомість **573**

Якщо хтось розуміє відмінності між тілом і душею, а також Наддушею, яка перебуває над ними, — він досягає звільнення з матеріального світу.

ГЛАВА ЧОТИРНАДЦЯТА

Три ґуни матеріальної природи **613**

Усі втілені душі перебувають під впливом трьох *ґун*, або якостей матеріальної природи: блогочестя, пристрасті й невігластва. Господь Кршна пояснює, що являють собою ці *ґуни*, як вони діють на нас, як можна вийти з-під їхнього впливу і змальовує ознаки людини, яка досягла трансцендентного стану.

ГЛАВА П'ЯТНАДЦЯТА

Йоґа Вищої Особи **641**

Кінцева мета ведичного знання полягає в тому, щоб виплутатись із тенет матеріального світу і усвідомити Господа Кршну як Верховного Бога-Особу. Той, хто усвідомлює верховну

природу Кр̣шн̣и, впокоряється Йому і присвячує себе відданому служінню Йому.

ГЛАВА ШІСТНАДЦЯТА

Божественні і демонічні натури **667**

Люди, що наділені демонічними якостями, які живуть згідно з власними примхами, не дотримуючись приписів жодного Святого Письма — отримують нице народження й їх дедалі більше сковують кайдани матеріального рабства. Але люди, яких обдаровано божественними якостями і які живуть згідно з правилами, що їх встановлюють священні *ш́āстри*, поступово досягають духовної досконалості.

ГЛАВА СІМНАДЦЯТА

Різновиди віри **695**

Під впливом трьох *ґун̣* матеріальної природи розвиваються три різновиди віри. Вчинки, які здійснюють ті, чию віру обумовлюють *ґун̣и* пристрасті та невігластва, приносять тільки тимчасові, матеріальні плоди, тоді як дії, які виконують в благості, згідно з приписами священних писань, очищують серце і приводять до непохитної віри в Господа Кр̣шн̣у і чистої відданості Йому.

ГЛАВА ВІСІМНАДЦЯТА

Завершення. Досконалість відречення **719**

Кр̣шн̣а з'ясовує суть відречення і те, як *ґун̣и* матеріальної природи впливають на свідомість та діяльність людини. Він пояснює шлях усвідомлення Брахмана, прославляє довершеність *Бгаґавад-ґїти* і формулює остаточний висновок *Ґїти*: вищим релігійним шляхом є абсолютна, не зумовлена нічим крім чистої любові, відданість Господеві Кр̣шн̣і, яка звільнює людину від усіх гріхів, дарує їй просвітлення і надає можливості повернутись до вічного духовного царства Кр̣шн̣и.

Додатки

Про автора 785
Мантра-медитація 787
Прасāдам — Господня милість 793
Словничок імен та термінів 799
Як читати санскрит 809
Список цитованої літератури 813
Покажчик санскритських віршів 815
Покажчик цитованих віршів 829
Предметний покажчик 835

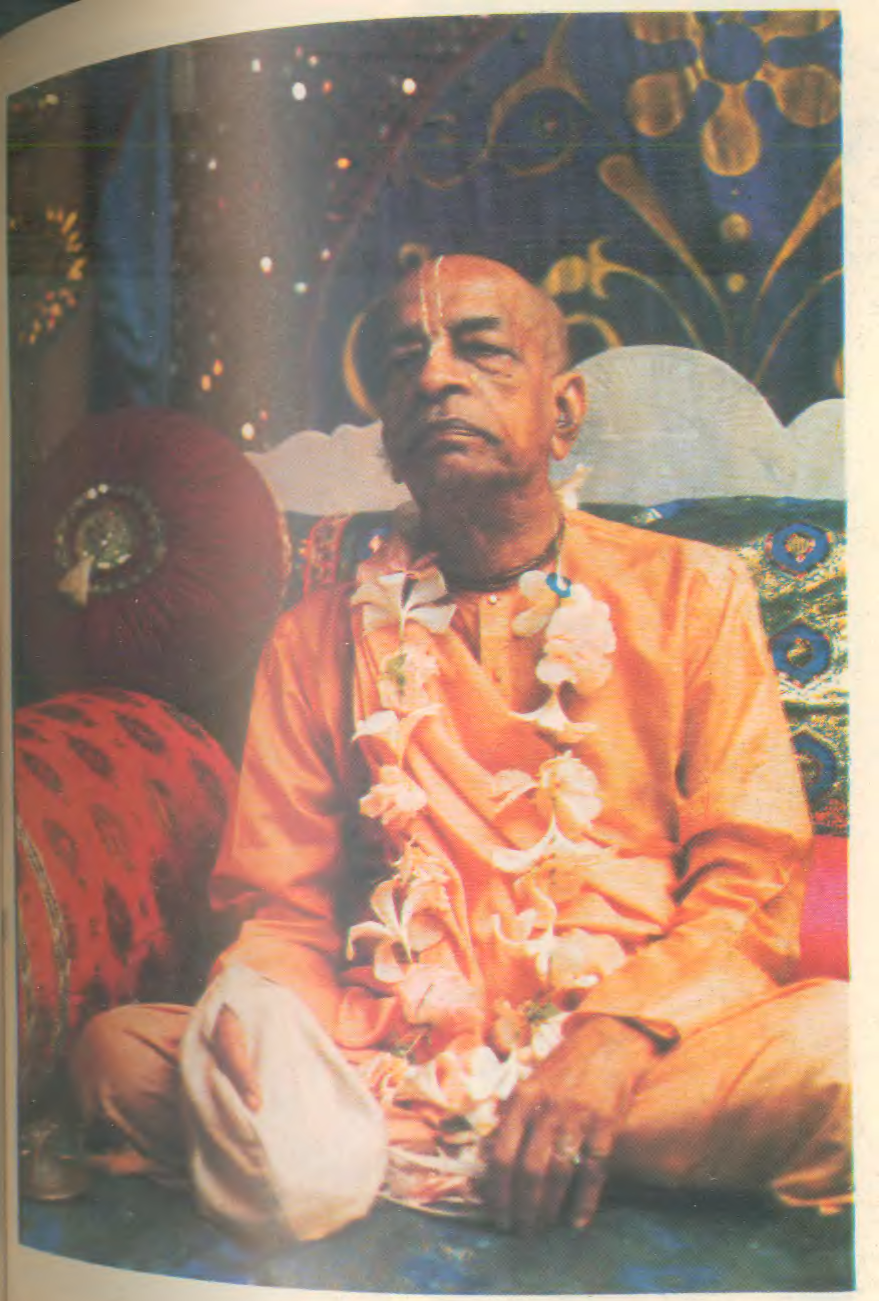

Його Божественна Милість
А.Ч. Бгактіведанта Свамі Прабгупāда,
засновник-āчāрйа Міжнародного товариства
свідомості Крішни.

16 Зак. 661

Шрīла Бгактісіддгānта Сарасватī Ṭгākура, духовний учитель Його Божественної Милості А.Ч. Бгактіведанти Свамі Прабгупāди.

Шрīла Ґауракішора Дāса Бāбāджі, духовний учитель Шрīли Бгактісіддгānти Сарасватī.

Шрīла Бгактівінода Ṭгākура, ініціатор програми поширення свідомості Крішни англійською мовою.

Шрī Рӯпа Ґосвāмī і Шрī Санātана Ґосвāмī, найбільш втаємничені віддані Господа Чаітанйі.

Пайча-таттва
Шрі Кришна Чаітанйа в оточенні
Своїх найближчих супутників.

Дгр̣тара̄шт̣ра запитав: «О Сайджайо, що роблять мої сини й сини Панду, зібравшись в місці прощ на полі Курукшетра з наміром битися?» Відтак Сайджайа почав описувати сліпому цареві події, які відбувались на полі бою.

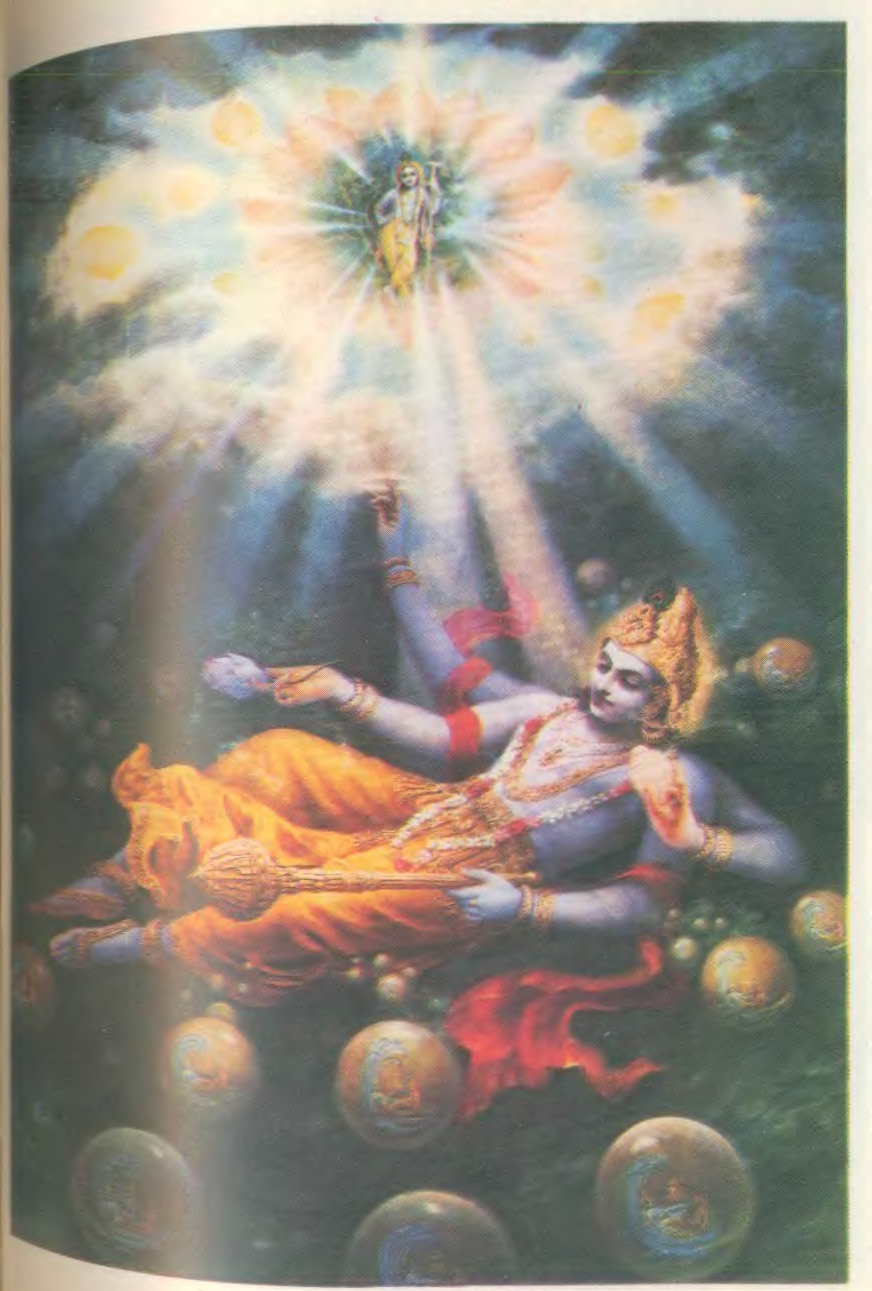

Вішну — повновладна експансія Господа Кришни — творить матеріальний космос з усіма його всесвітами.

Між двох армій, вишикуваних посеред поля бою, Господь Кр̣шн̣а звіщає Арджуні науку про нетлінну душу.

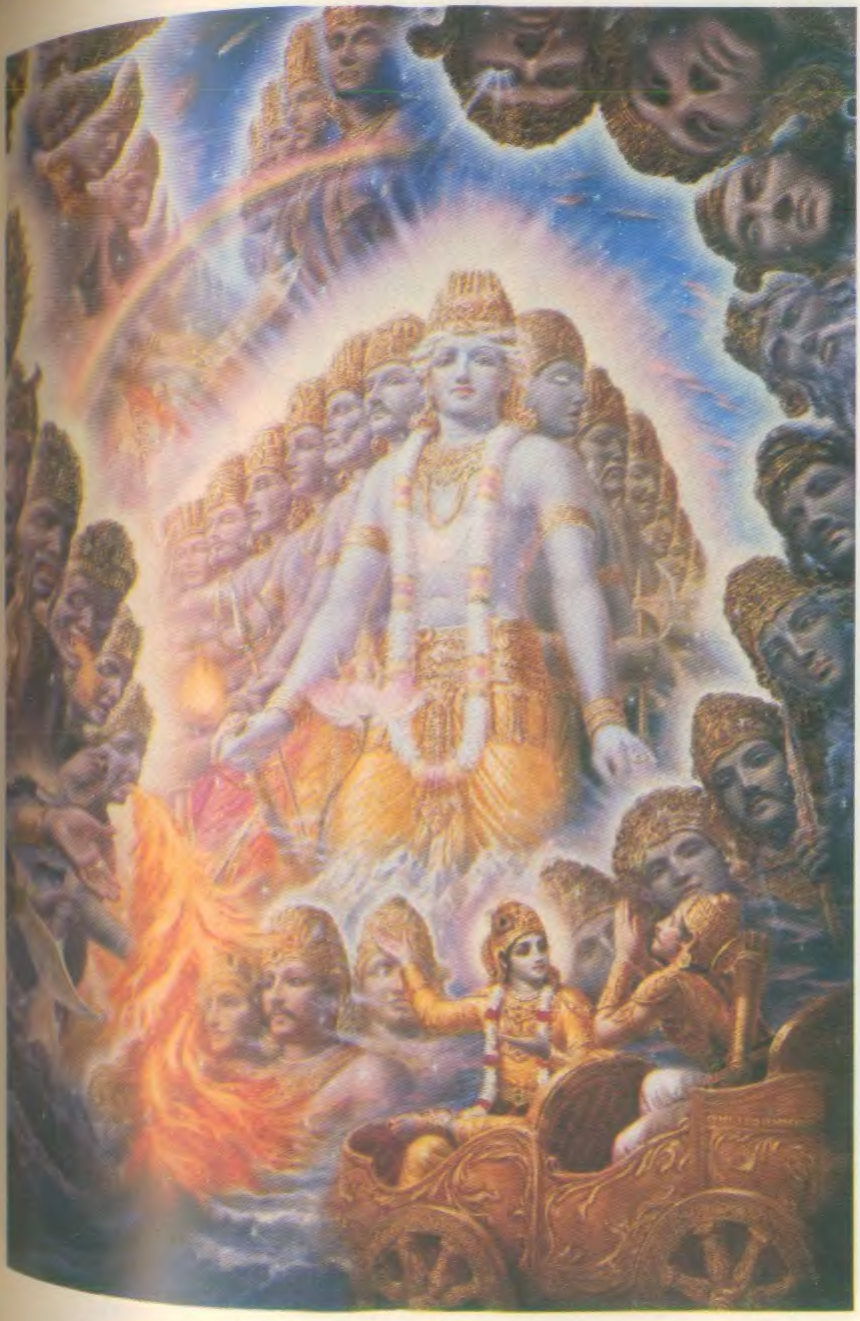

Побачивши безмежно розпростерту всесвітню форму Господа з усіма Її незліченними проявленнями, Арджуна вклякнув і почав молитись.

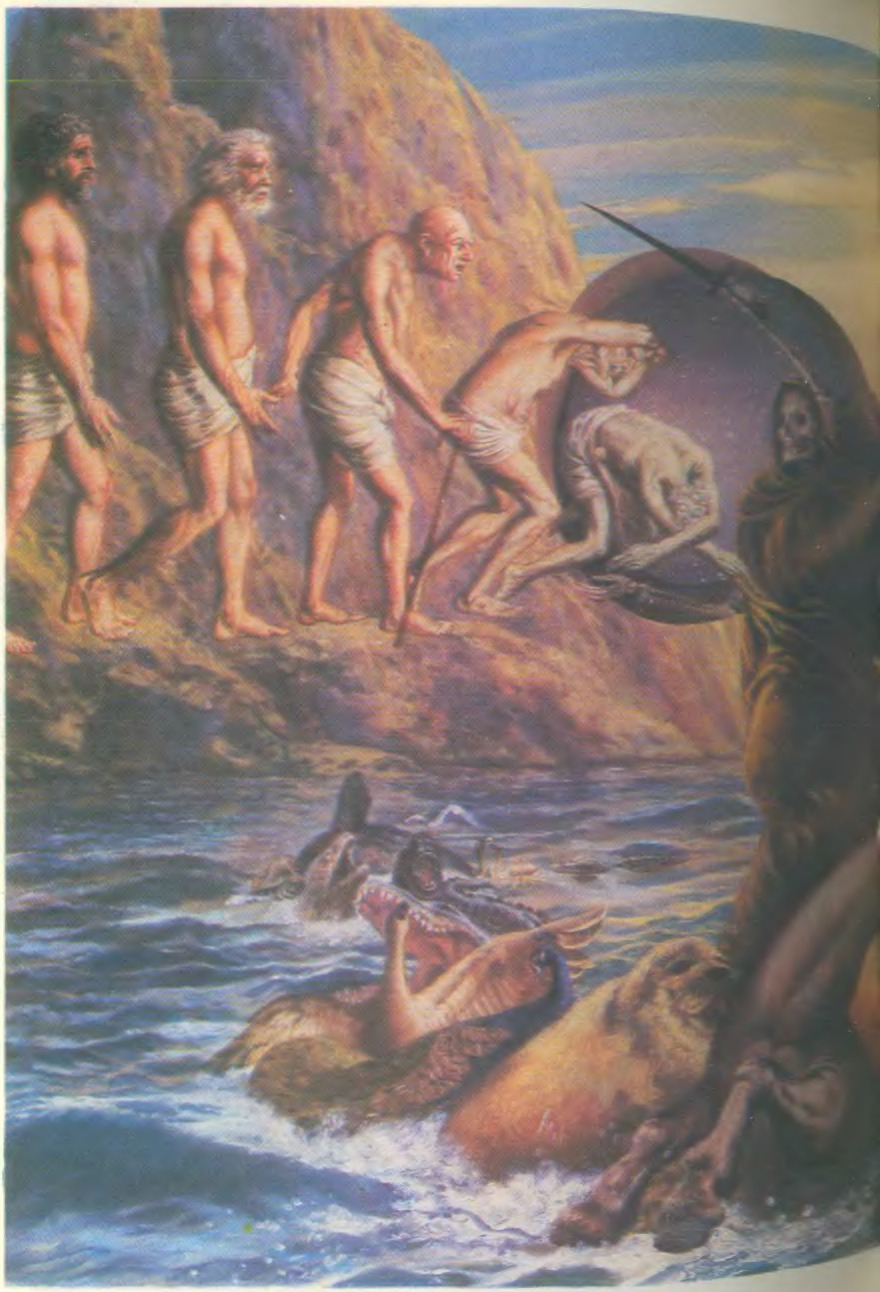

Втілена душа постійно зазнає зміни тілесних станів, переходячи від дитинства до юності й від зрілості до старості. Так само після смерті вона переходить у інше тіло. Подібні зміни не бентежать людину із врівноваженим розумом.

Джīвāтмā, духовна душа, блукає колом народження і смерті, проходячи крізь 8 400 000 форм життя. Лише отримавши людське тіло, жива істота може вивільнитися із цього коловороту.

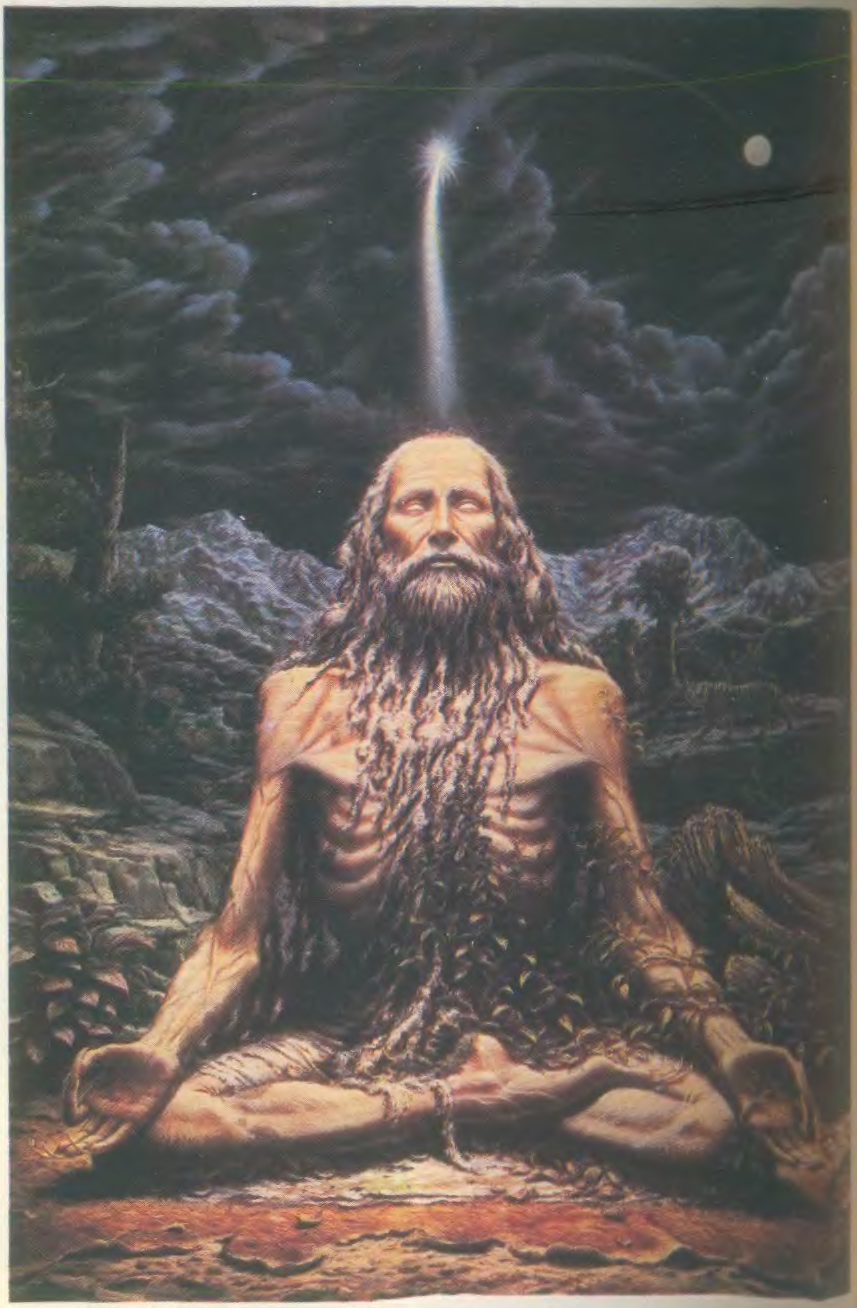

Йог-містик, який не вручає себе Крішні, повинен усамітнитись і, опанувавши розум та чуття, на протязі довгого часу вдаватися до суворого аскетизму. Такий різновид *йоги* втратив свою ефективність за цієї епохи.

Господь перебуває в серці кожної живої істоти у вигляді Парама̄тми, Наддуші. Господь Вішн̣у в цій формі тримає у Своїх руках мушлю, диск, лотосову квітку й булаву, і форма ця невідмінна од Самого Кр̣шн̣и.

Пандави, із Шрі Крішною та Арджуною на чолі, засурмили в свої мушлі, і жах охопив серця їхніх ворогів.

Обумовлена душа сидить у колісниці матеріального тіла. Інтелект — візничий — тримає віжки (розум), намагаючись приборкати чуття, що подібні до шалених коней.

Якщо людина розвиватиме в собі тваринні нахили, в наступному житті вона, без сумніву, отримає тіло тварини для того, щоб насолоджуватись відповідним чином.

Під час смерті свідомість переносить нахили людини, яких вона набула впродовж свого життя, до наступного тіла. Таким є закон *карми*.

«Завжди думай про Мене, стань Моїм відданим, вшановуй
Мене і поклоняйся Мені — так ти безсумнівно досягнеш Мене.
Я обіцяю це тобі, бо ти — дуже дорогий Мені друг».